

Doktori (PhD) értekezés

CSÖNGE ATTILA

**A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT POLITIKÁJA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK
VÁRMEGYÉBEN A KEZDETEKTŐL 1948-IG**

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
2022

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT POLITIKÁJA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK
VÁRMEGYÉBEN A KEZDETEKTŐL 1948-IG

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a történelemtudományok tudományágban

Írta: Csöngé Attila okleveles történelem szakos középiskolai tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr.

Dr. Pallai László

Társ-témavezető: Dr.

Dr. habil. Hubai László

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bíráló bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Az értekezés védésének időpontja: 20... ..

„Én Csöngé Attila teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2022. március 11.

Csöngé Attila

Tartalomjegyzék:

I. Bevezetés.....	11
I.1. A téma meghatározása.....	11
I.2. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye társadalmi-gazdasági viszonyai 1945 előtt.....	16
I.3. Helytörténeti források és feldolgozások.....	20
II. Historiográfiai kitekintés	27
II.1. Vélemények és viták Magyarország 1945 és 1948 közötti politikatörténetéről	28
II.2. A demokrácia lehetséges feltételei az 1945 utáni Magyarországon.....	47
II.2.1. Többpártrendszeren alapuló választási szisztéma.....	48
II.2.2. Jogállamiság.....	49
II.2.3. Hatalmi ágak szétválasztása.....	53
II.2.4. Szabadságjogok és szabad sajtó.....	56
II.2.5. Közös alapértékek és tiszta közbeszéd	59
II.2.6. Önkormányzatiság és civil önszerveződés.....	64
II.2.7. Demokratikus hagyományok és tiszta közélet.....	68
II.3. Összefoglalás	76
III. Az MKP létrejöttének illegális munkásmozgalmi előzményei és azok hatásai.....	79
III.1. A vármegye illegális kommunista szervezkedéseinek történeti áttekintése	79
III.2. A konspirált sejtek szerveződése	90
III.3. Emlékezetpolitikai torzítások	95
III.4. Az illegalitás időszakának hatása a kommunisták politikai szocializációjára.....	108
III.4.1. Sérelmek, bosszúvágy	108
III.4.2. Bizalom, bizalmatlanság.....	109
III.4.3. Társadalmi háttér	111
III.4.4. „Szekértábor” mentalitás	116
IV. Frontátvonulás alatt és után: első lépések és a pártszervezetek létrejötte.....	123
IV.1. A frontátvonulás időszaka 1944 őszén.....	123
IV.2. A szovjetek bevonulása utáni kaotikus időszak 1944 végétől 1945 elejéig.....	136
IV.2.1. Ideiglenes polgármesterek és ideiglenes városi tanácsok	138
IV.2.2. Közállapotok és közélet, első intézkedések	165
IV.2.3. A pártok megalakulása	178
V. Földosztás.....	199
V.1. Közelítések a földkérdés lokális vizsgálatához.....	199
V.2. A földosztás Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei háttere	201

V.3. A Kommunista Párt és a földreform végrehajtása	205
V.4. „Földet vissza nem adunk!” – az MKP és a földosztás felülvizsgálatára tett kísérletek	234
V.5. A földreform hatásai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében.....	249
VI. Az MKP politikai törekvései 1945-ben.....	256
VI.1. Az MKP szervezeti kiépülése, tömegpárttá válása	256
VI.2. A városok vezetéséért vívott harc	279
VI.3. A politikai küzdelem kulcsfontosságú terepe és eszköze: az államrendőrség	303
VI.4. Az 1945-ös választások.....	324
VII. Az 1947-es választásokig vezető út.....	343
VII.1. Az internálások, igazolások, népbírósi perek és B-listázás folyamata	343
VII.1.1. Internálások	344
VII.1.2. Igazolások.....	347
VII.1.3. Népbírósi perek.....	353
VII.1.4. B-listázás	362
VII.2. Közellátás és parasztpolitika, külső és belső konfliktusok.....	368
VII.2.1. A hiperinfláció időszaka	368
VII.2.2. Újabb politikai küzdelmek a rendőrség körül	373
VII.2.3. Pártközi és párton belüli konfliktusok.....	378
VII.2.4. Parasztszövetség, patthelyzet, parasztfőispán	385
VII.2.5. „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”	400
VII.2.6. A „kertvármegye” ígérete	406
VIII. Az 1947-es választások	410
VIII.1. A vármegyei választástörténet kutatásának jelentőségéről	410
VIII.2. A kampányidőszak	411
VIII.3. A szavazók összeírásához köthető visszaélések	421
VIII.3.1. Törvénytelenlések a választójogosultak összeírásakor	422
VIII.3.2. Eltérő adatok, eltérő következtetések.....	429
VIII.4. A „kékcédulás” csalás	440
VIII.4.1. A szavazókörökben tapasztaltak.....	441
VIII.4.2. A hamis szavazatok összesítése.....	447
VIII.5. A végeredmény és manipulálásának eshetősége	453
IX. Helyi közélet a nagypolitika árnyékában 1947–1948-ban.....	462
IX.1. Leszámolások a pártban, civil szférában, közigazgatásban	462
IX.2. Fordulat a parasztpolitikában.....	474

IX.3. A pártegyesítés.....	478
X. Összegzés.....	485
XI. Summary	489
XII. Térképmelléletek.....	493
XIII. Szolnok város MKP és SZDP pártalapszervezetei 1945 nyara és 1946 nyara között ...	496
XIV. Függelék.....	497
XV. Levéltári források	506
XVI. Felhasznált irodalom	513

I. Bevezetés

I.1. A téma meghatározása

Doktori értekezésünk célja, hogy a történettudomány művelői és az érdeklődők számára egykorú források alapján adjon átfogó képet a Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei történetéről, politikai küzdelmeiről a pártalapító személyek politikai szocializációjától a párt tényleges létrejöttén és külső-belső konfliktusokkal terhelt működésén át egészen a Szociáldemokrata Párttal való egyesüléséig. A rendelkezésre álló levéltári források alapján szeretnénk betekintést nyújtani történelmünknek abba a periódusába, mellyel kapcsolatban számtalan tévképzet és vélekedés él a köztudatban és egyes részterületei napjainkban is a történészi viták fókuszában állnak.

Ennek keretében egy vármegye konkrét példáján keresztül teszünk kísérletet a Magyar Kommunista Párt tevékenységét és a korabeli történelmi folyamatokat taglaló országos szakirodalom kialakította kép árnyalására, bizonyos jelenségekkel kapcsolatos ismeretek alátámasztására és megerősítésére, más jelenségek esetében az országostól eltérő helyi sajátosságok jellemzőinek bemutatására, okainak feltárására.

Történelmi feldolgozásunknak legitim célja lehetett volna a korábban tabusított társadalmi traumák középpontba állítása, az azokra való emlékezés és emlékeztetés is. Mi azonban nem csupán erre, hanem az egymástól különböző és egymással sokszor ütköző történelmi síkok, ellentétes nézőpontok együttes vizsgálatára törekedtünk. Forráselemzésünk során ezért egyaránt felhasználtuk a korábban már publikált, de új megvilágításba helyezhető, illetve az elhallgatott levéltári fondokat, kéziratokat is, kiegészítve a helyi sajtóval, továbbá a párttal és a korszak egészével foglalkozó forráskiadványokkal, visszaemlékezésekkel, mivel úgy véljük, hogy ezek lehető legteljesebb körű elemzése visz közelebb bennünket a történelem sokszínűségének és bonyolult összetettségének jobb megértéséhez.

Az általunk vizsgált időszakot tehát nem áldozatok és elkövetők, azaz nem a jó és a gonosz erőinek egymással vívott harcaként szeretnénk láttatni. Esendő embereket szemlélünk, akik különböző élettapasztalatokból táplálkozó mentalitásukra, élethelyzetükre és lehetőségeikre alapozva cselekedtek, tudásuk és tehetségük szerint eltérő módon, de minden esetben a megértés és az elkövetett hibákból tanulás lehetőségét felkínálva az utókornak. Mivel szándékunk szerint az emlékezetpolitika „üdv történeti”-nek nevezhető egyoldalúságait nem egy egyszerű előjelváltással igyekeztünk felszámolni, ezért a régebbi és az újabb szakirodalmi elemzések sajátosságaira több ponton is ki kellett térnünk, mely disszertációnk terjedelmét növelte ugyan, ám nélkülözhetetlen volt annak bemutatására, hogy egyik, vagy

másik elemzésből mit és miért tartunk vitatható, vagy épp elfogadható megállapításnak.

Az értekezés megírása közben az MKP politikai küzdelmeiben elsősorban a lokális nézőpont bemutatására helyeztük a hangsúlyt, melyet a forrásidézetek sokasága nemcsak korrajzként illusztrál, de az egyes részterületek körül zajló történészi vitákban pro és kontra elfoglalt álláspontjainkat is érthetőbbé teszi. Mivel e szakmai viták során számos történész szólalt már meg saját gondolatait érvek és források tömegével alátámasztva, kollégáink iránti tiszteletből kötelességünknek éreztük néhány odavetett megállapítás helyett saját érveink és az azok alapját képező források lehető legteljesebb felsorakoztatását is.

A disszertáció terjedelmét jelentősen növelő, nagyszámú idézet kritikus vizsgálata további kettős célt szolgál. Egyrészt rávilágít a szocialista emlékezetpolitika egyértelmű torzításaira, különböző – akár napjainkig élő – történelmi legendák keletkeztetésére, mely sokszor épp a szóhasználatban érhető tetten. Másrészt mentalitástörténeti szempontú elemzésük árnyaltabb képet nyújt a kommunistaként aposztrofált emberek szocializációjáról, politikai horizontjáról, magatartásmintáiról, személyes kapcsolatrendszereik és interakcióik háttéréről, mindezeknek a helyi közéletet és választási eredményeket is alakító, tovagyrúzó hatásairól. Azaz a forrásidézetek kritikus elemzése a történelmi emlékezet (emlékezetpolitika és személyes emlékezet) torzításainak hatékonyabb felismerését és korrekcióját, lényegében a történelmi összefüggések teljesebb és talán árnyaltabb vizsgálatát tette lehetővé.

A terjedelmi korlátok túllépését indokolta továbbá azon szempont figyelembevétele, hogy számoltunk kutatási eredményeink majdani, önálló kötet formájában történő esetleges publikálásával. Egy terjedelmében és tartalmában monográfiához közelítő disszertáció esetében az opponenseknek valódi lehetősége adódik arra, hogy még az esetleges megjelenés előtt jobbitó véleményt mondjanak és ezzel érdemben befolyásolni tudják a kéziratot. Egy már megjelentetett kötet disszertációként történő beadása esetén ez a lehetőség elveszne.

Értekezésünk címében szándékosan nem jelenítettünk meg időhatárként merev kezdő évszámot. Bár a Magyar Kommunista Párt történetének vizsgálatakor a vármegye esetében adná magát az 1944–1948-as évkör, elemzésünknek csak a befejezése illeszkedik szorosabban a Magyar Dolgozók Pártjának geneziséhez. Az 1944-es frontátvonulás azonban semmi esetre sem lehetett vizsgálódásunk kiindulópontja, hiszen ez esetben épp annak vizsgálatától kellett volna eltekintenünk, hogy a vármegye kommunistái kik voltak, honnan jöttek, és előéletük miként befolyásolta 1944 utáni tevékenységüket.

Jelentős eltérés mutatkozik tehát saját szemléletünk és a korszakkal foglalkozó sok más feldolgozás alapállása között. Újabban mind több – a historiográfiai körképben említendő – szerző van, aki az 1944–1945-tel kezdődő korszakra nem önálló, a Rákosi-rendszert megelőző periódusként, hanem lényegében a szovjetizálás nyitányaként tekint. Ebből eredően

a politikai események vizsgálatának időhatárát 1950-ig, vagy akár még ennél is későbbi időpontig tágítják elemzéseikben, és ami döntő, az 1945–1946-os eseményekre nem valamiféle demokratikus, vagy demokráciakísérletként aposztrofálható, a későbbiektől minőségileg különböző periódusként tekintenek.

Ezzel szemben magunk úgy véljük, hogy az MKP tevékenységének vizsgálatakor elsősorban nem azok későbbi következményei, hanem sokkal inkább azok előzményei, az illegalitás időszakának vizsgálata érdemel kitüntetett figyelmet. A vármegye politikai életében 1944–45-ben színre lépő és vezető szerepet vállaló kommunisták – egy kivétellel – valamennyien hazai kommunisták voltak, és nem Moszkvából érkeztek hazánk területére. Márpedig az ő cselekedeteik mozgatórugóit, jellegzetes gondolkodásmódjuk eredőjét egyértelműen az illegalitás alatt szerzett tapasztalataikban kell keresnünk, a két háború közötti társadalmi-politikai szocializációjukban látjuk gyökerezni. A Rákosi-, vagy akár a korai Kádár-korig tovább vitt események – tehát az okozat okozatának – vizsgálatával, onnan az 1944 és 1948 közötti évekre visszatekintve, úgy érezzük, nem adható valódi magyarázat az 1944–45-ben megjelenő politikai ágensek tetteinek mértéke és mikéntjére. A helyi kommunisták és szimpatizánsaik nem a „semmiből materializálódtak”, még ha egyeseknek úgy is tűnhetett, hogy pártszervezeteik gomba módra nőttek ki a „föld alól”, s nem is külföldről, a Vörös Hadsereg tankjain érkeztek. Itt éltek magyar állampolgárokként az 1944-et megelőző két-három évtizedben is. A háborút követő korszak vizsgálatakor is minduntalan olyan, a szereplők mentalitását felvillantó, az illegalitás éveire reflektáló forrásrészekbe ütközik a kutató, melyek megértése és bemutatása nélkül nem alkothatnánk az okokat valóban megmagyarázó, koherens és hiteles képet az 1944–1945-tel kezdődő időszakról.

Ezen túlmenően fontos kérdéseknek tekintettük azt, hogy az 1944 végével, 1945 elejével kezdődő néhány év mennyiben tekinthető önálló periódusnak, és az események menete szovjetizálásként, demokráciaként, vagy a kettő közötti fogalmak valamelyikével jellemezhető-e leginkább. A historiográfiai körképében nemcsak a történeti szakirodalom áttekintésére, hanem saját, részletesen indokolt álláspont kialakítására is törekedtünk.

E körképet és a korszakolás kapcsán megfogalmazott álláspontunkat követően az önálló fejezetekben kiemelt témakörök közül elsőként mindjárt az illegalitás időszakát vizsgáltuk, keresve a kommunisták 1945 utáni cselekedeteinek okait, korai mintázatait.

Ugyancsak megkülönböztetett figyelemre érdemesnek gondoltuk a frontátvonulást és az azt követő hónapok eseményeit is. Egyrészt az újrakezdés módozataiban megfigyelhető lokális különbségek okaira voltunk kíváncsiak, másrészt arra, hogy a szovjet hadsereg és a helyi közigazgatás interakcióit mi jellemezte, azok mögött milyen érdekek húzódhattak meg, realisan állítható-e, hogy a Vörös Hadsereg már ekkor megkezdte hazánk szovjetizálását.

Az olvasók érdeklődésére talán leginkább számot tartó, heves szakmai vitákat indukáló témakörnek gondoljuk a földosztást és az azt követő földvisszaperlések folyamatát. Az eseménysort több szempontból is elemezzük: A földosztás sokrétű okain túl milyen helyi sajátosságok jellemezték annak véghezvitelét a vármegyében, mennyiben tekinthetők spontánnak a későbbi (és akár napjainkban is releváns) történeti szakirodalomban annak mondott tömegakciók (akár a földosztás spontán megindulása, akár a földvisszaperlésekkel szembeni tömegdemonstrációk), s miként befolyásolta mindez az MKP politikáját?

Az 1945-ös év további eseményei kapcsán az MKP tömegpárttá válásának vizsgálatakor kifejtésre érdemesnek tűnt, hogy milyen sikerek és problémák jellemezték a pártszervezetek kiépülésének folyamatát, s végeredményben valóban olyan jól szervezett, központi utasításoknak fegyelmezetten engedelmeskedő, egységes pártstruktúra jött-e létre, mint azt az MKP-ra monolitiként tekintő elemző gondolhatná.

Rendkívül érdekesnek találtuk a városok vezetéséért vívott harc lefolyását is, illetve azokat a kérdéseket, hogy a kommunista dominancia e téren miként szilárdult meg, s a szinte teljesen egysíkú politikai paletta mögött voltak-e lokális különbségek, és ha igen, mik voltak annak okai, azok vajon mennyiben vezethetők vissza az illegalitás előzményeire.

A kor politikai küzdelmeinek is fókuszában álló államrendőrség esetében annak eredtünk nyomába, hogy miként épült ki vármegyei szervezete, milyen túlkapások köthetők tevékenységéhez, illetve az MKP mennyiben tudta kihasználni a karhatalmon belüli hegemoniáját politikai céljai érdekében, továbbá, hogy voltak-e olyan konfliktusok az állományon belül, illetve az államrendőrség és a pártszervek között, melyek vizsgálata árnyalni képes a párttagok pusztá számarányából kirajzolódó összképet.

A földosztás és földvisszaperlések több évet átfogó kiemeléséhez hasonlóan önálló alfejezetben, együttesen tartottuk bemutatásra érdemesnek a közigazgatást több hullámban megrostáló internálások, igazolások, népbírószági perek és B-listázások folyamatát. Itt azt a kérdést szándékoztunk megválaszolni, hogy a helyi történések mennyiben illeszkednek az országos események sodrába, s a tipikus példákon túl vannak-e egyértelműen atipikus szélső értékek, illetve az MKP szempontjából miként értékelhető e tisztogatások eredményessége.

Az 1947-es választásokat megelőző időszak esetében több aspektusból vizsgálódva kívántuk megrajzolni a sok szálon futó, de egymással is összefüggő történetek hálózatát, a mikro- és makroszinteken megfigyelhető konfliktusokat, azok hátterét, különös tekintettel a közellátási és közigazgatási kérdésekre, valamint a kommunisták parasztpolitikájának kapcsolatára, mely a választástörténeti kérdések elemzésével alkot kerek egészet.

Teljesen önálló fejezetet kapott az 1947-es választási csalássorozat bemutatása, melynek kiterjedt szakirodalma van ugyan, mégis napjainkig szélsőségesen eltérő történészi

álláspontokat olvashatunk a csalások mértékéről. Magunk is egyetértünk azzal, hogy a korszak egészének megértése szempontjából elengedhetetlen e kulcsfontosságú eseménysor alaposabb ismerete. Az általános választástörténeti események bemutatásán túl célunk annak tisztázása volt, hogy a fellelhető levéltári források alapján bizonyíthatók-e a csalások, és ha igen, mennyiben tisztázható az elkövetők köre, illetve a választási csalások mértéke.

Az eseményeket az MDP létrejöttéig összefoglaló utolsó fejezetben a pártokon belüli és kívüli leszámolások, a parasztpolitika fordulata és a tényleges pártfúzió kapcsán pedig annak lehetünk tanúi, hogy a hidegháború kibontakozása az országos politikai döntéseken keresztül miként írta felül a lokális társadalmi akaratot és politikai erőviszonyokat, elősegítve az MKP hatalmi expanziójának betetőzését.

Szándékosan nem egy szűk párttörténet megírására törekedtünk, ezért is emeltük be elemzésünkbe olyan kérdések vizsgálatát, mint amilyen a földkérdés, a közellátás, vagy épp a régi tisztviselői gárda tagjaival szembeni viszony bizonyos aspektusai. Ezek a háború utáni közélet elsődlegesen megoldandó problémái közé tartoztak, s mint szakpolitikai kérdésekben ott volt bennük a politikum is, de nem tisztán pártpolitikai kérdések. A politikai küzdelmeket, azon belül az MKP megnyilvánulásait tehát tágabb kontextusban, a közélet szélesebb spektrumán, több esetben a pártok és civil szervezetek interakciójának tükrében elemeztük.

Terjedelmi okokból nem közöltünk olyan érdekes történeteket, mint amilyen Szolnok háború utáni városrendezési tervének formálódása és készítőjének politikai korszakokon átívelő karrierje, de ugyanígy kimaradt értekezésünkől a korszak kultúrtörténeti szempontú összefoglalása is, vagy épp a párton belüli és kívüli antiszemitizmus alapos feldolgozása.

Források hiányában nem nyújthattunk komplex elemzést a párt gazdálkodásáról, de általában a vármegye gazdaságtörténetéből is csak a pártpolitikai küzdelmek szempontjából legrelevánsabb adalékokat emeltük be szintézisünkbe. A disszertáció kereteit a fentebb felvázolt kutatási szempontok már így is épp eléggé szétfeszítették, ezért újabb és újabb témakörök és vizsgálati szempontok kidolgozására reálisan már semmi esetre sem vállalkozhattunk, visszaigazolv a belső témavezetőnk által is évek óta ismételt kijelentést, miszerint *„egy disszertációt befejezni nem lehet, csak abbahagyni.”*

Mindezekon túl fontos előre leszögeznünk azt is, hogy sem a földosztásra, sem az 1947-es választási csalássorozatra, sem az 1944 utáni korszak bármely más, párhuzamosan vizsgálendő részterületére nem önmagukban álló, egymástól független események láncolataként, hanem egymással szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban vizsgálándó, összetett rendszerként tekintünk. Az érintkezések és átfedések következtében így számtalan ponton leszünk kénytelenek egyik fejezetről a másikra utalni, egy tényezőt csak egy helyen részleteiben bemutatni, miközben az ismétlések elkerülésére és valamiféle logikus, részben

kronológiai, részben tematikus rend megőrzésére is törekszünk.

Biztosak vagyunk abban, hogy legjobb szándékunk ellenére e disszertációban összegzett munkánk eredménye távolról sem tökéletes. Értekezésünk az elvárt területi keretet jóval túllépi, s miközben említésre érdemes források és érvek sokaságát mellőztük és kihúztuk, sok más ponton még mindig további kiegészítésre, pontosításra szorulna. Ennek ellenére bízunk benne, hogy végül sikerült elérnünk a doktori értekezésektől megkövetelhető összetettséget, és a források összevetésével alátámasztott érveink is kellő rendezettségben prezentálják másfél évtizedes kutatómunkák eredményeit, melyek között reményeink szerint akad megfontolásra érdemes gondolat, közös múltunk jobb megismerését segítő új ismeret.

I.2. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye társadalmi-gazdasági viszonyai 1945 előtt

Vizsgálódásunk területi határa Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 1945 és 1948 közötti közigazgatási egysége, mely a jelenlegi megye kialakításától több ponton is eltér. Egyrészt északkeleten Tiszafüred és környéke (Nagyiván, Tiszaigar, Tiszaörs, Tiszaörvény, Tiszaszőlős) a vizsgált periódusban még Heves vármegyéhez tartozott, másrészt délkeleten Dévaványa Jász-Nagykun-Szolnok, míg Öcsöd Békés vármegye része volt az 1940-es években. Továbbá délen Tiszaug szintén a vármegye része volt ekkoriban.¹ 1945-ben csatolták Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyétől a Szolnok székhelyű Központi járáshoz Tószeg, Újszász és Zagyvarékas községeket. Emellett említést érdemel, hogy 1946-ban szerveződött önálló községekké Jászboldogháza a Jászberény székhelyű Jászsági Felső járásban, Tiszagyenda és Tomajmonostora a Kunhegyes székhelyű Tiszai Felső járásban, valamint Kengyel a Törökszentmiklós székhelyű Tiszai Közép járásban.²

Hazánk és azon belül az MKP országos történetét nem csak az egyes vármegyék közötti különbségek árnyalják, de a vizsgálódásunk területeként választott Jász-Nagykun-Szolnok vármegyén belül is eltérő gazdasági-társadalmi adottságokkal rendelkeztek az egyes tájegységek, ami szignifikánsan befolyásolhatta a helyi politikai eseményeket, a társadalom és az MKP kapcsolatát is. Sőt, olykor még az egy tájegységen belüli mezővárosok között is látványos eltérések figyelhetők meg, amelyek okait keresve elkerülhetetlen, hogy az előzmények, azaz az illegalitás időszakát is alaposabban vizsgáljuk. Ennek feltárása nélkül ugyanis nem lehetne bemutatni azokat a folyamatokat, melyek akár a választási

¹ Tiszafüredet 1950-ben csatolták az ekkor átnevezett Szolnok megyéhez. Dévaványa és Öcsöd községek cseréjére és a Békés megyével meglévő megyehatár kiegyenésítésére ugyanekkor került sor. Tiszaug 1999-ben döntött Bács-Kiskun megyéhez csatlakozása mellett.

² SZIKSZAI M. 2013. 153. p.; BOTKA J. (szerk.) 1988. 12. p.

eredményekben is tetten érhető különbségeket eredményeztek település és település között.

Tekintettel arra, hogy a vármegye minden községének külön elemzése szétfeszítené a disszertáció kereteit, ezért az egyes jelenségek vizsgálatakor néhány nagyobb településre, a megyeszékhely Szolnokra, a Jászság központjának és a Kisgazdapárt fontos bázisának számító Jászberényre, illetve a Nagykunság 1945 után legerősebb kommunista pártszervezetét kiépítő településére, Kisújszállásra, valamint a vele sok szempontból szembeállítható másik mezővárosra, Mezőtúrra koncentrálunk majd, természetesen kitérve más jellemző, vagy különleges példákkal szolgáló helységek történéseire is, akár a népesebbek közé tartozó Karcag, vagy Túrkeve, akár kisebb falvak esetében.

Mivel Jász-Nagykun-Szolnok vármegye gazdasági és társadalmi viszonyai alapvetően meghatározták már az 1945 előtti munkásmozgalom jellegét és korabeli lehetőségeit is, ezért az alábbiakban röviden jellemezzük a legfontosabb sajátosságokat.

Szolnok nagyban különbözött a vármegye más városaitól, ahol a mezőgazdaság volt az emberek fő foglalkozása, mivel a megyeszékhely lakosságának ekkoriban már több mint a fele ipari foglalkozást űzött.³ Jelentős volt a vasutas réteg, akiket a MÁV-javítóüzeme, a fűtőház és a vasúti csomópont foglalkoztatott. E mellett volt még két jelentős ipari nagyüzem: az őszi kampány-munkák idején ezernél is több embert foglalkoztató cukorgyár és a folyamatosan több száz munkást alkalmazó papírgyár. Működtek továbbá fatelepek, malom és néhány kisebb ipari üzem is, melyek mellett nagyszámú kisiparos és kiskereskedő is megélhetésre lett. Mezőgazdasági őstermeléssel csak a lakosok tizennégy százaléka foglalkozott és a határ kiterjedése is kisebb volt, mint a mezővárosok körül. Szolnok megyeszékhely jellegéből adódóan meghatározó jelentőségű volt a hivatalnok réteg is: a közigazgatási hivatalok mellett törvényszék, pénzügyigazgatóság, tanfelügyelőség, posta és más hivatalok települtek Szolnokra. A városnak volt több középfokú iskolája, több újságja, mozija, kávéháza, színháza, helyőrsége, művésztelepe, kaszinója, társadalmi egyesületei.⁴

Szolnok jelentősebb ipari üzemivel szemben a megyeszékhelyen kívül a malomiparé volt a legfontosabb szerep, „*de a 82 gőzmalomnak csak a fele tartozott csupán a nagymalmok kategóriájába*”.⁵ Ezen túlmenően kisebb üzemegységek működtek még a nagyobb településeken: így például téglagyárak Jászberényben, Mezőtúron, Karcagon, Kunszentmártonban, fehérneműgyár Túrkevéen. A lakosság számára az ipar többi szegmensét

³ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ő.e. 1-51. p.; Bár Szolnok sok szempontból fejlettebb volt a környező városoknál, nem tartozott a törvényhatósági jogú városok közé. Eről bővebben lásd: FÜLÖP T. 2014.

⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. 1946–1948. Itt jegyezzük meg, hogy értekezésünkben a forrásokat javítva, a mai helyesírás szabályai szerint közöljük, azon esetek kivételével, melyekben a hivatkozott személy műveltségét és személyiségét a betűhív közlés különösen indokoltá tette.

⁵ UNGOR T. (szerk.) 1969. 10. p.

leginkább a kisiparosok képviselték: cipészek, szabók, asztalosok, kőművesek stb.⁶

A mezőgazdasági viszonyokat területi megoszlás jellemezte: nagybirtokok elsősorban csak a Tisza mentén voltak, míg az egykori Jászkun Kerület területén a szabadparaszti gazdálkodás volt jellemző. A megye összlakosságának mintegy kétharmada élt őstermelésből, többségük napszámosként, gazdasági cselédként tengette életét, vagy kubikos földmunkásként járta az országot.⁷ Különösen a nagykun mezővárosokban volt sok földnélküli „agrárproletár”, míg a Jászságban inkább a keresztény-konzervatív értékeket valló – a Rákosi-rendszerben majdan kuláknak bélyegzett – kis- és középbirtokos parasztság képezett döntő súlyt. Itt leginkább csak Jászárokszálláson éltek jelentősebb számban kubikosok.

A Jászság településeinek többségét közepes és nagyobb falvak alkották, közülük a kismezővárosi Jászapáti és Jászladány, illetve a közel harmincezer lakosú Jászberény emelkedett ki, azonban az 1940-es években még utóbbi is mezővárosias jelleget mutatott, lakosainak kétharmada mezőgazdaságból élt. A fejletlen ipar és a birtokos paraszti réteg túlsúlya miatt komoly munkásmozgalmi hagyományai nem voltak. Leginkább ennek és a többségében katolikus jászok konzervativizmusának tudható be, hogy 1945 és 1948 között legnagyobb társadalmi támogatottsággal és taglétszámmal a Független Kisgazdapárt rendelkezett mind Jászberényben, mind a Jászság egészében.

A magyarságba asszimilálódott jászok leszármazottai a mai napig különösen büszkéek kettős, magyar és jász identitásukra. Ezt egyrészt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének a „legmagyarabb”-ként történő jellemzése, másrészt a török után vissza- és betelepülők által a 18. századi földmegváltás következtében kialakult szabad paraszti öntudata táplálta. Egyikük 1945-ben így foglalta össze a Jászság történelmi fejlődésének legfontosabb vonását: *„Jászberényben és a Jászságban dzsentrí, nemesi, vagy úgynevezett úri birtok egyáltalán nincs. A jászberényi és jászsági gazdák a Lipót király által elzálogosított Jászságot 500 000 rénes forintért váltották meg [...] és minden gazda a váltság összeg arányában kapott itt akkor földet, úgynevezett váltságföldet. Ez volt a redemptió és így keletkeztek a redimált parasztbirtokok. Az én ősöm is részt vett a megváltásban, és az én ősömtől örökölt birtok így lett redimált parasztbirtok. Igazolja ezt az összes akkori redemptusok névsorát a Jászberényi Redemptus Közbirtokosságnál lévő »Liber Fundi«, az ott kezelt járulék birtokívek, mely a megmaradt maradék birtokokhoz való tulajdonjogot igazolja, és igazolja ezt dr. Fodor: a Jászság története című történelmi könyv.”*⁸

⁶ Uo.

⁷ A megye szegényparasztságának és a korabeli birtokviszonyoknak vázlatos jellemzését lásd a disszertáció V.2. A földosztás Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei háttere című alfejezetében!

⁸ MNL JNSZML XVII. 521. Koncsik (Koncsek) Béla kérelme a Jászberényi Földigénylő Bizottsághoz, Jászberény, 1945. május 7.; Apja, Koncsek István 1893. és 1896. között Jászberény polgármestere volt. Béla

A katolikus Jászsággal szemben a Nagykunságban döntően reformátusok éltek. A török hódoltság idején elpusztult több település, majd a folyószabályozások és mocsár lecsapolások következtében kiterjedt tanyavilággal⁹ övezett, nagy határú mezővárosok alakultak ki, ahol a mezőgazdaság túlsúlya volt megfigyelhető. A nagykun városok közül jellemző példaként említhető Kisújszállás, ahol a malmokon és téglavetőkön kívül „*semmiféle gyár, vagy üzem nem volt*”, mellettük is csak néhány kisiparos működtette szerény műhelyét.¹⁰ A földnélküli szegényparasztok nagy számban mentek kubikosnak, s kis önszerveződő csoportokban járták az országot, munkaalkalmat keresve, leggyakrabban a Középtiszai Ármentesítő Társulathoz szegődve el.¹¹ Ők alkották a Földmunkás Szakszervezet és általában a baloldali munkásmozgalomhoz csatlakozók zömét is, mivel a gazdánál dolgozó cselédek az elbocsátás veszélye miatt távol maradtak a politikai tömörülésektől.¹² Az olcsó emberi munkaerő miatt – egy-egy ritka kivételnek számító mintagazdaságot leszámítva – a mezőgazdaság gépesítése is gyerekcipőben járt. „*De »rideg« maradt a nagykun városok társadalma, városképe is. A táj a 19. század végéig biztosította a parasztpolgári létet lakói többségének; ezután a külterjes gazdálkodás nem kötötte le a rendelkezésre álló munkaerőt, magas volt a törpebirtokokosok, agrárproletárok aránya, régi keletű az elvándorlás [...] A Nagykunság mezővárosai kisvárosok maradtak [...] utcák burkolatlanok, a településképp falusias.*”¹³ A Nagykunság mezővárosaiban tehát gazdasági fejletlenség, az emberpiacokon tolongó nincstelen tömeg, s a birtokos réteg dominálta közélet volt a jellemző.

A Jászság, a Nagykunság és a Tisza-menti területek elkülönítésén túl az utóbbi területi egység részeként a későbbiekben olykor külön utalni fogunk a Tiszaszagra, mint kisebb tájegységre is. Bár a megyében élők számára közismert fogalom, az ország többi részén talán kevésbé közkeletű e megnevezés, ezért megjegyezzük, hogy ez a név a Tisza és a Körös folyók összefolyása közti területet jelöli. Hagyományosan a megye egyik legelmaradottabb tájegysége, melynek egyes falvai az egykézésbe rokkantak bele, más települései pedig az idősök és hadirokkantak tömeges arzenes megmérgezéséről váltak hírhedtté a Horthy-korban. A terület a két világháború közötti falukutató mozgalom figyelmét sem kerülte el.¹⁴

ezüstkalászos gazdaként és a Jászberényi Redemptus Közbirtokosság elnökeként mintagazdálkodást folytatott egészen 1945-ig, amikor is teljes, 200 katasztrális hold alatti földbirtokát felosztották az igénylők között.

⁹ „...a »valódi tanya« egy osztott települési-gazdálkodási rendszer egyik, nem önálló – így elkülönítetten meg sem ítéhető! – egysége, s amely a belsőben fekvő lakóházzal együtt alkot egy lakó- és gazdálkodási egységet.” A gazdálkodás ezzel együtt is nagyrészt külterjes maradt a Nagykunságban, tekintettel a szikes, gyenge termőképességű területek nagy arányára. BELUSZKY P. 1996. 87-113. p.

¹⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹¹ A harmincas években valósult meg például a Berettyó gátépítése. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹² „...azt eredményezte, hogy a cselédek közül évtizedeken keresztül nem volt több [szociáldemokrata] párttag, mint 5-6 fő.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹³ BELUSZKY P. 1996. 101-102. p.

¹⁴ Bővebben lásd: SZÁLLÁSI S. 1935. <http://www.szallasi.hu/tiszaszag/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

A térség általános gazdasági-társadalmi-politikai viszonyai áttekintésének zárásaként fontosnak érezzük az Alföld egyik jeles kutatója, Szabó Ferenc összegző megállapítását is idézni. Véleménye szerint e térségben 1935-ig elhúzódtak a világválság hatásai, mellyel párhuzamosan a kormányzati felzárkóztató támogatás is „*elvékonyodott (kivéve az öntözésfejlesztési munkálatokat) – a harmincas évektől fogva pedig a visszacsatolt területek kerültek előtérbe.*” A társadalom helyi vezetőrétegében eközben kiirthatatlan maradt a kommün miatti veszélyérzet, lényegében minden baloldali, progresszív kezdeményezésben nemzetellenes lázítást láttak, s körömszakadtáig „*ragaszkodtak a hagyományos viszonyok fenntartásához*”, amiben a hatalom birtokosai kasztszerűen elzárkóztak „*a társadalmi hierarchiában »alattuk lévők« általánosabb problémái elől*”. Bár „*a fiatalabb, nyitottabb szemű vezetők, sőt az egyházi körök egy része már felismerte bizonyos társadalmi és gazdasági reformok szükséges voltát, de nem mert határozottan kezdeményezni.*”¹⁵

I.3. Helytörténeti források és feldolgozások

A számba vehető helytörténeti művek a rendszerváltás előtt és után születettekre oszthatók.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye esetében az Ungor Tibor szerkesztette A felemelkedés útján. Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből című, 1971-ben megjelentetett forrásfeldolgozás adott először átfogó képet a megye 45 utáni történetéről.¹⁶ A kötet készítői a bemutatni kívánt korszakot három szakaszra, s ennek megfelelően három fő fejezetre osztották: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye „a felszabadulás, a demokratikus átalakulás, a proletárdiktatúra kivívásának és megszilárdításának korszakában” (1944–1949), Szolnok megye „a szocializmus alapjai lerakásának időszakában” (1950–1960) és Szolnok megye „a szocializmus teljes felépítése kibontakozásának szakaszában” (1961–1970). Az első, 1949-et korszakhatárként megjelölő fejezetben deklaráltan a kommunisták „*sikerekben gazdag, olykor kudarcokkal is terhelt időszakát*” kívánták bemutatni, elsősorban a fejezet címében megjelölt sarokpontokra fókuszálva.¹⁷

Bár e dokumentumkötet alapos levéltári feltáró munkáról tanúskodik, ugyanakkor maga a válogatás igen tendenciózus és olykor egészen konkrétan tetten érhető a források tartalmát torzító, ideológiai alapú szelekció. Ezzel együtt is a benne közölt adatok gazdagsága, különösen a rendkívül forrásszegény 1944–45-ös hónapok tanulmányozásakor mégis arra

¹⁵ SZABÓ F. 2002. 130-131. p.

¹⁶ UNGOR T. 1971.

¹⁷ Uo. 5. p.

indíthat, hogy – kellő forráskritikával – haszonnal forgathatónak gondoljuk.

A háború utolsó szakaszának feldolgozását tűzte ki célul a Szolnok Megyei Múzeum két kiadványa is. A tizenöt éves évfordulóra megjelentetett Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből című¹⁸ és a huszonöt éves évforduló után megjelent Borus József Szolnok megye felszabadítása (1944. okt. 7. – nov. 17.) című¹⁹ kiadványa. Előbbi a levéltári források mellett a korabeli sajtót, utóbbi a német hadtörténeti forrásokat is felhasználta.

A megyei levéltár a harmincötödik évforduló alkalmából jelentette meg A felszabadult Szolnok megye – Válogatott források 1944–1948 című dokumentumkötetét.²⁰

Külön említést érdemel még Somlyai Magda lényegében két különálló művet és dokumentummellékleteket egyesítő kötete, mely a Történelemformáló hétköznapi Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében címet kapta.²¹ Első harmada „A népi demokratikus átalakulás kezdetei”, második harmada „A földreform végrehajtása Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében” témamegjelölésű, míg utolsó egysége a mellékleteket tartalmazza külön-külön újrakezdett oldalszámozással. Bár szerzője igyekezett a nyolcvanas évek eleje emlékezetpolitikai elvárásainak mindenben megfelelni, ugyanakkor a kijelölt határokon belül alapvetően széles forrásbázisú és jól szerkesztett művet adott ki kezei közül.

Ezen átfogó helytörténeti művek mellett figyelmet érdemelnek még Zádor Bélától az MKP megalakulásáról készített mű és a kommunisták életrajzait feldolgozó kiadványai.²²

Külön várostörténeti művek születtek már 1989 előtt is, jellemzően azon célból, hogy a szocializmus üdvtörténetét bemutassák. Ezek közül magasabb színvonalra kiemelendő Nagy József és Tóth János közös munkája, Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig²³ címmel,²⁴ illetve Kiss Kálmán Kisújszállásról íródott tanulmányai.²⁵

A megye településeinek történetét külön-külön a kezdetektől feldolgozó, éppen ezért egy-egy korszakot és témakört csak vázlatosan bemutató adattár jelent meg két kötetben Adatok Szolnok megye történetéből I-II. címmel.²⁶

Az újabban született művek közül első helyen említjük a Bodorik Sándor által összeállított, Mezőtúr város története 1944–2014. című vaskos monográfiát. A szerző nem történész, hanem helytörténész-könyvtáros, ami érződik is a megfogalmazás és az események értékelésének elnagyoltságán, a különböző szerzőktől és korabeli forrásokból összeválogatott

¹⁸ KAPOSVÁRI Gy. (szerk.) 1969.

¹⁹ BORUS J. 1971.

²⁰ TÓTH T. (szerk.) 1980.

²¹ SOMLYAI M. 1981.

²² ZÁDOR B. (szerk.) 1974.; ZÁDOR B. (szerk.) 1977.; ZÁDOR B. 1985.

²³ NAGY J. – TÓTH J. 1970.

²⁴ Bár igen elfogult szemléletű, említést érdemel még: KERÉK B. (szerk.) 1970.

²⁵ Például: KISS K. 1986.; KISS K. 1988.

²⁶ TÓTH T. (szerk.) 1980. és BOTKA J. (szerk.) 1989.

részletek eklektikusságán. Ugyanakkor az is kétségtelenül megállapítható, hogy Bodorik alapvetően objektivitásra törekedett, és becsületére válik, hogy egyáltalán felvállalta e hét évtized történetének félezernél is több oldalon történő bemutatását, de az is, hogy a felhasznált forrásokat és szakirodalmat lábjegyzetekben meghivatkozta.²⁷

Igen színvonalas, több kötetes várostörténeti sorozat jelent meg Jászberény városról is. Sajnos a legújabb kötetből épp az 1944 és 1948 közötti évek története maradt ki. A második világháborúról szóló fejezetet a szocialista iparosítás leírása követi, a korábbi gazdaságtörténeti fejezetben pedig igen elnagyoltan említik csak meg e korszakot.²⁸ Hiánypótló jelleggel a megyei levéltár évkönyvében publikálta viszont több tanulmányát Cseh Dániel, melyek részben, vagy egészben az általunk is vizsgált korszakot ölelik fel.²⁹

Karcag város kapcsán az Elek György néven publikáló Ruzicska Ferenc népbíróági perekről írott tanulmányát forgattuk nagy haszonnal.³⁰ A földosztás történetét kutatók közül pedig egyéni szempontrendszer miatt találtuk rendkívül érdekesnek Csikós Gábor három megyei települést összehasonlító esettanulmányát.³¹ Elek és Csikós szintén a levéltár évkönyve, a Zounuk lapjain jelentette meg tanulmányait.

Más megyék feldolgozásait oldalakon keresztül lehetne sorolni, ezért itt most csak a teljesség igénye nélkül említjük meg az általunk legtöbbet forgatott műveket. Mindközül kiemelkedik részletgazdagságával és alaposságával Káli Csaba 2020-ban megvédett doktori disszertációja, mely Zala megye 1945 és 1950 közötti történelmét tárja elénk.³² Az előbbinél rövidebb, de szintén érdekes párhuzamokkal szolgáló mű Wencz Balázs Komárom-Esztergom vármegye helyi sajátosságait felvillantó disszertációja.³³ Nem csak politikatörténeti, hanem társadalomtörténeti szempontból is az egyik legjobb feldolgozásnak tartjuk Kende Tamástól a kommunista párt Borsod-Abaúj-Zemplén megyei történetét vizsgáló kötetét.³⁴

A levéltári forrásközlemények közül jó példaként áll előttünk Bödő István és Czetz Balázs közös munkája Fejér megye 1945 és 1948 közötti történetéről.³⁵

Szintén alapos, ám az ország egészéről átfogó képet nyújtó válogatás a Karsai Elek és Somlyai Elek által szerkesztett Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának

²⁷ BODORIK S. 2019.

²⁸ PETHŐ L. (szerk.) 2017.

²⁹ CSEH D. 2017.; CSEH D. 2018.; CSEH D. 2019.

³⁰ ELEK Gy. 2020.

³¹ CSIKÓS G. 2020. 161.

³² KÁLI Cs. 2020.; A disszertáció nyomtatásban is megjelent: KÁLI Cs. 2021. A továbbiakban az egyetemi honlapra feltöltött disszertáció oldalszámait hivatkozunk meg. Korábbi publikációi közül felhasználtuk még a következőt: KÁLI Cs. 2016.

³³ WENCZ B. 2014.; E disszertáció is megjelent nyomtatásban: WENCZ B. 2016. Szintén a disszertáció oldalszámaira fogunk hivatkozni.

³⁴ KENDE T. 2014.

³⁵ BÖDŐ I. – CZETZ B. 2009.

történetéhez 1944. szeptember – 1945. április I-II. című kötet. A dokumentumok között akad Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei, sőt a szovjet katonák által elkövetett erőszakot nyíltan leíró forrásra is, melyre a későbbiekben magunk is hivatkozni fogunk.³⁶

A bevezető tanulmánnyal ellátott levéltári segédletek közül számunkra is mintaként szolgált a Rozs András készítette repertórium az MKP és az SZDP Baranya megyei iratairól.³⁷

Sokat forgattuk Rákosi Sándor és Szabó Bálint A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948 címen látott napvilágot forrásválogatását.³⁸

Kutatásunk fő levéltári forrásbázisát természetesen a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára őrizetében lévő különböző fondok iratai alkották. Az elmúlt évek során az MKP iratok mellett számos más, a disszertáció végén felsorolt dokumentumegyüttest is szabadon átvizsgálhattunk, mint például a korabeli közigazgatási szervek dokumentumait, a nemzeti és a földigénylő bizottságok iratait, vagy épp az 1947-es választások fennmaradt szavazóköri jegyzőkönyveit és névjegyzégeit.

E levéltári források esetén azok töredékessége és témakörök szerinti egyenetlensége érdemel említést. Az 1944–1945-ös időszak dokumentumai rendkívül hiányosak, míg a későbbi évek megismerését fokozatosan növekvő mennyiségű forrás és mind változatosabb forrástípusok teszik könnyebbé. Ennek okai sokrétűek.

A szovjet csapatok bevonulása után újjászerveződő hivatalokban és a különböző pártok helyi szervezeteiben szakképzett személyzet és papír hiányában esetlegessé, rendszertelenné vált a hivatali adminisztráció. Az emberek biztonságát és közellátását szolgáló ügyekben, továbbá a megszálló szovjetek halogatást nem tűrő utasításainak engedelmeskedve ideiglenesen szerveződő testületeknek kellett gyorsan és határozottan intézkedniük. E hónapokból éppen ezért rendkívül kevés levéltári forrás maradt fenn. A legtöbb település színre lépő új testületeiben hetek, hónapok alatt, a politikai pártokban viszont még ennél is később vált általánossá a döntéshozatal rendszeres írásba foglalása.

A két világháború közötti illegalitásból a politikai élet porondjára lépő és nagyon hamar meghatározó erővé váló helyi kommunista pártszervezetek írásbeliségéről a párt egyik szolnoki tagja például így nyilatkozott: *„ebből az időből kevés írásbeli dokumentum maradt fenn. Az emberek, a szervezetek megbeszélték a feladatokat, s cselekedtek s ezt legtöbbször nem örökítették meg írásban. Elmondhatjuk, hogy abban az időben nem volt bürokrácia. Tapasztalatom alapján merem állítani, hogy 1945-ben az MKP szolnoki szervezete irattárának*

³⁶ KARSAI E. – SOMLYAI M. (szerk.) 1970. 222-227. p.; Érdekes tény, hogy e mű a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtárban őrzött példányának mind a borítóján, mind az előzékén a „zárt anyag” felirat olvasható, ami nyilvánvalóan összefügg a kötetnek pártutasításra történt, említett forrás miatti forgalomból való kivonásával.

³⁷ ROZS A. 2005.

³⁸ RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979.

zöme Fodor János párttitkár zsebeiben volt. [...] 1945-ben minden »folyékony« állapotban volt. Máról-holnapra változott a helyzet. [...] Nem »bizottságosdi« folyt, hanem néhány illetékes ember megbeszélte a dolgot, s cselekedett. S elfelejtette írásba foglalni.»³⁹

A bürokrácia alacsony fokára szolgál jellemző példával az az 1945. május 9-én kelt jegyzőkönyv is, mely szerint Alattyánban a párttitkár a saját lakásán tartott több iratot, de ezek többsége is „a vezetőség tudtán kívül készült.”⁴⁰

Ezen forráshiányos időszak eseményeinek feltérképezése tehát igen nehéz, ezért is különösen értékesek azok a visszaemlékezések, melyeket húsz-huszonöt évvel később az egykori Pártarchívum munkatársai készítettek a még élő veteránokkal. Bár e visszaemlékezéseknek csak a töredéke jelent meg nyomtatásban, ugyanakkor a megyei levéltárunkban őrzött, teljes változatok is rendelkezésünkre álltak és nagyon sok esetben fel is használtuk őket. Tapasztalatunk szerint minden pontatlanságuk és elfogultságuk ellenére is érzékletes, sokszor a történések háttérét is megvilágító tudósításokat nyújtanak a kommunisták törekvéseiről, módszereiről, személyes kapcsolatairól. A visszaemlékezők kijelentéseit egymással és más forrásokkal összevetve a szocialista emlékezetpolitika működésének is nyomaira akadhattunk, ahogy a nyilatkozók egyéniségének lenyomata is tanulságos adalékokkal szolgált kutatómunkánkhoz. E dokumentumok tehát jól árnyalták a hivatalos iratokból kirajzolódó képet, illetve fontos adatokkal segítették a kor szereplőinek jobb megértését. A hagyományos politikatörténeti elemzést általuk a mentalitástörténetet középpontba állító kérdésfeltevésekkel is gazdagíthattuk. A nyomtatásban is kiadott visszaemlékezésekből külön kiemelendők:

A rendszerváltás után másfél évtizeddel jelent meg a negyvenes években még fiatal, jázsági, kiskazda politikus, Mizsei Béla: Életpályám című kötete, melyben a szerző teljesen szabadon, a hatalom cenzúrájától mentesen prezentálhatta gondolatait. Természetesen személyes okokból eredő szelekció nyomait az ő írásában is felfedezhetjük, de az új politikai légkör feltétlenül termékenyítően hatott a háború utáni évek új látószögű bemutatására.⁴¹

Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam című könyve 1965-ben látott napvilágot és egészen más tükörben nézi egykori politikai pályáját. Önmagát a „birtokos parasztok osztályába” születettként jellemzi, aki út közben „tért meg”, azaz lett társutassá. A szocialista emlékezetpolitika torzító hatása egyértelműen érződik gondolatai keretezésén, de így is akadnak megjegyzései, melyek meghivatkozásra érdemesek, elsősorban a frontátvonulást követő dévaványai események kapcsán. Sajnos a vármegyei politikai küzdelmekről vajmi

³⁹ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 419. p.

⁴⁰ MNL BKML X. 39. MKP Duna–Tisza-közi Bizottsága iratai. Kiegészítő jegyzőkönyv, Alattyán, 1945. május 9.

⁴¹ MIZSEI B. 2006.

keveset árul el, így például Baráth Endre kiskisgazda főispán és a kommunisták küzdelméről sem közöl részleteket, pedig egykorú szemtanúként fontos adalékokkal szolgálhatott volna.⁴²

Szintén társutassága mellett érvelő szemlélet hatja át, de a kommunistákkal már 1944 végétől szorosan együttműködő parasztpárti politikus lencséjén keresztül enged bepillantást a kor politikatörténetébe a kisújszállási Nánási László: Emlékezetből c. önéletírása.⁴³

Földi István kommunista parasztfőispán pályaképének és mentalitásának jobb megértését tette lehetővé Bicskei Gábor: A nyughatatlan főispán című „dokumentumregénye”.⁴⁴ Egy másik, szintén kisújszállási származású kommunista párttag életét és tevékenységét tárta elénk Csalog Zsolt: Egy téglát én is letettem című kötetének egyik interjúalanya, aki rendőrként vett részt az MKP politikai küzdelmeiben és álnéven ugyan, de rendkívül őszintén vallott mind a földosztást követő tömegtüntetésekről, mind az 1947-es választási csalásokban játszott személyes szerepéről.⁴⁵

A pályaképek feltérképezését több kötet is segítette életrajzi adalékokkal, de a publikációkból megismerhető életutak köre és mélysége közel sem teljes. Tekintettel arra, hogy a már publikált információk⁴⁶ teljes körű újraközlése nem illene disszertációnk törzsszövegébe, ám az olvasót egy-egy szereplő beazonosításában sokat segítené, ha gyorsan fellapozható életrajzi adatok állnának rendelkezésére, ezért a legfontosabbnak ítélt szereplők rövid életrajza a Függelékben kapott helyet.

Megjelent egy, a rendőrség 25 éves történetét feldolgozó összefoglaló is, ugyanakkor rendelkezésünkre álltak azok a visszaemlékezések, melyek a publikáció alapjául szolgáltak.⁴⁷

Több visszaemlékezést felhasználva írta meg helytörténeti cikkeit a Damjanich János Múzeum egykori igazgatója, Kaposvári Gyula is, melyeket szintén meghivatkozunk.⁴⁸

A frontátvonulás időszakának jobb megértése céljából 2016 őszén alkalmunk volt egy még elő szemtanút, Somodi Istvánt – a Nemzeti Parasztpárt szolnoki szervezetét 1945-ben megalapító, akkor még rendkívül fiatal politikust – személyesen megszólaltatnunk. A felvett diktafonos interjúk különösen érdekes, személyes adalékokkal gazdagították az 1944 végétől 1945 nyaráig tartó, leginkább forráshiányos időszakot.⁴⁹

⁴² Z. NAGY F. 1965.

⁴³ NÁNÁSI L. 1983.

⁴⁴ BICSKEI G. 1985.

⁴⁵ CSALOG Zs. 1989.

⁴⁶ Például: GECSÉNYI L. – SELMECZI L. (szerk.) 1974.; ZÁDOR B. (szerk.) 1984.; GYŐRI T. (szerk.) 1975.

⁴⁷ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. Levéltári lelőhelye: MNL JNSZML XIV. 11.

⁴⁸ KAPOSVÁRI Gy. 1996.

⁴⁹ Az interjúk 2016. október 10-én, október 18-án, október 27-én és december 7-én készültek az idős, de szellemileg friss szemtanú budapesti lakásán. Néhány korabeli dokumentummal is megajándékozta a JNSZ Megyei Levéltárat. Együttes levéltári jelzetük: MNL JNSZML XIV. 20. Az interjúk egyes részeinek első közlése: CSÖNGE Attila: „Bent vannak az oroszok!” Visszaemlékezés a szovjet csapatok bevonulására. https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/bent_vannak_az_oroszok?og_ref=6 (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárán kívül több alkalommal végeztünk feltáró munkát a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár őrizetében volt MKP iratok között, mely jól kiegészítette a helyi forrásokból kirajzolódó képet. Ezen iratok döntő többségét évekkel ezelőtt az Alkotmány utcai épületükben kaptuk kézhez, kisebb részüket Budapest Főváros Levéltárában. Utóbbi levéltár állományában a városrendezés és az igazolási ügyek kapcsolatának vizsgálatakor Szolnok város főmérnökére vonatkozóan szintén találtunk kiegészítő információkat, akárcsak a HM Hadtörténeti Levéltárában.

Az MKP vármegyei tevékenységéről hasznos adatokkal szolgáltak még az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában és az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárában fellelhető iratok. Mindkét levéltárban mindössze néhány doboznyi töredékes iratot tanulmányozhattunk, melyek között csupán csak egy-egy dossziényi tartalmazza azon kerületi bizottságok iratait, melyekhez Jász-Nagykun-Szolnok vármegye is tartozott. Mind az MNL HBML X. 34/a. MKP Kelet-Magyarországi Területi Bizottságának iratai,⁵⁰ mind az MNL BKML X. 39. MKP Duna–Tisza Közi Bizottságának iratai 1945-ből szolgáltak érdekes adatokkal munkánkhoz.⁵¹

Egy alkalommal lehetőségünk volt ellátogatni a Független Kisgazdapárt Érden működő magánlevéltárába is, ahol több forrást kijegyzetelhettünk. Sajnos a párt archívuma épp az 1948 előtti időszakból őrzi a legkevesebb iratot.

Átvizsgáltuk továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya és a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya Jász-Nagykun-Szolnok vármegyével kapcsolatos iratait is, azaz a körözhvényeket, központi utasításokat és összesített hangulatjelentéseket 1945–1948-ból.

Használtuk még a megyei társintézmények helytörténeti gyűjteményeinek és szakkönyvtárainak egyes darabjait is, így kutatást végeztünk a szolnoki Damjanich János Múzeumban és a jászberényi Jász Múzeumban is. A megyei levéltárban fel nem lelhető szakirodalom és korabeli sajtó elérésében a szolnoki Versegly Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény és az Országos Széchényi Könyvtár volt segítségünkre. A korszakot feldolgozó művekről, illetve az egymással ütköző főbb tudományos álláspontokról részletesebben a historiográfiai körképben adunk körképet.

Minden felsorolt levéltár, múzeum és könyvtár munkatársainak ezúton is hálás köszönetet mondunk munkánk támogatásáért, a források rendelkezésünkre bocsátásáért!

⁵⁰ MNL HBML X. 34/a. 1-9. ö.e.

⁵¹ MNL BKML X. 39. (Korábban XXXV. 33.) MKP Duna–Tisza Közi Bizottsága iratai

II. Historiográfiai kitekintés

Köztudott, hogy az 1945 utáni években, a világháború és a Rákosi-rendszer közötti rövid periódusban, a kommunisták, szociáldemokraták, parasztpártiak és kiscgazdák nagykoalíciót alkotva, mégis egymással vetélkedve, az újjáépítés, a pengő hiperinflációja és a szovjet megszállás jelentette terhekkal sújtva igyekeztek egy új, saját elképzelésük szerint jobb világot építeni. Abban azonban már nem volt egyetértés közöttük, hogy milyen is legyen ez az új világ, amit talán érzékeltet a megyei újság, a Tiszavidék címlapján 1945. július 10-én megjelent alábbi néhány gondolat is:

„A letűnt rendszer bajnokai egyre-másra tünedeznek fel, gonosz propagandát űzve, uszítanak és bujtogatnak a dolgozók kialakuló uralma ellen. Kézzel-lábbal bizonyítani igyekeznek, hogy most a magyarság részére az egyedül lehetséges megoldás az angolok felé való orientáció, a világon a legszebb és legüdvözítőbb az angol demokrácia. [...] Elég volt az ámitásból és a mellébeszélésből. Mindenkinek fel kell ébredni a szivárványos álmokból és a realitásokhoz igazodnia. Az új határ, amely [...] szomszédunkká tette a Szovjetuniót, világos útmutatás számunkra. [...] Keletről hozták el nekünk a sóvárgott szabadságot. A Szovjetunió felé kell tehát szállani tekintetünknek. [...] hogy így [...] megvédelmezhető legyen minden káros törekvéssel, a magyarság sorainak megbontására irányuló kísérletezéssel szemben a népi demokrácia.”⁵²

Angol demokrácia, népi demokrácia, különös fogalmak, melyek felvetik azt a kérdést, hogy 1945-ben volt-e egyáltalán demokrácia hazánkban, s ha igen, milyen volt ez a néhány átmeneti év, s mi okozta a demokráciakísérlet bukását? Történetészeink körében évtizedek óta lezáratlan vita folyik e kérdésekről, s a most következő disszertáció fejezet is arra tesz kísérletet, hogy rövid összefoglalást nyújtson a korszak értelmezési lehetőségeiről – elsősorban korabeli, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei forrásokra támaszkodva –, elemezze a demokrácia fogalmát és lehetséges feltételeit, utóbbiak adott korra jellemző sikeres, vagy kudarcos érvényesülését, majd végül egyéni mérleget vonjon az 1945 utáni évekről.

Mielőtt a demokrácia feltételeinek, illetve a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei viszonyok sajátosságainak elemzésébe fognánk, a tágabb összefüggések jobb megértése érdekében fontosnak érezzük, hogy egy vázlatos historiográfiai körképpel áttekintsük a korszakra vonatkozó jelentősebb történeti műveket, a szerzők egymással ütköző álláspontjait. Csak ezután tehetünk érdemben kísérletet arra, hogy tisztázzuk a demokrácia fogalmának jelentéskörét, nyomon követve annak évezredek alatt bekövetkezett átalakulását, állást foglalva az 1945-öt követő, világháború és diktatúra közötti, átmeneti éveket értékelő

⁵² Tiszavidék, 1945. július 10. Új szomszéd

tudományos diskurzusban.

Mindez nem öncélú elemzés, hiszen a történettudománynak alapvetően nem az a küldetése, hogy nevekkal és évszámokkal bombázza az embereket, hanem az, hogy a múlt történeteinek tárgyilagos feltárásával és megértetésével segítse az összefüggések felismerését, fejlessze a mintázatok keresésének képességét, kritikus gondolkodásra tanítson, ezáltal a világban jobban eligazodó, a jelen döntéseinek várható következményeit hatékonyabban felmérni képes állampolgárokat neveljen, akik ezután saját erkölcsi mércéjükre hagyatkozva tudatosabban dönthetnek egyéni életüket és közösségük sorsát egyaránt meghatározó tetteikről. A történeti keretek és alapfogalmak tisztázása nem csak a disszertáció további fejezeteinek megértéséhez ad tiszta háttérrel, de egyúttal felhívja az olvasó figyelmét arra is, hogy a leírt események többféle értelmezési keretbe ágyazhatóak, amelyek gondolatainkat eltérő irányú mederbe terelhetik, ezért fontos, hogy a történelmi tényeken túl azok interpretációjával is kritikusak legyünk, s ki-k törekedjen arra, hogy magában a történészi értelmezéseket is mérlegre téve saját nézőpontot, értékítéletet alakítson ki.

Mint az alábbi rövid történeti irodalmi áttekintés is érzékelteti, a történettudományban ma sincs konszenzus, nincsen egy igaz szemlélet Magyarország második világháborút követő éveinek bemutatására, csak eltérő szempontokra, hangsúlyokra támaszkodó értelmezési kísérletek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen történészi közelítések között ne lehetne téves, vagy mára már meghaladott, leegyszerűsítő álláspontra akadni, s ne találhatnánk a korjellemzők szélesebb körét figyelembe vevő, tárgyilagosabb, a történelem összetettségét árnyaltabban érzékeltető magyarázatokra.

II.1. Vélemények és viták Magyarország 1945 és 1948 közötti politikatörténetéről

Mindenekelőtt érdemes rámutatni arra, hogy a Magyar Kommunista Párt történetének önálló, monografikus feldolgozására országos szinten eddig még senki nem vállalkozott, ugyanakkor a korszak egészét egy-egy jelentős eseménysor, vagy kiemelt szempontok alapján bemutató művek szép számban születtek. Éppen ezért itt és most nem vállalkozhatunk arra, hogy teljes részletességében ismertessük az idevonatkozó szakirodalmat, csupán azokra az írásokra térünk ki – megjelenésük sorrendjében –, melyekkel meglátásunk szerint kellőképpen illusztrálhatjuk a korszakkal kapcsolatos elemzések főbb irányait.

Történészeink összefoglaló munkáinak középpontjában elsősorban hazánk belső viszonyainak jellemzése, a demokratikus és antidemokratikus folyamatok értékelése állt.

Az 1980-as évek közepéig a hazai történetírás elsősorban a fennálló rendszer

legitimálása céljából igyekezett a háború utáni évek eseményeit jellemezni. Az első, a korszak egészének monografikus leírását célul kitűző művet *Balogh Sándor* írta *Parlamenti pártharcok Magyarországon 1945–1947* címmel.⁵³ A széles levéltári forrásbázisra és sajtócikkekre alapozott kötet elsődleges célja annak alátámasztása volt, hogy az MKP politikája a magyar társadalom osztályharca szempontjából szükségszerű és helyes volt. Teszi mindezt úgy, hogy közben egy országos feldolgozáshoz képest meglepően mellőzi a külpolitikai tényezők bemutatását. A marxista történetírás mára már elavult osztályharcos szemlélete jegyében született munka ugyanakkor a komolyan vehető átfogó elemzések közötti elsőségéből eredően minden későbbi monografikus feldolgozás számára – mind több szempontból meghaladott – hivatkozási pont maradt.⁵⁴

A következő fontosabb összefoglaló munka, melyet meg kell említenünk, *Vida István* *Koalíció és pártharcok 1944–1948* című monográfiája.⁵⁵ Ez a kötet Baloghétól eltérően nem 1947-re, hanem 1948-ra tette a vizsgált korszak határát, de kitért az antifasiszta koalíció tagjai közötti ellentétekre is és a korszakhatáron túli 1949-es eseményeket, a Függetlenségi Népfront megalakulását és az országos tanács választását is fontosnak érezte jellemezni.

Hasonló időkeretet kijelölve vállalkozott a kor vizsgálatára *Izsák Lajos* *A koalíció évei Magyarországon 1944–1948. című szintézise*, mely a két munkáspárt egyesüléséig elemezte az eseményeket.⁵⁶ Izsák későbbi munkájában azonban, mely a Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990 címet viselte, már maga is, Balogh korszakolásához hasonlóan, az 1947-es országgyűlési választásokat tekintette korszakhatárnak, vagyis a választások utáni 1947 és 1949 közötti eseményeket már egyértelműen a Rákosi-korszakhoz tartozó, többpártrendszert egypártrendszerre alakító, rendszerváltó időszaknak tartotta.⁵⁷

Szintén a háború utáni második választásnak tulajdonított korszakhatár jelleget *Charles Gati* *Magyarország a Kreml árnyékában* című munkájában, melyben „*meglehetősen bonyolult és összetett*” rövid életű demokratikus közjátékként jellemezte az 1944 végétől 1947 végéig terjedő periódust.⁵⁸ Értékelése szerint az 1947-es választásokig szabad választásokról, szabad sajtóról és a Nemzetgyűlésben a nyílt beszéd lehetőségéről beszélhetünk, melyeket polgári demokratikus erényeknek tart. E közjátéknak szerinte egyértelműen az 1947-es választási kampány során lett vége Nagy Ferenc és Varga Béla emigrációba kényszerítésekor.

⁵³ BALOGH S. 1975.

⁵⁴ Külön említést érdemel még ugyanezen szerzőtől az 1945-ös választásokat bemutató önálló munkája, mely alaposan körüljárta a választójogi törvényjavaslat születésének körülményeitől kezdve a pártok programjain át a választások lefolyásáig szinte az összes országos jelentőségű kérdést. BALOGH S. 1984.

⁵⁵ VIDA I. 1986.

⁵⁶ IZSÁK L. 1986.

⁵⁷ IZSÁK L. 1998.

⁵⁸ GATI, C. 1990.

A politikai változások mellett az élet más területeit is – pl. gazdaság, képzőművészet, építészet – is górcső alá vevő elemzések sorát adta közre az 1956-os Intézet kiadásában megjelent *A fordulat évei 1947–1949* című tanulmánykötet.⁵⁹ A könyv egyik szerkesztője, *Rainer M. János* tanulmányában sorra vette az összes fordulat-jellegű eseményt 1945 és 1949 között és arra jutott, hogy ezek sorából négy emelhető ki: a Gazdasági Főtanács létrehozása 1945–46-ban, az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés ürügyén indított politikai tisztogató hadjárat 1946–47-ben, az 1947 őszen, a Kominform megalakulását követően Magyarországnak a szovjet blokkba „terelése”, majd az 1948 júniusa és 1949 között lezajló szovjetizálási folyamat.⁶⁰ Rainer szerint a kezdeti, 1945-ös kommunista túlsúlyú, „népi demokratikus” jellegű időszakot lezárva, az 1945-ös választást követően hazánk – a köztársaság kikiáltásával, az emberi és politikai jogokról szóló törvénnyel – a demokrácia felé mozdult el, de 1946 végére ismét a „népi demokráciává” alakulás folyamata kerekedett felül.

A *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949* címet viselő tanulmánykötet szintén érdekes betekintést nyújt a Rákosi-rendszer kiépülésébe, azt a nemzetközi helyzet változásaival is párhuzamba állítva, miközben a magyar társadalom átalakításának a hagyományos politikatörténeti kérdéseken túlmutató aspektusait is tárgyalja.⁶¹ Mind a szerkesztők, mind a bevezető tanulmány szerzője, *Balogh András* hangsúlyozza, hogy 1945 és 1947–48 egyaránt fordulatnak tekinthető. Előbbi a kétpólusú világ létrejöttét jelöli, melyben akkor még a szembenállás és az együttműködés egyaránt jellemezte a szovjet és amerikai feleket. Utóbbi pedig a hidegháborús konfrontáció kibontakozását, Európa végleges kettéosztását és a választóvonal kijelölését hozta. Balogh András határozottan állítja, hogy: „*A Vörös Hadsereg által megszállt kelet- és közép-európai országokban zajló gazdasági, társadalmi átalakulások tekintélyes része olyannak minősíthető, amely inkább csak a későbbi évek fejleményeinek ismeretében tűnik a kommunista hatalomátvétel közvetlen előkészítésének.*” Bár a két nagyhatalom, az USA és a Szovjetunió polgári és kommunista berendezkedése, céljai és eszközei jelentősen eltértek egymásétól, abban egyetértettek, hogy a megszállt országok gazdaságait és társadalmait antifasiszta alapon kell újjáépíteni.⁶²

A kötet utószavát jegyző *Balogh Sándor* több ponton is Balogh András okfejtésével ért egyet, kiegészítve azzal a megállapítással, hogy a hidegháború előidézéséért alapvetően az Egyesült Államok kormánya tehető felelőssé, s a Szovjetunió a Truman által meghirdetett feltartóztatási politika ellensúlyozása céljából döntött a megszállt országokban hegemoniája biztosítása mellett. Kiemeli azonban azt is, hogy a térség más országaival ellentétben

⁵⁹ STANDEISKY É. – KOZÁK Gy. – PATAI G. – RAINER M. J. (szerk.) 1998.

⁶⁰ RAINER M. J. 1998.

⁶¹ FEITL I. – IZSÁK L. – SZÉKELY G. (szerk.) 2000.

⁶² BALOGH A. 2000. 12. p.

Magyarország nem volt különösebben fontos egyik nagyhatalom számára sem, így komolyabb nézeteltérés közöttük csak Kovács Béla kisgazdapárti főtitkár letartóztatása és Nagy Ferenc kisgazda miniszterelnök lemondatása körül bontakozott ki, majd ezután ismét csökkent az USA és Nagy-Britannia érdeklődése hazánk iránt.⁶³ Balogh Sándor ugyanakkor az 1947. augusztusi választásokat és a Dinnyés-kormány megalakulását tekinti a „fordulat éve” kezdetének, mivel szerinte ezekben világosabban kifejezésre jut „*az addig fennálló hatalom helyzetében és tartalmában bekövetkezett gyökeres vagy legalábbis jelentős változás*”, befejezésének pedig az MDP megalakulását és az iskolák államosítását tartja.⁶⁴

Palasik Mária A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca 1944–1949 című munkája már a címében is egyértelműen jelzi, hogy a háború utáni időszakot nem tekinti egyértelműen kiteljesedett demokratikus periódusnak.⁶⁵ Az 1944 és 1949 közötti hazai viszonyok elemzése kapcsán ugyanakkor a demokrácia helyett a jogállam fogalmára helyezi a hangsúlyt, melynek három fő feltételét határozza meg: a jogbiztonságot, értve ezalatt azt, hogy a hatalmi szervek mindenki által megismerhető jogszabályok szerint működnek és a jog elsődlegessége határozza meg a történéseket; második feltétel a hatalmi ágak szétválasztása, melynek lényege, hogy a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom egymást ellenőrzi és korlátozza; végezetül az alapjogok biztosítását emeli ki, melyben a szabadságjogok, a tulajdonjog és a jogegyenlőség biztosítása kulcsfontosságú.⁶⁶

Meglátása szerint 1944 és 1947 között megvoltak a jogállamiság megteremtésének feltételei. Charles Gatihoz hasonlóan az 1947-es választásokat megelőző hónapoknak, Kovács Béla elrablásának és Nagy Ferenc lemondatásának tulajdonít kulcsfontosságot. Annak ellenére tartja 1947-et fordulópontnak, hogy az azt megelőző jogsértések sorozatával maga is tisztában van. Az 1947–49-es időszakra átmenetként tekint, melyet szerinte az különböztet meg a kiépült Rákosi-korszaktól, hogy ezen időszakban a kommunisták még törekedtek a törvényesség látszanának és a koalíciós kormányzás díszleteinek fenntartására. Abban a kérdésben, hogy a Szovjetunió az ország megszállásával és a moszkovita kommunisták hatalomba juttatásával vajon már a kezdet kezdetén eldöntötte-e a hatalom kérdését, Palasik szerint nem adható egyértelmű igen, vagy nem válaszként. Úgy véli, a demokratikus erők küzdelme a független, demokratikus Magyarorszáért nem kérdőjelezhető meg, mert nem láthatták előre, hogy az események végül milyen fordulatot vesznek.⁶⁷

Romsics Ignác Magyarország története a XX. században címmel közreadott vaskos és

⁶³ BALOGH S. 2000. 381-389. p.

⁶⁴ Uo. 385. p.

⁶⁵ PALASIK M. 2000a.

⁶⁶ Uo. 13. p.

⁶⁷ Uo. 9-10. p.

közérthetően megírt kötetében az 1944-el kezdődő, Magyarország szovjetizálásaként aposztrofált időszak végének egyértelműen 1949-et tekint. ⁶⁸ Megfogalmazása szerint, bár hazánkban ekkor a nyugat-európai mintákat követni kívánó fejlemények voltak tapasztalhatóak, azonban „*egyre nagyobb mértékben kezdtek érvényesülni azok a kommunista törekvések, amelyek célja a politikában a többpártrendszer felszámolása és a hatalom kizárólagos birtoklása, a gazdaságban a magántulajdon megszüntetése és a tervgazdaság bevezetése, társadalmi téren totális elitváltás, túlzó egalitarianizmus és egyben az emberek teljes alávetettsége, a szellemi szférában pedig a marxista ideológia hegemoniájának a kivívása*”, mely „*folyamat 1947–1948-ban gyorsult fel és 1949-ben, az új alkotmány elfogadásával fejeződött be.*” ⁶⁹ Munkája a nemzetközi háttér felvázolásával együtt mutatja be rendkívül alaposan a belpolitikai, gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulás menetét. Ez alapján vonja le azt a következtetést, hogy e periódus szerinte nem nevezhető sem népi demokráciának, sem koalíciós éveknek, mivel ez „*olyan eufemizmus, amely éppen az átalakulás lényegét és irányát hagyja homályban. Az, hogy ezt sokan nem látták előre, mások pedig nem így élték meg, nem változtat azon, hogy a Szovjetunió és a magyar kommunisták célja kezdetől az ország szovjetizálása volt.*” ⁷⁰

A politikai szempontokon túl a gazdasági folyamatok fontosságára hívta fel a figyelmet *Borhi László* kötete Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956 címmel. Elemzéséből azon álláspont körvonalazódik, hogy tekintettel a kommunisták 1945-ös térnyerésére a kulcsfontosságú közigazgatási, rendőrségi és gazdasági pozíciókban, illetve arra, hogy szerinte a szovjet külpolitikában nem következett be valódi fordulat 1947-ben, az a következtetés vonható le, hogy Sztálinnak kezdetől fogva egy szovjet típusú rendszer bevezetése volt a célja. ⁷¹ Későbbi munkájában is e nézet mellett tette le garasát, hangsúlyozva, hogy hazánk bolsevizálása nem csak a politikai hódítás és katonai érdekek érvényesítésének eszköze volt, hanem ezzel együtt a szovjet gazdaság igényeinek kielégítése is kiemelten fontos szerepet játszott Moszkva számára. ⁷²

A háború befejezésének hatvanadik évfordulóján megjelent könyvek közül kiemelendő az 1956-os Intézet Közalapítvány 13. évkönyve, melynek címe: A demokrácia reménye – Magyarország 1945. ⁷³ A benne sorakozó tanulmányok elsősorban nem pártpolitikai szempontokból, hanem sokkal inkább egy társadalmi, erkölcsi fordulat reménye felől közelítve elemezték a különböző 45-ös demokráciafelfogásokat, azok előzményeit és

⁶⁸ ROMSICS I. 2004.

⁶⁹ Uo. 271. p.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ BORHI L. 2005.

⁷² BORHI L. 2015. 24-25. p.

⁷³ RAINER M. J. – STANDEISKY É. (szerk.) 2005.

utóhatását egyaránt. Témánk szempontjából különösen érdekesek Kovács Gábor, Ständeisky Éva, Rainer M. János, és Kende Péter demokrácia kérdéskörével foglalkozó művei.

Kovács Gábor a második világháború alatti és utáni, a hazai gondolkodókra legnagyobb hatást gyakorló kortárs nemzetközi demokrácia felfogásokat teszi meg elemzése tárgyává.⁷⁴ Elsőként arra hívja fel a figyelmet, hogy 1914-et követően a kor ideológusai közül egyre több utasította el a liberális demokráciát, mely a tömegtársadalmak problémáinak kezelésére egyre kevésbé tűnt alkalmasnak. Előbb a gazdasági tervezés, majd a harmincas évektől a társadalom megszervezésének gondolata talált mind több követőre. A liberalizmus védelmében és a szocializmus ellenében felszólaló Friedrich A. Hayek és Wilhelm Röpke viszont levezették, hogy a gazdasági és politikai folyamatok összefüggnek, s a szocializmus, mely felszámolja a versenyt, a piacgazdaságot és a magántulajdont, szükségszerűen vezet el totalitárius állam kiépüléséhez, a szabadság felszámolásához is.⁷⁵

A különböző, Kovács által vizsgált demokrácia koncepciók közül még Guglielmo Ferreroé érdemel itt említést, mivel Bibó Istvánra is igen nagy hatást gyakorolt. Meglátása szerint a demokráciák szabad és tisztességes választásokon és a parlamentben érvényesülő ellenzéki jogokon nyugszanak. E kettő egymást feltételezi, hiszen valódi ellenzék csak akkor létezhet, ha a szabadságjogok mellett félelem nélkül és szabadon lehet választani és az ellenzéknek valós esélye van kormányra jutni. A demokrácia változatainak elemzésekor pedig azon korlátozott típus emelendő ki, melyben a fenti elvek érvényesülnek ugyan, de vannak olyan közös alapértékek és elvek, melyeket nem szabad megkérdőjelezni. A probléma lényege az a kérdés, hogy vajon egy demokráciában megengedhető-e az antidemokratikus nézetek propagálása. Ferrero szerint ez csak egy erős demokráciában vállalható, de a demokráciának is joga van megvédenie önmagát. Ezzel együtt is a demokráciát tartotta annak a berendezkedésnek, mely a legkevésbé fél saját állampolgáraitól és a legkevesebb félelmet generálja magával szemben.⁷⁶

Ständeisky Éva tanulmányában – a kor politikusainak és ideológusainak a demokrácia-felfogásait összevetve (Szekfü Gyuláét elemezve a legalaposabban) – felhívja a figyelmet arra, hogy 1945-ben, hazánkban a demokrácia szinte minden fontos feltétele hiányzott. Maga a demokrácia fogalma sem volt tisztázott és egységesen definiált, és nem létezett a demokráciát ismerő, széles szakembergárda sem. A kommunisták például népi jelzőt ragasztottak a demokrácia szó elé, és tartalmát tekintve változatosan értelmezték a politikai küzdelemben.⁷⁷ Valójában azonban csak az osztály nélküli társadalom felé vezető út egyik

⁷⁴ KOVÁCS G. 2005.

⁷⁵ Uo. 16-19. és 21-22. p.

⁷⁶ Uo. 24-26. p.

⁷⁷ STANDEISKY É. 2005.

köztes állomásaként tekintettek rá, s az elméleti viták helyett sokkal inkább a hatalomért folytatott harc kötötte le figyelmüket.⁷⁸

Az MKP az ideiglenes törvényhozásban és a közigazgatásban kezdettől fogva túlreprezentált volt, és a társadalom sem rendelkezett demokratikus hagyományokkal, míg az élet valamennyi területe komoly problémákkal volt terhes. Ennek ellenére a társadalom többségében élt a remény, hogy szabad választások útján igazságosabb világot hozhatnak létre. A szabadság és egyenlőség eszményeit összeegyeztető demokráciát azonban nem sikerült kiépíteni az 1945-ös kisközgazdasági választási győzelem után sem, 1946 elejétől pedig tovább szűkültek ennek lehetőségei, különösen a demokratikus államrend védelméről hozott, gyakorlatilag a kommunistákat a hatalom megszerzésében segítő törvény megalkotását követően.⁷⁹

Standeisky korszakolással kapcsolatos álláspontjára és egyéb műveire a későbbiekben még visszatérünk.

Rainer M. János azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy az ún. keresztény középosztály tagjai hogyan viszonyultak a háború utáni átalakuláshoz. Figyelemmel arra, hogy nehezen körülhatárolható társadalmi csoportról van szó, néhány kiragadott példán keresztül igyekszik közelebb jutni a válaszhoz.⁸⁰ Elemzéséből úgy tűnik, a keresztény középosztályt az 1945 utáni rendszerben komoly „félelmi komplexus” jellemezte, tartottak egy új 1919-től, a zsidóság bosszújától, magántulajdonuk elkobzásától, a hivatalnoki réteg tekintélyének felszámolásától, s e félelmekre a földosztás, vagy épp a hivatalnokok körében végzett tisztogatások csak ráerősítettek. Ráadásul a keresztény középosztálynak nem volt sem saját pártja, sem saját érdekvédelmi tömörülése 1945-ben. Mindez védekező attitűd kialakulását eredményezte soraikban, mely az egyébként szükséges önvizsgálatot, a háborús vereség és társadalmi összeomlás okainak elemzését ellehetetlenítette, s ennek szerinte máig ható következményei vannak.

Kende Péter rövid írásának mindjárt az első bekezdésében, a történész szakma évtizedek óta tartó diskurzusát félretelva leszögezi, hogy a háború utáni korszak „legkézenfekvőbb periodizációja” az 1945–46, 1947–53, vagyis ő a fordulat évét és a Rákosi-rendszer első éveit egy korszakként kezeli, s az 1953-56-os évekre inkább tekint önálló periódusként.⁸¹ Tömören megfogalmazott téziseiben kifejti, hogy az 1944-es „katasztrófaév”

⁷⁸ Bár 1945. június 26. és július 6. között a politikusok és elméleti szakemberek részvételével a Pázmány Péter Tudományegyetemen szervezett, demokrácia kérdését boncolgató konferencián Rákosi Mátyás is részt vett, a kommunisták gyakorlati viszonyát a demokráciához nem az itt elhangzottak, hanem a mindenkori taktikai helyzet határozta meg.

⁷⁹ STANDEISKY É. 2005.

⁸⁰ RAINER M. J. 2005.

⁸¹ KENDE P. 2005.

következtében a régi Magyarország – az egyházak kivételével – képviselet nélkül maradt és képviselhetetlenné is vált. Az elsősorban a kommunisták által szorgalmazott megtorlások és tisztogatások révén pedig 1945 elejétől eredményesen szorították ki a közéletből azokat a szereplőket, akik az MKP legaktívabb ellenfelei lehettek volna. Mindeközben 1945–46-ban a demokráciának két felfogása létezett egymás mellett: a kisgazdák képviselte polgári-paraszti és velük szemben a népi-forradalmi. Utóbbit nem csak a kommunisták képviselték, hanem azok a szociáldemokraták és parasztpártiak is, akik ekkor még valamiféle illúziót tápláltak a szocializmus és a demokrácia összeegyeztethetőségével kapcsolatban.

Kende meglátása szerint a fordulat éve nyomán kiépült diktatúra számára az 1945–46-os időszak átértékelődött: a földreformtól és államosításoktól a szocializmusig szükségképpen elvezető „társadalmi forradalom” vált, s csak az maradt belőle érvényes, ami a szocialista rendszer előzményének volt tekinthető. Éppen ezért volt szimbolikus jelentősége annak, hogy az 1956-os forradalom az 1948 előtti koalíciós demokráciához nyúlt vissza, mint utolsó legitim rendszerhez.⁸² 1989-ben egyesek még megkísérelték az 1945–46-os kisgazda-polgári szellemiséget is rehabilitálni, mint az új demokrácia lehetséges előzményét, ehelyett azonban az új jobboldaliság hívei új alapokra helyezve átértékelték a háború utáni időszakot, melyet a megszállás révén egy idegen hódoltság kezdetének, a demokrácia megcsúfolásának és a nemzet spirituális értékvesztésének időszakaként értékelték. E szemlélet alapján, a kommunisták mellett sokan mások, demokraták által is szükségesnek tartott társadalmi reformok szintén az országot fenekestül felforgató, kárhozatos periódus első állomásaként tűnnek fel, kivétel nélkül tagadva azok előre mutató és üdvös vonásait is. Ez alapján vonja le azt a konklúziót Kende, hogy: *„A felsorolt tételekkel a legsúlyosabb probléma az, hogy 1945-tel kapcsolatban nincsen egyértelmű, egyszerűen kimondható, mindenki számára egyaránt érvényes »igazság«, miközben nyilvánvaló, hogy 1945-ben nem a nép kezébe hatalmat adó demokrácia feltételei teremtdtek meg, ahogyan az is, hogy az orosz megszállástól függetlenül sem lehetett volna változatlanul fenntartani a háború előtti világot.”*⁸³

Ungváry Krisztián 2005-ben megjelent rövid írásában tekintette át a rendszerváltás

⁸² Uo. 176-178. p.; Kiegészítésként megjegyezzük, hogy a szocialista történetírás is egyértelműen az MKP 1945-ös „reakciós” ellenfeleivel azonosította az 1956-os forradalom résztvevőit. Eklatáns példája ennek az alábbi megállapítás 1959-ből: „1956-ban ugyanazok a fasiszta burzsoá, sokszor még személyükben is azonos elemek emeltek kezét a fiatal demokráciára, amelyek 1945-ben indítottak rohamot [sic!]...” SÁGVÁRI Á. 1959. 208. p.; Ságvári többek között Kiss Sándorra, a Parasztszövetség egykori vezetőjére is gondolhatott, akit a nyilasok megkínzottak, Rákosiék bebörtönöztek, majd 1956-ban bekapcsolódott az FKGP és a Parasztszövetség (!), azaz az 1946-os közélet kisgazda szervezeti kereteinek újjászervezésébe. Róla írta Nagy Károly emigráns professzor, hogy „Nincsenek magyarságunknak demokratikus hagyományai? [...] Ha van reménye a magyar progresszióknak és pluralizmusnak, a nép-, a nemzet-akarat demokratikus, emberséges, etikus érvényesítésének, akkor az azért is van, mert annak bizonyítható hagyományú alappillérei között most már ott magasodik Kiss Sándor kristály szilárd tisztességű emlékműve is.” Idézi: TÖRÖK B. 2008. 57. p.

⁸³ KENDE P. 2005. 180-182. p.

utáni történetírásban kikristályosodott irányzatokat. Megállapítása szerint egyik oldalon azok a történészek állnak, akik szerint kezdettől fogva eldöntött tény volt a megszállt országok bolsevizálása. Az ezzel szembenálló „revizionista” csoport szerint viszont létezett a szabadság kezdeti szakasza, mely csak a kibontakozó hidegháború miatt szűkült be, s ez utóbbi is elsősorban az USA számlájára volt írható. Eközben a Szovjetuniót pragmatikus szempontok vezérelték, a gazdasági-politikai változások pedig csak utólag tűnhetnek egy demokrácia átalakítását célzó „menetrend” részének. Ungváry az érvekkel részben egyetértve azokkal szembehelyezi például, hogy a kommunista pártok erős centralizáltsága miatt a központi utasítással szembehelyezkedésre nem volt valódi lehetőség, így Rákosiék is csak Moszkva utasítására képviselhetek nemzetibb jelleget és kellett tagadniuk a párt hosszú távú iparosító törekvéseit. Emellett a revizionista irányzat szerinte a Szovjetunió minimális biztonsági igényeit és a bolsevizmus exportálásának a mindenkori viszonyokhoz igazító külpolitikai kontinuitását sem veszi kellően figyelembe. Ezen túlmenően a „menetrendnek” nem kellett, hogy pontosan lefektetett időtartama legyen, melytől függetlenül a cél, az ország bolsevizálása adottként feltételezhető, melyről az MKP moszkovita tagjai tudhattak.⁸⁴

Kifejezetten a fordulat éve előtti évek értékelését tűzte ki célul a *Horváth János* szerkesztette tanulmánykötet, *Tiltott történelmünk 1945–1947* címmel.⁸⁵ A szerzők egyértelműen pozitívan értékelik az említett éveket Magyarország történelmében, hangsúlyozva, hogy voltak *„népképviselőket életre keltő szabad választások, létezett igazi polgári demokrácia, megvalósult az eredményes újjáépítés, bekövetkezett a hiperinflációból a stabilizáció csodája, útban voltunk a hitelesen átgondolt szuverenitás felé, [...] készülődtünk a húzódozó önkormányzati választások megtartására országszerte, míg a mezőgazdaságban erősödtek a szövetkezetek a Svájcban és Dániában bevált tanulságok nyomán.”*⁸⁶

Határozottan tagadják, hogy a „népi demokrácia” már 1944 végével elkezdődött volna, ehelyett a polgári demokrácia stabilizálódásaként értékelik az 1947. februárig végbement eseményeket, melyet többek között azzal indokolnak, hogy az 1945-ös volt a korabeli Kelet-Európa legtisztább választása, melyet a magyar társadalom konzervatív tagjai is demokratikus választásként éltek meg, hiszen nem maradtak távol a választástól a kifogásaikat hangoztatva, hanem nagy arányban elmentek szavazni. S habár a nemzetgyűlési választások főpróbájának tartott október 7-i budapesti helyhatósági választáson a kommunisták nagyarányú győzelemre számítottak, azon a Független Kisgazdapárt nyert, mely után a kisgazda demokraták elég erősek voltak ahhoz, hogy Vorosilov, a SZEB szovjet elnökének nyomására se menjenek bele

⁸³ UNGVÁRY K. 2005.

⁸⁴ HORVÁTH J. (szerk.): *Tiltott történelmünk 1945–1947*. Budapest, 2006.

⁸⁵ Uo. 8-9. p.

abba, hogy a november 4-i parlamenti választást megelőzően a kormánypártok előre elosszák a mandátumokat, így utóbbit is a Kiszgazdapárt nyerhette meg.

További indokként hozzák fel, hogy az 1946. évi I. törvény a magyar alkotmányról példamutatón deklaráta az emberi szabadságjogokat. Végezetül emlékeztetnek arra is, hogy 1947 februárjában a Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését követelő kommunisták fenyegető zsarolásának is ellenállt a kiszgazda parlamenti frakció, s ezért a szovjet hadseregnek kellett közvetlenül beavatkoznia, elhurcolva az FKGP főtitkárát, tehát az MKP csak külső, erőszakos beavatkozás segítségével tudta magához ragadni a hatalmat.

Hubai László tanulmánya⁸⁷ részletesen kifejti azon érveit, mely szerint polgári demokrácia létezhet korlátozott szuverenitású országban is, mely alapján azt a következtetést vonja le, hogy Magyarországon az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után korlátozott polgári demokratikus rendszer született, mely Kovács Béla 1947. február 25-i elhurcolásáig állt fenn.

Való igaz, hogy a háború utáni helyzet, az újjáépítés és más tornyosuló, azonnali megoldást sürgető problémák kezelése rendeleti kormányzáshoz vezetett, amit a nemzetgyűlés utólagosan szentesített, s ez korlátozta a parlamenti demokráciát. Tény az is, hogy az országnak a vesztes háború utáni megszállásából eredő korlátozott szuverenitása ténylegesen beleszólást biztosított Moszkvának Magyarország ügyeibe, de ez valóban nem volt korlátlan és megkérdőjelezhetetlen, mint azt bizonyítja az 1945-ös választáskor az előzetes mandátumelosztás kérdésében a Kiszgazdapárt sikeres ellenállása, majd a Tildy Zoltán vezette kormány megalakulása, illetve a köztársasági törvény meghozatala. Az itt állomásozó szovjet csapatok ellátásából és a háborús vereség miatt fizetendő jóvátételből eredően az ország gazdasági önrendelkezése és anyagi lehetőségei szintén korlátozottak voltak, és részben nyugati mintára kezdetét vette az államosítás is, de Hubai szerint gazdasági vonalon ekkor még megmaradt a magántulajdon döntő súlya.⁸⁸

Az 1945–47-es periódust tehát a számos illegitim esemény ellenére is eredményesnek tartja. Hubai a kötet más tanulmányait szerző társaihoz hasonlóan úgy gondolja, hogy a demokrácia – azt már ellehetetlenítő – korlátozása 1947 februárjában vette kezdetét, s a továbbra is fenntartott többpártrendszer ekkor már csak az MKP hatalomátvételét szolgálta.

Az 1947-es választást tehát egyértelműen a korlátozott demokrácia leépítésének folyamatába illeszkedő eseményként értékeli, míg a Magyar Függetlenségi Párt november 20-i feloszlását a hidegháború időszakát jelző eseménynek tartja, melytől kezdve az MKP hegemoniája érvényesült. A korlátozott demokrácia teljes leépítését pedig szerinte a Magyar

⁸⁶ HUBAI L. 2006.

⁸⁷ Uo. 60-62. p.

Dolgozók Pártjának 1948-as megalakulása jelképezi.⁸⁹

Azon meglátása, hogy 1945–1947 között hazánk politikai berendezkedése minőségileg különbözött mind a megelőző autoriter Horthy-korszaktól, mind a későbbi sztálinista diktatúrától feltétlenül helytálló. Azzal is egyet lehet érteni, hogy: „*A polgári demokrácia mértékének nincsenek kvantifikálható, mérőszámokkal meghatározott feltételei.*” – ezért mint történelmi, változó kategória, mindig rendelkezik kisebb-nagyobb hibákkal, s eltérő demokráciafelfogások ütközése jellemzi.⁹⁰ Ráadásul hazánk és a nyugat-európai győztes demokráciák gazdaságát hasonló folyamatok jellemezték, a hadigazdaságról békebeli viszonyokra való áttérés lassan ment végbe, nagyobb állami beavatkozással, a balra tolódás jeleként államosításokkal párosulva.

De miközben a demokrácia létét nem szokás mennyiségi kritériumokkal igazolni, *minőségi feltételek* igenis meghatározhatóak, hiszen a vizsgált periódus más korszakoktól való elhatárolását maga is erre alapozza. Elemzésünk későbbi fejezeteiben a lehetséges minőségi feltételek felsorolására és mérlegük megvonására magunk majd kísérletet fogunk tenni.⁹¹

A tanulmánykötetre visszatérve elmondható, hogy a válogatott szerzőgárda által felsorakoztatott érvek mind megfontolandóak és valóban segítik a történelmi igazság feltárását, ugyanakkor a szerkesztő, Horváth János azon alapállása nem elfogadható, hogy a kötet „*nem annyira vitairat, mint inkább a tények megmutatása.*”⁹² A történelmi diskurzus nyilvánvalóan nem ért véget azóta sem.

A korábbiaktól eltérő, többpárti totalitarizmus koncepciót fogalmazott meg Bódy Zsombor 2008-ban megjelent műveiben. Szerinte 1945 és 1948 közötti éveket nem érdemes a „*hosszabb történeti folyamatokból kivágva*” szemlélni, épp ellenkezőleg, azok alapvetően folytonosságot mutatnak a politika társadalmi szintű működésmódjának szempontjából. Mindezt olyan példákkal is illusztrálta, melyek a pártpolitika hasonló jelenlétét és szerepét mutatják nagyvállalatoknál különböző személyzeti ügyekben. Miközben a politika által indukált folyamatokra „*rátelenedhettek*” a helyi szereplők egyéni érdekektől motivált törekvései, olykor ellehetetlenítve az eredeti politikai célok megvalósulását, aközben 1945 nem jelentett törést a tekintetben, hogy a pártpolitika mindinkább behatolt a gazdaságba. Különbség csak annyiban fedezhető fel a megelőző és későbbi idősakkal szemben, hogy

⁸⁸ Uo. 62-63. p.

⁸⁹ Uo. 58. p.

⁹⁰ E helyütt csak egy példát említve előzetesen, Hubainak azon kijelentése, hogy az államosítások hazai gyakorlata 1948-ig (amikor már minden 100 főnél többet foglalkoztató üzemet is államosítottak és a hidegháború kezdete következtében a kötött gazdálkodásból nem a szabadpiac, hanem a tervgazdálkodás felé mozdult el a gazdaság) nem tért el a nyugati demokráciáétól, megkérdőjelezhető, hiszen fontos, minőségi különbség volt 1948-at megelőzően a kárpótlás hazai hiányában (melyet a földosztás esetében is csak kilátásba helyeztek, de a gyakorlatban nem valósult meg), ezáltal ugyanis sérült a tulajdonjog szentsége.

⁹¹ HORVÁTH J. 2006. 9. p.

ekkor nem egy párt állt a politika előrenyomulása mögött, hanem többpárti koalíció. S bár voltak a demokrácia iránt elvben elkötelezett pártok is, ezek a kommunistákkal versenyhelyzetben nem voltak képesek lemondani arról, hogy lemondjanak a pozíciók betöltésekor a pártpolitikai szempontokról, ami a demokrácia ideáljától idegen jelenség.⁹³

A korszakolás kérdését is befolyásoló külpolitikai meghatározottság vs. szabad mozgástér ellentéte körüli vita további árnyalására tett kísérletet *Rainer M. János* a *Bevezetés a kádárizmusba* című művében.⁹⁴ Meglátása szerint a hazai történeti szakirodalomban alapvetően két fő nézet ütközött az 1945-tel kezdődő átmeneti korszak jellemzésekor:

A történészek egyik tábora szerint a Szovjetunió birodalmi céljaiból és a sztálinizmus totalitárius gyakorlatából következően már a kelet-európai országok megszállásakor eldöntött tény volt, hogy bolsevizálni fogják e térséget, s az ország szovjetizálása 1945-ben kezdetét is vette, függetlenül attól, hogy ez a kortársak közül nem mindenkinek volt akkor nyilvánvaló, s azzal együtt, hogy a helyi kommunista pártok a Szovjetunió világpolitikai helyzetére tekintettel kezdetben óvatosabb, népfrontos politizálásra kényszerültek.

Az ezzel szembenállók szerint viszont a szovjetek által támogatott kommunistáknak nem volt előre kidolgozott tervük a hatalomátvételre, 1945-ben sajátos demokratikus viszonyok jöttek létre, mely minőségileg különbözött a megelőző és a későbbi berendezkedésektől is, s végül csak a fordulat évében az Amerikai Egyesült Államok expanzív külpolitikája, gazdasági-politikai lépései kényszerítették rá a szovjeteket, hogy totális szovjetizálással biztosítsák be az általuk megszállt térséget.⁹⁵

Rainer arra az álláspontra helyezkedett, hogy e két szembenálló nézet közül teljes mértékben egyik sem elfogadható, bár mindkettőben van némi igazságtartalom. Felhívta a figyelmet arra, hogy az eddigi kutatások nem találták bizonyítékát, hogy Sztálinnak már 1945-ben kész forgatókönyve lett volna a térség, így hazánk jövőjéről. Másrészt viszont kétségtelen tény, hogy Sztálin már 1945-ben számolhatott azzal az eshetőséggel, hogy az antifasiszta blokk a háborút követően előbb-utóbb az eltérő társadalmi-politikai berendezkedés mentén kettészakad majd és az addigi szövetségesek közötti konfrontáció elkerülhetetlen lesz. A Szovjetunió biztonságpolitikai érdekei pedig egy szélesebb, kommunizmussal szimpatizáló és/vagy kommunista államok alkotta ütközőzóna létrehozását kívánták. Tekintettel azonban a Szovjetuniót sújtó jelentős háborús emberveszteségre és anyagi károokra, továbbá a technikai fejlettségbeli és gazdasági potenciálban meglévő különbségekre, Sztálinnak semmi esetre sem állhatott érdekében a nyílt konfrontáció

⁹³ BÓDY Zs. 2008a; BÓDY Zs. 2008b

⁹² RAINER M. J. 2011. 70-71. p.

⁹³ Vö.: UNGVÁRY K. 2005.

kiprovokálása. A nyugati hatalmak hozzáállása viszont teret engedett a szovjet megszállási övezetben annak, hogy Moszkva a proletárdiktatúrák létrehozása nélkül is érvényesítse azon akaratát, hogy helyzetbe hozza a helyi kommunistákat.⁹⁶ A Truman-doktrína 1947. március 12-i meghirdetése, azaz az Amerikai Egyesült Államok gazdasági fölényére alapozott katonai és pénzügyi segítségnyújtás kilátásba helyezése azon országok részére, ahol a kommunizmus teret hódított, majd a Marshall-terv gyakorlati megindítása június 5-től végül valóban elkerülhetetlenné tette az addigi szövetségesek szembe fordulását.⁹⁷

Az újabb összefoglalások közül kiemelhető még *Gyarmati György* munkája: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956.*⁹⁸ A korszakolás terén határozottan külön periódusként kezeli az 1945–1947 közötti és az 1948–1952 közötti éveket, melyek közül az elsőt a presztalinizálás időszakának tekinti. Ezt tovább szakaszolva 1945-öt az államiság újjászervezéseként jellemzi, míg 1946–1947-et a hatalmi dualizmus időszakaként írja le. Véleménye szerint ezen években a demokratizálás és presztalinizálás folyamatai párhuzamosan és egymással szemben hatottak, ugyanakkor Rákosi Mátyás és az MKP már 1945 januárjától kezdve megkerülhetetlen, társadalmi támogatottságát messze meghaladó befolyású szereplője volt a hazai közéletnek. Megítélése szerint Moszkva számára elsősorban biztonságpolitikai kérdés volt Kelet-Európa helyzetének alakulása, ami megmagyarázza, hogy 1947-ben, a nemzetközi politikai változásokkal párhuzamosan miért következett be nyílt kommunista hatalomátvétel.⁹⁹

Standeisky Éva *Demokrácia negyvenötben* című önálló művében szintén olyan álláspontot fejt ki, mely szerint kettős átmenetről beszélhetünk a vizsgált időszakban. Egyrészt az autoriter Horthy-rendszer helyén 1944 végétől fokozatosan egy többpárti demokrácia kibontakoztatásának kísérlete zajlott, másrészt ezzel párhuzamosan ment végbe a totális diktatúra kiépítése.¹⁰⁰ Standeisky azonban Gyarmatival szemben nem egyszerűen a Rákosi-korszak bevezetéseként, hanem önálló történelmi periódusként tekint az 1945 és 1950 közötti évekre, melyet a „kudarcos demokratizálódás” időszakának nevez, s amelyen belül 1945–46-ot a későbbi évektől eltérő szakaszként jellemzi.¹⁰¹ Az ezt külön is hangsúlyozó,

⁹⁴ RAINER M. J. 2011.

⁹⁵ A hidegháború kibontakozásának okairól lásd még: DÜLLFER, J. 2004. 16. p. és BÉKÉS Cs. 2004.; Wencz Balázs a nagyhatalmi konfrontáció szempontjából Békével egyetértve a Marshall-tervnek tulajdonítja az igazi fordulópont szerepét, mivel az kényszerítette Sztálint a kelet-európai államoknak is felajánlott, szovjet befolyást veszélyeztető segély elutasításával nyílt szakításra. WENCZ B. 2014. 9. p.

⁹⁶ GYARMATI Gy. 2011.

⁹⁷ Uo. 459. p.

⁹⁸ STANDEISKY É. 2015.

⁹⁹ STANDEISKY É. 2012.; Ugyanebben az évben jelent meg Szerencsés Károly tollából egy rövid tanulmány, mely mindössze egy oldalon, részletes okfejtés nélkül szögezi le az 1945–1947 közti időszak kapcsán, hogy a szélsőséges értékelésekkel szemben („ez már a Rákosi korszak; ez még tiszta demokrácia”) se nem „presztalinizáció”, se nem népi demokrácia”, hanem „demokráciakísérlet, amely elbukott, igazolva kísáallamiságunk tragédiáját – teljes külpolitikai kiszolgáltatottságunkat.” SZERENCSE K. 2012. 223. p.

2012-ben megjelent egyik tanulmánya egyben kiváló összefoglalását is adja a korszakolásra tett addigi kísérleteknek.

A „kudarcos demokratizálódás” fogalma valóban igen érzékletesen ragadja meg az 1945–1946-os évek ellentmondásosságát, de talán szerencsésebb lett volna csak ezt a rövid alperiódust ezzel a névvel illetni, mivel az 1947–1950-es években már egyáltalán nem a demokratizálódás, hanem az egyre nyíltabb sztalinizálás jelentette az események fő irányát, az élet különböző politikai, gazdasági, kulturális területein eltérő időpontban kiépítve intézményeit, felszámolva a hatalomtól függetlenül létezés és önálló döntéshozatal lehetséges gócait.

Említést érdemel még, hogy Standeisky szerint 1944 végén, 1945 elején, helyi szinten *„olyan önigazgató szervek jöttek létre – nemzeti, üzemi bizottságok, szakszervezetek, új kulturális társulások és mások –,”* amelyeket szerinte nem a kommunisták, hanem maguk a változásban érdekeltek csoportjai hoztak létre.¹⁰² Kétségtelen tény, hogy ezek jelentős része eleinte nem felsőbb utasításra, hanem saját – olykor radikálisan baloldali – elképzelései alapján látott hozzá az élet újjászervezéséhez, mely önállóságra 1946 közepétől már nem volt mód. Azonban az erősen kétséges, hogy ez az önállóság mindenhol valóban „népi – közvetlen – demokrácia” lett volna, ahogy azt Standeisky értékeli.¹⁰³

Abban a vitában, hogy a második világháborút követő néhány évet „koalíciós évek”-ként, vagy a „szovjetizálás” kezdeteként aposztrofálhatjuk leginkább, Standeisky azt az álláspontot foglalja el, hogy: *„A koalíciós kormányzati forma valóban rányomta bélyegét a második világháborút követő néhány évre, ugyanakkor az is vitathatatlan, hogy Magyarország ekkor került a Szovjetunió érdekszférájába, bár 1948–1949-ig nem beszélhetünk a szovjetunióbeli szisztéma ránk kényszerítéséről.”*¹⁰⁴ Az ekkor zajló demokratizálási kísérlet éveire – figyelembe véve a köztársaság kikiáltásától kezdve, a jogállami keretek létrehozásán át a szociális reformokig hozott intézkedéseket – éppen ezért nem helyes sem a sztalinizáció, sem a totalitarizmus terminus technicus alkalmazása. A legfontosabb pedig annak tisztázása, hogy politikai, társadalmi, gazdasági, vagy kulturális szempontból próbálkozunk a korszak belső periodizálásával.¹⁰⁵

Standeisky felhívja a figyelmet arra, hogy a történeti munkák többségében *„az 1944 végétől 1949 tavaszáig tartó időszak két alperiódusra osztható, bár a választóvonal a kettő között bizonytalan.”* Politikatörténeti szempontból 1946 közepét-végét, gazdaságtörténeti szempontból korábbi időpontot is meghatározhatunk választóvonalként, míg a kulturális élet

¹⁰⁰ STANDEISKY É. 2012. 138. p.

¹⁰¹ E kérdéskörre még visszatérünk a II.2.6. Önkormányzatiság és civil önszerveződés c. fejezetben.

¹⁰² Uo. 135-136. p.

¹⁰³ Uo. 145-146. p.

szempontjából, meglátása szerint akár 1949–1950-ig is kitolható a korszakhatár.¹⁰⁶ Ezen több éves periódust felölelő, gazdasági-társadalmi-politikai fordulatot szokás a „fordulat évei”-ként is emlegetni.¹⁰⁷

Palasik Mária közelmúltban megjelent újabb vaskos monográfiája, mely a Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949) címet kapta, a korszak legfontosabb intézményét, a parlament történetét állítja a középpontba. Ez alapján három részre osztja a háború utáni csonka parlamenti ciklusok éveit, az 1944–1945-ös Ideiglenes Nemzetgyűlés, az 1945–1947 közötti második nemzetgyűlés, és az 1947–1949 közötti harmadik, diktatúrába torkolló országgyűlés történetére. Bevezetőjében lényegében rövidítve összefoglalja Standeisky körképét a korszakolás lehetséges módozatairól és aspektusairól.¹⁰⁸ Megismétli ugyanakkor azon korábbi állítását, hogy a kor szereplői nem láthatták előre, miként hálnak majd el a demokrácia csírái a szovjetek támogatta kommunisták vezetésével, s miként váltja fel 1948–1949-ben a diktatúra intézményrendszere mindazt, amit 1945–1947-ben felépítettek, ahogy azt sem láthatták, hogyan változik eközben az antifasiszta számonkérés politikai leszámolásokká.¹⁰⁹ Palasik munkája emellett értékes adalékokkal szolgál a kor három parlamenti ciklusának intézménytörténetéhez, részletesen bemutatva a törvényhozás szervezetét, működését és üzemeltetését egyaránt, de első fejezetében a kor országos politikai életéről és főbb szereplőiről is alapos összefoglalást ad.

2017-ben jelent meg a Váltóállítás – Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben című tanulmánykötet¹¹⁰ is, majd ezt követte 2018-ban a Vakvágány – A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1. című tanulmánykötet kiadása¹¹¹,

¹⁰⁴ Uo. 136. p.

¹⁰⁵ Standeisky bölcs meglátása, mely az élet különböző területeinek differenciált szemléletére hívja fel a figyelmet, azt is jelenti, hogy egyénenként és csoportonként eltérő, ki, mikor és hogyan tapasztalta meg a diktatúra kiépülését. Szerintünk épp ez, az egyének és csoportok korlátozott társadalmi és politikai ismeretei, szűk látószöge, illetve általánosságban a társadalmi szolidaritás hiánya, tehát az egyéni tapasztalás elsődlegessége és mások sorsának relativizálhatósága, illetve egyéni sérelmekkel és az élet más területeiről vett pozitívumokkal való – olykor önigazoló-önmentegető – ellentétozhatósága tette lehetővé a kommunisták számára a szálamitaktika alkalmazását. Az MKP sohasem a társadalom egészével szemben lépett fel, hanem részenként számolta fel a hatalomszerzése útjában álló erőket. Az egyes csoportok akár közönyösségből, akár konfliktuskerülésből, akár elfogulatlan információk hiányában passzivitással szemlélték, vagy épp elvakult hittel, esetleg előnyökért cserébe támogatták más csoportok jogainak korlátozását, s jellemzően saját életük alakulásán keresztül ítélték meg az ország viszonyainak alakulását, a tágabb ösztársadalmi helyzetkép tárgyilagos értékelése helyett. Mindez egyébiránt párhuzamba állítható Hans Rosling, Ola Rosling és Anna Rosling Rönnlund közös statisztikai kutatási projektjével, mely arra az eredményre jutott, hogy az egyéni elfogultság napjainkban is jelentősen befolyásolja a világ valós állapotának megítélését. Ez tehát nem adott korszakra és emberi csoportra jellemző sajátosság, hanem az emberi természet általános jellemzője. Egy szűk szeletét látjuk a világnak, elavult ismeretekkel rendelkezünk, miközben a világ folyamatosan változik és a média szalagcímei jelentősen befolyásolnak bennünket: <https://www.gapminder.org/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

¹⁰⁶ PALASIK M. 2017.

¹⁰⁷ Uo. 11. p.

¹⁰⁸ CSIKÓS G. – KISS R. – Ö. KOVÁCS J. (szerk.) 2017.

¹⁰⁹ HORVÁTH G. K. (szerk.) 2018. Mindkét kötet az MNL–MTA–NEB együttműködése keretében életre hívott vidéktörténeti kutatócsoport jóvoltából jelent meg.

melyek azért érdemelnek említést, mivel az 1948-ig tartó éveket egyértelműen a szovjetizálás bevezető időszakaként aposztrofálják. Ezek után már nem meglepő, hogy a második kötet szerzői közül többen is az 1946–1961, illetve az 1946–1962 közötti időszakot teszik meg vizsgálódásaik tárgyává, ezzel is jelezve, hogy 1945–1947-re, vagy 1945–1948-ra nem tekintenek önálló, akár korlátozottan demokratikus periódusként sem, s a kezdeti években nem egy demokratikus kibontakozás lehetőségét, hanem a kommunista hegemonia kiépülésének első, erőszakos cselekedetekkel tarkított periódusát látják. A közzétett írások közül több is rendkívül érdekes mikrotörténeti esetleírásokkal szolgál a vidék történetéről, illetve a Vörös Hadsereg és az MKP helyi szervei által elkövetett túlkapásokról, melyeket igen plasztikusan ábrázolnak. Másrészt viszont a szerkesztők szocialista történetírás mítoszainak ledöntése iránti vágya olyan érzetet kelt, mintha kizárólag a korszak áldozatainak szemszögét tekintenék hitelesnek, s így az eseményeknek is sokszor csak a negatívumait láttatják.¹¹²

Különösen igaz ez a tanulmányok egyik kiemelt témájára, a földreformra, mert az, a szerző/szerkesztő *Ö. Kovács József* értelmezésében nem egy létező társadalmi probléma kezelését célzó, hanem sokkal inkább a kommunista diktatúra alapját megteremtő esemény volt.¹¹³ Annak ellenére ragaszkodik ezen alapálláshoz, hogy 2015-ben a Rubicon oldalain és honlapján egyszer már igen éles vitát folytatott Barta Tamással, aki az árnyaltabb megközelítés hiányát, sőt, tendenciózus pontatlanságok sorát és koncepciózus ideológiai alapú történetírói gyakorlatot vetett a szemére.¹¹⁴ Hasonlóan polemikus recenzió jelent meg korábban az *Ö. Kovács József* szerkesztette *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról*¹¹⁵ című dokumentumkötetről is.¹¹⁶ E viták olykor személyeskedésbe is hajló hevesége jelzi, hogy az említett, vidéktörténeti kutatócsoporthoz köthető kötetek előremutató megállapításai ellenére sem voltak képesek konszenzust kialakítani a korszak értékelése körül, sokkal inkább mélyítették a nézetkülönbségek közötti árkokat.

A legújabb historiográfiai tanulmányok közül kiemelendők még a *Múltunk* 2016/1 és 2018/2. számai, melyek több szerző jóvoltából is érdekes meglátásokkal szolgálnak 1945 és a demokrácia értelmezéseinek kérdésköréhez.

Az újabb számban olvasható *Feitl István* tanulmánya Palasik Mária

¹¹⁰ Az első kötet bemutatóján Rainer M. János is mindenképpen tanulmányozásra, tehát továbbgondolásra érdemesnek tartotta ezen nézőpontokat. <https://neb.hu/hu/beszamolo-a-valtoallitas-cimu-kotet-bemutatojarol> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

¹¹¹ *Ö. Kovács József* szemléletének sarkalatos pontja, hogy már az 1945 novembere előtti helyzetre is „leplezett kommunista diktatúra”-ként tekint. *Ö. KOVÁCS J.* 2018.

¹¹² <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/vita/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

¹¹³ *Ö. KOVÁCS J.* (szerk.) 2015.

¹¹⁴ PAPP I. 2015.; *Ö. KOVÁCS J.* 2015.; PAPP I. 2016.

Parlamentarizmustól diktatúráig (1944–1949) című könyvéről, s az annak kapcsán kibontakozott, az 1944 és 1949 közötti parlamentarizmus kérdését boncolgató vitáról.¹¹⁷ Ebben lényegében maga is historiográfiai körképet ad a történelmi periódus értékelési lehetőségeiről, az ütköző álláspontokról. Az 1990–1991-ben kibontakozó szembenállásról megállapítja, hogy egyik oldalon azok állnak, akik szerint 1945 és 1947 között csak korlátozott parlamentarizmusról lehet beszélni, mely után épp a parlamentarizmus felszámolása következett. A másik oldalon tömörülők szerint viszont egyértelműen parlamentáris demokráciának minősíthető ez a néhány év. Feitl utóbbiak közé sorolja magát is, s közel két évtizeddel korábbi álláspontját¹¹⁸ továbbra is fenntartja, függetlenül attól, hogy újabban például Ständeisky Éva vitatta a parlamentarizmus kifejezés használatát e periódus kapcsán.

Feitl felismeri, hogy e vita lényegében a demokrácia értelmezésében gyökerezik. Egyrészt létezik az ún. „hibridrezsim-irodalom” termékeként aposztrofált kör álláspontja, mely a liberális demokrácia ideáljához viszonyít minden tényezőt és ez alapján mondja, hogy a fent említett periódusban nem volt demokrácia. Feitl elutasítja ezt a nézetet, ahogy azt is, mely – arra hivatkozva, hogy a megszálló Vörös Hadsereg a kommunistákkal együtt kezdettől fogva a totalitárius diktatúra kiépítésének programját vitte végig – a nyilast váltó kommunista diktatúrába való átmenetként írja le a korszakot.¹¹⁹ Feitl Palasik Mária álláspontjával azonosulva kétségtelenül parlamentarizmusnak tartja az 1944–1949 közötti időszakot, melyről egyébiránt úgy véli, hogy hasonlít az 1920 és 1922 közötti évek parlamentáris viszonyaihoz. A második világháborút követő évekről az alábbi álláspontot körvonalazza: *„erős törekvés mutatkozott egy demokratikus és parlamentáris polgári demokrácia megteremtésére. 1945 novemberében népképviselői választásokon alapuló és parlamentáris rendszer épült ki, de az majdnem végig válságos állapotban volt, nem tudott igazán konszolidálódni.”*¹²⁰

Az 1944–1945-ös Ideiglenes Nemzetgyűlés ugyan még csonka volt és szabálytalan választás útján jött létre, így legitimitása vitatható volt, ugyanakkor azonnal biztosította a magyar állami szuverenitást, s megfogalmazta célját: egy szabad, független és demokratikus Magyarország megteremtését.¹²¹ Feitl azt állítja, hogy a szovjetek az ideiglenes nemzetgyűlés és kormány megalakulása miatt kényszerültek tárgyalásokra és ezért nem tehettek meg mindent, amit csak akartak. Ez azonban – véleményünk szerint – erősen vitatható, s lényegében „post hoc ergo propter hoc” – valami után, tehát valami miatt – típusú téves

¹¹⁵ FEITL I. 2018.

¹¹⁸ Pl.: FEITL I. 2000.

¹¹⁹ FEITL I. 2018. 239. p. Utóbbi csoportba sorolja Gyarmati Györgyöt is, azzal a megjegyzéssel, hogy egy fokkal megengedőbbnek tartja annak 1944–1947 közötti éveket presztalinizálásként leíró nézetét.

¹²⁰ Uo. 241–242. p.

¹²¹ Uo. 244–245. p.

következtetésnek tűnik. Ehelyett fordított reláció állhatott fenn: a szovjetek a háborús helyzetre, stratégiai érdekeikre és szövetségi politikájukra tekintettel nem tehettek meg bármit, amit csak akartak, s ezért támogatták az új, többpárti, államhatalmi szervek létrejöttét, mely elősegítette a front mögötti hátország biztosítását és hosszú távú pacifikálását, emellett a kommunisták helyzetbe hozását is a szövetségi politika felrúgása nélkül.

Feitl azon meglátásával viszont egyet lehet érteni, hogy a rendkívüli tényezőkkel tarkított háborús helyzet – katonai alakulatok mozgása, önkényeskedése, nagyszámú hadifogoly elhúzódo hazaengedése, etnikai tisztogatás, a pusztításból és jóvátételből eredő nélkülözés – nem ért véget 1945 tavaszán, s ezért posztháborús helyzetről beszélhetünk lényegében 1949 végéig.¹²²

A demokrácia megteremtésének nehézségeiről megfogalmazott gondolatai szintén megfontolandóak: valóban hiányoztak a társadalomban a demokratikus hagyományok, melyet mindennapos erőszakos cselekmények, a számonkérés és felelősök keresése, a hétköznapi kis helyi zsarnokságok körülményei közepette kellett volna megteremteni.

Ám miközben Feitl maga is a demokratikus közszellem megteremtésének kísérletéről és nehézségeiről beszél, számon kéri a „dogmatikus liberális illúzió” visszavetítését azokon, akik szerint 1945-ben nem tudott létrejönni a demokrácia, mintha e liberálisnak nevezett csoport azt várná el, hogy *„miért nem teremtettek ebben az országban parlamentáris polgári, liberális demokráciát”*.¹²³ Csakhogy ilyen alapállással nem igen találkozni a történeti irodalomban, épp ellenkezőleg: a demokrácia kudarcának objektív okait sorolják azok, akik ezen álláspontot vallják magukénak, ami nem mond ellent annak, hogy egyébként a demokrácia létrehozására sokak részéről érdemi kísérlet történt. Való igaz, hogy az 1945-ös választásokig vezető úton példátlan gyorsasággal zajlott a demokrácia kiteljesedésének folyamata, s a parlamentarizmus működésének is megfigyelhetőek kifejezetten demokráciába illő sajátosságai – az ülések nagy száma és nyilvános volta, az interpellációk lehetősége, bizottságok létrejötte, a mentelmi ügyekben a kispapok eredményes fellépése a kommunistákkal szemben – ami elismerést érdemel, csakhogy demokrácia és parlamentarizmus nem azonos fogalmak, így a parlamentarizmus felsorolható erényei sem teszik zárójelbe a demokrácia párhuzamosan megfigyelhető kudarcait.

Ebből a szempontból már szinte mellékes, hogy az 1947-es évre sokakkal egyetértésben maga is meghatározó fordulatként tekint, mely után megkezdődött a parlamentáris polgári demokrácia elért eredményeinek felszámolása, ami szerinte 1949-ig, a Demokrata Néppárt működésének beszüntetéséig és az azt követő, májusi népfrontos

¹²² Uo.

¹²³ Uo. 247. p.

választásokig tartott.

A Múltunk 2016-os első számából figyelmünkre leginkább érdemes *Laczó Ferenc* rendkívül alaposan végiggondolt munkája, mely nemzetközi kitekintésben is körüljárja 1945 és általában a korszakolás problémáját. Az általa felvetett kérdések és azokra adott válaszok általános volta indokolta, hogy a historiográfiai körkép zárásaként ezen írásra térjünk ki. Mindjárt tanulmánya elején Ian Burumára hivatkozva rávilágít arra, hogy a világ történészeinek egy része „a gyarmatbirodalmak részben még sikeres helyreállítása miatt 1945-re sokkal inkább európai, azon belül is leginkább német korszakhatárként” tekint, miközben az európai történeszeknek magától értetődő az 1945-ös év korszakhatár jellege, s nem csak politika- és diplomáciatörténeti perspektívából.¹²⁴ Eközben sokkal inkább vitatott, hogy az 1945-ig tartó korszak mikor veszi kezdetét és az 1945 utáni mikor ér véget? Mindezek ellenére vannak olyan elemzések, amelyek nem 1945-öt, hanem 1949-et tekintik valódi korszakhatárnak, a világháború vége helyett a hidegháborúra koncentrálva, ami felveti a két dátum közötti periódus értékelésének kérdését.

Laczó tömören és frappánsan össze is foglalja a magyar történetpolitikai koncepciók változásait, s több ponton reflektál a Levéltári közlemények „1945 – korszakhatár?” című, 86. számára,¹²⁵ „az 1945-ös magyar helyzetben mennyiben lássuk a demokrácia reményét és mennyiben a diktatúra kiépülésének kezdetét” körkérdésre született válaszokra.¹²⁶ Míg a diskurzusban résztvevők közül Berend T. Iván 1945-re alapvetően pozitív változások kezdeteként tekintett, addig Szakály Sándor épp a nyugattól való leszakadásunk újabb stációját látta benne, Tomka Béla pedig egyaránt felsorakoztatott 1945 jó és rossz oldala melletti érveket. Egry Gábor ugyancsak a pozitív és negatív vonásokat vegyesen hangsúlyozó középutas álláspontot képviselt. Laczó megfigyelése szerint a körkérdésre válaszolók között a kiélezettebb álláspontot inkább az idősebb történész generáció, a kiegyensúlyozottabbat pedig a középgenerációba tartozók képviselték: „Az 1945-öt rettenetes üldözöttségből való felszabadulásként megélő Berend affirmatív látásmódja áll itt szemben az 1989 előtti rezsimet felnőtt fejjel is megélő és az 1945-ös fordulatot – részben vélhetően épp emiatt – jóval negatívabban értékelő Szakályéval. 1945 témájának értékközpontú, már-már ideologisztikus megközelítése eközben egyaránt elkülöníti őket Egrytől, aki 1989 után érett felnőtté, és akinek vélhetően éppen a személyes érintettség hiánya nyit lehetőséget a távolságtartóbb értékelésre.”¹²⁷

Maga Laczó a periodizáció egyszerre meglévő szükségessége és lehetetlensége

¹²⁴ LACZÓ F. 2016.

¹²⁵ BEREND T. I. et al. 2015.

¹²⁶ LACZÓ F. 2016. 8. p.

¹²⁷ Uo. 9. p.

kapcsán igen találóan fogalmaz akkor, amikor kijelenti, hogy minden korszakolás együtt jár némi önkényességgel, elvégre a különböző történelmi folyamatokban vegyesen érvényesül a folyamatosság és a változás, így bármely korszakhatár kettévághat folyamatokat, másrésről viszont az így kijelölt dátumok mégis csak fontos elemei a nagy történelmi narratíváknak. Utóbbi megkerülhetetlenségét jelzi az a megjegyzése is, hogy a „széles körben elfogadott korszakhatárok értelmét megkérdőjelező történészek eközben szemmel láthatóan kevésbé hajlamosak hagyományos történelmi áttekintéseket írni.”¹²⁸ Felhívja a figyelmet az egyes történelmi munkákban már alkalmazott, egymást részben átfedő történelmi periódusok alkalmazhatóságának lehetőségére is, melynek kapcsán csak egyetérteni lehet azon álláspontjával, miszerint minden korszakolás annyit ér, amennyit hozzáad a történelmi folyamatok jobb megértéséhez.

II.2. A demokrácia lehetséges feltételei az 1945 utáni Magyarországon

Igen érdekes, hogy a történettudományban az egymást váltó rendszerek korszakolásáról és demokratikus jellegéről zajló vita ellenére ritkán történik kísérlet annak lefektetésére, hogy konkrétan milyen feltételek esetén beszélhetünk demokráciáról.¹²⁹ Az azonban köztudott, hogy a demokrácia fogalma az elmúlt kétezer-ötszáz éves története során jelentős változásokon esett át,¹³⁰ melynek folyamányaként a 20. század második felére egymással teljesen ellentétes tartalmakkal is megtölthető fogalommmá vált, akár polgári-liberális típusú többpárti, akár a szovjetek értelmezésében „magasabb rendű” népi demokráciát jelölve, ahol viszont ténylegesen egy politikai erő kezében összpontosult a hatalom.¹³¹

A demokrácia és diktatúra között olykor elmosódó határvonal, illetve a demokratizálódási és visszarendeződési hullámok váltakozása történelmünkben felveti annak szükségességét, hogy megvizsgáljuk, melyek voltak a demokráciának kedvező, vagy azt hátrányosan befolyásoló tényezők az 1945 utáni periódusban. Ezen lehetséges kritériumok

¹²⁸ Uo. 10. p.

¹²⁹ A legátfogóbb elemzést az 1945–1949-es demokrácia-kísérlet időszakának demokrácia fogalmairól és az azok körüli történelmi vitáról Medgyesi Kornél adta PhD disszertációjában. MEDGYESI K. 2017.

¹³⁰ A témával kapcsolatban lásd: BRUNNER, O. – CONZE, W. – KOSELLECK, R. (szerk.) 1999. és CSÖNGE A. 2020b 246-247. p.; Az ókori demokráciáról lásd: HORNBLOWER, S. 1995. 23. p. és LLOYD, G. E. R. 1995. 76. p.; A fogalom napóleoni háborúk utáni változásához lásd: S. MAIER, C. 1995. 191. p.; A modern demokrácia fogalmának értelmezéséhez lásd: TOCQUEVILLE, A. 1993.

¹³¹ BRUNNER, O. – CONZE, W. – KOSELLECK, R. (szerk.) 1999. 154-156. p.; A sztálinizmust magyarázó elméletekről lásd: KORNAI J. 1993.; L. BALOGH B. 2015. 21-22. p. és ARENDT, H. 2003. 545-548. p.; Itt jegyezzük meg, hogy önmagában az a tény, hogy Magyarország államformája királyságból köztársasággá változott 1946-ban, még nem jelent demokratizálódást, miközben Anglia alkotmányos monarchikus berendezkedése sem lebecsülendő pusztán a királyság fenntartása alapján. KELSEN, H. 2003. 121-123. p.

érvényesülésének mértékét, az adott korra jellemző sajátosságait természetesen Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei források segítségével kíséreljük meg illusztrálni.

II.2.1. Többpártrendszeren alapuló választási szisztéma

Talán a legismertebb sajátossága egy demokráciának a demokratikus választási rendszer, mely többpártrendszeren és az ellentétes nézetek tiszteletén alapul.

Ami magát a választások technikai, jogi szabályozását illeti, 1945-ben ebből a szempontból kifejezetten jól álltunk, hiszen minden addiginál demokratikusabb választást tartottak, történelmünkben először egyenlő és titkos választójog alapján, tehát a nők is és minden társadalmi réteghez tartozók egyaránt szavazhattak. 1947-ben már egyértelműen bizonyítható választási csalássorozatot követett el a Magyar Kommunista Párt, de 1945-ben még egyik párt sem emelt kifogást a választások lefolyása miatt.

Igaz, a többpártrendszer kibontakozása már 1945-ben sem volt bizonyos korlátoktól mentes: a fasiszta jellegű pártok és a Horthy-rendszer volt kormánypártja a fegyverszüneti szerződésben foglaltaknak megfelelően be voltak tiltva. Ezzel együtt is kétségtelenül több, egymással vetélkedő párt foglalta el a politika porondját: a Magyar Kommunista Párt, (MKP) Szociáldemokrata Párt (SZDP), Független Kisgazdapárt (FKGP) és Nemzeti Parasztpárt (NPP) alkotta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, mellettük az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja volt a Polgári Demokrata Párt (PDP) is. Elvben lehetett új pártokat is alapítani, azonban a kormánypártok ekkor még nem támogatták új pártok alakulását. A próbálkozások közül csak a Magyar Radikális Párt (MRP) és a Demokrata Néppárt (DNP) megalakulását sikerült 1945 őszéig keresztülvinni, de a politikai életre lényegi hatást már nem tudtak gyakorolni. A keresztényszocialista elveket valló DNP a megalakulása körüli huzavona és az ezt kísérő belső konfliktusok miatt az 1945-ös választásokon önállóan el sem indult, ehelyett az FKGP listáján juttatott be két képviselőt a nemzetgyűlésbe.¹³² Az MRP pedig a radikális baloldali értelmiség pártjaként marginális szerepet játszott: 1945-ben nem jutottak be a törvényhozásba, 1947-ben is csak az SZDP-ből átlépő Peyer segítségével szereztek parlamenti mandátumokat.

1945-ben tehát lényegében korlátozott többpártrendszer alakult ki, melynek palettájáról hiányoztak a jobboldali, konzervatív pártok, ami jelentős szerepet játszott abban, hogy a centripárttá váló FKGP jelentős arányban megnyerte az őszi, nemzetgyűlési választásokat.

A kommunisták és szövetségeseik kiscgazdákkal szemben ekkortól alkalmazott szalámitaktikája eredményeként az FKGP-ről leváló, új ellenzéki pártok megalakulását

¹³² A DNP 1947-ben már önállóan indult, de Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében nem állítottak listát.

engedélyezték ugyan, de működésüket kezdettől fogva megnehezítették, majd végül ellehetetlenítették.¹³³ A kormánypártok így olyan nagykoalíciót alkottak, mely gyakorlatilag leválthatatlan volt ebben a rövid periódusban.

Ami pedig az ellentétes nézetek tiszteletét illeti, elmondható, hogy a kommunisták a velük szembehelyezkedő erőket már 1945-től kezdve egyre többször reakciónak, fasisztának, a demokrácia ellenségének bélyegezték, ezáltal lényegében felszámolták az érdemi demokratikus viták lehetőségét. Az ellentéteket jellemzően csak akkor oldották meg párbeszéddel, kompromisszumokkal, ha a pártok közötti alkukkal a kommunistáknak kedvező eredményt lehetett elérni. Ennek hiányában, amennyiben az adott helyzet lehetővé tette, erőfölényükre támaszkodva kényszerítették ki a kommunista párt akaratának érvényesülését.

Mindez átvezet bennünket a demokrácia másik kritériumának, a jogállamiságnak a vizsgálatához.

II.2.2. Jogállamiság

A közélet minőségét alapvetően meghatározó tényező a jogállamiság: a törvények tisztelete, a jogbiztonság, a jogegyenlőség. A kommunisták 1944 végén, 1945 elején maguk is igyekeztek a közbiztonságot megteremteni, de már 1945-ben, a jogrend helyreállítását követően is többször áthágták a törvényeket, erőből vittek keresztül jogtalan döntéseket, melyeket utólag törvényerőre emeltek, és/vagy az elkövetők büntetlenek maradtak.

A jogegyenlőség felrúgására érzékletes helyi példaként említhető 1945-ből az igazoló eljárás alá vontak és az internáltak elbírálásának kérdése.¹³⁴ A közigazgatási hivatalokból jobboldali tisztviselőket olykor azzal az ürüggyel mozdították el állásukból, hogy az igazoló bizottság első fokon elmarasztaló határozatot hozott velük szemben. Később hiába született felmentő ítélet ügyükben, állásukba már nem vették vissza őket.

Eközben a szolnoki internáló táborban elkülönítettek közül a kommunista párti rendőrfőkapitány épp a választási kampány alatt (!), pártja érdekeinek szem előtt tartásával, szociális alapon szelektálva engedett szabadon 101 munkást; ahogy más pártok tevékenységére is jellemző volt, hogy tagtoborzásukkal együtt védelmet nyújtottak a háború utáni felelősségre vonás elől menedéket keresőknek, miközben a terhelő adatokkal egymást revolvereztek. Tehát aki megfelelő párttagkönyvvvel rendelkezett, arra nem ugyanazok a szabályok vonatkoztak. A törvény előtti egyenlőség ilyen széles körben tapasztalható felrúgása, a kapcsolati tőke és a

¹³³ Az új, jobboldali ellenzéki pártok megerősödése a Kisgazdapártnak sem állt érdekében, s előfordult, például Jászapáti, hogy maguk is csatlakoztak a Baloldali Blokk pártjainak ellenzéket erőszakkal fenyegető tömegakciójához. Bővebben lásd a disszertáció VIII. 2. A kampányidőszak című alfejezetét!

¹³⁴ Bővebben lásd a VII.1. Az internálások, igazolások, népbíróági perek és B-listázás folyamata című alfejezetet!

pártérdekek jogszabályok fölé helyezése egyértelmű jele volt annak, hogy a jogegyenlőségnek helyben nem tudtak és sokan nem is akartak érvényt szerezni.

A mindennapokba szinte belesimuló defektuson túl sajnos akadt példa a jogállamiság különösen nagy botrányt kavarázó kudarcára is. Ilyen volt Baráth Endre Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei főispán törvénytelen lemondatásának esete az 1945-ös választási kampány alatt és az azt követő hetekben, melynek körülményeire a disszertáció későbbi fejezetében részletesebben is ki fogunk térni,¹³⁵ e helyütt csak annyit emelünk ki, hogy a munkáspártok a közvélemény előtt a közellátási kormánybiztosi feladatokat is ellátó főispánt tették felelőssé a lakosság akadozó ellátásáért, majd 1945. október 15-én, tehát a választási kampány finisében az éhező munkások elégedetlenségét felszítva közös szakszervezeti tömegdemonstráció keretében vonultattak fel több ezer embert Szolnok főutcáján.

A vármegye első emberének erőszakkal fenyegetés révén kikényszerített eltávolítását súlyosbította, hogy a kommunista dominanciájú rendőrség a rend helyreállítása helyett nyíltan asszisztált a jogsértéshez. Mindezt a belügyminiszter – ekkor még pár napig a leköszönő Erdei Ferenc, kommunistákkal együttműködő parasztpárti politikus – sem hagyhatta szó nélkül, ám a főispánt hivatalába visszarendelő, tiltakozó levelére a munkáspártok helyi szervezetei az alábbi választ közölték a megyei újságban: *„A belügyminiszteri meleg hangú levél dacára a szakszervezeti munkásság újból kijelenti, hogy Baráth Endrét nem tekinti Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának és közellátási kormánybiztosának és akaratának megfelelő módon érvényt is fog szerezni.”*¹³⁶ Baráth Endre így végül csak arra a néhány napra térhetett vissza ideiglenesen hivatalába november közepén, melyben – maradék méltósága megőrzése érdekében összeférhetetlenségre hivatkozva – a parlamenti képviselőséget „választotta” és átadta hivatalát utódjának, a kommunista dr. Kovács Kálmánnak.¹³⁷

A megye első emberének eltávolítása a későbbiekben mintaként szolgált további hivatalnokok elmozdításához is. Dr. Kovács Kálmán 1946 tavaszán – felsőbb utasításra – elrendelte, hogy mindazon tisztviselőket, akik ellen tüntet a lakosság, előzetes bizonyítási eljárás nélkül (!) állásukból azonnal fel kell függeszteni.

Egy politikus visszahívása önmagában még nem demokráciaellenes gondolat,¹³⁸ de az ártatlanság vélelmének mellőzése, párosulva az igazoló eljárásokkal, B-listázással, a politikai nyomásgyakorlás változatos módszereivel, és akár a felhergelt emberek erőszakkal

¹³⁵ Bővebben lásd a VI.4. Az 1945-ös választások című alfejezetet!

¹³⁶ *Tiszavidék*, 1945. november 22. Emelkedett a kenyér ára

¹³⁷ *Tiszavidék*, 1945. november 11. Vármegye

¹³⁸ Bár az egy demokráciával nehezen összeegyeztethető, rendszerint szigorú feltételekhez kötött folyamat. Az Egyesült Királyságban például 2015-ben szentesítették a parlamenti képviselők visszahívásáról szóló törvényt, mely csak abban az esetben engedélyezi ilyen eljárás megindítását, ha adott kritériumok alapján a képviselőt (pl. büntetőjogilag) bűnösnek találják.

fenyegetőzéséhez asszisztáló rendőrségi passzivitással, végeredményben messze nem demokratikus és jogállami módon megvalósított, a szakmaiság szempontjait teljesen mellőző, tisztán politikai alapon végrehajtott tisztogatásokhoz vezetett.

A jogrend látványos felrúgására további példaként említhetők a földosztás körüli túlkapások, melyek részeként – különösen a sok földigénylővel és kevés szétosztható földdel rendelkező egykori Jászkun Kerület területén – sokszor olyan földbirtokokat is felosztottak, melyeket a jogszabály szerint nem lett volna szabad.¹³⁹ Abban ugyan valamennyi párt egyetértett, hogy földosztásra szükség van, hiszen a súlyos szociális gondok enyhítését és a mezőgazdasági termelés gyors újraindulását mindannyian földosztással, tehát a magántulajdon több-kevesebb sérelmével látták megvalósíthatónak. Ráadásul a földosztás a félf feudális viszonyokat számolta fel, tehát egy modernizációs folyamat része is volt, ami külön pozitívumként említhető. 1945 tavaszán a fő különbség nem is a földosztás szükségességében, hanem a megvalósítás kívánatos módozataiban volt az egyes politikai erők szemlélete között.

Mivel a földosztást a radikálisabb nézeteket valló kommunista és parasztpárti elgondolás szerint az abban érdekelt társadalmi rétegre, a nincstelen mezőgazdasági munkásokra bízta, akik döntően az MKP és a vele szövetséges NPP elkötelezett hívei közé tartoztak, ezért különös fontosságot nyert, hogy milyen instrukciókkal látták el funkcionáriusaikat, azok miként kommunikálták a jogszabályi rendelkezéseket az egyszerű, tanulatlan embereknek. Erre érzékletes példával szolgál az az eset, amikor a Jászságban a kommunista pártközpont kiküldöttje azzal indította útjára a földosztást levezénylő elvtársait, hogy *„a paragrafusokat nem kell szó szerint figyelembe venni, mert ha a nép érdekeit képviseljük, akkor nincs az a törvény, vagy kormányrendelet, amely ezt keresztül tudná húzni. [...] Népi demokráciában a nép érdekében történő intézkedések mindig törvényerőre emelkednek.”*¹⁴⁰ A jogszabály ennyire szabad értelmezése mellett a törvények tiszteletéről nyilvánvalóan nem beszélhetünk.

Ehhez hasonlóan a jogrenddel szembehelyezkedve jártak el a későbbiekben is, amikor a földosztáskor elkövetett törvényteleniségek felülvizsgálatát tömegdemonstrációkkal és akár fizikai erőszak alkalmazásával is ellehetetlenítették, melyhez a kommunista dominanciájú helyi rendőrség ezen esetekben is asszisztált.¹⁴¹

A jogbiztonság egyik legfontosabb eleme, a magántulajdon tisztelete nem csak a

¹³⁹ A földosztás során elkövetett szabálytalanságokról bővebben lásd a disszertáció V.3. A Kommunista Párt és a földreform végrehajtása című alfejezetét!

¹⁴⁰ MNL JNSZML MKP JNSZ Megyei ir. X. 40/a. 1. ö. e.

¹⁴¹ Erről bővebben lásd a disszertáció V. 4. „Földet vissza nem adunk!” – az MKP és a földosztás felülvizsgálatára tett kísérletek című alfejezetét!

földosztással, hanem az államosítások kelet-európai módszerekkel történő megvalósításával is fokozatosan leépült.

A háború utáni újjáépítés szükségessége és a nyersanyaghiány mértéke, továbbá a megszállással és jóvátétellel együtt járó gazdasági terhek a piacgazdaság korlátozását, kötött nyersanyag gazdálkodást tettek szükségessé, mely államosítással párosult, majd tervgazdasággal, végül, 1948-at követően a magánszektor szinte teljes leépítésével.

A tulajdonjog tisztelete és az államosítások viszonya kapcsán természetesen fontos leszögezni, hogy a háború után Nyugat-Európában is balratolódás volt megfigyelhető a gazdaságpolitikában, nagyvállalatok és nagybankok államosításával, ennek ellenére ezen államoknak összességében erősödött demokratikus berendezkedésük. Az államosítás tehát önmagában nem ördögtől való eszköz súlyos gazdasági körülmények leküzdésére, s megfelelő alkalmazása nem vonja maga után a demokrácia felszámolását sem. A lényegi különbség kelet és nyugat között 1945-ben a kártalanítás kérdése volt.

Angliában például egy munkáspárti kormány államosított különböző szektorokban: előbb a Bank of England, a kórházak és a szénbányák kerültek állami kézbe, majd a nehézipari vállalatok, a közúti, folyami, vasúti közlekedés és a távközlés. Ugyanakkor az angliai államosítás korlátozott keretek között maradt, nem terjedt ki a gazdaság egészére, így az állami vállalatok az elsődlegesen megmaradt magángazdaság kereteibe illeszkedtek be. Másrészt, ami döntő különbségnek bizonyult, hogy az angliai államosítás kártalanítás fizetésével együtt történt, tekintettel a magántulajdon tiszteletére.¹⁴²

Magyarországon ezzel szemben 1945-től kezdődően kárpótlás nélkül állami kezelésbe vettek, majd államosítottak ipari vállalatokat, bányákat, bankokat egyaránt.

Ehhez hasonlóan a földosztás során sem kaptak semmit az igénybe vett földterületek tulajdonosai, pedig a jogszabály részükre kilátásba helyezett volna bizonyos mértékű, későbbiekben fizetendő kártalanítást. Mindezt tetézték az elkövetett túlkapások és azok utólagos törvényesítései.

Az ország nehéz gazdasági helyzetére tekintettel – akár az államosítások, akár a földek igénybevétele esetén – azonnali és méltányos kárpótlás fizetése nyilván nehezen lett volna kivitelezhető. De bármilyen mértékű kárpótlás fizetésére a gazdasági stabilizáció után sem

¹⁴² „A second feature of British nationalization legislation is its axiomatic insistence on the principle that compensation must be paid for assets transferred from private to national ownership. The importance of this feature cannot be overrated. [...] The right to compensation is one of the features which distinguish the nationalization of basic industries in Britain from the expropriation of property carried out in communist countries. Another distinguishing feature is the place allocated to state enterprise in the fabric of the national economy; while communist countries have established an all-embracing system of state economy, and private ownership, if admitted at all, is admitted only by sufferance and occupies a subordinate place in the national economy, in Britain the system of private ownership is fully maintained and developed and the corporations owning and managing nationalized industries are integrated into that system as a kind of super-companies.” SCHMITTHOFF, C. M. 1951. 566.p.

történt semmilyen kísérlet, immáron egyre nyilvánvalóbban politikai okokból is, ami így végeredményben jelentős különbségként rögzült a nyugati típusú államosításokkal szemben.

A hitelezés és beruházások állami kontrolljával, illetve a háború után csak korlátozottan előteremthető ipari nyersanyagok és vetőmag elosztásával, és általában az elkerülhetetlen termelés kiesésből eredő társadalmi elégedetlenség magántulajdonosokkal¹⁴³ és politikai ellenfelekkel szembeni cinikus pártpolitikai felhasználásával a magánszektor már 1945-től kezdve állandó nyomás alatt tartva, a szövetkezetek és az állami szektor felé lejtő pályán kellett, hogy kibontakozzon. Esély erre is lehetett volna, hiszen 1945-ben még a magánszektoré volt a döntő súly a gazdaságban, de alig néhány éven belül az állami szektor vált elsődlegessé: 1948. március 25-én államosították rendeleti úton a 100 főnél többet foglalkoztató vállalatokat, nyáron az iskolákat, 1949 végén pedig a 10 alkalmazottnál többet foglalkoztató és a külföldi tulajdonú cégeket is, természetesen anyagi ellentételezés nélkül.

A hazai államosítások és a földosztás tehát már 1945-től kezdve a magántulajdon jogának sérelmére, kárpótlás nélkül mentek végbe; a különböző törvénytelenéseket pedig olykor erőszakos tömegdemonstrációk kísérték.¹⁴⁴ Mindez – a háborús évek előzményeivel párosulva – az élet minden területén magával vonta a jogbiztonságba vetett hit megingását, s előkészítette a terepet a teljes gazdasági szektor állami kontrolljának kiépítéséhez.

A jogállamiság deficitjére számtalan további példa volna felsorolható, melyek együttesen súlyos gátjai voltak a demokrácia megszilárdulásának, ami rávilágít egy további fontos, a jogállamisággal összefüggő tényezőre, nevezetesen a hatalmi ágak szétválasztásának fontosságára.

II.2.3. Hatalmi ágak szétválasztása

Egy jól működő demokráciában a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom egymástól függetlenül, egymást ellenőrizve, a rendszerbe épített fékek és ellensúlyok által korlátozva működik. Külön kiemelandó, hogy a végrehajtó hatalom alá tartozó egyik legfontosabb szerv a rendőrség, mely az állami erőszak-monopólium megtestesítője, s mint ilyen, az állam belső rendjének biztosításában, a törvények betartatásában és az állampolgárok feletti államhatalom megtestesítésében talán a legfontosabb szereppel bír. Éppen ezért érdemel különös figyelmet a rendőrség 1945 utáni működésének rövid vizsgálata.

A front átvonulásakor helyben megszervezett polgárőrséget és ideiglenes rendőri

¹⁴³ Szolnokon például mind a cukorgyár, mind a papírgyár helyreállításában a munkások érdemeit hangoztatták, míg a termelés megindulásának késlekedéséért a gyárak tulajdonosait kárhoztatták. *Tiszavidék*, 1945. május 8. Épül a város – dolgozik a munkásság

¹⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a tulajdonjog szentségének és a jogbiztonságnak az amortizációja már a háború éveiben elkezdődött, leglátványosabban a zsidók jogfosztásával, deportálásával, vagyonuk elkobzásával.

szerveket felváltó állami rendőrség és annak politikai osztályai kezdettől fogva kommunista befolyás alatt működtek. Az MKP-t sorozatos politikai támadások érték emiatt, de semelyik koalíciós partner nem volt képes érdemben változtatni a kialakult helyzeten.¹⁴⁵ Az MKP ugyanakkor már 1945-től kezdve felhasználta politikai ellenfeleivel szemben a rendőrséget, illetve biztosította a törvénytelen tömegakciók zavartalan lefolyását.

Mindezekén túl a politikai rendőrség dönthetett az internálásokról, amelyben igen széles jogkör alapján járhattak el. Mivel olyan személyeket is lehetett internálni, akiknek az esetében nem volt elég bizonyíték a népbíróság elé állításukra, így lényegében nem csak valódi háborús bűnösök és egykori nyilas párttagok, hanem tágabban reakciónak bélyegzett jobboldaliak is nagy számban kerültek „megelőző jelleggel” internáló táborokba, azon indokkal, hogy veszélyt jelenthetnek a demokratikus kibontakozásra. Esetükben nem csak egyszerűen arról volt szó, hogy bírósági ítélet nélkül kellett elszenvedniük akár több hónapos elzárást, hanem az is előfordulhatott, hogy a népbíróság által kihirdetett jogerős felmentő ítélet után zárták el őket, vagyis a végrehajtó hatalmat képviselő rendőrség végeredményben felülbírálhatta a népbíróságok döntését.¹⁴⁶

A bírói hatalom döntéseinek demokráciákban elképzelhetetlen rendőrség általi felülbírlására további példaként említhető a pártházakká alakított magánlakások volt tulajdonosainak kálváriája is.

A jogtalanul igénybe vett házak ügyében még a nemzetgyűlésben is elhangzott interpelláció a belügyminiszternek címezve, ráadásul megyei példával is illusztrálva: *„Van-e tudomása a belügyminiszter úrnak arról, hogy [...] a kunhegyesi Független Olvasókör, mint erkölcsi testület, tulajdonát képező székházát a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetei jogtalanul igénybe vették, azt a mai napig használják, nem hajlandók jogos tulajdonosaiknak át-, illetve visszaadni?”* Futó Dezső kiskgazdapárti képviselő felszólalásából kiderült, hogy a kunhegyesi kisparasztnak saját pénzükön építették fel az olvasókör székházát, melynek vezetősége *„előbb szépszerével próbálta visszaszerezni jogos tulajdonát, majd a vármegye főispánjához fordult panasszal, aki el is rendelte az épület visszaadását jogos tulajdonosainak.”*¹⁴⁷ Csakhogy *„a főispáni intézkedés falra hányt borsó volt. Ezért később a Kör tagjai pert indítottak a Kommunista Párt ellen. Természetesen a pert megnyerték, de a kunhegyesi Kommunista Párt ezek után sem mozdította meg füle botját sem.”* Ezután *„végrehajtó jelent meg az olvasókör helyiségében, hogy érvényt szerezzen a törvénynek. Jobb híján csak jegyzőkönyvet vett fel, mert a párt vezetősége – »inkább tettelegesen ellenállunk«*

¹⁴⁵ Bővebben lásd a VI.3. A politikai küzdelem kulcsfontosságú terepe és eszköze: az államrendőrség c. alfejezetet!

¹⁴⁶ PALASIK M. 2000a. 74-78. p.

¹⁴⁷ A nemzetgyűlés 45. ülése 1946. július 31. Nemzetgyűlési napló. Budapest, 1948. 658. p.

jelszóval – nem adta át a házat. Az Ön rendőrsége, Miniszter Úr, amelytől karhatalmat kértek, arra az álláspontra helyezkedett, hogy – nincs meg az ellenszegülőkkel szemben a kellő számú őrszemélyzete.”¹⁴⁸ Mindezt nyílt levélben is közzétette a Kis Újság hasábjain 1946. január 9-én, s Nagy Imrétől ígéretet kapott arra, hogy el lesz rendezve az ügy. „Közben nagyon sok levelet kaptam vidékről és a fővárosból arra vonatkozólag, hogy hasonló esetek az országban százsámra vannak. (Egy hang a szabadságpárt soraiban: Ezrével!)” Végül is felszólalásában arra kérte „a belügyminiszter urat, hogy a törvénynek, a jognak szerezzen érvényt.”¹⁴⁹

Interpellációjára 1946. szeptember 18-án kapott választ a Nagy Imrét addigra váltó Rajk Lászlótól: „a Kunhegyesi Független Olvasókör és a Magyar Kommunista Párt között fönnyforgó vitás birtokháborítási ügynek közigazgatási úton való rendezésére ez idő szerint hatásköröm nincs. Fennálló jogszabályaink értelmében úgy a községnek, mint a Kunhegyesi Független Olvasókörnek jogában áll idevonatkozólag a magánjog szabályai szerint bírói úton eljárni.”¹⁵⁰

A döbbenetes választól Futó is úgy érezte, pirulnia kell, hiszen abból egyértelműen kiderült, hogy sem Rajk, sem beosztottjai, még csak nem is olvasták interpellációját, mert abban már benne volt, hogy az Olvasókör „fordult bírósághoz, a bíróság vissza is ítélte tulajdonát, elment a végrehajtó, és a helybeli kommunistapárt vezetősége kijelentette, hogy nem hajlandó visszaadni, ami az övék. Inkább tettelesen ellenállnak.” Amikor pedig a végrehajtó „karhatalmat kért a törvény és a jog sárba tipróival szemben, azok megtagadták. Ezek után ajánlja a belügyminiszter úr a magánjogi úton való igazságkeresést! (Felkiáltások a szabadságpártban: Hallatlan! – Nagy Vince (msz): Szégyen, gyalázat! – Felkiáltások a szabadságpárton: Cinizmus!)”¹⁵¹ A kigazda képviselő „a koalícióra való tekintettel” mégis tudomásul vette a miniszteri választ...

Mint arra már utaltunk, a fenti példához hasonlóan nem lehetett érvényt szerezni azoknak az Országos Földbirtokrendező Tanács tagjai által hozott döntéseknek, és azon bírói ítéleteknek sem, melyek a törvénytelenül kiosztott földeket a volt tulajdonosoknak adták volna vissza. Így végül a jogszabályokat kellett a kialakult törvénytelen helyzethez igazítani (!) és a károsultakat a Dunántúlon sváb földekből kárpótolni.¹⁵²

Az a tény, hogy hazánkban már 1945-ben is a végrehajtó hatalom túlsúlya volt megfigyelhető, mely részben a rendőrségi túlkapásokban volt tetten érhető, felveti a kérdést, hogy ez egyszerűen csak korlátja volt-e a demokráciának, vagy olyan kudarca, amely a

¹⁴⁸ Uo. 659. p.

¹⁴⁹ Uo. 659-660. p.

¹⁵⁰ A nemzetgyűlés 62. ülése 1946. szeptember 18. Nemzetgyűlési napló. Budapest, 1948. 682. p.

¹⁵¹ Uo. 684. p.

¹⁵² Bővebben lásd az 1946. IX. tv-ről írottakat a disszertáció V. 4. „Földet vissza nem adunk!” – az MKP és a földosztás felülvizsgálatára tett kísérletek című alfejezetében!

jogállamiság helyi érvényesülését lehetetlenítette el. Ebből a szempontból mellékes, hogy a kezdeti időszak túlkapásait az MKP felső vezetése is elítélte 1945 tavaszán, mint baloldali elhajlást, mely rontotta pártjuk társadalmi megítélését; és csak a pártvezetés számára fontosabb ügyekben alkalmazta volna politikai célokra a rendőrségben meglévő aránytalan túlsúlyát. Meglátásunk szerint önmagában ez utóbbi, a rendőrség többszöri felhasználása politikai ellenfelekkel szemben és/vagy a jogállamiság érvényesülésének megakadályozására nem egyszerű korláttá, hanem a demokrácia stabilizálódását megakadályozó kudarccá tette ezt az 1945 és 1947 között fel soha nem számolt gyakorlatot.

Ezen túlmenően magának az igazságszolgáltatásnak a függetlensége és hatékony működése is sajnálatosan gyorsan leáldozott. Már 1946–47-ben koncepciók pert építettek az egykori, Magyar Testvéri Közösség néven létezett, de az ország német megszállása után szervezeti tevékenységét beszüntető, bár egymással kapcsolatot tartó és a Kiszgazdapártba közösen belépő társaság tagjai köré, mely perrel a kommunisták célja az FKGP és az MKP közötti koalíciós válság és patthelyzet felszámolása, a kiszgazdapárt lefejezése volt.

II.2.4. Szabadságjogok és szabad sajtó

A korszak fenti negatívumaival szemben pozitívumként emelhető ki a szabadságjogok érvényesülését javító intézkedések sora. Kétségtelen, hogy 1945–1946-ban a zsidótörvények és fasiszta jogszabályok hatályon kívül helyezésével, állam és egyház szétválasztásával, a demokratikus szabadságjogok törvénybe iktatásával – nagyon mélyről indulva – jelentős lépéseket tett Magyarország a demokratizálódás útján. Ugyanakkor természetesen igaz az is, hogy a jogállamiság érvényesítése és a rendőri elfogulatlanság terén tapasztalt és a fentebbi, illetve a disszertáció későbbi fejezeteiben említendő példákkal illusztrált komoly hiányosságok, továbbá az 1946. évi VII. törvény elfogadása a demokratikus államrend védelméről sajnálatosan beárnyékolta ezt a folyamatot is. Tanulságoktól sem mentes, hogy ez utóbbi törvény szükségességéről kezdetben egyetértés volt még a kiszgazdák és a kommunisták között is, csak hogy más és más jogalkotói szándék lebegett szemeik előtt, amiből teljesen ellentétes jogértelmezés és jogalkalmazás következett. Az FKGP azt remélte, hogy e törvénnyel meg tudja akadályozni az MKP diktatórikus törekvéseit, ám végül a paragrafusok a kommunisták kezében váltak politikai fegyverré, először a „Magyar Közösség” ügyének felnagyításakor.

A szabadságjogokkal szorosan összefügg a sajtószabadság kérdése is, melynek jelentőségét jól érzékelteti, hogy a tömegtájékoztatást manapság sokan a „negyedik hatalmi ág”-ként is emlegetik; nem véletlenül, hiszen az a demokratikus nyilvánosság és közszellem kialakításának, vagy épp elszorvasztásának is kulcsa lehet. A sajtó szabadsága tehát az egyik

legfontosabb kritériuma minden demokráciának, mert a közügyekről demokratikusan dönteni csak kellően tájékozott emberek tudnak, a választott tisztségviselők elszámoltathatóságát csak az átláthatóság és a széles körű, pártatlan tájékoztatás biztosíthatja.

A kor technikai színvonalának megfelelően a rádió és filmhíradó képviselte elektronikus média súlya és szerepe a mainál kisebb, a nyomtatott sajtóé nagyobb volt. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye példáján értelemszerűen csak a nyomtatott helyi sajtó 1944 utáni diverzitását vizsgálhatjuk.

Általánosságban tudható, hogy a lapengedélyezések felett országosan a SZEB¹⁵³ és a munkáspártok bírtak döntő befolyással, így jellemzően az ő taktikai megfontolásaik határozták meg, mely lapok jelenhettek meg, s azok mennyi nyersanyagként felhasználható, ám csak korlátozottan rendelkezésre álló papírkiutalást kaphattak.¹⁵⁴

A megyeszékhelyen már 1944 végén újságot adott ki az MKP helyi szervezete Dolgozók Lapja címmel. A december 13. és 1945. január 4. között négy számot megélt újság szerepét 1945. május 1-től a megye legjelentősebb hírlapjává váló Tiszavidék vette át. Bár koalíciós lapnak indult, az őszi választási kampányban fokozatosan a munkáspártok, majd kizárólagosan az MKP szócsövénév vált.¹⁵⁵

A kommunisták által elfoglalt megyei lap ellensúlyozására az SZDP 1946. június 5-én saját megyei lap indításába kezdett Szolnokmegyei Népszava címmel, mely 1948-as Tiszavidékbe olvadásáig jelentett konkurenciát a kommunisták megyei újságjának.

A Tiszavidékhez hasonlóan a függetlenségi front pártjainak, vagy általában „demokratikus” lapoknak titulálták magukat az egyébként többnyire az MKP felé hajló más városi lapok is, így:

Jászberény első lapját, az 1945. április 1. és október 28. között megjelenő Jászsági Szabad Népet szintén az MKP indította és használta saját céljaira. Bár idővel névleg a függetlenségi front lapjának mondta magát, stílusa nem változott.

Karcagon jelent meg a Karcagi Napló 1945. március 3. és 1948. április 24. között, mint a helyi politikai pártok lapja, a cikkekben azonban érezhetően a Baloldali Blokk, illetve a munkáspártok üzenetei kerültek fő helyre. E folyamat végül oda vezetett, hogy a helyi

¹⁵³ A SZEB-et azért hozták létre, hogy „szabályozza és ellenőrizze” az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény pontjainak betartását. Helyi képviselőkkel rendelkezett a megyeszékhelyeken, nagyobb városokban, és az olyan kiemelt jelentőségű vállalatoknál is, mint a vasút. Elnöke Vorosilov marsall volt, akit 1946. február után helyettese, Szviridov tábornagy képviselt ügyvezetőként. A SZEB magyarországi tevékenységének fontosabb jellemzőiről lásd: FÖLDESI M. 2000. és FÖLDESI M. 2009.

¹⁵⁴ A tájékoztatás szakmai-politikai szerkezetének és intézményrendszerének, illetve munkásmozgalmi elitjének első rendszerező bemutatását lásd: VASS H. – ZALAI K. L. 1991. E kötet a funkcionáriusok esetében a munkásmozgalmi múlt vizsgálatának fontosságát is hangsúlyozza, mely megállapítással egyetértünk.

¹⁵⁵ Az újság balra tolódása kezdetben arra indította az SZDP politikusait, hogy az MKP-val közös lappá tételére tegyenek javaslatot. *Tiszavidék*, 1945. szeptember 16. Szociáldemokrata Párt taggyűlése; Az MKP végül teljesen nyíltan kizárólag saját pártja kampányüzeneteivel szórta tele a lapot.

lapkiadást lényegében kettéosztották: a Karcagi Napló az SZDP hetilapja lett, míg az MKP 1947. október 31-től saját lapot indított útjára Kunsági Hírlap néven,¹⁵⁶ 1948. április 23-ig megjelenve. A két újság május 1-re időzítve szimbolikusan nevében is (újra)egyesült, mint Karcagi Hírlap, 1949-ig folytatva megjelenését.

Kisújszálláson látott napvilágot a Népújság 1944. december 30-tól 1949-ig, „Nagykunsági demokratikus hetilap” alcímmel. Bár elvben a Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak lapja volt, de egy olyan városban, mely az MKP fellegrvárának számított, talán nem meglepő, hogy felelős szerkesztője az a Szűcs Elek lett, akit később kommunista színekben a város polgármesterének is kineveztek. Értelemszerűen ez az újság sem az MKP politikájával szemben volt a legkritikusabb.

Mezőtúron 1946. július 19-én jelent meg először és szintén 1949-ig létezett a Mezőtúri Néplap mint „Demokratikus hetilap”. A felsorolt hetilapok közül talán ennek sikerült leginkább megőriznie koalíciós jellegét, amiben valószínűleg a város szociáldemokrata polgármesterének és pártszervezetének lehettek érdemei.

A munkáspártok által dominált lappiacon az FKGP csak 1946 októberében jutott önálló lapkiadási joghoz, mégpedig, Jászberényben, ahol kommunista városvezetés volt ugyan, de a lakosság többsége kisdzardapárti volt. Az FKGP itt 1948-ig jelentethette meg Jászkürt című lapját.

Meglepően rövid életű lapok jelentek még meg Jászárokszálláson is, leginkább a munkáspártok kiadásában, melyek súlya azonban nem volt mérhető más városok több évfolyamot megélt hetilapjaihoz.¹⁵⁷

Az eddig elmondottak egyértelműen tükrözik azt a sajátos helyzetet, hogy a helyi nyomtatott sajtótermékek piaca, bár első ránézésre demokratikus és koalíciós színben tűnhetett fel, erősen a munkáspártok, azon belül is az MKP felé lejtett. A sajtószabadság kiteljesedése és kiegyensúlyozott média pluralizmus ilyen értelemben nem létezett, ami a

¹⁵⁶ Az MKP helyi sajtóügyeit addig Sas István intézte, akiről két jellemző idézet közlünk: „*Sas Istvánra vonatkozó információk: Nevezett elvtársunk 1945. augusztus 5. óta tagja pártunknak. A közigazgatásban a szociális titkári ügyek intézésével van megbízva, míg pártvonalon a sajtó ügyek intézésével és a Karcagi Naplónak főszerkesztője. Pártszempontból működése ellen kifogásunk nem merült fel, fiatal fejlődő és jó megbízható elvtársunk. Karcag, 1947. május 30-án.*” MNL JNSZML X. 40/i. 16. ö.e. 16. p. 1948. február 23. „*Értesítjük az Elvtársakat, hogy a f. hó 31-től Karcagon megjelenő »KUNSÁGI HÍRLAP« c. hetilapnál a sajtófelelős teendők ellátásával – főszerkesztő minőségben – Sas István elvtársat bízunk meg. Sas elvtárs feladata lesz gondoskodni arról, hogy a lap szelleme mindenben megfeleljen Pártunk politikai irányvonalának, valamint, hogy a helyi adottságok szerint legjobban szerkesztett lap teljes mértékben és mindenkor pártpropagandának szolgálja. [...] Szolnok, 1947. október 28. Surányi Éva megyei propagandista*” Uo.

¹⁵⁷ Jászárokszálláson megjelenő lapok voltak: Új Világ (MKP, 1945); Jászárokszállási Értesítő (1945); Demokratikus Magyar Hírlap (1945); Jászárokszállási SZIM Napló (egy számot élt meg) Jászárokszállási Szociáldemokrata Tudósító (1945. október 21. egyetlen számot élt meg) Jászárokszállási Világ (PDP, 1945. november 3. egyetlen számot élt meg); Jászárokszállási Tudósító (Baloldali Blokk pártjai, 1946. szeptemberben egyetlen számot élt meg); Jász Híradó (MKP jászvári felső járás, 1946. december. egyetlen számot élt meg); Hasonlóan kérész életű volt az SZDP jászberényi választási különkiadásnak szánt alkalmi lapja, a Jászvári Híradó is, mely 1945. november 2-11. jelent meg.

másik két nagy koalíciós vetélytársat, a szociáldemokratákat és a kisgazdákat is saját lapok indítására készítette. Sajnálatos, hogy erre csak 1946 második felében nyílt lehetőségük, nem sokkal a demokratikus kibontakozás nyílt megtámadása és elsorvasztása előtt. Az 1947-es választások után e pártokkal együtt így lapjaik sorsa is megpecsételődött. Országos jelenség volt, hogy előbb csak fokozatosan háttérbe szorították, majd 1948-tól bíróság elé állították azokat az újságírókat, akik a kommunisták intézkedéseit bírálták.¹⁵⁸

Ezen végkimenetel ellenére az 1945–46-os évekre fókuszálva feltétlenül pozitívan értékelendő, és egyértelműen a demokratizálódás irányába mutatott, hogy az MKP mellett két másik riválisa is ki tudta harcolni saját lap(ok) indítását 1946-ra, megtörve a kommunisták megyei sajtóhegemóniáját. Ez a helyzet magában hordozta annak a potenciálját is, hogy az ország gazdasági talpra állását követően, kedvezőbb politikai légkörben egy sokszínűbb és szabadabb sajtópaletta bontakozhatott volna ki. Az, hogy végül nem így történt, nem a sajtó munkásain múltott és nem csökkent a sajtószabadság terén addig elért, demokratizálódás irányába mutató eredményeket.

II.2.5. Közös alapértékek és tiszta közbeszéd

A politikai célok elérését előmozdító propaganda hatékonyságát a közvetítő csatornák birtoklásán túl a politikai nyelvezetért vívott harc kimenetele is erősen befolyásolja. Az MKP kommunikációjával nem csak tematizálta a közbeszédet, de azt sikerült saját szavai segítségével leírnia. A kommunisták képesek voltak a nyelvi keretek meghatározására, mely kijelölte azokat a kereteket is, amelyekben az emberek gondolkodtak.¹⁵⁹ Azáltal, hogy a politikai gondolkodást számukra kedvező mederbe tudták terelni, s a saját szavaikkal írták le a világot, politikai üzeneteiket, valóságértelmezésüket is hatékonyabban tudták érvényre juttatni akár koalíciós partnereikkel szemben, akár velük közösen az ellenzékkel szemben.

A szavak erejét nem szabad lebecsülni, hiszen a tudatosan használt nyelvi eszközök segíthették az MKP-t akár abban is, hogy az elért nagykoalíciós eredmények kisajátításával saját politikai tőkét kovácsoljanak. Ennek nyelvi eszközei voltak például az olyan unostalan ismételt eposzi jelzők, mint a „Nagy Imre a földosztó miniszter”, „Gerő a hídverő” stb. De a politikai nyelvezet ugyanígy célozhatta az ellenség kigúnyolását és elszigetelését is, mely nem csak úgy történhetett, hogy közvetlenül egy-egy konkrét társadalmi csoportot bélyegeztek meg, hanem akár közvetve is, amikor a kommunizmussal szembenállókra jellemző magatartásformát degradálták a negatív gondolattársítás eszközeivel. Utóbbira

¹⁵⁸ A sajtó helyzetéről lásd még: PALASIK M. 2000a. 304-305. p. és VASS H. – ZALAI K. L. 1991.

¹⁵⁹ A témával kapcsolatban bővebben lásd: GRAMSCI, Antonio kulturális hegemonia fogalmáról szóló műveit; és újabban LAKOFF, G. 2006. művét. Utóbbi arra hívta fel a figyelmet, hogy ha egy politikai csoportosulás egy másik csoportosulás világnézetének terminusait használja, akkor azzal annak érvényre jutását segíti elő.

érzékletes példaként szolgál, amikor az „egyesületesdi” kifejezés használatával igyekeztek lejáratni a nem MKP irányította egyesületek alapítását.¹⁶⁰ Hasonló példaként említhető az a II. fejezet legelején idézett cikk is, melyben az angol demokrácia híveit álmodozókként állították be,¹⁶¹ mintha a polgári demokrácia a valóságtól eleve elrugaszkodott elképzelés volna, amiről így értelmetlen politikai vitát folytatni, érveket és ellenérveket ütköztetni...

Harmadrészt bevezettek olyan új fogalmakat is, melyek az MKP által képviselt gondolati keretek érvényesülését segítették. Ilyen volt például a kommunisták által legáltalánosabban használt ellenségkép, a reakciós. Bár legfőbb politikai riválisuk, a Kiszgazdapárt is átvette használatát, mint gumikategória létezett csak, pontos értelmezéséről nem született konszenzus, így a mindennapi közbeszédben képlékenyen formálható maradt. A fogalom eredetileg a háborús és népellenes¹⁶² bűnök elkövetőit és az 1939 előtti világot restaurálni akarókat foglalta magába, idővel azonban az MKP kommunikációjában bárki reakcióssá válhatott, aki nem értett egyet a kommunisták radikális célkitűzéseivel és módszereivel.¹⁶³

Azáltal, hogy a kommunistáknak sikerült a politikai közbeszéd részévé tenniük és széles körben, általánosan elfogadtatniuk ezen, maguk által kreált, de pontosan soha nem definiált terminus technicust, a valós nehézségekért, illetve a fejlődés akadályoztatásáért, vagy akár általánosságban a demokrácia veszélyeztetéséért bárki felelőssé tehetővé vált, hiszen a reakciós bélyeg bárkire rásüthető volt. A gumikategória jellegből következett, hogy már az 1945-ös választások idején is változott annak megítélése, hogy a kommunisták szemében a kiszgadzák mind reakciósak-e, avagy csak egy részük az...¹⁶⁴

A reakció fogalmán túl is találni példát arra, amikor egy-egy szó közbeszéd részévé válása, elfogadtatása súlyos következményeket vont maga után a fogalomhasználatot elsősre gyanútlanul elfogadókra nézve is. Ilyen volt például 1946–47 fordulóján a Magyar Testvéri Közösség „összeesküvéssé” nagyított koncepciós ügye is, melynek kapcsán megfigyelhető volt, hogy az FKGP azáltal, hogy elfogadta az összeesküvés létét, gyakorlatilag elfogadta azt az értelmezési keretet is, amely lehetőséget biztosított a kommunistáknak, hogy a

¹⁶⁰ *Tiszavidék*, 1945. október 25. Az ifjúsági egység mellett tett hitet a MADISZ

¹⁶¹ *Tiszavidék*, 1945. július 10. Új szomszéd

¹⁶² A jogszabályokban meghatározott keretekhez képest a mindennapokban a népellenség jelentéstartalma is bővíthetett. A kommunisták ugyanis nem csak a valódi háborús bűnök elkövetőit értették alatta, de e fogalmat a két világháború közötti korszak „kizsákmányoló” osztályaira is kiterjesztették, sőt, a népellenesek kiválasztását olykor saját, egyszerű párttagjaikra – pl. a földosztás során az elkobzásra kerülő földek kijelölésekor a nincstelen földigénylőkre – bízta, ebből eredően az ő szótárukban a népellenes fogalom is tágabb értelmezést kapott. Szélsőséges esetben akár azért is népellenesnek nyilváníthattak valakit, mert a két háború között nem jól bánt a bérmunkásaival.

¹⁶³ Palasik Mária igen találóan jegyezte meg ezzel kapcsolatban Bibó Istvánra hivatkozva, hogy: „Ennek következtében az az abszurd helyzet állott elő, hogy a nagy leleplezések ellenére a reakciónak minősítettek száma nem csökkent, hanem egyre nőtt.” PALASIK M. 2000a. 79. p.

¹⁶⁴ Bővebben lásd a VI.4. 1945-ös választások című alfejezetet!

Kisgazdapárton belüli jobboldali, avagy kommunistákkal együttműködni nem akaró politikusokkal szemben hadjáratot indítsanak. A hónapokon át húzódó ügyben a kisgazdapárt tagjaival és holdudvarához tartozókkal szembeni letartóztatások és erőszakkal kikényszerített vallomásokra alapozott, folyamatosan lebegtetett újabb gyanúsítások révén, belső ellentétek szításával, a pártból történő kizárások követelésével és a szovjetek külső segítségével végül magát az FKGP-t is sikerült lefejezni és részekre robbantani épp az 1947-es választást megelőző kampányidőszakban. A politikai gőzhenger elindításához az kellett, hogy az összeesküvést, mint gondolati keretet a politikai élet résztvevői első körben hitelesnek és lehetségesnek fogadják el, mely így az egész „koncepció” alapjává válhatott. Ha van összeesküvés, akkor már csak az a kérdés, kik esküdtek össze, s utólag nehezebb, szinte már lehetetlen visszalépni ahhoz a kérdéshez, hogy valóban valós-e az összeesküvés. A Kisgazdák körében túl kevesen kérdőjelezték meg az összeesküvés tényét az ügy kipattanásakor, utólag pedig már oly mértékben defenzívába szorultak a hatóságok által kreált újabb hamis bizonyítékok súlya alatt, hogy a gondolati keret lecserélése teljesen ellehetetlenült.

Az 1945-tel kezdődő korszak sajátja volt az is, hogy nem csak egy-egy részfogalom körül zajlott harc, de magáról a legfontosabb alapértékről, a demokrácia fogalmáról sem sikerült egységes elképzelést körvonalazni, annak ellenére, hogy valamennyi politikai erő demokratikusnak nevezte magát.

A koalíciós pártok elvben egyetértettek az ország újjáépítésének, a félf feudális viszonyok felszámolásának és az antifasiszta erők összefogásának szükségességével, hosszú távú programjaik azonban épp az eltérő demokrácia-felfogásuk miatt összeegyeztethetetlenek voltak. A kisgazdák többsége polgári, vagy sajátosan magyar paraszt-polgári demokráciát, a szociáldemokraták távlati célként szocializmust, a kommunisták proletárdiktatúrát akartak.¹⁶⁵ Utóbbiak rövidtávon, taktikai megfontolásból együttműködtek ugyan a többi párttal, de már az aktuálisan formálódó demokrácia keretei között is jelzős szerkezetben emlegették azt, úgy mint népi demokrácia, melynek elsődleges célja az volt, hogy a nyugati, polgári demokráciáktól megkülönböztessék demokrácia-felfogásukat és védhető ideológiai támaszt biztosítsanak döntéseiknek, megőrizve azoknak demokratikus látszatát.

Mivel az MKP önmagát a reakció legharcosabb ellenségének állította be, ezáltal feljogosítva érezte magát, hogy egyúttal a demokrácia védelmezőjeként is meghatározhassa magát. Ennek jelentősége abban állt, hogy így azon személyeket, akik a kommunistákat és nézeteiket bírálták, reakcióssá, tehát a demokrácia ellenségévé nyilváníthatták. Ebben olykor

¹⁶⁵ PALASIK M. 2000a. 16. p. Bár az SZDP politikusai körében sem volt teljes egyetértés a tekintetben, hogy a nyugati típusú szociáldemokráciát képviseljek-e, vagy a kommunistákkal fonják szorosabbra együttműködésüket, ahogyan a Nemzeti Parasztpárton belül is két irányzat különült el: az Erdei Ferenc vezette, a kommunistákkal működött együtt, míg Kovács Imre főtitkár köre az angolszász demokrácia híve volt.

szociáldemokrata partnereik is csatlakoztak hozzájuk az ellenzékkel szemben. Jellemző esetként idézhetjük a nemzetgyűlés jegyzőkönyvének azon passzusait, melyek már az 1947. február 11-i ülésnapon elhangzottakat rögzítették, történetesen a Justus Pál szociáldemokrata-kormánypárti képviselő és a felszólalását megszakító ellenzéki képviselők közötti szópárbajt. Justus szerint: *„törekvése a demokráciaellenes legális frontnak: rágalmazni a magyar demokráciát bel- és külföldön, minél jobban kompromittálni a magyar demokráciát. Amikor az inflációért ismételten és sorozatosan a demokráciát, a rossz békéért ismételten és sorozatosan a demokráciát próbálják az urak felelőssé tenni, (Ternay István (msz): Senki nem a demokráciát! Ne ferdítsen kérem! Soha a demokráciát! Önöket! – Az elnök csenget.) akkor kettős célt követnek el. (Drózdly Győző (msz): Önök még nem a demokrácia! Önök még nem a demokrácia!) Az egyik céljuk kompromittálni bel- és külföldön a magyar demokráciát, (Felkiáltások a szabadságpárt oldalán: Nem a demokráciát! Önöket!) megrendíteni a magyar nép nagy tömegeinek bizalmát a demokráciában...”*¹⁶⁶

A politikai küzdelem tehát azon, látszólag mellékes nyelvi fordulatok használatával is zajlott, melyekből végső soron olyan súlyos következtetések is levonhattak, mint hogy az ellenzék a magyar demokráciát akarja-e lejártni, vagy csak a kormányt kritizálja. Utóbbi esetben akár még igaza is lehet, s érveivel szemben érveket kell felsorakoztatni. De, aki a demokráciát támadja, az nem ellenzék, hanem a demokrácia, a haza ellensége. Az ellenséggel pedig nem vitatkozni kell, hanem elpusztítani, s e harcban minden eszköz megengedett.

A tényekre alapozott érvek, a demokratikus párbeszéd helyét a valóságértelmezések, a nyelvi-gondolati keretek dominanciájáért vívott harc vette át, ahol a „reakció” fogalma, illetve a „demokrácia védelmezése” leginkább a politikai bunkósbot szerepét játszotta.

E gondolati keretekre alapozva lehetett az egyszerű hétköznapiokon, a helyi hivatalokban a szakmai alkalmasság helyére az ideológiai-politikai megbízhatóság elsődlegességét állítani a pozíciók betöltésekor. E gondolati keretre alapozva lehetett a törvénytelen tömegakciók elítélése és a törvények betartatása helyett a törvényteleniségeket igazságosztó népítéleteknek, így helyesnek és törvények felettinek beállítani, és akár a törvényeket igazítani a kialakult helyzethez. A nyelvi keretek meghódítása egyértelműen elősegítette a demagóg politika hatékonyabb alkalmazhatóságát, az antidemokratikus és/vagy törvénytelen intézkedések védelmét/legitimálását, az erőpolitika diadalát.¹⁶⁷

A politikai nyelvért vívott harcból a kispapok is kivették részüket, de alulmaradtak.

¹⁶⁶ A nemzetgyűlés 93. ülése 1947. február 11. Nemzetgyűlési napló. Budapest, 1948. 292. p.

¹⁶⁷ A szélsőséges nyelvi keretek értelemszerűen szélsőségesen kirekesztő gondolkodásmóddal párosultak, azoknak eszközeiként jelentek meg a közbeszédben. A szekértábor mentalitásként is aposztrofálható gondolkodásmód azonban nem csak a Magyar Kommunista Párt sok tagjára, s nem csak 1945 után volt jellemző. Erről bővebben lásd a disszertáció III.4.4. „Szekértábor” mentalitás című alfejezetében írottakat!

Nem voltak képesek arra, hogy a parasztok sztrájkjogának hangoztatásával, parasztsztrájjal való fenyegetéssel módosítsák a sztrájk szó értelmezési keretét,¹⁶⁸ ezzel együtt átértelmezve munkás és paraszt viszonyát, mert ez ellen a munkáspártok sikeresen tiltakoztak az újjáépítés ösztönzésére és a munkafegyelem szükségességére hivatkozva. Ugyanígy kudarcba fulladt az a kísérletük is, melynek keretében a parasztság kigazda vezetésű, szakszervezeteket idéző összefogását akarták elérni a Parasztszövetség segítségével, mivel ezt a kommunisták eredményesen vitték vakvágányra a földmunkásság és újbirtokosok maguk irányította szervezeteinek létjogosultságát is fenntartva.

A kigazdák helyzetét és a nyelvi-gondolati keretek felállításában történt alulmaradásukat jól érzékelteti a kigazda Oltványi Imre megszólalása egy 1946. októberi, budapesti pártközi értekezleten, miszerint ha egy kigazdát „*a Baloldali Blokk bármely tagja megtámadja, az a demokrácia védelme, ha azonban [...] a kigazdapárt joggal támad a Baloldali Blokkhoz tartozó valamilyen politikai szereplőt, az már reakció.*”¹⁶⁹

A nyelvi keretek konstrukciói közötti harc origója tehát az volt, hogy a szembenálló politikai erők között nem volt teljes körű egyetértés az alapértékeket, alapfogalmakat illetően. Az iránymutató elveknek és értékeknek ez a relativisztikussága is akadályozta a demokrácia megszilárdulását, s idővel magát a demokráciát is kiüresíthetővé tette, a többpártrendszer negatív gondolati keretbe helyezésével előkészítve a terepet egy új típusú Függetlenségi Front megteremtésének, melyben „*fokozatosan háttérbe kell szorúlnia a pártversengésnek.*”¹⁷⁰

¹⁶⁸ A parasztsztrájk értelemszerűen nem a termelés felfüggesztését, hanem a beszolgáltatás megtagadását takarta volna, ám ezt nem konkretizálták, pusztán az MKP-val szembeni nyomásgyakorlás eszközeként lebegteték. „*Kinyilvánítja a Független Kigazda Párt parasztsága, hogy gazdasági érdekeinek hatályosabb védelme érdekében szervezetein keresztül bevezeti a parasztság hatályos gazdasági érdekvédelmét, sztrájkjogát is, melynek mértékét és formáit később, alkalmasabb időben határozza meg.*” *Kis Újság*, 1945. augusztus 22. Tildy Zoltán országos pártvezérre, Nagy Ferencet országos pártelnökké választotta a Kigazda Párt nagyválasztmánya; A munkáspártok természetesen tiltakoztak. „*Az ország élelmezési nehézségekkel küzd, a terménybeszolgáltatás fölöttébb vontatottan folyik, a péküzletek előtt sorban állnak, – csoda-e, ha a városi nép idegesen figyel fel arra a jelszóra, melynek tartalma, hogy a parasztságnak »joga« van kiéheztetni a várost.*” *Szabad Nép*, 1945. szeptember 2. Még egyszer a „sztrájkjogról”; A parasztsztrájk konkretizálásától azért is tekintett el az FKGP, mert nem kívánta elidegeníteni magától a városi polgárságot. A parasztsztrájjal fenyegetőzés ugyanakkor már az 1945-ös kampánynak is központi elemévé vált, és a Parasztszövetség szakszervezetekhez hasonló munkaközvetítői jogával együtt az 1946-os Országos Paraszt Napokat kísérő politikai küzdelemnek is fókuszába került. Bővebben lásd a disszertáció későbbi fejezeteit! Továbbá lásd: NEMES D. 1960.; A parasztsztrájk megítéléséről az FKGP-n belül sem volt egyetértés. Tildy Zoltán és köre gazdasági érdekvédelemként fogalmazta volna meg, Nagy Ferenc és támogatói viszont a sztrájkjog hangoztatása mellett szálltak síkra és végül az ő álláspontjuk győzött. Az NPP elutasította a parasztsztrájkot, ellenben az érdekképviselő gondolatát támogatták. Végül a Parasztszövetség ellensúlyozásának igénye vezetett az MKP–NPP részéről az UFOSZ létrehozásához. BALOGH D. 1973.; Török Bálint szerint 1946 nyarán a Parasztszövetség helyi szervezetei által koordinálva konkrét parasztsztrájk is megvalósult, a „*Kommunista Párt tulajdonában lévő cég emberei hiába jelentek meg a piacokon, [...] nem volt mit felvásárolniuk*”, mellyel a sztrájkolók elérték, hogy némileg növekedjenek a felvásárlási árak. „*Ez a paraszti megmozdulás volt a század eleji nagy aratósztrájkok óta az első és utolsó sikeres parasztsztrájk.*” TÖRÖK B. 2008. 56. p.; A kigazda irányítású paraszti tömegakció nem illett bele a szocialista emlékezetpolitikába, így emléke elfelejtődött.

¹⁶⁹ Idézi: PALASIK M. 2017. 57. p.

¹⁷⁰ Az MDP programnyilatkozata. 1948. június 10–12. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 597. p.

II.2.6. Önkormányzatiság és civil önszerveződés

Önmagában a szavazati jog gyakorlása és az országos közéleti viták figyelemmel követése nem elegendő a demokrácia fenntartásához. A tömegtársadalmak állampolgárai önkormányzatiság hiányában úgy érezhetik, hogy nem tudják érvényesíteni politikai szempontjaikat, mivel túl kicsi a befolyásuk a politikai döntéshozatalra. A kormányok is könnyen figyelmen kívül hagyhatják az állampolgárok akaratát, és a közösség egésze helyett mindinkább saját érdekeik mentén cselekedhetnek, miközben kommunikációjukban az egyre fokozódó hatalomkoncentrációt leplezendő, vagy igazolandó a demokrácia védelmére, a nemzet/haza érdekeire, a központi döntéshozatal hatékonyságára, az országosan egységes szakmai standardokra és professzionalizmusra, saját vezetői áldozathozatalukra és eredményeikre, illetve történelmi és/vagy nemzetközi példákra hivatkoznak.

Az állampolgári érdekérvényesítés és a szabadságjogok megőrzése szempontjából tehát kritikus, hogy a politikai részvétel módjait a képviseleti demokráciákban is valamilyen módon kiszélesítsék.¹⁷¹ E részvétel kiterjesztését és a politikai döntések állampolgárokhoz közelebb hozatalát szolgálja az önkormányzatiság erősítése.

A diktatórikus hatalomgyakorlás irányába elmozduló politikai erők az állampolgárok mindennapjait, életkörülményeit szabályozó legegyszerűbb kérdésekben, s az addig helyileg fenntartott és irányított intézmények és szervezetek felett is fokozatosan az állami fenntartás/politikai irányítás megteremtésére, valamint központi tervezésre, erőforrás elosztásra, döntéshozatali engedélyeztetésre, végül a jogkörök koncentrálására törekednek; míg a helyi szinten álló funkcionáriusoktól a központi döntések kritikátlan végrehajtását, beszámolást, a központi akarat érvényesítését korlátozó helyi erők letörését várják el.

A demokratizálódó társadalmakban ellenben minél több jogkör minél alacsonyabb szintre történő leosztását, a helyi/intézményi autonómia szélesítését, körülbástyázását, a hatalmi hierarchia belső folyamatainak átláthatóságát, a választott/megbízott vezető funkcionáriusok elszámoltathatóságát,¹⁷² a döntéshozatalba az érintettek bevonását, avagy valamiféle párbeszéd kialakításával beleszólási jog biztosítását, továbbá a hatalom magasabb szintjein állókkal szemben a helyi közösség érdekeinek védelmét igyekeznek megvalósítani.

Az 1945-ben kiépült rendszerről elmondható, hogy vidéken nem voltak választott önkormányzati képviselők és választott polgármesterek, ehelyett a pártokból paritásos alapon szervezett nemzeti bizottságokra bízták az elmenekült horthysta hivatalnokok helyeinek feltöltését, a közigazgatás újjászervezését, mely így szintén paritásos alapon szerveződött

¹⁷¹ SKINNER, Q. 1995. 113-114. p.

¹⁷² Átláthatóság és elszámoltathatóság nélkül természetesen helyben sem a szabadság kis körei, hanem kiskirályok születnének, így e két jellegzetességet nem lehet eléggé hangsúlyozni.

meg, ezáltal a baloldali pártoknak társadalmi támogatottságukat meghaladó befolyást és politikai túlsúlyt biztosított. Az önkormányzati választások megtartásáig fenntartani kívánt ideiglenes helyzet végül állandósult azáltal, hogy a budapesti önkormányzati választások eredményeit – vagyis az FKGP győzelmét – látva a baloldali pártok a vidéki önkormányzati választások kiírását elodázták, a kispapok pedig nem voltak elég erősek, hogy keresztülvigyék. Eközben a közigazgatás működtetésében minden hivatali pozíció betöltése átpolitizálódott, a szakmai szempontok és a szakértelem helyett a párthovatartozás és a politikai megbízhatóság vált elsődleges szemponttá.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében az önkormányzatok 1945 eleji újjászervezésekor hatból még csak három polgármester volt hivatalosan az MKP tagja, 1946 végére viszont már 5 város élén állt kommunista és csak 1 városvezető volt szociáldemokrata, miközben 1945-ben a lakosság több mint fele a kispapárttal szimpatizált. A vármegyét 1945 őszéig kispap, azután viszont kommunista főispánok vezették, mellettük 1945 elején polgári demokrata, majd 1948-ig szociáldemokrata alispán működött. A munkáspártok társadalmi támogatottságukat meghaladó túlsúlya megkérdőjelezhetetlen volt, amely fokozatosan leszivárgott az alsóbb pozíciókba is, köszönhetően az igazoló eljárásokkal, B-listázással és fegyelmekkel végigvitt tisztogatásoknak. Valódi népakaraton alapuló önkormányzatiságról tehát nem beszélhetünk, ami magával vonta, hogy a pártok által delegált személyek, mivel nem a lakosságtól kapták felhatalmazásukat, nem is annak, hanem elsősorban saját pártjuk elvárásainak akartak megfelelni, akár a többségi társadalom elvárásaival is szembemenve.

Nem egyszerűen elitváltás történt tehát, hanem a gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok radikális átalakításával felszámolták az elitképződés addigi rendszerét is. Az új helyi hatalmi elit ezáltal nómenklatúrává vált.¹⁷³

1945-ben az önkormányzati testületek és a képviseleti demokrácia más intézményei mellett akár hosszabb-rövidebb ideig, akár állandó jelleggel léteztek olyan szervezetek is – nemzeti bizottságok, üzemi bizottságok, szakszervezetek, földigénylő bizottságok, stb. –, melyeket több kutató szerint is a közvetlen demokrácia megtestesítőiként lehetne jellemezni.

Balogh Sándor álláspontja, hogy Magyarország éppen ezért joggal volt a szó pozitív értelmében népi demokráciának tekinthető. Szerinte csak 1949-et követően szűnt meg létezni e valódi népi demokrácia, melynek fogalmát az uralkodó politikai erő ezután is évtizedekig használta, s így le is járatta.¹⁷⁴

Hubai László ugyanakkor korlátozott polgári demokráciaként meghatározva az 1945-ös választások után kialakult viszonyokat maga is a képviseleti demokrácia egyik korlátját, s a

¹⁷³ A témával kapcsolatban bővebben lásd: HUSZÁR T. 2007.

¹⁷⁴ BALOGH S. 2000. 389. p.

közvetlen demokrácia intézményeit látja a különböző helyi, népi szervezetekben.¹⁷⁵

Standeisky Éva pedig azon álláspontot hangsúlyozta a nemzeti-, üzemi bizottságokkal, szakszervezetekkel, új kulturális társulásokkal és más szervezetekkel kapcsolatban, hogy azokat nem a kommunisták, hanem maguk a változásokban érdekelt csoportjai hozták létre.¹⁷⁶

Álláspontjuk annyiban vitatható, hogy a népi, közvetlen demokráciát elvben megtestesítő közigazgatási szervezetekben, a nemzeti bizottságokban, a politikai erők nem támogatottságuk arányában voltak jelen, így a „nép” egésze helyett egyes, erősen felülreprezentált rétegeinek képviselői irányították a helyi döntéshozatalt, akiket önjelölt politikusok választottak ki saját maguk közül, a feladatokat egymás között felosztva.¹⁷⁷ A valódi, közvetlen demokráciát megtestesítő népgyűlések helyett is egyes pártok, leginkább az MKP és hozzá csatlakozó szövetségesei tömegrendezvényeiről és akcióiról beszélhetünk ezekben az években.¹⁷⁸ Nem véletlen, hogy az 1945-ös nemzetgyűlési és budapesti önkormányzati választások fényében az MKP épp a közvetlen népakarat helyi szintű és teljes körű megnyilvánulását, a vidéki önkormányzati választások megtartását igyekezett minden eszközzel megakadályozni.

Egy valóban népi jellegű, közvetlen demokrácia másik megnyilvánulási formája a civil önszerveződés lehetett volna. Ebből a szempontból különösen fontosak lehettek volna a munkás önzervezés szervei, a szakszervezetek és üzemi bizottságok. Ezeket a munkáspártok kezdettől fogva ellenőrzésük alatt tartották, ami az ipari munkásság szervezetei esetében magától értetődő, de az értelmiségi szakszervezeteknél is azt látni, hogy már 1945 tavaszán ellehetetlenítették nem munkáspárti vezető megválasztását, (akár szovjet katonai segítséggel is, ahogy az Szolnokon az első értelmiségi szakszervezetnek, a pedagógusokénak a megalakításakor történt)¹⁷⁹ miközben igyekeztek minden szakmát a szakszervezetek ellenőrzése alá vonni. A szervezett ipari munkásság tömegerejét ráadásul kizárólag jobboldaliak ellen használták fel, ahogy azt Baráth Endre lemondásakor láthattuk, ezt

¹⁷⁵ HUBAI L. 2006. 61. p.

¹⁷⁶ STANDEISKY É. 2012. 138. p.

¹⁷⁷ Az, hogy a helyi kommunisták kezdetben egyedül, később más pártokat is bevonva, de a saját döntő befolyásukat megőrizve nem mindenben vártak központi utasításra, hanem saját elképzeléseik alapján is döntöttek helyi ügyekben, szintén nem jelent népi demokráciát, pusztán annak a jele, hogy az MKP pártszervezeteinek kiépítésével párhuzamosan a pártélet totális centralizációjának megvalósítása több időt vett igénybe. Természetesen Standeisky helyesen hivatkozik mások munkásságára, amikor kijelenti, hogy „*a kommunista elképzeléseknek volt bizonyos társadalmi támogatottságuk*” (Uo. 141. p.) de önmagában ez sem teszi „népi – közvetlen – demokratikus” jellegűvé a helyi, olykor öntörvényű, máskor önkényes hatalomszerzés és hatalomgyakorlás módszereit. Az sem vonható kétségbe, hogy a háború utáni kaotikus viszonyok közepette radikális intézkedésekre volt szükség, melyek elkerülhetetlenül további érdeksérlemekkel jártak, de még ez sem teszi demokratikusabbá azt, ami és ahogyan a kezdeti hónapokban történt.

¹⁷⁸ A korabeli tudósításokban spontánnak mondott akciókról rendre az derült ki, hogy azokat az MKP helyi funkcionáriusai szervezték és irányították. Erről bővebben lásd a disszertáció V. Földosztás című fejezetét.

¹⁷⁹ Az esetről lásd a VI.1. Az MKP szervezeti kiépülése, tömegpárttá válása című alfejezetet.

leszámítva viszont már egyértelműen a munkafegyelem növelésére helyezték a hangsúlyt.¹⁸⁰ Ennek mintájára az üzemi bizottságokkal is csak a régi tulajdonosokkal szemben szították a nyersanyaghiány miatt esetleg leálló üzemek alkalmazottainak elégedetlenségét, míg az üzemek beindításának sikereiért az MKP politikusai aratták le a babérokat.

Az esetlegesen alacsonyan kialakult kollektív bérmegállapodások miatti elégedetlenséget viszont már a termelés folytonosságának szükségességével, illetve az ország talpra állításával majdan várható gazdasági növekedésből adható béremelés ígéretével igyekeztek leszerelni. A valódi munkás érdekképviselő helyét tehát igen hamar a munkásság elégedetlenségének és sztrájktervéseinek letörése, a munkáspártok befolyásának növelése, az MKP–SZDP rivalizálás dűlőre juttatása és az ország magasabb rendű gazdasági érdekeinek érvényesítése vette át.

A különböző ifjúsági és nőszerkezeteket szintén a pártok hozták létre, miközben a jobboldali, vagy annak mondott egyesületek működését betiltották.¹⁸¹ 1945 februárjában még csak a fasiszta pártok és szervezetek működését tiltották be, 1946. június-július hónapjaiban viszont már mintegy 1500 társadalmi egyesületet bélyegzett „demokráciaellenesnek”, s oszlatott fel Rajk László belügyminiszter.¹⁸²

A kommunisták ugyanakkor a többi párt által alapított társadalmi szervezetekre is ferde szemmel néztek. Példának okáért saját ifjúsági szervezetüknek elsőséget szánva megjegyezték, hogy „Az erőket szétforgácsoló s a demokratikus átnevelést akadályozó egyesületesdi helyett jöjjön az Egység.”¹⁸³ – ami, lássuk be, nem éppen a civil önszerveződést bátorító hozzáállás, melynek lehetőségei a pártpolitika mindenhova beszűremkedése miatt rendkívül korlátozottak voltak.

Míg egy polgári demokráciában a civil társadalom a hatalom patronálásától függetlenül, tehát autonóm módon létezhet, addig az 1945 utáni évekre épp az volt a jellemző, hogy az állampolgári részvétel a közügyekben sem az önkormányzatokban, sem a civil önszerveződés formáiban nem nyilvánulhatott meg pártirányítás nélkül. Az országos politikai

¹⁸⁰ „Ismerette továbbá az üzemi bizottságok nagy feladatát a termelés biztosítása szempontjából. Ennek a szervnek van módja [...] fegyelmezni a dolgozót, ha nem akarja a munkarendet betartani...” *Tiszavidék*, július 3. A Magyar Kommunista Párt szolnoki népgyűlése – Gerő Ernő kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter és Kossa István nagy hatású beszédet mondtak

¹⁸¹ „Miniszteri rendelet értelmében a vármegye alispánjának jelentést kell tenni a törvényhatóság területén működő egyesületekről. [...] Az NB egyhangúlag hozott határozata rámutat arra, hogy a Vármegyei Kaszinó [...] 4-5 ember tarokk játszmájának színhelyeül szolgált, ezért feloszlását javasolja, a vagyonának elkobzását, illetőleg a székháznak a szabad szakszervezetek részére való átadását, [...] Javasolja a NB a Tisza Evezősegyület feloszlását is, ez egy szűk körű frakció nyári szórakozó helyisége volt, ingatlana és felszerelése különben is elpusztult, s működését soha többé nem kezdheti meg. [sic!] Rámutat a NB határozata arra, hogy mindkét egyesület vezetésében túlnyomórészt a régi reakciós Magyarország képviselői szerepeltek...” *Tiszavidék*, 1945. augusztus 22. Város

¹⁸² Többek között ekkor számolták fel a Cserkészszövetséget és a katolikus ifjak egyesületét, a KALOT-ot, a Szent Imre Kört stb. PALASIK M. 2017. 53-54. p.

¹⁸³ *Tiszavidék*, 1945. október 25. Az ifjúsági egység mellett tett hitet a Madisz

erőviszonyokban bekövetkező antidemokratikus fordulat idején így helyben sem volt olyan intézmény, mely az állampolgároknak az állammal szemben támogatást és védelmet nyújthatott volna.

II.2.7. Demokratikus hagyományok és tiszta közélet

A demokratikus választási rendszer, a jogállamiság, a szabadságjogok tisztelete, az önkormányzatiság és civil önszerveződés korabeli állapotán túl van egy tényező, melyre általában kevesebb figyelem irányul, ugyanakkor kétségtelen, hogy ez is része volt az 1945-ös demokráciakísérlet kudarcának. Ez a demokratikus hagyományok megléte, vagy hiánya, tehát lényegében a társadalom mentalitása, morálja. Talán egyeseknek meglepő lehet, de egy társadalom politikai és erkölcsi tradíciói meghatározzák a demokrácia kifejlődésének és fennmaradásának az esélyeit is. Amikor tehát politikai, vagy morális tradíciót mondunk, akkor csak a megfogalmazásban teszünk különbséget, valójában egyazon fogalomról van szó, ez ugyanannak a botnak a két vége.¹⁸⁴

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a morális értékrend változását, illetve az egymást váltó politikai korszakokon is átívelő változatlanságát tegyük vizsgálódásunk tárgyává. Tesszük ezt azért, mert az itt leírtak egyáltalán nem csak a második világháború utáni korszakra jellemző sajátosságok, hanem a társadalom gondolkodásmódjában hosszútávon nyomon követhető defektusok felbukkanásáról tanúskodnak, így tehát a korábbi és későbbi generációk életét, politikai rendszereik minőségét is egykor befolyásoló és majdan befolyásolni képes tényezőkről lesz szó.

A társadalom mentalitásának politikai kurzusokon átnyúló vizsgálatát indokolja az a tény is, hogy Magyarországon a 20. században összesen kilenc rendszerváltást éltek meg az emberek, amelyek az 1989-est leszámítva vesztés háborúkhöz, forradalmakhoz és azok leveréséhez kötődnek.¹⁸⁵ Sajnos az egymást váltó rendszerek komoly demokrácia deficittel

¹⁸⁴ Hasonló következtetésre jutott többek között Ernst-Wolfgang Böckenförde is, midőn megállapította: „*Először különösnek tűnhet, hogy az ilyen erkölcsi adottságok és lehetőségek szintén egy államforma megvalósításának feltételeihez tartoznak. Ám ebben csak az a régi tapasztalat tűnik fel, melyről az állam- és államformatanban a XIX. század óta nagyrészt megfelleltek, hogy az emberi együttélés működőképes rendjét nem lehet csupán a szervezet, a részvétel, a törvényesség és az ellenőrzés kérdésének tisztázásával, vagyis racionális-technikai intézkedésekkel kialakítani és létrehozni, hanem ezek mellett ugyanilyen szükség van az etikai-normatív igazodási pontokra, azok megformálására és megvalósítására. Ami az egyének életében nagy jelentőséggel bír, sőt az élet sikere vagy kudarca kérdésében gyakran döntő, az a politikai együttélésben nem lehet jelentéktelen és elhanyagolható.*” BÖCKENFÖRDE, E.-W. 2003. 523-524. p.

¹⁸⁵ GRADVOHL, P. – MARIÁN B. – SZABÓ I. 1998. A szerzők az alábbi rendszerváltásokat különböztették meg írásukban: 1918: Az „öszirózsás forradalom”; 1919: a Tanácsköztársaság; 1919: Horthy hatalomra jutása; 1944: a Szálasi-féle nyilaskeresztes hatalomátvétel; 1945: a koalíciós időszak kezdete; 1948: a „fordulat éve”, a Rákosi-rendszer stabilizálódása; 1956: a forradalom; 1956: a Kádár-rendszer kezdete; 1989: a rendszerváltás, tárgyalásos átmenet a demokráciába; megjegyezve, hogy az egyes korszakokon belül további alperiódusokat is meg lehetne különböztetni. Itt és most a korszakhatárokkal és a megnevezésekkel nem vitába szállva pusztán a rendszerek változásának valóban rendkívül magas száma az, ami érdekes számunkra.

küzdöttek,¹⁸⁶ ezért a társadalomban demokratikus hagyományok sem tudtak kialakulni, s így 1945-ben sem tudtak ilyen előzményekhez visszanyúlni.

A magyar társadalom gondolkodásmódjáról és értékrendjéről sokat elárul, hogy a gazdasági életfeltételek, a létbiztonság korszakokon átívelően elsőbbséget élveztek/élveznek a politikai szabadságjogokkal szemben.¹⁸⁷ Így szinte természetes, hogy a társadalom jelentős csoportjai számára 1945-ben is fontosabb volt a gazdasági egyenlőség, mint a demokratikus szabadságjogok.¹⁸⁸

Összességében pedig azt látni, hogy a gyors és radikális politikai változások kompenzálására a társadalom védekezési-elhárító mechanizmusokat fejlesztett ki, melyekkel ellensúlyozni tudta a „politikai cikkcakkokat” és a mindennapok életvitelében megőrizhetett valamiféle folytonosságot. Ezek középpontjában az alkalmazkodás és túlélés technikái álltak, melyeket a szocializációs folyamatokban generációkon átívelő módon hagyományoztak tovább.¹⁸⁹ Mindez a társadalom politikai kultúráját is markánsan befolyásolta.

Leglátványosabb következménye volt, hogy kialakult egyfajta „politikai autarkia”, mely szerint az ember csak magában bízhat, de aki ügyes, az boldogulhat, kiismerve a rendszert, megkötve egyéni alkuit, szövetségeit, szívességeket adva és kapva.¹⁹⁰ Az intézményekbe vetett bizalom hiányát így különböző „helyettesítő mechanizmusokkal” igyekezett kompenzálni a társadalom (melyekre az 1945 utáni évekből is említhetők jellegzetes példák). Ezek közé tartozik:

- a providencializmus: ami egyfajta hit abban, hogy a társadalmat isteni gondviselés irányítja (amelynek az eleve elrendeltségre vonatkozó alapállása lényegében megfeleltethető a marxizmusnak a társadalmi és gazdasági változások törvényszerűségeire épített determinisztikus történelem-szemléletével);
- a gettósodás: *„ami a szélesebb társadalommal szembeni diffúz bizalmatlanságot a*

¹⁸⁶ CSIZMADIA E. 2018. 08. 20. <https://24.hu/poszt-itt/2018/08/20/cszimadia-ervin-a-magyar-rendszervaltasok-es-az-ellenzek-tanulokepessege/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.) A szerző több ponton továbbgondolja a fentebb hivatkozott Gradwohl-Marián-Szabó szerzőhármastanulmányát.

¹⁸⁷ GRADVOHL, P. – MARIÁN B. – SZABÓ I. 1998. 13. és 23. p. Elgondolkodtató, hogy az alsóbb társadalmi rétegek köznapi értelmezésében sokszor még ma is a jóléttel azonosítják a demokráciát. Az egzisztenciális biztonság valóban fontos feltétele a politikai stabilitásnak, de nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a diktatúrák is biztonságot és jólétet ígérnek, csak hogy azt a szabadság és az azzal járó egyéni felelősség rovására teszik, s a hatalomtól függő viszonyba hoznak. A demokráciát tehát nem egyszerűen az egzisztenciális biztonság, hanem az egyének állammal szembeni egzisztenciális függetlensége stabilizálja, mely a mérsékelt politikai erők fő támaszát képező középosztályt megkülönbözteti az államtól függő és azt kiszolgáló klientúrától.

¹⁸⁸ Egy 1947-es közvélemény-kutatás szerint a magyar emberek arra a kérdésre, hogy mi hiányzik a boldogságukhoz, legnagyobb arányban a pénzt, az anyagiakat és a jólétet említették, míg a félelemmentes élet csak ezután következett a sorban. HORVÁTH S. 2000. Az életszínvonal 1945-öt követően a háború előttihez képest éveken át igen alacsony volt, kb. 40%-át érte el a Horthy-korszakénak. Különösen a hiperinfláció időszakában tapasztalhatták meg széles tömegek a nélkülözést. Mindez azonban nemcsak az újjáépítés fokozott munkaterhelésével párosult, hanem egy szebb jövőbe vetett hittel is. GYARMATI Gy. 2000a.

¹⁸⁹ GRADVOHL, P. – MARIÁN B. – SZABÓ I., 1998. 20-21. p.

¹⁹⁰ Uo. 21. p.

törzsi, etnikai vagy családi csoportokhoz való erős lojalitással kompenzálja, és gyakran jár együtt idegengyűlölettel”¹⁹¹ (így pl. ide sorolható 1945 után a kommunista párthoz való feltétlen hűség, párosulva a „kizsákmányolók” és a „nyugati imperialisták” ellen szított gyűlölettel és általában a kívülállók ellenségként kezelésével, mely szekértábor mentalitás felbukkanásáról és jellegzetes vonásairól a későbbiekben is szólni fogunk;¹⁹² de további példaként említhető általában a kitelepítésre ítélt svábok sorsával szembeni szélesebb társadalmi közömbösség, párosulva földjeik, házaik megszerzésével; vagy akár egyes helyeken a falubeliek egymást előnyben részesítő, míg az uradalmi cselédek hátrányosan sújtó szemlélete a földosztás során;¹⁹³ a különböző példákat hosszan lehetne sorolni);

- a neopaternalizmus: az erős vezetés utáni vágy (mely talán nem is annyira a személyi kultusz kialakulásában, hanem sokkal inkább a civil önszerveződés elsorvadásában, a társadalmi mentalitás szintjén a szabadsággal együtt járó felelősség államra hárításában érhető leginkább tetten; mivel a társadalmi önszerveződés kifejezetten gyenge lábakon állt, így az állampolgárok maguk nem tudtak létrehozni olyan politikai hatalomtól független, szabadságot kiterjesztő és védelmező civil intézményi-hálózatot, mint a tőlünk nyugatabbra élők, ebből következően nálunk az intézmények alatt jellemzően állami intézményeket, magát az államot értik az emberek);¹⁹⁴
- és a korrupció: mely a kiszámíthatatlan környezet ellenőrzésének és irányításának egyfajta illúzióját kelti.

E felsorolásból a társadalom valamennyi csoportját egyaránt érintő, és éppen ezért bővebb kifejtésre is érdemes defektus a korrupció. Egy erkölcsileg alacsonyabb nívón álló társadalomban kétségtelenül nehezebb demokráciát létrehozni és stabilan működtetni. Korrump emberek természetesen minden politikai rendszerben előfordulnak, de nem mindegy, hogy milyen arányban és milyen elbírálásban részesülnek. Ahol a szabálykövetés normái uralkodnak, ott a korrump egyént veti ki a csoport. Ahol viszont az ügyeskedés, a kiskapuk keresése, a hatalom eszén túljárás romantikája és a kölcsönös szívességek rendszere dominál, ott a rendszerben azok sodródnak partvonalra és azok kerülnek versenyhátrányba, akik a szabályok betartásával és betartatásával kellemetlenséget okoznak.

Mindez azért különösen fontos, mert mint arra már utaltunk, egy demokráciának nem csak az intézmények és a választások külsőségei jelentik a biztosítékát, hanem a benne élők

¹⁹¹ MISZLEVITZ F. 1999. Idézi: BODÓ B. 2018. 41. p. Bodó az 1989–1990-es események kapcsán hivatkozik Miszlevitzre, ugyanakkor párhuzama az 1945 utáni évekkal szembeötlő.

¹⁹² Erről bővebben lásd a disszertáció III.4.4. „Szekértábor” mentalitás című alfejezetét!

¹⁹³ Veres Péter erről szóló beszédét lásd: PIL 38/-/1. 1945. szeptember 8-9., továbbá a disszertáció V.3. A Kommunista Párt és a földreform végrehajtása című alfejezetét!

¹⁹⁴ CSIZMADIA E. 2018.

gondolkodása, a viselkedésüket meghatározó normák is. És míg a szabadság megtapasztalása, az oktatás és általában a társadalom műveltségének emelése, illetve az erkölcsileg tiszta hazafiak egyéni példamutatása és jutalmazása, párosulva a korrupció példás megbüntetésével képesek ugyan a társadalom beidegződéseit, szokásait lassan formálni, de válságos időkben, amikor többirányú stressznek van kitéve egy demokrácia, akkor a társadalom meglévő beidegződései, túlélési technikái lépnek működésbe és az azonnali reakciók határozzák meg az események menetét, szemben a lassú, generációkon átívelő társadalmi jellemfejlődéssel.

Ezért aztán nem meglepő, hogy a magyar társadalom 1945 után is ugyanolyan korrupt társadalom képében tűnik fel előttünk, mint az 1945 előtti korszakokban. A dualista-kor, a Horthy-kor, a szocialista és a rendszerváltás utáni korszakok mindegyikéből lehetne kirívó eseteket felemlíteni, de itt és most talán elegendő lesz olyan 1945 előtti és utáni helyi példákat megemlíteni, melyek önmagukban is kellően illusztrálják a korrupció különböző politikai rendszereken átívelő mivoltát, a társadalmi normák változatlanágát.

A korrupció hallatán általában vesztegetésre gondolunk. Persze erre is találni példát. Olvassunk csak bele egy munkanélküli kommunista visszaemlékezésbe az 1920-as évekből, aki iparigazolványt váltott volna ki. Az *„akkori ipartestületi elnök négy szemközt mondotta: Maga tudja, én demokratikus ember vagyok, de nem szeretném, ha kommunistapártolónak tüntetnének fel. De mivel maga kapott végkielégítést, tudja, meg kell vesztegetnem egy pár embert, így hallgat és akkor lesz iparigazolvány. Tehát a pénznek szava volt.”*¹⁹⁵

Ezután olvassunk bele egy jászalsószentgyörgyi paraszt visszaemlékezésébe, aki 1945-ben Szolnokra utazott ügyintézés céljából. Szavait így jegyezték le: *„Mindig sokan voltak az ügyintéző ajtaja előtt. Cigarettaért kért az ügyintéző. Somogyi István egy egész marokkal adott füstölőnivalójából. Ettől kezdve az ügyek intézése meggyorsult.”*¹⁹⁶

A korrupciónak azonban létezik olyan válfaja is, amikor egyesek a túlzott állami terhekre hivatkozva igyekeznek egyénileg, vagy csoportosan kibújni a teherviselés alól és jogtalan anyagi előnyhöz jutni. Mint például az 1946-ban, a bevetett területekre vonatkozó hamis adatszolgáltatás esetében történt, melynek célja a beszolgáltatás elkerülése, vagy mérséklése volt. A nyilvánvaló csalásra Nagykörű esetében akkor derült fény, amikor az aszálykár következtében inkább bevallották a statisztika meghamisítását, csak hogy vetőmaghoz juthassanak: *„Ténylegesen nem felel meg a beadott átlagtermés a valóságnak, mert a bevetett területek bevallásánál az oly sokat szenvedett parasztság bizalmatlanságánál*

¹⁹⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. M/18

¹⁹⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. S/20. Az olvasónak vélhetően nem okoz nehézséget az idézett mondatok értelmezése, és senki nem ütközik meg a helyzetek életszerűségén. Mindez sokat elárul rólunk is, a jelenlegi gondolkodásmódunkról, arról, hogy milyen társadalomban szocializálódtunk, s bizonyítéka a társadalom mélyrétegeibe beleivódott túlélési stratégiák és normák továbbélésének, jelezve azt, hogy e téren sokkal lassabb változásoknak lehetünk tanúi, mint a különböző előjelű politikai rendszerek csillogó felszíni alakzatai esetében.

fogva nem a tényleges területet vallotta be, félve attól, hogy teherbírásához képest többet kell majd beszo­l­gáltatnia, mint amennyit elbír. Így adódott az a helyzet, hogy a cséplési eredmény kevesebb hold részre lehetett szétosztható [...] minek folytán a termésátlag 4 q 17 kg-t mutat, holott csupán mintegy 2,5 q szabad lett volna, hogy eredményként kimutatható legyen. A lakosság adó és területi beszo­l­gáltatásának csak félve mer eleget tenni, mert idáig még semmi biztosítékot nem kapott arra, hogy a vetőmagja biztosítva lesz. [...] kérjük a Főispán Urat, hogy a községben beszo­l­gáltatott búzagabona [...] feloldassék.”¹⁹⁷

Tanulságos az is, ahogy az ekkor regnáló kommunista főispán, aki maga is szegényparaszti származású volt, a paraszti adókerülés mértékét látva annak kezelésére nem hatósági erőszakot, hanem a beszo­l­gáltatás mérséklését tartotta volna célszerűnek: *„Hihetetlenül elszaporodott a vármegye egész területén a fekete vágások száma, [...] a várható zsírmennyiség nem fog befolyjni Szerintem ha alacsonyabban nyerne megállapítást a zsírbeszo­l­gáltatási kötelezettség, úgy az egyfelől jelentős mértékben lecsökkentené a fekete vágások számát, másfelől pedig lendületet adna a zsírbeszo­l­gáltatási kötelezettség teljesítésének.”¹⁹⁸* Bár e mondatoknak a minisztériumi támogatásban bízó őszinte, jó szándékú naivitása is csodálatra méltó, számunkra most sokkal érdekesebb az együttérzésről tanúskodó és lényegében a törvénytelenséget mentegető érvelés, mellyel a parasztság adókerüléséről nyilatkozik. Ez is jelzi, hogy nem egyedi, elszigetelt jelenségről, hanem tömegesen megfigyelhető problémáról volt szó. Az adóelkerülés említett korabeli példáiban fontos jellegzetesség még, hogy azokban nem csak egyéni elhatározásra, hanem a helyi közösségek összejárására is szükség volt. A községi előjáró a helyi gazdákkal megegyezve hamisította meg a vetésterületre vonatkozó statisztikát, s a közössége érdekében ismerte azt be később. A tömeges feketevágásoknál a szomszédok szolidaritására, a hatóság helyi embereinek félrenézésére is szükség volt – s mindkét esetben adhattak némi „kóstolót” cserébe –; ahogy a főispán megértőbb alapállása is mérsékeltebb fellépésre sarkallhatta alárendeltjeit, különösen földijeivel szemben. Olyan tömeges magatartási formáról volt tehát szó, mely a lokális közösség tagjainak kooperációjára is épített, hogy a tágabb, állami közösség szabályainak kijátszásával előnyökhöz jussanak.¹⁹⁹

Már ebből is sejthető, hogy a korrupció kapcsán nem csak egyszerűen vesztegetésről és adóelkerülésről van szó, hanem általában a kiskapukeresés kultúrájáról, a kéz kezét mos elvéről, a különböző társadalmi rétegek interakcióit behálózó korrupciós összefonódásokról.

Az 1945-ös földosztás kezdetekor például maguk a kommunista párti kiküldöttek

¹⁹⁷ MNL JNSZML IV. 422. 1089/1946.

¹⁹⁸ MNL JNSZML IV. 422. 39/1947.

¹⁹⁹ Ez egyben a gettósodás és a korrupció társadalmi jelenségeinek összefonódását is reprezentálja.

hangsúlyozták, hogy annak végrehajtását az érdekelt, tehát földigénylőként számba vett szegényparasztsokra kell bízni, s a lehető leggyorsabban kell keresztülvinni. Így is lett, de ahogy az az érdekeltek bevonása és a hatóságok mellőzése miatt várható volt, a nincstelen földosztók sokszor maguknak és sógor-komáiknak osztották a legzsírosabb földeket. E szabálytalanságokban érintettek a későbbiekben is csoportosan léptek fel a törvényteleniségek felülvizsgálatával szemben és ez befolyásolta a Magyar Kommunista Párt politikáját is, mely a tagjai tömeges érintettségéből eredően a „Földet vissza nem adunk!” jelszavát hangoztatva lényegében maga is védelmébe vette a törvényteleniségeket elkövetőket, hogy a nagyobb vívmánynak tekintett földosztást a nyilvánvaló túlkapások ellenére is megvédelmezhesse.

Eközben a korrupció felszámolása érdekében akár a párton belül is tenni akarók szinte kezelhetetlen ellenállásba ütközhettek, amit különleges érzékletességgel illusztrál a törökszentmiklósi MKP alapszervezetről íródott belső jelentés. Az történt ugyanis, hogy 1945 tavaszán Papp István, párttitkár a földosztás során a jogszabályokkal ellentétes módon osztott fel birtokokat, ráadásul komoly visszatetszést keltve, saját magát és barátait részesítette előnyben. A későbbiekben pedig a juttatásban részesült újbirtokosok érdekeire hivatkozva követelte a földosztás felülvizsgálatának lezárását. A korrupciós összefonódások mértékével a párt helyszínen tájékozódó kiküldöttje is gyorsan szembesült: *„A dolog felszámolása nem könnyű dolog, mert ha belenyúlunk legalább is háromszáz embert kell kirúgni. [...] Jelenlegi Mertz Péter titkár nagy népszerűségnek örvend. [...] Kérdeztem a titkárt, hogy miért nem számolja fel az egészet, a következő választ kaptam. Ez olyan mint a hínár ha belenyúl, húzza az egészet magával és olyanokkal áll szemközt, akik erősebbek mint ő és összeköttetések vannak és bármelyik pillanatban kitörik a nyakát.”*²⁰⁰

De nézzünk most meg egy-egy olyan, 1945 előtti és utáni, nagy publicitást kapott esetet, ahol politikusok, hivatalnokok és kisemberek együttesen érintettek voltak olyan korrupciós botrányokban, melyek egymással is tökéletesen párhuzamba állíthatók!

A háború előtti példa legyen az elhíresült szolnoki panamaper, mely az 1930-as évek elején pattant ki és egyre csak terebélyesedett. E városházi korrupciós ügyben közokirat-hamisítással és folytatólagosan elkövetett csalással és sikkasztással vádolták meg a város vezetőit és tisztviselőit. A háttérben bontott építőanyagok magáncélú felhasználása, ingyen fuvarok és még sok más szabálytalanság állt, lényegében a város vezetői közpénzből építtettek maguknak villákat. A szövevényes ügy a városi kertészekről kezdve szinte az egész városházát érintette. A városi főmérnököt nyugdíjazták, utódja öngyilkosságot követett el. Egy városi javadalmi hivatali ellenőr szintén öngyilkos lett. Fegyelmi eljárások indultak és hosszas pénzügyi vizsgálat folyt a városházán. Az újságok címlapon hozták a szaftos botrány

²⁰⁰ PIL 274/17/55. 1945. május 7.

részleteit. Végül 1935-ben dr. Tóth Tamás polgármestert és Sárközy György városi tanácsnokot is menesztették állásából. Csakhogy a bírósági eljárások mind felmentésekkel, vagy legfeljebb enyhébb elmarasztalásokkal végződtek. Ezen ügy érintettjei közül senkit nem ítélték letöltendő börtönbüntetésre!²⁰¹

Eltelt tíz év, Szolnokra bevonultak a szovjet csapatok, a városházán új, kommunista városvezetés vette át az irányítást, és ha fellapozzuk a Szolnok városi közgyűlés 1945. január 25-i alakuló ülésének jegyzőkönyvét, akkor ott az alábbiakat olvashatjuk:

*„A Nemzeti Bizottság határozata értelmében a képesítés nem kelléke a főtisztviselői állások betöltésének, ezért inkább a képességre kell figyelemmel lenni, a vele született józan észre és ítélőképességre, nemkülönben a puritán becsületességre, különösen Szolnok városában, melynek neve a múltban országszerte meghurcoltatott a hírhedt panamaper során; [...] A köztisztviselői kar, [...] úgy gondolja, ott lehet folytatni, ahol abbahagyták. Nem uraim! Mi mást akarunk és ez a nép akarata.”*²⁰²

1945. január végén még dörögtek az ágyúk, tartott a háború, Budapest ostroma, Szolnok is szovjet kórházváros volt, több orosz katona tartózkodott a városban, mint helyi lakos. A zsidók még a koncentrációs táborokban sínylődtek, az ország nyugati felén még nyilas uralom volt. Ehhez képest az új kommunista városvezetés nem a szörnyű háborús pusztítást, hanem a Horthy-kor politikai elitjének egy évtizeddel korábbi korrupciós ügyét emlegette fel első helyen, mint morálisan leginkább elfogadhatatlan bűnt, melyhez képest új, tisztább közéletet akartak teremteni. Ez volt az indoka annak, hogy az egyébként képzetlen, addig kömüvessegédként dolgozó Zsemlye Ferenc is polgármester lehetett.

De, ami ebben az elitcserében az egyik legérdekesebb, az Zsemlye Ferenc és a kommunista politikusok utóélete. Zsemlye polgármesterből a megyei tanács elnökhelyettese lett, hithű kommunista maradt, aki az MSZMP megyei fegyelmi bizottságának is elnöke volt. 1958-ban mégis ellene és a megyei tanács több vezető beosztású funkcionáriusa ellen indítottak fegyelmi eljárást. Mi állt a háttérben? Szabálytalan lakóház építések.

Ügyükben a Pénzügyminisztérium jelentése az alábbi megállapítást tette, hpgy *„Általában helyteleníthető és a népgazdaságra hátrányos volt az a gyakorlat”,* hogy *„A megyei tanács VB határozata nyomán nagy mennyiségű építőanyagot adott el [...] döntően a vezetőknek, teljesen törvényellenesen és értéken alul. [...] Az egyszerű dolgozók két-háromszáz forintos tételekben, a vezetők több ezer forintos tételekben vásároltak”* főleg nyílászáró szerkezeteket, kisélejtezett anyagot *„és azonnal megrendelték azok kijavítását [...] a szóban forgó elvtársak [...] Hivatali beosztásukat felhasználva jogtalan anyagi előnyhöz*

²⁰¹ Az esetről bővebben lásd: CSÖNGE A. 2018a.

²⁰² MNL JNSZML V. 472. 1945. január 25.

*jutottak, megkárosították az államot, vétettek a társadalmi tulajdon, lényegében a dolgozó nép ellen. Ebből eredően mások által elkövetett szabálytalanságokat is elnéztek.*²⁰³

A politikusok házépítése körül a lakosság körében persze szóbeszéd alakult ki, az emberek különböző gúnynevekkel illették e házakat, mint például „panama-telep” és „loptalak”. Ennek ellenére: *„Lopást, sikkasztást, vagy térítés nélküli anyagfelhasználást a vizsgálat nem állapított meg.”*²⁰⁴ és Zsemlye Ferenc is megúsza az esetet egy egyszerű figyelmeztetéssel. 1960-ban karkedvezményrel nyugdíjba vonult, kiemelt nyugdíjat kapott, 1967-ben elnyerte a Szocialista Hazáért Érdemrendet, 1968-ban a Munka Érdemrend arany fokozatát. A többi vezető beosztású funkcionárius ellen sem indítottak pert, egyikük sem került börtönbe, ügyüket ugyanúgy eltussolták, ahogy azt tették az elhíresült panamaper során a Horthy-korban.²⁰⁵

Zsemlye Ferenc ügyében is egyértelműen látható, hogy nem csak ő épített a közvagyon megkárosítva házat magának, hanem a vállalati dolgozók is, akik kisebb tételben ugyanúgy meglopták az államot, ami mutatja, hogy a korrupció nem csak a vezetőket érintette, hanem a kisembereket is, ahogy azt a Horthy-kor panamájánál is láttuk.

Mindebből talán a legfontosabb tanulság az, hogy egy társadalom vezetői morális szempontból leképezik magát a társadalmat is, tehát korrupt vezetők léte és különösen hatalomban megmaradása alapvetően csak egy korrupt társadalomban lehetséges, épp az összefonódások miatt. A politikusok nem az égből hullnak a társadalom nyakába, hanem a társadalom tagjai közül emelkednek ki. Az idézett példák is azt mutatják, hogy szereplőik cselekedeteiben a társadalmilag megélt és korszakokon áthagyományozott viselkedésminták domináltak, ami sajnos igen szomorú képet fest a magyar társadalom korrupcióhoz való viszonyáról.²⁰⁶

A problémát az jelenti, hogy hiába cserélnék le egy politikai rendszert, a társadalom nem leváltható.²⁰⁷ A társadalmi normákat nem lehet egyik napról a másikra lecserélni. Mivel az 1945 utáni néhány év túl rövid volt ezek átforgatására a társadalom mélyrétegeiben, mindez együtt azt eredményezte, hogy az 1945-ös születő félben lévő demokrácia sem tudott új, demokratikus társadalmi viselkedési mintákat kialakítani és meghonosítani, ehelyett a társadalom lényegében a korábbi viselkedési mintákat alkalmazta továbbra is. Mindez azt

²⁰³ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt régi párttagok ir. 43. rsz. Zsemlye Ferenc

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Uo.; Az esetről bővebben lásd: CSÖNGE A. 2020a.

²⁰⁶ Az állampolgárok demokratikus átnevelésére az 1945 és 1948 közötti évek nem biztosítottak kellő időt, a társadalom egészére gyakorolt hatása így nem is lehetett maradandó, csupán néhány kivételes tehetség kibontakozását indította el, jelezve, hogy a Rákosi-rendszer és a hidegháború nélkül, a demokratikus berendezkedés stabilizálása esetén szélesebb körben is lehetett volna esély mélyreható változások elérésére.; A fényes szelek nemzedékéről bővebben lásd: PATAKI F. 2005.

²⁰⁷ GRADVOHL, P. – MARIÁN B. – SZABÓ I. 1998. 24. p.

mutatja, hogy egy stabil polgári demokrácia és tiszta közélet kifejlődésének voltak belső korlátjai is. Az 1945-ös újrakezdésre is igaznak tűnik tehát az a konklúzió, hogy nem várható csupán az intézményektől és a választójogtól a demokrácia megteremtése, ehhez a társadalom egészének is változnia kell(ett volna), legfőképpen gondolkodásmódjában, viselkedésében.

II.3. Összefoglalás

Kétségtelen tény, hogy a második világháború végén hazánk szovjet érdekszférába került, s 1945 utáni sorsát a nemzetközi politikai folyamatok, a hidegháború fokozatos kibontakozása döntően befolyásolták. Az aktuális erőviszonyoknak megfelelően Moszkva az azonnali kommunista hatalomátvételt nem tartotta célszerűnek, helyett olyan népfrontos jellegű kormány és helyi szervek megalakulását segítette elő, melyekben a kommunistáknak társadalmi támogatottságukat meghaladó súly és szerep jutott.

Véleményünk szerint megkérdőjelezhető az az álláspont, hogy az ország teljes szovjetizálása már kezdettől fogva eldöntött tény lett volna. Ez inkább csak egy Moszkvának kedvező, lehetséges forgatókönyv lehetett 1944–1946-ban, (illetve egyes helyi MKP szervek távlati célja)²⁰⁸ azzal együtt, hogy az események alakítása közben természetesen nem ez ellen dolgoztak, hanem az adott nemzetközi feltételek mellett éltek a helyzeti előnyükkel és a kommunisták nemzetközi viszonylatban még vállalható mértékű hatalomszerzését igyekeztek elősegíteni. Az 1945–1946-os események tehát sokkal inkább valamiféle pragmatista gyakorlatot, mintsem kőbe vésett konkrét menetrend szerinti cselekvést képviseltek.

Az 1945–1947-es periódust pozitívan értékelő szerzőkkel, s ezen korszakot korlátozott polgári demokráciaként aposztrofáló Hubai Lászlóval²⁰⁹ egyet lehet érteni annyiban, hogy ekkor valóban megvolt a potenciál a magyar társadalomban egy polgári demokratikus rendszer létrehozására, miközben voltak korlátai is a demokráciának – a minden modern demokratikus berendezkedésben megfigyelhető általános korlátokon túl:

- a korlátozott szuverenitásból és az ideiglenes kormányt alkotó pártok érdekeiből eredően az újabb pártok alapítása elé gördített akadályok és a lapkiadás korlátozottsága;
- a belügyminisztérium kommunista irányításának megkérdőjelezhetetlensége;

²⁰⁸ Melyet a pártközpont kiküldötteinek kellett népfrontos jellegű együttműködés felé terelnie.

²⁰⁹ HUBAI L. 2006. Hubai egyébként a tágabb, nemzetközi kontextus elemzése kapcsán kijelenti, hogy „azzal a történelmi megközelítéssel ért egyet, amely szerint a hidegháború kirobbanásáért és fennmaradásáért mindkét szuperhatalmat egyaránt felelősség terheli, még ha e felelősség időben és térben egyenlőtlenül oszlik is meg a két szuperhatalom között.” Uo. 57. p.

- magából a háború utáni helyzetből, az újjáépítés és hiperinfláció kezelésének nehézségéből következő nagykoalíciós kényszer.

Ugyanakkor a politikai-gazdasági-társadalmi élet újjászervezésének voltak olyan kudarcai is az 1945–1947-es időszakban, melyek megítélésünk szerint semmiképpen sem egyeztethetőek össze egy demokráciával – a fentiekben részletezettek közül csak a legfontosabbakra ismételten utalva ilyen volt:

- különösen a jogállamiság csődje (akár Baráth Endre törvénytelen lemondatásakor, majd a belügyminiszteri döntés figyelmen kívül hagyásakor; akár a földosztás körüli visszaélések felülvizsgálatának ellehetetlenítései; akár a párhelyiségekről hozott jogi döntések semmibe vételekor stb.);
- mely összekapcsolódott a magántulajdon szentségének megsértésével (kárpótlás nélküli államosítás, illetve birtokok kártalanítás nélküli igénybevétele a földosztáskor, avagy magánházak lefoglalása párhelyiségnek);
- továbbá az önkormányzatiság torzulása (valódi helyhatósági választások hiánya vidéken; a paritásos rendszer következtében a társadalom különböző rétegeinek aránytalan képviselése; a politikai erőktől független civil önszerveződés és érdekképviselés teljes elsorvasztása).

Igaz az, hogy a politikai rendszerben valóban komoly demokratizálódás ment végbe, széles társadalmi rétegek kapcsolódhattak be először a közéletbe,²¹⁰ mely számukra örökre bevéssző szubjektív demokrácia élményt nyújtott, miközben a korábbi elit a háborús szerepvállalása következtében morálisan is leszerepelt és sokan közülük elmenekülésük révén jelen sem voltak az új hatalmi viszonyok kialakításakor.

Tény az is, hogy többpártrendszer volt, de a versengés szabadságát a pártalakítás elé gördített akadályok, a választások alapján megalakuló kormány összetételét pedig a Szovjetunió elvárásai torzították. A köztársaság 1946 eleji kikiáltása után pedig hiába kapta meg a három legfontosabb országos közjogi méltóságot a Kiszgazdapárt s iktatták törvénybe az emberi szabadságjogokat, az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi életet, a gondolat- és vélemény szabadságot.²¹¹ ha a jogállamiságot és önkormányzatiságot még ezzel együtt sem tudták érvényre juttatni helyi szinten, a lakossághoz legközelebb, akkor az a demokratikus intézmények és elvek sérülésének csak még ékeesebb bizonyítéka.

Akik 1944-től szovjetizálásként tekintenek az eseményekre, azok kétségbe vonják az

²¹⁰ A nyugati mintára a választójogból kizárt nemzetiszocialista vezetőkön túl egyetlen antidemokratikus vonásként kizárt német nemzetiségűek kivételével.

²¹¹ HUBAI L. 2006. 59-60. p. E szabadságjogok elvben egy modern tömegdemokrácia alapjai lehettek volna, de épp a politikai rendszer defektusai miatt a meghirdetett elvek és az érvényesülő gyakorlat csak részben értek össze, tehát egy polgári demokrácia kiépítésére volt érdemi kísérlet, ám az nem volt képes stabilizálódni.

1947 előtti demokráciakísérlet részleges sikereit, a társadalom többsége demokrácia iránti elköteleződésének egyértelmű megnyilvánulásait, a demokrata politikusok küzdelmét és példaértékű áldozathozatalát, a demokráciakísérlet létét magát, mely periódus létezésének bizonyítékeként az 1956-os forradalomban is hivatkozási alap és viszonyítási pont volt.

A korlátozott polgári demokrácia kifejezés ugyanakkor azt sugallja, hogy korlátok között ugyan, de stabil polgári demokrácia jött létre, mely e fogalom minőségi követelményeinek alapvetően megfelelt.

A korlátozott polgári demokráciakísérlet talán árnyaltabb képet rajzol, mivel rávilágít arra, hogy a demokráciát nem sikerült még korlátai között sem stabilizálni, az 1945-ös választást leszámítva folyamatos válsággal küzdött, hisz nemcsak korlátokkal, de a demokrácia fogalmával összeegyeztethetetlen kudarcokkal is terhelt volt; ám azt is jelzi, hogy kedvezőbb környezetben lett volna esély a megszilárdulására, a torzulások korrigálására.²¹²

Kovács Béla 1947. február 25-i elhurcolása pedig már valóban egy olyan, minőségileg is más eseménysor nyitányának tekinthető, mely a demokratikus kibontakozás esélyeinek teljes szertefoszlásához és a demokrácia addig elért vívmányainak lerombolásához vezetett.

Minderre tekintettel nézzük meg, melyek voltak az MKP létrejöttének, fejlődésének és küzdelmeinek főbb állomásai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, az előzményektől az 1948-as kommunista-szociáldemokrata pártegyesítésig!

²¹² Erre rímelnék a parasztpárti Kovács Imre szavai is: „A háború utáni két és fél éves demokratikus kísérlet felvillantotta a magyar nép politikai tehetségét, bebizonyította érettségét és rátermettségét sorsa irányítására: a 47-es kommunista puccs a biztató indulást letörte.” „Aki a demokratikus átalakulás kísérletét ki akarja iktatni a történelmünkből, az egyúttal leírja a földreformot és még sok minden olyat, amit a nép érdekében követeltünk és tettünk.” Idézi: TÖRÖK B. 2006. 131. p.

III. Az MKP létrejöttének illegális munkásmozgalmi előzményei és azok hatásai

III.1. A vármegye illegális kommunista szervezkedéseinek történeti áttekintése

A megelőző években több tanulmány is napvilágot látott már a Magyar Kommunista Párt 1945 utáni történetének különböző vármegyei aspektusairól. A közelmúltban az 1919-es Tanácsköztársaság időszakáról is jelentek meg színvonalas publikációk.²¹³ De a két évszám közötti Horthy-korszak vármegyei munkásmozgalmáról, különös tekintettel a kommunisták illegalitásban töltött éveiről és tevékenységéről leginkább csak a rendszerváltás előtt születtek – a kor adottságainak megfelelően – igen elfogult művek.²¹⁴

Disszertációnk jelen fejezetében arra teszünk kísérletet, hogy a fellelhető tanulmányok²¹⁵ és levéltári források alapján némileg tárgyilagosabb képet vázoljunk fel a vármegye területén illegalitásban szervezkedő kommunistákról és szimpatizánsaikról. Mi jellemezte a törvényen kívül helyezett kommunisták helyi csoportjait; milyen akciókat hajtottak végre; milyen társadalmi bázissal rendelkeztek; kik voltak azok az illegális kommunisták, akik a második világháború után meghatározó szerephez jutottak a helyi politikai életben; milyen jellegzetességek határozták meg gondolkodásukat és az milyen hatást gyakorolhatott pártjuk későbbi politikájára, a demokráciakísérlet hanyatlására és a diktatúra kiépülésére; és nem mellesleg a későbbi munkásmozgalom-történeti írásokból milyen emlékezetpolitikai torzítások tűnnek leginkább szemünk elé.

Ezen kérdések alapos megválaszolása akár monografikus feldolgozást is megérdemelne. Ugyanakkor meggyőződésünk, hogy a főbb tendenciák és jellegzetesnek tűnő példák felvillantásával is érdekes tanulságokat vonhatunk le, melyek révén közelebb juthatunk nemcsak a kommunista névvel illetett csoport megismeréséhez, de hazánk és azon belül a vármegye 1945 utáni társadalmi-politikai viszonyainak jobb megértéséhez is.

Az illegalitás időszakát és következményeit értékelő fejtegetéseinket érdemes azon tények áttekintésével kezdenünk, amelyek a meglévő szakirodalomból, visszaemlékezésekből és a helyi lapok újságcikkeiből kihámozhatóak a kommunisták 1919 és 1944 közötti szervezkedéseiről.

A munkásmozgalom vármegyei kezdetei az 1890-es évekig nyúlnak vissza. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) és a szakszervezet legfontosabb bázisa a szolnoki Járműjavító volt, míg vidéken a kubikosok eleve brigádokba szerveződő és nagyobb

²¹³ A legújabb munkák közül ajánlható: BOJTOS G. 2020.

²¹⁴ Például: UNGOR T. 1969.; SELMECZI L. 1974.; ZÁDOR B. (szerk.) 1977.

²¹⁵ Az országos művek közül ajánljuk: SZABÓ Á. 1986.; VARGA K. 2015.; VARGA K. 2019.; VARGA K. 2010. https://betekinto.hu/hu/2010_1_varga_k (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

földmunkákat igénylő építkezéseken (vasúti töltések, folyók gátjainak kialakítása esetén) nagy tömegben dolgoztatott csoportjai képviselték a legöntudatosabb rétegét az „agrárszocialista” mozgalomnak. Köztes helyzetben voltak a szolnoki fatelepek munkásai, akik az ipari szakszervezetek helyett a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségéhez csatlakozhattak csak, így elsősorban nem a városi szociáldemokratákkal, hanem a kubikosok harcosabb tagjaival építettek ki szorosabb mozgalmi kapcsolatokat.

Az első nagy világégést követő őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság időszaka a vármegye életét is felforgatta és a munkásmozgalom alakulásában is döntő változásokat hozott. A Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-i, budapesti létrehozása után alig néhány nappal már maga Kun Béla utazott le Szolnokra, hogy a pártszervezés fontosságát és célkitűzéseit ismertesse a helybeli, radikális baloldaliakkal. Ezt december 12-én a szolnoki főtéren megrendezett nagygyűlés, majd a Balaton Kávéházban a KMP helyi szervezetének megalakítása követte. A vármegye többi településén is központilag kiküldött agitátorok és Oroszországból hazatért volt hadifoglyok szorgalmazták a KMP létrehozását. A tagok többsége nincstelen szegényparaszt, vagy egykori hadifogoly volt, kevés kispolgárral és értelmiséggel kiegészülve. Ezzel párhuzamosan az 1919 tavaszától szerveződő Vörös Hadseregbe is több százan léptek be a megyében, a legtöbben Szolnokon és a Tiszántúlon.²¹⁶

A Tanácsköztársaság leverését követő megtorlás idején többeket letartóztattak, internáló táborba zártak, egyeseket kínzásokat követően ki is végeztek. A hatóságok ideiglenesen a baloldali munkásszervezetek működését is betiltották.²¹⁷ Végül a szakszervezetek és munkásegységek fokozatosan újjászerveződhetek: Jászberényben például az Építő- és a Famunkások Szakszervezete már 1920 végén,²¹⁸ míg Szolnokon a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja Tisza Antal elnöklete alatt²¹⁹ csak 1921. február 6-án,²²⁰ a szolnoki Általános Munkásképző Egyesület pedig márciusban. Utóbbi az Óvoda utcai székházában alakult újjá, mely azután a különböző szakmák szakszervezeteinek is helyet biztosíthatott otthonában. Az egyesület elnöke Weisz Sámuel, titkára Tisza Antal, pénztárosa Wigand Rezső lett.

A földmunkások természetesen a vármegye több településén – Mezőtúron, Kisújszálláson, vagy épp Kunszentmártonban – is létrehozták helyi csoportjaikat, de a

²¹⁶ UNGOR T. (szerk.) 1969. 29. p.

²¹⁷ Uo. 38-39. p.

²¹⁸ Uo. 40-41. p.

²¹⁹ A szolnoki csoport tagja volt Ragó Antal is, aki kezdetben a szervezet könyvtárosa volt. Uo. 114. p.

²²⁰ SZERÉNYI I. 1977. 54. p.

hatóságok már kezdettől figyelték a tagok tevékenységét.²²¹

Ezzel párhuzamosan a kevésbé kompromittálódott Szociáldemokrata Párt is hamarosan visszanyerte legális működése feltételeit – Szolnokon épp 1921 végén, Stern Dezső, Wigand Rezső és mások vezetésével²²² –, s így végső soron csak a Kommunisták Magyarországi Pártja kényszerült hosszan tartó illegalitásba.

A létrejövő szervezetek működését, tagjainak körét és lehetséges térnyerését a lakosság körében erősen befolyásolta a falvak és a városi munkásság szociális rétegződése. Ezek elkülönülését jól érzékelteti Nagy László, egykori szolgabíró visszaemlékezése, melyben épp Törökszentmiklós társadalmát hozta fel példaként:

„Először is ketté oszlott a község vallás tekintetében, katolikusokra, akik az alvégen laktak, és protestánsokra, akik pedig a felvégen. [...] Úgy az alvégen, mint a felvégen 2-2 földművelő kör volt. Éspedig a felvégen a kulákok és a középparasztok az I. Földművelő Körben tömörültek, míg a törpebirtokosok és tehetősebb mezőgazdasági napszámosok /akiknek már legalább házuk volt/ a II. Földművelő Körben. Ugyanígy az alvégen volt a nagyobb gazdáknak tömörülése, az ún. Katolikus Nagykör és a kisebb gazdáknak a Katolikus Népkör; vagy közönségesen bocskoros kör; mert tagjainak már nem mindegyike járt csizmában. Ezen kívül volt az úri kaszinó, általában a birtokosok, értelmiség, tehető polgárság, az ún. nadrágosok köre, benne természetesen a jobb módú, pallérozottabb iparosokkal és kereskedőkkel is. [...] Külön körük volt az iparosoknak és érdekképviselőik is: az Ipartestület. Külön körben tömörültek végül a kereskedők, az ún. Kereskedelmi Körben és a 2 háború között pedig megalakult a Mezei Munkások Köre, csupán nincstelen mezőgazdasági munkásokból. Végül a külterületen az egyes határrészekeken voltak a gazdakörök. Így nézett ki egy község társadalma és ez így volt többé-kevésbé minden községben és városban Magyarországon. Voltak azután még különböző sport, levente és dalárda-egyesületek, vadásztársaságok és asztaltársaságok, amelyek még tovább szaggatták a társadalmat minél kisebb egységek felé, úgy, hogy addig fajult már a helyzet, hogy egyesek azért alakítottak új kört, egyletet, vagy társaságot, hogy annak elnöke, alelnöke, vagy legalább is vezetőségi tagja legyenek.”²²³

Ha külön megnézzük, hogy a két háború közötti lapok cikkeiben akár csak a szolnoki vasutasság tagjaiból szerveződő kulturális egyesületeknek milyen sokasága tűnik fel, akkor az még inkább érzékelteti példának okáért a MÁV munkásságon belüli szociális és szakmai

²²¹ UNGOR T. (szerk.) 1969. Uo. 41. p.

²²² Uo. 110. p.

²²³ NAGY L. 1964. 74. p. Megjegyezzük, hogy a lakosságnak ez a vallási és vagyoni elkülönülése nem csak az illegalitás éveiben, de részben 1945 után is megnehezítette a kommunisták számára társadalmi bázisuk kiszélesítését, pl. a meglévő szegényparaszti bázisukon túl a tőlük elhatárolódó középparasztság körében.

különbségeket is. Létezett: Tiszti Kaszinó, Segédtiszti Kör, Altiszti Olvasókör, Mozdonyvezetők otthona, fűtőházi Összetartás Dalkör, műhelyi Millennium Önképző Dal és Zeneegylet, műhelyi Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, műhelyi Méhész Egyesület, MÁV Sport Egylet, továbbá külön önkéntes tűzoltótestületek a műhelyben és a fűtőházban.

Mivel a munkásság körében baloldali szervezetekként egyedül a szociáldemokraták párt és szakszervezetei, társadalmi egyesületei működhettek törvényesen, így a kommunisták és szimpatizánsaik választás elé kényszerültek: vagy megelégedtek azzal, hogy az engedélyezett szervezeteken belül próbálták meg érvényre juttatni radikális nézeteiket, vagy a börtönt kockáztatva titkos kommunista szervezkedésbe kezdtek.

Az illegalitás, mint életforma a kommunisták többségének teljesen ismeretlen volt. Nem volt konspirációs gyakorlatuk, és szervezeteiket sem tudták átmenteni.²²⁴ Az illegalitás veszélyeit felvállalni képes tagok rendkívül kis létszámára és működésük színvonalára, kezdeti nehézségeire utal azon későbbi megállapítás, miszerint „*Ezek a kommunista csoportok azonban elszigetelve, öntevékenyen, központi kapcsolatok nélkül dolgoztak.*”²²⁵ Így viszont csak nagyon „*kevés helyen tudott szervezetten kialakulni*” valódi illegális pártsejt.²²⁶

Ilyen, a Földmunkás Szövetség tagjaiból összeállt hat fős illegális sejt létét említi a szakirodalom Jászapáti esetében.²²⁷ A későbbi visszaemlékezések szálait felfejtve azonban úgy tűnik, hogy a valóság meggyeszte sokkal inkább az volt, amire az előbbi idézet második fele csak óvatosan utalt, vagyis, hogy a kommunista érzelmű munkások a húszas évek elején jellemzően még nem szerveződtek önálló sejtekké a vármegyében. Így például magában Szolnokon sem, ahol mindannyian az MSZDP-be, a szakszervezetekbe és az Általános Munkásképző Egyesületbe léptek be és egymással csak informálisan működtek együtt.

Milyen tevékenységre futotta erejükből? Tekintettel a Tanácsköztársaságot követő fehérterror, a rendőrségi nyomozások és letartóztatások friss emlékére, illetve azok továbbra is fennálló veszélyére, talán nem meglepő, hogy a Horthy-rendszer első éveiből tisztán kommunista akcióra történő utalást nem is találunk.

A szolnokiaknak a munkásság körében sikerült maguk köré gyűjteniük a szociáldemokraták radikális tagjait, és elérték, hogy 1923-ban Tisza Antalt nevezzék ki a munkásotthon gondnokának, mellyel továbbra is az Általános Munkásképző Egyesület egyik vezetőségi tagja maradhatott.²²⁸ Ebből azonban az is kiviláglik, hogy az MSZDP és a szakszervezetek teljes irányítását nem tudták átvenni.

²²⁴ SZABÓ Á. 1986. 42-43. p.

²²⁵ UNGOR T. (szerk.) 1969. 39. p.

²²⁶ Uo. 42. p.

²²⁷ KISS K. 1975. 156. p.

²²⁸ UNGOR T. (szerk.) 1969. 42. p.

Tisza legszűkebben vett harcostársai voltak ekkoriban Ragó Antal, Fodor János, Tóth Ferenc és Urbán Sándor.²²⁹ 1924-ben néhányan a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége vezetőségi tagjai között is felbukkantak: Tisza Antal mint ellenőr, Ragó Antal és Tóth Ferenc pedig mint választmányi tagok.²³⁰ Mindez már előrevetítette, hogy a Horthy-korszak alatt elsősorban a nincstelen kubikosok, városi segédmunkások, és nem a náluk jobb módú, állami alkalmazott vasutasság körében lesz erős a befolyásuk.²³¹

Eközben megindultak az MSZDP és a szakszervezetek tagságának bérmozgalmai, melyekben radikálisabb és mérsékeltebb szociáldemokraták közösen vettek részt. Az egyik első sztrájkra 1923. július 27-én került sor Szolnokon, a városi iparvállalat telepén. Az infláció okozta keresetcsökkenés ellensúlyozása érdekében a villanyáram és vízszolgáltatás leállításával tiltakozó munkások akciója célrt ért, bérüket kétszeresére emelték.²³²

Az 1920-as évek közepén és második felében több más sztrájkot is szerveztek Szolnokon, leggyakrabban a fatelepiek és az építőmunkások. A bérmozgalmak azonban nem mindig hoztak az 1923-ashoz hasonló sikert. Az 1925 novemberében szervezett fatelepi sztrájkot például „sztrájktrörök felvételével és a sztrájkolók elbocsátásával verték le.”²³³ Az évtized végére elkészülő Nerfeld-palota építkezését megakasztó sztrájk pedig verekedésbe, majd letartóztatásokba torkollott. A szervezők rendőrségi feketelistára kerültek és az építetők, ha csak tehették, nem alkalmazták többé őket.²³⁴

Az MSZDP mérsékeltebb vezetése és a pártba belépett illegális kommunisták vezette balszárny között egyre inkább kiéleződött az ellentét, majd a Bethlen-Peyer-paktum nyilvánosságra kerülése után 1925. április 14-én illegális kommunistákból és baloldali szociáldemokratákból megalakult Budapesten a legális, szélsőbaloldali Magyarországi Szocialista Munkáspárt, mely harcosabb alternatívát kínált a politikai paletta baloldali részén.

A mérsékeltek és radikálisok konfliktusa Szolnokon is két hangadó, Tisza Antal és Urbán Sándor MSZDP-ből való kizárásában csúcsosodott ki 1925 nyarán.²³⁵ Tisza, és az általa vezetett nyolc fős csoport ezért a fővárosi példát követve engedélyt kért az MSZMP helyi szervezetének megalakítására. A június 17-re kitűzött alakuló gyűlés megtartását

²²⁹ Uo. 42. p.

²³⁰ SZERÉNYI I. 1977. 55. p.

²³¹ A szolnoki MÁV alkalmazottak körében ekkoriban Urbán Sándor volt egyedül kommunista, aki viszont 1926-ban a Szovjetunióba emigrált. SELMECZI L. 1974. 84. p. A későbbi évekből említést érdemel Kispál József, aki 1930-tól KMP tag, s előbb gazdasági cselédként, majd 1936-tól a MÁV Műhelyben dolgozott. Uo. 77. p.; 1937 és 1944 között kb. hat fő, köztük Máté Mátyás és Benkő Péter alkotta a szolnoki fűtőház munkásai körében a magukat titkon kommunistának vallók teljes inaktivitásra kárhoztatott körét. MNL JNSZML XXXV. 57. M/11.

²³² *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok*, 1923. július 29. Sztrájk a városi iparvállalat telepén, se villany, se víz

²³³ SZERÉNYI I. 1977. 57. p.

²³⁴ Dikó Balázusra viszont felfigyeltek a kommunisták és később illegális szervezkedéseikbe is bevonták. KENDE J. 1977. 19. p. és MNL JNSZML XXXV. 57. D/2.

²³⁵ Kizárásukra a budapesti pártközpontból érkezett kiküldött, Szeder Ferenc javaslatára került sor. SZERÉNYI I. 1977. 55. p.

azonban a szolnoki rendőrkapitányság elutasította, így bár egy legális párt tagjai lehettek, de a szolnoki alapszervezet létrehozása helyett csak informálisan tudtak együttműködni és másokat agitálni. Nem hivatalos „titkárságuk” lényegében a radikális baloldaliak legszűkebb csoportjából állt össze, név szerint Tisza Antal, Ragó Antal, Tóth Ferenc, Fodor János és Urbán Sándor kaptak benne helyet.²³⁶

Az MSZMP szervezésével a KMP célkitűzése az volt, hogy olyan, az MSZDP-ben csalódott munkásokat és parasztokat is megnyerjen politikájának, akik a teljesen illegális kommunista párthoz csatlakozni nem mertek, de egy legális pártba már bátrabban beléptek. Az MSZMP tehát részben a KMP fedőszerveként is funkcionált, annak neve alatt igyekezett vidéki hálózatát kibővíteni, dacolva a nehézségekkel.

Az országos hatóságok ellenben épp azért engedtek legális utat a párt budapesti indításának, hogy az addig rejtőzködő illegális kommunistákat napvilágra csalogathassák és a kormány szociáldemokrata ellenzékét gyengítsék, megosszák. Végül az MSZMP támogatottságának rohamos növekedését látva, széles vidéki hálózatuk kiépítését már ellehetetlenítették.²³⁷ A munkáspártiak szervezőmunkája ezért – a hatóságok számításait visszaigazolván – elsősorban ott tudott felmutatni részleges eredményeket, ahol már eleve bizalmas kapcsolataik voltak kommunista szimpatizánsokkal és tagokkal, melyekre építkezhetek. Az MSZMP-be Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ily módon többségében csak földmunkásokat tudtak beszervezni.²³⁸

Az MSZMP történetében fordulópontot hozott az 1926 decemberében megtartott parlamenti választás. A KMP központi vezetősége úgy vélte, hogy a munkáspárt színeiben, kedvező esetben összesen három jelöltet is bejuttathatnak a törvényhozásba: kettőt Budapesten és egyet Szolnokon.²³⁹ A szolnoki munkáspárti csoport ezért választási agitációba és Tisza Antal képviselő-jelöltségéhez aláírások gyűjtésébe kezdett. A titokban szerveződő kampánystábot Ragó Antal vezette, aki elkötelezett segítőivel a Tisza jelöltségéhez szükséges ezer aláírásnál többet, visszaemlékezések szerint ezeregyszázat tudott felmutatni. Ajánlái őrveiket azonban a hatóságok elkobozták, és az aláírókat is megfenyegették.²⁴⁰

Az MSZMP ellen indított országos hatósági fellépés részeként 1927-ben letartóztatták a KMP központi bizottsága tagjait, Szántó Zoltánt és Poll Sándort, s a sok szálon összefonódó két párt további tagjait, összesen mintegy 72 főt. A szolnokiak közül Tisza Antal, Ragó Antal és az Ifjómunkás Alosztályt vezető Gaál Gyula is köztük volt, Jászárokszállásról pedig

²³⁶ Uo.

²³⁷ VARGA K. 2010. 4. p. és 88. lábjegyzete.

²³⁸ UNGOR T. (szerk.) 1969. 44. p.

²³⁹ SZERÉNYI I. 1977. 58. p.

²⁴⁰ Uo. 59. p. és UNGOR T. (szerk.) 1969. 45. p.

Solymosi Ignác.²⁴¹ Az egyszerű munkásokat is megfélemlítő erélyes intézkedések hatására az MSZMP szervezése teljesen ellehetetlenült. 1927-ben előbb a vármegyében, 1928-ban pedig országosan is beszüntették működésüket.

A legális MSZMP felszámolásával egy időben a KMP stratégiája is módosult: immáron az illegális sejtek szervezését tűzték ki célként maguk elé. Szolnokon 1927 elején kereste fel egy összekötő Tisza Antalt, aki vállalkozott volna egy sejt megalakítására. Mivel a Szántó-per részeként őt is szabadságvesztésre ítélték, ezért csak az 1928-as szabadulását követően tudott újból munkához látni. Az első, szolnoki, illegális kommunista sejt létrehozásának pontos időpontja máig nem ismert, de a későbbiekben 1929 tavaszára datálták, „s ennek Tisza Antal, Tóth Ferenc, Fodor János és Dikó Balázs”²⁴² lettek az alapító tagjai.

Szintén 1929-re szerveződött meg a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ), melynek Zsemlye Ferenc lett a szolnoki titkára, akit felvettek az illegális KMP-be is.²⁴³

A párhuzamosan létrejövő vidéki sejtek többsége Tiszával tartott kapcsolatot, a Jászságban pedig Solymosival. Mezőtúron a baloldali érzelmű kubikosok a második legerősebb vármegyei KMP sejtet hozták létre. Hamarosan mind a szolnoki, mind a mezőtúri sejtek úgynevezett „Kerületi Bizottságokká” alakultak, melyek az egyes alárendelt sejtek munkáját fogták össze a környező településekre is kiterjesztve a szervezkedést.²⁴⁴

Kivételt jelentett Kisújszállás, ahol a földmunkások egy KMP sejt szervezése helyett 1928 novemberében szociáldemokrata szervezetet hoztak létre, mely ott, hosszú szünet után csak ekkor alakult újjá. Sok küzdelem árán 1930-ra sikerült engedélyt szerezniük egy párhelyiségre, így működésüket ettől kezdve teljesen legálisan végezhették. Bár folyamatosan rendőri ellenőrzés alatt tartották őket, vezetőiket pedig illegális röpiratok terjesztéséért, vagy titkos gyűlések tartásáért többször letartóztatták, a legális szociáldemokrata szervezet népszerűsége gyorsan nőtt a nincstelen kubikosok körében.²⁴⁵

A baloldali szervezkedések sikereihez és különösen az illegális kommunista sejtek hálózatának kiépüléséhez kedvező háttérrel az ekkor kibontakozó gazdasági világválság teremtett. Szervezőmunkájukat még az sem vetette vissza, hogy 1929. januárban bevonták a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége szolnoki csoportjának működési

²⁴¹ UNGOR T. (szerk.) 1969. 48. p.

²⁴² KENDE J. 1977. 19. p.

²⁴³ UNGOR T. (szerk.) 1969. 47. p.

²⁴⁴ SELMECZI L. 1974. 82-83. p.; Az illegális kommunisták mezőtúri vezetői voltak Maki József, Magda Árpád, Csuka Lajos, illetve a későbbiekben még Busi Vince, Kötél Imre és Juhász Imre is. UNGOR T. (szerk.) 1969. 50. p.

²⁴⁵ Legaktívabb tagjai Bakó Kálmán, Földi István, Szentpéteri Balázs és Turbacs Mihály voltak. UNGOR T. (szerk.) 1969. 49. p. A földmunkásokat segítette két értelmiségi is, Darvas László és Strasszer Gyula, akiknek a szerepéről később még részletesebben szólunk.

engedélyét. A sejtek aktivitásának növekedését jelezte, hogy a megyeszékhely több pontján jelszavakat festettek, vagy falragaszokat raktak ki titokban, és 1929-1930-ban több alkalommal röpiratokat is szórtak.²⁴⁶

A dolgozók helyett ekkor már elsősorban a munkanélküliek körében folytattak agitációt, melynek hatására előbb Szolnokon, majd Kunszentmártonban, Mezőtúron és Karcagon is „éhségtüntetések” szerveztek.

A megyeszékhelyen 1930. február 3-ára időzítették a megmozdulást, amit évtizedek múltán a „*párt által szervezett legnagyobb és legsikeresebb tömegakció*”-ként értékelték.²⁴⁷ A kommunisták által feltüzelt, „munkát, kenyeret!” követelő munkanélküli tömeg a városháza előtti piactéren tüntetett. „*Több százan*²⁴⁸ *vonultunk a városháza elé. [...] éppen napi piac volt. [...] kisebb kofák, eladók, vásárlók igazuk van! jelszóval csatlakoztak hozzánk, körülbelül 100 asszony.*”²⁴⁹ Miközben egy hattagú küldöttség – melyet az illegális kommunista Tóth Ferenc vezetett – a polgármesterrel tárgyalt, az odakint megjelenő rendőrség kardlapozással oszlatni kezdte a tömeget, „*de a KIMSZ-en keresztül szervezett fiatalok boxerekkel, a [...] kofák kosarakkal ütötték a rendőröket.*”²⁵⁰ Az elfogott szervezőket végül tiltott csoportosulásért ítélték el.²⁵¹

Bár a tüntetést szétverték, és a városvezetés kezdetben igyekezett kitérni a szociális intézkedések meghozatala elől, hivatkozva a város nehéz anyagi helyzetére, később mégis ínségmunkák megindítása mellett döntött. „*A polgármester elrendelte, hogy a nagycsaládos munkanélküliek hetente 2-3 napos szükségmunkát kapjanak.*”²⁵²

Kunszentmártonban szintén 1930 tavaszán volt munkanélküli tüntetés, mire a szervező a Munkakört betiltották.

²⁴⁶ UNGOR T. (szerk.) 1969. 112. p.

²⁴⁷ KENDE J. 1977. 20. p.

²⁴⁸ A visszaemlékezések olykor ezres tömegről, a korabeli kormánypárti sajtó 150 fős lármás tömegről írt. Ez alapján két-háromszáz fős becslés tűnik realitásnak. *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok*, 1930. február 6. A munkanélküliek tüntetése.

²⁴⁹ SZERÉNYI I. 1977. 60. p.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ KENDE J. 1977. 19. p.

²⁵² SZERÉNYI I. 1977. 60. p.; A segélyek helyett ínségmunkát felkínáló szociálpolitika részét képezte a gyerekmunka korabeli viszonyok között még természetesnek ható, mai szemmel nézve viszont már inkább elszomorítóan büszke felvállalása is: „*A Magyar Emberbarátok Országos Egyesületének szolnokvármegyei [sic!] főcsoportja [...] felállította a Baross utca 1. sz. alatt a szolnoki szegénygyermekeknek kenyérkeresethez juttatása céljából a perzsa és rongyszőnyegszövő és javító tanfolyamát. [...] A főispán [...] hangsúlyozta, hogy eddig is mindent megtett és ezután is meg fog tenni a fiatalság felkarolására.*” *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok*, 1933. augusztus 13. A szolnoki szegény gyermekek szőnyegszövő tanfolyamának megnyitása.; Hazánk viszonyairól tanúskodik, hogy a Münchener Zeitung a magyarországi gyermekek tömeges „libapásztornak szegődteséről” 1932-ben már rabszolga kereskedelemként tudósított, amire egy megyei lap magától értetődő válaszként írta meg, hogy: „*Szegény ember sorsa, hogy gyermekkorától maga keresse meg kenyerét*”, s nem ezen elmaradottság felett sajnálkozott, hanem újságíró társai szenzáció hajhászó szemléletén, mely: „*míg hihetetlen propagandát fejtünk ki, hogy kultúrfölényünket bizonyítsuk, [...] egy csapásra romba dönti megbecsülésünk nehezen épülő várát*” *Jászvári Krónika*, 1932. június. Jászszentandrászi gyermekvásár és a külföldi sajtó.

Hasonló társadalmi összetételű megmozdulásokra került sor Mezőtúron is. Előbb 1930. május 1-jén vonult több száz asszony a városháza elé. „A főtéren csatlakoztak hozzánk az emberpiacon lévők, kiabáltak: »jöjjön ki a polgármester«. »Munkát, kenyeret!« Ám csak a rendőrök jöttek, akik még öttagú küldöttségünket sem akarták fölengedni a polgármesterhez, inkább a rendőrségre vittek volna. Csakhogy a tömeg mellénk állt. Akkor nem vittek el, de másnap a lakásunkról igen!”²⁵³ Egy évvel később, 1931 áprilisában ugyanakkor a város elöljáróitól ismételten munkát és kenyeret követelő tömegnek már sikerült elérnie, hogy mintegy félezer kubikos közmunkát kapjon a Körösnél.²⁵⁴

Karcagon 1932. április 10-én volt tömegtüntetés. Az általában 2-3000 fős piaci sokadalom 4-5000 főre duzzadt a főtéren.²⁵⁵ A hatóságok itt is csak a megmozdulást követően gyűjtötték össze a szervezőket, de a tüntetésnek így is „volt eredménye: ezerkétszáz ember egyhónapi ínségmunkát kapott.”²⁵⁶

Az imént részletezett akciókkal párhuzamosan, 1930-ban rendezték meg a KMP II. országos kongresszusát, melyre a két legerősebb megyei csoport, a szolnoki és a mezőtúri is küldötteket delegált. Előbbi Tisza Antalt – akit a párt Központi Bizottságába is beválasztottak –, utóbbi Maki Józsefet. Ugyanezen év júliusában tartották a KIMSZ második kongresszusát is, melyen Zsemlye Ferenc képviselte a megye ifjú kommunistáit.²⁵⁷

Ezt követően Tisza Antal, Maki József és Polányi Máté, aki endrődi²⁵⁸ volt, megszervezték a Szolnoki Területi Bizottságot, mely a hármuk vezette kerületi bizottságok munkáját volt hivatott összehangolni.

Az egyre aktívabb kommunisták működése a hatóságok figyelmét is felkeltette, ami 1930-tól kezdve több letartóztatási hullámhoz, lényegében az addig kiépített illegális hálózat felszámolásához vezetett.²⁵⁹ A hatóságok célkeresztjébe került első számú vezetők további működése olyannyira ellehetetlenült, hogy Tisza Antal és Solymosi Ignác központi utasításra 1932-ben a Szovjetunióba volt kénytelen emigrálni.²⁶⁰ Bár Tisza párttitkári helyét Szolnokon

²⁵³ UNGOR T. (szerk.) 1969. 129. p.

²⁵⁴ Uo. 52-53. p.

²⁵⁵ MNL JNSZML XXXV. 64. I. fcs. 2. ö.e. SZDP. Éhségtüntetés Karcagon 1932. április 10-én.

²⁵⁶ UNGOR T. (szerk.) 1969. 130. p.

²⁵⁷ Uo. 50-51. p.

²⁵⁸ Endrőd ma Gyomaendrőd, Békés megyei település, Mezőtúrtól délkeletre, annak közvetlen szomszédságában, a Körös túlsó partján.

²⁵⁹ 1930 elején Szolnokon buktak le többen, és az illegális szervezkedés szálait felgöngyölítve a csendőrök eljutottak a mezőtúriakhoz is. Bár az elfogott vezetők helyére újak léptek, a nyárra tervezett aratószerájokat újabb letartóztatásokkal (Endrődön, Mezőtúron, Kunszentmártonban és Szolnokon) még azelőtt megfékeztek, hogy az egész Alföldre kiterjedhetett volna. A letartóztatottak Mezőtúron gyűjtötték össze és bántalmazták még mielőtt a bírósági tárgyalásukra elszállították volna őket. 1930 őszén a KMP szabadlábban maradt és megfigyelés alatt tartott szolnoki tagjai közül ismét többieket letartóztattak, még mielőtt egy munkástüntetést megszervezhettek volna. Az év végén röplapokat szóró kommunistákat 1931 elején tartóztatták le. 1932-ben szigorúbb konspirációs szabályokat követve ismét újjáalakult néhány sejt, de UNGOR T. (szerk.) 1969. 53. p.

²⁶⁰ Tisza 1941-ben koncepció per áldozata lett. Solymosi ezt nem érte meg, mert 1938-ban belehalt itthon

Tóth Ferenc vette át, és öccse, Tisza József is aktívabb szerepet vállalt ezután a helyi pártszervezetben, de 1933 elejére a hatósági üldöztetés eredményeként mind Szolnokon, mind Mezőtúron olyannyira nehezzé vált a kommunista konspiráció folytatása, hogy még a kerületi bizottságok addig kiépült rendszere is megszűnt létezni.²⁶¹

Szolnokon 1934-ben tudtak még egy jelentősebb sztrájkot szervezni, melyhez lökést az adott, hogy ekkoriban több új üzem kezdte meg működését, amelyekben a szakmunkások fizetése a többi üzemben megszerezhető fizetésekhez igazodott, a segédmunkásoké azonban jóval alacsonyabb volt. Ezért Ragó Antal és társai tömeges munkabeszüntetést szerveztek.

*„A temető mellett [...] Négy-ötszáz ember gyűlt össze, [...] Nem mentünk dolgozni. Jött a rendőrség. [...] A vége az lett, hogy minket letartóztattak, de a sztrájk eredménnyel járt, a segédmunkások megkapták a követelt bért.”*²⁶²

A kommunisták fő bázisát jelentő fatelepiek mellett a harmincas évek elejétől még a Cukorgyárban is működött *„egy viszonylag jól szervezett illegális csoport”*, mely Ragó Antallal, majd Tóth Ferencsel állt összeköttetésben. Azonban a harmincas évek első felének letartóztatásai e sejtben is gyorsan megtörték a tagok aktivitását, *„ezt követően a mozgalom valamelyest visszaesett”*, nyilatkozta egyikük rendkívül diplomatikusan.²⁶³

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az 1930-as évek második felétől jelentősebb kommunista akciókkal már nem találkozunk Szolnokon. Lényegében csak az egymás közötti személyes kapcsolatokat tartották fenn, azt is oly módon, hogy a találkozókra lehetőleg csak két ember legyen jelen, elkerülve még az ennél több ember részvételét igénylő titkos összejöveteleket is.²⁶⁴ Egy szimpatizáns visszaemlékezésében úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy *„A helyi illegális szervezet ekkor már hanyatló, széteső tendenciát mutatott.”*²⁶⁵

Hasonló trend rajzolódik ki a vidéki kubikosok körében is, igaz, némi fáziskéséssel. 1937-ben a halászteleki gátépítésnél még sztrájkolt mintegy ezer mezőtúri és kunszentmártoni földmunkás. A csendőrség azonban több száz főt letartóztatott, s a szervezőket elítélte a bíróság, a mezőtúri Magda Árpád például két és fél évi fegyházatot kapott.²⁶⁶ *„Ezután már az erős fasiszta terror miatt csak az egyéni agitáció lehetősége maradt számunkra.”*²⁶⁷ – emlékezett vissza egy másik, kunszenti társa a tömeges letartóztatás utáni évekre.

szerzett betegségébe. GECSÉNYI L. – SELMECZI L. (szerk.) 1974. 130. és 152. p.

²⁶¹ SELMECZI L. 1974. 83. p. és UNGOR T. (szerk.) 1969. 54-55. p.

²⁶² UNGOR T. (szerk.) 1969. 115. p.

²⁶³ Polónyi Szűcs Lajost idézik: GYŐRI T. (szerk.) 1975. 127. p. és UNGOR T. (szerk.) 1975. 151. p.; A röpiratokat terjesztő és kisebb bérmozgalmakat szervező kommunisták körében 1935-ben Kunszentmártonban és Jászárokszálláson történtek újabb letartóztatások. Utóbbiak esetében a csendőrség szintén hosszú időre fel tudta számolni szervezkedésüket. UNGOR T. (szerk.) 1969. 57. p.

²⁶⁴ UNGOR T. (szerk.) 1969. 58. p.

²⁶⁵ GYŐRI T. (szerk.) 1975. 98. p.

²⁶⁶ UNGOR T. (szerk.) 1969. 58. p.

²⁶⁷ Uo. 138. p.

Karcagon sem volt jobb a helyzet, ahol az alig 15 fős illegális kommunista csoport az 1933-as dekonspirálódása után már semmilyen szervezőmunkát nem tudott végezni, sőt, még a későbbiekben egymással kapcsolatot tartók köre is lecsökkent. Egyikük, Tüdös Imre szavai szerint: „1933 és 1944 közötti időszakban öt esetben állottam rendőri, illetve csendőri eljárás alatt, s voltam őrizetbe véve, hosszabb-rövidebb ideig. Legutoljára 1944 tavaszán tizennégy napig voltam minden ítélet nélkül a rendőrségi zárka lakója. [...] Kis illegális csoportunk politikai tevékenysége érthető okokból nem volt könnyű. Városunknak nincsen sok lakója, szinte minden ember ismeri a másikat, tudjuk egymás életkörülményeit. Szocialista, illetve kommunista sajtótermékekhez, brossúrákhoz, könyvekhez is nagyon nehezen jutottunk hozzá. [...] a fasiszta pártok tömkelege működött Karcagon, s velük szemben a munkásosztálynak [sic!] egy 5-6 főből álló kis csoportja volt csupán.” 1933 és 1944 közötti akcióra, vagy a munkások körében végzett agitációra még csak utalást sem tett.²⁶⁸

A szolnoki kommunisták vezetője, Tóth Ferenc 1937-ben még megkísérelte újjászervezni a földmunkásszövetség helyi csoportját, hogy összefogja a fatelepieket és kubikosokat, de kérelmét a főispán elutasította.²⁶⁹ S bár a harmincas évek második felében is voltak sztrájkok a szolnoki fatelepeken, de ezeket már nem a kommunisták szervezték.

A kommunista mozgalom elsorvadásának több oka is volt. Egyrészt a hatóságok előtt ismertté vált, „dekonspirálódott” kommunistákat szigorú rendőri felügyelet alá helyezték.²⁷⁰ Másrészt az elszenvedett bántalmazások és a lebukásokhoz vezető besúgások következtében minden addiginál óvatosabbak lettek, soraikat összezárták, s csak a legszorosabb rokoni és baráti kapcsolatokban bíztak, míg a kívülállókkal szemben fokozottan bizalmatlanokká váltak. Így ellehetetlenült mozgalmuk kiszélesítése és a korábbi évek aktivitási szintjének a fenntartása is.

Agitációs szempontból további gátló tényező volt a gazdasági világválság elmúltja, az azt követő konjunktúra is, majd a jobboldali szervezetek fokozatos térhódítása a munkásság körében. Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt létrejött a Nemzeti Munkaközpont, melynek helyi szervezetei a munkásság döntő többségét elvonták a baloldali szerveződésektől.²⁷¹

Lehetőségeit mérlegelve a KMP központi vezetősége 1933-ban ki is adta a jelszót: „Be a szakszervezetekbe!”²⁷², mellyel indirekt módon, végső soron az illegális szervezkedéshez ragaszkodó stratégia kudarcát is elismerte.

A jobboldali eszmék európai térhódítása a Komintern VII. 1935-ben megrendezett

²⁶⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

²⁶⁹ ZÁDOR B. (szerk.) 1974. 113. p.

²⁷⁰ A rendőri felügyelet gyakorlati megvalósulásának leírását lásd: UNGOR T. (szerk.) 1969. 56. p.

²⁷¹ SZERÉNYI I. 1977. 63. p. és GYÓRI T. (szerk.) 1975. 128. p.

²⁷² SZABÓ Á. 1986. 51-52. p.

kongresszusán is téma volt, melynek hatására a KMP is tovább finomított politikáján: immáron nem a proletárdiktatúrát, hanem a fasizmus elleni küzdelmet és az ország demokratikus átalakításának szükségességét határozta meg közvetlen célkitűzésként.²⁷³ 1936-ban végül a KMP Központi Bizottsága is feloszlatta önmagát, mellyel az országosan pár száz főt számláló tagság magára utalva kellett, hogy átvészelje az elkövetkező éveket.²⁷⁴

Az 1941-ben háborúba lépő Magyarországon azután tovább szigorodott az ismert kommunisták rendőri felügyelete, mely végeredményben az egyes települések illegális csoportjainak teljes elszigetelődéséhez vezetett: „A háború kitörésével még inkább megnehezedett a szervezőmunkánk. [...] a magunk erejére, képességeire voltunk utalva.”²⁷⁵

1943-ban a KMP Békepárttá alakulásáról a megye kommunistái is értesültek, tevékenységük korlátozottságában azonban ez lényegi változást nem hozott, leszámítva a korszak utolsó szolnoki sztrájkját három fatelepen: a Kereskedelmi Rt., a Tiszavidék Gőzfűrészt Rt. és a Gassner Fakeskedelmi Rt. üzemegységeiben.²⁷⁶ A sztrájk eredményeként követeléseiket elfogadták, de a megmozdulást szervező Ragó Antalt elbocsájtották, aki ezután ideiglenesen Budapestre költözött.²⁷⁷

Az 1944. március 19-i német megszállás, majd a nyilas propaganda erősödése és a front közeledte, párosulva az ismert kommunisták és baloldaliak internálásával, a baloldali eszmék hirdetését immáron teljes mértékben ellehetetlenítette.

III.2. A konspirált sejtek szerveződése

A KMP sejtek és Kerületi Bizottságok, valamint a KIMSZ szervezeti felépítésének rekonstruálását Selmeczi László végezte el szolnoki példán, még az 1970-es években, ugyanakkor a különböző visszaemlékezésekben is rengeteg érdekes utalást találni a földalatti mozgalom működésére.²⁷⁸ A sorozatos letartóztatások miatt folyamatosan cserélődő bizottsági tagok neveinek telefonkönyv-szerű, teljes felsorolásától eltekintünk, mivel számunkra érdekesebbnek tűnnek az illegális működés jellegzetes vonásai. Az alábbiakban ezek közül igyekszünk néhányat felvillantani.

Ahogy azt a történeti áttekintésből már tudhatjuk, az első szolnoki illegális pártsejt

²⁷³ UNGOR T. (szerk.) 1969. 57. p.

²⁷⁴ A KMP-től függetlenül azonban tovább működött a Demény-féle frakció, melynek szolnoki jelenlétére eddig még nem találtunk utalást. VARGA K. 2010. 5. p.

²⁷⁵ UNGOR T. (szerk.) 1969. 111. p.

²⁷⁶ A májusi munkabeszüntetésben érintett, s ekkor már hadiipari létesítménynek számító telepek mintegy 350 munkása fogott össze az órabérek 6 filléres csökkentése ellen indított harcban. Uo. 59. p.

²⁷⁷ SZERÉNYI I. 1977. 64. p.

²⁷⁸ SELMECZI L. 1974. 86-89. p.

1929-ben, a helyi KIMSZ titkárság nagyjából ugyanekkor szerveződött meg.

A KMP Szolnoki Kerületi Bizottság élén a titkárság állt. Ennek vezetője „összekötőként” egyben a budapesti központtal és a mezőtúri, illetve endrődi bizottságokkal is tartotta a kapcsolatot. Külön ember foglalkozott a földmunkások szervezésével, az illegális sajtó terjesztésével. A Vörös Segély koordinálása – melyről még részletesebben fogunk szólni – szintén önálló feladat volt, ahogy a KIMSZ szervezésére is külön felelőst neveztek ki.²⁷⁹

A KIMSZ mintegy a KMP szervezetének leágazásaként működött. A fiatal kommunisták összefogását, ideológiai nevelését és könnyebb feladatok elvégeztetésével kipróbálásukat szolgálta, mintegy a párt „előszobájaként”. További szerepe volt, hogy azon tagjai, akik még nem kerültek a hatóságok látókörébe, könnyebben beépülhettek „*a különböző legális szervezetekbe, sportkörökbe, tornaszakosztályokba, szavalókórusba, énekkarokba*”, amíg a rendőrség rá nem jött, hogy „*ezek az illegális párt fedőszervei és hol az egyiket, hol a másikat számolták fel...*”²⁸⁰ Emellett KIMSZ fiatalokból szervezték meg a párt „védőgárdáját” is, mely figyelőszolgálatot teljesíthetett titkos összejövetel alkalmával, vagy mint az 1930-as éhségtüntetésen, akár a rendőrség ellen is bevethető volt.

Az esetleges lebukással együtt járó fizikai bántalmazás és börtönbüntetés elkerülése érdekében mindenhol hosszasan figyelték a leendő párttagok viselkedését mielőtt beszervezték volna őket. Mezőtúron például az alábbi módszert alkalmazták a potenciális KMP tagok felderítésére: „*kétszintű tanulócsoportokat szerveztünk. Az alapfokúban csak a szimpatizánsokat tanítottuk, ott a törvényekkel ellenkező témákról még nem beszélhettünk. A másik csoportba a kiismert és megbízható emberek kerültek. [...] akik egy-egy kérdésben bátrabban mondtak véleményt.*”²⁸¹

Maga a belépés a külsőségeket nélkülöző, de feltétlenül konspiratív keretek között megejtett szóbeli közlés volt csupán. A mezőtúri Gonda Zsuzsanna saját felvételének körülményeiről ezt nyilatkozta: „*1931 őszén Juhász Imre közölte velem, hogy úgy döntöttek, felvesznek az illegális kommunista pártba. Szél Rózsi lesz az illegális nevem, [...] Ismertette velem az illegális szabályokat, s ha lebuknék, Tímár nevű, vagy Molnár René pesti ügyvédeknek kérem védőül. [...] felvételemről [...] írást, vagy párttagsági könyvet nem kaptam, de Mezőtúron másnak sem volt.*”²⁸²

A mozgalmi tevékenység legjellegzetesebb fajtája a Budapestről kapott röpiratok terjesztése volt. Ennek megvalósítását segít elképzelni az alábbi jászkladányi visszaemlékezés: „*A környező községekkel [...] a kapcsolatot Szabó Kálmán elvtárson keresztül tartottuk, aki*

²⁷⁹ A szolnoki KIMSZ-nek 1930-ban léteztek tószegi és szandai sejtjei is. Uo. 86-89. p.

²⁸⁰ SZERÉNYI I. 1977. 60. p.

²⁸¹ UNGOR T. (szerk.) 1969. 47. p.

²⁸² Későbbi férjzett neve Juhász Imréné Gonda Zsuzsanna lett. MNL JNSZML XXXV. 57. J/7.

*főleg a piaci napokat használta ki, hogy ezekre a helyekre eljuttassa az illegális anyagokat.*²⁸³ Szolnokon még kedvezőbb lehetőséget biztosított a Népszava, a 100%, a Munka, a Szocializmus és más nyomdai termékek terjesztésére a Wigand-féle könyv-, hírlap- és folyóirat üzlet, ahol a két fiatal eladó a baloldali szociáldemokrata tulajdonos unokahúga, Gura Irén, és nevelt lánya Dobos Rozália volt.²⁸⁴ *„Mivel az üzlet igen nagy forgalmat bonyolított le, a pártsejt tagjai feltűnés nélkül el tudták juttatni az illegális kiadványokat”*²⁸⁵ a kommunista pártsejtekhez és a szociáldemokrata szervezetekhez egyaránt.

Felhasználásuk jellemző módja volt a kis csoportokban felolvasás, megbeszélés, például egy-egy kubikos banda szálláshelyén.²⁸⁶ Másik módozat volt, amennyiben nagyobb mennyiség állt rendelkezésre, azok éjszaka leple alatti felragasztása villanyoszlopokra, épületek falaira, illetve egy részét bedobálták házak udvaraira is.²⁸⁷

Saját illegális nyomdával nem csak Budapesten, de vidéken is rendelkeztek egyes csoportok. Szolnokon az egyik ilyen *„a Szép utca 18. szám alatt, »Ostor« fedőnevű cipész lakásán volt”*.²⁸⁸ Egy másik, használaton kívüli sokszorosító gépet a cukorgyári csoport vett magához.²⁸⁹ Az 1930-as évek elején a kunszentmártoniak is rendelkeztek egy sokszorosítóval, mellyel maguk gyártotta röplapokat nyomtathattak. Ezt a fajta rendkívül nehezen pótolható infrastruktúrát minden létező módon védeni igyekeztek, ezért különösen nagy veszteségnek számított annak rendőrkézre jutása.²⁹⁰

A titkos összejövetelek megtartását szintén körültekintéssel kellett megszervezni, melyről jellegzetes képet rajzolnak egy sztrájk előkészületei:

*„A Zagyva és a Tisza-híd közötti részen kubikoltunk, amikor a párt azzal bízott meg, hogy szervezzem meg az aratósztrájkot. Kengyel község alatt, a Bagi majornál volt alkalmas hely arra, hogy a bandagazdákkal titkosan találkozzunk. Amíg tárgyaltunk, kerékpáros fiatalok őrködtek. Egyszer csak rohannak: oszljunk, mert csendőrök jönnek több irányból. Szétfutottunk, én átúsztam a Tiszát.”*²⁹¹

A kommunistákra vadászó bűnüldöző szervek munkamódszerébe enged bepillantást

²⁸³ UNGOR T. (szerk.) 1969. 115. p.

²⁸⁴ Wigand Rezső 1936-ban, 51 éves korában hunyt el. *Esti Kurir*, 1936. november 2.

²⁸⁵ SZERÉNYI I. 1977. 61. p.

²⁸⁶ UNGOR T. (szerk.) 1969. 128. p.; A munkások közötti agitáció hatékonysága nagyban függött attól, hogy az agitátor a tanulatlan munkások nyelvén képes volt-e szót érteni. A három elemít végzett Juhász Imréné Gonda Zsuzsanna például őszintén bevallotta, hogy amikor egy illegális szemináriumot hallgatott Mezőtúron, akkor: *„A szemináriumot Kötél Imre elvtárs [egy helyi kisiparos párttag] vezette, bár nehezen értettük meg, mert kevés magyarázatot fűzött hozzá.”* MNL JNSZML XXXV. 57. J/7.

²⁸⁷ SELMECZI L. 1974. 91. p.

²⁸⁸ UNGOR T. (szerk.) 1969. 134. p.

²⁸⁹ Uo. 151. p.

²⁹⁰ A szolnoki nyomdát az 1931-es letartóztatások idején, a kunszentmártoni nyomdát pedig 1933-ban számolta fel a rendőrség. SELMECZI L. 1974. 85. p. és UNGOR T. (szerk.) 1969. 138. p.

²⁹¹ UNGOR T. (szerk.) 1969. 114-115. p.

Schwimmer Ferenc és társai ügyének tárgyalása, melyben megemlítik, hogy „A szolnoki rendőrhatalóság már előbb is, mint gyanúsakat figyelte őket, feltűnt neki a Tisza-parti füzesek felé való titokzatos járkálásuk, míg végre is 1930 szeptember hó 28-án röpiratszórás közben az egyik vádlottat – nevére és személyére a rendőrtisztviselő a főtárgyaláson már nem emlékezett, – elfogták, s egymásra vallás következtében valamennyit előállították.”²⁹² A besúgók, illetve a társaikra először vallomást tevők nevét értelemszerűen nem fedték fel a tárgyaláson.

A sorozatos lebukások okaként a későbbi szakirodalom azt a megállapítást tette, hogy „1930-tól a rendőrség taktikát változtatott. Egyrészt a letartóztatottak közül egy-két kommunistát szabadon engedett, hogy a további szervezkedést rajtuk keresztül figyelhesse és újabb csoportnak juthasson a nyomára. Másrészt a besúgórendszert az előző időszakhoz képest még jobban kiépítette.”²⁹³

Valószínűleg ez a taktikai megfontolás állhatott Tisza József esete mögött is, aki 1933 januárjában többekkel együtt lebukott, de őt rövidesen mégis kiengedték, csak hogy egy hónappal később további kommunistákkal együtt ismét letartóztassák...²⁹⁴

A lebukással és az akár több hónapos fogházbüntetéssel, a munkahely elvesztésével együtt járó jövedelem kiesés egy-egy amúgy is nyomorban tengődő munkáscsaládot rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe hozhatott. Ezt a nyomozó hatóságok is igyekeztek kihasználni az informátorok beszerzésére. Bögre Sándor rendőrnyomozó, mint természetes módszerről számolt be erről későbbi népbíróági tárgyalásán. „Az igaz, hogy minden vezetőnek, de még az egyszerű nyomozónak is voltak beszerezett besúgói. Nekem is volt bizalmim.”²⁹⁵

Bögre mind a népbíróági perében, mind pedig 1949-ben az ÁVH részére megerősítette, hogy az 1930-as szolnoki letartóztatásokat Fodor Jánosné sz. Dikó Margit árulása tette lehetővé azáltal, hogy átadta neki a környékbeli kommunisták névsorát. Az ÁVH előtt tett vallomásában részletesen kitért más, a mozgalomba beépített, ún. B-emberek kilétére és szerepére is. Tisza József ezzel kapcsolatban egy bizalmas dokumentumban azt írta, hogy „A felszabadulás után a rendőrségi besúgók kérdését több esetben vizsgáltuk, azonban konkrét eredményre nem vezetett velük szemben. [...] mikor a régi rendőrségi iratokat megtalálták, Fodort és sógorát [Dikó Balázst] rászabadították ezekre az iratokra és nyilvánvalóan módjuk volt a velük kapcsolatosan megtalált iratokat eltüntetni.”²⁹⁶

Az anyagi juttatásokkal megkörnyékezett „spiclik” jelentette veszélyt a kommunisták

²⁹² MNL JNSZML V. 474. 907/1933.

²⁹³ UNGOR T. (szerk.) 1969. 54. p.; Vö.: MNL JNSZML XXV. 22. Nb. 44/1945

²⁹⁴ UNGOR T. (szerk.) 1969. 150. p.

²⁹⁵ MNL JNSZML XXV. 22. Nb. 44/1945

²⁹⁶ MNL JNSZML XXXV. 39/b-2. 305. ö.e. Fodorról lásd még: CSÖNGE A. 2016.; Fodor és neje későbbi sorsáról bővebben lásd a VII.2.3. Pártközi és párton belüli konfliktusok című alfejezetet!

is felismerték, de ettől függetlenül is igyekeztek maguk között megszervezni letartóztatott elvtársaik és családtagjaik ellátását, mely a Vörös Segély nevet kapta. Az ebben közreműködők nem feltétlenül voltak az illegális kommunista párt tagjai, ugyanakkor a segélyek gyűjtése és megfelelő helyre eljuttatása sem volt teljesen kockázatmentes vállalkozás. Többen, főleg asszonyok, a tényleges párttagok családtagjai, ismerősei, megmaradtak ezen a vonalon, s csak a szociális segítségnyújtásban működtek közre, a komolyabb akcióktól pedig távol maradtak. Ezzel a módszerrel stabilabb segélyezést lehetett fenntartani, hiszen az abban közreműködők nem adtak külön okot a letartóztatásukra. Ha pedig fiatalokként kapcsolódtak be a kommunista mozgalomba, akkor a Vörös Segély gyűjtésben történő részvétel lényegében ideológiai nevelésük részévé vált. Személyük kilétét azonban így is igyekeztek elrejtteni, hogy megnehezítsék a hatóságok számára kapcsolati hálójuk felfejtését.²⁹⁷

A Vörös Segély jelentőségét leginkább talán Magda Árpád szavai érzékeltetik: *„Tizenhétszer voltam letartóztatva, ötször ítélték börtönbüntetésre. Ilyen körülmények között sokat szenvedett a családom is. Az éhhaláltól az elvtársak mentették meg őket, akik a Vörös Segélyen keresztül pénzt, élelmet, ruhaneműt küldtek nekik.”*²⁹⁸

A letartóztatások hatására dekonspirálódott tagokat „fekete”, míg a hatóságok előtt ismeretleneket „fehér” tagoknak nevezték, s jobban vigyáztak kilétük elrejtésére.²⁹⁹

Kiemelt védelemben részesült például Dr. Szana Antal, aki fiatal ügyvédként a lebukott kommunisták jogi védelmét látta el. Ennek jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a közte és Gura Irén között szövődő szerelmi viszonyba a pártközpont is beleszólt, négy éven át húzva házasságkötésüket, nehogy a KIMSZ-tag és Vörös Segély vonalon is tevékenykedő fiatal lány esetleges letartóztatásával veszélyeztesse férjét is. Végül 1934-ben költözhetek össze Budapesten, de a feleségnek ezután, a mozgalmi tevékenységgel felhagyva, be kellett érnie azzal, hogy férjének segíti a peranyagok feldolgozását.³⁰⁰

Az illegális szervezkedés családi életre nézve is terhes volta a hagyományos házastársi köteléknél erősebb elköteleződést igényelt, melynek eredményeként többen is a mozgalmon belülről választottak társat maguknak. Ahogy Gura Irén, úgy rokona és barátnője, Dobos Rozália is a mozgalomban megismert férjet választott. De a Fodor házaspár mindkét tagja is közösen vállalta az illegalitás veszélyeit, ahogy a mezőtúri Juhász Imréné Gonda Zsuzsanna is kiemelte visszaemlékezéseiben, hogy az eszme iránt elkötelezett társsal kötötte össze az

²⁹⁷ A Vörös Segély működéséről lásd: UNGOR T. (szerk.) 1969. 111. p. és 134. *„Szolnokon a Vörös Segély vezetője Fodorné [Dikó Margit] elvtársnő volt.”*, munkáját Dobos Rozália és Gura Irén segítette. Uo. 136. p.

²⁹⁸ UNGOR T. (szerk.) 1969. 146. p.

²⁹⁹ KENDE J. 1977. 22. p.

³⁰⁰ UNGOR T. (szerk.) 1969. 135. p.

életét: „1930 májusában a tűzoltó bálon Juhász Imrével, akit a városháza építkezésén ismertem meg, egész éjjel táncközben és sétálva a két tánc között mindig politizáltunk. Tájékozottságából és ahogy velem foglalkozott éreztem, hogy Ő szervezeten vesz részt az illegális mozgalomban és engem is be akar szervezni. Az anyám és mások is azt hitték, hogy udvarol nekem. Azért írom le ezeket [...], hogy lássák az elvtársak, milyenek voltak az agitációs módszerek, a konspiráció, [...] hogy még az ott lévő szülő is azt hitte, hogy csak fiú és lány kapcsolatról van szó. [...] 1932 szeptemberében házasságot kötöttünk Juhász Imrével. A mozgalomban ismertük meg egymást. Abban az időben az illegális párt tagjai nehezen tudták volna elképzelni, hogy indifferens emberekkel kössenek házasságot.”³⁰¹

A bizalmas viszony olykor rendkívüli fegyelmezettséggel párosult. Kardosné Dobos Rozália és férje például külön sejtekben dolgoztak, ezért egymás munkájáról nem is tudtak. Mint mondta: „Nem beszélhettünk erről, tiltották a konspirációs szabályok. Ha néki volt a lakásunkon titkos találkozója, én mentem el hazulról, ha nekem volt, ő ment el.”³⁰²

Az állandó hatósági megfigyelés és a rendkívül megszigorított konspirációs szabályok mellett mozgalmuk mindinkább belterjessé vált. A szolnoki rendőrkapitány egyik 1933-as jelentése szerint: „A helybeli szervezkedést [...] túlzott óvatosság és gyanakvás jellemzi. [...] a legutolsó letartóztatás óta [...] Mindennemű illegális iratokra az az utasítás, hogy elolvasás után azonnal tűzbe kell dobni. [...] A szervezkedést csak a legszűkebb baráti körben és rokonságuk között folytatják és szervezkedési ügyeket csak nagyon kipróbált régi embereikkel közölnek.”³⁰³

III.3. Emlékezetpolitikai torzítások

Ezen a ponton érdemes egy kicsit más nézőpontból is pillantást vetni a rendszerváltás előtt született munkásmozgalom-történeti művekre. Alapvető célkitűzésükre példaként említhető a következő jellegzetes megfogalmazás: „Ez a kötet a Magyar Tanácsköztársaság Szolnok megyei igen gazdag eseményeinek, szívós harcainak, a KMP Szolnok megyei szervezetei Horthy-korszak alatti tevékenységének állít méltó emléket.”³⁰⁴ A kettős cél tehát a „felnagyítás” és a „méltatás” volt. Ezen alapkoncepció nemcsak a résztvevők egyéni érdekeiből fakadt, úgy mint magasabbra ívelő karrier, kedvezőbb egészségügyi ellátásra jogosultság, gyermekek támogatott továbbtanulása és egyéb egzisztenciális és érzelmi

³⁰¹ MNL JNSZML XXXV. 57. J/7.

³⁰² UNGOR T. (szerk.) 1969. 137. p.

³⁰³ SZERÉNYI I. 1977. 62. p.

³⁰⁴ UNGOR T. (szerk.) 1969. 5. p.

szempontok sokasága. A szocialista rendszernek magának is megkérdőjelezhetetlen fontosságú legitimációs kérdéssé vált, hogy fel tudott-e mutatni kellő társadalmi előképet és támogatottságot, vagy csak egy szűk kör által a többségi társadalomra erőltetett, külföldről importált ideológia termékeként jelenhetett meg.³⁰⁵ Nem volt tehát mellékes szempont, hogy az illegális időszakát kik, hol és hogyan reprezentálták, s milyen ideológiai muníciót szolgáltattak a kiépülő új rendszer igazolásához.

E legitimációs célnak alárendelt koncepció azt eredményezte, hogy a Horthy-korszak jelentősebb, látványosabb és eredményesebb munkát végző, legális baloldali ellenzékének emlékét bemutatni nem lehetett, csak annyiban, amennyiben maguk az illegális kommunisták kapcsolódtak be valamely csoportosulás munkájába, azt használva fedőszervként.

Mindebből logikusan következett, hogy már maguknak a történeti forrásoknak a gyűjtése is politikai szempontok mentén szelektált a megőrzendő és a feledésre ítélt emlékek között. Elsősorban kommunista veteránok dokumentumait, visszaemlékezéseit gyűjtötték. A szociáldemokraták közül csak azok történeteivel találkozunk, akik 1945-től a kommunista pártba léptek át.

A két háború között nagyobb politikai és társadalmi befolyással rendelkező szociáldemokraták jobboldalivá és árulóvá bélyegzése a későbbi emlékezetpolitika által gyakran ismételt toposzá vált.³⁰⁶ A politikai paletta baloldalán elhelyezkedő szociáldemokratákat értelemszerűen azért lehetett utólag „jobboldalivá” maszkírozni, mert a radikális kommunistákhoz képest gyakorlatilag mindenki tőlük jobbra helyezkedett el, aki nem volt kommunista-barát, vagy más pártba beépített kripto-kommunista.³⁰⁷

A Horthy-rendszer baloldali ellenzékéhez tartozó Kisgazdapárt 1945 előtti politikai tevékenységéről a helytörténeti művekben még csak ennyi szó sem esett. Pártjukat lényegében kitörölni igyekeztek a kollektív emlékezetből, mintha nem is léteztek volna.³⁰⁸

Maguk a kommunista veteránok tehát arra törekedtek, hogy esetleges szociáldemokrata, vagy más irányú, kevésbé harcos múltjukat valahogyan a

³⁰⁵ KENDE T. 2003. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nagy-terv-avagy-kik-azok-a-kommunistak> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

³⁰⁶ PI.: KEMÉNY Cs. K. R. 1955.

³⁰⁷ Olykor a szociáldemokratákkal együttműködő kommunisták visszaemlékezéseiben is megfigyelhető az ideológiai alapú különbségek utólagos kidomborítása. Ragó Antal, a Földmunkás Szövetség szolnoki prominense például így emlékezett viszonyukra: „Szeder Ferenc jobboldali szociáldemokrata képviselő többször akart velem beszélni, de én kitértem előle. Egy nap [...] Átmentem. Szeder ezzel fogadott: – [...] engedjete az elveitekből, ne legyetek olyan makacsok. Látjátok Angliában és másutt is a munkáspártok jól együttműködnek a kormánypártiakkal. Angliában még munkásokból lett lordok is vannak. – Nézd Szeder – mondtam –, mi nem leszünk árulók! Nem adjuk el a munkásosztályt.” UNGOR T. (szerk.) 1969. 114. p. A második világháború után ugyanez a szemléletmód volt az alapja a kisgazdák reakcióssá minősítésének is.

³⁰⁸ Az elfeledett helyi kisgazda politikusokra példaként említhető a Gergelyffy házaspár, akiknek érdekes történetét Bojtos Gábor főlevéltáros tárta fel nemrégiben. https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/dr_gergelyffy_gezane_graff_iren_az_elso_no_szolnok_varos_kepviseletest_uleteben (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

munkásmozgalom kommunista vonalához kössék, tevékenységük jelentőségét, múltbeli kockázatvállalásukat és áldozathozatalukat jobban kidomborítsák, míg az emlékezetpolitikai elvárásokkal össze nem egyeztethető megállapításaikat elhallgassák. Ezt a törekvést érhetjük tetten abban a finom csúsztatásban is, hogy az illegális sejtekhez csak később csatlakozókról már az ezt megelőző tevékenységük kapcsán is következetesen, mint kommunistákról, s nem, mint szimpatizánsokról, vagy radikális baloldaliakról beszélnek. Ezzel ugyanis képzeletben kiterjeszthették a valódi, illegális KMP sejtekben végzett mozgalmi munkájukat az azt megelőző, MSZDP tagjaként kifejtett tevékenységük időszakára is.

Elvértve mégis akadnak olyan elszólások, melyek az öncenzúra és az emlékezetpolitika kettős szűrőjén átjutva publicitást kaphattak és árnyalják a hivatalos történelemképet.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye esetében leginkább a sztrájkokról szóló beszámolók voltak hivatottak alátámasztani a kommunisták tömegbefolyását. Kétségtelen, hogy a szolnoki fatelepi munkások, avagy az építőmunkások bérharcaiban, szervezőkként az illegális sejtek tagjai is kitüntették magukat. Komoly egzisztenciális kockázatot vállaltak a filléres, ugyanakkor a munkások nyomorát mégis csak enyhíteni képes megmozdulások során. Mint hangadók, a munkaadókkal tárgyaló küldöttségek tagjai, olykor az állásukat is elveszítették.

E sztrájkokkal kapcsolatban viszont feltűnő, hogy azok szinte kivétel nélkül Szolnokra, a megye legiparosodottabb településére koncentrálódtak. Ezzel szemben a megye második legerősebb illegális kommunista szervezetének otthont adó Mezőtúron már nem tudunk szervezett sztrájkokról. Az államszocialista történetírás érthetően azzal büszkélkedett, amivel tudott, de a visszaemlékezések nem publikált lapjain elég egyértelmű kijelentést találni arra, hogy a két háború közötti Mezőtúron sztrájkmozgalmak egyáltalán nem voltak, *„mert munka sem igen volt, hát nem is volt lehetőség sztrájkra sem.”* Itt, és a többi mezővárosban legfeljebb csak ínségmunkát követeltek a polgármestertől, illetve a baloldali sajtót és röpiratokat terjesztették, olvasgatták, később a moszkvai rádió adását hallgatták, *„míg rá nem jött a rendőrség és be nem tiltotta”*...³⁰⁹

A Horthy-rendszer egészen végig tekintve azonban nem csak a sztrájkok térbeli kiterjedtsége kérdéses, hanem az is, hogy az 1920-as, 1930-as évek alatt ismétlődő bérmozgalmak megszervezése és esetlegesen elért eredményei mennyiben „csak” az illegális kommunisták dicsősége és mennyiben a velük együtt küzdő szociáldemokratáké „is”? Az illegális kommunisták vitathatatlanul harcos szellemiséget képviseltek. Ugyanakkor hasonló kiállás a kommunistákkal párhuzamosan, avagy velük karöltve tevékenykedő szociáldemokratákat is jellemezhetett. Egy sikeres sztrájk pedig eleve oly tömeges fellépést igényelt, ami egy illegális sejt létszámát sokszorosán felülmúlta. Így a bérmozgalmakban részt

³⁰⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

vevő kommunisták bátorságát nem elvitatva annyival mégiscsak árnyalható az összkép, hogy a szervezők között ugyanúgy lehettek szociáldemokraták is, akiknek a nevét és szerepét a későbbiekben kiretusálták az elbeszélésekből, vagy mellékszereplőkként állították be őket.

Tipikus példája ennek Fodor János elbeszélése egy 1924-es sztrájkáról, melyet a szakszervezeti központ tudta nélkül kezdtek, „*amit az igazgatók tudtak, ezért az írásban benyújtott követeléseinket elutasították. [...] A munkásotthonban felütöttük a »sztrájkanyagát«, megszerveztük a sztrájkörséget. Ekkor már a rendőrség is beavatkozott; betiltották a munkásotthonban a sztrájkanyagát, a bizottsági tagokat előállították, megfenyegették. Erre áttettük székhelyünket a Vig Kálmán kocsmájába, egyúttal küldöttséget választottunk azzal a feladattal; utazzanak Budapestre és vegyék fel a kapcsolatot a szakszervezeti központtal. A küldöttségnek én is tagja voltam.*” Ott meg is egyeztek, hogy „*leküldenek Szolnokra valakit. Valóban a következő nap meg is érkezett Szeder Ferenc jobboldali szociáldemokrata képviselő. [...] megkereste az igazgatókat majd visszament Budapestre azzal, hogy ott tárgyal majd a Gyáriparosok Országos Szövetségével. [...] két nap múlva a szolnoki gyárigazgatók értesítették a sztrájkbizottságot; tárgyalni akarnak velünk. Bizonyos engedmények után követeléseinket általában teljesítették, győzelemmel fejeződött be a sztrájk.*”³¹⁰

E visszaemlékezésből olybá tűnik, mintha az „igazi” harcot egyedül a sztrájkanyagán vívták volna, míg a szociáldemokrata vezető inkább ragaszkodott a Budapest nyújtotta biztonságos távolsághoz, s a tárgyalások folyamatát sem ő, hanem a sztrájkbizottság zárta győzelemmel... Mégis, nehéz nem észrevenni, hogy Szeder tárgyalásai és ezáltal az MSZDP bevonása a folyamatba döntően mozdították elő a sztrájk sikerességét.

A két háború közötti bérmozgások kapcsán ráadásul teljesen egyértelmű, hogy ezek egyikének sem volt, nem is lehetett nyíltan kommunista színeze, így annak nimbuszát csak a későbbi emlékezetpolitika és az érintettek igyekeztek közösen újraértelmezett múltjukba visszavetíteni.

Ennek alátámasztására elegendő csak felidézni az államrend védelméről szóló törvény azon passzusát, melynek értelmében az illegális kommunista szervezkedést azoknak is kötelessége volt feljelenteni, akik csak tudomást szereztek róla, de maguk nem vettek benne részt;³¹¹ így nyilvánvaló, hogy a konspiráció szigorú szabályainak betartása mellett senki sem vállalhatta fel kommunista mivoltát még saját közvetlen munkatársai és munkaadója előtt sem. Ezzel ugyanis börtönbüntetést kockáztatott volna.

A kommunista eszmét tehát csak nagy körültekintéssel, általános

³¹⁰ UNGOR T. (szerk.) 1969. 111. p.

³¹¹ Ez az 1921. évi III. t.c. 3 §-ába ütköző „feljelentési kötelezettség elmulasztása” vétségnek minősült. MNL JNSZML V. 474. 907/1933.

munkáskövetelésekbe csomagolva, a szociáldemokrácia biztosította legális hátteret kihasználva népszerűsíthették. Tekintettel arra, hogy a radikálisabb elképzelések iránt elsősorban a legszegényebb földmunkás és építőmunkás réteg bizonyult fogékonyak, nem meglepő, hogy szakszervezeteiket igen hamar, már az 1920-as évek közepén kitiltották az Általános Munkásképző Egyesületből.³¹² Ez egyértelmű jele annak, hogy a kommunista befolyás csökkent a legális munkásegyletekben.³¹³

E körből külön említést érdemelnek a szolnoki kulturális életben akkoriban ismert és sokszor fellépő dalárdák is. A pártállami történetírás ezek szerepét értékelte legjelentősebbnek, mivel egy-egy munkás szavalókórus „elsősorban az ifjúság érdeklődését keltette fel munkásdalok és forradalmi indulók tanulásával.”³¹⁴

Az egyik szolnoki munkás szavalókórust Wigand Rezső vezette. A munkásotthonból történő kitiltásáig oda járó Dikó Balázs emlékei szerint „a szavalókórus a darabokat Majakovszkij, Petőfi és Ady műveiből állította össze.”³¹⁵ Afelől kétség sem lehet, hogy alkalom adtán ilyen dalok megtanulására is teremthettek alkalmat, annak azonban csekély a valószínűsége, hogy lázító mozgalmi dalok rendszeres, széles nyilvánosság előtti előadása módjukban állt volna, hiszen azok listáját „előzőleg be kellett mutatni dr. Daday Józsefnek, az akkori politikai osztály vezetőjének.”³¹⁶

Mindezt teljes mértékben alátámasztják a korabeli sajtó cikkei is, melyekből egyáltalán nem radikálisan baloldali beállítottságú egyesületi élet képe körvonalazódik; a MÁV Millennium Dalárda repertoárja pl. a „Kis kadett” operettől a „Nem-nem-soha” irredenta dalon át a Magyar Hiszekegy előadásáig terjedt. Ez utóbbival a Fűtőházi Összetartás Dalkör is színesítette városi ünnepségek programjait.³¹⁷

Sokat mondó az akkoriban még hivatalosan a szociáldemokraták közé tartozó, de kommunista szimpatizáns Tabák Lajos évtizedekkel később lejegyzett emlékeinek forradalmi hevületű átlényegülése, midőn egy 1928-ban Debrecenben megrendezett munkásdalos találkozóra úgy emlékezett vissza, hogy ott „Minden dalos gomblyukában viselte a Vörös Hadsereg Kalapácsos jelvényt.”³¹⁸ Feltételezhető, hogy ez valójában az MSZDP logója, a kalapácsos ember lehetett, mert ekkoriban semmilyen Tanácsköztársaságot idéző jelvényt nem tűztek ki a résztvevők egy nyilvános magyarországi rendezvényen.

³¹² UNGOR T. (szerk.) 1969. 45. p.

³¹³ Uo. 126. p.

³¹⁴ Uo. 40. p.

³¹⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. D/2.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok*, 1922. december 21. A Millennium Dal- és Zeneegylet kabaréja.; *Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok*, 1925. június 4. Hősök emlékünnepe Szolnokon.; *Nemzeti Jövőnk*, 1936. március 11. Szolnok város társadalma az idén is méltóképpen ünnepli meg március idusát.; *Nemzeti Jövőnk*, 1937. október 6. Vitéz Váczy György mondja az ünnepi beszédet a Hősök szobránál.

³¹⁸ MÁKOS J. 2020. 311. p.

Amikor pedig 1929-ben a nyomdászok negyventagú dalárdája a Magántisztviselők Szakszervezete meghívásának eleget téve a szolnoki Úri Kaszinóban mégis előadott Petőfi, Ady és Kassák verseket, a botrányba fulladt rendezvényt azonnal félbeszakította a rendőrség és a szervező Tabák Lajost is lefoglalták.³¹⁹ Viszont még ebben az esetben sem beszélhetünk nyíltan kommunista színezetű akcióról, legfeljebb csak szociáldemokratáról, mert hiszen legálisan csak ők szervezhatték a munkásokat, s Tabák maga is a helyi szociáldemokrata pártnak volt a tagja. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a szolnoki dalárdák világháborúk közötti történetén belül ez volt az egyetlen alkalom, amit utólag fel lehetett mutatni, mint a szavalókórusok harcok munkásmozgalmi szerepét igazoló eseményt. Sem előtte, sem utána nem tudunk hasonló, felvállaltan baloldali és nyilvános szolnoki fellépésükről.

A kommunisták mozgalmi életének volt ugyanakkor olyan aspektusa is, ami – épp működésük illegális jellegéből következően – elsősorban valóban őket jellemezte, s így az emlékezetpolitika számára is hangsúlyosan felhasznált elemmé válhatott, nevezetesen a hatóságok velük szembeni brutális kegyetlensége, az elfogott kommunisták kínvallatása. Érdemes ezt a kérdést is alaposabban körüljárni!

Első példánk legyen Ragó Antal 1927-es letartóztatása, akit a rendőrség állítólag az utcán vert meg, s feleségét arra kényszerítették, hogy végignézze a bántalmazást. Ha ez valóban így történt, akkor sokan mások is szemtanúi lehettek, s nyilvánvalóan elrettentő céllal alkalmaztak tettelegességet. Ez esetben a beszámoló hitelességét nehéz lenne megkérdőjelezni.³²⁰

Vele egy időben Tisza Antalt is letartóztatták és összeverték, ezért az ügyvédjük látogatás felvételét követelte. A hatóságok cinizmusát mutatja, hogy ezt azzal az érveléssel hátrították el, hogy Tisza és Ragó – mivel egy zárkában voltak – egymást bántalmazták, csak azért, hogy így kompromittálják a rendőrséget. Maga a bíróság tehát ebben az esetben a vádlottak fizikai sérüléseinek tényét nem tagadta, míg a jogorvoslatot félresöpörő érvelésük egyáltalán nem volt életszerű.³²¹

A bántalmazások elől úgy tűnik, a letartóztatott nők sem menekültek. Szana Antalné erről igen tömören az alábbiakat nyilatkozta. *„Engem is vallattak, kínoztak, gyötörtek. [...] Órákon át voltam eszméletlen. Hat hétig voltam fekvő beteg. [...] A Markóban [...] A sétán találkoztam Kardosnéval is. Tőle tudtam meg: ki volt a spicli. A tárgyaláson nem tudtak ránk bizonyítani semmit, mégis hat hétre ítélték. Előbb nem engedhettek ki – a kínzások miatt. [...] Sokat kínoztak és volt olyan elvtársunk, akit agyonverték.”*³²²

³¹⁹ Uo. 311-312. p.

³²⁰ UNGOR T. (szerk.) 1969. 48. p.

³²¹ *Népszava*, 1967. április 23. Fáradt szemmel múltból, jelenről Ragó Antal

³²² UNGOR T. (szerk.) 1969. 134-135. p.

Az 1930 őszen letartóztatottak törvényszéki tárgyalásán szintén előjött az erőszakkal kikényszerített vallomások kérdése, igaz, ezúttal is jogorvoslat nélkül, mivel vallomásaik visszavonását „azzal indokolták, hogy a rendőrségen őket bántalmazták, vizsgálóbíró előtt pedig azért nem merték vallomásukat visszavonni, mert féltek, hogy a rendőrségre visszaviszik őket. [...] A kir. törvényszék azonban [...] vallomásuknak visszavonását – melynek indoka a kommunista perekben már untig ismert bántalmazástóli félelem, vagy ütlegetés – mint teljesen elfogadhatatlant nem honorálta. Dr. Holbács [helyesen: Dolobács] Béla rendőrfogalmazó és Bögre Sándor államrendőrségi detektív vallomásaival valamint a rendőrorvosi bizonyítvánnyal e védekezésük megcáfolást nyert. De hogy nem kényszerítették beismerő vallomást tenni, mutatja az a körülmény is, hogy miként Schwimmer Ferencz saját kezű, önként leírt vallomást is tettek, melyek oly minuciózus részleteket tartalmaznak, melyek feltételére ezeket a körülményeket nem ismert rendőrközegek őket nem is kényszeríthették.”³²³

Ez utóbbi idézet, ha nem is cáfolja a rendőri erőszakot, annak gyanúját mindenesetre felvetik, hogy a kommunisták olyan esetekben is élhettek a vallomások kínzásokra hivatkozó visszavonásának eszközével, amikor tényleges erőszakra nem került sor. Ezzel a módszerrel ugyanis leplezhették az esetleges besúgás tényét, illetve az egymás ellen tett terhelő vallomásaikra is védhető magyarázattal szolgálhattak. Évekkel később, 1949-ben Tisza József is épp ezzel gyanúsította meg egykori harcostársát, Fodor Jánost, egy bizalmas belső pártiratban. „Az elvtársakat levitték Mezőtúrra a csendőrségre és ott állatias módon megkínozták, s Fodor itt az elvtársaknak elmondta, hogy neki is kiverték a fogát, azonban az elvtársak ezt nem hitték el, mert semmi nyomát nem látták a verésnek.”³²⁴

A fenti esetekben tehát még érvelhetne valaki azzal, hogy a rendőri erőszak megtörténte se nem cáfolható, se nem bizonyítható. Ismerünk azonban olyan példát is, amikor maga a korabeli nyomtatott sajtó számolt be teljes nyíltsággal egy kegyetlen rendőr, Jámborfy Béla személyéről, aki kihallgatás közben véresre vert egy házaspárt, s bűnösségét a törvényszék is megállapította. Őt a Kúria egy hónapi fogházra és állásvesztésre ítélte. Önmagában már az is meglepő, hogy ezt a vezető szolnoki lap megírta, az igazán mellbevágó azonban az a jellemzés, amit ennek fényében adtak róla: „mintaképe volt a megbízható rendőrtisztviselőknél, a jogerős ítélet után kegyelmi kérvényt adott be a kormányzóhoz. [...] az államfő helyt adott a kérésének és kegyelmet adott, ami annyit jelent, hogy az állásvesztésre ítélt rendőrtiszt visszakérül a rendőrség kötelékébe. A legfelsőbb helyről jött kegyelem általános örömet keltett Szolnokon, ahol rövid pár esztendő alatt mindenki

³²³ MNL JNSZML V. 474. 907/1933.

³²⁴ Ugyanebben a levélben azzal is megvádolta Fodort, hogy egy 1930-as évek eleji bőripari sztrájk alkalmával abban formálisan vett csak részt, de közben titokban hordta haza a munkát a cipésmesterétől és odahaza dolgozott. MNL JNSZML XXXV. 39/b-2. 305. ö.e.

megszerette a szimpatikus rendőrtisztviselőt.”³²⁵

Az 1945-ös népbíróági perében Bögre Sándor, a szolnoki kommunistákat egykor börtönbe juttató, hírhedt rendőrnnyomozó is bevallotta, hogy *„közönséges bűnözőket alkalomadtán megfenyítettem, mert ez a mesterséghez tartozott, ugyanis a notórius bűnösök pofon nélkül nem vallanak.”* A kommunisták bántalmazása kapcsán viszont ragaszkodott ahhoz, hogy abban nem vett részt, csak annyit ismert el, hogy esetükben *„négy polgári ruhás, – a szolnoki nagyközönség előtt ismeretlen rendőrök, – verték az embereket.”*³²⁶

A kommunistákkal szembeni rendőri brutalitás előfordulásához tehát kétség sem férhet, azt később maguk a rendőrök sem rejtették véka alá.³²⁷ A harmincas évek közepétől azonban némi enyhülés volt tapasztalható a hatóságok részéről a kommunisták irányában. Ennek okai összetettek. A kommunisták többsége dekonspirálódott, így a rendőri felügyelet is elegendő volt ahhoz, hogy szervezkedésüknek elejét vegyék, ráadásul ekkor már a szélsőjobboldal jelentette a fő kihívást. Özv. Tóth Ferencné később azt nyilatkozta, hogy férjét *„1933-ban, a rendőrségen kegyetlenül leverték. [de] 1933 után nem említette, hogy bántalmazták volna. 1940 után nem volt összeszedve.”*³²⁸ Egy fatelepi munkás is megerősítette, hogy Bögre 1940 után már nem bántalmazta őket: *„Általában tapasztaltam, hogy vádlott úgy az 1940-es évek után némiképpen megváltozott irányunkban, nevezetesen [...] nem fogta fel a dolgot olyan tragikusan és szigorúan, mint azt megelőzően.”*³²⁹

A háborús események kedvezőtlen alakulása és a német megszállás idején, bár sok kommunistát internáltak, egyes rendőri közegek egyéni megfontolásból már igyekeztek bebiztosítani magukat az üldözöttek megsegítésével. Bögre Sándor esetében például éppen emiatt felemás kép rajzolódik ki. A háború utáni népbíróági perében egyenesen azt vallotta, hogy *„Ragó Antal az illegális szervezetben egyik vezető volt és noha ezt tudtam, mégis ellene nem jártam el és soha fel nem jelentettem. Így rendőri felügyelet alatt, illetve internálás alatt nem állott. [...] 1944-ben Márkus és Gassner fatelepen sztrájk volt, a német Gestapo Ragót és tsait összeszedte [...] azonban én jelentettem, hogy nem a munkásság, hanem az üzem vezetője a hibás az előidézésben. Rövid pár óra múlva ezt a Gestapo megállapította és őket szabadlábra helyezte. [...] Zsemlye Ferenc [...] Pusztatenyőn [...] hónapokon keresztül*

³²⁵ *Nemzeti Jövők*, 1936. május 2. Kormányzói kegyelmet kapott Jámorfy (Zachár) Béla, az állásvesztésre ítélt volt szolnoki rendőrfelügyelő.

³²⁶ „...álarcban verték a delikvenséket, hogy ne ismerhessék fel őket.” MNL JNSZML XXV. 22. Nb. 44/1945.

³²⁷ A kínvallatásokra Wayand Tibor, a horthysta politikai rendőrség vezetője is kitért 1946-os pere önvallomásában: *„Sok esetben előfordult, hogy az előállított a terhelő adatok, esetleges szembesítések során szemébe mondott állítások dacára tagadott. Megverték, s így próbálkoztak beismerő vallomásra bírni. A verések sajnos eléggé gyakoriak voltak, mert a szervezkedésben résztvevők, ami hibát a konspirációs mozgások során elkövettek, itt, a rendőrségen akarták oktan és ügyetlen tagadásukkal jóvá tenni. [...] az öregebb detektívek tanígtatták a fiatalokat. [...] és ott sajátították el a nyomot nem hagyó verést.”* Idézi: VARGA K. 2010. 7. p.

³²⁸ MNL JNSZML XXV. 22. Nb. 44/1945

³²⁹ Uo.

dolgozott. Hivatalos engedély nélkül volt távol a város területéről és noha én ezt tudtam és nem jelentettem, sőt elősegítettem, hogy kenyeret tudjon keresni.”³³⁰

A fent idézett forrásokat mérlegre téve tehát megállapíthatjuk, hogy a kommunista veteránok nem csak az akcióik mértékét és jellegét, de olykor az üldöztetésüket is természetes módon igyekeztek felnagyítani, kiszínezni, ugyanakkor a rendőri erőszak esetében kétségtelen, hogy – különösen a húszas évek végéig, harmincas évek elejéig – nem csak jól hangzó szófordulatokról, hanem valóban sokak által elszenvedett és olykor a hatalom által sem titkolt, de minden esetben eltussolt sérelmekről beszélhetünk. A szocialista történetírás ezt igyekezett is propaganda céljaira felhasználni; az azonban, hogy a harmincas évek közepétől hogyan és főképp miért enyhült az illegális kommunistákkal szembeni rendőri brutalitás, már nem kapott ugyanekkora publicitást.

Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a KMP Szolnoki Kerületi Bizottságának tevékenységét is csak 1929-1933-ra korlátozva ismerhetjük meg részletekbe menően a helytörténeti munkákból.³³¹ Ezzel szemben az ezt követő bő évtizeden sokszor csak egy-egy sommás kijelentéssel ugrottak át a szerzők. A baloldali mozgalmak teljes visszaszorulását olyan óvatosan megfogalmazott mondatok jelezték, mint: *„A nagyarányú lebukások egyúttal azt is jelentették, hogy a párt vidéki szervezetei 1933-ban olyan vérveszteséget szenvedtek, amit kiheverni az egyre kedvezőtlenebbé váló politikai helyzetben az elkövetkezendő évek során nehezen lehetett.*”³³²

Az állandósult rendőri felügyelet és a megváltozott külső körülmények hatásainak jobb megértéséhez nézzünk meg egy konkrét példát: az ekkoriban aktív mozgalmi életet élő, fiatal, szolnoki kommunista, Barta István életútját! 1903-ban született, 1925-ben lett MSZMP tag, 1927-ben a párt egyik szemináriumának hallgatója, melyet a rendőrség leleplezett. Megpróbált a Szovjetunióba szökni, de elfogták és bebörtönözték. Szabadulása után 1930-ban belépett a KMP-be és egy aratósztrájk szervezésében vett részt. A pártvezetők letartóztatása után a helyükre lépve a KMP Kerületi Bizottságának egyik tagja lett, de őt is letartóztatták. 1931-ben szabadult, 1933-ban az újabb letartóztatás elől Budapestre menekült, ahol végül elfogták és 1934-ben fél évre ismét bebörtönözték. Ezután rendőri felügyelet alá került, majd a következő említésre méltó esemény mozgalmi életében az 1944-es SAS-behívó, mely megmentette az internálástól.³³³ Tátong tehát egy jó tíz éves lyuk az illegális tevékenysége és a háború vége között, mely annak a jele, hogy ekkoriban még a legelkötelezettebb, s életkoruk alapján is tetterős kommunisták sem mertek, s nem is tudtak érdemi tevékenységet kifejteni.

³³⁰ Uo.; A sztrájk 1943-ban volt. A Gestapo természetesen vadászhatott szolnoki baloldaliakra 1944-ben.

³³¹ SELMECZI L. 1974.

³³² UNGOR T. (szerk.) 1969. 55-56. p.

³³³ ZÁDOR B. (szerk.) 1977. 5-11. p.

Ennek egyik legfőbb külső oka, a kommunisták fő társadalmi bázisát alkotó segédmunkás rétegnek az elvesztése volt. Bár erről később kevés szó esett, a jobboldali „eltévelyedésre” számos jel utal akkor is, ha csak az MKP saját, 1945 után keletkezett iratait és korabeli sajtóját vesszük kezünkbe.³³⁴

Nyilvánvaló, hogy a munkásságnak az olasz fasiszták mintáját követő Nemzeti Munkaközponthoz³³⁵ csatlakozása, a kulturális munkásegyesületek jobboldali hangvételű szereplései és azok 45 előtti politikai beágyazottsága kényes pont volt a marxista történetírás számára, ezért azzal nem csak a szakirodalom, de az érintettek sem büszkélkedtek. Ahogy például a cukorgyári kommunisták egyike, Polónyi Szűcs András sem tette a kirakatba, hogy az első bécsi döntést megelőző tárgyalások idején, a Nemzeti Jövönk újság hasábjain „Üzen a Kárpát” címmel, romantikus-irredenta versét publikálták.³³⁶

Egyik testvére, Polónyi Szűcs Antal múltjával kapcsolatban pedig még ennél is több takargatnivaló sejlik fel a különböző dokumentumokból. 1923 és 1929 között maga is a Szolnoki Cukorgyárban dolgozott géplakatosként, majd 1930-ban Budapestre költözött, ahol taxisofőrként és autószerelőként kereste kenyerét. Az évszámok és a rokonai kapcsolatok azt sejtetik, hogy ő is részt vett az illegális mozgalomban és a hatóságok zaklatása miatt kereshetett máshol munkát.³³⁷ A korabeli újságok tanúsága szerint a fővárosban is bekapcsolódott a munkásság baloldali szervezkedéseibe.³³⁸

Szolnokra csak 1945-ben tért vissza, és hamarosan tagja lett az MKP Megyei Pártbizottságának, majd 1946-tól közigazgatási vonalon dolgozott. 1949 végétől vármegyei főjegyző, 1950-től megyei tanácsi VB titkár lett. Bár felettesei „diktátor” hajlamokat véltek felfedezni nála, összességében úgy látták, hogy feladatait mind szakmai, mind pártszempontból lelkiismeretesen és szorgalmasan végezte.³³⁹ 1951 novemberében azonban

³³⁴ Bővebben lásd a VI.1. Az MKP szervezeti kiépülése, tömegpárttá válása című alfejezetet!

³³⁵ Az egyik 1936-os, fatelepi sztrájkban, amit három eltérő fizetést adó szolnoki üzem több száz munkása közösen vívott, a felek között már a Nemzeti Munkaközpont közvetített. Az iparügyi minisztériummal is kapcsolatba léptek és elérték, hogy „Mindhárom fűrésztelepen emeljék fel az órabérek az első [legjobban fizetett] telep munkanívójára s [azon felül] adjanak 3 filléres órabérjavítást.” Nem meglepő, hogy ezek után a „munkásság nagy örömmel és lelkesedéssel fogadta a Nemzeti Munkaközpont gyors és üdvös intézkedéseit s tömegesen” léptek be a Munkaközpontba, „ahol nemzeti alapon biztosítva látják jogos érdekeik védelmét.” Az olajozottan haladó akció akár még azt a gyanút is felvetheti, hogy eleve a Munkaközpont népszerűsítése érdekében bátorították sztrájkra az addig a baloldal fellegetvárának számító fatelepeket, ahol az órabér így 10 fillérrel magasabbá vált, mint a faipar másik centrumában, Szegeden. Nem sokkal később a papírgyári és malomipari csoportot is megszervezték. *Nemzeti Jövönk*, 1936. november 18. Befejezés előtt a szolnoki faipari sztrájk, és *Nemzeti Jövönk*, 1936. november 25. Mindhárom szolnoki gőzfűrészen megszűnt már a sztrájk.

³³⁶ *Nemzeti Jövönk*, 1938. október 22. Üzen a Kárpát.

³³⁷ Az 1950-ben megalakult Megyei Tanács végrehajtó bizottságában „jelentős munkásmozgalmi múlttal rendelkező személyek vettek részt”, s a korabeli felsorolásban ott találjuk Polónyi Szűcs Antal nevét is, aki 1951-ig VB titkár volt. TÓTH T. 1980. 43-44. p. és UNGOR T. 1971. 173-174. p.

³³⁸ *Népszava*, 1934. június 23. A sofőrmunkásság impozáns megnyilatkozása az osztálytudatos szervezkedés mellett.; *Friss Újság*, 1934. augusztus 4. Elkeseredetten tüntettek a sofőrök az ipartársulat ellen.

³³⁹ SZIKSZAI Mihály: Polónyi Szűcs Antal életrajza <http://jnszmtisztviselok.hu/1950-1990/tisztviselok1950-1990/polonyiszucsantal/index.html> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

teljesen váratlanul lemondott tisztségéről. A Megyei Tanács ezt előbb elfogadta, majd két héttel később hatálytalanította és fegyelmi eljárás indítását javasolta vele szemben, tekintettel arra, hogy időközben a párt is kizárta soraiból, mégpedig azon indoklással, hogy *„Nevezett tagja volt a nyilas pártnak és ezt a MDP előtt sorozatosan elhallgatta.”*³⁴⁰ A személyével kapcsolatos értékítélet 1951 előtti és utáni hangsúlyeltolódása egyértelműen politikai motivációk által torzított, ugyanakkor a szélsőbaloldaltól a szélsőjobboldalig és vissza is vezető életút sarokpontjait alátámasztja, hogy másik testvére, Polónyi Szűcs Lajos ezután minden személyes kapcsolatot megszakított vele. *„Antal bátyámmal évek óta nem beszéltem, illetve amióta őszinteség hiányában a MDP /KEB/ kizárta a pártból. [...] akkor tudtam meg, hogy pár hónapig a nyilas pártnak tagja volt. Jelenleg [1957.] oktatótiszt és ahogyan értesültem [...] kérte az MSZMP-be való felvételét, amely meg is történt.”*³⁴¹ Antal szélsőjobboldalra tett kitérőjét indirekt módon igazolja az is, hogy vele kapcsolatban még csak utalást sem olvashatunk az emlékezetpolitika által megszürt, nagyközönségnek szánt publikációkban.

1945-öt követően, befolyásos kapcsolatokkal igazoló eljáráson és többszörös párttag revíziókon is átcsúszhatott valaki, de az igazság napvilágra kerülése akár egy szépen alakuló karriert is kettétörhetett. Megbecsülni is lehetetlen azoknak a számát, akik Polónyi Szűcs Antalhoz hasonlóan a háború alatt engedtek a szélsőjobboldal csábításának, majd a szélsőbaloldalhoz visszatalálva múltjuk sötét foltjait takargatni, emiatt pedig túlkompenzálni, másokat az MKP/MDP politikai irányvonalának kiszolgálásában túlteljesíteni igyekeztek.

A háború végének időszakát felelevenítő visszaemlékezésekben ugyanakkor találni példákat arra is, hogy egyesek nem elhallgattak bizonyos részleteket, hanem épp ellenkezőleg, némileg kiszínezve és felnagyítva láttatták saját szerepüket.

Az 1944-es internálásokkal kapcsolatban például egymásnak ellentmondó elbeszéléseket olvashatunk a tekintetben, hogy az hogyan is ért véget. Egyesek úgy emlékeztek, hogy *„megszöktek”* Nagykanizsáról.³⁴² A kisújszállási kubikos Földi István is úgy nyilatkozott, hogy *„Egy éjszaka megszöktek én is, néhány társammal együtt. Vittiünk magunkkal egy kaszát, egy kapát, [...] hogy [...] azt gondolják rólunk: dolgozni megyünk.”*³⁴³ Mások azonban teljes természetességgel nyilatkozták, hogy a mezőgazdasági munkaerőhiány miatt egyszerűen hazaengedték őket.³⁴⁴

Az illegalitás teljes időszakán végigtekintve, az elért eredmények értékelésekor

³⁴⁰ MNL JNSZML XXIII. 2. 1951. november 8. és 23.

³⁴¹ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt régi párttagok iratai, Polónyi Szűcs Lajos ir.

³⁴² Például: PAPP I. 1969. 93-94. p.

³⁴³ BICSKEI G. 1985. 67-68. p.

³⁴⁴ UNGOR T. (szerk.) 1969. 143. p.

különösen tanulságos két hasonló adottságokkal rendelkező település, Mezőtúr és Kisújszállás összehasonlítása. Előbbiről a szocialista történetírás megállapította, hogy *„Szolnok városán kívül a megyében Mezőtúron volt a legerősebb, legnagyobb befolyással bíró kommunista mozgalom. A KMP szervezetek komoly gondot fordítottak az illegális sajtó és folyóiratok terjesztésére.”*³⁴⁵ A „legnagyobb befolyás” viszont, mint láthattuk, a legmegbízhatóbb elvtársak alig néhány fős titkos összejöveteleiben merült ki, mely sorozatos lebukásokhoz és börtönbüntetésekhez vezetett.

Ezzel szemben Kisújszálláson a szintén kubikosokból álló baloldali csoport széles tömegeket megszólítani képes, legális szociáldemokrata szervezetet hozott létre, mely az 1932-es helyhatósági választásokon öt képviselőt bejuttatott a városházára. Ott azután nyilvánosan is fel tudtak szólalni a szegény néprétegek érdekében, bírálva a kormányzat és a városvezetés döntéseit. Mindez a korabeli viszonyok közepette óriási fegyverténynek számított, mellyel komoly ismertségre és presztízsrre tettek szert, amit a háború után is sikerrel tudtak kamatoztatni, midőn ők vették át a város életének irányítását.

Karcag kommunista nézeteket valló munkásai szintén megpróbálkoztak azzal, hogy a Szociáldemokrata Pártot használják fedőszervként, ám ez eleinte épp a helyi kubikosok körében nem várt akadályba ütközött. Az egyik visszaemlékező szerint az 1930-tól szerveződő MSZDP pártszervezetbe *„Eleinte csak a kisiparosok, a kereskedősegédek, az építőmunkások jöttek. A földmunkásokkal, a kubikosokkal nehezen boldogultunk, pedig Karcagon nagyon sokan voltak és nagy nyomorban éltek.”* Ennek oka az volt, hogy azok a polgármester támogatásával működő Népegyletbe jártak, amit egy parasztember, Kálai Gergely vezetett. *„Jó szókincse volt, értett a szegény emberek nyelvén, azok ragaszkodtak hozzá, bíztak benne. Pedig egész tevékenysége arra irányult, hogy a szegény nép, a nyomorgó munkanélküliek indulatait levezesse.”*³⁴⁶ Bár a Népegyletet az oda átjáró kommunistáknak sikerült szétbomlasztaniuk, s helyiségét 1931-ben az MSZDP kapta meg, olyan jelentős támogatottságra és tekintélyre még így sem tudtak szert tenni, mint a kisújszállásiaiak. Ennek okát egy későbbi visszaemlékezés abban látta, hogy a karcagi pártvezetőség elvetette a Peyer képviselte irányvonalat, s *„ha nem is nyíltan, de a KMP elvi álláspontja szerint, harcoss baloldali munkásfront, baloldali mozgalom kialakítására törekedett. [...] A kisújszállási pártszervezet vezetői [...] nem élezték ki az elvi ellentéteket. Nézetük szerint a SZDP szervezet jó a munkásság tömörítésére, nevelésére és ki kell használni a párt oltalma alatt a lehetőségeket és élni kell vele.”*³⁴⁷ Egy másik kortárs szemtanú ráadásul úgy látta, hogy a

³⁴⁵ Uo. 50. p.

³⁴⁶ Uo. 131. p.

³⁴⁷ MNL JNSZML XXXV. 64. I. fcs. 2. ö.e. SZDP. Éhségtüntetés Karcagon 1932. április 10-én.

karcagiak körében az iparosok (pl. az ekkor asztalosként dolgozó, 1944 végétől helyi MKP titkár Tüdös Imre) és a földmunkások közötti belső törésvonal is fennmaradt a pártszervezeten belül. A karcagi pártvezetőkről neki úgy tűnt, hogy *„nem akartak a földmunkásokkal közösen együtt dolgozni, csak az ipari munkások között próbálkoztak a szervezkedést kiterjeszteni. Ott is csak nagyon szerény eredményeket értek el, [...] a módszerük sem volt talán megfelelő, mert olyan magas fokon kezdték el a szervezést, hogy az egyszerű emberek nem igen tudták megérteni. Hozzájárult ehhez még az is, hogy”* a karcagi MSZDP párttitkár *„túlságosan radikálisan viselkedett. Így a rendőrség is hamar felfigyelt rájuk”*.³⁴⁸

A karcagiak az illegális kommunista kapcsolataik révén olyan kockázatot vállaltak, amely 1933-ban többük letartóztatásához és az MSZDP szervezet feloszlásához vezetett. Ezzel szemben Kisújszálláson, a fokozódó hatósági nyomás ellenére is sikerült a háborúig életben tartani a szociáldemokrata szervezetet.

A két világháború közötti illegális és legális tevékenység közötti különbségeket talán a kisújszállási szociáldemokraták mezőtúri kommunistáknál tett látogatásáról mondottak idézik fel legérzékletesebben. Amikor Bakó Kálmán és társai felkeresték Magda Árpádot, utóbbi azzal fogadta őket, hogy *„szocdem megalkuvókkal nem tárgyal”*, s némi rábeszélés után volt csak hajlandó leülni velük tárgyalni. A mezőtúri kommunista ezután elárulta, hogy az *„idegrendszerük tönkre van menve. Ideges, sokszor megverték, meghurcolták, már ült is egy pár évet, ő már nem bízik csak azokban az emberekben, akik bizonyítottak.”* Erre Bakó fejtette ki a kisújszállási szociáldemokraták álláspontját, mondván, *„a cél a kommunizmus, de [...] melyik út jobb, az-e, ha a mellünkre ütünk és mondjuk, hogy kommunisták vagyunk és ezután már le is tartóztattak bennünket, közben összevernek és ezt az egyszerű emberek ha látják, olyan félelem fogja el őket, hogy nem is állnak szóba velünk. Meg van az áldozat, de az eredmény igen gyenge, vagy éppen semmi. Mi másképpen csináljuk. Tagadjuk, hogy kommunisták vagyunk, [...] és valljuk, hogy szociáldemokraták vagyunk. S miért? Mert így némi lehetőségünk van arra, hogy az emberekkel szót értsünk, [...] szervezhetjük őket,”* s még a városi képviselőtestületben is képviselni tudják a munkásság érdekeit. *„Ezzel szemben mi van itt Mezőtúron? Meg sem tudnak az elvtársak mozdulni, mert állandó megfigyelés alatt vannak. [...] El vannak szigetelve tőlük, és maguk zárják el magukat, mert azt mondják, hogy maguk kommunisták! [...] Véleményünk szerint fel fognak morzsolódni, ...”*³⁴⁹

³⁴⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

³⁴⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.; Az MSZDP-nek 1922 és 1926 között volt huszonnégy képviselője a parlamentben, később már kevesebbet juttattak be.

III.4. Az illegalitás időszakának hatása a kommunisták politikai szocializációjára

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a kommunista veteránok illegalitásról szóló elbeszéléseinek olyan jellegzetes vonásaira és azok hátterére mutassunk rá, melyek megítélésünk szerint egyértelműen és jelentősen befolyásolták az MKP helyi vezetőinek 1945 utáni politikai döntéseit, kívülállókhoz és egymáshoz fűződő viszonyát, de tágabban vizsgálva az összefüggéseket, a háborút követő, rövidéletű demokraciakísérlet elbukásában is fontos szerepet játszottak.

III.4.1. Sérelmek, bosszúvágy

Az 1919-es Tanácsköztársaság ma már nehezen felfogható, iszonyú sebeket ejtett „mind a hagyományos konzervatív-liberális eliten, mind a preventív ellenforradalmat és diktatúrát követelő keresztény úri középosztály hivatalnoki-katonatiszti csoportjain.” A vörösterroret pedig követte a fehérterror, hiszen „A politikai életet meghatározó különféle jobboldali irányzatok képviselői a rendőrséget [...] leszámolásra ösztökölték.”³⁵⁰ Eleinte minden baloldali mozgalmat kriminalizáltak, de hamarosan kiegyeztek a szociáldemokratákkal. Az 1921. évi III. törvény már egyértelműen csak a kommunisták ellen irányult, amikor az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatását és valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának létesítésére irányuló mozgalmat határozta meg bűncselekményként. Az év végén megkötött Bethlen-Peyer-paktum legalizálta az MSZDP működését.³⁵¹

A kommunistáknak két és fél évtizedes illegalitás, üldöztetés után, 1945-ben adatott meg újból a törvényes pártalapítás és nyílt politizálás lehetősége. Az elszenvedett sérelmek hatására a második világháború után – a politikai inga újbóli kilengését követve – soraikban is a bosszúvágy fellángolásának lehetünk tanúi.

A leszámolások az internálásoktól kezdve a több hullámban végrehajtott, közigazgatási tisztogató hadjáratokon át a földbirtok elkobzásokig változatos formában manifestálódtak. A későbbi visszaemlékezők pedig sok esetben úgy beszélnek a Horthy-rendszer hibáiról, hogy közben a legnagyobb természetességgel állítják mellé a saját maguk által elkövetett igazságtalanságokat. A „szemet-szemért” elvre jellegzetes példaként szolgál egy kisújszállási kubikos története, aki az 1930-as években még szociáldemokrata színekben volt a városi képviselőtestület tagja, majd 1945-ben az MKP tagja lett. Mint mondta, „interpellációt terjesztettem be, amiért a rendőrségi fogda egészségtelen, szűk, levegőtlen. Pápai István főjegyző válaszolt: – Viselkedjen úgy a képviselő úr, hogy ne kerüljön oda. Csak

³⁵⁰ VARGA K. 2010. 2-3. p.

³⁵¹ Uo. 3. p.

*megjegyzem, hogy a sors úgy hozta: a főjegyző úr is ugyanabba a cellába került. Ő is kicsinek és rossznak találta. Akkor megkapta ő is a választ: – Olyan, amilyenek maguk építették!”*³⁵²

Magától értetődő azonban, hogy nem csak a fogdák színvonala, de az ott átélt rendőri brutalitás és bírósági eltussolásuk is más megvilágításba helyezte a kommunisták jogállamisághoz és erőszakhoz fűződő viszonyát. A tárgyalásos úton nem megoldható ügyek rendezésére, a politikai eszköztáruk részeként így a fizikai erőszakkal fenyegetés, vagy akár annak tényleges alkalmazása is több alkalommal előfordult az 1945 és 1948 közötti években.

Eklatáns példája ennek az 1945. októberi munkás tömegtüntetés a kiscgazda főispán, Baráth Endre lemondatására, vagy később a kisújszállási és mezőtúri földvisszaperlők tárgyalásának több száz fős tömeggel történő, szó szerinti szétverése. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a Magyar Kommunista Párt nagy hangsúlyt helyezett az 1945-ben újjászervezett rendőrség irányításának megkaparintására, hiszen a jogsértő megmozdulásokat csak a hatóságok „félrenéző” asszisztálásával lehetett ismétlődően megszervezni.³⁵³

Az egyszerű, vidéki, kommunista párttagok háború utáni szemléletét, sérelmekből táplálkozó, eszközökben nem válogató, erőpolitikán alapuló krédóját talán az alábbi rövid idézet foglalja össze legőszintebben: *„A párt irányvonalát tudomásunk szerint helyesen értelmezzük, mikor azt mondjuk, a szabadság azt jelenti, hogy a kommunistának is szabad harcolni elvéért, a demokrácia azt jelenti most, hogy a többség – tehát a munkáspártok többsége a polgári pártokkal szemben – akarata érvényesüljön a kisebbséggel szemben.”*³⁵⁴

Mivel a Horthy-kor alatt többségük – a kisújszállási MSZDP-t megalakító kubikosokat kivéve – nem tudott részt venni még az önkormányzatok működésében sem, így politikai tapasztalataik horizontja is csak az elcsalt, vidéki nyílt szavazásokig, a politikai színezettől mentesnek és spontánnak feltüntetett tömegakciók (sztrájkok, tüntetések) szervezéséig, a politikai tartalmú röpiratok éj leple alatti szétszórásáig és a rendőri brutalitásig terjedt.

III.4.2. Bizalom, bizalmatlanság

A korábbi üldöztetéseknek, a mozgalomért meghozott magánéleti áldozatoknak és a szigorú konspirációs szabályoknak volt egy másik, különösen fontos hatása az illegális kommunisták politikai szocializációjára. Mégpedig az, hogy az 1930-as évek második felétől soraikat összeháró kommunista rokoni-baráti csoportok rendkívül összetartó, közös sikerekben és kudarokban edzett, a kívülről érkező idegenekkel és akár más kommunistákkal, mint

³⁵² 1944-ben az illegális kommunistákat és ismert baloldaliakat internáló táborokba gyűjtötték, majd 1945-ben a korábbi társadalmi-politikai elit számos tagjának jutott hasonló sors. UNGOR T. (szerk.) 1969. 143. p.

³⁵³ Bővebben lásd a VI.3. A politikai küzdelem kulcsfontosságú terepe és eszköze: az államrendőrség című alfejezetet!

³⁵⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

lehetséges besúgókkal szemben is extrém módon gyanakvó csoportokká alakultak.

Ez a megszenvedett sorsközösség és belterjesség – vármegyei viszonylatban legalább is – oly erősnek bizonyult, hogy a háború utáni, immáron legális politikai tevékenységükben is leginkább csak egymásra, a kipróbált harcostársakra számítottak. A különböző politikai, közigazgatási és gazdasági kulcspozíciókba egymást delegálták, s mindenki mást, de különösen az ismeretlen személyeket egyfajta bizalmatlansággal kezelték. Az 1944 végi, 1945 eleji, sok esetben kizárólag kommunisták alkotta ideiglenes városvezető csoportok színre lépésekor tehát nem csak a régi, tanácsköztársasági reflexek, a demokratikus politikai kultúra hiánya, hanem személyiségfejlődésük is döntő szerepet játszhatott. (Különösen azon kommunisták esetében, akik 1919-ben még csak kamaszok, s nem aktív direktóriumi tagok voltak.³⁵⁵) A „baloldali elhajlasként” kárhoztatott „szektaszellem” épp azért volt kiirthatatlan 1945 és 1948 között, mert nagyon is mélyen beivódott, s a tanácsköztársasági eseményeknél jóval frissebb és hosszabban megélt tapasztalatokból táplálkozott.

Rendkívül konfliktusos viszonyra következethetünk például a szolnoki MKP és a Kisújszállásról érkezett, (1913-ban született, tehát 1945 végén még csak 32 éves) fiatal főispán, Dr. Kovács Kálmán esetében, aki azelőtt jogász egyetemistaként nemcsak a Márciusi Frontnak, de a Turulnak is tagja volt, s bár kommunistákkal is kapcsolatban állt, párttagsága kezdeteként végül csak 1944-et ismerték el. Tehát messze nem harcolt, nem is harcolhatott annyit a kommunista eszmékért, mint a korábban ténylegesen beszervezett illegális

³⁵⁵ A későbbi szolnoki és megyei kommunista vezetők között Ragó Antal (szül.: 1898) már „rangidősnek” számított. Ő és Fodor János (szül.: 1901.), még voltak vörös katonák. Csiznyán Kálmán (szül.: 1903) tizenhétévesnek hazudva magát lépett be a Vörös Hadseregbe. De Dikó Balázs (szül.: 1906.) és Zsemlye Ferenc (szül.: 1909.) már csak tizenéves szemlélői voltak a Tanácsköztársaság eseményeinek. Tisza József (szül.: 1914) pedig, akit az első MKP megyei párttitkárrá választottak és Polónyi Szűcs Lajos (szül.: 1914) a cukorgyári sejt vezetője valójában a két háború közötti években nőtt fel. A Nagykunság területén Turbacs Mihály egykor direktóriumi tag volt Kenderesen, ezért telepítették át Kisújszállásra, de Bakó Kálmán (szül.: 1900) és Földi István (szül.: 1901) 18-19 éves fejjel élték meg a proletárdiktatúra hónapjait. Mezőtúron Magda Árpád (szül.: 1899.) és Kötél Imre (1901.) szintén a századfordulón születtek, míg a később nagy karriert befutó Juhász Imréné Gonda Zsuzsanna (szül.: 1912) megint csak a Horthy-rendszerben szerezte politikai ismereteit. (A születési adatok forrása: UNGOR T. (szerk.) 1969. 155-157. p.; Karcagon Tüdös Imre (szül.: 1905) sem volt tevékeny résztvevője a Tanácsköztársaságnak. GYÖRI T. (szerk.) 1975. 215. p.; Kivételt jelentett Jászberény, ahol az MKP szervezetet 1944-ben megalapító 9 főből 5-en egykori 19-esek voltak, élükön Tóth György István (szül.: 1887.) aki 1919-ben a városi KMP alapítói közé tartozott, a helyi Forradalmi Törvényszék elnöki tisztét is betöltötte, „valamint a helyi munkás-, paraszt-, katonatanács egyik jegyzőjeként és az Intéző Bizottság tagjaként működött. [...] A két világháború között úri szabóként dolgozott, [...] de mindvégig a kommunista párt tagja maradt.” Ő és maroknyi társa a hatóságok előtt ismert volt, ezért sem társadalmi bázist építeni, sem jelentősebb akciót szervezni nem tudtak a szélsőségeket elutasító berényiek között. CSEH D. 2018. 167-168. p.; A mezőtúri kommunisták kollektív visszaemlékezése is egyértelműen alátámasztja a generációs különbségről szóló megállapításunkat: „A Tanácsköztársaság után súlyos megpróbáltatásokat szenvedtek nemcsak a vezetők, hanem a vöröskatonák is, akik közül igen sokan lettek áldozatul a fehér terrornak. A terroristák sok esetben családjukkal szemben is alkalmazták a megtorlásokat. Ez volt az oka, hogy ilyen előzmények után a Tanácsköztársaságért harcoló elvtársak a Horthy-fasizmus hívei ellen jelentős számban nem vállalták az illegális párttal kapcsolatos munkát. [...] a Tanácsköztársaság idején működő Direktórium Munkástanács tagok nem voltak marxisták, így nem voltak kommunisták sem. [sic!] [...] az elszenvedett kínzások és üldöztetések megtörték őket, visszavonultak. A fiatalabb korosztályra várt a feladat, hogy felemelje a harci zászlót, amelyet az illegális súlyos éve alatt igyekeztünk tőlünk telhetőleg vinni.” MNL JNSZML XXXV. 57. M/14.

kommunista párttagok. A párt támogatásával elnyert új pozíciója kevés volt ahhoz, hogy a szolnoki veteránok tiszteletét és bizalmát kivívja.³⁵⁶

Kisújszálláson nem működött illegális kommunista sejt a két háború között, ezért a sokat szenvedett szolnoki kemény mag gyanakvással és nyilvánvalóan némi lenézéssel is viszonyult a náluknál fiatalabb, tanultabb, saját megítélésük szerint talán érdemtelenül gyorsan felívelő karriert csináló és befolyást szerző főispánra.

Vele szemben még a szolnoki szociáldemokraták 1944 utáni vezetőjével, Veres Józseffel és a baloldali kiskisgazda Guba Mihállyal is jobb volt a viszonyuk, mert őket már ismerték. De a Budapestről érkező szociáldemokraták közül Horváth Pál alispánnal is csak 1948-ig tudtak együttműködni, Kiss József SZDP³⁵⁷ megyei titkárral pedig még korábban konfrontálódtak. Mint messziről jött emberekkel, ellenszenvvel viseltettek irányukban is.

A kis létszámú illegális sejtek tagjait tehát egyfajta „szektaszellem” jellemezte, és emiatt később is alapvető bizalmatlansággal viszonyultak minden idegenhez.³⁵⁸ Az 1945 után meginduló, s az egykori besúgók felkutatását célzó nyomozások pedig még inkább ráerősítettek az egymással kötött szövetségeikre.

III.4.3. Társadalmi háttér

Az illegalitásban szerzett tapasztalatokon túl a kommunisták „politikai kultúráját” alapvetően meghatározó másik fontos tényező társadalmi összetételük volt. Különösen családi hátterük és iskolai végzettségük, munkakörülményeik alapján rajzolódik ki egy jellegzetes kör.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében szinte száz százalékban a nincstelen, pár elemit végzett kubikos, napszámos réteg csatlakozott csak az illegális sejtekhez, kiegészülve a kisiparosokkal, illetve a kisüzemek és építkezések segédmunkásaival. Az illegális kommunista sejtek társadalmi összetételét és korlátozott társadalmi bázisát jól érzékeltetik egy mezőtúri kubikos emlékei: *„Kiépült közben a városban a magánkisiparosok között is az illegális mozgalom. Nekünk sokáig nem volt velük kapcsolatunk. Amikor beolvadtak hozzánk, Busi Vince által tartottuk a központtal a kapcsolatot. Értelmiségi foglalkozású nem volt a mozgalomban, egyedül Domokos Albert néptanító szimpatizált velünk.”*³⁵⁹

Kisújszálláson az MSZDP tagság és pártvezetőség nagy részét szintén a tanulatlan, helyi földmunkások alkották, élükön Bakó Kálmánnal és Földi Istvánnal. Értelmiségiként mindössze három személy tűnt fel mellettük az 1945 előtti években. Egyikük a már fentebb

³⁵⁶ A szintén kisújszállási Herpai Sándor megyei rendőrfőkapitánnyá választása is vitát generált. Bővebben lásd a VI.3. A politikai küzdelem kulcsfontosságú terepe és eszköze: az államrendőrség című alfejezetet!

³⁵⁷ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1939-től a Szociáldemokrata Párt (SZDP) nevet használta.

³⁵⁸ A kommunistáknak érdekes viszonya volt magához a titok fogalmához is, mely az információszabadsághoz való későbbi viszonyukat is befolyásolta. Vö.: KIRÁLY V. I. 1999. és VÉGH V. (szerk.) 2016.

³⁵⁹ UNGOR T. (szerk.) 1969. 129. p.

említett Herpai Sándor, aki tanyasi tanítóként dolgozott és inkább csak szimpatizáns volt.³⁶⁰ A visszaemlékezésekben megemlített két másik név: Darvas László és Strasszer Gyula, két zsidó származású értelmiségi, akik marxista művekkel látták el az 1942-ig működő kisújszállási szociáldemokratákat és a budapesti illegális kommunistákkal is kapcsolatban álltak. Darvas 1936-ig a helyi MSZDP szervező titkára is volt, utána Budapestre került, Strasszer helyben maradt. 1942-ben mindkettőjüket munkaszolgálatra hurcolták el, és egyikük sem élte túl a háborút, így a legális kommunista pártnak már nem lehettek a tagjai.³⁶¹

Az illegális kommunisták társadalmi összetételét tekintve Szolnokon sem volt sokkal jobb a helyzet. Íme néhány jellemző példa:

Barta István öt elemi osztály elvégzése után lakatossegédként dolgozott.³⁶²

Dikó Balázs négy elemi után kőműves segédként dolgozott.³⁶³

Fodor János hat elemi után cipészként, molnárként, majd alkalmi munkákból élt. Később magánúton sikerült elvégeznie a 4 polgári iskolát is.³⁶⁴

Polónyi Szűcs András hat elemi után szíjgyártó és nyerges tanonc, majd 1920-tól cukorgyári munkás.³⁶⁵

Polónyi Szűcs Lajos hat elemi után villanyszerelő tanonc, majd cukorgyári munkás, 1941-ben főgépészi képeztést szerzett.³⁶⁶

Ragó Antal négy elemi után kubikosként, gazdasági cselédként, majd fatelepi munkásként dolgozott.³⁶⁷

Tóth Ferenc négy elemi után a fűrésztelepen dolgozott.³⁶⁸

Zsemlye Ferenc hat elemi után kőműves segédként dolgozott.³⁶⁹

A sort hosszan lehetne folytatni tovább. Az általuk szervezett, bérköveteléseket megfogalmazó akciókban, sztrájkokban is jellemzően építőmunkások, fatelepi munkások, illetve az aratósztrájkok esetén mezőgazdasági idénymunkások vettek részt nagy tömegben.

Mellettük Szolnokon is csak elenyésző számú kivételt jelentettek azok az értelmiségiek, akik kapcsolatba kerültek a mozgalommal:

Tabák Lajos:³⁷⁰ a Szolnoki Felsőkereskedelmi Iskolában érettségizett – s ezzel a

³⁶⁰ Személyéről bővebben lásd a VI.3. A politikai küzdelem kulcsfontosságú terepe és eszköze: az államrendőrség című alfejezetet!; Herpaihoz hasonló, baloldallal szimpatizáló értelmiségi volt Túrkevén Kapás Rezső, aki 1936-tól élt és dolgozott a városban hitoktatóként. MNL JNSZML XXXV. 57. K/2.

³⁶¹ KISS K. 1975.; KISS K. 1985.

³⁶² GYÖRI T. 1977. 5-11. p.

³⁶³ „11-en voltunk testvérek, de csak hatan maradtunk a nagy nyomor következtében [...] az édesanya szülés közben elvérzett, [...] dolgozni ment, hogy fenntarthassa magát.” KENDE J. 1977. 13-24. p.

³⁶⁴ MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Filmtár. Fodor János mikrofilmezett személyi anyaga.

³⁶⁵ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt, régi párttagok iratai. Polónyi Szűcs András

³⁶⁶ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt, régi párttagok iratai. Polónyi Szűcs Lajos

³⁶⁷ SZERÉNYI I. 1977. 49-71. p.

³⁶⁸ GECSÉNYI L. – SELMECZI L. (szerk.) 1974. 154. p.

³⁶⁹ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt, régi párttagok iratai. Zsemlye Ferenc

korabeli párttagság egészének iskolázatlanságához viszonyítva, lényegében már ő is értelmiséginek számított –, majd magántisztviselőként kereste kenyerét.³⁷¹ 1924-től az MSZDP tagja. Az Általános Munkásképző Egyletben és a Munkás Testedző Egyletben kapcsolatba lépett kommunista szimpatizáns munkásokkal, akiknek több szemináriumot tartott. 1929-ben tagja lett Kassák Lajos Munkakörének, s a hazai szociofotó egyik megteremtőjeként írta be nevét Magyarország kultúrtörténetébe. Ugyanazon év március 10-én a Magántisztviselők Országos Szövetsége szolnoki csoportja tagjaként kultúrestet rendezett a Munkásotthonban, majd a Vármegyei Úri Kaszinóban léptette fel az előadásával kisebb botrányt kavarázó nyomdász szavalókórust. A harmincas évek elején nagyrészt külföldön állította ki fotóit. A Munkakör 1932-es szolnoki szociofotó-kiállítását a rendőrség betiltotta, a szervezőket, köztük Kassákot és Tabákot rövid időre letartóztatták, és még a Magántisztviselők Szolnoki csoportját is betiltották. Tabák a továbbiakban jelentősebb mozgalmi akciót nem szervezett.³⁷²

Schwimmer Ferenc: korán árvaságra jutott, rokoni támogatással Brűnnben szerzett villamosmérnök diplomát. 1930 elején tért haza Szolnokra, ahol nem talált végzettségének megfelelő állást, ezért mint villanyszerelő helyezkedett el egy magáncégnél. Későbbi peranyagjában sokatmondó kitétel olvasható a vidéki, kommunista értelmiség és a tanulatlan munkásokból szerveződő illegális sejt viszonyáról: „Schwimmer Ferencz [...] saját beismerése szerint meggyőződéses kommunista, s mint ilyen Brűn[n]ben megfelelő kiképzésben részesült. [...] Itthon a szerény, napi 3 pengős gyárimunkás fizetéssel elégedetlen lévén, [...] a kommunistákhoz csatlakozik. Hozzájuk kapcsolatot szerezni, ha nem is volt nehéz, de mozgalmakra tevékenyen bekapcsolódnia, – elhihető neki – intellektuel voltára tekintettel hónapokig nem sikerült.”³⁷³ Csak júniustól tudott rész venni a helyi sejt munkájában, s október végén már le is tartóztatták.³⁷⁴ A fogházból 1933-ban szabadult, ekkor áttelepült Győrbe és mozgalmi kapcsolatai megszakadtak.³⁷⁵

Szana Antal: jogász, 1929-ben tért haza Szolnokra.³⁷⁶ Schwimmer Ferencsel a Tiszán

³⁷⁰ Életéről több visszaemlékezést és feljegyzést közöl: MÁKOS J. 2020. 301-365. p.

³⁷¹ Érettségi után a Karcagi Hungária Malom Rt.-ben helyezkedett el, ahol hamarosan bekapcsolódott egy sztrájk szervezésébe, ezért elbocsájtották. 1924-től a szolnoki Cukorgyárban kapott munkát. MÁKOS J. 2020. 302. p.

³⁷² „A »Magyar kir. Államrendőrség« szolnoki kapitánysága hamar észrevette, hogy a »magántisztviselőknél valami nincs rendben«. Szoros ellenőrzés alá helyezték mindenféle tevékenységünket. [...] 1933-tól fogva a vezetőség tagjai is már csak egy-egy kávéházi asztal körül, vagy esetleg a parkban és az utcán találkozhattunk néhányperces megbeszélésre...” Idézi: Uo. 310. p.

³⁷³ MNL JNSZML V. 474. 907/1933.

³⁷⁴ A kommunista értelmiségiek súlyosabb büntetésre számíthattak a korabeli ítélkezési gyakorlat szerint. A Budapesti Királyi Ítéltábla Schwimmerre kiszabott ítéletének indoklásában olvasható, hogy súlyosbító körülménynek tekintette, „hogy működése, mint főiskolai végzettségű meggyőződéses kommunistának a törvényes rendre nagyobb veszélyt jelent.” Uo.

³⁷⁵ GECSÉNYI L. 1977.

³⁷⁶ UNGOT R. (szerk.) 1969. 137. p.

tett csónakkirándulások alkalmával több oktató szemináriumot tartottak a párttagoknak 1930 nyarán. Szana „*a harmincas évek elején Budapestre költözött, ahol baloldali ügyvédekkel együtt dolgozott, s egészen 1942-ig sok baloldali és kommunista ellen indított büntető eljárásban látta el a jogi védelem nehéz munkáját.*”³⁷⁷

Kardos Jenő: érettségivel rendelkező vállalati alkalmazott, szakszervezeti aktivista. Akárcsak Tabák és később Szana, ő is tagja lett a Magántisztviselők Szakszervezete szolnoki csoportjának, annak 1932-es betiltásáig, ahol több marxista szemléletű ismeretterjesztő előadást is tartott.³⁷⁸

Szoros baráti és családi körök tagjai voltak Gura Irén és Dobos Rozália, akik a Wigand-féle könyvesboltban dolgoztak. Előbbi Szana, utóbbit Kardos vette feleségül. Fiatal lányokként is vállalták a konspiráció veszélyeit, előbb a Vörös Segély és a KIMSZ munkájában vettek részt, később párttagok lettek.

Schwimmer, Tabák, Szana és Kardos is egyaránt zsidó származású,³⁷⁹ fiatal, baloldali értelmiségiek voltak. Később Schwimmer is munkaszolgálatos lett, a többieket pedig 1942-ben sorozták egyazon, keleti frontra vitt büntetőszázadba.³⁸⁰

A zsidó származásúakkal kapcsolatban érdemes kitérni arra, hogy a társadalmi részarányukat meghaladó mértékű csatlakozásuk a kommunista mozgalomhoz országosan megfigyelhető jelenség volt, tekintettel utóbbinak a faji és felekezeti szempontból egyaránt egyenlőséget hirdető eszmeiségére, mely az üldözött kisebbségek számára feltétlenül vonzóbb közeget jelentett.³⁸¹ De ez a nagyobb részarány Szolnokon egyedül az illegális kommunistákkal kapcsolatban álló értelmiségiek alig néhány fős körében érvényesült. Az illegális kommunista sejtek tényleges tagságát, a tagságon belül játszott szerepeket és a

³⁷⁷ Szana és felesége csak a harmincas évek közepe után tértek vissza Szolnokra. MÁKOS J. 2020. 340. p.

³⁷⁸ Schwimmer, Szana és Kardos a Verseghy Gimnáziumban érettségiztek, így kamaszkoruk óta ismerték egymást, Tabák pedig utóbbiak jóbarátja volt. Uo. 325. és 340. p.

³⁷⁹ Megjegyzendő, hogy a zsidó fogalmat igen tágan és pontatlanul értelmező köznyelvvvel szemben különbség teendő a zsidó származás és az izraelita vallást aktívan gyakorló közösség között, továbbá a zsidó identitását elfogadók és megtagadók csoportjai között egyaránt. Nyilvánvaló, hogy a különböző zsidó és nem zsidó identitásokat valló emberek nem egységes tömböket alkottak, hanem sokan többes identitással éltek együtt. Aki magát zsidó származásúnak tekintette, az is sok esetben elsődlegesen magyarnak és csak azon belül zsidónak vallotta magát, mint ahogy a magyarság egészén belül sem volt egységes nézőpont azzal kapcsolatban, hogy a magyarságból kizáró tényezőnek tekintették-e a zsidó származást, vagy sem. RÉVÉSZ S. 1996. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-zsido-mint-olyan-es-nem-olyan> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

³⁸⁰ Kardos Jenőné elmondása szerint maga nem, de férje révén gyermekei a korabeli törvények értelmében szintén zsidó származásúnak minősültek, ezért a háború alatt bujkált velük. UNGOR T. (szerk.) 1969. 137. p.

³⁸¹ S éppen emiatt „*az átlagosnál jóval nagyobb eséllyel jutottak funkcióhoz a háború után. Nem állt módjukban kiszolgáltatni az ő megsemmisítésükre irányuló törekvéseket, nem állt módjukban közhivatalokban kompromittálniuk magukat, az átlagosnál magasabb képzettséggel rendelkeztek, s több okuk volt a háború előtti rendszert utálni, a háború utánit elfogadni.*” Mégis, 1945 novemberében a zsidóknak csak „*negyede-ötöde szavazott a kommunistákra*”, s a kommunista szavazatoknak csak „*3-4%-át adták a zsidó származásúak.*” Nem volt tehát egységes a zsidó származásúak viszonya sem a kiépülő új rendszerhez. Ráadásul 1956-ig a kommunista rendszer mellett állókat is, mint „*burzsoá elemeket*” számos alkalommal diszkriminálták és „*népi káderekre*” cserélték. RÉVÉSZ S. 1996.

különböző sztrájkokban érintettek teljes körét nézve viszont már egyértelműen marginális tényezőnek számítottak, elsősorban épp értelmiségi mivoltuk miatt.

Összefoglalva a fentieket: a vármegye egészen végig tekintve kijelenthető, hogy vidékünkön az illegális kommunisták körében az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szegényparaszti, illetve segédmunkás réteg dominált. S bár a megyeszékhelyen és Kisújszálláson akadt példa zsidó származásúak kommunista kapcsolataira is, de tényleges befolyásuk az illegális KMP akcióira csekély volt, majd az 1945-ben legálisan újjá szerveződő MKP politikájára teljesen jelentéktelen. Ez utóbbi nem csak a földmunkás-segédmunkás kommunisták túlsúlyának, hanem döntően a Holokausztnak a következménye.

Ahogy Darvas Lászlót és Strasszer Gyulát is elpusztította a zsidóüldözés, úgy Schwimmer is Mauthausenben, míg Szana és Kardos a keleti fronton lelte halálát, Tabák pedig csak 1948-ban tért haza a munkaszolgálatot követő orosz hadifogságból.³⁸²

Az 1945-ben színre lépő és a Magyar Kommunista Pártban meghatározó, vezető szerepet játszó vármegyei kommunisták között – jelen ismereteink szerint – nem tudunk egyetlen zsidó származásúról sem. Kardos Jenőné sz. Dobos Rozália az egyetlen, aki egykori illegális kommunistaként 1945 után is részese lett a pártvezetésnek, és férje, illetve gyermekei üldöztetése révén kvázi maga is zsidó származású család tagjának tekinthető. A hasonló cipőben járó Szana Antalné viszont, aki házasságkötése és férje ügyvédi munkája miatt kiesett az illegális mozgalmából, már nem kapott igazán fontos pártmegbízatást 1945-ben sem.

A különböző értelmiségi szakmák egyszerű szakszervezeti és párttagjai között a harmadik, negyedik, sokadik vonalban értelemszerűen lehettek és bizonyára voltak is zsidó származásúak, ahogy a magyar társadalom bármely más nemzetiségű, vallású kisebbségének tagjai is, de a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei kommunista archetípusa távolról sem a szociálisan érzékeny gondolkodású, zsidó származású értelmiségi.

Épp ellenkezőleg, nyomorban felcseperedett, az elemi iskolát jellemzően annak elvégzése előtt elhagyni kényszerülő és kamaszként kenyérkeresővé váló segédmunkásokat, kubikosokat, napszámosokat, esetleg kisiparosokat találunk nagy számban a mozgalomban és a második világháború után megalakuló vármegyei és városi MKP szervezetek vezetőségében. Az Alföld közepén, a társadalmi rendet radikális eszközökkel felforgatni szándékozó mozgalomtól ez talán annyira nem is meglepő fejlemény, mindenesetre egy a köztudatba beivódott országos legendát némileg árnyal, s helyi viszonylatban szertefoszlát.

³⁸² MÁKOS J. 2020. 338-345. p.

III.4.4. „Szekértábor” mentalitás

Az illegalitás éveiben kialakult gyanakvó, belterjes csoportszellem és értelmiséggel szembeni távolságtartás, a politikai kultúra hiánya, az elszenvedett sérelmek és az azokból táplálkozó bosszúvágy elemzése után van még egy kérdés, mely figyelmünkre érdemes kell hogy legyen. Az említettek társadalmi-politikai következményeit ugyanis tovább súlyosbította, s a párttagok személyes pályafutását is nagyban befolyásolta, hogy mindezek a jellegzetességek a kommunizmus totalitárius gondolkodásmódjával társultak. De mit is jelent ez pontosan?

Egy gondolkodásmód attól lesz totalitárius, hogy annak képviselői a teljes, a „totális igazság” birtokosának vallják magukat, s a nemzet, a haza, a demokrácia, vagy épp a szabadság védelmében a közösség érdekeinek képviseletét maguknak vindikálják, míg a velük egyet nem értőkre a nép, a demokrácia stb. ellenségeiként tekintenek.³⁸³ S ami igazán érdekes, hogy e küldetéstudattól fűtött, a vélemény szabadságát tagadó, kirekesztő mentalitás már azelőtt megjelenik, hogy egy diktatórikus rendszer teljesen kiépülhetne, sőt, épp e szellemi-politikai alapállás segíti elő a zsarnokság létrejöttét.³⁸⁴

Az angolszász szakirodalom ezt a kirekesztő, társadalmi-politikai szervező elvet a „tribalism” névvel illeti.³⁸⁵ Magyar nyelven olykor tükörfordításban, „törzsi gondolkodás”-ként is előfordul, de leggyakrabban kétségtelenül a „szekértábor”, illetve többes számban a „szekértáborok” kifejezést használjuk a köznyelv részeként.³⁸⁶

Mivel a kommunizmus ideológiája is totalitárius ideológia volt, mely társadalmi törvényszerűségeket és ebből következően eleve elrendelt történelmi változások vitathatatlan

³⁸³ Fontos kihangsúlyoznunk, hogy véleményünk szerint a pártállam kiépülésének Hannah Arendt-hez köthető totalitárius jellemzése és a totalitárius gondolkodásmód nem egymást fedő, nem azonos fogalmak! Utóbbi megértése, és társadalom-, illetve politikatörténeti hatásainak vizsgálata elengedhetetlen egy demokráciakisérlet bukásának mentalitástörténeti elemzése szempontjából. Vö.: ARENDT, H. 2003.

³⁸⁴ Mivel a gondolkodás és szólás szabadsága az alapvető szabadságjogok közé tartozik, s mint ilyen a polgári liberális demokráciák létének előfeltétele, ezért magától értetődő, hogy a 20. századi fasiszta/náci és kommunista rezsimiek egyaránt antiliberális rendszerek voltak. A szabad gondolkodás és véleménynyilvánítás lehetősége ebből következően már 1945 előtt is fokozatosan leépült, ahogy az 1945 utáni újrakezdéskor is igen gyorsan felszámolódott. A szélsőjobbnak tehát – megítélésünk szerint – nem a szélsőbal az ellentéte, hiszen pont így: egy lyukas kabát kifordítva is lyukas marad. Ahogy egy magát liberálisnak nevező csoport is, abban a pillanatban, hogy szélsőséges, kirekesztő magatartást tanúsít, per definitionem megszűnik polgári liberális demokratának lenni. Vagyis nem a hangoztatott nemes célok: nemzet, demokrácia, szabadság, erkölcs védelme a meghatározó, hanem az, képes-e egy csoport az övétől eltérő nézeteket tolerálni. A szélsőséges, kirekesztő és gyűlölködő gondolkodás valódi ellentéte tehát az önmérséklet, az emberség, az ellenvélemény jogát tiszteletben tartó demokratikus párbeszéd, politikai oldaltól és szólamoktól függetlenül.

³⁸⁵ A lehetséges (kortárs, nemzetközi, történelmi és interdiszciplináris) példák „állatorvosi lovaként” említhető CHUA, A. 2018. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-06-14/tribal-world> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.); A demokrácia és törzsiség viszonyának amerikai fókuszú jellemzésére, összeegyeztethetőségük felvetésére, illetve a törzsi magatartás mibenléte pontos definiálásának fontosságára lásd: DAVIS, S. 2020. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3949816 (Utolsó letöltés: 2022. március 02.)

³⁸⁶ Újabbban a közösségi médiának a felhasználók gondolkodására gyakorolt hatását, a véleménybuborékok kialakulását megfigyelve mind gyakrabban használják a „buborék” kifejezést is. A buborékok, azaz a szekértábor mentalitás más tudományterület művelői által is tapasztalt következményének leírására kortárs magyar példaként lásd a covid-járvány kezelésével kapcsolatos alábbi esszé záró gondolatait: FERENCI T. 2021. <https://github.com/tamas-ferenci/GondolatokAJarvanyugyiAdatokKozleserol> (Utolsó letöltés: 2022. március 02.)

szükségszerűségét hirdette, így hazai képviselőire is kirekesztő, totalitárius mentalitás volt jellemző. E szemléletnek a szerepét a 45 utáni demokráciakísérlet bukásában, úgy véljük, nem lehet eltúlozni. Épp ellenkezőleg, bár napjainkban is sokak történelmi ismereteinek részét képezi, hogy ez a mentalitás létezett, valódi jelentőségét és napjainkig érvényesülő hatását a történelmi folyamatokra mintha nem tudatosította volna kellően a hazai történész szakma.³⁸⁷

Miként jelent meg ez a gondolkodásmód az 1945 utáni hazai politikai életben és miként befolyásolta a kommunisták magatartását, illetve tágabban a demokráciakísérlet bukását, a Rákosi-rendszer kiépülését? Ezen kérdés megválaszolásához vármegyei példák segítségével igyekszünk közelebb jutni.

Már az 1945-ös választási kampány hónapjaiban is megfigyelhető volt a Magyar Kommunista Párt esetében, hogy az illegalitás évtizedei alatt kiforrott csoporttudat és a totalitárius kommunista ideológia nászából egy sajátos politikai alapállás született, melyet legtömörebben úgy foglaltak össze, hogy, *„ha nem leszünk szervezettek, a reakció erőt vehet rajtunk. Aki nincs a munkásosztállyal, az a munkásosztály ellen van, annak pusztulnia kell.”*³⁸⁸

A társadalmat tehát két csoportra: a munkásosztályra és szövetségeseikre (az ún. munkás-paraszt szövetség, kiegészülve a „haladó” értelmiséggel), illetve a velük szemben álló reakciósokra osztották (tőkések, bankárok, kizsákmányolók, árdrágító kereskedők, fasiszták, néppellenesek, reakciós értelmiségiek, a korábbi elit és az általuk megtevesztett emberek, tehát bárki, aki nem ért egyet a kommunista párttal).

A totalitárius szemlélet lényegét esetükben is az adta, hogy a párt döntéseit és az eszme helyességét vakhittel fogadták el. A központi pártutasítást parancsként felfogó, a személyes kételyeket elfojtó attitűd többször is megjelenik a kommunista veteránok visszaemlékezéseiben. Az 1946-ban egyszerű kubikosból lett főispán, Földi István például így emlékezett vissza megbízatásának körülményeire:

³⁸⁷ A kevés kivételek egyikeként hivatkozhatunk Hegedűs Andrásra, aki 1988-as tanulmányában saját csoportjának mentalitását vizsgálva jutott tett érdekes megállapításokat. Úgy vélte, hogy az érdekek és a betöltött funkciók vizsgálata önmagában nem képes megmagyarázni egy-egy személyiségtípus kialakulását. Ehelyett az adott csoportra jellemző részkultúrában történő szocializáció szerepét emelte ki. Elemzésében az illegális pártmunkásból lett funkcionárius réteget vette górcső alá, melyet összekötött a „párt glorifikálása” és a „messianisztikus tudat”. Előbbi azt is jelentette a csoport tagjainak, hogy a párt a „végső igazság tudója”, tehát „tévedhetetlen”, utóbbi pedig a pártmunkás saját világmegváltó hitét eredményezte. HEGEDŰS A. 1988.; Személyes és irodalmi élményekre támaszkodó elemzést közölt még a sztálinizmus ideológiájának és lélektanának kapcsolatáról (többek között idézve Milován Đilas megállapítását, miszerint *„Minden zsarnokság az emberről és a társadalomról szóló végső igazságokkal kezdődik.”*): LITVÁN Gy. 2008. 291. p.

³⁸⁸ *Tiszavidék: Szervezkedjünk... tanuljunk!* 1945. július 24.; A totalitárius gondolkodásmódra 1945 előttről is számtalan példa hozható, bizonyítva, hogy a szélsőjobb- és szélsőbaloldali csoportok ugyanannyira kirekesztők a székértáboron kívül lévőkkel szemben. Ennek alátámasztására álljon itt egy idézet a Gömbös Gyula miniszterelnök nemzeti munkatervét méltató egyik cikkből: *„a nemzeti egység jegyében [...] Jaj tehát azoknak a társadalmi osztályoknak, amelyek idejében nem tudják alárendelni sorsukat a nemzet közös érdekének és jaj azoknak, akik a magyar sorsközösségben nem akarják megtalálni a maguk helyét. A természet nem tűri meg azt, hogy a rész az egész ellen forduljon. A társadalom is kiveti magából azokat, akik nem tudnak harmonikusan beilleszkedni a közösség érdekeibe.”* Kunszentmártoni Híradó, 1935. február 3. Közös erővel, közös akarattal.

„– Olt [Károly] elvtárs! Én vagyok olyan kommunista, hogy ha a párt azt mondja: menjek Spanyolországba, én csomagolok és megyek.

– [...] Nem kell Spanyolországba mennie, csak Szolnokra, főispánnak. [...]

– De énnekem ehhez semmiféle ismeretem nincsen. Nem érti meg Olt elvtárs? Nem vállalhatom.

– Na és mit mondott az előbb? Ha Spanyolországba kell mennie, máris csomagolna?! Tud maga spanyolul, Földi elvtárs?

– Hát igen, spanyolul se tudok – mondtam és nyeltem egy nagyot.”³⁸⁹

Utódját, a háború előtt még gazdasági cseléd Juhász Imrénét ugyanilyen váratlanul és felkészületlenül érte a felkérés: „azt hittem, hogy menten összeesek. Én? kérdeztem – Hát mit értek én a közigazgatáshoz? – Majd belejössz – mondták.”³⁹⁰ Végül ő is arra jutott magában, hogy „a párt utasítása számomra parancs. [...] Én megfogadtam: ideállított a párt, a nép bízik bennem, akkor nekem itt helyt kell állnom.”³⁹¹

Ez a fajta mentalitás nem csak a vármegye kommunistáira és nem csak az iskolázatlan munkás-paraszt rétegre volt jellemző. A több nyelven beszélő, intelligens külpolitikai újságíró, a Szabad Nép budapesti munkatársa, Vásárhelyi Miklós az előbbieknél sokkal cizelláltabban fogalmazta meg az illegalitás, a centralizált pártstruktúra és általában a totalitárius gondolkodásmód 1945 utáni hatását a Párthoz fűződő viszonyára:

„– Voltak dolgok, amiket nem értettünk és nem is nagyon mertünk megkérdezni, és nem is nagyon tudtuk, hogy kit kérdezzünk meg. [...] és még egymással se beszéltük ezt meg, mert azért az illegalitás gyakorlatából akkor még bennünk élt, hogy nem nagyon jó kérdezgetni.

– Mitől féltetek akkor?

– Abban a pillanatban, mihelyt az ember elkezd kérdezgetni, az a furcsa érzés támadhat, hogy ez nem fogadja el a párt politikáját úgy, ahogy van. Érdeklődik, feszegeti a dolgokat. Biztos megvan ennek az oka, és az nem rá tartozik.

– [...] Mi volt ennek a magatartásnak a pszichológiája?

– [...] Ennyire dresszírozva voltunk gondolatilag, mert [...] már a kérdés is olyasvalaminek volt a jele, hogy kételkedünk, bizonytalanok vagyunk, kérdésessé tesszük, amit a párt csinál. [...] Ezeket olyan dolgoknak vettük, amelyeket nem nagyon értettünk, de mondom, érdekes módon még csak nem is beszéltünk arról, hogy van ez, mint van ez. Nem képezte kétkedés tárgyát.”³⁹²

³⁸⁹ BICSKEI G. 1985. 91-92. p.

³⁹⁰ GYÖRI T. (szerk.) 1975. 208. p.

³⁹¹ Uo. 209-212. p.

³⁹² HEGEDŰS B. A. – KOZÁK Gy. 2001. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Evasarhelyi-elvtars-maga-nem-erti-mirol-van-iten-szo%E2%80%9D> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

Míg 1945-ben a konspiráció gyakorlata és a párt helyes politikájába, az eszme helyességébe vetett hit dominált nála, addig a Rákosi-rendszerben, Rajk László letartóztatása után, az elvhűsége túl már a szorongás is elhallgattatta:

„– *Ettől a pillanattól kezdve én is félni kezdtem. [...] feltámadt bennem az az érzés, hogy te jó Isten, itt spanyolos [tehát a polgárháborúban Franco ellen harcoló], volt szovjet tiszt, [...] emberek [...] lebukhatnak! Mi jöhet még!? Lehet, hogy van olyan dolog, amiben én is benne vagyok, de nem is tudok róla és engem is felelősségre vonhatnak? Hirtelen minden rejtélyessé, megfoghatatlanná, megmagyarázhatatlanná lett, és ezáltal szorongást idézett elő bennem, amit azonban '53-ig nem mertem senkivel megosztani, még Edittel sem. [...] Arra gondoltam, hogy ha én kifejezem azt, hogy bizony én is kényelmetlenül érzem magam, szorongok, félek stb., akkor hátha felmerül [...] a feleségemben [!], hogy azért nekem is lehet valami a fülem mögött. Nem olyan régen ismertük még egymást, [...] Ha valaki fél a párttól, már eleve van benne egy distancírozás és egy bizalmatlanság, s akkor annak oka kell, legyen. Tehát én a félelmemet, szorongásaimat nem mertem még Edittel sem megosztani.*”³⁹³

Az illegálisból nemcsak személyes magatartásmintáikat, hanem a kommunista párt centralizált működését is tovább vitték az 1945-től kezdődő legális időszakba, melynek kezdetén az akkor még kiélezett, többpárti versengés a hatalomért szintén hozzájárult ahhoz, hogy az MKP legfelső vezetése esélyt sem adott a párton belüli kritika kifejlődésének.

A társadalmat két szemben álló táborra osztó (a kommunisták vezette nép vs. a nép ellenségei) és a belső vitákat, kritikát, pártdemokráciát ellehetetlenítő háborús retorika a megyei lap hasábjain közölt propagandában is tetten érhető:

„*Ha a Független Kisgazda Párt demokratikus ereje nem elegendő és a vezetés kapitalista és klerikális reakció kezébe csúszik át, úgy színt kell vallaniuk, hogy kikkel akar a párt együtt haladni. A néppel tart-e, vagy a nép ellenségeivel akar együttműködni. [...]*

Erős és keménykezű kommunista táborra van szükség, [...] Olyan pártegységet akarunk, amely a döntés pillanatában úgy sújt le az ellenségre, mint egyetlen kalapács.

A Párt az összesség érdekeit tartja szem előtt és nem fecsérli el részletkérdésekre a Párt erejét. A Magyar Kommunista Párt harcos élcsapat”³⁹⁴ – állították, mely ezek szerint a teljes igazság birtokában mindenkinél jobban tudta, hogyan képviselje a nép egészének érdekeit. Aki vitatta a párt irányvonalát, az népellenes, vagy a pártegységet megbontó belső ellenség lett. A totalitárius „velünk, vagy ellenünk” szemlélet így számolta fel a szekértáborok közötti független értelmiségi lét és a belső kritika lehetőségét egyaránt, hiszen az erkölcsi-

³⁹³ Uo.; Ugyanerről lásd még: LITVÁN Gy. 2008. 299-300. p.

³⁹⁴ *Tiszavidék*, 1946. március 7. Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter nagy beszéde a megyei kommunista pártkonferencián. A Kommunista Párt megyei szervezeteinek kiküldöttei letárgyalták az időszerű kérdéseket.

szakmai „részletkérdések” csak hátráltatták az élcsapat győzelmét. Márpedig az „összesség”, a „nép” képviselőjében bármilyen eszköz, akár az erőszak alkalmazása is megengedett.³⁹⁵

A kommunista párt többször is nyomatékosította, hogy a – hiperinfláció fokozta közellátási gondok miatt elégedetlen – munkásság indulatait akár eszközként is hajlandó felhasználni az útjában állók elsöprésére. A kiélezett politikai küzdelmet végig kísérő szólamok fenyegető légkörére számtalan olyan idézet volna felmutatható, mint például az MKP szolnoki MÁV műhelyi taggyűléséről írott egyik cikk néhány záró sora, ami igen explicit stílusban üzent a táboron kívül állóknak:

„Ezek az acélkalapácsok nemcsak termelni tudnak, hanem harcoss fegyverré is válhatnak a demokrácia védelmében.

*A szolnoki Máv. műhely kommunista munkássága híven őrt áll, védi a dolgozók és a nemzet igazi érdekeit, veszni fognak azok, akik a munkásság gyöngülésére és a demokrácia romlására spekuláltak, lesújt rájuk végre az építő, harcoss ökök.”*³⁹⁶

A hatalomért folyó harcot tehát az „ellenzéket” „ellenségé” változtató, kirekesztő fogalmazásmóddal, tudatos politikai nyelvhasználattal is vívták.³⁹⁷ E szavaknak azok a fizikai erőszakkal fenyegető, vagy azt ténylegesen is alkalmazó – hivatalnokok elmozdítását célzó, avagy földvisszaperléseket megakadályozó – valós tömegdemonstrációk adtak további nyomatékot, amelyek ekkoriban sorozatosan borzolták a kedélyeket, mindenki számára nyilvánvalóvá téve a jogállam, s vele az 1945 utáni demokráciakísérlet hanyatlását.³⁹⁸

A szekértáboron kívül mindenhol ellenséget látó szemlélet eredményezte azt, hogy 1945 után a különböző közigazgatási, majd a fordulat évét követően bármely szakmai pozíció

³⁹⁵ Arra, hogy e szekértábor logika nem először és nem csak a baloldalon jelentkezett, álljon itt egy példa 1938-ból: „Még arra is gondolhatunk, hogy [...] a tettekre felajzott jó szándék itt ott, de elég sokfelé, [...] idegen érdeket szolgáló irányítók ügyes mesterkedésével tudtán és akaratan kívül mellékvágányra állítottak, [...] A zűrzavaros zenebonát tehát el kell hallgattatni. És itt most nem szabad formulákat keresni, nem szabad kísérletezni. Ha szép szóval nem megy, alkalmas eszközöket kell elővenni, – de rendet és fegyelmet kell teremteni! Ezt kívánja, nem kívánja: követeli az állam érdeke, [...] és minden józan, hazáját szerető magyar, az élen a frontharcos szövetség fegyvelmezett tömegeivel és a bajtársi szövetségekbe tömörült kemény öklű magyar ifjúsággal.” *Nemzeti Jövők*, 1938. május 14. Egy zászló, egy cél, egy vezér!

³⁹⁶ *Tiszavidék*, 1946. július 7. Ragó Antal nemzetgyűlési képviselő a Máv. műhelyben. Nehezen várja a vasúti munkásság a jó pénz megteremtését.; A stílus ugyan egyszerűbb volt, de mondandójuk lényege, a magasztos célokra hivatkozás és az egységet megbontókkal szembeni erőszakkal fenyegetés, nem sokban különbözött Imrédy Béla programbeszédének ellentétes politikai előjelű összefoglalásától, aki 1939-ben „nemzeti egység”-be szólított mindenkit: „ami annyit jelent, hogy [...] együtt érezzen és egyet akarjon a magyar nép. Az új magyar társadalomnak nacionalista társadalomnak kell lenni, amelyet katonai szellem hat át. [...] alapja csak a keresztény erkölcs, keresztény összetartás lehet. Az az evangéliumi harcoss szeretet, amely nem a kényelmes megbocsátást gyakorolja, de ha kell korbáccsal veri ki a kufárokat a nemzet templomából.” *Nemzeti Jövők*, 1939. január 11. Imrédy beszéde.

³⁹⁷ A nyelvi konstrukciók használatáról bővebben lásd a disszertáció II.2.5. Közös alapértékek és tisztá közbeszéd című alfejezetét!

³⁹⁸ A MÁV említett szakszervezeti tisztújításról szóló belső jelentés szerint ténylegesen is alkalmaztak fizikai erőszakot a kiscigányokkal szemben, akik számarányuknak megfelelő részt követeltek a szakszervezetek vezetőségben. „A gyűlés lefolyása egész viharos hangulatban volt, [...] Odáig fajult a helyzet, hogy ezeket a hangoskodókat kivitték a teremből és egy pár elvtárs tetteleg is bántalmazta őket.” PIL 274/17/55.

betöltésekor a szakértelem helyett a lojalitás lett a fő szelekciós szempont.³⁹⁹

A be nem hódoló független értelmiség egyes tagjainak naiv, vagy kétségbeesett ragaszkodását a szakmaisághoz, majd erőszakolt félreállításukat illusztrálják azok az 1946-os beszámolók, melyek a szolnoki orvos szakszervezet tisztújításáról tudósítanak egy hét eltéréssel. Már az első választás is nyílt nyomásgyakorlással kezdődött június 19-én, midőn Dikó Balázs, kommunista párti szakmaközi titkár *„rámutatott arra, hogy a szakszervezeti választásoknál igen fontos, hogy a munkáspártok soraiba tartozó dolgozók kerüljenek a vezetők közé. [...] nem közömbös, milyen politikai felfogást vallanak Szolnok orvosai.”*⁴⁰⁰

Mégis, a jelenlevők kívánságára titkosan megejtett szavazáson, szűk többséggel újraválasztották a régi, nem munkáspárti elnökséget. A Baloldali Blokk jelöltje azonban ekkor felállt, és bejelentette, hogy *„a választást nem fogadja el, mert annak eredménye arra utal, hogy a szolnoki orvosok jó része politikai felfogásban nem azonosítja magát a mai idők demokráciájával.”* Milyen kifogást hangoztatott a régi vezetőséggel szemben? Személy szerint semmit, de hangsúlyozta, hogy *„a Szakszervezetekben harcos politikát folytatnak mindenütt, az orvostársadalom sem vonhatja ki magát ez alól.”*⁴⁰¹ Az egyetlen problémát tehát az újraválasztott vezetőség függetlensége, munkáspárti székértáboron kívülisége jelentette.

Az egyéni reakciókra a hozzászólásokban láthatunk példákat. A helyzetet mentegető, alkudozó álláspontra helyezkedők egyike *„felszólalásában kifejtette, hogy az orvosok nem értenek a politikához és ez az oka, hogy nem helyezkedtek megfelelően.”*

A munkáspártok mellett időben elköteleződő másik orvos viszont amellet érvelt, hogy *„Közismert dolog, hogy az Orvosi Kamarában és a Mone-ban erős jobboldali politika folyt, amely szorosan összefüggött az állásba juttatások kérdésével. Ma elmúlt az úri fölényesség ideje, az orvosok nem lehetnek távoli szemlélők, nyugodtan üzhetik a dolgozók igazságos politikáját. Az orvosoknak is fel kell venni a harcot saját soraikban a reakció ellen.”*

A független értelmiségi léthez ragaszkodó társuk viszont nem szívesen látta, *„hogy a Szakszervezet politizál. Attól tart, hogy a Szakszervezet élete személyi harcokká alakul át.”*⁴⁰²

Félelme nem volt alaptalan, a Baloldali Blokk orvosai ugyanis állást foglaltak a választás eredménye ellen és kivonultak, az orvosok többsége pedig ettől megrettenve a tisztújítás megismétlése mellett döntött. Indoklásuk szerint az első választás *„nem fejezte ki híven és helyesen a jelenlevők óhaját”*, ami titkos szavazás esetén meglehetősen abszurd

³⁹⁹ Juhász Imrénének is megmagyarázták elvtársai *„hogy miért kell ennek úgy lennie: a régi közigazgatási apparátusra nem lehet támaszkodni és itt most elsősorban a politikai megbízhatóság a lényeg. Majd tanulok, belejövök és majd segítenek. [...] Közben meg kellett küzdenünk a régi maradványokkal. Persze akkorra már a közigazgatásban dolgozók 80%-a kicserélődött.”* GYÖRI T. (szerk.) 1975. 209-211. p.

⁴⁰⁰ *Tiszavidék*, 1946. június 23. Az orvos szakcsoport tisztújító ülésén Baloldali Blokk alakult.

⁴⁰¹ Uo.

⁴⁰² Uo.

érvelés, s egyértelmű jele a politikai nyomásgyakorlás hatására bekövetkezett irányváltásnak.

A hat nappal később megismételt választáson már természetesen a Baloldali Blokk jelöltjei győztek. Azt, hogy az eltelt időszakban az orvosokra milyen más irányú nyomás nehezedett még, nem tudjuk, de a régi szakszervezeti elnök és több vezetőségi tag már el sem indult a megismételt tisztújításon. A város tisztifőorvosa, aki a front átvonulásakor szerzett érdemei miatt ekkor még védettebbnek érezhette magát, mégis felszólalt és azon értelmiségi álláspont mellett érvelt, hogy az orvos *„még az esetben is tiszteletben tartandó, ha párton kívüli.”* A többi felszólalás hatására azonban a vita személyeskedésig fajult, melyet Dikó Balázs azzal zárt le, hogy *„Taktikázás helyett vessenek az orvosok önmagukkal számot és válasszanak a mai idők szellemének megfelelően vezetőséget.”* Az új elnök méltatta elődje *„érdemeit és azt jegyzőkönyvben is megörökítette”*, majd kifejezte azon szándékát, hogy a *„szakszervezeti csoportot bensőséges, demokratikus tartalommal akarja betölteni.”*⁴⁰³ Mondván ezt egy antidemokratikusan kiharcolt, személyeskedésig fajuló tisztújítás után...

Az eltérő politikai és a független szakmai álláspontok képviselőit bíráló, minden szakmai/művészeti/erkölcsi „részletkérdést” a nagypolitika élet-halál harcmezejének „barát, vagy ellenség” ténfelére kényszerítő mentalitás legsúlyosabb következménye az volt, hogy a demokratikus párbeszéd és a szakmai érvelés felszámolásával ellehetetlenítette a valódi problémamegoldást. Ehhez ugyanis érvek ütköztetésére, racionális mérlegelésre van szükség. Ám ha egy döntés helyességét nem annak megalapozottsága, hanem a döntéshozó politikai hovatartozása dönti el, akkor az a szakmaiság végét jelenti, és idővel a valóság irracionális tagadásához vezet: a rossz döntések következményei helyett sikerekről, a letagadhatatlan kudarcok esetén pedig jó döntésekről és az ellenség aknamunkájáról eshet csak szó.

Mint láthattuk, a szekértábor mentalitás jelentkezése időben megelőzte a kommunista diktatúra teljes kiépülését, és az 1945-ös demokráciakísérlet kudarcának is kétségtelenül egyik tényezője volt.

⁴⁰³ *Tiszavidék*, 1946. június 31. A Baloldali Blokk győzött az orvosok tisztújításánál.

IV. Frontátvonulás alatt és után: első lépések és a pártszervezetek létrejötte

IV.1. A frontátvonulás időszaka 1944 őszén

A második világháború pusztítása Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét sem kerülte el. Ezen időszak jellemzésekor külön érdemes szólni a légi-, majd a szárazföldi harcokról, illetve a helyi kommunisták és szimpatizánsaik frontátvonulás alatti és utáni tevékenységéről.

A hadi események szakaszos ismertetését indokolja, hogy a háború is fokozatosan érte el a vármegye területét. Egyes települések ugyanis már 1944 nyarán súlyos légitámadásokat szenvedtek el, amikor a keleti front még a Szovjetunió területén hullámlott. Szolnok különösen sok, összesen tizenegy angolszász, tizennégy szovjet és legalább hat német légitámadás célpontja volt, mellyel az ország legtöbbet bombázott városai közé tartozott.⁴⁰⁴ Az angolszász hatalmak szemében a megyeszékhely kiemelt stratégiai jelentősége elsősorban közlekedési csomópont jellegéből adódott, hiszen közúti és vasúti Tisza és Zagyva hidakkal rendelkezett, továbbá kiterjedt vasútállomásán⁴⁰⁵ német, majd olasz szállító parancsnokság is létesült,⁴⁰⁶ emellett a városban laktanya, a Szandai réten pedig katonai repülőtér működött. Míg a brit és amerikai légierő stratégiai bombázói a hátszínre célozták, addig a szovjet harcászati bombázások már közvetlenül a Malinovszkij marsall vezette 2. Ukrán Front harcoló alakulatait voltak hivatottak támogatni az előrenyomulásban.⁴⁰⁷ Miután a város november 4-én szovjet kézre került, a német légitámadások ismételtén a vasúti létesítményeket vették célba, a szovjet előrenyomulás lassítását remélve ezektől.⁴⁰⁸

A háborús eseményekkel párhuzamosan az illegális kommunisták helyzete is mind nehezebb lett. Többségük évek óta rendőri felügyelet alatt állt, majd az ország háborúba lépése után a mozgalom több tagját is kivítették a keleti frontra mint munkaszolgálatost.⁴⁰⁹

A szerencsésebbeket „csak” a hátszínre dolgoztatták, mint például a mezővárosiak

⁴⁰⁴ A bombázásokról részletes elemzést közöl: MAGÓ K. 2011. és MAGÓ K. 2021.

⁴⁰⁵ Az amerikai légierő hírszerzése a szolnoki vasútállomást Budapest után az ország második legfontosabb vasúti csomópontjaként tartotta számon. OLÁH A. P. 2014. 307. p.

⁴⁰⁶ A keleti frontra induló és onnan érkező szerelvények fontos állomáshelyét a legsúlyosabb légitámadás 1944. június 2-án érte. A szőnyegbombázás az állomáshoz közeli vasutas kolónia utcáit gyakorlatilag a földdel tette egyenlővé, ugyanakkor az állomásépület csak részben pusztult el. Számos teher- és személyszállító vagon is megsemmisült, és százas nagyságrendben veszítették életüket magyar civilek és nagyrészt német katonák. MAGÓ K. 2011. 389. és 394. p.

⁴⁰⁷ Dr. Somodi István visszaemlékezése szerint is az angolszász bombázások voltak azok, melyek rendkívül megviselték a szolnokiakat, s ez már a hivatalos kiürítés előtt is a város kiürüléséhez, a lakosság vidékre költözéséhez vezetett. MNL JNSZML XIV. 20.

⁴⁰⁸ A kutatások jelenlegi állása szerint a németek novembertől december 17-ig négyszer bombázták Szolnokot, amit 1945. március 2-ról 3-ra és 3-ról 4-re virradó éjszakákon még legalább két légitámadás követett, amikor is előbb vasúti szerelvényeket, majd a pályaudvart támadták. MAGÓ K. 2021.

⁴⁰⁹ A munkaszolgálatból vissza nem tértekről bővebben lásd a III.4.3. Társadalmi háttér című alfejezetet.

egy csoportját, akik az érdi sportrepülőtéren kaptak munkát 1942-ben.⁴¹⁰

Azok, akik lakhelyükön maradhattak, legfeljebb csak a moszkvai rádió magyar nyelvű adásait hallgatták titokban.⁴¹¹ 1943 folyamán az akkor már hadiüzemnek számító szolnoki fatelepeken még volt egy sikeres bérsztrájk, melyet Ragó Antal szervezett – akit el is bocsájtottak ezután –, de 1944-ből már erre sem találni példát. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a német megszállást követően sok ismert baloldalt letartóztattak és internáltak Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében is.⁴¹² A szolnokiak közül több mint 40 főt vittek el, de más településekről is begyűjtötték azokat, akik a hatóságok látókörében voltak.⁴¹³

Kisújszálláson 1944. április 4-én szedték össze a legaktívabb és éppen ezért a hatóságok előtt is ismert szociáldemokratákat, kb. 22 főt. Bakó Kálmán visszaemlékezése szerint mintegy három héten át a városháza pincéjében tartották őket fogva, s ezalatt többségüket szabadon engedték. A legveszélyesebbnek tartott hat vezetőt azonban internálták, előbb a budapesti toloncházba, majd onnan Nagykanizsára szállítva őket.⁴¹⁴ Ott a front közeledtével párhuzamosan fokozatosan enyhült a foglyok helyzete is. *„Csendesebb lett az őrség tevékenysége. [...] Nálunk talán azért is volt könnyebb [...] [mert] a szolgálatot rendőrség látta el. Ezek úgy általánosan mások voltak, mint a csendőrök, vagy a fogházőrök. Nem is jó beszélni arról, ahol németek voltak.”* Bakó szerint Nagykanizsán igen jól bántak velük. Bár minden nap dolgozniuk kellett, de összességében könnyebb munkát végeztek, mint otthon, és az ellátás is bőséges volt. Ráadásul összebarátkozott egy szegényparaszti családból származó rendőrtizedessel, aki a táborban a postát kezelte. Eleinte a táboron kívül vásárolt újságot kapta meg tőle, később már a tábori cenzúrát megkerülve hozta-vitte leveleit a postára. Utóbbi azt jelentette, hogy fogolytársait pontosan tudta *„tájékoztatni minden otthoni eseményről. Akkor ez többet ért az aranynál, ha tudta az ember, hogy a családja jól van.”*⁴¹⁵

Korábban utaltunk már arra, hogy e táborból végül hazaengedték az oda internált politikai foglyokat. Bakó szerint a kisújszállási rendőrkapitány már jóval ez előtt megüzente az otthon maradt feleségén keresztül, hogy kérjék személyesen tőle levélben a mezőgazdasági

⁴¹⁰ GYŐRI T. (szerk.) 1975. 145. p.

⁴¹¹ Jászberényből a Tanácsköztársaságban magukat funkcionáriusként exponáló három főt – Tóth György Istvánt, Farkas Jánost és Ménkú Istvánt – különleges munkásszázadba sorozták be és Gyónra vitték. A baloldali emberek helyzetét később így jellemezték: *„A háború alatt említésre méltó mozgalmi esemény nem történt. Egyes elvtársak elszigetelten össze-összejöttek és tervezgettek. Ez volt az egész.”* MNL JNSZML XXXV. 57. J/3.

⁴¹² Amikor a Gestapo Szolnokon is megkezdte működését, volt olyan ekkor már mozgalmi vonalon nem tevékenykedő kommunista, aki azonnal otthagyta munkahelyét, hogy elkerülje a letartóztatások újabb körét, mint például Dikó Lászlóné, aki mozi jegypénztárosként a háború éveiben már csak Tóth Ferencsel tartott kapcsolatot, informálisan tájékoztatva őt a lakosság hangulatáról. GYŐRI T. (szerk.) 1975. 98. p.

⁴¹³ MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény IV. fcs. 1. ő.e.

⁴¹⁴ Név szerint Bakó Kálmánt, Földi Endrét, Földi Istvánt, Kovács Józsefet, Turbacs Mihályt és Váróci Áront. A pártonkívüli szimpatizáns Herpai Sándor elkerülte mind a letartóztatást, mind az internálást. GYŐRI T. (szerk.) 1975. 49. p. és MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁴¹⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

munkára történő hazaengedésüket, s akkor majd ő ezt elintézi. Bakóék azonban nem kértek a segítségéből, mert arra gondoltak, hogy ha később a kapitány felelősségre vonására sor kerülne, egy ilyen levelet felhasználhatna saját nagylelkősége bizonyítására. A várható szovjet bevonulás kiváltotta helyezkedésnek ezt a lehetőségét nem akarták biztosítani az akkor még pozícióban lévő rendőrkapitánynak, ami indirekt módon szintén azt bizonyítja, hogy a nagykanizsai internálótáborban raboskodók egyáltalán nem érezték fenyegetve az életüket. Ettől függetlenül is eljött a napja,⁴¹⁶ amikor közölték az internáltakkal, hogy másnap reggel szabadulhatnak. Hazaérve jelentkezniük kellett a kapitánynál, majd a kijelölt gazdánál aratásra és cséplésre. *„Nem is volt kint semmi baj, dolgoztunk rendesen és még a munkahely is tűrhető volt.”* Ekkor már olyannyira ügyeltek a hatóságok a mezőgazdasági munka zavartalanására, hogy még Bakónak sem kellett vasárnaponként a rendőrségen jelentkeznie. *„Beérte a rendőrség azzal, hogy csak azt figyelték, hogy dolgozunk-e.”*⁴¹⁷

Voltak azonban olyan kommunisták, akik a letartóztatásból nem Nagykanizsára, vagy bármely más internálótáborba, majd onnan haza, hanem büntetőszázadba kerültek. Itt olyan keretlegényeket osztottak melléjük, akik kegyetlenkedtek a foglyokkal és az aratás idején sem engedték szabadon őket. Azok például, akiket 1944 tavaszán a hajdúnánási 461. büntetőszázadba soroztak be, csak 1945 márciusában tudtak megszökni egy dunántúli repülőtéren elleni szovjet légitámadás okozta zűrzavart kihasználva.⁴¹⁸

1944 őszén, a front közeledtével párhuzamosan, Szolnokon csak egy maroknyi rejtőzködő kommunista mérlegelte a fegyveres ellenállás lehetőségét. Ragó Antal és Tóth Ferenc fegyvereket is szerzett, végül azonban utóbbi javaslatára elvetették a tervet: *„Nem tudtunk megfelelő emberekből elegendő létszámú ellenálló csoportot létrehozni. Erdő sem volt, ahol fedezhettük volna magunkat. A németek meg mindenütt nagy erővel, nehéz tüzérséggel tartották a frontot...”*⁴¹⁹ Egy másik visszaemlékezés szerint Ragó volt az, aki *„a felsőbb szervek részéről olyan döntést közölt [...], hogy ne szervezzünk fegyveres ellenállást.”*⁴²⁰ Bármelyikük volt is az, aki a döntést közölte, mindez azt bizonyítja, hogy a szolnoki sejt vezetői értesültek a Békepárt ellenállással kapcsolatos döntéséről.⁴²¹

⁴¹⁶ Bakó emlékei szerint 1944. augusztus 2-án. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁴¹⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁴¹⁸ GYŐRI T. (szerk.) 1975. 145. p.

⁴¹⁹ SZERÉNYI I. 1977. 65. p.

⁴²⁰ *„Ez után a döntés után azon igyekeztünk, hogy minél hamarabb elűntessük a rengeteg összegyűjtött fegyvert, gránátot, robbanószert, pokolgépet, [...] Nagyjából sikerült is megszabadulnunk, de nem mindentől.”* GYŐRI T. (szerk.) 1975. 130-131. p.

⁴²¹ Az ellenállásról érdemes megemlíteni, hogy a német megszállást követően nem csak a kommunisták és a szociáldemokraták vonultak illegalitásba, hanem a Kisgazdapárt is, mely ezután a munkáspártokhoz hasonló *„aktív szerepet vállalt az antifasiszta ellenállási mozgalomban”*, így például a Magyar Front létrehozásában, de a parasztság fegyveres ellenállásának szervezését maguk is helytelenítették. VIDA I. 1971. 932-933. p.

Mivel partizánakciókat nem hajthattak végre,⁴²² s jelentősebb ellenálló tevékenységet a vármegye más településein sem szerveztek, ezért az illegális kommunisták ezekben a hetekben jellemzően saját maguk és elvtársaik életének megmentésére koncentráltak.⁴²³ Kivételesen ritka esetben fordult csak elő, hogy egyesek sebesült szovjet katonákat, vagy szökött hadifoglyokat bújtattak. Utóbbira olyannyira kevés dokumentált példát találni, hogy lényegében név szerint ismerhető minden abban résztvevő személy.⁴²⁴ Ráadásul ezek érintettjeinek is csak egy része volt illegális kommunista, míg mások mindenfajta politikai indíttatás nélkül, pusztán emberbaráti kötelességből segítettek a bajbajutottaknak. Melyek voltak a legismertebb esetek?

Szolnokon egyértelműen a Polónyi Szűcs Lajos köréhez tartozó cukorgyári pártsejthez köthető, hogy katonaszökevény elvtársaikat, Fodor Józsefet és Tenyeri Jánost a répaúsztató egyik aknájában rejtegették napi élelmezésükről is gondoskodva. Eközben szökésre is agitálták a környék védelmére vezényelt magyar katonákat, akiknek civil ruhát szereztek.⁴²⁵

Ugyanitt – de Polónyitól függetlenül – szovjet katonák életének megmentésére is sor került, már a frontharcok alatt. Az 1944. november 3-án megjelenő szovjet előőrs tagjait a város védői tűz alá vették, s miközben a túlélők visszavonultak, egy sebesült és még három orosz katona a Cukorgyár területén rekedt. Őket az üzem hét dolgozója rejtette el. Egészen addig bújtatták a katonákat, míg az éjszaka folyamán a szovjetek újra előre nem törtek.⁴²⁶

Ennél hosszabb időn át, október közepétől november elejéig rejtegetett lakásán két megszőktetett szovjet hadifoglyot az illegális párt tagja, Ragó Béla, akiket Tóth Ferenc párttitkár adott át neki. E hadifoglyok kiszabadítását Tóth és Polónyi Szűcs Lajos közösen hajtották végre. Közülük épp Tóth volt az, aki már nem érthette meg a Vörös Hadsereg bevonulását, mivel a frontharcok végén egy akna halálosan megsebesítette, miközben a háza előtt állva várt arra, hogy a szovjet katonákat elsőként köszönthesse.⁴²⁷

A szolnokiakhoz hasonló események színtere volt Túrkeve, melynek védelmére még október elején kétszáz fős alakulat érkezett. Az ekkoriban fiatal tanárként és levanteoktatóként

⁴²² A budapesti ifjúsági ellenállók egyik tagja megjegyezte, hogy „a diákellenállási mozgalomban – minden ellenkező hírverés ellenére – nem sok szerepük volt a kommunistáknak. Főleg két okból: akkor még nagyon kevesen voltak, és pártjuk vezetősége őket is cselekvés helyett elbújásra intette.” Egy másik egykori ellenálló diák emlékezete szerint „az illegális kommunista párt vezetősége határozatot hozott: az ellenállási tevékenységet a káderek ámentése érdekében fel kell függeszteni. [...] A párt nem tudta a Szovjettel a kapcsolatot felvenni, átküldött követek elűntek.” Idézi: TÖRÖK B. 2008. 50. p.

⁴²³ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt, régi párttagok iratai. Polónyi Szűcs András és Lajos visszaemlékezései

⁴²⁴ Az ellenállás mértékéről meglepően őszinte és tárgyilagos, s az adott korban egyedülálló megállapítást tett 1969-ben Kaposvári Gyula: „Ha [...] szervezett ellenállásról nem is beszélhetünk, mégis voltak [...] olyan emberek, csoportok, akik emberek voltak az embertelenségben.” KAPOSVÁRI Gy. (szerk.) Szolnok, 1969. 8. p.

⁴²⁵ GYÖRI T. (szerk.) 1975. 130. p.

⁴²⁶ Györi Tibor kutatási eredményeit közli: UNGOR T. 1971. 26-27. p.; A Szolnoktól délre fekvő Rákóczifalva határában egy magányos özvegy rejtett el és élelmezett három héten át tizenhárom sebesült orosz katonát és egy sebesült magyar katonaszökevényt. Uo.

⁴²⁷ UNGOR T. 1971. 26. p.

dolgozó Kapás Rezső elmondása szerint a hiányosan felszerelt, idősebb katonákat sikerült meggyőzniük a dezertálásról, s a lakosság civil ruhákkal segítette menekülésüket.⁴²⁸ A városban néhány német páncélos maradt csak, de a szovjet felderítők megérkezésekor ők is kivonultak. Ezen első járőrcsapatot október 8-án szintén Kapás Rezső fogadta és kérdéseikre ő mondta el nekik, merre vonultak el a németek.

Mikor aztán október 22-én kilenc német páncélos rövid időre visszafoglalta a várost, Kapás és még többen, részben fiatal tanítványai,⁴²⁹ kimentek házaikból azokért az orosz katonáért, akik ekkor sebesültek meg, és a városháza pincéjébe vitték le őket, összesen 52 főt.⁴³⁰ Ápolásukról 36 órán át gondoskodtak, amíg a németek a városban voltak.⁴³¹

A megtorlások veszélyének vizsgálatakor egy itteni epizód tökéletes példát ad arra, hogy milyen sok múlhatott a pillanatnyi hadi helyzeten és az egyes alakulatok parancsnokainak személyes magatartásán is. Túrkevéen ugyanis akadtak olyan lakosok, akik a visszatérő németeket látva megpróbálták beszámolni nekik arról, hogy Kapás volt az, aki elsőként fogadta és informálta a szovjeteket, de a németek nem foglalkoztak velük, ehelyett igyekeztek harcra készen páncélosaikban maradni, s így Kapás elkerülte a megtorlást.⁴³²

Egymás megsegítésére Kisújszálláson is találni szép példát. 1944. október 2-án Herpai Sándor figyelmeztette a Nagykanizsáról mezőgazdasági munkára hazaengedett Bakó Kálmánt, hogy meneküljenek el a városból, mert újra össze akarják fogni a baloldaliakat. Bakó a feleségén keresztül megüzente Földi Istvánnak, hogy ő is veszélyben van. Másnap hajnalban közösen rejtőztek el a határ egyik kukoricatáblájában.⁴³³ Párosuk három arrafelé menekülő magyar katonát próbált később szökésre biztatni, civil ruhát is ajánlva nekik, de azok inkább távoztak Szolnok felé. Szovjet katonák megmentésére alkalmuk nem volt.

Ezzel szemben Karcagon két, illegális kommunistákhoz nem köthető helybeli család tagjai voltak azok, akik még 1944 nyarán megszöktettek több, a közeli kunmadarasi katonai repülőtéren dolgoztatott szovjet hadifoglyot, akiket azután hónapokon át (!) rejtegettek és

⁴²⁸ GYÖRI T. (szerk.) 1975. 190. p.

⁴²⁹ Érdekes tény, hogy a hatvanas években a megyei pártbizottság javaslatot tehetett az embermentők kitüntetésére. Egy feljegyzés szerint voltak olyan karcagi és túrkevei személyek, akik 1944-ben részt vettek szovjet katonák megmentésében, de évtizedek múltán politikai okokból nem javasolták felterjesztésüket. Neveik mellett indoklásként az szerepelt, hogy „*A pártból ki lett zárva*”, illetve „*Politikai vonalon nem tevékenykedik*”, vagy egyszerűen indoklás nélkül annyi, hogy „*Nem javasolják*”. Az emlékezetpolitika tehát még saját, csekély számú hősei között is szelektált. MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény III. fcs. 7. ö.e.; Hasonló sorsra jutott egy szolnoki munkás, aki 1944 előtt nem volt ugyan párttag, de az illegális tagokkal kapcsolatot tartott, segítette Tóth és Ragó körét fegyverekhez jutni, és a szovjet foglyok szöktetésében is közreműködött, 1945-ben pedig az MKP egyik városi alapszervezetének titkára lett. 1949-ben kizárták a pártból, majd 1962-ben és 1965-ben is bebörtönözték pénzügyi bűncselekmény miatt. „*Bár a munkásmozgalomban való részvétele, az ellenállási mozgalomban kifejtett tevékenysége minden kétséget kizáróan bizonyítható, ügyének kiemelten való kezelése viselt dolgai miatt nem javasolt.*” MNL JNSZML 64. MSZMP Gyűjtemény IV. fcs. 2. ö.e.

⁴³⁰ „*A sebesültek közül csak egy halt bele súlyos sebeibe.*” BORUS J. Szolnok, 1971. Előszó III. p.

⁴³¹ UNGOR T. 1971. 26. p.

⁴³² GYÖRI T. (szerk.) 1975. 191. p.

⁴³³ Földi Endre például egy ismerőse tanyáján bújt meg. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

élelmeztek lakásaikon, illetve egy lakatosműhely padlásán.⁴³⁴ Esetük azért is érdemel külön említést, mivel a Tiszavidék egyik 1947-es száma⁴³⁵ az akkori karcagi párttitkárt és képviselőjelöltet, Tüdös Imrét úgy állította be, mint aki maga is az életmentők egyike volt. Az Ungor Tibor szerkesztette, 1971-ben megjelent dokumentumkötet viszont, bár minden más magyar és orosz érintettet név szerint felsorol, őrá nem tesz említést. Utóbbi tűnik hitelesebb közlésnek, hiszen forrásként meghivatkozta az idevágó 1964-es és 1969-es sajtócikkeket a túlélő katonák leveleivel együtt. Bár Tüdös Imre 1962-ben meghalt, s így a sajtó helyesbítésére már nem lehetett alkalma, de még életében tollba mondta visszaemlékezését, s abban külön nem tért ki szovjet katonák megszöktetésére és bújtatására. Márpedig egy ilyen hőstettet nyilvánvalóan nem hallgatott volna el. Fellelhető azonban egy, a Pártarchívum egykori vezetője által készített, 1969-es keltezésű feljegyzés, mely a karcagi szovjetmentők történetét kiegészíti azzal az információval, hogy ők *„rejtették el Tüdös Imrét és Fekete Sándort is, akiket a hatóságok kommunista tevékenységük miatt üldöztek.”*⁴³⁶ Ez alapján már egyértelműnek tűnik, hogy az 1947-es Tiszavidék cikk festette szebbre Tüdös alakját, olyan érdemet is neki tulajdonítva, melyet maga nem hangoztatott soha, ellenben ő is másoknak tartozott érte köszönettel. A cikkíró tévedésének oka vélhetően az lehetett, hogy korábban hallhatott elbeszélést a szovjet katonák karcagi megszöktetéséről és sikeres rejtegetéséről, majd saját kútfőből azt feltételezte, hogy ilyen hőstettet csakis a helyi kommunista párttitkár követhetett el. Tüdöst pedig nem kérdezte meg a részletekről...

Hasonlóan kockázatos vállalkozás volt a németek által leszerelésre és elszállításra kijelölt, vagy épp felrobbantani szándékozott üzemek, gépi berendezések és szerszámok megmentése. Erre bátoríthatták a civileket saját meggyőződésükön túl az angolszász repülőgépekről 1944. július 2-ától kezdve kiszórt magyar nyelvű röplapok, melyek a lakosságot távozásra és szabotázsra biztatták.⁴³⁷ Augusztus végén, szeptember elején már a Vörös Hadsereg is dobott le hasonló szórólapokat a megye területén.⁴³⁸

A gépi berendezések és készletek mentésének egyik legismertebb esete Szolnokon, a Cukorgyárban történt, melyre Polónyi Szűcs Lajos így emlékezett: *„Több elvtárssal együtt a németek által lefoglalt cukorból több vagonnyi mennyiséget hordtunk át a gyárba olyan helyekre, ahol úgy véltük, nem fogják megtalálni.*

⁴³⁴ UNGOR T. 1971. 25. p.

⁴³⁵ „1944 őszén a németektől több orosz fogoly megszökött, ezeket a lakásán rejtegette és élelmezte a Vörös Hadsereg bevonulásáig.” Tiszavidék, 1947. augusztus 14. Kommunista képviselőjelöltekről.

⁴³⁶ MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény III. fcs. 7. ő.e.

⁴³⁷ „A magyar néphez! A magyar hadsereghez!” kezdetű nyomtatvány volt. KAPOSVÁRI Gy. 1996. 376. p.

⁴³⁸ UNGOR T. 1971. 20. p.; A Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Levéltár is őriz egy példányt Vörös János vezérezredesnek, a Honvéd vezérkar főnökének a saját fényképével és aláírásával ellátott, 1944. november 5-i keltezésű szórólapjából. MNL JNSZML XV. 29. a. 66. A szórólap Jászkisér iratai között maradt fenn.

A gyár bér gazdaságából nagy mennyiségű búzát, sertést, tehenet mentettünk meg.⁴³⁹ [...] Mindemellett a környék lakossága előtt nyitva tartottuk a gyár kapuit, aki csak tehette, bement, s nagyobb mennyiségű cukrot szállított el a saját családjának.”⁴⁴⁰

Polónyi Szűcs Lajos becslése szerint az akkor még ott lévő mintegy 1500 vagon cukorból a németek körülbelül 1000 vagont szállíthattak el, a helyi lakosság pedig mintegy 200 vagont vitt haza, míg a szovjetek nagyjából 300 vagon cukrot találtak elrejtve a gyár területén. Tekintettel arra, hogy a város kiürítése után alig négyezer ember maradt a városban, a családonként kiosztott 20-50 kilós tételekből már nem csak a Cukorgyár körül élők, hanem nagyon sokan mások is részesedtek. A Cukorgyár – és a hozzájuk hasonlóan megnyitott városi lisztraktár – készletei tehát jelentősen segíthették a civilek túlélési esélyeit.⁴⁴¹

Polónyi elbeszélése ugyanakkor kizárólag saját és elvtársai szerepét domborította ki, mintha a helyben maradó lakosság szervezett közellátásáról senki sem gondoskodott volna. Kétségtelen, hogy az illegális kommunista munkások is sokat tettek a cukorkészlet megmentéséért, de történetükből méltatlanul kifejejtődött a városvezetést a kiürítéskor, tehát októberben ideiglenesen átvevő Kiss Gábor árvaszéki ülnök, helyettes polgármester és dr. Csereháti Dezső pénzügyi tisztviselő, polgárőr parancsnok szerepvállalása. Utóbbi javasolta Kissnek, hogy városvezetőként hivatalos átiratban kérje fel a polgárőrséget ötvenezer kiló cukor visszatartására, hogy azt így megmenthessék a németek elől a lakosság közellátása részére. Kiss eleget is tett Csereháti kérésének és részére saját kezű aláírásával ellátott utasítást adott át. Kockázatos magánakciójukat végül siker koronázta. Ezen polgármesteri átirat birtokában a polgárőrség autói szabadon közlekedve azon nyomban átszállították az ötven tonna cukrot a városháza udvarára, ahol azután szétosztották a kiürítés ellenére is helyben maradó családok között.⁴⁴² Vagyis Polónyiék utólag igyekeztek kiretusálni Kiss és a polgárőrök szerepét, mintha csak a kommunisták mertek volna bármit is tenni a lakosságért a német megszállás alatt, maguknak vindikálva annak teljes dicsőségét. Pedig saját érdemeik sem lettek volna éppen lebecsülendők, hiszen a készletek megmentésén túl az üzem megóvásáért is mindent elkövettek:

„Ebben az időben készítették elő a németek a gyár felrobbantását. [...] A kitelepítést megtagadtuk. Azt mondtuk, az egész telep lakosságát behozzuk az üzembe, s velünk együtt

⁴³⁹ Egy másik visszaemlékezésében megemlítette azt is, hogy „behoztunk annyi sertést is, hogy mindennap tudtunk egyet vágni és annak húsát szétosztani a [cukorgyári] lakótelep lakosai között. Abban a nagyon nehéz időszakban ez nagyon nagy segítségnek számított. Ezenkívül volt 3-4 tehén, ami tejet is adott.” GYŐRI T. (szerk.) 1975. 130. p.; Polónyi Szűcs Lajos bátyja, András viszont kevésbé hősiesszínben festette le a tehenek történetét: „a cukorgyár egy másik gazdaságának az egész állatállományát – lovakat, teheneket, sertéseket, birkákat – elvitték a németek. Itt is kezdték szállítani, és ezt megakadályozni nem lehetett, hiába kértük. Összesen négy tehenet kaptunk a gyerekek részére, de aztán csak elvitték ezt is a németek.” MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁴⁴⁰ UNGOR T. (szerk.) 1969. 152. p.

⁴⁴¹ GYŐRI T. (szerk.) 1975. 130. p.

⁴⁴² KAPOSVÁRI Gy. 1996. 397-402. p.

robbantsák fel a gyárat. Az ezredes ezért hadbíróság elé akart bennünket állítani, de a front olyan gyorsan közeledett, hogy ezt az intézkedést már nem tudta megtenni.

Ez idő alatt Proch János és Gönczöl Sándor az alagutakon bementek a németek által lepecsételt turbinaházba. A robbanóanyagokat úgy helyezték el, hogy ha be is következik a robbanás, nagy károkat nem okoz.

Másnap jöttek a német halálfejesek és felrobbantották a turbinát meg a generátort. A kár jelentős volt, de a következő évben már termelni tudott a Szolnoki Cukorgyár.”⁴⁴³

Hasonló jelenetek játszódtak le a vasúti járműjavítónál is, ahol a munkások többsége igyekezett hátráltatni a gépek és alkatrészek berakodását és elszállítását. Bár az üzemet ennek ellenére jelentős készletektől fosztották meg, a műhely dolgozóinak sikerült megmenteniük két víztornyot és a közraktárt a felrobbantástól, továbbá sok szerszámot is elrejtettek. 1944 októberében a nyilas puccsot követően a Papírgyár vezetősége is hátrahagyta az üzemet, a munkásokra bízva a még meglévő készletek őrzését, akik valóban őrséget szerveztek a fosztogatókkal szembeni védelemre.⁴⁴⁴ A szolnoki Kövér malom leszerelését és felrobbantását pedig Tóth Ferenc, a helyi illegális kommunisták vezéralakja és társai akadályozták meg.⁴⁴⁵

Ezzel párhuzamosan a települések kiürítésének elrendelése és a közigazgatás elmenekülése is megtörtént. Jellemző példa Túrkevéé, ahol már 1944 szeptemberében megkezdődtek a kiürítés előkészületei, melyre végül október 6-án került sor. Két nappal később érkeztek meg a szovjet csapatok.⁴⁴⁶

Egy szemtanú visszaemlékezése alapján ugyanekkor, tehát október 8-án Szolnokon is pánikot okozott a hír, hogy Mezőtúr felől egy szovjet páncélos ék közelít a város felé, mire „a városi hivatalok vezetői a kiürítési rendeletre hivatkozva elhagyták a várost,”⁴⁴⁷ függetlenül attól, hogy a Vörös Hadsereg támadása ekkor még elakadt. A városban maradt pár ezer lakosnak így még jó egy hónapot kellett várnia, mire a front fölöttük is átgördült.⁴⁴⁸

A kiürítés után a szolnoki városházán csak Kiss Gábor árvaszéki ülnök, helyettes polgármester és Hegedűs László városházi dolgozó maradt. A megyeszékhely védelmére vegyesen német – köztük SS-rohamosztagos – és magyar csendőralakulatok rendezkedtek be.

⁴⁴³ UNGOR T. (szerk.) 1969. 152. p.; Polónyi Szűcs András ezt a történetet is kevesebb pátosszal mesélte el, így nem véletlen, hogy nem az ő története kapott publikációs lehetőséget: „Azt mondtam az őrnagynak, hogy bemegyünk mindnyájan a turbinaházba, és úgy robbantsák fel. Azt felelte, hogy garantálja, hogy akkor is felrobbantják. Mit volt mit tenni, nem mentünk oda. 3-án reggel, hajnalban felrobbantották a gyár turbináit.” MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁴⁴⁴ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 397-402. p.

⁴⁴⁵ Uo.

⁴⁴⁶ GYÖRI T. (szerk.) 1975. 189. p.

⁴⁴⁷ MNL JNSZML IV. 407. 1981/1946. és KAPOSVÁRI Gy. 1996. 397-402. p.

⁴⁴⁸ A kiürítés során a vármegye levéltárának értékesebb részét is elszállították, mely a Dunántúlon megsemmisült. A pénztár kiürítése, illetve a hivatali felszerelés elvitele is jelentősen akadályozta a közigazgatás újjászervezését, a későbbi ügyintézését. MNL JNSZML IV. 407. Alispáni iratok 8343/1946.

Ezzel egyidőben a közüzemi szolgáltatások nagyrészt leálltak, az üzletek bezártak. A lakosság többsége is nyugatabbra menekült. *„Szolnok kiürült. A negyvenezer főnyi város ötezer főre csökkent. [Később négyezer alá.] Szanaszét volt a nép. [...] Fönt Budapesten a nyilasok átvették a hatalmat, de ez már nem hullámozott le Szolnokra. [...] amikor az utolsó magyar katona is elhagyta a várost, és a németek felrobbantották a hidakat, akkor a népnek az a fele része, amely 1918-ban már megtudta, hogy hogyan kell ilyenkor viselkedni, az rögtön megrohanta a borkereskedéseket, [...] és következett egy néhány napi interregnum.”*⁴⁴⁹

A vármegye szovjet megszállása hadászati szempontból a Kárpát-medence megszállásának részét képezte. Erre közvetlen lehetőséget a német–magyar alföldi arcvonal áttörése teremtett 1944 szeptemberében.⁴⁵⁰ Ezt követően a vármegyének októberben előbb a tiszántúli részén, majd novemberben Szolnokon és a Duna–Tisza-közi területein dúltak jelentősebb harcok.⁴⁵¹ Délkeleten Dévaványa, Mezőtúr, Karcag és Kisújszállás Vörös Hadsereg általi elfoglalása a Szolnok–Debrecen fő közlekedési útvonal elvágását és a debreceni hadművelet előkészítését célozta. Ezután, a szovjet haditerv szerint a Tisza vonalának birtokba vétele következett Tiszazugtól Kenderesig – a megyeszékhely kivételével –, hogy Szolnoktól délre, Tiszavárkonynál és a megyehatáron túl a folyó alsóbb szakaszának más pontjain is hídfőállásokat létesíthessenek.⁴⁵² A német–magyar csapatok eközben a szovjetek Debrecenre célzó előrenyomulását igyekeztek megakasztani Szolnokról indított ellentámadásaikkal. Rövid időre visszafoglalták Mezőtúrt, Karcagot, Kisújszállást, majd Túrkevét is, de azokat tartósan megtartani már képtelenek voltak.⁴⁵³ Az alföldi páncéloscsata befejező szakaszában a német csapatokat viaszorították a Tisza jobb partjára, akik ezután október 20-án a tiszafüredi, 24-én a kiskörei, 25-én a szolnoki hidakat is felrobbantották.⁴⁵⁴

Eközben a Vörös Hadsereg bevonult Debrecenbe, melyet nem sokkal később a Nyíregyháza körzetéért vívott heves harcok követték, míg a Duna–Tisza-közén Kecskemétig nyomultak előre.⁴⁵⁵ A Tiszántúl ezzel végleg az orosz csapatok fennhatóság alá került.

A hadműveletek következő, a vármegye északnyugati felét is érintő – a hadtörténetesek

⁴⁴⁹ MNL JNSZML XIV. 20.

⁴⁵⁰ SZABÓ P. – SZÁMVÉBER N. 2009. 121. p.

⁴⁵¹ A vármegye települései közül legelőször Kétpóra és Szelevényre vonultak be a Vörös Hadsereg alakulatai, 1944. október 6-án. MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény III. fcs. 2. ö.e.

⁴⁵² Október elején a 2. Ukrán Front mintegy 851772 katonát számlált (melyből 698200 lehetett szovjet, 153572 pedig román). Velük szemben a Déli Hadseregcsoport közel 430000 főt vonultatott fel (melyből kb. 250000–260000 lehetett német, s 160000–170000 magyar). Páncélosok és repülőgépek terén is másfélszeres, lövegek és aknavetők terén pedig közel háromszoros fölényben voltak a szovjetek. A Vörös Hadsereg Szolnok alatt október 8-án kelt át a Tiszán és aznap már Tószegnél harcoltak. SZABÓ P. – SZÁMVÉBER N. 2009. 121–129. p. és UNGOR T. 1971. 15. p.

⁴⁵³ 1944. október 15-én, a kiugrási kísérlet napján épp Kisújszálláson kerítették be a szovjetek az azt előző nap visszafoglaló németeket, akik másnap kitörve Törökszentmiklós felé vonultak vissza. UNGOR T. 1971. 17. p.

⁴⁵⁴ UNGOR T. 1971. 18–19. p.

⁴⁵⁵ SZABÓ P. – SZÁMVÉBER N. 2009. 130–131. p. és UNGOR T. 1971. 15–16. p.

által „budapesti csata”-ként is emlegetett –, fejezete október 29-én vette kezdetét.⁴⁵⁶ Bár Malinovszkij marsall Budapest „menetből” történő elfoglalására kapott utasítást Sztálintól, ez a német–magyar ellenállás miatt ebben a formájában nem valósulhatott meg. Utóbbiak a Tisza vonalának Tiszafüred és Szolnok közötti szakasza, illetve attól nyugatra a Szolnok és Kecskemét közötti terület védelmére igyekeztek berendezkedni, majd a túlerővel szemben halogató harcot vívva hátrálni.

Bár Szolnok már november 4-én a Duna–Tisza-közén előrenyomuló szovjetek birtokába került, további tértnyerésüket november közepén igen súlyos gyalogsági és páncélos csaták lassították le a Jászságban.⁴⁵⁷ Malinovszkij csapatai végül november 15-én vonultak be Jászberénybe,⁴⁵⁸ két nappal később pedig az egész Jászságban legyűrték az utóvédharcokat.⁴⁵⁹

Szolnok és sok más település ugyanakkor ezt követően is jelentős felvonulási terület maradt, így Budapest elestéig jelentősebb számú orosz haderő jelenlétét kellett elviselnie minden itt élőknek. A megyeszékhely tiszai átkelőhely jellegét a vashíd felrobbantása sem szüntette meg. A szovjet utászok november 4-én délután már pontonhidat építettek a Művészteleppel szemközti Tisza-szakaszon, majd folytatták előrenyomulásukat északi irányába. Egyúttal a város szinte valamennyi középületét és számos magánépületét is lefoglalták, s azokban Budapest elestéig több tízezer sebesült katonát ápoltak.⁴⁶⁰

A szovjet felderítők, majd egyéb egységeik településekre érkezéséről igen eltérő tapasztalatokat szerezhetek a helybeliek. A túrkevei Kapás Rezső utólag igyekezett némileg idealizált képet festeni az első találkozásról, de szavai közül így is kiérződik a felfokozott félelmekkel teli lakosság és az idegen megszállók kölcsönös bizalmatlansága, óvatos magatartása: *„Az előző napok nagy-nagy izgalmi után – amikor a rémhírek tömkelege kelt szárnyra”*⁴⁶¹ –, *amelyek egy részét tudatosan terjesztették a város vezetői, vasárnapra elcsendesedett a város. A vezető urak [...] elmenekültek a városból.”* Amikor a szovjet

⁴⁵⁶ SZABÓ P. – SZÁMVÉBER N. 2009. 133-134. p.

⁴⁵⁷ A megyeszékhelyről a német hadvezetés Jászberénybe települt, a hátramaradt csapatokat pedig utcai harcokban szorították ki a Szolnokot először délnyugat felől elérő szovjet alakulatok. UNGOR T. 1971. 20-21. p.

⁴⁵⁸ Jászberény ún. „felszabadulása” dátumaként ugyanakkor 14-ét ünnepelték, mivel ekkor jelentek meg az első szovjet csapatok a város peremén. Ez a szemlélet nem volt egyedülálló a megyében. Karcagon ugyanígy október 9-ét tartották számon, amikor az első orosz felderítők megérkeztek, függetlenül attól, hogy ott a települést a későbbiekben még ideiglenesen visszafoglalták a németek. UNGOR T. 1971. 16. és 23. p.

⁴⁵⁹ SZABÓ P. – SZÁMVÉBER N. 2009. 136-137. p.; Utoljára Jászfényszarura vonultak be a szovjetek. UNGOR T. 1971. 23. p.

⁴⁶⁰ A romos és elhagyatott épületekben bővelkedő Szolnokon egyes házsorokat teljes egészében lefoglaltak. Így jártak el például a Madách, Mária, Kazinczy és a Hunyadi utcákban. MNL JNSZML XXXV. 57. V/14.

⁴⁶¹ A háborús atrocitások szocialista kori elbeszélésének technikáit vizsgálva Csikós Gábor megfigyelte azt a jellegzetességet, hogy a konfliktusok többnyire csak, mint „rémhír” jelenhettek meg a történetekben. *„Ez a projekció ábrázolásán túl lehetőséget teremtett a közhangulat beemelésére és a háborús traumák tárgyalására, de oly módon, hogy a keret – mindez tulajdonképpen csak rémhír volt – egyszerre hiteltelenítette is az elbeszélt élményeket.”* CSIKÓS G. 2019. 76. p.; Egy másik technika volt a szovjetek által elkövetett erőszakoskodások keretezésére, amikor azokért szovjet katonáknak öltözött magyarokat tettek felelőssé. Ezzel a technikával már 1945-ben is élt a kommunista sajtó. *Tiszavidék*, 1945. november 18. Halálbüntetés az első statáriális tárgyaláson.

katonák beértek a városközpontba, „elébük mentem. A környékbeli ez látva, hogy én kimentem eléjük, többen is odamerészkedtek. A szovjet harcosok megálltak és mutogatva, ahogy tudunk, beszélgetni próbáltunk velük. Nagyon barátságosak voltak. Közben odaérkezett [...] egy leány is, aki elég jól tudott magyarul és vállalta a tolmács szerepét. Idővel a városban olyan hírek terjedtek el, hogy Túrkevén a lakosság kenyérrel és sóval fogadta a szovjet harcosokat. Hát, ha nem is ilyen ünnepélyesen, de ez majdnem így történt. Mert az odajövők tényleg hoztak a katonáknak kenyeret [...] a szovjet harcosok vizet is kértek tőlünk. Volt, aki szeszes itallal kínálta őket, de nem fogadták el, hanem vizet kértek, melyből nekünk kellett először inni. [...] Majd elsősorban arról érdeklődtek, hogy vannak-e németek a városban. [...] merre mentek. Megmagyaráztuk nekik, hogy merre...”⁴⁶²

A szolnoki Somodi István első találkozása egy szovjet katonával egészen máshogy zajlott: „Az első, akit láttam, az leakasztotta az utcaajtót. Alul kék tiszti nadrág volt rajta. Fölül egy civil kiskabát. [...] Én mondtam, hogy »Drasztutyé.« Ő mondott valamit. Nem bántott, hanem kezdte a fiókokat kihúzni. Szekrényajtót kinyitni. Megtetszett neki egy zakó. Már nem tudom, hogy az apámé volt-e, vagy az enyém. Levette a civil kiskabátot. Odahajította a kerítés, a kapu tetejére. Ezt magára vette. És békességbe távozott.”⁴⁶³

Az iménti esetek ugyanakkor a frontátvonulás tapasztalatának alapvetően kivételesen szerencsés és éppen ezért egyoldalú példáit szolgáltatják csak. Köztudott, hogy a lakosság számos tagjával, különösen a nőkkel, gyakran sokkal brutálisabb módon bántak a Vörös Hadsereg tagjai. A későbbi emlékezetpolitika pedig szándékosan tabusította ezeket a tragédiákat.⁴⁶⁴ Márpedig az élet- és vagyonbiztonság szétfoslása és a civil lakosság tartós kiszolgáltatottsága a háborús események általános velejárója volt hazánkban is.

A megszállás témakörének országos tendenciákat és azok helyi vetületeit egyaránt bemutató összefoglalását publikálta az L. Balogh Béni szerkesztésében és bevezető tanulmányával ellátott, „Törvényes” megszállás – Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között című dokumentumkötet.⁴⁶⁵ A Magyar Nemzeti Levéltár kötete kétségtelenül

⁴⁶² MNL JNSZML XXXV. 57. K/2.; rövidítve idézi: GYÖRI T. (szerk.) 1975. 189-190. p.

⁴⁶³ MNL JNSZML XIV. 20.

⁴⁶⁴ A legtöbb, amit ebben a kérdésben egy szerző az évtizedek múltával, ám még a rendszerváltás előtt megengedhetett, hogy az elvitathatatlan tragédiákra azokat bagatellizálva és keretezve utalhatott. Somlyai Magda például így fogalmazott a kiűritésekkor menekülők indítékairól: „Menekültek nem utolsó sorban azért is, hogy elkerüljék a hadszíntérrel együtt járó kellemetlenségeket, melyekről a rémhírtérjesztés az elkerülhetetlennél sokkal riasztóbbakat mondott.” Tehát „elkerülhetetlen” „kellemetlenségekről” írt, melyeket csak a „rémhírek” nagyítottak fel, egyszerre elismerve, de azonnal le is fokozva azokat. Mégis, a kor lehetőségei közepette óvatosan bírálta azon korábbi műveket, melyekben csak az üdvtörténeti jelleg dominált: „Az eseményeket átélt ember – nehéz tőle zokon venni – gyakran csak az elszenvedett sérelmekre emlékezik és még fel is nagyítja azokat. [...] Ez [...] tarthatatlan, mint ahogy azoké is, akik később csupán a történelmi haladásra függesztve tekintetüket semmisnek, nem létezőnek kiáltották ki a szükségszerűen átélt sérelmeket, sőt emlegetésüket politikai vétségként kezelték.” SOMLYAI M. 1981. 7. és 10. p. és 41. p.

⁴⁶⁵ L. BALOGH B. (szerk.) 2015.

hiánypótló és megkerülhetetlen alpművé vált már a kiadása pillanatában. Szintén országosan ismert Pető Andrea munkássága, melynek kiemelt célja a nők elleni erőszak hiteles és elfogulatlan vizsgálata. Újabb művei közül említést érdemel az Elmondani az elmondhatatlant – A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt címet viselő könyv is.⁴⁶⁶

Megyei viszonylatban Cseh Géza vállalta fel, hogy egy jászberényi család kálváriájához tudományos elfogulatlansággal és kellő együttérzéssel közelítve állít emléket valamennyi elhallgatott/elhallgattatott áldozatnak. Tanulmánya fontos megállapítása, hogy 1944–45-ben az emberéleteket is követelő rablások, fosztogatások és nemi erőszak nem csak a frontátvonuláskor, hanem akár hónapokkal később is folytatódtak.⁴⁶⁷ Bár a történészek körében számos magyarázat született már a szovjet csapatok által elkövetett erőszak okairól, Cseh meglátása szerint az, hogy Jugoszlávia és Lengyelország szintén szláv lakosságával szemben is ugyanolyan kegyetlen bánásmódot tanúsítottak, azt bizonyítja, hogy az atrocitások mögött alapvetően a Vörös Hadsereg általános fegyelmeztelensége állt és az, hogy a szovjet hadvezetés a rendkívüli emberveszteségek miatt szemet hunyt a katonák kihágásai felett.⁴⁶⁸ Éppen ezért főleg az alacsonyabb rangú tisztek hozzáállásán múlott, hogy mennyi energiát fordítottak egységeik kordában tartására, ami jelentős területi eltéréseket eredményezett.⁴⁶⁹

A Tiszántúli mezővárosokban és különösen a tanyavilágban rendkívül súlyos állapotok uralkodtak. Kisújszálláson például a bejelentett nemi erőszak esetek száma elérte a félezeret.⁴⁷⁰ A városi tanács orvos tagja, Dr. Szeremley Gyula 1944 végi megállapítása szerint „a háborúval természetszerűleg járó nemi betegség, vérbaj, eltetvesedés és rühösség elég nagy számban” volt tapasztalható a lakosság körében, s „köztudomású, hogy a katonaság több esetben kényszerítette a lakosságot, sőt gyerekeket, hogy őket olyan házakhoz vezesse, ahol lányok és fiatal nők vannak.” A nemi betegségek és vérbaj megszüntetése érdekében ezért egy bordélyház felállítását indítványozta egy leégett vendéglő épén maradt udvari szobáiban.⁴⁷¹ Eközben Mezőtúr tanyavilágának asszonyai is arra panaszkodtak a hatóságoknál, hogy a

⁴⁶⁶ PETŐ A. 2018.

⁴⁶⁷ CSEH G. 2016.; Szintén Cseh Géza főlevéltáros volt az, aki L. Balogh Béni fentebb hivatkozott kötetéhez a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei forrásokat kikutatta. Például lásd: MNL JNSZML V. 343. 114/1944 (A forrást többen is idézik. Legutóbb pl.: BODORIK S. 2019. 16-17. p.)

⁴⁶⁸ Különösen igaz volt ez a II. Ukrán Front főparancsnoka, Malinovszkij esetében. Uo.

⁴⁶⁹ Bár Szolnokon kevesebb erőszakos eset történt, mint például Budapesten, de a november 5-én megalakult intéző bizottság november 25-i jegyzőkönyve megállapította, hogy orosz katonák a munkások lakta külvárosban fosztogatnak és nőket erőszakolnak meg, így a bizottság „újból” a katonai parancsnoksághoz fordult, hogy tegyen lépéseket a civilek védelmében. MNL JNSZML V. 474. 571/1944

⁴⁷⁰ MNL JNSZML V. 271. 10.738/1944.

⁴⁷¹ MNL JNSZML V. 271. 10.603/1944 és 10.662/1944; Szeremley ugyan valószínűsítette, hogy „egész sereg olyan nő van a városban, aki készséggel áll az oroszok rendelkezésére”, ám ezt a kijelentését árnyalja, hogy a bordélyház mindössze 2 prostituálttal nyílt csak meg. Az erőszakról és bordélyházzal szembeni forrást közli: KARSAI E.–SOMLYAI M. (szerk.) 1970. 223-224. és 304. p.; Lásd még: MNL JNSZML V. 271. 53/1945

közelben állomásozó szovjet katonák állandóan rabolnak és erőszakot követnek el rajtuk.⁴⁷² Kétségbeesett kérelmükre a katonai parancsnokság nem reagált érdemben, s kint a határban az ideiglenes közigazgatás sem volt képes szükségmegoldással élni.

A közigazgatási iratok a Jászság területén is döbbenetes kegyetlenkedések nyomait rögzítették kiskorúak csoportos megerőszakolásáról, az ellenállni próbálkozók és akár egész családok meggyilkolásáról. A tragédiába torkolló atrocitások többségéről azonban nem maradtak fenn részletes dokumentumok, magukat a történeteket pedig tabusította a későbbi emlékezetpolitika.⁴⁷³ Ugyanakkor a töredékes forrásokból⁴⁷⁴ is nyilvánvaló mind a Nagyikun, mind Szolnok, mind a Jászság általánosnak mondható érintettsége, mely egy-egy közösségre vetítve nyilvánvalóan nem csak az „egyének ügyei” voltak, hiszen az áldozatok és az elkövetők mellett a kívülállók, a teljes közösség egészét is sokkolták.⁴⁷⁵ 1944 végének és 1945 elejének elhallgatott, traumatikus tapasztalata tehát Jász-Nagyikun-Szolnok vármegye hiteles történetének is megkérdőjelezhetetlenül részévé vált.⁴⁷⁶

A szimbolikus ábrázolásmód és az áldozatokat a névtelenségből kiemelő veszteséglisták, amennyiben kikutathatók, idővel jellemzően összekapcsolódnak, például a hősi szobrok talapzatain, vagy egyéb helyen elhelyezett névsorokkal. Ezen távlati cél vezérelte Bojtos Gábor főlevéltárost is, aki nemrég elvégezte a megye második világháborús emberveszteségének halotti anyakönyvi másodpéldányokra alapozott kutatását.⁴⁷⁷

⁴⁷² Levelüket idézi: CSEH G. 2016. 201-202. p.; Az 1944. december 30-i közgyűlésen ismét napirendre került a „tanyai lakosság helyzete”. Az FKGP későbbi elnöke, Hegyi Sándor kérte egy tanyai csendőrség szervezését és a szovjet városparancsnokság ismételt megkeresését. A polgármester válaszában kifejtette, hogy „a panaszoikat ismeri s azok megszüntetésén állandóan fáradozik. Bejelenti, hogy a most kinevezett városparancsnok előtt is feltárja a helyzetet.” Az erőszakos esetek megszüntetésében tehát egy hónap alatt sem értek el előrelépést. MNL JNSZML V. 343. 1783/1945.

⁴⁷³ Jász-Nagyikun-Szolnok megyében Csikós Gábor szentelt igen tanulságos írást a társadalmi emlékezet és a Kádár-rendszer tabusító emlékezetpolitikája konfliktusának. CSIKÓS G. 2019. 72-91. p.

⁴⁷⁴ A frontátvonulás során elkövetett erőszakos esetekről beszámoló hivatalos iratok többségét az 1950-es években szándékosan selejtezték. Uo. 77. p.

⁴⁷⁵ Uo. 73. p.

⁴⁷⁶ Ö. Kovács József szerintünk is jogosan tekinti a tabusított erőszak kérdését a háború végi társadalmi tapasztalat meghatározó tényezőjének, mely nem csak a kollektív emlékezetbe vésődött be kitörölhetetlenül, de értelemszerűen a szovjetek bevonulását követően is még hónapokon keresztül alapvetően határozta meg a helyi politikai élet kibontakozásának feltételeit. Ö. KOVÁCS J. 2017. 19-65. p.

⁴⁷⁷ A II. világháború Jász-Nagyikun-Szolnok vármegyei áldozatairól BOJTOS Gábor készítette veszteséglisták elérhetősége: https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/ii_vilaghaboru (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.) A jelenleg 8272 nevet tartalmazó listákon – melyből 8034 magyar, 238 külföldi személy) egyaránt szerepelnek az egykori és a jelenlegi megyéhez tartozó települések. Bojtos iránymutatásával és az általa a halotti anyakönyvekből előzetesen gyűjtött adatokra támaszkodva, azokat más forrásokkal kiegészítve Magó Károly külön összesítette és a halálokok szerint csoportosította Szolnok város emberáldozatainak névsorát. MAGÓ K. 2021. 217-232. p.

IV.2. A szovjetek bevonulása utáni kaotikus időszak 1944 végétől 1945 elejéig

A Vörös Hadsereg egy-egy városba, községbe történt bevonulását követően a termelés és a közigazgatás újraindításában a szovjet katonai hatóságoknak is kitüntetett szerep jutott, hiszen a front mögötti 100 kilométeres zónában minden hatalom a frontparancsnok kezében volt. Szolnokon kívül a városokba és a nagyközségekbe is katonai parancsnokokat neveztek ki, akik saját harcászati feladataikon túl támogatták a helyben maradó városvezetőket csakúgy mint a kiűritési parancsnak eleget tevő polgári hatóságok mielőbbi újjászerveződését.⁴⁷⁸

A helyben maradt tisztviselőkre, vagy a település életének irányítását felvállaló személyekre hárult, hogy a megszálló erők helyi képviselőivel a kapcsolatot felvegyék, és azok kéréseit-követeléseit – a frontérdeknek alárendelt civil közmunkákat, a hadsereg ellátását, és minden egyéb intézkedést – teljesítsék. Mindez, tekintettel a háborús helyzetre, rendkívül zavaros, lassan letisztuló időszakként vonult be a vármegye történelmébe.

A fejezetcímbe jelzett, s a vármegye egészében általánosan tapasztalt kaotikus állapotok költői összefoglalásaként egy kortárs szemtanú szavait idézhetjük: „*Tehát ott egészen addig, ameddig ki nem tavaszodott, ott ez az ősköd, ez gomolygott. Oroszok, magyarok, zabrálások, próbálkozó konszolidációs kísérletek, málenkij robot.*”⁴⁷⁹ Azt, hogy mely településen mi és hogyan történt pontosan ezekben a hetekben, hónapokban, nagyon nehéz pontosan és hitelesen feltérképezni, elsősorban a források töredékessége és torzításai miatt. Az alábbiakban éppen ezért csupán néhány jellegzetesség felvillantására tehetünk kísérletet, tudva azt, hogy ezen korszak eseménytörténetének és összefüggéseinek feltárása is sokkal alaposabb kutatást, önálló disszertációt érdemelne.

A front átvonulása utáni időszakról nyilvánvaló, hogy minden településen az esetleges tüzek eloltása, és a halottak eltemetése állt az első helyen. De az adott helyzetben politikailag legaktívabbak elérkezettnek látták az időt, hogy saját sorsuk és tágabban egész településük ügyeit is kézbe vegyék.

Az elmenekült közigazgatási tisztviselők pozícióit értelemszerűen olyan személyek vették át, akik a legkevésbé tartottak a szovjet hadsereggel történő együttműködéstől, illetve akik éppen emiatt legnagyobb számban várták be a Vörös Hadsereget. Ebből eredően sokszor az addig illegalitásban működő kommunisták és szimpatizánsaik, illetve egykori 1919-es veteránok voltak azok, akik elsőként láttak hozzá helyi pártszervezetek létrehozásához, a

⁴⁷⁸ KOROM M. 1984. 11-13. p.; Kivételt jelentettek azok a települések, ahol a front átvonulásakor a szovjetek rendelték el a teljes kiűritését. Ilyenek voltak a vármegye akkori területén Tiszainoka és Tiszakürt, melyeket harcászati okokból, illetve Tiszaföldvár és Jászládány, melyeket a 2. Ukrán Front parancsnokságának egy-egy osztálya ideiglenes ott tartózkodása miatt ürítettek ki. VINCZE J. F. 2021. 75-92. p.

⁴⁷⁹ MNL JNSZML XIV. 20.

települések életének újjászervezéséhez.

Mivel Jász-Nagykun-Szolnok vármegyébe a szovjetek október-november folyamán, tehát jóval az Ideiglenes Nemzetgyűlés decemberi megalakulása előtt vonultak be, így – ott, ahol a régi hivatalnoki gárda elmenekült – a települések ideiglenes közigazgatási szervei is azelőtt jöttek létre, hogy a nemzeti bizottságok létrehozására bárki felhívta volna őket. Ebből következően a településeken létrejött ideiglenes szervek, függetlenül nevüktől és összetételüktől, a legtöbb helyen lényegében a széthullott közigazgatás helyén és nem azzal párhuzamosan szerveződtek meg.

Mellettük tevékenykedett a polgármester, akit a bevonuló szovjet hadsereg helyi parancsnoka nevezett ki ideiglenes jelleggel. A szovjet városparancsnokok⁴⁸⁰ kevés kivételtől eltekintve arra törekedtek, hogy városvezetőnek lehetőleg ne a kommunista párthoz tartozó személyt jelöljenek ki, hanem az esetleg helyben maradt tisztviselők egyikét, vagy más párthoz tartozó külsős személyt, miközben magának a kommunista pártnak a megalakulását és a kommunisták városi vezetésben koalíciós alapon történő részvételét természetesen támogatták. Tekintettel arra, hogy a városvezetőket rendkívüli módon lekötötte a Vörös Hadsereg követelte civil közmunkaerő előteremtése, így az új élet tényleges megszervezése jellemzően a közigazgatási feladatokat ellátó ideiglenes városi tanácsokra hárult.

Az alábbiakban több település jellemző példáján igyekszünk bemutatni, hogy a helyi viszonyokat milyen sajátosságok alakíthatták, mely általános problémákkal kellett megküzdeniük, s a Magyar Kommunista Párt megalakulásáról és első lépéseiről fellelhető információtöredékek is mennyire heterogén képpé illeszthetők csak össze. Különösen arra irányítjuk figyelmünket, hogy a disszertáció előzményekről szóló fejezetében taglaltak miként befolyásolhatták egy-egy településen a frontátvonulás utáni kibontakozást, s majd a későbbiekben az eltérő szervezettségű, képzettségű és mentalitású csoportok intézkedései ezen kezdeti időszakban miként ágyaztak meg a rákövetkező hónapok és évek politikai küzdelmeinek.

Most tehát az ideiglenes városvezető szervek megalakulásának körülményeit és főbb jellemzőit, majd tematikus bontásban e testületek konkrét intézkedéseit mutatjuk be, s csak ezt követi majd a kommunista pártszervezetek megalakulásának részletezése.

⁴⁸⁰ A közigazgatási vezetőknek nagy nehézséget okozott az is, hogy az adott településre vezényelt szovjet városparancsnokok sűrűn váltakoztak. „Többször előfordult, hogy amikor megismerkedett a város vezetőivel, már el is helyezték más városba, vagy más beosztást kapott.” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

IV.2.1. Ideiglenes polgármesterek és ideiglenes városi tanácsok

A vármegye nagykunsági részei a hullámzó frontvonal következtében rövid idő alatt többször is gazdát cserélhettek, de a német–magyar csapatok ellentámadásainak visszaverésével a Vörös Hadsereg megszállása már októberben megteremtette itt egy új hatalmi struktúra kibontakozásának feltételeit. E térség egyik központjává Kisújszállás vált, ahol – a kortársak egy részének megítélése szerint⁴⁸¹ – a legeredményesebben láttak hozzá az élet fokozatos konszolidálásához, a megszállók és a megszállottak közötti kapcsolatok normalizálásához.

A város polgármestere és több vezető tisztviselője elmenekült a front elől, így az október 8-án bevonuló szovjeteket hivatalból nem fogadhatták. Két internálásból hazatért és mezőgazdasági munkára fogott egykori szociáldemokrata személy, Földi István és Bakó Kálmán, akik addig a határban rejtőzködtek, ugyanaznap besétáltak a városba. Először a családjaikhoz, majd a városházára siettek. Mivel ott nem találtak senkit elvtársaik közül, ezért hazamentek. Másnap Bakó visszament, s még mindig üres épület fogadta, ellenben őt megtalálta a szovjet hadsereg két tisztje: *„mutogatnak a városházára és magyarázzák, hogy hol a parancsnok. Magamra mutatok, hogy én vagyok. Nem lepődtek meg az egyszerű ember láttán. Melegen kezet szorítottak velem, magyarázza az egyik, hogy a szovjet parancsnokságnak helyiség kellene. Intettem nekik, hogy menjünk, mutatok nekik alkalmas helyet. [...] Bútor nemigen volt benne, de azt mondták, hogy majd ők hoznak bele. Közben magyarázták, hogy szerezzek tolmácsot is. [...] Majd azon keresztül megmondta, hogy nekünk is lenni kell hivatalunknak, mert nekik nagyon nagy szüksége van ránk a város ügyének intézése során. Földi [Istvánnal] [...] bementünk a városházára és kijelöltük azt a szobát, ahol felüjtjük a hivatalunkat. Közben megjött Földi Endre elvtárs is. Én javasoltam nekik, hogy hívjunk össze néhány elvtársat, és ha tudunk megbízható pártonkívülieket is. Beszélnünk kell a hivatalnokokkal is, akiket esetleg alkalmasnak látunk arra, hogy behívjuk őket dolgozni.”*⁴⁸²

Kisújszálláson tehát a két háború között legálisan politizáló szociáldemokraták – akik hamarosan a Kommunista Pártban tevékenykedtek tovább – alakították meg a *„városban gazdátlan maradt önkormányzati szervek pótlására”*⁴⁸³ az ideiglenes városi tanácsot október 10-én, mely arra volt hivatott, *„hogy a háború pusztításának különösképpen áldozatul esett városunkon és lakosságán erélyes intézkedéseivel segítsen.”*⁴⁸⁴ A földmunkásokat Bakó Kálmán és Földi István, az iparosokat Földi Endre és Vígh Elek,⁴⁸⁵ a baloldali értelmiséget a

⁴⁸¹ Lásd Tariska István (MKP) cikkét: *Néplap*, 1945. január 5. Kunsági riport.

⁴⁸² MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁴⁸³ *Népújság*, 1944. december 30. Épül a város.

⁴⁸⁴ *Népújság*, 1944. december 30. Közérdekű hírek (Szemelvények a városi tanács határozataiból).

⁴⁸⁵ Földi Endre, Vígh Elek és egy harmadik, a tanácsba később belépő társuk, Váróczi Áron a harmincas évek közepén a szegényebb kisiparosok által az Ipartestület választmányába beválasztott szociáldemokrata iparosok voltak, akik a háború után szintén a kommunistákhoz csatlakoztak. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

Tanácsköztársaság direktóriumának egykori aktív résztvevője, Szűcs Elek és egy fiatal tanyasi tanító, Herpai Sándor képviselte.⁴⁸⁶ Már az első (!) ülésén intézkedtek *„az iránt, hogy a városban maradt közigazgatási alkalmazottak a városi tanács rendelkezésére álljanak.”*⁴⁸⁷ Ennek megfelelően a *„közigazgatási szakértelem biztosítására helyet kapott a Tanácsban a városháza el nem menekült, politikailag nem kompromittált 3 kisebb beosztású tisztviselője: Dr. Rácz Kálmán aljegyző, a közellátási ügyek alapos ismerője, Szűcs Albert, iktató-kiadó kistisztviselő és Dr. Vajda Béla aljegyző, a jól képzett igazgatási jogász, akit a szovjet városparancsnokság a polgármesteri teendők ellátásával bízott meg. Hiányoztak azonban ekkor még a Tanácsból a kisbirtokos parasztság képviselői, mert ez a réteg átmenetileg óvatosan visszahúzódott, politikai aktivitása csak lassan bontakozott ki.”*⁴⁸⁸

A fent idézett forrásból egyértelműen kitűnik, hogy Kisújszálláson nem menekült el a teljes közigazgatás, a második vonal helyén maradt, és az első ideiglenes polgármestert is közülük választotta ki a szovjet katonai parancsnok.

Október 15-e után pár napig visszafoglalták a német csapatok a várost, de ez csak átmenetileg tudta megakasztani az új városvezetés munkáját, melynek tagjai ezen idő alatt igyekeztek biztonságban elrejtőzni, vagy a szovjetekkel visszavonulni. A Vörös Hadsereg második bevonulásakor a németeket ugyan kiverték a lakott területről, de a határban mintegy két héten át még harcok folytak, s a várost is többször bombázták a németek, így a háborús helyzet továbbra is fennállt. Ebben a legválóságosabb időben a korábban megalakult Ideiglenes Városi Tanács tagjai is szétszéledtek, „ki erre, ki arra”, és csak rapszodikus kapcsolattartásra volt lehetőségük. A helyzetet tovább súlyosbította, amikor a németek újabb ellentámadásának megállításához mintegy húszezer szovjet katona vonult be a városba, mivel ez értelemszerűen azzal járt, hogy lényegében *„Minden utca, ház tele volt szovjet katonákkal.”*⁴⁸⁹ E hatalmas embertömeg bő két napon át állomásozott Kisújszálláson, mielőtt tovább folytatták előrenyomulásukat a Tiszáig.

Bár a front hullámozása következtében ismét hadszíntér lett a város, s még a polgárőrség tagjai is otthonaikba húzódtak, a szovjetek ismételt bevonulásával a Tanács október 31-én újból összeülhetett, s létszámát mindjárt ki is bővítették. Ekkor vették fel Dr. Pólya Lászlót, Varga Sándort és Váróczi Áront. Pólya volt az, aki november 1-től kezdődően teljes lekötöttség mellett – s a városi tanács későbbi értékítélete szerint – kifogástalanul látta

⁴⁸⁶ KISS K. 1986. 211. p.; Kiss lényegében szó szerint, vagy minimális változtatással vett át több mondatot, vagy mondatrészt az általunk is idézett visszaemlékezésekből és újságcikkekből, így a továbbiakban az eredeti forrásokat hivatkozunk meg.

⁴⁸⁷ MNL JNSZML V. 271. 10.601/1944.

⁴⁸⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁴⁸⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

el a mezőgazdasági termelést irányító szakbizottság vezetését.⁴⁹⁰ A testület november 19-én megszűnt ki Juhász Imre tanárral, akit a tanács jegyzői tisztének ellátására kértek fel.⁴⁹¹ A közegészségügyet a pártba is belépő orvosra, Dr. Szeremley Gyulára, az oktatásügyet pedig a pártba szintén belépő volt tanyasi tanítóra, Herpai Sándorra bízta.⁴⁹²

Az Ideiglenes Városi Tanácsban tehát túlsúlyban, illetve kulcspozíciókban voltak az egykori baloldali mozgalmi emberek, de későbbi sikeres működésük záloga nagy valószínűséggel épp az volt, hogy a közigazgatási feladatokba be tudtak vonni kiválóan képzett közellátási és jogi szakembereket, másrészt olyan baloldali értelmiségieket is, akikkel a megelőző évtizedekben már kapcsolatban álltak, akiket ismertek mind szakmailag, mind emberileg, így fel tudták mérni, mire milyen feladatok ellátásában számíthatnak. A Bakó és Földi vezette csoport ugyanis a két háború között maga is tagja volt a városi képviselőtestületnek, így az adott helyzetben felbecsülhetetlen értékű tapasztalatokra tettek szert egy város közigazgatásának működését és a működtetők személyét illetően.

Míg az otthon maradt hivatalnokokat bátran bevonták a problémák kezelésébe, addig az elmenekült és később hazatérő tisztviselők esetében csak a legritkább esetben tettek kivételt. Először akkor szembesültek ezzel a dilemmával, amikor Szabó István elmenekült városi aljegyző csaknem kéthónapi távollét után munkára jelentkezett a városházán. A kérdést, hogy hazatérő hivatalnokok szolgálatba állíthatók-e, december 10-én tárgyalta az ideiglenes tanács, mely általános érvényű elvi állásfoglalásában ítélte el őket, kimondva azt is, hogy a tanács részükre *„hivatali beosztást nem kíván adni, hanem megvárja, míg ezek sorsa felől országos intézkedés nem történik és ügyüket arra hivatott fórum egyénenként ki nem vizsgálja.”*⁴⁹³

A kisújszállási járásbírói tisztviselők egy díjnak és egy altiszt kivételével mind elmenekültek. Bár *„egyes jogász foglalkozású egyének”* újból működtetni kívánták a járásbíróiságot, de ehhez az ideiglenes városi tanács ekkor még nem járult hozzá, mert megítélésük az volt, hogy ez csak *„egyéni érdekeket szolgálja”*.⁴⁹⁴ Ugyanakkor a Jászberényből később hazatérő két járásbírói tisztviselőnek engedélyezték a munkába állását és közmunka alóli mentességüket, de csak azért, hogy segíteni tudják a rendkívül értékes városi telekkönyvek rendezését.⁴⁹⁵

Fontos sajátossága volt Kisújszállásnak az is, hogy bár a szociáldemokratákból lett

⁴⁹⁰ MNL JNSZML V. 271. 10.670/1944.

⁴⁹¹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁴⁹² Az állategészségügy ellátására pedig Szűcs Aladár állatorvost kérték fel, aki szintén hozzáértéssel látott hozzá a fertőző betegségek kezeléséhez, továbbá ebzárlatot is elrendelt és intézkedett a kóbor kutyák kiirtásáról is. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁴⁹³ MNL JNSZML V. 271. 10.708/1944.

⁴⁹⁴ MNL JNSZML V. 271. 10.675/1944. és 10.696/1944.

⁴⁹⁵ MNL JNSZML V. 271. 10.724/1944.

kommunisták egyértelműen kezükben tartották a politikai irányítást, a jogilag képzett emberek jelenlétének és saját, legális politikai múltjuknak köszönhetően jobban ügyeltek a legális gyakorlat fenntartására, a formalitásokra is. Amikor például dr. Vajda Béla mellé kinevezték a Debrecenből hazatérő kommunista párti dr. Kovács Kálmán jogászhallgatót⁴⁹⁶ helyettes polgármesternek és ideiglenes főjegyzőnek, *„Többek hozzászólása után az a vélemény alakult ki, hogy mivel az ilyen megbízatás személyes bizalom kérdése is, kívánatos, hogy a helyettes megbízatást a polgármester adja s ezt a Városi Tanács hagyja jóvá. [A jelenlévő] Dr. Vajda Béla polgármester a Tanács színe előtt”*⁴⁹⁷ meg is bízta Kovácsot a feladattal, és a tanács csak ezután vette azt egyhangúlag tudomásul. E látszólag jelentéktelen külsőség valójában az új politikai elit felkészültségének és mérsékelt mentalitásának, illetve a szakértő hivatalnokok által tett észrevételek meghallgatásának bizonyítéka.

A kisújszállási kommunisták politikai kultúrájának magasabb fokáról tanúskodik az az eset is, melyet 1945. február 27-én rögzített a település közgyűlési jegyzőkönyve. Mint olvashatjuk, *„Varga Sándor a Magyar Kommunista Párt kisújszállási szervezete képviselőtestületében szólal fel és sajnálatát fejezi ki azon, hogy a városi parkban felállított országzászlót ismeretlen tettesek ledöntötték. Pártja nevében is elítéli és helyteleníti ezt a cselekményt és indítványozza, hogy a képviselőtestület az országzászlót állíttassa fel és állíttassa helyre. Dr. Szeremley Gyula [MKP] a maga részéről is csatlakozik az indítványhoz és kiegészíti azzal, hogy az országzászló talpkövére az »Így volt, így lesz« felírás helyett a Magyar Kommunista Párt jelmondatát: »Lesz magyar újjászületés« mondatot vésessék fel. A képviselőtestület [...] egyhangú lelkesedéssel”* elfogadta a javaslatot.⁴⁹⁸

A megszállással együtt járó közbiztonsági, közmunkaügyi és közellátási feladatok sokasága azonban még az értelmiségi szakembereket és közigazgatási tapasztalatokkal rendelkező kommunistákat ötvöző hivatalra is súlyos terhet rótt. A legkomolyabb problémát a rövid határidővel követelt közmunkaerő előteremtése okozta, olyannyira, hogy Kisújszállás első ideiglenesen kinevezett polgármesterét, dr. Vajda Bélát az első hetekben ez a munka teljesen lekötötte és gyakorlatilag semmi másra nem jutott ideje. Teljesítményével valószínűleg a szovjetek sem voltak megelégedve, mert november 13-án „katonai parancsra” Herpai Sándort nevezték ki új polgármesterré. Azért, hogy őt már segíteni tudják a közmunkaügyek irányításában, az ideiglenes városi tanács Bakó Kálmánt második polgármester-helyettesé választotta és megbízta e terület vezetésével. Ugyanakkor a valódi

⁴⁹⁶ Dr. Kovács Kálmán 1937 tavaszától 1938 végéig volt tagja a Márciusi Frontnak, amikor a hatósági nyomás hatására a csoport szétesett. Kovács egy ügyvédi irodában, majd Szolnokon egy magánvállalatnál dolgozott, 1943-44-ben kapcsolatban állt a Békepárttal, majd a SAS behívó elől megszökött és Debrecenben bujkált a szovjet bevonulásig. Innen tért haza családjához, Kisújszállásra. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁴⁹⁷ MNL JNSZML V. 271. 10.606/1944.

⁴⁹⁸ MNL JNSZML V. 271. 42/1945.

szervezőmunkát hozzáértő szakemberként minden bizonnyal az a Borók Albert végezte a későbbiekben, akit emiatt november 25-én be is választottak az ideiglenes városi tanácsba. Vele együtt értelmiségiként választották be a tanácsba Sibelka István mérnököt, mint műszaki előadót, akire a műszaki hivatal vezetését bízta.⁴⁹⁹ Dr. Vajda Béla ezzel együtt sem veszítette el a kommunisták bizalmát, aljegyzőként kamatoztatta tovább tudását, november 19-én Turbacs Mihállyal párban a rendőri büntetőbíráskodást is rábízták,⁵⁰⁰ majd december 24-én tagja lett a városi Nemzeti Bizottságnak is. Szakmai kvalitásait igazolja, hogy 1945 januárjában szolgálattételre felrendelték a Belügyminisztériumba, ahol miniszteri titkárrá nevezték ki.⁵⁰¹

A kommunisták tehát a nehézségek ellenére is stabilan kézben tudták tartani a város vezetését, miközben a hozzájuk csatlakozó értelmiségiekkel, illetve az általuk felkért hivatalnok szakemberekkel jó együttműködésben, a megoldandó feladatokra fókuszálva végezték munkájukat. Igyekeztek mindenkire képességei szerinti feladatot bízni, és ami ennél is fontosabb, egymást segítették a fennakadások leküzdésében.

Vessünk most egy pillantást a hasonló adottságokkal rendelkező másik mezővárosra, Mezőtúrra, amelynek vezetői ugyancsak elmenekültek. Itt valamikor október 8-án éjjel 23-24 óra között jelentek meg az első szovjet egységek, melyek harc nélkül vonultak be, miután a magyar csapatok a Berettyó hidat maguk mögött felrobbantva, ellenállás nélkül visszavonultak.

Október 9-én Busi Vince és Molnár Lajos, két illegális kommunista a külvárosi otthonaikból besétáltak a központba. Előbbi a városházára, utóbbi a rendőrség épületéhez ment szétnézni. Molnár a kapitányságon leszaggatta a szovjetellenes plakátokat, majd a kor politikai életében beálló fordulatot és a bizonytalan közhangulatot jól reprezentáló aktusként egy nyilaskeresztes zászlót magához véve a közeli utcában egy női szabónál vörös zászlót varratott belőle. *„A szabónő egy kissé félt, megkérdezte, hogy nem lesz-e ebből baj.”* Molnár megnyugtatta, hogy ezért többé már nem fogják felelősségre vonni, mire az *„igen gyorsan összevarrt egy vörös zászlót,”* mellyel a kommunista férfi elsétált a főtérre, ahol Busival találkozva elhatározták, hogy a templom tornyára tűzik ki a vörös lobogót. Erről azonban letettek, *„mert a Berettyó túlpartján még vonultak visszafelé a horthysta hadsereg*

⁴⁹⁹ Sibelka Iván a Középtiszai Ármentesítő Társulatnál dolgozott. Később a földosztáskor is igénybe vették mérnöki szaktudását. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17 és MNL JNSZML V. 271. 10.635/1944.

⁵⁰⁰ MNL JNSZML V. 271. 10.617/1944.

⁵⁰¹ Dr. Vajda Béla a második világháború éveiben Kisújszállás iparhatósági biztosa volt. A kiürítési parancsnak nem tett eleget. Aljegyzőségéről minisztériumi kinevezése miatt 1945. február 1-el mondott le. A városbírói teendőket a továbbiakban Dr. Pólya László és Szűcs Elek látta el www.jnszmtisztviselok.hu forrásai és MNL JNSZML V. 271. 60/1945, illetve 435ki/1945.

maradványai”⁵⁰² és attól tartottak, hogy tüzet zúdítanak a városra. Végül is csak október 10-én került ki két vörös zászló a toronyba.

Aznap az Újvárosi Kaszinóban összehívták a Kommunista Párt alakuló gyűlését is, melyen kb. 24 elvtárs vett részt. A titkári feladatokkal Erdei István ellenében Maki Józsefet bízták meg választás útján. Molnár szerint ez a tény is bizonyította, hogy *„az elvtársak nagy része még bizonytalan volt, nem látott eléggé tisztán, mert Makiról már a felszabadulás előtt is beszéltek az illegális elvtársak, hogy rendőrségi spicli és mégis rábízták a párt vezetését.*”⁵⁰³

A párt elnevezése körül is vita bontakozott ki. Erdei István a „Szocialista Párt”, Molnárék a „Kommunista Párt” nevet javasolták. Utóbbi felvállalására csak két-három nap győzködés után tudták rávenni a tagok többségét.⁵⁰⁴

A városházán Busi Vince és Molnár Lajos hívta össze az ott maradt közigazgatási dolgozókat és őket kérték meg a munka folytatására. Határoztak a termelés és a közigazgatás újraindításáról, továbbá a szovjet előrenyomulás támogatásáról is.

Mint korábban írtuk, Mezőtúron az illegalitás időszakában erős kommunista sejtek működtek, de a sorozatos lebukások és elszenvedett erőszak miatt a vármegyén belül talán itt volt a legerősebb az egykori kínzókkal szembeni gyűlölet is. Ennek jeleként a szovjetek bevonulásakor néhány párttagban felmerült az erőszakos bosszúállás gondolata is. Kötél Imre visszaemlékezésében találunk erre és a szovjetek reakciójára vonatkozó érdekes adalékot, aki valószínűleg azért tudta mindezt némi távolságtartással leírni, mivel maga nem volt közvetlenül érintett a kérdés felvetésében, hiszen 1944 márciusában az internálás elől Budapesten rejtőzött el rokonainál és csak 1945 januárjában tudott hazatérni szülővárosába. Ezzel együtt is hitelesnek tűnik azon információja, mely szerint a *„néhány elemít végzett [egykori illegális kommunista] emberek fejében született meg az a gondolat 1944 őszén, a felszabadulást követő napokban, hogy a volt kínzóink közül néhányat meg kellene úsztatni a Berettyóban, vagy a Körösben. De mit mondtak a Szovjet elvtársak? – Ha nem volt bennetek elég erő ahhoz, hogy a saját hóhéraitokkal elbánjatok, most nem az a tennivaló, hogy a Berettyóban, vagy a Körösben megúsztassátok, hanem a vasutat, a hidakat, az országutakat kell rendbe hozni. Mit válaszolhattunk volna neki? Igazuk volt.*”⁵⁰⁵

A fentebb említett Erdei István a Horthy-rendszer alatt a Keresztényszocialista Párt

⁵⁰² MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁵⁰³ Uo.; Makit az 1930-as évek letartóztatásai idején valóban kizárták a pártból.

⁵⁰⁴ Uo.

⁵⁰⁵ A szovjetek tehát még ott is elejét vették az azonnali, erőszakos bosszúállásnak, ahol erre lett volna akarat az egykori illegális kommunisták körében. Annak azonban 1945-től már nem álltak útjába, hogy olyan jobboldaliakat internáljanak és bántalmazzanak, akik háborús bűnöket követtek el, avagy olyan módosabb parasztgazdákat, akiket a szegényparasztság részben a földosztással is összefüggésben népellenesnek nyilvánított. MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

tagja volt és hosszú éveken keresztül a városon kívül tartózkodott, ezért az egykori illegális kommunisták közül sokan bizalmatlanok voltak vele szemben. Azt meg tudták akadályozni, hogy ő legyen a párttitkár, de azt már nem, hogy ő legyen a város első ideiglenesen kinevezett vezetője.⁵⁰⁶ „Néhány régi mozgalmi elvtárs [...] ismerte s e feladat ellátására alkalmasnak találta. Hamarosan kiderült azonban, hogy egy karrierista szélhámos, aki semmibe veszi a pártot, s egyéni célratöréseit igyekszik érvényesíteni. Maki József pártvezetése is inkább az önkényeskedéshez, mint a kollektív vezetéshez volt hasonló. Ha volt is a pártban jó néhány elvtárs, kiknek volt illegális tapasztalatuk, a legális munka más követelményeket támasztott, s ehhez még rendkívül hiányzott a párt s a pártvezetés tapasztalata.”⁵⁰⁷ – fogalmazta meg szokatlanul éles kritikáját a szintén kommunista Hodos János.

Egy másik párttársa későbbi ítélete a fentieket a következőkkel egészítette ki. „Erdei rövid ténykedése alatt is, amíg városparancsnok [sic!] volt, sok kárt okozott a pártnak. A legvadabb rémhírekkel igyekezett a kommunisták lendületét megtörni, bizonytalanságot kelteni, megakadályozni az előrehaladást. Egy alkalommal pl. azt mondta, hogy észak felől mintegy 30ezer főt számláló, minden fegyverrel jól felszerelt német egység nyomul Mezőtúr irányába. [...] Felhívta a figyelmet arra, hogy jó lesz, ha a kommunista párt nem igen tevékenykedik. [...] Aljasságában odáig ment, hogy azt állította: az értesüléseket a szovjet városparancsnokságtól kapta és csak nagyon bizalmasan közli velünk. Az elvtársakat persze nem tudta megfélemlíteni, még keményebben, még határozottabban léptünk fel ellene, lelepleztük a szovjet parancsnokság előtt is.”⁵⁰⁸ Érdekes tény, hogy Hodos János ezzel szemben épp azt róta fel Erdeinek, hogy nem figyelmeztette a kommunistákat a várható német ellentámadásra. Szerinte „a szovjet városparancsnoksággal [...] kapcsolatot Erdei István közigazgatás vezetője tartotta, de ő egyáltalán nem tájékoztatta a párt vezetőségét a város támadására készülő német csapatokról. Ennek következtében váratlanul érte a pártot”⁵⁰⁹ az, hogy október 19-én a németek a város egyes területeit visszafoglalták, ahonnan heves harcok után tudták csak október 21-ére ismét kiverni őket a szovjetek. „Erdei István a közigazgatás vezetője is elmenekült. Ezzel véget ért a városban a közigazgatásban való szereplése.”⁵¹⁰ Bár később visszatért, a pártból kizárták, amit az akkori területi bizottság is jóváhagyott, ezért az SZDP-be átlépve politizált tovább.

Az egymásnak ellentmondó visszaemlékezésekből annyi világosan kirajzolódik, hogy Erdei nem volt illegális kommunista, de szociális gondolkozású, politikailag aktív

⁵⁰⁶ „...a Párt ellenzésére is Erdei [István lett] a polgármester pár napig.” MNL JNSZML XXXV. 57. M/1.

⁵⁰⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁵⁰⁸ Erdei István volt mozdonyvezető, a „tiszaföldvári úton jól jövedelmező kocsmá tulajdonosának” a fia volt, így osztályhelyezete alapján is ellenszenves volt az illegális kommunisták számára. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁵⁰⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁵¹⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3. és BODORIK S. 2019. 11-12. p.

személyként a kommunistákhoz csatlakozva gyors karriert csinált a szovjetek bevonulását követően. A frissen megalakult Kommunista Párton belül az illegális múlttal rendelkező keménymag egy része, melyet a kívülállókkal szembeni extrém bizalmatlanság jellemzett, igen erős ellenszenvet táplált mind iránta, mind az árulónak tekintett párttitkárral, Makival szemben. Ez a belső megosztottság hátráltatta hatékony működésüket, a későbbiekben pedig személyi konfliktusaikért és kudarcaikért nagyrészt Erdeit és Makit tették felelőssé.

Mivel a német ellentámadás napjaiban az általuk megszállt városrészekben élő kommunisták otthonaikba sem tudtak hazamenni, ezért a párt vezetői és befolyásos alakjai, pl. Maki József, Busi Vince, Molnár Lajos, kénytelenek voltak *„a szovjet csapatokkal együtt [a Békés vármegyei] Gyomára, illetve Endrődre elmenni és ott bevárni, amíg a szovjet csapatok Mezőtúrt felszabadítják.”* A három napot, amit ott töltöttek, felhasználták arra, hogy tájékozódjanak az ottani elvtársak munkájáról, majd 21-én ők is hazatértek.⁵¹¹

A katonai parancsnokság ezután Németh János gimnáziumi tanárt, annak lemondása utána pedig november 14-től,⁵¹² más forrás szerint 15-től⁵¹³ dr. Fodor László ügyvédet nevezte ki polgármesterré.⁵¹⁴

Fodor korábban is, már 1929-től tagja volt a város képviselőtestületének, így jelentős közigazgatási tapasztalattal és kellő jogi ismeretekkel felvértezve látott hozzá munkájához. A város baloldali polgárságának többsége is támogatta, melynek jeleként az 1944 végén megalakult Polgári Demokrata Párt városi szervezete elnökévé választotta.⁵¹⁵ Munkáját segítette kezdetben Németh János is, aki főjegyző lett, illetve Bodorik József főmérnök, míg a

⁵¹¹ Mezőtúron e három napos harcok alatt keletkezett a legtöbb épületkár. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁵¹² MNL JNSZML IV. 422. 1066/1945

⁵¹³ MNL JNSZML V. 343. 666/1945; MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. november 16-i közgyűlés jegyzőkönyve

⁵¹⁴ MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. november 28-i közgyűlés jegyzőkönyve

⁵¹⁵ Somlyai Magda könyvében azt írja, hogy dr. Fodor Lászlót 1944. december 17-én a kisgazdapárt elnökévé választották Mezőtúron. (SOMLYAI M. 1981. 28. p.) Ezt az állítást átvette Bodorik Sándor helytörténész is Mezőtúr történeti művében, és Fodor PDP-s tagságára a két háború közötti karrierje taglalásaként utal csak olyképpen fogalmazva, hogy *„Már az I. világháború előtt tagja volt a Galilei Körnek, az őszirózsás forradalom alatt belépett a Nemzeti Tanács nemzetőrségébe, a valamikori Polgári Demokrata Párt mezőúri elnöke volt. [...] A mezőúri Független Kisgazdapárt 1944. december 17-i ülésén dr. Fodor Lászlót emelték pártelnökké,...”* (BODORIK S. 2019. 19. és 24. p.) Somlyai Magda kötete dokumentumválogatásában ugyanakkor közli azt a jegyzőkönyvet, mely az FKGP 1945. január 14-én tartott újjáalakulásáról tudósít. (Az irat sajnos nem fellelhető a Nemzeti Bizottság dokumentumai között.) Az ekkor megválasztott mezőúri vezetőség tagjai között nem találjuk ott Fodort, ami felettébb gyanús, hiszen egy polgármestert kiejteni pártjukból teljesen logikátlan lépés lett volna. Ráadásul egy másik, főispánnak címzett és 1945. február 2-án kelt beadvány Fodort a „Demokratikus Polgári Párt” elnökeként jelöli meg. (MNL JNSZML V. 343. 666/1945.) Mezőtúr közigazgatási iratai között van egy további jegyzőkönyv, mely a „Demokrata Polgárok, Kisgazdák és Munkások Pártja” december 17-i megalakulásáról tudósít. (MNL JNSZML V. 343. 372/1944; Lásd még az 1111/1944 iratot.) Somlyai tévedését vélhetően az okozta, hogy a PDP mezőúri szervezetének egyedi megnevezését az FKGP-vel azonosította. Mivel az 1945. február 2-án kelt beadványt külön oszlopokban írták alá a „Demokratikus Polgári Párt”, a „Független Kisgazda Párt” és a „Nemzeti Parasztpárt” képviselői, ez egyértelművé teszi, hogy a „DPP” nem lehetett azonos az FKGP-vel. Ezt a gondolatmenetet támasztja alá az a beadvány is, melyből kiderül, hogy az FKGP 1944. december 26-án alakult meg Mezőtúron, azaz több mint egy héttel a DPP megalakítása után, s Fodor névvel ott sem találkozunk. (MNL JNSZML V. 343. 2113/1944)

közmunka és közéleti szervezését Horváth Zsigmondra bízta.⁵¹⁶ A súlyos közellátási helyzet menedzselését később szintén egy értelmiségi, Pályi Lajos vállalta fel, aki civilben építész volt.⁵¹⁷ Busi Vincére, mint polgármester-helyettesre a szociálpolitikai osztály vezetését bízta, „*emellett legnagyobb segítséget nyújtotta Balogh Sándor nyugdíjas [számvevősségi tanácsos]. A fenitek mellett a nyugdíjas posta főnök, Sipos és a városnál Baráth Sándor, mint számvevő fogtak munkához.*”⁵¹⁸

Busi alig egy hónapig, december 14-ig látta csak el a polgármester-helyettesi teendőket, amikor felmentését kérte arra hivatkozva, hogy az MKP titkári feladatait át kell vennie a pártközpont által lemondott Makitól.⁵¹⁹

A Fodor vezette közgyűlés 1944. november 16-iki megalakulásakor határozatot hozott a „vörös hadsereg felhatalmazása alapján” a közigazgatás újjászervezéséről.⁵²⁰ Ezen alkalommal a polgármester korrajzzal felérő tömörséggel jellemezte a szovjet kézre került települések általános helyzetét: „*A közigazgatás alkotmányos szerveinek hiánya miatt, minthogy a város vezetősége nagyobb részben eltávozott, azonnali intézkedésekkel kell jelenben biztosítani, hogy az élet menjen tovább, és mielőbb visszatérjen a rendes kerékvágásba.*” Ennek jegyében a törvényesség helyreállítására is nagy hangsúlyt helyezve elrendelte, hogy a közgyűléseket és a kisebb-nagyobb határozatokat újból írásba foglalják, ez ugyanis mindaddig teljes mértékben szünetelt.⁵²¹ Az elsőrangú feladatok közé sorolta a város katasztrofális pénzügyi helyzetének orvoslását is, „*ami nehéz, de nem megoldhatatlan feladat.*”⁵²² Fodor irányításával mindössze két héten belül megszervezték az „*általános közigazgatási, szociális, pénzügyi, közellátási, közmunkaügyi hivatalokat.*” Szintén jó szervezőképességét bizonyította, hogy bár a város egyetlen orvos és gyógyszerár nélkül maradt, két héten belül már két orvos rendelt a településen. A későbbiekben „*a dr. Lápossy-féle házban kórház és szülőotthont, a dr. Fischer házban járványkórházat, nemi beteg kórházat és gyógyszertárt*” rendeztek be. A közellátásban pedig „*csaknem leküzdhetetlen nehézségek*” után sikerült a helyi malmokat és darálókat üzembe helyezniük, míg a tüzelőhiányt a város temetőjében és a dűlőutakon lévő fák kivágásával enyhítették.⁵²³

Mezőtúron tehát a kommunisták kudarcos bemutatkozása után egy jogi végzettségű városvezető, dr. Fodor László és szakértő segítők gondoskodtak a közellátás és közmunkák

⁵¹⁶ BODORIK S. 2019. 19. p.

⁵¹⁷ Pályi és Fodor egyaránt a helyi PDP szervezet alapító tagjai voltak. Előbbi ügyvezető alelnök, a polgármester pedig elnök. MNL JNSZML V. 343. 372/1944 és 666/1945

⁵¹⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. M/1.; A kommunisták a rendőrségi pozícióikhoz ragaszkodtak, „*oda csak [...] a kommunista párttal és a Szovjetunióval szimpatizáló emberek kerülhetnek.*” MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁵¹⁹ MNL JNSZML V. 343. 126/1944 és MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁵²⁰ MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. november 16-i közgyűlés jegyzőkönyve

⁵²¹ BODORIK S. 2019. 19. p.

⁵²² Ennek mikéntjéről bővebben lásd: MNL JNSZML V. 343. 1783/1945

⁵²³ MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. november 28-i közgyűlés jegyzőkönyve

gyors megszervezéséről, az intézmények működésének beindításáról. Mivel itt a kommunisták sokáig csak a rendőrségben őrizték pozícióikat, a polgári demokrata polgármester pedig jó viszonyt alakított ki a szovjet városparancsnokkal, így a november-decemberi hónapokban lényegében nem a kommunisták érdeméből indult újra az élet, hanem épp a kommunisták agresszív és hozzá nem értő politikája ellenére, a polgári közigazgatásban szerepet vállaló értelmiségieknek köszönhetően. Nem meglepő tehát, hogy a későbbi visszaemlékezésekben és a szocialista emlékezetpolitikában elsősorban Kisújszállás és később Szolnok kommunistákhoz köthető sikereit hangsúlyozták csak, Mezőtúrról pedig szándékosan megfeledkeztek.⁵²⁴

Míg Kisújszálláson a legális politikai tapasztalatokkal rendelkező szociáldemokraták és a helyi értelmiség közösen, Mezőtúron pedig az egykori illegális kommunisták csoportjai egymással és a polgári réteggel is szembe kerülve vágott bele a közügyek felkarolásába, addig Szolnok háború utáni felemelkedésének íve részben eltérő gazdasági fejlettsége és ebből eredően városiasabb társadalmi összetétele, részben viszont a fenti két példától eltérő illegális hagyományai és a szovjet megszállással együtt járó helyi sajátosságok miatt is merőben más képet mutatott.

Az emlékezetpolitika és az általa szelektált visszaemlékezések itt is igyekeztek azon toposzt erősíteni, hogy a kommunisták már a kezdet kezdetén szilárdan kezükbe ragadták a hatalmat és elsőként vállalták fel az élet újraindításának a feladatát.⁵²⁵ Ez a megállapítás az 1945-ös események tükrében akár még hihetőnek is tűnhetne, hiszen azon év végére mind a megyeszékhely polgármesteri, mind a főispáni, mind a rendőrfőkapitányi, mind a vármegye földigénylő bizottságának elnöki székében kommunista pártállású személy ült. Az 1944 végéről tudósító forrásokat egymással alaposabban összevetve azonban meglepő módon e közkeletű narratívát is árnyalnunk kell.

Polónyi Szűcs Lajos például e szavakkal idézte fel a város irányítását ideiglenesen átvevő szerv létrejöttét és későbbi nemzeti bizottsággá alakulását: *„Ez a szolnoki 9 tagú bizottság se nemzeti bizottságnak, se direktóriumnak nem volt nevezhető. Amikor lejöttek a központi bizottságtól Debrecenből, akkor éjszaka magyarázták meg nekünk: Tiszának, Ragónak, meg nekem, hogy ez helytelen gyakorlat. Akkor alakultunk át lényegében nemzeti bizottsággá, koalíciós összetételben.”*⁵²⁶ Polónyi egyértelműen felnagyította a kommunisták domináns szerepét a közigazgatási feladatokra létrejött első ideiglenes városi bizottságban.

⁵²⁴ MNL JNSZML V. 343. 749/1944

⁵²⁵ Különösen igaz ez Zsemlye Ferenc szerepére, akinek 1945-tel kezdődő későbbi polgármesterségét dicsérte a szocialista történetírás, miközben elődjét, Kiss Gábor ideiglenes polgármestert feledésre kárhoztatták, vagy legfeljebb csak hibáit hangoztatták.

⁵²⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9

Szóhasználatával és fogalmazásmódjával úgy állította be a történeteket, mint hogyha e szerv csak az átalakítása után vált volna koalíciós testületté, s addig csak a kommunisták lettek volna jelen az induláskor, a legnehezebb időszakban.⁵²⁷ Ezzel szemben létezik olyan kevesebb publicitást kapott visszaemlékezés, nevezetesen a kripto-kommunista Modla Sándoré, mely egészen más képet fest elénk a kommunisták színre lépésének nehézségeiről.

A titkos kommunisták szerepéről még szólni fogunk, ezúttal csak utalunk rá, hogy Modla a két világháború között a szolnoki Kisgazdapártba lépett be, s a helyi szervezet ügyvezető igazgatójaként és alelnökeként nem csak tekintélyt szerzett magának a város politikai életében, de baráti viszonyt is kialakított több olyan kisgazdával, akikre a háború után is számíthatott.⁵²⁸

Amikor a Vörös Hadsereg november 4-én bevonult Szolnokra, Modla emlékei szerint ő és a belvárosban tartózkodó szociáldemokraták voltak azok, akik érintkezésbe léptek a katonai parancsnoksággal: *„Amikor a városházára értem, már ott találtam Veres József, Kövécs [József], Vilusz [Vazul], majd később jött Darvas Ferenc mérnök, Bencze László. Darvas elvtárs javaslata, hogy a szovjet hadsereg városparancsnokának óhajára alakítsuk meg a nemzeti bizottságot. Tekintve, hogy a fent említett elvtársak mind szociáldemokraták voltak, én javasoltam, hogy halasszuk el a megalakulást, mert a kommunista elvtársak nem lettek meghívva, nem tudják, mi történik itt. Egyesek olyan kérdésekkel jöttek, kik vannak itt kommunisták [egyáltalán Szolnokon?]. Erre az orosz tolmács felfigyelt és mondotta, hát nincs itt kommunista? És helyeselte az alakulás elhalasztását, így én másnap délelőttre ajánlottam a megalakulást és vállaltam a kommunisták, a kisgazdák meghívását, mert minden pártot képviselve akart a város parancsnoka a bizottságban.”*⁵²⁹

Modla azonnal értesítette Ragó Antalt és még három-négy kommunistát. Így jött létre november 5-én a kommunistákkal kibővített „városi intéző bizottság”, melynek elnöke Darvas Ferenc, helyettese Veres József, jegyzője Bencze László lett, s tagjai voltak még Modla Sándor, Kövécs József, Vilusz Vazul, Rigó József, Ragó Antal és Máté Mihály (utóbbi három MKP tag). Az új testület elnöke civilben mérnök értelmiségi, s mindhárom vezetőségi tag a szociáldemokrata párt tagja volt. Ezen ad hoc testület más települések szerveihez hasonlóan felelősöket delegált egy-egy feladatkör irányítására. A közellátási teendőkkal Kövécs (szintén SZDP), míg a közrend sürgős helyreállításával és a szovjetek megkövetelte

⁵²⁷ A Kisgazda és a Szociáldemokrata Párt említése nélküli, egyedül a kommunistákat nevesítő beszámolók jellemző példája az alábbi újságcikk részlet is: *„Ilyen rendkívül nehéz körülmények között alakította meg a szolnoki munkásság a mai tanácsházán a városi intéző bizottságot. A népi önkormányzat elvének megfelelően a bizottságba kommunisták és régi baloldali mozgalmi emberek kerültek. [...] három hónapon át, télvíz idején társadalmi munkában láttuk el a közigazgatást.”* Szolnok Megyei Néplap, 1965. március 16. Emlékezés a húsz év előtti időkre

⁵²⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. M/18.

⁵²⁹ Uo.

közmunkaerő előteremtése érdekében a rendőrség szervezésével Modlát (kripto-kommunista FKGP) bízták meg, a MÁV Járműjavítóhoz pedig Máté Mihályt (MKP) delegálták.⁵³⁰

Bár a kommunista veteránok visszaemlékezéseit publikáló könyvek egyikében sem hangsúlyozták a bizottság szociáldemokrata dominanciáját, és többpárti jellegét, a fentiek alapján mégis egyértelmű, hogy Modla kulcsszerepet játszott az 1944 végi újrakezdésben, a kommunisták helyzetbe hozásában és a később kiemelt fontosságúvá váló rendőrségi kulcspozíciók biztosításában.

Személyének fontosságát kiemeli, hogy a szovjet katonai parancsnok is rajta keresztül informálódott a bizottság munkájáról és vele üzent meg kívánságait. *„Az átvonuló szovjet hadsereget el kellett látnom [és] szállásolnom. Volt a rendőreimnek dolga elég. A felrobbantott Tisza-hidak helyreállításánál is anyag és egyebek [vagyis munkaező] felkutatása, a villanyvilágítás biztosítása, ha kisebb mértékben is, de ezt is megoldottam.”* – nyilatkozta később.⁵³¹

Amit pedig még Modla is elfelejtett hozzátenni a fenti történethez, hogy a szovjet parancsnok a város ideiglenes polgármesterévé azt a Kiss Gábor árvaszéki ülnököt nevezte ki, aki már a város hetekkel korábbi kiürítésétől kezdve helyettes-polgármesterként tevékenykedett, s a Vörös Hadsereg bevonulását is megvárta.⁵³² Kaposvári Gyula helytörténész szerint a szovjet városparancsnok döntésében közrejátszott az is, hogy Kiss nem volt kommunista.⁵³³ Ugyanez volt a feltétele a főispáni szék betöltésének is. A főispáni iratokban említett szovjet „B. ezredes úr” egyértelműen kikötötte, hogy a főispán személyéről a pártok együttesen kellett megállapodjanak, *„de a kijelölt főispán ne legyen a kommunista párthoz tartozó.”*⁵³⁴ Így lett november 10-én *„a kispazda, a szoc[iál] dem[okrata] és a kommunista párt vezetőinek meghallgatása és a polgármester helyettes [Kiss Gábor] hozzájárulása alapján”*⁵³⁵ Veres József a vármegye főispánja. Az ekkor 60 éves szolnoki szobafestőmester négy évtizedes szociáldemokrata párttagsággal és 17 éves ipartestületi vezető tevékenységével érdemelte ki a három párt vezetőinek és a polgármester-helyettesnek a bizalmát. Megbízatása a vármegyei közigazgatás újjászervezésére és felügyeletére szólt, bár

⁵³⁰ A városi intéző bizottság 1944. november 5. és 21. között összesen 14 ülést tartott. Ezek közül a november 5. 6. 10. és 25. napján tartott ülések jegyzőkönyvei maradtak fenn, mivel ezeket Bencze László 1945. január 27-én megküldte a polgármesternek. A többi jegyzőkönyvet korábban Kiss Gábor polgármester-helyettesnek adta át, akitől nem kerültek az iratsomóba. Kiss „meghívás folytán” olykor maga is részt vett az intéző bizottság ülésén, amit bizonyít a november 25-i jegyzőkönyv felsorolása a jelenlévőkről. MNL JNSZML V. 474. 571/1945

⁵³¹ MNL JNSZML XXXV. 57. M/18

⁵³² A város helytörténetének avatott ismerője, Kaposvári Gyula megemlítette, hogy valószínűleg Kovrisev volt az első szovjet városparancsnok, akit Kiss fogadott a városháza lépcsőjén. KAPOSVÁRI Gy. 1996. 397-402. p.

⁵³³ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 413-420. p. 414. p.; Kiss Gábor a későbbiekben sem lépett be az MKP-ba, ehelyett a polgári demokratákhoz csatlakozott.

⁵³⁴ MNL JNSZML IV. 422. 12/1944

⁵³⁵ MNL JNSZML V. 474. 571/1945

megfelelő hivatali személyzet ekkor még neki sem állt rendelkezésére. A város megbízott tisztifőorvosa az egyetlen belvárosban tartózkodó orvos, Dr. Elek István lett, aki a rendkívül szomorú közegészségügyi viszonyok javítása érdekében tett meg minden tőle telhetőt.⁵³⁶

A közoktatás újraindításában kulcsszerep jutott Vidor Győző kereskedelmi iskolai tanárnak. Ő november végén jött vissza Szolnokra feleségével és gyermekével, akikkel még augusztusban költözött el egy Pest megyei faluba, hogy a fajvédő törvények elől biztonságba helyezze őket. Hazatérése után csatlakozott a kommunista párthoz, de baráti viszonyban volt Kiss Gábor polgármester-helyettessel is. Az addigi vármegyei tanfelügyelőt mellőzve így ő került a megye tanügyigazgatásának élére.⁵³⁷

Eközben a szovjet városparancsnok itt is a városközpont egyik reprezentatív épületét foglalta le magának. Választása a főtéren, a városházával szemközi épületre, az egykori Magyar Király Szálló épületére (napjaikban a Damjanich János Múzeum otthona) esett. November 5-én kiadta 1. számú Parancsát,⁵³⁸ november 15-én pedig a 2. számút, melyekben az élet újraindításáról rendelkezett. Minden üzletet meg kellett nyitni és az ipari üzemekben is folytatni kellett a munkát, a templomokban pedig zavartalanul megtarthatták az istentiszteleteket.⁵³⁹

Az élet újraindítása azonban rendkívül vontatottan haladt, tekintettel arra, hogy a szovjetek 1944. november 4-i bevonulásakor az eredetileg 42.000 lakosú Szolnokon csupán csak 4000 ember tartózkodott.⁵⁴⁰ A következő hónapokban a lakosság kezdetben gyorsabb, majd lassuló ütemben folyamatosan visszaköltözött, számuk év végén tizenhatezerre, 1945 áprilisára harmincezerre nőtt, végül 1946 őszén harminchatezer körül stabilizálódott. A romos és elhagyatott épületekben bővelkedő Szolnok középületeinek többségében, sőt egyes utcások polgári házaiban is, a Budapestért folyó harcok végéig szovjet hadikórházak működtek. A város lélekszámát kétszeresen is meghaladó és hosszabb ideig itt állomásozó szovjet katonaság ellátásának terhe a várost és a környező falvakat terhelte.

További nehezítő körülmény volt, hogy a Vörös Hadsereg nagyszámú civil robotmunkást követelt a városi intéző bizottságtól a felrobbantott Tisza-hidak újjáépítéséhez. A megszállás második (!) napján már „*lehetőleg kettő ezer férfi munkaerő*” kirendelését kérte az orosz katonai parancsnokság, ami a kevesebb, mint négyezerre apadt városban lényegében

⁵³⁶ A kommunista Polónyi Szűcs András tömören így foglalta össze pártja valós helyzetét Szolnokon: „*A város vezetése még nem volt a mi kezünkben. [...] 1944 decemberében már arra is gondolhattunk, hogy teljesen át kellene venni a város vezetését is.*” MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁵³⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 413-420. p. 414. p.

⁵³⁸ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 397-402. p.

⁵³⁹ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 402-405. p.

⁵⁴⁰ Dr. Elek István megbízott tisztifőorvos jelentése szerint azonban a lakosság száma „*közvetlenül az orosz bevonulás előtt talán 3.000 főt sem ért[e] el,*” s többsége férfiakból állt, mivel megfigyelése szerint a nők nagyobb számban menekültek el. MNL JNSZML V. 474. 224/1945

minden épkézláb ember igénybevételét jelentette.⁵⁴¹

A kapott parancs ellenére az üzemek és kisipar megindítása sem történt meg azonnal. A polgármester-helyettes 1945. január 20-án kelt levelében nem csak az anyag és gépi berendezések, hanem legalább annyira a közbiztonság hiányát tartotta ennek egyik legfőbb akadályának.⁵⁴²

A késlekedést látva a szovjetek nem csak a városi intéző bizottsággal való kapcsolatok biztosítása, hanem a termelés megindítása terén is igényt tartottak Modla Sándor szolgálataira. Mint később felidézte: *„serkentettek a szovjet elvtársak, induljon meg az élet a fűtőház, a műhelyállomás, cukorgyár és a többi üzemben. Utasítottak, hogy nevezzem meg és rendeljem be azokat, akik nekem megbízhatóak és nevezzem [meg,] ki legyen vezető az üzemekben.”*⁵⁴³

A kenyérellátás érdekében például kinevezte Bencze Lászlót a Sárosi-féle daráló malom élére.⁵⁴⁴ A Cukorgyár élén a távozó vezetőség helyét ideiglenesen átvevő Polónyi Szűcs András állt, akit Modla is meghagyott pozíciójában. A műszaki vezetéshez ugyanakkor sem ő, sem megmaradt munkatársai nem értettek, ezért a tavasz folyamán levélben kérték a gyár egykori főmérnökét, Hegedűs Lajost, hogy Budapestről költözzön vissza Szolnokra, aki májusra el is fogadta a felkérést. A gyárat csak nyár végére sikerült közös erővel üzembe helyezniük.⁵⁴⁵

Az 1945. január végén felálló közgyűlés is eredményesen kooptálta a régi hivatalnoki szakembergárda tagjait. Kövécs kezdeti szerepvállalása után 1945-től már *„egy kitűnő akaraterős szakember”* Petőházy Sándor került a közellátási hivatal élére, aki a háború alatt még a székelyföldi Dés vármegyében⁵⁴⁶ tevékenykedett közellátási főfelügyelőként, majd a háború után a szolnoki kommunistákhoz csatlakozott. Ő és *„rendkívül ügyes, talpraesett famulusa Bakondi Béla később kézbe vették az egész megye közellátását. Feladatukat olyan bravúrosan oldották meg, hogy a Nagyunság vagonostul küldte az élelmet a felszabadult Budapestnek. [...] a hivatali feladatkörök összerosódtak. A közellátási hivatal [később] kezébe vette a közmunka megszervezését is.”*⁵⁴⁷

A mérnökhányra tekintettel 1945-ben már a városi főmérnök, a német származású és a Horthy-kori egyik főispán tágabb családjába beházasodott, vitéz Bajor József is visszakerült

⁵⁴¹ MNL JNSZML V. 474. 571/1945

⁵⁴² Szolnok 40 kisebb-nagyobb üzeméből 1945. május 17-én mindössze 13 közölt adatokat a polgármester-helyettes megkeresésére, s közülük is csak egy hengermalomban volt folyamatos a munka, mindenhol máshol üzemberendezés és/vagy anyagihiány volt. MNL JNSZML V. 474. 256/1945

⁵⁴³ MNL JNSZML XXXV. 57. M/18

⁵⁴⁴ *Szolnok Megyei Néplap*, 1965. március 16. Emlékezés a húsz év előtti időkre

⁵⁴⁵ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 410-411. p.

⁵⁴⁶ *Székely Nép*, 1941. január 15. Változás a sepsiszentgyörgyi Kereskedelmi Hivatal vezetésében; Petőházy (Petőházi) az ötvenes években már miniszterhelyettesként dolgozott a Begyűjtési Minisztériumban. 1958-ban, 52 évesen hunyt el. *Délmagyarország*, 1958. március 25.

⁵⁴⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 413-420. p. 414. p.

hivatalába, koordinálva az addig csak papíron létező városrendezési terv háború által félbeszakított megvalósítását.⁵⁴⁸

Összegezve az elmondottakat kijelenthető, hogy Szolnokon nem az illegális kommunistáknak, hanem részben értelmiségi szakembereknek, részben közigazgatási tapasztalattal rendelkező személyeknek, részben pedig egy hivatalában maradt helyettes-polgármesternek köszönhetően indult újra a közigazgatás, melyhez a kommunisták csatlakoztak ugyan, elsősorban az üzemek és a rendőrség vezetésében befolyást szerezve maguknak, de a kezdeti hetek, hónapok alatt még távolról sem volt olyan központi irányító szerepük, mint ahogy azt láttatni szerették volna. A megkezdett ideiglenes közigazgatási munkát 1945. január végén a kommunista politikusok, illetve szövetségeseik által dominált önkormányzati városvezetés eredményesen fejlesztette tovább, szakembereket is bevonva az újjáépítésbe, ám a nem kommunista szereplők korábbi szerepvállalását a szocialista emlékezetpolitika leplezni igyekezett.

Jászberény az események kibontakozásának egy, az eddigiektől még markánsabban eltérő alakulására szolgáltat példát. Itt ugyanis a Magyar Élet Párt városi szervezetének elnöke, az 1940. december 5-én megválasztott polgármester, dr. Pénzes Sándor⁵⁴⁹ és a városházán dolgozók többsége nem tett eleget a kiürítésnek, s helyén maradva tovább folytatta munkáját. Feltételezhetően személyes példamutatásuk is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a város lakossága is „*alig csappant*”⁵⁵⁰ meg, kevesen távoztak a front elől.

A városban a megelőző évtizedekben folyamatosan aktív illegális kommunista sejt sem volt, ellenben egykori 19-esek alig néhány fős csoportja igen. A régi hivatalnoki gárda és a hatalomból magának részt követelő új politikai erők között ezért a nagykunsági településekhez és Szolnokhoz képest élesebb politikai feszültség keletkezett, mely elhúzódó,

⁵⁴⁸ Terjedelmi okokból nem közöljük vitéz Bajor (Kuchenbauer) József teljes pályaképét és mellőzzük Szolnok város rendezési tervének részletes ismertetését is, pusztán csak utalunk a tényre, hogy Bajor 1931-től 1955-ös nyugdíjazásáig volt Szolnok főmérnöke. A „szolnoki panama” éveiben nevezték ki, 1938-39-ben kidolgozta a város rendezési tervét, amit a háború után tudtak csak megvalósítani. A terv dicsőségét Zsemlye Ferenc polgármester és egy budapesti minisztériumi dolgozó aratták le, ugyanakkor Bajort „halmozottan hátrányos” helyzete ellenére mind az igazolási, mind a B-listázási elbocsátása után visszavették, a Rákosi-rendszer idején is folyamatosan városi főmérnökként dolgoztatták, s nyugdíjba is csak egy év késéssel vonulhatott, mivel előtte még vele aktualizáltatták a városrendezési terv módosításait is. Azaz speciális szaktudásának köszönhetően, politikai kurzusoktól függetlenül 24 éven át szolgálta Szolnok városát. CSÖNGE A. 2018a.

⁵⁴⁹ Pénzest jogot végzett, udvarias, elegáns emberként ismerték, aki bankár családba nősült és korán megövegyült. Polgármestersége idején épült egy laktanya, s megkezdtek egy polgári fiúiskola építését is, emellett egészségügyi és kulturális fejlesztésekre is sor került. A frontra induló katonákat ő búcsúztatta és a frontról érkezőket is fogadta. 1943-ban a hadigondozottak érdekében végzett munkájáért kitüntették. A német megszállás után sem mondott le. A gettósítás végrehajtását késleltette ugyan, de végrehajtotta, saját anyósát is a gettóba költöztette. A szovjet városparancsnok is hivatalában hagyta. SUGÁRNÉ K. A. 2003. 180-181. p. és GYURKÓ I. 2002. http://epa.oszk.hu/02200/02295/00010/pdf/EPA-02295_Jaszszagi_Evkv_2002_Gyurko.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.) továbbá: <http://www.jnszmtisztviselok.hu/1876-1944/tisztviselok1876-1944/penzessandordr/index.html> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

⁵⁵⁰ MNL JNSZML V. 73. 296/1945; Ezt bizonyítja az is, hogy Jászberényben elhagyott paraszti gazdaság egy sem volt. MNL JNSZML V. 73. 91/1945

heves politikai küzdelmet eredményezett 1945 első negyedében a közigazgatás szervei és az új, ideiglenes néphatalmi szerv, a nemzeti bizottság között. Ennek kibontakozását azonban megelőzte a frontátvonulás és az azzal járó számtalan nehézség időszaka.

Sajnálatos tény, hogy Jászberény város korabeli levéltári forrásainak kutatását jelentős hiányok hátráltatják. A frontátvonulás előtti utolsó iktatott iratok 1944. október végi keltezésűek, míg utána az egyik első 1944. december 24-i.⁵⁵¹ Tehát november-december hónapokról egyáltalán nem maradtak fenn közigazgatási dokumentumok. Ennél is fájóbb hiányt jelent az, hogy az 1940-es év képviselőtestületi üléseinek jegyzőkönyvei után csak 1948-tól kezdődően állnak rendelkezésre újabb kötetek. Így magáról a frontátvonulásról és a dr. Pénzes Sándor vezette városháza 1944 novembere és karácsonya közötti tevékenységéről is csak a selejtezéseket átvészelt, előzményekre visszautaló közigazgatási iratok nyújthatnak töredékes képet, kiegészítve a kommunista veteránok visszaemlékezéseivel.

Ez alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy mind a Nagy József és Tóth János szerzőpáros által 1970-ben kiadott várostörténeti kötet, mind Cseh Dániel újabban íródott helytörténeti tanulmányai dr. Pénzes Sándor és Tóth György István, illetve a kisgazdák és a kommunisták későbbi küzdelmére, Pénzes tavaszi leváltására és Tóth megválasztására fókuszálnak, ellentétes előjellel értékelve az MKP szerepét. A Nagy–Tóth szerzőpáros egy visszaemlékezés alapján állítja, hogy a szovjet városparancsnok már a bevonulásukat követő napon felvette a kapcsolatot a kommunistákkal, kérve tőlük, *„hogy szervezzék újra a pártot, de segítsék elő a többi demokratikus párt megalakulását is, s a többi pártszervezettel együtt vegyék kezükbe a közigazgatás ellenőrzését. A régi kommunisták ebből megértették, hogy eljött számukra a cselekvés órája. Az eseményekkel kapcsolatban még egy ideig tájékozatlanok voltak.”*⁵⁵² November végéig tárgyaltak a szociáldemokratákkal arról, hogy 19-es mintára közös munkáspártot alapítsanak anélkül, hogy ténylegesen megszerveződtek volna, majd „később”, az Ideiglenes Kormány felhívására indult meg a tényleges pártalakítás, 1944 decemberében. Ha újraolvassuk az eseménysort, akkor érzékeljük, hogy a „cselekvés órája” mintegy másfél hónapra elnyúlt. Pénzes ez idő alatti tevékenységéről pedig mindössze annyit tudunk meg, hogy *„időközben a város polgármestere mozgósította a múlt rendszerből itt maradt közigazgatási embereket, s igyekezett megerősíteni vezető pozícióját.”* Vagyis a tényleges közigazgatási, közellátási, közbiztonsági feladatok ellenőrzése és irányítása e szemlélet alapján a Nemzeti Bizottságra várt, csak hogy ennek vitákkal hátráltatott megalakulása újabb egy hónapon át, január elejétől a hó végéig húzódott.⁵⁵³

⁵⁵¹ MNL JNSZML V. 73. 296/1945; Annak magyarázata, hogy miért szakadt meg az iktatás már november első felében, az, hogy az SS átvette a városparancsnokságot. NAGY J. – TÓTH J. 1970. 26. p.

⁵⁵² NAGY J. – TÓTH J. 1970. 26. p.; Jászberénybe november 15-én vonultak be a szovjet csapatok.

⁵⁵³ Uo. 27-28. p.

A szerzők teljes természetességgel közlik egy bekezdésen belül egyrészt azt, hogy „*a régi közigazgatás meglehetősen szétzilálódott, a közélélmzési gondokkal nem sokat törődött*”, illetve hogy „*1944 végén és 1945 elején tehetetlennek bizonyult*”, s ezért a Nemzeti Bizottságnak kellett beavatkoznia, amit a március 20-i (!) ülés határozataival fémjeleznek, másrészt viszont önmagukat azonnal megcáfolva közbevetik, hogy 1944 decemberében már egy-két üzletet is sikerült kinyitni, lassan a piaci árusítás is megindult, így a létfenntartáshoz szükséges alapvető árukhoz is hozzá lehetett jutni, annak ellenére, hogy „*a városban tartózkodó szovjet katonaság élelmzésébe is be kellett segíteni. [sic!]*”⁵⁵⁴ A későbbiekben is minden fontosabb intézkedés eredőjeként egyedül a Nemzeti Bizottság és a kommunisták vannak megnevezve, míg a jászberényi tanítóképző intézet november 19-i (!) újraindulása egy magánháiban a város katonai parancsnoka kéréseként, de a városvezetők szerepének említése nélkül olvasható...

Cseh Dániel a fenti kronológiát és a november-január közötti időbeli ugrások nagyvonalú kezelését átvette a fenti műből, azzal a kiegészítéssel, hogy a szovjet városparancsnok és a kommunisták azonnali kapcsolatfelvételében politikai eligazítást vél felfedezni, melynek lényege szerinte az volt, hogy „*mind a pártok megalapítása, mind a későbbi nemzeti bizottságok létrehozása szovjet szándékok szerint és ösztönzésre történt, a helyi kommunisták agitálásával. Azok a vélemények, melyek szerint 1945-ben tabula rasa volt, és a társadalom saját maga hozta létre demokratikusan működő önkormányzati szerveit, nem számolnak azzal, hogy amit a szovjet városparancsnokok ösztönöztek, azokat maga Sztálin kívánta.*”⁵⁵⁵ Azaz Cseh a november 16-i találkozóiban egy képzeletben Sztálintól kapott pontos cselekvési terv átadását láttatja, amely szerinte, egyértelműen alátámasztja, hogy demokratikus önszerveződés helyett itt a presztalinizációként aposztrofálható eseménysor nyitányának lehetünk tanúi.⁵⁵⁶ A Nemzeti Bizottság későbbi megalakulásában és tevékenységében is a kommunisták e terv szerinti gyors színre lépésének jelét és mindent lehengerlő felemelkedésének első lépését látja.

Azonban sem ő, sem a Nagy–Tóth szerzőpáros nem teszi fel a kérdést, hogy mi történhetett valójában a Nemzeti Bizottság megalakulása előtt? Valóban hiteles képet kapunk

⁵⁵⁴ NAGY J. – TÓTH J. 1970. 29. p.

⁵⁵⁵ CSEH D. 2018. 166. p.

⁵⁵⁶ Uo. 159-161. p.; Kende Tamás e szemlélet megkérdőjelezhetőségére világított rá 2014-es kötetében: „*A kelet-európai kommunista pártok [...] »kiíródnak« a nemzeti történelmekből. Azok nem szerves részei többé múltunknak. Ránk kényszerített totalitárius rendszerek lettek, melyeket a Szovjetunióból importáltunk, erőltettek ráink. [...] Valóban Rákosi (sőt: Sztálin) egyetlen szemöldökrándításának azonnali és sorsdöntő hatása volt, mondjuk a taktaszadai párttitkára és a falu lakosságára? (Ez ironikusan hangozhat, de a totalitásba befér, sőt: bele kell férjen. Érdekes egyébként a totalitárius elmélet sikere és a siker oka Kelet-Európában. Annak használata leggyakrabban a kutatás, a személyes és kollektív szembenzés és az elmélyült gondolkodás helyett történik.)*” KENDE T. 2014. 10. és 26. p. Kendevel egyetértünk, fenntartva a totalitárius rendszer és gondolkodásmód különbözőségét. Cseh álláspontját a későbbiekben tételesen cáfoljuk.

a kommunisták visszaemlékezéseiből? Mit tett dr. Pénzes és szakembergárdája november-december folyamán és azt követően? A város életének normalizálása mennyiben volt Pénzes és mennyiben Tóth körének köszönhető? Ha pontos útmutatást kaptak a berényi kommunisták, mégis miért húzódtak el tárgyalásaik a szociáldemokratákkal egy olyan 19-es mintát követő közös munkaspárt kapcsán, ami éppen szembement a szegedi, majd debreceni pártközpont és a Szovjetunió népfrontos elvárásaival? Valóban olyan pontos útmutatást kaptak a szovjetektől, hogy annak eredményeként zökkenőmentes, egyenes úton haladhattak a Rákosi-korszakig? E kérdések megválaszolása a források töredékessége miatt ugyan nehéz, de az 1944–1945-ös tél eseményeire vonatkozóan sem lehetetlen. A későbbi események értékelésére pedig a disszertáció későbbi fejezete nyújt majd alkalmat.

Miről tanúskodnak az 1945 elején kelt és megelőző hónapokra visszautaló iratok? Egy 1944 végén elbocsájtott kisegítő, szerződéses, városi alkalmazott panaszából megtudjuk, hogy a közellátási hivatal decemberben kezdte meg újra működését.⁵⁵⁷ Ebből arra következtethetünk, hogy a november közepi frontharcok után is még több mint egy hónapig a hivatalok rendes működését részben, vagy teljesen ellehetetlenítő állapotok uralkodtak a városban. Ez egyrészt azzal lehet magyarázható, hogy a város is felvonulási terület volt, majd Budapest ostromának idejéig, azaz februárig,⁵⁵⁸ akárcsak Szolnokon, Jászberényben is szovjet katonai kórházak⁵⁵⁹ működtek, s a főváros közelsége miatt nyilvánvalóan a lakosságszámhoz mérten jelentős létszámban vonultak fel és állomásoztak részben középületekben, részben magánházakban a Vörös Hadsereg alakulatai.

Utóbbiak kapcsán Pénzes törvényes rendhez és realitásokhoz igazodó lakáspolitikájába enged bepillantást azon jelentése, mely szerint elhagyott lakások kiutalására 1945 januárjának végéig nem került sor, *„mivel ezen lakásokat az orosz katonaság annyira tönkretette, hogy azok jelenleg lakhatatlanok. A lakással nem rendelkezőket nagyobb lakással bírók vették magukhoz.”* Az a megjegyzése viszont már a közigazgatás rendes ügymenetét, illetve a kihívásoknak megfelelni tudását illusztrálja, hogy *„Külön lakáshivatal nincs, a lakásügyeket kijelölt előadó végzi.”*⁵⁶⁰

A fentebb említett panaszbeadványból derül ki az is, hogy 1945. január 1-től nem kaptak fizetést azok, akiket alkalmaztak a hivatalban. A város kasszája tehát, akárcsak más megyei városok esetében, itt is kiürült, függetlenül attól, hogy a polgármester és személyzete a helyén maradt. Egy 1945. februári iratból pedig az is tudható, hogy a frontátvonuláskor a jászberényi *„adóhivatal tisztviselői kara [is] lakhelyén maradt. [De] A hivatalt az orosz*

⁵⁵⁷ MNL JNSZML V. 73. 881/1945

⁵⁵⁸ Távozásukkor nagyobb számú lovat hagytak hátra, illetve osztottak ki. MNL JNSZML V. 73. 671/1945

⁵⁵⁹ NAGY J. – TÓTH J. 1970. 24. p.

⁵⁶⁰ MNL JNSZML V. 73. 227/1945

katonaság feldúlta és onnan különböző ingóságokat és iratokat elvitt. A megmaradt iratok megmentése, illetve rendezése” februárban már folyamatban volt.⁵⁶¹ Vélhető, hogy nem az adóhivatalé volt az egyetlen feldúlt és kifosztott középület Jászberényben sem, ami részben megmagyarázza az iktatott közigazgatási iratok hiányát 1944 végéről, másrészt újabb adalékkal szolgál a hivatalnokok működésének nehézségeiről.⁵⁶²

A polgármester 1944. december 26-án kelt kimutatása ugyanakkor pontos adatot közöl arról, hogy ki menekült el és ki maradt helyben a beosztottaiból. Összesen 182 tisztviselőt és egyéb alkalmazottat sorol fel név szerint, akik közül mindössze 6 (!) tett eleget a kiürítésnek.⁵⁶³ Egy vitézi címmel rendelkező díjnok volt, akinél az szerepelt jegyzetként, hogy az „oroszok elvitték”, s 18 fő teljesített katonai szolgálatot. Azaz 157 fő volt a ténylegesen dolgozó állomány, melyet azonban hamarosan csökkentett, hogy a kisegítő munkaerők és közellátási körzetvezetők szerződése december végén lejárt, és azt nem hosszabbították meg.

A csökkentett létszámról februárban újabb jelentést adott, mely szerint akkor már csak 96 személy állt városi alkalmazásban, s e „*tisztviselők közül 3-an [voltak] elmenekültek, 12 katonai szolgálatot*” teljesítő, „*a fogalmazás kari tisztviselők közül 1 a rendőrség vezetésére, 1 pedig a főszolgabíróhoz lett kirendelve, úgy hogy*” 79 fő maradt a városnál, melyből 10 tűzoltó, 9 kézbesítő, 6 szülésznő volt. „*Ezek levonása után tehát a közigazgatásnál és a városi adóhivatalnál 54 működő tisztviselő és egyéb alkalmazott*” volt.⁵⁶⁴ Azaz a városházán dolgozók létszáma elsősorban gazdasági okokból csökkent. A rendőrséghez kirendelt személy említése különösen fontos, mert e szerint itt nem alakult nyomban kommunista irányítású polgárőrség sem, ehelyett a közrend helyreállítása is a városháza által kijelölt személy felelősségi körébe tartozott.

Eközben nyilvánvalóan minden közmunka feladatot is a helyén maradt közigazgatási szakszemélyzetre testált a szovjet városparancsnok. A jászberényi vasútállomáson például orosz katonai parancsnokság rendezkedett be, s ott még március elején is csak szovjet vasúti forgalmi hivatal működhetett. A vasút és általában a közlekedés fontosságára, illetve a frontérdekre tekintettel, továbbá Szolnok példája alapján is biztosra vehető, hogy a katonai hatóságok rendszeresen több száz fős civil közmunkaerőt igényelhettek mind a vasúti közlekedés, mind a Zagyva-hidak helyreállítási munkálataira, melynek előteremtése

⁵⁶¹ MNL JNSZML V. 73. 499/1945

⁵⁶² Egy másik februári irat tanúsága szerint a városháza alatti egyik irodahelyiséget a polgárőrség által lefoglalt termények tárolására használta az orosz katonai parancsnokság. MNL JNSZML V. 73. 671/1945

⁵⁶³ A főmérnök, a tűzoltó parancsnok, egy I. o. aljegyző, egy díjnok és két kisegítő alkalmazott távozott önként. MNL JNSZML V. 73. 95/1945

⁵⁶⁴ MNL JNSZML V. 73. 462/1945; Egy másik iratban olvashatjuk például azt is, hogy „*Gayer József m. kir. gazdasági felügyelő [...] megszakítás nélkül működik. [...] Jászberény m. város gazdasági előjárói teendőit Simon József városgazda látja el.*” MNL JNSZML V. 73. 265/1945

elsődlegesen a polgármester és hivatala felelőssége kellett legyen.⁵⁶⁵ Ezzel párhuzamosan januártól a vármegye főispánjának utasítására a szolnoki Tisza-híd építésére is több száz fős csapatokat kellett küldenie, melynek úgy tűnik, szintén határidőre eleget tudott tenni.⁵⁶⁶

Mivel Pénzes hónapokon keresztül hivatalában maradt, nyilvánvaló, hogy tisztviselőivel karöltve nemcsak a közmunka szervezésével birkózott meg sikerrel, hanem az óriásira duzzadt katonaság ellátásával is, mivel a szovjet városparancsnok nem mozdította el hivatalából egy alkalmasabb jelölttel behelyettesítve, s ahogy fentebb utaltunk rá, a piaci árusítás és az első üzletek megnyitására is sor került már decemberben.

A régi közigazgatási szakembergárda továbbműködésének általános eredményességét és a létszámcökkentés ellenére is elegendő munkaerejét bizonyítja közvetve az is, hogy az első két hónapban a városi közigazgatás mellett nem jött létre semmilyen ideiglenes városi intéző bizottság, vagy egyéb közigazgatási feladatokat ellátó ad hoc testület. A városnak és a közügyeknek tehát voltak gazdái, akik együtt tudtak működni a szovjet hatóságokkal.

Érdemes belegondolni abba, hogy miközben a polgármester és hivatala súlyos közmunka és közellátási kérdéseket menedzselte még 1945 elején is, a Nemzeti Bizottság kommunista elnöke, Tóth György István 1945. február 22-i átiratában épp azt kérte tőle, hogy a Vörös Hadsereg fennállásának 27. éves ünnepségén a városháza homlokzatára vörös zászlót tetessen ki. Az a kép tehát, hogy a közigazgatás szétilálódva, tétlenül nézte a téli eseményeket és a Nemzeti Bizottságtól eredt minden érdemi intézkedés, teljesen fals megállapítás. A Nemzeti Bizottság márciusi intézkedései már a tavaszi munkálatok és földosztás idejére estek, s a polgármester leváltását célzó akciók részét képezték.⁵⁶⁷

De ekkor is a polgármesteri hivatal volt az, ami a közigazgatási feladatokat ténylegesen ellátta, s a Nemzeti Bizottság csak indítványait, javaslatait küldözgette a városházára arról, hogy mit is kellene még elvégeznie az ott dolgozóknak.⁵⁶⁸

S ami talán a legbeszédesebben jellemzi a közállapotokat, a fellelhető levéltári források között nincs sehol egyetlen utalás sem arra vonatkozóan, hogy a jászberényi kommunisták a Nemzeti Bizottság megalakulása előtt érdemben bekapcsolódtak volna a közigazgatás munkájába.

⁵⁶⁵ A kivonuló németek felrobbantották a vasútállomás vágányait, rakodóit és víztornyát, emellett felgyújtottak egy malmot, de a helyi konzervgyár és a tüdőgondozó felszerelései is megsemmisültek. NAGY J. – TÓTH J. 1970. 22-24. p.; A jászberényi közmunkások február 28-án már a Hatvan-Szolnok vasútvonal helyreállításán dolgoztak. MNL JNSZML V. 73. 671/1945

⁵⁶⁶ Január közepén 300 közmunkást kellett adnia. 200-at saját városa, 100-at a járás területéről szándékozott behívni, végül azonban 250 főt Jászberény, 50-et a Jászsági Felső Járás lakosaiból állított elő. Ez is annak a jele, hogy a mások által okozott létszámihiányt saját hatáskörében pótolni tudta. MNL JNSZML V. 73. 68/1945

⁵⁶⁷ MNL JNSZML V. 73. 655/1945

⁵⁶⁸ Példaként említhető az az indítvány, melyben a Zagyva zsilip rendbe hozását kéri a polgármestertől, elkerülendő a tavaszi áradások okozta károkat. A városgazda tájékoztatása alapján Pénzes február 15-én kelt átiratában tömören annyit válaszolt: „a Zagyva zsilipjeit rendbe hozattam.” MNL JNSZML V. 73. 460/1945

E megállapítások sem az egykori szocialista üdvtörténetbe, sem az újabb keletű presztalinizációs koncepcióba nem illenek be.

Kisújszállás, Mezőtúr, Szolnok és Jászberény példái után vessünk most egy pillantást a községekre, ahol szintén rendkívül vegyes kép tárul elénk.

A falvakban különösen súlyos problémát jelentett a felsőbb hatóságokkal és szervekkel megszakadt kapcsolatuk, magárahagyatottságuk, kisebb közigazgatási apparátusuk. Amennyiben sikerült is a járási főjegyzőkön keresztül a főispáni hivatalt értesíteniük problémáikról, a vármegye első emberétől érdemi segítséget nem igen kaptak, nem is kaphattak, főleg, ha az a megszálló szovjetekkel való konfrontáció kezelését célozta volna.⁵⁶⁹ A közbiztonság fokozatos konszolidációjával viszont megszorodtak a közellátás terhei és a közmunka kötelezettségek.

Egyes településeken a közigazgatás tevékenysége lényegében változatlan mederben, ugyanazon szereplőkkel folytatódott tovább, miközben a politikai élet kibontakozása csak több hónapos késéssel követte az országos fejleményeket. Volt, ahol egykori 1919-es kommunisták is igyekeztek bekapcsolódni a közéletbe, mely legtöbbször a polgárőrség megalakításában és a későbbi hónapokban a földosztás irányításában manifesztálódott.

A Tanácsköztársaság idején szerepet vállaló, később az illegális kommunistákkal kapcsolatot egyáltalán nem tartó, de a második világháború végén ismét színre lépő kommunistákra például szolgál Jászfényszaru. Történetük azért is érdemel kiemelés, mert Jászberény kommunistáinak elbeszélésére is reflektál.

Itt Marton István volt az, aki 1919-es veteránként 1944-ben azonnal tevékeny részese lett az új élet kibontakozásának. A két évszám közötti politikai tevékenységét ekként jellemezte: *„a kiszabadulásommal a mozgalmi munka lényegében befejeződött. A Horthy korszak idején már nem volt lehetőségünk semmire. A következőkben már csak 1944-ben a felszabadító csapatok megérkezése után folytathattunk mozgalmi tevékenységet.”*⁵⁷⁰ Marton tehát a fehérterrort túlélte baloldaliként várta meg a szovjetek november 17-i bevonulását. Három nappal később ő és egy társa már hozzá is kezdtek egy milícia megszervezéséhez, s a későbbi rendőrségnek is ők lettek a helyi vezetői.⁵⁷¹ A politikai élet viszont sokkal lassabban bontakozott ki, mint a tiszántúli városokban. Bár még a harcok alatt bementek Jászberénybe, ahol Tóth György Istvánnal közösen felkeresték a városparancsnokot, hogy segítséget kérjenek a kommunista párt megszervezéséhez, ám a tiszttel azzal hűtötte le kedélyeiket, hogy

⁵⁶⁹ Előfordult, hogy kisebb települések saját szovjet katonai parancsnokság létesítését kérvényezték, mert a polgári közigazgatás képtelennek bizonyult a rendfenntartásra. SOMLYAI M. 1981. 14. p.; Jászárokszállás említhető példaként arra, hogy a Főispán nem tudott érdemben segíteni. MNL JNSZML V. 901. 1418/1945.

⁵⁷⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. M/6.

⁵⁷¹ Marton István leszerelt, mikor a Nemzeti Bizottság elnökévé választották. MNL JNSZML XXXV. 57. M/6.

„hamar lesz az még. [sic!]” Sőt, a szovjet parancsnok arra is hivatkozott, hogy „ő nem segíthet, mert van olyan megegyezés az ellenfelek között is, hogy a megszállás után ők politikailag nem fejtene ki akciókat az adott területen”, de azért biztatta is őket, és más téren nagyon is fontos segítségnyújtást helyezett kilátásba, mondván: „ha majd [sic!] kell nyomda, vagy egyéb, akkor majd [sic!] abban tud segíteni.”⁵⁷² Pontos eligazítást kaptak volna a pártalapításról, a hatalomszerzés politikai lépéseiről, „Sztálin” elvárásairól? Nem. A szovjet tiszt csak közvetett segítséget helyezett kilátásba, mely a későbbi politikai küzdelemben praktikusnak ígérkezett ugyan, de az azonnali pártalapítást egyáltalán nem segítette.⁵⁷³

A szovjetek Cseh Dániel által vélelmezett politikai eligazítása és támogatása ellenére Jászberényben mintegy másfél hónapot, Jászfényszaru ennél is többet késett a pártalapítás. „Kicsit szorongva kérdezték [a leendő párttagok] [...], hogy nem lesz-e ez még korai”, és a szervezőknek kellett nyugtatgatni őket, hogy fontos érdek a front mögötti utánpótlási vonalak biztosítása, a politikai helyzet megszilárdítása.⁵⁷⁴

⁵⁷² MNL JNSZML XXXV. 57. M/6.; Jászberényben egyébként három nyomda működött ekkoriban, de ezeket „az orosz katonai parancsnokság lezárta azzal az indoklással, hogy a minisztériumból működési engedélyük nincs.” A polgármester február közepén kérte a Debrecenben székelő minisztert engedély kiadására, hogy „az orosz katonai parancsnokságok, valamint a hatóságok nyomtatvány szükségletét ellátni tudják.” MNL JNSZML V. 73. 569/1945; A vármegye nyomdáit sokszor a szovjetek is igénybe vették. Szolnoki példát lásd: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 373-376. p.; A Vörös Hadsereg politikai tisztjei saját, magyar nyelvű röplapokat és körülbelül 1944. szeptember végétől saját, magyar nyelvű újságot is terjesztettek. A sajtó helyzetét a disszertáció II.2.4. című alfejezetében bemutattuk, most csak utalunk arra, hogy a helyi lapkiadásban eleinte egyértelmű kommunista hegemonia mutatkozott, ami fokozatosan koalíciós jellegűvé alakult át. A lassan normalizálódó, újrainduló élet kapcsán igen érdekes álláspontot képvisel a historiográfiai körképben már említett Váltóállítas című kötetben Ö. Kovács József. Kiemeli, hogy az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény alapján a hazai sajtótermékek kiadását és a nyilvánosság több más elemének működtetését a Vörös Hadsereg engedélyéhez kötötték. Ebben, s a polgári közigazgatás visszaállításának gyakorlatában is a kommunista párt pozíciószerzésének elősegítését, sőt, egy szovjet modelltől kiindulva, „gyakorlatiasan előkészített” program megvalósítását látta. (Ö. KOVÁCS József 2017. 23. p.) Figyelmet kíván kiváltani, hogy ekkor még javában zajlott a háború, s a front mögötti hátszín biztosítása, ott a nyilvánosság kontrollja minden hadviselő félnek elemi érdeke volt. Így a Német Birodalom nyugati megszállási övezeteiben az amerikai csapatok is hasonló elvek szerint foglaltak le, vontak ellenőrzésük alá minden nyomdát, rádióállomást, beszüntetve a náci rezsim lapjait, engedélyeztetéshez kötve az új médiaszereplők színre lépését. Mindez természetesen következett abból a tényből, hogy a náci Németország propagandagépezete korábban maga alá gyűrte a hírközlés teljes spektrumát, s minden megjelenő birodalmi sajtóterméket szigorú ellenőrzés alatt tartott. A háború végéhez közeledve a média helyzetét tovább nehezítette a nyersanyaghiány, ezért a lapok terjedelmét és példányszámát is korlátozni kellett. Értelemszerűen a náci propaganda folytatásának megakadályozása a szemben álló hadviselő felek egyik első lépése volt mindenhol, s a megszállt területeken csak olyanok juthattak lapengedélyekhez, akik a megszálló náci rezsimben nem vállaltak szerepet. Az új lapok engedélyezését a nyugati megszállási övezetben is a hadsereg tartotta kezében. Az első ilyen német lapengedélyt az amerikai hadsereg 1945. január 24-én adta ki Aachenben, miközben az utolsó náci rádióállomás egészen május 9-ig sugárzott a dán határhoz közeli Flensburgban. A német sajtó helyzetéről röviden lásd: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-press-in-the-third-reich> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

⁵⁷³ A szovjetek nyújtotta segítségre többen is hivatkoznak, ám konkrét példaként szinte mindig a logisztikai segítségnyújtást és a fegyveres kíséret általi nyomásgyakorlást nevesítik. Természetesen a szovjetek gépjárművein, katonák társaságában közlekedés is jelentős segítségnek számított a pártszervezetek kiépítésekor és azzal párhuzamosan a földosztás előkészítésében is, de helyi pártpolitikai/testületi kérdésben direkt szovjet beavatkozás csak a teljesen katonai irányítás alatt álló szolnoki MÁV fűtőházban valószínűsíthető, mégpedig az üzemben felállított 5 fős COMITÉ összetételének meghatározásakor, melyre lentebb még visszatérünk.

⁵⁷⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. M/6.; Nemcsak a pártalapítás történt meg késve itt, de a Nemzeti Bizottságot is csak jelentős lemaradással, 1945. március 20-án hozták létre a kommunista-szociáldemokrata-kisgazda pártok delegáltjai. A Nemzeti Bizottság ilyen kései megalakulása nem volt egyedi jelenség, hiszen például Tiszainokán

A pártszervezetek megalakulásának elhúzódásán túl Budapest közelsége és ostromának intenzitása, a fronthelyzet állandósulása is Jászfényszaru visszaemlékezőjének elbeszélését teszi hitelesebbé, ahogy az az őszintesége is, mellyel a két háború közötti mozgalmi múltjának kiszínezésétől tartózkodott.

Jászberényben tehát nem novemberben, a szovjet városparancsnoktól, hanem csak december végén, az Ideiglenes Nemzeti Kormánytól érkezett útmutatások alapján történtek meg a tényleges pártalapítások, a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésen kapott információk alapján hozták létre a Nemzeti Bizottságot, ezek alapján tudták kiharcolni a kommunisták a paritásos részvételt és ez tette lehetővé számukra, kemény küzdelem után, hogy 1945 áprilisára megszerezzék majd a polgármesteri széket is.

Jászfényszaru kommunistái viszont még ezen útmutatás birtokában sem tudtak valódi politikai hatalomra szert tenni. A település életében a háború előtt a redemptus, birtokos parasztgazdáké volt a meghatározó szerep és ebben lényegi változás a frontátvonulás után sem következett be, amit a szocialista emlékezetpolitika három mondatba sűrítve így érzékeltetett: *„A gazdauralom a régi hagyományokon és társadalmi berendezkedésen alapult. Befolyásukat 1949-re tudta csak döntően ellensúlyozni a haladó erők mozgalma és a népfrontpolitika. Az igazi változást azonban csak az 1950-es évek hozták meg.”*⁵⁷⁵

Hasonló kép rajzolódik ki Tiszaszőlős esetében is, melyet ugyan csak 1950-ben csatoltak Tiszafüreddel Szolnok megyéhez, de a helyi kommunisták helyzetének érzékletes leírása pontosan illik a többi Tisza-menti, pár száz fős lakosságú kisközség helyzetére is. Ide 1967-ben szállt ki a Pártarchívum egyik munkatársa, hogy idős veteránokkal interjút készítsen. Tapasztalatait igen őszintén foglalta össze, mondván, hogy *„a beszélgetés irányításához kapott kérdések alapján jelentésünk összeállítása igen nehéz feladat elé állított. A két veteránnal, Mészáros Imre és Laki István elvtársakkal való elbeszélgetés során megtudtuk, hogy Tiszaszőlős község a felszabadulás előtt elmaradott mezőgazdasági település volt, rossz anyagi körülmények között élő, a világ dolgaiban tájékozatlan emberek laktak. Az akkori társadalmi helyzettel nem voltak megelégedve, érezték a kizsákmányolást, de az ebből kivezető konkrét utat nem találták meg. Mészáros elvtárs részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eseményeiben, mint vörös katona. Amikor haza került a Tanácsköztársaság idején, [...] megalakították Tiszaszőlősen 40 taggal a Kommunista Pártot. A Tanácsköztársaság megdöntése után a pártszervezet felbomlott, a párttagokat internálták. Később a nagy terror miatt a Pártot nem szervezték újjá. Anyagi helyzetük miatt rádiót nem hallgattak, [...] Nem sokat tudtak az illegális Kommunista Párt munkájáról, így nem is tudtak*

is épp aznap hozták létre. BOTKA János (szerk.) 1989. 453. p.

⁵⁷⁵ TÓTH T. (szerk.) 1980. 311. p.

*kapcsolatba kerülni vele.*⁵⁷⁶ Politikai elszigeteltségüknek a mentalitásukra gyakorolt hatásáról beszédes jellemzést ad, hogy a „szovjetellenes fasiszta propagandát nem hitték el teljesen, de míg a község fel nem szabadult, mint idegen hadsereget fenntartással fogadták a szovjet katonákat.”⁵⁷⁷ Ennek fényében nem meglepő, hogy a régi közigazgatási eljárás működött tovább a községben és 1945 januárjában is csak kispap, polgári demokrata, szociáldemokrata képviselőkből alakult meg a Nemzeti Bizottság, a később eszmélő kommunisták és parasztpártiak pedig a márciusban létrehozott földigénylő bizottságban jutottak csak vezető szerephez.

A kistelepüléseken tehát a kommunisták több esetben késve, akár más pártokhoz képest is lemaradva alakították meg helyi szervezetüket,⁵⁷⁸ tagjaik többsége a nincstelen szegényparasztokból tevődött össze, jelentősebb befolyást pedig leginkább csak a földigénylő bizottságokban és a polgárőrségben szerezhettek, míg a nemzeti bizottságokban jobb esetben is csak paritásos alapon foglaltak helyett, de olykor itt is szövetségesek nélkül maradtak, ha erőszakosabb stílusban léptek fel delegáltjaik. A helyi főbírók és főjegyzők helyére nem tudtak megfelelő párttagokat ültetni, így gyakran fordult elő olyan eset, amikor a front elől elmenekült tisztviselő foglalta el újból hivatalát,⁵⁷⁹ vagy épp a régi összetételben ülésezett tovább a képviselőtestület.⁵⁸⁰

Az iménti példákkal szemben a helyi közéletben ténylegesen is vezető szerepre törő, a két háború között mozgalmi életet nem élő egykori vöröskatonák színre lépése és erőszakos hatalomgyakorlása is leginkább csak az elszigetelt kistelepüléseken volt jellemző.

A közlekedési és távközlési nehézségek, a közigazgatás szétziláltsága, illetve a periférikus helyzetű települések elszigeteltsége egyúttal azt is eredményezte, hogy azon falvakban, ahol az új vezetők erőszakossága gátlástalansággal párosult, az áldatlan viszonyok normalizálódása is több időt vett igénybe, hiszen előbb a központi közigazgatási szerveknek kellett felállniuk, tájékozódniuk, majd akár több lépésben intézkedniük a törvényes rend visszaállítása érdekében.

A jogrendet kikényszeríteni képes központi hatalom hiányában, szigetszerű elszigeteltségben tevékenykedő és nehezen felszámolható, helyi kiskirály vezette ideiglenes hatalomnak országos viszonylatban is talán az egyik legszélsőségebb példajaként említhető

⁵⁷⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. M/15.

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ Tiszainokán például csak 1945. május 6-án alakult meg az MKP, míg Tiszapüspökin 1945. június 17-én, miközben a kispap és szociáldemokrata, illetve a nemzeti parasztpárt szervezetei már működtek a községben. BOTKA J. (szerk.) 1989. 453. p. és 541. p.

⁵⁷⁹ Például Tiszaderzsén Azari János főjegyző. Uo. 340. p.

⁵⁸⁰ Például Tiszapüspökin is, ahol 1944. december 21-én tartották meg első ülésüket, míg a nemzeti bizottság csak 1945 első hónapjaiban formálódott meg. A képviselőtestület összetételét pedig csak 1945. szeptember 3-án módosították úgy, hogy az MKP–NPP–SZDP–FKGP és a különböző szakszervezetek képvisellete biztosítva legyen. Uo. 541-542. p.

Dévaványa esete. E település a vármegye elsőként szovjet kézre került délkeleti sávjában fekszik. Sajátos viszonyaira elsősorban nem is Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei, hanem sokkal inkább Békés vármegyei párhuzamokat találni, mégpedig a közeli Viharsarok falvaiban.⁵⁸¹

Dévaványán egy volt kubikos, a helyi kommunisták vezetője, Dékány Imre volt az, aki társaival fegyveres rémuralmat gyakorolt a lakosság felett. Történetét részletesen feldolgozta Tolnay Gábor a Századok hasábjain, ezért itt most csak röviden foglaljuk össze az eseményeket.⁵⁸²

A községben 1944. december 10-én alakult kispap-szociáldemokrata-kommunista tagokból egy úgynevezett 12-es Bizottság, melynek Dékány is tagja lett, aki december 19-i ülésükön már olyan értelemben szólalt fel, hogy tudomása szerint más párt nem működhet, csak a kommunisták. Egy jelenlévő szovjet katonatiszt tolmács útján ezt cáfolta, ugyanakkor az is kiderült a jegyzőkönyvekből, hogy Dékány jogalap nélkül tartott házkutatásokat, foglalt le értékeket, s kezdett el önkényesen viselkedni a lakosság egyes tagjaival. Mivel a helybeliek tudomása szerint korábban egy szovjet tiszt bízta meg a rendőrség szervezésével, ezért leváltása ekkor még nem került napirendre. Az 1945. január 2-án létrejött 40-es Bizottságnak is tagja lett és sorozatos vitába keveredett más pártok delegáltjaival.⁵⁸³

A frontátvonulás utáni kibontakozásnak a helyi kispap-párt egyik erős vármegyei embere, Z. Nagy Ferenc is tanúja volt. Elmondása szerint pártja a főbíró és a másodbíró, míg a kommunisták a közmunkatanácsost és Dékány Imre személyében a rendőrkapitányt adták. A szociáldemokraták töltötték be a községi pénztárosi posztot és a hivatalában maradt főjegyző is pártjuk tagja volt. A parasztpártiaknak a községi gazda és ellenőr pozíciók jutottak. Eleinte tehát *„jól indult a pártközi együttműködés, azonban a falu életét megzavarta Dékány Imre tevékenysége”*, aki a legkülönbözőbb visszaéléseket elkövetve garázdálkodott és terrorizálta a lakosságot.⁵⁸⁴

Még a kommunista szervező-agitátorként Dévaványára kiszálló kisújszállási Bakó Kálmán is úgy látta, hogy a pártszervezés kezdeti sikerei után Dékány *„alatt nagyon balra csúszott a vezetés, mert Dékány elvtárs mindent úgy akart csinálni, mint azt a Szovjetunióban*

⁵⁸¹ SOMLYAI M. 1981. 27. p.; Dévaványa Békés megyéhez csatolása 1950-ben ugyanezen társadalmi-gazdasági-politikai kapcsolatok és fejlődési hasonlatosságok megléte miatt volt logikus döntés. Külsőségeiben, szellemiségében 1919-et idéző, de kevésbé szélsőséges utat bejáró testület létrejöttére ugyancsak a megye délkeleti részén találunk további példát, mégpedig Kunszentmártonban. A Tiszazug központjában *„az 1919-es Tanácsköztársaság hagyományai alapján – úgynevezett »Munkástanácsot« választottak. Egyesek ezt direktóriumnak nevezték. [...] Tagjainak a zöme azonban 1919-es veteránokból és illegális kommunistákból tevődött össze.”* Ez a munkástanács végül ott is a valóban paritásos alapon működő nemzeti bizottság felállításával szűnt meg. UNGOR T. (szerk.) 1971. 41. p. és SOMLYAI M. 1981. 28. p.

⁵⁸² TOLNAY G. 2002.

⁵⁸³ Uo. 1179-1183. p.

⁵⁸⁴ Z. NAGY F. 1967. 180-191. p. Idézi: TOLNAY G. 2002. 1166. p.

látta.” Bakó pontosan érzékelte, hogy az adott viszonyok közepette a dévaványaiak eltérnek a központ által elvárt népfront politikától, s az inkább káros a párt megítélésére és hosszú távú céljai elérésére, mert ekkoriban már *„egészen más volt a vonalvezetése a pártunknak, meg a körülmények is mások voltak, mint a Szovjetunióban abban az időben.”* Tetteit mégis elnézte, s csak, mint „túlzás” jellemezte, de azok megakadályozására komolyabb kísérletet nem tett. Előfordult például olyan eset, amikor Dékány a piaci tojásárusokat feketézőkké nyilvánította, s a lefoglalt árut bevitette a rendőrségre, majd az utcáról összecsdített gyerekek között osztotta szét. Egy másik alkalommal viszont, amikor Bakó épp ott éjszakázott egy nagygyűlést követően, éjnek idején nagy lövöldözés riasztotta fel álmából. A rémült pártszervező az őrséget felriasztva szaladt ki a szálláshelyéről, és szembetalálkozott a helyi párttitkárral, aki lakonikus nyugalommal jelentette ki, hogy *„nem történt semmi, csak ő így szokta, egy-egy sorozatot lead éjszaka, hogy a kulákok hadd hallják, hogy ébren vagyunk ilyenkor is.”* Az is különlegesen emlékezetes maradt számára, amikor egy kisújszállási nagygyűlésre hívták el a közeli települések pártszervezeteit és a dévaványaiak 25 szekérnyi, rezesbandával kísért, katonásan felsorakozó fegyveres őrséggel vonultak fel. *„Nem hiányzott az elvtársak derékszíjáról a gránátoszorozat sem. Amikor beértek a piacra, ott mindenki csak a száját tátotta, mert nálunk ilyen fegyveres nagygyűlést még nem tartottunk. Voltak a résztvevők között olyanok is, akik igen megszeppentek a gránátos-fegyveres elvtársak miatt. Úgyannyira, hogy ahol ők álltak, a tömeg széjjel oszlott.”* A nagygyűlés végén az öreg Dékányt alig tudták lebeszélni a helyi szervezők, hogy néhány díszlövessel örvendeztesse meg a jelen lévő megyei és országos szónokokat...⁵⁸⁵ E leírásból egyértelműen kitűnik, hogy a dévaványai párttitkár szélsőséges, tanácsköztársaságit idéző viselkedése egyrészt nem egy általános trend része volt, hanem ritkaságszámba menő kivételnek számított, másrészt igen kínos volt az MKP megítélésére nézve is.

Z. Nagy emlékei szerint Dékány *„hatalmával visszaélve, a legkülönbözőbb címeken tartóztatott le ártatlan embereket is a bűnösök mellett. [...] A megoldás azonban elég sokáig késett, a helyzet pedig mind tűrhetetlenebbé vált. [...] beköltözött a község tulajdonát képező Vadkacsa szálloda és étterembe, ott valóságos főhadiszállást, szinte udvartartást rendezett be magának, a költségeket természetesen a község pénztárából kellett fedezni.”*⁵⁸⁶ Bakó is tanúja volt a törvénytelen letartóztatásoknak, ami kapcsán a dévaványai rendőrkapitány álláspontját úgy idézte fel, hogy: *„Neki a különvéleménye az volt, hogy a kulákokat mindenütt össze kell fogdosni és a falhoz állítani őket, mint ahogy ők tették a fehérekkel a Szovjetunióban.”*⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁵⁸⁶ Z. NAGY F. 1965. 182-184. p. Idézi: TOLNAY G. 2002. 1166-1167. p.

⁵⁸⁷ Egy alkalommal a foglyait falhoz állította és a levegőbe löve eljátszatta embereivel kivégzésüket, csak mert jól szórakozott a parasztgazdák rémültségén. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

Dékány még a hosszas tanakodás után leváltása mellett döntő Nemzeti Bizottság elnökét, a határozatot vele közlő Z. Nagyot is letartóztatta néhány napra, s nem volt hajlandó posztjáról lemondani.⁵⁸⁸

A nemzeti bizottság és a lakosság megrettent tagjai Debrecenben tettek panaszt. A helyszínre kiszálló hatósági embereket azonban szintén a letartóztatottak közé vetették, ezért a debreceni rendőr-főkapitányságnak cselhez kellett folyamodnia.⁵⁸⁹ Megüzenték Dékány Imrének, hogy a letartóztatottakkal menjen fel Debrecenbe, mert ki szeretnék tüntetni. *„Amikor megérkeztek, keményen jelentette, hogy 40 fő kulákot bekísért, mint a nép árulóit és bajkeverőit. Át is vették tőle az embereket és utána közölték vele, hogy amit tett, az törvénysértés, így azonnal adja át a fegyverét, mert le van tartóztatva.”*⁵⁹⁰ Az ügyészség végül mindenkit szabadon engedett két volt nyilas és Dékány kivételével, aki ellen eljárást indítottak.

Utóbbi tárgyalásán Bakó, mint helyismerettel rendelkező nemzetgyűlési képviselő valóságos védőbeszédet mondott egykori kubikos társa mellett, mondván, Dékány becsületes ember, aki nem egyéni gazdagodására, hanem a község javára próbált cselekedni, csak épp *„az egyszerű észjárásával úgy gondolta, hogy amit a Szovjetunióban csináltak, vagy tettek, az talán Magyarországon is jó.”* A túlkapásokat elkövető rendőrparancsnokot végül hat hónapig tartották fogva, tehát lényegében a teljes 1945-ös választási kampányból igyekeztek kiiktatni, majd pedig felmentették. Azonban a párt megítélésén esett csorbát, amit addig okozott, már nem lehetett semmissé tenni. Bakó is látta, hogy *„Ez az eset igen jól jött a dévaványai kisgazda pártnak Z. Nagy Ferencce az élen, mert ezt jól ki tudták használni ellenünk. [...] ezt az esetet a pártunk nagyon sokára tudta kiheverni.”*⁵⁹¹

Ennek kapcsán igen érdekesek Z. Nagy szavai is, aki így fogalmazta meg Dékány szerepvállalásának hatását az MKP renoméjára: *„A kommunista vezetők talán még nagyobb gondban voltak [sic!], mint amilyen nyugtalansággal a nemzeti bizottság a rendőrparancsnok garázdálkodását szemlélte. Világos volt előttünk, hogy Dékány gázságai, a hatalommal való visszaélése a falu népe előtt árnyékot vet a kommunista párt tekintélyére.”*⁵⁹² A helyzet megoldása talán nem csak a debreceni kormány távolsága miatt késett, hanem a kommunistákkal rivalizáló pártok is úgy gondolhatták, hogy a Dékány leváltásáról hónapokon keresztül folytatott bizottsági tárgyalások és levelezések elnyújtásával a kommunisták lejáratása is alaposabb lesz.

⁵⁸⁸ Z. NAGY F. 1965. 194-185. p. Meghivatkozta: TOLNAY G. 2002. 1166-1167. p.

⁵⁸⁹ Uo. 1168-1169. p.

⁵⁹⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁵⁹¹ Uo.

⁵⁹² Z. NAGY F. 1965. 182. p. Idézi: TOLNAY G. 2002. 1166. p.

Bakó Tizsaszentimre kapcsán is említést tett arról, hogy a kis létszámú helyi pártszervezet, ha nem is ennyire törvénytelen módon, de az átlagosnál szélsőséesebb, konfrontatívabb szemléletet vallott magáénak. *„Tizsaszentimrén is igen erős volt a Kommunista Párt, ha számban nem is, [...] Itt nem buzdítani kellett az elvtársakat a harcra, inkább fékezni. Azt tudták az elvtársak, hogy ütni kell, de nem mindig tudták, hogy hová.”*⁵⁹³

Ellenpéldaként említhető a Bakó által patronált pártszervezetekből a kunhegyesi, ahol mozgalmas pártéletet éltek, de a fentiekkel szemben a helyi párttitkár *„képzett, aktív elvtárs volt, aki a saját lábán tudott járni, minden különösebb segítség nélkül. Nem rohantak előre, de nem is a hátsó sorban kullogtak.”*⁵⁹⁴

Dévaványa esete tehát különösen kirívó, negatív példát képviselt a vármegyében egy kommunista kiskirály regnálására, ugyanakkor mind erről, mind az esetlegesen előforduló, kevésbé szélsőséges kilengésekről is nyilvánvaló, hogy az MKP számára komoly presztízsveszteséget és párttagok számában, illetve szavazatokban mérhető hátrányt okoztak az 1945-ös választási kampányban. Nem véletlen, hogy hasonló esetek elkerülése érdekében a pártközpontból folyamatosan hangoztatták a népfront politika fontosságát. Bakó elbeszélése viszont saját szándékától eltérően arra is tökéletes példa, hogy a párt 1945 tavaszán még nem rendelkezett elegendő, kellően képzett és hatékony pártszervező káderrel, így a szélsőséesebb, kirekesztőbb politikai világképet valló falusi párttitkárokat sem tudták megfelelően nevelni, ahogy a mérsékeltebb, taktikusabb párttitkárok sem a központ útmutatásának köszönhetően, hanem saját személyiségük és politikai előképzettségük révén voltak képesek jól megszervezni a helyi pártéletet, illetve közéleti szerepvállalásukat. Sok múlott tehát azon, hogy az induláskor milyen párttitkárt választottak, mivel az ebből eredő hibákat korrigálni a megyei, vagy országos pártközpont nem, vagy csak nehezen tudta.

IV.2.2. Közállapotok és közélet, első intézkedések

A vármegye településeinek problématerképét és a közigazgatást irányító első intézkedéseit azért tartjuk szükségesnek külön is részletezni, mivel ezek jó, vagy rossz megoldása volt az, amiből később szavazatokra váltható politikai tőkét kovácsolhattak, vagy nehezen leküzdhető hátrányra tettek szert. Az első hetek eseményeit azonban nehéz pontosan feltérképezni, mert a rendkívüli problémák kezelése mellett sem a régi, sem az új hivatalnokoknak nem jutott ideje a közigazgatás működésének szabályszerű dokumentálására. Előfordult, hogy egy-egy ideiglenes városi szerv üléseit még csak jegyzőkönyvbe sem foglalták. Az egyes munkaterületek felelőseinek kijelölését van, hogy megismerhetjük egy feljegyzésből, de a

⁵⁹³ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁵⁹⁴ Uo.

polgármesterek és egyéb tisztviselők ez utáni intézkedéseit már csak a legkritikább esetben rögzítették írásban. Általában az iktatás teljesen rapszodikus intenzitású volt, melynek következtében esetleges, hogy miről maradt fenn papíros. Kisújszálláson például 1944. november 2-án mutatott rá egy tanácsstag arra, hogy „*a rendszeres közigazgatási szolgálat idestova egy hónapja szünetel, azóta egyetlen ügydarab sincs beiktatva.*” Ekkor kérték meg dr. Vajda Béla ideiglenes polgármestert, hogy a szükséges intézkedéseket tegye meg ez ügyben.⁵⁹⁵ Két nappal később azonban meg kellett állapítaniuk, hogy „*dr. Vajda Béla tevékenységét a katonai parancsnokság annyira igénybe veszi, hogy a közigazgatási teendők ellátására ideje egyáltalán nem jut, ezért kívánatos volna, hogy valamilyen formában olyan helyettesről gondoskodna a Tanács, aki a közigazgatási ügyek irányítását zavartalanul elláthatná.*” Ekkor úgy döntöttek, hogy dr. Kovács Kálmán személyében polgármester-helyettesi jogkörrel ideiglenes főjegyzőt neveznek ki.⁵⁹⁶ Hozzáértő szakszemélyzet és elegendő papír hiányában, avagy a frontviszonyoknak hosszabban kitéve az iktatás és irattári elhelyezés terén még ennél is siralmasabb eredményt produkált több megszállt település közigazgatása.

A meglévő dokumentumokból ennek ellenére egyértelműen kirajzolódik, hogy az új, ideiglenes hatalmi szervek a felmerülő feladatokat jellemzően esetről-esetre beszélték meg, lényegében kollektív testületként határoztak a legfontosabb kérdésekben, s minden munkaterület élére ideiglenes felelősöket jelöltek ki.⁵⁹⁷ A helyben maradt tisztviselők nyilvánvalóan ugyanígy gyors és határozott intézkedések meghozatalára kényszerültek, ha meg akarták őrizni hivatalukat.

Kisújszálláson például arra való tekintettel, hogy „*a város még meglévő ingóságai és egyéb vagyona szerte-széjjel van. Azok rendbehozatalával, biztonságba helyezésével senki sem törődött eddig,*” október 31-én Földi Istvánt bízták meg a városgazdai teendők ellátásával, a szükséges emberek felfogadásával és munkába állításával.⁵⁹⁸

Egy-egy ember több feladatért is felelhetett, illetve egyes munkaterületeket olykor egymást váltó és/vagy segítő személyek is koordinálhattak. A kisújszállási példánál maradva a polgárőrség parancsnokává október 10-én Turbacs Mihályt nevezték ki, de a szervezésben október végén már Bakó Kálmán is közreműködött, aki november 2-án tartott beszámolót addigi ténykedéséről, s egyúttal dr. Kovács Kálmánt javasolta vezetőnek, végül azonban Herpai Sándort bízták meg a feladattal, aki azonban csak november 13-ig tudott ezzel a

⁵⁹⁵ MNL JNSZML V. 271. 10.603/1944.

⁵⁹⁶ Kovácsot egyúttal az ideiglenes városi tanács elnökévé is megválasztották, mivel addig elnök nélkül működött a testület. MNL JNSZML V. 271. 10.606/1944.

⁵⁹⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁵⁹⁸ MNL JNSZML V. 271. 10.602/1944.

területtel is foglalkozni, mivel akkor polgármesterré nevezték ki. Ekkor ismét Turbacs Mihály lett a polgárőrség vezetője.⁵⁹⁹ Majd az átszervezés alatt álló, rendőrségre keresztelt hatóság élére december 24-én már Nánási Lászlót választották meg.⁶⁰⁰ Nánási 1945 tavaszán az NPP országos szervezésére kapott megbízást, így május 2-án lemondott rendőrkapitányi posztjáról. Utódja a kommunista Földi Endre lett.⁶⁰¹

Az ideiglenes tanácsok és az ott kinevezett felelősök a legtöbb esetben szélesebb jogkörrel, lényegében teljhatalommal rendelkeztek a legsürgősebb feladatok keresztülvitelében. Igaz volt ez a betöltetlen hivatali állásokba történő behelyettesítések esetére csakúgy mint a közmunkák, közellátás, vagy a polgárőrség munkáját illetően.⁶⁰²

A megoldandó feladatok sorában az első és legfontosabb kétségtelenül a közbiztonság legalább részleges helyreállítása volt, mivel ez képezte előfeltételét minden más probléma reális kezelésének. A szovjet katonák korábban részletezett erőszakoskodásán és garázdálkodásán túl fontos aspektusa e témakör vizsgálatának az a Bakó Kálmánnak is feltett kérdés, hogy mégis „Hogyan viselkedett a polgári lakosság a harcok alatt és utána?” Bakó erre egyetlen dolgot tartott érdemesnek érzékletes képekkel lefesteni. A közrend teljes felbomlását, a fosztogatások gyors eszkalálódását, amit egymaga senki sem tudott megfékezni. Bakó is csak egy esetben tudott határozott fellépésével elzavarni egy bolttól néhány betörőt, de egy másik üzletnél már élelmesebb társaságba botlott, akik a fosztogatást ugyan félbehagyták, de meglátva három, épp arra járó orosz katonát, hirtelen ötlettől vezérelve odaszóltak nekik, hogy Bakó „burzsuj” és nem engedi nekik, hogy a boltból árut vigyenek el. Azok persze azonnal lefogták az oroszul nem tudó tanácstagot és magukkal vitték, miközben elmutogatták neki, hogy ha visszamegy az üzlethez, lelövik. Bakónak nem sok választása maradt: *„Persze én megígértem, hogy nem avatkozom bele tovább a dolgokba. Így ők elengedtek.”*⁶⁰³ A tarthatatlan közállapotokat a polgárőrség tagjainak kellett mederbe terelni.

Nem véletlen, hogy a városukban összeült ideiglenes tanács legelső határozata épp egy

⁵⁹⁹ MNL JNSZML V. 271. 10.603/1944 és 10.612/1944.

⁶⁰⁰ A polgárőrség addigi parancsnoka, Turbacs Mihály közgyámügyi feladatokat kapott. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶⁰¹ MNL JNSZML V. 271. 134/1945, illetve 2089ki/1945.

⁶⁰² Kisújszálláson például az 1944. november 2-án főjegyzővé kinevezett dr. Kovács Kálmán a személyzeti ügyek előadójaként ezután egy személyben dönthetett a betöltetlen városi hivatali állások ideiglenes behelyettesítéséről, melyről csak utólagos bejelentési kötelezettséggel tartozott a tanács felé. MNL JNSZML V. 271. 10.606/1944.

⁶⁰³ *„Még ma is élénken emlékszem rá, hogy amikor a vasboltot feltörték, az ott lévő árukat hordták széjjel. Így történt, hogy az egyik munkatársam egy nagy csapat vasvillát vitt. Megállítottam és mondtam neki, hogy ugyan Sándor, mit csinálsz, hát nem tudod, hogy ez már nem a régi tulajdonosé, hanem az államé? Mindannyiunké! Sándor úgy felelt, hogy úgyis elhordanák mások. Ezt az esetet külön azért említettem meg, mert az illető azelőtt szocialistának vallotta magát.”* A párttagság szocializmusról és kommunizmusról alkotott elképzelései már a pártalakítás napjaiban sem voltak koherensek még egy adott településen belül sem, de a Holokauszt és a háború társadalmi normákat romboló hatása is párthovatartozás nélkül éreztette hatását. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

polgárőrség, tehát valamiféle ideiglenes rendfenntartó szerv megalakítása volt, „mert a tolvajlásokat azonnal el kellett fojtani, mert az emberek egy része azt hitte, hogy a felszabadulás azt jelenti, hogy most már mindenki azt csinál, amit akar. [...] az elmenekültek házait [...] Az üzleteket sorban kezdték felnyitogatni. [...] Egyesek például képesek voltak még arra is, hogy annyi ruhaneműt és más dolgokat kötöttek lepedőkbe, hogy nem bírták vinni, hanem húzták maguk után a járdán.”⁶⁰⁴ A megyeszékhelyen sem voltak rendezettebb viszonyok. Az egykorú szemtanú emlékei szerint: „A helyzet nagyon súlyos volt, az elhagyott lakások fosztogatása állandósult, a tömegesen hazaérkezők pedig keresték és követelték vissza az ingóságait. Állandó volt a vagonok fosztogatása.”⁶⁰⁵

A kisújszállási városi tanács a fentiekre tekintettel intézkedett afelől, hogy aki eltulajdonított holmit lead a városházán, az mentesülhet a büntetés alól, ellenben akinél később lopott árura bukkannak, azt átadják a szovjeteknek és könnyen Szibériában találhatja magát. A fenyegetés hatására sokan be is szolgáltatták a lopott javakat, de a német ellentámadás idején a városházának épp az a része kapott belövést, ahol e tárgyakat tárolták, s mind elpusztult, így azokat nem sikerült megmenteniük a hazatérőknek.⁶⁰⁶

Bakót se kellett ugyanakkor féltetni, hiszen a korábbi esetekből tanulva hamarosan ő maga hajtott végre egy sokkal nagyobb léptékű „einstand”-ot, mégpedig szovjet katonai segítséggel. Ennek középpontjában nem egy kisebb üzlet, hanem egy teljes uradalmi magtár kifosztása állt. „Az egyik elvtárs jelentette nekem, hogy Ecsegen⁶⁰⁷ túl a kövesút mellett az urasági magtár tele van búzával, de már éjjelenként csipkedik zsákonként az ecsegi lakosok. [...] Azonnal mentem a városparancsnokhoz és kértem tőle két fegyveres katonát. Azt kérdezte, hogy minek az nekem? Elmondtam őszintén, hogy miről van szó, búzát akarok hozni a városnak, mert fogytán van a készletünk, mert igen sok liszt kell naponta. A katonaságnak is hordják mindennap, [...] Először gondolkozott az alezredes elvtárs, de aztán azt mondta, hogy rendben van. Összeszedtem ezek után az összes lovaskocsit, traktort, minden szállítóeszközt, s embereket is, elindultunk Kisújszállásról a két szovjet katona kíséretében a búzáért Ecsegre. Éppen idejében értünk, mert akkor már többen szedték a búzát. Mikor mi megérkeztünk, az emberek megijedtek a fegyveres katonák láttán. Azok mindenkit kiküldtek a raktárból, mi pedig az ajtó elé állítottuk a járműveket és felraktuk a terményt. Összesen vagy 400 q búzát elhoztunk. Mikor eljöttünk, a katonák mutatták az ott várakozóknak, hogy most már szedhetik ők is. Ki is ürítették a raktárt teljesen. Ezt az ügyet nem a városi tanács utasítására csináltam,

⁶⁰⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁰⁵ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Polónyi Szűcs Lajos visszaemlékezése

⁶⁰⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁰⁷ Pusztacseg 1949-ig Dévaványa része volt, azóta Ecsegfalva néven önálló község, ma Békés megye része. Nagyjából félúton helyezkedik el Dévaványa és Kisújszállás között.

hanem a magam felelősségére, de a helyzet akkor úgy kívánta. Ebből a bűzből küldte a városi tanács 1944 decemberében az első vagon lisztet az éhező tatabányai bányászoknak, amit ők később szénnel honoráltak,” – emlékezett vissza Bakó nem titkolt büszkeséggel a közellátási gondjaikon segítő, csak épp a közbiztonság hiányára épülő akciójukra.⁶⁰⁸

Mezőtúr polgármesterének I. számú utasítása is arról tanúskodik, hogy a legsürgősebben megoldandó problémát a közrend helyreállítása jelentette. Kénytelen volt dobszó útján kihirdetni, hogy *„a polgári lakosság egy része az őrizetlenül maradt lakásokat fosztogatja és az ott talált ingóságokat széthordja. Ez az állapot tovább egyetlen percig sem tűrhető [...] aki hatósági engedély nélkül idegen épületbe a lábát beteszi, vagy onnan bármit jogtalanul elvisz, azt azonnal hadbíróság elé állítják és felette a hadi törvények szerint statáriálisan ítélik meg.”* Egyúttal felhívta az idegen tárgyakat birtoklókat, hogy erről három napon belül tegyenek jelentést, hogy elkerüljék a büntetést. *„Ha szükséges, a hatóság házkutatásokat fog elrendelni.”*⁶⁰⁹ A korabeli közállapotokra és az ideiglenes rendőri állomány tagjainak magaviseletére jellemző az az utólagos kérése a polgármesternek, hogy a hatóság parancsnokai az állomány előtt hirdessék ki külön, hogy értesülése szerint *„a rendőrség több tagjának szintén birtokában van olyan idegen tárgy, amely tévedésből, véletlenül, vagy esetleg szándékosan jutott hozzá. Ennek ellenére a rendőrség egyetlen tagja sem tett a hatóságnál bejelentést.”* Mindezt elfogadhatatlannak tartotta, ezért a *„rendőrség tagjai számára kivételes méltányosságból 24 órás utólagos bejelentési határidőt”* adott. Azon rendőröket, akik ennek sem tesznek eleget és később bebizonyosodik bűnösségük, azonnal elbocsájtandókká nyilvánította.⁶¹⁰

A mezőtúri kommunisták „proletárokból” szervezték meg az ideiglenes polgárőrséget, akiket „policár”-oknak nevezték. A rendőrség parancsnoka Varga Lajos lett, aki pár nappal korábban szökött haza Mezőtúrra a Békéscsaba környékén szétvert katonai egységéből. A kommunisták értékelése szerint a *„rendőrség megszervezésében és irányításában jól hasznosította katonai tapasztalatait. Határozott, gyorsan intézkedni tudó vezető volt, beosztottjai szerették és tisztelték.”*⁶¹¹ Az elvtársaik által elkövetett lopásokról maguk nem tettek említést...

Szolnokon a kriptó-kommunista Modla Sándor volt az, akit felkérték a rendőrség megszervezésére. Erről így nyilatkozott: *„Én azonnal a szovjet hadsereg parancsnokával*

⁶⁰⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁰⁹ A lakosság tagjai kevésbé voltak együttműködők. A mellékelt lista szerint mindössze 12 személy tett bejelentést tárgyakról. Ellenben a polgármester felhívta a rendőrség figyelmét arra, hogy *„sokan a birtokukba jutott ruhaféléket átalakították, vagy megfestették, hogy ily módon tegyék felismerhetetlenné. Erre lehet következtetni abból, hogy hirdetemnyem közzététele után valamennyi üzlet minden ruhafesték készletét felvásárolták.”* MNL JNSZML V. 343. 2888/1944.

⁶¹⁰ MNL JNSZML V. 343. 2888/1944.

⁶¹¹ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

tárgyaltam meg és ő hozzájárult, a rendőrség megszervezéséhez engedélyt adott és amikor ismertettem a[z ideiglenes városi] bizottság tagjainak múltját – mert érdekelte, ki kicsoda és ő egy dossziéba nézve mondotta: Elvtárs te feltétlen vállalod a rendőrség vezetését és megszervezését. Te leszel a nacsalnyika a rendőrségnek és fehér karszalagot kell neked és rendőreidnek karján [viselnetek] orosz felirattal. Én azonnal hozzáláttam a megszervezéshez, üzentem a kommunista fűrészgári, MÁV műhelyi, cukorgyári és egyéb üzemi kommunistáknak. Így jött rendőrségünkbe Polónyi Szűcs Lajos, Zsemlye Ferenc, Palásti, Dobos, Vilusz [Vazul], mint helyettesem és igen sok más kommunista.”⁶¹² Azaz itt is megbízható kommunisták alkották az állomány gerincét.

Kisújszálláson is hasonló módon rendezték a kérdést. Bakó november 2-án kelt jelentése szerint „körülbelül 40 ember vállalta a közbiztonsági szolgálat ellátását. Ezek »polgárőr« címen fognak szolgálni és karszalaggal lesznek ellátva. A szolgálat beosztásával Mosonyi Gusztáv volt rendőrfelügyelő-helyettest bízta meg.” – ami egyértelmű bizonyítéka annak, hogy itt a rendőrség felső vezetésének kézben tartása mellett a második vonalban igényt tarthattak a volt rendőrök szakértelmére is.⁶¹³

Az 1944 végén megszervezett polgárőrségek feladata azonban nem csak a rablók, fosztogatók elleni fellépésből állt. Még ennél is több feladatot adott számukra a közmunkások előállítása, melyet több településen is az állomány létszámának növelésével tudtak csak elvégezni. Ezt támasztja alá a következő december 10-én kelt kisújszállási idézet, ahol már a 60 főt is elérte az létszám, amit az indokolt, hogy „az orosz hadsereg által sorozatosan igényelt munkásokat és fogatokat kellett felkutatnia és előállítania, valamint a rendkívüli viszonyok folytán szükségessé vált sok-sok idézést kikézbésítenie. Időközben azonban a Munkaügyi Hivatal ügyintézésének tökéletesedése, valamint a megejtett népszámlálás és a felállított bejelentő hivatal adataiból a közmunkára foghatók névjegyzékének elkészülése, a szükséges közmunkások és fogatok előállítását sokkal gyorsabbá és könnyebbé tette.” A létszámcsökkentésről mégsem határoztak azonnal, mivel meg kívánták várni a debreceni Ideiglenes Kormány döntését a karhatalom átszervezésével kapcsolatban.⁶¹⁴ Végül december 27-én történt meg a rendőrség létszámának 24 főre csökkentése és új vezető kinevezése. A közbiztonsági helyzet azonban továbbra is magasabb létszámot indokolt, ezért 1945. február végén a rendőrség parancsnoka, Nánási László az 5 tagú nyomozócsoport mellett a „külhatári közbiztonsági állapotok javítása” érdekében 6 lovas rendőrt is alkalmazott, illetve ugyanezen célból, önkéntes jelentkezés alapján egy 60 tagú önkéntes polgárőrséget is megszervezett.⁶¹⁵

⁶¹² MNL JNSZML XXXV. 57. M/18

⁶¹³ MNL JNSZML V. 271. 10.603/1944.

⁶¹⁴ MNL JNSZML V. 271. 10.709/1944.

⁶¹⁵ MNL JNSZML V. 271. 56/1945 és MNL JNSZML V. 271. 1944. december 27. A Nemzeti Bizottság

Szinte minden településen gondot jelentett, hogy a polgárőröknek nem lehetett fegyvere, ezért a szovjeteknél igyekeztek kieszközölni a járőrök fegyveres katonai kíséretét, vagy akár azt, hogy a polgárőrök maguk is fegyvert kapjanak. Ezt a kérdést 1945 elején a polgárőrség helyébe lépő rendőrség megszervezése oldotta csak meg.⁶¹⁶

A háborús viszonyok közepette nem csak a közbiztonság felbomlása jelentett veszélyt a lakosságra nézve. A temetetlen emberi hullák és állattetemek, az alultápláltság, ahol már volt kiépített vízvezetékrendszer, ott annak a megrongáltságából eredő ivóvíz gondok, a gyógyszerek és tisztálkodó szerek hiánya, a nemi erőszak, valamint az átvonuló katonák által magukkal hurcolt betegségek együttesen lerontotta a közegészségügyi viszonyokat is, melyet szintén sürgősen kezelni kellett. A nehézségeket fokozta, hogy a front elől az orvosok, ápolók és gyógyszerészek többsége is elmenekült,⁶¹⁷ így a legtöbb településen legfeljebb csak egy-két szakképzett egészségügyi dolgozó állt rendelkezésre.⁶¹⁸ A városokban megcsappant orvosok száma a környező kistelepüléseket is nehéz helyzetbe hozta.⁶¹⁹

A járványos betegségek terjedését fokozta, hogy a Vörös Hadsereg vezetése nem volt hajlandó tájékoztatni a civil orvosokat a katonák körében megjelenő tífusról, s nem segített az sem, hogy 1945 tavaszától a kórokozókat immáron a Budapestről és környékéről a vidéki településeket „élelmiszerért előzőnlő” lakosok is magukkal hurcolták.⁶²⁰

A helyben maradt és hazatérő orvosok között körzetekre osztották a városokat és igyekeztek mindenkit ellátni társadalombiztosítástól függetlenül. Szolnokon a Tisza

jegyzőkönyvei 1944. december 27-től 1945. január 22-ig össze vannak kötve az ideiglenes városi tanács jegyzőkönyveivel.; A polgárőrök olykor a lakosok köréből kijelöltekkel együtt maguk is végeztek fizikai munkát, például Szolnokon. MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Zsemlye Ferenc visszaemlékezése

⁶¹⁶ MNL JNSZML V. 271. 10.635/1944.

⁶¹⁷ Mezőtúrról például valamennyi orvos elmenekült, csak egy orvos-gyakornok maradt a településen. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20; Jászberényben, ahol békeidőben 20 orvos volt, 1944 decemberében csak 4 praktizált, miközben ott a város lakosság száma is alig csökkent. Szolnokon is mindössze három orvos, Dr. Elek István a belvárosban, Dr. Vágó János MÁV orvos és az ősz folyamán orvosi képesítést szerzett fiatal Lengyel Bertalan maradt helyén. Dr. Elek István december 10-i keltezésű jelentését idézi: SOMLYAI M. 1981. 20. p.; Lengyel Bertalan egyébiránt a háborút követő években a Nemzeti Parasztpárt színeiben politizált, majd ő volt az, aki a frontátvonulás szörnyű következményeivel szembesülve küldetésének tekintette, hogy megszervezze a megye bőr- és nemibeteg gondozó hálózatát.; Kisújszálláson ellenben sem orvostól, sem bábától nem volt hiány, ezért a környező településeknek is segíteni tudtak az egészségügyi ellátás újraindításában.

⁶¹⁸ A szolnoki állapotok illusztrálására lásd Dr. Elek István megbízott tisztifőorvos 1945 első negyedéves jelentését a közegészségügyi viszonyokról, melyek „igen szomorúak voltak [...] melyet még fokozott az orosz haderő egyes, de nagy számban előforduló tagjainak szövetséges haderő tagjaihoz méltatlan viselkedése”. A közbiztonság lassú javulásának hozadékeként az 1945. március havi jelentésében megállapította, hogy „az erőszakos nemi közösülés, s ennek kísérlete is ritkán fordul most már elő, de még mindig előfordul. Úgy látszik, hogy az orosz katonai hatóságok kezdik megtorolni”. MNL JNSZML V. 474. 224/1945

⁶¹⁹ A jászberényi orvosokat a járművek hiányán túl visszatartotta a kistelepülésekre látogatástól az is, hogy családjukat nem akarták magukra hagyni a nagyszámú orosz katonát elszállásolt városban. A megmaradt orvosok erejüket megfeszítve dolgoztak azért, hogy elláthassák a helyben maradtakat, köztük a 10-20 km-es körben élő tanyai lakosságot, s így nagyobb útra maguktól már nem vállalkoztak. Péntes Sándor felelősségteljes hivatali működését bizonyítja, hogy ennek ellenére egy orvost heti egy napra kirendelt Jászjákóhálmára, Jászárokszállástól pedig Jászdózsa megsegítését kérte. MNL JNSZML V. 73. 296/1945

⁶²⁰ Szolnokon a nehézségeket növelte a köztisztaság teljes hiánya is, a szervezett szemétszállítás szünetelése. Az orosz katonaság konyháinak hulladéka is az utcán és a Tisza-parton rothadt. MNL JNSZML V. 474. 224/1945

Szállóban, Kisújszálláson egy magánházban⁶²¹ létesítettek közfürdőt, továbbá Szolnokon és Mezőtúron egy-egy ideiglenes járványkórház is. Kisújszálláson a kommunista pártba belépő Dr. Szeremley Gyula volt az, aki kézbe vette egy központi rendelő és egy kórház felállítását, illetve a Tüdőgondozó helyreállítását és felszerelését. Ugyanitt kiemelt közegészségügyi és politikai jelentőséget tulajdonítottak a korábban Horthy Magdáról elnevezett és a frontátvonuláskor kifosztott szülőotthon újbóli felszerelésének. Az ekkor Dolgozók szülőotthonává átkeresztelt intézmény ünnepélyes megnyitását a város több kommunista politikusa is beszédet tartott.⁶²² Mezőtúron szintén felszereltek egy szülőotthont és egy külön nemi beteg gondozót, ami az ottani városvezetés érdemeit is növelte.

A közfeladatot ellátó szervezeteknek a közbiztonság és közegészségügy rendezése mellett a legsúlyosabb terhet a megszálló csapatok által elvárt civil közmunka kötelezettség jelentette, mely a bevonulást követően azonnal, tehát még a front eltávolodását sem megvárva jelentkezett.

A vármegyében az ideiglenes szolnoki hidak építése⁶²³ kötötte le a legtöbb munkaeerőt a legtovább.⁶²⁴ A kezdeti, ad hoc-jellegű, helyszíni embervadászatot idővel a távolabbi településekre is kivetett közmunka kötelezettség váltotta fel. A szervezetség növekedésének jeleként több városban szerény munkadíjakat⁶²⁵ is megállapítottak, majd a közmunkaváltság

⁶²¹ A fürdőt „Egy év múltán több káddal és több zuhanyzóval bővítettük, majd a vízhozamnak megfelelően kisebb strandfürdővé fejlesztettük.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11. és MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶²² *Népújság*, 1944. december 30. Épül a város.

⁶²³ Mezőtúron a polgármester panaszkodott arra, hogy november 23. és december 23. között 6000 férfimunkanapra vette igénybe a lakosságot a szovjet hadsereg és ezen felül a Tisza-híd építéséhez is adniuk kellett munkaeerőt, miközben a lakosságnak téli ruházata és lábbelije sem volt, ráadásul „sokan különféle címen mentesítésért fordulnak a hatósághoz, s így másokra akarják hárítani a terhet.” A polgármester csupán az ipari műhellyel rendelkezők és az üzletüket egyedül vezető kereskedők esetében tartotta ezt közérdekből méltányosnak. Kérte a közgyűlés tagjait, hogy hassanak oda, hogy „a város lakossága nagyobb megértéssel legyen a nehéz helyzetből eredő intézkedésekkel szemben.” MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. december 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Túrkevről is hetente 100-150 ember ment a legnagyobb téli hidegben a szolnoki vasúti híd építéséhez. GYÖRI Tibor (szerk.) 1975. 194-195. p.

⁶²⁴ Természetesen más településeken is igénybe vehették akár a teljes felnőtt lakosságot is, ha a frontérdek úgy kívánta. Így például a tószegiek is megtapasztalhatták, milyen az, ha a helyi katonai reptér építésére minden épkézláb embert hetekig, éjjel-nappal dolgoztatnak. SOMLYAI M. 1981. 15. p.

⁶²⁵ Kisújszálláson a napszámbért határozták meg, de az üres kasszára tekintettel természetben fizettek az önként jelentkezőknek, míg az oroszok által dolgoztatott embereknek nem tudtak fizetni. A terményeket a lefoglalt készletekből biztosították. Szűcs Elek tanácsstag, adóhivatali vezető ugyanakkor az égető pénzhány enyhítésére elkezdte beszédeni az állami adókat a város részére, azzal a kitéttel, hogy a „majd megszületendő új állammal később elszámolnak.” MNL JNSZML V. 271. 10.603/1944 és 10.612/1944 és 10.617/1944 és 10.681/1944.; A kor viszonyaira jellemző adalék, hogy az adóhivatal helyiségeiben eközben városi cipésműhelyt is létesítettek és a tímárokkal leszerződve, az elhullott és levágott állatok bőrét feldolgozva a lakosság részére lábbeliket készítettek. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.; Karcagon is nagyrészt természetben adtak fizetést, és a terményt eleinte itt is az elmenekült birtokosok magtáraiból szerezték be, de volt, hogy helyben maradt gazda készletét is igénybe vették. Tüdős Imre példaként említette, hogy „szegény Farkas Benedektől is, aki úgy 130-140 kg körül mozgott, úgy három és fél vagon búzáját kértük kölcsön, de soha vissza nem adtuk neki.” MNL JNSZML XXXV. 57. T/21; Mezőtúron napi 3 pengős szerény javadalmazás volt, de az addigi ingyen közmunkához képest ez is előrelépésnek számított. MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. november 28-i közgyűlés jegyzőkönyve és MNL JNSZML V. 343. 1104/1944; A közmunkások figyelmét felhívták arra, hogy „a jelentkezők megfelelő élelmet és ruházatot hozzanak magukkal” MNL JNSZML V. 343. 749/1944

rendjét⁶²⁶ is kialakították, például azon iparosok és kereskedők részére, akiknek a működéséhez egyébként közérdek fűződött.⁶²⁷ A szervezettség növelésére annál is inkább szükség volt, mivel a lakosság számos tagja igyekezett kivonni magát a közmunkateher alól, sokan egyszerűen nem jelentek meg a felhívásra.⁶²⁸

A munkaerő felmérése érdekében több településen népszámlálást tartottak, illetve a front elől elmenekültek részére a városházán történő lejelentkezést írtak elő.⁶²⁹ A nyugatról hazatérő személyek ellenőrzését, a tartózkodási engedélyek kiadásának saját hatáskörbe vonását nem csak a kommunista városvezetők tartották különösen fontosnak. Erről tanúskodik a Mezőtúr ideiglenes polgármesterévé kinevezett dr. Fodor László II. számú utasítása is, mely arról rendelkezett, hogy a városba visszatértekről az újjászervezett rendőrség köteles „bizalmas iratként” jelentést tenni neki, egyúttal kérte, hogy „*a rendőrség nagy körületekintéssel és eréllyel, egyben tárgyilagosan*” járjon el. Azt, hogy ezen összeírás nem csupán politikai, hanem munkaerő felmérés céljából is készült, alátámasztja az a kitétel, miszerint a polgármester „*a visszatérteket a közmunkára igénybe venni*” óhajtotta.⁶³⁰ Azon megjegyzése, hogy e lista hiányában a visszatérések előtt összeállított névjegyzék lesz a közmunka kötelezettség alapja, és hogy a hazatérőket 24 óránál tovább bejelentés nélkül befogadó személyeket két hónapos elzárással bünteti, bizonyítja továbbá, hogy elsősorban a front elől elmenekülő, majd hazatérő személyeket szeretne volna terhelni közmunkával, nem pedig azon helyben maradottakat, akiket a bevonuló szovjetek egyébként is azonnal közmunkára fogtak. Vagyis a hazatérők összeírása és közmunkára fogása nem csupán a kommunisták nyugatra menekültekkel szembeni ellenszenvének, hanem általában a helyben maradt lakosság védelmének és a közmunkateher igazságosabb elosztására irányuló törekvéseknek tudható be. A PDP helyi elnökévé is megválasztott, a kommunistákkal a későbbiekben konfrontálódó, ügyvédből lett mezőtúri polgármester nehezen volna vádolható

⁶²⁶ Mezőtúron például az újjáalakult szakszervezetek felülbírálták a város azon korábbi rendelkezését, mely egységes közmunkaváltságot határozott meg, ehelyett a megváltás összegét a napi kereset arányában kellett fizetni, hogy a kiskeresetű és a nagyobb jövedelmű személyek között méltányosan különbséget tudjanak tenni. Ugyanakkor kimondták azt is, hogy „*Kivétel nélkül mindenki köteles foglalkozásra való tekintet nélkül részt venni a vidéki közmunkákon.*” Utóbbi alatt a Tisza-híd újjáépítése értendő. MNL JNSZML V. 343. 2649/1944

⁶²⁷ Szolnokon 1945. január 27-én minden közmunka alól mentesítő igazolványt érvénytelenítettek, 16 év fölött mindenkit munkakötelessé nyilvánítottak, és egységesen 10 pengős napidíjat állapítottak meg. Lehetőséget biztosítottak ugyanakkor arra, hogy pénzen bárki megváltsa közmunka-kötelezettségét. Aki behívása ellenére nem jelent meg, azt a pénzbüntetésén felül egy hét ingyenmunkára kötelezték. MNL JNSZML V. 474. 564/1945

⁶²⁸ Mezőtúron például 1944. december 20-án a Tiszánál dolgozó munkások leváltására beidézt személyek közül 242 nem jelent meg. A polgármester másnap egy névjegyzéket mellékelve a rendőrséget kérte azonnali előállításukra. MNL JNSZML V. 343. 2783/1944; Viszonyításképpen megjegyezzük, hogy Mezőtúron egy-egy hídépítésre küldött munkáscsoport nagyjából 250-300 főből állt. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁶²⁹ Kisújszálláson a kommunista párti Szűcs Elek szervezte a munkásszázadokat. Közmunkával gondoskodtak a Berettyó töltéseinek kijavításáról is, hogy megelőzzék az ár- és belvízveszélyt. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶³⁰ MNL JNSZML V. 343. 2889/1944.

a „burzsoáziával” szembeni gyűlölettel.⁶³¹

A közmunkák ugyanakkor kétségtelenül lehetőséget is teremtettek a kommunistáknak arra, hogy a politikailag nemkívánatos személyektől hosszabb-rövidebb időre megszabaduljanak. Erre történt kísérlet Kisújszálláson is, ahol az egyik, közismerten jobboldali és konfrontatív stílusú, mindezek miatt saját rendtársaitól is elszigetelődött református lelkészt iktatták ki oly módon a közéletből, hogy elvitették a szolnoki hídépítéshez közmunkásnak. Csakhogy „*a szovjet elvtársak 5-6 nap múlva visszaengedték, azt mondták neki, hogy a »pópa« menjen haza! Lehet, hogy ezt annak köszönhette, hogy a hídépítésnél nem munkaruhában, hanem reverendában jelent meg.*”⁶³²

Mezőtúron viszont a kommunista polgárőrök az összes egyházi személyt válogatás nélkül közmunkára kötelezték, azon nyugatra menekült gazdákkal és kisebb politikai bűnöket elkövető személyekkel együtt, akiket a helyi katonai lókérdőházában dolgoztattak. Itt a szovjet városparancsnoknak kellett közbelépnie a lelkészek szabadon bocsátása érdekében. Egy alkalommal 1945 elején a városi párttitkárt kérdezte, hogy „*folynak-e az istentiszteletek?*» *Nem folynak azok.*»” – felelte. „*»És miért nem?*» - *kérdi tovább. »Mert nincsenek itt a papok.*» *»Hát hol vannak?*» *»Kint vannak a lovakat ápolni a lókérdőházban.*» No, hát erre megmagyarázta, hogy ez helytelen, mert ezzel mi éppen azt támasztjuk alá, amit az ellenség híresztel rólunk, hogy ők bezárják a templomokat, betiltják a vallásgyakorlást, és mi most pontosan ezt csináljuk. *Úgyhogy amikor visszamentem, rögtön összehívtam a pártvezetőséget, s elmondtam, hogy jól megmosták a fejemet, és tulajdonképpen igaza van az őrnagynak. Mindjárt ki is küldtünk a papokért, hazahozattuk őket, aztán ment tovább az élet.*”⁶³³

A Vörös Hadsereg tagjai tehát igyekeztek a közmunka alól mentesíteni a papokat és lelkészeket. A templomok és iskolák újranyitásával a szovjeteket egyházellenesnek mondó propagandát igyekeztek ellensúlyozni, s egyúttal a hátszág stabilitását, a lakosság nyugalma növelő tényezőként is tekintettek a hitélet biztosítására. A közoktatás emellett a közmunka felfuttatásának is előfeltétele lehetett, hiszen a gyerekek felügyeletét a robotba fogott szülők helyett jellemzően a pedagógusok tudták legszervezettebben megoldani. A közoktatás újraindítása azonban szintén szorosan összefüggött a közrend helyreállításával.⁶³⁴

⁶³¹ MNL JNSZML V. 343. 2889/1944.

⁶³² MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.; A lelkész sorsáról lásd a VII.1.3. Népbíróági perek című alfejezetet!

⁶³³ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20; A történetet megerősíti: MNL JNSZML XXXV. 57. H/3 Ugyanakkor az MKP mezőtúri vezetői sem vonták ki magukat a közmunkából. A „*pártvezetőség tagjai is felváltva részt vettek a [szolnoki Tisza-]híd építésének munkáiban,*” hogy a munkások között „nevelő, felvilágosító” propagandát folytathassanak. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20; A szolnoki kommunista értelmiségi, Vidor Győző említette meg visszaemlékezésében, hogy ismerősének, az akkor közellátási és közmunkaügyeket intéző elvtársának, Bakondi Bélának ő adott szállást és ellátást otthonában, de mint mondta: „*Egy szép napon parancsot kaptam Bakondi Béla aláírásával, amelyben feleségemmel együtt egész napos közmunkára rendelt ki.*” Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 414. p.

⁶³⁴ Kisújszálláson alig pár nappal a német ellentámadás visszaverése után, 1944. november 2-án kérte a szovjet

Amíg az egyházi élet és oktatás újraindításának csúszása inkább csak kisebb problémaként jelentkezett, addig a közellátás kritikus helyzetének javítása minden településnek elsődleges létérdeke volt. A legfőbb nehézséget az jelentette, hogy a Vörös Hadsereg ellátásához szükséges élelmiszert is a településvezetőknek kellett előteremteniük, s amíg ez szervezett formát nem öltött, a szovjetek maguk vették el, amire szükségük volt.⁶³⁵ Külön terhet jelentett az is, ha a sorkatonákon és hadikórházakon kívül hadifogolytábor is működött egy településen, mint például Mezőtúron,⁶³⁶ vagy Jászberényben.⁶³⁷

A közigazgatási vezetők kiszolgáltatott helyzetének megértéséhez érdemes idéznünk a mezőtúri közgyűlésen elhangzottakat: „*az orosz hadsereg sokkal nagyobb mértékben veszi igénybe készleteinket, mint arra első időben számítottunk volna. [...] E kérdésben egyedül az orosz hadsereg szüksége a döntő és nekünk előreláthatólag annyi marad, amennyire az orosz hadseregnek nem lesz szüksége. Ehhez kell majd szabni igényeinket és fogyasztásunkat is.*”⁶³⁸ A város kiküldöttje a környező településeken tett látogatása tapasztalatairól is általános érvényű megállapítást tett. Eszerint ahány helységben volt, „*csaknem annyiféle rendszert, helyzetet és állapotot*” talált. „*Nagy általánosságban a háborús körülmények szerencsés, vagy szerencsétlen találkozása döntötte el, hogy amíg az egyik városban az összlakosság csaknem minden tagja kenyérmag tekintetében ellátottá vált, addig a közeli [...] város lakossága, avagy annak egy része ellátatlan[ná] [...] vált anélkül, hogy ezért mulasztás, vagy hiba terhelné akár a város lakosságát, akár annak vezetőségét.*” A szovjet katonaság Mezőtúron épp lefoglalta a belterületi raktárak készleteit, a külterületen lévőket pedig sokáig fuvar hiányában nem tudták beszállítani a városba.⁶³⁹ A környező települések viszonyait felmérve a kiküldött által levont konklúzió minden település szemszögéből igaz megállapításnak

katonai parancsnokság az oktatás újraindítását. Csakhogy a tanács „*ennek a kérdésnek alapos vizsgálata után megállapította, hogy az iskolák megnyitásáról biztonsági okokból egyelőre nem lehet szó.*” Az iskolák megszervezésére itt az egykori tanyasi tanítót, Herpai Sándort kérték fel. MNL JNSZML V. 271. 10.603/1944.; Mivel az iskolaépületek többségét háborús kár érte, vagy a szovjet hadsereg foglalta le, a tanári szakszemélyzet egy része pedig elmenekült, s a tanulói létszám is sok helyen mecsappant, ezért gyakori jelenség volt, hogy több iskolai évfolyamot összevonva, ideiglenesen oktatás céljára kijelölt épületekben, vagy tanárok magánlakásain indult meg a nevelőmunka. A jászberényi gimnázium például még februárban is a „*Fecske malmos házában működött.*” MIZSEI B. 2006. 35. p.; A Jászszág központja ugyanakkor azzal tűnt ki, hogy a szovjetek bevonulása után „*9 nappal már minden iskolájában tanítottak.*” VINCZE S. 1985. 39-40. p.; Az oktatás megindulásának nehézségeiről és a vármegyei tanügyigazgatás háború utáni vezetőiről részletes körképpel szolgál MUCSI L. 2021.

⁶³⁵ Besenyszög különleges példáját lásd: VINCZE J. F. 2021. 75-92. p. és MNL JNSZML V. 603. 156/1945.

⁶³⁶ Erről azonban alig maradt fenn forrás a helyi közigazgatási iratokban. Másodlagos források alapján úgy tűnik, hogy egyszerre 5-6 ezer ember tartózkodott a mezőtúri táborban, s összesen 20-25 ezer ember fordult meg benne. A mezőtúri az ország 10 legnagyobb hadifogoly-gyűjtőtáborainak egyike volt, bár a ceglédi, bajai és gödöllői táborok még ennél is sokkal nagyobbak voltak. BODORIK S. 2019. 17. p.

⁶³⁷ A jászberényi táborról is alig maradt fenn közigazgatási irat, mivel annak „*parancsnoksága a fogolytáborban lévő foglyokról semmiféle felvilágosítást nem*” adott. MNL JNSZML V. 73. 854/1945

⁶³⁸ MNL JNSZML V. 343. 987/3/1944; Részben idézi: BODORIK S. 2019. 21. p.

⁶³⁹ A hadiszállítások miatt. MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. december 30-i közgyűlés jegyzőkönyve

tűnhetett 1944 végén: „teljesen a magunk erejére és készleteire vagyunk ráutalva.”⁶⁴⁰

A vármegye közellátási viszonyainak felmérését célozta az ideiglenes főispán körrendelete, melyben felszólította az előjáróságokat, hogy a mezőgazdasági termelésről és az állatállományról adatokat szolgáltatassanak. Ezen dokumentumok siralmas számadatainak hitelessége azonban komolyan megkérdőjelezhető, mivel minden településnek a készletek eltítkolása állt érdekében. Ennek alátámasztására elegendő elolvasni Kisújszállás város ideiglenes tanácsának 1944. november 25-i jegyzőkönyvét, mely a főispáni rendeletre hivatkozva az adatok kozmetikázásának tényét egyértelműen rögzítette: „*Városi Tanács Dr. Rácz Kálmán és Dr. Pólya László összeállításában bemutatott statisztikai adatokat beható felülvizsgálat és megfelelő módosítás után tudomásul veszi úgy a mezőgazdasági termelésre, mint az állatok számára vonatkozólag.*”⁶⁴¹

A lakosság és a megszállók ellátása érdekében a legkézenfekvőbb kezdő lépésnek mindenhol a határban még le nem aratott termés betakarítása kínálkozott. Mezőtúr például így jutott nagyobb mennyiségű rizshez.⁶⁴² Ugyanakkor a legtöbb településen kénytelenek voltak lefoglalni az elhagyott gazdaságokban tárolt gabona-, fa- és szénkészleteket is.⁶⁴³ Eleinte csak a „gazdátlan”, tehát elmenekültek által hátrahagyott készletekhez nyúltak hozzá, de komolyabb hiány esetén helyben maradók készleteit, vagy azok egy részét is lefoglalhatták.⁶⁴⁴

Kisújszálláson például előbb a Futura, majd az elmenekült nagygazdák gabona- és takarmánykészleteit foglalták le, de a hátrahagyott jószágokat is kiosztották rászorulóknak, hogy részükre tejet adjanak, illetve később igaerőként is használhassák. A tulajdonosaik által hátrahagyott két malmot városi kezelésbe vették, munkásaik bérét kifizették és éjjel-nappal dolgoztatták. Egyik malom a civilek, másik a hadsereg részére örölte a gabonát, de egy harmadik malomhoz is ellenőrt rendeltek ki a közérdekre hivatkozva. Eközben külön bizottságot hoztak létre az üzletek átvizsgálására és a fosztogatók után megmaradt árukészlet összegyűjtésére. A „*nagykereskedők jól voltak értesülve a hadi helyzetről. Amerről a szovjet hadsereg közeledett, arra árut nem küldtek. Só, cukor csak azoknál volt beszerezhető, akik azt az üzletekből széthordták. Azt így csak feketén lehetett vásárolni.*”⁶⁴⁵ A közellátási problémák sikeres kezelésének jeleként november végén már a hentesüzletek megnyitásáról, heti kétszeri

⁶⁴⁰ Endrődön épp jó volt a helyzet, mivel a szovjet katonai parancsnok engedélyével fejadagot oszthattak, így „*még a sátorban lakó cigányok is »Ellátottakká« váltak. [sic!]*” MNL JNSZML V. 343. 2114/1944

⁶⁴¹ MNL JNSZML V. 271. 10.635/1944.

⁶⁴² MNL JNSZML XXXV. 57. M/1.

⁶⁴³ MNL JNSZML V. 271. 10.606/1944 és 10.612/1944.

⁶⁴⁴ Uo.; A tüzelő nem csak a lakások fűtése, hanem a malmok működése miatt is fontos volt. A hiányt fakivágásokkal pótolták. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁴⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.; 1945. január végén sok más városhoz hasonlóan Jászberényben is a károk és áruhiány miatt volt zárva az üzletek többsége. MNL JNSZML V. 73. 227/1945

húsfejadag osztásáról és a hetipiac megtartásáról is dönthettek,⁶⁴⁶ továbbá negyedévre előre lekötötték a hadiözvegyek és munkaképtelenek búza és zsírfejadagját is.⁶⁴⁷

A szolnoki üzletek ellenben tovább várták lehúzott rolókkal a viszonyok rendeződését, s a piaci árusok is csak lézengtek a város főterén még január végén is.⁶⁴⁸

Ahol megindult a kereskedelem, ott általánosan előforduló jelenség volt, hogy a vásárokon a baromfikat és más közellátás szempontjából fontos árukat egyesek felvásárolták azzal a céllal, hogy drágábban továbbadják. Ez ellen minden esetben a helyi hatóságoknak kellett fellépniük.⁶⁴⁹ Helyben nem lehetett ugyanakkor sóhoz jutni,⁶⁵⁰ ezért több településről is Aradra és Nagyváradra küldtek beszerző körútra kereskedőket.⁶⁵¹

Bár a kormány rendelete csak 1945 januárjában írta elő termelési bizottságok szervezését, a legtöbb településen már 1944 utolsó hónapjaiban megszervezték egy olyan ideiglenes bizottságot, mely azonnal koordinálni kezdte a földek megmunkálását és a termények betakarítását.⁶⁵² A Termelési Bizottságok segítettek elosztani a Vörös Hadsereg által mezőgazdasági munkára átadott igaerőt⁶⁵³ és üzemanyagot is, de a vetőmag, illetve a későbbi állami hitelek elosztásában is fontos szerepük volt.⁶⁵⁴ A hozzáértő bizottságokra példaként említhető a kisújszállási, melynek tagjai, Bakó Kálmán, Földi István és Dr. Pólya László a belvizes határrészekről az ún. belső földekre összpontosították a munkálatokat.⁶⁵⁵

⁶⁴⁶ MNL JNSZML V. 271. 10.635/1944.

⁶⁴⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶⁴⁸ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 406. p.; Polónyi Szűcs András szerint „A kereskedelem megindítása szinte lehetetlennek látszott. Összehívtam egy értekezletre a volt kereskedőket és kisiparosokat, hogy a legkevesebb áruval is, egy szalvétával, vagy egy pár cipővel, de kezdjék meg a kereskedést, [...] megbeszéltem, hogy adjunk ki még olyan iparengedélyeket is, hogy pl. a hentes kapjon gyümölcs-, vagy hal árusítási engedélyt, vagy teára és süteményre, bármire, hogy az élet meginduljon.” MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁶⁴⁹ Mezőtúr polgármestere is így tett 1944. december 6-án. MNL JNSZML V. 343. 749/1944

⁶⁵⁰ Sóból még Mezőtúron is hiány alakult ki, pedig ott 1944 decemberében egy helyi lakos birtokában lévő 25 mázsza sóból 24 mázsát a közellátás érdekében lefoglalt. MNL JNSZML V. 343. 1106/1944

⁶⁵¹ Kisújszálláson is a városi tanács szerzett járművet és kísértő őrköt a kereskedőknek, hogy utazzanak el a határ felé, „vagy éppen arra, amerről árut tudnak beszerezni”. Akkoriban a román-magyar határ közelében „sót cseréltek igen szívesen lisztért, vagy más terményért.” Mivel ez a fajta kereskedelem nagy kockázattal járt, kevesen is vállalkoztak rá, de hónapokon át ez volt az egyetlen lehetőség. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁵² Előírták a traktor és igavonó tulajdonosoknak, hogy mekkora területet kell felszántaniuk, illetve korlátozhatták az igaerő települések közötti mozgását is. Karcagon már 1944-ben létrejött egy ideiglenes termelési bizottság, melyet 1945 januárjában a rendelet szellemiségének megfelelően át kellett szervezni. Ez azután egészen 1948 decemberéig tevékenykedett. GYÓRI Tibor (szerk.) 1975. 151. p.

⁶⁵³ Az igaerő hiányát előidéző tényezők között a kiürítés és a szovjetek kétarcú szerepéről is árnyaltabb képet nyújt e kisújszállási visszaemlékezés: „az igavonó állat kevés volt. Pl. csak a Kiegészítő Parancsnokságot 100 kocsi szállította el. Magánszemélyek kb. 35 kocsival menekültek. [...] elvittek 60 db ökröt és kb. 1600 szarvasmarhát. Odavesztek a ménesünkben lévő lovak és csikók is. Azonkívül a harcok alatt sok lovat kicserélt a hadsereg és helyette sebesült, vagy fáradt lovakat hagytak itt. [...] A szovjet parancsnokság is hozzájárult az őszi munkák elvégzéséhez azzal, hogy 1000 pár lovat adott munkára.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11; Egy másik visszaemlékező megjegyezte viszont, hogy a frontátvonulást „követő időben részben a város lóállományának a bevonuló orosz hadsereg által történt teljes igénybevétele, illetve elszakmányolása, részben pedig a határban a közbiztonság hiánya miatt a vetések csak vontatva indultak meg, és főleg október II. felében a meglévő szántások kézzel való elvetéséből eszközöltettek.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶⁵⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

⁶⁵⁵ Pólya szervezőmunkájának hála részben sikerült a be nem takarított termények begyűjtése, és a súlyos igaerő-hiány ellenére is tervszerűen végezték a szántási-vetési munkálatokat. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.; Így a

A romeltakarítást, a sérült és az üres lakások felmérését, a hivatalok és a kibombázott családok elhelyezését sem halogathatták egyik településen sem, igaz, e kérdés ad hoc rendezése a későbbiekben a hazatérők számának növekedésével több településen is komoly konfliktusforrássá vált. A városok Jászberény kivételével a hajlék nélkül maradtak elhelyezésére lakáshivatalt szerveztek és felmérték az igénybe vehető üres házakat, illetve felhívással fordultak a lakossághoz, hogy aki tud, önként adjon bérbe ingatlant.⁶⁵⁶

IV.2.3. A pártok megalakulása

Az első legális kommunista pártszervezetek létrejöttéről Zádor Béla ad összefoglaló képet.⁶⁵⁷ Sajnos a megalakulásról a legritkább esetben vettek csak fel jegyzőkönyvet, illetve ezek többsége nem maradt fenn. Jellemzőbb volt az, hogy a legaktívabb személyek összejöttek és szóban határoztak a párt létrehozásáról, emiatt sokszor a megalakulás időpontja is kérdéses.

Az elsők valószínűleg 1944. október 10-én, Mezőtúron és Kunszentmártonban (három, illetve két nappal a Vörös Hadsereg bevonulása után) jöttek létre. Mind Zádor Béla, mind Somlyai Magda elfogadja hitelesnek e dátumokat, ugyanakkor a szolnoki szervezet létrejöttéről már eltérő napokat közölnek. Somlyai⁶⁵⁸ november 4-re (a szovjetek szolnoki bevonulásának napjára),⁶⁵⁹ Zádor viszont november 7-re teszi a megyeszékhelyi pártalapítást. Bár az alapító tagok többsége utólag november 7-ét tartotta hitelesnek, mindkét dátum hitelességét megkérdőjelezi az, hogy az első párttitkár, Zsemlye Ferenc és még néhányan november 16-ára emlékeztek.⁶⁶⁰ Valószínűleg ez utóbbi időpont áll közelebb a valósághoz, amit ifj. Szöllősi Mihály részletes visszaemlékezése is alátámaszt. Ebben nem csak párttagkönyve adatainak visszamenőleges, 1945-ös kitöltéséről, hanem a pártalapítás egyik nem várt nehézségéről is tudósít. *„Tisza József elvtárs – mint szervező titkár azt mondotta, Gyenes Sándor elvtárs gazdasági vezetőnek /jelenlétében/, hogy: – az elvtársnak /mármint nekem/ a pártba való belépésének keltét tegyük történelmi nevezetességű naphoz kapcsolva, hogy majd hosszú idő múltán is hadd emlékezzen vissza ezekre a napokra, s eseményekre. –*

soha nem tapasztalt nehézségek ellenére is folyamatosan biztosítani tudták a felfagyásig a mezőgazdasági munkák folyamatosságát. MNL JNSZML V. 271. 10.701/1944.

⁶⁵⁶ Jászberényben a városházi közigazgatás maga is kezelni tudta ezt a kérdést. Kisújszálláson viszont külön figyeltek arra, hogy a társadalmi és politikai élet megindulásának elősegítése érdekében elsősorban a testületek és körök házait hozzák rendbe. MNL JNSZML V. 271. 10.667/1944.

⁶⁵⁷ ZÁDOR B. 1985.

⁶⁵⁸ SOMLYAI M. 1981. 24. p.

⁶⁵⁹ 1944. november 3-ról 4-re virradó éjjel meghalt Tóth Ferenc, az illegális kommunista párt szolnoki titkára. Ezért Zsemlye Ferenc és a fiatal Keskeny János voltak azok, akik már az első nap, 4-én engedélyt kértek és kaptak a szovjet frontparancsnoktól, hogy külön katonai gépjárművel elvigyék őket a város más pontján lakó elvtársaikhoz, név szerint Fodor Jánoshoz és Barta Istvánhoz. A következő napokban már gyalog közlekedve keresték fel többi, illegálisból ismert társukat, hogy a pártalapszervezet legális megalakulását előkészítsék. Somlyai vélhetően ezért adta meg tévesen a november 4-i dátumot. KAPOSVÁRI Gy. 1996. 402-405. p.

⁶⁶⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. Zs/5.

Így történt, hogy a pártba lépésem keltét november 7-ben állapították meg. [...] másik elvtárs álláspontja, mely szerint november 16-án alakult meg a párt, közelebb van az igazsághoz, [...] 1944. november 6-án, vagy 7-én a VII. kerületből /a közkórház mellől/ 7-8 elvtárssal – a reggeli órákban – elindultunk abból a célból a városba, hogy a többi városi elvtárssal együtt megalakítjuk az MKP helyi szervezetét. Helyette a németek által felrobbantott tiszai vasúti hídnál kötöttünk ki. Ott az elvtársak ki egy, ki kettő, vagy három napot dolgozott. [...] 30-nál kevesebb volt a létszám a beindulás első napján, kb. 26-27 elvtárs.”⁶⁶¹

A kommunista pártalapítók közmunkára fogása hihetőnek tűnik, ha visszaemlékezünk a városparancsnok azon utasítására, hogy az alig négyezer fős lakosságból azonnal kétezer férfit a hídépítésekhez kellett kirendelni, illetve összefogni. Nyilvánvaló továbbá, hogy a közbiztonság teljes hiánya és a megszállók erőszakoskodásai is jelentősen hátráltatták az MKP szervezését. Bár erről minden visszaemlékező mélyen hallgatott, közvetett nyoma ennek is fennmaradt egy elejtett kijelentésben, mely szerint: *„A kinti szolnoki megyei kórház [...] épületében csak a sebészeti pavilonban kaptunk egy alagsori részt [...] hogy ott kezelhessük azokat a betegeket, akik a legjobban rászorultak. Sajnos Ragó József elvtárs haslövést kapott, oda kellett szállítani, és aztán ott gyógyították meg.”*⁶⁶² Ragó József november 4-én még épen, egészségesen vett részt a külvárosi kommunisták egyik első megbeszélésén, tehát már a szovjet kézen lévő városban kapott haslövést!

A fentiek talán némi magyarázatot adnak arra is, hogy a frontharcok után miért nem tudtak a külvárosi kommunisták azonnal a belvárosba, a városházára jutni és az első napon miért talált ott csak szociáldemokratákat Modla Sándor.

Az előbbiekkel ellentétben Kisújszálláson fel sem merült, hogy a párt létrehozása álljon az első helyen, mert a közügyek irányítására fókuszáltak. Itt a szovjet katonák október 8-i első megjelenését ezért csak több hetes késéssel követte november 1-jén a pártalapítás, köszönhetően annak, hogy dr. Kovács Kálmán 1944. október 31-én a szovjet hadsereg tehergépkocsijával hazaérkezett gimnáziumi tanulmányai városába. A magukat kommunistáknak valló személyek ugyan már október 20-án elhatározták a pártalapítást, *„de a párt szervezeti élete lényegében még nem indult meg, nem volt a pártszervezetnek titkára sem.”* A kizárólag ismert baloldaliakból álló tagság akkor még mindössze 28 főt számlált, és elsőként Kovácsot választották meg párttitkárrá.⁶⁶³

Általánosságban kijelenthető, hogy azon településeken, ahol a frontátvonulás pillanatában illegális kommunisták, vagy szimpatizánsaik tartózkodtak, értelemszerűen az

⁶⁶¹ MNL JNSZML XXXV. 57. Sz/13.

⁶⁶² MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁶⁶³ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

elsők között alakították meg a Kommunista Pártot, míg ahol egyáltalán nem voltak két háború közötti mozgalmi hagyományok, ott több hetes, olykor több hónapos késés is előfordulhatott a pártszervezésben.⁶⁶⁴

Különösen a Jászság községeiben volt megfigyelhető, hogy több hetes késéssel követte csak a pártalapítás a szovjetek bevonulását, ami egyértelmű jele volt kisebb társadalmi támogatottságuknak, s a politikai tapasztalat hiányának. Jászberény november 14-i szovjet kézre kerülését például másfél hónappal követte csak az MKP létrejötte.⁶⁶⁵

A kisebb helységek lemaradását érzékeltetik a Zádor publikálta adatok, melyek szerint több hónappal a harcok után, 1945 februárjában még csak 30 településen működött MKP szervezet, amit csak májusra tudták felemelni 61-re. Bár van olyan jelentés, mely szerint május végére Mesterszállás kivételével⁶⁶⁶ már valamennyi községben működött a kommunista párt, ennek ellentmondó információt is találni egyes kistelepülések kapcsán, mint például a Tiszapüspöki június 17-i pártalapítására vonatkozó adat.⁶⁶⁷ A falvakban jellemzően egykori 1919-esek és szegényparasztek alkották a kommunista szervezeteket, akik a helyi társadalom rétegzettségére és a politikai ismeretek hiánya miatt sokszor elszigetelődtek, illetve rendkívül gyenge pártéletet éltek, komolyabb eredményeket felmutatni képtelenek voltak.

A helyi kommunisták politikai elszigeteltségéről és a pontos központi direktívák hiányáról tanúskodik, hogy a megyeszékhelyen még az illegalitás időszakát idéző Szolnoki Kerületi Bizottság névalakot választották a pártalapításkor.⁶⁶⁸ A jászberényiek ezzel szemben az 1919-es hagyományoknak megfelelően hosszú hetekig közös kommunista-szociáldemokrata párt alapításában gondolkoztak.

A helyi pártalapszervezetek kezdetben tehát állandó felső összeköttetés nélkül működtek, ezért előbb a környező településekkel, majd a pártközponttal igyekeztek kapcsolatot létesíteni, s a pártszervezés módszerei felől tájékozódni. A mezőtúriak először Gyomán és Endrődön kaptak tanácsokat, ahova a frontharcok elől menekültek.⁶⁶⁹ Az útmutatást azonban később is hiányolták. *„Mindazt, amit a párt abban az időben tett, minden felsőbb irányítás nélkül tette. Szolnokról időnként Tisza József elvtárs látogatott meg bennünket és adott tanácsot.”*⁶⁷⁰ A rossz közlekedési viszonyok ellenére ezért elhatározták,

⁶⁶⁴ Pártháznaknak jellemzően egy-egy üresen álló társulati székházat néztek ki maguknak. Mezőtúron például az újvárosi kaszinóban alakult meg a párt. MNL JNSZML XXXV. 57. M/14.; Kisújszálláson a Nemzeti Kör épületében, mely „olvasókör volt. A gyakorlatban kártyaklub és kocsmá.” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.; Az épületek és vagyontárgyak lefoglalásának előzményeként megemlíthető, hogy 1942-ben az SZDP kisújszállási szervezetének is minden vagyonát át kellett adnia az államnak. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

⁶⁶⁵ Cseh Dániel és a helytörténészek többsége december végére teszi a pártalapítást, Zádor 1945. január 3-ára.

⁶⁶⁶ ZÁDOR B. 1985. 22. p.

⁶⁶⁷ BOTKA J. (szerk.) 1989. 453. p. és 541. p.

⁶⁶⁸ *Szolnok Megyei Néplap*, 1983. december 17. Munkás szól a munkáshoz!

⁶⁶⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20 és ZÁDOR B. 1985. 22. p.

⁶⁷⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

hogyan Maki József párttitkár elküldik Orosházára,⁶⁷¹ majd Szegedre is, hogy az MKP Központi Bizottsággal közvetlen kapcsolatot létesítsenek. *„Tisztázták pl. azt, hogy nem arról van szó, hogy a párt a hatalmat egyedül a kezébe vegye, hanem a hatalom birtokába be kell vonni a demokratikus erőket, létre kell hozni a Függetlenségi Frontba tömörült demokratikus pártokat.”* Makinak pedig azt az utasítást adták, hogy a pártmunkától vonuljon félre, dolgozzon tömegszervezeti vonalon. Ezt követően, 1944–1945 fordulójától Busi Vince lett a párttitkár. De az új pártvezető is csak rövid ideig tölthette be ezt a pozíciót, mert az illegalitás időszakában *„konspirációs hiba elkövetése miatt korábban őt is kizárták a pártból. A pártszervezet harmadik titkára Hodos János elvtárs lett”*⁶⁷² 1945. január első felében.⁶⁷³ Az ő megválasztását már a pártközpont kiküldöttje, Farkas Mihály vezényelte le.

A szegedi úttal egy időben próbáltak a szomszédos községekkel is kapcsolatot teremteni, tájékozódni, hogy *„ezeken a helyeken a feladatokat az elvtársak hogyan igyekeznek megoldani.”* Küldötteik eljutottak egészen Kunszentmártonig és Szarvasig is.⁶⁷⁴ Igyekeztek támogatást is nyújtani ott, ahol ennek szükségét látták. Túrkevéen például még nem működött kommunista párt, ezért ott segítettek annak létrehozásában.⁶⁷⁵

Amikor a párt Központi Vezetősége Debrecenbe költözött, oda is küldtek két párttagot, hogy beszámoljanak eddigi munkájukról és további tanácsokat kérjenek. *„A pártközpontba abban az időben az ország minden részéből tömegesen mentek a küldöttek. Egymásnak adták a vezető elvtársak kilincseit.”*⁶⁷⁶ Ezek közé tartoztak a kisújszállásiak is, akik az Ideiglenes Nemzetgyűlés megnyitásától tudtak eleven kapcsolatot kialakítani a felső pártvezetéssel.⁶⁷⁷

A szolnoki kommunisták 1944 végétől megyei feladatokat is felvállaltak, pártszervezőket küldve gyalog, kerékpárral, vagy épp lovas kocsin a kisebb településekre,⁶⁷⁸ míg a kisújszállásiak a Tisza bal partján kezdték el szervezni a környező helységek kommunistáit, miként a tiszaföldváriak a Tiszazug kistelepüléseit járták.

A vidéki pártszervezést minden esetben összekötötték a földosztás propagálásával és

⁶⁷¹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

⁶⁷² Uo.

⁶⁷³ Hol január 5., hol 8., vagy épp 10. szerepel dátumként. Hodos 1948 tavaszáig volt városi párttitkár. Utóda Busi Bertalan lett MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁶⁷⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁶⁷⁵ Felkerestek egy olyan embert, akit hírből már ismertek, s vele összehívták az általa kommunistának gondolt személyeket, akikkel megosztották tapasztalataikat, módszereiket. Néhány nappal később megalakult Túrkevéen is a Kommunista Párt. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁶⁷⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁶⁷⁷ Ekkor tudták lecserélni az addig helyben készült, egyoldalas, ideiglenes pártigazolványokat a pártközpont által kiadott végleges tagkönyvekkel, amelyeket 1945. január 1-i dátummal állítottak ki. *„Tariska [a Néplap főszerkesztője] [...] ellátogatott Kisújszállásra, december 31-én és január 1-jén. A város életéről »Kunsági riport« címmel számolt be a Néplapban.”* MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶⁷⁸ Segítették többek között Besenyszög, Kőtelek, Nagykörű, Pusztakengyel, Rákóczipfalva, Tiszaföldvár, Tiszavárkony, Törökszentmiklós és Zagyvarékas, illetve a vármegye határán kívül eső, de közeli Tószeg és Abony kommunistáit is. ZÁDOR B. 1985. 22-23. p.

előkészítésével is. E sajátosságot részletesen elemezzük majd disszertációnk V.3. A Kommunista Párt és a földreform végrehajtása című alfejezetében.

A városi szervezetnek alárendelve az üzemekben és a városok egyes kerületeiben később különálló kommunista pártalapszervezeteket is létrehoztak. A legdinamikusabban Szolnokon haladt előre a szervezeti hálózat kiépítése, köszönhetően az iparosodottságának.⁶⁷⁹ Sajátos helyzetben voltak a MÁV munkásai, mivel nekik közvetlen szovjet katonai irányítás alatt kellett folytatniuk a frontérdeknek mindenben alárendelt munkájukat. Itt a fatelepekkel és a cukorgyárral ellentétben nem volt jelentős illegális kommunista hagyomány sem, amire az MKP építhetett volna. Máté Mátyás visszaemlékezésének egy elejtett mondatával a legnagyobb természetességgel ismerte el, hogy a „szolnoki fűtőház dolgozói [csak] ekkor kerültek közvetlen kapcsolatba Ragó Antallal, aki a kommunista párt részéről a szakszervezet létrehozásán fáradozott.”⁶⁸⁰ Éppen ezért vált kulcsfontosságúvá számukra, hogy a MÁV műhelyben a szovjetek engedélyével úgy jött létre egy 5 fős bizottság, ún. COMITÉ, hogy abban 3 kommunista és csak 2 szociáldemokrata kapott helyet, biztosítva ezzel az MKP elsőségét az üzemben már az induláskor.⁶⁸¹ E november végén megválasztott vezetőség⁶⁸² elsődleges feladatának a munkások élelmiszerellátásának biztosítását tekintette, melyben segítségükre volt a szovjet fűtőház parancsnokság is. A politikai tiszt próbálta személyes tanácsokkal is ellátni Mátét, akinek „esténként, persze tolmács útján, hosszan magyarázta, mit és hogyan kell” cselekedni, csakhogy a tolmács tört oroszsága és szegényes szókinccse nagyon megnehezítette a dolgát. A december elején megválasztott üzemi bizottság kommunista elnöke mégis annyira belelendült munkájába, hogy a politikai élettől kezdve a közellátáson át

⁶⁷⁹ „Megbeszéltük azon az értekezleten, hogy a szervezést meg kell indítani, elsősorban azokon a területeken, amelyek erre a legalkalmasabbak: a cukorgyárban, a MÁV-nál, a fűrésztelepeken, a MÁV fűtőházban, és azokon a külső területeken, ahol voltak szimpatizánsok és illegális párttagok is.” MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁶⁸⁰ Az ott dolgozó Máté Mátyás szerint 1937 és 1944 között „a MÁV műhelyben a mozgalmi munka viszonylag szerény tartalommal bírt [...], nagyon kevés beszervezett kommunista dolgozott a MÁV műhelyben. [...] A szigorú konspiráció szabályai szerint”. Mindössze hat személyt említett meg név szerint, köztük Benkő Pétert és Csibrán Mátyást. MNL JNSZML XXXV. 57. M/11.

⁶⁸¹ „Benkő Péter [MKP], Gulyás Ferenc [SZDP], Vass Sándor [MKP], Cselényi József [SZDP] és Máté Mátyás [MKP] összeállításban. A COMITÉ feladata volt a szovjet mérnök-őrnagy katonai parancsnok vezetése mellett: a műhely üzemképessé tétele, a termelőeszközök és anyag biztosítása, fizikai állomány biztosítása, műhely dolgozói részére élelmiszer biztosítása, politikai munka irányítása és a párt megszervezése, a front részére pedig vonóerő, vagonok építése, valamint egy mobil műhely /vasúti szerelvény komplett műhellyel/ megépítése és átadása a Vörös Hadsereg részére.” Mindezt egy lebombázott, részben leszerelt műhelyben, a szabad ég alatt, étlen-szomjan. „Élelmünk nem volt, kénytelenek voltunk »élelmiszeripari« tevékenységet is végezni. Darálót és olajütőt építettünk, [amivel] bér munkát végeztünk természetbeni juttatásért.” Máté Mátyás segített újjászervezni a MÁV Járműjavító működését is. „1945 év februárban a párt Debrecenbe küldött, küldöttség tagja lettem, amely fogadta a szovjet emigrációt, és ezzel egyidejűleg az első legális Magyar Kommunista Párt pártiskola hallgatója lettem – két hónapos volt. A pártiskola elvégzése után agit-prop titkár lettem a műhelyben. 1945 év nyarán a Megyei Pártbizottság az országgyűlési választások sikerére agitátorképző iskolát szervezett, melynek vezetője lettem.” 1945. november 11-én Csanád vármegye rendőrőrkapitányságának politikai osztályára került főhadnagyként, ahonnan több szolgálati helyre is áthelyezték. MNL JNSZML XXXV. 57. M/11.

⁶⁸² Ebben az időszakban minden műhelyi bizalmi kommunista volt, bár a párttagság létszáma az induláskor nem érte el az 50 főt sem, az akkori fűtőházi létszám 4%-át. FEHÉRVÁRI J. 1975. 202. p.

a fűtőház szakmai vezetéséig mindenbe beleavatkozott. Mint mondta: „*Lehet, hogy sok mindent rosszul értettünk, [...] Később rájöttünk, hogy rengeteg hatásköri túllépést követtünk el, de az akkori viszonyokat figyelembe véve, [...] a legjobb szándékkal, a legjobbat tettük.*”⁶⁸³

A pártszervezetek koordinálásának szükségességét az MKP 1944. november 5-én Szegeden megalakult, majd Debrecenbe költöző Központi Vezetősége is hamar felismerte. E cél érdekében december 20-án határoztak arról, hogy ún. területi titkárságokat hoznak létre. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét előbb a Debreceni Területi Bizottság, élén Tariska Istvánnal, majd a Duna–Tisza Közi Kerületi Titkárság ellenőrizte Kecskemét központtal, ahol pedig Dobó István volt a kerületi titkár, akit azonban csakhamar leváltottak és Safrankó Emánuel ültették helyére. Tekintettel azonban a polgári közlekedés katasztrofális helyzetére, a vármegye pártalapszervezetei jelentősebb segítséget Kecskemétről alig kaptak, s a visszaemlékezések tanúsága szerint mind Szolnokról, mind a Nagykunságból még 1945 elején is a könnyebben elérhető Debrecennel tartottak közvetlen kapcsolatot.⁶⁸⁴

A pártszervezetek fölött a megyei és járási hálózat csak tavasszal épült ki, melyek fejlődéséről, illetve a taglétszám bővülésének trendjéről és annak okairól szintén a disszertáció egy későbbi fejezetében számolunk be bővebben. Megjegyezzük, hogy a pártok településenkénti megalakulásának nem csak a datálásáról, de taglétszámuk alakulásáról sem rendelkezünk hiteles adatokkal, csak eseti információmorzsákkal, melyekből nem vázolható fel pontos kép. Közvetett forrásokból mégis körvonalazható néhány jellegzetesség.

A pártalapítók köre minden településen rendkívül kis létszámú volt, mely csakhamar növekedésnek indult. Ebben is megfigyelhetők voltak azonban lokális különbségek, ahogy annak a közigazgatás működtetésében is tanúi lehettünk.

Szolnokon e kezdeti időszakban is tartották magukat a tagfelvétel szigorúbb elbírálásához: „*A felszabadulás pillanatában a szolnoki illegális párt kb. 20 tagja tartózkodott nálunk a [cukorgyári] műszaki ház pincéjében, [...] megkezdődött a pártépítés. [...] Fő feladatunk a szabad szakszervezetek létrehozása volt. A párt kapui felső szervek utasítására be volt csukva, tagfelvétel alig-alig volt a sok jelentkezés ellenére.*”⁶⁸⁵

Ezzel szemben a kisújszállásiak első célkitűzése a szervezőmunka kiszélesítése, „*a dolgozók színe-javának bevonása*” volt a pártba.⁶⁸⁶ A párt kapuinak szélesre nyitása olyan

⁶⁸³ FEHÉRVÁRI J. 1975. 201. p.

⁶⁸⁴ Bár a főváros szovjet megszállása után a debreceni és a budapesti pártközpont 1945. február 23-án hivatalosan egyesült, a debreceni központ még egészen márciusig folytatta működését. ZÁDOR B. 1985. 23. p.

⁶⁸⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

⁶⁸⁶ Mivel a pártközponttal még nem volt kapcsolatuk, Varga Sándort küldték Nagyváradra, illetve Nagyszalontára „*azzal az utasítással, hogy az ottani pártszervezetnél igyekezzék tájékozódni.*” Erről az útról később így számolt be: „*Nagyváradon felkerestem a Kommunista Párt szervezetét, beszélgettem ott több elvtárral, akiknek az volt a véleménye, hogy mi nem jó úton járunk, a kommunisták pártja nem lehet tömegpárt. Elmondták, hogy náluk a párt kevés tagból áll, akik a tömegszervezetekben tevékenykednek. Nagyszalontán*

rohamot indított meg, hogy néhány hét alatt 28-ról 800 főre duzzadt a taglétszám.⁶⁸⁷ Mivel ekkoriban más párt még nem működött Kisújszálláson, s az új viszonyok közepette nyilván voltak olyanok is, akik a párttagságtól reméltek politikai szempontú védelmet, ezért a tagság december eleji átvizsgálásakor⁶⁸⁸ Kovács megítélése szerint „*volt nyilasokat és lumpen-elemeket is*” találtak közöttük.⁶⁸⁹ Tariska István területi párttitkár ezért elrendelte a pártszervezet felosztatását „*és megadta a direktívát a párt újjászervezésére. A pártvezetőség azonban lényegében a régi maradt, néhány elvtárssal kiegészítve. A pártszervezet 29 taggal alakult újjá,*” a plusz egy fő az időközben hazatért Turbacs Mihály volt. Bakó Kálmán szerint a tagrevízió szükségességét nem értették meg könnyen. „*Még a tagsági könyvekért befizetett 2 pengőt is vissza kellett fizetni mindenkinek. Ez óriási csapás volt a pártunkra. Sok nincstelen kubikost és cselédembert, akik mindég támogattak bennünket, ki kellett zárni a pártból. Voltak olyanok is, akik könnyezve hagyták el a párthelyiséget, de voltak olyanok is, akik [...] káromkodva mentek el tőlünk. Úgy nyilatkoztak, hogy ugyan kit akarunk a pártba felvenni, ha a nincstelen cselédeket, munkásokat nem vesszük fel. Ennek a csorbának a kiköszörülése igen sokáig tartott, de mi a vezetőség tagjai sem értettünk egyet ezzel az intézkedéssel.*”⁶⁹⁰

A szervezést ezután gondosabban kezdték újra, bár így is hamarosan ismét több száz tagot számlált a pártszervezetük, „*de a párttagságra nem méltó elemek zöme [sic!] most már kívül maradt.*”⁶⁹¹ Mivel dr. Kovács Kálmánt nem sokkal később igazságügy-minisztériumi államtitkárrá nevezték ki és ez a munka Debrecenhez, majd áprilistól Budapesthez kötötte, ezért január első napjaiban lemondott a kisújszállási párttitkári funkcióról. Utódjaként a népszerű Földi Istvánt választotta meg a tagság.⁶⁹²

Arra, hogy az MKP-ba nem csak egykori baloldaliak, hanem az új időkhöz gyorsan alkalmazkodó és a párttagkönyvtől védelmet remélő szerencselovagok is jelentkeztek, a karcagi párttitkár, Tüdös Imre szolgáltatott rendkívül érdekes példát. Tőle egy helyi viszonylatban tekintélyes földbirtokkal rendelkező gazda érdeklődött már 1944 novemberében arról, hogy mikor alakul meg végre a kommunisták pártja, mert szeretne

ugyanilyen tapasztalatot szereztem. A régi kommunisták ott is megbeszéléseket tartottak, de új tagot nem vettek fel. Azt mondta a titkár elvtárs, hogy a Párt a tömegszervezetekben él. Hazatérve beszámoltam az elvtársaknak a tapasztalataimról, de az elvtársak nem értettek egyet a hallottakkal.” Azaz a kisújszállásiak a tagfelvétel terén tudatosan szembe mentek a központi iránymutatással. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

⁶⁸⁷ Hasonló helyzet volt Kunhegyesen, ahol 570 főre ugrott a taglétszám. SOMLYAI M. 1981. 24. p.

⁶⁸⁸ A Nemzeti Kör két helyisége hamarosan szűkösnek bizonyult, „*így a párt átköltözött a volt úri kaszinóba.*” A később megalakult 2. számú pártszervezet a „Morgóban” működött, melyet a szocializmus évtizedeiben múzeummá alakítottak. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁸⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶⁹⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁶⁹¹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁶⁹² „*Őt 1946 októberében, amikor főispánná nevezték ki, Janó János, azt pedig Győri Ferenc, majd Sándor Kálmán követte.*” Dr. Kovács Kálmán a későbbiekben is szoros kapcsolatban maradt Kisújszállással. 1945 végétől főispánként, 1946-tól a közlekedésügyi minisztériumhoz átkerülve segítséget nyújtott a helyi gazdasági kisvasút és útépitésekhez. MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

belépni. Beszélgetés közben kiderült, hogy a gazda meglepő jártassággal rendelkezik a marxista tanokban. Tüdős utánajárt, hogy hogyan lehetséges ez. Mint kiderült, a gazda egy évvel korábban silányabb minőségű szénát szállított le Horthy Miklós birtokára, mint amit eladásra kínált, s e cselekedetért a kormányzó intézője „*rövid úton [...] leinternáltatta Kistarcsára*”, ahol túlnyomórészt politikai foglyok közé került. A gazda ott, a szigorított táborban ismerkedett össze letartóztatott kommunistákkal, és tőlük szerezte meg marxista ismereteit. 1944 őszén bevárta a szovjetek érkezését, majd egykori kapcsolatait megkönyékezve igyekezett belépni a pártba. Tüdős, ezen információ birtokában csak annyit válaszolt neki, hogy „*a 80 katasztrális hold földjét ajánlja fel a hadirokkantaknak, hadiárvának, s hadiözvegyeknek*”, amiért cserébe kaphat egy kubikostalicskát csákánnyal, lapáttal, „*ez a feltétele annak, hogy maga párttag lehet.*”⁶⁹³ A gazda természetesen nem fogadta el az ajánlatát, ellenben továbbra is arra hivatkozott, hogy „*ő részt vett az ellenállási mozgalomban.*”⁶⁹⁴ Vagyis az 1944-es internálása körülményeit elhallgatva, kellően magasra érő kapcsolatokkal, bízott a párttagság és a későbbi politikai előnyök megszerzésében.

Hónapokkal később, váratlanul egy békéscsabai elvtárs kereste fel Tüdöst a pártirodán és közölte vele, hogy ismeri a gazdát, s azt kérte, hagyjanak neki békét a földosztáskor, és közmunkára se vegyék igénybe. Az „ellenálló” Tüdöst is jó előre befeketítette, így a másik megyéből érkező kiküldött egy héten át vizsgálódott a párttitkár után. Amikor nyomozását befejezte, ezt el is mondta neki, ahogy azt is, hogy végül semmi terhelőt nem sikerült megállapítania. Ezután a gazda lehívta egy másik kommunista ismerőst is Újpestről, aki viszont több jegyzőkönyvet is felvett Tüdősről, majd miután ezeket felküldte a pártközpontba, „*az abban foglaltak kivizsgálására Farkas Mihály elvtárs jött le Karcagra.*”⁶⁹⁵ Tüdős ezúttal is bizonyítani tudta álláspontja helyességét és a vele szembeni támadások alaptalanságát, de nyilvánvalóan rendkívül kellemetlen perceket szerzett neki az újabb kivizsgálás.

A politikai védelmet kereső gazda ezek után úgy döntött, hogy az SZDP-be lép be, ahová fel is vették. Ennek ellenére a későbbiekben is próbálkozott magas pozíciókban lévő kommunisták megkönyékezésével. Felutazott Debrecenbe és ott Révai Józsefnek, illetve a pártközpont más munkatársainak adta elő panaszát, miszerint őt a helyi kommunista párttitkár megakadályozza az MKP-ba történő átlépésben. Révai, az előzményeket nem ismerve szintén felelősségre vonta Tüdöst, akinek ismételten, immáron sokadik alkalommal magyarázkodnia kellett, hogy miféle emberről van szó.⁶⁹⁶

⁶⁹³ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

⁶⁹⁴ Uo.

⁶⁹⁵ Uo.

⁶⁹⁶ A gazdának a karcagi pártszervezetben belül is voltak támogatói. Egyikük feljelentő levelet írt Tüdősről a pártközpont káder osztályára, de „*munkájába döntő hiba csúszott, mert a géppel írott levél egy példányát az*

Kettejük mérkőzésének újabb fordulója 1945 késő tavaszán érkezett el, amikor Tüdős a pártközponttól egy bizalmas iratot kapott, melyen az internálótáborban a gazda által lebuktatott emberek névsora volt, ahol ezek szerint „*az egyik kommunista csoportot kijátszotta a másik kommunista csoporttal szemben.*”⁶⁹⁷ E papíros birtokában azután, mint népellenes egyéntől, minden földjét és felszerelését elkobozhatta a Földigénylő Bizottság.

A gazda azonban ekkor a szovjet városparancsnoksághoz fordult, s bepanaszolta a párttitkárt. „*Ez a parancsnok elvtárs elmondta, hogy járt nála egy derék, jó megjelenésű parasztember, aki elmondta neki, hogy őt a kommunisták azért üldözik, mert szláv származású.*” El is kezdte „dorgálni” Tüdöst, aki erre neki is megmagyarázta az illető hátterét. Így végül engedélyt kapott a gazda internálására.⁶⁹⁸

Párharcuk története, mint cseppben a tenger, érzékletes látteleletét adja annak, hogy a kommunista párttagság nyújtotta védelem mind a közmunkák, mind a földosztás esetében óriási vonzerőt jelenthetett; másrészt arra is példával szolgál, hogy a helyismerettel nem rendelkező döntéshozók félrevezetésével, megfelelő kapcsolatokkal és nagy adag gátlástalansággal akár még egy kommunista városi párttitkára is rá lehetett uszítani saját, távoli pártközpontját, vagy épp az egymást gyorsan váltogató szovjet városparancsnokok egyikét. Ami esetükben atipikus, az leginkább csak a karcagi gazda extrém módon manipulatív személyisége, s Tüdős vele szembeni kitartó ellenállása, miközben a politikai előnyök megszerzésére, avagy személyes leszámolásra használt módszerek az adott kor viszonyait reprezentáló körképnek tekinthetők. Nagyon valószínű az is, hogy a későbbi választási kampány alatt immáron erőszakolt taglétszámemelés következtében már kevés olyan párttitkár akadhatott, aki Tüdős Imréhez hasonló küzdelmet vállalt volna fel egy nem a pártba valónak tartott személlyel szemben.

Kisújszállással ellentétben Mezőtúron és Kunszentmártonban is csak azokat vették fel a pártalapítás utáni hetekben, akiket ismert kommunisták ajánlottak.⁶⁹⁹ Az illegális hagyományokra építő mezőtúri Hodos János, a pártszervezet titkára – két elődje munkásságára és az alapítók között az első pillanattól kezdve markánsan jelentkező belső megosztottságra is reflektálva – igen kritikusan jegyezte meg a mezővárosi háttérű pártépítés nehézségéről, hogy „*a párttagság szociális összetétele [...] nem volt kielégítő. A párttagságnak legalább 98%-a agrárproletárokból tevődött össze. Ez annak következménye is volt, hogy bizonyos szektánsság volt a párt vezetésében, túlzott baloldali magatartás és*

asztalon felejtette,” és azt Tüdős megtalálta, eltette. Az aznap estére összehívott végrehajtó bizottsági ülésen a levélíró rövid úton szembesítette a bizonyítékkal, minek után az maga ellen fogalmazott meg írásos feljelentést, amivel Tüdős személyesen utazott fel a pártközpontba... Uo.

⁶⁹⁷ Uo.

⁶⁹⁸ Uo.

⁶⁹⁹ SOMLYAI M. 1981. 24. p.

megnyilvánulás számos pártagnál. E körülmények a pártot bizonyos mértékben a szélesebb tömegektől elszigetelték. Nem sikerült behatolni a [birtokos] parasztság, az értelmiség soraiba, a vasutasok közé, de ami még súlyosabb hiba volt, igen jelentéktelen mértékben az ipari üzemek dolgozói közé.”⁷⁰⁰ Az egykori illegális kommunisták lebukásaiból eredő, egymással és kívülállókkal szembeni túlzott bizalmatlanság, továbbá a merev ideológiai beállítottság tehát negatívan befolyásolta a pártszervezet fejlődését és az MKP közéleti térnyerésének is akadályává vált.⁷⁰¹

A mezővárosok és falvak esetében külön említést érdemel a nőszerzés kérdésének megítélése a döntően férfiakból álló párttagok körében. A tradíciók olykor erősebbnek bizonyultak, mint a kommunizmus női egyenjogúságot hirdető eszméje. Ez legáltalánosabban abban mutatkozott meg, hogy vezető pozíciót csak férfiakkal töltöttek be, még akkor is, ha arra alkalmasabb nőt is választhattak volna. Példaként hozhatjuk fel Kisújszállás 2. pártalapszervezetét, melynek Nagy Sándor lett a titkára, „*de a szellemi irányítója özv. Fogarassi Józsefné [volt], egy olyan felejthetetlen elvtársnő, akire mindég visszagondol az ember, ha kemény harcról van szó, vagy agitációról. Ha ő szót váltott valakivel, csak politikáról beszélt, az olyan egyéneket pedig elkerülte, akikkel ilyen téren nem tudott beszélgetést folytatni. [...] Kisújszálláson abban az időben ő volt a legharcosabb nő elvtárs. Az ő szelleme áthatotta az egész pártszervezetet.*”⁷⁰²

Ezzel szemben Mezőtúron már „*Vita volt a párttagok és a pártvezetőség tagjai között azon [is], hogy lehet-e, vagy helyes-e a nőket pártagnak felvenni. Egyes elvtársak helytelenítették azt, [...] A pártvezetőség többsége azonban határozottan azon a nézeten volt, hogy helyes és szükséges, hogy a nők legjobbjai bent legyenek a pártban.*” A későbbi események visszaigazolták döntésük helyességét, mert „*a nők bekapcsolása a pártmunkába gyorsan szélesítette, növelte a párt befolyását, tekintélyét az asszonyok között. A női párttagok aktivitása, lelkesedése a pártmunkában minden elismerést megérdemel[t], nélkülük a feladatokat nem tudtuk volna megoldani.*”⁷⁰³

A nők közötti munka fokozására és koordinálására végül mind több településen hozták létre az MNDSZ szervezeteit, mely azután településenként eltérő sikerességgel agitálta az asszonyokat, de mindenhol ugyanolyan szorosan együttműködött a párttal.

⁷⁰⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁷⁰¹ Mezőtúron azt a néhány kispolgári származású személyt, aki már az indulást követően belépett a pártba, arra kötelezték, hogy saját társadalmi csoportjuk összejöveleiben vegyenek részt, sőt időnként maguk is „*hívják össze őket és tájékoztassák a párt politikájáról. Az értelmiség felé dr. Jóború Magda, dr. Szűcs Ferenc, kereskedők felé Erdős Gáspár, a kisiparosok felé K. Nagy Antal végezte ezt a feladatot.*” Hodos fent idézett kritikája alapján úgy tűnik, hogy mezővárosuk erősen rétegzett társadalmában a háború után még így sem igen tudtak más társadalmi csoportok közé vegyülve hatékony propagandát folytatni. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁷⁰² MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁷⁰³ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.; Juhász Imréné Gonda Zsuzsanna, akit 1936-ban kitiltottak Mezőtúrról, 1944-ben Rákoskerten rejtőzött el férjével, a frontátvonulást is ott vészelte át, így nem lehetett jelen e vitán.

Az MKP mellett természetesen más pártok is sorra hozták létre saját szervezeteiket, melyek kiépülése szintén 1945 januárjától vett nagyobb lendületet Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében.⁷⁰⁴ Míg az FKGP és az SZDP szinte mindenhol⁷⁰⁵ meg tudta vetni a lábát, s az NPP is sok településen létrehozott helyi csoportot, addig a PDP többnyire csak a nagyobb városokban volt képes elegendő aktív tagot toborozni ahhoz, hogy megalakulhasson.

Az MKP nagyobb koalíciós partnerei hosszabb-rövidebb legális múlttal rendelkeztek, ami előnyt jelentett számukra, ugyanakkor a szociáldemokraták esetében a korábbi vidéki, szegényparaszti támogatóik zöme inkább a kommunistákhoz, kisebb részben a parasztpártiakhoz csatlakozott, s az SZDP-be részben a kisebb üzemek munkásai, részben a kisiparos, kiskereskedő, kispolgári réteg áramlott be nagyobb számban. Az FKGP bázisának derékhadát a birtokos paraszti rétegben találta meg.⁷⁰⁶ E különбözőség a vidék társadalmának disszertációnk bevezetőjében taglalt tagozódását is tükrözte. Míg az SZDP-nek tagsága kicserélődése okozott gondot, addig az FKGP szervezeti kiépülése elé az gördített akadályt, hogy tagjainak többsége korábban sem élt aktív pártéletet, így nehezebben mozgósítható erőt képviseltek. Mindez komolyan befolyásolta a kiskgazdák politikai tevékenységét, melyre sok településen végül a Parasztszövetség kiépítésével reagáltak, vagyis e szervezet hálózatával fogták össze a papíron létező, de a kommunistákéhoz hasonlítható élénk pártéletet nem élő kiskgazda tagokat.⁷⁰⁷ A nagyobb pártok mellett a Polgári Demokrata Párt sem tömegbázissal, sem politikai múltat felmutatni képes személyi hálózattal nem rendelkezett a térségben, így esetükben vidéken többnyire a kiskgazda szervezők aktív támogatását és ebből eredő későbbi szoros szövetségüket figyelhetjük meg, mint szatellit-párt.⁷⁰⁸

A koalíciós pártok közötti helyi, partneri, vagy épp ellenséges viszonyt nagyban befolyásolták a korábbi személyes ismeretségek, illetve az, ha sikerült más pártok vezetőségébe saját embereiket beépíteniük. Ebből a szempontból különlegesnek számított Szolnok, ahol egészen nagy hangsúlyt kapott az MKP kezdeti nehézségek utáni gyors térnyerésében és pozíciószerzésében a már meglévő, kiterjedt kapcsolati hálójuk további bővítése és hatékony felhasználása.

Az ipari üzemeket koncentráló megyeszékhelyen az SZDP már a két világháború között is legálisan működött, így itt nem kellett a semmiből új pártstruktúrát kiépítenie. A több

⁷⁰⁴ SOMLYAI M. 1981. 37. p.; Sajnos az MKP mellett létrejövő pártok vidéki szervezeteinek életéről szinte egyáltalán nem maradtak fenn primer levéltári források Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében.

⁷⁰⁵ Kivételt azok a községek jelentettek, ahol hosszabban szenvedtek a megszálló alakulatoktól, melyek kívánságainak teljesítése minden energiájukat felemésztette. Példaként említhető Jászdózsza, ahol csak március végén kezdődött a pártszervezés, miután a Vörös Hadsereg alakulatai elvonultak. SOMLYAI M. 1981. 37. p.

⁷⁰⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁷⁰⁷ A kiskgazdák megyei központja 1945 áprilisában szerveződött újjá. Elnökévé Z. Nagy Ferenc dévaványai politikust választották. In: SZIKSZAI M. [é.n.] (Kézirat).

⁷⁰⁸ Példaként említhető erre Jászberény, ahol a kommunisták és szociáldemokraták NPP-vel kötött szövetségét az FKGP a PDP „összeverbuválásával” próbálta kompenzálni. NAGY J. – TÓTH J. 1970. 32. p.

évtizedes munkásmozgalmi hagyományaikra és a szakszervezetek révén elért eredményeikre büszke szociáldemokraták helyi vezetője Veres József szobafestő-mázoló kisiparos volt, akit egyik kortársa röviden csak úgy jellemzett, hogy „szilárd híve a munkásegységnek, s barátja a kommunista vezetőknek.”⁷⁰⁹ Veres személyén keresztül, különösen ideiglenes főispánná történt kinevezésével tehát biztosítva volt, hogy a kommunisták javítsanak rivális testvérpártjukhoz fűződő kapcsolatukon a háború utáni újjáépítés nehéz, kezdeti időszakában.

A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt helyi vezetője, Guba Mihály szintén jó kapcsolatot ápolt a szolnoki kommunistákkal, amiért egyesek csak „vörös paraszt”-ként emlegették. Róla feljegyezték azt is, hogy „a koalíciós gyűlések után tartott közebédeken – már 1945-ben – Guba Mihály legtöbbször azzal fejezte be pohárköszöntőjét, hogy »dögöljön meg a kapitalizmus!« (Igaz néhány deci bor akkor már benne volt.)”⁷¹⁰

A Nemzeti Parasztpártnak Szolnokon paraszti tömegbázisa nem volt,⁷¹¹ ettől függetlenül mind az értelmiségi, mind a szegényparaszti tagokkal a kommunisták szintén baráti kapcsolatokat ápoltak. Első vármegyei titkára egy fiatal Györffy-kollégista jogász-hallgató, Somodi István lett, aki 1944 őszén a kommunistákhoz hasonlóan szintén a hídépítésre hurcoltak között találta magát. A Parasztpárt szolnoki megszervezésével 1945 elején bízták meg Debrecenben. Lényegében a volt Harkányi-uradalom, azaz a Cukorgyár bérgazdaságának szegény paládics-pusztai cselédjeiből alakította meg az NPP-t, mert rájuk addig egyik párt sem tartott igényt. Közülük került ki a városi szervezet elnöke, Csomor Márton is, de komoly pártéletet csak az 1945-ös választásoktól kezdtek élni, a mezőgazdasági munkákat követően, amikor már az értelmiségiek is elkezdtek „szállingózni a pártba.”⁷¹² Somodit fiatal kora ellenére, tanultsága és szegényparaszti származása miatt partnerként kezelték a kommunisták, akiknek egyes tagjaival akkor még az NPP titkár is szimpatizált, így általa is biztosítva volt az MKP szövetségi politikájának érvényesülése 1945 első felében.⁷¹³

⁷⁰⁹ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 418. p.; Somodi István jellemzése szerint Veres a „rangosabb szolnoki iparosok közé tartozott”. A jobb, finomabb munkákat vállalta el, mint például a bankok, úri lakások festését, „tehát kvázi a doyenje volt a szobafestő és mázólok karnak. Ez két szakma, de neki mind a kettőhöz megvolt az iparendélye.” Az SZDP-ben „nyüzsgögni inkább a Vermes [István] nyüzsgött”, Veres József pedig reprezentált. Bár „nem volt jó híre a munkásság körében, mert nem nagyon erőltette meg magát a fizetésnél. [...] De ő ezt eléggé olyan urasan, lezseren kezelte. És aztán magánéleti problémák is következtek, aminek folytán vége lett a szolnoki korszakának. [1950-ben nyugdíjazták.] Fölkerült Pestre és eltűnt a közéletből.” MNL JNSZML XIV. 20.

⁷¹⁰ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 418. p.

⁷¹¹ A Parasztpárt megalakulásáról és előtörténetéről lásd: SZEREDI P. 2014. http://epa.oszk.hu/00900/00995/00040/pdf/epa00995_multunk_2014_4_105-150.pdf (Utolsó letöltés: 2021. szeptember. 24.)

⁷¹² „Mi a Györffy Kollégiumban valóban készültünk arra, hogy lesz majd egyszer egy független, szabad, demokratikus Magyarország. Persze nem erre gondoltunk, ami utána bekövetkezett.” – mondta Somodi, aki középiskolásként részt vett a szárszói találkozón is, majd 1945-ben a párt felső vezetése is felismerte tehetségét, így szeptemberben maga mellé vette Veres Péter az NPP elnökségén személyi titkárnak – később a Rákosi-rendszer éveiben Erdei Ferenc titkára lett –, az NPP új vármegyei titkári pozíciójában pedig egy törökszentmiklósi kubikos, Nagy István váltotta. MNL JNSZML XIV. 20.

⁷¹³ „Meg aztán indult [...] az üres szócséplés is. Minden nap értekezlet volt. Nemzeti Bizottság. [...] Akkor én

A néhány tagot számláló Polgári Demokrata Párt vezetője Altmann Imre „építési vállalkozó volt, s arról volt ismert, hogy a Horthy-időkben munkát adott a fekete listára tett kommunistáknak. Ezek beszéltek rá, a felszabadulás után, hogy pártot alapítson. Mondani se kell hogy a Polgári Demokrata Párt mindig a kommunisták álláspontja mellé állt.”⁷¹⁴

A pártvezetők közvetlen, olykor baráti viszonya mellett a kommunisták titkos párttagok más pártokba történő beléptetésével is igyekeztek növelni befolyásukat. Ez az SZDP esetében volt a legkönnyebb, hiszen a kommunisták a két világháború között is legális fedőszervként használták a szociáldemokraták szervezeteit és a háború utáni újrakezdekor is feltűnés nélkül épülhettek be a rivális munkáspárt soraiba. Bajtai Károly szociáldemokrata szakszervezeti vezető például így vallott erről visszaemlékezésében: „1945-ben a Szolnoki Városi MKP titkár Fodor János és Ragó Antal elvtársak utasítására a Szoc[iál]dem[okrata] pártba léptem.”⁷¹⁵ Mivel ő már 1930-tól részt vett a helyi szakszervezet, majd 1933-tól a szociáldemokrata pártszervezet életében is, tevékenysége nem keltett feltűnést.

Hasonló módon épült be Modla Sándor a Független Kisgazdapártba. Ő 1919-ben még a vörös őrség szolnoki járőrparancsnoka volt, amiért előbb internálták, majd 1920-tól rendőri felügyelet alá helyezték. Kapcsolatát ennek ellenére fenntartotta Tóth Ferencsel, az illegális kommunisták akkori szolnoki vezetőjével. Miután megszűnt rendőri felügyelete, az 1930-as években elhatározta, hogy belép a helyi Kisgazdapártba. Erről később így nyilatkozott: „Persze én mindezeket elmondottam Tóth Ferenc elvtársamnak, s leszögeztük, hasznos lesz a működésem még pártunk szempontjából is.”⁷¹⁶ Aktív politikai szerepvállalása eredményeként végül a helyi FKGP szervezet ügyvezető igazgatója és alelnöke lett a két világháború között, s 1934-ben a városi képviselőtestületbe is beválasztották, ahol a virilis képviselők korrupciós ügyeit olvasta azok fejére a hírhedt panamaper idején. 1939-ben képviselőjelöltként is őt

képviseltem a parasztpártot. [...] Énnekem volt akkora tekintélyem, mintha öreg lettem volna. Mert én tudtam, hogy miről van szó. Hogyha tőlem megkérdeztek valamit, hogy mit hogyan, én arra tudtam válaszolni. Volt híre a Győrffy Kollégiumnak. És amikor elkészöntem, mert megkaptam a parancsot a kollégiumból, hogy fölfelé Pestre, akkor engem úgy búcsúztattak el, hogy én éreztem, hogy voltam itt valaki. Csináltam is valamit. [...] Szóval semmiféle extra tekintélyt senki nem keresett, egy-két hőzöngő marha volt a korabeli funkcionáriusok között, de nem volt divat az, hogy amit úgy neveznek magyar nyelven, hogy a kivagyiság, hogy én most valaki vagyok és így tovább. Csináltuk a dolgunkat szakadásig.” A kommunistákról azt mondta: „Ezek abban az időben tisztességes embereknek néztek ki, és nem is mind vadult meg később a Rákosi-korszakban. [...] Ezek az emberek akkor mások voltak, mint a Rákosi-kor. [...] Ezek abban az időben megpróbálták föltámasztani az országot abból az állapotból, amelyikben az ország feküdt, a véres sárban. [...] Ezt csináltuk és egészen addig, ameddig valamikor augusztus vége felé meg nem indult a választási előkészület, amely pillanatok alatt átalakult választási kortéziává [...] addig mondhatni, hogy majdnem azt mondom, hogy harmonikus, szinte baráti, ilyen, hogy mondjam, atyafiságos kapcsolat volt.” MNL JNSZML XIV. 20. Dr. Somodi István irathagyatéka

⁷¹⁴ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 418. p. Altmann többek között Zsemlye Ferencnek is munkaadója volt a két háború között. MNL JNSZML XXV. 22. Nb. 44/1945

⁷¹⁵ Bajtai 1914. november 23-án született Szolnokon, majd fiatal korától kezdve a MÁV-nál dolgozott. MNL JNSZML XXIII. 19. 6680. sz.

⁷¹⁶ A kisgazdapártba történt belépése után úgy jellemezte helyzetét Tóth Ferencnek, hogy „nem is magam vagyok ott kommunista. Ott van Csighi, Adonik [János], Magyar és Guba [Mihály], ezek mind velünk egyek.” MNL JNSZML XXXV. 57. M/18.

indította pártja az országgyűlési választáson, melyen végül csak pótképviselő lett, ezt mégis fontosnak tartotta: „*Én megbeszéltem a kommunistákkal, hogy induljak-e, s úgy határozott, hogy indulni kell, legalább a dolgozók hallhatják a közülük való elvtárs bíráló szavát.*”⁷¹⁷

Modla Sándor 1944 végén, a front átvonulása után is a kisközgazda párt színeiben kapcsolódott be a város politikai életének újjászervezésébe, így segítve a kommunisták érdekeinek érvényesülését. Állítása szerint például rajta múlt, „*hogy a felszabadulás után milyen új vezetőséget választ az akkori kisközgazdapárt, nem-e támadja hátba a kommunista pártunkat, amely ebben az időben született meg nyilvánosan. Amikor a választó kisközgazdapártot összehívtam, igen keservesen tudtam a részünkre akkor Guba Mihályt elnöknek megválasztatni.*”⁷¹⁸

A mezővárosok különböző pártszervezeteinek alapításakor szintén megfigyelhető az MKP-nak az a törekvése, hogy tagok átirányításával és vezetőségbe választásával politikai befolyásra tegyenek szert. Ezáltal vélték biztosíthatónak a koalíciós partnerek belső fejlődésének kedvező irányba terelését. Erre a lehetőségre azonban a visszaemlékezések tanúsága szerint a vidéki kommunisták már nem maguktól gondoltak, és nem is a szovjet városparancsnokok tanácsára cselekedtek, hanem a kommunista pártközponttal létesített első kapcsolatfelvételkor értesültek a követendő taktikáról.

Amikor például a mezőtúri Maki József Szegedre utazott, Révai József, Vas Zoltán és Farkas Mihály tájékoztatták arról, hogy „*a magyar nép minden rétegét meg kell szervezni, ezért 5 politikai párt indult. A Kommunista Párt, melynek fő bázisa a szakszervezetek. A Független Kisközgazda Párt, amely soraiba a középparasztokat tömörítette. A Nemzeti Parasztpárt a szegényparaszságot. A Szociáldemokrata Párt, mellyel a legszorosabb együttműködést kell kifejteni. És a Polgári Demokrata Párt, a baloldali polgárság pártja. Ezekre szükség van, és amennyiben még nem létezik, segíteni kell az indulásukat.*”⁷¹⁹

A kriptó-kommunisták beépítésének szükségességét azonban nem minden vidéki pártvezető értette meg elsőre. Az illegalitás gyakorlatát idéző gondolkodásmód hiánya a kisújszállásiak esetében mutatkozott meg leginkább, akiknél a titkos párttagok kérdésében még a tömeges kizárásoknál is komolyabb belső konfliktus alakult ki. Az indulás utáni gyors tagrevíziót sem értették, de engedtek. A többi párt megalakításának tagok átirányításával történő támogatását viszont végképp nem tudták értelmezni. Bakó Kálmán erre így emlékezett: „*Kaptunk egy másik felsőbb utasítást is, hogy segítsünk megszervezni a Szociáldemokrata Pártot, Paraszt Pártot és a Kisközgazda Pártot, azokba küldjünk közülünk*

⁷¹⁷ Uo.

⁷¹⁸ MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt régi párttagok iratai, Modla Sándor ir.

⁷¹⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. M/1.

megbízható jó elvtársakat. Ez aztán már úgy ért bennünket, mint a villámcsapás, nem elég, hogy széjjel zavartak bennünket, a pártot, most még mi segítsünk megszervezni ellenünk a többi pártot. Hát ezt már igazán nem bírtuk megérteni. Azt mondtuk, hogy ezt már nem hajtjuk végre. Közben engem behívtak Debrecenbe, ahol [...] tájékoztattak többek között arról, hogy a közeljövőben koalíciós kormány alakul majd, és ahhoz szükséges, hogy akkorra már több párt működjön az országban. Persze felhívták a figyelmünket arra is, hogy ebben hol segítsünk a többi pártoknak. Arra viszont figyelmeztettek, hogy ügyeljünk, hogy a mi pártunk legyen a legerősebb. Én ezt itthon elmondtam az elvtársaknak, hogy mi a párt álláspontja. Közben a megyétől is küldtek ki hozzánk elvtársakat, annak érdekében, hogy megmagyarázzák, hogy miért kell több pártot létrehozni. Így a pártvezetőség többsége – ha nehezen is – magáévá tette az álláspontot.”⁷²⁰ Tehát mind a Központi Bizottság, mind a Megyei Bizottság többkörös magyarázatára és utasítására volt szükség ahhoz, hogy a kisújszállásiak, meghajolva a pártközpont hosszú távú stratégiája előtt, ebben a kérdésben is beadják a derekukat.

Esetükben valószínűleg a korábbi legális politizálás tapasztalatából és a nyílt kiállást preferáló paraszti mentalitásból eredt, hogy politikai kultúrájuktól távol állt az illegalitás konspiratív szemlélete, a provokátorok és ügynökök beépítésével machináló színlelt politikai szerepvállalás. E konfliktus nyilvánvalóan több más, kisebb vidéki pártalapszervezetet is jellemezhetett, ami esetükben is jelentősen csökkenthette az alkalmas titkos párttagok kiválasztásának és azok későbbi működésének hatékonyságát. Ezt bizonyítja az is, hogy még a nagyobb tagságból válogatni tudó kisújszállásiak esetében sem akadt önként jelentkező erre a feladatra. „Senki sem akarta vállalni, hogy más pártba menjen át. Már ott tartottunk, hogy megíúsul az, hogy megfelelő elvtársakat tudjunk beépíteni a többi pártba, olyanokat különösen, akikről tudtuk, hogy ott politikai tevékenységet tudnak kifejtetni.” Végül mégis sikerült szövetségi viszonyt kialakítaniuk a Parasztpárttal, a szociáldemokraták esetében azonban már zátonyra futott együttműködésük.⁷²¹

Mezőtúron a kommunisták könnyebben bele tudtak folyni az SZDP megalapításába, mivel annak korábbi vezetője munkaszolgálatosként a Debrecen körüli harcokban fogságba esett, majd vérhasban elhunyt.⁷²² Ez tette lehetővé, hogy itt nem csak a szegényparaszti⁷²³

⁷²⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁷²¹ Bakó szavaival jellemezve: „Igen érdekes volt az, hogy a Szoc. dem. párt – ami 1928-tól állandóan működött Kisújszálláson – 1944-ig – tehát 16 éven keresztül – ezt a pártot tudtuk a legnehezebben létrehozni és ebben elvtársakat átküldeni. [...] akik a Szoc. dem. párthoz tartoztak régen, azok [...] mind egy szálig a Kommunista pártba lépett be. [...] mikor sikerült a Szoc. dem. pártot létrehozni, ezekkel volt mindég a legtöbb vitánk és problémánk.” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2. Bakó nem említi, de hasonlóan konfliktusos viszonyuk volt a kisközpárt vezetőjével, Dr. Joó Sándorral és az általa képviselt gazdákkal is.

⁷²² MNL JNSZML XXXV. 57. M/14.

⁷²³ Sok szegényparasztnak azt tanácsolták, hogy a Parasztpárt tagjai legyenek. MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

NPP-t, de az SZDP-t is a kommunisták szervezték meg, s kezdetben olyan emberek kerültek a pártvezetőségekbe, akiken keresztül biztosítva látták befolyásukat.⁷²⁴ Többen is név szerint említik Fási Jánost és Busi Istvánt, akik a kommunistáktól „*kaptak irányítást.*”⁷²⁵ Bár kezdetben mindkét párttal jó volt a kapcsolatuk, ez nekik is csak az NPP-vel maradt töretlen, míg a munkás testvérpárttal idővel szembefordultak.⁷²⁶

A mezőtúri kommunisták kísérletet tettek még a Kisgazdapárt megalapítására is. Először a Parasztszövetség létrehozására kértek engedélyt, amelyről úgy gondolták, hogy „*alárendelve a Nemzeti Bizottságnak, mint kiegészítő része működni szándékozik.*”⁷²⁷ 1944. december 26-án tartott gyűlésükön viszont már az FKGP megalakulását mondták ki, melynek elnöke K. Tóth Lajost, titkára Teszkó Sándor lett. Utóbbi javasolta, hogy a Független Kisgazdapárt név alatt folytassák működésüket, „*mivel a kisgazda érdekek védelme országos viszonylatban is ilyen elnevezés mellett folyik.*”⁷²⁸ Ekkor viszont nem várt fordulat következett, mert 1945. január 4-én dr. Fodor László polgármester érvénytelenítette a megalakulásukat, épp arra hivatkozva, hogy csak a Parasztszövetség megalakulását engedélyezte korábban, az FKGP-ét nem. A kisgazdapártot ezért egy második alakuló gyűlésen ismét létre kellett hozni, immáron szabályszerűen, de ekkor már háttérbe szorultak a kriptó-kommunisták, akik emiatt hamarosan az NPP-be léptek át.⁷²⁹

Túrkevéen a fiatal Kapás Rezső volt az, aki előbb a Szociáldemokrata Pártot segített létrehozni, majd az MKP vezetőségének utasítására a Nemzeti Parasztpártot szervezte meg, amely azután ugyancsak „*jó összhangban működött a kommunista párttal.*”⁷³⁰ Ezek után nem meglepő, hogy Kapást választották meg az 1944. december 12-én megalakuló Nemzeti Bizottság elnökének, majd 1945. január 8-án polgármesternek. Kapás végül csak 1946-ban lépett át az MKP-ba.

Jászberényben szintén megfigyelhető volt, hogy a Szociáldemokrata Párt soraiba, sőt vezetőségébe is sikerült egykori kommunistáknak beépülnie, ami a kezdeti, közös

⁷²⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁷²⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.; A mezőtúri SZDP 1944. december 24-i megalakulásáról felvett jegyzőkönyv szerint első elnökük valóban Fási János volt. MNL JNSZML V. 343. 2650/1944; Lásd még: MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁷²⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁷²⁷ Az 1944. december 13-án kelt dokumentumon K. Tóth Lajos és Teszkó Sándor is szerepelt az aláírók között. MNL JNSZML V. 343. 2113/1944

⁷²⁸ Teszkó a pártalakulás bejelentésekor határozottan megtagadta a jegyzőkönyv és a tagnévsor átadását a polgármester részére, mert szerinte „*ez a demokrácia szellemével nem egyeztethető össze. Különben is ez a párt belügyeinek tekintendő.*” Később mégis meggondolhatta magát, mert a december 26-án kelt jegyzőkönyv mellékelve lett a polgármesteri iktatott iratokhoz. MNL JNSZML V. 343. 2113/1944

⁷²⁹ Az FKGP új vezetője egy 40 holdas gazda, Hegyi Sándor volt, akiben a kommunisták már osztályellenséget láttak, így vele is szembekerültek. MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.; Tiszaföldváron az SZDP-t próbálta két csoport párhuzamosan megszervezni. 1945. február 1-jén 105 fő alapította meg Köles Zsigmond vezetésével, de a helyi főszolgabíró február 12-én kelt leveléből kiderül, hogy ezután egy második SZDP megalakulását is bejelentette K. András, aki ráadásul büntetett előéletű személy volt. MNL JNSZML IV. 416. 6/1945.

⁷³⁰ GYÖRI T. (szerk.) 1975. 194. p.

pártalapítási terveket figyelembe véve egyáltalán nem meglepő. Így például első elnökük, Farkas János 1919-es veterán volt, de mellette más kommunisták is feltűntek.⁷³¹ Ugyanekkor Tóth György István egyeztetett Szarvas Ferencsel, hogy hozza létre a Nemzeti Parasztpártot, újabb szövetségesre szert téve.⁷³²

A falvakban, ahol az MKP szervezetek is késve szerveződtek meg, a megyei és városi pártszervezők útmutatása kellett ahhoz, hogy az esetleg még csak azután létrejövő többi pártszervezetbe is tagokat küldjenek át. Miként az egyik megyei szervező, Polónyi Szűcs Lajos utóbb erről nyilatkozta, 1945 tavaszán *„ahogy tudtuk, jártuk a községeket. Kimentünk, megalakítottuk a Kommunista Pártot, megalakítottuk a Szociáldemokrata Pártot, megalakítottuk a Nemzeti Parasztpártot, ha nagyon muszáj volt, a Kisgazdapártot is, és létrehoztuk a nemzeti bizottságokat.”*⁷³³ Előfordult olyan eset is, például Jánoshidán, amikor az NPP-t a két munkáspárt közösen segítette életre hívni, hogy ellensúlyozni tudják a kisgazdapárt politikáját.⁷³⁴

A különböző pártszervezetek megalakulásával egy időben kellett volna a nemzeti bizottságoknak képviselőket választania az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, csak hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ekkor még valódi nemzeti bizottságok sem voltak, ehelyett Jászberény kivételével ideiglenes városi tanácsok alakultak a közigazgatás helyén. Így lényegében a pártok egyeztetésén kialakult jelöltek személyét fogadtatták el az egybehívott népgyűléseken, közfelkiáltással. Szabályos választásra sehol sem került sor.

Kisújszálláson 1944 decemberében jelent meg a Kommunista Párt két megyei kiküldöttje és közölte a helyi pártvezetéssel, hogy a közeljövőben Ideiglenes Nemzetgyűlés fog alakulni és ezért Kisújszállásról is választani kell két különböző pártállású küldöttet. A Városi Tanács december 19-i ülésén döntött a delegáltakról. Mivel a környező települések körében vezető szerepre törekedtek, ezért az egész Nagykunság képviselőjében három

⁷³¹ Az SZDP által a Nemzeti Bizottságba delegált 6 főből 2 egykori 1919-es, 1 pedig konkrétan az MKP-ból átlépő személy volt. CSEH D. 2018. 169. p.

⁷³² NAGY J. – TÓTH J. 1970. 27. p. Meghivatkozta: CSEH D. 2018. 170. p.; Ezzel szemben egy belső jelentés arról tudósított, hogy Jászberényben a *„Nemzeti Parasztpártot a Sz.D.P. alakította meg és a legutóbbi időkhöz képest is tartotta. [...] A jó viszony elősegítése és fejlesztése érdekében a földosztás során hozzájuk irányítottuk a nálunk felvételre jelentkezők egy részét, és így elértük, hogy a N.P.P. rokonszenvét növeltük felénk, az új jelentkezőkben eddig kialakult a két párt egységének tudata. Jelenleg a N.P.P. már inkább hozzánk tartozik, mint a Sz.D.P.-hoz.”* MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. p. 1945. május 10.; Egy későbbi járási titkári jelentés azonban árnyalta az összképet azzal, hogy *„A járásomban minden községben a kiküldött kommunistákból alakítottuk meg a Nemzeti Parasztpártot, melynek hivatása nem az lett volna, hogy a prolikat [sic!] és jelentéktelen mennyiségű földhöz juttatottat szervezze be a pártjukba, hanem a zsíros parasztságtól vegye el az igazi dolgozó kis parasztokat. Ezek a parasztpártba küldött kommunisták nagyrészt átvedlettek öntudat híján és nem végezték el küldetésüket.”* Azaz az parasztpártiak a legtöbb helyen saját lábukra álltak és kivonták magukat a munkáspártok gyámkodása alól. Bár az NPP baloldali elkötelezettsége megmaradt, a későbbiek során többször is az MKP-val ellentétben, erősen nemzeti, olykor „paraszt sovínisztának” bélyegzett álláspontjának adott hangot. MNL JNSZML X. 40/c. 4. ö.e. 14. p. 1947. november 8.

⁷³³ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

⁷³⁴ GYÓRI T. (szerk.) 1975. 181. p.

képviselő megválasztását eszközölték ki. Bakó Kálmánt (MKP), dr. Kovács Kálmánt (MKP) és dr. Pólya Lászlót (akkor még pártonkívüli, később NPP tag, akit a második ülásszaktól Nánási László váltott) küldték Debrecenbe képviselőnek.⁷³⁵

Mezőtúrt kihagyták a választásból, így ott már csak az eseményeket követő december 30-i közgyűlésen jelenthette be dr. Fodor László polgármester az Ideiglenes Kormány megalakulását, azon reményének hangot adva, hogy „*a központi hatalom működésének kedvező hatását rövidesen érezni*” fogják.⁷³⁶ A karcagiak viszont próbálkoztak azzal, hogy maguk is delegáljanak három képviselőt. Tüdös Imre (MKP), Kerékgyártó Péter (SZDP) és Sáfár László (FKGP) fel is utazott Debrecenbe, de „*a közlekedési nehézségek következtében a képviselők [már csak] akkor érkeztek meg, amikor a Nemzetgyűlés tárgysorozatának végénél tartott.*” Ezért e 3 küldöttet nem igazolták le képviselőnek. A karcagi Nemzeti Bizottság 1945 áprilisában tiltakozott az ellen, hogy városuk nem rendelkezhessen saját képviselővel, szemben a kisebb lakosságú Kisújszállással. „*Nagy ellentétek vannak a képviselőkben. [...] Karcag megyei város közönsége ez ideig is derekasan kivette részét az új demokratikus Magyarország kiépítéséből és éppen ezért politikai téren sem akar az utolsók között lenni.*”⁷³⁷ – írták, ami egyértelmű jele annak, hogy a kisújszállásiak élre törése és a többi nagykunsági város háttérbe szorulása mögött elsősorban nem a városvezetők politikai nézete, hanem e települések gazdasági-politikai befolyásért folyó küzdelme állt. A városok rivalizálása különböző gazdaságfejlesztési forrásokért a későbbiekben akár az MKP-n belüli személyes ellentétekben és intrikákban is testet öltött, melyre a későbbiekben még kitérünk.

Szolnokon a Dolgozók Lapja második számának vezércikke számolt be arról, hogy pártközi értekezleten született egyezség alapján delegáltak képviselőket a Nemzetgyűlésbe: Dikó Balázs kommunista, Darvas Ferenc szociáldemokrata, Guba Mihály kisközpárti és Ragó Antal (szintén kommunista volt, de itt, mint) szakszervezeti tagot, akik december 19-én utaztak fel Debrecenbe.⁷³⁸

Jászberény küldöttjét viszont nem választás, hanem sorsolás útján⁷³⁹ jelölték ki, így lehetett egyedüli kisközpártként Baráth Endre is a Nemzetgyűlés tagja. Városa központi helyzetét mutatja, hogy ő is a Jászság egészét képviselte, ugyanakkor a jászberényiek később sérelmezték, hogy nekik csak egy képviselői hely jutott, szemben a nagykunok három delegáltjával.

A valódi nemzeti bizottságok megalakulására csak a nemzetgyűlési küldöttek

⁷³⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁷³⁶ MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. december 30-i közgyűlés jegyzőkönyve

⁷³⁷ MNL JNSZML XVII. 26. Karcagi Nemzeti Bizottság iratai 28/1945.

⁷³⁸ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 402-405. p.

⁷³⁹ Erről az MKP helyi szervezetének titkára tudósított. „...sorshúzás útján intéztük el az ügyet, és így jutott innen Baráth Endre” a Nemzetgyűlésbe. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 13-16. p. 1945. február 18. p.

hazaérkezése és beszámolóit után került sor, melyek azután újjászervezték a közgyűléseket. Ezzel párhuzamosan komoly harc bontakozott ki a polgármesteri székek és a vármegyei csúcspozíciók birtoklásáért, illetve a pártok között is az országos elsőség megszerzéséért. A politikai küzdelmek újabb fejezetének elemzését a földosztást taglaló fejezet után folytatjuk, mivel e párhuzamosan futó eseményszálak mélyebb megértését és összefüggéseik feltárását a tematikus bontás szerinti tárgyalás véleményünk szerint jobban szolgálja.

A frontátvonulás időszakának összegzéseként elmondható, hogy a szovjet katonai hatóságok a hátszág stabilitásában voltak érdekeltek, ezért arra törekedtek, hogy lehetőleg helyben maradó hivatalnokot nevezzenek ki ideiglenes polgármestereknek. Több helyen feltételül szabták azt is, hogy a vezető közigazgatási pozíciót betöltő személy ne legyen kommunista, de arra is figyeltek, hogy a kommunisták tagjai legyenek a koalíciós összetételű testületeknek. Elsődleges szempontjuk azonban saját hadiérdekük, a tömeges közmunkaerő és a katonáik ellátásának biztosítása volt, amit jelez, hogy a feladatok hatékony elvégzésére alkalmatlan vezetőket pártállástól függetlenül azonnal alkalmasabbra cseréltették. Az elvétve jelentkező, gyilkos bosszúvágyat nem engedték elszabadulni, de a későbbiekben a fasiszták, háborús bűnösök és népellenesek felelősségre vonása elé már nem gördítettek akadályt.

Értelemszerűen azon kistélepüléseken, ahol nem volt a Vörös Hadseregnek állandó parancsnoksága és a megyei kiküldöttek is késve érkeztek meg, vagy nem kellő eréllyel terelték a konszolidáció felé a helyieket, a döntően kommunistákból alakult és általuk irányított rendőri hatóságok tagjai helyi kiskirályokként akár hónapokig is működhetek. Az elkövetett törvénytelenések és a későbbiekben akár a nemzeti bizottságokban is tovább vitt kirekesztő politikai mentalitás pedig szavazatokban mérhető károkat okozott az MKP-nak. Országosan is az egyik legszélsőségesebb példa erre Dévaványa esete.

A színre lépő ideiglenes városvezetők gyors és az adott körülmények közepette relatíve sikeres munkáját megítélésünk szerint nagyban elősegítette, ha legális politikai, és ami fontosabb, több éves közigazgatási tapasztalatuk is volt. Ez egyrészt politikai tőkét jelentett számukra, mert a korábbi közigazgatási munkájuk révén a társadalom szélesebb szegényrétegei körében olyan ismertséggel és támogatottsággal rendelkeztek, ami döntéseiknek is nagyobb legitimitást, ezáltal hatékonyabb végrehajtást biztosíthatott. Másrészt viszont a közigazgatási tapasztalatok révén olyan személyi kapcsolatokkal és ismeretekkel is rendelkeztek, ami lehetővé tette számukra, hogy – szakmailag és politikailag is – alkalmasnak vélt hivatalnokokat munkába állítsanak.

A helyben maradt régi közigazgatási tisztviselőkre és egyéb értelmiségiekre ugyanis kulcsszerep hárult a közigazgatás, a közmunkák és a közellátás sikeres megszervezésében. A későbbi visszaemlékezésekből és történeti művekből egyértelműen kitűnik, hogy a szocialista

emlékezetpolitika e régi szakemberek jelentőségét kisebbíteni, míg a kommunista veteránok saját alakjukat felnagyítani igyekeztek, többségükben olyan képet festve, mintha „minden előremutató kezdeményezés” tőlük eredt volna.⁷⁴⁰ A levéltári források azonban ennek ellenkezőjét bizonyítják mind Kisújszállás, mind Szolnok esetében. Sikerük záloga a szakemberek és a két háború között közigazgatási tapasztalatokkal rendelkezők mozgósítása és felelősségteljes feladatokba bevonása volt. Mivel a Tiszántúlon ilyen emberek a kommunisták soraiban egyedül Kisújszálláson akadtak, ezért Szolnok és Debrecen között őket emelte piedesztálra a kommunisták szerkesztette debreceni Néplap is, miközben a kisújszállásiak szociáldemokrata múltját, régi hivatalnok segítőit és a velük párhuzamba állítható, ellentétes előjelű mezőtúri példát egyszerűen elhallgatták.

Alátámasztja mindezt a legális politikai múlttal és közigazgatási ismeretekkel fel nem vértezett mezőtúri kommunisták egyikének vallomása is, aki szerint *„A felszabadulást követő napokban [...] sok és igen nehéz feladat hárult reánk. Most éreztük igazán, hogy milyen nagy hiányosságaink vannak, milyen sok tudásnak a híján vagyunk.”*⁷⁴¹ Bár ők ennek ellenére is vállalták volna a város vezetését, partvonalra szorulásuk egyértelműen visszavezethető mind a képzetlenségükre, mind az illegalitásból hozott gyanakvó, kirekesztő és bosszúállást kívánó mentalitásukra, valamint belső megosztottságukra. Mezőtúron így a kommunistáktól független demokratikus polgárság volt az, mely eredményesen szervezte újjá a város életét. Jászberényben pedig lényegében a helyben maradt régi közigazgatási szakembergárda példamutató áldozatvállalásának köszönhetően vészelte át a város a frontátvonulás időszakát.

Szolnok politikai életének kibontakozása emellett a két háború közötti baloldali ellenzéki pártokkal meglévő politikai kapcsolatok és az e pártok kulcspozícióiba beépített kriptó-kommunisták szerepének fontosságára is rávilágít, mely megmentette az MKP-t attól, hogy kimaradjanak az első ideiglenes hatalmi szervből, majd a koalíciós alapokon nyugvó új közéletben biztosította számukra, hogy az események kibontakozásakor és az új pozíciók elosztásakor meghatározó szerepet játszhattak.

Az ideiglenes városvezetők színre lépésében könnyű pusztán hatalomtechnikai aktust látni, ugyanakkor a megoldandó rendkívül súlyos gondok és nehezen kivitelezhető feladatok komoly kihívást, felelősséget és terhet jelentettek mindenkinek, aki fel merete vállalni azok megoldását. Teljesítőképességük határainak feszegetését illusztrálják Modla Sándor szavai: *„alig 2 hónapig bírtam a nagy szolgálatot. Volt úgy, hogy reggel fél hétkor már a hivatalban*

⁷⁴⁰ Például: *„Mindez elsősorban a helybeli kommunisták áldozatos munkájának volt köszönhető. Ezidőben Kisújszálláson még mindig egyedül a MKP működött.”* MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.; Ugyanezen toposz általánosabban megfogalmazva: *„A felszabadult városokban és községekben elsőnek a Kommunista Párt állt a nemzeti megújulás, az újjáépítés élére.”* KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970.

⁷⁴¹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

voltam, de már annyi jelentés és jelentkező volt, hogy úgy vettem észre, dél lesz, de még nem ültem le a székre, igaz, sokszor fűtetlen irodában. Megfáztam, két hónap után, Karácsony táján meghűlve ágynak estem, Több mint egy hónapig az ágyat nyomtam, a rendőrséget Vilusz elvtárs vezette. Felgyógyulás után február 1-jén megkezdtem az igazolásokat a párt utasítására Szolnokon.”⁷⁴² Hasonló utalást tett egészségi állapotára a szolnoki intéző bizottság másik tagja, a szociáldemokrata Bencze László is, aki 1945. január végén írott egyik levelében így fogalmazott: „Beteggyamban értesültem arról, hogy a városi képviselőtestület f. hó 25-én megalakult.”⁷⁴³ A lakosság számát akár többszörösen meghaladó, erőszakoskodó megszállók követelése; a közrend felbomlását sokszor törvénytelenésekre is felhasználó lakosság koordinálása; az elmenekültek és hazatérők kibékíthetetlen konfliktusai; a kiürült pénztartalékok és az ellátatlanok nagy száma; a közigazgatás elmenekült szakembereinek pótlása egyenként is embert próbáló feladatok lettek volna, együttes megoldásuk gyors és határozott döntéseket tett szükségessé.

Általános trendnek tűnik, hogy a tehetséges, jó szervezőkészségű települési vezetőket 1945 folyamán gyorsan kiemelték a vármegyei, vagy országos pozíciók betöltésekor. Kisújszállásról a kommunista dr. Kovács Kálmán minisztériumi államtitkár, később főispán, Földi István és Bakó Kálmán földosztási miniszteri biztosok, előbbi főispán, utóbbi országgyűlési képviselő, dr. Vajda Béla miniszteri titkár lett. Nánási Lászlót a parasztpárt vidéki szervezőjévé tették, Szolnokról Somodi Istvánt szintén kiemelte országos vezetői mellé az NPP. Mezőtúr polgári demokrata polgármestere, dr. Fodor László előbb alispán lett, majd különböző minisztériumokban miniszteri tanácsos és osztályvezető volt.⁷⁴⁴ Baráth Endre Jászberényből főispánként, majd az FKGP országos vezetői csoportjának tagjaként bizonyíthatta tehetségét.

⁷⁴² MNL JNSZML XXXV. 57. M/18.

⁷⁴³ MNL JNSZML V. 474. 571/1945.

⁷⁴⁴ A Tiszavidék 1945. augusztus 14-i száma külön is méltatta Fodort, amiért márciustól augusztusig újjászervezte a vármegye közigazgatását is! *Tiszavidék*, 1945. augusztus 14. Vármegye.; Tehát nem csak Mezőtúr, hanem a vármegye közigazgatásának helyreállításában is kulcsszerepet játszott. Kortársai még szuperlatívuszokkal méltatták, és fájalták Budapestre távozását, de a későbbi emlékezetpolitika már kitörölte a megye múltjából. Jellemző példa erre Ungor Tibor kötete, melyben Mezőtúr első polgármestereiről ezt írták: „A város ideiglenes polgármestere Erdélyi [sic!] István mozdonyvezető lett, [...] Domonkos [sic!] Albert, demokratikus gondolkodású tanító követte a polgármesterei tisztségben.” Erdei és Domokos nevének elírása mellett feltűnő, hogy dr. Fodor Lászlót még csak meg sem említi a szöveg. UNGOR T. 1971. 40. p.

V. Földosztás

V.1. Közelítések a földkérdés lokális vizsgálatához

Magyarország fordulatokban gazdag huszadik századi történetében a földbirtok-viszonyoknak jelentős változásait figyelhetjük meg. Kisebb és nagyobb földosztások, téjeszesítési hullámok, majd végül a privatizáció zárta átrendeződések hosszú sora jelzi a földkérdés központi szerepét minden jelentősebb politikai átalakulás kísérőjeként. E változások sorában a második világháború utáni földosztás radikalizmusánál, mértékénél fogva vitathatatlanul felülmúlta az addigi kísérleteket és gyökeres változást eredményezett hazánk gazdaság- és társadalomtörténetében.

A földosztás megyei és országos lefolyásáról már a rendszerváltást megelőzően, elsősorban az 1960-as, 1970-es, 1980-as években is születtek nagy, összefoglaló tanulmányok, monográfiák.⁷⁴⁵ Ezek, bár bizonyos területi sajátosságokra és országos jelenségekre egyaránt felhívták a figyelmet, az eseményeket olyan politikai kontextusba kellett, hogy ágyazzák, melynek keretében nem festhettek elfogulatlan képet a földkérdésről.

Az elmúlt évtizedekben a korszakkal foglalkozó hazai történészek is mindinkább elemzéseik fókuszába állították a földtulajdonviszonyok 1945-ben meginduló átalakítását, és a levéltári forrásokra támaszkodva több érdemi kísérlet is született e rendkívül összetett eseménysor eddig fel nem tárt aspektusainak teljesebb, árnyaltabb bemutatására.

Az egyes megyék, kisebb térségek körét elemző kutatások közül elsőként Konczné Nagy Zsuzsannának a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár gondozásában megjelent, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdasága (1945–1961) című kötetét tartjuk említésre méltónak, mely részletesen taglalta a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyével több közös vonást mutató másik alföldi térség földosztásának tanulságait.⁷⁴⁶ A Hajdúság és a Jászkunság kiváltságos kerületeinek sajátos fejlődése az ország többi részétől eltérő birtokstruktúrában, a kevesebb szétosztható nagybirtok és több földigénylő jelenlétében, és ebből eredően a földosztás lefolyásának hasonló jellemzőiben érhető tetten.

Az 1945-ös földindulásról országos körképet adó munkák közül kiemelendőnek tartjuk Szakács Sándor: A földreform és a kisüzemi mezőgazdaság 1945 – 1948. c. írását, mely igen alapos és elfogulatlan összefoglalását adja az eseményeknek.⁷⁴⁷ Ajánljuk még Varga Zsuzsanna: Az 1945-ös földreform korrekciója — lent és fent; illetve: A föld

⁷⁴⁵ Pl.: DONÁTH F. 1969.; SOMLYAI M. 1971.

⁷⁴⁶ KONCZNÉ NAGY Zs. 2001. 24. p.

⁷⁴⁷ SZAKÁCS S. 1996. 437-483. p.; Tárgyilagos országos összefoglalást nyújt még: CSISZÁR I. 2020.

szerepének változása a paraszti értékrendben a 20. század második felében című munkáit.⁷⁴⁸

A legfrissebb lokális kutatások közül megkerülhetetlen jelentőségű az MTA és a NEB kiadásában megjelent Váltóállítás című kiadvány első kötete, mely a háborúból békébe vezető hónapok történéseit vizsgálja több szempontból, de ezek között kiemelt helyen foglalkozik a földkérdéssel is. Lapjain többek között Nagy Netta,⁷⁴⁹ Balogh Dorottya⁷⁵⁰ és Hajagos Csaba⁷⁵¹ publikálták a Homokhátság, Békés megye és a Kiskunfélegyházi járás példáin kutatási eredményeiket a földosztás sajátosságairól, de a kötet bevezető tanulmányát jegyző Ö. Kovács József is kimondottan a földelkobzás és földosztás „új kérdéseket és hangsúlyokat felvető értelmezését” tekintette céljának.⁷⁵² Álláspontja szerint valójában nem is valósult meg igazi „földreform”, mivel az nem felelt meg a „reform” valódi kritériumainak, s a kifejezés használata csak a radikális politikai célokat leplezte már 1945-ben is.⁷⁵³

A Váltóállítás c. kötetben más témában megszólaló Káli Csaba munkásságára is utalnunk érdemes, aki Zala megye szovjetizálásáról szóló doktori disszertációjában minden más témát megelőzően első helyen tárgyalta a földosztás kérdését. A szovjetizálást már 1945-től datáló korszakolásnak megfelelően a föld(f)osztást alapvetően „politika-, illetve társadalomtörténeti eseményként” a szabad paraszti gazdálkodás és földmagántulajdon felszámolásának első lépéseként értékeli.⁷⁵⁴

Szintén e történészi csoport tagjaként, de Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei vonatkozású írást közölt Csikós Gábor, aki Jászdózsa, Kenderes és Túrkeve települések forrásait összehasonlítva elemezte a földosztás lokális gyakorlatának jellegzetességeit. Megállapítása szerint a földosztás elsődlegesen nem a nagybirtokok felszámolásaként jellemezhető, hanem „általános felforgatásként” jelentkezett a községek életében, ami inkább tekinthető a vidék kommunista átformálására tett első lépésnek, mint valódi, társadalmi igazságtalanságokat csökkentő, gazdasági hatékonyságot növelő reformnak. Munkája a túlkapások helytörténeti vizsgálatát érdekes adalékkal egészíti ki a nőkkel szembeni diszkriminációk nagyobb számára vonatkozó adataival.⁷⁵⁵

Talán a fentiek is érzékeltetik, hogy a földosztás és a körülötte kibontakozott politikai küzdelem olyan bonyolult rendszert alkotott, ahol gyakran kibékíthetetlen érdekek, egymástól

⁷⁴⁸ VARGA Zs. 2005.; VARGA Zs. 2012.

⁷⁴⁹ NAGY N. 2017.

⁷⁵⁰ BALOGH D. 2017.

⁷⁵¹ HAJAGOS Cs. 2017.

⁷⁵² Ö. KOVÁCS J. 2017. 20. p.

⁷⁵³ Ö. KOVÁCS J. 2017. 30-31. p.; Ö. Kovács is hangsúlyozza, hogy a „létező társadalmi konfliktusok” megkívánták volna a tényleges földreformot, igaz, ezt csak az egyik hosszú lábjegyzetbe fogalmazta bele.

⁷⁵⁴ KÁLI Cs. 2020. 56-57. és 436. p.

⁷⁵⁵ CSIKÓS G. 2020.; Megemlítjük még, hogy Cseh Dániel jászberényi kutató kifejezetten Jászberény város kollektivizálásának történeti sajátosságait elemezve nagyon röviden érintette a földosztás kérdését is, a visszaéléseket hangsúlyozva és néhány adatot közölve: CSEH D. 2017. 210-212. p.

nagyon eltérő igazságok ütköztek. A párhuzamosan futó ezernyi történet-szál kibogozását, az egyes részigazságok felfedését megnehezíti, hogy a forrásokat nem egy helyen, hanem különböző fondokban találjuk meg. Az MKP és a Földigénylő Bizottságok iratai, az újságok és visszaemlékezések mind fontos forrásai az eseményeknek. Rendkívül esetleges, hogy egy konkrét esemény-szál vizsgálatakor hol bukkanhatunk olyan adalékokra, mely új megvilágításba helyezi az addig megszerzett ismereteinket. Habár a fennmaradt forrásokban nem lehet minden egyes ügyet, az összes helyi, személyes történetet végigkövetni a kiindulásától a végkifejletéig, többnyire csak bizonyos szakaszaikra derül fény, ezen különálló történet-töredékekből mégiscsak kirajzolódnak olyan főbb tendenciák, melyek egy adott települést, tájegységet, megyét, vagy akár országos folyamatokat jellemeztek.

A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei események feltérképezése során, az elmúlt évtizedben magunk is több kísérletet tettünk arra, hogy az országosan hozzáférhető adatokat és tényeket kiegészítve gazdagítsuk a földosztásról meglévő ismereteinket. Az alábbiakban a vármegyei hatósugarú kutatásaink eredményeit összegezzük disszertációnk választott témája szemszögéből. Célunk az eddig kialakult kép árnyalása, összetettségének felvillantása, az általánosan előforduló és a térségre sajátosan jellemző problémák szemléltetése, s nem utolsósorban az MKP szerepvállalásának bemutatása.

V.2. A földosztás Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei háttere

1945-öt megelőzően az ország birtokstruktúrája a nagybirtokok fölényét tükrözte a nagyszámú törpebirtok ellenpólusával szemben. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye agrárviszonyai ugyanakkor nagyban eltértek az országostól, ami kihatással volt a későbbi földreform lefolyására is. Ez a sajátosság szorosan összefüggött a jászok és kunok történetével, akik a 18. század folyamán a „redemptió”-ként emlegetett megváltás során szabadságukat és az azzal párosuló földmagántulajdont megvásárolták. A megváltott földet az egyéni megváltás összegének megfelelően osztották szét. Ennek eredményeképpen feudális eredetű nagybirtokok főként csak a Tisza menti járásokban maradtak.⁷⁵⁶ Ugyanakkor, ahogy arra a bevezetőnkben már utaltunk, a megye alapvetően agrárjellegű volt és a lassan fejlődő ipar képtelen volt felszívni a nagy tömegű szegényparaszti réteget, amelynek zöme a Jászság és a Kunság területén élt.

⁷⁵⁶ UNGOR T. 1971. 57. p. A föld megváltásában anyagilag is résztvevő családok tagjait redemptusoknak, az abból kimaradókat irredemptusoknak nevezték ezután.

Az 1940-es években hazánk lakosságának még közel fele mezőgazdaságból élt.⁷⁵⁷ Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ennél magasabb, hatvan százalék fölötti volt az őstermeléssel foglalkozók aránya.⁷⁵⁸ Legjelentősebb hányaduk gazdasági cselédként, földmunkásként, vagy épp törpebirtokosként tengette életét, akikre a rendszerváltásig publikált szakirodalomban még gyakran, azóta egyre ritkábban hivatkoztak az „agrárproletár” gyűjtőfogalommal. Sanyarú, kemény életükről a két világháború közötti időszakban alkotó népi írók egész sora – pl.: Veres Péter, Illyés Gyula – adott hírt, világosan bemutatva azokat a szociális feszültségeket, melyeket sem az addigi földosztási kísérletek, ígéret, sem a kivándorlás nem voltak képesek levezetni. Vessünk egy pillantást ezekre a legszegényebb társadalmi csoportokra, kiszolgáltatottságuk okaira.

A gazdasági cselédek száma (családtagjaikkal együtt) az 1930-as népszámlálás adatai szerint nagyjából hatszázezerre volt tehető Magyarországon.⁷⁵⁹ Jellemzően földesúri nagybirtokokon éltek, hosszú időre szerződtek, fizetésük nagyobbrészt természetben kapták. Több mint kétszer ekkora tömeget alkottak a nincstelen, vagy 1 holdig terjedő földbirtokkal rendelkező földmunkások és hozzátartozóik. Létfenntartásuk meglehetősen alacsony színvonalán számukra is a mezőgazdasági idénymunkák, valamint a folyamszabályozások, vasútépítések során végzett kubikos bér munkák biztosították.⁷⁶⁰ A mezőgazdasági munkások harmadik csoportját az öt holdig terjedő földtulajdonnal rendelkező törpebirtokosok alkották. Mivel e talpalatnyi föld hozamából megélni képtelenek voltak, ezért ők is bér munka vállalásával igyekeztek maguk és családjuk eltartásáról gondoskodni. Gyakran előfordult, hogy a földet magát a családtagok művelték, míg a családfő bér munkát vállalt.⁷⁶¹

A nyomor és kiszolgáltatottság következtében a felnőttekénél olcsóbb gyermek munka bérbeadása is mindennapos gyakorlatnak számított, növelve ezzel a munkaerő kínálatot. Egy karcagi mezőgazdasági cseléd, Kovács István például így emlékezett vissza gyermekkorára: *„Nekem elég korán, 10 éves koromban el kellett szegődnöm [...] karcagi kisiparoshoz, aki június 1-től szeptember 30-ig 1 métermázsza búzáért dolgoztatott. [...] Kéthetenként mehettem haza tisztálkodni. [...] kis tarlókra kellett hajtanom az állatokat és mezítláb, egész nap őrizni. Rendkívül keserű élet volt ez, ösztönösen lázongtam ellene, főleg, amikor a tarló felszúrta a lábam ujja közét, vagy amikor szeptember végén tehéntrágyára kellett lépnem, hogy melegítse a lábam. Úgy éreztem, hogy nincs Isten, mert ha volna, ezt nem engedné meg. Nem is tudok erről az időszakról elfogultság nélkül beszélni. Nagyon-nagyon sok hozzám hasonló gyerek élt*

⁷⁵⁷ ROMSICS I. 1999. 316. p.

⁷⁵⁸ UNGOR T. 1971. 58. p.

⁷⁵⁹ PIL 274/8/5. 1945. március 15.

⁷⁶⁰ Uo.

⁷⁶¹ Uo.

*így, [...] akik ugyancsak kanászok voltak. Néha összejöttünk, beszélgettünk és panaszkodtunk, hogy a gazda megvert, vagy goromba.”*⁷⁶²

A mezőgazdasági munkavállalás mikéntjéről rövid, de igen érzékletes képet adnak Márta Károly szavai is, aki a harmincas években Kisújszálláson volt cseléd: „Az emberpiac nálunk az istentisztelet után kezdődött, amikor jött a dobos, az összegyűlt embereknek kihirdette a városi rendeleteket, meg egyéb közlendőket. Akkor a piac egyik oldalára kiálltak a gazdák, a másikra meg azok, akik munkát kerestek. A gazdák is két csoportban álltak, külön a nagygazdák, külön azok, akiknek kevesebb holdjuk volt. Akik meg munkára vártak, azok nagy-nagy tömegben, százával, néha talán ezren is. [...] Akkor a gazdák megnézték, hogy kik is vannak ott, s átszóltak egynek-egynek, hogy jöjjön egy hétre vagy néhány napra, és szóljon esetleg még kettőnek-háromnak is. Amikor megegyeztek a napszámban, akkor ezek már indultak is ki a tanyára, vitték a krumplit, szalonnát, kenyeret, vasszagekat, mert hétfőn reggel már három órakor dolgozni kellett.”⁷⁶³

E sorokból is kiviláglik a mezőgazdasági bér munkás tömeg korabeli túlkínálata, mely hallatlanul kiéleződött versenyt eredményezett, ami nyilvánvalóan komoly bérleszorító erőként működött. Ráadásul azokon a vidékeken, ahol több törpebirtokos volt, a mezőgazdasági munkabéreket is alacsonyabban szabták meg, mivel ezek tulajdonosai a munkavállalói versenyben – épp kis parcellájuk jövedelméből adódóan – olcsóbban is elvállalták ugyanazt a munkát. Hallgatólagosan bevett gyakorlat volt tehát, hogy a törpebirtokosok munkabérébe betudták földjük szerény jövedelmét is. Így a munkabérek alacsonyan tartását az óriási mezőgazdasági munkaerő túlkínálata és a törpebirtokok bérleszorító hatása együttesen biztosította.⁷⁶⁴

Az 1920-as Nagyatádi-féle földreform során is elsősorban ez a bérletörő szerepet játszó törpebirtokos réteg gyarapodott. Országosan mintegy 300.000-en kaptak többnyire 1-2 holdnyi kis és sokszor gyenge hozamú földdarabkát. Ráadásul a nagybirtokosok távol eső, rossz minőségű földjeit is igen kedvezőtlen vételi áron az újbirtokosoknak kellett megváltani, ami komoly terhet jelentett a juttatottak számára.⁷⁶⁵ E földreform végleges országos eredményét soha egyetlen statisztika sem közölte pontosan, ám Tolnay Gábor megyei kutatása valószínűsíti, hogy nálunk az 1935. évi mezőgazdasági statisztikák alapján eddig általánosan elfogadott 4,71% helyett 8,29%-os földmozgás következett be a Nagyatádi-féle földreform

⁷⁶² MNL JNSZML XXXV. 57. K/15.

⁷⁶³ BICSKEI G. 1985. 147. p.

⁷⁶⁴ PIL 274/8/5. 1945. március 15.

⁷⁶⁵ Uo.; Ezen túlmenően mintegy 110.000 hadiözvegy, hadirokkant, iparos, továbbszolgáló katona és közel ezer vitéz is részesült további földjuttatásban. SOMLYAI M. 1965. 16. p.

eredményeként,⁷⁶⁶ mely azonban nem hozott gyökeres változást a birtokviszonyokban, csupán a föld- és házhely-nélküliek számának csökkentésére, a szociális feszültségek ideiglenes csillapítására, a rendszer konszolidációjára szolgált. A magyarországi birtokstruktúra továbbra is a nagybirtok fölényét tükrözte a nagyszámú törpebirtok ellenpólusával szemben. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye akkori 913.038 katasztrális hold területén 91.262 családnak volt birtoka, melyek megoszlása a következőképpen alakult:⁷⁶⁷

<u>Földbirtok területe:</u>	<u>Birtokosok száma:</u>
0-1 kat. hold	31.275
1-5 kat. hold	32.262
5-20 kat. hold	18.230
20-50 kat. hold	7.128
50-100 kat. hold	1.428
100-500 kat. hold	789
500-1000 kat. hold	96
1000-3000 kat. hold	44
3000 kat. holdon felül	10

Mint látható, a birtokosok kétharmada 5 kat. holdas, vagy annál is kisebb földön gazdálkodott. A másik egyharmad döntő többsége pedig 5 és 100 kat. hold közötti földet birtokolt. A 100 és 1000 hold közötti sávban 885, míg ezer hold felett csupán 54 földbirtokost tartottak nyilván. A birtokmegoszlás együtt járt azzal, hogy a mezőgazdaságból élők között óriási vagyoni különbségek voltak, és ez mérhetetlen társadalmi feszültséget generált. Nem csupán az arisztokrata földesurak és a gazdasági cselédek, de akár egy gazdagparaszt és egy törpebirtokos életnívóját is áthidalhatatlan távolság választotta el egymástól.

A mezőgazdaság technikai fejlődését eközben több tényező is gátolta. Egyrészt a világgazdasági válság hatott különösen negatívan a magyar termelőkre, melynek eredményeként kétmillió hold földet kellett védetté nyilvánítani, hogy az eladósodott gazdaságok tömeges csődjét elkerüljék. Másrészt a gépesítés ellen szólt az is, hogy a

⁷⁶⁶ TOLNAY G. 1987. 133-175. p.

⁷⁶⁷ MNL JNSZML XXXV. 60. fond XII. fcs. 1. ő.e. Itt jegyezzük meg, hogy mint minden a földosztással kapcsolatos statisztika, ez és minden más későbbi számadat is fenntartásokkal kezelendő. Az éveken átívelő folyamatokról készült pillanatképek téves és pontatlan adatszolgáltatások révén maguk is torzíthatnak, míg az egyes adatsorok állandó mozgásban voltak, hónapról hónapra változtak, és még a földosztás véglegesnek mondott adataiban is történtek utólagos módosítások. A nagyságrendeket és a változások tendenciáit illetően azonban minden pontatlanságuk ellenére megbízhatónak tekinthetők.

nagyarányú munkanélküliség olcsóbbá tette az emberi munkaerőt a gépeknél.⁷⁶⁸

Az így kialakult helyzetben a második világháború hozott komoly változást. Részben azáltal, hogy a felduzzadó hadiipar egyre több agrár munkanélkülit szívott fel, részben pedig a fokozódó katonai behívások által. A háborúba lépéssel tehát a békebeli mezőgazdasági munkaerő fölösleget egyre inkább mezőgazdasági munkaerőhiány váltotta fel. A nagybirtokok tulajdonosai kénytelenek voltak a helyzethez alkalmazkodva a munkabérek lassú emelkedésébe beleegyezni. A munkapiac számukra kedvezőtlen alakulását természetesen, ameddig csak lehetett, igyekeztek különböző intézkedésekkel ellensúlyozni: katonai alakulatok, vagy épp munkatáborba szállított lakosok mezőgazdasági munkára való igénybevételével, a mezőgazdasági munkások iparban való elhelyezkedésének rendeleti úton történő akadályozásával.⁷⁶⁹

V.3. A Kommunista Párt és a földreform végrehajtása

A földreform szükségességében a front elvonulásával a politikai élet színpadára lépő valamennyi, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben helyet foglaló koalíciós párt egyetértett.⁷⁷⁰ A pártok érdekei mellett azonban a Szovjetunió, mint megszálló hatalom szempontjai is döntő fontosságúak voltak a földkérdés rendezésében. Ahogy arra korábban már utaltunk, Sztálin nem Magyarország azonnali szovjetizálását, hanem egy fokozatos hatalomszerzést várt el Rákosiéktól, melynek érdekében az MKP vezetése a szalámitaktikát alkalmazta a velük szembenálló erők megosztására és szakaszos felszámolására. Lássuk, miként valósult ez meg

⁷⁶⁸ KONCZNÉ NAGY Zs. 2001. 24. p.

⁷⁶⁹ PIL 274/8/5. 1945. március 15.

⁷⁷⁰ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozata már 1944. december 22-én meghirdette a nagybirtokok felosztásának szükségességét. NEMES D. 1955. 202. p.; A földreform szükségességét még a KALOT jezsuita vezetői is felvetették a háború előtt, bár az a javaslatuk, hogy a katolikus egyház álljon ennek élére, nem talált pozitív fogadtatásra a püspöki karban. A KALOT társalapítója, Nagy Töhötöm emlékei szerint: „Magyarországnak ebben az időben kb. 9 millió lakosa volt, és abból csaknem 4 millió a paraszt. Ebből a négymillióból [...] Három millió koldus. Ezek voltak az örökös bérese, mert a véletlen oda dobta őket a világra, [...] P[áter] Kerkaival mi ketten összeesküdtünk ez ellen [...] kifejezetten a földreform gondolatával jöttünk, és hirdettük is az ország minden szögletében, főleg annak a hárommillió koldusnak, s mivel annyi feddést kaptunk ezért, [...] elhatároztuk, hogy az egész kérdést nyíltan a püspöki kar elé vesszük. [...] számolnunk kell azzal, hogy a magyar egyháznak ezeket az óriási birtokait inkább előbb, mint utóbb el fogják venni, s mi ott fogunk állni szegényen, kifosztva, dicstelenül. Menjünk eléje a biztos fejleményeknek. Adjunk földet a hárommillió parasztnak, aki bennünket ezért szentnek, megváltónak fog tartani, és olyan katolikussá lesz, mint soha életében még nem volt. [...] Ugyanakkor a birtok fölosztása nem lesz ingyenes. Harmincéves törlesztésre lenne átadva kisebb parasztszövetkezeteknek, [...] és a dicsőség mellett még hasznunk is lenne. [...] P. Kerkai elsőrendű szónok volt, [...] Már-már vaslogikával a konklúzió közelébe ért, amikor az egyik püspök [...] magasra lendítette a karját, és harsány, parancsoló hangon közbekiáltott: »Ki ne mondja azt a szót!« – S az a szó [...] a »földreform« volt. Nem is mondta ki, de nem is volt rá ideje, mert egy másik püspök felállt, és röviden csak annyit mondott: »Tudjuk, hogy el fogják venni, de mi majd elmondhatjuk, hogy mi nem adtuk oda.« [...] a tehetetlen dühtől csaknem sirtunk. [...] a magyar jezsuiták között elterjedt, ha valaki mondott valami ostobaságot vagy olyasmit, ami kellemetlen volt, harsányan fölkiáltottak a többiek: »Ki ne mondja azt a szót!«” NAGY T. 1990. 119-123. p.

a földosztás esetében, s milyen politikai megfontolások álltak annak háttérben.

A legfontosabb politikai okot az MKP országos vezetőségének tagja, Kállai Gyula szavai utólag így foglalták össze: „*A földreform megsemmisítette a nagybirtokrendszert és ezzel kihúztuk a feudális reakció lába alól a talajt. Azzal, hogy a nagybirtokos osztályt gazdasági létalapjában semmisítettük meg, a reakcióra döntő csapást mértünk.*”⁷⁷¹ Rákosi Mátyás némileg költőibben, ugyanezt így fogalmazta meg: „*a régi, reakciós földbirtokosok zöme még a földreform előtt együtt menekült a németekkel s így mutatta meg, hogy idegen a magyar néptől. A történelmi események kemény szele most lefújja őket a nemzet testéről s földjük, melyből oly görcsösen zárták ki a falu szegénységét, most végre azok kezébe jut, akik évszázados verejtékükkel és munkájukkal kiérdemelték.*”⁷⁷² Az MKP célja tehát az volt, hogy létalapjában semmisítse meg egyik fő politikai ellenfelét, a földesúri osztályt. Ugyanakkor másik célpontjukat, a katolikus egyházat is jelentősen meggyengíthették, hiszen annak nagybirtokai sem kerülhették el felosztásukat.

A gazdagparasztság passzivitását azzal kívánták biztosítani, hogy földjüket 200 holdig meghagyták és a nagybirtokok megszűnésével ideiglenesen piacvezető helyzetbe hozták őket.⁷⁷³ E birtokhatár meghúzásával a középparaszti rétegnek, vele az FKGP-nek kívántak engedményt tenni.⁷⁷⁴ Szükség volt erre a később „kulákként” megbélyegzett rétegre azért is, hogy szakismereteik és az újbirtokosokénál jobban felszerelt gazdaságaik révén a mezőgazdasági árutermelés folyamatosságát fenntartsák, ami nem csak az ország lakosságának, de a hazánkban állomásozó nagyszámú szovjet haderő ellátásának is alapját képezhette.⁷⁷⁵

Eközben több százezer nincstelen, illetve törpebirtokos embernek szándékoztak néhány holdnyi földet juttatni, így megszerezve támogatásukat.

A kommunisták tehát nem azért osztottak földet, mert úgy gondolták, hogy a kisbirtok jobb a kolhoznál, hanem azért, mert egyrészt így leszámolhattak a földesúri osztállyal, másrészt mert szükségük volt a szegényparasztság tömegerejére az előttük álló politikai küzdelmekben. A Tanácsköztársaság tapasztalatai alapján is érzékelték, hogy a legnépesebb

⁷⁷¹ PIL 274/22/1. 1945. június 2.

⁷⁷² PIL 274/13/23. 1945.

⁷⁷³ PIL 274/8/5. 1945. március 15.

⁷⁷⁴ A fiatal kigazdák reformelképzeléseiről a jászberényi Mizsei Béla például így nyilatkozott: „*Mi a szociális kérdés megoldását nem ellenezük, sőt az egész magyar ifjúság, a népi írók könyveit olvasva, valósággal át volt itatva a reformtörekvések szellemével – társadalmi hovatartozástól függetlenül. [...] Nem németbarát, illetve nem német fasiszta mintára, hanem inkább az északi államok mintájára gondoltuk a magyar társadalom megreformálását, a társadalmi válaszfalak lebontását, illetve a társadalmi csoportokból való kiemelkedést. Ezért is aggasztott bennünket a szovjetek közeledése [a keleti fronton], magyarán mondván: féltünk a sztálinizmustól, s a történelem igazolta féltelmünket.*” MIZSEI B. 2006. 15. p.

⁷⁷⁵ Irányelvek a Magyar Kommunista Párt gazdaságpolitikájához, 1948. febr. 12. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. 1979. 543. p.

társadalmi csoport támogatását csak egy földosztás révén lehet megszerezni.⁷⁷⁶ A földkérdés megoldási módjánál ezért levették napirendről a nagybirtokok szocializálását, szövetkezetekké alakítását, ehelyett a paraszttömegek igényeinek figyelembevételével, vagyis földosztással igyekeztek tartalommal megtölteni a „munkás-paraszt szövetség” ideáját.⁷⁷⁷

A végül megvalósult földreform-tervezetet az 1939-ben megalakult, elsősorban szegényparaszti bázisú Nemzeti Parasztpárt dolgozta ki, melynek vezetésében a népi írók jeles képviselőit is ott találjuk. 1945. január 14-én bemutatott tervezetükkel célként szemeik előtt elsősorban a teljesen nincstelen, illetve törpebirtokos parasztság földhöz juttatása lebegett.⁷⁷⁸

A koalícióba tömörült pártok egyeztetését követően végül valamennyien elfogadták az NPP földreform-javaslatát és azt, hogy a nemzetgyűlés összehívása és törvényalkotás helyett kormányrendeletben intézkednek a megvalósításról. E rendeletet 1945. március 15-én Nagy Imre, kommunista földművelésügyi-miniszter hirdette ki, majd a Magyar Közlöny március 18-i számában meg is jelent „*A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról szóló 600/1945. Me. sz. rendelet*”.⁷⁷⁹ Ezen jogszabály és a későbbi földreformmal kapcsolatos rendeletek⁷⁸⁰ értelmében teljes egészében igénybe veendő volt minden 1000 kat. holdat meghaladó földbirtok, továbbá az 1000 holdnál kisebb úri birtokok 100, paraszti birtokok 200 kat. hold feletti része. Igénybe lehetett venni az 1939. szeptember 1. után vásárolt ingatlanok 5 kat. hold feletti részét is, amennyiben az nem létfenntartást szolgált. Emellett a hazaárulók, a nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetők, Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök esetében lehetőség volt földek elkobzására is nagyságra való tekintet nélkül.⁷⁸¹ A „földreform [...] nemcsak a földet sajátította ki, hanem a nagybirtok összes élő és holt felszerelését is és ezeket szintén a parasztság birtokába juttatta.”⁷⁸²

A földosztás gyakorlati lefolyását 1945-ben leginkább a gyorsaság és a radikalizmus

⁷⁷⁶ ROMSICS I. 1999. 309. p.

⁷⁷⁷ Mezőtúri visszaemlékezők hangsúlyosan meséltek arról, hogy korábban a nyilasok is azzal igyekeztek támogatást szerezni maguknak a szegényparasztság körében, hogy „40 kh földet fognak osztani a nincstelen parasztságnak.” A helyi baloldaliaknak nem kis fáradságába került annak bebizonyítása, hogy „Magyarországon nincs is annyi föld, hogy minden egyes földnélküli szegény-parasznak 40 kh földet tudjunk adni.” Pontosan értették, hogy „a nyilasok a maguk céljainak elérése érdekében eszközül használják fel a szegény-parasztságot.” Saját későbbi földosztó politikájukat és szegényparaszti bázisuk tömegerejének felhasználását már egészen másként értékelték. MNL JNSZML XXXV. 57. M/14.

⁷⁷⁸ SOMLYAI M. 1965. 33. p., 45–47. p.; Az MKP részben azért támogatta az NPP földreform tervezetét, hogy ezzel is hátráltassa a rivális SZDP vidéki térnyerését. Utóbbi saját, 1930-as agrárprogramját tekintette volna kiindulási alpnak és sértve érezte magát, hogy a fiatal parasztpárt javaslata valósult meg. TÓTH I. 1991.

⁷⁷⁹ SOMLYAI M. 1965. 44. p.

⁷⁸⁰ 600/1945.M.E., 5600/1945.F.M. és 33000/1945.F.M. rendeletek

⁷⁸¹ A németekkel szembeni ellenállásban résztvevők viszont 300 kat. holdig mentesíthették birtokaikat. SOMLYAI M. 1965. 47. p.

⁷⁸² *Jászsági Szabad Nép*, 1945. július 22.

jellemezte, melynek részben politikai, részben gazdasági okai voltak. Egyrészt siettetten az MKP vezetését azon megfontolás, hogy a front elől elmenekült földesurak birtokait még távollétükben oszthatták ki, mielőtt azok hazatérve, soraikat rendezve felléphettek volna ez ellen. De legalább ennyire fontos volt az a gazdasági szempont is, hogy érdekeltté tegyék a földműveseket a mezőgazdasági munkák újrakezdésében, folytatásában, hiszen még a legalacsonyabb nívón termelő újbirtokosok várható önellátása is csökkenthette az ellátatlanok számát.⁷⁸³

Sietni kellett tehát, hogy a kiosztandó földek új tulajdonosai még idejében vetni tudjanak, és el kellett kerülni azt is, hogy egy túlonként lassú földosztás következtében egyesek leálljanak a tavaszi mezőgazdasági munkákkal attól való félelmükben, hogy esetlegesen másnak juttatandó földön, más hasznára dolgoznak.

A földosztás mielőbbi megkezdése érdekében a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt helyi funkcionáriusai több településen már a földreform-rendelet 1945. márciusi 15-i megjelenése előtt, a pártszervezéssel egy időben hozzáláttak a határ és a rászoruló földigénylők összeírásához,⁷⁸⁴ illetve demonstrációkat is szerveztek, ahol a földosztást követelő memorandumokat fogadtattak el az összegyűltekkal. Ezeket azután parasztküldöttségekkel juttatták el az ekkor még Debrecenben ülésező Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz.

Tehát még tartottak a politikai egyeztetések Debrecenben, amikor ezek az alföldi parasztküldöttségek sorra megérkeztek Debrecenbe, hogy a földreform mielőbbi megindítását kérjék. 1945. január 20-án Jász-Nagykun-Szolnok vármegye nagykunsági településeinek 12 fős küldöttsége az első egyike volt. „Kenderes, Karcag, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve, Kisújszállás nagykunvárosok, a Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok: a Független Kisgazda Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Kommunista Párt. A küldöttek emlékiratban követelték a kormánytól a 100 holdig terjedő földreformot, a népbíróság felállítását.”⁷⁸⁵ Az ország már szovjet megszállás alatt álló részeiből sorra érkező küldöttségeket az MKP és az NPP egy „népmozgalom” kibontakozásaként értékelte.

⁷⁸³ A Debrecenben székelő Földművelésügyi Minisztérium már 1945. január 25-én felhívással fordult a „magyar föld népéhez”, hogy senki ne várjon „biztatást vagy kényszert a termelő munkára, hanem saját maga, családja és a nemzet érdekében szívvel-lélekkel, minden ereje megfeszítésével végezze a termelő munkát. [...] meg kell tenni mindent, hogy a magyar föld megműveletlenül ne maradjon.” MNL JNSZML IV. 417. 270/1945.

⁷⁸⁴ Karcagon a FÉKOSZ szervezésekor a földigénylőket és az elmenekült birtokosokat is összeírták. Tavasszal már kész listákkal rendelkeztek. Az MKP földosztást követelő röpcédulákat is nyomtatott. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.; A képviselőtestület 1945 elején arról határozott, hogy „az elmenekültek földjét minden ellenszolgáltatás nélkül a nincstelen földmunkásoknak juttatja erre a gazdasági évre. [...] A földreform során az jöhet elsősorban számításba, mint földhöz juttatandó, aki a most neki adott földet tisztességesen megmunkálja.” Karcagi Napló, 1945. március 3. Demokratikus Magyarországot!; Több településen is előfordult „kisbérletek” osztása. NEMES D. 1955. 206. p.

⁷⁸⁵ SOMLYAI M. 1965. 40. p.

1955-ben készült művében Nemes Dezső ugyanakkor még büszkén hirdette, hogy „Ezeknek az akcióknak a kommunista párt állt az élén, a kommunista párt szervezte és ösztönözte,” majd más megfogalmazásban azt írta, hogy „A gyűléseket, küldöttségeket és a földreformot követelő egyéb fellépéseket a kommunista párt kezdeményezésére szervezték, de közösen a parasztpárttal, a szociáldemokrata párt, és sok helyen a kisközségi helyi szervezeteivel is. Igen aktívan részt vett mindebben a Földmunkások Szakszervezete, amelyet a felszabadulás után országsszerte megszervezték.”⁷⁸⁶

Egy évtizeddel később született művében, Somlyai Magda viszont már úgy fogalmazott, hogy „A földreform végrehajtásának időpontjáról és radikalizmusáról szóló vitába bekapcsolódtak a felszabadult vidékek szegényparaszti is. Ők természetesen azonnali, széles körű földreformot követeltek. Határozott fellépésük hozzájárult ahhoz, hogy a földreform ügye nem fulladt meddő vitákba. A Kommunista Párt programjának, valamint az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatának nyilvánosságra hozatala után a szegényparasztiok nyíltan, felelős fórumok előtt is jelentkeztek az addig csak egymás között tárgyalt nézeteikkel, kívánságaikkal.” Ezt követően is „Hódmezővásárhely népe”, „a földigénylők közössége”, „paraszti küldöttségek”, „Szolnok megye szegényparasztiainak képviselői”, „Balmazújváros szegényparasztiái”, „a létbizonytalanságban élő szegényparaszti”, vagy épp „a Viharsarok parasztsága” megnevezésű csoportok azok, akik a mondatok alanyaiként cselekednek. Ők keresték fel „a földművelésügyi minisztert, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt vezetőit, és sürgették a földreformot.”⁷⁸⁷

Az, hogy az MKP, az NPP és a Földmunkások Szakszervezet falusi szervei „elsődrendű feladatuknak tekintették a földreform szorgalmazását”, csak ezt követően kerül említésre, de ekkor is úgy, mintha a pártok helyi gyűlései és határozatai a parasztküldöttségek mellett, tehát mintegy azoktól függetlenül biztosítottak volna fórumot a szegényparaszti otthoni

⁷⁸⁶ NEMES D. 1955. 204. és 208. p.; A gyűlések egyik kommunista szónoka, Kállai Gyula, a technikai feltételekről és a hallgatóság hangulatáról azt írta visszaemlékezésében, hogy „Egy-egy gyűlésre sok ezer, sőt nagyobb községekben tízezernél is több ember jött össze. A gyűlés hírére a szomszédos helységekből is felkerekedtek. [...] szabad ég alatt. Akkor is, ha esett, ha fűjt. [...] ezeken a gyűléseken nem voltak mikrofonok, s hiányukat hangerővel igyekeztünk pótolni. [...] Kemény fagyban, tíz- tizenöt fokos hidegben került sor a kisújszállási nagygyűlésre is. Zsírfolásig megtelt a hatalmas főtér. Hárman beszélünk: Kovács Kálmán, [...] Révai József és én. A kiskunok [helyesen nagykunok] kővé dermedten hallgattak [sic!], csak a hó ropogott a csizmájuk alatt. Pedig a gyűlést megnyitó Kovács Kálmán mindent megtett, hogy szétörje a hallgatás bilincseit. [sic!] De hasztalan! Ez sem tudta megtörni az ajkak bilincselő csendet. Pedig de nagy erők s milyen súlyos gondolatok hánytorogtak ezekben az emberekben. Ezek kiszabadításához kellett volna megtalálni a kulcsot. De hogyan? Ezt kellett most megtanulni. Tovább jártam a [...] városokat és falvakat. [...] Kifejtettem, [...] miért kell az ezeréves per megoldását inkább földreformmal és nem mindjárt nagy szövetkezeti gazdaságok megteremtésével kezdeni, mint 1919-ben. Akkor még azt a kifejezést használtuk [értsd: a kommunisták]: Egészséges kisbirtokrendszert akarunk! [...] Nem volt könnyű dolgom.” Szavai is bizonyítják, hogy a földosztást nem a tömegek spontán megnyilvánuló követelése katalizálta, hanem épp ellenkezőleg, a pártok szónokai győzködték a szegényparaszti tömegeit. KÁLLAI Gy. 1984. 114-115. p.

⁷⁸⁷ SOMLYAI M. 1965. 40-41. p.

szervezkedéseinek.⁷⁸⁸

A földkérdésben megnyilvánuló népakarat és aktivitás bizonyítására Somlyai Magda meghivatkozta például az NPP kunszentmártoni szervezetének jegyzőkönyvét is, melyről elmondja, hogy *„1945. január 28-án, helyi szervezetének megalakulásakor ugyancsak a földreformmal foglalkozott. A megválasztott titkár mindjárt ismertette a Nemzeti Parasztpárt földreform-tervezetét, amelyet a jelenlévők megvitattak és elfogadtak.”*⁷⁸⁹

Az eredeti jegyzőkönyvben azonban csak annyi áll a gyűlés 4. pontjaként feljegyezve, hogy *„A titkár ismerteti a Parasztpárt földreform-javaslatát és kéri a jelenlévőktől, hogy azt tegyék magukévá.*

*ad.4./ A jelenlévők az előadott javaslatot magukévá teszik.”*⁷⁹⁰

Az események utólagos interpretációjakor a pártvezető által előadott központi terv egyetértő elfogadása mind egyező elemek a forrás és Somlyai elbeszélése között, de a tagság aktivitását sejtető megfogalmazásmód a „vita” hozzátoldásával és a többi napirend mellőzése már inkább a történeti képzelet megnyilvánulása.⁷⁹¹

A parasztküldöttségek és az MKP szerepének fenti példákkal illusztrált jellemzésében tehát már megmutatkozott az az emlékezetpolitikai igyekezet, hogy a központi pártirányítás helyett a népmozgalom jelleg kapjon nagyobb hangsúlyt.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a kommunista veteránok visszaemlékezéseiből egyáltalán nem a Somlyai Magda képviselte „népi kezdeményezés”, hanem sokkal inkább a Nemes Dezső által lefestett „központi pártirányítású” akciók képe rajzolódik ki.

Arra a kérdésre, hogy *„megelőzték-e a földosztást politikai gyűlések”,* a karcagi párttitkár, Tüdös Imre azt felelte visszaemlékezésében, hogy *„ez csak természetes dolog, hogy igen sok politikai gyűlést szerveztünk és tartottunk. [...] A gyűlések sokaságát szerveztük meg.”*⁷⁹² Ők ráadásul igen konfrontatív stílusban rendszeresen átmentek más pártok helyiségeibe is, és ott is agitáltak, vitatkoztak a földosztás érdekében. Tüdös tapasztalatai szerint a módosabb iparosok egyáltalán nem támogatták őket, a kisiparosok, akik segéd nélkül

⁷⁸⁸ SOMLYAI M. 1965. 41. p.

⁷⁸⁹ Uo.

⁷⁹⁰ MNL JNSZML IV. 407. 1912/1945

⁷⁹¹ A gyűlésen jelenlévők az ezt megelőző és követő előterjesztéseket, a pártvezetőség megválasztásáról, a párttagok felvételéről, a havi tagdíjról, s az önkormányzat, illetve a nemzeti és az igazoló bizottságok működéséről a jegyzőkönyv tanúsága szerint ugyanígy, érzelmekre és aktivitásra utaló jelzők nélkül tették magukévá, míg a 6. napirendi pont elfogadásakor egyedülként érzelmekre utaló jellemzést találunk a tagság reakciójáról: *„6./ Titkár a jelenlévőknek a pártokba való szervezkedés fontosságát hangoztatja, hogy a demokratikus rendszerbe mindenkinek kell egy párthoz tartozni. Hogy így tömörülve támogassa a diadalmas Vörös Hadsereg előre jutását, a békekötés után pedig minél előbb felépíthessük országunkat. ad.6./ Jelenlévők a titkár előterjesztett javaslatához lelkesedéssel hozzájárulnak.”* A lelkesedés létének, avagy rögzítésének okai sokrétűek lehetnek, ugyanakkor a jegyzőkönyv egyértelműen ezt a pontot és nem a földreform-javaslat elfogadását emelte ki így módon. MNL JNSZML IV. 407. 1912/1945

⁷⁹² MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

dolgoztak, részben támogató, részben passzív magatartást tanúsítottak, míg az iparos-segédék és a földnélküli parasztok 99%-a lelkesedett a földreform gondolatáért. A módosabb parasztgazdák „erősen passzív magatartást tanúsítottak.”⁷⁹³ Az egyházak helyi vezetői, különösen a földosztásban többségében negatívan érintett református presbitériumi tagok természetesen „nem a legkedvezőbbben” foglaltak állást, bár nyíltan egyikük sem merte ellenezni a földreformot. Egyes lelkészek és papok ráadásul már a háború alatt exponálták magukat kommunistaellenes nézetek hangoztatásával, ami célponttá tette őket és saját személyük védelmére kellett, hogy fókuszáljanak.⁷⁹⁴

A politikai mozgatórugó szempontjából különösen érdekes, hogy miután Szolnokon Tisza Józsefet megválasztották megyei párttitkárrá és nagyobb lendületet vett a vidéki pártszervezés, a vidéket járó megyei bizottsági tagok, mint „parasztszervezők” határozták meg magukat. Feladatuk hangsúlya a pártszervezésről csakhamar a földosztás előkészítésére helyeződött: „Hárman végrehajtottunk lényegében egy ideiglenes földreformot. /Ragó Antal, Tisza József és Polónyi Szűcs Lajos./” Utóbbi szavai szerint hozzá „tartozott a szolnoki és a jászapáti, jászberényi járás, [tehát a Tisza jobb partja] Tisza Józsefhez a karcagi és a kunhegyesi járás, Mezőtúr, Túrkeve, [vagyis keletre a Nagykovács] Ragó elvtárs pedig végrehajtotta a földreformot Törökszentmiklóson, a törökszentmiklósi járásban, a tiszauji járásban és a kunszentmártoni járásban és Szolnok városban hajtott végre. [Tehát Szolnokon és attól délre, a Tiszazugban.] Kaptunk szovjet kocsit, odamentünk [...] a főjegyzőhöz [...] papíron kértük a kimutatást arról, hogy mennyi birtokos van helyben, mit lehet osztani, mennyi a földigénylő, mekkora a családjuk, körülbelül mennyit tudunk adni nekik.”⁷⁹⁵

Ragó maga is úgy jellemezte a földosztás kibontakozásának kronológiáját, hogy előbb felutazott Debrecenbe az Ideiglenes Nemzetgyűlésre, melynek ő is tagja volt, mint a szakszervezetek szolnoki küldöttje, ahol már ekkor napirendre került a földosztás, majd 1945 január elején Szolnokon beszámolót tartottak a debreceni történésekről, az Ideiglenes Kormány megalakulásáról, s csak ezután fogtak hozzá „nagy ambícióval” a pártszervező munkához, melyet összekötöttek a földosztás kérdésével. Mint mondta: „Én először gyalog mentem ki Rákóczi falvára a párt megalakulására. Később szereztem egy rossz lovat, egy ócska kocsit, nagy vöröskeresztet festettem rá, mert úgy könnyebb volt a közlekedés és hirdetem az ígét: azé a föld, aki megműveli, szántsanak, vessenek, hogy legyen az országnak

⁷⁹³ Megjegyzendő, hogy a két háború között a karcagi illegális kommunisták maroknyi csoportja is iparos-segédékből állt. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

⁷⁹⁴ Karcagon például Lecső József református lelkész szerkesztette a városi hírlapot a szovjetek bevonulása előtt. Orosz Pál katolikus pap, a KALOT helyi szervezője pedig sorra járta a kaszinókat és nyilvános helyeket, s azokban előadásokat tartott a bolsevizmus rémtetteiről. Lecső József elhagyta az országot, Orosz Pált pedig népbírói perben ítélték el, majd később más vidékre került. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

⁷⁹⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

kenyere.” Csak ezt követően nyújtottak be memorandumot a földreform megvalósításáért. *„Február 4-én Szolnokon 4000 főnyi közönség küldöttséget választott, hogy az [...] Ragó Antal nemzetgyűlési képviselő vezetésével – a miniszterelnöknél és a földművelésügyi miniszternél adjon hangot a nép földigényének.”* Az események sorrendje és elbeszélése tehát nem a spontán népakarat előtt meghajló politikusok, hanem épp a pártpolitikusok által irányított akció képét tükrözi.⁷⁹⁶

A nagykunsági városok 12 fős parasztküldöttségének történetén is sokat árnyal, ha alaposabban megnézzük a Somlyai kötetében közölt forrást. E szerint a Kisújszállási Nemzeti Bizottság 1945. január 9-én elhatározta, hogy egy küldöttséggel a földreform haladéktalan és radikális végrehajtását és a népbíróságok felállítását követelő memorandumot juttat el Debrecenbe a kormány tagjainak. Az erről szóló levelet Kisújszállás polgármestere, Herpai Sándor írta alá, kérve, hogy a Karcagi Nemzeti Bizottság is delegáljon valakit a küldöttségbe. Utóbbi testület Tüdös Imre bizottsági tagot jelölte ki.⁷⁹⁷ A memorandumot tehát a pártok delegáltjaiból álló Nemzeti Bizottság szavazta meg Kisújszállás polgármesterének előterjesztésére, a tömegek bevonása nélkül. Más városokban is a helyi Nemzeti Bizottság szavazott arról, kit delegáljon a küldöttségbe, szintén a tömegek feje fölött határozva és nem a népakarat nyomására.⁷⁹⁸ A felhívást pedig az MKP tagja, Herpai Sándor fogalmazta meg, s a Karcagról a parasztküldöttséghez csatlakozó Tüdös Imre is épp az MKP városi párttitkára volt. A küldöttek szegényparaszti származása felől nyilván kétség sem lehet, ugyanakkor feltűnő, hogy a memorandum felküldésével kapcsolatos valamennyi döntést zárt ajtók mögött, kizárólag a helyi pártszervek képviselői hozták meg. Az tehát itt sem valamiféle népmozgalom, hanem pártok által szervezett akció képét mutatja.

A pártirányítás elsődlegességét támasztja alá a földosztás kezdetéről szóló több más visszaemlékezés is. Ezekből kitűnik, hogy például Túrkevéen sem spontán, hanem konkrétan az MKP megyei párttitkárjának utasítására indult meg a földosztás valódi előkészítése. Kapás Rezső kripto-kommunista parasztpárti polgármester emlékei szerint *„még jóformán meg sem jelent”* a földreform rendelet, *„amikor Tisza József elvtársék megjelentek nálunk egy nagy teherautóval és hozták a nyomtatványokat. Tisza elvtárs kiadta az utasítást, hogy azonnal meg kell kezdeni a földosztást. Mi azonnal munkához kezdtünk. Egész éjszaka dolgoztunk. Számba vettük a kiosztásra kerülő földek mennyiségét. Összeállítottuk a földigénylők listáját.”* Hogy mennyire nem paraszti spontaneitás állt az események mozgásba lendülése mögött, mutatja azon megjegyzése is, miszerint *„Azt is meg kell mondani őszintén, hogy ezekben a napokban*

⁷⁹⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. R/1.

⁷⁹⁷ MNL JNSZML V. 103. 127/1945. Idézi: SOMLYAI M. 1965. 161. p.

⁷⁹⁸ Túrkevéről a kommunista Márki Gábort és Szokolai Gábort delegálta a Nemzeti Bizottság. MNL JNSZML XVII. 61. Jegyzőkönyv. 1945. január 11.

*bizony voltak olyanok, akik féltek a földosztástól. Volt, akire szinte rá kellett beszélni, hogy fogadja el a földet. Különösen az olyan földek esetében, amelyek nem nagybirtokok voltak, mert Túrkevéen nem voltak kimondottan nagy uradalmak.”*⁷⁹⁹

Mezőtúron a volt MKP párttitkár, majd akkoriban már szakszervezeti vezetőként dolgozó Maki József hasonló élményekről számolt be. *„Tisza József elvtárs a megyei bizottság titkára megfelelő kísérettel és a szükséges nyomtatványokkal közölte, hogy a földreformot 1945. április 5-én 12 órára Mezőtúron be kell fejezni. Megértve ennek szükségszerűségét, bár a technikai felkészültség és a lélektani előkészület hiánya [sic!] nehezé tette a munka gyakorlati keresztülvitelét”*⁸⁰⁰ az egyszerű földmunkások saját tudásuknak megfelelően elvégezték a földosztást.⁸⁰¹ Az aktuális párttitkár, Hodos János ezt annyiban egészítette ki, hogy: *„A pártvezetőség a Pártközponttól kapott figyelmeztetés alapján már a földreform törvény megjelenése előtt hozzáfogott a földosztás végrehajtásának előkészítéséhez. Maki Józsefet, Sipos Jánost, s még egy pár elvtársat bízott meg, kik megkezdték a földigénylők összeírását. S amikor a rendelet megjelent, az igénylők többsége már össze is lett írva.”*⁸⁰² Sőt, Hodos, aki 1945 januárjában más ügyben Debrecenbe utazott, már akkor instrukciókat kapott Rákosi Mátyástól, aki amellet, hogy általánosságban további harcra buzdította a mezőtúriakat, *„elmondta, hogy a párt célja a földosztás mielőbbi végrehajtása. Felhívta figyelmünket, hogy a párt Mezőtúron is erre kellően készüljön fel.”*⁸⁰³

Összegezve az imént idézett forrásokat, különös ellentmondás feszül tehát a szocialista emlékezetpolitika által hangoztatott toposz, vagyis *„a szegényparaszság földet követelő magatartása”*⁸⁰⁴ és az olykor utolsó pillanatokig félelmekkel, bizonytalansággal és hozzá nem értéssel küszködő, avagy központi elvárásra, vagy parancsra hivatkozó, azt teljesítő vidéki kommunisták emlékei között.

A fellelhető dokumentumokban ugyanis senki sem tett említést arról, hogy egy spontán szerveződő paraszti népmozgalom diktálta volna az események menetét, s hogy a kommunista és parasztpárti vezetők csak az események után kullogtak, vagy ahhoz utólag csatlakoztak volna. Épp ellenkezőleg, a pártközpontból kapott utasítások és biztatás hatására a helyi pártszervek által megvalósított politikai akciókat látunk, amelyeket a pártközpont és a későbbi emlékezetpolitika igyekezett a politikai vitákat elsőprő népmozgalomnak láttatni.

⁷⁹⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/2.

⁸⁰⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. M/1.; Somodi István, az NPP vármegyei titkára is úgy jellemezte a földosztást, melyben közreműködött, hogy *„Ez egy keserves, nehéz munka volt. El kell felejteni azokat a mítoszokat, amelyek ezzel kapcsolatban minden történelmi esemény után lábra kelnek.”* MNL JNSZML XIV. 20.

⁸⁰¹ Egy másik kommunista is azzal kezdte a földosztás mezőtúri eseményeinek elbeszélését, hogy *„1945 tavaszán felsőbb utasításra [sic!] a párt létrehozta a földosztó bizottságot.”* MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

⁸⁰² MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

⁸⁰³ Uo.

⁸⁰⁴ SOMLYAI M. 1965. 43. p.

A parasztküldöttségek „központilag utasításba adott, tehát politikailag irányított”, avagy „spontán népi” jellege közötti különbségtétel nem csupán hangulati kérdés, hiszen a nép követelésére hivatkozás a földkérdés rendezése körüli politikai harc eldöntésére alkalmas egyik eszközzé vált. Az MKP és az NPP vezetése éppen azért tartotta fontosnak ilyen küldöttségek Debrecenbe küldésének megszervezését, hogy azután ezeket a tömegek akaratának spontán megnyilatkozásaiként magyarázhassa és felhasználhassa a földreform megvalósításának felgyorsításában, mint ultima ratio. Természetes tehát, hogy az MKP igyekezett a politikai pártok vidéki delegáltjaiból álló küldöttségeket a politikai erőktől független, népi entitásként beállítani, melyet a pártpolitikusok alkotta kormányzat mintegy kívülről figyel. Tökéletes példája ennek azon nyilatkozatuk, hogy „a demokratikus kormányzatnak legfontosabb kötelessége [...] figyelni és számba venni, ami a népben végbemegy.”⁸⁰⁵

Mindez értelemszerűen nem mond ellent annak, hogy az alföldi szegényparaszatok tömegei ne várták volna a földosztást, s ne álmodoztak volna „virágzó mezőgazdaságról” és „jómódú” birtokos paraszti létről. A kommunista párt számára a későbbi politikai viták utcára vitele és a földhöz jutott újbirtokosok több száz, vagy olykor több ezer fős tömegdemonstrációival történő eldöntése épp azért volt lehetséges, mert a földosztást kívánó és a kapott föld védelmében erőszaktól sem visszariadó tömeg nagyon is létezett. De a földosztás alulról történt kezdeményezését és megindítását, a népmozgalomra hivatkozó korabeli kommunistapárti szövegeket és a földosztás erre épülő szocialista emlékezetpolitikai interpretációját feltétlenül érdemes kritikusan szemlélnünk.⁸⁰⁶

A parasztküldöttségek debreceni útjai és a jogszabályalkotást be nem váró előkészületek látványos megkezdése valóban döntéskényszerbe hozta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. A végül március 15-én elfogadott rendelet kihirdetését követően pedig a földosztás felgyorsítása érdekében immáron a közigazgatás helyi szerveire is fokozott nyomás nehezedett, melynek beszédes példája a szomszédos Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja által kiadott, de értelemszerűen országos elvárást tükröző alábbi körlevél. Ebben a földreform legradikálisabb, legszociálisabb és lehető leggyorsabb végrehajtására szólította fel

⁸⁰⁵ SOMLYAI M. 1965. 43. p.

⁸⁰⁶ Az ország szovjetizálását 1944 végétől datáló történészek álláspontját értekezésünk számos állításával cáfoljuk, ám e ponton megjegyezzük, hogy a földosztás spontán megindulásának elvetése nem cáfolja koncepciójukat, sőt abba is beilleszthető. Igaz, kutatásunk eredménye annak sem mond ellent, hogy a szovjetek számára 1944 végén a frontérdek volt elsődleges, a kommunisták számára pedig a pillanatnyi politikai érdekeik pragmatikus követése.; A földosztás spontán megindulásának képzete egyébiránt a legújabb történeti művekben is visszaköszön, még a párttörténeti sémák erősítésével egyáltalán nem vádolható Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala által rendezett Sorsfordítás című kiállításához kiadott tárlatvezetőben is azt olvashatjuk, hogy „Míg a háború Magyarország területén csak 1945 áprilisában fejeződött be, a földreformrendelet – az ország tiszántúli területein spontán módon megindult [sic!] földosztásokra hivatkozva – már 1945. március 17-én kihirdetésre került.” HORVÁTH G. K. et al. 2018. 11. p.

beosztottjait: „Mindazoknak a tisztviselőknek és vezetőknek, akiknek megadatott, hogy most már végre tényleg a magyar nép, a nincstelenek, az elesettek érdekeit szolgálják, elsőrangú feladata, hogy minden bürokratikus megkötöttségen túltéve magukat, támogassák a nemzetet ennek a lehető legfontosabb célkitűzésnek megvalósításában, [...] Öntevékenységet és lelkesedést várok az alárendelt valamennyi hatóságtól és annak minden egyes tisztviselőjétől, alkalmazottjától. [...] Azok ellen, akik a földreform végrehajtása tekintetében nem követnek el mindent, akik rendeletet, újabb és újabb utasításokat [várnak]; ahelyett, hogy öntevékenyen sietnének annak megvalósítását meggyorsítani, a törvény által rendelkezésemre bocsátott valamennyi eszközzel a lehető legkíméletlenebbül fogok eljárni.”⁸⁰⁷

Mivel a parasztság sok helyen még így is félt hozzákezdeni a földosztáshoz és a helyi közigazgatási vezetők között is akadtak olyanok, akik késlekedtek, ezért a kommunista párt a földreform rendelet megjelenését követően is nagy számban küldte vidékre kádereit, hogy a földigénylő bizottságok megalakítását és a földek kiosztását mindenhol felgyorsítsák. Ezirányú tevékenységükhöz a szovjet katonai városparancsnokok – a termelés mielőbbi megindításával saját csapataik ellátását biztosítandó – természetesen minden támogatást megadtak.⁸⁰⁸

A kommunista földosztók és a Vörös Hadsereg katonáinak együttműködésére érzékletes példával szolgál Földi István, kisújszállási születésű gazdasági cseléd, aki 1944 októberétől az ottani MKP szervezet titkára volt, fél évvel később, a földreform rendelet megjelenésekor a Jászság földosztási kormánybiztosa lett. Megbízólevelét Debrecenben, az ideiglenes földművelésügyi minisztériumban kapta kézhez, onnan hozta vissza egy szovjet katonai repülőgép Szolnokra. Visszaemlékezése így jellemezte a szovjet hadsereg közreműködését a földreform végrehajtásának lehető leggyorsabb elindításában:

„A szolnoki repülőtéren várt egy másik szovjet tiszt és egy tolmács. Beültünk a katonai dzsipbe és elindultunk a jászsági falvak felé. Mindenhol az előljáróságra, a községházára mentünk, a bírót és a főjegyzőt kerestük. Én igazoltam magam, elmondtam: az az igényünk, hogy ha két vagy három nap múlva ide visszajövünk, meghatározott időre, addigra hívják össze az embereket, a falu népét, hogy meghirdethessük a földosztást, és megválaszthassák a földosztási bizottságot. Amíg én beszéltem, a szovjet főhadnagy kitette a pisztolyát az asztalra, s amikor én befejeztem, ő megemelte, tenyeréhez ütögette a fegyvert és a tolmács útján közölte: ha nem lesz meg a kijelölt időre a nagygyűlés, ő idejön a községházára és lelövi a bírót is, a főjegyzőt is. Simán és rendben is ment minden, a gyűlést mindenütt megtartottuk, a pisztolyt nem kellett használni sehol, és én minden jászsági faluban elmondhattam: teljesült az

⁸⁰⁷ PIL 274/13/25. 1945. április 11.

⁸⁰⁸ Jászsági Szabad Nép, 1945. április 8.

*ezeréves vágyatok, éljete a lehetőséggel, ne féljete, a régi urak nem jönnek vissza, s ha visszajönnének, mi megvédjük a ti földeteket, mert az titeket illet meg... Hazaérve Kisújszállason is megalakítottuk a földosztási bizottságot, kiosztottuk a nagybirtokokat. Nekem is jutott kilenc hold, életemben először dolgoztam a sajátomon”.*⁸⁰⁹

A földosztás radikalizmusának okai közül az első és legfontosabb tényező kétségkívül az volt, ami Földi István imént idézett szavaiból is kitűnik, hogy a földreform végrehajtásában maguk a földosztásban részesülők is vezető szerepet játszottak. Az MKP részéről tudatos törekvés volt, hogy a reform lebonyolítását elsősorban az érdekelt szegényparasztságra bízzák. A nagybirtokok felosztásához a tömegek mozgósításának eszközeként tekintettek a községi földigénylő bizottságokra, éppen ezért sürgették azt is, hogy ezen bizottságok megalakításához azonnal lássanak hozzá, és annak tagjait a földigénylők saját soraikból válasszák meg: *„A földreformot csak úgy lehet végrehajtani, ha azt nem bizzuk rá kizárólag a hatóságokra, hanem maguk az érdekelt földmunkás- és paraszttömegek veszik a kezükbe. [...] Ennek a népi, paraszti tömegmozgalomnak a harci szervei a földigénylő bizottságok. [...] Később, az azonnal megalakítandó földigénylő-bizottságokat majd hozzá lehet igazítani a törvényes szabályokhoz. Addig pedig nem baj, ha a földigénylő bizottságok egyben-másban eltérnek a törvény által előírt formáktól.”*⁸¹⁰ Megjegyezzük, hogy a törvényi rendelkezéseknek e nagyvonalú kezelése nem csupán a földreform kezdetén, hanem végig annak lebonyolítása során áthatotta az MKP földosztással kapcsolatos politikáját. A paragrafusokon felülemelkedő, a törvénytelenéseket utólag törvényerőre emelő ars poeticájukra⁸¹¹ a jogállamiságról szóló alfejezetben már tettünk utalást.

Ugyanakkor politikai szempontokat is figyelembe véve próbáltak ügyelni arra is, hogy a földigénylő bizottságok ne váljanak kizárólag a falu nincstelenjeinek szervévé, ezért felhívták a párttagjaik figyelmét arra, hogy a földigénylő bizottságokba – működésük szélesebb társadalmi elfogadottsága érdekében – az igényjogosult kisgazdákat is vonják be.⁸¹² Ezzel együtt az MKP igyekezett különösen a helyi földigénylő bizottságok megalakítását úgy irányítani, hogy azokban saját emberei játszassák a döntő szerepet. Ezt alsóbb szerveiknek utasításba is adták:

„A földigénylő bizottságok megalakítását nem szabad rábízni az igényjogosultak ösztönös mozgalmára, hanem szervezni kell és irányt kell neki szabni. A szervezés és vezetés munkáját elsősorban a kommunista pártszervezeteknek és a földmunkás szövetség helyi

⁸⁰⁹ BICSKEI G. 1985. 82-83. p.

⁸¹⁰ PIL 38/-/1. 10-11. lap A földigénylő Bizottságok megalakításáról, 1945.

⁸¹¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 22-24. p. 1945. április 4.

⁸¹² PIL 38/-/1. 10-11. lap A földigénylő Bizottságok megalakításáról, 1945.

csoportjának kell végezniök. [sic!]”⁸¹³

A 600/1945-ös rendelet értelmében országos viszonylatban hármasszintű szervezetet kellett felállítani. Legfelsőbb szervként az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT), alatta a megyei földbirtokrendező tanácsok (MFT), helyi szinten a községi földigénylő bizottságok (FB) működtek. Az adminisztrációs és műszaki feladatok az ekkor felállított földhivatalokra vártak. A községi földigénylő bizottságok döntéseit előbb a megyei, majd az Országos Földbirtokrendező Tanácsnál lehetett megfellebbezni. Utóbbi elnöke a parasztpárti Veres Péter volt, de a tagok között szerepelt az Országos Földhivatal „jobboldali kisgazdaként” számon tartott vezetője, Kerék Mihály is, akit azonban sorozatos támadások érték baloldaltól.⁸¹⁴

A Jász-Nagykún-Szolnok vármegyei Földbirtokrendező Tanács élén Ragó Antal,⁸¹⁵ a Magyar Kommunista Párt megyei bizottságának tagja, ideiglenes nemzetgyűlési képviselő állt.⁸¹⁶ A megyei tanácsok összetételét a rendelet úgy szabályozta, hogy azok hét tagból álljanak. Ezek voltak a földművelésügyi miniszter által kinevezett egy mérnök, egy bíró és egy gazdasági szakember, a fennmaradó négy helyre pedig a megyei nemzeti bizottság, illetve a Földmunkás Szakszervezet delegálhatott a szegényparasztság érdekeinek képviseletére hivatott személyeket.⁸¹⁷ A megyei tanácsok feladata lett volna, hogy jóváhagyják a községi bizottságok elkobzási, felosztási javaslatát, illetve, hogy az OFT határozatainak helyi szinten érvényt szerezzenek. Mint látni fogjuk, a községi szervek öntevékenysége miatt az előbbi, míg ellenállásuk révén utóbbi sem ment minden esetben zökkenőmentesen.

A községi földigénylő bizottságok összetételét az alábbiak szerint szabályozták: minden 20 földigénylő után választhattak egy tagot, de minimum 5, maximum 30 főből állhatott a felállítandó szerv.⁸¹⁸

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy végül sikerült-e a kommunistáknak döntő befolyást szerezniük a helyi szervezetekben, akkor elegendő Ragó Antal egyik Jász-Nagykún-Szolnok vármegyéről szóló beszámolóját idézni: „*a Földig. biz.-ok 95%-a kommunista*”.⁸¹⁹ Ez azonban nem helyi sajátosság volt, hanem az ország több táján érvényesülő tendencia, amit Rákosi Mátyás Gerő Ernőhöz írott levele is alátámaszt: „*több oldalról halljuk, hogy a földosztást lényegében a Kommunista Párt és a Földmunkás Szakszervezet végzi, ami természetesen elriasztja a törpebirtokosok és kisgazdák egy részét. [...] ennek a vonalnak a*

⁸¹³ Uo.

⁸¹⁴ PIL 274/13/21. 1946. január 15.

⁸¹⁵ Az MKP belső gazdálkodását vizsgáló revizori jelentésből tudjuk, hogy a megyei földbirtokrendező bizottsági elnöki járulékát a megyei pártbizottság pénztárába rendszeresen befizette. PIL 274/26/34. 1946. június 22.

⁸¹⁶ Az MFT tagja lett továbbá a szintén kommunista Janó János kisújszállási és Földi Mátyás szolnoki földmunkások, a baloldali kisgazda Guba Mihály, dr. Szendrei Ferenc jogi szakértő, Csépai Dezső mérnök. Földi Mátyást 1946. június elején Vankó János, június végén Bohács József váltották. MNL JNSZML XVII. 503.

⁸¹⁷ SOMLYAI M. 1965. 50. p.

⁸¹⁸ Uo. 49. p.

⁸¹⁹ PIL 274/8/15. 1946. június 22.

túlhajtása komolyan megnehezíti az amúgy is nehéz objektív viszonyok közt (nincs iga, nincs vetőmag, nincs szerszám stb.) folyó földosztást. [...] A Ti munkátokban is erősen hangsúlyozni kell a többi pártok bevonásának szükségességét a földreformba, valamint azt, hogy a középbirtokosok is kapjanak földet. Sajnos vidéki elvtársaink gyakran nagyon merevek, nem egyszer hatalmaskodók és meg van bennük az a tendencia, hogy kissé erőszakosak is, magukhoz ragadják e kérdésben a vezetést és ezzel ártsanak a földosztásnak és részben izolálják a pártot.”⁸²⁰

Rákosit természetesen nem a kommunisták túlzott vezető szerepe, sokkal inkább pártja elszigetelődése, az ekkor a pártvezetés által kívánatosnak tartott népfront politika, a demokratizmus látszatának teljes mellőzése aggasztotta, valamint az, hogy az ebből következő kisebb társadalmi támogatottság okán lassabban tudják csak végigvinni a földosztást, és a későbbi nehézségekért is csak őket teszik majd felelőssé. Ezért minden követ meg is mozgattak, hogy legalább szimbolikusan bevonják a többi párt vezető politikusait. Tildy Zoltánt (FKGP), Szakasits Árpádot (SZDP), Kovács Imrét (NPP) mezőgazdasági városokban megrendezett közös népgyűléseken léptették fel. Ennek előre kalkulálható korlátozott eredményességéről tanúskodik az alábbi jelentés: „Mindezek dacára azonban, valóban csak a Nemzeti Parasztpárt kapcsolódott be a földreform végrehajtásába. A többi pártok részt vettek ugyan a népgyűléseken, beszédeket tartottak a földreform mellett, de cselekvően nem vettek részt.”⁸²¹

A politikai ellenállás leszerelését célozta volna az is, hogy a kommunista pártvezetés kezdettől fogva igyekezett meggyőzni alsóbb pártszerveit a többgyermekes kisgazdák, vagy épp a szegényebb alsó papság egyes tagjainak juttatandó föld propagandisztikus hasznosságáról.⁸²²

Ennek megértetése nem mindenhol sikerült. Azt, hogy a földek kiosztásakor a felsőbb direktíva ellenére olykor a pártállást is diszkriminatívan figyelembe vették, egy jászberényi napszámos panasza egyértelműen alátámasztja: „engem onnan brutálisan elutasítottak, sőt még kigúnyoltak is azzal, hogy gomblukamban kisgazdapárti jelvény lévén, hogy jövök én ahhoz, hogy földet igényeljek. [...] sajnálattal kell megállapítanom azt, hogy Jászberényben Kisgazda pártiak sokféle ürügyet találva arra, földhöz juttatásban egyáltalán nem részesültek. Sőt tudomásom van arról, hogy ha kapott is Kisgazda párti érzelmű, az csak úgy sikerült, ha

⁸²⁰ PIL 274/7/25. 1945. március 27.

⁸²¹ PIL 274/7/34. 1945. június 9.

⁸²² PIL 274/13/23. Keltezés nélkül; Az OFT elvi álláspontja is az volt ebben a kérdésben, hogy azok a szegény egyházközségek, amelyeknek saját földingatlanuk nem volt és az egyházi kiadásokat kegyúri birtok sem fedezte, vagy a kegyúri birtok megváltás alá került, földingatlant igényelhettek. A plébános javadalmazására legfeljebb 15 kat. holdat, a kántor javadalmazására legfeljebb 10 kat. holdat. A juttatott ingatlanokat azonban nem az egyes javadalmazások, hanem az egyház telekkönyvi tulajdonába kellett adni. PIL 274/13/21. 1945. június 13.

*belépett a Kommunista Pártba, Szociáldemokrata Pártba, vagy a Paraszt Pártba. Sőt előfordult még olyan dolog is, hogy amikor az ilyenek érzelmüknek és gondolkodásuknak megfelelően, a föld megkapása után visszaléptek a Kisgazda pártba, megpróbálták a kiosztott földet tőle visszavenni.*⁸²³

A pártpreferencia érvényesülése részben annak is következménye volt, hogy a földigénylő bizottságok elnökeinek megválasztása általában közfelkiáltással történt a földigénylők által, akiknek többsége eleve a földosztásban aktívabb, a községek nincstelenjeit tömörítő Kommunista, vagy Nemzeti Parasztpárt tagja volt, legritkább esetben pedig pártonkívüli.

Utóbbi csoportba tartozó és látványos visszaélésektől mentes működést kifejtő, alapjaiban kivételes ellenpéldaként említhető a jászalsószentgyörgyi Somogyi István, aki a földosztás kezdetén még *„semmilyen pártnak, sem szervezetnek nem volt tagja. A szegény sorsú emberek bátor szókimondásáért tisztelték, szerették. Sokan hallgattak szavára. [...] Nem tudott részt venni a gyűlésen, de távollétében is megválasztották a földosztó bizottság elnökének.*⁸²⁴

Bár – a kisközösségek léptékéhez mérten – az elnöki pozícióval komoly hatalom járt, de egyúttal komoly felelősség is, mely tisztességes munkavégzés esetén jelentős anyagi és lelki terhet is jelentett. Utóbbiaktól szabadulni sem volt könnyű. A helyzet komplexitását őszinte szókimondással foglalja össze az imént idézett forrás folytatása: *„Ezért a munkáért sem fizetést, sem elismerést nem kapott. A családnak ebben az időben sokat kellett nélkülözni, az édesapa távolléte és keresethiánya miatt. Illetékeseknek említette problémáját, de csak annyi volt a válasz, hogy közkívánatra választották, és ez megtisztelő feladat. [...] A földosztásnál Somogyi Istvánt sok nép vette körül. Még levegőt is alig kapott, mondotta, amikor a földigénylők, földbirtokosok sokaságán végignézett. [...] Voltak nehéz napok, illetve éjszék is. Somogyi István ablakát verték, a kerítését rugdosták. Kiabálták, hogy megölünk, ha nem adsz nekünk is földet. [...] családja nélkülözött, ő pedig minden idejét feladatának teljesítésére fordította.*⁸²⁵ Mindez együtt már neki is sok volt, ezért bejelentette lemondását elnöki megbízatásáról. Csakhogy helyette senki sem vállalta fel a felelősségteljes feladatokat. Így végül *„Tóth Lajos bizottsági tag a tömeg elé állt, és hangosan kiáltotta: Akit közkívánatra választottak meg, az nem mondhat le! Aki egyetért azzal, hogy maradjon Somogyi István a földosztó bizottság elnöke, álljon tőlem balra! Aki nem akarja: Álljon tőlem jobbra! Mindenki balra állt. [...] Az egyhangú szavazattal megerősítették Somogyi Istvánt beosztásában. Nem*

⁸²³ MNL JNSZML XVII. 503. 1945. november 19.

⁸²⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. S/20.

⁸²⁵ Uo.

volt mit tenni, még a házhelyek kiosztását is ő fejezte be.”⁸²⁶ Egy történelmi eseménysor vizsgálatakor könnyű abba a hibába esni, hogy a történész csak a negatív szélső értékekre figyeljen, hiszen a dolgok természetéből adódóan eleve a személyes konfliktusok és a normaszegés generál nagyobb számban forrásokat. Ugyanakkor a levéltári dokumentumok kellően elfogulatlan elemzésével, a több településen előforduló mintázatok ismétlődésével mégis csak felvázolható egy nagyvonalú kép arról, hogy hol mennyire volt jellemző a visszaélések és túlkapasok sora, például a földosztás esetében, s mennyiben számított kivételesnek az, ha egy elnök éveken át közmegelegedésre és a közössége bizalmát el nem veszítve volt képes a vele egy településen élők életét alapjaiban formáló, súlyos döntéseket meghozni. Az alábbiakban ezen általános, a vármegye egészére, vagy csak adott térségekre jellemző vonásokra koncentrálunk, melyek között olykor szélsőséges esetekből kirajzolódó általános jellegzetességekre is találunk példákat. Utóbbiak esetében az okokra is igyekszünk magyarázattal szolgálni.

A helyi földigénylő bizottságok megalakulását követően azok első és legfontosabb feladata a különböző igényjogosultak, valamint a földreform céljára a határban igénybe vehető, vagy elkobzandó földek összeírása volt. Amint ezzel a felméréssel végeztek, el kellett készíteniük a földek felosztási tervét. A földek kiosztásakor az új tulajdonosok névre szóló birtoklevelet kaptak. Mivel a földhivatalokat ekkor szervezték meg és kevés volt a képzett mérnök, ezért a parcellákat kezdetben maguk a földhöz juttattak⁸²⁷ mérték ki, s csak később követte ezt a tényleges, precíz mérnöki munka.⁸²⁸ Ez utóbbit viszont hátráltatta, hogy a mérnökök fizetését – épp a meglóduló infláció időszakában – sokszor rosszul, illetve késedelmesen utalták ki.⁸²⁹ A földek telekkönyvezése így többnyire hónapokat, vagy akár egymásfél évet is csúszhatott.⁸³⁰ Erre vezethető vissza az is, hogy a házhelyosztás némileg késve követhette csak a tényleges földosztást, mivel a házhelyet mérnökök nélkül szétosztani, utcát,

⁸²⁶ Uo.

⁸²⁷ Jellemző példaként idézhető a Kuncsorbai Földigénylő Bizottság munkájáról szóló visszaemlékezésből az alábbi részlet: „A gyűlésen megjelent egy szovjet őrnagy, és érdeklődött a földosztás állásáról. Nincs földmérnök, vetették fel egyesek. Az őrnagy magyarázatot kért, majd mosolyogva mutatta be, hogy ha nincs mérnök, hogyan kell lábbal kimérni. A földet 24 órán belül ki kellett osztani. Terjedt a hír, megkezdődött a földosztás. Megmozdult a falu népe. Ásókkal, nagy mezsgyekarókkal vonultak ki a határba.” MNL JNSZML XXXV. 57. Sz/8.

⁸²⁸ Vélhetően a pontatlan előzetes és a mérnöki pontossággal elvégzett utólagos parcellázás közötti eltérések vezettek azokhoz az újbirtokosok közötti területvitákhoz, melyekről dr. Hajdú István, az Országos Földhivatal ügyvezető igazgatója az alábbi körlevelet küldte ki 1948-ban: „Tudomásomra jutott, hogy a [...] kiosztott ingatlanokon, valamint a házhelyrendezés során alkalmazott határjeleket /:karókat stb./ igen sok esetben ismeretlen egyének eredeti helyéről eltávolítják, gondatlanságból, vagy szándékosan kitörlik. Ennek következtében [...] nézeteltérések, viták merülnek fel és a másik földjének elszántása, illetőleg bevetése áll elő. Az említett cselekmények egyrészt a földhözjuttatottak körében nyugtalanságot keltenek, [...] másrészt pedig mint a termelés rendjét és folyamatosságát zavaró körülmény, nemzetgazdasági szempontból is kifogás alá esik.” MNL JNSZML XXIV. 201. 12783/1948. Budapest, 1948. július 7.

⁸²⁹ PIL 274/13/21. 1946. január 15.

⁸³⁰ Ennek megtörténtét azonban igyekeztek Rákosi Mátyás személyes közbenjárásának feltüntetni. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ő.e. 23-33. p. 1947. június 15.

közművet kihasítani a saját erejükkel és tudásukkal az egyszerű parasztemberek már nem tudtak, ráadásul a községek, városok vezetőinek döntését is figyelembe kellett venni annak eldöntésekor, hogy merre is terjeszkedjen tovább a település.⁸³¹ E folyamat elhúzódását mutatja az az adat, miszerint 1948 tavaszán, amikor a termőföldek felparcellázása és telekkönyvezése már gyakorlatilag végbement, a házhelyosztás még mindig csak 426 községben történt meg, 2.549 településen pedig még váratott magára.⁸³² Jász-Nagykunszolnok vármegyében 1948. október 31-i határidőt szabtak a házhelyrendezés befejezésének, ám ez is csak a birtokba adást foglalta magába, a házhelyek telekkönyvezése ennél hosszabb időt vett igénybe.⁸³³

Ahogy arra már korábban is utaltunk, a földreform elindításakor sok olyan földre jogosult akadt, aki eleinte nem mert igényével fellépni, hiszen nem lehetett tudni mi történik, ha a földek, állatok, szerszámok távollévő gazdái visszatérnek. A Kommunista Párt ezért tudatosan törekedett arra, hogy ahol csak mód volt rá, egy, vagy két nagybirtok haladéktalan, demonstratív felosztásával adjon lendületet a földosztásnak.⁸³⁴

Ilyen, a dunántúliakhoz hasonló klasszikus nagybirtokok JNSZ vármegyében leginkább csak a Tisza menti községekben voltak. Esetükben a földosztás nyilvánvalóan sokkal kevesebb konfliktussal és túlkapással mehetett végbe, mint azt a Jászkunság eltérő birtokviszonyokkal rendelkező települései kapcsán látni fogjuk. Ilyen, kifejezetten sok felosztható földterülettel rendelkező, a rendeletek szellemében is minden igényt kielégíteni tudó falu volt például Tiszaderzs, ahol: *„Mivel a község lakosságának többsége cseléd volt, ezek nagy meglepéssel fogadták a földosztást, az épület bontást és segítették a termelés, az élet beindítását. A középparasztok egy része is kapott földet, így ők is támogatóivá váltak az élet beindításának, de a középparasztok kisebb része, mely nem kapott földet sem tanúsított kezdetben ellenséges magatartást. A három földbirtokos pedig a földosztás idején nem tartózkodott a községben, amikor már visszatértek a földosztás megtörtént, részükre meghagyták a 100 kh-t, így nyílt ellenségeskedésre nem került sor.”*⁸³⁵

A Tisza-menti községekkel szemben a jászberényi, vagy épp kisújszállási és mezőtúri

⁸³¹ PIL 38/-/1. 1-9. lap Földigénylő Bizottságok Első Országos Kongresszusa Budapesten 1945. szeptember 8-9. a NPP és a FÉKOSZ rendezésében

⁸³² PIL 274/13/20. 1948. március 4.

⁸³³ PIL 274/13/21. 1948. április 1.

⁸³⁴ PIL 38/-/1. 17-18. lap

⁸³⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. T/6.; További példaként említhető a jobb helyzetű településekre Rákóczipfalva, ahol mintegy 6000 kat. hold földet osztottak szét az igénylők között. Figyelembe tudták venni, hogy kinek hány gyereke van és a föld minőségét is, a jobb minőségű földből kevesebbet, a rosszabból többet biztosítva. *„Így a legalacsonyabb földterület 5 kh volt, a legmagasabb kiosztott földterület pedig elérte a 13 kh-t.”* E községben volt néhány középparaszt, aki *„nem jó szemmel nézte a földosztást és olyan kijelentéseket tettek, hogy el tudjátok vetni, de már learatni nem bírjátok, mivel vissza kell adni a régi tulajdonosának.”* Ennél komolyabb összeütközésre azonban régi és újbirtokosok között itt sem került sor. MNL JNSZML XXXV. 57. Sz/11.

események kétségtelenül a negatív szélső értékeket képviselik, s ez a ténymegállapítás nem pusztán vármegyei viszonylatban igaz, hanem akár országos összehasonlításban is. Mivel a továbbiakban az itt elkövetett különböző túlkapások tárulnak majd elénk, az árnyalt és elfogulatlan kép megalkotása érdekében fontos, hogy közben a Tisza-menti községek ellenpéldájáról se feledkezzünk meg, amikor az összképet értékeljük.

Mielőtt a konkrét helyi példákat elemeznénk, idézzük fel, hogy a felosztási tervek elkészítése kapcsán milyen elvi iránymutatást fogalmazott meg az MKP országos központja. A pártvezetés instrukciója – a fentebb is részletezett gazdasági, illetve népfrontos politikai okokra tekintettel – hangsúlyozta: *„Fontos szempont, hogy nemcsak a nincstelenek és törpebirtokosok lehetnek igényjogosultak, hanem a nagycsaládú kisgazdáknak felnőtt fiai is, ha az örökrészüik nem lesz több 5 holdnál.”*⁸³⁶ A földreform sikeres lebonyolításának érdekében külön felhívták tagságuk figyelmét arra, hogy szálljanak szembe a falu nincstelen és szegény parasztjainak sok helyen tapasztalható olyan törekvéseivel, melyek a jómódú parasztság ellen irányultak. Az aktuális politikai erőviszonyoknak megfelelően elleneztek a szegényparasztság köreiben egyes helyeken jelentkező azon álláspontot is, hogy a 200 holdas paraszti birtokhatárt leszállítsák 100, vagy 50 holdra. Meglátásuk szerint: *„a gazdag parasztság elleni támadás a földesúri reakció malmára hajtáná a vizet és a középparasztságot is szembeállítaná a magyar demokráciával. Meg kell magyarázniok [sic!] hogy a 200 holdas birtokhatár a parasztbirtokra nézve szükséges a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egységének fenntartása”* érdekében.⁸³⁷ E kárhoztatott törekvések értelemszerűen leginkább ott ütötték fel a fejüket, ahol a földesúri nagybirtokok hiányában az igényjogosultak száma jóval magasabb volt, mint amennyit érdemi juttatásban lehetett részesíteni.

A kommunista pártvezetés tehát még messze nem látta elérkezettnek az időt a „kuláksággal” való leszámolásra. Első lépésben a nagybirtokos osztály felszámolását tűzte ki célul és ennek véghezviteléhez szüksége volt az FKGP, azon keresztül a jómódú parasztság támogatására, vagy legalább semlegességére is. Az MKP alsóbb, falusi pártalapszervezeteiben azonban pont az a falusi szegényréteg alkotta a tagság döntő hányadát, mely a pártvezetőség által elfogadott kompromisszumos földreformnál radikálisabbat tartott volna kívánatosnak. Ez a földosztás gyakorlati megvalósulásakor számos problémát szült. Ezzel számolva az MKP Központi Vezetősége jó előre felhívta a helyi funkcionáriusok figyelmét az ilyen esetekben tanúsítandó helyes magatartásra: *„Ha a földigénylő bizottságok a megyei földbirtokrendező tanács előzetes hozzájárulása hiányában cselekszenek, akkor a tanácsban ülő kommunisták feladata nem a sopánkodás a parasztok »önkénteskedése« fölött, hanem az utólagos*

⁸³⁶ PIL 38/-/1. 10-11. lap A földigénylő Bizottságok megalakításáról, 1945.

⁸³⁷ Uo.

*jóváhagyás keresztülvitele a törvény céljainak érvényesítésére.*⁸³⁸

Hamar világossá vált ugyanis, hogy a nincstelenek tömegéhez képest – tájanként eltérő mértékben, de különösen az alföldi megyékben – kevés a szétosztható földbirtok, így nem is fog mindenkinek megfelelő méretű, minőségű parcella, tanya jutni.

Egy tipikus jászkunsági város, Kisújszállás konkrét példáján ez a következőképpen nézett ki: A mintegy 36000 kat. holdas határban földesúri nagybirtok nem volt, a 100 kat. holdon felüli birtokok száma csupán húsz. Ráadásul a határnak mintegy kétharmada gyenge minőségű föld volt, ami tovább nehezítette a földek igazságos kiosztását. 1946 végéig összesen 1323 személy jelentkezett földigénnyel, közülük csupán csak 937 igénylőt tudtak kielégíteni. 891 földigénylő átlagos, 4-7 kat. holdas parcellákat kapott. 7-17 kat. holdas érdem szerinti túljuttatásban 46 igénylő részesült.⁸³⁹ Mint látható, az igénylők közel egyharmadának nem jutott föld, annak ellenére, hogy a Földigénylő Bizottság egyébként minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezett a felosztható földek területét szaporítani. Az egykori kiváltságos terület más településein hasonló problémákba ütköztek.

Mind a földigénylők nagy száma és a kevés kiosztható föld között feszülő ellentét, mind az igények kielégítését célzó radikális intézkedések komoly feszültségforrásokká váltak. A helyi Földigénylő Bizottságok iratainak elemzésével számtalan érdekes történet szál bomlik elénk. Ezek közül válogatva egy-egy jellemzőbbnek ítélt példával igyekszünk bemutatni a különböző súlyosságú, visszatetszést keltő aránytalanságok, joggal történő visszaélések és egyértelműen jogellenes túlkapások fontosabb típusait.

E konfliktusok egyik általánosnak tekinthető formája, mely mondhatni az egyszerű igénylők „feje fölött”, közösségi szinten, gyakorlatilag az egyes Földigénylő Bizottságok részvételével zajlott, az volt, amikor két szomszédos település lakói között robbant ki vita. Kisújszállás ezzel kapcsolatban is érdekes, a helyi sajátosságokat jól szemléltető példával szolgál. Első ránézésre talán meglepő módon, épp a hajdúsági Tiszacsegével bonyolódott elhúzódó pereskedésbe. E településen volt ugyanis a Kisújszállási Redemptus Közbirtokosság közlegelője.⁸⁴⁰ Ezt a Kisújszállási Földigénylő Bizottság a földreform rendelet értelmében továbbra is közlegelő céljára kívánta fenntartani.⁸⁴¹ Csakhogy ennek a területnek egy részét a Közbirtokosság évekkel korábban felszántotta, igaz csupán ideiglenes jelleggel, azzal a céllal,

⁸³⁸ Az MKP Központi Vezetőségének irányelvei a pártszervezetek számára a földreform végrehajtásával kapcsolatban, Debrecen, 1945. márc. 22. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 71. p.

⁸³⁹ MNL JNSZML XVII. 533. Kimutatás a FB munkájáról, 1947. január 1.

⁸⁴⁰ Erre azért volt szükségük, mert Kisújszállás 36000 holdas határában csupán 1000 volt marha legeltetésére alkalmas csordajárás, a többi mind szántóföld. Mivel itt elegendő legelő nem volt, évszázadokkal korábban megszereztek kb. 6500 kat. hold tiszacsegei legelőt, ahová jószágait minden tavasszal elhajtották, s azt az év őszéig ott tartották. Akinek Kisújszálláson szántóföldje volt, egyben tagja és részese lett a közbirtokossági legelőnek is. MNL JNSZML XVII. 533. A FB levele az OFT-nek, 1945. május 28.

⁸⁴¹ Uo. A FB levele az MFT-nek, 1945. április 25.

hogy adósságait törleszthesse.⁸⁴² Ez elegendő oknak bizonyult, hogy 1946 tavaszán a földművelésügyi miniszter a Tiszacsegei FB kérésére hozzájáruljon ahhoz, hogy e legelőből már régebben szántóterületté alakított mintegy 1200 kat. hold földet a tiszacsegei lakosok igénybe vehessék és kioszthassák. Sőt, Tiszacsege lakosainak legelőigényére hivatkozva további legelőrészek igénybevételét is engedélyezte, s a Redemptus Közbirtokosság javára csak 2000 kat. hold legelőt, s mintegy 100 kat. hold szántóterületet hagyott volna meg.⁸⁴³ Még e rendelkezés keretein is túllépve, 1946 folyamán a tiszacsegeiek a Redemptus Közbirtokosság részére visszahagyott legelő egy újabb részét is feltörették. A kisújszállásiak természetesen panaszt emeltek legelőik védelmében.⁸⁴⁴

A földek megtartása érdekében Bakó Kálmán, a Közbirtokosság elnökévé is kinevezett, nem mellesleg kommunista párti nemzetgyűlési képviselő járt közbe Budapesten. Bakó a korábban szántóterületté alakított 1200 kat. hold föld elvételét ugyan elfogadta, de minden más területet visszakövetelt Kisújszállás részére.⁸⁴⁵ A vita eldöntésére a két megye földbirtokrendező tanácsai 1946-ban helyszíni tárgyalást tűztek ki.⁸⁴⁶ Itt sikerült is megállapodni abban, hogy a tiszacsegeiek csak az 1200 kat. hold felszántott legelőrészt tarthatják meg. Ezzel azonban mégsem jutottak nyugvópontra az események, mivel a tiszacsegeiek a nekik kijelölt terület határvonalát önkényesen módosították a Közbirtokosság kárára.⁸⁴⁷ Ezért aztán az OFT részéről újabb helyszíni kiszállás vált szükségessé, ahol végre sikerült a határvonalat a Közbirtokosság érdekeinek megfelelően korrigálni. 1947 folyamán a város vezetésének még azt is sikerült kijárnia, hogy a tiszacsegeiek által igénybe vett 1200 kat. hold területért cserébe a szomszédos földeken Túrkeve város mintegy 200 holdat átengedjen Kisújszállás részére. Hasonló indokkal szerettek volna Dévaványa birtokaiból is kihasítani egy szintén 200 holdas darabot, ám az erre irányuló tárgyalások végül nem vezettek eredményre.⁸⁴⁸ Az, hogy egyes községek a földhiány enyhítése érdekében más községek földjeire is szemet vetettek egyáltalán nem számított egyedi esetnek, s a megye többi települése között is meg-megújuló vitákat eredményezhettek.

A közösségek imént megidézett nézeteltéréseivel szemben sokkal nagyobb változatosságot mutatnak az egyes személyeket érintő vitás kérdések és azok rendezési módjai. A földreform rendelet biztosította lehetőségek közül a 12.§ kitüntetett szerepet játszott

⁸⁴² Uo. A FB levele az OFT-nek, [1945.]

⁸⁴³ Uo. A Földművelésügyi Minisztérium levele a Tiszacsegei FB-nak, 1946. március 7.

⁸⁴⁴ Uo. Az OFT levele a Hajdú Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak, 1946. november 19. A tiszacsegeiek a kisújszállási mellett a hajdúdorogi és hajdúhadházi legeltetési társulatok földjeit is kiosztották volna, ám ezeket az OFT teljes egészükben korábbi tulajdonosuknak rendelte visszajuttatni.

⁸⁴⁵ Uo. Jegyzőkönyv Bakó Kálmán bejelentéséről, 1946. november 19.

⁸⁴⁶ Uo. A MFT levele a FB-nak, 1946. november 25.

⁸⁴⁷ *Népújság*, 1947. április 26.

⁸⁴⁸ *Népújság*, 1947. március 1. és 1948. április 24.

a földéhség csillapításában, s egyúttal komoly összeütközésekhez is vezetett az érintettek között. Mindennek alapja a jogszabály azon bekezdése volt, mely kimondta: ha valamely községben az igényjogosultak számához képest kevés a felosztható föld, az OFT elrendelheti a száz és ezer hold közötti birtokból megváltást szenvedő teljes földbirtokának igénybevételeét úgy, hogy az érintettnek az ország más részén kell 100 hold azonos minőségű földet juttatni. Az ebből eredő túlkapások tehát azt jelentették, hogy a gazdagparaszi birtokokból is lecsíptek, illetve az úri, vagy egyházi javadalmi birtokok⁸⁴⁹ száz holdas határát is szűkebbre vonták,⁸⁵⁰ anélkül, hogy az OFT jóváhagyását ehhez megkapták volna.

Veres Péter parasztpárti politikus a földigénylő bizottságok első országos kongresszusán mondott beszédében maga is kitért a parasztgazdák úri birtokossá minősítéséből, illetve a birtokhatár alatti földterületek önhatalmú kiosztásából eredő problémákra, mely a földosztás véghezvitelét országszerte általánosan jellemezte: „A 100 holdon felüli birtokok 100 hold alatti részét kérni lehet kisajátításra. Ha az illetők nem maguk gazdálkodnak rajta, az Országos Földbirtokrendező Tanács majdnem minden esetben a földigénylők javára dönt. [...] Az öt párt megegyezése alapján a parasztbirtok 200 holdig sértetlen. A községi földigénylő bizottságokra van bízva, hogy megállapítsák: ki a paraszt és ki nem. [...] Tudomásul kell venni, hogy Magyarországon kisbirtokos parasztság is van és óvakodnunk kell ezt a tömeget reakcióssá tenni, nehogy úgy járjunk, mint 1919-ben. Politikai belátásra is szükség van.”⁸⁵¹

Kisújszállás gyakorlati példájánál maradva az itteni FB a földhiányra és a termelés biztosítására hivatkozva, az OFT „utólagos jóváhagyása reményében, de annak bevárása előtt”⁸⁵² kiosztotta és birtokba adta azon tíz 100-100 kat. holdas ingatlant, melyek révén összesen 1000 kat. holddal szaporította az igénybe vehető ingatlanok mennyiségét.⁸⁵³ Ezzel ötezerről hatezerre nőtt az összes igénybe vett terület nagysága. Kérésük indoklásául kifejtették: „A Bizottság álláspontja szerint inkább költözzék el a 10 csere ingatlan tulajdonosa, mint 100, vagy 150 kisigénylő.”⁸⁵⁴

Az úrinak minősülő birtokokon túl hat olyan parasztbirtokos volt, kinek ingatlana

⁸⁴⁹ Az egyházak részéről például több panasz érkezett az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz abban a tárgyban, hogy a földigénylő bizottságok a javadalmi ingatlanok kiszámításánál alapul veendő 100 kat. holdak megállapításánál a temető és templomföldeket is figyelembe vették. Az OFT ezt az eljárást határozatlan helytelenítette, ám kérdéses, hogy a kész tények elé állított egyházi személyek mennyiben tudtak ezen állásfoglalásnak utólag helyi szinten érvényt szerezni. PIL 274/13/28. 1945. július 14.

⁸⁵⁰ Elsőként a máshol élő kisbirtokosok földjeit osztották fel, mint például Jászszentandrason, ahol más járszági településekhez hasonlóan: „Nagy volt a földéhség. Nem igen akadt azonban kiosztható terület. Végül is azoknak a földjét osztották szét, akik nem a községben laktak”. MNL JNSZML XXXV. 57. F/6.

⁸⁵¹ PIL 38/-/1. 1-9. lap Földigénylő Bizottságok Első Országos Kongresszusa Budapesten 1945. szeptember 8-9. a NPP és a FÉKOSZ rendezésében

⁸⁵² MNL JNSZML XVIII. 533, A FB levele az MFT-nek, 1945. április 24.

⁸⁵³ Uo. A FB levele az MFT-nek, 1945. április 16.

⁸⁵⁴ MNL JNSZML XVII. 533. A FB levele az MFT-nek, 1945. április 24.

meghaladta a száz holdat, ám ezeket tulajdonosaik származására való tekintettel a megváltásnál figyelmen kívül hagyták. E különbségtétel érdekes példáját szolgáltatja a Szekeres család esete, ahol a nagypapa, Szekeres József nyomdász és a Kisújszállás és Vidéke című hetilap kiadója volt, fia, Szekeres Lajos városi mérnök, unokája, Szekeres Miklós pedig okleveles gazda. Utóbbi élethivatásszerűen gazdálkodott, ráadásul igen sikeresen, melyre egy helyi kisbirtokos szemtanú így emlékezett vissza: *„Mondjuk: itt vót Szekeres Miklós, jó gazdaember vót, oszt’ szíp teheníszete vót neki. [...] A’ mán gazdasági szakiskolát végzett, tanult ember vót, osztánhat csak níztiük, hogy miket... virágmagokat meg ilyesmiket termelt. Még elébb csak neveltük, hogy mi’ csinálnak: silót csinált! Mink még hírit se’ hallottuk abba’ az időbe’, hogy siló is van a világon. [sic!]”*⁸⁵⁵ A gazda hozzáértését maga a FB sem vitatta: *„Igaz az is, hogy a Szekeres gazdálkodás szakszerűség tekintetében jó hírnek örvendett. Ellenben nem igaz az, hogy ez a földterület parasztbirtok volna, [...] Nem igaz az sem, hogy a Szekeres gazdaság munkásai oly nagyon megelégedettek voltak. Sőt! Volt a fiatal Szekeres úrnak egy [...] iszákos és nem a legjobb hírnévnek örvendő gazdaság vezetője, aki igen jól értette a munkások kizsákmányolását. Egyébként Szekeres Miklós malomtulajdonos is, [...] Egyébként ez a gazdaság volt az egyik, amelyik a háború konjunktúráján kapva-kapott.”*⁸⁵⁶ Adva volt tehát egy jól felszerelt, modern gazdaság, melynek munkásait potom pénzért dolgoztatta a helyi viszonylatban irigylésre méltóan gazdag tulajdonosa. S adva volt a földreform rendelet azon pontja, melynek révén a nem paraszti származású birtokosok földjeit pusztán a kevés megváltható földre hivatkozva minden további indoklás nélkül ki lehetett osztani. Így is lett, a Szekeres család birtokát a tíz teljes egészében megváltott úri birtok közé sorolták.

A fentiekén túl a legvitatottabb esetek az elkobzásokból eredtek, annak ellenére, hogy a rendelet elvileg ennek is megszabta a kereteit. Az OFT elnöke is tisztában volt az ebből eredő visszaélések lehetőségével: *„Mi nagyon jól látjuk ennek a kérdésnek a keservességét. Akárhogy is tudjuk, nem elég valakire csak rámondani: ez mindig a nép ellensége volt. Nagyon sok községben politikai ellenfelektől elvették a földet, valódi fasisztáktól pedig nem kobozták el. [...] Egyszerűen úgy, hogy én tudom miről van szó és elveszem, – úgy nem lehet mert nem akarunk anarchiát csinálni, nem zűrzavar kell itt, hanem rend!”*⁸⁵⁷

A jogszabály értelmezését segítő a Nagy Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium kiadott egy tájékoztató füzetecskét, ez azonban épp azt hangsúlyozta ki, hogy a FB-ok joga eldönteni, kinek a földjét akarják elkobozni, s azt is nyomatékosította, hogy a

⁸⁵⁵ SZILÁGYI M. 2006. 169. p.

⁸⁵⁶ MNL JNSZML XVII. 533. A FB levele az OFT-nek, 1945. augusztus 16.

⁸⁵⁷ PIL 38/-/1. 1-9. lap Földigénylő Bizottságok Első Országos Kongresszusa Budapesten 1945. szeptember 8-9. a NPP és a FÉKOSZ rendezésében

bizottságok gyorsan és bátran éljenek ezzel a jogukkal. A rendelet paragrafusain túlmenve azonban átfogalmazta a háborús és népellenes bűnösség fogalmát. A hitlerista háború érdekében folytatott agitációt és rendeletek végrehajtását kiegészítette az alábbi kitétellel: „*akik akár a háború előtt, akár a háború alatt népellenes magatartásukkal hírhedtek és gyűlöltek lettek a nép szemében.*”⁸⁵⁸ Ezzel utat is nyitott mindazon sérelmek felszínre törésének, melyek 1919-től kezdve felgyülemlettek a napszámosok, cselédek és törpebirtokosok körében.

A földreformról szóló rendelet tehát egy különösen fontos jogot biztosított a helyi földigénylő bizottságok számára: az ő feladatuk volt annak megállapítása, hogy milyen birtokot kell, mint hazaárulók, háborús- és népellenes bűnösök földjét elkobozni minden kárpótlás nélkül. Ez azt jelentette, hogy a földigénylő bizottságok az elkobozandó birtokokról szóló határozataikban nem voltak kötve sem népbíróági, sem igazoló bizottsági döntéshez. Kizárólag saját belátásukra és jogérzetükre támaszkodva mondhatták ki, hogy kinek a földjét kell elkobozni. Mindez szükséges volt a földreform meggyorsítása érdekében, elkerülendő a bizonyítással járó jogi hercehurcát, ugyanakkor kiváló alkalmat teremtett egyes földigénylő bizottságoknak, hogy a részükre biztosított joggal ne csak éljenek, hanem visszaéljenek. Könnyű volt átesni a ló túloldalára, amivel az MKP vezetése is előre számolt, ám többre értékelték a „reakcióra” mérhető azonnali csapás várható politikai nyereségét, mint a túlkapások okozta presztízsvesztést. Éppen ezért inkább bátorították, mintsem önmérsékletre intették tagjaikat: „*A földigénylő bizottságoknak, anélkül, hogy az önkényeskedés hibájába esnének, bátran élniök [sic!] kell a földreformrendelet által számukra biztosított joggal. Sokkal bátrabban és erélyesebben mondhatják ki, hogy az elmenekültek, a régi rendszer népellenes elemei, a reakció támaszai, a vitézek stb. bűnösök, – a rendelet értelmében – földjük tehát elkobzandó. A földreform végrehajtását tehát ily módon [sic!] összekapcsolhatják a reakció elleni harc kiszélesítésével és az állami, közigazgatási szervezet megtisztításának munkájával. Vigyázni kell azonban arra, hogy [...] Nem szabad a gazdag parasztot »népellenessé« nyilvánítani csak azért, mert rosszul bánt a béresével.*”⁸⁵⁹

Az MKP központi kiküldöttei között akadt olyan, aki még ennél is nyíltabban sarkallta radikális fellépésre a bizottságok tagjait: „*még 20-30 holdas birtokot is el lehet venni, ha szükséges. Ilyen esetekben a megyei biztos felterjeszti az ügyet a Földművelésügyi Minisztériumhoz és ha három napon belül nem érkezik válasz, akkor ez a határozat jogerőre emelkedik. Ez annyit jelent, hogy a megyei biztosnak joga van bármilyen rendelkezést*

⁸⁵⁸ MNL JNSZML XVII. 533. A FB levele az OFT-nek, 1945. augusztus 16. Tájékoztató a községi földigénylő bizottságok hatásköréről és működéséről

⁸⁵⁹ PIL 38/-/1. 17-18. lap Szervezzük a földreform végrehajtását, Irányelvek a Magyar Kommunista Párt számára, 1945.

hozni.”⁸⁶⁰

A jogszabályok paragrafusai között nehezen eligazodó, ellenben a radikális fellépésre sokak által közvetlenül bátorított szegényparasztok ezután valóban több településen eltértek a jogalkotók eredeti elképzeléseitől. Jászberényben például a háborús bűnösség kérdésében *„Határozottan rámutattak arra is, hogy azok is háborús bűnösök, akik hosszú időn át csendőrszuronyokkal akadályozták meg a földnélküli parasztságnak azt a szövetkezését, szervezkedését, melynek célja az életszínvonal emelése és a kulturális felemelkedés lett volna.”*⁸⁶¹ Emiatt több esetben is előfordult, hogy az először felterjesztett elkobzási indokot a megyei földbirtokrendező tanács elutasította, mire a földigénylő bizottság módosította az elkobzás indokait, újabbakat felsorolva, hogy az elkobzott föld kiosztását ne kelljen visszavonnia. Egy 104 holdas birtok elkobzásának például mindössze azon „népellenes” cselekedet lett volna első körben az alapja, hogy az illető ismerősével szemben szóban kifogásolta, hogy a kommunista polgármesterrel tegező viszonyban van. Mikor ezt az elkobzást a megyei tanács felülbírálta, a földigénylő bizottság a népellenes magatartás fogalmát továbbra is tágan értelmezve az elkobzás indokát a következőre változtatta: *„munkásainak a szokásosnál alacsonyabb bért fizetett, munkaerejüket túlzottan kihasználta, őket még vásár- és ünnepnapon is dolgoztatta.”*⁸⁶²

Helyben hagyta viszont a megyei tanács azon elkobzási javaslatot, mely szerint egy adott személy 1919-ben *„szabad kezet adott a román katonáknak, hogy a népet lőjék le.”* Szintén helyben hagyta a szökésben lévő, vagy rendőri felügyelet alatt álló nyilasok földjeinek elkobzását is.⁸⁶³

A megye másik szegletében, Kisújszálláson is hasonló esetekkel találkozunk. Huszonnégyszázötven elkobzást szenvedő személyből mindössze kettő akadt, akit végül a népbíróság is elítélt. A fennmaradók népellenességét vagy arra alapozták, hogy 1920-ban segédkeztek ellenzéki szavazók megveretésében, vagy arra, hogy egykori cselédek vallomásai alapján németbarátok, fasiszta érzelműek voltak, amit többen azzal is „bizonyítottak”, hogy a szovjet csapatok előtt elmenekültek. A volt városi főügyész esetében népellenességét arra alapozták, hogy a két háború között kilakoltatott egy szegény embert házából.⁸⁶⁴

A Földigénylő Bizottság tehát végső soron teljes mértékben azonosította magát a földművelésügyi miniszter és a pártküldöttek útmutatásaival: *„mi magunk vagyunk hivatottak*

⁸⁶⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 22-24. p. 1945. április 4.

⁸⁶¹ *Jászsági Szabad Nép*, 1945. július 22.

⁸⁶² MNL JNSZML XVII. 503. 1945. október 23. A vád megalapozatlanságát mutatta, hogy kivizsgálásakor a Földigénylő Bizottság egy tanút sem tudott előállítani. Ezzel szemben egy védőnő azt vallotta, hogy az özvegy *„a téli hónapokban hosszú éveken át a szegény családok részére naponta három liter tejet ajándékozott, karácsonykor külön két zsák lisztet”*, ami alapján az új elkobzási javaslatot is el kellett utasítani. Uo.

⁸⁶³ Uo.

⁸⁶⁴ MNL JNSZML XVII. 533. Az FB levele az MFT-nek, 1945. április 24.

*annak az elbírálására, hogy ki a Népellenes, attól eltekintve, hogy van-e írásos nyom, vagy szó szerint idézhető tanúvallomás annak igazolására, vagy nincs. [...] Ebben benne van a mindenkori törvényellenes éjjel-nappali munkás-hajszolás, a cselédemberek gyermekeinek és feleségeinek jogtalan munkaerő kihasználása, az egy életen át eltűrt durvaságok özöne”.*⁸⁶⁵
*„Ezek a birtokosok voltak azok, akik Kisújszállás polgári középosztályának a gerincét képezték; akik választások idején azzal hoztak kényszerhelyzetbe embereket, hogy megfenyegették: »Nem kapsz nálam aratást; dézsmás tengeriföldet; vagy nem lakhatsz nálam, ha nem oda szavazol, ahová én«! [...] legyen tőlük elvéve az a föld, amit a rajta dolgozókkal együtt csak kiuzsoráztak.”*⁸⁶⁶

A gyenge lábakon álló elkobzási indokok egyik tipikus példája volt annak a redemptus kisbirtokosnak az esete, akivel szemben indokul egy állítólagos kijelentése szolgált, melyben Sztálin Marsallt „kaukázusi postarablónak”, az orosz hadsereget pedig „csőcseléknek” nevezte, mielőtt elmenekült a front elől. Fellebbezésében ugyanakkor ártatlanságát hangoztatta: *„azt sem tudom: miben áll a fasizmus, a németekkel soha nem barátkoztam, [...] Sajnos ma igen sokan gyanúsítatnak meg ezzel Kisújszálláson kellő alap nélkül [...] nem fogadhatom el [...] a teljesen érdekeltnek tekinthető földigénylők vallomásait, mert hiszen ezeknek nyilván az az érdekük, hogy jóminőségű földem végleg az övéké legyen. [...] még ha igaz is lenne a sérelmezett határozatokban említett indok – akkor sem szolgálhat ez elkobzásra alapul, mert fasiszta vezető nem voltam.”*⁸⁶⁷ A terhelő tanúvallomást összevetve a kiosztott földek jegyzékével megállapítható, hogy a tanú valóban az ő földjéből részesült juttatásban. A Megyei Tanács azonban ezt az elkobzást is jóváhagyta, ahogy a többi kisújszállási is.

A teljes képhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy találni olyan eseteket is, amikor a régi földbirtokos volt az, aki igyekezett félrevezetni a felsőbb szerveket, s még a tanúk általuk történt befolyásolására is találni példát.⁸⁶⁸ Ha pedig csak a fellebbezéseiket néznénk, akkor nagyjátóval se találnánk egyetlen egy személyt sem, aki valaha is hitt volna a fasiszta propagandának, ami nyilvánvalóan nehezen elképzelhető.

A vitatott megalapozottságú elkobzások kérdéséről érdekes vita alakult ki az Országos Földbirtokrendező Tanácsban Kerék Mihály és Donáth Ferenc között, amikor is Kerék kifogás tárgyává tette, hogy a földbirtokok elkobzásakor a „nem mindig érdektelen” földigénylő bizottsági tagok mellőzték az elkobzást szenvedő fél meghallgatását. Donáth szerint ez legtöbb esetben azért nem történhetett meg, mivel a tulajdonos elmenekült, így a helyi bizottságoknak nem állt módjukban meghallgatni őket. Bár Kerék szerint a távollét

⁸⁶⁵ Uo. Az FB levele az MFT-nek, 1947. január 29.

⁸⁶⁶ Uo. Az FB javaslata elkobzásokra, 1945. április 1.

⁸⁶⁷ Uo. Sz. F. Fellebbezése, 1945. június 11.

⁸⁶⁸ Uo. Az FB levele az MFT-nek, 1945. április 24.

egymagában nem lehet bizonyíték arra, hogy az illető fasiszta, vagy nyilas érzelmű lett volna, az országos tanács többsége ugyanakkor Donáth álláspontja mellett foglalt állást.⁸⁶⁹

Az elkobzások egyébként is problematikus kérdéskörét tovább bonyolította a 45 nyarán kiadott 5600/1945.F.M. rendelet, mely kimondta, hogy az elkobzások a házastársak tulajdonában lévő ingatlanokra is kihatnak. Kivételt csak akkor lehetett tenni, ha a férj, vagy a feleség igazolni tudta azt, hogy házastársának az elkobzás alapjául szolgáló magatartásával, illetve cselekedeteivel magát nem azonosította. A helyi földigénylő bizottságok ezután sorra mondták ki az újabb elkobzásokat a házastársak földjeire is, mely eljárás ellen a feleségek fellebbezéseikben több érvet is felhoztak. Egyrészt tagadták férjeik bűnösségét, másrészt hangsúlyozták, hogy házastársaik ügyében az elkobzás még nem jogerős: *„Utóvégre nem lehet a nagyon is érdekelt Bizottság önkényes megállapítását az elkobzás alapjául elfogadni s a tényállást mindenképen tisztázni kell.”*⁸⁷⁰ Volt, aki védekezésében arra hivatkozott, hogy a múltban a nő vagyonát csak akkor kobozták el, ha a férje bűnében ő is részes volt, *„de a bűnösséget nem vélelmezték és nem kényszerítették a nőt arra, hogy ő bizonyítsa ártatlanságát, hogy ezzel férjének ártalmára legyen és ő is vádlóul lépjen fel ellene önigazolásával. Ez az eljárás nem egyezik meg a demokrácia elveivel, ez feldúlja a minden állam alapját képező családnak a békéjét.”*⁸⁷¹

A földnek nemcsak az elvételekor, de a szétosztása körül is fordultak elő súlyos visszasságok. A falusiak által megalakított földigénylő bizottságok tagjai sok helyen hátrányosan megkülönböztették a gazdasági cselédeket, miközben saját köreikben részrehajló módon osztottak ki birtokokat, ami komoly ellentétet szült a vidéki lakosság körében. Veres Péter szavaival élve: *„Legtöbb helyen a pusztai cselédeket kitűrték, mint jött-mentet, nem törődtek velük. (Háborgás) Magyarországon nincs jött-ment parasztember! (Taps) [...] A falvakban lakásuk nincs, ha a tanyák körül laktak, méltányos, hogy ott kapjanak földet, ha csak lehet. Nekik nincs annyi jószáguk és hát sógor-komáik sincsenek. [...] Nem lehet úgy barátaim, hogy no itt a föld, a jó kis fekete föld, ezt most én megkaparintom, így nem lesz rend, a földigénylő bizottságok sok helyen nem jó mértékkel mértek, mert elsősorban önmagukat elégítették ki, emiatt sok panasz van. (Nagy zajongás).”*⁸⁷²

A kommunista földosztók visszatetszést keltő működésére Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből is több helyről érkezett panasz. A napvilágra került esetekről természetesen a

⁸⁶⁹ PIL 274/13/28. 1945. június 9.

⁸⁷⁰ MNL JNSZML XVII. 533. J. Istvánné levele az OFT-nek, 1945. június 29.

⁸⁷¹ Uo. P. Jánosné levele az OFT-nek, 1945. szeptember 7. A feleségek elkobzás alóli mentesülésére csak két kisújszállási példát találtunk, egyik esetben a férj zsidó vagyont tulajdonított el, a másik házastársát németbarátsággal vádolták meg. Az azonban nem derül ki az iratokból, hogy mivel sikerült bizonyítaniuk: férjeikkel nem azonosították magukat.

⁸⁷² PIL 38/-/1. 1-9. lap Földigénylő Bizottságok Első Országos Kongresszusa Budapesten 1945. szeptember 8-9. a NPP és a FÉKOSZ rendezésében

párt vezetése is értesült, sőt olykor a saját maguk által készített jegyzőkönyvekben is rögzítettek eseteleírásokat. Ezek közül álljon itt a mezőtúri földosztás alábbi jellemzése: „Maki József aki a F.B. elnöke egyben a kom. párt tagja is, népszerűségnek nem örvend a lakosság tekintélyes részében. Ez annak tulajdonítható, hogy a juttatásnál magának 15 hold here földet juttatott, fiának 2 hold gyümölcsöst /10 hold szántó[földdel egyenértékű birtok]/ ezt a támadási felületet a reakció ügyesen kihasználva nagy támadási felületet tudott Maki elvtárs ellen teremteni.”⁸⁷³ A mezőtúrihoz hasonló esetek, amikor is a földosztók maguknak és rokonaiknak, barátaiknak jobb minőségű földeket bőkezűen osztogattak meggyeszerre előfordultak. Ezt a pártközpont által a Tiszai középjárásba kiküldött „repülő bizottság” jelentése is megerősítette: „A földosztás során a kommunista földosztó bizottsági tagok saját maguknak biztosították a jó földeket.”⁸⁷⁴ Egy másik, vidékre kiküldött kommunista megbízottak által felvett jelentés Tiszaroffról külön szólva az alábbiakat említi: „A földosztás részben megkezdődött, de mi újra kezdetjük. Annak dacára, hogy föld volt az igénylők részére 3 holdakat osztottak, de a K[ommunista] P[árt] titkár 30 holdas gyümölcsöst kapott. Hogy általunk igazságosan és egyformán lett a föld kiosztva a falu népe megnyugodott.”⁸⁷⁵ Túl azon, hogy az eddig feltárt forrásokban ez volt az egyetlen olyan eset, ahol az MKP kiküldötteinek konkrét közbeavatkozásáról olvashatunk a törvényesség helyreállítása érdekében, megjegyzendő, hogy egyébként még ezek a központi kiküldöttek sem jutottak el minden faluba, és ahova eljutottak, ott sem minden esetben a rendelet szellemében jártak el. Ugyanezen megbízottak például működésük elején, még arról informálták a helyi földigénylő bizottságokat, hogy az egyházi földbirtokokat teljes egészében ki lehet igényelni, s azt a termelés érdekében ki is karóztatták. A megyei tanácstól csak később értesültek arról, hogy ezeket a földeket is 100 holdig mentesíteniük kellett volna a felosztás alól.⁸⁷⁶ A földhiány és a politikai megbízottak téves működésének eredményeként az országban több helyen előfordult, hogy egyes birtokosok nem csak visszamaradóként kezelendő 100 hold földjüket, de még lakásaikat is elveszítették.⁸⁷⁷

Önmagukban már a központi kiküldöttek jogellenes útmutatásai is súlyos következményekkel járhattak, de extrém esetben még az is előfordulhatott, amikor egy ilyen politikai megbízott saját személyes gazdagodása céljával avatkozott bele a földigények elbírálásába. A Jászsági Felsőjárás kommunista főjegyzője épp egy ilyen esetnek volt tanúja, s utólag az alábbi értékelést adta pártja központi kiküldöttjének tevékenységéről: „sajnos itt is

⁸⁷³ PIL 274/13/25. 1947. február 6.

⁸⁷⁴ PIL 274/8/56. 1946. november 10.

⁸⁷⁵ PIL 274/13/19. 1945. április 23.

⁸⁷⁶ Uo.

⁸⁷⁷ PIL 274/13/28. 1945. május 14.

Pestről lejött egy Bódi nevezetű elvtárs, aki sem földet, sem vidéket és a paraszti mentalitást nem ismerte, még a Párt irányvonalával sem volt tisztába. Minden rendszer nélkül, mint ez később ki is derült és internálva lett, megvesztegették és ebben a szellemben osztotta a földet és amikor neki és a földosztó bizottság figyelmét erre felhívtam, gorombaságot kaptam. [...] épp ezért kaptam azokat a jelzőket, hogy rossz kommunista vagyok stb. mert nem voltam hajlandó ezeknek a betegagyú embereknek alá feküdni. Természetesen elértük azt, hogy az egész járásban tökéletesen lejáratták és tönkretették a Pártot.”⁸⁷⁸

A különböző túlkapások, akár szervezetlenségből, akár egyéni szerzésvágyból eredtek, minden esetben negatívan hatottak vissza a földosztásban vezető szerepet játszó Kommunista Párt népszerűségére, megnehezítve a további tagtoborzást, térnyerést a helyi lakosság körében, és súlyos konfliktusokkal terhelték meg a mezővárosok, falvak társadalmát.

A rendelet be nem tartásán túlmenően további problémát jelentett, hogy a távollevők (katonák, hadifoglyok) sok helyen kimaradtak a földosztásból, s nem mindenhol tartalékoltak elegendő földet számukra, ha egyáltalán gondoltak ilyesmire.⁸⁷⁹ Azok is egyre nagyobb számban jelentkeztek földigényükkel, akik addig félelemből, vagy bizalmatlanságból nem merték ezt megtenni. Így a földreform gyors végrehajtásából eredően természetesen következett, hogy állandóan növekedett az újonnan jelentkező igényjogosultak száma. Jogos követelésük kielégítése többnyire már csak az egyszer kiosztásra került földek újraosztásával vált volna lehetővé,⁸⁸⁰ avagy lakóhelyüktől távol eső, pl. kitelepítésre ítélt svábok lakta falvak területén.⁸⁸¹ A viták elkerülése érdekében, és legfőképpen azért, hogy a földosztást mielőbb lezárhassák, az Országos Földbirtokrendező Tanács 1945. október elsejei hatállyal kimondta, hogy ezután a földigénylő bizottságok csak azoknak a földigénylőknek a jelentkezését fogadhatják el, akik önhibájukon kívül (katonai szolgálat, deportálás, fogság) nem tudtak földhöz juttatási kérésükkel jelentkezni.⁸⁸²

A földosztásról szóló rendelet megalkotói maguk is tisztában voltak azzal, hogy egyes szűk határu községekben sokaknak nem jut majd föld. Az ebből eredő problémákat ezért országon belüli telepítés megszervezésével is igyekeztek enyhíteni. 1945 őszén a földigénylő bizottságok első országos kongresszusán Veres Péter a folyamatban lévő telepítések

⁸⁷⁸ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 2/1947 Jászsági Felsőjárás főjegyzőjének jelentései, 1947. március 17.

⁸⁷⁹ A katonai szolgálatot teljesítők részére a kiosztható földek 5-10%-át kellett volna tartalékolni. Ennek elmulasztását a tiszakürti földigénylő bizottsági elnök az alábbi, lakonikus tömörségű, de a viszonyokra jellemző mondatral indokolta: „a község területén a katonai szolgálatot teljesítő egyének részére kioszthatatlan földterület tartalékolva nincsen, miután a rendelet későn érkezett és a kiosztható földek mennyisége egyébként sem fedezte az igényjogosultak szükségét.” MNL JNSZML XVII. 559. 1945. május 19.

⁸⁸⁰ Egy jelentés beszámol róla, hogy a földigénylők és földhözjuttatottak így egymással szembekerült tagjai a Jászság területén több esetben megverekedtek egymással, illetve egyes újjazdákat megtámadtak, összeszurkáltak. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ő.e. 31-35. p. 1946. október 30.

⁸⁸¹ A telepítési törvény 1946 tavaszán jelent meg, a svábok kitelepítése idején. SOMLYAI M. 1965. 75. p.

⁸⁸² Uo. 61. p.

kérdéséről szólva az alábbi megállapítást tette: *„Eddig az egész országban 21112 család jelentkezett, de több is fog jelentkezni. Itt néhány szavam van a földigénylő bizottságokhoz. A telepítési hivatalok panaszkodnak, hogy némely faluból nem életrevaló telepeseket küldenek, hanem cigányokat (óriási láрма, »ki a cigányokkal«), akiktől meg akarnak szabadulni, [...] Magyarország legjobban veszélyeztetett területeire, a zirci, előszállási, hercegfalvi papi földekre, Albrecht főherceg mosonmegyei drága jó földjére a lehető legjobb parasztokat kell áttelepíteni, olyanokat, akik megérdemlik, de urai is tudnak lenni. (Helyeslés). Ha olyanokat küld a falu, akiket részség, vagy más hibák miatt rostál és fél a nyelvétől, – abból csúfság lesz.”*⁸⁸³ E néhány sor is érzékelteti, hogy az áttelepülés lehetősége távolról sem volt olyan vonzó, mint pusztán az így megszerezhető földterület nagysága és minősége alapján gondolhatnánk. Sokan ragaszkodtak szülőfalujukhoz, és inkább választották a szerényebb életfeltételeket megszokott környezetükben, mintsem hogy mindent hátrahagyva felkerekedjenek az ismeretlenbe. A háború utáni nehéz újrakezdést tetéző „kultúrsokkot” – a szokatlan nyelvjárás, az eltérő hagyományok, az ismeretlen emberek alkotta közösségek révén – csak a legelszántabb szegény emberek, vagy az eleve kiközösítettek, a társadalom periferiáján élők vállalták. A vármegyéből így is több család költözött át a Dunántúlra egy jobb élet reményében.⁸⁸⁴ Ugyanakkor közülük a cigányságot nem csak az OFT elnökének diszkriminatív felszólalása, hanem az általa vezetett tanács egésze igyekezett kizárni a földreform áldásaiból: *„A Tanács határozata szerint a cigányok a jelenlegi földhöz juttatási eljárások során általában földet nem kaphatnak. A helyi hatóságok azonban esetenként vizsgálják meg a kérelmeket. Ha földműveléssel foglalkozó és szorgalmas személyről van szó, az kisebb mértékben földhöz juttatható.”*⁸⁸⁵

⁸⁸³ PIL 38/-/1. 1-9. lap Földigénylő Bizottságok Első Országos Kongresszusa Budapesten 1945. szeptember 8-9. a NPP és a FÉKOSZ rendezésében

⁸⁸⁴ Az áttelepülők költöztetését is a helyi földigénylő bizottságoknak kellett koordinálni, amit a jászalsószentgyörgyi bizottság elnökének visszaemlékezése röviden így foglalt össze: *„Somogyi István intézte: a kiszállításhoz kocsikat, vagonrendelést, az állomásnál berakodást, a zsámbéki előljárásnál a települők fogadását is biztosítani kellett.”* MNL JNSZML XXXV. 57. S/20.; Zsámbékra nem csak a Jászsból költöztek, hanem Kisújszállásról is, mint pl. Turbacs Mihály. Mindez megmagyarázza, hogy évekkel később miért költözött épp Zsámbékra a vármegye főispáni tisztéről lemondó Földi István. BICSKEI G. 1985.; Természetesen más településekre is költöztek földjuttatásért. Karcagról példának okáért 25 család települt át Garára. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.; Jászberény áttelepülőiről lásd: BESENYI V. 2015.

⁸⁸⁵ PIL 274/13/28. 1945. május 17.

V.4. „Földet vissza nem adunk!” – az MKP és a földosztás felülvizsgálatára tett kísérletek

Részben épp az előbbieken felsorolt sokféle túlkapás és egyéb vitás esetek lehetőségével is számolva hangsúlyozta ki már idejekorán az MKP vezetősége szervezetei számára a gyors cselekvés, a befejezett tények teremtésének fontosságát, mely a visszaélések kapcsán új értelmet nyert: *„A dolog lényege az, hogy a parasztság minél hamarabb birtokon belül legyen. Nem az a baj, hogy a földigénylő bizottságok gyors cselekvése közben a föld föllozttásánál hibák is történnek – ezeket a hibákat később ki lehet majd javítani – hanem abban rejlik a veszély, hogy az adminisztratív intézkedések lassúsága elhúzza a földreform gyors végrehajtását. [...] a fellebbező birtokon kívül fellebbezzék.”*⁸⁸⁶ Márpedig e perek sorozata elkerülhetetlen volt, részben a vitatható indokoltságú kisajátítások, részben a birtokhatárok önkényes leszállításából eredően is.

A földosztások felülvizsgálatára, a földek újraosztására irányuló törekvések a telekkönyvezés lassúságából eredően, sokáig bizonytalanságban tartották a földek új gazdáit. Kivételes esetben előfordulhatott, hogy egyes elhanyagolt, gyenge lábakon álló falusi MKP pártalapszervezetek nem tudtak kellő határozottsággal fellépni az újbirtokosok védelmében, akik önmagukban nem mertek szembeszállni a földeket régi tulajdonosaiknak visszaadó bírósági ítéletekkel. Erre a vármegyében a Tiszazug eldugott szegletében akadt példa, melyet a Szolnokról kikerkező kommunista bizottság tagjai ekképpen magyaráztak: *„Tiszasas [...] A föld ellen intézett támadást /konkrét esetben egy helyi nyilas ki visszajött és visszaigényelte 50 holdját/ nem tudtak kivédeni az új tulajdonosok otthagyták földjüket. Tanácstalanok és nincs ki bátorítsa őket. Az alkoholizmus nagymértékben fennáll a párttagság között.”*⁸⁸⁷

Ám az ilyen kivételes példával szemben az iratok tanúsága szerint sokkal inkább az a trend körvonalazódott, hogy a Kommunista Párt helyi funkcionáriusai a földek felosztását követően minden követ megmozgattak, és ha kellett, az újbirtokosokat is felvonultatták a radikális földosztás és saját érdekeik védelmében.

Elsőként nézzük meg Törökszentmiklós példáját, ahol egy a kommunista párt iratai között lelt jegyzőkönyv tanúsága szerint: *„A lakosságnak azon rétegei között, akik még nem kaptak földet, a reakciók részéről nagyarányú izgatás folyik, s a föld újra való felosztását követelik. Ennek a követelésnek nincs helye, bár bizonyos fokú revíziót a kommunista párt is szükségesnek tart.”*⁸⁸⁸ Ezzel párhuzamosan a régi tulajdonosok jogtalanul elvett földjeikért és

⁸⁸⁶ PIL 38/-/1. 17-18. lap Szervezzük a földreform végrehajtását, Irányelvek a Magyar Kommunista Párt számára, 1945.

⁸⁸⁷ PIL 274/8/56. 1946. november 28.

⁸⁸⁸ PIL 274/16/88. 1945.

jóságaikért⁸⁸⁹ indítottak pereket. Törekvéseiknek Papp István, a helyi földigénylő bizottság elnöke, egyben kommunista párttitkár igyekezett leginkább gátat szabni. 1946-ban egyenesen az MKP legfelsőbb vezetéséhez fordult, hogy a földvisszaperlések lehetőségét zárják le, bár e leveléből természetesen nem derül ki, hogy miért tarthatták még magán az MKP-n belül is egyesek szükségesnek a földosztás felülvizsgálatát: „1500 földhözjuttatott kéri pártunk vezetőjét, hogy az elkobzott vagyonokat ne lehessen újra tárgyalással a régi tulajdonosnak visszajuttatni, mert ez által a nyugodt munkamenetet megakadályozzák és a telekkönyvezést nagyban hátráltatják. Az országos Tanácsnak olyan határozatot kellene hozni, hogy az elkobzott birtokot befejezett tényként kell kezelni és a jövőben újra perfelvételt ne engedélyezzen. Ez az eset történt nálunk Törökszentmiklóson is, a Szűcs Ferenc féle birtokkal, amely birtokot 1945. évben elkoboztak, 1946-ban az országos tanács is jóváhagyta Veres Péter aláírásával és most 1946. október 14-én pedig a jóváhagyást megsemmisítették. Természetesen én, mint Földigénylő Bizottság elnöke nem hajtottam végre és új tárgyalást kértem.”⁸⁹⁰ Másfél hónappal később hasonló hangvételű, a földek visszaadását teljes mértékben elutasító, az újbirtokosok elkeseredett tömeghangulatának levezetését kérő levelet írt Nagy Ferenc miniszterelnökhöz is.⁸⁹¹

Az ügy hátterére egy belső használatra készült kivizsgálásból derül csak fény, melyben kendőzetlenül írnak a törökszentmiklósi pártvezetőség addigi tevékenységéről, mint országosan is kirívó negatív példáról: „A párt megalakulásakor a vezetőség egy rablóbanda volt, amelyből sajnos még most is vannak vezető pozícióban. [sic!] [...] A párt titkára Papp István volt, aki jelenleg az UFOSZ⁸⁹² titkára, korrupciója kiszámíthatatlan. Papp István az összes barátainak meg nem engedett és szabálytalan módon földet osztott ki, [...] B. Kiss Imre 35 kataszteri hold földjének szétosztása, [...] Ezen kívül 7-8 vagon búza és nagyobb mennyiségű here van a dologban, a község lakossága legjobban a Szűcs féle birtokosztásért van felháborodva. Szűcs [...] mintagazdaságot folytatott, amelynek birtokát Papp István

⁸⁸⁹ Az eltulajdonított állatok körüli vitás kérdések jogi útra terelésére már a földosztás hivatalos megkezdése előtt voltak törekvések, melynek feltétele volt, hogy a front átvonulását követően a büntető bíróságok egyáltalán megkezdjék működésüket. Ez Szolnokon például 1945. január végétől datálható, melyet a Központi Járás megbízott főszolgabírójának témába vágó levele is tanúsít: „Több esetben jelentkeztek nálam olyanok, akik a különböző alakulatok által elvitt állataikat megismerték másnál, természetesen most visszakövetelik, – de az új bírláló azok visszaadását megtagadja. – Minthogy a régi törvények érvényben vannak, felhívom, hogy ilyen esetekben két hatósági közeg /tanácsos/ jelenlétében szólítsa fel az új bírlálót a visszaadásra. Amennyiben az a visszaadást megtagadná, jegyzőkönyvet készítsen, s ennek beküldésével az illető ellen a bíróságnál feljelentést tegye meg. Tartásdíjra vonatkozóan a szokásos megegyezést, – ha ez nem sikerülne, hatósági megállapítást ajánlom. Ilyenkor figyelembe veendő, hogy az állat saját termelésű, avagy összehordott takarmányon lett tartva. A takarmányok árát a legutolsó megszabott árakon kell elszámolni.” MNL JNSZML IV. 415. 39/1945. A Központi Járás megbízott főszolgabírójának körlevele talált állatok visszaadása tárgyában. Szolnok, 1945. január 24.

⁸⁹⁰ PIL 274/13/25. 1946. november 9.

⁸⁹¹ MNL JNSZML X. 40/m. 9. ö.e.1-3. p. 1946. december 25.

⁸⁹² Az Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége helyi szervezetéről volt szó.

*felosztotta, ugyanakkor nálánál reakciósabb 100 holdakat meghagyott. A Szűcs ügy Földrendező Tanács szerint befejeződött, vagyis a Tanács visszatélte neki a földet. [...] Papp István természetesen ellenzi a föld visszaadását, [...] A fent elsoroltak csak töredékét jelentik az ő piszkos ügyeinek.”*⁸⁹³ A Kommunista Párt számára rendkívül kínos helyzet jellemzésében a jelentés írója további részletekre is kitért Szabolcska Gyula, körzeti elnök viselt dolgait illetően: *„49 pere van neki, ebből is megállapíthatod, hogy micsoda értékes tagja pártunknak és milyen népszerűségnek örvendhet egy ilyen körzeti elnök. Legutolsó perére 17 hamis tanút vonultatott fel, mire a bíró megjegyezte a párttitkárunknak, igaz, hogy a pert megnyerte, de ugyanakkor a pártunk tekintélye megint romlott.”*⁸⁹⁴ Tekintettel arra, hogy a vármegyei földigénylő bizottságok többségében a kommunista párt helyi prominensei vitték a kezdeményező, vezető szerepet és a jobb minőségű földek esetenként barátoknak történő kiosztását sem lehetett véka alá rejteni a helyi lakosság előtt, a törvénytelenéseket, korrupció gyanús eseteket – akárcsak a földelkobzások vitatható eseteiben – nem lehetett anélkül kivédeni, hogy a párt renoméja ennek ne látta volna komolyan kárát.

A törvénytelenül kiosztott javak megvédésének a fenti példája, amikor egyszerűen nem hajtották végre a felettes szervek határozatait, valójában még inkább csak az enyhébb esetek közé sorolható. Hasonló események zajlottak le Jászfákóhalmán is, ám ott már a községi nemzeti bizottság kommunista elnöke is szerepet vállalt a földvisszaigénylő megfegyelmzésében. Lékó Béla jászfákóhalmi plébános ugyanis szomorúan tapasztalta, hogy a helyi földigénylő bizottság *„teljes egészében igénybe vette és felosztotta az itteni róm. kat. lelkészi javadalmi földet. [...] a földigénylő bizottság a Szolnok megyei tanácstól kérte a teljes felosztás jóváhagyását. A tanács a tervet nem fogadta el, hanem 100 kat. holdnak a felosztástól való mentesítését rendelte el.”*⁸⁹⁵ Ezzel vissza is állhatott volna a törvényes rend, csakhogy *„A megyei földbirtokrendező tanács határozatát az itteni földosztó bizottság nem vette figyelembe.”*⁸⁹⁶ Mire a plébános a határozatot írásban is kikérte és a helybeli földigénylő bizottsághoz megküldte, kérve, hogy az aszerint járjon el. Erre válaszul május 27-én vasárnap délután, az utcán járók sokasága előtt fegyveres rendőrrel kísérték be a rendőrségre, ahol – megint csak a plébánost idézve – a nemzeti bizottság elnöke *„társadalomellenesnek minősítette a megyei tanácshoz fordulásomat és sógoromat [aki a papbirtok gazdasági vezetője volt – Cs. A.] pincébe zárással, engem a faluból való eltávolítással fenyegetett meg,*

⁸⁹³ PIL 274/17/55. 1947. május 7.

⁸⁹⁴ Uo. A korrupciós összefonódások párton belüli felszámolásának nehézségeiről ezen esetet és az újonnan kinevezett párttitkár helyzetértékelését is idézve szólottunk a II.2.7. alfejezetben.

⁸⁹⁵ PIL 274/13/25. 1945. május 29.

⁸⁹⁶ Uo.

*ha a földosztó munkát zavarni merészeljük.*⁸⁹⁷ A karakán plébános még e fenyegetések után is kitartott volna igaza mellett, ám másnap az újbirtokosok ismét megjelentek az illetéktelenül felosztott földeken és azt továbbra is sajátjukként kezelték.

Jánoshidán hasonló menetrendet követtek az események. A premontrei rend teljes birtokát igénybe vették, ám a plébános ennek egy részét visszakövetelte. A követelésnek engedve a földet *„az Országos Tanács is visszaitélte a premontrei rendnek. De a Földigénylő Bizottság nem nyugodott bele, [...] kiosztotta az igénylők között és azok meg is művelték. A papnak pedig nem volt annyi bátorsága, hogy kb. 40 családot elzavarjon a földről. [...] A FIB senkitől földet vissza nem vett.*⁸⁹⁸ E példák is azt mutatják, hogy a törvénytelenül kiosztott földek esetében a kommunista vezetésű helyi szervek és az általuk támogatott újbirtokosok akarata felülírhatta mind a törvényt, mind a felsőbb szervek határozatait.

E vitás kérdések rendezésében döntő jelentőségű lehetett az MFT vezetőjének, a kommunista párti Ragó Antalnak a földvisszaperlésekhez fűződő viszonya is. Bár a tanácsnak a jogszabályok rendelkezései alapján sokszor a földvisszaperlőknek kellett igazat adnia, az ilyen „papíron” meghozott döntéshez azzal ellentétben, a határozat semmibe vételére buzdító szóbeli kommentárt is fűzhetett. Nem publikusnak szánt álláspontjába egészen kivételes módon az alábbi tiszaroffi jegyzőkönyv enged bepillantást, mely a háttérben zajló informális egyeztetések egyik kulcsfontosságú epizódját rögzítette meglepő őszinteséggel: *„Orosz Károly földigénylő bizottsági tag előtt az elnök Úr azt a kijelentést tette, hogy amit a K.F.B. jónak tart és egyhangúlag határozatban meghoz, az ellen hiába fellebbeznek akár a megyei tanácshoz akár az Országoshoz, mivel a földigénylő bizottság határozatát nem semmisíthetik meg. E kijelentés alapján kéri a Földigénylő bizottság a vármegyei tanácsot, hogy engedélyezze Tiszaroffon az összes volt földbirtokok elkobzását, illetve igénybevételét.*⁸⁹⁹ E szavakat a gyakorlatba rögtön átültetve meg is szavazták egy helyi birtokos 66 kh. földjének elkobzását.⁹⁰⁰ Az eset pikantériája nyilvánvalóan abból ered, hogy az egyszerű, egyenes beszédből értő, a nyilvánosan és a zárt ajtók mögött hangoztatott álláspontok között különbséget tenni nehezen tudó helyi parasztemberek készpénznek vették Ragó Antal bizalmas kijelentéseit, akinek vélhetően kellemetlen perceibe került az eset elsimítása. Ugyanakkor a fellebbezési ügyek lefolyása alapján joggal feltételezhető, hogy Ragó nem csak

⁸⁹⁷ Uo.

⁸⁹⁸ GYŐRI T. (szerk.) 1975. 185. p.; Az az érv, hogy a földhözjuttatottak többen vannak és ezért részesítendőek előnyben, máshol is megjelent. Jászberényben például ugyanezen logika mentén írta azt a helyi földigénylő bizottság egy jogtalan kiosztást felülbíráló és a földet az eredeti tulajdonosának visszajuttatni szándékozó határozattal szemben, hogy *„ezen birtokot már kiosztotta és nem hajlandó a juttatott földigénylőket a birtokból kivenni, annál is inkább, mert így sem tudta teljesen kielégíteni a jelentkezett földigénylőket. Ezért inkább egy család kitelepítése célszerű, mint a juttatott 10 családé.”* MNL JNSZML XVII. 521.

⁸⁹⁹ MNL JNSZML XVII. 563. A FB levele Ragó Antalnak, 1945. november 3.

⁹⁰⁰ Uo. Jegyzőkönyv a FB üléséről, 1945. november 2.

a tiszaroffiakat, hanem valamennyi megyei, így a törökszentmiklósi, jászákóhalmi, jánoshidai és más földosztókat is arra bátorította, hogy a felsőbb szervek elrendelte földvisszajuttatásokat elszabotálják.⁹⁰¹

Tekintettel arra, hogy az MFT határozatainak – részben a tanács vezetőjének hozzáállása miatt – helyben nem lehetett érvényt szerezni, a fellebbezők kénytelenek voltak az országos tanácshoz fordulni. A beadványaik elbírálásának elhúzódása viszont az újbirtokosokat is állandó létbizonytalanságban tartotta. Utóbbiak álláspontját érzékletesen foglalta össze a Kisújszállási FB levele, mely sürgetve kérte az országos tanácsot az elkobzások jóváhagyására: *„Úgy ahogy lehet a hiányos felszerelésekkel csak mi tudunk valamit termelni és ezt a keveset ne csökkentsék a késedelmes igazságokkal, hanem mondják ki a végszót, abból ért a paraszt.”*⁹⁰²

Az OFT eleinte ragaszkodni próbált egyrészt ahhoz, hogy a 100 holdon aluli birtokok megváltását csak ő rendelheti el, másrészt a népellenesség vádjának paragrafusokba nehezen beilleszthető indoklásaira alapozott elkobzások esetében is sokan fellebbeztek hozzá. A helyi hatóságok támogatása nélkül azonban maga is képtelennek bizonyult a jogszabályok érvényesítésére, ezért a parlamenti pártok végül a törvényeket igazították a kialakult helyzethez.

Ennek menetrendje lényegében követte a földosztás megkezdésének, vagy épp a tömegdemonstrációk szervezésének koreográfiáját, mely végső soron központi irányítás mellett a spontán népakarat látszatára törekedve elébe ment a jogalkotásnak. Az MKP helyi ágensei tehát a lakosság nevében nyilatkozatokat szerkesztettek a földosztás eredményeinek védelmében, hogy azután ezeket népgyűléseken fogadtathassák el és küldjék fel Budapestre. Erre példaként említhető a Jászberényi és Jászsági Felsőjárásai Földigénylő Bizottságok közös ülésének jegyzőkönyve, mely a kívánatosnak tartott menetrendet pontosan rögzítette:

„1) A járás kilenc községe egyhangúlag tiltakozik az ellen, hogy a

⁹⁰¹ Ugyanezt a kész tényeket teremtő és fellebbezéseket ellehetetlenítő módszert alkalmazták például Karcagon 1948 őszén, amikor a kishaszonbérleteket is igénybe vették. Tüdös Imre emlékei szerint ez *„felért egy második földreformmal, tulajdonképpen ezzel a rendeletteladtuk meg a kegyelemdőfést a birtokos-osztálynak. [...] Amikor a kishaszonbérő a mezsgyét jelentő cöveket nagy örömmel leverte, nyomban elbeszélgettünk vele, hogy most már rögtön fogjon hozzá a föld elműveléséhez, mert csak ez az egy mód van arra, hogy a föld az övé legyen. A megyéhez az igénybevételről szóló határozatok idejét elhúztuk és azokat összegyűjtöttük, s azokat egyszerre vittük be Szolnokra, de már ekkorra a kishaszonbérők földjén kizöldült az új búzavetés. Na, persze, a megyei kishaszonbérő bizottságon szaladgáltak a földbirtokosok és elmondták panaszaikat, [...] Majd amikor a munkákat befejeztük, 1948. november elején, többszöri sürgetés után a földek igénybevételéről szóló határozatainkat bevittük Szolnokra, s megkezdhatték annak felülvizsgálatát. [...] a bizottság jogi szakértője megállapította, hogy jó néhányszor követtünk el jogszabálysértést [...] De ennél a határozatánál azt is ki kellett mondani, hogy amennyiben a kishaszonbérő az eltelt időközben a földet elmunkálta, [...] abban a gazdasági esztendőben a juttatott kishaszonbérlet birtokában hagyandó. [...] 1949-ben meg már hozzáfogtunk a termelőszövetkezetek tömegesebb szervezéséhez, ahová az újjazdák és a kishaszonbérők tömegesen léptek be.”* MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

⁹⁰² Uo. A FB levele az OFT-nek, 1945. augusztus 6.

jászfelsőszentgyörgyi földigénylő bizottságot az Országos Tanács nem ismeri el [...]. Nekünk mindannyiunknak az az álláspontunk, ha vannak, vagy voltak is olyan dolgok, amik nem a törvény értelmében lettek végrehajtva, a népi szervek nem jogtudósok, és azért a nép által beléjük helyezett bizalmat megingatni vagy megvonni nem szabad.

2) A járás kilenc községe egyhangúlag kéri, hogy itt a járásban a parasztbirtokok legmagasabb határa 50 hold legyen, mert kevés a föld és sok a nincstelen.

3) A járási bizottság egyhangúlag elfogadja, hogy vármegyei gyűlést és járási nagygyűlést kell összehívni, és utána minden községből 50–50 tagú küldöttség menjen fel Pestre, követeljék azt, hogy a vitás kérdéseket minél előbb rendezzék. [...]

A gyűlés azzal oszlott szét, hogy a harcot a földért pártkülönbség nélkül tovább folytatjuk mindannyian, és egyetlen lépés föld nem mehet vissza, amit kiosztottunk.”⁹⁰³

Így született meg az 1946. IX. tv., mely kimondta, hogy az 1946. január 1. előtt kiosztott ingatlanokat volt tulajdonosaiknak visszaadni nem lehet, csak abban az esetben, ha 50 kat. holdnál kisebbek és jogellenesen vették igénybe, és egykori tulajdonosuk a földműveléssel élethivatásszerűen foglalkozó parasztbirtokosnak tekinthető. Az 50 holdnál nagyobb birtokot vesztett parasztbirtokosokat pedig másutt, jellemzően a Dunántúlon kárpótolták csereingatlannal, leginkább a kitelepített svábok helyére költöztetve őket.

Az egykori gazdák, különösen a járszági redemptusok leszármazottai azonban érthető okokból nem kívántak máshova költözni. A jász öntudat és az ősi röghöz ragaszkodás jeleként egyikük így fogalmazta meg érzéseit: *„Köztudomásúlag parasztszülöktől származom, őseim a Jászság története című könyv történelmi adatai szerint is már több mint 300 éve Jászberényben laktak és földműveléssel foglalkoztak. [...] Vett földbirtokom nincs, mintagazdálkodást folytattam, mint ezüstkalászos gazda. [...] két gyermekem van. Ezek részére szeretném megtartani az ősi birtokot.”⁹⁰⁴*

A törvényileg megtámogatott irányelven azonban már nem lehetett módosítani. A rendelkezést nyomatékosítandó 1946 novemberében Ragó Antal körlevélben továbbította Mihalenkó orosz alezredes, a SZEB szolnoki parancsnokának szavait, aki szintén megtiltotta az 50 kat. holdon felüli és igénylőknek kiosztott birtokok visszaadását.⁹⁰⁵

Az OFT 1946 őszén már ennek megfelelően járt el, ám helyi szinten még az így visszajuttatott 50 kat. hold alatti kisbirtokok kérdésében sem sikerült érvényt szereznie döntéseinek, másrészt a csereingatlan juttatások sem mentek zökkenőmentesen. Mivel a cserével kárpótolt tulajdonosokat új birtokaikon nem várta gazdasági felszerelés, így a régi

⁹⁰³ MNL JNSZML XVII. 521. 1946. május 4.

⁹⁰⁴ MNL JNSZML XVII. 521. 1945. május 7.

⁹⁰⁵ MNL JNSZML XVII. 533. Körlevél, Szolnok, 1946. november 26.

ingatlanlannal együtt megváltott élő és holt felszereléseik megosztását is ki kellett mondani, hogy azok egy részét visszakaphassák. A helyi szinten felmutatott határozatok azonban ebben az esetben sem sokat értek. Egy 300 holdas kisújszállási parasztgazda⁹⁰⁶ például az OFT és a Megyei Földhivatal által kiadott és ügyét támogató határozataival jelent meg egykori birtokán 1947 tavaszán. Az összehívott gyűlésen a nemzeti bizottságot a kommunista Janó János, egykori MFT tag, az újbirtokosokat Daku István, volt FB elnök, továbbá a 45 érintett földhözjuttatott képviselte. Velük szemben állt egymagában a törvénytelen elkobzást szenvedett gazdagparaszt. A határozatok felolvasása után a „*juttatottak az elnök által ajánlott békés megegyezést nem fogadták el. Mint a 45 megjelent juttatott szinte egyöntetűen hangoztatta, hogy örökké nyomorogtak, midőn munkásai voltak G. Jánosnak, csak szipolyozta őket. [...] Mi földhözjuttatott Kommunisták a kapott vagyonunkhoz minden időben ragaszkodunk. Visszaadni semmit nem vagyunk hajlandók, bármilyen hatóság, vagy szerv rendeli azt el.*”⁹⁰⁷ Ezzel a megjelent helyi vezetők, „több előadnivaló nem lévén”, mint akik jól végezték dolgukat, az ülést bezárták.⁹⁰⁸

A korábban már idézett másik redemptus kisbirtokos esete – kitől földjét azon indokkal vették el, hogy állítólag Sztálin marsallt és az orosz hadsereget becsmérelte volna – hasonló végkimenetelt mutat. Földje hiába volt alatta a rendelet megszabta 50 holdas határnak, a földhözjuttatottak annak visszaadását is megtagadták. „*De nemcsak azok a földhözjuttatottak tiltakoztak a fenti határozatok ellen, akiket közvetlenül érint, hanem az összes földhözjuttatottak, sőt az összes földmunkásság között is a legnagyobb felháborodást és a legkihívóbb forradalmi hangulatot idézte elő, amelynek bizonyítékául [...] egy kb. 200 aláírással ide mellékelte fenyegető figyelmeztetést adtak át a helyi Földigénylő Bizottságnak.*”⁹⁰⁹ Hogy szavaik nem üres fenyegetések voltak, azt az Országos Tanács is beláthatta, hiszen addigra már számos tömegakció folyt le országszerte az újbirtokosok részvételével.

E tömegmegmozdulások fő szervezői és irányítói a kommunista párt szervezetei voltak. Az MKP megyei bizottságának tagjai a járási pártértekezleteken kellően

⁹⁰⁶ Nevezett az egyetlen olyan birtokos volt, akitől traktort is igénybe vett a helyi FB. A birtokok alacsony gépesítettségének oka leginkább a kézi munkaerő túlkínálatban kereshető.

⁹⁰⁷ MNL JNSZML XVII. 533. Jegyzőkönyv az UFOSZ gyűléséről, 1947. március 4.

⁹⁰⁸ Hasonló jelenet játszódott le a tulajdonostól elvett és a helyi Földműves Szövetkezetnek adott traktor ügyében is 1947 nyarán, midőn az akkor már a Dunántúlra költözött gazda lánya utazott haza Kisújszállásra, hogy a nekik visszatért munkagépet elszállíttassa. „*2 rendőrrel kiment a területre a szántásból a traktort kiállították és elindították Kisújszállásra a rakodóra, mivel vagon is megrendeltek már a gépnek, hogy szállítsák a Dunántúlra. [...] mivel köztudomású volt már a traktor elvétele, vagy visszaadása előzőleg is, az emberek hirtelen összeverődtek és a traktor a városon keresztül nem tudott tovább jutni, [...] A traktortól a G. leányt a 2 rendőr elkísérte, hogy meg ne verjék, a traktor pedig 50-60 ember kíséretében ugyanazon az úton, amelyen bejött, kiment a területre szántani, az emberek az egész úton végig kísérték.*” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁹⁰⁹ Uo. A FB levele az OFT-nek, 1946. nov. 9.

kihangsúlyozták a párt fellebbezések kapcsán kialakított álláspontját: „Az MKP nem ad vissza egyetlen talpalatnyi földet sem, [...] Agyonütjük, aki visszaadja.”⁹¹⁰ E gyűlések egyikén Ragó Antal az MKP megyei bizottsága tagjaként és az MFT elnökeként maga is hasonló szellemben beszélt, az alábbi jelszót kiadva: „Aki a földhöz nyúl, meghal. A reakció támadását az utca fogja visszaverni. Nem egyénenként kell megoldani a kérdést, hanem tömegdemonstrációval. A földért harcolni kell.”⁹¹¹

Épp Kisújszállás volt az egyik olyan megyei település, ahol a pereket országos visszhangot kiváltó tömegakciók kísérték.⁹¹² Azok központi alakja, Földi István így emlékezett vissza az előzményekre: „Az első támadást egy Joó Sándor nevű bírónak köszönhattuk, a járásbíróság vezetőjének. Az elmenekült gazdák, birtokosok ugyanis lassan visszaszivárogtak, s amint lehetett, bíróság útján visszakövetelték azokat az állatokat, a jószágaikat, amiket mi a háború elvonulása után szétszöttünk az emberek között. A bíró, mintha erre az alkalomra várt volna, felszólításokat küldött azoknak, akiknél a volt tulajdonosok a jószágaikat vélték. Egymás után szaladtak hozzám a pártba, hogy csináljak valamit, mert ők ezeket az állatokat már etették, szántottak-vetettek velük, s ezek nélkül ismét nem marad semmijük.”⁹¹³ A bíró és az őt felkereső egykori földosztási kormánybiztos persze nagy vitába keveredett: „Ő a törvényre, a rendeletekre hivatkozott, én meg arra, hogy a törvények igazságát nem vitatom, de az intézkedést helytelennek és igazságtalannak tartom, mert akik elmenekültek, azok a jószágaikról és egyéb ingatlanjaikról is lemondtak, [...] Szerintem azokat illetik meg, akik megmentették, nem azokat, akik vesztükre hagyták őket.”⁹¹⁴ Mivel a bíró a felszólítások küldözgetésével ezután sem hagyott fel, Földi István „meggyőzőbb érvekkel” rukkolt elő: „Az anyád jó istenit, gondoltam, amikor megint jöttek sírva az asszonyok, káromkodva az emberek – vagy írott törvény van, vagy igazság! Összehívtam a [kommunista] pártvezetőséget és azt javasoltam: két-háromszáz ember vonuljon a bíróság elé, [...] Ez meg is történt, [...] kiabáltak az emberek. A legenyhébb az volt, hogy az ilyen bírót agyon kell verni, ki kell hajítani az ablakon... és így tovább. A hangulat már annyira felforrósodott, hogy kénytelen voltam kiállni a bíróság elé, elállni a bejáratot az emberek elől, majd lehívtam a bírót. Az már se eleven nem volt, se holt. Mondom néki: látja, az én figyelmeztetésemet nem fogadta el, most ez lett belőle. Amit nekem megígért, azt most ígérje meg az embereknek is és teljesítse, mert különben én innen elmegyek, és nem lesz, aki magát megvédelmezi. Joó Sándor nagy nehezen kidagogta, hogy ő többé nem ítél vissza

⁹¹⁰ MNL JNSZML X. 40/e. 1. ö.e. 1-6. p. 1946. március 17.

⁹¹¹ MNL JNSZML X. 40/c. 1. ö.e. 1-3. p. 1946. március 10.

⁹¹² „Mivel Kisújszálláson volt járásbíróság, ide jöttek Kunhegyesről, Kenderesről és még több helyről bírósági tárgyalásra.” MNL JNSZML XXXV. 57. V/15.

⁹¹³ BICSKEI G. 1985. 84-85. p.

⁹¹⁴ Uo. 85. p.

*semmiféle jószágot, s ezt meg is tartotta...*⁹¹⁵

Az MKP által akkoriban hangoztatott propaganda⁹¹⁶ és a rendszerváltást megelőzően keletkezett feldolgozások ezen tömegdemonstrációkat igyekeztek úgy bemutatni, mintha azok egy alulról, spontán módon szerveződő mozgalom részei lettek volna, melyhez a párt vezetése csak később csatlakozott. Éppen ezért pl. Donáth Ferenc bevallotta nem is foglalkozhatott⁹¹⁷ (sic!) részletesen a MKP szervezeteinek a „reform eredményeit védő” népitételek szervezésében és irányításában vitt kiemelkedő szerepével. A hivatkozott források tükrében azonban egyértelmű, hogy sok más, a korra jellemző tömegmegmozduláshoz hasonlóan ezek szervezésére is felülről érkezett utasítás és a résztvevőket a kommunista párt prominensei fogták össze, kihasználva a helyben felgyülemlett társadalmi feszültségeket politikai érdekeik érvényesítésére.

Másrészt joggal vetődhet fel a kérdés, hogy ilyen esetekben hol volt a karhatalom, miért nem avatkozott közbe a rend és a törvényesség fenntartása érdekében. A választ a rendőrség korábbi fejezetben már jellemzett összetételében leljük, mely a háború utáni újrakezdekéskor nagyrészt „megbízható” kommunistákból szerveződött meg és a többi párt megalakulását követően is túlreprezentált maradt a kommunista párt aránya, különösen a tiszti állományban.⁹¹⁸ Szerencsés véletlen, hogy a Kisújszálláson szolgálatot teljesítő – MKP tag – rendőrtiszt visszaemlékezése saját szemszögéből láttatva az eseményeket, ugyancsak kitér az újbirtokosok egyik ilyen megmozdulására és annak körülményeire:

„Szolnokról jöttek ki a bírák – még nekem kellett kirendelni a védelmükre karhatalmat! A fene akarta védeni őket [...] Na ki is küldtem két rendőrt, belevaló elvtársakat – de azt szigorúan meghagytam nekik, hogy ha a Dancs elvtárs megjelenik a tizenöt emberivel, akkor ők ketten azonnal tűnjenek el, vonuljanak be a szolgálati helyükre. Így is lett. LE csapott a Dancs elvtárs csoportja, BE egyenest a tárgyalóterembe, - Na a szüzemariátokat, most mondjátok!: kinek mi kell?! de már közbe kapkodták elő a kabát alól az osztogató szerszámot! [...] Pucoltak ki, ablakon,

⁹¹⁵ Uo. 85-86. p.; Az ezt követő eseményekről egy másik szemtanú így számolt be: „Végül is a felbőszült emberek egy része nem ment haza, hanem többen összeverődve mozgalmi dalokat énekelve vonultak ki-ki az alapszervezetébe. Egy része pedig megvárta a vidéki perelők eltávozását, akik kerülő utakon próbáltak a városból elmenekülni. De jó néhányan az elvtársak közül észrevették a menekülőket és a náluk lévő botokkal megpróbálták az akkor már kocsikban ülő menekülőknél a »földet osztani«. Egy-két botütéssel azért sikerült nekik a dolgot megúszni.” MNL JNSZML XXXV. 57. V/15. Talán az MKP kiemelkedő, 1945-ös kisújszállási választási eredményein túl e földvisszaperelőkkel szembeni fellépés megszervezésének is köszönhetette Földi István, hogy fél évvel később a megye főispáni székbe ültette a kommunista pártvezetés.

⁹¹⁶ Az MKP Központi Vezetőségének hivatalos álláspontját a népi megmozdulások spontaneitásáról, melyeket a dolgozók „jogos követelése” váltottak ki, lásd: A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Politikai Bizottságának határozata a népi megmozdulásokról, 1946. március 12. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 221-222. p.

⁹¹⁷ DONÁTH F. 1969. 248. p.

⁹¹⁸ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 16. ö.e. 1946–1947.

kerítésen át – de a rögtönzött paragrafus csak utolérte őket. A bírakat nem, hozzáteszem, azokat nem bántotta senki [...] Lement ez nem is egyszer, néhányszor lement. Mer doktor Jó Sándor [...] nagy kutya vót [...] nem könnyen hagyta magát, meg nem okúlt, pedig tudhatta már, hogy mink ebbe a városba földet vissza nem adunk, mégis még ű figyelmeztetett minket a törvény szigorára! Na meglett aztán a törvény szigora – de a proletárok törvényinek a szigora!: százan, SZÁZAN jelentek meg az elvtársak a tárgyaláson idézés nélkül – vót ott olyan futás, hogy gyönyörű! Doktor Pesti Ferencet, a felperesek ügyvédjít a vécébe találták meg utóbb, ott reszketett, de alig lehetett kicsalogatni! [sic!]”⁹¹⁹

Hasonló események színtere volt egy másik tiszántúli város, Mezőtúr is, ahol 1947. január 11-én⁹²⁰ szintén az MKP által szervezett akció keretében bántalmazták az Országos Földbirtokrendező Tanács helyszínre kiszálló tagjait. *„Először csak 8–10 ember ment be előadni a tömegek követelését, de utána egy csomóan benyomultak, összeverték a bizottsági tagokat és kiráncigálták őket, és a nagy tömegtől követve kikísérték az állomásra. Útközben a tömeg azt kiabálta, hogy így járnak azok, akik a földet el akarják venni. Elég véresek voltak a komák, jól ellátták a bajukat.”*⁹²¹ *Ezek Budapestről jöttek le, de mivel a legközelebbi vonat Pest felől jött Békéscsaba felé, arra ültették fel őket.”*⁹²²

Ezen eset „kivizsgálására” az MKP központ kiküldött tagjai és Ragó Antal is Mezőtúrra utazott. Céljuk természetesen nem a tények feltárása, hanem az MKP tisztára mosása, a felelősség elhárítása volt. Jegyzőkönyvükben ennek megfelelően fogalmazták újra a történeteket, azok kiváltó okait: *„A bizottság megállapította, hogy az OFT a mezőtúri tanácskozásának az idején nem a túljuttatások kivizsgálására fektette a főszólyt, hanem régi tulajdonosoknak igyekezett vissza juttatni a F[öldigénylő]. B[izottság]. által kiosztott és jóváhagyott földet. Az összeütközés ugyancsak az OFT ilyen értelmű magatartása miatt robbant ki. Megállapította a bizottság, hogy az OFT tagjai de főként az elnöke: Fári [József és Polányi József tanácsstag, valamint dr. Fodor János titkár⁹²³ a] földigénylő tagokkal akiket megidézték, kihívó magatartást tanúsított. Megállapítjuk azt, hogy a kommunista párt[nak] a népítélethez semmi köze, habár a kommunista párt egyes tagjai abban részt is vettek. Azt, hogy Maki [József, a helyi földigénylő bizottság kommunista elnöke] az egész népítéletet megszervezte volna a bizottság megállapítani nem tudta, a tanúvallomásokkal egybehangzóan*

⁹¹⁹ CSALOG Zs. 1989. 20–21. p. E visszaemlékezést Csalog Zsolt változatlan formában, a visszaemlékező személyiségét hűen tükröző nyelvezettel és helyesírással közölte könyvében, s ezt magunk is indokoltan éreztük. Az ügyvédre vonatkozó kitélt egy másik szemtanú is megerősítette: Bakó Kálmán visszaemlékezése. In: GYÖRI T. (szerk.) 1977. 53. p.

⁹²⁰ MNL JNSZML XVII. 540. Vegyes ir. 1947. január 16.

⁹²¹ A kiküldöttek *„8–20 napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedtek.”* Uo.

⁹²² MNL JNSZML XXXV. 57, H/3. Szolnok, 1973. október 24.; Ezzel lényegében egybevágó történetet adott elő egy másik szemtanú, kinek elbeszélését lásd: MNL JNSZML XXXV. 57. J/7.; Ugyanerről az esetről lásd még: MNL JNSZML X. 40/k. 1. ö.e. 1. p. 1947. január 24.

⁹²³ MNL JNSZML XVII. 540. Vegyes ir. 1947. január 16.

az tűnik ki, hogy az összeütközés spontán keletkezett az OFT magatartása miatt.”⁹²⁴

A kisújszállási és mezőtúri esetekhez hasonló megmozdulás volt Karcagon is, melynek különlegessége, hogy ott az MKP nem egymaga, hanem az NPP-vel közösen szervezte meg a földvisszaperlők ügyét elvállaló helyi ügyvéd megfélemlítését. Erről az esetről is fennmaradt egy részletgazdag beszámoló: „Emlékszem Tüdős Imre bácsival [az MKP titkára] együtt Németh Lajos bácsinál [az NPP vezetője] voltunk, azon a beszélgetésen, amelyen arról volt szó, hogy lesz egy tiltakozó nagygyűlés, ahol állásfoglalás fog születni, hogy nem adunk földet vissza. [...] Amikor a gyűlés megvolt, akkor mi Kertész Imre ügyvéd házához vonultunk fel zárt sorokban és nagyon fegyelmezetten. Az ügyvéd bezárta a háza ajtaját, nem akart kijönni. De amikor látta, hogy a tömeg izzó hangulatban van, s már recsegett, ropogott a kerítés, akkor mégis kijött. Tüdős Imre bácsi megpróbálta csillapítani a tömeget, hogy emberek, nem a kerítés a bűnös. És ha Kertész ügyvéd úr nekünk most kinyilatkozza, hogy nem foglalkozik földek visszaperlésével, akkor mi bántódás nélkül engedjük tovább dolgozni. Az ügyvéd nagyon meg volt ijedve. Mert nem csak azt mondtuk kórusban, hogy »Földet vissza nem adunk«, volt, aki azt kiabálta, hogy hozd ide, húzd ki a házából. Szóval ilyen hangulat volt. S, ha a pártvezető Tüdős Imre bácsi nem tudja féken tartani az embereket s irányítani a dolgot és nem vagyunk mi is bizonyos mértékig felkészítve a szervezett tüntetésre, akkor talán meg is lincselik az ügyvédet.

A tüntetést tulajdonképpen a kommunista párt kezdeményezte. [...] A tüntetők tömegét zömmel a parasztpárt adta. Határozott fellépésünkkel sikerült elérni, hogy Kertész ügyvéd végül nyilatkozott, hogy ami földbirtok ügyet eddig felvettek az nincs, az semmisnek tekintendő és kötelezettséget vállal, hogy a jövőt illetően semmiféle föld visszaperlési ügyben nem fog lépéseket tenni és ilyen ügyet vállalni. Ezzel a dolog befejeződött.”⁹²⁵

A nagyobb mezővárosok mellett olykor kisebb községekben is történhettek erőszakos tömegakciók. Így például Tiszabőről is feljegyezték, hogy ott a volt uradalmi birtok intézőjét „a falu a földreform elleni izgatás miatt a községből kikísért[e]”. A népítélet rendőrségi kivizsgálásakor 12 kommunista párttagot gyanúsítottak meg, mint értelmi szerzőt. Erre az MKP járási párttitkára elérte az ügy újbóli kivizsgálását, mert különben „számolni lehetne

⁹²⁴ PIL 274/13/25. 1947. február 6.

⁹²⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. K/15. A későbbi emlékezetpolitika ezen esetek kapcsán nem volt kellően következetes. Míg volt, amikor azok spontaneitását hangoztatta az egykori propagandával egybehangzóan, máskor kifejezett büszkeséggel közölte a pártok által szervezett akciók résztvevőinek visszaemlékezéseit, természetesen ilyenkor is kizárólag a szegényparasztnak szemszögéből értékelve azok lefolyását és következményeit. A karcagi tömegakcióról szóló emlékeket idézte például: PETRÁK K. (szerk.) 1980. 238. p.; Az eseményeket Tüdős Imre is elmesélte saját szemszögéből. Ő tett említést arról is, hogy „1946. március 7-én, Budapesten a »Földet vissza nem adunk« tüntetésen küldöttségileg” vettek részt, de azt helyben megelőzték, mivel a karcagi megmozdulásra 1946 február második vasárnapján került sor. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

pártszempontról a legrosszabb körülményekkel.”⁹²⁶

További példaként említhető Jánoshida, ahol a régi községi főjegyző volt az, aki „halomszámra készítette a földosztás ellen felvett jegyzőkönyveket. Erre a két munkáspárt tagjai” tömegtüntetést szerveztek, „amely a községházára a jegyző ellen felvonult. Az emberek kivonszolták irodájából és egy helyiségbe bezárták. Ott tartották mindaddig, amíg a felső szervek az ügyét ki nem vizsgálták, és el nem szállították.” Ezután a helyi FÉKOSZ⁹²⁷ is nagy felvonulást rendezett a két munkáspárttal karöltve, azzal a jelszóval, hogy „Földet vissza nem adunk”.⁹²⁸ A karhatalom ezen településen sem akadályozta meg a tömegakciókat.

Nyilvánvaló, hogy a hatóságok és hivatalos szervek hallgatólagos támogatása mellett véghezvitt és büntetlenül maradt akciók nem csak a közvetlenül bántalmazottak, hanem a környező településeken élő károsult gazdák megfélemlítését is szolgálta, míg az újbirtokosoknak szükség esetén követendő mintát mutatott. Ebből következően voltak települések, ahol pusztán a fenyegető légkör is elegendő volt ahhoz, hogy a földosztás revízióját megakadályozzák. Példaként említhetjük Tiszaburát, ahol egy kortárs szemtanú szavai szerint „nagyon erős kezekben tartották a szétosztott földeket. 1946-ban itt senki sem merte kiejteni a száján, hogy »vissza a földet«. Ily módon itt nem is merült fel a »földet vissza nem adunk« jelszó.”⁹²⁹

A földreform felülvizsgálatának napirendről történő levételét szolgálta a tömegakciók és a telekkönyvezés meggyorsítása mellett a földigénylő bizottságok 1947. február 1-jével történt feloszlata is. Ezután már csak az UFOSZ helyi csoportjaihoz⁹³⁰ lehetett fellebbezést benyújtani vitás ügyekben.⁹³¹ A döntően kommunista és parasztpárti befolyás alatt működő, újbirtokosokat tömörítő szervezet azonban magától értetődően megghiúsított minden földosztást felülvizsgálni szándékozó törekvést.⁹³² Ennek a megyei újság címlapján is hangot

⁹²⁶ MNL JNSZML X. 40/e. 5. ö.e. 18-19. p. 1946. december 31.

⁹²⁷ A korábban létezett Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége szakszervezeti feladatokat látott el, de a háború alatt érdemi tevékenységet nem végzett, ezért a háború után teljesen újjá kellett szervezni. 1945 májusában vette fel a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége nevet. A kommunisták osztályalapon kívánták soraiban tömöríteni a szegényparaszságot, szembeállítva a parasztegységet hirdető kiscgazda Parasztszövetséggel. Az MKP elérte, hogy a FÉKOSZ megkapja a mezőgazdasági munkaközvetítés jogát, s a mezőgazdasági dolgozók bér- és munkaviszonyai felett is felügyeletet gyakorolhatott. A kiscgazdák azonban a Parasztszövetségnek is szakszervezeti és munkaközvetítői jogokat követeltek, mely elhúzódó politikai küzdelemhez vezetett. Valójában mindkét párt saját politikai céljai érdekében igyekezett felhasználni saját paraszti szervezetét. SZAKÁCS K. 1971.

⁹²⁸ A visszaemlékező szerint a tüntetésen a munkáspártok mellett kiscgazdapártiak is részt vettek. Kérdéses, hogy ezek a kiscgazdapártba beépített kriptó-kommunisták, avagy a földosztásban részesülő kiscgazdapártiak voltak-e. GYŐRI T. (szerk.) 1975. 186. p.

⁹²⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. Á/2.

⁹³⁰ E szervezet kiépítése a forint bevezetését követően vett lendületet JNSZ vármegyében. Míg 1946 áprilisában még csak hat megyei településről jelentették működését, addig szeptemberre már csak három helyen nem létezett helyi csoportja. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. 14-19. p. 1946. április 28. ill. MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 1. ö.e. 4-6. p. 1946. szeptember 25.

⁹³¹ MNL JNSZML X. 40/i. 11. ö.e. 7. p. 1947. február 18.

⁹³² MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 1. ö.e. 11. p. 1947. március 12.

adtak: „Az UFOSZ nem veszi tudomásul ezeket a kisembereket sújtó és törvénytelen határozatokat és utasította az érdekelt újgazdákat, hogy maradjanak földjeiken, melyeket 1945. évben juttattak számukra.”⁹³³ Arra az esetre, ha a földeket visszaítélő határozatokat nem vonnák vissza, kilátásba helyezték, hogy „az újgazdák tömegakarata fog a juttatott személyeknek megfelelő védelmet nyújtani, de mindenképpen érvényesülni fog az UFOSZ azon akarata, hogy földet vissza nem adunk!”⁹³⁴ A telekkönyvezés 1947 őszére a megye szinte minden településén megtörtént és ezzel a földvisszaperlések kérdése végleg eldőlt.

Kivételt épp Jászberény jelentett, ahol eleinte kevésbé szervezett volt a kommunista párt fellépése a földosztás felülvizsgálatának ellehetetlenítésére. Bár a felsőbb rendelkezéseket itt sem voltak hajlandóak végrehajtani, de az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak 1946. június 20-án és 23-án sikerült olyan helyszíni vizsgálatot tartania, melyen a földigénylő bizottságot feloszlatta, 4 tagját pedig a földosztásból is kizárta. Utóbbiakról az OFB az alábbi megállapítást tette: „hivatalos működésük nem felel meg a közérdeknek, magukat a többi földigénylő kárára mindenkor előtérbe helyezték és az Országos Tanács helyszíni kiszállásainak a lefolyását szándékosan hátráltatták és akadályozták. Míg Jászberényben a kizárólag földműveléssel foglalkozó igénylők nagy része egyáltalán nem részesült juttatásban, addig a nevezettek saját magukat, köztük több iparost magas juttatásban részesítettek, s így a jogos földigénylőket rövidítették meg.”⁹³⁵ 1946. október 13-án a Nemzeti Bizottság új földigénylő bizottságot választott. Ez a jogtalan juttatásokat részben visszavonta és új juttatási tervet készített. Mindezt az ügyben érintett kommunista párti tagok természetesen sérelmezték és elsősorban a bizottság parasztpárti alelnökét, Muhari Sándort tették felelőssé a kommunista párttagokra sérelmes földvisszavételekért.

Az új felosztás így további, elhúzódó vitákat szült, s a városi párttitkár jelentése szerint a birtokviták még 1947 tavaszára sem zárultak le teljesen: „igen sok birtokra 4-5, 7-8, sőt van eset, ahol még több birtoklevél van kiadva. [...] minthogy mindnél van birtoklevél, tehát mindegyik jogosnak érzi magát. Elképzelhető, hogy mi lesz a helyzet. Félős, hogy az emberek egymást agyon fogják verni.”⁹³⁶

A földkérdés rendezését erősen befolyásolta a helyi baloldali pártok egymáshoz fűződő viszonya is. 1945-ben, a földosztás kezdetén még teljes egyetértésben működtek. 1946-ra azonban az MKP és az SZDP jászberényi szervezeteinek viszony megromlott, amit szolnoki közvetítéssel sem tudtak helyrehozni. Sőt, a kommunisták elszigeteltségét tovább növelte, hogy hamarosan a parasztpárttal is végletesen megromlott a viszonyuk. Az

⁹³³ *Tiszavidék*, 1947. jún. 26. A régi birtokosokat védi a Megyei Földhivatal és az Országos Földrendező Tanács

⁹³⁴ Uo.

⁹³⁵ MNL JNSZML XVII. 521.

⁹³⁶ MNL JNSZML X. 40/h. 2-3. p. 1947. március 25.

Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége helyi szervének megalakításakor ugyanis nem tudott megegyezni a két párt, mert míg az MKP egyenlő arányt, az NPP szótöbbségi szavazást akart a vezetőválasztáskor. Végül az NPP, az FKGP és az SZDP tagjai *„át is mentek a Városházára, hogy ott a szavazást megkezdjék és titkos szavazás alapján a vezetőséget megválasszák. Ekkor ismeretlen körülmény miatt egy csomó, semmi esetre sem földhözjuttatottnak nevezhető egyén már ott volt és zajos kiabálással gyűlést követelt. Mivel a többi pártok a választást békés úton akarták levezetni [...] A juttatottak – az MKP juttatottai egy részének kivételével – a Nemzeti Parasztpártba vonultak, ahol alig lehetett csillapítani a félezernyi tömeget, viszont az biztos, hogyha kimennek az utcára, az összeütközés a másik csoport magatartása miatt elkerülhetetlen lett volna.”*⁹³⁷ A választást így a parasztpárt székházában ejtették meg, s az UFOSZ vezetőségébe is az ő párttagjaik kerültek.

Az MKP és az NPP ellentétét megint csak nem volt képes elsimítani a két párt központi kiküldötteinek Jászberényben megtartott pártközi megbeszélése. Hiába jelentették ki nyomatékosan, hogy *„országos érdek a két párt közötti vitás kérdéseket rendezni minden kérdésben, de főleg a földhözjuttatottak káoszában rendet teremteni. [...] bármilyen engedményeket adva, feltétlen megegyezésre kell jutni.”*⁹³⁸ Bár ezután is több alkalommal egyeztettek a helyi szervezetek vezetői, nem jutottak egyezsége. A földigénylő bizottság 1946-os újjáalakítása és a jogtalan földjuttatások felülvizsgálata pedig csak tovább fokozta az ellentéteket. A kommunista párt ezért 1947. május 20-án fellebbezést nyújtott be az új juttatási tervet ellen.⁹³⁹

A régi és új földhözjuttatottak birtokból való kimozdításának, illetve birtokba helyezésének problémája olyannyira kezelhetetlennek tűnt, hogy a város kommunista polgármestere is jobbnak látta a kivárás taktikáját választani ez ügyben: *„A régi juttatottak ragaszkodnak ingatlanaihoz, az újak birtokba helyezésüket követelik. A 132.000/1947 F.M.sz. rend. hatáskörömbé utalta ennek végrehajtását, azonban ezirányú intézkedéseim megtételénél oly erős ellenhatással találom magam szemben, hogy célszerűségi, de szociális szempontok figyelembe vétele mellett is, ezirányú intézkedések megtételét egyelőre felfüggesztettem.”*⁹⁴⁰

A földosztást lezárni hivatott telekkönyvezés a viták elhúzódása miatt így csak 1947 októberében történhetett meg Jászberényben. Az MKP városi titkára, Szabari János azonban még ezután sem nyugodott bele, hogy több elvtársa esetén nagyarányú csökkentéseket hajtottak végre a földosztás felülvizsgálatakor. Kihasználva az 1947–48 telére markánsan megváltozó országos politikai légkört, a kommunista párt dominanciájának

⁹³⁷ Jászkürt, 1947. március 8.

⁹³⁸ MNL JNSZML X. 40/h.

⁹³⁹ MNL JNSZML XXIV. 201. Jászberény 7858/1947

⁹⁴⁰ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 2/1947 Jászberény polgármesterének jelentései, 1947. június 3.

megkérdőjelezhetetlenné válását, 1948. február 12-re újabb pártközi értekezletet hívott össze a városházán. Ezen az OFT kiküldöttje is megjelent, aki eleinte ugyan próbált a telekkönyvezés megmáshíthatatlansága mellett érvelni, akár csak az NPP jelenlévő tagjai, ám Szabari kijelentette, hogy 50 érintett párttagja esetében nem ismeri el a telekkönyvi végzést. Másnap a vita folytatódott és mind hevesebbé vált. A párttitkár jelentése szerint az UFOSZ szintén jelenlévő kommunista megyei vezetője, Telek Balázs⁹⁴¹ „*ügyes taktikával, olykor-olykor hangos szavaival, melyből kicsengett az igazi, bátor, magyar, paraszti kiállás, amely ellen senki nem mert szót emelni*”, rávette az OFT kiküldöttjét, hogy az alábbi jegyzőkönyvet foglalják írásba: „*aki 1945-ben a föld végére kiállt és azóta bármilyen fenyegetés, hamis törvények alapján megindított eljárás után is benne maradt a juttatásában, ami 15 holdat nem halad meg, az továbbra is maradjon benne, mert azé a föld.*”⁹⁴²

A kommunista párt tehát klerőszakolta saját juttatottai követeléseinek érvényre juttatását. Ám ehhez szüksége volt az országos politikai erőviszonyokban mind nyilvánvalóbbá váló fordulatra és arra a 200 kommunista párttagra, akik a tanácskozásnak helyszínt adó városháza folyosóján várakoztak a határozathozatalra... 1947–48 telén, a koalíciós baloldali pártokban is meginduló tisztogatások idején, Jászberényben már nem akadt olyan politikai erő, mely nyíltan szembe mert volna szállni az MKP-val.

A földosztás tehát, mivel kevés volt a szétosztható föld és túl sok az igénylő, a szabálytalanul kiosztott és később felülbírált osztással tetézve az újbirtokosok között is csillapíthatatlan feszültségeket generált. Ezen ellentéteket Jászberény esetében kibékíteni már nem, csak erőszakkal elfojtani lehetett. Sokatmondóak a párttitkár jelentésének záró sorai: „*A gyűlés után a M.K.P. delegáltjai és a N.P.P. delegáltjai, valamint a Sz.D.P. delegáltjai a Lehel Szállóban, legalább is színleg megittuk a béke poharat, felhasználva ez alkalmat is, hogy közelebb jussunk egymáshoz és egymás véleményét és szándékát megismerjük, azonban a megállapításunk szerint ez a baráti összefogás mindannyiunk részéről nem volt igaz valószínűség, minden párt részéről a jelenlévők tapogatózó furfangos színészeskedő magatartásuknak adtak példát. Minden esetre nagy lépés a munkáspártok részéről, ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden rendben van, ezek után és továbbra is kívánjuk a barátságot mélyíteni, u.a. éber szemmel és minden lépést figyelve készek vagyunk bármilyen támadás leszerelésére, bármelyik munkáspárti vezető ellen.*

Kérjük jelentésünk tudomásul vételét. Szabadság!”⁹⁴³

A fentiekben részletezett vármegyei események bemutatásával célunk nem az volt,

⁹⁴¹ Elődje az UFOSZ megyei szervezetének élén az ugyancsak kommunista Ragó Antal volt.

⁹⁴² MNL JNSZML X. 40/h.

⁹⁴³ Uo.

hogy morálisan pálcát törjünk akár az elkobzásokkal kapcsolatban minden vádat tagadó régi földbirtokosok, akár a több évtizedes nyomorból eszmélő, de közben becsületes gazdák földjeire és jószágaira is tömegesen szemet vető újbirtokosok fölött. A megidézett levéltári források jelentőségét inkább abban látjuk, hogy elemzésük révén igen plasztikus kép rajzolódik ki a földosztás lefolyásáról és az MKP helyi, avagy megyei szervezeteinek ezzel kapcsolatos, olykor nyílt, máskor színfalak mögötti tevékenységéről. A bemutatott esetek talán más megvilágításba helyezik azt, hogy a kommunisták miként voltak képesek felhasználni országos politikai céljaik érdekében a szegényparasztság indulatait és tömegerejét, de egyúttal ahhoz is kiinduló pontként szolgálnak, hogy jobban megérthessük a földosztás, a közigazgatás és a választástörténet későbbi fejezetekben részletezett összefüggéseit.

V.5. A földreform hatásai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében

Az 1945-ös földosztás az országnak csaknem minden községét, városát érintette. Annak érdekében, hogy az egyedi példákon túl átfogó képet alkothassunk a felosztott földterületek nagyságáról és ezen belül a gazdasági-társadalmi viszonyokból eredő helyi sajátosságokról, érdemes egy pillantást vetni azokra az adatokra, melyek az igénybe vett földbirtokok területéről adnak tájékoztatást, előzetes adatok alapján, vármegyei bontásban. Ezek ugyanis minden vélelmezhető pontatlanságuk ellenére is jól érzékeltetik a főbb országos és vármegyei trendeket és azok nagyságrendjét.⁹⁴⁴

Míg országos viszonylatban az összes földterület mintegy harmadát, 34,6 százalékát érintette a földreform, addig a megyében csak 28,4 százalékát. Katasztrális holdban kifejezve ez annyit jelentett, hogy az összes igénybe vett birtok területe országosan 5.599.645, a vármegyében pedig 259.716 kat. holdra rúgott. A földbirtokok nagyjából egytizedét elkobzással, a többit – érdemben soha be nem váltott – megváltás kilátásba helyezésével vették igénybe. A 100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból szükségből igénybe vett földbirtokok összterülete országosan 89.091, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 9.620 kat. hold volt.

A fentiekből kiszámolható, hogy a vármegyében a szükségből igénybe vett földek aránya 3,7% volt, szemben az 1,59%-os országos átlaggal.⁹⁴⁵ Ez az egy adat is tökéletesen érzékelteti, hogy a Jászkun Kerület sajátos fejlődéséből eredően itt az országos átlaghoz

⁹⁴⁴ PIL 274/13/20. Keltezés nélkül.

⁹⁴⁵ Ennél csak Szatmár-Bereg megyében volt nagyobb aránya a szükségből igénybe vett földeknek.

viszonyítva több volt a földigénylő és kevesebb a szétosztható föld, mely azt eredményezte, hogy a földosztás e vármegyében az országoshoz viszonyítva radikálisabban, a rendelet kereteinek túllépésével ment végbe, és még így is ezrek maradtak föld nélkül.⁹⁴⁶

Az összes igénybe vett földből országosan mintegy 3,3 millió kat. holdat osztottak szét egyéni juttatások formájában. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ez az arány az újbirtokosoknak jobban kedvezett, főleg a nagy kiterjedésű erdők hiányából adódóan: 259.716 kat. hold földből 207.609 holdat⁹⁴⁷ 32.573 természetes személy között osztottak szét.⁹⁴⁸

A juttatások eredményeképpen hazánk birtokmegoszlása jelentős mértékben módosult, a nagybirtokrendszer teljes egészében megszűnt, helyébe a kisüzemi gazdálkodás lépett. Különösen megnőtt a kisparaszti földbirtokok (5-10 kat. hold) száma és összterülete.

1. táblázat

Magánszemélyek földjuttatása foglalkozási csoportok szerint országos összesítésben

Foglalkozás	A személyek száma	Kiosztott terület kat. hold	
		összesen	1 főre esik
Gazdasági cseléd	109.875	922.255	8,4
Mezőgazdasági munkás	261.088	1.288.463	4,9
Törpebirtokos	213.930	829.477	3,9
Kisbirtokos	32.865	143.131	4,4
Iparos	22.164	53.866	2,4
Képesített /okl./ gazda	1.256	14.548	11,6
Erdészeti alkalmazott	1.164	6.998	6,0
Összesen:	642.342	3.258.738	5,1

Forrás: PIL 274/13/8. 1948. március 4.

A fennmaradó területek kisebbik hányadán minta- és tangazdaságokat szerveztek, telepítési célokra használták fel, vagy épp házhelyek céljára osztották ki, nagyobbrészt viszont az itt található erdők, legelők és nádasok sorsát rendezték úgy, hogy azok községi, avagy állami tulajdonba kerültek.⁹⁴⁹ Az igénybe vett földbirtokokkal együtt a hozzájuk tartozó kastélyok, kúriák, lakóházak, parkok stb. is állami kezelésbe kerültek. A nagybirtokokon lévő különböző szeszgyárak, malmok, darálók, olajütők szövetkezeti kezelésbe kerültek, míg a kisebb értékű

⁹⁴⁶ DONÁTH F. 1969. 171. p.

⁹⁴⁷ PIL 274/13/20.

⁹⁴⁸ UNGOR T. 1971. 58. p.; E statisztikai adatok fenntartással kezelendők, csupán nagyságrendileg pontosak.

⁹⁴⁹ PIL 274/13/20. 1948. március 4.

talajművelő szerszámokon természetes személyek osztoztak.⁹⁵⁰

Az így köztulajdonba vett gazdasági épületek sorsa azonban sajnálatosan sokszor az elbontás lett. A háborúban megrongálódott lakások javítása és a házhelyosztást követően épülő új házak tömeges nyersanyagigénye, párosulva a termelőkapacitások visszaeséséből és a közlekedési nehézségekből eredő nyersanyaghiánnyal azt eredményezte, hogy sok esetben egyszerűen széthordták, ellopták a könnyen hozzáférhető és felügyelet nélkül hagyott közös ingatlanvagyont. Előfordult azonban olyan eset is, amikor a helyi földigénylő bizottság tagjai eleve szétosztható építőanyag-forrásként kezelték az épületeket, és azokat is kiosztották, ami a földhözjuttatottaknak óriási segítséget jelentett, az államnak azonban komoly kárt okozott. Egy kortárs szemtanú szavait idézve: „A nagyobb birtokok [...] épületeit a földosztó bizottság az igénylők között szétosztotta. Épültek a bogárhátú kis tanyák, falubeli lakóházak. Az egykori gazdasági cseléd istálló életét egészséges lakóházba helyezte át.”⁹⁵¹

A felsőbb hatóságok a rendeletek betartatásához ezúttal sem rendelkeztek kellő erővel, s talán akarattal sem, de a rendőrség tétlensége sem segítette megvédelmezni a köztulajdont. A hatóságok erélytelenségét és a pusztá látszatintézkedésekre törekvést jól példázza az alábbi néhány mondat is, melyet Bányai Lajos, Mezőtúr polgármestere írt a városi rendőrkapitányság vezetőjének:

„Még 1946 év május 23-án 683/1945. főispáni szám alatt kaptam megkeresést, hogy a gazdasági épületek lebontását föltétlen akadályozzam meg. Ezt ez alkalommal írásban és dobszóval tudattam az érdekeltekkel és megkerestem az Ufosz vezetőségét, hogy ezt a rendeletet végrehajtsák. Ez évben személyesen a megyei tanácsnál is felvettem egy jegyzőkönyvet, melyben írásban lefektettem, dacára ezen felhívásomnak a gazdasági épületeket tudomásom szerint bontják. Több ízben adtam az Ufosz vezetőségének autót rendelkezésre, hogy ezeket megvizsgálják, erről nekem eddig jelentést nem tettek. Most kaptam az Ufosz vezetőségétől átiratot, melyben értesít, hogy az egész határban gazdasági épületeket bontják és széjjelhordják.

A főispáni leirat szigorúan elrendelte, hogy gazdasági épületek bontását csak megyei tanács engedélyével s csak szükség esetén lehet bontani. Ilyen engedélyt senki nem kért és nem is kapott tudomásom szerint. Így kérem Kapitányság vezetőjét, hogy ezen épületek lebontását szigorúan ellenőrizze és a megtorló eljárást folyamatba helyezze.”⁹⁵²

A „szigorú” főispáni leirat 1946. májusi keltezésű. Az UFOSZ az épületeket elbontó újbirtokosok érdekeit képviselő szervezet volt, melytől ez ügyben határozott fellépést és tagjai

⁹⁵⁰ Uo.

⁹⁵¹ MNL JNSZML XXXV. 57. Sz/8.

⁹⁵² MNL JNSZML V. 343. 631/1947. Mezőtúr polgármesterének levele a városi rendőrkapitányság vezetőjének. 1947. szeptember 13.

elleni vizsgálatot várni merő naivitás és a felelősség hárítása volt csupán. A hónapok alatt széthordott épületekről Szolnokon jegyzőkönyvet felvenni ismételten pótcselekvés volt. A polgármester karhatalomnak címzett levele pedig 1947. szeptember 13-án kelt, amikor már lényegében mindent széthordtak, ami mozgatható volt, így végül mindenki széttárhatta karját...

Az építőanyagok beszerzése azonban csak a kisebbik gondja volt az újbirtokosoknak. Ennél sokkal súlyosabb nehézséget okozott magának a termelésnek a megindítása a kiosztott földeken.

A német csapatok elhajtották az állatállomány jelentős részét, de a bevonuló szovjet csapatok is ellentmondást nem tűrve elégitették ki szükségleteiket. Az állatállomány csökkenése⁹⁵³ következtében igaerőből is kevesebb volt, s a még munkára fogható traktorok tulajdonosai is csak feketén, egyre drágábban jutottak üzemanyaghoz, ami tovább fokozta a problémát.

A termelés újrakezdéséről és az újbirtokosok helyzetéről a következő idézet fest némileg költői, de a nehézségeket kétségtelenül hitelesen ábrázoló képet: *„Kevés volt a ló, az igavonó jószág. [...] Voltak, akik ekébe fogták a meglévő egy tehenüket, majd mellé álltak és úgy húzták az ekét közösen, az asszony pedig az eke szarvát tartotta a kezében. Látható volt tehénnel összefogott ló, boronát vontató férfi. Mindenki úgy végezte a talajművelést, ahogyan tudta – de végezte. [...] A szomszédok segítették egymást. Aki csak tehette szántott-vetett, az idő mindenkit sürgetett. [...] A Kommunista Párt szervezte az igaerő-elosztást, a vetőmag juttatását. [...] Soha nem tapasztalt munkakedv, paraszti bizakodás és szorgalom nyilvánult meg a földhözjuttatottak körében.”*⁹⁵⁴

A létrejövő nagyszámú kisbirtokon azonban nemcsak igaerőben mutatkozott komoly hiány, hanem munkaeszközökben és vetőmagban egyaránt, sőt olykor szakismeretekben is. A mezőgazdasági termelés ebből eredő visszaesése hamar nyilvánvalóvá vált, amit az alábbi, polgármestereknek írott alispáni körlevél is elismert: *„A háborús pusztítás folytán a rendszeres mezőgazdasági műveléshez szükséges termelőeszközökben mutatkozó hiány a kezdet nehézségeit megsokszorozva azzal a következménnyel járt, hogy az új gazdák minden szorgalom és igyekezet mellett is csak aránytalan erőfeszítések árán és természetesen ennek megfelelően csekélyebb eredménnyel végezhetik termelő munkájukat.”*⁹⁵⁵

A nehézségeket tetézte, hogy a kommunista gazdaságirányítók a forint 1946.

⁹⁵³ A lovak száma évek szerint a következőképpen alakult: 1942-ben 900.434, 1945-ben 329.026, 1946-ban 398.714, 1947-ben 490.123. A szarvasmarhák és bivalyok száma ugyanekkor: 1942-ben 2.376.475, 1945-ben 1.069.919, 1946-ban 1.100.275, 1947-ben 1.478.610. PIL 274/13/8. Keltezés nélkül.

⁹⁵⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. Sz/8.

⁹⁵⁵ MNL JNSZML V. 343. 566/1947. Horváth Pál alispán körlevele a polgármestereknek. Szolnok, 1947. március 20.

augusztus 1-i bevezetése után szélesre nyitották az agrárrollót, tőkét vontak ki a mezőgazdaságból az ipari termelés javára. Ehhez társult az évente ismétlődő, 1945-ös, 1946-os és 1947-es rendkívüli szárazság és fagy, valamint az állatállomány csökkenéséből eredően visszaeső trágyázás, továbbá a gyomos földeken elszaporodó kártevők, melyek együttesen komoly termés kiesést eredményeztek.⁹⁵⁶ E tényezők ráadásul épp azon újbirtokosokra nézve jelentették a legsúlyosabb csapást, akik eleve rosszabb feltételek mellett gazdálkodtak és szaktudással sem mindig kellően voltak felvértezve. Mindez különösen nehézzé tette a kiosztott földek hatékony és nyereséges megmunkálását.

A termelés hatékonyságának gyors javítására, részükre üzemi tőke biztosítására a háború által végigpusztított ország gazdasági és pénzügyi viszonyai közepette nem sok remény kínálkozott.⁹⁵⁷ Az újbirtokosok ezért gazdaságuk igaerő szükségletén, avagy vetőmag- és takarmányhiányán kezdetben „a cél szentesíti az eszközt” elvének alkalmazásával tudtak csak segíteni. Kisújszálláson például így intézkedtek ez ügyben: *„Azoknak a jószágait, akik elmenekültek, kiosztottuk a nincstelenek között, így se az ember, se a jószág nem maradt éhen. A megmaradt lovakkal, szarvasmarhákkal, gépekkel elkezdtük a vetést, s rendelkezünk a jövő évi termés biztosításáról. [...] A szegényebbjének vetőmagja persze nem volt, azt az elmenekült nagygazdáktól vittük el.”*⁹⁵⁸

A szántási és vetési munkák biztosítása érdekében rendeletekkel is igyekeztek minden szóba jöhető igavonó állatot és gépet munkába fogni. Minden kettes ló-, vagy ökörfogattal rendelkező gazdának 20, minden kettes tehénfogattal rendelkező gazdának pedig legalább 10 kat. holdat kellett felszántania. Aki csak egy igavonó állattal rendelkezett, az is köteles volt állatát más gazda állatával párba fogni és együttesen 20, illetve 10 kat. holdat felszántani. De ugyanígy előírták például azt is, hogy egy vetőgéppel legalább 40 kat. hold földet kell bevetni. Ezen intézkedések ellenőrzése és betartatása a települések termelési bizottságaira várt.⁹⁵⁹ A szigorú intézkedéseknek köszönhetően a megművelt földterület részaránya elérte ugyan a háború előtti szintet, a termésátlagok viszont jelentősen visszaestek.

⁹⁵⁶ *Karcagi Napló*, 1946. augusztus 3. Cséplés után.

⁹⁵⁷ A mezőtúri rendőrség politikai nyomozóinak kérdésére a helyi földigénylő bizottság meg is írta, hogy: *„A földhözjuttatottak azt panaszzolják, hogy az őszi szántás-vetésnél nem kapták meg azt a támogatást és segítséget, amit vártak. A juttatott ingatlan után műszaki költség és a megváltási ár első részletének kivetését sérelmesnek tartják a földhözjuttatottak, mert sok közülük nincs abban az anyagi helyzetben, hogy fizetési kötelezettségének eleget tudjon tenni, annál kevésbé sem, mivel az 1945. gazdasági évben földjük semmit sem termett.”* MNL JNSZML XVII. 540. A Mezőtúri Földigénylő Bizottság levele a Politikai Nyomozóosztály részére. Mezőtúr, 1946. január 9.

⁹⁵⁸ BICSKEI G. 1985. 73. p. és 77. p.

⁹⁵⁹ PIL 274/13/8. 1947.

2. táblázat

Termésátlagok alakulása országosan holdanként métermázsában

	1931–1940	1945	1946
Búza	8,0	5,2	5,9
Rozs	6,6	4,7	5,4
Kukorica	10,9	8,8	6,8
Burgonya	39,9	32,2	25,6

Forrás: PIL 274/13/8.⁹⁶⁰

A termésből ugyanakkor nem csak az éhező városi lakosságot, hanem a megszálló szovjet csapatokat is el kellett látni. A közellátás biztosítása érdekében ezért továbbra is fenn kellett tartani a rendkívül súlyos terhet jelentő beszolgáltatási rendszert.⁹⁶¹

Az MKP vezetése természetesen már a földosztás kezdetén tisztában volt azzal, hogy a nagybirtokok szétrobbantásának egyik első következménye a termelés visszaesése lesz. Az adott helyzetben mégis tudatosan törekedtek arra, hogy a kiosztott földek nagysága csak akkora legyen, hogy ha a juttatott maga megdolgozza, szükség esetén családjával még éppen megélhessen belőle, de a távlati terveknek megfelelően majdan „a szövetkezeti összefogásból adódó jövedelemszaporulat komoly vonzerővel bírjon”.⁹⁶²

Az eddigiek alapján összegzésként megállapítható, hogy az elmaradott termelési módszerekkel gazdálkodó, gépek és igavonók hiányával küzdő, súlyos beszolgáltatási terhekkel sújtott újbirtokos réteg igen komoly nehézségekkel küzdött, midőn juttatott földjén életképes parasztgazdaság megteremtésén munkálkodott. Nyilvánvaló, hogy a nincstelen

⁹⁶⁰ E termésátlagok valóságtartalma részben megkérdőjelezhető, ahogy arról a korrupciós esetek illusztrálásakor is szólottunk. A háború előtti évekhez képest bekövetkezett szignifikáns visszaesés ugyanakkor még ennek figyelembevételével is kétségszoros. A közellátás nehézségeiről és politikai összefüggéseiről a későbbiekben még külön is szólni fogunk. Megjegyezzük, hogy a terméseredmények kimutatása a rákövetkező években sem lett pontosabb, sőt, ha lehet, még inkább torzított adatsorok kerültek rögzítésre, melyek értelmetlenné teszik a további összehasonlításokat. A vármegye alispánjának 1948. harmadik negyedévi jelentése például így fogalmazott: „A kalászosok átlaga a vármegye területén a Felügyelőség becslése szerint a következő: őszi búza 4,5 q, rozs 5,5 q, őszi árpa 5 q, tavaszi árpa 4 q, zab 5 q kat. holdanként. A cséplési eredmények figyelembevételével egyes gabonaneműeknél a felügyelőség által becsült átlagoknál magasabb átlagok mutatkoznak. Ez a körülmény annak tudható be, hogy a Felügyelőség becslésénél csupán az I. osztályú búzát vette számításba, ezzel szemben a csépléssel kapcsolatos kormányrendelet értelmében a cséplési adatokban a II. osztályú búza, valamint az ocsú és a szemét is beméretett. [...] Az Országos Mezőgazdasági Munkaversenyben Jász-Nagykun-Szolnok vármegye az élen jár [...] versenyben benevezett gazdák száma 81 844. [...] A budapesti országos termelési versenybizottság szeptember hó 8-án vármegyénk területéről 20 élgazdát tüntetett ki.” MNL JNSZML XV. 7. 225. rsz. Alispáni időszaki jelentések. Szolnok, 1948. október 9.

⁹⁶¹ Az 1945 májusában bevezetett beszolgáltatási kötelezettség gyakorlatilag a háború alatt alkalmazott Jurcsek-féle beszolgáltatás továbbélése volt. KONCZNÉ NAGY Zs. 2001. 43. p.

⁹⁶² PIL 274/8/5. 1945. március 15.

földmunkások szempontjából nem önmagában a földtulajdonosokká válás lett volna a cél, hanem hogy jobb helyzetbe kerüljenek, birtokukon megélni, boldogulni tudjanak.⁹⁶³ A fejlődési lehetőségek elméletileg elvezethettek volna akár egy olyan belterjes gazdálkodáshoz is, mely a Nyugat-Európában és az USA-ban elért eredmények meghonosításával, fajnemesítéssel, vetőmagvak behozatalával, öntözéssel, agrokémiai eljárások alkalmazásával, legfőképpen a mezőgazdaság gépesítésével virágzó parasztgazdaságokat eredményezhetett volna. Ezzel szemben 1948-tól egészen más irányt szabtak hazánk gazdaságpolitikájának. A nehézipar erőltetett fejlesztésével, az ipari és mezőgazdasági cikkek cserearányában utóbbiak kárára szélesre nyitott agrárrollóval, a beszolgáltatás rendszerének fenntartásával, a mezőgazdasági árutermelésben élenjáró kulákság megbélyegzésével és üldözésével, az erőszakolt téeszesítéssel és tagosításokkal a modernizálódó, életképes parasztgazdaságok léte, a mezőgazdaságból élő kisemberek jóléte hosszú időre lekerült a napirendről.

⁹⁶³ PIL 274/14/4. 1945. május

VI. Az MKP politikai törekvései 1945-ben

VI.1. Az MKP szervezeti kiépülése, tömegpárttá válása

Az MKP Központi Vezetősége a szovjet csapatok által ellenőrzött területek növekedése, a frontérdeknek alárendelt közigazgatás, és a közlekedés tartósan fennálló nehézségei miatt még 1944 végén úgy döntött, hogy az alapszervezetekkel meglévő közvetlen érintkezés helyett közvetett kapcsolatokat létesít. Ezért hozták létre a korábban már említett területi titkárságokat, melyek közül Jász-Nagykun-Szolnok vármegye előbb a debreceni központú⁹⁶⁴ Kelet–Magyarországi, majd a kecskeméti székhelyű Duna–Tisza Közi Titkársághoz tartozott.⁹⁶⁵

Mivel a helyi pártszervezetek számára a front távolodása után is az egyik legkomolyabb problémát a felső szervekkel történő kapcsolatfelvétel, illetve kapcsolattartás nehézségei jelentették, továbbá több elszigetelt kistelepülésen a pártalapítás sem történt meg hónapokon keresztül, ezért sürgetővé vált a megyei és járási hálózat kiépítése és városi pártszervezők vidékre küldése.

Mindenekelőtt egy megyei párttitkárt kellett választaniuk a szolnokiaknak, csak hogy ez nem ment könnyen. Polónyi Szűcs Lajos így emlékezett vissza arra, hogyan döntöttek e kérdésben: *„Sokat vitatkoztunk, hogy ki legyen a [megyei párt] vezető, Ragó nem akarta vállalni, lényegében egyikünk sem akarta vállalni, mert nem tudtuk, hogy mit lehetne ott okosan csinálni, és ezt nem csak én éreztem. Felkértük Oszmolov elvtársat, a [Szövetséges] Ellenőrző Bizottság szolnoki vezetőjét, hogy Tisza Józsefet, aki Románia határán van egy munkatáborban, hozza ki nekünk, mert ő lenne a titkárunk. [...] Hazahozták Tisza Józsefet.”*⁹⁶⁶ 1945. januári kinevezését követően azonnal hozzáláttak a vármegye településeinek látogatásához, a vidéki pártszervezéshez.

1945 tavaszán, mikor már Budapestre költözött a kormány, az MKP községi pártalapszervezetinek létrehozása is új lendületet kapott, tekintettel a pártszervezőknek a

⁹⁶⁴ Az MKP Debreceni pártalapszervezete 1944. október 25-én alakult meg. Előbb Dr. Tariska István orvos volt a titkára, majd Szabó István vasmunkás vette át tőle ezt a posztot, míg Tariska a Debrecenben megjelenő Néplap felelős szerkesztője lett. Ez a városi pártszerv eleinte lényegében az MKP Debreceni Területi Bizottsága, más néven a Kelet-Magyarországi Területi Bizottsága feladatait is ellátta, de 1945 tavaszára az MKP Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei szervezetei már nem tartoztak alá. MNL HBML X. 34/a. 1. ö.e. Az MKP debreceni szervezetének jelentése. 1945. április 4.

⁹⁶⁵ A területi bizottságok végleges megszüntetéséről csak az 1945-ös választások után határozott az MKP Központi Vezetősége, mivel a tapasztalatok szerint képtelenek voltak átfogni és irányítani a hozzájuk tartozó egész területet. A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének határozata a párt szervezeti kérdéseiről, 1945. december 15. In: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948, Szerk.: RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 190. p.; Kubinyi István jelentette 1945. júliusban, hogy *„Safrankó elvtárs kiemelte, hogy a területi bizottság mai létszámával nem képes ellátni a munkát.”* PIL 274/16/88

⁹⁶⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

földosztás előkészítésében és felgyorsításában játszott fontos szerepére.⁹⁶⁷

Erre az időszakra és burkoltan a szervezés nehézségeire is reflektált Polónyi Szűcs András, aki szerint „*a [szolnoki] kommunista pártnak akkor már nem csak a város élete volt a gondja, hanem az egész megyéé. Mert az egész megyében a felszabadult részekben megalakultak a párt szervezetei, és ezek mindig bővültek, nagyobbodtak. A kétféle munka összehangolása igen nagy gondot okozott [sic!], mert április elején Szolnokon már ötezernél több párttag volt.*”⁹⁶⁸

A probléma gyökere az volt, hogy a megyei feladatokat is a szolnoki pártszervezet látta el, hiszen Tisza Józsefnek külön apparátusa nem volt. A várositól elkülönülő megyei pártközpont teljes szervezeti kiépülésére egészen május 26-áig kellett várni.

E megyei bizottság összetétele az induláskor az alábbiak szerint alakult: Tisza József megyei titkár, valamint négy tag, Berena Anna⁹⁶⁹ kádervezető, id. Csepesz István szakszervezeti és tömegmunka vezető, Fodor János az MKP szolnoki titkára és Polónyi Szűcs Lajos agitációs és propagandamunka vezető. Utóbbi egy hónappal később a megyei rendőrkapitányság politikai osztályának vezetője lett, így a pártbizottságban Csepesz vette át feladatait, míg Berena a szakszervezeti és tömegmunka vezető feladatokat kapta meg, az új kádervezető pedig Ragó Antal lett. A személycserék a későbbiekben is folytatódtak. A vármegyei bizottsággal párhuzamosan júniusra épült ki a járási titkárságok rendszere. Összesen hat járási és két körzeti (Törökszentmiklós és Tiszaroff) titkárságot szerveztek, de e két utóbbit a járási titkárságok megerősödése után megszüntették. Valamennyi megyei és járási kinevezésre és visszahívásra igaz ugyanakkor, hogy az MKP Központi Vezetőségének utasítására történtek, tehát nem a párttagok választották meg felettes vezetőiket.⁹⁷⁰

Mivel a szolnoki központ egyedül nem győzte a kistélepülések patronálását, ezért a többi város MKP szervezeteinek is szervező munkára kellett kiküldeniük tagjaikat. Ahol még nem alakult meg a párt, ott segíteniük kellett létrehozni, ahol gyenge volt, ott a megerősítésén

⁹⁶⁷ E két feladat összekapcsolásáról számolt be a jászberényi párttitkár is: „*a tanyai lakosok maguk kérték, hogy foglalkozzunk erőteljesebben velük, ami annál is könnyebb volt, mert ugyanakkor, éppen a földosztás hangulatát kihasználva, kezdtük meg a tanyai szervezést.*” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. lap. 1945. május 10.

⁹⁶⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁹⁶⁹ Berena Anna volt egyedül Szovjetunióból hazatért emigráns, a többiek mind egykori illegális kommunisták voltak. Csakhogy Berena sem a képzett párttagok közé tartozott. Ő ugyanis 1919-ig cselédként dolgozott egy pusztakengyeli földbirtokosnál, aki előbb szeretőjévé tette, majd elhagyta, ezért a fiatal lány a Tanácsköztársaság idején felbujtott egy vöröskatonát a földesúr meggyilkolására. Tettéért halálra ítélték, majd fogolycserével a Szovjetunióba emigrálhatott. Egy másik emigráns magyarhoz, Kövendi Sándorhoz ment feleségül, aki 1944-ben a Vörös Hadsereg tagjaként életét vesztette. Somodi István emlékei szerint Berena nagyon szerény képességekkel rendelkezett, ami valójában nem tette alkalmassá semmilyen érdemi pártmunkára. MNL JNSZML XIV. 20. és *Tolna Megyei Népiújság*, 1959. február 8. Kövendi Sándor; A tagság összetételén túl e bizottság összetétele is demonstrálja, amit Rainer M. János, illetve az ő megállapítását tovább boncolgató Kende Tamás is bizonyítottak, hogy az MKP e vármegyében sem tekinthető „egy elidegenedett és távoli hatalom ágensének”. RAINER M. J. 1988. 17-39. p. és KENDE T. 2014. 16. p.

⁹⁷⁰ ZÁDOR B. 1985. 24. p.

munkálkodtak, ha a titkárt találták alkalmatlannak, le kellett cserélniük. A kisújszállásiak is úgy emlékeztek, hogy ez a munka „*kiterjedt az egész megyére, esetenként még a megye határán túlra is. [...] meg kellett tudni magyarázni az embereknek, hogy a pártunk mit akar tenni a széles néptömegek jobb és szebb jövőjéért. De ezt a saját nyelvükön, a saját gondolkozási módjukon, hogy azt megértse és higgye azt el, amit a párt akar.*”⁹⁷¹

Eközben a megalakuló vidéki szervezetek maguk is keresték a kapcsolatot a megyei központtal, hogy útmutatást kapjanak munkájukhoz. A munkásmozgalmi hagyományok hiányából és a tagság képzetlenségéből eredő szervezési nehézségeket érzékletesen foglalja össze a jászalsószentgyörgyi párttitkár szolnoki központnak írott levele: „*Ezúttal kérem a tisztelt pártvezetőséget, hogy az érintkezést a párt jászalsószentgyörgyi csoportjával, éppen a párt fejlődése érdekében minél előbb felvenni szíveskedjen. Különböző problémáink vannak, amelyeket sürgősen meg kellene oldanunk, de itt helyben, irányító segítség nélkül ezeket megoldani nem tudjuk.*”⁹⁷²

Iránymutatás nélkül könnyen fennállt a népfront politikával szembe forduló, korábbi sérelmekből és általában politikai szocializációjuk élményeiből táplálkozó, tehát diktatórikus módszerekre támaszkodó „baloldali elhajlás” veszélye is, melyet a jászapáti titkár Kecskemétre küldött levele teljes nyíltsággal írt körül: „*A párt irányvonalát tudomásunk szerint helyesen értelmezzük, mikor azt mondjuk, a szabadság azt jelenti, hogy a kommunistának is [sic!] szabad harcolni elvéért, a demokrácia azt jelenti most [sic!], hogy a többség – tehát a munkáspártok többsége a polgári pártokkal szemben – akarata érvényesüljön a kisebbséggel szemben.*”⁹⁷³ Nem voltak tehát előzmény és minta nélküliek az alacsony politikai horizont és radikális mentalitás megnyilvánulásai.

A városoktól távoli, felsőbb szervektől elszigetelt pártszervezetekben pedig még az idézetnél is szélsőségesebb, megalkuvást nem ismerő, kirekesztő gondolkodásmódra alapozva tevékenykedhetett egy-egy párttitkár, amely helyi „kiskirályok” felemelkedésében, akár a kommunista párton belül egymás ellen vívott személyes pozícióharcokban, s végső soron a többi párttól való elszigetelődésben volt tetten érhető. Az okokat keresve idézzük ismét a jászapáti titkárt: „*Vidéki szervezeteink lényegesen különböznek az ipari gócpontok, főváros és környéki szervezetektől. Vidéken különösen a községekben és kisközségekben ritkán találunk munkásmozgalmi múlttal rendelkező embereket. Itt a politikai múlt Magyar Élet Párt – vagy nyilas párttagságot jelent. Van ugyan egy egészen más eset, mikor egyesek »üldöztetést szenvedtek az elvükért«.* [sic!] Ez nagyon szépen hangzik, a gyakorlat azonban azt mutatja,

⁹⁷¹ Bakó Kálmán kordéllyal járta a községeket, amit a kisújszállási városi tanácstól kapott, mert „*a parasztnak ez jobban tetszett, mint az autó!*” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁹⁷² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 21. p. 1945. március 31.

⁹⁷³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

hogy miképpen nem lehet az embert »lovaggá ütni« azonképpen nem lehet »kommunistává« verni senkit. [sic!] Ez elég baj, mert az elvtársak – pedig jól tudjuk, itt faluszerthe könnyen járt a csendőroster – sokan vannak, és azt hiszik, ők a legjobb kommunisták, az első időben magukhoz ragadták a vezetést és bizony nehéz volt őket sértődöttség nélkül félreállítani, ha kellett – és gyakran kellett.”⁹⁷⁴

Az MKP vármegyei és járási szerveinek tehát pártszervezők vidékre küldésével kellett helyes irányba terelnie a helyi szervezetek működését. A járási központok azonban sokáig maguk sem rendelkeztek elegendő képzett káderrel, és ezért előbb a saját párttagságukat kellett összekovácsolniuk és velük az adott politikai helyzethez igazodó alapvető elvárásokat elfogadtatniuk.⁹⁷⁵ A vidéki szervezetek fejlesztése pedig ennél is nagyobb kihívást jelentett. Még a legális politikai tapasztalatokkal felvértezett kisújszállásiak esetében is láthattuk, hogy Bakó Kálmán nem tudta érdemben népfrontos irányba terelni a dévaványai elvtársait, s más településeken is nagyrészt a helyben választott vezetők alkalmasságán múlt az indulás sikere és kevésbé az őket meglátogató nemzetgyűlési képviselők. A kiküldöttek így is legalább a pártszervezetek létrejöttét és a pártélet megindítását katalizálni tudták. Lokális különbségek azonban ebben is megfigyelhetők.

A kisújszállásiak segítettek többek között Túrkeve, Kunhegyes, Tiszaszentimre, Kenderes, Kunmadaras, Pusztacseg és Dévaványa pártszervezeteit, de olykor a megyehatáron túlra, például Abádszalókra és környékére⁹⁷⁶ is kilátogattak. A felsoroltak közül Túrkeven sikerült a legerősebb szervezetet kiépíteniük.⁹⁷⁷ Bakó Kálmán visszaemlékezésében az általa tapasztalt problémák egy részére is kitért, melyek nem mindegyike volt elvi-politikai jellegű. Abádszalókon például, bár „igen kedves, jó elvtársak laktak ott”, de feltűnően sok pálinkát fogyasztottak... A falu lakosságának nagy része otthon, feketén főzött gyümölcspárlatot, köztük egy párttag is, akinek Bakó utasítására kalapáccsal kellett

⁹⁷⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

⁹⁷⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁹⁷⁶ A térség komoly segítségre szorult, amit bizonyít a tiszaszőlősi esete is, ahol az egyik tanácsköztársasági veterán, Laki István szorgalmazta a pártszervezést, de csak 1945 áprilisában, amikor „a tiszafüredi malomba járt öröltetni és ott hallott először a Kommunista Párt megalakulásáról a járásban.” Ezután „kidoboltatták a Kommunista Párt megalakulását, programját és kérték a község lakosait, hogy aki egyetért a Párt programjával, jelentkezzen és kérje felvételét a Pártba. Így előbb 40, majd 1945 végére 120 fő lett a párttagok száma.” A szervezet induló, 40 fős taglétszáma kerekben megegyezett a Tanácsköztársaság idején megalakított KMP szervezet tagságának létszámával, vagyis esetleges személycserék esetén is feltételezhető, hogy ahhoz hasonló, szegényparaszti társadalmi bázissal és több illegális múlttal nem rendelkező 19-es veteránnal kezdődött a pártszervezés. Utóbbiak későbbi visszaemlékezéseikben a tagtoborzás kapcsán megemlékeztek, hogy a községben megalakult az NPP, FKGP és az SZDP is, s egyértelműen „e pártok szervezkedésével magyarázzák azt, hogy a Kommunista Pártba való felvételt nem kötötték különösebb feltételekhez, csupán arra vigyáztak, hogy a volt kizsákmányoló osztály és Nyilas Párt tagjai ne kerüljenek soraikba.” Vagyis a taglétszám növekedés ellenére itt is döntően szegényparaszti túlsúlyú maradt tagságuk összetétele. MNL JNSZML XXXV. 57. M/15.

⁹⁷⁷ Ennek magyarázataként egyetlen tényezőt emelt ki Bakó Kálmán pártszervező, mégpedig azt, hogy ott is működött Szociáldemokrata Párt a háború előtt, melynek nyilván szintén kubikos tagjai a háború után már az adott körülmények között vonzóbb Kommunista Pártba léptek be. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

összetörnie a szeszfőző felszerelését. Az alkoholizmus több más településen is problémát okozott, például Szajolban és Tiszaderzsén is. Egy részeges pártszervezet nyilván elriasztotta a kulturáltabb embereket és negatívan hatott vissza az MKP megítélésére is.⁹⁷⁸

A nagykunsi szervező munkája sok nehézséggel küzdött, de még hozzájuk képest is különösen gyenge lábakon álltak a munkásmozgalmi hagyományokat felmutatni képtelen járszágaiak, amit a jászberényi párttitkár maga is elismert: *„A jászberényi szervezet, mint járási vezető, sajnos, még nem elég fejlett ilyen célra. Ezenkívül vidéken a kiküldöttek központi megbízott mivolta olyan súlyt jelent, amit járási vagy egyéb helyi megbízott nem tud elérni.”*⁹⁷⁹

A fővárosból és Szolnokról vidékre érkező szervezőkre tehát nagy igény mutatkozott a szervezési kérdésekben tapasztalatlanabb járásokról is, ám még e központi kiküldöttek szerepét sem szabad túlértékelni. Az egymást váltó szervezőkről ugyanis gyakran kiderült, hogy eltérő elvek szerint jártak el. *„Nem egyszer kaptunk ellentmondó utasításokat”*⁹⁸⁰ – panaszolta a jászapáti titkár. Általánosan előforduló hiba volt, hogy a szervezők megbízása rövid időre szólt, ami azért jelentett gondot, mert olyan községekben, ahol a helybeli tagok között egy sem akadt, akinek szervezeti múltja lett volna, pár napos, sokszor több hetes segítség is kevés lett volna.⁹⁸¹

A túlnyomórészt gazdálkodók és kisiparosok lakta Jászberény titkára így látta a helyzetet: *„Nagy hiba, hogy tagjaink zöme csak vasárnap ér rá, és így hét közben pártéletet nem tud élni. Maga a Jászság túlságosan közönyös szellemű, igen nehéz felrázni és megértetni vele a pártmunka fontosságát és szükségességét. Az aktivitásra hajlamos tagok képessége nem áll kellő arányban az elvégzendő munka komolyságával. Több az igyekezet, mint a tehetség és ez is sok nehézséget okoz.”*⁹⁸² Hasonlóan vélekedett a jászapáti titkár is: *„Abszolút fegyelmezetlen embereket a szervezeti fegyelemre és pártfegyelemre szoktatni nem lehet egyik napról a másikra. Nem elég kiadni az utasításokat, mert a pártfegyelmet nem ismerő emberek szépen elfelejtene mindent.”*⁹⁸³

Szolnokon ezzel szemben már a pártvezetőség megválasztásakor felhívták mindenki figyelmét arra, *„hogy senki ne végezzen olyan munkát, amit nem beszélt meg a vezetőséggel, mert ebből súlyos veszély származhat.”*⁹⁸⁴ Az illegalitásban fentről kapott utasításokhoz és engedelmességhez szokott csoportnak a szigorúan centralizált működéshez való

⁹⁷⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

⁹⁷⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. p. 1945. május 10.

⁹⁸⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

⁹⁸¹ A súlyos káderhiány miatt nem lehetett kiiktatni minden egykori 19-est a pártszervezetek vezetőségéből, akik az elkövetkezendő hónapokban is komoly fejtörést okoztak a központi vezetőségnek.

⁹⁸² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. p. 1945. május 10.

⁹⁸³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

⁹⁸⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

alkalmazkodás nem okozott nagyobb megrázkódtatást, de ilyen jól összeszokott, fegyelmezett csoportok a vármegye településeinek többségében, különösen a falvakban nem voltak.⁹⁸⁵

A központi szervezők feladata nem csupán az volt, hogy a „baloldali szektaszellemet” általában képviselő „19-es elvtársakat” jobb belátásra térítsék.⁹⁸⁶ Ennél sokkal szerteágazóbb tevékenységet fejtettek ki. Instrukciókkal látták el a helyi kommunistákat a tekintetben, hogy hogyan építsék ki a pártszervezeteket és azok vezetőségét. Az országos központ elgondolásainak megfelelően javaslatokat tettek még a párthelyiségek⁹⁸⁷ feldíszítésére, barátságosabbá tételére is, mindezt oly részletekbe menően, hogy a „*pártszervezetek házá*n lévő táblák felirata a következő legyen: »Magyar Kommunista Párt-i szervezete.«”⁹⁸⁸

Külön kitértek olyan alapvetőnek tűnő dolgokra is, mint például, hogy „*A pártnapokat lehetőleg egységessé kell szervezni. Legyen előadás, akár tudományos, vagy a demokráciáról, vagy propagandisztikus, néhány szavalt, hozzászólások.*”⁹⁸⁹ A kulcsszó az egységesítés volt, hogy az eltérő elképzelések alapján működő helyi szervezeteket a Központi Vezetőség elvárásainak megfelelően formálják át.

A megyei és járási patronáló munka kiterjesztése és fejlesztése, azaz a kiküldöttek és a helyi vezetőségi tagok képzése érdekében az országos pártvezetés idejekorán gondoskodott a pártoktatás megkezdéséről is. Előbb Debrecenben létesült pártiskola, majd továbbiakat hoztak létre megyei szinten is. Ezzel párhuzamosan szemináriumok szervezését is szorgalmazták.

1945 tavaszán a megyei és járási kiküldöttek szervező-oktató munkája tehát igen intenzívvé vált, amit az alábbi visszaemlékezés is alátámaszt. „*A vasárnapokat a megye*

⁹⁸⁵ Ezen a ponton utalnunk kell Kende Tamás megállapítására, miszerint az MKP nem volt az a fegyelmezett, jól szervezett tömegpárt, mint azt sokan gondolják. KENDE T. 2014.; A kötet főbb megállapításait ismerteti: B. KÁDÁR Zs. 2015.

⁹⁸⁶ Megjegyzendő, hogy a „*leváltott elvtársak nem mindegyike volt »19-es«, s nem minden »19-es« volt szektás.*” BLASKOVITS J. – LABÁDI L. 1965. 384. p.

⁹⁸⁷ Érdekes emlékeket osztott meg a pártházakkal kapcsolatban a parasztpárti Somodi István is. „*A pártok azok azt csinálták, hogy kinézték maguknak a legszebb lakatlan épületet, oszt lefoglalták. [...] Tehát mink is azt csináltuk, hogy a Megyeházához, meg a Városházához legközelebb legyen nekünk egy helyünk. Ránéztünk egy ilyen kétszobás, tűrhető állapotban lévő kis házra az Arany János utcában. [...] Oszd aszondtuk, hogy ez a Parasztpártnak a székháza. [...] És akkor széjjelmentünk a környező házakba, és ahol volt egy íróasztal, azt megfoglaltuk és átvittük. Ahol volt két szék, azt megfoglaltuk és átvittük. Mindenki ezt csinálta. És amikor a világ kezdett kijőzanodni, és az úgynevezett nyugatosok kezdtek visszajönni, akkor azok kétségbeesve keresték a holmijaikat. Oszd megállapították, hogy az egyik a szociáldemokratáknál van, a másik a kommunistáknál, és így tovább. Mink mindenkinek mindent visszaadtunk. Úgyhogy semmink nem maradt.*” Ezután az Elhagyott Javak Kormánybiztossága segítségével rendezték be az új székházukat az Apponyi Albert utcában. MNL JNSZML XIV. 20.; Az MKP szervezetei kevésbé voltak jogkövetők. Karcagon például a párt részére igénybe vették két katolikus olvasóköri helyiségét, majd a MADISZ szervezésekor a KALOT helyiségét. Az egyház levélben követelte vissza tulajdonát, de „*végül is az állapotba belenyugodtak, mert azon változtatni úgysem tudtak.*” MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

⁹⁸⁸ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 22-24. p. 1945. április 4.

⁹⁸⁹ Uo.; A pártnapok színvonalának emelése érdekében javasolták például, hogy annak anyagát lehetőleg 45-50 percben ismertessék, hogy maradjon idő kérdésekre is, de a hozzászólásoknál ügyeljenek arra, hogy a tárgysorozattól ne térjenek el. A ráhangolódás érdekében jó módszernek tartották a pártnapot megelőző közös éneklés, vagy szavaltat beiktatását is, de itt is hangsúlyozták, hogy az ne nyúljon el és ne menjen az aznapi anyag megbeszélésének rovására MNL BKML X. 39. Körlevél a megyei bizottság propaganda-vezetőjéhez és a járási titkársághoz. Kecskemét, 1945. július 28.

községeiben töltöttük, hétköznap jártuk a pártnapokat. Sok helyen egy héten kétszer is tartottak pártnapot. Megindítottuk a [párt]oktatást, volt olyan üzem, ahol három szeminárium is folyt. A párt gondoskodott arról is, hogy mi előadók, oktatók szintén tanuljunk; a városi pártbizottságon párttörténeti és pártpolitikai oktatásban vettünk részt.”⁹⁹⁰

Azonban mind a pártoktatás helyi kifejlődését, mind az agitációs tevékenységet erősen hátráltatta, hogy a szervezetek sajtó- és propagandaanyagokkal való ellátottsága rendkívül gyenge volt még 1945 tavaszán is. Különösen a kisebb községekben szenvedték meg ezek hiányát, aminek hátterére az alábbi idézet világít rá: „Füzetek kellenének, könyvek, egyszerű primitív emberek számára készült oktató plakátok képekkel, úgy, mint annak idején a Szovjetunióban volt. Marxista – leninista műveltségről, Weissshaus akcióról, elhajlásokról itt falun mit se tudnak az elvtársak. Ide kommunista ábécé kell aztán kommunista elemi iskola, és csak jóval azután a leninista műveltség. Ilyen könyveket sürgetünk. Ebben legyen segítségünkre a Központi Vezetőség!”⁹⁹¹

Nyomtatott oktatóanyagokkal viszont eleinte a városokban sem rendelkeztek, ezért ad hoc helyettesítő megoldásokhoz nyúltak. A kisújszállásiak például minden nap a hivatali, vagy termelő munka végeztével a párthelyiségben gyűltek össze, ahol egyrészt beszélgettek, vitatkoztak, ötleteket tárgyaltak meg, másrészt lelkesítő mozgalmi dalokat és régi népdalokat énekeltek közösen,⁹⁹² ami „láthatóan erősítette a kommunista kollektíva összeforrottságát.” Dr. Kovács Kálmán hazaérkezése után ő maga fogott hozzá a tényleges pártoktatáshoz, heti két alkalommal, de ezt akkor még ő sem központi anyagra, hanem egy írógépen sokszorosított szovjet tanulmány saját példányára alapozta.⁹⁹³ A mezőtúriak is azzal indították meg a pártoktatásukat, ami éppen kéznél volt, „a tananyagot főleg az illegálisan terjesztett kommunista irodalom és a Népszava Könyvkiadó által megjelentetett egyes Marx-Engels művek felhasználásával” biztosították.⁹⁹⁴

A meginduló pártoktatás hatásfokát azonban elsősorban nem a tárgyi feltételek hiánya, hanem sokkal inkább az emberi tényező rontotta le.⁹⁹⁵ Varga Illés, az egyik kisújszállási

⁹⁹⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

⁹⁹¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) l. ő.e. 35-40. p. 1945. május 8.

⁹⁹² „Abban az időben pártszervezetünk igen aktív volt. A pártiroda előszobájában mindig vártak emberek, hogy rájuk kerüljön a sor, hogy velem [a párttitkárral] beszélni tudjanak. Ezek között voltak párttagok, pártönkívüliek és más pártok tagjai. [...] de igyekeztünk is mindenkinek a problémáját igazságosan elintézni és ennek híre ment. Nemcsak a nappalok voltak nagyon forgalmasak, hanem az esték is. Minden este tömve volt a nagyterem elvtársakkal, ahol indulókat, népdalokat tanultak énekelni. Ezeket Vajda Gyula elvtárs tanította.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

⁹⁹³ MNL JNSZML XXXV. 57. K/17.

⁹⁹⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

⁹⁹⁵ A pártiskolák alacsony hatékonyságáról tett érdekes megjegyzést az MKP Debreceni Területi Bizottságának káderosztály vezetője 1945 nyár végén. Szerinte az akkor véget ért egyik „kéthetes szeminárium [...] a hallgatók felületes összeválogatása révén gyenge eredménnyel zárult. 40%-ban egyáltalán, 40%-ban gyenge eredménnyel, 20%-ban lehet csak értékesen használni az iskoláról kikerülteket.” Nincs okunk feltételezni, hogy Jász-Nagykun-

alapszervezet vezetőségi tagja, későbbi párttitkára elmondta, hogy ekkoriban „*a kommunista párt tagjai rendkívül nagy forradalmi hangulatban éltek. Különösen nehéz volt a tagság meggyőzése, felvilágosítása az akkori helyzetben alkalmazható megfelelő magatartást illetően.*” Éppen ezért maguk is tanakodtak, hogy egyáltalán „mit” oktassanak. Mivel a legfőbb problémát a tagság politikai iskolázatlansága, a népfront politika elfogadása jelentette, ezért végül ennek megértetésére próbálták helyezni a hangsúlyt. Amit ezzel kapcsolatban prezentálni tudtak, az ekkor „*még nem volt alapos, tudományos szocializmusra épülő oktatás, de mégis a demokrácia legfontosabb kérdéseit tisztáztuk a hallgatók előtt.*”⁹⁹⁶

1945. május 20-21-én, azaz Pünkösöd vasárnap és hétfőn az MKP országos pártértekezletet tartott Budapesten, az elsőt az MKP megalakulása óta, melyet immáron, mint „legálisan működő tömegpárt” rendezhettek meg. Napirenden szerepeltek: 1. a politikai helyzet és a párt feladatai, 2. a szakszervezeti munka, 3. az ideiglenes szervezeti szabályzat módosítása és 4. a Központi Vezetőség megválasztása.⁹⁹⁷ A demokratikus centralizmusra jellemző módon, illetve mert pártértekezletről és nem pártkongresszusról volt szó, a küldöttek megválasztása a meghívóban külön kihangsúlyozottan nem taggyűlésen történt, hanem pártaktíván,⁹⁹⁸ „*amelyet gondosan elő kell[ett] készíteni.*” Ez azt jelentette, hogy a pártszervezetek vezetőségének jelölése alapján ejtették meg a választást. E procedura során nemcsak aktív és tekintéllyel rendelkező személyek kijelölésére kellett figyelni, hanem arra is, hogy a társadalom összetételét is tükrözzék a jelöltek, azaz feltétlen lennie kellett közöttük földmunkásnak, vagy újbirtokosnak is, illetve „alulról” jött üzemi titkárnak, vagy üzemi bizottsági elnöknek. Kevésbé hangsúlyosan, de javasolták azt is, hogy „*emellett jó volna, ha a küldöttek között legalább egy-két nő is jönne és az ifjak is képviselve lennének.*”⁹⁹⁹

Szolnok vármegyében sokkal jobb eredményt tudtak volna felmutatni. MNL HBML X. 34/a. 4. ö.e. Az MKP Debreceni Területi Bizottsága káderosztályának jelentése, 1945. augusztus 24.; Feltevéseinket alátámasztja többek között az az irat, mely szerint Jász-Nagykun-Szolnok vármegye szervezeteiben is gondot jelentett az, hogy a továbbképzések hallgatói „megfelelően” legyenek kiválasztva. MNL BKML X. 39. Munkaterv propaganda-munkáról. Kecskemét, 1945. augusztus 15.

⁹⁹⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.; Osztyuk Kende Tamás azon álláspontját, hogy az MKP-ban ekkor még „*nem létezett kapcsolat »a legkisebb falusi szervezetek« és a pártvezetés között*”, azaz nem volt „*fegyelmezett és hipercentralizáltan tevékenykedő Párt*”. A kis pártalapszervezetek központi irányítás és ellenőrzés nélkül könnyen elszakadhattak a pártközponttól és eltérhettek a népfrontos irányvonalától. Való igaz, hogy ezen megállapítások nem illettek a Párt szocialista üdvtörténetébe, ahogy nem illenek a szovjetizálás „összeesküvés-elméletébe” sem. KENDE T. 2014. 66. p.

⁹⁹⁷ MNL HBML X. 34/a. 2. ö.e. Az MKP Központi Vezetőségének meghívása az országos pártértekezletre 1945. április 29.

⁹⁹⁸ A pártaktíva és tömegek kapcsolatáról érdekes megjegyzés hangzott el egy mezőtúri értekezleten, fél évvel később. „*Joggal látja a tagság azt, hogy a Pártban nincs demokrácia. [...] A magyar proletárság rendkívüli helyzetben van. A helyzet úgy hozza magával, hogy tömegpártnak kell lennünk. A Párt minőségi magva a pártaktíva. Ezért a pártaktíva határozatát nem lehet az öntudatlan tömegeknek kiszolgáltatni. Nekünk a tömegekre van szükségünk, de a tömegeinket irányítanunk kell.*” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 91. p. 1945. szeptember 4.

⁹⁹⁹ MNL HBML X. 34/a. 2. ö.e. Az MKP Központi Vezetőségének meghívása az országos pártértekezletre 1945. április 29.

Az országos gyűlés első, legfontosabb napirendi pontjaként került terítékre a tömegpárttá válás kérdése, azaz a taglétszám alakulása és a tagdíjfizetés, illetve a pártszervezetek belső életének egységesítése. Utóbbi részletezése alapvetően felvázolta az MKP korabeli problématérképét is: „*pártnapok, nevelőmunka, a párt irányvonalának helyes, vagy helytelen értelmezése, korrupciós jelenségek [sic!] és a harc ezek ellen a jelenségek ellen, harc a reakciós elemeknek a pártszervezetekbe való behatolása ellen, a párttagok aktivitásának mértéke, van-e kialakult pártaktíva, a vezetőségek munkája, ki vannak-e építve a járási és megyei pártvezetőségek, milyen pártmunka folyik az üzemekben [...] a pártszervezetek szerepe és tevékenysége a földreform végrehajtása során; [...] a szakszervezetek taglétszáma és működése [...] fejlődnek-e új pártkáderek; [...] hogyan használják fel azokat az elvtársakat, akik elvégezték a debreceni pártiskolát; milyen a mi pártszervezeteink viszonya a többi párthoz, [...] nem fordulnak-e elő »diktatórikus« esetek, amelyek lejáratták pártszervezeteinket és elszigetelnek bennünket a tömegektől és a többi demokratikus párttól; nem fordul-e elő, hogy elvtársaink az együttműködés örve alatt lényegileg kapitulálnak más pártok előtt ahelyett, hogy következetesen képviselnék és keresztülvinnék a mi Pártunk irányvonalát; hogyan dolgoznak Pártunk tagjai a közigazgatási funkciókban, [...] a rendőrségen; [...] milyenek az erőviszonyok a közigazgatásban és a rendőrségen, [...] milyen speciális munkát fejtenek ki a mi nemzetgyűlési képviselőink; [...] milyen sajtóval rendelkezünk [...] hogyan állunk a Területen a különféle tömegszervezetekkel [...] milyen állapotban vannak a Földigénylő Bizottságok, [...] melyek a fő hiányosságok és hibák a Területi Bizottság megítélése szerint [...]?* Javaslatok.”¹⁰⁰⁰

Ezt követően a küldöttek vármegyei aktívaüléseken ismertették a pártértekezleten elhangzottakat, melyet többé-kevésbé magukévá tehettek a helyi párttitkárok és propagandisták is. Nyilvánvalóan ezen a szinten már minden vármegyében akadhettek olyan párttagok, akiknek a párt felső irányvonalától eltérő és nehezen alakítható elképzeléseik voltak például „a pártokkal való együttműködésben”, amit viszont épp a káderhiány miatt nem lehetett gyors személycserékkel felszámolni.¹⁰⁰¹ A pártszervezési munkát még mindig lassították a nagy távolságok és a közlekedési nehézségek, ugyanakkor törekedtek arra, hogy rendszeressé váljanak a kéthetenkénti járási és heti megyei értekezletek, illetve az alapszervezeti pártnapok is, bár utóbbi, különösen a nyári hónapokra eső mezőgazdasági

¹⁰⁰⁰ Uo.; Vö.: RÁKOSI M. 1947. 370-371. p.; Utóbbit idézi és a témát részletesen elemzi: PALASIK M. 2010.

¹⁰⁰¹ A kor viszonyaira jellemző a Debreceni Területi Bizottság megállapítása a vezető beosztású káderek nyilvántartásáról. E szerint „A minősítés az előírt rendszeres formában még nincs megvalósítva. Így csak a személyes tapasztalatok és szórványos jegyzetek alapján vannak megállapítások egyes fontosabb poszton lévő elvtársakról.” MNL HBML X. 34/a. 4. ö.e. Az MKP Debreceni Területi Bizottsága káderosztályának jelentése, 1945. augusztus 24.

munkák alatt sok kistelepülésen egyszerűen keresztülvihetetlen volt.¹⁰⁰²

A pártvezetést a taglétszám fokozott ütemű növelésében egyértelműen a közelgő választások motiválták. A Központi Vezetőség már május elején felvetette a budapesti községi választások gondolatát és megkezdte az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat.¹⁰⁰³

A vidéki tagtoborzás katalizálására a földosztás tűnt a legalkalmasabbnak. A párt propagandájának lényegét úgy sűrítették egy mondatba, hogy a *„múltban mindig ígérték a földet a Kommunista Párt most nem ígért, hanem adott.”*¹⁰⁰⁴ A vármegye községi és városi szervezeteinek egyaránt utasításba adták, hogy *„az agitprop vezető szervezze meg, hogy amikor a földigénylők mind kinn vannak a földeken, egy jól beszélő elvtárs rövid beszédet tartson a földosztás jelentőségéről, és a Kommunista Párt szerepéről ezzel kapcsolatban.”*¹⁰⁰⁵

Tavasszal a tagság növelését még bizonyos elvi szempontoknak alárendelve végezték. Így bár hangsúlyozták, hogy a *„tagfelvétellel kapcsolatban arra kell törekednünk, hogy tömegpárt legyünk”,* de *„közben természetesen arra is ügyelni kell hogy ki miért akar tag lenni.”*¹⁰⁰⁶ Ekkor még büszkén jelentették ki például Jászberényben, hogy *„reakciós elemeknek a pártba bejutása ellen figyelemmel őrködünk. Tekintettel Jászberény kisváros mivoltára, ez nem túlságosan nehéz, mert az új jelentkezőket kivétel nélkül, legalább néhányan személyesen ismerik. Különösen értelmiségi részről tapasztalunk orientálódást jobboldali elemektől, de természetesen ezek nem kerültek felvételre.”*¹⁰⁰⁷

A tagfelvétellel kapcsolatban azonban mind nagyobb nyomás nehezedett a helyi szervezetekre nem csak a lakosság, hanem a Központi Vezetőség részéről is.¹⁰⁰⁸ Szemléletesen festi le a kialakult helyzetet Jászapáti titkára: *„Községünknek 12000 lakosa van. Ha Szálasi a városba érkezett, 5000 ember várta őt. Virágszőnyegen vonult a pártházba. A nyilas pártnak 1200 tagja volt. Ilyen körülmények között nemcsak nehéz a munkánk, de rendkívül óvatosnak is kell lennünk a tagfelvételnél. Mégis a kommunista párt a nép szemében*

¹⁰⁰² Jellemző a vidéki pártélet mezőgazdasági idénymunkákból eredő nehézségeire, hogy Mezőtúron például ezen okra hivatkozva még magának Safrankó Emánuelnek a leutazását sem tartották célszerűnek egész júliusban. MNL BKML X. 39. Kivonat a központi szervezési osztály határozatából, 1945. június 27.

¹⁰⁰³ Az MKP Központi Vezetőségének értékelése a május elsejei tüntetésekről, 1945. május 4. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. 1979. 80. p.

¹⁰⁰⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 56. p. 1945. június 26.

¹⁰⁰⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 22-24. p. 1945. április 4.

¹⁰⁰⁶ Uo.

¹⁰⁰⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. p. 1945. május 10.

¹⁰⁰⁸ A nyilas múlt nem minden településen jelentett kizáró okot a pártfelvételkor. E kérdés sajátos megítélésébe ad betekintést egy 1945. május 9-i, Alattyán község MKP pártszervezetében felvett jegyzőkönyv. Ebben a járási párttitkár kifogásolta, hogy a szakszervezet előbb alakult meg, mint maga az MKP. A helyi párttitkár álláspontja szerint *„azokban az időkben »aranyért sem lehetett pártot alakítani«”,* majd ezután egyből vita bontakozott ki a tekintetben, hogy a párttagok között akadt egykori nyilas. Utóbbit a helyi vezetőség *„taktikai okokból”* nem jelentette, majd egyikük *„csak azért jött elő ezzel, mert Ernst is »ellenük tört«”,* miközben az illető tagadta, hogy valaha is a nyilas párt tagja lett volna. Bármilyen legyen is az igazság az adott személy múltjáról, maga a jelenség tökéletesen példázza azt, hogy a nyilas múlt eltitkolása, vagy az azzal való rágalmazás a párton belüli leszámolásoknak és pozícióharcoknak is eszközévé vált. MNL BKML X. 39. Kiegészítő jegyzőkönyv, Alattyán, 1945. május 9.

már tekintélyes tényező, és azok a nyilasok, akik a teljesen nincstelen proletárok közül kerültek ki, ma nagy részben kommunistára szavazna – titkos szavazás esetében.” Hozzáfüzi azonban, hogy a „mindenképpen erőszakolt magas taglétszám főleg/pedig¹⁰⁰⁹ súlyosabb hiba. Eddig Budapesten csak azt kérdezték tőlünk hány tagja van a szervezetnek? De hogy milyen körülmények között van az alacsony taglétszám azt vegyék figyelembe! Mert pl. itt Jászapátin könnyű lett volna már eddig is elérni a 200-as létszámot, ha a minőségre nem néznénk. Sokan vannak könnyen élők-feketézők, akik szívesen átmázolnák a cégtáblát, de nem engedjük meg nekik.”¹⁰¹⁰

A nyár folyamán ellenben már kevésbé voltak ilyen következtetések a szervezetek. Jászberény járási titkára például azt jelentette, hogy a Jászárokszálláson, Jászjákóhalmán és Jászdózsán tartott népgyűléseken, *„bár a központtól erre utasítást nem kaptam, kitértem beszédemben arra, hogy mi nem a 20 krajcáros, félrevezetett, a nyilas pártba betévedt egyének ellen harcolunk, hanem szellemi vezéreik ellen, és módot kívánunk adni, hogy éppen ezek a megtévesztett népek az újjáépítés munkájában bizonyítsák be, hogy méltók lesznek arra, hogy a népi demokráciában helyet foglaljanak. Igen nagy volt a lelkesedés...”*¹⁰¹¹

Még Kisújszálláson is voltak olyan egykori nyilasok, akik be tudtak lépni a kommunista Pártba. Bakó Kálmán visszaemlékezése szerint akadt köztük olyan, aki egykoron *„minden megmozduláson, melyet a nyilaspárt rendezett, jelen volt, a felszabadulás után pedig belépett a Kommunista Pártba. Ráadásul még igen hangos kommunista is lett belőle. Úgy mondták ezt akkor, hogy a szájtépő kommunista. Én ezt az esetet abban az időben jelentettem a pártbizottságnak, [...] De az elvtársak azt mondták, hogy megtévedt, hadd maradjon közöttünk, mert jó elvtársnak mutatkozik.”*¹⁰¹² A minőségi elvárásokat tehát alárendelték a taglétszámnövelés érdekeinek.¹⁰¹³

A központ utasítására sem kellett sokat várni azokban a szervezetekben, ahol maguktól nem nyitották szélesebbre a párt kapuit. Erről tanúskodik a mezőtúri szervezet vezetőségi ülésének jegyzőkönyve, ahol a titkár felhívta a pártvezetés figyelmét arra a megyei titkárságnál kapott utasításra, hogy *„a tagfelvételnél még annyi szigorúságot sem kell alkalmazni, mint azt idáig tettük. Figyelembe véve városunk lakosságának számát, arra kell törekednünk, hogy pártunknak legalább 3000 tagja legyen.”*¹⁰¹⁴ Ilyen célszámokat nem csak

¹⁰⁰⁹ Nehezen olvasható szó.

¹⁰¹⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

¹⁰¹¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 60-61. p. 1945. július 1.

¹⁰¹² A kisnyilasok zöme a Nemzeti Kör tagjai közül került ki, akiket a kör elnöke egy birkavacsorával egybekötött borozás után léptetett be anno a nyilaspártba. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁰¹³ Ennek egyik oka Kisújszálláson épp az lehetett, hogy az induláskor egyszer már kizárt emberek ismételt becsábítása a pártba nem ment könnyen. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁰¹⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 62-63. p. 1945. július 1.; Az utasításba adott könnyítésekre ad konkrét példákat az alábbi idézet: *„Hogy a szervezést megkönnyítsük, nem kell életrajzot írni s ahol nehézségbe ütközik a*

Mezőtúron, hanem más városokban, községekben is megjelöltek, például Kisújszálláson is, ahol taggyűlésen jelentették be, hogy „*a hónap végére kétezer tagnak kell lenni [sic!], mindenkinek kötelessége hogy legalább egy tagot szerezzen, most már nem kell önéletrajzot írni és fénykép sem fontos, a tagdíj is módosult,*...”¹⁰¹⁵ Egyértelműen a tagfelvétel tömegessé válását jelzi, hogy Mezőtúron végül már az ünnepélyes aktus formai követelményeit is igyekeztek leegyszerűsíteni annak érdekében, hogy az „*ne tartson olyan hosszú ideig és ne váljék unalmassá a taggyűlésen résztvevők számára.*”¹⁰¹⁶

A helyi szervezetek által beküldött jelentésekből világosan kitűnik, hogy a taglétszámok minden községben és városban ugrásszerűen növekedésnek indultak július folyamán. Volt, ahol másfélszeresére,¹⁰¹⁷ de akadt olyan is, ahol több mint kétszeresére nőtt a MKP tagjainak száma.¹⁰¹⁸ A növekedés üteme természetesen a nyár végére, ősz elejére lankadt, de a választásokig nem állt meg, sőt egyes helyeken azután is folytatódott.¹⁰¹⁹

A határidőhöz kötött, célszámokkal meghatározott, erőszakolt taglétszámnövelésnek azonban csakhamar oly nehézé vált eleget tenni, hogy mind általánosabban elterjedt az a gyakorlat, mely szerint a helyi titkárok jelentéseikben a ténylegesnél nagyobb taglétszámot tüntettek fel. Hozzájárult ehhez a nyilvántartások sokszor pontatlan, hanyag kezelése is, melynek végeredménye az lett, hogy sok helyen maguk a helyi szervezetek vezetői sem tudták pontosan megmondani, mennyi párttaggal is rendelkeznek valójában.¹⁰²⁰

Bár a párt minden tőle telhetőt megtett, hogy mielőbb tömegpárttá válhasson, az 1945-ből fennmaradt iratokban arra nem találtunk példát, hogy más pártokból, például a Szociáldemokrata Pártból szándékosan átcsábítottak volna tagokat. Jászberényben erről a következőket jelentették: „*Szórványosan jönnek át tagok az Sz[ociál]d[emokrata] Pártból. Ilyen esetekben gondosan ügyelünk, nehogy az legyen a látszata, mintha a mi kezdeményezésünkre történne. Egyáltalán nem törekszünk arra, hogy más pártokból emeljünk ki tagokat.*”¹⁰²¹

A vidéki pártszervezetek kiépítésével párhuzamosan a nagyobb városokban a

fénykép elkészítése, attól is eltekintünk, csak a kérdőívet kell kitölteni, s ha az sincsen, úgy egyszerűen csak papírra veszik fel a legfontosabb adatokat.” MNL BKML X. 39. Kivonat a központi szervezési osztály határozatából, 1945. június 27.

¹⁰¹⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 65. p. 1945. július 3.

¹⁰¹⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 62-63. p. 1945. július 1.

¹⁰¹⁷ Például Tiszabón, ahol a július 1-i 116-os taglétszám július 24-ére már 180-ra nőtt. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 1945, 77. p. 1945. július 24.

¹⁰¹⁸ Például Kisújszálláson, ahol július 2-ától július 16-áig, tehát mindösszesen két hét leforgása alatt 361-ről 1115-re emelkedett a nyilvántartott taglétszám. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 76. p. 1945. július 16.

¹⁰¹⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 116. p. 1945. november 26.

¹⁰²⁰ A pontatlanságok mértékére az 1947-es tagrevíziókor derült fény, amiről a későbbiekben még szó lesz. Ugyanilyen hanyagság jellemezte a tömegszervezetek működtetését és jelentéseik, nyilvántartásaik megküldését is. Jellemző példák tömegét lásd: PIL 274-17/55.

¹⁰²¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. p. 1945. május 10.

taglétszámbővülés jeleként folyt a kerületi és üzemi pártalapszervezetek létrehozása is.

Kisújszálláson például az új pártvezetőség megválasztása után, 1945 februárjában fogtak hozzá a kerületek megszervezéséhez, melyek tavaszra mind felálltak. „Az 1. a központban, a 2. a 48-as kaszinóban, a 3. a Tigris kaszinóban,¹⁰²² a 4. a Bittner faluban (jelenleg Sallai telep), 5. a Széchenyi utcai kaszinóban.”¹⁰²³

A legkiterjedtebb szervezeti struktúra értelemszerűen Szolnokon jött létre, ahol több üzem, hivatal és a legnagyobb lakosságszám együttes koncentrációja mellett, a Tiszavidék című újság „Párt – Szakszervezet” rovatában közölt pártnap meghívók adatainak kigyűjtése és rendszerezése alapján, 1945 nyara és 1946 nyara között a kerületi pártszervezetek száma nyolcra nőtt. Ezt egészítette ki egy zenész csoport, továbbá az üzemi pártszervezetek sora, melyek száma húsz-huszonkettőre nőtt (a bőripari dolgozókat csak egyszer említették, a fatelepi munkásoké megszakításokkal működött). Végül 1946 januárjától mind több vidéki helyszínen is meghirdettek pártnapokat, előbb csak négy, majd tavasszal már tíz Szolnok környéki helyre szálltak ki rendszeresen, illetve további három helyszínre alkalmanként. Azaz nagyjából harmincegy alapszervezetben és tíz vidéki helyszínen voltak jelen folyamatosan.¹⁰²⁴

A szolnoki szervezeti hálózat tehát 1945 őszén sem vált statikussá, hanem a rákövetkező évben is folyamatosan bővült, s nem csak a város közigazgatási határain belül létesültek új kerületi és üzemi pártalapszervezetek, de 1946-ban már a környező vidék addig magára hagyatott, vagy gyengébb kommunista csoportjai pártéletének fellendítéséhez is szervezett támogatást nyújtottak. Az MKP papíron összesített szolnoki taglétszáma 1946. november 22-én pedig 5014 fő volt. Bár a kommunista pártot sokan egységes, homogén szervezetként képzelik el, az egyes pártalapszervezetek között valójában mind létszámban, mind szociális helyzetben, műveltségben, s ebből eredően mentalitásban is jelentős különbségek lehettek. A Tiszavidék Gőzfűrészt Rt. fatelepén dolgozók például nagyrészt régi, illegális mozgalomban harcedzett, alacsonyan képzett munkások voltak, akik az MKP-n belül a radikális baloldali eszméket képviselték, míg a Hungária Villamos Rt. alkalmazottai helyi viszonylatban jól fizetett, elégedett, éppen ezért a pártéletben passzívabb emberekből tevődtek össze. A cukorgyárban a két világháború között szintén működött illegális pártsejt, utóbbiban jelentős munkásmozgalmi hagyományokkal rendelkeztek, de erős volt a Szociáldemokrata Párt is az üzemben belül, míg a fiatalabb alapítású Papírgyár termelése igazán csak a háború éveiben futott fel, s ott a háború után először csak az MKP tudott pártalapszervezetet létrehozni, és némi lemaradással követte csak őket az SZDP. Ugyanígy

¹⁰²² Ennek az alapszervezetnek Janó János volt a titkára. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁰²³ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁰²⁴ A szolnoki MKP és SZDP pártszervezetek tételes felsorolását lásd a XIII. Szolnoki MKP és SZDP pártszervezetek 1945 nyara és 1946 nyar között című fejezetben a disszertáció mellékletei között!

különözhetek egymástól a kerületi, vagy akár a vidéki szervezetek is. A kocsorosi tanyasi MKP szervezetben például 1946 végén élénk pártélet folyt, míg ugyanekkor az Alcsi-szögben az előre megbeszélt pártnapokon ötvenből jó, ha 3-4 tag összejött.¹⁰²⁵

Összehasonlításként vessünk egy pillantást a nagyobb szervezeti múlttal rendelkező Szociáldemokrata Párt 1946-os szolnoki szervezeti struktúrájára! Az év elején mindössze tizenöt stabil üzemi és hivatali alapszervezetük volt a megyeszékhelyen, melyek számát márciusra is csak húszra voltak képesek felemelni.

A több évtizedes munkásmozgalmi hagyományaira büszke SZDP tehát sokkal kevésbé kiterjedt hálózattal rendelkezett, s elsősorban a városi üzemek és a tisztviselői kar körében szervezkedtek. Kétségtelen azonban, hogy a többi koalíciós párt mindkét munkáspártnál sokkal szerényebb pártéletet élt, ahogy az is, hogy mind a kommunisták, mind a szociáldemokraták esetében a szolnoki pártközpont aktivitása messze felülmúlta a kisebb, vidéki szervezetek niveljét.

Az MKP helyi pártbizottságai olykor külön csoportokat hoztak létre fiatal párttagokból, akiket 1946-ban az egységes ún. Rendező Gárdába tömörítették, ám erre vonatkozóan csak utalásokkal rendelkezünk a megyei pártiratokban és visszaemlékezésekben.¹⁰²⁶ Az 1946. február 3-án tartott megyei bizottsági ülésén egy Budapestről érkezett instruktor „Ismertette a rendező gárda megalakításának szükségességét. A rendező gárda részint pártvédelmi, részint rendfenntartó szerepre van hivatva. Tagjai elvhű és jól fegyelmezett elvtársak lehetnek, akik a kapott rendelkezésnek haladéktalanul eleget tenni kötelesek, úgy a megyében, mint a járásokban megbízható elvtársak[at] gárdaparancsnoki megbízással a rendező gárda élére kell állítani, hogy a gárda tagjai megfelelő oktatás, fegyelmezés és nevelés alá kerüljenek. Ez az elvtárs lehetőleg ne rendőrségi közeg legyen.”¹⁰²⁷ Az RG tagjai a rendezvények helyszíneit biztosították, illetve más erők politikai rendezvényeinek megzavarásában szervezetten vettek részt. Saját rendezvényeiken vörös inget és kék nyakkendőt hordtak, míg provokátorokként a tömegben elvegyülve értelemszerűen civil ruhát viseltek. Előfordulhatott azonban olyan eset is, amikor egyenruhában biztosították a politikai ellenfelek megfélemlítését célzó kommunista (és helyi

¹⁰²⁵ MNL JNSZML X. 40/l. 4. ö.e. 1-5. p. 1946. november 22.; A fentiek alátámasztják Kende Tamás kutatási eredményeit a tekintetben is, hogy „a lokális, regionális történeti kutatásokból sok-sok történet olvasható ki”, s a pártapparátus különböző szintjein és eltérő szervezeteiben mást értettek a kommunizmus alatt, s mást gondoltak egymásról is. KENDE T. 2014. 26-27. p.

¹⁰²⁶ Az MKP szolnoki R gárda központja a „Szaller-ház” volt, a Szabadság téren. MNL JNSZML XXXV. 57. N/4. A szociáldemokraták rendező gárdájáról, bár nagyobb múlttal rendelkezett, épp az emlékezetpolitika szelekciója miatt gyakorlatilag még utalásokat sem találtunk az eddig átvizsgált megyei levéltári forrásaink között.

¹⁰²⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 1-2. p. 1946. február 3.

szövetségeseikkel közös) tömegrendezvényeket is.¹⁰²⁸ Magától értetődően a gárdisták között többségben voltak azok, akik erőszakosabb, gyorsabb hatalomátvételt tartottak volna üdvözítőnek, azaz a „baloldali elhajló” szektás szellemiség körükben látványosabban megmutatkozott. Ez a harci szellem a politikai ellenfelek gyűléseinek megzavarásakor jó szolgálatot tehetett, ugyanakkor a fokozatosságra építő, népfrontos politikai vonalvezetés számára tehertétel is volt, amennyiben a pártonkívüliek körében kompromittálta az MKP demokratikus törekvéseinek hitelességét.

Létszámuk országosan kétezer fő lehetett 1945. május 1-jén, egy évvel később már ötezer, majd 1947-re huszonnégyezer emberre duzzadt a tagság. Az R-gárda nem volt azonos az R-csoporttal, ami rendőri akciócsoport volt.¹⁰²⁹ A kommunista R-gárdába 1948-ban beolvasztották az SZDP R-gárdáját, majd végül az MDP RG-t 1950-re fokozatosan felszámolták.¹⁰³⁰

A pártok szervezésével párhuzamosan megindult a politikai célokra felhasználható tömegszervezetek létrehozása, illetve átszervezése is. Ezek körében kiemelt jelentősége volt a szakszervezeteknek, illetve az egyes pártok által esetenként működtetett ifjúsági és nőszervezeteknek is.

A szakszervezetek korai létrehozását katalizálta, hogy a pártalakulás kezdeti időszakában, 1944 végén még úgy vélekedett az MKP Központi Vezetősége, hogy a párt csak egy szűk körű élcsapat lesz, s a tömegmozgalom a szakszervezeteken keresztül bontakozik majd ki. *„Fő feladatunk a szabad szakszervezetek létrehozása volt. A párt kapui felső szervek utasítására be volt csukva, tagfelvétel alig-alig volt a sok jelentkezés ellenére.”*¹⁰³¹

A szakszervezetek közül vidéken jellemzően a földmunkások, Szolnokon ezzel szemben a pedagógusok szakszervezete jött létre elsőként, majd fokozatosan követték őket a többi szakma képviselői is. A mezővárosokban mindvégig a földmunkásoké maradt a legerősebb tömörülés. Mezőtúron például már 1944. október 12-én megalakították a FÉKOSZ helyi szervezetét. Az akkor jelenlévő 82 fő előtt ismertették, hogy *„a földmunkásoknak is szükséges szervezetbe való tömörülése és felzárkózni a párt politikai, gazdasági harcának megvalósításához.”* A meginduló tagtoborzással később mintegy 1600 főre nőtt a tagok száma, mivel a földmunkások mellett újbirtokosokat is nagy számban felvettek. E tömegszervezetben ott olyannyira az MKP befolyása és irányítása érvényesült, hogy

¹⁰²⁸ Kezdetben földvisszaperlők és jogi képviselőik, később kisközgazda tisztviselők, majd 1947-ben Sulyok-pártiak elleni demonstrációkon is szerepet vállalhattak. A kommunista dominanciájú rendőrség értelemszerűen nem lépett fel erőlyesen a párt R-gárdájával szemben. Az egyes tömegakciókra a disszertáció különböző témaköröket taglaló fejezeteiben térünk ki részletesebben.

¹⁰²⁹ MÁTHÉ Á. 2020. 114-116. p.

¹⁰³⁰ Uo. 126-127. p.

¹⁰³¹ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

vezetőségében az elnöki, elnök-helyettesi és titkári funkciót is a kommunista párt tagjai töltötték be, sőt, a tömegszervezet anyagilag is segítette a pártot. A FÉKOSZ gazdasági alapját ugyanis a határban le nem aratott rizs betakarításával és a rizstelepek későbbi használatával teremtették meg. Az ezen felül *„megmaradt összegből a helyi pártot is gazdasági vonatkozásban, vagyis pénzüsszeggel is segítettük, ami biztosította a bútort, tűzrevalót, sajtót, propaganda-anyagok beszerzését.”* A megtermelt rizzsel cserekereskedelmet is folytattak a román határnál, hogy hiánycikkeket, például sót és petróleumot szerezzenek be. Összességében olyan komoly pénzüsszegekkel rendelkeztek, hogy az elhagyott és saját használatba vett olvasóköri épületeit is rendbe hozták, vagy új épületet vettek a lebombázott helyett, s azokat is bebútorozták, sajtó és közüzemi számláit finanszírozták *„és így gyorsan bontakozott ki a szervezeti élet a FÉKOSZ-on belül.”*¹⁰³² A mezőtúri FÉKOSZ ráadásul nemcsak a Szakmaközi Bizottságban képviseltette magát, de a Nemzeti Bizottságban és Igazoló Bizottságban is helyet kapott, ezzel is növelve az MKP befolyását, mint általában a szakszervezetek esetén ez megfigyelhető volt.¹⁰³³

Míg a mezőtúriaknál első pillanattól kezdve a szűk körű párttagság érdekeinek alárendelt pártpolitikai célok álltak a szakszervezetek fókuszában, addig Kisújszálláson épp a gyors tömegpárt szervezés okán inkább érdekvédelmi tömörülést láttak a társszervezetben. *„Szűcs Elek elnök ismertette a szakszervezetek célját. A szakszervezetek szabad szakszervezetek, ami azt jelenti, hogy pártpolitikával nem foglalkoznak. Működését minden szakszervezet kizárólag társadalmi és gazdasági téren fejt ki azon a vonalon, melyet részére a demokratikus politikai irányzat jelöl meg.”*¹⁰³⁴ Az apolitikus szemléletet azonban itt is felváltotta a központi elvárásoknak megfelelő szervezetirányítás.

A mind több településen létesülő csoportok¹⁰³⁵ koordinálására a „Szabad Szakszervezetek” kerületi bizottságokat hoztak létre, melyek vármegyei központja Szolnokon volt. December 11-i alakuló ülésükön a kommunista Zsemlye Ferenc adott hangot azon nézetének, hogy az addigi szociális tevékenység helyett, illetve annak hatékonyságát növelendő e tömörüléstől elsősorban politikai, közéleti szerepvállalást várnak.¹⁰³⁶ Éppen emiatt az MKP különös hangsúlyt helyezett arra, hogy minél több szakma érdekképviselését

¹⁰³² MNL JNSZML XXXV. 57. M/14.

¹⁰³³ A FÉKOSZ megalakítása jelentősen átrajzolta a mezővárosok munkaerőpiacát is. 1945 tavaszán már nem mentek az emberpiacra a szegényparasztnak, ott már nem lehetett cselédet fogadni. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹⁰³⁴ *Népújság*, 1944. december 30. Közérdekű hírek (Szemelvények a városi tanács határozataiból)

¹⁰³⁵ A szakszervezeti tagok kétféle alakulatba tömörülhettek: helyi csoport (legalább 30 tag), vagy befizetőhely (minimum 5 tag). Míg a helyi csoportok autonómiát élveztek, addig a befizetőhelyek közvetlenül a budapesti központ irányítása alatt álltak. Az egyes helyi csoportokat Szakmaközi Bizottságok fogták össze. Szolnokon, Kisújszálláson, Kunhegyesen, Jászberényben, Túrkevéen és Törökszentmiklóson működtek Szakmaközi Bizottságok, melyekben a két munkáspárt között harc folyt a többségi képviseletért.

¹⁰³⁶ UNGOR T. 1971. 47. p. és SOMLYAI M. 1981. 38. p.

megszervezzék és azok vezetésében az irányítást párttagjaik számára biztosítsák, továbbá a szabad szakszervezeteket összefogó ernyőszervezetben is döntő befolyásra tegyenek szert az SZDP-vel szemben.

A központi szerepet betöltő szolnoki bizottság titkára előbb a kommunista Ragó Antal, majd párttársa, Dikó Balázs volt, mindketten régi tagjai a fatelepi munkásokat tömörítő Földmunkás Szövetségnek. Szerepük fontosságát hangsúlyozta a szociáldemokrata pártba beépített Bajtai Károly is, aki szerint *„Ragó Antal [...] megbízatása alapján szerveztük meg a vasutas szakszervezetet [...] A vasutas szakszervezetben dolgoztam Benkő Péterrel, majd a szakszervezetek által rendezett akciókba vettem részt Zsemlye elvtárssal. 1946-ban [december 1-től] a Szociáldemokrata párt javaslata alapján a Szolnokmegyei Szakszervezetek titkára lettem. 1947. január 12-én kiléptem a Szociáldemokrata pártból és így mind a két funkciót, titkár és titkárhelyettesi funkciót szereztük meg az MKP-nak.”*¹⁰³⁷

A kommunisták szakszervezeti térnyerésére másik példaként említhető az első értelmiségiekből álló szakszervezet esete. Ezt a pedagógusokból szervezték meg, mivel 1944 végén más értelmiségiek még nem voltak kellő számban jelen Szolnokon. Az alakuló gyűlésen, ahol a vezetőséget megválasztották, részt vett az MKP központi kiküldöttje is, aki szovjet fegyveres kísérettel közlekedett a városban. Amikor a jelenlévők titkos szavazáson a volt tanfelügyelőt választották meg szakszervezeti elnöknek, a kiküldött közbelépett: *„nem jól van ez így. Jakab László nem lehet szakszervezeti elnök, mert a polgármester fasiszta és népellenes magatartása miatt nem engedte, hogy elfoglalja állását, – szavazzunk újra.”*¹⁰³⁸

Az új szavazás eredményeként a kommunista Vidor Győző lett a pedagógus szakszervezet elnöke. Ő egyben a városi MKP szervezet agitációs és propaganda felelőse is volt, de Veres József főispán a vármegye tanügyi vezetőjévé is kinevezte. Valójában Dr. Jakab László is visszatért hivatalába és párhuzamosan dolgozott Vidor mellett, oly módon megosztozva a megyei feladatokon, hogy Jakab az általános, Vidor a középiskolák működését lett volna hivatott irányítani. Csakhogy Vidor fél éves tanügyi működése során lényegében minden tanügy-igazgatási feladatot fokozatosan magához vont, és végül Jakabot, valamint a minisztérium által 1945 áprilisában kinevezett kispap utódját, Dr. Kacsó Lajost is teljesen mellőzve háttérbe szorította. Vidor visszaemlékezéséből kiderül, hogy kommunista párttagsága részben tanügyi munkáját is meghatározta: *„A legtöbb ügyben önállóan döntöttem. A súlyosabb eseteket megbeszéltem a párttitkárral, Fodor Jánossal, a még*

¹⁰³⁷ Bajtai a szakszervezeti tanács élén Zámbo Lászlót váltotta. MNL JNSZML XXIII. 19. Személyzeti dossziék, 6680. sz és MNL JNSZML XXXV. 64. Bajtai Károly mikrofilmezett személyi anyaga; Dikót szintén 1946. december 2-án váltotta Barta István, az MKP megyei bizottsági tagja szakmaközi bizottsági titkárként. *Tiszavidék*, 1946. december 5. A Szakmaközi Bizottság rendkívüli ülése

¹⁰³⁸ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 416. p.

súlyosabbakat Ragó Antallal.”¹⁰³⁹ Az Ideiglenes Kormány megalakulása után Teleki Géza kultuszminiszter kétszer is felmentette volna hivatalából, ám a megyei Nemzeti Bizottság mindkét esetben megtagadta a miniszteri rendelkezés végrehajtását, s csak akkor mozdította el őt, amikor a tanfelügyelői tisztre a munkáspártok számára alkalmas embert találtak.¹⁰⁴⁰

Érdekes lokális különbségek e kérdésben is megfigyelhetők például a Nagykunság és a Jászság között. Karcagon 1945. március 3-án már biztosan működő szakszervezetek voltak a Földmunkások Szakszervezete, a Szellemi Munkások Szakszervezete, a M. Á. V. Alkalmazottak Szakszervezete és az Építő- és Faipari Szakszervezet.¹⁰⁴¹ Mellettük alakult még meg a Malomipari Munkások Szakszervezete, a Bőripari Munkások Szakszervezete és az Állami Közalkalmazottak Szakszervezete.¹⁰⁴² Július 3-án jött létre ugyanitt a Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezetének helyi csoportja. Augusztusban pedig a Zenészek Szakszervezetének újabb rohammunkájáról is említést tesz a helyi lap.¹⁰⁴³

Ezzel szemben Jászberényben 1945 elején csak a gazdák érdekvédelmi egyesületei működtek. A szakszervezetek iránt azonban olyannyira nem volt érdeklődő, hogy „egy-egy hívásra 3-4 ember jelentkezett” csak még március elején is. Ezért a maroknyi kommunista-szociáldemokrata tagból létrehozott Szabad Szakszervezeti Tanács szervezői kénytelenek voltak műhelyről műhelyre járva személyenként agitálni minden iparost és segédjét. Még így is áprilisig kellett várni az első – molnárok, pékek, pedagógusok alkotta – szervezett tömörülések létrejöttéig és hónapokba telt, mire érdemi szakszervezeti élet bontakozott ki a kizárólag kisiparral rendelkező mezővárosban.¹⁰⁴⁴

Szintén 1945 tavaszára datálható az MKP koalíciós alapúnak mondott,¹⁰⁴⁵ valójában sajátjaként kezelt ifjúsági szervezetének, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek a zászlóbontása is. Vármegyei szervezői Karcagon tartották egyik első nagygyűlésüket, március

¹⁰³⁹ Uo.; Ezúton mondok köszönetet Mucsi László levéltárosnak, amiért Jakab hivatali működésének folytatására vonatkozó, Kaposvári tanulmányát pontosító friss kutatási eredményeit velem is megosztotta! Korábbi, a témát feldolgozó tanulmánya: MUCSI L. 2021.; Dr. Jakab László hivatali működésének több hónapos folytatását és fokozatos kiszorítását Vidor kifejejtette visszaemlékezéseiből, úgy beállítva a történeteket, mint hogyha Jakab nem állhatott volna ismét munkába, s már az első pillanattól kezdve csak ő dolgozott volna. Ez is szép példája annak, hogy egyesek miként igyekeztek felnagyítani saját érdemeiket.

¹⁰⁴⁰ „A Vármegyei Nemzeti Bizottság mindkét esetben visszautasította a miniszteri rendelkezést.” Horváth Ferenc kommunistákkal együttműködő szociáldemokratát 1945 nyarán nevezték ki. MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 416. p.

¹⁰⁴¹ *Karcagi Napló*, 1945. március 3. Szakszervezeti és egyesületi hírek

¹⁰⁴² *Karcagi Napló*, 1945. augusztus 25. Szakszervezeti és egyesületi hírek

¹⁰⁴³ *Karcagi Napló*, 1945. augusztus 18. Szakszervezeti és egyesületi hírek; Törökszentmiklóson 1945 április legelején már szintén működtek az alábbi szakszervezetek: köztisztviselők, magántisztviselők, malmi munkások, vas és fémmunkások, szabóipari, bőripari, faipari, építőipari és földmunkások, kereskedelmi alkalmazottak, közalkalmazottak, tanerők. PIL 274/17/55.

¹⁰⁴⁴ NAGY J. – TÓTH J. 1970. 44. p.

¹⁰⁴⁵ A MADISZ létrejöttéről, országos fejlődéséről bővebben lásd: RÁKOSI Sándor (szerk.) 1984.; A párt tagjai többségben voltak a MADISZ helyi vezetőségeiben és sokszor arra törekedtek, hogy a nem párttag ifjakat beszervezzék az MKP-ba, ami alapvetően rossz hatással volt a MADISZ helyzetére.

6-án.¹⁰⁴⁶ Nem véletlenül fókuszáltak a Nagykunyságra, hiszen a párt- és szakszervezetekben szerzett tapasztalataikból tudták, hogy a Jászságban sokkal gyengébb bázissal rendelkeztek. Ugyanakkor még a nagykunok körében sem tudtak igazán aktív, jól működő MADISZ szervezeti hálózatot kiépíteni, melynek legfőbb okai között kell említenünk, hogy a többi koalíciós párt is saját ifjúsági szervezetek létrehozásába fogott. A MADISZ csoportok működésének színvonalával legtöbbször az MKP is elégedetlen volt.

A MADISZ vidéki hálózatépítésének sikertelenségét és általában a parasztfiatalok szervezését érdekes megfigyeléssel árnyalta a kisgazdapárti Mizsei Béla. Emlékei szerint Jászberényben a Független Ifjúságot két szegényparaszti származású ember szervezte, akik *„rendkívüli módon tudták maguk köré gyűjteni a legszélesebb paraszti tömegeket. A parasztfiatalokra sajnos az volt a jellemző, hogy csak a maguk fajta vezetők mellett érezték jól magukat, csak ilyen feltételek mellett voltak hajlandók szervezeti életet élni. Voltak ugyan a parasztfiatalok között olyanok, akik az iparosok között is jól érezték magukat, de kevesen. A többség visszahúzódó volt, szégyellte magát a képzettebbek között.”*¹⁰⁴⁷ Tanulságos megállapítása az is, hogy még a FISZ szervezését is hátráltatta az a körülmény, hogy *„tajjai jórészt volt KALOT-legények közül verbuválódnak, akiknek 1945 előtt arról beszéltek papi vezetőik, hogy ne politizáljanak.”*¹⁰⁴⁸

A testvér munkáspárt ifjúsági szervezete sem könnyítette meg a MADISZ szervezők dolgát. A kisújszállási kommunisták emlékei szerint *„Igen sok gondot okozott ebben az időben a SZIM. Az SZDP ifjúsága sokszor reakciósabb álláspontot foglalt el, mint maga a vezetőség. A két ifjúsági szervezet örökösen támadta [...] a MADISZ-t, és több alkalommal nyíltan hirdették, hogy a kommunista ifjúság erkölcstelen életet folytat a kommunista ifjúsági szervezetekben. [...] képesek lettek volna közös ifjúsági szervezetet alakítani az FKGP ifjúságával...”* Mindezek alapján a MADISZ munkáját úgy ítélte meg egy szemtanú, hogy az *„ebben az időben igen nehéz volt.”*¹⁰⁴⁹

A parasztpárti NISZ a többiekhez képest jóval később kezdett szerveződni, de kétségtelenül tovább szabdalta a paraszti fiatalok táborát.¹⁰⁵⁰

Még Szolnokon is igen nyögvenyelősen haladt a MADISZ szervezése, annak ellenére, hogy egy teaestre történő meghívással szelíd nyomásgyakorlásnak is kitették a külön ifjúsági

¹⁰⁴⁶ UNGOR T. 1971. 77. p. és SOMLYAI M. 1981. 39. p.

¹⁰⁴⁷ MIZSEI B. 2006. 35. p.

¹⁰⁴⁸ Uo. 46. p.

¹⁰⁴⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁰⁵⁰ *„a most alakulóban lévő Népi ifjúság” Tiszavidék*, 1946. január 24. 4. p. Szociáldemokrata Párt hírei; Az MKP megyei ifjúsági szervezőjének jelentése szerint 1946 nyarán a Kalot és a Kalász a Jászságban élt élénk szervezeti életet, Dolgozó Lányok egyesülete viszont csak Szolnokon volt. Míg e szervezetek konfrontálódtak a MADISZ-szal, addig a SZIM néhol „együtt haladt” a kommunista fiatalokkal. A NISZ volt a leggyengébb tömörülés, kevés helyen volt életképes szervezete, de azokkal tudtak legjobban együttműködni. PIL 274/16/89.

szervezetek létrehozásán fáradózó koalíciós pártok vezetőit.¹⁰⁵¹

Így aztán hiába tartottak minden szombaton tagértekezletet tudományos és művészeti kérdéseket tisztázó vitákkal, vasárnaponként pedig tánccal egybekötött műsoros előadásokat, s karolták fel a tömegsportokat, az ifjúság áhított egységét nem tudták saját berkeikben megteremteni.¹⁰⁵² Az MKP idősebb tagjai közül ráadásul sokan kifogásolták a táncdelutánokat,¹⁰⁵³ mivel nehezen értették meg, hogy ezek elengedhetetlenül fontosak a tagság megőrzése céljából.¹⁰⁵⁴ Sokat elárul a MADISZ szervezés általános kudarcáról, hogy 1946 első hónapjaiban több helyen saját kommunista ifjúsági szervezetet alakítottak. Ezek felszámolását a megyei pártvezetés sürgette, hogy így a MADISZ-t megmentse a teljes széthullástól.¹⁰⁵⁵

Külön a nők megszólítását és a kommunisták befolyásának körükben történő kiterjesztését célozta a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének létrehozása. Fejlődése szempontjából szintén a kommunista vezetők túltreprezentáltsága jelentette a fő akadályt, de a kisközségekben a szervezést tovább nehezítette, hogy ott „*a vidéki asszonyok a legmerevebben tartózkodnak az ilyen »szerepléstől«.*” Az MKP-nak ráadásul kevés női tagja volt és még kevesebben tevékenykedtek aktívan.¹⁰⁵⁶

Kivételt jelentett Mezőtúron a FÉKOSZ női szárnya, mely különösen jól szervezett volt, mintegy 2000 taggal, akiknek aktivitása „*egyik fő ereje [volt] a pártnak.*” Vezetője, Juhász Imréné később átszervezte e női tagozatot a helyi MNDSZ szervezetévé.¹⁰⁵⁷ Hasonlóan jól szervezettek voltak Kunszentmárton kommunista asszonyai. A járszági

¹⁰⁵¹ Először 1945 augusztusában rendeztek teaestet a pártok vezetőinek, ahol mindenki szép szavakkal méltatta az egység fontosságát, konkrét vállalások nélkül. *Tiszavidék*, 1945. augusztus 7. A Madisz teaestje

¹⁰⁵² Jelentős csapás volt a szolnokiaknak, hogy a MADISZ fő szervezője, Keskeny János 1945 őszén életét vesztette egy balesetben. *Tiszavidék*, 1945. november 22. Hírek – Keskeny János; A MADISZ szervezetek a fentieken túl részt vettek a földosztásban, segédkeztek a mezőgazdasági, romeltakarítási és újjáépítési rohammunkákban is, és politikai nevelésben részesítették tagjaikat. Megyei koordinációjuk színvonalát jellemzi, hogy az MKP Központi Vezetőség Ifjúsági Titkársága 1946. márciusban „*csodálkozva*” látta, hogy a szolnoki megyei ifjúsági megbízott addig semmiféle jelentést nem küldött munkájáról. „*Nem tudjuk elképzelni, hogy mi lehet annak az oka, hogy még nem vetted fel velünk a kapcsolatot. [...] Tudomásunkra jutott, hogy vannak pártszervezetek, melyek nem támogatják a MADISZ-t, hanem a kommunista ifjak kivonulnak a MADISZ-ból. Sőt vannak helyek, hol kultúr csoport néven külön ifjúsági csoportok alakulnak a párton belül. Ez nagyon helytelen politika, mert a párt így elszigetelődik az ifjúság széles tömegeitől Nem tudjuk, hogy a MADISZ elméletével és gyakorlatával mennyire vagy tisztában, ezt majd csak a jelentéseidből fogjuk megtudni.*” Oláh György válaszából kiderül, hogy csak március 5-e óta működött ifjúsági vezetőként, azaz személycsere volt, s neki még nem volt áttekinthető képe a MADISZ működéséről, annyit azonban leszűr, hogy „*a MADISZ működése nem mondható jónak. Többféle irányzat uralkodik megyei viszonylatban*”, azaz egyes helyeken teljesen politikamentesen működtek, máshol pedig túlságosan rátelepedik az MKP a működésére, amivel alapot adnak az ellenpropagandának, és „*több helyen erkölcs telenségek is előfordultak a MADISZ-ban,*” ráadásul a többi párt ifjúsági szervezetei „*sok jó erőt kivontak a MADISZ-ból*”. PIL 274/17/55.

¹⁰⁵³ MNL JNSZML X. 40/e. 16. ö.e. 1-2. p. 1946. április 28.

¹⁰⁵⁴ *Karcagi Napló* 1945. december 1. Táncol a MADISZ...

¹⁰⁵⁵ MNL JNSZML 40/a. (1.) 3. ö.e. 1-7. p. 1946. március 31.; Kunmadarason az MKP helyi vezetői épp azért akarták felosztatni a MADISZ szervezetet, mert abban más pártok fiataljai is szerepeltek, s nem dolgoztak együtt elég szorosan az MKP-val. PIL 274-17/55.

¹⁰⁵⁶ MNL JNSZML 40/a. (1.) 1. ö.e. 44-46. p. 1945. május 10.

¹⁰⁵⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. M/1.

MNDSZ szervezetekről azonban még 1945 júniusában is így írt Berena Anna a Tiszavidék hasábjain: „*Miért nem tudja ezt megcsinálni Jászapáti, Jászberény, ahol a Demokratikus Nők Szövetsége még csak a kezdetén sincs.*”¹⁰⁵⁸

A szolnoki csoport működését, saját munkájukat természetesen igyekeztek méltatni a sajtóban, bár a tagszervezés terén valódi sikerekről itt sem tudtak beszámolni. Szolnokon 1945. május 27-én tartották első műsoros délelőttiüket, hogy céljaiknak „meghódítsák” a város közönségét. Berena Anna a szovjet dolgozó nőről beszélt, „*Fodor Jánosné két költeményével aratott óriási sikert*”, majd mások is felléptek. Egyúttal a lakosság segítségét kérték egy napközi otthon felállításához.¹⁰⁵⁹ A gyűlés sikerét megkérdőjelezi ugyanakkor, hogy a következő nyilvános nagygyűlésüket csak fél évvel később rendezték meg, szerény eredménnyel. Utóbbiról, szinte már mulatságos önleleplezéseként, egyazon lapszámban közölt két cikket a Tiszavidék egyik 1945 őszi száma. Az elsőben arról számoltak be, hogy „*a Városi Színházban nagysikerű gyűlést rendezett [sic!] [...] [az MNDSZ] helyi csoportja. A Millenium Dalárda énekszámait után Berena Anna a vallás, a magántulajdon és a család kérdéséről beszélt. [...] Fodor Jánosné ismertette, hogy milyen nagy munkát végzett a helyi csoport a napközi otthon felállítására, a hadifoglyok étkeztetése s egyéb szociális téren.*”¹⁰⁶⁰ Majd az utolsó oldalra lapozva azt olvashatta mindenki, hogy „*Október 21-én a szolnoki Demokratikus Nőszövetség gyűlést hívott egybe, a városi színházban. Sajnos nagyon sokan hiányoztak sorainkból [sic!], azok az asszonytársaink, akik ma még mindig nem akarják megérteni az idők hívó szavát. [...] Helyezzük bizalmunkat a Kommunista Pártba, aki a demokratikus magyar népért, a munkásságért, értünk a nőkért, gyermekeinkért harcol.*”¹⁰⁶¹

A nyilvánvaló sikertelenség, belterjesség oka vélhetően az MNDSZ vezetőinek másokra riasztóan ható alacsony iskolázottsága, nyíltan kommunistákat pártoló álláspontja és egymás közötti civakodása lehetett.¹⁰⁶² A kommunisták egy részével baráti viszonyt ápoló, parasztpárti Somodi István például úgy foglalta össze benyomásait a „rettenetesen” műveletlen Berena Annáról, mint aki abba a szerepbe került, hogy „*egy Szovjetunióból hazakerült régi jó elvtársnő. [...] Szegény, én sajnáltam. Egy olyan nagyon összetört, nagyon-nagyon megfontoltan beszélő – »ki tudja, hátha állnak a háta mögött és hallgatják« –, ősz*

¹⁰⁵⁸ Tiszavidék, 1945. június 12.. A nőkhöz...

¹⁰⁵⁹ Tiszavidék, 1945. május 29. Nagysikerű gyűlést rendezett a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége

¹⁰⁶⁰ Tiszavidék, 1945. október 25. A Magyar Demokratikus Nők Szövetségének gyűlése

¹⁰⁶¹ Tiszavidék, 1945. október 25. A nőkhöz

¹⁰⁶² Az MKP Központi Vezetőség Nőtítkársága írta 1946. május 21-én: „*Túrkevről volt itt egy asszony, akinek a nevét nem tudom, alapító tagja volt az ottani MNDSZ-nek. Állítása szerint az ottani MNDSZ teljesen szétesett, [...] a helyiség még a mai napig is vörös zászlókkal van díszítve. Csik Sándorné kommunista párttag a vezető, aki nem MNDSZ hangot üt meg, elriassza az asszonyokat.*” A megyei tömegszervező szerint mind a MADISZ, mind az MNDSZ szervezetekben „*nagy hullámvész észlelhető. Egyes helyeken komoly fejlődésnek indult a szövetség, mindaddig, amíg a vezetőség között valami nézeteltérés nem támadt. Ilyen esetben aztán komoly visszaesés mutatkozik.*” PIL 274/17/55.

hajú, idős asszony volt. Hát ő volt az MNDSZ Szolnokon. El tudod képzelni, hogy ezzel a fölkészültséggel mit tudott csinálni a szerencsétlen, nőpolitikát... Meg Fodorné, meg néhány nagyszájú nő, [...] Aztán meg ott voltak természetesen a deportálásból hazaérkezett, nem túlságosan sokan, hölgyek, urak, akik aztán jórészt a szociáldemokraták felé konvergáltak.” Fodor Jánosnét később is úgy jellemezte, hogy neki „*nagyobb volt a szája és rettentően élvezte, hogy ő a Nőszövetség elnöke.*”¹⁰⁶³

Bár az MNDSZ-nél is megfigyelhető volt, hogy ezen keresztül akarták bevonni a tagokat a kommunista pártéletbe,¹⁰⁶⁴ mégis inkább a szociális munka területén tudtak felmutatni érdemi eredményeket, ami véleményünk szerint az illegális Vörös Segélyben szerzett tapasztalatok továbbviteleként értékelhető,¹⁰⁶⁵ illetve a hagyományos nemi szerepekkel jobban összeegyeztethető tevékenységi kör volt.

Az infláció időszakában a MADISZ és az MNDSZ egyes helyeken felbomlott, máshol újjáalakult, de komolyabb fejlődés semelyik szervezetben nem valósult meg.¹⁰⁶⁶ Különösen kisebb településeken fordult elő, hogy papíron léteztek ugyan csoportjaik, de komolyabb tevékenységet nem fejtettek ki. Új lendületet itt is az MKP III. kongresszusát követően kívántak adni a szervezőmunkának, de az ifjúsági és nőszervezetek többpárti egységét ezután sem sikerült megvalósítaniuk.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶³ A Parasztpártban nők alig voltak, „*jóformán senki*”. MNL JNSZML XIV. 20.; Garai Vera megyei tőtitkár 1946. júniusi jelentése szerint Fodor Jánosné „*önzetlenül, fáradhatatlanul végzi munkáját, de eléggé diktatórikus*”, a neki adott utasításoknak nem engedelmeskedik, hanem „*saját elgondolása szerint*” intézkedik, ami miatt nem tudtak együttműködni. Kategorikusan kijelentette, hogy „*jöjjenek le kivizsgálni az ügyet, [...] valamelyikünket le kell váltani. [sic!]*” PIL 274/17/55.; Fodoréknak egy budapesti kiküldöttel is meggyűlt a bajuk, aki az alábbiakat jelentette. „*Munkámat nagyon megnehezítette az a magatartás, ahogy Fodor elvtárs a szolnoki párttitkár fogadott. A következőket mondotta a megérkezésem után »kár Budapestről lejönni az elvtársaknak, ha nem segíteni, hanem rombolni jönnek« – itt kitér az én tavaszi otllétemre, mondván »az elvtársnő lejött ide azért, hogy detektív munkát végezzen és spicliskedjen a feleségemre. [...] az elvtársnő elment nem kommunista asszonyok lakására és ott pletykált.« [...] Fodor elvtársnőről [...] részletes jelentést adtam*”. 1947-ben már azt jelentették, hogy „*Örülünk, hogy Fodornét sikerült leváltani, reméljük, ez a szolnoki csoport munkáját előbbre fogja vinni és végül is meg fognak szűnni azok a személyeskedések,*” PIL 274/16/89.

¹⁰⁶⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 3. ö.e. 2-3. p. 1946. szeptember 10.

¹⁰⁶⁵ A sikertelenség okait jellemezte az MKP Szervezési Osztályának Jászladányra küldött levele, mely szerint a helyi MNDSZ szervezetben működő elvtársnők figyelmen kívül hagyták a nem kommunisták javaslatait, ráadásul az MKP helyi szervezete is felügyeleti jogot gyakorolt a párton kívüli szövetség ügyei fölött. A központ kérte a pártonkívüliekkel való együttműködést és az erőszakos fellépés mellőzését. PIL 274/17/1.

¹⁰⁶⁶ 1945 végén az MKP felső vezetése is elismerte, hogy sem a MADISZ, sem az MNDSZ nem tudta betölteni a neki szánt szerepet a tömegek átnevelése terén és más rétegszervezetek létrejöttét sem voltak képesek megakadályozni. A választások után ezért nyíltabb támogatást vártak el tőlük az MKP irányába, mely „*semmi esetre sem válhat pusztá szórakozó, vagy jótékonykodó egyesületté, hanem vesse fel és foglaljon nyíltan és határozottan állást [...] politikai és társadalmi kérdésekben.*” Mivel nem tudták egy szervezetbe tömöríteni az ifjúságot és nőket, ezért a különböző pártok szervezeteit akarták saját vezetésük alatt egy blokkba összefogni. 1945 végén a vármegyében papíron a MADISZ 42 szervezetet és 7489 tagot, az MNDSZ 11 szervezetet és 9815 tagot számlált. PIL 274/17/1. Feljegyzés az MKP vezető funkcionáriusainak megbeszéléséről az MNDSZ és a MADISZ helyzetéről, 1945. november 21.; Egy másik jelentés azonban megjegyezte, hogy Szolnokon a 700 MADISZ tagból csak kb. 100 volt aktív, ami a teljes taglétszám minőségét is megkérdőjelezi! PIL 274/17/55.

¹⁰⁶⁷ Korlátozott eredményeikre példa 1947 tavaszából: „*Megyei viszonylatban nagyon el vannak hanyagolva a MADISZ szervezetek. Van olyan MADISZ szervezet, amelyről a járási titkár sem tud. A meglévő MADISZ szervezetek anyagilag kezdtek tönkremenni.*” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 60-64. p. 1947. március 24.

A párt patronálta tömegszervezetek közül utolsóként szerveződött meg a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság. Szolnokon 1945. szeptember 13-án jött létre, élén a város politikusaival. Veres József elnök, Polónyi Szűcs András alelnök lett, titkári pozícióba egy gimnáziumi tanár került. Előadásokat, kiállításokat, kultúresteket, orosz nyelvtanfolyamot rendeztek és a város értelmiségét igyekeztek megszólítani.¹⁰⁶⁸ Működésük az indulást követően is szűk körű maradt, amit bizonyít, hogy 1945. december 27-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szolnoki elnöke, Aszmolov alezredes volt kénytelen közbelépni és egy visszautasíthatatlan meghívással magához rendelni, egyúttal burkoltan meg is fenyegetni a helyi pártok, szervezetek, kulturális intézmények vezetőit. *„A nagyfontosságú értekezlet célja: mélyebb alapokra kell [sic!] fektetni, jobban ki kell bővíteni a pártok, szervezetek hathatós támogatásával a Magyar Szovjet Művelődési Társaság Szolnoki Szervezetét. [...] Nem párt, nem politika, nem kommunizmus – csak tudás, műveltség, szépség, jóság – kultúra. Aki ez elől elzárkózik, önmagát ítéli el. [sic!]”*¹⁰⁶⁹

A jobb vidéki MSZMT szervezetek közül említsük meg példaként a mezőtúrit. Igaz, hogy csak 1945. december 20-án alakult meg dr. Weisz Henrik orvos vezetésével, de az alapító 17 fős létszám a későbbiekben kb. 350-400 főre szaporodott. Valószínűsíthető, hogy a párt tagjain kívül még néhány baloldali értelmiségi is csatlakozhatott munkájukhoz. A városi szervezet irányításával üzemi és intézményi MSZMT köröket is szerveztek.¹⁰⁷⁰ Elsősorban ismeretterjesztő szemináriumokat és szórakoztató rendezvényeket – például sakk-, asztalitenisz- és kugliversenyeket – szerveztek és kulturális vonalon segítették az MKP munkáját, többek között ünnepségek megrendezése kapcsán.

A párt- és tömegszervezetek hálózatának kiépítése közben megkülönböztetett figyelemmel szervezték május 1. megünneplését. Ezen az ünnepségen a munkásegység és munkás-paraszt szövetség demonstrálása mellett a fő cél egyrészt a földosztás népszerűsítése, másrészt a központi kiküldött szavaival élve az volt, hogy *„a reakció lássa, milyen tömeg áll mögöttünk és visszarettenjen.”*¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁸ *Tiszavidék*, 1945. szeptember 16. Megalakult a Magyar Szovjet Művelődési Társaság Szolnoki Szervezete; A nyelvtanfolyam sikere erősen kétséges, hiszen akik ősz elején jelentkeztek, még decemberben is lehetőséget kaptak a tanulás megkezdésére. *Tiszavidék*, 1945. december 2. Orosz nyelvtanfolyam

¹⁰⁶⁹ *Tiszavidék*, 1945. december 30. Magyar-Szovjet Művelődési Társaság Sajtószolgálat. Megnyílt a MSZMT székháza. Szabadság tér 3.

¹⁰⁷⁰ Az akkori Hitelszövetkezet épületében jöttek össze. MNL JNSZML XXXV. 57. M/14.

¹⁰⁷¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 22-24. p. Jegyzőkönyv az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülésről, 1945. április 4.; A közellátás siralmas helyzetét mutatja, hogy Szolnokon az ünnepségen a gyerekek részére árult zsömle keltett valódi „frenetikus sikert”. MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

VI.2. A városok vezetéséért vívott harc

Az ideiglenes városi tanácsok az önkormányzati szervek hiányában elsődlegesen közigazgatási feladatokat láttak el, valódi nemzeti bizottságok csak 1944. december végétől, 1945 januárjától jöttek létre a vármegyében. Az Ideiglenes Kormány által kiadott rendelet értelmében a nemzeti bizottságokat a koalíciós pártok delegáltjaiból kellett megalakítani minden településen, szükség szerint kiegészülve a szakszervezetekkel és egyéb érdekképviselésekkel.¹⁰⁷²

E szervek nem lettek a közigazgatás szervezetének részei, de az önkormányzati testületek újjáalakítása e bizottságokon keresztül kellett, hogy megtörténjen. Az új önkormányzatok az ideiglenes közigazgatási szervek feladat és jogkörét átvéve vitték tovább az ügyeket, míg a nemzeti bizottságokra politikai ellenőrző és véleményalkotó, tanácsadó szerep hárult volna.

Utóbbi jogszabályokkal kellő pontossággal körül nem határolt jogköre és a jogszabályok eltérő értelmezése azonban olykor összeütközéshez vezethetett az egyes politikai erők, illetve hatalmi szervek között.

Mivel a nemzeti bizottságokat paritásos alapon hozták létre, így az általuk összeállított képviselőtestületekben is a pártok paritásos alapon kijelölt delegáltjai képeztek túlsúlyt. Ez az adott településen legnagyobb tömegbázissal rendelkező pártnak hátrányt, a közepeseknek előnyt jelentett, míg a kisebbeknek olykor kevesebb képviselői helyet juttattak, de még így is társadalmi súlyukat meghaladó befolyáshoz és esetenként a „mérleg nyelve” szerephez juthattak, szövetségesként eldöntve a „nagyobbak” küzdelmét.

A népfrontos politizálást az MKP radikálisabb nézeteket valló helyi politikusainak is el kellett fogadniuk, amit a megszálló szovjetek is egyértelmű elvárásként fogalmaztak meg már a bevonulásuk pillanatában. Sztálin ugyanis 1944 végén, 1945 elején még nem látta elérkezettnek az időt Magyarország azonnali szovjetizálására. Még tartott a háború, és sejteni lehetett, hogy a Szovjetunió ezt követően sem lesz elég erős ahhoz, hogy azonnal, nyíltan szembeforduljon nyugati szövetségeseivel. Ezért a moszkvai emigrációból hazatérő Rákosinak és a kommunista pártnak is azt az utasítást adták, hogy egy lassabb, fokozatosabb hatalomátvitelre rendezkedjenek be. A politikai életben nagykoalíciós kormányzást kellett folytatniuk, nem építhettek ki egyből proletárdiktatúrát. Zsemlye Ferenc szavaival jellemezve

¹⁰⁷² A nemzeti bizottságok megalakítását először a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front december 3-án közzétett programja írta elő. SOMLYAI M. 1981. 28. p.; Az FKGP azért ment bele abba, hogy a szakszervezetek a pártokkal egyenlő szerephez jussanak, mert cserébe ígéretet kaptak Rákositól arra, hogy a kisgazda Parasztszövetség is hasonló jogosítványokat kap. Ez azonban végül nem vált valóra, s emiatt komoly politikai küzdelem bontakozott ki az FKGP és az MKP között. TÓTH I. 1991. 164-165. p.

a helyzetet: „A Szöv.[etséges] Ellenőrző Bizottság szovjet képviselője is vigyázott arra, hogy a felszabadult területeken a kommunisták a hatalmat ne vegyék át. Ilyen törekvések voltak, ezt megakadályozta a szovjet parancsnokság. Kellett, hogy a koalíciós pártok egyensúlya meglegyen. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megfogalmazta a koalíciós elvet és ahhoz tartani kellett magát minden pártnak.”¹⁰⁷³

Nem volt azonban mindegy, hogy melyik párt milyen pozíciókat szerez magának a hatalomért vívott küzdelem eldöntéséhez. Általánosságban a paritásos összetétel, az MKP szövetségi politikája és agresszív közéleti stílusa váltak annak a kulcsaivá, hogy a kommunisták 1945 folyamán igen gyorsan tényleges társadalmi támogatottságukat messze felülmúló befolyásra és mind több vezető közigazgatási pozícióra tudtak szert tenni. A korábban észlelt lokális különbségek tovagyűrűző hatásait azonban ebben a kérdésben is megfigyelhetjük, így az alábbiakban a kommunisták hatalmi expanziójának eltérő pályáivá próbálunk meg néhány érzékletes példával szolgálni.

Körképünk első állomása legyen Szolnok, ahol az MKP vezetése tudatosan készült arra, hogy a frontátvonuláskor tapasztalt nehézségeik – akár a pártalakulás késlekedése, akár az 1944 novemberében létrejött ad hoc városi intéző bizottságban betöltött másodhegedűs szerepük, akár az ideiglenes főispáni és helyettes polgármesteri pozíció nem kommunistákkal történő betöltése – ellenére mielőbb vezető szerephez jussanak a megyeszékhely életében. Ebben, akárcsak a városi intéző bizottsági részvételükben, elsősorban a kriptokommunistákkal történő együttműködés és a pártközi alkuk kedvező befolyásolása jelentette a kulcsot. Polónyi Szűcs András emlékei szerint „1944 decemberében már arra is gondolhattunk, hogy teljesen át kellene venni a város vezetését is. Persze nem csak mi voltunk itt, hanem a Kiszgazdapárt, a Polgári Demokrata Párt, a Szociáldemokrata Párt is szervezkedett, sőt a szervezeteik már működtek. De taktikáztak, húzták az időt, nehogy a kommunisták kezdjenek valamit. Arra számítottak, hogy majd nem bírjuk, [...] De nekünk azért már megvoltak azok a káderjeink, akikkel el lehetett kezdeni az építő munkát.”¹⁰⁷⁴

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésről hazatérő képviselők beszámolóit és a háttérben történt egyeztetéseket követően a városi intéző bizottságot 1945 januárjában váltotta fel a valóban paritásos alapon szerveződő és már nevében is Nemzeti Bizottság, melynek elnökéül a kommunistákkal szimpatizáló kiszgazdapárti Guba Mihályt választották.¹⁰⁷⁵ Utóbbi pozíciót minden bizonnyal azért engedte át az MKP, mert személyén keresztül biztosított volt a kommunisták érdekérvényesítése, másrészt így cserébe a polgármesteri pozíciót maguknak

¹⁰⁷³ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves Szolnok megyei történetére vonatkozó iratok gyűjteménye, Zsemlye Ferenc visszaemlékezése

¹⁰⁷⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

¹⁰⁷⁵ UNGOR T. 1971. 61. p.

kérhették. Az események menetéből következően a szociáldemokratáknak a város főjegyzői posztját ígérhették oda.

A Nemzeti Bizottság által előkészítve, 1945. január 25-én ült össze az újjáalakított városi képviselőtestület. Tagjainak névsorát egy helyi kommunista értelmiségi, Vidor Győző állította össze, nemcsak a pártok közötti paritásos alapon, de egyúttal a különböző társadalmi szervezetek képviselőinek is helyet biztosítva.¹⁰⁷⁶ Első ülésükön közfelkiáltással választották meg polgármesterré a kommunista Zsemlye Ferencet, aki az MKP városi titkári pozícióját ezután Fodor Jánosnak adta át. Városi főjegyzővé azt a Veres Józsefet választották meg, akivel a kommunisták, akárcsak Gubával, évtizedes, baráti kapcsolatot ápoltak. Őt a koalíciós pártok országos vezetésének egyezsége alapján a jászberényi, kiskazda Baráth Endre váltott a főispáni hivatalban. Első városi tanácsnökká a kommunista Polónyi Szűcs Andrást, második tanácsnökká a kommunistákkal szorosan együttműködő, későbbi pályája alapján de facto kriptó-kommunistaként számon tartható, szociáldemokrata Kalocsai Bélát nevezték ki. Altmann Imre, aki az alakuló közgyűlésen a Zsidószövetség képviselőjében volt jelen, később a polgári demokraták elnökeként és szintén a kommunisták szövetségeseiként a harmadik tanácsnok, Szolnok műszaki osztályának vezetője lett.

A személyek kiválasztásának szempontjait az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve így rögzítette: *„Elsősorban olyan férfiakra van szükség, akiknek a munkakészségük és energiájuk töretlen, ilyenek pedig csak azok, akik valóban örülnek a Szövetségesek győzelmének, akiket ez a győzelem lesújt, ma munkaképtelenek, tagjaik ólomból vannak. Olyan férfiakra van továbbá szükség, akik pártállásuknál fogva, magatartásuknál, meggyőződésüknek fogva a katonai parancsnokság bizalmát megnyerni képesek, mert a polgárságnak még hosszú időn át együtt kell működnie a katonai hatóságokkal. A Nemzeti Bizottság határozata értelmében a képesítés nem kelléke a főtisztviselői állások betöltésének, ezért inkább a képességre kell figyelemmel lenni.”*¹⁰⁷⁷

A képesítés alóli mentesség kimondására annál is inkább szükség volt, mivel az alakuló közgyűlésen megválasztott személyek egyike sem rendelkezett hivatalának betöltéséhez megfelelő végzettséggel, helyett munkásmozgalmi múlttal büszkélkedhettek.

¹⁰⁷⁶ A képviselőtestületbe tagokat delegálhattak: MKP, SZDP, FKGP, Szabad Szakszervezetek, továbbá a kommunisták által életre hívott Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, valamint a Zsidószövetség, a Parasztszövetség, az Orvosi és Mérnöki Kamara, a Vöröskereszt, a Milleniumi Dal és Zeneegylet, a Verseggy Irodalmi Kör, a Szolnoki Ipartestület, a Művésztelep és a felekezetek egy-egy képviselője is jelen lehetett. MNL JNSZML V. 472. 1945. január 25.; Az NPP csak 1947. március 26-án csatlakozott a városi képviselőtestülethez. A három új tag: Dr. Lengyel Bertalan orvos, Szurmay Károly a Közép-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság vízmestere és Sárközy Károly, a két póttag: Fekete Lajos és Bulyáki József lettek. MNL JNSZML V. 472. 1947–1949. 5190/1947

¹⁰⁷⁷ MNL JNSZML V. 472. 1945. január 25.; A szolnokiak 1945 októbertől és 1946 februárja között a szakszervezetek keretében közigazgatási tanfolyamot szerveztek. Előadók voltak: Polónyi Szűcs András politikai, Dr. Lévy Gyula jogi, Dr. Sziij József közigazgatási témában. MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

Zsemlye Ferenc fatelepeken, majd kőműves segéd munkásként építkezéseken dolgozott, Veres József négy elemi és két továbbképző tanfolyamot végzett mázolómester volt, Polónyi Szűcs András cukorgyári művezető. Kalocsai Béla már kitűnt azzal, hogy négy polgárit végzett és mechanikus szakképzettséget is szerzett fatelepi tisztviselő volt, ezért őt városi tanácsnökként a pénzügyi, beruházási és közellátási ügyek intézésével bízták meg, ahogy az építési vállalkozó Altmann későbbi feladatkörének kijelölése sem volt véletlen.

A vármegye kiépülése lassabban haladt, mivel ott is hiány mutatkozott kellően képzett szakemberekből. Az alispáni pozíciót csak március végén töltötték be, viszont sikerült olyan jelöltet találni Mezőtúr polgármestere, dr. Fodor László személyében, akinek nemcsak jogi végzettsége és közigazgatási tapasztalata volt, de a kispazda főispán bizalmát is élvezte.¹⁰⁷⁸ Hivatali ideje alatt a helyi kommunistákkal sem konfrontálódott, s miután rendkívüli hozzáértéssel újjászervezte a vármegye közigazgatását, 1945. augusztus végén minisztériumi munkára rendelték fel Budapestre.¹⁰⁷⁹ A vármegyei közgyűlés az alispáni széket ezután a pártok alkujának eredményeként egy szociáldemokratával, Horváth Pál, budapesti X. kerületi előljáróval töltötte be.¹⁰⁸⁰

A pártok pozícióharcairól igen érdekes megállapítást tett a kispazdák szemszögéből, de általános érvénnyel Z. Nagy Ferenc: *„egy-egy nagy pozíció betöltésénél nálunk rendszerint nem a gondosan megvizsgált képességek, hanem politikai érdekek, baráti, sőt családi kapcsolatok döntöttek, ismereteim szerint más pártoknál sem volt különbség a helyzet. [...] Mikor az osztzkodások megtörténtek, s kezdődtek a koalíció súlyosabb politikai és hatalmi belső viharai, ezek természetesen visszahatottak az egész közéletre, az állami közigazgatásra is. Ahol egy kispazdapárti ember kezdeményezett valami értelmes dolgot, számítani lehetett rá, hogy valaki majd keresztbe áll, [...] rendszerint politikai megfontolások, féltékenységek alapján. De ugyanez bekövetkezett kommunista, vagy szociáldemokrata kezdeményezéseknél, ahol a mi embereink próbáltak keresztbe állni, ...”*¹⁰⁸¹

Szolnok élén tehát 1945 elejétől kommunista polgármester állt, akit az MKP-val

¹⁰⁷⁸ Mivel Baráth főispán volt, a kispazdapártiak áprilisban Z. Nagyt választották meg új megyei elnökükké, aki viszont augusztus közepén az Országos Földbirtokrendező Tanács és pártja Országos Intézőbizottságának tagja lett, így munkája „ettől az időtől kezdve majdnem állandóan” Budapestre szolgált. Ha le is utazott vármegyéjébe, leginkább csak Szolnokig jutott, ahol a párt megyei ügyeit intézte. Baráth és Z. Nagy április végén ültek le először tárgyalni, majd a többi párt vezetőivel is egyeztettek a vármegyei pozíciókról. Abban állapodtak meg, hogy „mivel a főispánság a kispazdapárté, az alispáni funkciót pedig országos koalíciós megegyezés szerint a szociáldemokrata párt embere tölti [majd] be, a kommunista párt adja a megyei rendőrpáncsnokot, a főügyészség pedig legyen a parasztpárté. Minden párt egyformán 30-30 tagot küldött a megyei törvényhatósági bizottságba.” A rendőrség vezetéséért vívott kispazda-kommunista harcra ennél többet sajnos nem tudunk meg Z. Nagytól, az események további menetét és Baráth küzdelmét elhallgatja. Az államrendőrség kiépítésének disszertációmban külön alfejezetet szánunk. Z. NAGY F. 1965. 194-196. p.

¹⁰⁷⁹ Távozásakor az MKP dominálta megyei lapban is méltatták. *Tiszavidék*, 1945. augusztus 14. 1. Vármegye.

¹⁰⁸⁰ *Tiszavidék*, 1945. szeptember 4. Megyei gyűlés

¹⁰⁸¹ Z. NAGY F. 1965. 236-237. p.

rendkívül jó viszonyt ápoló vezető tisztviselők vettek körül, s a Nemzeti Bizottsággal is biztosított volt a harmonikus kapcsolata. Potenciális konfliktusforrást ebben a felállásban csak a Jászságból érkezett új főispán személye jelentett. A kommunisták térnyerésének, mint láttuk, itt nem egy kiskirály törtétese, valamiféle diktatórikus módszerek, hanem a megelőző évtizedekben kiépített személyes-politikai hálózat hatékony kiaknázása ágyazott meg.

Nézzük most meg Kisújszállás példáját, ahol már az 1944-es újrakezdekskor a legális szociáldemokratákból kommunistákká avanszáló földmunkások és a hozzájuk csatlakozó baloldali értelmiségiek voltak azok, akik közösen kezükbe vették a város irányítását!

Az ideiglenes városi tanács december 27-én feloszlatta magát és megalakult a Nemzeti Bizottság.¹⁰⁸² Mivel dr. Kovács Kálmánt december 23-án igazságügyi államtitkárrá nevezték ki, így a Nemzeti Bizottság elnökévé Herpai Sándort választották meg.¹⁰⁸³ Az új testületben a delegáltak összetétele a következőképpen alakult: MKP 4 fő, FKGP és NPP 2-2 fő, Földmunkás Szövetség 3 fő, ipari munkásság 3 fő, szellemi munkásság 2 fő, reformátusok és katolikusok 1-1 fő, meghívott pártunkívüli 1 fő, közigazgatás képviseletében 6 fő. Ez a testület azonban valójában változatlan jogkörökkel működött tovább, ahogy Herpai is lényegében a polgármesteri feladatokat látta el, egészen 1945. január 22-ig, amikor is értesültek róla, *„hogya a 14/1945. M. E. sz. rendelet alapján a Nemzeti Bizottságot át kell alakítani, mivel a képviselőtestületet is meg kell alakítani, s az eddigi Nemzeti Bizottság közigazgatási ügyekben ezután nem határozhat, hanem csupán, mint politikai szerv működik. Nemzeti Bizottság szerepe a jövőben a politikai pártok szövetsége, amely a tömeget fogja képviselni.”* Az újjáalakított Nemzeti Bizottságban ekkor már csak a kommunista, a kiskazda és a parasztpárt volt jelen 2-2 fővel, továbbá a Földmunkás Szövetség 5 fővel, Iparosok Szakszervezete 2 fővel, Szellemi Munkások Szakszervezete 1 fővel és a Vasutasok Szakszervezete 1 fővel, melyről előzetesen pártközi értekezleten egyeztettek.¹⁰⁸⁴ A tagság összetételében tehát továbbra is stabil baloldali fölény érvényesült,¹⁰⁸⁵ még úgy is, hogy a

¹⁰⁸² MNL JNSZML V. 271. 1944. december 27. A Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1944. december 27-től 1945. január 22-ig össze vannak kötve az ideiglenes városi tanács jegyzőkönyveivel.

¹⁰⁸³ „Ez alkalommal vett búcsút hivatalosan a várostól dr. Kovács Kálmán városi tanács volt elnöke és megbízott főjegyző, [...] Kijelentette, hogy lélekben továbbra is kisújszállásinak érzi magát és Kisújszállás város fejlesztése továbbra is szívügye marad, s annak földrajzi helyzeténél fogva is központtá való kiépítését kívánja munkálni. A nemzeti bizottság a megüresedő főjegyzői állást dr. Pólya Lászlóval [NPP] töltötte be, az újjászervezés alatt álló rendőrség vezetőjévé Nánási Lászlót, közgyámmá Turbacs Mihályt választotta meg.” Népújság, 1944. december 30. Nemzeti Bizottság megalakítása.

¹⁰⁸⁴ MNL JNSZML V. 271. 1945. január 22. 35/1945.; A szociáldemokraták és polgári demokraták pártszervezésére csak később került sor, így itt velük később egészülhetett csak ki e bizottság. A pártközi értekezletek lefolyására Földi István így emlékezett: *„minden pártnak a vezetője egy vezetőségi taggal részt vett az értekezleten. Sorban, hol az egyik, hol a másik pártban. Ezek az értekezletek hasznosak voltak, mindig, amiben megállapodtunk, arra határozatot hoztunk és ott mindnyájan alá is írtuk a közös határozatot. Nem emlékszem egy olyan pártközi értekezletre sem, ahol mi ne tudtunk volna érvényt szerezni pártunk akarátának.”* MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁰⁸⁵ Még a Szellemi Munkások Szakszervezete által delegált tag is kommunista volt, mégpedig a későbbi

később csatlakozó szociáldemokraták sok esetben a kisközségekkel szavaztak együtt.¹⁰⁸⁶ A bizottságból kieső két egyházi személynek megköszönték eddigi munkáját azzal, hogy ne nehezteljenek kimaradásukért, mert a megalakítandó képviselőtestületben megbízatást fognak kapni.

Az utóbbi testületet is paritásos alapon hozták létre.¹⁰⁸⁷ A kisújszállási SZDP megalakulását 1945. április 10-én jelentették be a közgyűlésen, de csak május 31-én döntöttek a küldötteik képviselőtestületbe történő felvételéről. Ezután a négy párt 11-11 taggal, a Szakszervezetek 16 taggal lehettek jelen az üléseken, így itt is biztosítva maradt a kommunisták és a parasztpárti szövetségeseik fölénye.¹⁰⁸⁸

A polgármester személyében az átalakulásokkor még nem történt változást, hiszen november közepétől az MKP-ba is belépő Herpai Sándor vezette a várost. Őt azonban áprilisban kinevezték vármegyei rendőrőrkapitánnyá, így utódjáról gondoskodni kellett.¹⁰⁸⁹ 1945. április 1-től előbb ideiglenesen, majd május 31-én ténylegesen is kinevezve egy másik kommunista értelmiségi, Szűcs Elek lett a polgármester. Mivel ő a megelőző nehéz hónapokban szintén tevékeny részese volt a közigazgatás újjászervezésének, így személye ellen ekkor még nem emelt senki sem kifogást.¹⁰⁹⁰ Pozícióba emelése ugyanakkor még azelőtt megtörtént, hogy az MKP-val rivalizáló SZDP színre léphetett, s komolyabb közéleti tevékenységbe foghatott volna, azaz még a politikai ellentétek kiéleződése előtti nyugodtabb periódust használták ki a polgármesteri szék megőrzésére.

Mi jellemezte ezzel szemben Mezőtúron a kommunisták helyzetét és a korábban elvesztett városvezetés visszaszerzéséért vívott harcát? Az MKP-nak itt a Nemzeti Bizottság,

polgármester, Szűcs Elek. SOMLYAI M. 1981. 41. p.

¹⁰⁸⁶ Bakó Kálmán emlékei szerint a „*Nemzeti Bizottságban állandó viták alakultak ki több esetben.*” A kisközségek és a szociáldemokraták nem értettek egyet például azzal, hogy kommunista legyen a földosztó bizottság elnöke és titkára, de a parasztpárt és a szakszervezet szavazataival az MKP került többségbe. Az FKGP és az SZDP ellenezte a rendeleten túllépő intézkedést a 200 holdon aluli földek kiosztására, de ebben is a kommunista-parasztpárti többség érvényesült. Vita volt a város körüli erdő kivágásáról is, melyet a kommunista városvezetés tartott szükségesnek, mondván, a malmok fűtéséhez a tüzelőt a városnak kellett előteremtenie. Az MKP a szülőotthont is a boltokból szétlopott, majd a lakosságtól begyűjtött javakból szereltette fel, amit a kisközségszociáldemokrata küldöttek szintén elleneztek, mivel ők a volt tulajdonosoknak szolgáltatták volna vissza a tőlük jogtalanul elvett árukészletüket. A magántulajdon szentsége és az újjáépítéshez fűződő közérdek került tehát konfliktusba, de részben a paritásos elv miatt, s részben azon indoklással alátámasztva, hogy „*azt már akkor lehetetlen volt megállapítani, hogy az [áru, például lepedők, párnák és egyéb felszerelési tárgyak] kiké lett volna*”, végül ebben a kérdésben is a radikálisabb baloldali álláspont érvényesült. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁰⁸⁷ Az egyházak képviselői 1-1 taggal valóban bekerültek a képviselőtestületbe. MNL JNSZML V. 271. 1945. február 7. 36/1945.

¹⁰⁸⁸ MNL JNSZML V. 271. 1945. május 31. 134/1945.

¹⁰⁸⁹ Herpai Sándor, aki civilben tanító volt, ekkor még nem lehetett biztos abban, hogy rendőrségi karrierje mennyire lesz tartós, ezért egy év fizetés nélküli szabadságot kért a debreceni tankerületi főigazgatótól, melyet meg is kapott. MNL OL XIX-I-1-a. 1. doboz. 1. tétel. H. Herpai Sándor. Ezúton mondok köszönetet Mucsi László kollégámnak, hogy a meghivatkozott forrásra felhívta figyelmemet!

¹⁰⁹⁰ Szűcs egyúttal az 1944. december 30-tól helyben megjelenő Népújság c. hetilap felelős szerkesztője is volt, míg a felelős kiadó előbb Dr. Szeremley Gyula, később Molnár Lajos lett. MNL JNSZML V. 271. 1945. április 10. 73/1945.

majd az új képviselőtestület megszervezése kínált alkalmat arra, hogy elmozdítsa dr. Fodor László polgármestert hivatalából. Bár 1944. december 30-án Domokos Albert tanító, az MKP tagja még bizalmáról biztosította a polgármestert és elismeréssel adózott *„fáradozásaiért és a város érdekében végzett munkájáért”*, alig egy hónappal később épp ő lépett fel kihívóként Fodorral szemben.¹⁰⁹¹

Első lépésként a Nemzeti Bizottságot hívták életre január 20-án, mégpedig a kripto-kommunista szociáldemokrata Fási János elnökletével, s a pártok mellett a szakszervezetek által delegált tagoknak is helyet biztosítottak.¹⁰⁹² Ezután a képviselőtestületet is ebben a szellemben kívánták létrehozni, így a január 31-ére – írásbeli meghívó és tárgysorozatok nélkül – összehívott alakuló ülésen meg is jelent 11 szakszervezeti kiküldött. Fási János pedig – szintén jogszabályokba ütköző módon – azon nyomban be is nyújtott egy bizalmatlansági indítványt a polgármester ellen, aki helyett Domokos Albertet jelölte városvezetőnek. A szakszervezeti kiküldöttek szavazataival együtt 32:28 arányban Domokos kerekedett felül. Dr. Fodor erre úriemberként viselkedve bejelentette lemondását a szovjet városparancsnoknál.

Csakhow a mezőtúri kommunisták ekkor ismét nem várt akadályba ütköztek, mivel Katkov vezérőrnagy ragaszkodott ahhoz, hogy Fodor maradjon a polgármester, *„s míg egyrészt a további működésre felkérte, sem az új polgármestert, sem pedig az annak megválasztását bejelentő küldöttséget nem fogadta”*, így továbbra is Fodornak kellett vezetnie városát!¹⁰⁹³ A megszállók – MKP-val szembeni! – beavatkozásában nyilvánvalóan döntő szerepe volt annak, hogy elődjeivel ellentétben az ügyvédből lett városvezető nemcsak a lakosság közmegelégedésére tevékenykedett, de a szovjetek kéréseit is hatékonyan teljesíteni tudta, így a városparancsnok egyáltalán nem mutatkozott érdekeltnek abban, hogy egy ismeretlen kommunistát a polgármesteri székbe segítsen.

A kispazda, polgári demokrata és parasztpárti képviselők ezzel párhuzamosan, még február 2-án a főispánhoz fordultak panasszal, egyrészt a szabálytalan polgármester választás eredményének hivatalos megsemmisítése érdekében, másrészt azért, hogy a szakszervezeti küldötteket zárják ki a képviselőtestületből. Utóbbi kapcsán arra hivatkoztak, hogy a 14/1945 M. E. sz. rendelet alapján – értelmezésük szerint – az érdekképviselőknek csak akkor biztosítandó hely a képviselőtestületekben, ha a demokratikus pártok nem alakultak meg a városban.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹¹ MNL JNSZML V. 343. 1783/1945; 1944. december 30-i közgyűlés jegyzőkönyve

¹⁰⁹² BODORIK S. 2019. 23. p. és MNL JNSZML XVII. 36. 2/1945.

¹⁰⁹³ BODORIK S. 2019. 23. p. és MNL JNSZML V. 343. 666/1945.

¹⁰⁹⁴ A kormányrendelet valóban úgy fogalmazott, hogy *„A nemzeti bizottságok, mint a demokratikus pártok helyi szövetségei, politikai szervek, tehát maguk ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe. Ellenben a nemzeti bizottságokon keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket oly módon, hogy abban minden demokratikus párt, ezek híján, illetve ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken és*

A január 31-i közgyűlés döntéseit végül érvénytelenítették, s a megismételt választáson, 1945. február 22-én, a szavazati joggal rendelkező városi tisztviselők részvételével, ha szoros küzdelemben is, de 33-30-as szavazataránnyal dr. Fodort választották meg polgármesternek Domokos Albert állami iskolai tanítóval szemben.¹⁰⁹⁵ A választás kimenetele ellen egyik jelenlévő sem emelt kifogást, így az addig ideiglenesen behelyettesített Fodor immáron törvényesen is elfoglalhatta hivatalát.

A szakszervezeti küldöttek kizárásába viszont a kommunisták nem voltak hajlandók beletörődni. Hodos János kommunista párttitkár személyesen utazott fel Debrecenbe, hogy segítséget kérjen pártközpontjától. Viszontagságos motorkerékpárútját követően Rákosival is beszélni tudott, „*aki, mint mondotta, az előző napokban érkezett meg a Szovjetunióból.*” Az ideiglenes kormányból pedig a belügyi államtitkárral egyeztetett, aki biztatta „*a felmerült probléma kedvező elintézésével.*”¹⁰⁹⁶ Ennek megfelelően a későbbiekben egy olyan bizottság szállt ki Mezőtúrra az ügy kivizsgálására, amely a kommunisták belügyi kapcsolatai révén végül számukra kedvező döntést hozott, igaz, ezt hónapokkal később, szeptemberben sikerült csak a képviselőtestülettel is elfogadtatni.¹⁰⁹⁷

A város polgármesteri székét tehát 1944 ősze után 1945 elején ismét elveszítette az MKP, de alig néhány hét elteltével egy harmadik próbálkozást is tehettek annak visszaszerzésére. Erre alkalmat épp Fodor szakmai kvalitása és vitathatatlan érdemei teremtetek, ugyanis személyére felfigyelt a vármegye élére kinevezett új főispán, a kisközpárti Baráth Endre, aki őt választotta maga mellé alispánnak. Dr. Fodor László március közepétől emiatt Szolnokra távozott és immáron a vármegye közigazgatásának újjászervezésén dolgozott. Mezőtúron a polgármesteri székben ezután dr. Csiszár Kázmér főjegyző helyettesítette.

Az április 13-ára összehívott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvéből tudható, hogy „*a*

egyéb társadalmi és érdekképviselői szervezeteken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviseletet nyerjen.” Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 14. M. E. számú rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről. In: Magyarországi rendeletek tára, 1945. 79. évf. I-VI. füzet. Budapest, 1946. 4. p.

¹⁰⁹⁵ BODORIK S. 2019. 23. p.; Fodor ezen az ülésen kifejtette: „*Az önkormányzat nem öncél, [...] csak eszköze annak, hogy a város maga céljait elérhesse. [...] a képviselőtestület ezt a célt szolgálja, a képviselőtestületnek nem széthúzásra, hanem összefogásra van szüksége.*” majd megválasztása után hozzáfűzte: „*A demokrácia a mi szűkebb értelmezésünk szerint a képviselőtestületre vonatkozólag azt jelenti, hogy az alkotmányos úton létrejött szabályszerű döntésben megnyugszunk. [...] Nem szabad arra gondolni, hogy egyik párt ezt, másik párt azt akarja, legfeljebb arról lehet szó, hogy mindegyik párt a közjó felé igyekszik, de különböző utakon. Nem szabad a másiktól rögtön azt gondolni, hogy felforgat, vagy fasiszta, hanem abból kell kiindulni, hogy amit mond, vagy tesz, azt közérdekből mondja, vagy teszi, nem önös érdekből. [...] Egy kell hogy előttünk lebegjen, a törvények és rendeletek feltétlen tisztelete,...*” Fási János, a Nemzeti Bizottság elnöke azzal felelt neki, hogy „*a polgármester és a képviselőtestület hivatva van városunk közigazgatásának irányítására. A Nemzeti Bizottság ügyel arra, hogy ez a közigazgatás helyes úton haladjon és hogy a pártok ne marakodjanak, [...] erre van hivatva a Nemzeti Bizottság, mint a kormány helyi szerve.*” MNL JNSZML V. 302. b. 1945. február 22.

¹⁰⁹⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹⁰⁹⁷ MNL JNSZML V. 302. b. 1945. szeptember 11.

polgármester-helyettesi teendők végzésével ideiglenesen megbízott főjegyzőt a türkevei rendőrség letartóztatta, amit a képviselőtestület minden tagja – valószínű – már tud, azonban ennek okáról felvilágosítást adni [dr. Szűcs Ferenc, a főjegyző helyettese] nem tud, de véleménye szerint nem is szükséges.” A Nemzeti Bizottság azon nyomban új választást készített elő, melyet meg is ejtettek, s a jelölő bizottság egyhangú döntése alapján Domokos Albert tanítót ajánlotta polgármester-helyettesnek, amit a közgyűlés, talán egy előzetes pártközi értekezlet döntéséhez igazodva, szintén egyhangú határozattal el is fogadott. Az új városvezető részrehajlástól és korrupciótól mentes, szociális alapon álló elképzeléseit körvonalazta, s további összefogásra buzdított.¹⁰⁹⁸

A rendőrség közvetlen beavatkozása a politikai életbe annak érdekében, hogy az MKP egy újabb polgármesteri széket megszerezhessen, kivételes esetnek számít a vármegye közéletében, ugyanakkor érdemes az események láncolatában előre tekinteni és megvizsgálni, hogy Domokos karrierje miként alakult az elkövetkezendő hónapokban!

Dr. Fodor László már nem tért vissza városába, mivel 1945. augusztusban miniszteri tanácsossá nevezték ki az igazságügyi minisztériumban, majd 1946-ban átkerült az iparügyi minisztériumba osztályfőnökként. Mindez szükségessé tette a polgármesteri szék végleges betöltését, tekintettel arra, hogy távollétében csak helyettes-polgármesterek intézkedtek a mezőtúri városházán.

A szakszervezeti tagokkal kibővített tisztújító közgyűlést 1945. november 30-ára hívták össze, melyen már egy új alispán, a szociáldemokrata Horváth Pál elnökkölt. A polgármesterségre két jelölt is akadt, első helyen a kommunista Domokos Albert, másodsorban Bányai Lajos a szociáldemokraták színeiben. A leadott szavazatok összeszámlálása után kiderült, hogy Bányai 37, Domokos pedig csak 22 voksot kapott, így Mezőtúr élére új polgármester került, kimozdítva az MKP alig fél éve behelyettesített favoritját.¹⁰⁹⁹ Az alispán felszólalásában kijelentette: „*A mai nap egy ünnepélyes aktus, amikor a városnak új polgármestert adnak és felfrissítik a város tisztikarát. Ez a törvényes rendhez való visszatérést jelenti.*” A kommunisták tehát harmadjára is elbukták a város vezetését! Hogyan történhetett ez meg?

A történetek hátterében az SZDP kiépülése és tagságának, majd vezetőségének kicserélődése áll. Míg a mezőtúri szociáldemokrata szervezetet kriptó-kommunisták alapították és ragadták magukhoz annak vezetését, addig a két háború között működő pártszervezet szegényparaszti tagságának nagyobb része az MKP-ba lépett be a háború után.

¹⁰⁹⁸ MNL JNSZML V. 302. a. 1945. április 13. A város főjegyzője későbbiekben dr. Szűcs Ferenc lett, Csiszár tehát nem tért vissza. Letartóztatása okát a mai napig sem ismerjük.

¹⁰⁹⁹ MNL JNSZML V. 302. b. 1945. november 30.

Az SZDP-be ezzel szemben mind több kisiparos és kiskereskedő, illetve baloldali értelmiségi lépett be, s a kriptó-kommunisták szűk csoportja fokozatosan elszigetelődött. Az MKP egyik tagja ezt a folyamatot úgy jellemezte, hogy *„amikor a kispolgárság nagy tömegei betódultak a Szociáldemokrata Pártba, és a vezetés összetétele is megváltozott, a két munkáspárt között az együttműködést illetően is megromlott a viszony, mert a Szociáldemokrata Pártot a kispolgári vezetés egyre inkább a polgári pártok felé vitte.”*¹¹⁰⁰ Hodos János kommunista párttitkár is tapasztalta, hogy az MKP *„által oda irányított elvtársak többségét a vezetésből, s a különböző bizottságokból sikerült nekik kiszorítaniuk. A Szociáldemokrata Párt vezetésének élére Fási János helyett Bányai Máriát ültették be, ki vezetése egész ideje alatt a legélesebben szemben állt a párttal és többségében ilyen elemek kerültek a Szociáldemokrata Párt vezetésébe. A Nemzeti Parasztpártban is bizonyos jobbratolódás volt tapasztalható, de össze sem volt hasonlítható a Szociáldemokrata Pártban történetekkel. Az ellenség beáramlása e pártba elenyészően kisebb is volt. E párt vezetésében résztvevő Teszko Sándort, K. Tóth Lajost és még egy pár elvtársat nem tudtak háttérbe szorítani, s ezek mindenkor a legszorosabb kapcsolatot tartották fenn a párttal. Igen sok kérdésben sikerült az összhangot megtalálni a párt új elnökével, Csatári Ferencsel is. [...] a Szociáldemokrata Párttal azonban a [Kommunista] Párt vezetőségének legnagyobb erőfeszítése ellenére sem sikerült valamennyire is normális együttműködést biztosítani. Legtöbb pártközi értekezleten, számos városi képviselőtestületi ülésen és különböző bizottságok ülésein legtöbb esetben a Szociáldemokrata Párt résztvevőivel kellett a pártnak a legélesebb harcot megvívnia.”*¹¹⁰¹ Az SZDP-vel tehát hosszú távon megromlott viszonyuk, mivel Bányai Mária *„mindig azon dolgozott, hogy a kommunista pártot és ennek munkáját akadályozza”*¹¹⁰² – olyannyira, hogy Mezőtúron a kiskgazdák voltak azok, akik a szociáldemokratákkal igyekeztek szövetséget kötni és a kommunistákat elszigetelni. Mezőtúron, miután leváltották Fási János kriptó-kommunista párttitkárt, a helyi SZDP vezetőségébe bekerült a kommunisták soraiból kizárt Erdei István is. Erdei a kiskgazdákkal és polgári demokratákkal összefogva saját pártja felső vezetéséhez fordult segítségért. *„Bevádolta a mezőtúri kommunistákat, hogy önkényeskednek, gátolják a többi polgári pártok működését, tevékenységét.”* 1947-ben ezért egy miniszteri vizsgáló bizottság szállt ki a városba a választásokat megelőzően. Az MKP-t egy visszaemlékező szerint dr. Zöld Sándor képviselte, aki a többi párt miniszteri biztosainak tiltakozása ellenére azonnal letartóztatta Erdeit és elszállíttatta magával. Az esemény datálása bizonytalan, de az egyértelműnek tűnik, hogy Erdei pályafutása egy újabb hatósági beavatkozással ért véget.¹¹⁰³

¹¹⁰⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

¹¹⁰¹ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹¹⁰² MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

¹¹⁰³ 1946–1947-ben *„a vidéki szociáldemokrata pártok vezetéséből [máshol is] igyekeztek kiszorítani az olyan*

Lényegében a mezőtúri kommunisták illegális múltjából eredő szektás szemlélete, ebből következően a kispolgári szociáldemokraták elidegenítése, a szakszervezeteken belül a küzdelem kiéleződése, majd ennek hatására a PDP–FKGP–SZDP alkotta „polgáribb koalíció” létrejötte ad magyarázatot arra, hogy miként nyerhette el Bányai Lajos a polgármesterséget. Személye azért is tűnt elfogadhatóbbnak a kisgazda-polgári demokrata képviselőknek, mivel nem kívülről érkezett a városházára, hanem már 1932 óta közszolgálatban állt ott, mint adótiszt, azaz megfelelő szakértelemmel is rendelkezett. Fontos szempont lehetett az is, hogy már a két háború között közismert volt baloldali gondolkodásáról, és újjvárosi születésű lakos lévén az ottani munkások körében is nagyon népszerű volt. Később is úgy emlékeztek rá, mint akit nem szédített meg a hatalom, megmaradt közvetlen embernek.¹¹⁰⁴ Azaz egy szegény sorból szorgalmával és tehetségével hivatali pozícióba jutó, de szociálisan érzékeny személyként ismerték. A kommunista pártiak részéről ennek ellenére később politikai támadások érték, ugyanakkor nyugdíjaztatni csak az országos politikai harc minden kétséget kizáró eldőlése után, 1948 tavaszán tudták, amikor már pártja is a megszűnés felé haladt.¹¹⁰⁵

A fentiek fényében nem meglepő, hogy a mezőtúri kommunista párttitkár a háború és az MDP megalakulása közötti időszakot nem a szovjetizálás mindent lehengetlő diadalmeneteként, hanem nehéz küzdelemként élte meg. Mint mondta, az *„1945 és 1948 közötti időszak a hatalomért folytatott harc időszaka volt. A pártnak Mezőtúron is szívós, kemény harcot kellett folytatnia pozícióinak biztosítása, célkitűzéseinek megvalósítása érdekében. A fenti körülmények [értve ezalatt a mezőtúri pártszervezet szociális összetételét és a szélsőségesen baloldali pártvezetés elszigeteltségét a tömegektől] e harc sikerét is jelentős mértékben nehezítették.*”¹¹⁰⁶

A városok teljes felsorolása érdekében röviden vázoljuk a szintén nagykunsági Karcag és Túrkeve példáit is. Karcagon a front elől 2-3 ember kivételével a teljes közigazgatási

vezetőket, akik a kommunistákkal együttműködtek.” MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

¹¹⁰⁴ BODORIK S. 1999. 22. p.

¹¹⁰⁵ Hodos János későbbi visszaemlékezésében igyekezett úgy beállítani Bányai megválasztását, mintha az MKP is támogatta volna polgármesterré választását, amivel „a Szociáldemokrata Pártot igyekezett közelebb hozni a [Kommunista] Párthoz, s megbontani azt az egységet, mely előzőleg számos esetben a Szociáldemokrata, a Kisgazda, s a Polgári Demokrata Párt részéről tapasztalható volt egy-egy bizottsági ülésen, vagy a városi képviselőtestületben.” Csakhogy Domokos jelöléséből és a szavazatarányból egyértelmű, hogy itt az MKP akarata ellenére történt meg a vezetőváltás. Az MKP ezután egyrészt Váradi József tanácsoson keresztül próbált belefolyni a közigazgatás irányításába, másrészt a fontosabb döntések meghozatalát igyekeztek úgy előkészíteni, hogy egységesen, majd a Baloldali Blokk létrejötte után akár más pártokat előzetesen meggyőzve tudjanak fellépni, s így a tényleges képviselőtestületi szavazáson nagyobb eséllyel győzzenek. „Szervezettebbé vált a párt felkészülése a városi képviselőtestületi ülésekre. Az üléseket mindinkább pártfrakció ülések előzték meg, melyen a szakszervezet részéről beküldött képviselők is részt vettek. De ha olyan fontosabb javaslatot vitt a párt a képviselőtestület elé, melynek elfogadásához előzőleg a Szociáldemokrata és Parasztpártot is meg kellett nyerni, ezeket is meghívta e frakció ülésekre.” MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.; Egy másik mezőtúri kommunista is kiemelte visszaemlékezésében, hogy a képviselőtestületi ülések előtt a kommunista frakció tagjai mindig összejöttek, a napirenden szereplő kérdéseket alaposan megtárgyalták és közös álláspontot alakítottak ki. „Az egyes kérdésekben a hozzászólókat is kinevezte.” MNL JNSZML XXXV. 57. M/20

¹¹⁰⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

szervezet elmenekült, s a felső vezetésből csak dr. Dósa Balázs városi tanácsnok maradt a hivatal épületében, így a szovjet katonai parancsnok őt kérte fel a közigazgatás újjászervezésére. A front távolodásával „tisztult annyira a helyzet”, hogy Karcagon is létrehozták a Nemzeti Bizottságot, melynek elnöke 1945. áprilisig Dósa, majd májustól a szociáldemokrata Kerékgyártó Péter, titkára pedig a kommunista Tüdös Imre lett.¹¹⁰⁷ Dósa kezébe vette a város ügyeinek irányítását „és átvette nagyrészen a képviselőtestület szerepét.” Azonban a 14/1945-ös rendeletet kézhez véve pártközi értekezleten döntés született a képviselőtestület újjáalakításáról és az oda delegálandó tagok névsoráról is. A korábbi 72 fős létszám fenntartásával 12 férőhelyet a városi tisztviselőknek biztosítottak, 60-at pedig a pártok között osztottak szét, 13-13 helyet adva az FKGP, MKP, SZDP, NPP részére és 8-at a PDP-nek. Az újjászervezett városi képviselőtestület 1945. január 27-én¹¹⁰⁸ tartotta első, alakuló és tisztújító ülését, ahol a koalíciós összetételű jelölő bizottság egyhangú jelölése alapján hivatalosan is megválasztották polgármesterré dr. Dósa Balázst.¹¹⁰⁹ A közigazgatás, közellátás és oktatás minden városban egyaránt jelentkező feladatain túl egy különleges helyi projekt színesítette Karcag életét. 1945 januárjában a polgármester felkarolta Kállai Gyula bányamérnök, képviselő-testületi tag tervét egy új, mélyfúrású, artézi kút létesítéséről a város nyugati részén elterülő vásártéren, melyet 1945. március 24-én a testület is elfogadott.¹¹¹⁰ A kútúrás ügye azonban szakmai és technikai hibák miatt évekig húzódott, rengeteg pénzt emésztett fel és végül ez vezetett 1949-ben a projekt minisztériumi leállításához és Dósa leváltásához.¹¹¹¹

Mivel Dr. Dósa Balázs az első pillanattól kezdve bizalmas kapcsolatot ápolt a színre

¹¹⁰⁷ A Nemzeti Bizottság Dósa lakásán alakult meg kiscgazda, szociáldemokrata, kommunista tagokból és egyházi személyekből 1944. december 21-én. A Szabad Szakszervezetek felvételét először elutasították azzal az indokkal, hogy nem politikai párt, mire Tüdös Imre kiejtette az egyházak képviselőit ugyanezen indokkal. Májusban a szolnoki MKP párttitkár, Fodor János utazott le, hogy a kormány elvárásainak megfelelően átszervezze a Nemzeti Bizottságot. Ekkor egészült ki az NPP és PDP képviselőivel a bizottság, melyben az MKP, SZDP, FKGP, NPP 2-2 taggal, a PDP 1 taggal, a Szabad Szakszervezetek 2 taggal lehettek jelen. Dósa a polgármesterséggel való összeférhetetlenség miatt mondott le a bizottsági elnökségről. Júniusban az MKP elérte, hogy a MADISZ 1 képviselőjét is felvegyék a bizottságba. Ugyanekkor tanácskozási joggal, szavazati jog nélkül a polgármester és a rendőrkapitány is meghívást kapott a későbbi ülésekre. ELEK Gy. 2020. 182-184. p.; MNL JNSZML XVII. 26. 1/1945. és 55/1945. és 56/1945. és 71/1945. és 72/1945. és 91/1945. és 99/1945.

¹¹⁰⁸ Ezen az ülésen dr. Dósa Balázs polgármester röviden ismertette a frontátvonulás óta a város élén végzett addigi munkáját. Mint minden polgármester, ő is megtapasztalhatta, hogy a „városi közigazgatás működése azonban az első időben alig állott egyéb tevékenységből, mint a mindenkor orosz katonai parancsnok rendelkezéseinek teljesítéséből. [...] főleg kézi és fogatos munkaerők kirendelésére és állandó igénybevételre vonatkoztak.” MNL JNSZML V. 171. 1945. 2/kgy. 1945.

¹¹⁰⁹ MNL JNSZML V. 171. 1945. 5/kgy. 1945.; Főjegyző egy másik értelmiségi, Dr. Nagy Lajos református igazgató-tanító lett, szintén „egyhangú közfelkiáltással”. MNL JNSZML V. 171. 1945. 7/kgy. 1945.; Többek között döntöttek a rendőrség vezetéséről is. Az addigi Györke Gusztáv helyett Kovács Sándor géplakatos lett 41-15 szavazataránnyal az új rendőrkapitány. 17kg/1945.; Kovács 1945. március 4-én lemondott posztjáról. 52/kgy. 1945.; A rendőrkapitány-helyettes Darabos János volt, az új rendőrkapitány májustól Németh Lajos lett. MNL JNSZML XVII. 26. 46/1945.

¹¹¹⁰ MNL JNSZML V. 171. 1945. 55/kgy. 1945.

¹¹¹¹ BARABÁS I. 1995.

lépő kommunistákkal, polgármestersége idején belépett az MKP-ba is, de a pártszervezet vezetőségében komolyabb szerepet nem vállalt,¹¹¹² így lényegében átengedte a politikai vezető szerepet Tüdös Imrének, aki a városi Nemzeti Bizottság titkára, a vármegyei Nemzeti Bizottság tagja, a karcagi Szabad Szakszervezet elnöke, 1945 tavaszától a helyi kommunista párt titkára és képviselőtestületi tag volt egy személyben. Tüdös jellemzően a Nemzeti Bizottságon keresztül terjesztette elő kéréseit a közigazgatás vezetőjének.¹¹¹³ E bizottságban a kommunista-parasztpárti szövetség, illetve a szakszervezeti és MADISZ küldöttek révén az MKP döntő fölényrel rendelkezett. A képviselőtestület jegyzőkönyveiből pedig úgy tűnik, hogy Dósa és Tüdös között is harmonikus munkakapcsolat alakult ki, ami végleg biztosította az MKP befolyását a város életének irányítására.

Karcagon tehát egy közigazgatási szakértelemmel és helyismerettel rendelkező, helyben maradó, Horthy-kori tisztviselő volt az, aki a legnehezebb kezdeti időkben is helyt állt, olyannyira, hogy az összes párt egyöntetű támogatásával maradhatott polgármester. Az MKP-val kiépülő szoros kapcsolata pedig nemcsak a kommunisták számára jelentett fontos eszközt a későbbi törekvéseik keresztülviteléhez, de a polgármester számára is garantálta hivatali székét, melyet végül nem politikai okokból, hanem pénzügyileg sikertelen vállalkozása miatt vesztett csak el 1949-ben. Az MKP politikusainak így a közigazgatási csatározások helyett a parasztpárttal meglévő jó viszonyuk és szakszervezeti befolyásuk fenntartása jelentette a kulcsot irányító szerepük megőrzéséhez.

Túrkevéen a közigazgatás tagjainak 90%-a¹¹¹⁴ ugyancsak elmenekült a városból és a front október eleji hullámozását követően a román katonai parancsnok a helyben maradt értelmiségieket és politikailag aktív munkásokat bízta meg az élet újrarendezésével, akik – hasonlóan a többi nagykunsági településhez – a képviselőtestület pótlására ideiglenes szerveket, egy ún. nagy- és egy kistanácsot hoztak létre október 15-én.¹¹¹⁵ Előbbi december 11-ig ülésezett és 21 munkásból, továbbá 8-8-8 értelmiségiből, iparosból és kisbirtokosból

¹¹¹² MNL JNSZML X. 40/i. 5. ő.e. 8. p. 1947. október 24.

¹¹¹³ Példaként említhető, hogy a kommunisták javaslatára progresszív adót vetettek ki az ingatlanulajdonosokra és iparosokra, hogy a közmunkát végzőknek fizetni tudjanak. A közmunkások itt is részben természetben, részben pengőben kaptak javadalmazást. GYŐRI T. (szerk.) 1975. 150. p.

¹¹¹⁴ MNL JNSZML V. 571. 1944. november 30.

¹¹¹⁵ A polgárőrség megszervezésével Vajda Sándor református tanítót bízták meg. A román városparancsnok mellé december elejétől egy szovjet hadnagy is érkezett. BOTKA J. (szerk.) 1989. 790. p.; A közbiztonság még november közepén is kritikán aluli volt, s úgy tűnik a polgárőrség működésében is szünet állt be. Márki Gábor jelentette ugyanis, hogy „*az ezredes úrral beszélt és míg itt a román és az orosz katonaság jelen van, áldatlan állapotok uralkodnak s ezen nekünk segíteni nem lehet. [...] Vajda Sándor jelenti, hogy Márki Gábor, dr. Ábrahám Sándor és az ő jelenlétében beszéltek az ezredes úrral, aki azt mondta, hogy a polgárőrséget ismét fel kell állítani. Vita tárgyát képezte, hogy hogy lehet ezt megoldani. Az ezredes úr azt mondta, hogy 1 román és 1 orosz fegyveres erőt ad minden polgárőr mellé, ...*” MNL JNSZML V. 571. 1944. november 13.; A polgárőrség végül csak december 2-án kezdte meg működését, majd ezután Vajda Sándor benyújtotta lemondását. Uo. december 7.; Az állami rendőrség megszervezésekor a Nemzeti bizottság Madarász Károlyt (MKP) javasolta városi rendőrkapitánynak. MNL JNSZML XVII. 61. Jegyzőkönyv. 1945. április 21.

állt, annak ellenére, hogy a vármegye városai közül Túrkevéen volt a legkisebb az ipari munkásság aránya.¹¹¹⁶ Elnöke egyhangú választással Márki Gábor – később MKP tag – lett, helyettesei pedig Kiss István – később szervezett szellemi munkás – és Laskai Mihály – később NPP tag. A közellátási teendőikért azonban „*Dr. Ábrahám Sándor [anyakönyvvezető helyettes] itthon levő tisztviselő karával együtt*” felelt, a közadókért Kopa Kálmán városi adótiszt, a gazdasági munkásügyekért, szegényügyekért és bíraskodásért pedig Dr. Kálmán István árvaszéki ülnök, azaz itt is építettek a helyben maradt hivatalnokok szakértelmére.¹¹¹⁷ A 11 tagú kistanács egyfajta végrehajtó szerv volt, mely a legsürgősebb kérdésekben is dönthetett kéthetente megtartott ülésein.

A főispánnal az érintkezést november végén tudták felvenni, jelentve neki, hogy „*a város lakossága vezetőség nélkül maradt, az ideiglenes városi tanács kényszer hatása alatt, közérdekből működik a lakosság nyilvánvaló érdekének a megvédésére [...] ha a városi tanács a lakosság irányítását nem vette volna át, akkor a város lakossága anarchikus állapotba került volna.*” Ezzel együtt Márki Gábor benyújtotta lemondását, de azt addig függőben tartották, amíg a tanács jogi helyzetét tisztázó, határozott főispáni rendelkezést nem kapnak.¹¹¹⁸

A pártok csak 1944 decemberében kezdtek szerveződni, elsőként az SZDP, december 10-én, Madarász Károly elnökletével, illetve Szilágyi István és Várkevei Mihály alelnökletével. A teljes vezetőség és néhány tag két héttel később kilépett a pártból és létrehozták az MKP szervezetét is, szintén Madarász Károlyt elnökké, Szilágyi Istvánt alelnökké választva, a titkári feladatokat pedig a két háború között aktív mozgalmi életet élő Szokolai Gáborra bízva. Az SZDP újjászervezésére többek között Kapás Rezsőt és Laskai Mihályt küldte ki az ideiglenes városi tanács.¹¹¹⁹

Az NPP 1945. január 7-én alakult meg az SZDP-ből oda átlépő, valójában kriptokommunista Kapás Rezső segítségével. Az FKGP szintén az év elején alakult meg.¹¹²⁰

Márki Gábor ideiglenes városvezető lemondását a főispán elfogadta – bár a városi tanács elnöke maradt –, s polgármesterré december 28-án dr. Ábrahám Sándort nevezte ki, de utóbbi is csak egy hétig tölthette be hivatalát, mivel az ideiglenes közigazgatási szervek január 8-án már átadták helyüket a polgármesterré megválasztott Kapás Rezsőnek¹¹²¹ és a

¹¹¹⁶ 1945-ben mindössze 264 iparos volt a városban 102 segéddel és tanonccal, emellett két malom működött csak és egy 1947-ben lebontott téglagyár. BOTKA J. (szerk.) 1989. 798-799. p.

¹¹¹⁷ MNL JNSZML V. 571. 1944. október 15. és október 19.; A közellátást itt különösen súlyos problémák terhelték, ugyanis „*a gabonaraktárakat egyes katonai alakulatok már feltörték, [...] a közellátási hivatalt és az ott elhelyezett tisztai étkezdét a csőcselék kirabolta és a tárgyakat összetörte.*” Uo. november 20.

¹¹¹⁸ MNL JNSZML V. 571. 1944. november 30.

¹¹¹⁹ MNL JNSZML V. 571. 1944. december 28.

¹¹²⁰ BOTKA J. (szerk.) 1989. 790. p.

¹¹²¹ Dr. Ábrahám Sándor, aki 1914 óta állt közszolgálatban, a későbbiekben városi tanácsnok lett. A

paritásos alapon megalakult Nemzeti Bizottságnak – első elnöke Márki Gábor, majd január 11-től május 6-ig Kapás Rezső, ezután ismét Márki.¹¹²² A református hitoktatóból városvezetővé avanzsáló fiatal Kapás a későbbiekben mindenben segítette a kommunisták törekvéseit. Bár 1946 márciusában, a hiperinfláció és az MKP–SZDP közötti jó viszony megromlása idején benyújtotta lemondását, de a rendkívüli időkre való tekintettel a polgármesteri teendőket végül továbbra is ellátta,¹¹²³ egészen 1950-ig, amikor Jászberénybe helyezték át tanácselnöknek. Mivel Márkit előbb a Nemzeti Bizottságból, majd a képviselőtestületből is visszahívta pártja, Kapás vélhetően pozíciója hosszú távú bebiztosítása érdekében 1946-ban ténylegesen is átlépett az MKP-ba. Jó taktikai érzékét bizonyítja az az eset is, amikor a szanálások idején a Nemzeti Bizottsággal került szembe, mivel figyelmen kívül hagyta annak két fiatalembert érintő döntését és ehhez az alispán támogatását is megszerezte. Végül a Nemzeti Bizottság ülésén Canossát járva hibáját elismerte és sajnálkozását fejezte ki, mely látványos gesztusával sikerült elsimítania az ellentéteket.¹¹²⁴

Túrkevéen tehát, akárcsak Karcagon, az a kép tárul elénk, hogy egy baloldali gondolkodású, a kommunisták mellett magát gyorsan elkötelező, de jó diplomáciai érzékkel megáldott értelmiségi került a város élére, köszönhetően a Nemzeti Bizottságban és a képviselőtestületben mögötte álló kényelmes, paritásos többségnek. Különbséget csak az jelentett, hogy Túrkevéen a kommunisták sikeresebben és nagyobb számban építettek be kriptó-kommunistákat a szociáldemokraták és a parasztpártiak közé, maga Kapás Rezső is egyikük volt, s a szakszervezetekben is az MKP küldöttjei domináltak, ami így szélesebb összefogást biztosított számukra a város ügyeinek kézben tartásához, még akkor is, amikor a két munkaspárt közötti viszony már megromlott.¹¹²⁵

Bár a város jobboldali politikai erői még 1946 decemberében is bíztak abban, hogy új választás esetén *„kiseprík a városházáról mindazokat, akiket senki sem hívott, vagy választott”*,¹¹²⁶ a baloldali városvezetést községi választások nélkül nem tudták leváltani.

A Nagykunság után következzen Jászberény, ahol 1945. január 8-án ültek

képviselőtestület 1946-ban elutasította a nyugdíjának megállapítására született bizottsági javaslatot. MNL JNSZML V. 571. 1946. augusztus 31. 167/1946.; Kapás Rezső baloldali elköteleződésére jellemző, hogy elsőként ő maga tetette ki Sztálin arcképét a tanácsterembe, melyet a főispán levetetett, de végül az MKP indítványára visszakerült a helyére. Uo. 1946. február 14. Napirend előtt.

¹¹²² Az MKP Bakó Kálmánt küldte ki Túrkevére, s az ő útmutatásával alakult át a várost ideiglenesen irányító szerv nemzeti bizottsággá. SOMLYAI M. 1981. 35. p.; 1945. februárban a pártok részéről 3-3 tag, a szakszervezetek részéről számarányuk figyelembevételével: Földmunkás Szövetség 3, Iparosok szakszervezete 2, Szellemi munkások szakszervezete 1 fő képviseltette magát, majd májustól: MKP–SZDP–NPP–FKGP továbbá a szakszervezetek 3-3 fővel, összesen 15 fő. MNL JNSZML XVII. 61. Jegyzőkönyv. 1945. február 6., 1945. május 6., 1945. május 9. és BOTKA J. (szerk.) 1989. 790. p.; Márkit 1945 végén visszahívták és helyette Szendrei Géza tanárt választották meg elnöknek. MNL JNSZML XVII. 61. Jegyzőkönyv, 1945. december 5.

¹¹²³ MNL JNSZML V. 571. 1946. március 2. 49/1946.

¹¹²⁴ MNL JNSZML XVII. 61. 1946. augusztus 9. és 11.

¹¹²⁵ MNL JNSZML XVII. 61. Jegyzőkönyv, 1946. március 19.

¹¹²⁶ MNL JNSZML V. 571. 1946. december 9. Napirend előtt.

tárgyalóasztalhoz az addig megalakult FKGP, MKP és SZDP vezetői, hogy a Nemzeti Bizottságot létrehozzák.¹¹²⁷

Az egyeztetések itt rendkívül elhúzódtak, mivel nem tudtak dűlőre jutni az elnök személyét illetően, így a bizottság ténylegesen csak két héttel később, 24-én alakult meg, kiegészülve az NPP és a PDP képviselőivel is. Mind az öt párt paritásos alapon 5-5 tagot delegált. Az alakuló ülésen folytatódott a vita a vezetőség megválasztásának módjáról. A kommunisták, szociáldemokraták és parasztpártiak szavazással akarták eldönteni a kérdést, míg a polgári demokraták arra tettek javaslatot, hogy az egyes pártok rotációban adjanak elnököt a bizottságnak. Titkos szavazáson a három párt szövetségének akarata érvényesült a kisközgazdasági polgári demokrata oldallal szemben, így a kommunista Tóth György István lett az elnök, míg a két alelnök az FKGP városi elnöke, Baráth Endre és a PDP városi elnöke, Merza István lett, a bizottság jegyzőjévé pedig a szintén PDP-s Zámboi Pált tették meg. Mikor Baráth Endrét főispánná nevezték ki és emiatt Szolnokra távozott, őt Sárközy Sándor váltotta a bizottságban.¹¹²⁸ A pártok mellett elvben lett volna lehetőség az érdekképviselők meghívására is, de a munkáspártok itt ezt épp azért gátolták meg, mivel ekkoriban Jászberényben még csak a Kisközpártokhoz kötődő gazdaszervezetek léteztek, s a szakszervezetek megalakítását még március elején sem tudták elérni.¹¹²⁹

A pártok elnökeiből létrejött egy „elnöki tanács” is, mely ülés előkészítő és szükség esetén gyors döntéshozó testületként működött.¹¹³⁰

Ezután a Nemzeti Bizottság és elnöki tanácsa jogkörét tágran értelmezve mind több olyan ügyben hoztak döntést, mellyel a közigazgatás működésébe, s általában a város életébe is közvetlenül beavatkoztak, egyfajta hatóságként. Beleszólást vindikáltak maguknak a különböző közszolgálati állások betöltésébe, miközben a polgármestertől sorozatosan különböző közérdekű feladatok elvégzését is kérték.¹¹³¹ Érdekes tény azonban, hogy ebben nem csak a kommunisták és szövetségeseik, hanem a Nemzeti Bizottság polgári tagjai is egyetértően közreműködtek, valószínűleg épp azért, hogy kontrollt szerezhessenek a régi közigazgatási tisztviselők felett.¹¹³² Egy ülésen még annak a gondolata is felmerült, hogy közvetlenül a polgármester mellé egy megfigyelőt delegáljanak, erről azonban az Igazoló Bizottság tervezett létrehozása miatt letettek.¹¹³³ Döntöttek viszont a karhatalom

¹¹²⁷ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. január 8.

¹¹²⁸ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. február 20. és CSEH D. 2018. 172. p.

¹¹²⁹ NAGY J. – TÓTH J. 1970. 33. és 44. p.

¹¹³⁰ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. január 24. és NAGY J. – TÓTH J. 1970. 28. p.

¹¹³¹ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. január 24. és CSEH D. 2018. 172. p.; A 3:2-es nemzeti bizottsági többségnek tudható be, hogy Jászberényben kommunista lett az igazoló, a szakmaközi és a földigénylő bizottság vezetője is. NAGY J. – TÓTH J. 1970. 29. p.

¹¹³² CSEH D. 2018. 176. p.

¹¹³³ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. február 7. és 20. és CSEH D. 2018. 175. p.

átszervezéséről, melynek vezetésével a város főügyészét, dr. Gerendássy Jánost bízták meg¹¹³⁴ hivatala megtartása mellett, aki mellé már ténylegesen ki is küldtek egy megfigyelőt, hogy a Nemzeti Bizottság részéről nyomon kövesse az eseményeket. A szociáldemokraták párttagjukat, dr. Kiss Ernőt javasolták, akinek személyét Baráth Endre kifogásolta annak zsidó származása miatt, hivatkozva arra, hogy az „egyszerűbb emberek” körében ez még sajnálatosan visszatetszést kelthetne. Kiss helyett ezért Tóth György István kiküldését javasolta megfigyelőként, amit egyhangúan el is fogadtak. Azaz a rendőrség átszervezésének politikai felügyeletére épp a kispapok elnöke hozta javaslatba a kommunisták elnökét!¹¹³⁵

Mivel a városi tisztviselők döntő többsége helyén maradt és a frontátvonulás kritikus időszakában is helyt állt, így a polgármester, Péntes Sándor elmozdítása nehéz feladatnak ígérkezett, és az új képviselőtestület összeállítása is elhúzódott. Bár a pártok delegáltjai – mind a kommunisták, mind a kispapok (!) – egyetértettek a polgármesterváltás szükségességében, ezzel kapcsolatban konkrét lépéseket sokáig nem tettek, tekintettel arra, hogy január elején még a Nemzeti Bizottság vezetőségéről sem tudtak megegyezni, majd később azért, mert a fronthelyzetből eredő problémák kezelésének felelősségét akkor még senki (!) sem merte közülni magára vállalni.¹¹³⁶ Valószínűsítjük továbbá, hogy a szovjet városparancsnokság, akárcsak Mezőtúron, úgy itt, Jászberényben sem támogathatta a jól teljesítő vezető cseréjét addig, amíg Budapest ostroma tartott.

A koalíciós pártoknak volt tehát idejük megfontolni követendő taktikájukat. Ebből a szempontból érdekes kettősség jellemezte a kispap-polgári demokrata oldalt, mely akárcsak a kommunisták és szövetségeseik, valójában magának kívánta megszerezni a város vezetését, ugyanakkor e hatalmi játszmában a régi gárda tagjait ideig-óráig hajlandók voltak eszközként felhasználni a kommunista előretörés feltartóztatására, mindaddig, míg a politikai erőviszonyokban számukra kedvezőbb felállást nem érnek el, hogy azután félreállítva a „levetézlett” hivatalnokokat maguk lépjenek helyükre. Látták ugyanis, hogy a Nemzeti Bizottságban az MKP–SZDP–NPP szövetsége – amíg az fennállt – 3:2 arányban bármit

¹¹³⁴ Helyettese Keszthelyi Rezső lett, míg dr. Molnár György a kihágási ügyekért felelt. A kiterjedt tanyavilágra tekintettel kültelki polgárőrséget is szerveztek. MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. január 28., január 31. és február 7.

¹¹³⁵ Cseh Dániel ezt a tényt elfelejtette megemlíteni tanulmánya rendőrségen belüli őrségváltásról szóló fejezetében, s úgy állította be, mintha csak a kommunisták tartották volna elfogadhatatlannak a karhatalom személyzeti összetételét, miközben e kérdésben teljes egyetértés volt a pártok között. CSEH D. 2018. 173-174. p.; Nagy és Tóth szerzőpárosa ezzel szemben úgy értelmezi a jegyzőkönyvet, mintha a kispapok a rendőrség tényleges vezetésével akarták volna megbízni Tóth Györgyöt, hogy így elmozdíthassák a Nemzeti Bizottság éléről. A bizottság jegyzőkönyvében viszont azt olvasni, hogy csak megfigyelőnek javasolták és nem vetődött fel összeférhetetlenség. Ellenben épp Tóth György István kérte, hogy a Nemzeti Bizottság határolja körül a megfigyelő jogkörét, hogy az csak felügyeleti jogkör legyen. NAGY J. – TÓTH J. 1970. 35. p. és MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. január 31.; dr. Kiss később a közmunkahivatal vezetője lett, hogy korrigálja a fehérkarszalagos polgárőrök korábbi visszasságait. MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. február 20.

¹¹³⁶ NAGY J. – TÓTH J. 1970. 37. p.

megszavazhat, akár egy új polgármestert is.¹¹³⁷ Ezzel szemben egy új képviselőtestületben, esetlegesen differenciált pártdelegált számokkal és akár a régi tisztviselőkkel karöltve már fölénybe kerülhettek volna.

Ennek tudható be az is, hogy a Nemzeti Bizottság munkáspárti tagjai egyáltalán nem törekedtek a képviselőtestület gyors összehívására mindaddig, amíg a polgármesteri szék kérdése el nem dőlt a javukra. Ehelyett hónapokon keresztül a Nemzeti Bizottságon keresztül intézkedtek, ahol kényelmes többségük volt.¹¹³⁸

A „kilövési engedélyt” Pénzesre Budapest eleste után, a front kezdődő továbbhullámzásával kaphatták meg. Erre utal, hogy a kommunisták március elsején hozakodtak elő a polgármester elmozdításának javaslatával, miközben a városházát „a reakciós elemek gyűjtőhelye”-ként aposztrofálták. A polgári demokraták elnöke látszólag Pénzes védelmére kelt, mondván, hogy a polgármester választás ügyében nem a Nemzeti Bizottság, hanem a hamarosan összeülő képviselőtestület lesz illetékes. Ezt az álláspontot osztották a kiskgazdák is, akik az igazoló eljárásra bízták volna Pénzes sorsát. Azaz a polgármestert ők is feláldozták volna, ellenben olyan feltételeket akartak teremteni, ahol saját jelöltet ültethetnek a helyébe. Időhúzási kísérletük véleményünk szerint egyértelműen mutatja, hogy ekkor még bíztak a képviselőtestület paritásostól eltérő, a pártok taglétszámával arányosabb összetételű megalakításában, ahol saját többségüket érvényesíthették volna. A kérdést azonban a Nemzeti Bizottság vitatta meg előbb és a munkáspártok hajthatatlannak bizonyultak. A kiélezett szópárbajt követő szavazáson az FKGP és PDP küldötteinek tartózkodásával a kommunista álláspont győzött. Ugyanilyen vitával és tartózkodással tarkított módon született döntés Tóth György István új polgármesterré jelöléséről is.¹¹³⁹

A kiskgazdák, bízva vármegyei kapcsolataikban, a polgármester elmozdításáról

¹¹³⁷ CSEH D. 2018. 170. p.

¹¹³⁸ Bár a megejtett szavazás nem várt szoros eredménnyel zárult, mivel (2 tag távollétében) 2 munkáspárti átszavazott, így csak 12-11 szavazataránnyal győzött a képviselőtestület összehívását elhalasztó döntés. MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. február 20. és CSEH D. 2018. 182-183. p.

¹¹³⁹ Március 1-jén a kommunista „Tóth Mihály [...] a két párt eljárását kritizálta. [...] ismeretes, hogy a Kiskgazdapárt jelenlévő tagjai korábban dr. Pénzes Sándor ellen foglaltak állást.” Másnap már a kiskgazdák is békülékenyebb hangot ütöttek meg: „Sárközy Sándor az előző napon tartott polgármesteri állás kérdésével kapcsolatosan bejelenti, hogy az lett volna a fontos, hogy mint mindenütt, a Nemzeti Font itt is megalakult volna, ilyen fontos ügyeket együttesen, előzetesen tárgyaltunk volna le. [...] Farkas János ezzel kapcsolatosan azt jegyezte meg, hogy a felszólalásból az tűnik ki, hogy a pártok úgy tüntetik fel a dolgot, hogy puccsszerűen hoztuk ide az ügyet, holott azért hoztuk ide, mert abban a tudatban voltunk, hogy a Kiskgazdapárt is velünk tart, mert hiszen korábban a Kiskgazdapárt volt az, amely a polgármester eltávolítását célozta.” Mindkét oldalon a hatalmi játszmát takargató, álnaivitással átitatott szép szavak. MNL JNSZML XVII. 17. 1945. március 1.; Cseh több részletét is idézi a jegyzőkönyvnek, de arra nem tesz utalást, hogy a kiskgazdák is a polgármester leváltásán munkálkodtak, valószínűleg azért, hogy így a polgármester elmozdítása jobban beilleszthető legyen a kommunisták és a jászberényi társadalom 70 százalékát képviselő nemzeti jobbközép „szovjetizálásként” és „örségváltásként” bemutatott küzdelmébe... CSEH D. 2018. 173. és 178-180. p.; Másnap, március 2-án a Nemzeti Bizottság önmaga átszervezéséről és létszámcsoökkentéséről döntött, így 5 helyett már csak 3 főt delegáltak ide az egyes pártok. MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. március 2. és CSEH D. 2018. 172-173. p.

meghozott, értelmezésük szerint jogellenes határozatot Baráth Endre főispánnál fellebbezték meg, aki természetesen megsemmisítette azt. A Nemzeti Bizottság munkáspárti-parasztpárti többsége azonban a távolból érkező főispáni leiratot utasította vissza, azon érveléssel, hogy amíg nincs képviselőtestület, addig a bizottság joga helyette eljárni.¹¹⁴⁰

Pénzes eközben egy teljes hónapon át kitartott hivatalában,¹¹⁴¹ s csak az 1945. április 1-jén először megjelenő kommunista hetilap, a Jászsági Szabad Nép ellene intézett sajtótámadása hatására adta be lemondását. Április 4-én így Tóth György István foglalta el a polgármesteri széket.¹¹⁴² Az FKGP–PDP újabb fellebbezésére Fodor László alispán semmisítette meg a polgármester-váltás eredményét, azzal érvelve, hogy Pénzes állását a Nemzeti Bizottság „rendelkezésére bocsájtotta”, illetve „átadta”, ami jogi szempontból se nem lemondás, se nem nyugdíjazás iránti kérelem, így nem tekinthető lemondottnak... Másik érve pedig az volt, hogy a Nemzeti Bizottságot még képviselőtestület hiányában is csak véleményezési jogkör illeti meg.

Tóth Györgyék az alispáni határozatot visszautasították és az ellen a Belügyminiszterhez fellebbeztek, mondván, hogy képviselőtestület hiányában a Nemzeti Bizottság igenis intézkedésre jogosult szerv, másrészt joggal kifogásolták azt is, hogy Pénzes beadványának megfogalmazása egyértelmű lemondásként értelmezhető. *„Mit jelent az, ha egy köztisztviselő rendelkezésre bocsájtja állását?! Vajon azt, amit az alispán úr akar erőszakosan belemagyarázni, hogy az semmi esetre sem állásról lemondás?! Micsoda játék ez a szavakkal!”*¹¹⁴³

Mivel az alispán leiratát a Nemzeti Bizottság baloldali többsége figyelmen kívül hagyta,¹¹⁴⁴ ezért Fodor László május 3-án kénytelen volt kiszállni Jászberénybe, hogy a helyszínen próbálja meg jobb belátásra téríteni az érintetteket. Pénzes azonban ekkorra már kérte nyugdíjazását, így az alispán sem tehetett többet, mint hogy képviselőtestület hiányában, elismerve a nemzeti bizottságot ilyen helyzetben megillető jogot, új polgármester-választást rendelt el, melyen a papírforma érvényesült és a kész tényekbe beletörődő kispapok és polgári demokraták egyhangú támogatásával Tóth György István hivatalosan is

¹¹⁴⁰ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. március 10. és CSEH D. 2018. 180-181. p.

¹¹⁴¹ „dr. Pénzes Sándor az elmozdított polgármester a Nemzeti Bizottság határozatát tudomásul nem vette, állását nem hagyta el, viszont Tóth György István a megválasztott új polgármester ragaszkodott ahhoz, hogy polgármesteri állásában felsőbb hatóság is megerősítse s addig állását elfoglalni nem akarta. E tárgyban a Nemzeti Bizottság megfelelő hatóságokhoz felterjesztéseit megtette, mert nem akarta, hogy a város nyugalma és békéjét megzavarja határozatának karhatalom útján leendő érvényesítésével.” MNL JNSZML XVII. 17. Az NB fellebbezése a Belügyminiszterhez, 1945.

¹¹⁴² A Nemzeti Bizottságban Tóth György István helyére Csík Péter került, míg az NB új elnöke az SZDP vezetője, Farkas János lett. MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. május 7. és CSEH D. 2018. 172. p.

¹¹⁴³ MNL JNSZML XVII. 17. Az NB fellebbezése a Belügyminiszterhez, 1945.

¹¹⁴⁴ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. április 21. és CSEH D. 2018. 182. p.

polgármesterré vált.¹¹⁴⁵

A képviselőtestület megszervezése a polgármester-váltással párhuzamosan szintén napirendre került. A kisgazdákkal szövetséges polgári demokraták a pártok tagságának arányában osztották volna fel a férőhelyeket, s a főispán is erre hívta fel a jászberényieket, de a munkáspártok és a parasztpárt március 2-án a paritásos elv alapján létesítendő testületet szavazták meg, hiszen tudták, hogy az FKGP a városban elsőprő társadalmi támogatottsággal bírt.¹¹⁴⁶ A kisgazdák ezúttal is a főispánhoz fellebbeztek, de annak leiratát április 3-án visszautasította a munkáspárti szövetség, a Belügyminiszterhez intézett fellebbezésre pedig nem jött válasz, így a kisgazdák ezzel is csak késleltetni tudták az elkerülhetetlent. A képviselőtestület 1945. június 16-án paritásos alapon szerveződött meg, a pártok egyenlő képviselével.¹¹⁴⁷ Jellemző, hogy az ekkora már nagy nehezen összeverbuvált, kis létszámú, munkáspárti szakszervezetek képviselőihez jutottak a testületben, míg a kisgazdák tömegeit reprezentáló Parasztszövetséget kihagyták,¹¹⁴⁸ mondván: „ezeknek a dolgozóknak a Kisgazda Párton kívül harcosa a Nemzeti Parasztpárt, a megduzzasztott taglétszámú szakszervezetben helyet foglaló Földmunkás szakszervezeti képviselő, nem is beszélve a Szociáldemokrata és Kommunista Pártról, hiszen e két utóbbi pártnak tagjai nagy részben kisparasztokból és földmunkásokból rekrutálódnak.”¹¹⁴⁹

Jászberényben tehát a kiűritést megtagadó polgármester és hivatalnoki kar szolgálataira a szovjetek Budapest ostromának végéig igényt tartottak, amely a pártok közötti ellentétekkel tetéztve késleltette mind a Nemzeti Bizottság, mind az új képviselőtestület megalakítását, mind a polgármesteri szék birtoklásáért folyó küzdelem megindítását. A kommunisták és kisgazdák közötti vetélkedést végül itt is a Nemzeti Bizottságon belül érvényesülő paritásos elv és az 1945 elején, a földosztást megelőzően még jól működő MKP–SZDP–NPP szövetség kihasználása, a kisgazda többségű paraszti érdekképviselő kizárása, továbbá az FKGP–PDP szövetségnek a vármegyei kapcsolataikra (kisgazda főispán, polgári demokrata alispán) apelláló, de annak gyenge érdekérvényesítő képessége miatt kudarcos politikája döntötte el a kommunisták javára. A jászberényi kisgazdapártiak elsőprő társadalmi támogatottságuk és 3:2-es arányban kisebbségbe szorulásuk ellenére sem nyúltak a politika utcára vitelének eszközéhez, és a velük szembenállók szövetségét sem tudták megbontani, kizárólag jogi eszközök alkalmazásával próbálták elérni céljaikat, s bár volt, hogy

¹¹⁴⁵ Pénzest két hónappal később letartóztatták, majd népbíróság elé állították. Népbírósági perében csak 1947-ben született felmentő ítélet. MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. május 3. és CSEH D. 2018. 182. p. és <http://www.jnszmtisztviselok.hu/1876-1944/tisztviselok1876-1944/penzessandordr/index.html> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

¹¹⁴⁶ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. április 21. és CSEH D. 2018. 181-182. p.

¹¹⁴⁷ CSEH D. 2018. 183-184. p.

¹¹⁴⁸ NAGY J. – TÓTH J. 1970. 51. p.

¹¹⁴⁹ *Jászszági Szabad Nép* 1945. május 20. Megalakult a vármegyei Nemzeti Bizottság Szolnok vármegyében

tartózkodtak, majd több alkalommal fellebbeztek, végül a PDP-vel együtt elfogadták és legitimálták a kialakult helyzetet. Ez utóbbiban a közösen meghozott döntések tisztelete, s vélhetően az a reményük is szerepet játszott, hogy a viszonyok normalizálódását követően megtartandó szabályos önkormányzati választáson szinte biztosan saját jelöltjük győzelmére számíthattak, azaz ideiglenesnek tekintették a kialakult helyzetet.

A kommunisták ugyanakkor Jászberényben sem a szovjetektől nem kaptak, sem a karhatalomtól nem vettek igénybe törvénytelen segítséget, de az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletei által kijelölt törvényes mozgásteret maximálisan kihasználták, mind a képviselőtestület megalakításának késleltetésekor, mind a paritásos elv érvényesítésekor.

A korszak vizsgálata során többször találkozni olyan esetekkel, például a földosztás kapcsán, amikor a törvénytelenéseket korrigálni szándékozó felsőbb szervek határozatait helyben figyelmen kívül hagyták. A jászberényi polgármesterváltásban viszont épp az az érdekes, hogy ezúttal a vármegyei felsőbb szervek voltak azok, akik tekintélyelvűsége alapozott, de jogilag meglepően gyenge lábakon álló leiratokkal próbálták felülírni az Ideiglenes Kormány rendelkezéseit kétségtelenül saját javukra, de alapvetően jogszerűen értelmező munkáspárti szövetség nemzeti bizottsági döntéseit, olyannyira, hogy végül az alispán kényszerült védhetetlen érvelése feladására és Tóth György István beiktatásának szentesítésére.

Bár a későbbiekben a helyi MKP–SZDP–NPP szövetség tagjait kibékíthetetlen ellentétek fordították egymással szembe, ez azonban 1948-ig nem eredményezett változást a polgármester személyében, hiszen önkormányzati választásokra vidéken nem került sor. Amennyiben lehetett volna szavazást tartani, vagy még március előtt felbomlott volna a baloldali pártok szövetsége, szinte biztos, hogy a Jászberényben tíz százalékos támogatottsággal sem rendelkező MKP nem szerezhette volna meg a polgármesterséget. Így viszont évekig élvezhették a pozíciók elosztásakor még jól működő politikai szövetségi rendszerük gyümölcsét. Majd csak 1948-ban, de akkor sem választás, hanem az MDP és a társutassá avanzsáló FKGP közötti politikai megállapodásra tekintettel – mely 3 főispáni és 6 városi polgármesteri pozíciót juttatott a kispapoknak – lehetett rövid időre kispapdapárti városvezetője Jászberénynek, aki azonban akkor már nagyobb hangsúlyt helyezett saját pártja jobboldaliaktól történő megtisztítására, mintsem a kommunistáktól eltérő nézetek hangoztatására...

3. táblázat

Ideiglenesen behelyettesített és kinevezett polgármesterek 1944 vége és 1948 között

Város	Polgármester neve	Hivatali idő kezdete és vége	Megjegyzés
Jászberény	dr. Pénzes Sándor	1940. 12. 05. – 1945. 04. 04.	Helyben maradt
Jászberény	Tóth György István	1945. 04. 04. – 1948. 08. 31.	MKP, majd MDP
Jászberény	Beszteri Mihály	1948. 09. 01. – 1950. 06.	társutas FKGP
Karcag	dr. Dósa Balázs	1944. 10. 08. – 1949. 11.	MKP, majd MDP
Kisújszállás	dr. Vajda Béla	1944. 10. 10. – 1944. 11. 13.	MKP
Kisújszállás	Herpai Sándor	1944. 11. 13. – 1945. 04. 01.	MKP
Kisújszállás	Szűcs Elek	1945. 04. 01. – 1950. 07.	MKP, majd MDP
Mezőtúr	Erdei István	1944. 10. 09. – 1944. 10. 19.	MKP (később SZDP)
Mezőtúr	Németh János	1944. 10. 21. – 1944. 11. 14.	gimnáziumi tanár
Mezőtúr	dr. Fodor László	1944. 11. 15. – 1945. 03. közepe	PDP, alispán lett
Mezőtúr	dr. Csiszár Kázmér	1945. 03. közepe – 1945. 04.	főjegyző, letartóztatták
Mezőtúr	Domokos Albert	1945. 04. 13. – 1945. 11. 30.	MKP
Mezőtúr	Bányai Lajos	1945. 11. 30. – 1948. 04. 01.	SZDP
Mezőtúr	Kalocsai Béla	1948. 05. – 1950.	kripto-kommunista SZDP, majd MDP, első tanácselnök
Szolnok	Kiss Gábor	1944. 10. – 1945. 01. 25.	Helyben maradt, később PDP tag lett
Szolnok	Zsemlye Ferenc	1945. 01. 25. – 1949.	MKP, majd MDP
Túrkeve	Márki Gábor	1944. 10. 15. – 1944. 12. 28.	MKP (nagytanács elnöke)
Túrkeve	dr. Ábrahám Sándor	1944. 12. 28. – 1945. 01. 08.	csak egy héten át
Túrkeve	Kapás Rezső	1945. 01. 08. – 1950. 08.	kripto-kommunista NPP, 1946-tól MKP, majd MDP

Forrás: MNL JNSZML V. fondfőcsoport iratai alapján saját szerkesztés

Összegezve a fentebb leírtakat megállapíthatjuk, hogy a háborús frontátvonulás után több településen létrejött ideiglenes testületek és városvezetők helyébe az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeleteinek megfelelően létrehozott nemzeti bizottságok által újjáalakított képviselőtestületek és ott hivatalosan kiválasztott polgármesterek az önkormányzatiság helyreállítása és a háborús viszonyokból a rendezett közélet felé történő előrelépést jelentettek. Ahogy azt egy későbbi visszaemlékező is megfogalmazta: „*Ettől kezdve azután igyekeztünk a törvénytelenésgből a törvényesség keretei közé vinni a város életét.*”¹¹⁵⁰

Ezzel szembeállítható ugyanakkor az, amit a II.3.6. Önkormányzatiság és civil önszerveződés című fejezetben is kifejtettünk, nevezetesen, hogy demokratikus helyhatósági választásokon alapuló valódi népképviseletről ebben az időszakban nem beszélhetünk. Az új közigazgatási testületek összetétele a paritásos elv és a szakszervezetek súlyozása miatt nem tükrözte sem a pártok tényleges támogatottságát, sem a társadalom valódi rétegződését, ami politikai feszültséget, a nemzeti bizottságokon és képviselőtestületeken belüli konfliktusokat generált.¹¹⁵¹ A paritásos elv a polgármesteri székekért folyó küzdelem időszakában többnyire az MKP-nak kedvezett, egyrészt az általuk más pártokba beépített kripto-kommunisták és általában az MKP–SZDP–NPP szövetség FKGP–PDP-vel szembeni 3:2 arányú túlsúlya, illetve a szakszervezetek munkáspárti dominanciája révén, másrészt a pozíciók elosztásának korai – tehát a földosztás és a választási kampány által kiélezett politikai ellentéteket megelőző – időzítésének köszönhetően.¹¹⁵²

Az FKGP főispáni és a PDP, majd SZDP alispáni pozíciószerzése a városi harcok menetére nem tudott döntő befolyást gyakorolni, függetlenül attól, hogy bevonásukra történtek kísérletek. Az MKP sikeres térnyerésében kivételt csak Mezőtúr jelentett, ahol még a karhatalom politikai célokra történő felhasználásától sem riadtak vissza a helyi kommunisták, mégis háromszor bukták el a polgármesteri székért folyó harcot. Míg más városokban évekre kimozdíthatatlanná váltak a kommunista városvezetők, úgy itt a kispapokkal kiegyező rivális szociáldemokratáknak sikerült saját emberüket hosszabb távra pozícióba juttatniuk. Túrkevé-

¹¹⁵⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. P/8.

¹¹⁵¹ SOMLYAI M. 1981. 40. p.

¹¹⁵² A Nemzeti Bizottságok a községekben sem tudták a társadalom valamennyi szegmensét reprezentatíván képviselni. Ráadásul esetükben többször is elmaradt egyik, vagy másik koalíciós párt megalakulása, és a később megalakuló pártok delegáltjainak általában némi késéssel, s olykor kisebb létszámban engedtek csak felvételt. Utóbbi leginkább a gyenge bázissal és rendszerint utolsóként megalakult PDP-t sújtotta. Egy 1945. áprilisi kimutatás szerint a vármegye azon harmincnégy településén, ahonnan jelentés érkezett, az MKP kilenc, az SZDP négy, az FKGP pedig kettő esetben rendelkezett több taggal, mint a többi koalíciós párt. Ezzel szemben az NPP kettő, az SZDP három, a PDP pedig hat községben rendelkezett egyedülként kevesebb taggal, mint a többi pártszervezet, miközben az MKP 1, az FKGP 5, az SZDP 11, az NPP 19, a PDP 24 nemzeti bizottságában nem rendelkezett egyáltalán képvisellel. SOMLYAI M. 1981. 42–45. p.; A kisebb falvak Nemzeti Bizottságairól is elmondható, hogy általában a kommunisták dominálta Földmunkás Szakszervezet és az NPP–SZDP valamelyikének szövetsége biztosította az MKP fölényét. Tiszaszőlősen például minden a négy nagy párt 4-4 tagot delegált, de a szakszervezetek kommunista párttagot delegáltak, s az SZDP is velük szavazott. MNL JNSZML XXXV. 57. M/15.

ezzel szemben csak látszólagos volt a parasztpárti vezetés, amit csakhamar követett Kapás Rezső MKP-ba történő átlépése, ugyanakkor a képlékeny politikai helyzetben neki is kevésbé konfrontatívabb stílust kellett képviselnie, mint azt pusztán a pártállásából gondolhatnánk.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megszabta kereteket elfogadva az FKGP olykor maga is élt azzal az eszközzel, hogy politikailag szövetséges pártot hozzon létre paritásos szavazatai növeléséért, mint például azt Jászberényben a PDP megszervezése esetén láthattuk. De egyrészt maga „választási párt” lévén tagjai kevésbé voltak mobilizálhatók és öntudatosak ilyen akciók szélesebb alapon történő kivitelezésére, szemben az illegalitásban edződött, s így a központi utasításoknak jobban engedelmeskedő kommunistákkal. Másrészt a paritásos elvre alapozott rövid távú bizottsági és közigazgatási pozíciószerzésüket alárendelték a taglétszámnövelésre alapozott, hosszú távú, választási győzelemre fókuszáló stratégiájuknak. A tagságuk elaprózása és szövetséges pártok alapítása helyett, úgy tűnik, a tagság összetartása, növelése és a legnagyobb párttá válás lebegett célként szemeik előtt, bízva abban, hogy az élet normalizálódása és a törvényesség helyreállítása nem reked meg az átmenetinek vélt stádiumban, hanem elvezet majd a nemzetgyűlési választások után valódi helyhatósági választásokig is.¹¹⁵³ A tömegpárttá válás igénye az MKP-ban is megfogalmazódott, de még az erőltetett taglétszámnövelés mellett sem voltak képesek lekörözni az e téren sokkal sikeresebb FKGP-t. Azaz a kisgazdapártiak nem óriásira hízott, de kellő eréllyel fellépni képtelen pártként figyelték az események alakulását, hanem az MKP-tól eltérő szervezeti adottságaikat és jobboldali pártok hiányában szélesebbnek ígérkező társadalmi támogatottságukat tudatosan felmérő, politikai stratégiájukat erre optimalizáló, a hatalom- és elitváltásban érdekelt szereplői voltak a pártharcoknak. A városok polgármesteri székeinek elosztása tehát az országos szervek által megalkotott és minden helyi szereplő által elfogadott szabályokra alapozott szövetségi politikák és stratégiai elképzelések eredőjeként jött létre, mely nem lezárta a pártok politikai küzdelmét, hanem fontos, de nem kizárólagos részét képezte a mind több frontot nyitó és mind hevesebbé váló közéleti harcnak.

¹¹⁵³ Az 1945 nyarán megtartott potsdami konferencia után reális lehetőségnek tűnt, hogy az ország nemsokára békét kötve visszanyeri függetlenségét, és a szovjetek is kivonulnak. Az FKGP ezért tulajdonított nagyobb jelentőséget az 1945 őszére időzített választásokon kialakuló erőviszonyoknak. VIDA I. 1974. 946. p.

VI.3. A politikai küzdelem kulcsfontosságú terepe és eszköze: az államrendőrség

Megyei helytörténészeink körében nem volt népszerű téma a karhatalom létrejötte és első éveinek bemutatása. Kiemelésre érdemes azonban a vármegyei rendőrök saját, 25 éves múltjukra visszatekintő kiadványa, mely „*marxista-leninista szellemiséggel*”, azaz értelemszerűen elfogultan, mégis egy-két érdekes adalékkal egészíti ki a levéltári forrásainkból kirajzolódó töredékes képet.¹¹⁵⁴

Az újabb művek közül első helyen kell emlitenünk a különböző ideiglenes karhatalmi osztagok, polgárőrségek országos történetét behatóan kutató Máthé Áron könyvét,¹¹⁵⁵ illetve a korábbiak közül, a teljesség igénye nélkül, Palasik Mária és Gyarmati György tanulmányait.¹¹⁵⁶

Az alábbiakban a polgárőrségből kifejlődő rendőrség vármegyei történetére fókuszálva igyekszünk képet adni a karhatalom kommunista befolyás alatti szerveződéséről és működésének politikai küzdelmet befolyásoló sajátosságairól.

Az újrakezdés időszakával kapcsolatban Máthé Áron 2020-as kötetében idézi Tömpe Andrást, a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetőjét, aki 1945 májusában megjegyezte, hogy néha még maga a pártközpont sem tudta, „*mi folyik az országban rendőrségi viszonylatban.*”¹¹⁵⁷ A hivatásos rendőrség kiépülését megelőzően ugyanis ideiglenes polgárőrségek szerveződtek és ezek lettek a helyi közösségek meghatározó „karhatalmi” tényezői. Feladatuk nemcsak a közbiztonság helyreállítása volt, de az is, hogy közmunkásokat előállítsanak¹¹⁵⁸ és kivezenyeljenek a szovjetek meghatározta stratégiai helyreállítási munkálatokra.¹¹⁵⁹ Jellemzően vörös, vagy fehér karszalagot¹¹⁶⁰ viseltek, de

¹¹⁵⁴ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. A kiadvány 4-28. oldalain olvashatunk az 1944–1948 közötti évek történetéről. Levéltári lelőhelye: MNL JNSZML XIV. 11. Kocsis László hagyatéka

¹¹⁵⁵ MÁTHÉ Á. 2020. Máthé kötete bevezetőjében egyértelműen a megszállás pillanatától datálja az ország szovjetizálásának megkezdését, „*amelynek során a megszállók a kommunista párt tagjait és támogatóit juttatták meghatározó pozíciókba, miközben ezzel párhuzamosan a szovjetek – és helyi kollaboránsaik – hozzáláttak vélt vagy valós ellenfeleik eltávolításához.*” A frontátvonulás időszakát mi összetettebbnek és sokszínűbbnek tartjuk, és a megelőző fejezetekben részletezett vármegyei történések alapján vitatjuk az első hónapok ennyire sarkos értékelését, a szovjetizálás azonnali megkezdésének koncepcióját, ugyanakkor a kötetet ezzel együtt is rendkívül értékesnek és a polgárőrségek történetére vonatkozóan alapműnek tartjuk.

¹¹⁵⁶ PALASIK M. 2000b.; GYARMATI Gy. 2000b.; továbbá PALASIK M. 1999. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eustokon-ragadni-a-reakciot%E2%80%9D> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

¹¹⁵⁷ MÁTHÉ Á. 2020. 32. p.

¹¹⁵⁸ A vármegyében jelentősebb sváb közösség csak Fegyverneken élt, akiket nem a szolnoki hídépítésekre, hanem a Don-vidéki szénbányákba vittek ki. A fegyverneki svábok asszimilációjának történetét, beleértve a „málenkij robot”-ra hurcolás hatását és emlékeztétét Ország László dolgozta fel egykori túlélőkkel készített interjúk és levéltári források alapján. ORSZÁGH L. 2020.

¹¹⁵⁹ A közbiztonsággal és közmunkákkal kapcsolatos jellegzetességekről lásd a disszertáció IV.2.2. Közállapotok és első intézkedések című alfejezetében írottakat!

¹¹⁶⁰ Volt, hogy egy településen belül különböző karszalagokat rendszeresítettek eltérő jelentéssel, így például Kunhegyesen a polgárőrök vörös, a községházán dolgozók pedig fehér karszalagot hordtak. KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 10. p.

lőfegyvert nem hordhattak, így többnyire csak botokkal jártak.

A polgárőrség vezetőit többnyire az ideiglenes közigazgatási szervek nevezték ki a szovjetek jóváhagyásával. A munkásmozgalmi hagyományok megléte vagy hiánya a kommunisták kezdeti befolyásának lokális különbségében is megfigyelhető volt. A Nagykovácsiban és Szolnokon már az induláskor nagy hangsúlyt helyeztek az egykori üldözöttek arra, hogy az új erőszakszervekben azonnal vezető szerepre tegyenek szert, hogy még egyszer ne kelljen elszenvedniük olyan üldöztetést és brutalitást, mint amiben a két háború között részük volt. Ezzel szemben a Jászágóban és a Tiszazug községeinek egy részében a kommunisták nem voltak képesek azonnal kiterjeszteni befolyásukat a rendfenntartó egységekre.¹¹⁶¹

A helyi ideiglenes karhatalmi szervek, illetve az ideiglenes településvezetők több alkalommal kér(het)ték a polgárőrség fegyverekkel való felszerelésének engedélyezését a városparancsnokoktól, erre azonban 1944 folyamán nem került sor. Erdei Ferenc 1945. január közepén jelentette be, hogy ezt a kérdést a szovjetek közreműködésével szándékozik megoldani, oly módon, hogy a fehér karszalagot egyúttal nemzeti színűre cserélik.¹¹⁶² Köztes megoldást jelentett, amikor szovjet katonákkal közösen láttak el járőrszolgálatot.¹¹⁶³

A nagyhatárú településeken a tanyavilág közbiztonságának javítását célozta az ún. külterületi egységek létrehozása, melynek tagjait igyekeztek lovakkal is ellátni, hogy gyorsabban mozoghassanak.¹¹⁶⁴

Később az internálótáborok felállítása, a foglyok letartóztatása és őrzése is a polgárőrök feladata lett. A hazatérő nyugatra menekültek ügyében történő eljárást pedig a politikai nyomozók állományon belüli elkülönítése tette szervezettebbé.

A polgárőrségbe többnyire fiatal, lehetőleg katonaviselt és baloldali, azaz nem kompromittált embereket toboroztak. A baloldaliság a legénységi állományban sok esetben egyenlő volt a szegényparaszti, segédmunkási léttel, azaz nem jelentett politikai előképzettséget, vagy illegális múltat, sokkal inkább a fennálló társadalmi helyzettel való elégedetlenséget. A vezetők, illetve városi munkások esetében azonban már gyakrabban

¹¹⁶¹ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 7. p.

¹¹⁶² MÁTHÉ Á. 2020. 37. p.; Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 12-i ülésén már körvonalazódtak az államrendőrség átszervezésének elképzelései, mely már nemcsak a közbiztonság megteremtését, hanem a „*demokratikus államrend védelmét és megszilárdítását*” is elvárta volna a testülettől. Ebből eredt, hogy a bűnüldöző osztály mellett politikai osztályt is létesítettek a rendőrségen belül, míg a csendőrséget megszüntetve annak feladatait is a rendőrség vette volna át. PALASIK M. 2000b. 34. p.; A csendőrséget végül csak 1945 májusában oszlatták fel hivatalosan, amikor az államrendőrséget létrehozták. A jogszabályalkotás elhúzódásának a Tömpe András, Péter Gábor és Vas Zoltán közötti hatalmi konfliktus volt az oka. MÁTHÉ Á. 2020. 197-198. p.

¹¹⁶³ Például Karcagon és Mezőtúron. KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 9. p. Jászberényben is közösen tartóztatták le a Detki család férfi tagjait, akiknek tragikus sorsáról a IV.1. A frontátvonulás időszaka 1944 őszén című alfejezetben írtunk.

¹¹⁶⁴ 1945 őszére már külön gyalogos, kerékpáros, motoros és lovas alakulatok teljesítettek szolgálatot. *Tiszavidék*, 1945. szeptember 11. 1. p. A demokratikus rendőrség pompás seregszemléje volt a rendőrnapi.

fordultak elő tényleges munkásmozgalmi múltú személyek is.¹¹⁶⁵ A kommunisták döntő befolyásának fenntartása, illetve ahol nem rendelkeztek ezzel, ott annak kiépítése a konszolidációt követően is elsődleges szempont maradt, amikor a polgárőrségek helyébe a hivatásos rendőregységek léptek, és szelektálni lehetett az oda átveendő, akár pozíciókat kapó és a mellőzött személyek között. A tényleges politikai nevelés csak ezután vette kezdetét.

Az ideiglenes polgárőrség önként jelentkező tagjai között – épp a gyors és amatőr szervezésnek, illetve a közrend felbomlásának köszönhetően – többen is akadtak, akik alacsony szociális helyzetük és az általános erkölcsi züllés közepette maguk is elcsábultak és saját hasznukra különböző visszaéléseket követtek el. Természetesen a kommunisták karhatalmon belüli vezető szerepéből eredő érintettsége nagy figyelmet kapott már a korabeli közbeszédben is, de a későbbi történeti művekben is. Különösen igaz ez az olyan látványos és megtorlatlan maradt törvénysértésekre, mint amilyen például Dévaványa esete volt a vármegyehatáron belül, vagy a gyömrői gyilkosságok ügye Budapest tözsomszedságában.¹¹⁶⁶

A túlkapások visszaszorítására tett helyi kísérletek és részeredmények azonban ugyanúgy az összképet gazdagítják és említést érdemelnek. Mezőtúron például a korábban ügyvédként praktizáló polgármester, dr. Fodor László nagyon gyorsan, már a frontátvonulás utáni hetekben felmérte, hogy a rendőrség képzetlensége milyen súlyos következményekkel járhat, mely problémát igyekezett is a lehetőségekhez mérten kezelni. 1944. december 3-án kelt utasításában kihangsúlyozta, hogy *„a rendőrségen jogi képesítéssel bíró egyén nincsen”*, ugyanakkor *„az esetleges hibákért, tévedésekért vagy netaláni túlkapásokért”* mind a rendőrség, mind a város vezetése felelősséggel tartozik. Éppen ezért kérte, hogy a *„kihágási és elkobzási ügyekben a legnagyobb körültekintéssel járjanak el.”* Vagyis a rendőröknek a tanúk kihallgatását és a bizonyítás felvételét követően minden iratot a polgármesterhez kellett beküldeniük, hogy *„a hozandó határozatokat minden esetben megbeszéljük.”* A jogász végzettségű városvezető a szakképzetlen rendőröknek szánt, mégis alapvetően tisztelettel megfogalmazott indoklásában elmagyarázta, hogy eltérő súlyú büntetés adandó kihágás, vétség, vagy büntett esetén, melyek között a *„szakképzettséggel nem rendelkező közegek különbséget – legjobb szándékuk ellenére – nem tudnak tenni.”* Fodor látta azt is, hogy az

¹¹⁶⁵ MÁTHÉ Á. 2020. 85. p. és 102-103. p.; Budapesten Péter Gábor a politikai rendőrség vezetője már nagyobb hangsúlyt helyezett az illegális kommunista, vagy legalább mozgalmi múlt meglétére, de ez vidéken nem lett volna realisan elvárható. PALASIK M. 2000b. 35. p.

¹¹⁶⁶ Az emberi lélek működésének általános vonása, hogy a rendkívüli esetek mindig jobban izgatják a képzeletet, és hamarabb beszédtemává válnak, mint az, ha valami átlagos, megszokott történik. Ugyanez a pszichológiai hatásmechanizmus állt például a későbbi fejezetben tárgyalt kékcédulás csalás mértékének a lebukások nagy számára alapozott vélelmezett felnagyítása mögött is, vagy akár az élet más területéről vett banális példával élve, a balszerencse/szerencsehozó lánclevelekhez kapcsolódó csodás eseményekre irányuló felfokozott figyelem mögött is. (Bővebben lásd: CSÖNGE A. – PAPP G. 2011.) Az emberi túlélés záloga, hogy az életünkre veszélyes jelenségekre kitüntetett figyelmet fordítunk és olykor fel is nagyítjuk, mivel a túlkompenzáció kisebb veszteséggel jár, mint az életveszély elhárításának elmulasztása.

ügyészségek személyzetének elmenekülése további súlyos problémát generált, hiszen a letartóztatottakat elvben 24 órán belül részükre kellett volna átadnia a rendőrségnek. Áthidaló megoldásként arra kérte az ideiglenes karhatalmat, hogy a letartóztatásokkor részletes jegyzőkönyvet, a személyekről pedig pontos nyilvántartást vezessenek és erről is neki tegyenek írásban jelentést.¹¹⁶⁷

Nemcsak a rendőrök fegyelmezetlenségére és nehéz körülmények közötti jogtalan szerzésvágyára, de a bűnösök megbüntetésére is példa két mezőtúri közrendőr esete 1944. december 15-i keltezéssel, akik a „*külterületi rendőr parancsnokság által folytonos iskolázás [sic!] ellenére Karsai Imrétől 1 db birkát elfogadtak, mely nem is a nevezett tulajdona volt, amely[et] arra hivatkozva, hogy a külterületi rendőrség részére fogják elhozni, [elvittek, s] mivel ilyen utasítást parancsnokuktól nem kaptak, így a leszerelés foganatosítva van és 5 azaz ötnapi [köz]munkára azonnal elítélendő, [mindkét rendőr]*” függetlenül attól, hogy „*megelőző idők között teljes odaadással hajtottak végre minden parancsot.*” A külterületi rendőrparancsnok (!) döntését a polgármester is jóváhagyta és hozzáfűzte, hogy a maga részéről is megengedhetetlennek tartja, hogy a rendőrség tagjai, „*mint a közvagyon és a közrend őrei [...] magános egyénektől ajándékokat fogadjanak el és olyan látszatot keltsenek, hogy a rendőrség tagjai befolyásolhatók volnának.*”¹¹⁶⁸ Azaz a kellő jogi szakértelemmel, határozottan, de egyúttal megértő türelemmel és együttműködési készséggel fellépő mezőtúri városvezető még a megyei viszonylatban is rendkívül szektás politikai beállítottságúnak számító helyi kommunisták által létrehozott rendőrséggel is megfelelő munkakapcsolatot tudott kialakítani, s a háborús viszonyok közepette is érdemben a jogszerűség felé tudta terelni a karhatalom önjelölt tagjait.¹¹⁶⁹

Lokális különbségek tehát itt is megfigyelhetők. A nem megfelelő emberek kirotálására, illetve felelősségre vonására ugyanúgy találni példát, mint arra, ha valahol ez nem történt meg, mely esetekben előfordult, hogy az államrendőrséggé történő átszervezéskor kellett a vármegyei központnak intézkednie a hivatásos szerv működését akadályozó kilengések felszámolása érdekében. A rendőrségen belüli korrupció teljes felszámolása nyilvánvalóan később sem történt meg, amit az alábbiakban meghivatkozott források is bizonyítanak.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁷ MNL JNSZML V. 343. 2889/1944.

¹¹⁶⁸ MNL JNSZML V. 343. 3004/1944.

¹¹⁶⁹ Mezőtúron a kommunista Magda Árpád lett a polgárőrség parancsnoka, helyettese Takács Sándor. Az MKP a későbbiekben is ragaszkodott a rendőrség vezetéséhez, függetlenül a városvezetés gyors elbukásától. KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 7. p.

¹¹⁷⁰ A MADISZ megyei elnöke valamikor 1946-ot követően „*előadta, hogy több községben korrupt a rendőrség s általában a közigazgatás*”, ezért arra tett javaslatot, hogy a rendőrség helyére a kommunista R-gárda lépjen, illetve a jegyzőkönyvek felvételét bízzák a párt magánhadsegére. Javaslatát elvetették. Idézi: MÁTHÉ Á. 2020. 124-125. p.

Az ideiglenes polgárőrségek és rendőrségek hivatásos állományra cserélését, illetve a Belügyminisztérium felügyelete alá rendelt államrendőrség felállítását az 1690. M. E. rendelet mondta ki, mely a Nagy-Budapesten illetékes Budapesti Főkapitányságra és a Vidéki Főkapitányságra tagolódott. Előbbi Péter Gábor, utóbbi Tömpe András¹¹⁷¹ irányítása alatt állt ekkor.¹¹⁷² A megyei, városi és járási kapitányságokon bűnügyi, igazgatásrendészeti, rendőrbírói és politikai osztályokat kellett szervezni. Utóbbiakra várt a politikai rendészeti feladatok ellátása, azaz a háborús, illetve népellenes bűnök elkövetőinek és általában az előző rendszer támogatóinak kézre kerítése. A politikai rendőrséget tehát az államrendőrség szervezetébe tagolták be, mely állapot egészen 1946-ig, az ÁVO létrehozásáig és közvetlen belügyminiszter alá rendeléséig állott fenn.¹¹⁷³

A kommunisták az államrendőrség megszervezését követően is döntő befolyásra törekedtek a karhatalomban, s nem kívántak paritásos alapon pozíciókat átengedni koalíciós partnereiknek.¹¹⁷⁴ Ennek megfelelően a kriptó-kommunista Erdei Ferenc vezette belügyminisztérium vármegyei rendőrfőkapitánnyá a kisújszállási származású, kommunista Herpai Sándort, a megyei politikai osztály vezetőjévé a szolnoki születésű és szintén kommunista Polónyi Szűcs Lajost nevezte ki. Utóbbi később azt nyilatkozta, hogy „Az átszervezéshez már központi segítséget is kapott a megye Balázs László elvtárs személyében. [...] Főkapitánynak rövid vita után Herpai Sándort fogadta el, aki MKP tag volt /BM javaslata volt/. [Tehát nem a szolnokiaké!]¹¹⁷⁵ Egy másik alkalommal pedig konkrétan kijelentette, hogy „Herpait – bár ide se hozták volna! [sic!]¹¹⁷⁶

Herpai kinevezését párttársa, dr. Kovács Kálmán is javasolta, ám Polónyi kiszólásai mutatják, hogy ezt csak vita árán fogadták el és a későbbiekben sem értékelték pozitívan

¹¹⁷¹ Tömpe András az MKP felső vezetésének javaslatára már 1945. január végén a belügyminiszter rendőri főtanácsosa lett, akit Budapestre küldtek azzal a céllal, hogy partizánokból, szökött katonákból, munkaszolgálatosokból és antifasisztákból megszervezze a Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályát. Ugyanekkor Péter Gábor vezetésével már működött egy politikai osztály a kommunisták fővárosi pártközpontjában, akivel ezután egy épületben, az Andrássy út 60. alatt, de együttműködés nélkül dolgoztak tovább. Ezen okok miatt alakult úgy, hogy végül megosztottak a feladatokon és Péter a fővárosi, Tömpe a vidéki ügyekért lett felelős. A vidéki részleg július 1-jén kezdte meg működését a Bajza utcában, de a két szervezet és vezetői közötti rivalizálás az ezt követő hónapokban is folytatódott. A politikai rendőrséget 1946 második felében Péter szervezte át, Tömpe pedig külügyi szolgálatra került. Tömpe András életrajzát közli KRAHULCSÁN Zs. 2020.

¹¹⁷² PALASIK M. 2000b. és WENCZ B. 2014. 40. p.

¹¹⁷³ A budapesti és a vidéki politikai rendészeti osztályokat csak később, 1946 októberében egyesítette Rajk László a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály néven, Péter Gábor vezetése alatt. Az ÁVO ekkor került ki a rendőrségi hierarchiából immáron közvetlenül a belügyminiszter alá. MÜLLER R. 2012.; Ugyanekkor a vármegyei főkapitányságok is átalakultak „Felügyeleti Körzeti Szemléltetések”-ké. WENCZ B. 2014. 40-45. p.

¹¹⁷⁴ A megyei rendőrkapitányságok élén 16 kommunista, 6 szociáldemokrata és 3 parasztpárti vezető állt, kispárti egy sem volt. Az 1945-ös választások után előbb Nagy Imre, majd 1946. május 20-tól párttársa, Rajk László volt a belügyminiszter, ami továbbra is biztosította a kommunista befolyást a testületre. PALASIK M. 2000b. 38. p.

¹¹⁷⁵ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Polónyi Szűcs Lajos visszaemlékezése

¹¹⁷⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

tevékenységét, ami egyértelműen mutatja bizalmatlanságukat és eltérő mentalitásukat az illegális múltat felmutatni képtelen, de tanultabb kisújszállási elvtársukkal szemben. Tisza Józsefet javasolták volna helyette, de ő a párt megyei vezetésével járó feladatai miatt nem fogadhatta el a megbízatást, Ragó Antal pedig „nem vállalta, mint fegyveres szervet nem kedvelő ember.”¹¹⁷⁷

Polónyi saját maga politikai osztály élére történt kijelölésére utólag így emlékezett vissza: „Semmiképpen nem akartam vállalni a rendőrségi beosztást. Ragó Antal elvtársat javasoltam, mondván, hogy több tapasztalattal rendelkezik és jól fog állni neki a kard, illetve az egyenruha. A pártvezetés döntött, én végrehajtottam. [...] Ez a pártvezetőségi ülés egész éjjel tartott.”¹¹⁷⁸ Egy másik alkalommal a történetek háttéréről bővebben is nyilatkozott: „A reggelig tartó vitát a Politikai osztályvezető személye váltotta ki, aki egyben a főkapitány helyettese is. A javaslat Ragó Antalra hangzott el, este kb. 9-kor. Ragó javaslata: Polónyi Szűcs Lajos legyen. Ezen az ülésen is szerepet játszott a letartóztatások, internálások, a feketézők elleni harc, közbiztonság stb. A Párton belül sem voltak ezek valami népszerű feladatok. [sic!] Én sem akartam ezt a megtisztelő tisztséget vállalni. Reggelig tartott a vita, ugyanaz ismétlődött meg, mint a párt választásokat megelőző vitában, vezető beosztást nem akartunk vállalni. Ugyanakkor az adott funkciót sem voltunk hajlandók feladni. Sohasem felejttem el, amikor megyei titkárt kellett először jelölni. Mindenki örömmel vette Ragó Antalnak azt a javaslatát, hogy Tisza Józsefet kell hazahozni titkárnak. Most azonban nem volt kit hazahozni, így reggelre a vitázók elfáradtak és valakit jelölni kellett. Engem ért a megtiszteltetés.”¹¹⁷⁹

Azaz a felelősségteljes munkakörtől való tartózkodás kimondatlan oka az a problémahalmaz volt, aminek kezelése szakértelmet, jogszabályi ismereteket és ezekre alapozott határozottságot igényelt, mellyel nyilvánvalóan egyikük sem rendelkezett. Bár mindkét posztra kulcspozícióként tekintettek, s azokat más pártnak nem akarták átengedni, de mindannyian visszarettek attól, hogy ebben a munkakörben egyszerre kellett volna megfelelni a kommunista párt informális elvárásainak, kivédeni a rivális pártok jogi megalapozottságú politikai támadásait, képviselni az alulfinanszírozott és rosszul felszerelt állomány érdekeit és felszámolni ugyanazon állományon belül a korrupciót és túlkapásokat.

A megyei vezetők kinevezését követte a városi és járási kapitányságok megszervezése és vezetőik kinevezése. A töredékes forrásokból tudható, hogy Szolnok városi

¹¹⁷⁷ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Polónyi Szűcs Lajos visszaemlékezése; Somodi István véleménye szerint Herpait azért tették meg rendőrfőkapitánynak, mert Rajk bízott benne, mivel a népi mozgalomhoz tartozott. MNL JNSZML XIV. 20.

¹¹⁷⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

¹¹⁷⁹ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Polónyi Szűcs Lajos visszaemlékezése

rendőrkapitánynak a kommunista Palásthy Gyulát nevezték ki.¹¹⁸⁰ A városi és járási politikai osztály vezetője pedig Dobos Ferenc őrnagy, szintén MKP tag, korábbi szolnoki kubikos és hajórakodó munkás lett.

A többi megyei városba is személyesen Herpai utazott ki, hogy ismertesse a jogszabályi rendelkezések szabta kereteket és röviden összefoglalja a rendőrség baloldali elkötelezettsége iránti elvárásait. Jászberénybe például 1945. április 21-én utazott el, ahol a helyi rendőrség átszervezésének mikéntjéről az alábbiakat adta elő: *„A városi rendőrséghez szükséges rendőrkapitány. Nem szükséges, hogy végzett ember legyen. Lesz politikai osztály, vezető[jének] politikailag igen művelt embernek kell lennie. [...] Az őrszemélyzethez fiatal parasztgyerekeket kell felvenni, és ezekből kell kinevelni az igaz rendőrt.”*¹¹⁸¹ Ezzel a „polgári rendőrséget” feloszlatta és annak addigi vezetőjét, dr. Gerendássy János tiszti ügyészt kérte fel az átszervezés megvalósítására.

Herpai működésével nem mindenhol voltak elégedettek a helyi kommunisták. Különösen a Jászsági Alsójárás párttitkára kifogásolta a főkapitány látogatásakor tanúsított viselkedését. Belső jelentése szerint 1945. április 14-én Herpai *„a rendőrség épületében magához kérte a politikai pártok vezetőit. Előbb együttesen fogadta őket, majd a különböző pártokkal külön-külön tárgyalt.”* Először a PDP, FKGP, NPP, majd végül az MKP került sorra. A tárgyalás a kommunistákkal *„vádbeszéddel kezdődött a Kisgazdapárt elnökének valótlan vádaskodásai és rágalmai alapján. Herpai elvtárs [...] utasításokat adott, egyebek között hogy vonjuk ki a N. B-ból oda beszervezett nő tagunkat, mert vidéken nem szeretik a nő politikust. [...] Míg a nő politikus véletlenül értelmes, tájékozott, mozgalmi múlttal rendelkező elvtárs. Herpai elvtárs egyébként bemutatta a hozzánk kinevezett járási Rendőrkapitányt Modla Sándor személyében, mondván, hogy Modla elvtársnak ugyan Kisgazdapárti tagsági könyve van, de azért jó elvtárs. Mi kétség és bizalom közt ingadozva fogadtuk Modla Sándort. [...] Külön harcot kellett vívnunk Modla Sándorral ki a politikai és bűnügyi stb. fogalmazói kinevezést legalább is érettségi bizonyítványhoz kötötte. [...] Olyan fekete üzletek kinyomozásánál melyeknek komoly politikai hátterük volt Modla elvtárs gyenge volt és a nyomozást nekünk párttagoknak kellett a rendőrségtől függetlenül lefolytatni.”*¹¹⁸² Herpai tehát más szempontok szerint kívánta érvényre juttatni az MKP politikai érdekeit, mint a helyiek. Vármegyei áttekintéssel rendelkezve a pártjával szembeni támadási felületet kívánta csökkenteni, míg lokálisan a helyi politikai csatározások szűkebb horizontja érvényesült és ehhez vártak volna támogatást.

¹¹⁸⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. Sz/13.

¹¹⁸¹ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. április 21. Idézi: CSEH D. 2018. 174. p.

¹¹⁸² MNL JNSZML X. 40/a (1.) l. ő.e. 33-34. p. 1945. május 8.

A rendőrség államosítását és pontosan körülhatárolt jogosultságokkal felruházott, osztályokra tagolt vármegyei szervezetének kiépítését felhasználták arra is, hogy visszavonják „azokat a párttagokat, akik tevékenységükkel kompromittálták a pártot”. Helyükre azonban ugyanúgy párttagokat kívántak küldeni, pozícióik megőrzése érdekében. Természetesen az újonnan kinevezettek között is akadtak olyanok, akik korrupttá váltak.¹¹⁸³

Herpai Sándor is erélyes kézzel látott hozzá feladatához. Egy hónap elteltével addigi tevékenységéről személyesen számolt be a megyei lap hasábjain: „*Április 1-jén kezdtem meg Szolnok vármegyében a rendőrség teljes átszervezését. Komoly szakszempontról is teljesen megbízható demokratikus szellemű, az önkormányzatok legteljesebb bizalmát élvező rendőrség felállítására, illetve megszervezésére kaptam utasítást Erdei Ferenc belügyminisztertől, [...] Lesznek vármegyei, városi és járási kapitányságok. [...] a főkapitányságon belül lesz: politikai, bűnügyi, kihágási, igazgatási, rendészeti osztályok egy-egy osztályvezetővel, beosztott nyomozókkal és rendőrlegénységgel. Egy számvevőszéki és egy segédhivatal egészíti ki a megyei rendőrség munkáját. Megyei városok rendőrségét a városi rendőrkapitány vezeti. Tagozata: politikai, bűnügyi és rendészeti osztály, jogvégeztető osztályvezető fogalmazókkal, beosztott nyomozókkal és változó számú rendőrlegénységgel, melyeknek vezetője az őrszemélyzeti előadó lesz. Az adminisztrációt a segédhivatal végzi. A járási rendőrségnek hasonló a tagozódása, azzal a különbséggel, hogy a járási kapitánysághoz, mely mindenütt a járási székhelyen lesz, járási rendőrbiztosok is tartoznak, melyeknek községenként egy-egy járási rendőrbiztos lesz a vezetője. A községek nagyságához mérten rendőrökkel, alárendelve a járási kapitányságnak. A községi rendőrség keretein belül nem lesznek sem bűnügyi, sem kihágási, sem politikai osztályok, így nyomozók sem. Ezt a munkakört a járási kapitányság tölti be. A rendőrség megszervezése a fentiek szerint az egész vármegyében megtörtént. [...] A rendőrtiszteket és tisztviselőket az egyes önkormányzati szervek javaslatára a belügyminiszter nevezi ki. A rendőrség és a nyomozók alkalmazásáról az illetékes önkormányzati szervek meghallgatása után a törvényhatósági bizottság által kiküldött 4 tag dönt a felvételtől. A kinevezések kb. május 15-ére várhatók.*”¹¹⁸⁴

A megyei rendőrkapitányság és a járási kapitányságok vezetőiről és politikai osztály vezetőiről, továbbá a rendőrség állományának párttagság szerinti megoszlásáról egy 1946.

¹¹⁸³ MNL BKML X. 39. Kivonat a központi szervezési osztály határozatából, 1945. június 27.; Polónyi Szűcs Lajos is kijelentette, hogy „tényleg megállapított tény az, hogy vidéken a rendőrök is belekeverednek sötét dolgokba. [...] De itt nem csak a rendőrséget, hanem a pártot is felelőssé kell tennem.” MNL JNSZML 40/a (1.) 3. ö.e. 14-19. p. 1946. év április 28.

¹¹⁸⁴ *Tiszavidék*, 1945. május 8. A rendőrség újjá szervezése; Herpai Sándor május 13-án terjesztette a megalakuló Vármegyei Nemzeti Bizottság elé „azokat, akiket az Igazoló Bizottság döntése előtt kívánnak szolgálatra behívni.” *Tiszavidék*, 1945. május 15. Megalakult a Vármegyei Nemzeti Bizottság – 125 választott tagja lesz a vármegyei törvényhatósági bizottságnak; A szervezet kiépülésének ütemét és konszolidációját mutatja, hogy július 23-án már a „Szolnoki Rendőr Atlétikai Club” is megalakult 81 taggal. *Tiszavidék*, 1945. július 31. Hírek – Megalakult a szolnoki R. A.C.

július 12-én keletkezett kimutatás révén pontos adataink vannak. E szerint az 1210 fős összlétszámból 607 volt kommunista. A 883 fős legénységből 515, míg a 327 fős tiszti állományból 92 volt az MKP tagja. A legmagasabb szinten még inkább elsőprő volt a kommunisták túlsúlya. Kilenc kommunista járási és városi kapitány mellett csak egy, a Jászsági Alsójárási kapitány volt kiskisgazdapárti. A politikai osztály vezetői közül is csak egy volt szociáldemokrata, a Jászsági Felsőjárásban, míg az összes többi a kommunista párthoz tartozott.¹¹⁸⁵ A párttagok vármegyei eloszlása azonban meglehetősen egyenetlen volt, emiatt a Tiszazugban és különösen a Jászságban gyengébb volt az MKP a karhatalmon belül.¹¹⁸⁶ Jól illusztrálja ezt, hogy 1945 novemberében a jászberényi járási kapitányság 150 fős állományából csak 5 vallotta magát kommunistának.¹¹⁸⁷

A rendőrség soraiba természetesen nem lehetett kellően képzett tagokat toborozni a munkásság soraiból, ezért az induláskor még kb. tízszázaléknyi régi közrendőr alkalmazását is fenntartották, akiktől igyekeztek elsajátítani az alapvető rendőri ismereteket.¹¹⁸⁸

A legénység mellett a tisztek képzettsége is komoly kívánnivalót hagyott maga után. Ezt egy másik belső használatra készült jelentésben Polónyi Szűcs Lajos is elismerte: „a szaktudás szempontjából, amennyiben alapos vizsgálatnak és bírálatnak lesznek kitéve, ideértve önmagam is, kifogás alá eshetnek és így fennforog a lehetőség, hogy a szolgálatból

¹¹⁸⁵ A Tiszazugot magába foglaló tiszai alsójárási politikai osztály vezetői állás ekkor üresedésben volt. Az MKP belső használatra szánt, s a kimutatás részét képező káderjellemezései szerint Polónyi Szűcs Lajos „Nyugodt, minden helyzetben magát feltaláló, politikailag demokratikus, pártszempontból feltétlen megbízható.”; Palásthy Gyula „Politikailag megbízható, eltekintve egyéni szerzésekről [sic!], amiért többször támadás érte, máskülönben tekintélynek örvendő, vezetésre alkalmas, szaktudása nagy kiegészítésre szorul, de nehezen fejlődik.”; Dobos Ferenc „Politikailag megbízható, a reakció elleni harcot első feladatának látja, kissé baloldali.” MNL JNSZML X. 40/a. (2) 16. ö.e. 1-2. p. 1946. június 15.

¹¹⁸⁶ „A rendőrség felállításának törvénytervezete sok elvtársat megtéveszt az iskolai végzettséget illetőleg. De még inkább megtéveszti a szocdemeket, akik az írott betűhöz ragaszkodnak, és nem szavaznak velünk, ha nem érettségizett elvtárs a rendőrfogalmazó jelöltünk. A megbízható rendőrség sarkalatos kérdés. Kár hogy ebben a kérdésben nem kaptunk bizalmas utasítást. Mi ugyan itt Jászapátin tudunk olvasni és megértettük, hogy képzés hiányában egy év múlva vizsgát tehet az illető. De már kiharcolni és keresztülvinni az ilyesmit nehezebb, mint megérteni. Alul is maradtunk a küzdelemben és rendőrségi névsorunk nem valami jó.” MNL JNSZML X. 40/a (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.; Egy évvel később Jászberényből jelentették, hogy „Általában az egész jászsági felső járásban a rendőrségi vonalon hibák vannak, a rendőrbiztosok és a legénység több helyen nem párttag, és pártellenes felfogásúak.” Jászdózsán „A rendőrség Kiskisgazdapártnak kedvez.” Alattyánon „Teljes züllés van. A rendőrség szintén a kommunistákat vette üldözőbe. Kiskisgazdapárt tagok terrorisztikus cselekedeteket hajtanak végre, megverték a kommunista párttitkárt, a helyiség ablakait beverték és a rendőrség nem ad védelmet a kommunistáknak.” Jásztelken „A rendőrségen kommunistákat és gyerekeket vernek.” MNL JNSZML X. 40/a (1.) 4. ö.e. 16-19. p. 1946. április 18.; 1946 őszén Tiszaföldváról jelentették, hogy „Általában a rendőrségi helyzet romlott, a rendőrbiztosok korrumpálódtak. 4-5 helyen kellett a rendbiztost sürgősen leváltani. A Kiskisgazdák megveszik őket.” MNL JNSZML X. 40/a (1.) 4. ö.e. 32-38. p. 1946. szeptember 7.; A Tiszai Alsójárással kapcsolatban szintén 1946 őszén írták, hogy „Az, hogy a rendőrségnél az átszervezés javulást hoz reménytelen, mert a tehetetlen kom. kapitányság vezető helyébe egy aktív kiskisgazda került, akitől semmi támogatás nem várhatunk.” MNL JNSZML X. 40/a (1.) 9. ö.e. 31-35. p. 1946. október 30.

¹¹⁸⁷ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 13. p.

¹¹⁸⁸ Sokat tanultak az internálótáborokba összegyűjtött csendőröktől is, miközben őrizték őket és beszédbe elegyedtek velük. Egy későbbi rendőrszázados visszaemlékezése szerint: „A csendőrök fitogtatásból oktattak bennünket a táborban. [...] Az internálótábor a papírgyárban volt, később Egerbaktára vitték el őket, kb. 150 fő, vagy többen.” MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Hargitai Iván visszaemlékezése

elbocsáthatókká válnak, illetve eltávolíthatók.”¹¹⁸⁹

Az MKP ideiglenes, majd hivatásos karhatalmon belüli dominanciája és a több helyen jelentkező korrupciós ügyek, túlkapások, továbbá a tisztek és a legénység szakértelmének hiánya következtében a rendőrség körül heves politikai csatározás alakult ki, mely vármegyei szinten szokatlanul éles és nyílt konfrontációhoz vezetett a pártok vezetői között.¹¹⁹⁰ A megyei újság is címlapon számolt be a rendkívüli eseményről, mely a megyei törvényhatósági bizottság megalakulásának ünnepi pillanatát beárnyékolta. A megyeházán, „*az impozánsnak ígérkező alakuló közgyűlést azonban sajnálatos incidens zavarta meg. A közgyűlés előtti napon tartott pártközi értekezleten a kommunista párt az alispáni állás betöltésének napirendről való levételét ajánlotta. Az alispáni szék jelöltje a szociáldemokrata párt tagja, s ebben a kérdésben teljes megegyezés jött létre a két munkáspárt között. A független kiscgazda párt azonban kapcsolatot keresett az alispáni állás és a vármegyei rendőrségi állások betöltése között, s azt kívánta, hogy ha az alispáni állást nem töltik be, a rendőrség ügyét is vegyék le a napirendről. A többi párt [...] ragaszkodott ahhoz, hogy a törvényhatóság már ezen az ülésen tegye meg ajánlatát, amelynek alapján a belügyminiszter kinevezi a vármegyei rendőrség vezetőit. A kiscgazdapárt merevségén a tárgyalások megghiúsultak s a párt távolmaradt az alakuló közgyűlésről. [...] A teremben megjelenő főispán egy papírlapról nyilatkozatot olvasott fel, kijelentette, hogy [...] a megalakulás nem történhetik meg. [...] távozott a teremből. Az elnöklést a Nemzeti Bizottság alelnöke vette át [...] egyhangúlag elhatározta a közgyűlés, hogy a rendőrségi vezető állások betöltésére ajánlatot tesz a belügyminiszternek.*”¹¹⁹¹

A munkáspárti cikkíró az FKGP merevségét hangoztatta, ugyanakkor kétségtelen, hogy az MKP és szövetségesei még merevebben ragaszkodtak saját rendőrségre kiszemelt jelöltjeikhez, amit bizonyít, hogy a kiscgazdák távollétében is kierőszakolták a személyi listájuk elfogadását. A kommunisták hajthatatlanságát támasztja alá az események további menete is, hiszen egy újabb pártközi egyeztetést követően, két nap múltával ismét összeültek a pártok képviselői, de ezúttal már Baráth Endre főispán elnöklete alatt, és az FKGP tagjaival is kiegészülve. Ekkor már teljes létszámban, újból megszavazták az MKP jelöltjeit a vármegye rendőrségébe.¹¹⁹² Azaz végül a kiscgazdapártiak engedték el arányosítási

¹¹⁸⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (2) 16. ö.e. 3-4. p. 1946. június 19.

¹¹⁹⁰ A kiképzés hiányosságaira utal az a sajnálatos, fegyvertisztogatás közben bekövetkezett baleset is, mellyel 1945 júliusában egy rendőr a társa halálát okozta. *Tiszavidék*, 1945. július 17. Tragikus baleset

¹¹⁹¹ *Tiszavidék*, 1945. június 19. A törvényhatósági bizottság megalakulása

¹¹⁹² „Baráth Endre főispán is arra kérte a megjelenteket, hogy a megbékélés szellemében vállvetve dolgozzanak.” Megválasztották a különböző bizottságokat is. A rendőrtoborzó bizottságnak koalíciós alapon jelölték ki a tagjait: Balajti János (SZDP), Csepesz István (MKP), Bodnár Károly (FKGP), Papp György (NPP). A vármegyei igazoló választmánynak viszont már nem lett kiscgazda tagja: Fodor János, dr. Csik Péter (MKP), Gy. Juhász János, Kovács Endre (NPP), Veres József (SZDP), Ragó Antal, Bakó Kálmán (Szakszervezet; valójában MKP),

követelésüket a pártközi béke helyreállítása érdekében.¹¹⁹³

A pozíciók megszerzése azonban önmagában még nem jelentett garanciát a jó működésre. Egy belső pártiratból úgy tűnik, hogy a vármegyei főkapitány többre becsülte a hozzá hasonlóan értelmiségi rendőrök szakértelmét, mint a tanulatlan munkásokból lett karhatalmisták párthűségét. Kisújszállásiként idegenül is mozgott a szolnokiak között, akik eleve bizalmatlanok voltak vele szemben. Emiatt a politikai osztály vezetőjével sem tudott bizalmas munkakapcsolatot kialakítani. Polónyi Szűcs Lajos 1946 februárjában, a párt megyei bizottsági értekezletén Herpairól részletes bűnlajstromot mondott fel: *„megkülönböztetett bánásmódban részesíti az értelmiségi rendőrtiszteket hibáikat elnézi, míg a kommunistákkal szemben csekélyebb jelentőségű esetekben is kemény felelősségre vonást alkalmaz. A politikai osztály nem kap kiutazásaihoz benzint, így fontos és határidős dolgok nem készülnek el idejében, ezáltal a munkásság soraiból származó rendőrtisztek kedvezőtlen színben tűnnek fel. Ezzel szemben Herpai főkapitány saját céljaira mindig igénybe vesz rendőrségi autót. A rendőrségi konyha rosszul működött, [...] Általában ha élelmiszer mennyiségek állnak rendelkezésre, akkor a konyhát a megyei kapitányság átveszi, ha ellenben az ellátás körül zavarok vannak, úgy visszaadja a városi kapitányságnak, hogy az viselje a kellemetlen következményeket.”* De ami igazán súlyos konfliktusforrássá vált kettejük között, hogy Polónyi a főkapitánnyal ugyan *„iparkodott a jó viszonyt tartani, azonban a fontosabb politikai dolgokban utasításaihoz híven a főkapitányt sem avatta be a dolgokba, [sic!] ezt Herpai főkapitány sérelmesnek találta. Az orosz parancsnoksággal több ízben négyszemközt tárgyalt Polónyi őrnagy és bár az oroszok csak négyszemközt akartak nyilatkozni, Herpai tárgyalás közben is többször bejött az irodába. Az oroszok távozása után pedig Polónyit kikérdezni igyekezett és mivel ez nem sikerült haragosan távozott. Legutóbb felajánlotta, hogy átjön a politikai osztályra segíteni, úgy látszik bizonyos vonatkozású dolgok érdeklik. [...] Az internáló tábor gazdasági ügyeit is a politikai osztálynak adta át Herpai, hogy az osztály munkáját ezzel is túlterhelje. A politikai rendőrség hat fő helyett három fővel dolgozik. Ez túl kevés ilyen hatalmas munka elvégzésére. [...] A rendőrségi létszámcsökkentésnél Herpai a*

Kiss Béla (PDP) *Tiszavidék*, 1945. június 26. A demokratikus pártok zavartalan együttműködése a törvényhatósági bizottság ülésén

¹¹⁹³ A helyi eseményekkel párhuzamosan országosan is konfrontáció tört ki a két párt között. A kispapok főispánok rendőrség feletti ellenőrzési jogát is kíváncsian tartották volna, a kommunisták azonban ez elől is elzárkóztak. A karhatalom körüli országos politikai harc vezetett Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter 1945. júliusi lemondásához is, aki előbb a rendőrkapitányságokat ellenőrző repülő-bizottságokat állított volna fel, majd javaslata elutasítása után egy olyan igazságügyi tárca alá tartozó rendőrség szervezését kívánta, mely a népügyészeti vádemelésekhez szükséges nyomozásokat folytatta volna le. Utóbbi rendelettervezetét az Ideiglenes Nemzeti Kormány hosszú vita után elfogadta ugyan, ám az MKP és az SZDP velük együttműködő balszárnya meg tudta akadályozni a rendelet megjelentetését és életbe lépését. Valentiny ezért lemondott miniszterségéről, s utóda a baloldali szociáldemokrata Ries István lett. PALASIK M. 2000a. 66-69. p. és PALASIK M. 2000b. 45. p.; Az MKP Valentiny lemondásáért cserébe felmentette belügyi államtitkárát, Zöld Sándort, akit sokan felelőssé tettek a rendőrségi túlkapásokért. VIDA I. 1971. 937. p.

*kommunistákat nem védte, sőt azzal, hogy használhatatlanok támadólag lépett fel ellenük és velük szemben a legnagyobb szigort alkalmazta. Párnapon Herpai Veres Péterről beszélt, annak érdemeit méltatta, az M.K.P. munkájáról szinte kicsinylőleg nyilatkozott.” Mindezek zárásaként még azzal is megvádolta a vármegyei főkapitányt, hogy egy nővel régebb óta viszonyt folytat, ráadásul mindezt a hivatali helyiségben teszi.*¹¹⁹⁴

Egy héttel később Zsemlye Ferenc polgármester is panaszkodott arra, hogy „*a rendőrség nem tartja a várossal a kapcsolatot, Karhatalmi szempontból sem támogatja a várost. A rendőrség hatásköri túllépést lát abban, ha a rendőrségnek városi intézkedést kell végrehajtani. Pl. a rendőrség semmit sem törődik a köztisztasággal. A hídmentési munkálatokhoz a polgármester nevében, de engedélye nélkül fogdosták össze a járókelőket.*”¹¹⁹⁵

Herpai tehát a politikai osztályon, a városi rendőrkapitányságon és Polónyi kapcsolatrendszerén saját pártja vármegyei vezetőségén belül is komoly ellenségeket szerzett magának. Azok körében, akik kevésbé képzetten, de magukat korábbi sérelmeik miatt radikális politizálásra is feljogosítva érezve láttak volna hozzá a rendteremtéshez, az értelmiségi Herpai szakszerűsége és pártközi békére törekvő attitűdje, illetve kommunista párttagsága ellenére is a mérsékeltbb népi irányzathoz húzó politikai beállítottsága egyértelműen ellenszenvenessé vált.

A parasztpárti Somodi István úgy emlékezett Herpaira, hogy „*Derék szelíd fiú volt,*” akinek „*Semmiféle gazemberség nem fűződik a nevéhez. [...] Egy két gazember [Jász-Nagykun-]Szolnok vármegyében is volt, de azokról mindenki tudta, hogy azok közönséges terrorista tolvajok és egyebek.*” Herpai évtizedekkel később, sok-sok meghurcoltatás után úgy nyilatkozott neki, hogy az a társaság, amelyik az ő keze alatt dolgozott a rendőrségen, az „*egy iszonyú társaság volt [sic!]*”. Somodi erősen sarkított kommentárja szerint „*Herpai egy angyal volt ehhez a bandához viszonyítva.*” A túlkapásokat viszont ő sem tudta visszafogni, „*mert ezekkel az emberekkel nem lehetett bírni [sic!]. [...] Herpai keserűen emlegette ezt a társaságot, amelyik minden hatalmat maga alá kapart és élvezte a hatalmat.*”¹¹⁹⁶

A belső feszültségek ellenére a vármegyei rendőrkapitányság 1945. szeptember 3-án még „pompás”-nak szánt seregszemlét tartott a 6 hetes rendőrbiztosi tanfolyam végeztével. A főtéren tartott ünnepélyen „*dr. Páskán Ferenc vezérőrnagy, a vidéki rendőrfőkapitányság*

¹¹⁹⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1) 4. ö.e. 5-7. p. 1946. február 15.

¹¹⁹⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1) 4. ö.e. 8-10. p. 1946. február 23.

¹¹⁹⁶ Somodi véleményét befolyásolhatta, hogy mindketten részt vettek az 1956-os forradalomban és emiatt egyaránt mellőzöttekké váltak, s eközben összebarátkoztak. Megjegyezte ugyanakkor, hogy neki személy szerint nem volt konfliktusa a rendőrség szolnoki vezetőivel. Dobos Ferencről közölte, hogy „*Volt szerencsém hozzá. Normális munkásember volt. Nem volt rossz híre neki. Megjelenésében is barátságos.*” Ugyanakkor szerinte a Polónyiaknak a „*köznép körében is rossz híre volt*” és Herpai is „*nagyon pejoratív és elkeseredett*” véleményét fogalmazott meg velük kapcsolatban. Az ellenszenv tehát kölcsönös volt. MNL JNSZML XIV. 20.

helyettese, Baráth Endre főispán, Polónyi Szűcs András városi tanácsnok és Herpai Sándor rendőr alezredes, a vármegyei rendőrség vezetője mondott beszédet. [...] Erdei Ferenc belügyminiszter autódefekt miatt nem vehetett részt a rendőrnapon. Délután érkezett a városba, s részt vett az ipartestületben tartott banketten.” A megyei lap tudósítója némi elfogultsággal méltatta a főkapitány elmúlt fél éves munkásságát. „A vármegyei rendőrség példás megszervezése Herpai Sándor érdeme. Nagy és eredményes munkát végzett. A legteljesebb elismerést és dicséretet érdemli.”¹¹⁹⁷

A rendőrség működése azonban, különösen a hatalommal való visszaélés, a korrupció és az internálások megkérdőjelezhető gyakorlata miatt számos panaszra adott okot, és emiatt a karhatalom is állandó politikai támadásoknak volt kitéve. A visszasságok és túlkapások, illetve az MKP dominanciája továbbra is hullámokat vetett a közéletben, vizsgálatok indultak, melyeket olykor leváltások is követtek (például Dévaványán). Az állomány képzetlenségét és több helyen is jelentkező korrupcióját azonban nem lehetett teljesen felszámolni, a paritásos elv érvényesítése elől pedig az MKP zárkózott el.

Mivel a rendőrség képzetlensége is támadási felületet jelentett, ezért a szervezeti keretek kiépítését az állomány kiképzése követte. 1945 nyarán a politikai és szakmai képzettség javítása érdekében hathetes tanfolyamot szerveztek Szolnokon a rendbiztosok (későbbi rendőrőrsek parancsnokai) részére, miután a szolgálati helyeken is megindultak a továbbképzések.¹¹⁹⁸

1945 őszén a hiperinfláció kibontakozásának hatására a feketézés és egyéb hozzá kapcsolódó gazdasági bűncselekmények is mind súlyosabb problémát okoztak, ezért külön gazdasági rendőrséget szerveztek meg, mely november 1-jén kezdte meg működését.¹¹⁹⁹

Mindezekkel párhuzamosan az 1945-ös választási kampányban is központi témává vált a rendőrség működése, mellyel kapcsolatban a vidéki kapitányok vezetői értekezletén 1945. szeptember 21-én maga Erdei Ferenc is „*elismerte, hogy a rendőrség szervezetében komoly hibák valóban vannak.*” Részben ezek orvoslására és az internálásokkal kapcsolatos panaszok tompítására ismertették azt a végrehajtási rendeletet, amely szerint szeptember 16. után a rendőrség már nem internálhatott senkit. „*A népellenes bűnösöket, akik ellen határozott, komoly vád van, a rendőrhatalóságok azonnal adják át az illetékes népjárműveseknek.*”¹²⁰⁰

A politikai támadások végül Herpait is elérték. A választási kampányban a kisgazdák a

¹¹⁹⁷ *Tiszavidék*, 1945. szeptember 11. A demokratikus rendőrség pompás seregszemléje volt a rendőrnapi

¹¹⁹⁸ Uo.; „*Az előadók a rendőrség állományába bekerült jogi képzettségű – többségükben a régi rendőrség tagjai – voltak.*” KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 9. p.

¹¹⁹⁹ *Tiszavidék*, 1945. november 18. Megkezdte működését a gazdasági rendőrség

¹²⁰⁰ *Kis Újság*, 1945. szeptember 23. A belügyminiszter választási utasításai a rendőrségnek

Kis Újság hasábjain épp öt állították célkeresztbe, előbb a kisújszállási malom körül vélt szabálytalanságokra, majd a karhatalom működésében korábban tapasztalt visszaessékok hivatkozva.¹²⁰¹ A lap helyszíni tudósítója, Futó Dezső, előbb Herpait vádolta meg rövid ideig tartó ideiglenes polgármesterségével kapcsolatban azzal, hogy a kisújszállási Vay-malmot – melynek tulajdonosa elmenekült, majd hazatérve megszökött letartóztatásából – nem a város, hanem egy bizonyos párt részére foglaltatta le. Bizonyítékok nélkül ugyan, de panamát kiáltott a Szűcs Elek vezette Munkásszövetségnek kiutalt és Budapestre szállított liszt elszámolása körül is, ezzel kiszélesítve a gyanúba kevert kommunista vezetők körét, mindjárt kettő ellen is vizsgálatot követelve.¹²⁰² A cikk hatására valóban belügyminisztériumi vizsgálatot rendeltek el.¹²⁰³

A támadás folytatódott egy héttel később, amikor Herpait nyilas múlttal, sikkasztással, okirathamisítással, bűnpártolással és hamis tanúzásra rábírással vádolta meg Radnóthy-Reisinger András, régi szociáldemokrata, 1944 őszétől törökszentmiklósi, majd 1945 tavasztól szolnoki városi és járási rendőrkapitány, aki a cikk írásakor már letartóztatásban volt. Ezen ügy hátterében rablógyilkosságok, testi sértések és lopás bűncselekményei álltak, melyeket Törökszentmiklóson követett el egy állítólag nyilasokból megalakult kommunista csoport. Az eset pikantériáját az adta, hogy épp a feljelentő Radnóthy-Reisinger volt az, aki a frontátvonulás idején átvette a törökszentmiklósi polgárőrség parancsnokságát és az

¹²⁰¹ *Tiszavidék*, 1945. szeptember 27. Szolnok is bekerült a Kis Újság rágalomhadjáratába. A vádlott megtámadta leleplezőjét, Herpai Sándor főkapitányt

¹²⁰² *Kis Újság*, 1945. szeptember 16. Zsebbel a malmok felé. Éjféli tüntetések ablakverésekkel Kisújszálláson, a „rettegések városában”

¹²⁰³ *Kis Újság*, 1945. szeptember 20. Megindult a szigorú vizsgálat a kisújszállási malomügyekben. Éjféli tüntetések ablakverésekkel Kisújszálláson, a „rettegések városában”; A kisújszállási Munkások Beszerző és Értékesítő Szövetkezetét 1945. március 1-jén alapították. Tagjai többsége kubikos és földműves volt, akik részjegyek jegyzésével segítették az indulást. Maga a szövetkezet nem csak élelmiszerrel, hanem mindenféle áruval, többek között tüzelővel is kereskedett. Az adott körülmények között igen hasznos tevékenységet tudtak kifejtetni a város közössége érdekében, például a tatabányai bányászokkal folytattak olyan közvetlen árucserét, melyben lisztet adtak szénért, de nagyon sok nehézséggel is meg kellett birkóznuk. „Előfordult olyasmi, hogy megrendelte a szövetkezet a 3 vagon szenet, és akkor, amikor az megérkezett, derült ki, hogy az csak 1 vagon. S a keresés után legtöbb esetben az történt, hogy az áru az úton elveszett. Akkor még a rendőrség, ha feljelentettük is őket, nem foglalkoztak ilyen kérdésekkel, vagy egyszerűen nem tudtak az árunak a nyomára akadni. Ennek még olyan következménye is volt, hogy a szövetkezeti tagok gyanakvással éltek az igazgatóság felé, hogy hogy lehet az, hogy az áru elvesz?” Ahogy azonban a kisújszállásiak által rendelt szénszállítmány három vagonjából kettő „elveszett” útközben, ugyanúgy ők is lefoglaltak két vagon ablaküveg szállítmányt a Kisújszállási állomáson. Herpai Sándor, akkor még polgármesterként és a helyi kommunista párt vezetői közösen döntöttek úgy, hogy törvénytelen módon visszatartanak a vasútállomásukon egy szállítmányt, és stráfkocsikra rakodják az összes árut az állomásfőnök tiltakozása ellenére. Utóbbit Bakó Kálmán fenyegette meg azzal, hogy „népellenes”, amiért „csak a papírformához ragaszkodik”, ahelyett, hogy a helyi emberek érdekeit nézné. Végül elismervényt adtak át arról, hogy az állomásfőnök akarata ellenére vették el az üveget, amit beszállítottak a városháza pincéjébe, majd felkérték a szakembereket, hogy előbb az iskolák, majd a magánházak üvegezését azonnal kezdjék meg, így állítva kész tények elé az üveget később felkutató hatóságokat, egyúttal a gyerekeket használva felvédekezésésként a szükségletük igazolásához. Végül az eset kivizsgálásakor a felsőbb hatóságok elfogadták érveiket, de egyúttal az üveg árának kifizetésére is kötelezték a várost. Ez meg is történt, ami akkor már nyilvánvalóan azért is mehetett könnyebben, mivel a pengő időközben érdemben veszíthetett az értékéből, tekintettel arra, hogy a törvénytársítás és annak kivizsgálása között annyi idő telt el, hogy az elkövetők addigra „már egészen elfelejtették” az esetet. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

agyonvert, vagy félholtra vert személyeket előbb letartóztatta, majd sorra átadta az általa gyilkosságokkal megvádolt csoportnak. Utólag úgy állította be, mint hogyha maga akart volna véget vetni a törvénytelenéseknek, de ebben Herpai megakadályozta azzal, hogy tavasszal (!) leváltotta őt a polgárőrség parancsnokságáról és szolnoki kapitánnyá nevezte ki. Ezután kezdett nyomozásba Herpai ellen és derítette ki állítólagos nyilas múltját, egykori MOVE tagságát Szálasi idején, sváb származását és vélelmezett kisújszállási korrupciós ügyeit... Amikor „*Radnóthy már sokáig alkalmatlankodott, akkor Herpai letartóztatta.*” A rabosított rendőrkapitány erősen sántító, de kétségtelenül szaftos monológját kritika nélkül átvevő Kis Újság azt is szó szerint közölte, hogy „*Herpai Sándor rémületes terror alatt tartja az egész Szolnok vármegyét, [...] de senki sem mer ellene fellépni, mert mindenki fél tőle.*”¹²⁰⁴

Természetesen a kisújszállási és minden belső konfliktus ellenére a vármegyei kommunisták is igyekeztek háritani a Herpaival szemben lebegtetett vádakát, hiszen mindez a választási kampányt is befolyásolta. A Tiszavidék értelemszerűen reakciónak bélyegezte a Kis Újság cikkét, de ennél érdekesebb a cáfolat, amit közöltek. „*Herpai Sándor sose volt állítólag sváb származású, nyilas és MOVE tag. Ellenkezőleg: a Győrffy-kollégium köréhez tartozott, a baloldali mozgalmak közismert kisújszállási harcosa. Olyan aljasságok még cáfolatra sem érdemesek, hogy ő nyilas volt még Szálasi uralomra jutása után is, hiszen mindenki tudja, hogy Szálasi október 15-én jutott uralomra, míg Kisújszállás október 8-án szabadult fel, s a végig a városban maradt Herpai Sándor akkor már az újjáépítés munkáját végezte s nemsokára a város polgármestere lett.*” Azt a rendkívül magas labdát is lecsapták, hogy a törökszentmiklósi atrocitások idején, 1945. február-márciusban Herpai még nem rendőrfőkapitány, hanem kisújszállási polgármester volt. Tehát épp a feljelentő, Radnóthy-Reisingert terhelte felelősség a polgárőrség törökszentmiklósi parancsnokaként az ottani esetekért, amelyet később Herpai vizsgáltatott ki, s ennek eredményeként tartóztatta le a Kis Újság adatközlőjét. A kisújszállási malomüggyel kapcsolatban pedig arra hivatkoztak, hogy az ideiglenes városvezetés volt az, mely megmentette a város több száz vagon terménykészletét és állatait. Herpai ennek köszönhetően az „*első volt, aki a város készletéből az éhhalál előtt álló Budapest megmentésére sietett. Az elhullott állatok bőrét feldolgoztatta, a városházán cipézműhelyt állított fel s a munkásságnak 4000 pár cipőt osztott ki. Biztosította a város tüzelőanyag ellátását, 18 vagon élelmiszert küldött a salgótarjáni bányászoknak.*” Főkapitányi működéséről kijelentették, hogy „*páratlan nehézségek között megszervezte a vármegyei rendőrséget, leváltotta a meg nem felelő rendőröket, letörte a »kiskirályokat«, a közbiztonság megjavult az egész vármegyében. [...] Nem tartja »terror alatt a*

¹²⁰⁴ Kis Újság, 1945. szeptember 16. „Feljelentést teszek Herpai volt nyilas néptanító, jelenlegi rendőrfőkapitány ellen...” Szolnokmegyei nyilas terror – 1945-ben

vármegyét». ”¹²⁰⁵

Ezzel azonban nem zárták le a történeteket. Október 7-én újabb cikket közöltek kifejezetten a törökszentmiklósi ügy háttéréről. Ismételten cáfolták a Herpai múltjával kapcsolatos téves állításokat, továbbá újra felhívták olvasóik figyelmét arra, hogy Törökszentmiklóson Radnóthy-Reisinger András volt a polgárőrség parancsnoka, „*aki ebben a minőségben tényleg kiskirályosdit játszott. Most azonban jónak látta a hivatali működése alatt történt és állítása szerint is rémségeket Herpai Sándor számlájára írni.*” Majd maguk kezdték el hosszasan sorolni a Radnóthy-Reisinger nevéhez köthető visszaeséseket, mint például, hogy „*Szakács József budapesti lakostól 4 lovat, 2 kocsit, 53000 pengőt és a kocsin lévő tárgyakat elkobozta, ezen túlmenően Szakács József maga is eltűnt. Az elkobzott tárgyak hova fordulása homályos, Szakács holléte ma is ismeretlen.*” De ugyanígy közzétették, hogy kitől milyen értékeket foglalt le, ahogy azt is, hogy a lakásán tartott házkutatás alkalmával mi mindent találtak.¹²⁰⁶

A fentiekkel egyidőben a kisújszállási városházán is téma volt mind a Herpai, mind a Szűcs elleni sajtótámadás. Már az első cikk után két nappal, szeptember 18-án rendkívüli közgyűlést tartottak a városból Budapestre kiemelt Dr. Vajda Béla miniszteri osztálytanácsos, miniszteri biztos, és a Nemzeti Bizottság képviselőinek jelenlétében. Az ülés összehívását maga a Belügyminiszter kérte, hogy adalékokkal szolgáljanak a Herpai ellen indított vizsgálat lefolytatásához politikai múltjáról, tanítói és leventeoktatói tevékenységéről, továbbá volt polgárőrség parancsnoki és ideiglenes polgármesteri működéséről.

A Nemzeti Bizottság tagjai nyilatkoztak elsőként, s kijelentették, hogy Herpait, „*mint demokratikus szellemű tanítót*” ismerték, aki ugyan nem volt tagja az SZDP-nek, de az elmúlt rendszerrel láthatóan nem értett egyet, népi írók műveit is tartalmazó népkönyvtárat állított fel a szegény embereknek, s a baloldaliakat nem árulta be a háború alatt, sőt, megszervezte az internáltak családtagjainak támogatását, és segítette hazajutásukat is, majd informálta az ismert baloldaliakat a front közeledtekor, hogy rejtőzzenek el az újabb internálás elől. A leventeoktatói munkájáról egykori tanítványainak három édesapja nyilatkozott rendkívül elismerően, mondván, hogy baloldali szellemben nevelte a rábízottakat és segítette tanulmányi előmenetelüket. Ezután a polgárőrparancsnokként, majd polgármesterként végzett tevékenységéről adtak tájékoztatást, mégpedig részletezve azt a tény, hogy „*becsülettel*

¹²⁰⁵ *Tiszavidék*, 1945. szeptember 27. Szolnok is bekerült a Kis Újság rágalomhadjáratába. A vádlott megtámadta leleplezőjét, Herpai Sándor főkapitányt

¹²⁰⁶ „*Herpai Sándor vármegyei rendőrfőkapitány a tudomására jutott bűntények és hivatali visszaélések után Radnóthy ellen a legszigorúbb vizsgálatot rendelte el és a bizonyítékok beszerzése után Radnóthyt átadta az igazságszolgáltatásnak. Ugyanakkor Radnóthy bűntársait azonnal felfüggesztette állásukból.*” *Tiszavidék*, 1945. október 7. Radnóthy-Reisinger András úr vádol; A Budapesti Országos Büntetőintézet rabtörzskönyvei szerint „Radnóti [sic!] (Reisinger) András” kunhegyesi géptechnikus 1949 és 1951 között árdrágítás címén töltötte börtönbüntetését. BFL VII. 101. d. – rab. VI – 5467 és 6593

szolgált a Kisújszállás városát.” A polgárőrséget nemcsak megszervezte, de „amikor látta, hogy nem mennek jól a dolgok, egész tekintélyének latba vetésével volt bátorsága ahhoz, hogy átszervezze ezt. [...] ha nem lett volna olyan erős kezű, mint amilyen volt, akkor könnyen olyan »rettegés városa« lett volna Kisújszállás is, mint Dévaványa. [sic!] [...] mindent elkövetett abban az irányban, hogy a polgárőrség tagjai önfegyelmezettek legyenek.” Emellett mindig „a legnagyobb szigorúsággal őrködött a város anyagi ügyének megvédése felett.” A szegényparaszti származású küldöttek természetesen méltatták azt is, hogy „habozás nélkül cselekedett”, és az elmenekült gazdák terménykészletéből és állatállományából biztosította a helyben maradt lakosság közellátását és a közmunkások munkadíjának kifizetését „ami akkor mérhetetlen segítséget jelentett a legszegényebb lakosság számára.” Érdemeinek elismerését a közgyűlés és a Nemzeti Bizottság egyhangú közfelkiáltással fogadta el.¹²⁰⁷

Az 1945. szeptember 29-én tartott rendes közgyűlésen napirend előtt Szűcs Elek szólalt fel, megemlékezve a Kis Újságban őt ért támadásról. Bejelentette, hogy helyreigazítást kért a laptól, egyúttal a legszigorúbb vizsgálat lefolytatását mind önmaga, mind a cikkben szereplő személyek ellen. „A vizsgálat részletes adatait természetesen nem ismeri, azonban annyit már közöltek vele, hogy a vizsgálat sem hozott olyan eredményt, amely akár az ő személyét, akár a város elöljáróságát a legkisebb mértékben is kompromittálná. [...] a szóban forgó hírlapi közlemények pusztán alaptalan rágalmazások voltak.” Különösen sértőnek érezte azt támadást, mely a búzának a Munkásszövetkezet részére történt felhasználását kifogásolta. Egyrészt nem 50-60, hanem 7 vagon búzát használt fel, másrészt nem haszonszerzés céljából, hanem „a város elsőrendű közszükségletét képező ipari cikkek felvásárlására”. A vádak alaptalansága ellenére bizalmi szavazást kért maga ellen, melyen egyhangúlag megszavazták, hogy folytassa polgármesterségét.¹²⁰⁸

A Tiszavidék a kisújszállási kommunisták elleni sajtóhadjáratot egyértelműen a kisgazdapárt számlájára írta válaszcikkeiben. „A választási küzdelem országszerte fokozódik [...] A reakció egyes lapok hasábjain a purifikátor jelmezében jelentkezik: – állítólagos »leleplezések« örve alatt rágalomhadjáratot és embervadászatot indít a demokrácia

¹²⁰⁷ Bakó Kálmán 4-5 éve ismerte Herpait, azaz a negyvenes évek elejétől, tehát a harmincas évekbeli tevékenységéről nem tudott semmit. Elmesélt viszont egy epizódot Herpai jellemességéről. Amikor ideiglenes polgármesterként ebédjét fogyasztotta, egy idős asszony tért be hozzá és panaszkodott, hogy aznap még semmit sem evett. Herpai erre „ebédjének felét megosztotta a munkásasszonnyal.” MNL JNSZML V. 271. 246/1945; Herpait 1950-ben letartóztatták és demokráciaellenes tevékenység vádjával internálták. Az akkor felvett vallomásaiban előadta, hogy 1934 és 1937 között Szabadszálláson volt levente sportoktató, s az 1935-ös választás idején a helyi MÉP szervezet választási irodáján dolgozott. Ő maga nem volt MÉP tag, de nagybátyja a MÉP szabadszállási titkára volt. Internálásában közrejátszhatott még kispolgári származása, továbbá az, hogy egy alkalommal előadott a budapesti Nemzeti Munkaközpontban, emellett a rendőroktatás megszervezésekor régi csendőrtiszteket is bevont az oktatótörzsbe. Az alapvető indok azonban az lehetett, hogy Rajk köréhez tartozott. ÁBTL 2.1. VII/47. Herpai Sándor vizsgálati dossziéja V-002

¹²⁰⁸ MNL JNSZML V. 271. 248/1945

felelősségteljes, fontos posztjain álló emberek ellen, [...] Ebbe a hadjáratba sorolandó a Kis Újság szombati cikke Herpai Sándorról, a vármegyei rendőrség főkapitányáról.” – írták, majd második cikküket azzal zárták, hogy *„Úgy látszik, a Kis Újságnak fáj, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Független kisgazdapárti főispán mellett nem hasonló pártállású vármegyei rendőrfőkapitány fogja biztosítani a választások tisztaságát. Mindenesetre [...] készséggel rendelkezésére bocsájta hasábjait a szemenszedett és szemérmetlen hazugságoknak.”*¹²⁰⁹ A főispán felemlegetése nem volt véletlen. Ahogy az FKGP a kommunista rendőrfőkapitányt, úgy az MKP a kisgazda főispán elmozdítását tűzte ki célul. Ennek részleteit a választásról szóló fejezetben közöljük.

Eközben 1945 októberében Herpai igyekezett eloszlatni a rendőrséggel szembeni bizalmatlanságot, bemutatva a rendőrség választási előkészületeit.¹²¹⁰ 1946 első negyedében mégis leváltották és helyettesítésével Polónyi Szűcs Lajost bízták meg, aki emellett a politikai nyomozó osztályt is tovább vezette. Herpai ezután augusztusig Nyíregyháza rendőrfőkapitánya volt, majd a rendőrképzés megszervezésével bízták meg Budapesten. Későbbi karrierje alapján úgy tűnik, hogy elmozdításában nem az őt ért jobboldali politikai támadások, hanem az MKP megyei bizottságának vele szemben táplált bizalmatlansága játszotta a főszerepet. 1950-es internálásának hátterében pedig valószínűleg Rajkhoz és a népiekhez fűződő kapcsolatai állhattak.

Polónyi 1946 októberéig volt megbízott főkapitány, amikor az ő áthelyezését is elrendelték, ami miatt inkább leszerelt.¹²¹¹ A vármegyei rendőrség élén Kraiczi Kálmán rendőr alezredes váltotta. Polónyi leszerelésével kapcsolatban megjegyezte: *„én voltam a főkapitány és saját magam helyettese is. De azután a szociáldemokrata párt, de főleg a kisgazdapárt tevékenykedett, megtámadták az intézkedéseket a parlamentben, aztán szociáldemokrata helyettest hoztak. Intézkedéseink nem voltak hibamentesek, pedig nagyon vigyáztam, sok jogászt alkalmaztam és jókat, pl. Gáti Gyula, aki Miskolcon halt meg 1956-ban, Szász József, vagy Király Tibor egyetemi tanárokat. Én meg kiléptem a rendőrségtől és visszamentem kazánkovácsnak a cukorgyárba.”*¹²¹² Azaz Polónyi elmozdítása egyértelműen túlkapásai, illetve szakszerűtlensége miatt következett be, amiben bizonyára jelentős szerepet játszottak a népbíróági pereket kísérő, illetve a rossz közellátás miatt több helyen előforduló

¹²⁰⁹ *Tiszavidék*, 1945. október 7. Radnóthy-Reisinger András úr vádol

¹²¹⁰ *Tiszavidék*, 1945. október 4. A rendőrség és a pártok vezetői a vármegyei választások tisztaságáért

¹²¹¹ A *Tiszavidék* az alábbi szavakkal méltatta: *„lelkiismeretes és önfeláldozó munkájával értékes szolgáltatokat tett a demokratikus rendőrség megszervezése és fejlesztése terén. Megyeszerte közbiztonságot teremtett és megfékezte az átalakulás idejében történt kilengéseket. [...] távozását mindannyian fájjaljuk.”* *Tiszavidék*, 1946. október 6. Polónyi Lajos rendőrnagy áthelyezése; Polónyit Mátészalkára akarták áthelyezni, de ő nem kívánt Szolnokról elköltözni, ezért leszerelték. Visszakerült a cukorgyárba, ahol hamarosan üzemi párttitkár lett. MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt régi párttagok iratanyaga, Polónyi Szűcs Lajos

¹²¹² MNL JNSZML XXXV. 57. P/9.

tömegmegmozdulások, különös tekintettel a kunmadarasi pogromra, melyek eszkalálódása miatt jogosan érthette kritika. Utóbbiakat disszertációnk későbbi fejezeteiben külön tárgyaljuk.

Tény ugyanakkor, hogy a rendőrséget az MKP eszközként is felhasználta a politikai hatalomért folytatott harcában.¹²¹³ Fentebb már többször is utaltunk arra, hogy a rendőrség az internálásokkal az MKP politikai ellenfeleit is kiiktatni igyekezett a közéletből. Másik módja a közélet alakításának az előzetesen MKP által megszervezett, utólag pedig „spontánnak” mondott tömegtüntetések alkalmazása, melyekhez a rendőrség tétlenségével asszisztált. Ezt a módszert nemcsak a földvisszaperlések során, de egy-egy tisztviselő elmozdításának kieroszakolásához is bevetették. Elsőként épp az 1945-ös választási kampány idején működtek közre a kisgazdapárti Baráth Endre főispán elmozdításában, majd 1946-ban kisebb tisztviselők elleni tüntetések következtek.

A rendőrséget a kommunisták kevésbé látványos módon, a színpalak mögött is felhasználhatták ellenfeleik leszerelésére. Ma már köztudott, hogy az MKP megfigyeltette és lehallgatta riválisait.¹²¹⁴ Különösen érdekes ebből a szempontból azon két visszaemlékezés, melyek egymással egyező módon ugyanazon két személy politikai megsarolásáról tanúskodnak. A szemtanúk visszaemlékezéseit az MSZMP Pártarchívumának munkatársai rögzítették, akik Polónyi Szűcs Lajossal folytatott beszélgetésükhöz az alábbi kiegészítő feljegyzést csatolták: „Guba Mihály FKGP egy. képviselőjelölt 1945 novemberében egy besenyszögi választó gyűlésen szovjet és kommunista ellenes beszédet tartott. A rendőrbiztos gyorsírással vette és megküldte Polónyi et-nak. Ekkor őrizetbe lett véve rövid időre Guba. Tisza József, Polónyi és Ragó et. ekkor rendre nevelték, kezükben tartották a kiszabadulása után is. Vermes [István] a megyei SZDP vezetőség tagja Szenessel együtt követelőzött azon, hogy a rendőrség tagjai koalíciós pártok aránya szerint tevékenykedjenek.”¹²¹⁵

Egy másik, ekkoriban egyszerű rendőrként szolgálatot teljesítő visszaemlékező pedig így tolmácsolta az eseteket: „1947 tavaszán [...] Szenes Gyula [...] ment Dobos Ferenchez [Szolnok és a központi járás politikai osztály vezetőjéhez]. Követelte az arányos pártmegoszlás szerinti rendőri állomány összetételét, – a miniszteri rendelet alapján. Ugyanakkor azonban Guba Mihály FKGP képviselő őrizetbe került egy estére izgatásos esete miatt. Dobos kiegyezett Gubával, annak sötét üzelmei elhallgatása ellenében, hogy a kormány

¹²¹³ Komárom-Esztergom vármegyében a források töredékessége miatt nem volt megállapítható, hogy „a kommunista befolyás alatt álló rendőrség segítségére volt-e a helyi pártszervezeteknek, avagy csakis a pártfunkcionáriusok részéről volt készség a minél gördülékenyebb együttműködésre”, például háborús bűnösök felkutatása és feljelentése terén. WENCZ B. 44-45. p. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében erre több példa is fellelhető volt.

¹²¹⁴ Palasik Mária idézi Péter Gábor 1947 tavaszán írott jelentését, melyben a szervezet vezetője elbüszkélkedik azzal, hogy a politikai rendőrség 80%-a kommunistákból állt, a vezetést kézben tartják és más pártok politikusait személyesen megfigyelve és telefonokat lehallgatva pontosan ismerik szándékaikat, ami felbecsülhetetlen előnyt jelentett az MKP központi vezetőségének. PALASIK M. 2000b. 39-40. p.

¹²¹⁵ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Polónyi Szűcs Lajos visszaemlékezése

és az országgyűlés előtt úgy állítja be a megyei rendőrséget, hogy megfelel a koalíciós rendszernek, a miniszteri rendeletnek. Szenes viszont aranyrejtegetései ügye miatt kénytelen volt elhallgatni, ezzel fékezte meg Dobos.”¹²¹⁶

Bár a 25 évvel később felvett visszaemlékezések a két eset időpontjait nem pontosan adják meg, illetve összemoszák, és a kommunisták részéről fellépő személyek közül is másokat említene, a kisközségek és a szociáldemokraták egy-egy helyi prominensének hatóságilag történő megfélemlítése mégis az MKP politikai eszköztárának egyik különleges elemeként tűnik fel.¹²¹⁷

A nyomozások befolyásolására Karcagról is találni érzékletes példát. Itt 1946-ban a vetőmagkészletek újbirtokosok közötti szabálytalan kiosztása adott munkát a rendőrségnek. Az akkoriban kisközségapárti irányítású Közellátásügyi Minisztérium tett feljelentést a kommunista Belügyminisztériumnál, *„ahonnan leírtak a karcagi rendőrség vezetőjének és utasították, hogy indítsa vizsgálatot, nyomozást, hogy kik voltak értelmi szerzői a vetőmag kiadásának és azokat népbíróság elé kell állítani.”* Tüdős Imre utólag rendkívül őszintén értékelte helyzetüket. *„Hát az volt a szerencsénk, köztük nekem is, hogy a rendőrség irányítása a Kommunista Pártunk kezében volt. Na, persze, azért a vizsgálatot meg kellett indítani, a vizsgálatok, nyomozások alatt egynéhány embert kihallgattak, de azok alibit igazoltak, míg végül is a rendőrség nem tudta megállapítani, hogy kik voltak a vetőmag kiosztásának értelmi szerzői.”*¹²¹⁸

Kisújszálláson magának a karhatalom vezetőjének akadtak támogatói, akik biztosították, hogy ne fenyegetse az írott törvények semmibevétele miatt felelősségre vonás: *„Mer az elvtársaim mindig megvédték. Sokat segített akkoriban doktor Hódos Sándor népbírósági ügyész [...] ű megbízott bennem, szabad kezet adott minden gyors eljáráshoz, [...] Meg a szovjet elvtársak a Városparancsnokságon is énmellettem álltak, minden támogatást megadtak nekem – nem is kellett, hogy fájjon a fejem. [sic!]”*¹²¹⁹

Érdemes megjegyezni ugyanakkor azt is, hogy a rendőrséget nem csak a kommunista párt politikusai, hanem sokszor az egyszerű kisemberek is megpróbálták felhasználni személyes konfliktusaik eldöntéséhez, bosszúvágyból, vagy épp haszonszerzés céljából. A helyzet összetettségéről és annak a magyar viszonyokra sajnálatosan jellemző egyik kísértőjelenségéről szintén a kisújszállási rendőrtiszt visszaemlékezése ad tömör összefoglalást: *„Én a Földosztó Bizottságba nem vettem részt – de vót azért elég bajom a*

¹²¹⁶ MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Nemes János visszaemlékezése

¹²¹⁷ Egyes helyi párttitkárok el is várták a nyomozó hatóságtól, hogy olyan eredményeket produkáljon, amit aztán agitációs célokra is felhasználhattak. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 35-40. p. 1945. május 8.

¹²¹⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹²¹⁹ CSALOG Zs. 1989. 21-22. p.

fődosztás körül így is. Sok vót, akit a Bizottság kizárt az osztásból, politikai okokból – hát továbbszolgáló őrmesternek, meg kulák-besúgónak nem vót fődosztás! -, de meg különben sem jutott mindenkinek tanya. Úgyhogy bizony megkezdődött a harc. Legtöbbnek ugye vót elrejtve egy kis ez-az, akkor ha vót egy haragosa, irígye, több se kellett – én meg csak kapkodtam a fejemet a rengeteg feljelentés közt! [sic!]”¹²²⁰

A személyes rosszakarat és a politikai célok találkozását biztosította az 1945. VII. tc. életbe lépése, melyet követően ugrásszerűen növekedett a politikai nyomozók kezdeményezte népbíróági eljárások száma.¹²²¹

Mindezek után meg kell jegyeznünk, hogy az MKP rendőrségen belüli aránytalanul nagy pozíciószerzése, s az, hogy a nyilvánvalóvá vált visszaélések és túlkapások ellenére is ragaszkodtak megszerzett befolyásukhoz, nemcsak a fentebb részletezett módszerek alkalmazásával jellemezhető előnyt, de politikai szempontból jelentős hátrányt is jelentett számukra. Erről idézhetjük Bibó István szavait, aki szerint „Nem kevésbé [volt] rövidlátó dolog a rendőrséget politikai pozícióként értékelni. [...] Egyébként az arra nem alkalmas emberek által betöltött posztok nem pozíciók, hanem tehertételek. A kommunista párt semmivel sem veszített annyit év eleji magyarországi pozíciójából, mint azzal, hogy a rendőrségben tartott pozícióhoz ragaszkodott.”¹²²² Azaz a rendőrségi befolyás fenntartása és politikai eszközként történő felhasználása a lakosság széles tömege körében keltett visszatetszést, s váltott ki például az 1945-ös és 1947-es választások alkalmával szavazatvesztésben is megmutatkozó ellenhatást.¹²²³ Az MKP azonban így is prioritásnak tekintette a belügyi tárca, illetve azon keresztül a karhatalom feletti kontroll megerősítését, így a nemzetgyűlési választásokat követő pártközi egyeztetéseken az eredetileg a kiszáradóknak átengedni szándékozott belügyi tárcát végül heves viták árán magukhoz ragadták. Ennek jelentősége 1946 végén vált egyértelművé, amikor egy összeesküvés koholt vádjára alapozva a rendőrséget is felhasználva láttak hozzá az FKGP és az MKP közötti patthelyzet eldöntéséhez, a kiszagdapárt lefejezéséhez.¹²²⁴

¹²²⁰ CSALOG Zs. 1989. 20. p.

¹²²¹ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 17. p.

¹²²² Idézi: PALASIK M. 2000b. 48. p.

¹²²³ Herpai Sándor rendőrfőkapitány már májusban utalt erre a nyilvánvaló következményre: „A szakszerűség hiánya a demokrácia ellenségeinek csak előnyére vált.” *Tiszavidék*, 1945. május 8. A rendőrség újjá szervezése; Az ideiglenes polgárőrök és rendőrök 1946. augusztus 1. előtt elkövetett törvénysértéseinek kivizsgálását és a felelősök megbüntetését az 1948. február 1-jén életbe léptetett amnesztia törvény vette le napirendről. MÁTHÉ Á. 2020. 35-36. p. és PALASIK M. 1995. továbbá PALASIK M. 2010.

¹²²⁴ Előbb kompromisszumos jelöltként Nagy Imre lett a belügyminiszter, őt azonban saját pártja erélytelennek találta, miközben a politikai támadások sem kerültek el, így 1946 márciusában, a VII. törvény elfogadása után közvetlenül visszahívták és helyére Rajk László került. PALASIK M. 2000b. 48-50. p.

VI.4. Az 1945-ös választások

1945. november 4-én parlamenti választásokat tartottak Magyarországon, melyek több szempontból is különlegesnek számítottak. Egyrészt azért, mert a második világháborút követően ez volt az első, az ország egészére kiterjedő, valódi választás. Ezt megelőzően ugyanis az 1944 végén létrehozott Ideiglenes Nemzetgyűlésbe még nem szabályos választás útján, hanem közfelkiáltással delegálták az elsőként színre lépő pártok politikusait. Legtöbbet a Magyar Kommunista Párt, kevesebbet a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt, a legkevesebbet pedig a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt, illetve a pártonkívüliek. Ráadásul akkor még csak az ország szovjetek által megszállt keleti és középső részéből utazhattak fel a képviselők Debrecenbe, mivel a főváros és a nyugati országrészek még hosszú hónapokon át súlyos harcok színterei voltak. A csonka parlamentet 1945. áprilisban a budapesti, júniusban a dunántúli jelöltek szintén közfelkiáltásos megválasztásával egészítették ki, hogy azután 1945 szeptemberében immáron Budapesten is összehívhassák a teljessé vált Nemzetgyűlést. A háborús viszonyok fokozatos rendeződése ezután tette csak lehetővé egy új, immáron szabályos választás előkészítését és megtartását.¹²²⁵

Az 1945-ös választások különös jelentőségét növelte az a tény is, hogy az 1920-ast követően ez volt az első általános és egyenlő választójog alapján, közvetlenül és titkosan megtartott parlamenti választás hazánkban. Tehát eltöröltek minden a két világháború között érvényben lévő műveltségi és vagyoni cenzust, minden településen titkosan szavazhattak, és a nemek közötti különbségtételt is megszüntetve férfiak és nők esetében egyaránt 20 évben határozták meg a választójogosultság korhatárát. A választójogból ugyanakkor kizárták többek között a háborús és népellenes bűnök elkövetőit, az internáltakat, a népbírók által elítélteket, az igazoló bizottság által állásukból elmozdítottakat, illetve valamennyi olyan embert, aki magát német nemzetiségűnek vallotta. A szavazás területi listákra történt. Összesen 16 választókerületet határoztak meg.¹²²⁶

Érdekessége volt ennek a választásnak az is, hogy Budapesten és környékén október 10-én külön helyhatósági választást tartottak, mintegy a november 4-ére időzített országos voksolás „főpróbájaként”.

A nyár folyamán a megyei szervezetek többsége még az *„ez idő szerint legaktuálisabb és a helyi viszonyoknak is megfelelően a mezőgazdaság helyzetével foglalkozott.”*¹²²⁷ Az igazi választási kampány csak az aratás befejezése után kezdődhetett el, de a mezőgazdasági

¹²²⁵ HUBAI L. 2001. I. 71-74. p.

¹²²⁶ Uo. 71. p.

¹²²⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 73-74. p. 1945. július 14.

munkák során is számos lehetősége volt az egyes szervezeteknek, hogy a figyelmet felhívják magukra. Így több helyen a kommunisták vették számba a megműveletlen vetéseket, végezték el az elmaradt gazdasági munkálatokat, ellenőrizték az aratás zavartalanságát.¹²²⁸

Egyes községekben faliújságok létrehozásával próbálták meg bővíteni agitációs tevékenységüket – több-kevesebb sikerrel. Ezek anyaga elsősorban a helyi választási események rövid ismertetéséből és a Szabad Nép megfelelő cikkeinek kivágásából tevődött össze. Emellett tagértekezleteken, népgyűléseken, és a helyi sajtóban propagálták mindazokat az eredményeket, melyeket a Kommunista Párt fel tudott mutatni, illetve amit a kommunisták maguknak tulajdonítottak, kezdve a Nemzeti Függetlenségi Front, az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az Ideiglenes Nemzetgyűlés felállításától a földreformon keresztül az újjáépítési és a mezőgazdasági munkák megszervezésén át a hadifoglyok részbeni hazahozataláig.

A budapesti választásokhoz közeledve az MKP Központi Vezetőségének két tagja, Révai József és Kállai Gyula tartott előadást a párt választási agitációjának mikéntjéről, melynek gépelt változatát a területi bizottságokhoz is eljuttatták azzal a céllal, hogy segítsék a vidéki propagandamunka fejlődését.¹²²⁹ Révaiék ekkor még úgy hitték, hogy az a fő kérdés, vajon az MKP „51, 60, vagy 75%-os többséget” ér-e el, s a kitűzött cél a „komoly, lenyűgöző” 75% volt! Továbbra is hangsúlyozták a demokratikus népfront politikát, mondván: „mi vezetni akarunk, nem diktálni”, bízva abban, hogy ezzel a pártonkívüli kispolgárok és értelmiségiek szavazatait is megszerezhetik. „Nem szabad tehát elcsúsznunk balra.”¹²³⁰

A munkáspártok közös indulása ellenére hangsúlyozták tehát annak szükségességét, hogy az MKP megmutassa „saját arcát”, de csak oly módon, hogy az ne sértse az SZDP-t.¹²³¹ Persze „nem [volt] szükséges, hogy 50-50%-ra paritást” tartsanak, Rákosit jobban meg kellett tapsolniuk, többször kellett beszélniük róla, mint Szakasitsról. A Tiszavidék korabeli lapszámain áttekintve azonban úgy tűnik, hogy a kampány felpörgése során a helyi MKP propaganda mégis mindjobban elcsúszott balra, s még az SZDP-t is egyértelműen mellőzni kezdték a kampánycikkeik sorában, azaz 1945 őszén nem maradt reális lehetőség az együttműködésen alapuló kommunista politikai imázs felmutatására. 1945 októberétől a két munkáspárt is már csak a közös kiscgazda ellenséggel szemben tudott összefogni, egyébként vármegyei agitációjukban kizárólag saját pártjuk érdekeit hangoztatták.

Révaiék az FKGP centruma és jobbszárnya ellen már kezdettől fogva egyértelműen

¹²²⁸ Uo.

¹²²⁹ MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.

¹²³⁰ Uo.

¹²³¹ Az MKP kerületi vezetése már 1945. június végén fokozni akarta az együttműködést az SZDP-vel a szakszervezeti és az újjáépítési munkában, különösen a romos Szolnokon, ahol konkrét építési munkaterv készítését tartották volna szükségesnek. MNL BKML X. 39. Kivonat a központi szervezési osztály határozatából, 1945. június 27.

harcot hirdettek, bár ezt „nem gorombán, szitkozódva, hanem érvekkel” képzeltek el, ügyelve arra, hogy a paraszti balszárnnyal megmaradjon szövetségük. A helyi kommunisták ebben sem tudtak kellő önmérsékletet tanúsítani, mivel a kisgazdapárt tagjait és a reakciósokat mind gyakrabban azonosították kampányüzeneteikben, azaz a Kisgazdapárt egészét támadták.

A PDP-vel, mint a „kapitalista reakció” pártjával egyértelműen szembefordultak, de míg rájuk ellenfélként, addig a Demokratikus /Keresztény/ Néppártra, azaz az „*egyház által támogatott sötét reakció*” pártjára ellenségként tekintettek. Utóbbi végül nem indult külön, így a velük szövetséges kisgazdákra zúdultak támadásaik. A kisgazdákat támogató egyházi személyekkel szembeni fellépés nehezen megoldható feladvánnyá vált a helyi pártfunkcionáriusoknak, hiszen ezzel épp a kommunisták vallásellenes képére erősítettek volna rá, amely a hívő tömegeket, különösen a nőket fordította el még jobban pártjuktól.¹²³²

Az NPP-re és az MRP-re agitációs szempontból nem tekintettek riválisként, ellenük harcra egyáltalán nem buzdítottak a párt vezetői, sőt, a parasztpártban egyenesen szövetségest láttak, míg a radikálisokról úgy vélekedtek, hogy „*legjobb nem foglalkozni vele*”.¹²³³

A pártközpont szövetségi politikája ellenére a parasztpártiak mégis csak konkurenciát jelentettek a falvakban és a mezővárosokban, azonos társadalmi bázisuk miatt.¹²³⁴ A karcagi párttitkár is megfigyelte, hogy az „*újgazdák eleinte a Nemzeti Parasztpárthoz közeledtek. Hogy miért? Részben paraszt-sovinizmusból, részben pedig a Parasztpárt által hirdetett politikából, hiszen emlékezhetünk rá, hogy Veres Péternek voltak olyan kijelentései, hogy a parasztságnak az ipari munkássággal együtt meg kell vívni a harcot a hatalom gyakorlásáért. Továbbá nem ritka esetben folytattak demagóg-politikát. »Egy mázsa búza, egy pár csizma. Piroscserepes tanya, nyárfás bejáró úttal.«*”¹²³⁵ Az NPP tehát markánsabb, karakteresebb parasztpolitikát folytatott, mint a kommunisták, amely a szegényparasztság körében nagyobb támogatottságot biztosított neki, mint az MKP munkás-paraszt szövetségre építő, a beszolgáltatás szükségességét hangoztató, s azt ipari eszközök ígéretével ellenpontozó szólamai. Ennek hátterében az agrárrolló szélesebbre nyitása, a mezőgazdaságot

¹²³² A központi tájékoztatóban külön nem, csak egy kérdésre adott válaszban ismerték el, hogy a nők követeléseiről is „*okvetlenül*” beszélni kell. Hogy konkrétan mit értettek a „*nők követelése*” alatt és mit is kellett volna mondaniuk az agitátoroknak, az az összefoglaló anyagból nem derült ki, ami így kevés támpontot nyújthatott a kádereknek. Mindez azért is különös, mert a pártvezetés egyébként tisztában volt azzal, hogy a „*szavazók többsége nő és a nők kérdéseit is, mint közügyeket kell kezelnünk*.” Gyűléseiken viszont tabutémának számított az „*oroszkatonak viselkedése*”, bár nyilvánvaló volt, hogy házi agitációnál erről is mondaniuk kell valamit. E kérdést a magyarok támogatta németek rémtetteinek következményeként árnyalták, és azzal, hogy az egyes esetek nem azonosíthatók a Vörös Hadsereg egészével. MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.

¹²³³ MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.

¹²³⁴ A mezőtúri párttitkár úgy látta, „*hogy a pártnak a kisparasztság, s az üzemi munkásság között igen gyenge volt a tömegbázisa [Mezőtúron]. Így a szavazatoknál lényegében a párt tagjaira, az agrárproletárok egy részére támaszkodhatott*.” Emellett az SZDP is az MKP rovására igyekezett szavazatai arányát növelni, és nem az FKGP, vagy a PDP ellen kampányolt. MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹²³⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

hátrányosabban érintő gazdaságpolitika mindennapi tapasztalata, másrészt az a mentalitás állt, hogy a szegényparasztnak hosszú távon sem szocialista gazdálkodásra, hanem az addigi falusi elit, a módos gazdák életszínvonalára és életstílusára vágytak.

Mindez reális veszéllyé tette az MKP számára egy kiscgazda-parasztpárti szövetség létrejöttét, míg az MKP a munkás-paraszt szövetség tőkésekkel és gazdag paraszttal szembeni osztályalapú ellentétére építette stratégiáját. Helyi szinten az NPP parasztszovinizmusát olykor kifogásolták, de az MKP és az NPP vidéki szervezetei közötti kapcsolat általában így is *„igen szívélyes és jó volt.”*¹²³⁶

Az MKP központja természetesen igyekezett felkészíteni a pártapparátust a vetélytársak kampányfogásaira is. Felhívták a figyelmet arra, hogy más pártok hangadói a *„magántulajdon, család és vallás”* témakörökben fognak támadást indítani az MKP-val szemben. A nagybirtokok és a sváb földek felosztása után reális veszélynek tűnt, hogy a gazdag- és középparaszti birtokok következnek, de az államosítások követelése sem segített eloszlatni a tulajdonjoggal kapcsolatos aggodalmakat, ahogy a válást lehetővé tevő törvény szerencsétlen időzítése is alkalmat teremtett annak híresztelésére, hogy lám, a vallásellenes kommunisták a család felbomlasztására és a szabad szerelem bevezetésére törekednek. Ezeket az érveket azzal igyekeztek ellensúlyozni, hogy a földosztás révén telekkönyvileg bejegyzett magántulajdon keletkezett, ezért sürgették a helyi pártszervezeteket, hogy a birtoklevelek kiosztását pörgessék fel és tegyék a kampány részévé. *„A parasztnak úgy kell az urnák elé járulnia, hogy a földjét teljes egészében magáénak tudhassa.”* Az ipar kapcsán pedig a kisipar érintetlenségét és támogatását hangoztatták a mamutvállalatokkal szemben. A vallás kérdésében a kommunisták kötötte házasságok példáival, a Bazilika demonstratív renoválásával és egyes kispapok felkarolásával igyekeztek javítani az MKP megítélésén.¹²³⁷

Az átlagembereket leginkább érdeklő kérdés azonban a megélhetés volt. A pénzromlás visszaszorítása terén Janus-arcú érveléssel hirdették egyrészt, hogy *„fizessenek a gazdagok”*, de hozzátették azt is, hogy azért a munkásoknak és tisztviselőknek továbbra is fizetniük kell, csak épp a gazdagoknak kellene még többet.¹²³⁸ Ennél konkrétabb követelésük volt a kötött

¹²³⁶ E kérdés alapos vizsgálata nem állt a munkás-paraszt szövetség diadalát hirdető későbbi emlékezetpolitika érdekében sem, ezért az erről elejtett utalásokat sem válogatták be a visszaemlékezések szerkesztve publikált változataiba. A karcagi Tüdös Imre esetében például tettek fel erre vonatkozó kérdést a Pártarchívum visszaemlékezést rögzítő munkatársai, de a parasztszovinizmus mibenlétéről maga a volt párttitkár sem mondott többet néhány általánosságnál. Szívesebben beszélt pártja sikereiről és saját közvetlen szerepéről. MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹²³⁷ MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.; Az MKP 1945. július végén visszavonta a válást engedélyező rendelet-tervezetét, hogy engedményt tegyen a vallásos-konzervatív-jobboldali kiscgazdáknak. VIDA I. 1971. 945. p.

¹²³⁸ A legfontosabb szempont a választási agitáció sikerre vitelében kétségtelenül az volt, hogy a különböző társadalmi csoportoknak külön-külön a legjobban fájó kérdésekről kellett a párt céljait kommunikálni. Továbbá kihangsúlyozták azt is, hogy *„mindenkivel úgy kell beszélni, ahogy ért”*, azaz a közönség műveltségének és világképének megfelelően kell megfogalmazni követeléseiket, hogy az *„a legegyszerűbb emberekkel is*

gazdálkodás bevezetése, mivel demagóg módon összekapcsolták a szabadpiac működését a feketézés problémájával. Érvelésük szerint „nemcsak a feketézőket kell lecsukni, hanem meg kell akadályozni, hogy a feketepiac egyáltalán lehessen. Ezt csak úgy lehet elérni, ha az ipari termelésnek nagyobb részét állami ellenőrzés alá vonjuk.”¹²³⁹ A háborús károk okozta nyersanyaghiányról, a termelés visszaesésének racionális okairól, a jóvátételi szállítások okozta áruhiányról nem ejtettek szót. Az infláció megállítását célzó másik célkitűzés egyértelműen a többtermelés fontosságának hangoztatása volt.¹²⁴⁰

A közellátással kapcsolatban is érdekes kettősség figyelhető meg a kommunista agitációban. Míg a városi munkásságot a „lesz kenyér; ha győz az MKP” ígéretével mobilizálták, s a parasztok beszolgáltatási kötelezettségét hangsúlyozták, addig a paraszti szavazatok elvesztésének veszélye miatt hűteniük is kellett a városi reményeket azzal, hogy „nem lesz annyi kenyér, mint volt békében”. A falunak pedig több iparcikket ígértek a beszolgáltatásért cserébe, aminek kulcsa az éhes munkások többtermelése volt.¹²⁴¹ Az élelmezés problémáját azonban nem a városok közellátása, hanem a szovjetek igényei tették szinte kezelhetetlenné, ami oly nagy feszültséget generált, hogy még a kommunisták szerkesztette Tiszavidék hasábjain is elejtettek ezzel kapcsolatos megjegyzéseket.¹²⁴²

Kétségtelen, hogy a kiskgazdák a parasztság védelmében felszólaló képviselőikkel hatékonyabban tudták megszólítani a mezőgazdasági termelőket, amivel szemben az MKP azzal próbált védekezni, hogy az FKGP parasztsztrájkot megpendítő szövegeit a városok

megértesse” programjukat. MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.

¹²³⁹ Uo.

¹²⁴⁰ Az államosítás szükségességét csak a kulcsparágákra nézve tartották célszerűnek hangoztatni, a teljes nemzetgazdaságra nézve ekkor még nem. A csehszlovákiai magyarok kitelepítésének kérdésében még ennél is óvatosabb álláspontra helyezkedtek. Bár fájó pontnak tartották és nem értettek egyet az egyoldalú csehszlovák intézkedéssel, tartottak attól is, hogy ennek kihangsúlyozásával könnyen a „felgyújtott nemzeti és sovínista szenvedélyek uszályába” kerülhetnek, így nem csoda, hogy a vármegyei propagandisták sem állították középpontba e problémát. A kemény fellépést céltalannak érezhették azért is, mert Csehszlovákia a győztes hatalmak, Magyarország viszont a vesztes országok közé tartozott, így a helyzet megoldására kevés potenciállal rendelkeztek. Uo.

¹²⁴¹ Az FKGP-ra és az NPP-re a nemzeti bizottságokon keresztül is nyomást akartak helyezni, hogy segítsék elő a beszolgáltatás fokozását. MNL BKML X. 39. Kivonat a központi szervezési osztály határozatából, 1945. június 27.; Mezőtúr 1945. július 1-i vezetőségi ülésének jegyzőkönyve alapján érdekes bepillantást kaphatunk abba, miként próbálhatták mezőgazdasági munkaversenyre ösztönözni az újbirtokosokat a vidéki szervezők. Itt a vezetőség egy tagja saját költségén két pár bakancsot ajánlott fel egy volt uradalom cselédjei közül azoknak, akik a legeredményesebben dolgoznak. Mindez annak a jele, hogy pusztán agitációval nem tudtak hatni a szegényparasztságra, miközben korlátozott anyagi lehetőségeikre tekintettel, kézzel fogható jutalmat értelemszerűen nem ajánlhattak fel minden egyes alkalommal és széles körben. Azaz a parasztság egészének megnyerése és a beszolgáltatás fokozása terén valódi eredmények elérése nem kecsegtette az agitátorokat. MNL BKML X. 39. Jegyzőkönyv az MKP Mezőtúri Szervezetének vezetőségi üléséről, 1945. július 1.

¹²⁴² „A hazatérő orosz csapatok részére kenyeret a szolnoki pékek is sütnék. Természetes, hogy mindenkit megelőzve kell biztosítani a katonaság kenyérszükségletét. A pékek a kemencék korlátozott teljesítőképessége miatt nem minden esetben tudnak annyi kenyeret sütni, ami a polgári lakosság szükségletére elég lenne.” Tiszavidék, 1945. július 3. Hírek, „A moszkvai megegyezés már a közeljövőben lehetőséggé teszi a békekötést és a megszállás megszüntetését. [sic!] Közellátási helyzetünk ennek megtörténtével – és szolnoki viszonylatban különösen – ugrásszerűen javulni fog. [sic!]” Tiszavidék, 1946. január 3. Kétség és remény közt

kiéheztetésére irányuló reakciós kísérletként igyekeztek értelmezni. Világosan látták, hogy „Ez azt jelenti, [...] [hogy] zsarolni [lehet] a várost [azaz az ipari munkásságot tömörítő munkáspártokat]. A paraszt vet és arat, a sztrájkjog tehát csakis a beszolgáltatás szabotálását, vagyis a város kiéheztetését jelentheti.”¹²⁴³ Ezen érvelés Budapesten hatékonyabbnak tűnhetett, de vidéken a paraszti tömegek körében az iparcikkek majdani ígérete kevésbé volt meggyőző, mint a kiskgazdák által lebegtetett parasztsztrájk, azaz a beszolgáltatás megtagadásának lehetősége.

Térségünkben a választási előkészületek és kampány valódi nyitányának Rákosi Mátyás Kecskeméten tartott augusztus 20-i beszédét tekinthetjük. A MÁV különvonatokkal szállította a szolnokiakat a nagygyűlésre.¹²⁴⁴

Már a választójogi törvény megszületése előtt választási lajstromokat készítettek;¹²⁴⁵ választási irodát állítottak fel; rendező gárdákat hoztak létre, amelynek tagjai gondoskodtak a propagandaanyagok felhasználásáról, elhelyezéséről.¹²⁴⁶ A választási előkészületek a legtöbb helyen szeptember közepére befejeződtek.¹²⁴⁷

Szeptember végén a járási székhelyeken a választással kapcsolatban részletes megbeszéléseket tartottak. Ismertették a választási törvényt és a párt rendelkezéseit. A vezetés hároméves újjáépítési tervet dolgozott ki, amelynek főbb pontjai voltak a demokrácia megszilárdítása, a mezőgazdaság talpra állítása, a biztos többség megszerzése a választásokon, a reakció megsemmisítése és a szovjetbarát külpolitika.¹²⁴⁸ Ez alapján az egyes helyi szervezetek elkészíthették az adott község/város helyi vonatkozású 3 éves tervét.¹²⁴⁹

A megyei vezetőség tagjai végigjárták a községeket és mindenhol népgyűlést tartottak. Egy-egy ilyen választási nagygyűlés külsőségekben is bővelkedett. Karcagon például felvonulás előzte meg, melynek pontos leírása fennmaradt a helyi lapban: „*A piros és nemzetiszínű zászlócskákkal díszített kerékpáros csoport vezette a menetet. Humorban sem volt hiány. A reakció koporsóját vivő és a sirató csoport közderűtséget keltett. Nemkülönb a menet végén haladó számár a következő felírással: »Csak én szavazok a reakcióra.« A gyűlés színhelye óriási Lenin, Sztalin, Rákosi arcképekkel volt díszítve. Két ugyancsak óriási*

¹²⁴³ MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.

¹²⁴⁴ *Tiszavidék*, 1945. augusztus 14. A Tiszavidék népe is részt vesz a kecskeméti munkás- paraszt napon; Rákosi Mátyás mellett Kádár János KB tag és Nagy Imre földművelésügyi miniszter is beszédet tartott Kecskeméten.

¹²⁴⁵ A 18 éveseket és idősebbeket vették számba, mivel ekkor még nem lehetett tudni, hogy mennyi lesz a választási korhatár. Külön utasításba adták azt is, hogy ennek során „*Politikai, vagy személyi bosszúnak nem szabad előfordulnia.*” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 86. p. 1945. augusztus 23.

¹²⁴⁶ Plakátokat, rölapokat, brosrákat immáron megfelelő mennyiségben kaptak az egyes szervezetek, de maguk is készítettek propaganda anyagokat, amennyiben a megfelelő technikai eszközök rendelkezésükre álltak.

¹²⁴⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 94. p. 1945. szeptember 14.

¹²⁴⁸ RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 153-160. p.

¹²⁴⁹ Pl. az MKP karcagi szervezetének helyi vonatkozású 3 éves tervét lásd: *Karcagi Napló*, 1945. október 6. Egy röpcédula margójára.

festmény a munkás, paraszt, értelmiségi és a dolgozó nők összefogását és a reakciós volt földesurak mesterkedéseit jelképezte.” A gyűlésen magán a földosztás befejezése és az újjáépítés mellett kardoskodtak leginkább a szónokok.¹²⁵⁰ Az egyes településeken megtartott nagygyűlések száma ugyanakkor nem állt egyenes arányban az elért eredményekkel. Sokkal fontosabb volt, hogy volt-e hagyománya a munkásmozgalomnak, voltak-e aktív, tehetséges helyi vezetői, s a pártalakulás óta milyen benyomást gyakoroltak az ott élőkre. A sok gyűlésen felszólaló Bakó Kálmán például bevallotta, hogy a szervezetek gyengesége „megmutatkozott a választásokon is, pedig ilyen helyeken sűrűn tartott a párt gyűléseket, értekezleteket.”¹²⁵¹

Októberben a helyi szervezetek választási versenyre hívták ki egymást, hogy ezáltal is fokozzák a tagok elszántságát.¹²⁵² Bár az már szeptember folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a „Kisgazdapárt igen erős, és be kell vallanunk, egységes is”,¹²⁵³ ennek ellenére leszögezték, hogy „mindenkinek azzal a tudattal kell nekiindulni a munkának, hogy a Kommunista Pártnak győzni kell.”¹²⁵⁴ Ennek jegyében kiterjesztették az egyéni agitációt, a párthelyiségekben pedig éjjel-nappal ügyeletet tartottak, és várták a budapesti helyhatósági választások eredményét, amelyet a nemzetgyűlési választások főpróbájának tartottak.

A fővárosi, illetve a Pest környéki községi választásokon a két munkáspárt közös listán indult, amit a Kommunista Párt kezdeményezett az MKP Politikai Bizottságának 1945. augusztus 15-i határozata alapján. Az SZDP-n belül sokan élesen ellenezték a javaslat elfogadását. A Budapesti választások után az SZDP külön listán indult az országos választásokon, s fokozottabban hangsúlyozta önállóságát és középutasságát.¹²⁵⁵

A helyi lapok kommunista beállítottságú újságírói önérzetesen állították, hogy Budapesten fölényes többséggel fognak győzni a munkáspártok. „Egy biztos. Afelett vitatkozni nem lehet, hogy a két munkáspártot meglepetés nem éri.”¹²⁵⁶ „A munkáspártok elsőprő győzelme minden kétséget kizárólag várható.”¹²⁵⁷

Ennek fényében, mint derült égből a villámcsapás, úgy érte az MKP tagjait a kisczardák Budapesten aratott győzelme. A Kisgazdapárt több mint 50%-os szavazataránnyal legyőzte az akkor még közös listán induló kommunista és szociáldemokrata pártokat, mely

¹²⁵⁰ Akik közül Tüdős Imre jellemzésekor a tudósító némi túlzásba esve, szinte már eposzi jelzőkkel látta el a karcagi szervezet titkárát: „a szegény nép védelmezője, az igazságtalanok könyörtelen ostromozója, a bajok fáradhatatlan orvoslója. Akinek az egész élete abban merül ki, hogy az igazságért harcol. Széles látókörű igazi munkásember.” *Karcagi Napló*, 1945. október 27. Kommunista gyűlés.

¹²⁵¹ A gyengébb szervezetekre példaként említette Karcagot, ahol a Szociáldemokrata Párt is gyenge lábakon állt a két világháború között, „csak két igazi harcra volt [...] Azok is elhagyták Karcagot, mert nem bírták a zaklatást”, ellenben Meskó nyilas pártja ugyanezen időszakban erős volt. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹²⁵² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 105. p. 1945. október 5.

¹²⁵³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 91. p. 1945. szeptember 4.

¹²⁵⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 86. p. 1945. augusztus 23.

¹²⁵⁵ A kérdéssel bővebben lásd: RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 142. p.

¹²⁵⁶ *Karcagi Napló*, 1945. szeptember 15. A világpolitika eseményei

¹²⁵⁷ *Karcagi Napló*, 1945. szeptember 29. Világpolitikai események

csak 43%-ot ért el. Mindez előre vetítette, hogy országosan is a kisgazdák lehetnek a nemzetgyűlési választások győztesei. A fővárosi eredmények híre az MKP tagsága körében „Első pillanatban némi [sic!] csüggedést [váltott ki], amit később erélyes propagandával [ekkor még] sikerült rendes irányba terelni, vagyis visszaadni a bizalmat,...”¹²⁵⁸

Az országos választásokra így még fokozottabb erőbedobással készültek. Ebben a helyzetben a Kisgazdapárt lejárataására, az eredmények megfordítására az MKP részéről vármegyei szinten is többre volt szükség általános választási szlogeneknél. Mivel az FKGP-t már nyáron is reakciónak bélyegezték, ezért ebben fokozatváltásra nem volt lehetőségük.¹²⁵⁹ Kampányuk így két különleges elemmel gazdagodott. Első, legfontosabb céljuk a kisgazdák vármegyei erős emberének, Baráth Endre főispánnak az elmozdítása volt, bízva abban, hogy ez kellően feltűzeli a fővárosi eredmények miatt csalódott munkáspárti szavazókat, akik így a győzelem megújult reményével nagyobb számban járulnak majd az urnákhoz.

Baráth az Ideiglenes Kormány pártjainak megegyezése alapján 1945. február 9-től volt a vármegye főispánja és közellátási kormánybiztosa. Hivatali szolgálata során nem félt kifogást emelni a kommunista irányítású rendőrség és pártszervezetek túlkapásai ellen, de összeütközésbe került több települési nemzeti bizottsággal is, amelyek beavatkoztak a közigazgatás ügyeibe.¹²⁶⁰ Főispánsága alatt ugyanakkor tovább fokozódtak a vármegye közellátási problémái, mivel Budapest ostroma után leginkább Jász-Nagykun-Szolnok vármegyére hárult a főváros, a bányavidékek és az átvonuló szovjet csapatok ellátása is.

Szolnokon a város, majd később a vármegye közellátását ténylegesen Petőházy Sándor és Bakondi Béla szervezték meg, a lehetőségekhez mérten példás hozzáértéssel. Valószínűleg az ő határozottságuknak köszönhető, hogy a vármegye teljesíteni tudta a Budapestnek és az iparvidéknek, illetve a jóvátételre szánt rendszeres élelmiszer-szállításokat.¹²⁶¹

1945 őszétől már a mezőgazdasági munkák irányítását is gazdasági felügyelő vette kézbe. A vármegye és a települések között ez is konfliktusokat okozott, amit jól érzékeltet Karcag esete. Itt ekkoriban sok üzemanyag volt a traktorok üzemeltetéséhez. Tüdős Imre

¹²⁵⁸ MNL JNSZML 40/a. (1.) 1. ö.e. 107. p. 1945. október 15.

¹²⁵⁹ „a reakció erőt vehet rajtunk. Aki nincs a munkásosztállyal, az a munkásosztály ellen van, annak pusztulnia kell.” – írta a Tiszavidék már a nyár közepén. *Tiszavidék*, 1945. július 24. Szervezkedjünk... tanuljunk!; Majd a fővárosi helyhatósági választásokon aratott kisgazda győzelem után ez jelent meg: „Nem egy demokratikus programú párt sikerének örültek. [...] Kellemetlen és kompromittáló lehet, hogy a hétp próbás reakciók ilyen széles öleléssel próbálják a pártot magukhoz rántani.” *Tiszavidék*, 1945. október 11. A pesti választások tanulságai; Később leszögezték: „Ez a reakció [...] most a Kisgazdapárton keresztül kívánja a demokrácia adta jogokkal a demokráciát ledöfni.” *Tiszavidék*, 1945. október 14. Vármegye

¹²⁶⁰ MNL JNSZML IV. 422. 67/1945 és 813/1945; A rendőrségről bővebben lásd a disszertáció korábbi fejezetét!

¹²⁶¹ Egy kortárs szemtanú szerint „a közellátás emberei »dörzsölt fiúk« voltak. A főispán, a megyei közellátási hivatal kvótát vetett ki a falvakra: miből mennyit kell beszolgáltatni. De a közellátás emberei először nem a falusi eljárószághoz, nemzeti bizottsághoz mentek, hanem szegény vándorként bekapogtattak a falusi házakba, s egy falat kenyeret kértek. Ha hozták a szép nagy pirosbarnára sült héjú fehér kenyereket, a falusi eljárószág hiába sopánkodott, hogy málét eszünk, elvtársak, meg fekete kenyeret, könyörtelenül kivetették s behajtották a kvótát.” MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 417. p.

MKP párttitkár emlékei szerint ez vezetett oda, hogy „a megyei gazdasági felügyelő [...] szépen kezdte más városokba diszponálgatni az üzemanyagot. Egyelőre ez nem is volt hiba, hiszen más területeken is fontos volt a mezőgazdasági munkák végzése, nemcsak nálunk, csak a későbbiekben az lett a baj, hogy a megyei gazdasági felügyelő már a mi városunk érdekeit kezdte nem figyelembe venni, mi pedig olyan álláspontra helyezkedtünk, hogy azért az üzemanyagért, ami nekünk volt, mi azért keservesen megszenvedtünk, mert sok utánajárással lehetett azt megszerezni. [...] Miután ki voltunk téve annak, hogy saját határunkban a mezőgazdasági munkákat üzemanyaghiány miatt nem tudjuk elvégezni, megtagadtuk a további üzemanyag elszállításokat más területekre.”¹²⁶²

Tehát a mezőgazdasági termelés, azaz a létfenntartás biztosításának érdeke, akárcsak a földosztások felülvizsgálatának megakadályozásakor, az üzemanyagkészlet védelmében is a jogrendet felülíró magatartáshoz vezetett a helyi kommunisták körében, csak hogy ez utóbbi konfliktusban már nem a pártközpont jóváhagyásával, hanem a nélkül cselekedtek.¹²⁶³

Hasonló dilemma elé került országos-vármegyei viszonylatban Baráth Endre is, aki sorra olyan élelmiszerszállítási utasításokat kapott Budapestről, melyek azonnali teljesítése elől a vármegye közellátásának veszélyeztetése esetén sem térhetett ki. Egy márciusi távirat értelmében például minden felvásárolható és vámkeresményként lefoglalható lisztet és étolajat Budapestre kellett szállítania,¹²⁶⁴ miközben Vass Zoltán az összes Szolnokra irányuló élelmiszerszállítást leállította.¹²⁶⁵ Utóbbi rendelkezést Baráth Endrének kellett a községeknek írt körlevelében hatálytalanítania, hogy Szolnok munkásai egyáltalán élelemhez jussanak.¹²⁶⁶ Jellemző adat, hogy a fentiek folyamányaként áprilisban, a front elől elmenekült hazatérőkkel gyarapodó lélekszámú Szolnok város ellátása is már csak napokra volt biztosítva.¹²⁶⁷

A szétosztott vármegyei kvóták viszont az egyes településeken okoztak nehezen kezelhető ellátási gondot.¹²⁶⁸ A főispán ezért például a következőket írta a jóvátételi

¹²⁶² MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹²⁶³ Az eset újabb társadalmi szintű példáját adja a II.2.7. Demokratikus hagyományok és tiszta közélet című alfejezetben említett gettósodás jelenségének.

¹²⁶⁴ MNL JNSZML IV. 422. 94/1945

¹²⁶⁵ Budapest közellátási kormánybiztosa, majd polgármestere a moszkvai emigrációból hazatért kommunista Vas Zoltán volt, aki novemberben a jóvátételi szállítások koordinálásában kulcsszerepet játszó Gazdasági Főtanács vezetője lett. Az MKP rajta keresztül befolyásolni tudta a gazdaság működését, az erőforrások elosztását, míg a közellátási zavarokért a nyilvánosság előtt a koalíciós partnereikhez tartozó minisztériumokat és főispánokat tehették felelőssé. GYARMATI Gy. 2011. 66-67. p.

¹²⁶⁶ MNL JNSZML IV. 422. 98/1945

¹²⁶⁷ MNL JNSZML IV. 422. 238/1945

¹²⁶⁸ Példaként említhető Jászberény, ahol a Nemzeti Bizottság elnöke az 1945. augusztus 30-án tartott „ülést sürgető szükség miatt hívta össze. Jászberény város kenyérellátása teljes mértékben katasztrofális körülmények közé jutott. Liszt még legfeljebb két napra áll rendelkezésre, az ellátatlanok száma több mint 8 ezer” volt, s ezért arról kellett határozniuk, hogy lefoglalják közellátási célokra egy helyi malom közel 200 mázsa lisztjét, miközben az ellátatlanok jogosultságát is felülvizsgálják. „A Nemzeti Bizottság abban a reményben hozta ezt a határozatát, hogy jobb körülmények között módjában lesz úgy intézkedni, hogy a lisztet ismét visszaszámazzassák. [...] Valószínűleg el kell határozni a fejadag csökkentését is (napi 15 dkg-ra), a nehéz testi

szállítások kivetése ellen tiltakozó karcagi polgármesternek: „*Én azt nagyon jól tudom, hogy ezek a kivetett tételek az egyes városokra és községekre szinte elviselhetetlen terhet jelentenek, de a vármegyére kivetett mennyiségen változtatni nem tudok, s így azt szét kell osztani.*”¹²⁶⁹

Ugyanakkor Baráth Endre egyik Közellátásügyi Miniszternek írott leveléből kiderül, hogy augusztus folyamán többször is adott át kimutatást a vármegye közellátási helyzetéről és több ízben kérte, hogy a vármegye területéről ne kelljen kenyérgabonát kiszállítania, „*mivel Szolnok megyében cca 4.200 vagon kenyérgabona hiány van.*”¹²⁷⁰

Az MKP tehát a főispánnak ezt a kiszolgáltatott helyzetét használta fel a munkásság közötti gátlástalan hangulatkeltésre. Előbb augusztus 28-án, majd szeptember 7-én is megjelent hivatalában egy-egy munkásküldöttség. Utóbbi vezetője kijelentette, hogy amennyiben a főispán „*nem gondoskodik a szakszervezeti munkásság ellátásáról, akkor ők leteszik a kalapácsot, kivonulnak az utcára és megszereznek maguknak mindent, amire nekik szükségük van [...] de akkor nem marad az üzletek kirakatában semmi.*”¹²⁷¹ Ezen a tárgyaláson jelen volt a korábbi főispán, az SZDP szolnoki elnöke, Veres József is, aki ekkor még úgy nyilatkozott, hogy egy öntudatos munkásnak nem szabad így beszélnie. Baráth Endre viszont megéreztte, hogy a helyzetet kezelnie kell, ezért ismételt és nyomatékosan kérte a közellátásügyi minisztériumot, hogy Szolnok vármegyét a további gabona igénybevétel alól mentesítsék, illetve kérte a zárolt gabonakészlet 75%-ának felszabadítását, hogy a vármegyei ellátatlanokról legalább részben gondoskodhasson. Kérését azonban nem hallgatták meg. Épp ellenkezőleg, az MKP elérkezettnek látta az időt arra, hogy a kialakult helyzetet az 1945-ös parlamenti választási kampány részeként a saját javára felhasználja.

A kommunisták listavezetője, Gerő Ernő és dr. Kovács Kálmán közösen járták a

munkások kivételével. Mivel [...] több mint négy héten át szabad örlés volt, javaslatot kell majd tennünk arra vonatkozólag, hogy a szabadon örlött gabona 20%-át be kell majd szállítani jóvátételre, nyolc napon belül.” MNL JNSZML XVII. 17. 1945. augusztus 30.

¹²⁶⁹ MNL JNSZML IV. 422. 968/1945

¹²⁷⁰ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 29/1945; Baráth augusztus 28-án „*részletesen tájékoztatta a közgyűlést a vármegye közellátási helyzetéről. Vármegyénkben kb. 3660 vagon búzahiány van; innen tehát búzát kivinni nem szabad, sőt a szükséglet kielégítésére behozatalra szorulunk. Kb. 1 millió q tengeri felesleg mutatkozik, talán mód nyílik búza-kukorica-cserére más vármegyékkel.*” Tiszavidék, 1945. szeptember 4. Megyeegyülés

¹²⁷¹ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 29/1945; A Tiszavidék augusztus 28-ra datálja egy másik, Szabad Szakszervezetek titkársága által összeállított küldöttség látogatását, úgy beállítva a történeteket, hogy Baráth „*nem tudta biztosítani a végleges és megnyugtató megoldást a kenyérellátás terén, ezért a Szabad Szakszervezetek titkársága 10 tagú küldöttséget menesztett Budapestre, a közellátási miniszterhez, hogy Szolnok dolgozó munkássága részére a kenyér kérdését gyökeresen rendezzék és az utóbbi napokban jelentkezett zavarok kiküszöbölhetők legyenek.*” Tiszavidék, 1945. szeptember 4. Küldöttség a főispánnál és a közellátási miniszternél; Egy hónappal később újabb lejárató cikket közöltek, melyben maliciózan kijelentették, hogy „*a főispán úr hivatalát kissé egyhangúan látja el. [...] Tekintve, hogy a munkásoktól sem kívánhatjuk, hogy buzgóságuk egészen az éhhalálig terjedjen, néhányszor alkalmatlankodtunk a főispán úrnál, aki rezignáltan jelentette ki, hogy – bizony a közellátás körül bajok vannak, de ő nem tehet semmit, [...] Jászfákóhalmán a tavaszi szép napokban 70 q kicsírázott árpát fedeztek fel a főispán úr tulajdonában, bejelentetlenül, [...] ígéretekkkel már jóllaktunk, szeretnénk végre kenyérrel is jóllakni.*” Tiszavidék, 1945. október 7. A munkásság kenyérellátása és a főispán

vármegyét, s választási nagygyűléseik fő üzenetévé lényegében az vált, hogy „*Gerő elvtárs, a maga helyén, biztosította az ország gazdasági vérkeringését, a szabotáló főispánokon, a »paraszsztájk« jelszavával felbátorított nagygazdákon, a feketéző reakciók Sisere-hadán múlik, hogy mégis a kiéheztetés réme fenyegeti a dolgozókat.*”¹²⁷²

Tisza Józsefék eközben személyesen utaztak fel Erdei Ferenchez. Somodi Istvánt is magukkal vitték, hogy segítsen nekik bejutni a belügyminiszterhez. A fiatal parasztpárti politikus így emlékezett az esetre: „*Erdei végtelen türelemmel volt [...] Tudta azt, hogy kivel hogy kell beszélni. Aztán szépen: »Hát, bizony-bizony. Sok baj van a koalícióval. Meg hát ugye, nem is megy minden úgy, ahogy kellene. Meg hát ugye, vannak olyan partnereink, ugye, az úgynevezett jobboldal, amelyik jobban húz hátra, mint előre.« Meg ez, meg az. »Csak hát ugye, ezek mögött is vannak bizonyos társadalmi területek.« [...] »Jelentős paraszti tömegek a Kiszgazdapárt mögött vannak.« »Úgy határozott a kormány, a négy komolyabb párt, hogy ez[eke]t [a főispáni székeket] úgy el kell osztani. Úgyhogy nem azért van ott a Baráth Endre, hogy valakinek különösebben szívügye lenne, de a Kiszgazdapártnak is kellett pozíciókat juttatni.« – Így szépen lesrófolta a felháborodást. Hát a kommunisták végül lógó orral, én ugye derűs magammal szépen elgyüttünk. A kommunisták azonnal fölpattantak valami autóra, vagy vonatra, mentek hazafelé.*”¹²⁷³ Tisza és társai nem nyugodtak bele a történetekbe és saját kezükbe vették a döntés kierőszakolását.

Ennek előjátékaként az FKGP október 14-re tervezett szolnoki rendezvényével azonos napra és helyre egy MADISZ nagygyűlést hirdettek meg, amit a Tiszavidékben úgy tállaltak, hogy „*IFJAK! Tüntessetek a megjelenéseikkel a reakció ellen!*”¹²⁷⁴ Később a piactéren történetekről is önleplező tudósítást közöltek, melyből kiderül, hogy mintegy ezer fő jelent meg a kiszgazda rendezvényen, ahol Guba Mihályt „*még meghallgatta a tömeg, de mikor Nagy Ferenc újjáépítési miniszter kezdett beszélni, a tömeg túlnyomó része viharos közbeszólásokkal zavarta meg a beszédet. »Paraszsztájkokkal akarja kiéheztetni az újjáépítést végző városi dolgozókat!« – kiáltották feléje. Pfujjolás fogadta a megbukott Vásáry minisztert is, aki reakciós adójavaslatával annak idején az újonnan földhözjuttatottakat akarta sújtani. A hangulat annyira izzó volt már, hogy már Fodor János, a Kommunista Párt titkára sem tudta lecsillapítani a tömeget [sic!], kérve, hogy hallgassák meg a szónokokat, hiszen vannak a Kiszgazdapártban demokratikus elemek is. Nem tudott a tömeghez szólni Gyöngyösi külügyminiszter sem.*”¹²⁷⁵ A tömeg kenyeret követelt, s a közellátást szabotáló kiszgazdapárti

¹²⁷² Tiszavidék, 1945. október 14. Hírek

¹²⁷³ MNL JNSZML XIV. 20.

¹²⁷⁴ Tiszavidék, 1945. október 11. Párt – Szakszervezet

¹²⁷⁵ Az FKGP listavezetője Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében Gyöngyösi János volt, de felkerült listájukra a megyén kívüli Kerék Mihály is az Országos Földbirtokrendező Tanács irodavezetője. Z. NAGY F. 1965. 197. p.;

*főispán lemondását. A gyűlést nem tartották meg, 200-300 főnyi hallgató a [kiszgazda] pártházba ment,” s ott hallgatták végig a beszédeket. Azaz, az MKP párttitkár vezetésével mintegy 7-800 fős szervezett tömeg vonult fel, hogy provokációjával ellehetetlenítse az FKGP rendezvényét, mindezt a sajtóban előre meghirdetve és erről utólag büszkén beszámolva.*¹²⁷⁶

Másnap, október 15-én viszont már az SZDP-vel közösen szerveztek „éhség-tüntetést” a főispán ellen. A szakszervezeti vezetők által feltüzelt sokezer éhező munkás a Járműjavítótól a vasútállomáshoz, majd a főtérre vonult, ahol szabályos választási nagygyűlést tartottak, miközben a szolgálatot teljesítő rendőrök biztosították útvonalukat.¹²⁷⁷ A szónoklatokat követően felolvasták a kommunista és szociáldemokrata politikusok által közösen megfogalmazott, s a Szabadszakszervezetek nevében benyújtott határozatot, melyben kinyilvánították, hogy a „szervezett munkásság [...] Baráth Endre úrtól Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjától és közellátási kormánybiztosától a bizalmat megvonta. Nevezettet nem tekintik többé a vármegye főispánjának és közellátási kormánybiztosának és távozását követelik. A főispán ténykedéséből megállapítható volt, hogy a rábízott feladatok végrehajtását a közéletmezés terén különösen szabotálta, ezzel hozzájárult a szervezett munkásság és hozzátartozóinak kiéheztetéséhez.”¹²⁷⁸ Ekkor a Kommunista Párt propaganda autója egy lemezzel lejátszotta Rákosi és Révai választási beszédeit, majd a Himnusz és az Internacionálé eléneklése után a megyeházához vonultak.¹²⁷⁹

Az események alakításában kulcsszerep jutott a politikai rendőrség vezetőjének is, aki

A kiszgazda gyűlések megzavarása nem korlátozódott Szolnokra. Mizsei Bélát egyik, jászjákóhalmi gyűlésén a következő látvány fogadta: „Ott olyan szónoki emelvény volt, mely egy gumikerekű kocsiából állott. Azt díszítették fel, s arról beszélünk. Azért folyamodtak ehhez a megoldáshoz, mert a kommunisták azzal fenyegették őket, hogy a szónoki emelvényt szétszedik.” Szeptemberben Kunszentmártonban tartottak népgyűlést, ahol ugyancsak azért nem mertek emelvényt készíteni, mert attól tartottak, hogy „a proletárok” szétszedik. Mizsei okította ki őket arról, hogy Jászjákóhalmán hogyan oldották meg ezt egy stráfkocsi alkalmazásával. Ezt látva a helyi kommunisták a gyűlés elejét zavarták meg közbekiabálásokkal. MIZSEI B. 2006. 38. és 45. p.; Bakó Kálmán tapasztalata szerint a papok is igyekeztek az MKP gyűléseinek sikerét csökkenteni, igaz, sokkal finomabb módszerekkel, mint a másokat erőszakkal és vandalizmussal fenyegető kommunisták. Jászfényszaru példáján a vasárnapra időzített kommunista nagygyűléskor a helyi pap látványosan hosszúra nyújtotta a misét, hogy a templomból csak késve tudjanak odaérni az esetleges érdeklődők. A „kommunista parasztszónokként” megén kívül is fellépő Bakó az országrészek közötti különbségekről is érdekes megállapítást tett. Szerinte „érezhető volt, hogy a dunántúli parasztek nem tudnak úgy lelkesedni az új társadalmi rendért, mint pl. a tiszántúliak.” Ennek okát abban látta, hogy a tiszántúliak többsége református, s az ő lelkeszeikkel ellentétben a katolikus papok általában keményebben bírálták a kommunizmust. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2

¹²⁷⁶ *Tiszavidék*, 1945. október 18. Elmaradt a Független Kiszgazdapárt választási nagygyűlése; Mizsei Béla értékelése szerint „A megyei [kiszgazdapárti] központ most is bebizonyította, hogy taglétszáma nincs, a vidéki városokból nem jöttek be, kivéve Törökszentmiklóst. Úgyhogy mindössze körülbelül százan indultak el a kiszgazdapárt helyiségeiből a gyűlés színhelyére, a Kossuth térre. [...] már várták menetünket a proletárok. Egy Modla nevű volt kiszgazdapárti tag volt az első, aki megzavarta a gyűlést, azaz szóhoz sem hagyta jutni Nagy Ferencéket. Azt kiabálta, hogy a kiszgazdapárt bevette soraiába Szolnoki István rum- és likörgyárost, s ezzel bebizonyította, hogy a tőkésék érdekeit képviseli.” MIZSEI B. 2006. 49. p.

¹²⁷⁷ *Tiszavidék* 1945. október 18. Tizenötezer főnyi tömeg tiltakozott a reakció kiéheztetési politikája ellen. Lemondott Baráth Endre kiszgazdapárti főispán, a közellátás vezetője

¹²⁷⁸ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 30/1945

¹²⁷⁹ Mizsei Béla elbeszéléséből tudjuk, hogy „Olyasmit is kiabáltak, hogy Baráth Endrét fel kell akasztani. Guba Mihályt meg fel kell vágni paprikásnak. Egyszer a tüntetés igen félelmetes volt.” Baráth lemondása után „Guba Mihály folyton ivott s kesergett, hogy a tömeg benne mi kifogást talált.” MIZSEI B. 2006. 47-48. p.

értelemszerűen nem adott utasítást a munkáspárti tüntető tömeget feloszlátására, helyett éppen csak a rend fenntartásának látszatára törekedett: „*Polónyi Szűcs Lajos rendőr őrnagynak a kacsintásai arra voltak jók, hogy még hangosabb legyen a főispán lemondását követelő tömeg, még nagyobb a lármá. A tüntetés nem tartott sokáig, – ment a jelentés a főispánhoz, hogy a rendőrség már alig-alig tudja feltartóztatni a tömeget –, mire Baráth Endre kijelentette a küldöttségnek, hogy lemond a főispáni állásáról.*”¹²⁸⁰

Eltávolítását a belügyminiszter nem fogadta el és pár nappal később felszólította Baráthot, hogy újból foglalja el hivatalát. A szolnoki munkáspártok és az általuk utcára vitt munkások azonban hallani sem akartak a kispazda főispán visszatéréséről. A kialakult patthelyzetet végül a parlamenti választás döntötte el oly formában, hogy Baráthot Heves-Nógrád-Hont vármegyében nemzetgyűlési képviselővé választották, s így novemberben, összeférhetetlenségre hivatkozva és méltóságát némiképp megőrizve, lemondhatott a főispáni megbízatásáról. Saját utódjának Guba Mihályt, a kispazdapárt szolnoki prominensét ajánlotta, ám Budapesten egy kommunista párti politikus, dr. Kovács Kálmán kinevezése mellett döntöttek,¹²⁸¹ aki decemberben el is foglalta hivatalát.¹²⁸² Természetesen eközben a kispazdák sem ültek ölbe tett kézzel, saját sajtójukban minisztériumi vizsgálatot eredményező támadást indítottak a kommunista Herpai Sándor vármegyei rendőrfőkapitány és párttársa, Szűcs Elek kisújszállási polgármester ellen. E kampányakció hátterét az államrendőrségről szóló disszertációfejezetben már elemeztük, itt pusztán csak a tényt szögezzük le, hogy a személyek elleni hajtóvadászat, és a pártközi egyeztetéseken szétosztott pozíciók erőegyensúlyának felrúgására tett kísérlet nem csupán az MKP választási fegyverarszénájához tartozott hozzá.

Baráth lemondása szülővárosában, Jászberényben is hullámokat vetett. Október 19-én a kommunista, a szociáldemokrata és a parasztpárt, a szakszervezetekkel és más baloldali tömegszervezetek tagjaival összefogva közös, „spontán” tömegtüntetést rendeztek „*az infláció, a feketepiac, a Kispazdapártban és a közhivatalokban meghúzódó reakció ellen*”, elsősorban a városházán dolgozó FKGP tagokat célkeresztbe állítva, a közellátási nehézségekért őket felelőssé téve. A tüntetés a megyeszékhelyen megrendezett tömegtüntetés

¹²⁸⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14; Egy rendőr visszaemlékezése szerint Baráth Endre lemondó nyilatkozatát előzetesen Vidor Győző fogalmazta meg a rendőrség politikai nyomozó osztályán. MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves, Nemes János visszaemlékezése

¹²⁸¹ Baráth Endréhez hasonlóan dr. Kovács Kálmánt is megválasztották képviselőnek 1945-ben, de míg Baráth és ezáltal az FKGP a főispáni széket feladta a képviselőségért, addig Kovács a főispáni pozíciót választotta, megszerezve azt az MKP-nak, míg képviselői helyét Vidor Győző kommunista politikus foglalta el. *Tiszavidék*, 1945. november 25. Dr. Kovács Kálmán lett Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja

¹²⁸² MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 31/1945; A munkáspártok Egerben ugyanígy közös tömegtüntetést szerveztek az ottani kispazda főispán és JNSZ vármegyében képviselőjelölt Milassin Kornél ellen, de hasonló éhségtüntetések voltak pl. Debrecenben és Nyíregyházán is, sőt, a szolnoki tüntetés egyik felszólalója Baráth Endre mellett a nyíregyházi kispazda főispánt is támadta, ami újabb bizonyíték az összehangolt politikai akcióra. *Tiszavidék*, 1945. október 18. Tizenötezer főnyi tömeg tiltakozott a reakció kiéheztetési politikája ellen. Lemondott Baráth Endre kispazdapárti főispán, a közellátás vezetője

forгатókönyvét követte, azaz ezt is előre megszervezték, ami a helyi újság beszámolójából is egyértelműen kiderül: „Reggel 8 és 9 között gyülekezett a tömeg nemzeti színű és vörös zászlók alatt a Kaszinó utcában. Körülbelül ½ 10-kor megindult a menet. A Kommunista Párt hangos híradója beszámolt a tömegnek arról, hogy hogyan távolították el a dolgozók Szolnokon a szabotáló főispánt, milyen gazságokat hajtanak végre a feketézők és hogyan működik a közhivatalokban és a Kisgazda Pártban meghúzódozó reakció.”¹²⁸³

A kommunisták kampányának Baráth Endre eltávolítása melletti másik különleges eleme a kisgazdapárti szavazók további elbizonytalanítását célozta. Ha a főispán elmozdítása nem lett volna elég, esetleg annak törvénytelenége felháborította volna Baráth Endre híveit, úgy szükség volt egy olyan kampányfogásra is, mely az FKGP egészét lejárátja és az MKP üzeneteire erősít rá. Erre tökéletes lehetőséget kínált Modla Sándor személye, aki épp a kampányfinisben döntött úgy, nyilvánvalóan pártutasításra, hogy demonstratívan, részletes indoklást közzé téve átlép a kommunisták pártjába. A nevében nyilvánosságra hozott nyilatkozatot azután nemcsak a megyei lap közölte, de szórólapok formájában is terítették az egész vármegyében.¹²⁸⁴ Modla a kisgazdák vármegyei vezetőségének tagja volt, aki értékes segítséget nyújtott az ideiglenes szolnoki városvezetés megalakításakor, majd az igazolási eljárások alatt is. Kripto-kommunista pozíciójának „feláldozása” egyértelműen mutatja, hogy az MKP vezetése e vármegyében valóban a győzelmet tűzte ki célul maga elé, s mindent latba vetve nem csak megjárta az elkötelezettségét.

Modla szerint a választás estéjén, amikor megtudták a választási eredményeket, Berena Anna a helyi párttagság előtt kijelentette: „Modla elvtárs többet tett a kommunista párt választása érdekében, mint az egész propaganda társaság együtt véve és szerényen hallgat.” Visszaemlékezése és Kisgazdapárttal szembeni tevékenysége mégsem kapott nagy publicitást az emlékezetpolitikában. Ennek hátterében talán részben a későbbi, pártból történt kizárása állt, de az is lehet, hogy az egykori illegális kommunisták vele szembeni féltékenysége volt ennek oka.¹²⁸⁵

Az eldurvuló választási kampány ellenére valójában egyik párt sem tudhatta biztosan, hogy a szavazófülke magányában végül mi vezérli majd a választópolgár x-et rajzoló kezét a kiválasztott négyzethez. A szavazás egyenlő és titkos volt, aminek felszabadító hangulata

¹²⁸³ Jászsági Szabad Nép, 1945. október 21.

¹²⁸⁴ A „Miért léptem ki a Független Kisgazdapártból” című közlemény az FKGP központi vezetését azzal vádolta, hogy működése az Egységes Pártéhoz hasonlít, ellenben az MKP-t méltatta a kisembereket folytatott szívós harcáért. MNL JNSZML XV. 29. a. 8.

¹²⁸⁵ Emlékezhetünk rá, hogy Modla illegális kommunista kapcsolattartója, Tóth Ferenc párttitkár elhunyt 1944 őszén, így a párton belül barátok, harcostársak nélkül maradt. Nem véletlen, hogy épp az emigrációból hazatért Berena ismerte el munkáját. Modlát 1948-ban az SZDP és az MKP pártegyesítésekor kizárták a pártból. Ennek oka ma még kétkedően nem tisztázott. Ezután Ceglédre költözött. 1957-ben kérte kizárásának felülvizsgálatát és párttagok közé történő újra felvételét, amit párttagságának 1945-től való elismerésével a fegyelmi bizottság jóvá is hagyott. MNL JNSZML XXXV. 64. Elhunyt régi párttagok iratanyaga, Modla Sándor

Mizsei Bélának is örökre meghatározó élménye maradt: „Azután hazafelé ballagtunk a szomszédokkal, akik elmondták, hogy milyen jó volt ez a szavazás, senkit nem agitáltak [a szavazókörben], hogy hová szavazzon, mindenki nyugodtan oda szavazott, ahová akart.”¹²⁸⁶

A novemberi parlamenti választásokon már valamennyi párt külön listán indult, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye pedig önálló választókerületet alkotott. Az eredmények összesítése után egyértelműen kiderült, hogy a munkáspártok agresszív fellépése ellenére, vagy talán épp azért is, mind országos összesítésben, mind vármegyei szinten ismét a Független Kisgazdapárt aratott fölényes győzelmet, akárcsak Budapesten.¹²⁸⁷

4. táblázat

Az 1945-ös választás országos, vármegyei és városi eredményeinek százalékos arányai

Területi egység	FKGP	MKP	SZDP	NPP	PDP	MRP
Magyarország	57,03	16,96	17,41	6,87	1,62	0,12
JNSZ vármegye	51,22	22,96	13,66	10,54	1,61	-
Jászberény	69,63	8,44	16,86	3,67	1,41	-
Karcag	49,46	14,67	10,53	24,24	1,10	-
Kisújszállás	34,51	40,82	14,57	9,32	0,77	-
Mezőtúr	44,89	20,23	20,64	10,85	3,39	-
Szolnok	39,28	34,91	22,65	2,01	1,15	-
Túrkeve	46,58	23,87	20,58	7,77	1,20	-

Forrás: HUBAI L.2001. I. 74. p., II. 161. p.

¹²⁸⁶ MIZSEI B. 2006. 52. p.

¹²⁸⁷ A választási eredmények elemzésének önálló, innovatív irányát képviselte Charles Gati, aki a társadalom modernizációt támogató részét (azaz a megelőző rendszert változatlanul fenntartani kívánókat leszámítva) három szegmensre osztotta: a nyugatos, polgári-demokratikus irányvonalra, mely relatív többséget alkotott (összesen 46,7 %, mely szerinte 38 % FKGP szavazóból és az SZDP szavazóinak feléből, 8,7 %-ból tevődhetett össze) a kommunista-iparosító (összesen 25,7 %, azaz az MKP 17 %-a és az SZDP szavazóinak fele, 8,7 %), illetve az agrárius-populista (összesen 26 %, azaz az FKGP-ből kb. 19 % és az NPP 7 %-a) irányzattal szemben. Ám e két utóbbi csoport meglátása szerint egyaránt forradalmi modernizációt támogató hívei együttesen többségben voltak (51,7 %) az evolutív változásokat preferáló polgári-demokratákkal (46,7 %) szemben. Bár korábban maga is utalt arra, hogy a hazai kommunisták „a népiesektől átvettek bizonyos programpontokat”, mely a párt programjára is hatást gyakorolt, s a háború, illetve a modernizációs folyamat által generált forradalmi lendületet „igazából csak a kommunista vezetés értette meg”, elemzésében mégis a teljes, 17 %-os kommunista szavazótábort egyetlen homogén tömbként a kommunista-iparosító irányzat támogatóiként értékelte. Ezzel szemben magunk úgy véljük, hogy az MKP szavazóbázisa Gati felosztása szerint nem tekinthető ennyire homogénnek, az egyszerű párttagok között épp a hazai kommunisták által propagált népies gondolatok hatására jelentős lehetett az agrárius-populista irányzat támogatottsága. GATI, C. 1990. 71-75. p.; Az agrárius-populista irányzat kommunista támogatóira tipikus példaként említhető Földi István későbbiekben jellemzett karaktere.

5. táblázat

Férfiak és nők szavazatarányának és voksszámának megoszlása a vármegyében:

Vizsgálati szempont	FKGP férfi - nő		MKP férfi - nő		SZDP férfi - nő		NPP férfi - nő		PDP férfi - nő	
Százalék	42,38	57,62	48,35	51,65	47,04	52,96	46,21	53,79	44,60	55,40
Voksszám	49303	67043	25096	26806	14500	16327	10985	12787	1638	2034

Forrás: UNGOR T. 1971. 100-101. p.

Az 1945-ben Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében megválasztott képviselők:¹²⁸⁸

FKGP 9 fő: Gyöngyösi János, Guba Mihály, Z. Nagy Ferenc, Milassin Kornél, Mizsei Béla, dr. Kerék Mihály, Csíkos Sándor, Udvary Dezső, Gaál Ferenc.

MKP 4 fő: Gerő Ernő (Több listán szerepelt, lemondott erről a mandátumról, a budapestit tartotta meg, helyette Bakó Kálmán lett képviselő ebben a választókerületben.), Kovács Kálmán (Igazságügyi államtitkár, a választáskor az MKP kerületi listáján a második volt, de a főispánságot választotta, így nem lett képviselő 1945-ben, hanem Baráth Endrét követte a vármegye élén. Helyette Vidor Győző került a nemzetgyűlésbe.), Ragó Antal, Gyenes Antal, Bakó Kálmán, Vidor Győző (1946 őszén Rákosi felszólítására lemondott mandátumáról, hogy átadja helyét pótképviselő társának.¹²⁸⁹), Tisza József (Pótképviselő, Vidor Győző visszahívása után 1946. november 28-tól volt tagja a Nemzetgyűlésnek.)

SZDP 2 fő: Takács József, Kiss József.

NPP 1 fő: Nánási László.

A Kisgazdapárt győzelme elsősorban annak volt betudható, hogy 1945-ben a korábban létező jobboldali pártok nem indulhattak a választáson. Így az FKGP gyűjtőpártként hagyományos birtokos paraszti bázisa mellett ekkor még felölelte a demokratikus polgári

¹²⁸⁸ A képviselők részletes életrajzait lásd: VIDA I. (szerk.) 1999.

¹²⁸⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14. Idézi: KAPOSVÁRI G. 1996. 418. p.; A képviselők cseréjének pontos oka jelenleg nem ismert, de feltételezhető, hogy az MKP-ban már ekkor értesülhettek a Vidort érintő vádról, mely 1947. április 10-én egy személye elleni népügyészégi feljelentést és „népellenes bűntett” miatti vizsgálatot eredményezett, azaz háttérbe tolásával a politikai kárt igyekeztek előre mérsékelni. A feljelentés alapjául az szolgált, hogy Vidor 1944. március 19-ig felelős szerkesztője volt a Nemzeti Jövőnk c. megyei lapnak, melyben megjelenhetett tőle olyan cikk, amely alapján felelősségre vonható lett volna. Bár a feljelentést Szabó Béla MÁV felügyelő tette, a vezető népügyész előterjesztéséből kiderül, hogy annak háttérében lánya, Dr. Morhardt Ödönne szül. Szabó Magdolna állt. A szociáldemokrata Morhardtné leánylíceumi tanítónőként került ellentétbe saját igazgatójával és párttársával, Dr. Nevelős Ágostonnal, aki előnytelen minősítést adott róla. Morhardtne ezért bosszúból megtámadta Nevelőst a pedagógusok szabad szakszervezetén belül. Vidor, mint a szakszervezet elnöke, kettejük konfliktusában Nevelős pártjára állt, s így került ő maga is Morhardtne támadásainak fókuszába. A sértett tanítónő előbb Nevelősről, majd Vidorról jelentetett meg dehonesztáló cikkeket, majd ezután következett a Vidor elleni hivatalos feljelentés. MNL JNSZML XXV. 1. 469/1947

jobboldal, a nemzeti konzervativizmus és a politikai katolicizmus erőit is.¹²⁹⁰

A kispazda képviselők egyöntetű reakciónak bélyegzése a kampányban az FKGP táborát összekovácsoló hibának bizonyult az MKP részéről, amit a választási vereséget követően Rákosi is felismert. 1945 novemberétől már a szálamitaktika jegyében tettek különbséget demokratikus kispazdák és reakciós jobbszárny között.¹²⁹¹

Feltűnő az is, hogy a női szavazatokat legnagyobb arányban a kispazdák szerezték meg, majd a PDP, NPP, SZDP és végül az MKP következett a sorban, ami valószínűleg a vallásosabb társadalmi csoportok pártszimpátiáját tükrözte. Az FKGP egymaga több női voksot szerzett e vármegyében, mint az összes többi párt együttvéve, ugyanakkor minden párt esetében igaz, hogy több női szavazatot kaptak, mint férfit, ami pedig a háborús veszteségek és a még mindig nagyszámú hadifogoly távollétének egyértelmű jele.

Látható az is, hogy az FKGP a Nagykunságban rosszabbul, a Jászságban jobban szerepelt, ami a birtokos parasztság és a földnélküli szegényparasztság arányát, illetve a református-katolikus hívők eltérő mentalitását is tükrözheti, ám nem csak azt!

Érdemes megfigyelni, hogy a városok ideiglenes városvezetőinek, majd kinevezett polgármestereinek pártállása és működésük színvonala, illetve pártjuk tényleges társadalmi támogatottsága milyen arányban állt egymással! A városvezetők tevékenységének megítélése ugyanis szignifikánsan befolyásolta a választások helyi kimenetelét.

Jászberényben például a kommunisták egyáltalán nem voltak képesek kiszélesíteni társadalmi támogatottságukat, a város javát szolgáló eredmények helyett csak a földosztás körüli torzsalkodás kísérte polgármesterük hivatali idejét, ezért a megye városai közül a leggyengébb eredményt produkálták. A kispazdák viszont elsőprő társadalmi támogatottságot szereztek itt. Az FKGP és az MKP korábbi, polgármesterségért vívott küzdelmében eltérő politikai taktikát követett, melyek megalapozottságát egyaránt visszaigazolták az eredmények. A Kispazdák helyesen számítottak a jobboldali szavazók pártjuk felé tendálására, amely hosszú távon reménnyel tölthette el őket, hogy egy soron következő önkormányzati választás esetén a polgármesteri széket is megszerezhetik. Ezzel szemben az MKP paritásos szavazatarányra alapozott gyors pozíciószerző taktikája is a politikai helyzet helyes felmérését tükrözte. E két politikai erő egyformán a hatalom megszerzését tűzte ki célul, a helyi társadalmi közeghez és saját lehetőségeikhez alkalmazkodva eltérő úton haladtak, optimális döntéseket hoztak, de küzdelmük eldöntése az országos politikai harc függvényévé vált.

Karcagon a mozgalmi múltból eredő gyengeségeken túl dr. Dósa Balázs súlytalanságát

¹²⁹⁰ HUBAI L. 2001. I. 72-74. p.; Azaz az FKGP sikeresebben nyitott a polgárság, hivatalnokok, értelmiségiek felé, hogy ne csak a birtokos parasztság pártja legyen. VIDA I. 1971. 934. p.

¹²⁹¹ PALASIK M. 2000a. 142-143. p.

és a háttérben kiskirályként pozíciókat halmozó Tüdős Imre negatív megítélését, a szegényparasztság körében pedig az NPP sikerebb politizálását sejthetjük a választási eredmények mögött. Ezt alátámasztó példaként visszaatalunk arra a tényre, hogy a karcagi kommunisták a parasztpártiakkal közösen szerveztek tüntetést a földvisszaperlők ügyvédjé ellen, s azt előzetesen nem az MKP, hanem az NPP vezetőjének házában beszéltek meg.

Az egymáshoz nagyon hasonló társadalmi helyzetű Kisújszállás és Mezőtúr választási eredményei közötti markáns különbség háttérében is a helyi kommunista politikusok eltérő mozgalmi hagyományai és mentalitása állhatott. Kisújszálláson a legális politikai múlttal és közigazgatási tapasztalattal rendelkező baloldaliak a frontátvonulás után hatékonyan tudtak egymással és az el nem menekült városi dolgozókkal együttműködni, és így szélesebb társadalmi bázisra tehetek szert. Nyilvánvaló, hogy kimagasló támogatottságukat nem csak az agrárproletárok tömege, hanem sok mérsékelt baloldali iparos, kereskedő és értelmiségi révén érték el, akik nem az országos politikai események, hanem a helyben tevékenykedő városvezetők közvetlenül megtapasztalt alkalmassága alapján mondtak elismerő ítéletet az MKP fölött. Mezőtúron ellenben az illegális kommunisták szűk csoportjának tagjai nem csak a külső személyekkel, de egymással szemben is bizalmatlanok, társadalmilag elszigeteltek voltak. Közigazgatási gyakorlattal sem rendelkeztek, a polgármesteri széket mégis erőszakos módszerekkel igyekeztek megkaparintani, ám azt ennek ellenére háromszor is elbukták. Mindez nyilvánvalóan erőteljesen amortizálta pártjuk renoméját a lakosság körében.

A fontosabb tényezők között említhetjük továbbá a földosztásban megmutatkozó különbségeket is. A földosztók Kisújszálláson és Mezőtúron egyaránt részesültek földjuttatásban, de ennek mértéke előbbinél nem haladta meg az átlagos juttatásokat. Bakó Kálmán például lemondott a neki felkínált, átlagon felüli földterületről, s csak a többiekével egyező nagyságút fogadott el. Az elkövetett túlkapásoknál tehát nem az egyéni gazdagodás, hanem a tömegigény kielégítésének célja lebegett az itteni kommunisták szeme előtt.

Ezzel szemben Mezőtúron egyéni haszonszerzés motiválta visszaélések is történtek, mely eseteket azután megpróbálták a szőnyeg alá söpörni. A helyi párttitkár is azt vallotta erről, hogy *„az igénylők földjuttatásánál [...] esetenként részrehajlások történtek, s [...] Maki Józseftől, ki lényegében a Párt megbízásából az egész földosztást irányította [...], tevékenységét nem kérte tőle számon a pártvezetőség, ez elsősorban az én hibám volt, mert nem szorgalmaztam a pártvezetőség felé, hogy Maki József munkáját tűzze napirendre. Sőt eltűrtük és nem tettünk semmi intézkedést akkor sem, amikor tudomásunkra jutott, hogy Maki József a földosztás során magának 10 kh igen jó beállott lucernást, fiának pedig a város alatt 2 kh jó gyümölcsöst juttatott. Maki József e cselekedete és számos egyéb önkényeskedései igen rossz fényt vetettek a pártra, de zavarólag hatottak a párt normális szervezeti életére is.*

Súlyos hiba volt a pártvezetőség, de főleg az én részemről, hogy ennek nem vetettünk gátat, hogy e cselekedeteit Maki Józsefnek hosszú időközön keresztül elnéztük.”¹²⁹²

A nagyok küzdelmét nem befolyásolta, de a következtetéseinket szintén alátámasztja, hogy a törpepártként induló PDP Mezőtúron érte el legjobb választási eredményét a vármegyében. Ez nyilvánvalóan dr. Fodor László tevékenységének emlékére vezethető vissza, ami pártja szavazatait e városban lényegében megduplázta.

Szolnok speciális adottságai szintén megmutatkoztak a voksok összeszámolásakor. Mint a megye legiparosodottabb városa, mely a legszűkebb határral, így arányaiban kevesebb mezőgazdaságból élővel rendelkezett, várható volt a munkáspártok jobb, a kisgazdák és különösen a parasztpártiak gyengébb szereplése. Az MKP kiugró szavazataránya valószínűleg Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter listavezetőségével és Szolnok vasutas város jellegével függhetett össze, illetve a vetélytársak soraiba beépített titkos-kommunista tagok együttműködési készségével. Emellett itt a földosztás körüli visszasságok is kisebb hullámokat vetettek, hiszen arányaiban kevesebb embert érintettek pro és kontra. Az MKP végül kevéssel, de még így is alulmaradt a konzervatív polgárságot megszólító FKGP mögött, ugyanakkor Kisújszálláshoz hasonlóan a munkáspártok összességében e városban is döntő fölényben voltak, szélesebb társadalmi bázissal rendelkeztek.

Túrkevéen az MKP és SZDP kiegyenlített harcot vívtak és egyaránt felülmúlták mind az országos, mind a vármegyei átlag szavazatarányokat, a kommunisták vélhetően a parasztpártiak, a szociáldemokraták pedig a kisgazdák rovására. Nem meglepő, hogy a kripto-kommunista Kapás Rezső a következő évben ténylegesen is átlépett az NPP-ből az MKP-ba.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy az 1945-ös őszi választásoknak kiemelkedő történelmi jelentősége volt, amit bizonyít, hogy azóta is mindenki számára megkérdőjelezhetetlen hivatkozási pontja a korabeli politikai palettáról demokratikusan és reprezentatívan véleményt alkotó közhangulatnak, mely országos átlagban elutasította a kommunista párt, és szűk többséggel a szocialista eszmét képviselő baloldali pártok politikáját a nemzeti-konzervatív-polgári értékeket is képviselő kisgazdákkal szemben, míg helyi szinten az ott tevékenykedő politikusok megítélése befolyásolhatta az erőviszonyokat. Az első legális megmérettetésén elinduló MKP tagjai ugyanakkor csak illuzórikus reményeik miatt érezhették csalódottnak magukat, hiszen új politikai szereplőként egy demokratikus választáson szereztek jelentős számú szavazatot, saját jogon is meghatározó politikai erővé válva.¹²⁹³

¹²⁹² MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹²⁹³ Az adatok forrása: HUBAI L.2001. I. 74. p..

VII. Az 1947-es választásokig vezető út

VII.1. Az internálások, igazolások, népbíróági perek és B-listázás folyamata

A közigazgatás újjászervezésével, főispánok, polgármesterek kinevezésével, illetve a földosztás megkezdésével párhuzamosan – miközben az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 áprilisában Budapestre költözött – zajlott a kisebb tisztviselők politikai alapú megrostálásának és a karhatalom átalakításának előkészítése is. Már 1945. március végén kiadták a 753. M. E. rendeletet, mellyel rehabilitálták a volt Tanácsköztársaság alatti magatartás és az azt követően baloldali politikai tevékenység miatt hátrányt szenvedő személyeket. A jogalkotás áprilisban a közalkalmazottak igazolásáról szóló 1080. M. E. rendelet, a szabad pályán működő értelmiségi foglalkozásúak és a hatósági jogosítvánnyal rendelkezők igazolási eljárás alá vonásáról szóló 1146. M. E. rendelet, illetve az ügyvédek és közjegyzők igazolását utasításba adó 1410. M. E. rendelet kiadásával folytatódott. Az 1030. M. E. rendelettel kiegészítették a még január végén a népbíráskodásról megalkotott 81/1945. M. E. rendeletet is, majd az 1690. M. E. rendelettel kimondták a csendőrség feloszlását és az államrendőrség megszervezését.¹²⁹⁴

A háborús bűnösök, egykori nyilasok és volksbundisták, különböző jobboldali pártok és egyesületek egykori tagjainak megbüntetése kapcsán kezdetben konszenzus volt az Ideiglenes Nemzetgyűlés valamennyi pártja között.¹²⁹⁵ Ennek alátámasztására elegendő idéznünk dr. Fodor László polgári demokrata politikust, mezőtúri polgármestert, későbbi alispánt, aki az 1945. február 22-én tartott városi közgyűlésen igen költői szavakkal fogalmazta meg az adott kor viszonyai között mértékadó közéleti krédóját: *„30 nemzedék és ezer esztendő robotos munkája pusztult el néhány hónap alatt, mert nemzetünk egy része megszedülve az idegen jelszavas mákonytól, ájultan engedte át magát egy lelkiismeretlen klikk rémuralmának. Füstölő romok, temetetlen hullák, éhezés, nélkülözés mindenütt az országban, reánk vár ezen körülmények között, hogy a nemzetet, ezt a várost újjáépítsük. Fel kell építenünk a házakat, hidakat, meg kell alkotni a modern demokratikus közigazgatást. Meg kell teremteni azt az egészséges közszellemet, mely tisztában van azzal is, hogy az*

¹²⁹⁴ Utóbbit májusban hirdették ki márciusra visszadatálva. PALASIK M. 2000b. 37. p.

¹²⁹⁵ Ezzel szemben ott, ahol helyben maradtak a régi közigazgatási tisztviselők, rendkívül kevés letartóztatás történt. Jászberényben is volt például internálótábor, de ott 1945. március 30-án, tehát közvetlenül dr. Pénzes lemondása előtt csak 4 internált tartózkodott. A rendőrségi fogdán 27 őrizetes volt, akik közül 17 köztörvényes, 10 pedig politikai bűncselekmények miatt volt letartóztatva. Utóbbiak közül a Magyar Nemzeti Szocialista Párt 2 vezetője és 1 tagja, a Nyilaskeresztes Párt 1 vezetője és 3 tagja, valamint 1 fasiszta magatartású és 2 munkaszolgálatosokkal kegyetlenkedő személy volt. MNL JNSZML V. 73. 1214/1945

embertelenség és lelkiismeretlenség, a bűnök nem maradhatnak megtorlatlanul. [sic!]”¹²⁹⁶

Míg tehát a helyben maradt régi tisztviselői gárda tagjainak szakértelmére több településen is számítottak, az elmenekült, majd hazatérő tisztviselőkkel szemben eleinte általános ellenszenv mutatkozott, nem csak a kommunisták, hanem minden kiürítést megtagadó részéről. Kivételes esetektől eltekintve – orvosok, mérnökök, telekkönyvekhez értő jogászok – többségüket később sem engedték visszatérni korábbi hivatalaikba.

VII.1.1. Internálások

A későbbi ellentéteket a politikai bűnösök felelősségre vonása kapcsán lényegében három általános és egy különleges tényezőre vezethetjük vissza. Egyrészt az 1945-ös választási kampányra ráfordulva tagszervezési, illetve szavazatszerzési, valamint pozíciószerzési verseny indult az egyes baloldali pártok között. Másrészt a jobboldali pártok betiltását követően a társadalom jobboldali, konzervatív tagjai – köztük a háborús és népellenes büntettek valódi támogatóival és az abban nem érintett, de egzisztenciálisan szintén fenyegetett személyekkel – a meglévő politikai pártokban kezdtek védelmet keresni,¹²⁹⁷ amelyek a taglétszám-növelési kényszerük és káderhiányuk következtében mindinkább fogadó készeknek mutatkoztak tagfelvételük iránt. Harmadrészt a pártversengés megindulásakor a reakció pontosan körül nem határolt, illetve a népellenség rendkívül tágan értelmezett fogalmainak használata elkerülhetetlenül a politikai alkuk, majd zsarolás és végül egymás nyílt támadásának eszközévé tette a más pártokba belépő személyekről történő adatgyűjtést, ezen adatok felhasználását, vagy akár az alaptalan, de hatásos rágalmozást is.

A fenti általános okokon túl az MKP részéről különleges tényezőként említhető a karhatalmon belüli dominanciájuk, melyet egyértelműen további eszközként vetettek be a politikai vetélkedés számukra kedvező befolyásolására. Ezen szándékuk tudatosságát és hatékonyságának növelését bizonyítja, hogy a politikai küzdelemben célkeresztbe kerülő mind szélesebb kör internálásának Erdei Ferenc kripto-kommunista belügyminiszter révén adtak új lendületet, annak 1945. június 21-én kelt 138000/1945. sz. bizalmas rendelete segítségével.¹²⁹⁸ Ez ugyanis lehetőséget teremtett a rendőrségnek olyan személyek internálására is, akiket a népbíróságoknak nem lehetett jogszerűen átadni.

A megkérdőjelezhető megalapozottságú internálások, akár a frontátvonulást közvetlenül követően létrehozott polgárőrségek, akár a később létrehozott hivatásos, de

¹²⁹⁶ BODORIK S. 2019. 23. p.; MNL JNSZML V. 302. b. 1945. február 22.

¹²⁹⁷ 1945-ben „az is hamarosan kiderült, hogy aki valahova tartozik, valamilyen pártba, az úgy többé-kevésbé biztosnak tekintheti az állását. Ez az állapot tartott mondjuk egy évig-másfél évig, oszt aztán kiderült, hogy csak egyetlen párt van, amelyikben biztosnak érezheti az egzisztenciáját valaki.” MNL JNSZML XIV. 20.

¹²⁹⁸ Az országban működő számos internálótábort 1946 nyarán vonták össze Budapestre, Debrecenbe, Szegedre, Miskolcra és Veszprémbe. A rendeletet közli: PALASIK M. 1997. Meghivatkozta: WENCZ B. 2014. 41. p.

képzetlen államrendőrség követte el, leginkább a lakosság jobboldali felét legnagyobb számban megszólítani képes kisgazdák számára nyújtottak lehetőséget a rivális kommunisták túlkapásainak felmutatására, ezáltal politikai haszonszerzésre.¹²⁹⁹

A „fasiszta”, avagy „népellenes” fogalmakat tehát nem csak a földosztás, hanem az internálások esetében is szabadon értelmezték a vidéki kommunisták. Lényegében itt is az történt, hogy a tényleges háborús bűnöket elkövetők és a megelőző Horthy-rendszerben társadalmi befolyással rendelkező egyszerű jobboldali, konzervatív, vagyonos személyek között elmosódtak a határvonalak. Ez részben a jogszabályok pontatlanságából, részben a karhatalomban szerepet vállalók politikai és jogi képzettségének alacsony nivójából, társadalmi háttéréből következett. Mindennek az is folyománya lett, hogy a későbbiekben a valódi bűnösök is ártatlanul történt meghurcolásuként interpretálhatták a velük történeteket.

A bűnösség tág értelmezése és az ebből eredő bonyodalmak a kisújszállási Bakó Kálmán szavaiból is egyértelműen kiviláglanak: *„A rendőrségi fogdában 40-50 kulák és fasiszta személy volt letartóztatva. Olyanok, akik háborús bűnösöknek számítottak szerintünk. [sic!]”*¹³⁰⁰ Jogszabályi hivatkozás és bírósági ítélet tehát nem volt, csak saját személyes meggyőződésük alapján döntöttek arról, kit tekintenek háborús bűnösnek. Jellemző, hogy az évtizedekkel később született visszaemlékezésben külön említi a kulákokat a letartóztatott fasiszták között. A retrospektív fogalomhasználatból egyértelműen arra következtethetünk, hogy a nagygazdák esetében a földosztáskor is gyakran felemlített és félreértelmezett népellenesség lehetett letartóztatásuk oka.¹³⁰¹

Természetesen a letartóztatottak rokonai nem csak Dévaványán, de Kisújszálláson és több más településen is panasszal fordultak az Ideiglenes Kormányhoz. Az ellentmondó visszaemlékezésekből annyi kiderül, hogy a legkirívóbb esetekben vizsgálatok indultak és a túlkapásokat elkövetőket vélhetően szóban felelősségre is vonták, de súlyos következményeket nem kellett elszenvedniük.¹³⁰²

A lakosság körében legalább ekkora megbotránkoztatást keltő, és ugyancsak az

¹²⁹⁹ Gondoljunk például a Dévaványáról írottakra.

¹³⁰⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁰¹ Ezt támasztja alá az a példa is, melyet az elfogott személyek egyikének jellemzéseként Bakó előadott. Az illető gazda bűne az volt, hogy a polgári-körben részegen duhajkodott, dicsekedett gazdagságával, miközben szerencsétlenségére a későbbi, tipikus kulák karikatúrák megtestesítőjeként *„elég zsíros volt, mert nyomott vagy 120 kg-ot”*, de a cselédjeit kizsákmányolta, azok soványak és éhesek voltak. Látható tehát, hogy nem csak a korábbi városvezetők – például a városi főjegyző – háborús bűnként értelmezhető cselekedetei, hanem a felgyülemlett szociális feszültségek felszínre törése is okot szolgáltatott a fogdába zárásra. A letartóztatottak között ott volt a volt főjegyző is, aki szóvá tette, hogy szűk a helyiség. Neki felelték azt, hogy olyan, amilyennek építették. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁰² Nánási László közlése szerint: *„Emiatt fel is jelentettek bennünket Debrecenben az Ideiglenes Kormányánál azzal vádolva, hogy rémuralmat teremtettünk Kisújszálláson. Dálnoki Miklós Béla járt is nálunk és többünket felelősségre vont a letartóztatások miatt.”* MNL JNSZML XXXV. 57. K/11. Bakó Kálmán Vörös János honvédelmi miniszter helyszíni vizsgálatára emlékezett.

érintettek szociális státuszára alapozott esemény volt az, amikor az MKP 1945 nyarán, immáron a választási kampány részeként egyértelműen szavazatszerzési céllal engedett szabadon számos kisnyilast a szolnoki internálótáborból, azonnal be is léptetve őket a kommunista pártba. Minderről a megyei lap hasábjain döbbenetes büszkeséggel számoltak be, egyáltalán nem rejtve véka alá, hogy megfelelő párttagsággal bármi lehetséges: „Az internálótáborban [...] szaporodtak azok a munkásemberek, akik eltévelyedtek. [...] akikért a magyar népi demokrácia elsősorban küzd. [...] ezeket az embereket nem tartjuk bűnös, hanem félrevezetett embereknek, [...] Amikor a nyilas veszély elmúlt, eleget tettem a Kommunista Párt sürgető felhívásának s korábbi ígéretem alapján elhatároztam, hogy az internálótáborból szabadon engedem a rongyos, munkás nyilasokat. Ezt annál könnyebben végrehajtottam, miután a vármegyei politikai osztály élére a munkások nagy barátja, Polónyi Lajos került. [...] kihirdettük 101 ember előtt a kiszabadulást. A Kommunista Párt titkára Fodor János engedélyt kért, hogy a párt részéről jelen lehessen a kihirdetésnél s néhány szót szóljon a megtévedt munkásokhoz. Megható volt, amikor [...] mélységes emberi szeretettel beszélt [...] megtévedt munkástestvéreinknek.”¹³⁰³

Az elkülönített személyeket szabadon engedésükig jellemzően romeltakarítási, vagy újjáépítési munkákon dolgoztatták,¹³⁰⁴ de a fontosabb közigazgatási pozíciókban dolgozók esetében ennél fontosabb volt, hogy internálásuk idejére a helyi közéletből is kiiktatták őket, s távollétükben hivatali állásukat másokkal tölthették be.¹³⁰⁵

¹³⁰³ *Tiszavidék*, 1945. július 10. 101 szegény munkást engedett ki az internálótáborból a vármegyei főkapitányság július hó 7-én. Ez a nagymérvű szabadon bocsátás az egész városban igen nagy feltűnést keltett.

¹³⁰⁴ A tábor parancsnoka Bali Mihály egy alkalommal nyilatkozott a megyei lapnak is: „naponta háromszor főtt étel, kenyér majd fél kiló, [...] hazait kaphatnak, amennyit hoznak nekik, rendszeres orvosi vizsgálat, újság, és nem utolsósorban antifasiszta iskola.” *Tiszavidék*, 1945. május 29. Meglátogattuk

¹³⁰⁵ Vidor Győző visszaemlékezésében megemlíti azt az érdekes epizódot, hogy Szolnok háborús években regnáló és kiürítésnek eleget tevő volt polgármestere, Szabó Ferenc és a törökszentmiklósi főszolgabíró, Szarka Gyula 1944 decemberében épp az MKP akkori székházának udvarán aprították a fát. MNL JNSZML XXXV. 57. V/14.. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 414. p.; Az internáltak közmunkára fogásának általánosságát mutatja, hogy ezt a mezőtúri dr. Fodor László is elrendelte. Hasonló elvi döntés született Szolnokon is: „A munkaiügyi hivatal a város újjáépítésére igénybe veszi azokat a személyeket is, akik népellenes magatartást tanúsítottak, [...] a láncolókat, feketézőket, munkakerülőket (munkakerülő az is, akinek háztartási alkalmazottja van) továbbá az igazoló bizottság által büntetéssel sújtott köztisztviselőket, valamint a [...] rendőri felügyelet alá helyezett személyeket [...] akik az orosz haderő bevonulásakor nem tartózkodtak Szolnokon, [...] minden távolléttől hónap után 10 napig. Azonban mentes ezen hosszabb tartamú fizetés nélküli igénybevétel alól az a személy, aki a múltban kifogástalan politikai magatartást tanúsított, vagy a gazdasági életre káros tevékenységet nem fejtett ki, s a várost nem a német haderő iránti szimpátiából hagyta el. [...] a demokratikus hadseregbe jelentkeztek, [...] a megelőző rendszer alatt politikai okokból elhurcolt, internált személyek, továbbá visszatérő munkaszolgálatosok és deportáltak.” *Tiszavidék*, 1945. május 8. A közösségi munka szolnoki szervezete

VII.1.2. Igazolások

Az internálásokkal megindult leszámolások folytatásaként tekinthetünk az igazoló eljárások megkezdésére is, mely újabb célzott lehetőséget teremtett a hivatalnoki kar „reakciós elemektől” történő „megtisztítására”, helyük politikailag megbízható személyekkel való feltöltésére.

A közigazgatási hivatalokat tehát nemcsak újjászervezték, hanem amennyire csak lehetett, igyekeztek megtisztítani a jobboldali elemektől is. A kommunistáknak kellően nem tetsző, velük mindenben együttműködni nem kívánó hivatalnokok eltávolításához akár az 1945-ös igazoló eljárások során, első fokon hozott elmarasztaló határozatok is elegendőek lehettek, még akkor is, ha később végül felmentették az illetőt. Így járt pl. Kiss Gábor is, aki ideiglenes szolnoki polgármesteri teendői után nem sokáig maradhatott meg árvaszéki ülnöki tisztségében sem. Amikor őt a közalkalmazottakat igazoló bizottság első fokon, nem jogerősen állásvesztésre ítélte, helyére azonnal a parasztpárti Szurmay Lőrincet nevezték ki a városi árvaszék élére.¹³⁰⁶ Nem ő volt az egyetlen, akit ezzel a módszerrel távolítottak el hivatalából. 1946 júniusában például egy városi kezelő ügyében, akit végső fokon igazoltak, a polgármester az alábbi indoklással utasította el a visszavételt: *„az indítvány elfogadása precedensül szolgálna azoknak a városi alkalmazottaknak az irányában, akiket az igazoló bizottságok ugyan igazoltak, azonban magatartásuk és egyéniségük miatt nem alkalmasak arra, hogy változott időkben is közszolgálatot lássanak el. [...] Egymagában az a körülmény, hogy valamely tisztviselőt az igazoló bizottság igazoltnak jelentett ki, nem teszi a város közönségének kötelességévé, hogy az illetőt állásába vissza is fogadja, mert hiszen a hivatkozott rendelet szakaszban foglalt mérlegelés joga csak azzal a tisztviselővel szemben áll fenn, aki szabályszerűen igazoltatott, minthogy e nélkül egyébként sem teljesíthetne közszolgálatot.”*¹³⁰⁷ Az igazoló bizottsági elmarasztalások tehát akkor is alkalmat adtak a kommunista városvezetésnek egyes személyek elmozdítására, ha végül az adott személyt igazolták.¹³⁰⁸

S miközben a közgyűlések tagjai új embereket neveztek ki különböző pozíciókba, a nyugatra menekült korábbi hivatalnokok számára Szolnokon épp 1945. augusztus 23-ával végső határidőt szabtak szolgálattételre jelentkezésükhöz, s kimondták: *„mindazok, akiket rajtuk kívül álló ok nem akadályozott meg abban, hogy fenti határnapig szolgálattételre jelentkezzenek, azokat úgy tekinti a város közönsége, mintha állásukról lemondottak*

¹³⁰⁶ MNL JNSZML V. 472. 1945. november 26.

¹³⁰⁷ MNL JNSZML V. 472. 1946. június 28.

¹³⁰⁸ Egyes hivatalok esetében speciális, szigorúbb szabályokat is alkalmazhattak. A közjegyzők esetében például olyan rendeletet hoztak, mely felhatalmazta az igazságügyi tárca vezetőjét, hogy a Duna-Ipoly vonaltól nyugatra menekült közjegyzőket elmozdíthassa állásukból, függetlenül attól, hogy az igazolások során milyen döntés született ügyükben. ROKOLYA G. 2019. 100. p.

volna.”¹³⁰⁹ Túrkevéen pedig az SZDP indítványára mondta ki a városi képviselőtestület, hogy „a Budapest felszabadítása után Túrkevére jött és a közhivatalokban alkalmazott személyeket, ha nincsenek leigazolva, a városi nemzeti bizottság döntése alapján kell elbocsájtani a közszolgálatból.”¹³¹⁰ A kiürítésnek eleget téve elmenekült, majd hazatért hivatalnokok sorsára szolgáltató érzékletes példát a túrkevei főjegyző esete, akit az Igazoló Bizottság leigazolt, de 5 évre kizárt az előlépésből. Ezután, még februárban a képviselőtestületnek kellett döntést hoznia, hogy tovább alkalmazza-e, vagy végelbánás alá vonja. A testület azonban úgy határozott, hogy „Dr. Debreczeny Dániel volt városi főjegyzőt nem alkalmazza, részére nyugdíjat nem állapít meg, mivel a közeljövőben megjelenő szanálási törvény szerint minden ellátási igény nélkül ügyis elbocsájtának.” Egy másik, nyugdíjazásra ítélt hivatalnok, Kovács Géza I. oszt. irodatiszt esetében pedig felhívták az Igazoló Bizottságot, hogy új eljárást folytassanak le!¹³¹¹ A főjegyző ügyében a vármegye júliusban utasította a képviselőtestületet, hogy szabályszerűen vonják végelbánás alá Debreczenyt, de a testület nem tárgyalta ügyét, hogy így bevárhassa a szanáló bizottság döntését.¹³¹²

Mindezzel párhuzamosan jogszabály írta elő azt is, hogy azok, akiket szocialista, kommunista, szociáldemokrata, antifasiszta, vagy demokratikus politikai meggyőződésük, vagy tevékenységük miatt a közszolgálatból a megelőző politikai rendszerben elbocsátottak, kérhették a közszolgálatba való visszavételüket, vagy e helyett nyugdíjjogosultságuk megállapítását. 1945. november 26-án ezen indokkal hagyta jóvá a szolnoki képviselőtestület például dr. Bubla István visszavételét városi tanácsnoki állásába, mivel őt a proletárdiktatúra idején tanúsított magatartása miatt bocsátották el még 1922-ben.¹³¹³

Az MKP szempontjából természetesen kardinális kérdés volt az is, hogy kik ülnek a közalkalmazottakat igazoló bizottságokban és milyen szempontokat képviselve ítélik meg, hiszen elmarasztaló ítélettel nem csak a régi gárda tagjait, de a koalíciós partnerek soraiban védelmet keresőket is megpróbálhatták eltávolítani, amiről már vita alakulhatott ki a pártok között is.

Szolnokon a február 1-jén megalakult bizottságot a demokratikus pártok küldötteiből állították össze. Az MKP Kubisi Józsefet és Fodor Józsefet¹³¹⁴ (Fodor János városi párttitkár

¹³⁰⁹ MNL JNSZML V. 472/a. 1945. április 29. Ezen indoklással veszítette el állását pl. Hidvári János városi tűzoltó törzsőrmester, aki a kiürítési parancsnak engedelmeskedve közreműködött a városi tűzoltószerkezetek Németországba szállításában is, melynek pótlása komoly nehézséget okozott. Uo. 1945. december 22.

¹³¹⁰ MNL JNSZML V. 571. 1946. február 14. 25/1946.

¹³¹¹ MNL JNSZML V. 571. 1946. február 14. 41/1946. és 42/1946.

¹³¹² MNL JNSZML V. 571. 1946. július 10. 124/1946.

¹³¹³ Hasonló indokkal vették vissza Tenyeri János volt iparvállalati pénzeszedőt is, akit üresedésben lévő állás híján a városi üzemek vízüzemi raktárnoki teendőivel bíztak meg. Uo. 1945. november 26. Bublát később, 1946 nyarán vármegyei tiszti főügyésszé nevezték ki. Uo. 1946. szeptember 23.

¹³¹⁴ MNL JNSZML XXXV. 64. Fodor József mikrofilmezett személyi anyaga

öccsét), az SZDP Szabó Károlyt és Weinberger Istvánt delegálta.¹³¹⁵ A közalkalmazottakat igazoló I. számú bizottság elnöke pedig az a látszólag kigazdapárti, valójában szintén kriptokommunista Modla Sándor lett, akinek ebbéli működését a kommunista párt egyik prominense később így értékelte: „*Modla Sándor – például –, aki az I. számú igazoló bizottság első elnöke volt, »balosabb« volt a kommunistáknál. Keresztül erőszakolta, hogy az az értelmiségi, aki elhagyta a várost, még ha igazolják is, kapjon valami fegyelmi büntetést (pl. 3 évig nem lehet előléptetni).*”¹³¹⁶

A közalkalmazottak II. számú igazoló bizottsága július 10-én kezdte meg működését. „*Elnöke: Csapó Mátyás. Tagjai: Árvai János, Csernetics István, Bajtai Károly, Szendrei Sándor, Marton János. Jogi képviselő: Dr. Aszódi Ottó.*”¹³¹⁷ Az SZDP által delegált, titkos kommunista Bajtai Károly itteni tevékenységére úgy emlékezett vissza, hogy „*Az Igazoló Bizottságban biztosítottuk az MKP befolyását.*”¹³¹⁸

A fentiek tükrében természetes, hogy a közalkalmazottak igazolásakor elsősorban a kommunisták szempontjai érvényesültek.¹³¹⁹ Kétségtelen, hogy a szolnoki igazolások a titkos párttagok nagy számának köszönhetően alakultak ennyire szélsőségesen, s más települések esetében több pártközi egyeztetésre szorult az MKP. Jászberényben például a főispán sorsolta ki a helyi Igazoló Bizottság tagjait, mégpedig furcsamód épp az FKGP, MKP, NPP és PDP elnökeit, illetve még egy SZDP tagot. Mivel időközben Veres Józsefet Baráth Endre váltotta a főispáni székben, így ő összeférhetetlenség miatt már nem tudta elfoglalni helyét a bizottságban, s a kommunista Tóth György István is kikerült a testületből, miután polgármester lett.¹³²⁰

Azokon a településeken azonban, ahol a szociáldemokratákkal és a parasztpárti delegáltakkal fenn tudták tartani együttműködésüket, az igazolások kérdésében is több eredményt mutathattak fel. Ahol pedig elszigetelődtek, ott az igazoló eljárásokra való

¹³¹⁵ *Tiszavidék*, 1945. május 1. Az Igazoló Bizottság hírei; Pár nappal korábban Weinberger helyett még Kövécs Józsefet, Modla helyett pedig Falusi Jánost delegálta az SZDP és az FKGP. Lehetséges, hogy személyükben pártközi egyeztetés következtében állt be változás. MNL JNSZML V. 474. 324/1945.

¹³¹⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. Vidor V/14.. Idézi: KAPOSVÁRI Gy. 1996. 418. p.; Az igazoló bizottság egyébként Modlának a Gábor Áron (akkor Pázmány Péter) téren álló házában ülésezett. Somodi István is megerősítette, hogy mindenkit legalább megrovásban részesített, aki nyugatra menekült. MNL JNSZML XIV. 20.; Modla 1945 nyarán lemondott a bizottsági elnökségről. Ugyanekkor alakult meg másodjára a magánalkalmazottakat igazoló III. számú bizottság is, mivel első megalakulása nem sikerült szabályosra. *Tiszavidék*, 1945. július 24. Igazoló bizottság hírei; Modla 1946 tavaszán már a szolnoki Külön Igazoló Bizottság elnöke volt, s itt is különösen sok elmarasztaló ítéletet hozott. *Tiszavidék*, 1946. március 10. A szolnoki Külön Igaz. Bizottságnál és *Tiszavidék*, 1946. április 11. Igazoló bizottság hírei

¹³¹⁷ *Tiszavidék*, 1945. július 17. Párt – Szakszervezet

¹³¹⁸ MNL JNSZML XXIII. 19. Személyzeti dossziék, 6680 sz.

¹³¹⁹ A *Tiszavidék* viszont meglepően nagyarányú leigazolásról tudósított. A bizottság május 1-ig „1444 közalkalmazott ügyét bírálta el. Igazoltak 1149-et, fegyelmi jellegű büntetést szabtak ki 218 esetben, elbocsátást, illetve nyugdíjazást mondtak ki 3 esetben. 72 közalkalmazottat pedig népbíróság elé utaltak. Nem került elbírálásra 2 közalkalmazott ügye, akik igazoló nyilatkozatukat visszavonták.” *Tiszavidék*, 1945. május 1. Az Igazoló Bizottság hírei

¹³²⁰ MNL JNSZML XVII. 17. Jegyzőkönyv, 1945. február 20. és CSEH D. 2018. 172. p.

befolyásuk is értelemszerűen lehanyaglott. Emellett a különböző bizottsági tagok politikai „vérmérséklete” és egyéni kapcsolatrendszere is nyilvánvaló hatással volt az igazolások lefolyására.

Kisújszálláson például *„1945 első felében alakult meg az Igazoló Bizottság. Négy politikai párt egy-egy tagjából, és a Szakszervezet egy delegátusából, egy ügyészből és egy jegyzőkönyvvezetőből tevődött össze. Elnöke Váróczi Áron MKP, dr. Pólya László NPP, Molnár András FKGP, Bana Gábor SZDP, Turbacs Mihály a szakszervezet részéről MKP.”*¹³²¹ Bár a kommunisták többsége a parasztpárti és a szakszervezeti küldöttek révén biztosítva volt, a bizottság működése még így sem ment zökkenőmentesen. *„A Kisgazda Párt és a szoc.[iál]dem.[okrata] párt tagjai nagyon ingadoztak sok olyan tárgyaláson, ahol egy kicsit fogósabb személyekkel álltak szemben, meg hogy egész őszinték legyünk, egyszer-mászor úgy is nyilatkoztak, hogy ugyan mit is lehetett volna egy-egy személlyel tenni? Hát a rendszer akkor azt követelte tőlük, amit tettek, de a legnagyobb baj az volt, hogy az igazoló bizottság hatásköre igen szűkre volt szabva. De még azokat az igen enyhe ítéleteket sem tartották be, illetve tartatták be az illetőkkel, amit az igazoló bizottság kiszabott rájuk. Pl. B. Kiss Márton dévaványai főjegyzőt az igazoló-bizottság 3 évig eltiltotta az előmeneteltől, mégis egy év múlva alispán lett belőle,*¹³²² *egy másik megyében. Lehet, hogy itt az is közrejátszott, hogy Dévaványán volt egy igen éber kisgazdapárti képviselő [Z. Nagy Ferenc]. Ez is azt bizonyítja, hogy az igazoló-bizottságok határozatait nemigen tartották be.”*

Bár Bakó itt több ponton is pontatlan adatokat közöl, de az igazoló bizottságok működésének kommunista perpcióját híven tükrözik szavai.¹³²³ Azaz, egyes településeken kommunista többség mellett is, sok vitával, de pár kirívó esetet leszámítva összességében kevés eredménnyel működtek. Ennek egyik okát a Tiszavidék című lap egyik tavaszi száma is lejegyezte. Az újságíró szerint a népellenes törvényeket végrehajtó köztisztviselők mindegyikének *„van egy »zsidoja«, akivel jót tett, akire hivatkozik, hogy milyen humanusan*

¹³²¹ Kisújszálláson például dr. Pólya László volt a jogász, aki ilyen minőségében az Igazoló Bizottságnak is tagja lett. Az, hogy *„ő a parasztpárthoz tartozott, ami annyit jelentett, hogy a kommunista párt javaslata a szavazásnál mindig biztosítva volt. A paraszt párttal mindig szorosan együtt dolgoztunk, [...] [s mert] a szakszervezeti delegátus is kommunista volt.”* MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³²² B. Kiss Márton a korabeli újságcikkek tanúsága szerint 15 éven át volt Törökszentmiklóson jegyző, majd 15 évet Dévaványán vezetőjegyző. 1947 végén lett Zemplénben vármegyei főjegyző, de ekkor már „elvtárs”-ként említi a helyi sajtó. 1948 februárjában Rajk László tüntette ki a Köztársasági Érdeméremmel. 1948 augusztusától Baranya vármegye főjegyzője. Bakó ezek szerint nem értesült arról, hogy B. Kiss idővel párttagságot cserélt és megtalálta helyét a kiépülő kommunista diktatúrában, emellett emlékei összerosódtak, hisz a jegyző lényegében kitöltötte a három éves előléptetési tilalmát, s nem alispán, csak főjegyző lett, aki ugyan később rövid ideig valóban helyettesítette a lemondott alispánt, de csak újabb áthelyezéséig. Forrás: *Zempléni Népiújság*, 1948. január 18. Az új vármegyei főjegyző bemutatkozott a vármegyei kisgyűlésen és *Felvidéki Újság*, 1947. december. Zempléni élet – Sátoraljaújhely: kinevezték az új vármegyei főjegyzőt és *Zempléni Népiújság*, 1948. február 8. Köztársasági Érdeméremmel tüntettek ki két zempléni köztisztviselőt és 1948. május 16. Pályázati hirdetmény. *Zempléni Népiújság* és *Dunántúli Napló*, 1948. augusztus 18. Keserű János alispán „egészségi okok miatt” benyújtotta nyugdíjazása iránti kérelmét. B. Kiss Márton az új vármegyei főjegyző elfoglalta hivatalát.

¹³²³ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

bánt vele, vagy pláne értékeket őrzött meg részére. És a hazatért deportáltak jó médiumnak bizonyulnak. Mindegyik menteget valakit, [...] Tény az: az Igazoló bizottság felhívása, hogy mindenki jelentse be, ha az igazolás alá vont működésére vonatkozólag terhelő adatok birtokában van – majdnem eredménytelen, de naponta érkeznek bejelentések, melyek olyan közalkalmazottat szeretnének igazoltatni, akik ellen súlyos vádak merültek fel.”¹³²⁴ Azaz a hivatalnokok saját jól felfogott érdekükben mentőtanúkat vonultattak fel, s a társadalom tagjainak többsége is szolidárisnak bizonyult.

Fél évvel később sem változott sokat az összkép. Az I. számú bizottságról megállapították, hogy „ha túlzásba is esett, ha hibákat követett is el, e bizottság működése a magyar demokrácia jövője szempontjából sokkal megnyugtatóbb volt, mint a későbbieké, amelyek viszont az emberi megbocsátás terén estek túlzásba. Az helyeselhető, hogy az első hónapok kirívóan szigorú ítéleteit, kétségtelen tévedéseit jóvátette s sokszor értékes és használható embereket adott vissza munkájuknak. Viszont hiba az, hogy éppen most lett enyhe az eléje kerülők elbírálásában, mikor a »nagy-halak«, az igazi bűnösök, a messzire menekültek, a félév után settenkedve jelentkezők kerülnek igazolás alá. Meg kell állapítanunk, hogy az igazoltatások majdnem csődöt mondtak. De ebben nemcsak az igazoló bizottságok a hibásak. A közönség hallatlanul közönyös.”¹³²⁵

A kommunisták végső mérleg feletti csalódottságának másik kiváltó oka a jobboldaliak baloldali pártokba áramlása volt, mely egy-egy kisvárosban nyilvánvalóan mindenki szeme előtt játszódott le, és nem lehetett a többi párt elől sem eltitkolni.¹³²⁶ A türkevei közgyűlés egyik tagja is előadta ezzel kapcsolatos aggályait, de valódi megoldást ő sem tudott felmutatni, mondván, hogy „ezt a fekélyt a pártoknak is le kell operálni. Tudjuk, hogy kik fekszenek bele a demokráciába és azt is, hogy kik állnak csak az eresz alá, hogy meg ne ázzanak. Kilengés esetén lehetne megtudni, hogy ki hova tartozik. A beadvány csak figyelmeztetés akart lenni. [...] Tudjuk, hogy kik voltak a fasizmus hívei és hogy kik tettek hamis vallomást annak idején. [...] vannak olyanok, akik fehérek, majd vörösek voltak. Egyes egyének Budapest ostroma után jöttek Túrkevére és igazolás nélkül pártokba és közhivatalokba kerültek, azonban senki sem tudja róluk, hogy hol voltak és hogyan

¹³²⁴ Tiszavidék, 1945. május 15. 3. p. Igazoló bizottság hírei; Két hónappal később pedig már azon kesergett a megyei lap egyik újságírója, hogy az 1080/1945 M. E. sz. rendelet módosítása lehetővé tette a már befejezett ügyek megfellebbezését is, „ha a bizottság összetétele ellen valami kifogás merül fel, vagy az igazolás alá vont személy sérelmezi, hogy a tanút, vagy őt magát, illetve védekezését a tárgyaláson nem hallgatták meg.” Tiszavidék, 1945. július 10. Igazoló bizottság hírei

¹³²⁵ Tiszavidék, 1945. november 29. Az igazolások végük felé közelednek, jönnek a „nagy-halak”, most legyen éber az igazoló bizottság! Akadályozzuk meg az igazolások teljes csődjét!

¹³²⁶ Karcagon például a MÉP városi elnöke azt vallotta népbírósi perében, hogy az SZDP karcagi elnöke korábban a MÉP III. kerületi elnöke volt, az FKGP elnöke pedig egy másik városrész elnöke. ELEK Gy. Szolnok, 2020. 204. p.

viselkedtek.”¹³²⁷ A kisújszállási kommunistákat pedig egyenesen saját pártközpontjuk akadályozta meg a valódi bűnösök felelősségre vonásában! Ezt bizonyítja, hogy amikor a Kommunista Pártot a Nemzeti Kör egykori helyiségében megalakították, egy nagyalakú fényképet is találtak a nyilas párt vezetőségéről, s e képet beküldték a megyei pártbizottsághoz, hogy a felelősségre vonások alkalmával fel lehessen majd használni a rajta szereplőkkel szemben. Csakhogy a fénykép Szolnokon szórén-szálán eltűnt. Bár később kérték volna vissza, azt a választ kapták, hogy „elveszett. Ez pedig itt is igen jó bizonyíték lett volna azokkal szemben, akik később átnyergeltek a kommunista pártba, és akadt köztük olyan is, aki úgy halt meg, mint hűséges kommunista és olyan tiszteletadással is lett eltemetve Kisújszálláson.”¹³²⁸ Bakó név szerint nem nevezte meg, melyik párttársára utalt, ugyanakkor látható, hogy a pártközpont utasítására személyes ellenérzéseit elfojtotta magában.

A baloldali pártokba belépett jobboldaliak miatt háborgó, de a saját soraik között védelmet találók miatt ugyanúgy zsarolható politikusok ezért sokszor csak egymásra licitálva fenyegetőztek, valós eredmények nélkül, olyannyira, hogy a Tiszavidék egyik újságírója ezt nyíltan meg is írta, így: „*adatok vannak birtokunkban azokról az igazolandó kereskedőkről, akik legfőbb erényükként nyilas mivoltukat és Baross-szövetségbeli tagságukat hirdették. [...] Kifogásoljuk az egyik igazoló bizottság munkáját, mely [...] nem tudja működését a különböző érdekek befolyásától függetleníteni. Egyelőre nem kívánunk részletekre kitérni [...] a közeljövőben fokozottabban résen leszünk és nem fogjuk tudomásul venni, hogy reakciós és jobboldali érzelmű iparosok és kereskedők pusztán azon a címen meneküljenek meg múltbeli ténykedésük következményeitől, mert valamely politikai pártba sikerült beszivárogniok. [...] nehogy az egész igazoló eljárásból komédia legyen!*”¹³²⁹

Az MKP belső jelentéseiben még ennél is kendőzetlenebbül fogalmazták meg általános véleményüket az igazolási eljárásokról: „*Az igazoltatások csődöt mondtak, de mi nem tesszük ettől függővé az államapparátus megtisztítását a régi rendszer embereitől. Ennek előfeltétele azonban az, hogy legyen kivel pótolni őket.*”¹³³⁰ Azaz, az igazoló eljárások nem lezárták, inkább csak „elkenték” a háborús bűnösök megbüntetését, mely fokozatosan politikai leszámolásokká alakult át.

¹³²⁷ MNL JNSZML V. 571. 1946. február 14. 25/1946.

¹³²⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³²⁹ *Tiszavidék*, 1945. szeptember 11. Igazoló bizottság hírei

¹³³⁰ MNL HBML X. 34/a. 5. ö.e. Révai József és Kállai Gyula előadása az agitátorok részére, 1945. augusztus 30.

VII.1.3. Népbírósi perek

Az internálások és igazolási eljárások mellett külön megemlítendő még a népbíróságok szerepe a vesztes háború utáni politikai elszámoltatások és leszámolások részeként.¹³³¹ Utóbbi intézmény feladatait az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény fektette le, mely – angolszász-szovjet közös akarattal – a háborús bűncselekményekkel vádoltak letartóztatását és bíróság elé állítását írta elő hazánkban. E kötelezettségnek eleget téve az Ideiglenes Nemzeti Kormány már január 25-én elrendelte, hogy minden törvényszéki székhelyen népbíróságokat kell felállítani. A pártok által kijelölt népbírák ugyanakkor e perekben sem mindig csak tényleges háborús bűnösök, hanem olykor politikai szempontok alapján megvádolt személyek ügyeit tárgyalták,¹³³² illetve jogkörük hamarosan kibővült az igazolásfellebbezési ügyekkel is. Emellett a népbírósi jog komoly mérlegelési jogkört biztosított a népbíráknak, így azok személyisége is jelentősen befolyásolhatta az egyes perek kimenetelét.¹³³³

A politikai célzatosságot a kommunista hatalomátvétel tágabb kontextusába helyezve azonban mindenképpen hivatkoznunk kell Mikó Zsuzsanna azon tanulmányára, melyet a Levéltári Közlemények 86. számában publikált. A korszak jogalkotási folyamatainak és jogszolgáltatási szerkezeti átalakításának avatott ismerőjeként kijelentette, hogy az általa vizsgált források alapján *„ezen a területen a kommunisták nem rendelkeztek kész »forgatókönyvvel«. A rendszer kiépítésének folyamata a kísérletezésre vall, illetve arra, hogy a módszerek tekintetében a kommunista vezetés számára a gyakorlat mutatta meg, mely megoldások vezetnek eredményre.”*¹³³⁴ Ennek egyik okaként épp a káderhiányt említi, amit szolnoki viszonylatban is alátámaszthatunk. A megyeszékhelyen például csak egy törvényszéki bíró, Dr. Molnár László várta be a Vörös Hadsereg érkezését,¹³³⁵ aki 1945-ben már az MKP tagja volt. A nyugatra menekültekben nem bízott meg az új államhatalom.¹³³⁶

Megyei helytörténészeink művei közül pedig kiemelendő Elek György írása, mely az 1945 és 1947 közötti karcagi politikai pereket állította vizsgálata középpontjába. Kutatói

¹³³¹ Mi ezúttal az MKP politikai küzdelmének jellemzőire koncentrálunk, ugyanakkor e perekről tudható, hogy nem csak a pártoknak volt lehetőségül érdekeik érvényesítésére, hanem a „hétköznapi kisembereknek” is, vádlottaknak, tanúknak, bírónak és ügyvédeknek egyaránt. A témáról bővebben lásd: BARNA I. – PETŐ A. 2015. és HORVÁTH S. 2015.

¹³³² Különösen megszorodtak a háborús bűnöktől távol álló politikai perek az 1946. évi VII. tc. életbe lépése után. Évtizedekkel később az Alkotmánybíróság a népbíróságok felállításáról és működéséről szóló korabeli jogszabályok alkotmányellenességét kimondta ugyan, de azt nem tekintette feladatának, hogy megvizsgálja, az ítélezés során *„ténylegesen a vélelmezett bűnösség alapján ítéleztek-e, vagy sem.”* PONGRÁCZ Zs. (szerk.) 2015. 9-11. p.; A demokratikus államrend és köztársaság védelméről szóló tc. megalkotásának körülményeit részletesen bemutatja PALASIK M. 1996.

¹³³³ MIKÓ Zs. 2015. 58. és 68. p.

¹³³⁴ Uo. 53. p.

¹³³⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14.

¹³³⁶ A vádat képviselő népügyész szintén kommunista volt 1945 májusában. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. 47-49. p. 1945. május 15.

megbízását arra kapta, hogy e korszak koncepciók pereit mutassa be, de a forrásfeltárás során rá kellett jönnie, hogy a „*fennmaradt peranyagok nem a szó klasszikus értelmében vett koncepciók pereket őriztek meg*”, hanem olyan népbíróági pereket és több esetben felmentő ítéleteket, melyekből világosan kiderült, „*hogy a bíróság előtt felelősségre vont személyek az ellenük felhozott cselekményeket enyhébb, vagy súlyosabb formában, de valóban elkövették.*”¹³³⁷ Az egyetlen lehetséges kivételt Orosz Pál katolikus plébános ügye jelentette, melyről lentebb részletesebben is szólnunk.

A fontosabb közéleti szereplők népbíróági tárgyalásairól a korabeli lapok is részletesen beszámoltak. A Tiszavidék például mindjárt legelső számában részletes indoklást közölt Szolnok utolsó polgármesterének egy év 3 hónapra történt elítéléséről. „*A népbíróság első feladata, hogy a vezető rétegnek ezt a kollektív hazaárulását megbüntesse. Dr. Takács József is részese volt ennek a hazaárulásnak, mert október 15-ét követően szolidaritást vállalt a nyilas lázadással, Szálasira a hivatali esküt alattvalóitól is kivette, Szolnok város értékeit a városból elszállíttatta és azokat a nyilas kormány kezéhez juttatta. A város pénz és tűzoltó felszerelés nélkül maradt a legsúlyosabb időkben. A városi anyakönyvek, adókönyvek elkerültek a városból és azt sem lehet tudni, hogy megvannak-e vagy sem.*” A város kiürítésekor pedig „*fokozta a magára hagyott lakosság pánikhangulatát, amely tetőpontjára hágott akkor, amikor a lakosság megtudta, hogy a polgármester elmenekült. [...]* megnehezítette a rend helyreállítását a felszabadulás után. Elmenekülése után Budapesten is részt vett dr. Takács a nyilas közigazgatásban, mint a székesfővárosi árvaszék elnökének személyi titkára.”¹³³⁸ Ugyanezen számban közölték egy másik cikkben, hogy a szolnoki népbíróság első ülését már április 17-én megtartotta a városházi közgyűlési teremben, „*igen nagy érdeklődés mellett*”, mely alkalommal két MÁV tisztviselőt ítélték el.¹³³⁹ Egy harmadik vasúti műhelyi tisztviselőt az ellene népellenes vétség címén emelt vád alól felmentett a népbíróság, „*azonban fegyelmi vétségben mondogatta ki bűnösnek, mert a munkásokkal hatalmaskodó, pökhendi modorban bánt és ezért áthelyezésre ítélte azzal, hogy művezetői állásra alkalmatlan.*” Egy textilkereskedőt viszont azért ítélték 10 havi internálásra, mivel a helyi kávéházban állandóan a németeket éltette.¹³⁴⁰

¹³³⁷ ELEK Gy. Szolnok, 2020. 179. p.; Elek felhívja a figyelmet a peranyagok hiányosságaira is, melynek részben a selejtezések, az iratok más bíróságokhoz kerülése, avagy eltűnése, a hivatali apparátus képzetlensége voltak az okai.

¹³³⁸ Tiszavidék, 1945. május 1. Egy évi és 3 havi börtönre ítélte a népbíróság dr. Takács József volt polgármestert

¹³³⁹ A „*műhelyi művezetőt internálásra ítélték 6 havi legkisebb időtartammal azért, mert fenyegető magatartásával a műhelyi munkásságot németellenes véleménynyilvánításában akadályozta*”, a „*főművezetőt pedig 6 havi fogházra, állásvesztésre és 3000 P pénzbüntetésre ítélte a népbíróság azért, mert szolgálata közben németbarát propagandát fejtett ki és azt hangoztatta, hogy 1919. nem lesz többé. Kövér Árpád a műhelyi munkásokat magánmunkák végzésére is igénybe vette és ezt a tényt a népbíróság súlyosbító körülményként vette figyelembe.*” Tiszavidék, 1945. május 1. Népbíróági ítéletek

¹³⁴⁰ Uo.; A háború első éveiben hivatalban lévő polgármestert, Szabó Ferencet 1948-ban másfél év börtönre ítélte

Eközben a szolnoki tárgyalások mellett megkezdődtek a vidéki perek tárgyalásai is. A szolnoki népbíróság május 15-től 18-ig tartotta első vidéki tárgyalásait, amikor épp Mezőtúrra szállt ki és mindjárt 17 ügyet tárgyal, melyekből 3 végződött felmentéssel. Az utolsó napon „*már a tárgyaló teremmel szomszédos helyiségek is zsúfolásig megteltek az 500-600 főnyi hallgatóság soraival.*”¹³⁴¹ A felvonultatott szegényparasztok zúgó-morajló véleménynyilvánítása kísérte a vallomásokat, melyek után egy városi tanácsnokot, aki részt vett egy baloldali internálásában, 10 év kényszermunkára, egy másik tanácsnokot, aki nagyobb pénzösszeget vitt magával a kiürítéskor, 8 évi fegyházra ítélték, de egy rendőrségi besúgó is igen súlyos, 12 évi kényszermunkáról szóló ítéletet kapott. A későbbiekben természetesen más városok és községek ügyeit is sorra vette a népbíróság.¹³⁴² Különösen súlyos, életfogytiglani ítéletet hoztak első fokon dr. Tóth Lajos jászberényi rendőrtanácsos ügyében. A kisnyilasokkal szembeni demonstratív elnézésre ugyanakkor szintén találni lokális példát. Négy személyt, „*akik kunhegyesi nyilas pártban kisebb tisztségeket vállaltak, a népbíróság felmentette, mert megállapította, hogy ezek az iskolázatlan és a közügyek megítélésében teljesen járatlan emberek, valamennyien ipari és mezőgazdasági proletárok, tévedésben voltak a nyilas párt célja tekintetében, mert azt hitték, hogy a feudális elnyomás ellen, amit Kenderes közelében különösen éreztek, ebben a pártban küzdhetnek. A népjogász fellebbezett.*”¹³⁴³ A cikkíró természetesen nem vitte tovább a gondolatmenetet és nem mutatott rá arra a tényre, hogy ugyanez az iskolázatlanság és tájékozatlanság nem tűnt el azon széles társadalmi rétegből, amely az 1945-ös újrakezdéskor az MKP és az NPP fő vidéki bázisaként bekapcsolódott a közéletbe.¹³⁴⁴

Karcag peranyagainak egyenkénti vizsgálata alapján Elek György több olyan ügyet is talált, melyekben a zsidók gettósításában és deportálásában való közreműködés volt a népellenesség vádjának alapja. Ugyancsak megvádolták a polgári jobboldal és a fasiszta pártok, illetve egyesületek helyi vezetőit, továbbá azon értelmiségieket, akik a helyi lapokban a háborút, avagy a nemzetiszocializmust éltető cikkeket publikáltak. Háborús bűntettként

a népbíróság, melyet azonban 1949. januári halála miatt már nem tudtak végrehajtani. *Tiszavidék*, 1948. április 11. Elítélte a Népbíróság dr. Szabó Ferencet és dr. Molnár Jánost

¹³⁴¹ *Tiszavidék*, 1945. május 15. Mezőtúr népe virágerdővel borította el a népbíróság tárgyaló asztalát

¹³⁴² További ítéletek ismertetését lásd például: *Tiszavidék*, 1945. június 12. Ember István kötelki főjegyző a Népbíróság előtt; *Tiszavidék*, 1945. június 19. Felmentések hete a népbíróságon; „*A népbíróság munkatempóját jellemzi, hogy a szolnoki egyetlen tanács április 17-től július 4-ig 83 ügyet fejezett be, míg a budapesti 15 tanács február 3-tól 256 ügyet, tehát aránylag sokkal kevesebbet.*” *Tiszavidék*, 1945. július 17. Népbíróság vidéki tárgyalásai; A vezető szolnoki tisztviselők ügyeinek népbírósági tárgyalása 1945 szeptember elejére nagyrészt lezárult. *Tiszavidék*, 1945. szeptember 4. Hírek

¹³⁴³ *Tiszavidék*, 1945. augusztus 7. A népbíróság újabb tárgyalásai

¹³⁴⁴ Hasonló felmentő ítélet született a jászapáti helyettes nyilas községvezető ügyében, „*mert egészen csekély iskolázottságára figyelemmel [a népbíróság] úgy látta, hogy nem volt tisztában a nyilas párt jellegével. A népjogász fellebbezett.*” *Tiszavidék*, 1945. november 15. A népbíróság ítéletei

kezelték viszont az SS tagságot, vagy a munkaszolgálatosokkal való kegyetlenkedést.¹³⁴⁵ Akadt példa egykori kommunisták személyes bosszújára is, mint például Tüdös Imre esetében, aki egy volt rendőr-alhadnagy ellen tanúskodott. A baloldaliak letartóztatásában és a gettósításkor is szerepet vállaló rendőr több tanú szerint is durván bánt a neki kiszolgáltatott emberekkel, ezért kiemelkedően súlyos büntetésben részesült. 12 év kényszermunkára, mellékbüntetésként 10 év nyugdíjvesztéssel járó állásvesztésre és politikai jogainak ugyanilyen idejű felfüggesztésére ítélték, amivel szinte biztosan példát akartak statuálni, de egyúttal a város befolyásos kommunista párttitkárának is elégtételt adtak. A fellebbviteli tárgyaláson azonban a vádlott főbüntetését 5 év börtönre enyhítették.¹³⁴⁶

Kisújszálláson: „A Horthy-rendszer kisújszállási exponensei közül a szolnoki népbíróság elítélte Barna Gyula volt rendőrfőkapitányt, Pápai István volt főjegyzőt 6 évre, Sipos István református lelkészt 5 évre, Gaál János volt polgármestert 3 évre, dr. Csiki Ferenc tanácsost 2 évre, Dr. Nagy Sándor adóügyi tanácsost 2 évre.”¹³⁴⁷

A megye más városainak volt polgármesterei közül a mezőtúri dr. Szathmáry Imre 6 év börtönt, a karcagi dr. Sántha Miklós 5 és fél év kényszermunkát, a türkevei dr. Györffy Kálmán 8 év börtönt kapott.

1945 novemberének végéig a népügyészség „225 vádiratot nyújtott be a népbírósághoz, ahol 195 ügyet fejeztek be, folyamatban van még tehát 30 ügy. A 195 befejezett ügyből 34 ügyben hoztak felmentő ítéletet, 36 ügyet vádelejtéssel, áttétellel, vagy egyéb módon fejeztek be. Bűnösséget megállapító ítéletet a népbíróság 131 személy ellen hozott. Ezek közül 1 éven aluli börtönbüntetést kapott 28 személy, 1-5 évig terjedő szabadságvesztés büntetést 68, 5-10 évig terjedő 25, 10-15 évig terjedőt 8, és életfogytiglani kényszermunkát kettő. A népbíróságnak ez a statisztikája általában megfelel az összesített országos kimutatásban szereplő arányszámoknak.” Ami pedig a fellebbezéseket illeti, „a bűnösség megállapításának kérdésében az Országos Tanács [általában] helyben hagyó ítéleteket hozott, azonban a népbíráskodás kezdeti időszakában kiszabott büntetéseket leszállítja.”¹³⁴⁸

¹³⁴⁵ A nyilasok esetében viszont nem egyértelmű, hogy melyik szélsőjobbaldali pártra gondoltak. Ez lehetett akár a Meskó Zoltán-féle Nemzetiszocialista Párt, a Hungarista Mozgalom, a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt, az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja is. A Tiszántúl ráadásul Szálasi hatalomra jutásakor már szovjet megszállás alatt állt és a vármegye északnyugati fele is hadszínterré vált. ELEK Gy. Szolnok, 2020. 198-204. p.

¹³⁴⁶ ELEK Gy. Szolnok, 2020. 213-214. p.; A rendőr alhadnaggal párhuzamba állítható a helyi tisztiorvos (egyben volt MÉP elnök, Baross Szövetség elnök stb.) esete, akinek a befolyásos barátai (Veres Péter, illetve egy népfőügyész) által tett nyilatkozatoknak köszönhetően az első fokú ítéletét másodfokon oly mértékben enyhítették, hogy az addigi letartóztatását beszámítva szabadon távozhattott.

¹³⁴⁷ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹³⁴⁸ *Tiszavidék*, 1945. december 2. Beszámoló a népbírásról; Egy hónappal később közzétett adatok szerint 206 vádlott perét tárgyalták. „Szolnokon 74, Karcagon és Mezőtúron 30-30, Kisújszálláson 23, Jászberényben 14, Türkevén 6, Kunhegyesen és Kunmadarason 3-3, Tiszaföldváron és Jászárokszálláson 2-2, végül Kötelen és Jászkiséren 1-1 ügyet tárgyalt a népbíróság, [...] Az ügyek közül 33 ügyben hoztak felmentő ítéletet, 29 ügy

A volt kisújszállási rendőrkapitányt, aki internáltatta az egykori szociáldemokrata vezetőket, „3 év múlva szabadon engedték.” Igaz, tárgyalása után a tömeg rátámadott és az ütlegek hatására egyik kezét eltörték.¹³⁴⁹ Pápai István egykori főjegyző – aki munkáját kifogástalanul, szociális válogatás nélkül végezte, s a városból sem menekült el a frontátvonuláskor, de korábbi megszólalásaiban és újságcikkekben szélsőjobboldali nézetét¹³⁵⁰ hangoztatta – tekintettel előrehaladott életkorára, szintén 3 éves enyhítést kapott. A volt polgármester, dr. Gaál János ellenben letöltötte eredetileg kiszabott 3 éves ítéletét.¹³⁵¹ A szolnoki dr. Takács József is elérte perújrafelvételét, amelyen végül felmentették,¹³⁵² a mezőtúri dr. Szathmáry Imre büntetését pedig 4 évre szállították le.¹³⁵³

A kommunista sajtó természetesen igyekezett abba az irányba terelni a lakosságot, hol szép szóval, hol fenyegető stílusban, hogy mind többen tegyenek terhelő vallomásokat mind az igazolandó jobboldaliak, mind a népbírósi vádlottakkal szemben.¹³⁵⁴ 1946 januárjára azonban csalódottan állapították meg, hogy: „A nagyközönség általában teljesen közönyös a népbírósi és az igazoló bizottságok munkájával szemben »köztudomású« tényeket nem

vádelejtéssel, vagy az ügynek más hatósághoz való áttételével végződött, 8 ügyben pedig nyomozás kiegészítését rendelték el. Marasztaló ítélet tehát 136 ügyben született. Ebből 1 éven aluli szabadságvesztés büntetést szabtak ki 29, 1-3 évi terjedőt 43, 3-5 évi 24, 5-10 évi 25, 10-15 évig terjedő 8 ügyben; két ügyben életfogytiglani kényszermunkát alkalmaztak. Halálbüntetést eddig nem szabtak ki, 33 esetben mondott ki a népbírósi kényszermunka büntetést, az erre vonatkozó végrehajtási rendelet azonban még a mai napig sem jelent meg. Ez idő szerint 57 vádirat elintézetlen.” *Tiszavidék*, 1946. január 3. A szolnoki népbírósi 1945-ben

¹³⁴⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁵⁰ „Mint főjegyzővel, különösebb baj nem volt, munkájában igen pontos ember; mindenkinek az ügyét elintézte [...] a felszabaduláskor sem menekült el, [...] Elítélése azért történt, mert [...] az imrédysta szélsőjobboldali párthoz is tartozott. Követelte és helyeselte a zsidótörvény teljes végrehajtását, a gettózást, és [...] hogy a kommunistákat bárhol az egész világon üldözzék és semmisítsék meg. Szóban, írásban egyaránt nyilatkozott. [...] elősegítette a németek oldalán való hadba szállást, így közvetlen része volt a voronyezsi katasztrófában is.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹³⁵¹ „...az ő bűnét nem tudom, hogy fogalmaztam meg, hiszen ő csak olyan volt a városházán, mint a dinnyés csősz a dinnyeföldön. Az is mindig arra a részére állott a földnek, amit a gazdák megsabtak neki, ő is [...] mindig azt csinálta, amit [...] mondtak neki. Ő csak sakkfigura volt a táblán, de mikor oda került a sor, hogy azért a sok disznóságért [feleljen], amit a háború alatt a kisújszállási néppel elkövettek, akkor már senki nem vállalta vele a szolidaritást. Mindenki csak a saját bőrét mentette.” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁵² *Tiszavidék*, 1945. október 11. Így játsszák ki a népbírósi ítéleteket; Ritka ellenpéldaként említhető egy karcagi detektív ügye, akinek 9 évi kényszermunkáról szóló ítéletét 14 évre emelték fel másodfokon. *Tiszavidék*, 1946. január 17. A népbírósi hírei

¹³⁵³ Az elsők között elítélt egyik szolnoki MÁV tisztviselőnek perújrafelvételén „sikerült bizonyítani, hogy az elmúlt időkben nem foglalkozott politikával és az elmúlt rendszert nem meggyőződésből szolgálta ki, alárendeltjeinek kisebb szolgálati vétségeit emberségesen intézte el”, így felmentették, de ügyét áttették az államügyészséghez és az igazoló bizottsághoz, mivel gyanú merült fel ellene „az anyagkezelés körül, a tanúk megkérnyékezése körül és változatlan maradt az a tényállás, hogy a vádlott az alája beosztott munkásokat munkaidő után a saját házában ellenérték nélkül dolgoztatta.” Azaz a korrupció rendszereken átívelő jellegzetességét illusztrálva a háború előtt magánháza építkezésén beosztottjait dolgoztató tisztviselő a háború utáni anyagellátási gondokat kihasználva jó eséllyel megvesztegette mentőtanúit. *Tiszavidék*, 1945. december 30. A népbírósi ítéletei

¹³⁵⁴ *Tiszavidék*, 1945. május 15. A hallgatás bűncselekmény – A népbírósi új ítéletei; „Hagyjuk abba tehát a mentegetéseket, bizzuk a bizottságra, kit tart a jövő demokráciája szempontjából alkalmasnak arra, hogy köztisztviselő legyen [...] és csak akkor terheljük az Igazoló Bizottságot különféle bejelentésekkel, ha terhelő adatok birtokában vagyunk. A mentő tanúkról, akiket az igazolás alá vontak joga van a tárgyalásokra magával vinni, mindenki önmaga gondoskodik.” Uo. Igazoló bizottság hírei; A népbírósi ekkorra már beköltözhetett a törvényszék épületébe.

lehet bizonyítani, a népharag nem nyilatkozik meg a visszatérő háborús és népellenes bűnösökkel szemben. A Budapesten folyó nagy tárgyalások is hova-tovább közönybe fulladnak. Így aztán a régi rendszer hívei visszajutnak pozíciójukba és ott megvetve a lábukat, további elvbarátaiknak teremtenek mentséget és egzisztenciát.”¹³⁵⁵

Az ítéletek kapcsán ugyanakkor vissza kell utalnunk a Historiográfiai körképben leírtakra is, nevezetesen arra a tényre, hogy a politikai rendőrség felhatalmazást kapott arra, hogy lényegében saját mérlegelése alapján olyan személyeket is internálhasson, akiknek népbíróági elítéléséhez nem állt rendelkezésükre elegendő bizonyíték.¹³⁵⁶

Mivel a népbíróági pereket sokszor nagy tömeg előtt tartották meg, így azok egyes esetekben ellentétes előjelű politikai tiltakozásokká, tömegmegmozdulásokká is fajulhattak. Míg Mezőtúron a több száz fős baloldali tömeg indulatai nem szabadultak el, addig Kisújszálláson, Karcagon és közvetve Kunmadarason erőszakos cselekményekbe torkollottak a tárgyalások.¹³⁵⁷

Kisújszálláson Nagy Ferenc, a politikai rendőrség egyik vezetője a népbíróági perekről úgy nyilatkozott későbbi visszaemlékezésében, hogy „*Legelőször azt vettük figyelembe, hogy ki a legveszélyesebb Kisújszálláson. Komoly veszélyt idézett elő mindég Sipos pap. Vele együtt a kulákokból [sic!] álló Református Presbitérium. Legelőször Sipos István lelkészt vették őrizetbe, majd jöttek sorra a város volt vezetői: Dr. Pápai István országgyűlési képviselő, Dr. Gaál János volt polgármester, dr. Csiki Ferenc tanácsnok, dr. Barna Gyula rendőrfőtanácsos, velük együtt a nyilas párt volt tagjai, a MÉP vezető tagjai, a Héjjas különítmény tagjai, a horthysta rendőrség besúgói és azok a kulákok, akik népellenes magatartást tanúsítottak és néhai cselédjeiket bántalmazták.*”¹³⁵⁸

A valódi háborús bűnösök és népellenesek mellett tehát aktuálpolitikai szempontok és

¹³⁵⁵ *Tiszavidék*, 1946. január 3. Kétség és remény közt; Érdekes párhuzam fedezhető fel az 1945-ös és a Tanácsköztársaságot követő vármegyei perek között. Utóbbiak kapcsán Bojtos Gábor is megállapította, hogy nem a bűnbánat, hanem a bűnök relativizálása és tagadása volt célravezetőbb a vádlottaknak. BOJTOS G. 2020. 109-159. p.

¹³⁵⁶ PALASIK M. 2000a. 74-78. p.; A bizonyítékok hiányára reflektált a Karcagi Nemzeti Bizottság 1945. február 19-i ülésén felolvasott memoranduma is, melyben követelték a jogszabályok „*olyan megváltoztatását, hogy a Nemzeti Bizottságok megállapításai a legsúlyosabb tanúvallomásnak vétessék. [...] nem mindenkiről lehet két tanúval igazolt jegyzőkönyvet produkálni és nem mindenkivel szemben igazolható kézzel fogható adatokkal, hogy nyilas volt [sic!]*”. Követelésük természetesen nem valósult meg és a későbbi ítéletekkel nem is voltak elégedettek. A Karcagi Napló cikke szerint a népbíróság működése „*nagyon gyenge. Csupa felmentés, majdnem megdicsérte a vádlottakat a bíróság [...] nem erősít a népi demokráciát.*” A forrásokat idézi: ELEK Gy. 2020. 197. p.; Karsai László szerint a magyarországi népbíráskodás nemzetközi összehasonlításban nem volt túlságosan „*elnéző*”, „*megbocsátó*”, ugyanakkor az a megállapítás sem fedi a valóságot, hogy ezrével „*mészároltak le*” embereket. Rigó Róbert kecskeméti kutatása alapján pedig úgy tűnik, hogy a korábban alsóbb pozíciókban lévőkre sújtottak le brutálisabban, míg a korábbi elit tagjainak több lehetősége, befolyása akadt a védekezésre. CSÖNGE A. 2011b. 108-111. p.

¹³⁵⁷ Egy kortárs szemtanú szerint „*Ezek a népbíróági tárgyalások legtöbb esetben igen zajosak voltak.*” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁵⁸ Akárcsak más visszaemlékezők esetében, a retrospektív szemlélet itt is befolyásolta a szóhasználatot. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

korábbi sérelmek alapján, egyéni bosszúból is vettek őrizetbe embereket, vagyis nemcsak a földosztáskor, de az internálásoknál is a jogalkotói szándéknál jóval tágabban értelmezték a népellenesség jogi kategóriáját. Mindez egyértelműen közrejátszhatott abban, hogy a vádak megalapozottságát szélsőségesen ellentétes módon ítélték meg a lakosság különböző csoportjai.

Népellenességgel vádolták meg többek között Sipos István református lelkészt is. Állítólag nemcsak a kommunisták istentelensége ellen szólalt fel a templomban, de a pártvezetést és a szovjet hadsereget is kritizálta. Tette mindezt a Kisgazdapárt tagjaként, amelytől védelmet és politikai támogatást remélt, de a kommunista túlsúlyú rendőrség politikai osztálya végül letartóztatta.¹³⁵⁹ *„Ezen letartóztatás a [...] hívei között nagy felháborodást keltett, és egy ima alkalmával”* a kisgazdák és a város vallásos asszonyai közül többen egy gyűlést hívtak össze, melyen elhatározták, hogy kiszabadítják lelkészüket. *„Másnap délután kb. 150 főnyi tömeg összeverődött, s a városházára vonultak, ahol Sipos István be volt zárva.”*¹³⁶⁰ Kiabálással és ajtóveréssel követelték a lelkész szabadon engedését, aminek a rendőrség, hogy elkerülje a lakossággal való összeecsapást és a fegyverhasználatot, eleget is tett.¹³⁶¹ Ennek természetesen híre ment és estére majd ezerfős baloldali tömeg verődött össze az MKP párházánál, amely követelte a reakciók eltávolítását a városból, *„ellenkező esetben ők maguk fognak a munkások elégtételt venni.”* A párttitkár igyekezett *„megnyugtatni a történetek után felháborodott, izgatott tömeget”,* és megmagyarázta, *„hogy erre csak rendőrség jogosult.”*¹³⁶² Ezért rávette a tömeget, hogy a vezetésével a városházához vonuljanak, s követeljék a rendőrségtől Sipos azonnali letartóztatását, sőt azt is, hogy a tömeggel közösen szedjék össze azokat, akik a kiszabadítását irányították, abban hangadók voltak. A rendőrség ismét engedett a tömeg nyomásának, mely kisebb csoportokra szétválva még az éjszaka folyamán felkutatott minden érintettet és bevitték őket a városháza fogdájába a lelkésszel együtt. Az épület előtt két sor ember várta őket és az egyik elfogott szervezőt oly ütlegekkel fogadták, hogy a lépcsőre esett. *„Másnap Sipos Istvánt elszállították az internálótáborba”.*¹³⁶³ A történetek megmutatták, hogy az itteni rendőrség se nem tudta, se nem akarta a tömegeket kontrollálni, ehelyett lényegében sodródott az eseményekkel. Másnap szakszervezeti tömeggyűlés volt a piactéren, amely helyeselte a letartóztatásokat. A rendezvényt *„egy pár Kisgazdapárthoz tartozó felelőtlen egyén, közbekiabálással megzavarta, és a rendzavarókat a tömeg hallgatóinak egy része rendre tanította, amely kisebb*

¹³⁵⁹ A letartóztatás 1946. március 2-án történt. MNL JNSZML 40/a (2.) 12. ő. e. 1. p. 1946. március 6.

¹³⁶⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁶¹ Ekkoriban már a kommunista Földi Endre volt a városi rendőrkapitányság vezetője, de az eset idején nem tartózkodott a hivatal épületében. MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹³⁶² MNL JNSZML 40/a (2.) 12. ő. e. 1. p. 1946. március 6.

¹³⁶³ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

fejsérülésekkel történt.” Az indulatok csak ezután csillapodtak.¹³⁶⁴

A másik kisújszállási eset egy kunhegyesi állatorvos ügyével kapcsolatban zajlott le, melynek tárgyalását állítólag egyszer már megakadályozták Kunhegyesen a hívei. Utóbbiak, 35-40-en Kisújszállásra is elkísérték a vádlottat. *„De ezek a kísérők nem jöttek üres marékka, hanem a kocsiderékban a széna alatt több ütőszerszámot is elhelyeztek, hogy ugyanúgy, mint korábban, megakadályozzák, hogy a népbíróság a vádlottat elítélje.”* Erről azonban előre figyelmeztetést kaptak a kisújszállási kommunisták, így nekik is módjukban volt felkészülni, és száz embert ők is felvonultattak a tárgyalásra. *„Előre megnézték a kunhegyesiek kocsiját és arról az ütőeszközöket leszedték.”* Közben a tárgyaláson az ítélethozatal előtt a vádlott hívei *„megközelítették a bírót és fenyegetően léptek fel ellene”*, mire a kisújszállási kommunisták tömege indult meg a kunhegyesiek felé. Így előbb vita, majd verekedés tört ki a két csoport között. Mivel a kisújszállásiak voltak túlerőben, a kunhegyesiek hátráltak meg és iparkodtak volna a kocsikba rejtett szerszámaikhoz, de ott azokból már egyet sem találtak. A helyiek azonban botokkal felszerelve ütlegették őket, s *„egy részük komoly sérüléseket szenvedett”*, míg ki nem menekültek a településről.¹³⁶⁵

Ennél is súlyosabb erőszak kísérte egy kunmadarasi leventeoktató perét, akit első fokon 3 és fél év börtönre ítélték. Másodfokú tárgyalását Karcagon tartották, 1946. május 20-án. *„Ezen a napon igen sok madarasi gazda felkerekedett, hogy jelen legyen a tanító tárgyalásán, a karcagi rendőrség azonban a város szélén feltartóztatta és visszafordította őket.”*¹³⁶⁶ Másnap Kunmadarason antiszemita pogrom tört ki, mely több halálos áldozatot is követelt.

Emberéletet követelő megmozdulássá fajult egy katolikus plébános, Orosz Pál népbírósági pere is Karcagon. 1934 óta szolgált a nagykun városban, s igen agilis szervezőmunkával megszervezte a helyi KALOT mozgalmat, mellette a Szívgyárdát, a Katolikus Agrárfűjségi Legényegyletet és még cserkészparancsnok is volt. Személye tehát egyértelműen útjában állt a MADISZ-t kinkeservesen szervezni próbáló karcagi kommunistáknak,¹³⁶⁷ s a vele szemben táplált gyűlölet még azután is izzott, hogy egyháza más településre vezényelte át. Így 1946. május 23-25-én tartott népbírósági perére már Bekölcéről hozták vissza Karcagra.¹³⁶⁸

¹³⁶⁴ MNL JNSZML 40/a (2.) 12. ö. e. 1. p. 1946. március 6.

¹³⁶⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹³⁶⁶ ELEK Gy. 2020. 226. p.; A pogrom politikai vonatkozásairól a VII.2. alfejezetben is írunk.

¹³⁶⁷ 1945 júniusában a MADISZ lefoglalta a KALOT székházát, Orosz Pált pedig letartóztatták és Szolnokra szállították. Mivel érdemi bizonyítékokat nem tudtak gyűjteni ellene, így hamarosan kiszabadult. Ezután helyezték át a Heves vármegyei Bekölcére. Uo. 225-226. p.

¹³⁶⁸ „1945-től 1953-ig [haláláig] Orosz Pál többet volt letartóztatásban, rendőrségen, börtönben, fegyházban, mint szabadon.” <https://karcag.hu/romai-katolikus-hitelet-egyhazkozseg-tortenete-es-elete/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

Politikai nézeteiről ellentmondásos értékítéletek láttak napvilágot. Az MKP körül csoportosulók fasisztának, antiszemitának és oroszellenesnek mondták, hívei szerint „a diktatúrát és a terrort elítélő emberbarát, akit a nyilasok jelentettek fel.”¹³⁶⁹

A perével kapcsolatos indulatokat nemcsak a hiperinfláció, de az előző napokban lezajlott kunmadarasi pogrom is fokozta. Az MKP helyi párttitkára és a kommunista rendőrkapitány elleneztek is a tárgyalás megtartását, részben azért is, mert Szolnokról és Karcagról is rendőrséget kellett átvezényelni Kunmadarasra, de a népügyész írásba adta, „hogy ő vállalja a felelősséget s az egyik népbíró indítványára kimentek a tömeghez a Városháza elé nyílt tárgyalásra. A tárgyalásra mintegy ötszáz főnyi tömeg vonult fel”, mely „tömeg közbeszólásaival állandóan zavarta a tárgyalást, különösen a vádlottat éltették. A pap ki is használta, hogy ezt a helyzetet nyílt prédikálással kihasználja maga mellett. Ezt a tárgyalást azonban, mivel be nem fejeződött sikerült minden nagyobb incidens nélkül levezetni, bár a tömegen nagyon meglátszott a madarasi események hatása.”¹³⁷⁰

A május 25-i folytatásra már igyekeztek a lehető legalaposabban felkészülni. A rendőrség erősítést kért a szomszédos városoktól, a tárgyalást pedig a városháza nagytanácstermében készítették elő. A 250 férőhelyre jegyeket osztottak ki a pártok között, melyből 110-et az MKP megbízható elvtársai között osztott szét, míg a pap híveinek csak 60 jegy jutott. „Bent a teremben minden elő volt készítve kívül a megerősített rendőrség biztosította volna a rendet.” Csakhogy az eltelt időt a KALOT fiatalok sem töltötték tétlenül, s reggel kb. 800 fős tömeget vonultattak fel a városháza elé. „A tömeg mind fenyegetőbb magatartást tanúsított és állandó felszólítások dacára nem volt hajlandó széteszlani. [...] Egy kocsni neki vágatott a tömeget elzáró rendőrkordonnak és a tömeg a résen át be akart nyomulni a lezárt térre.”¹³⁷¹ A karhatalom riasztó lövéseket adott le a levegőbe, de egy eltévedt lövés kioltotta egy 13 éves gyermek életét, további három személy megsebesült. Erre a „tömeg visszahúzódott de szét nem oszlott hanem továbbra is fenyegető magatartást tanúsított. Ezek után elrendelte a rendőrkapitány a kivételes állapotot, amelyet dobszó útján tett közzé. A közzététel után a tömeg tovább is lázongott, azonban látva a rendőrség határozott fellépését visszavonult a házakba. 14 órakor a rend teljesen helyreállt.”¹³⁷²

Az incidenst mindkét oldal igyekezett a másik befeketítésére felhasználva politikailag

¹³⁶⁹ ELEK Gy. Szolnok, 2020. 224. p.

¹³⁷⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (2) 12. ö.e. 2. p. 1946. május 25.; *Karcagi Napló*, 1946. június 1. Hétfőtől-szombat estig; A hívek állítólag Tüdös Imre párttitkárt is szidalmazták. ELEK Gy. 2020. 226. p.

¹³⁷¹ MNL JNSZML X. 40/a. (2) 12. ö.e. 2. p. 1946. május 25.; Más forrás szerint a lovas kocsni nem szándékosan rontott a rendőrkordonnak, hanem egyszerűen megriadtak és megvadultak az arrafelé közlekedő fogat lovai. ELEK Gy. 2020. 227. p.

¹³⁷² MNL JNSZML X. 40/a. (2) 12. ö.e. 2. p. 1946. május 25.

keretezni. A Karcagi Napló Orosz Pált tette felelőssé a történetekért,¹³⁷³ s a kommunistákhoz húzó Tiszavidék cikke is így elevenítette fel a történeteket: „Május 25-én a karcagi Népbíróság Orosz Pál háborús és népellenes bűnös bűnperét vette tárgyalás alá. Közben a Népbíróság épülete előtt Orosz mentőtanúi által szervezett fasiszta érzelmű egyének csoportja tüntetni kezdett, hogy a Népbíróság ítéletét befolyásolja. A rendőrség a csoportot feloszlásra szólította fel, majd pedig riasztó lövéseket adott le, miközben egy eltévedt golyó egy közelben lévő gyermeket súlyosan megsebesített. A rendőrségi nyomozás megindult, a tüntetés szervezőit és a tüntetés alkalmával izgató tevékenységet kifejtő egyéneket a demokrácia védelméről szóló törvény alapján vonják majd felelősségre.”¹³⁷⁴ Tehát a megye újságolvasói előtt tompítani is igyekeztek a tömegoszlatásban gyakorlatlan rendőrség presztízsveszteségét, a kiskorú sebesüléséről írva csupán. Eközben a karcagi párttitkár bizalmas jelentésében arról írt, hogy „A helybeli reakciós propaganda különösen erős és jó propagandának használja most ellenünk ennek a szerencsétlen gyermeknek a halálát.”¹³⁷⁵

1946 első felében tehát nem csak baloldali, hanem jobboldali tömegdemonstrációk is voltak. A karhatalom a tömeggel szemben volt, amikor meghátrált (Kisújszállás), és volt, amikor riasztó lövésekkel, azaz fegyverhasználattal is fellépett (Karcagon kétszer). Az állomány képzetlenségéből eredően nem tudták szakszerűen megoldani a tömegoszlatást, amely egy esetben emberéletet is követelt. Emellett a baloldali beállítottságú civileket sem tudták kordában tartani és megakadályozni, hogy a jobboldali civilekkel szemben erőszakosan lépjenek fel (sem Kisújszálláson, sem Karcagon). A rendőrség tehát képzetlenségéből és/vagy politikai elfogultságából eredően több esetben is alkalmatlannak bizonyult feladata ellátására.

VII.1.4. B-listázás

A közigazgatásban dolgozó jobboldaliak kiostálásához a kommunisták számára kulcsfontosságú volt a vármegyei főispáni pozíció birtoklása. Mint írtuk, 1945 végén sikerült is saját pártkatonájukat állítani a vármegye élére dr. Kovács Kálmán személyében. Érdekeik érvényesítésére a politika iránt érdeklődő, fiatal jogász minden szempontból alkalmasnak tűnt. Karrierjét egyértelműen a pártnak köszönhette, melyhez feltétlenül lojális volt. Múltja, addigi tevékenysége nem adott támadási felületet ellenfeleinek, ugyanakkor garantálta megbízhatóságát és bizonyíthatta rátermettségét, hiszen már az 1930-as években kapcsolatba került illegális kommunistákkal a Márciusi Front tagjaként, majd 1944 novemberében a kisújszállási ideiglenes városi tanács elnöke lett, egyben az MKP helyi párttitkára is, végül

¹³⁷³ Karcagi Napló, 1946. június 1. Hétfőtől-szombat estig

¹³⁷⁴ Tiszavidék, 1946. május 30. A rendőrség fasiszta tüntetőket oszlatott fel Karcagon

¹³⁷⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (2) 12. ö.e. 2. p. 1946. május 25.

1944 decemberétől nemzetgyűlési képviselő és államtitkár. 1945-ben újraválasztották, s ezt a megbízatását cserélte el a főispánságra az év végén.

A politikai célok mellett a vármegye élén a Tisza-híd építésének irányításán és a szolnoki gyermekkórház áthelyezési és felszerelési munkálatain túl számára is a budapesti és jóvátételi célú élelmiszer-szállításoknak a helyi közellátással történő összeegyeztetése jelentette a legfőbb kihívást. Ellene már értelemszerűen nem vitték utcára Szolnok munkástömegeit, de segítségével a Baráth Endre példáján jól bevált provokációs módszert kiterjesztették a községekre, a közigazgatás alsóbb szintjeire.

Az internálásokat, igazoló eljárásokat és népbíróági ítéleteket ugyanis 1946-ban egy újabb tisztogatási hullám, a B-listázás követte. Az 5000/1946. M. E. rendelet alapján ún. B-lista bizottságokat kellett felállítani, melyek a hiperinfláció leküzdésére és a reakció elleni harcra hivatkozva jelentős arányú leépítéseket hajtottak végre a közigazgatási tisztviselői karban és az ipari üzemekben. Annak érdekében, hogy a kommunisták felmérjék a községi erőviszonyokat és a lakosság hangulatát, Rajk László, az 1946 márciusában beiktatott új belügyminiszter rendeletére 1946. április 16-tól valamennyi főispánnak, városi polgármesternek és járási főjegyzőnek kéthetente részletes jelentést kellett tennie a minisztériumnak a közállapotokról, a politikai, társadalmi, gazdasági és igazgatási helyzetről, a kormányprogram végrehajtásáról, az adókiivetés helyzetéről, esetleges zavargásokról és incidensekről.¹³⁷⁶ Ezzel párhuzamosan az MKP megbízta propagandistáit is, hogy házi agitáció szervezésével kezdjék meg minél több konkrét adat összegyűjtését a helyi tisztviselőkről.¹³⁷⁷

A közelgő B-listázást a vármegye több pontján is tüntetések előzték meg, melyet vagy a kommunisták szerveztek, vagy a koalíciós alapon meghirdetett gyűléseken saját híveik közbekiabálásait igyekeztek össznépi követelésként értelmezni. Céljuk ezen, helyi megmozdulások alkalmával is az volt, hogy a nem megfelelőnek tartott közigazgatási tisztviselők eltávolításához előkészítsék a terepet.¹³⁷⁸

Dr. Kovács Kálmán 1946 tavaszán – felsőbb utasításra – elrendelte, hogy mindazon tisztviselőket, akik ellen tüntet a lakosság, előzetes bizonyítási eljárás nélkül (!) állásukból azonnal fel kell függeszteni, *„tekintettel arra, hogy az illető tisztviselővel szemben a közbizalom annyira megrendült, hogy ennek hiányában állásával járó feladatait ellátni nem tudja. Nem vitás ugyanis, hogy ezeknek a tisztviselőknak voltak olyan ténykedéseik, amelyek a*

¹³⁷⁶ MNL JNSZML IV. 422. 464/1946 és bizalmas ir. 2/1947

¹³⁷⁷ MNL JNSZML X. 40/f. 6. ö.e. 10. p. 1946. április 14.; A pártéletben a hiperinfláció okán bekövetkezett hanyatlás miatt az MKP községi pártszervezetei sok esetben hiányos adatszolgáltatást adtak. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 13-16. p. 1946. július 9. A megyei pártbizottság titkárának jelentése

¹³⁷⁸ *Tiszavidék* 1946. február 21. Folyik a küzdelem a megyében a reakciós tisztviselők ellen

tüntetést kiváltották.”¹³⁷⁹ Az MKP helyi szervei a vármegye számos községében meg is szervezték a közellátás zavarai miatt elégedetlenkedők tüntetéseit, tiltakozó akcióit, melyeken a „reakciók” tisztviselők eltávolítását követelték.¹³⁸⁰ A megye szociáldemokrata alispánja szerint: „Ezt a helyzetet erősen kihasználják egyes helyeken az ún. helyi nagyságok, akik ha valamelyik közigazgatási alkalmazott, aki úgy demokratikus, mint hivatali szempontból teljesen megfelelő, egyéni, vagy párt szempontból nem konvenióál nekik, ellene a hajszát megindítják, 4-5 egyént felbízgatnak /ilyenek pedig rendszeresen akadnak/, hogy a közalkalmazott ellen a lakosság nevében panaszt emeljenek, különböző ráfogásokkal népellenesnek tüntessék fel és kérjék eltávolítását.”¹³⁸¹ Egy-egy ilyen hajszát a vádaskodás alaptalanságának utólagos bizonyítása esetén is nyilvánvalóan erősen felzaklatta mind a hivatalnok, mind a helyi lakosság nyugalma, de a tüntetések eredményeként voltak olyanok, akiket ténylegesen át is helyeztek, vagy pedig szanáltak.

Az önkormányzati és belügyminisztériumi szervek létszámcsökkentése és az antidemokratikus elemektől való megtisztítása tárgyában született rendelettel közel egy időben, Rajk László egy másik határozatot is hozott, melynek értelmében csak előzetes belügyminiszteri engedéllyel lehetett a személyzeti létszámban bármely változtatást – beleértve az áthelyezéseket, behelyettesítéseket és kinevezéseket is – eszközölni.¹³⁸² Mindezt garantálta, hogy csakis az MKP szempontjából megbízhatónak minősített alkalmazottak juthassanak pozícióhoz.

A közigazgatásból elbocsátottak helyére nem állt kellő számú szakképzett párttag rendelkezésre, de ez nem is okozott fennakadást az egyes állások betöltésekor. Részben a gyakorlat útján elsajátíthatónak vélték az elvégzendő munkát, részben a Szolnokon, Karcagon és Jászberényben szervezett közigazgatási tanfolyamokkal próbálták a hiányosságokat pótolni.¹³⁸³

1946. júniusra mindenhol befejezték a B-listázás előmunkálatait, létrejöttek az ebben közreműködő bizottságok, melyek összetételének alakulása felett az egyes pártszervezetek éberén őrködtek. A B-lista bizottságok a vármegye 2890 fős közigazgatási létszámkeretéből 1082 személyt bocsájtottak el. Ezen belül a megyei városok közül Jászberényben 218 tisztviselőből 52-t építettek le, Karcagon 273-ból 112-t, Kisújszálláson 148-ból 34-et, Mezőtúron 225-ből 110-et, Szolnokon 247-ből 106-ot, Túrkevében pedig 178 személyből 91-

¹³⁷⁹ MNL JNSZML IV. 422. 325/1946 és 808/1946.

¹³⁸⁰ MNL JNSZML IV. 422. 47/1946, 325/1946, 367/1946, 442/1946 és 808/1946; A helyi párttitkár emlékezete szerint Mezőtúron is: „Nagy megmozdulás volt akkor is, amikor az volt a jelszó, hogy: Ki a reakcióval a közigazgatásból! [...] Néhány óra alatt össze lehetett szedni a város proletárjait, akik mindenre elszántan az életüket is képesek lettek volna feláldozni az új rend megteremtéséért.” MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹³⁸¹ MNL JNSZML XV. 7. 225. rsz. Alispáni időszaki jelentés, 1947. március 24.

¹³⁸² MNL JNSZML IV. 422. 578/1947

¹³⁸³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 22-26. p. 1946. június 21.

et, míg a vármegye központi igazgatása és üzemei részéről 202 elbíráltból 102 embert küldtek el. A járásokban nagyobb szórással éltek, a Jászsági felsőben 197-ből 35 főt, a Jászsági alsóban 221-ből 76-ot, a Központiban 180-ból 111-et, a Tiszai felsőben 300-ból 95-öt, a Tiszai középsőben 270-ből 80-at, végül a Tiszai alsóban 226-ból 76 hivatalnokot szanáltak.¹³⁸⁴ Bár a szanálás az egész közigazgatást felforgatta, mégsem sikerült teljesen úgy, ahogy azt az MKP-ban tervezték, elsősorban egyes helyi szervezetek hiányos adatszolgáltatása, valamint a szanáló bizottságokba bekerült nem kommunista tagok miatt. Így történhetett meg, hogy néhány kommunistát is elbocsátottak állásából. A megyében azonban leginkább az SZDP-t érintette a B-listázás, és csak utána következtek a parasztpártok.¹³⁸⁵ A tisztviselők után került sor a fizikai munkások szanálására melynek hátterében nem csak hatalmi harc, hanem az ipar tőke- és anyagihiánya, valamint a forint értékállósága megőrzésének szándéka állt.

A nagyarányú leépítés mögött tehát nem csak politikai, hanem költségvetési megfontolások is álltak, hiszen a kormányzat a közigazgatás kiadásainak csökkentésével kívánta egyensúlyba hozni költségvetését, s megfékezni a Pengő inflációját. Mivel azonban az egyes tisztségviselők kiválasztásánál a szakmai végzettség helyett ezúttal is a politikai megbízhatóság vált fő szemponttá, ezért a lecsökkentett létszámú városi hivatalokban hamar működési gondok léptek fel.¹³⁸⁶

E gondok súlyosságát jól érzékelteti az alábbi szolnoki példa, ahol az egyébként is csekély „és a létszámapasztás során még tovább csökkenő tisztviselői létszám sürgőssé” tette a lakosság és a városi hatóság közötti kapcsolat fennakadásmentes biztosítása érdekében a civilek bevonását a feladatellátásba. 1946 júniusában ezért, szükségmegoldásként, budapesti mintára, a Légoltalmi Liga szervezetének felhasználásával, a város lakosságát háztömbökbe és házcsoportokba osztották be. Egy-egy ilyen egység élére részletesen megállapított feladattal, a hatóság és a városi lakosság összekötő szerveként megbízottakat állítottak, hogy a hatóságnak rendelkezésére állhassanak a közmunkák és a közellátás megszervezése és bármely más feladat ellátása céljából.¹³⁸⁷

Az ideiglenes intézkedések sem voltak azonban képesek érezhetően csökkenteni a közigazgatásban dolgozók terheit, ami idővel egyes tisztviselők túlterheltségéhez, egészségi állapotának leromlásához is elvezetett. Szolnok példájánál maradva több olyan vezető

¹³⁸⁴ MNL JNSZML XV. 7. 225. rsz. Alispáni időszakos jelentések, 1946. augusztus 30.

¹³⁸⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 17-21. p. 1946. július 30-31.

¹³⁸⁶ A vármegye alispánja által tartott, minden megyei városra és járásra kiterjedő hivatalvizsgálata azt a megállapítást tette, hogy „általánosságban erősen érezhető mindenütt a B lista végrehajtása során előállott létszámhiány, mégis egyes hivatalok feladatukat viszonylag jól látják el, pl. Szolnok és Jászberény megyei városok, egyes városok azonban nem képesek a fennálló nehézségekkel kellőmódon megküzdni és ez erősen érezteti a hatását a közigazgatás menetében. Itt kénytelen vagyok Kisújszállás és Mezőtúr városokra hivatkozni.” MNL JNSZML XV. 7. 225. rsz. Alispáni időszakos jelentés, 1947. március 24.

¹³⁸⁷ MNL JNSZML V. 472. 1946. június 28.

beosztású személyt is találhatunk, akik a túlhajszoltság jeleit mutatták. Polónyi Szűcs András 1946 augusztusában az alábbi indoklással nyújtotta be városi tanácsnoki állásáról történő lemondását: „*A megfeszített munka, valamint rokkantságomnál fogva egészségi állapotom az utóbbi időben annyira megrendült, hogy megbízatásomat továbbra ellátni nem tudom, mert ez egészségemre vonatkozóan komoly következményekkel járna.*”¹³⁸⁸ Ezen lemondását ekkor még a polgármester és az MKP vezetésének rábeszélésére visszavonta, ám két hónappal később újra benyújtotta, melyet 1946. október 1-el a közgyűlés tudomásul is vett.¹³⁸⁹

Altmann Imre szintén 1946 őszén mondott le városi tanácsnoki tisztségéről.¹³⁹⁰ Veres József városi főjegyző egészségi állapota pedig annyira leromlott, hogy 1946. augusztus hó 5-től szeptember hó 2-ig négyheti betegszabadságot volt kénytelen kivenni, majd főjegyzősége megtartása mellett képviselőtestületi tagságáról mondott le.¹³⁹¹

A létszámhiány enyhítését célozta a B-listázás felülvizsgálata, de úgy tűnik, hogy a kormányzat csak a kulcsfontosságú újjáépítési és adóbeszedési területeken volt hajlandó engedményeket tenni. A szolnoki városházán például a belügyminiszter által a B-listázás revíziójára kiküldött miniszteri biztos egyedül Bajor József városi főmérnököt és Szathmáry János számvevőt engedélyezte állásába visszavenni.¹³⁹² Ám ez az engedmény kevésnek bizonyult a közigazgatás zavarainak kiküszöbölésére. 1947. február 21-én a belügyminisztérium elvben megállapította a városi alkalmazottak normállétszámát, de az ezzel kapcsolatos tárgyalások a következő évre is áthúzódtak, így végül csak 1948-ra sikerült kiharcolni, hogy jelentősebb javulás álljon be a hivatalnokok létszámában.¹³⁹³

A hivatalokban és ipari üzemekben is végrehajtott létszámleépítések során a politikai szempontok érvényesítése a működési nehézségeken túl magával vonta azt is, hogy a dolgozók az egyes pártokhoz fordultak védelemért, illetve párttagságuktól remélték állásuk hosszú távú megőrzését. A MÁV Fűtőház kommunista pártalapszervezetéről ekkoriban például azt jelentették, hogy „*jól működő, erős szervezet, amely már kiheverte a létszámcsökkentés okozta nehézségeket, sőt elbocsájtott párttagjainkat, az új munkásfelvételek során majdnem teljes egészében munkába tudta ismét állítani.*” A MÁV Forgalmnál pedig „*az üzemi pártszervezet gyors növekedését eredményezte, hogy a létszámcsökkentést az MKP elgondolásai alapján oldották meg. Közvetlenül a szanálás után taglétszámuk 217-ről 313-ra*

¹³⁸⁸ MNL JNSZML V. 474. 12645/1946

¹³⁸⁹ MNL JNSZML V. 472. 1946. október 30.

¹³⁹⁰ MNL JNSZML V. 472. 1946. szeptember 23.

¹³⁹¹ MNL JNSZML V. 472. 1946. augusztus 19. és 1946. szeptember 23.

¹³⁹² MNL JNSZML V. 472. 1946. augusztus 19.

¹³⁹³ *Tiszavidék*, 1947. február 9. Megállapítják a normál státust; Szolnokon például összesen 54 álláshely betöltésére nyílt mód. Elsősorban a legszükségesebbnek vélt fogalmazókat, adóhivatali, javadalmi hivatali és kezelői állásokat töltötték be, illetve két tanácsnokot is felvettek. A két tanácsnok Fazekas Ferenc és dr. Szana Antalné (Gura Irén) voltak. MNL JNSZML XV. 16.

nőtt, majd azután is folyamatosan emelkedett.”¹³⁹⁴

Az MKP felé tehát nem csak meggyőződésből, hanem jól felfogott érdekből is sokan gravitálhattak, ahogyan más pártok taglétszámának növekedése mögött is lehettek hasonló, egyéni megfontolások. A hivatalokban és üzemekben a párton kívüliek alkották a kisebbséget, a pártok pedig pontos kimutatásokat vezettek a dolgozók és vezető beosztású alkalmazottak pártállásáról, az erőviszonyok alakulásáról.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a vesztes háborút követően több, leginkább politikai szempontú rostáláson is át kellett esnie minden önkormányzati és állami alkalmazottnak, a legmagasabb beosztásúaktól kezdve a legalacsonyabbikig. Így az egyes állások megtartásakor, avagy elnyerésekor egyre kevésbé a hozzáértés, sokkal inkább a politikai megbízhatóság, a pártállás, a pártok által köttetett háttéralkuk lettek a meghatározóak. Valójában tehát a kormánykoalíció egyik pártja sem egy depolitizált, szakértői közigazgatás kialakítására törekedett, hanem egyértelműen saját embereiket igyekeztek különböző pozíciókba bejuttatni.¹³⁹⁵ Az 1945-ös választásokat 57,03%-os eredménnyel megnyerő kiskgazdáknak is ezért volt egyik fő célja az önkormányzati választások kiírása, mivel bíztak abban, hogy ezáltal a polgármesteri és főjegyzői állások többségét megszerezhetik. Az MKP viszont a helyhatósági választások helyett további politikai szempontú személycserékben volt érdekelt, hogy társadalmi támogatottságát jóval meghaladó mértékben újabb pozíciókat szerezzen. E küzdelemben valódi védelmet egyrészt a megfelelő párttagság, a kommunisták által kifogásolható politikai múlt esetén pedig csakis a pótolhatatlan, emberéletekben mérhető szaktudásnak a hatalom szolgálatába állítása jelenthetett.

¹³⁹⁴ MNL JNSZML X. 40/l. 4. ő.e. 1-5. p. 1946. november 22.

¹³⁹⁵ A közigazgatásban dolgozó tisztviselők elleni hájtóvadászat hatásáról Horváth Pál alispán is beszámolt a vármegyei közgyűlés előtt: „Általánosságban megállapítottam a hivatalvizsgálatok eredményeképpen, hogy a B. listázás folytán végrehajtott rendkívül erős méretű létszámcsökkentés és a szakszerűség hiánya erősen érezhető [...] Hátrányosan befolyásolja a közigazgatási alkalmazottak cselekvőképességét a bizonytalanság érzete is, miután valamennyien csak ideiglenes alkalmazottak.” MNL JNSZML XV. 7. 225. rsz. Alispáni időszaki jelentések, 1947. március 24.

VII.2. Közellátás és parasztpolitika, külső és belső konfliktusok

VII.2.1. A hiperinfláció időszaka

Az 1945-ös választási eredmény alapján új Nemzetgyűlés alakult, ám a politikai küzdelem hevesége semmit sem veszített erejéből. A négy nagy párt nagykoalícióban kormányzott tovább, melyben a kommunisták a belügyi tárcát már csak a szovjetek támogatásával tudták megszerezni, óvatosságra intve több tapasztaltabb kiskazda politikust is.

A kiskazdák választás utáni hangulatát Mizsei Béla így jellemezte: *„Nagy vita volt a belügyi tárca körül. Vidéki választóink politikailag tapasztaltabb tagjai felhívták figyelmünket arra, hogy ez a legfontosabb, hogy a miénk legyen, mert ezen áll vagy bukik minden. [...] Mi azonban ennek a kívánságunknak nem tudtunk érvényt szerezni. [...] A földeken [viszont] a kiskazdák keményen dolgoztak, a kisiparosok, a kereskedők szorgalmasan hozzáláttak a tisztes ipar folytatásához. Egyszerre pezsgő volt az élet. Nagy reményekkel [sic!] voltunk annak ellenére, hogy nem a miénk volt a belügyi tárca.”*¹³⁹⁶ A független kiskazdapártiak tehát Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében is tisztában voltak a belügyi tárca fontosságával, hiszen még egy hónapja sem volt, hogy a rendőrség tétlenségével kísért baloldali tömegakció elmozdította székből főispánjukat. A jövőt illetően mégis egyszerre kavargott bennük óvatosság és remény. Érezték a lakosság döntő többségének támogatását, bíztak a helyzet jobbra fordulásában, miközben pontosan tudták, hogy koalíciós társuk, a Magyar Kommunista Párt egyúttal legerősebb ellenfelük is, akit nem szabad lebecsülniük. Z. Nagy Ferenc is megerősítette visszaemlékezésében, hogy egyértelműen hittek abban, hogy képesek lesznek demokratikus politikai életet élni, sőt, arra a kérdésre, hogy *„mi célból alakult és meddig marad fenn a koalíció?”* Nagy Ferenc szerint egyenesen azt válaszolta párttársainak, hogy *„okos megalkuvásból vállaljuk a koalíciót, húzzuk az időt, alkalmas pillanatban már nem lesz szükség pártközi együttműködésre, a kiskazdapárt átveszi a hatalmat.”*¹³⁹⁷ Azaz társadalmi támogatottságuk tudatában egyértelműen reális lehetőségként értékelték 1945 végén, hogy az FKGP belátható időn belül koalíciós partnerei fölé kerekedhet! Bár magukat képesnek tartották volna az egyedüli kormányzásra, nyilvánvalóan látták azt is, hogy a súlyos gazdasági helyzet és a kibontakozó hiperinfláció túlságosan nagy támadási felületet biztosított volna az esetlegesen ellenzékbe kényszerülő munkáspártoknak, akik sztrájkjaikkal csakhamar ellehetetleníthették volna az ország újjáépítésének programját, így a koalíciót csak átmeneti időre, taktikai okokból tartották szükségesnek vállalni.

A koalíciós kényszer ugyanígy igaz volt a kommunistákra és szociáldemokratákra is.

¹³⁹⁶ MIZSEI B. 2006. 55-56. p.

¹³⁹⁷ Z. NAGY F. 1965. 200-203. p.

Ahogy azt a kisgazda Dobi István is megjegyezte: „*A munkáspárti dolgozóknak lehetnek távolabbi céljaik, ma még azonban közös úton kell haladniuk a parasztsággal, akiknek jelentős tömegeit a Független Kisgazdapárt képviseli.*”¹³⁹⁸

A választási vereség után természetesen az MKP központi vezetősége is levonta a tanulságokat és új stratégia kidolgozása mellett az alapszervezeteiket is igyekeztek hatékonyabb egységbe fogni. E célkitűzések érdekében elhatározták a pártoktatás megszervezését, a tömegszervezetekben eddig megszerzett befolyás növelését, a földreform befejezését, az újjáépítés hároméves tervének megvalósítását, az infláció leküzdését és a közigazgatás „megtisztítását” a jobboldaliaktól. A továbbiakban ezeket vesszük sorra.

Az Országos Propaganda Osztály nagy oktatási programot dolgozott ki, amelynek keretében a téli hónapokban új, kéthetes párttanfolyamokat indítottak több községben, városban. Pártiskolák létrehozása nem számított új keletű dolognak az MKP-n belül, de korábbi működésük során komolyabb eredményt felmutatni nem tudtak. A deklarált célok most sem változtak: széles körű nevelőmunka megindítása, a baloldali szektaszellem leküzdése, valamint az antiszemitizmus és a korrupció elleni harc.¹³⁹⁹

Ehhez el kellett volna érni, hogy a helyi pártszervezetek vezetőségi tagjai és aktívái minél nagyobb számban vegyenek részt a tanfolyamokon, hogy azok befejezése után ne legyen olyan helyi titkár, aki még nem végezte el a pártiskolát. Ezért is kérték, hogy a pártiskolára beküldött hallgatók lehetőleg ne kezdők legyenek, hanem inkább tekintéllyel bíró idősebb párttagok. Egy-egy tanfolyam megszervezésénél viszont ekkor már az is gondot jelentett, hogy egyáltalán az élelmezést és az elszállásolást biztosítsák. Ezeken a problémákon részben élelmiszergyűjtéssel igyekeztek segíteni, részben azzal, hogy az előadók egy-két nappal hamarabb leutaztak, hogy megkönnyítsék a szervezési munkálatokat.¹⁴⁰⁰

Ha a papíron jól mutató oktatási tervek gyakorlati megvalósítását egy szóval kellene jellemeznünk az 1945 és 1946 ősze közötti időszakban, akkor ez a kudarc volna. Az egyre nagyobb infláció közepette nem sikerült megoldani az élelmezési gondokat sem,¹⁴⁰¹ de ami ennél is súlyosabb problémát jelentett, a helyi titkárok többsége vagy nem iskolázott be senkit, vagy olyan fiatalokat szalajtott el pártoktatásra, akiket aztán hatalomféltésből nem volt hajlandó bevonni a pártmunkába,¹⁴⁰² tavasztól kezdődően pedig – különösen a falvakban – a jelentkezők száma is megcsappant. Egy helyi titkár szavaival élve: „*nem jelentkeznek,*

¹³⁹⁸ *Tiszavidék*, 1946. október 3. Dobi István földművelésügyi miniszter látogatást tett a Független Kisgazda Pártban

¹³⁹⁹ Közlemény a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének a választások eredményével foglalkozó üléséről, 1946. november 21-22. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 172. p.

¹⁴⁰⁰ Külön felhívták a figyelmet arra is, hogy a hallgatók és az előadók lehetőleg közös szálláson legyenek, ahol fűtésről és világításról gondoskodni kell. MNL JNSZML 40/a. (1.) 1. ö.e. 1945, 113. p. 1945. november 17.

¹⁴⁰¹ U.o.: 112. p. Jegyzőkönyv az MKP kisújszállási szervezetének vezetőségi üléséről, 1945. november 16.

¹⁴⁰² MNL JNSZML 40/a. (1.) 3. ö.e. 20-22. p. 1946. április 26.

*mindenki azt mondja, hogy most nem lehet ilyen nagy dologidőben.*¹⁴⁰³

Ezt a problémát igyekeztek áthidalni vándor szemináriumok létrehozásával. Az átütő siker azonban ennél is elmaradt, mert *„a pártiskolai előadók nem állottak feladatuk magaslatán, ellaposodtak, lakás és élelem után néztek ahelyett, hogy tanítottak volna.*¹⁴⁰⁴ A hiperinfláció pártoktatás szempontjából elfecsérelt hónapjainak tapasztalata vezette arra az MKP megyei bizottságát 1946 őszén, a párt III. kongresszusát követően, hogy kimondja, *„a következő pártiskolára csak falusi titkárok jöhetnek be. [...] Azt a titkárt, aki az iskolát nem végzi el, aki nem hajlandó bejönni, le fogjuk váltani.*¹⁴⁰⁵ Természetesen hasonló határozatokat korábban is hozhattak volna, de az infláció okozta megélhetési gondok és a mezőgazdasági munkálatok ezek végrehajtását, más célkitűzésekhez hasonlóan ugyanúgy kétségessé tették volna.

A szakszervezetek életére szintén a stagnálás volt jellemző. Bár szerették volna a szakszervezeti nevelést is előmozdítani, az a pártoktatáshoz hasonlóan csak 1946 őszén indult kifejlődésnek. Ekkor indították el a Szakszervezeti Oktatási Versenyt is.¹⁴⁰⁶ Az érdekképviselőken és üzemi bizottságokon belüli kommunista-szociáldemokrata versengés pedig 1946 végig eldöntetlen maradt.¹⁴⁰⁷

Paraszti vonalon támogatták az UFOSZ munkáját, melynek helyi szervezeteit többségében az MKP hívta életre, így a vezetést szinte mindenhol kézben tartották. A többi tömegszervezettel ellentétben a kommunistáknak itt több esetben sikerült olyan újjazdákát, kisbirtokosokat megválasztani, akik megtalálták a kapcsolatot a más pártban lévő vagy indifferens gazdák felé is, így az UFOSZ hatékonyan tudott közreműködni a mezőgazdasági munkálatok megszervezésében, valamint a telekkönyvi kivonatok 1946-os kiosztásakor.¹⁴⁰⁸ Az UFOSZ népszerűségét ugyanakkor leginkább az okozta, hogy a vetőmagkölcson elosztásában fontos szerepet játszott, így sokan rá voltak utalva segítségére.¹⁴⁰⁹

A párt országos célkitűzéseinek helyi megvalósítását leginkább hátráltató tényező a gazdasági élet hanyatlása, a termelés visszaesése és a jóvátételi kötelezettségek indukálta

¹⁴⁰³ U.o.: 14-19. p. Jegyzőkönyv az MKP Szolnok megyei választmányi üléséről, 1946. április 28.

¹⁴⁰⁴ MNL JNSZML X. 40/e. 2. ö.e. 1-2. p. 1946. április 7.

¹⁴⁰⁵ MNL JNSZML 40/a. (1.). 4. ö.e. 42. p. 1946. november 14.

¹⁴⁰⁶ MNL JNSZML 40/a. (2.). 1. ö.e. 7-10. p. 1946. október 28.; A FÉKOSZ helyi csoportjai ekkoriban szintén elláttak oktatási feladatokat, mezőgazdasági szakelőadásokat is rendeztek.

¹⁴⁰⁷ A vármegyében működő üzemi bizottságokról és a munkások párttagságának megoszlásáról részletes kimutatást 1946. május 6-i keltezéssel lásd: PIL 274/17/55.; Ugyanitt kimutatások találhatók a szakszervezeti tagság létszámáról is. 1946. május 6-i adatok alapján a vármegyében csak Jászdózsán és Pusztamizsén nem működött egyáltalán szakszervezet. A statisztikai adatok közlésétől eltekintünk, mivel Zámbo László megyei tömegszervező szerint *„A szakszervezetről jelentett taglétszám, valamint az üzemi bizottságok illetve üzemen dolgozó munkások létszáma, valamint a pártállása nem egészen pontos [sic!]”*.

¹⁴⁰⁸ MNL JNSZML 40/a. (2.) 1. ö.e. 7-10. p. 1946. október 28.

¹⁴⁰⁹ 1946 májusban: *„elég szépen alakul pl. az UFOSZ [...] Ezt annak tudom be, hogy nehéz helyzetben vannak az új földhöz jutottak és így szívesen veszik, ha valamerről segítő kezet nyújtanak feléjük.”* PIL 274/17/55

hiperinfláció volt. Az 1946-os magyar pénzromlás, amely máig a világtörténelem legnagyobb mértékű inflációja, az MKP pártszervezetét sem hagyta érintetlenül. 1946 első feléből vég nélkül lehetne sorolni a pártélet hanyatlásáról tanúskodó jelentéseket. Az egyes szervezetek még a dologi kiadásokra, mint pl. telefon, villany, levelezés, irodaszerek, üzemanyag stb. sem kaptak fedezetet a pártközponttól, aminek természetes velejárója lett, hogy a megyei, járási központok nem, vagy csak nehezen tudtak kapcsolatot tartani az alájuk tartozó helyi pártszervekkel.¹⁴¹⁰

A párttitkárok nehéz helyzetét, mely eltérő mértékben végső soron a teljes vizsgált korszakban jellemző volt, jól érzékelteti a járszági felsőjárási titkár panasza: *„Itt aztán a proletár titkár, ha dolgozik és idejét tényleg a pártnak szenteli, leég és belefárad. Amelyik csak elvállalja a titkárságot, de nem dolgozik az meg nem ér semmit.”*¹⁴¹¹ Az infláció tombolása közepette magától értetődően egyre inkább nőtt azon titkárok száma, akik anyagi gondjaik miatt képtelenek voltak ellátni feladatukat.¹⁴¹² Az ily módon széthulló pártstruktúra magára hagyatott szerveiben rohamosan gyengülni kezdett a pártfegyelem. A pártnapok, de még a vezetőségi ülések látogatottsága is siralmas képet mutatott, a pártoktatást és a tömegszervezeteket elhanyagolták,¹⁴¹³ a kiadott utasításokat jóváhagyták, de végrehajtásukról gondoskodni már nem tudtak, miközben a tagdíjfizetési morál is egyre romlott.¹⁴¹⁴ A kialakult helyzetet így foglalta össze a tiszai középjárási titkár: *„Kiosztottunk egy járási munkatervet, aminek alapján kellett a szervezetek titkárainak dolgozni. E tervet sehol nem hajtották végre. Megállapításom az, hogy az összes szervezetek vezetői egy-két község kivételével sem a vezetéssel, sem a szervezéssel nem foglalkoznak komolyan. Április hónapban minden vonalon visszaesés mutatkozik. [...] A hétköznapi látogatások a járásban teljesen eredménytelenek,*

¹⁴¹⁰ „Jász-Nagykun-Szolnok vármegye a legnagyobbak között van. Egyik község a másikhoz kb. 8-10 km-re fekszik, ...” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 26. ö.e. 1-2. p. 1946. június 12.

¹⁴¹¹ MNL JNSZML X. 40/c. 4. ö.e. 19-23. p. 1947. december 25.

¹⁴¹² A korabeli pártiratok kozmetikázására szolgáltató egyedülálló példát az az 1946 tavaszán keletkezett tiszaroffi taggyűlési jegyzőkönyv, melynek két példánya maradt fenn. Egy eredeti és egy javított. Az elsőben olvashatjuk, hogy a helyi párttitkár „lemondását a párttagok előtt, a vezetőség utasítására előterjesztette. Felmondását azzal indokolta, hogy fizetés nélkül nem dolgozhat és nem is hajlandó dolgozni. Hosszabb vita után a párt felmondását elfogadta, de a titkárságra önként senki nem ajánlkozott, mire Szabó elvtárs felkiáltott, hogy jó lesz Murányi elvtárs. E kiáltásra a párt rázendítette: Éljen Murányi elvtárs! Murányi elvtárs a titkárságot azzal a megindokolással fogadta el, hogy mivel a földművelés terén is eleget kell tenni, különösen a tavaszi szántás-vetés terén, így [...] ne számítson rá a párt, hogy egyelőre 100%-os munkát tudjon végezni. A jövő titka az, hogy a titkár ideiglenes-e, vagy véglegesen maradjon-e, amiről majd a tények beszélnek, hogy mi történjen.” A javított jegyzőkönyv ugyanerről úgy tudósított, hogy „a titkár bejelenti, hogy tekintettel arra, hogy a titkári teendőket elfoglaltsága miatt ellátni nem tudja, így kénytelen megbízatásáról lemondani. A gyűlés hosszabb tárgyalás után a lemondást elfogadja és a vezetőség előterjesztésére ideiglenes jelleggel Murányi Zsigmond elvtársat bízta meg a titkári teendő ellátásával. Murányi elvtárs a megbízatást köszönettel elfogadja, egyben megígéri, hogy a párt vezetését a leglelkismeretesebben és tehetségéhez mérten fogja ellátni.” MNL JNSZML X. 40/e. 20. ö.e. 1-2. p. 1946. március 31.

¹⁴¹³ MNL JNSZML X. 40/e. 2. ö.e. 1-2. p. 1946. április 7.

¹⁴¹⁴ „...a megye területén összes taglétszám 39338, fizető tag 21279, nem fizető 18059” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 8-9. p. 1946. május 13.

van olyan szervezet, hogy egész nap egy vezetőségi tag nem található az egész faluban. A megyétől mind sűrűbben kapott rendelkezéseket csak a legnagyobb nehézségekkel lehet elintézni, a járási titkárság jelenleg nem rendelkezik járművel, /az autó, motorkerékpár, kerékpárgumi teljesen használhatatlan/ s így gyakran megtörténik, hogy 15-20 km-t is gyalog kell menni.”¹⁴¹⁵ Annak okát pedig, hogy a megyei központban miért voltak képtelenek tiszta képet alkotni a valós helyzetről, a megyei tömegszervező így foglalta össze: „a jelentéseket késve, vagy egyáltalán nem kapjuk meg, így tovább dolgozni nem lehet. Hamis jelentések, vagy a jelentések teljes hiánya olyan zavart okoz, úgy a megyei Bizottságnál, mint a Központnál, ami nem ítéltető el eléggé.”¹⁴¹⁶

Az egyes településeken az önellátás, a pusztá létfenntartás jelentette a legfőbb gondot, melyen a helyi pártvezetésben végrehajtott állandó személycserékkel sem lehetett változtatni.¹⁴¹⁷ Ráadásul a túl nagy fluktuáció hamarosan kontraproduktívvá vált.¹⁴¹⁸ Külön gondot jelentettek vidéken az aratási-cséplési munkálatok, melyek tovább fokozták a pártélet lanyhulását,¹⁴¹⁹ a városok üzemeiben pedig az éhező munkások sztrájktevékenységeinek letörése okozott fejtörést a szakszervezeti és pártvezetőknek.¹⁴²⁰

A nyugodt mezőgazdasági termeléshez elengedhetetlen végleges tulajdonviszonyok megteremtését és a szegényparasztság politikai támogatásának megszerzését egyaránt célozta a földosztás befejezésének felgyorsítása is, melyre jellemző példa, hogy az újbirtokosok hivatalos ügyeik intézése során alispáni utasításra minden hivatalos szervnek „kivételes gonddal és lelkiismeretességgel” kellett eljárnia, s egyenlő feltételek mellett minden esetben az újonnan földhöz juttatott kérelmezőt kellett előnyben részesíteni. „Az új gazdák és telepések ügyében a soron kívüli elintézt, esetleg az ügyiratnak külön jelzéssel való ellátása

¹⁴¹⁵ MNL JNSZML X. 40/e. 5. ö.e. 5-6. p. 1946. április 25.

¹⁴¹⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 1. ö.e. 1-3. p. 1946. augusztus 25.

¹⁴¹⁷ Leginkább a Jászágban és a tiszazugi Tiszai Alsó Járásban hanyatlott a pártélet. Példaként említhetjük Jászberény esetét, ahol „elhatározták, hogy szeszfőzdet állítanak fel, [...] Lebontották a párthelyiség kerítését, [sic!] s annak faanyagát a második párthelyiségből elszállított deszka anyaggal együtt felhasználták a szeszfőzde építéséhez, de ezen kívül magántulajdonban lévő szeszfőzdekből üstöket és más felszerelési tárgyakat szereltek le és vittek el, több esetben az orosz katonák és a rendőrség egyes tagjai is segítségükre voltak nekik. A városházáról vascsöveket vittek el és egyéb építési anyagokat máshonnan.” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 22. ö.e. 1. p. 1946. május 2.; A Tiszazugról általában tett megállapítások: „Tiszai Alsó Járás [...] a legrosszabb járásek közé tartozik. [...] a reakció erős, amit még támogat az is, hogy bortermő vidék és az újgazdákat nem érdekli más, mint az alkohol.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9.ö.e. 31-35. p. 1946. október 30.; „A járás változatlanul a leggyengébben működő titkárságunk. A községekben az egyik vezetőséget a másik után kell átszervezni.” Uo. 39-43. p. 1946. december 1.; „A Tiszai Alsó Járásban súlyos a helyzet, be vannak zárva a párthelyiségek.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 41. p. 1946. október 26.; „A Tiszai Alsó Járás nem tud javulni.” Uo. 44-45. p. 1946. december 19.

¹⁴¹⁸ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 39-40. p. 1946. október 22.

¹⁴¹⁹ MNL JNSZML X. 40/b. 3. ö.e. 1. p. 1946. július 27.

¹⁴²⁰ „Tekintettel a nehéz gazdasági helyzetre mind gyakrabban vannak, akik úgy akarnak népszerűsége szert tenni, hogy bár jogos, de nem időszert követelésekkel lépnek fel. [...] elvtársaink minden esetben igyekeznek fékezni az ilyen követeléseket és ezért sokszor népszerűtlenné válnak.” PIL 274-17/55.

útján is, biztosítani kell[ett].”¹⁴²¹

A hivatalos támogatáson túl a pártok és tömegszervezetek a választási kampányhoz hasonlóan 1946 első felében is éltek a politika utcára vitelének eszközével, tömegakciókat szerveztek a földvisszaperlések ellehetetlenítését célozva. Ezen demonstrációk lefolyását disszertációnk földosztásról szóló fejezetében már bemutattuk. Ezúttal viszont szólnunk kell azon tömegmegmozdulásokról is, melyek a párt akaratától függetlenül, valóban spontán módon bontakoztak ki a vidéki településeken. 1946 tavaszától ugyanis a vetőmaghiány és a közellátási zavarok egymást erősítve olyan szintet értek el, hogy az emberek már nem csak az MKP utasítására vonultak utcára. Így történhetett meg, hogy a vármegye több pontján, pl. Tószegen, Jásztelken, Pusztamizsén az éhező ellátatlanok és a vetőmaggal nem rendelkező újbirtokosok tömege megkezdte a magtárak feltörését. Dr. Kovács Kálmán képtelen volt gátat vetni az elszabadult indulatoknak, ezért olyan rendeletet adott ki, mely felmentette a helyi nemzeti és termelési bizottságokat a felelősség alól, *„amennyiben a vetőmaghiányban szenvedők fellépése annyira fenyegető, hogy az erőszak alkalmazásától sem riad vissza.”* Pusztán arra kötelezte ilyen esetekben a helyi szerveket, hogy jegyzőkönyvet vegyenek fel az esetről és pontosan rögzítsék, kinek mennyi vetőmagot osztottak ki, *„hogy a vetőmag majdani visszaszolgáltatása miatt az intézkedés megtörténhessék.”*¹⁴²²

VII.2.2. Újabb politikai küzdelmek a rendőrség körül

Míg a földvisszaperléseket ellehetetlenítő tüntetéseket a rendőrség kommunista befolyásának köszönhetően valósíthatták meg, addig a valóban spontán kibontakozó éhség megmozdulások esetében már egyértelműen megmutatkozott a karhatalom alkalmatlansága is. A magtárakat megrohamozók megmozdulásaihoz hasonlóan szakszerűtlenül kezelték a népbírószági perek biztosításakor a vádlottak mellett, vagy ellen felvonuló tömegek indulatait is. Mindez komoly támadási felületet biztosított a testülettel szemben.

Azt a kommunisták is érzékelték, hogy a rendőrség szakmai ismeretei egy évvel a szervezet megalakulása után is kétségtelenül rendkívül alacsony nívón álltak, ezért a karhatalom renoméjának védelmében a belügyminiszter újabb tanfolyamok szervezését rendelte el. A szolnoki tanfolyamot 1946. április 24-én propagandisztikusan ünnepélyes ceremóniával nyitották meg. A beszédet mondó kommunista főispán mellett demonstratívan megjelent Kacsulin szovjet őrnagy, a SZEB megbízottja, illetve kirendelték a koalíciós partnerek képviselőit is, hogy a rendőrség egységes politikai támogatottságának illúzióját kelthessék. A kommunisták dominálta Tiszavidék is kihangsúlyozta, hogy a *„demokratikus*

¹⁴²¹ MNL JNSZML V. 343. 566/1947.

¹⁴²² MNL JNSZML IV. 422. 218/1946

erők meglepéssel vették tudomásul a rendőrök képzésének megindulását”, elhallgatta ugyanakkor azokat a problémákat, melyek ezt szükségessé tették. Sőt, a főispán beszédéből csemegézve lényegében az MKP elvárásait visszhangozta: „Mi sokat várunk a demokratikus rendőrségtől! [...] erélyt a munkásosztály ellenségeivel szemben [sic!], tudást, rendbiztonságot, támogatást a rászorulóknak részére, védelmet a védteleneknek.”¹⁴²³ Azaz Kovács Kálmán nem a társadalom egészének elfogulatlan szolgálatát, hanem a rászorulóknak és védteleneknek beállított munkásosztály, tehát az azt képviselni hivatott MKP támogatását fogalmazta meg fő követelményként.¹⁴²⁴ Egy későbbi cikkből az is kiderül, hogy a kommunisták problémát nem a rendőrség politikai eszközzé degradálásában láttak, hanem a rendőrség ellátásának és ruházatának hiányosságaiban, továbbá abban, hogy vannak még „nem odavaló emberek”, azaz olyanok, akik nem a „munkásosztály ellenségeivel szembeni” fellépést tekintik elsődleges feladatuknak.¹⁴²⁵

A rendőrségi állomány ismereteinek bővítésével azonban elkéstek. A tomboló hiperinfláció hónapjaiban a lakosság nyomora és politikai megosztottsága olyannyira szélsőséges, immáron tragikus végű tömegakciót is eredményezett, mely teljesíthetetlen próbatétel elé állította a karhatalmat. Országosan is ismert az 1946. május 21-i kunmadarasi pogrom esete, melynek során ketten meghaltak, többen megsebesültek, miután senki nem avatkozott közbe.¹⁴²⁶ A történetek előzménye volt, hogy Nagy János kunmadarasi tanító, volt leventeoktató háborús és népellenes bűntettét Karcagon tárgyalta a népbíróság május 20-án. Támogatói, nagyrészt volt diákjai 300 fős csoportja szekerekkel és kerékpárral kísérte az úton. Karcag határában a rendőrség feltartóztatta és riasztó lövésekkel készítette visszafordulásra a tömeget.¹⁴²⁷ Másnap a kunmadarasi piacról kiindulva pogrom volt a községben.

A későbbiekben – egyértelműen politikai célzattal – többek között Takács Gergely kunmadarasi kisgazda párttitkárt is felelőssé tették a történetekért, mondván, hogy szovjetellenes és kommunistaellenes rémhíreket terjesztett és ezzel maga is zsidók és kommunisták megtámadására buzdította a lakosokat. A fő felelőst azonban Tóth Zsigmond

¹⁴²³ *Tiszavidék*, 1946. április 28. Rendőriskola Szolnokon; A megyei lap tudósításából tudható, hogy az őrszemélyzetből 180 fő, a nyomozótiszt állományból 28 fő vett részt a tanfolyam első körében. A második hathetes tanfolyamon újabb 200 őrszemélyzeti rendőr és 35 nyomozótiszt képzéséről gondoskodtak.

¹⁴²⁴ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 21. p.

¹⁴²⁵ *Tiszavidék*, 1946. május 2. Mit várunk a rendőrségtől?

¹⁴²⁶ A zsidókérdésről és pogromokról, azok mentalitás-történeti háttéréről jelentős szakirodalom áll rendelkezésre, így e valóban összetett és önálló disszertációt érdemlő kérdésnek a részletes elemzésétől eltekintünk. A témával kapcsolatban lásd: PELLE János: Vértörvény, hisztéria, népitétel – „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban. Magánkiadás, 2020.; APOR P. 2021.; Apor vitatja a Ständeisky Éva képviselte szemléletet, mely az MKP KB-t tette első számú felelőssé a történetekért. APOR P. 2008. és STANDEISKY É. 1992.

¹⁴²⁷ A népbíróági perekről és az azokat kísérő tömegakciókról bővebben lásd a disszertáció VII.1.3. Népbíróági perek című alfejezetét!

Szlovákiából áttelepült kisiparosban találták meg.¹⁴²⁸

Az antiszemitizmus ugyanakkor az infláció okozta nyomor hatására az MKP-n belül is erősen érezte hatását, tekintettel a tagfelvétel során tett engedményekre és a gyenge pártoktatásra.¹⁴²⁹ A kommunisták kunmadarasi pogromban játszott felelőssége kapcsán a politika utcára vitelén túl felvethető, hogy a párt járási és megyei szervei 1946 elején és tavaszán folyamatosan érzékelték az antiszemitizmus fokozódását.¹⁴³⁰ Az egész megyében rémhírek terjedtek arról, hogy a zsidók gyermekeket rabolnak és ölnek meg, azaz nem elszigetelt esetről volt szó.¹⁴³¹ Egy ténylegesen bekövetkező antiszemita megmozdulás kapcsán azonban a széthulló pártszervezet viszonyai közepette minden azon múltott, hogy a pártok helyi vezetői és a rendőrség mennyire álltak a helyzet magaslatán.

A helyi döntéshozók szerepére világít rá a pogrom hírére Kunmadarasra utazó járási titkár jelentése is. *„Május 23-án Kunmadarasról sürgősen haza kellett jönnöm a járási székhelyre, Kunhegyesre, mert hasonló eset kirobbanásától kellett tartani, s az antiszemita szellem még a helyi pártszervezetünkben is meglehetősen lábra kapott annak dacára, hogy ez ellen pártnapokon és szemináriumi előadásokon a legradikálisabban küzdöttünk. Kunhegyesen személyes megjelenésem alkalmával felkerestem a tantestületet, és Ő általuk igyekeztem megnyugtanni a gyermekrablás hisztériájába esett és az iskola körül gyülekező asszonyokat, szülőket, valamint pártközi értekezletet hívtam össze ismertetve a kunmadarasi esetet [...] Az előző járási titkárság teljesen elhanyagolta a pártszervezeteket úgyannyira, hogy a téli hónapok alatt sem részesült a párttagság kellő kioktatásban.”*¹⁴³²

Akadtt azonban olyan járási titkár is, aki még a pogromot követő héten is úgy vélekedett, hogy *„a zsidóságnak nem feltétlenül csak kereskedelemmel lehet foglalkoznia. Ha nem akarnak dolgozni, hagyják el az országot. Ebben az országban csak a becsületes*

¹⁴²⁸ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 20. p.

¹⁴²⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 13-16. p. 1946. július 9.

¹⁴³⁰ A teljes képhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy a társadalmi együttélés normáinak leépítése már a háború előtt megkezdődött a zsidótörvényekkel, amit a háború és a holokauszt borzalmi csak fokoztak. Az antiszemita gondolatok és indulatok pedig nem tűntek el az emberek fejéből és szívéből a frontátvonulás hatására sem, csupán lefojtva parázslottak tovább, majd kiszámíthatatlan intenzitással újra és újra felszínre törtek.

¹⁴³¹ Erről így ír egy járási titkár: *„Jászberényben egy kisgyermek eltűnt. [...] a rendőrség a közhírré tevés szokásos módján kidoboltatta [...] az a hír terjedt el, hogy egy cigány asszony nyolc, tíz kisgyermeket ölt már meg, akiből szappant főz. [...] A másik verzió [...] keresztény gyermekek vére szükséges ahhoz, hogy a zsidó templomot újra felszenteljék. [...] A jász nép [...] azt is suttogja, hogy a rendőrség azért tagadja a gyerekek eltűnését, mert kellemetlen volna az ügyet kibogozni, a rendőrőrnagy származása miatt.”* MNL JNSZML X. 40/c. 4. ö.e. 1-2. p. 1946. február 21.

¹⁴³² MNL JNSZML X. 40/d. 2. ö.e. 3. p. 1946. május 25.; A megyei választmány előtt tett jelentésében megismételte, hogy *„Kunhegyesen is erős antiszemita mozgalom indult meg, ezért személyesen intézkedett a rémhírterjesztés megcáfolása ügyében, figyelmeztetve a tanítókat és az értelmiséget, hogy vegyenek részt a felvilágosító munkában. Kérte a megyei bizottságot, hogy a megye területén esetleg jelentkező antiszemita megnyilvánulásokat fékezze meg. Csepesz István ugyancsak megemlíti, hogy a gyermekrablás meséje a Tiszai alsójárásban is elterjedt. Az ellátás rossz, a tagság [is!] sokallja a beszolgáltatásokat.”* MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. Jegyzőkönyv az MKP Szolnok megyei választmányának üléséről. 1946. május 26.

*munkának van jövője.*¹⁴³³ Azaz a zsidógyűlölet még a pogrom és annak elítélése után sem szűnt meg magán az MKP-n belül sem. Így bár nyárra az antiszemita megmozdulások vesztettek élességükből, letörésükben mégsem a felvilágosító munka szerepe tűnik elsődlegesnek, hanem a forint bevezetésével előállott új gazdasági helyzet, mely enyhítette a lakosság szinte már elviselhetetlen megélhetési gondjait.¹⁴³⁴

Az antiszemitizmus párton belüli jelenléte kapcsán számunkra különösen érdekes, hogy e problémát a megyei pártvezetőség milyen kétarcú taktikával kívánta kezelni a nyilvánosság előtt. Egyrészt megpróbálták a rendezvényeiket olykor pettyező zsidóellenes hangokat külső provokációkként feltüntetni és elítélni.¹⁴³⁵ Másrészt a munkásság tagadhatatlanul tömeges antiszemita megnyilvánulásait nyelvi-gondolati eszközökkel igyekeztek új, osztályharcos értelmezési keretbe helyezni, s a magyar-zsidó ellentétet a politikailag védhető „szegény munkás”-„gazdag burzsoá” ellentétévé átlényegíteni.¹⁴³⁶ Ennek ellenére még 1947 júliusából is találni olyan jelentést, amely szerint *„A zsidógyűlölet igen nagymértékben elharapózott. [...] amit ma már alig tudunk levezetni.”*¹⁴³⁷

A kunmadarasi pogromból nem csak az MKP igyekezett saját narratívát gyártva politikai tőkét kovácsolni. Az 1945-ös választások és az 1946-os tömegmegmozdulások botrányosan szakszerűtlen kezelése után a kispapok is újabb kísérletet tettek arra, hogy a rendőrség soraiban arányos képviselőt szerezzenek. A kommunisták ezzel szemben ismét a propaganda eszközhöz nyúltak és Tiszaroff példájával riogattak, ahol Bagi István helyi FKGP elnök a rendőrséget csendőrséggé kívánta alakítani, és őrsparancsnoknak egy volt csendőr főtörzsőrmestert jelölt volna ki.¹⁴³⁸

Az MKP másik eszköze a karhatalmon belüli pozíciói megőrzésére és megerősítésére a pénzügyi stabilizációt kísérő szanálások célzatos használata volt, mely érzékenyen érintette a rendőrség állományát is. Elbocsátottak több tisztet és tiszthelyettest, és nagyobb arányú

¹⁴³³ MNL JNSZML X. 40/c. 2. ö.e. 6-9. p. 1946. június 2.

¹⁴³⁴ Ezt bizonyítja az is, hogy amikor novemberben a szolnoki piac természetes felhozatala csökkent, az árak pedig emelkedni kezdtek, a Szolnoki Máv-MTK labdarúgó mérkőzésen a „feketézők” ellen tüntetés robbant ki. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 39-43. p. 1946. december 1.

¹⁴³⁵ A „reakció még odamerészkedik a munkásság felvonulásához is, provokációjával próbálja a rendet megzavarni, [...] A sűrű tömegben egy fiatalember elkiáltotta magát: »halál a zsidókra!« Szálasiék gyászos uralomra jutásának egy éves évfordulóján, [...] akad egy elvetemült bitang, aki a régi nyilas jelszavakat egy munkásfelvonuláson próbálja a tömegbe bedobni, hogy bemocskolja a munkáspártot.” Tiszavidék, 1945. október 18. Hírek

¹⁴³⁶ „Pintér elvtárs kifogásolta, hogy a zsidóságnak egy része nem a termelő munkában vesz részt, hanem spekulációval és pénz üzelmekkel foglalkozik, követeli, hogy ezeket is kíméletlenül fogják kényszerszolgákra, mert magatartásuk károsan kihat a becsületesen dolgozó és az újjáépítésben résztvevő zsidóságra is. Nem akar antiszemita hangulatot teremteni, de maguk a fővárosi lapok írják, hogy 280 kényszerszolgára beidézett nagy spekuláns közül csak 2 jelentkezett a kijelölt munkahelyen. Közömbös a dolgozók szempontjából, hogy keresztények, vagy zsidók a munkásság fosztogatói, végre le kell velük számolni.” Tiszavidék, 1946. július 7. Ragó Antal nemzetgyűlési képviselő a Máv. műhelyben. Nehezen várja a vasúti munkásság a jó pénz megeremtését

¹⁴³⁷ MNL JNSZML X. 40/e. 11. ö.e. 1-2. p. 1947. július 4.

¹⁴³⁸ Tiszavidék, 1946. július 11. Milyen rendőrséget akarnak a Független Kisgazdák

áthelyezéseket is végrehajtottak. Ugyanekkor szervezeti változás is történt, melynek keretében megszüntették több község rendőrbiztosságát, a megmaradókat pedig rendőrőrsökké alakították. Végeredményben a kommunista párt aránya növekedett a személyzetten belül, miközben a rendőrök fizetése javult és immáron egyenruhával való ellátásuk is befejeződött, melyek összességében a szanálás után megmaradt legénység morálját és hatalom iránti lojalitását is érdemben erősítették.¹⁴³⁹

A forint bevezetésének köszönhetően magától is csökkenésnek indult az erőszakos bűncselekmények száma és visszaszorult a feketepiac is, ami kiváló alkalmat jelentett arra, hogy a statisztikai mutatók javulását a rendőrség működésének fejlődéseként interpretálják és a végrehajtott személyi változások szakmai indokoltságát visszamenőlegesen igazolhassák.

Ekkor a továbbképzések folytatása is hónapokra lekerült napirendről – 1946 augusztusában megszüntették az alapfokú tanfolyamokat¹⁴⁴⁰ –, bizonyítva, hogy ezeknek nem egy jól átgondolt, hosszú távú fejlesztési stratégia, hanem pillanatnyi propaganda érdekek kiszolgálása volt az elsődleges célja.

A nemzetgyűlés eközben elfogadta a köztársaság és a demokratikus államrend védelméről szóló törvényt, mely nevével és egyes kigazda politikusok reményeivel ellentétben épp a demokrácia felszámolásnak eszközévé vált a későbbiekben.¹⁴⁴¹

Októberben megszűntek a rendőrkapitányságok politikai nyomozó osztályai is, melyek helyébe megszervezték a megyei rendőrségek államvédelmi osztályait, míg a

¹⁴³⁹ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 22. p.

¹⁴⁴⁰ Uo.

¹⁴⁴¹ A vármegyei kigazdák álláspontja már a köztársasági államforma kapcsán sem volt egységes. Mizsei Béla így emlékezett a vitákra: „Őszintén szólva kellemetlenül érintett bennünket ennek a kérdésnek a felvetése. Sokan, az óvatosabbak, hangoztatták, hogy a békekötésig várjunk ezzel. Baráth Endre is ezen az állásponton volt. A képviselői értekezletek nagyon viharosak voltak. A képviselők szinte érezték, hogy amíg nincs eldöntve az államforma kérdése, addig nincs az azt védő törvény, tehát bíróság elé nem cibálhatnak senkit. A magam részéről kezdettől fogva a köztársaság mellett döntöttem.” Mizsei szavaiból egyértelműen kitűnik, hogy utólag, a későbbi események ismeretében értékelte az akkori viták menetét, miközben maga mégis köztársaságpártinak vallotta magát, tehát a figyelmeztetések ellenére sem volt olyan fokú veszélyérzete, mely 1946 első hónapjaiban megingatta volna helyesnek vélt elgondolását. Ezt az államrend védelméről szóló törvény elfogadását leíró emlékei is alátámasztják, mely alkalommal az FKGP-ből frissen kizárt, későbbiekben Sulyok-párti „Vásáry István az ülés előtt az első padsorokban ki is jelentette, hogy Riesz igazságügy-miniszter ezt a törvényjavaslatot ellenük [tehát a pártból kizárt jobboldali kigazdák ellen] csinálta. Vagyis azt kifogásolták, hogy a javaslat nem határozza meg világosan és pontosan, hogy ki a köztársaság-ellenes, illetve ki követ el magatartásával bűncselekményt. Megszületett a törvény az államforma kérdésében. Hátravolt a következő kérdés: ki legyen a köztársasági elnök?” Mizsei szóhasználatának árnyalata és tömörsége, hogy Vásáryék „ellen” és Vásáryék „kifogásolták” finoman érzékelteti, hogy a kormánykoalícióban maradt kigazdapártiak ekkor még nem érzékelték magukra nézve a törvény veszélyét, s kevésbé aggasztotta őket, hogy a gumiszabályokat a kommunista belügyminiszter a kigazdákkal is konfrontálódó ellenzékük ellen használja majd. Sokkal inkább fókuszáltak arra, hogy a köztársasági elnök személye megfelelő, kigazda politikus legyen. Nagy Ferenc, vagy Tildy Zoltán? Mizsei és még több képviselőtársa épp Nagy Ferencet támogatta volna, mondván, ő „gazdálkodó, legyen az országnak kigazda köztársasági elnöke, elvégre agrárállam vagyunk.” Végül azonban az MKP nyomására Nagy visszalépett Tildy javára, így utóbbit fogadták el, annak ellenére, hogy őt pártján belül többen is „túlságosan engedékenynek találták a kommunistákkal szemben.” MIZSEI B. 2006. 57-58. p.

kapitányságokon egy-egy államvédelmi előadót alkalmaztak.¹⁴⁴² 1946 végén új vármegyei rendőrfőkapitányt is kineveztek Kraiczi Kálmán személyében. Polónyi Szűcs Lajos pedig leszerelt, mivel nem kívánta elfogadni a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei áthelyezését.

Ebben az időben adták ki a rendőrségen belüli Szolgálati Szabályzatot, majd az év végén immáron tervezetten láttak hozzá a rendőrség továbbképzésének átszervezéséhez. Rendőr Akadémia létesült, mely mellett őrparancsnok képző és alapfokú tanfolyamok is indultak. A szakmai továbbképzések mellé azonban felzárkózott a rendőrség politikai nevelésének igénye is. A Jászságban, ahol addig gyengébb befolyással rendelkezett az MKP, külön pártsemináriumokat is tartottak a kommunisták. Az elbocsátások és a politikai presszió hatására így 1947 elejére már a jászberényi őr tagjainak is a 70%-a belépett az MKP-ba.¹⁴⁴³

A rendőrség politikai nevelésében átmenetileg zavart okozott, amikor a testületen belül fel kellett oszlatni a pártszervezeteket és frakciókat, amellyel a kommunisták a többi párt maradék politikai befolyásának felszámolását célozták, míg a velük szemben álló politikai erők ekkor már egy politikamentes rendőrség létrehozására tettek utolsó, elvetélt kísérletet. Az MKP végül a rendelkezés szellemével szembe menve több településen, pl. Szolnokon, Törökszentmiklóson és Túrkevéen is fenntartotta saját pártalapszervezeteit, csak épp külső épületekben jöttek össze ezután.¹⁴⁴⁴

VII.2.3. Pártközi és párton belüli konfliktusok

Az 1945-ös földosztás körüli visszaélések, majd a választási kampány, ezzel párhuzamosan az 1945–1946-ban a hivatalokban és üzemekben lezajló igazolások és B-listázás, s az ezzel járó elbocsátások tovább fokozták a pártok ellentéteit a szavazatok megszerzése, illetve párttagjaik munkaviszonyának megőrzése érdekében. Mint a korábbi fejezetekben láttuk, Mezőtúron már a választások előtt megromlott az 1945 elején még szövetséges munkáspártok viszonya, de Kisújszálláson is sokat vitatkoztak a kommunisták a szociáldemokratákkal, ami az SZDP párttagságában a szegényparasztság háttérbe szorulásával és a kispolgári réteg

¹⁴⁴² „Megfigyelhető az, hogy a Sulyok párt itt is kezd mozgolódni, a pártszervezetünk titkári értekezlete elhatározza, hogy Sulyokék ellen élesen állást foglal. Ezzel kapcsolatban (!) [...] az államvédelmi osztálya a rendőrségnek a jelenlegi összetételében teljesen hasznavehetetlen. A vezetője egy egészen fiatal szociáldemokrata hadnagy, aki felelőtlen erre a pozícióra. Az államvédelem teljesen el van szeparálva a rendőrség más osztályaitól. [...] érdemleges kivizsgálás nincs. [...] Konkrét eredményeket felmutatni addig nem tudunk, amíg ezen a hibán sürgősen segítve nem lesz. Ha másként nem, úgy, hogy más megyében adja át a párt a szociáldemokratáknak az államvédelmi pozíciót, ide meg egy megbízható kommunista állam védelmi vezetőt küldjenek le.” MNL JNSZML 40/a (1.) 9. ö. e. 44-52. p. 1947. január 12.; A megyei államvédelmi osztály élére csakhamar Lombos Lajos főhadnagyt neveztek ki 1947-ben. A Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya 1948-ban alakult meg. Ezzel az intézkedéssorozattal az állam teljesen leválasztotta a rendőrség szervezetéről a politikai nyomozó szerveket. KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 24-25. p.

¹⁴⁴³ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 23-24 p.

¹⁴⁴⁴ Az intézkedés politikai célzatos mivoltát bizonyítja, hogy 1949-ben hivatalosan is újra megengedték pártalapszervezeteik működését a rendőrségen belül. Uo. 24-28. p.

számarányának növekedésével is összefüggött.

Az 1945-ös kampány végére Szolnokon is kiéleződtek a pártközi ellentétek. Az MKP-nak előbb a másik munkaspárthoz fűződő harmonikus viszonyát árnyékolta be, hogy az SZDP két meghatározó pozícióba is Budapestről küldött le helyben ismeretlen személyeket. Kiss József 1945 májusától az SZDP megyei titkára lett, Horváth Pál pedig októbertől töltötte be az alispáni széket. Vidor Győző megítélése szerint: *„Ezek a messziről jött emberek nem tartottak fenn olyan szoros elvtársi kapcsolatot a kommunistákkal, mint Veres Józsefék. Kiss csak lelelátogatott a városba, Horváth egyik legfőbb gondja az volt, hogy szombatonként teli élelmiszeres kosárral térjen vissza pesti családjához, tehát gyökértelenek”* voltak.¹⁴⁴⁵ Az érezhető ellenszenvet elsősorban az magyarázhatja, hogy az SZDP e prominensei már nem rendelték alá mindenben pártjuk érdekeit a kommunisták kívánságainak, igyekeztek pozíciókat is kiharcolni párttagjaik részére, s akár az FKGP-vel is hajlandók voltak szövetkezni a kommunistákkal szemben, akárcsak mezőtúri, vagy kisújszállási párttársaik.

Az ellentétek nem csak a két testvérpárt között törtek felszínre, hanem idővel a Magyar Kommunista Párton belül is. Vidor Győző megítélése szerint például Zsemlye Ferenc polgármestert *„Kissé rideg modora nem tette általánosan népszerűvé s nem volt a legjobb a kapcsolata a megyei pártbizottsággal sem.”*¹⁴⁴⁶ Utóbbinak oka lehetett Tisza József személyisége is, akiről Vidor így ítélkezett: *„okos, jó kedélyű, tette kész ember volt a felszabadulás első éveiben. Később elszakadt az emberektől, zárkózott lett és öntelt, megártott neki a hatalom.”*¹⁴⁴⁷ Ezzel szemben Ragót úgy jellemezte, hogy *„megnyerő modora, eleven észjárása rendkívül alkalmassá tették arra, hogy tömegeket nyerjen meg az eszmének. Az emberek [...] szerették is. Ő is szerette az embereket; humanizmusából eredt, hogy egyesek »puhának« tartották. Pedig ő magatartásában pártja népfrontos politikáját követte.”*¹⁴⁴⁸

Az egykor illegális kommunista szolnokiak ellenszenve a korábban legális szociáldemokrata kisújszállásiakkal szemben is megmutatkozott. Fodor János városi párttitkár egy pártértekezleten igen keményen bírálta dr. Kovács Kálmánt: *„nem veszi komolyan sem a Megyei Bizottságot, sem a Nemzeti Bizottságot.”* Ragó Antal pedig a megyei vezetés nevében azzal toldotta meg a főispán bírálatát, hogy *„a főispán és a központi vezetőség között nincs meg a harmonikus együttműködés. A főispán szinte elefántcsonttoronyban él. Sokszor alig lehet hozzáférni a titkárok tömegén keresztül.”*¹⁴⁴⁹ E konfliktus hátterét és okait részletesen bemutattuk a III.4.2. Bizalom, bizalmatlanság című alfejezetben, így most csak utalunk rá.

¹⁴⁴⁵ KAPOSVÁRI Gy. 1996. 418. p.

¹⁴⁴⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. V/14.

¹⁴⁴⁷ Uo.

¹⁴⁴⁸ Uo.

¹⁴⁴⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. Jegyzőkönyv az MKP Szolnok megyei választmányának üléséről. 1946. május 26.

A párton belüli ellentétek tekintetében kétségtelenül a városi párttitkár, Fodor János leváltásának körülményei a legextrémebbek. Az MNDSZ bemutatása kapcsán már láthattuk, hogy Fodor és feleségének mentalitása a központi instruktorokkal is összeütközéshez vezetett. Félreállításuk hátterében azonban ennél súlyosabb tényező állt, melyben ismét az illegalitás időszaka utóhatásának lehetünk tanúi.

Már az is az eset fontosságára hívja fel figyelmünket, hogy 1946 végén maga Farkas Mihály főtitkár-helyettes utazott le Szolnokra, hogy Fodor eltávolítását kierőszakolja. A nagy nyilvánosságnak szóló megyei napilap, a Tiszavidék, értelemszerűen csak a tényeket közölte a december 14-i tisztújítás lefolyásáról: *„A taggyűlés résztvevői a vármegyeháza nagytermét és a karzatot zsúfolásig megtöltötték. Fodor János ismertette az elmúlt két év óta elért eredményeket, hangsúlyozva azt is, hogy a dolgozók a nélkülözések nehéz időszaka alatt építették ki a szolnoki közel 5000 tagból álló hatalmas pártszervezetet. Farkas Mihály elvtárs nagy beszédben ismertette a tagsággal a MKP új politikai feladatait és rámutatott arra, hogy a[z MKP] III-ik [országos] konferencia határozatait haladék nélkül végre kell hajtani. Ezért sok elvtársnak meg kell a jövőben válni a megszokott pártmunkától [...] A szolnoki pártszervezet is választások előtt áll, mert itt is új erők beépítése vált szükségessé. Ez a változás lendületet visz a párt életébe, úgy az üzemekben, mint a közéletben.”*¹⁴⁵⁰

A városi pártszervezet új titkára Fehérvári József, elnöke Ragó Antal lett. *„Farkas Mihály elvtárs a Központ köszönetét tolmácsolta Fodor János volt titkárnak és távozó munkatársainak. Közölte a tagsággal, hogy Fodor János érdemeit fontos közigazgatási megbízatással honorálja a párt. Farkas elvtárs javaslatára Fodor János, volt titkárnak fáradhatatlan munkásságáért a párttagság jegyzőkönyvi elismerést szavazott meg.”*¹⁴⁵¹

Sajnos a taggyűlés jegyzőkönyve az MKP iratai között nem maradt fenn. A máskor oly kritikus nyilatkozatokat tevő Vidor Győző pedig épp Fodor leváltása esetében hallgatta el a legfontosabb részletet visszaemlékezésében. *„Ma már nem emlékszem, hogy mi volt az oka Fodor János leváltásának. De emlékszem arra a forró hangulatú, helyenként a nagy francia forradalom konventjének jeleneteire emlékeztető vitára a vármegyeháza nagytermében, amelyben a központi kiküldött Farkas Mihálynak többször is fel kellett szólalnia fenyegetően, hogy végül is leváltsák a titkári tisztségéből Fodor Jánost.”*¹⁴⁵² Nehezen hihető, hogy egy ilyen elevenen élő emléknek pont a kiváltó okára ne emlékezett volna.

Ezzel szemben a szolnoki népbírószági iratok között akad egy ügy, nevezetesen Bögre Sándor rendőrségi detektív-felügyelőé, amely különös részleteket árul el épp ennek az

¹⁴⁵⁰ Tiszavidék, 1946. december 22. A Magyar Kommunista Párt taggyűlése megválasztotta az új városi vezetőséget

¹⁴⁵¹ Uo.

¹⁴⁵² MNL JNSZML XXXV. 57. V/14

eseménynek a háttéréről. Az 1930-as években a kommunisták alföldi szervezkedését felgöngyölítő, sokakat börtönbe juttató nyomozó vádlói között, mások mellett, ott volt az MKP két befolyásos tagja, a városi párttitkár Fodor János és sógora, az ideiglenes nemzetgyűlés volt képviselője, majd szolnoki szakmaközi titkár Dikó Balázs is.¹⁴⁵³ Fodor vallomásában azt állította, hogy 1930-as letartóztatása után Bögre egy székkal ájulásig verte, majd miután felloccsolták, egy darab fával több fogát is kiverte. 1941-es rendőri felügyelet alá helyezéséért és 1944-es internálásáért is őt okolta. Vallomását e szavakkal zárta: „Az a véleményem, hogy [Bögrét] hivatalos ténykedésén felül személyes bosszú vezette ellenünk és ezért szolgáltatott ki bennünket a kegyetlen sorsnak. Az egész családnak hóhéra volt, kérem szigorú megbüntetését.”¹⁴⁵⁴ Dikó Balázs szintén azt vallotta, hogy a nyomozó őt is több alkalommal súlyosan összeverte, mely mögött megítélése szerint is Bögre engesztelhetetlen személyi bosszúja állt ellene, családjá, a kommunista párt és a Szovjetunió iránt.¹⁴⁵⁵

Bögre Sándor természetesen tagadta az ellene felhozott vádakát, ellenben részletesen beszámolt a két világháború közötti rendőri tevékenységéről. Vallomásában az alábbiakat is közölte: „1944. nov. 20-án az orosz politikai rendőrség által eszközölt kihallgatásom során meg kellett neveznem a szolnoki rendőrség besúgóit. Ezeket, köztük Fodor Jánosné, név szerint neveztem meg. Fodor Jánosné »Maca« álnéven dolgozott a kommunista párt »V[örös].S[egély]« vonalán. Nevezett adatait Huszár Mátyás nevű másik besúgó útján közölte velem. Ezen bemondásom Fodor János tudomására jutott, aki emiatt személyes bosszúból ellenem az ismert feljelentést tette.”¹⁴⁵⁶ Önmaga védelmében felhozta, hogy az 1930-as évek második felétől kommunisták elleni üldözésekben már nem vett részt, annak ellenére, hogy szervezkedéseikről tudott. Elmondta azt is, hogy 1944. október 3-án beteget jelentett azért, hogy a Szálasi kormányra ne kelljen felesküdni, a lakására küldött eskümintát aláíratlanul visszaküldte és a városból engedély nélkül vidékre menekült. A város kiürítése után tért vissza Szolnokra és novemberben szolgáltatattételre jelentkezett, amikor is a vörös hadsereg letartóztatta.

Jegyzőkönyvekbe vett kihallgatásai során tehát név szerint felsorolta egykori besúgóit, akiknek információi révén az 1930-as években több illegális kommunistát is letartóztattak.¹⁴⁵⁷ A börtönben sínylődő, avagy később szabadlábra helyezett, de munkahelyeikről kitiltott kommunisták feleségei és gyermekei valóban nyomorúságos anyagi helyzetbe kerülhettek.

¹⁴⁵³ Fodor Jánosné lánykori neve Dikó Mária volt. MNL JNSZML XXV. 22. Nb. 44/1945

¹⁴⁵⁴ Uo.

¹⁴⁵⁵ Uo. Dikó az 1930-as években feljelentést tett Bögre ellen hivatali hatalommal való visszaélésért. Bögrét akkor felmentették, míg Dikó rágalmazás miatt börtönbe került.

¹⁴⁵⁶ Uo. 1946. június 14-i nyilvános népbírószági tárgyalásán megemlítette azt is, hogy 1944-ben felettese parancsát, hogy a zsidók megmaradt értékeit is vegye el, azon kijelentéssel tagadta meg, hogy ilyen hentes munkára nem hajlandó.

¹⁴⁵⁷ Uo.

Elképzelhető, hogy mint ilyen, kiszolgáltatott helyzetben lévő asszony, Fodor Jánosné is szolgáltatatható információt a kommunisták tevékenységéről Bögre Sándornak, családjára nehéz sorsának enyhítése reményében. Erre azonban sem akkor, sem később nem volt egyéb bizonyíték, mint Bögre Sándor részletes vallomása.

Fodor szerint feleségét 1944-ben azért nem internálták, mivel szállíthatatlan állapotban betegen feküdt, de feltételezhetnénk akár azt is, hogy Fodorné korábbi szolgálatai miatt „maradt ki” az internáltak közül. Fodor is, Bögre is személyes bosszúval vádolta a másikat, s az igazságot bizonyíték hiányában lehetetlen megállapítani.

A Magyar Kommunista Párt legfelső vezetése szemében azonban ennyi is elég lehetett. A fentieket erősíti meg Fodor János személyi anyaga is, melyet a Pártarchívum őrzött meg. Fodor és felesége 1950-es, pártból történő kizárásakor az indok ugyanaz volt, ami 1946-ban a párttitkár leváltásához vezetett: *„Bár konkrét bizonyíték nincsen, de feltehető, hogy Fodor Jánosné szolgálatot teljesített a rendőrségnek”*.¹⁴⁵⁸

Ügye 1956-os felülvizsgálatakor a megyei bizottság az alábbiakat írta: *„Az igazságot kideríteni a nálunk lévő anyag alapján – mivel Fodorné meghalt – szinte lehetetlen. Jóllehet Fodor elvtárs sem mert és mer szembe nézni a valósággal, felesége ügyében esetleg elfogult. [...] Fodorné felszabadulás előtti munkájával, magatartásával kapcsolatban a vélemények megoszlanak. Néhány szolnoki elvtárs – Zsemlye Ferenc, Tisza József, Váczi Mihály stb. – állítása szerint is a jelek arra mutattak, hogy Fodorné dolgozhatott a rendőrségnek. Fodor elvtársról azonban ezt egyik elvtárs sem tételezi fel. [...] Szerintünk a hibát Fodor elvtárs ott követte el, hogy az elvtársak figyelmeztetését felesége tevékenységét illetően nem vette komolyan, vakon hitt feleségének.”*¹⁴⁵⁹ Fodort ezután a városból is elvitték, 1947 januárjától már a szekszárdi OTI igazgatói posztját látta el, s az 1950-es években internálták.¹⁴⁶⁰

Természetesen belső konfliktusok, féltékenységek, személyes bosszúk, érdekütközések és frakcióharcok, más pártokat is jellemezhettek, de erről kevés információval rendelkezünk. Egyedül a jászberényi kiscgazdák kapcsán vannak erre utaló konkrét feljegyzéseink, melyet azért idézünk, mivel az MKP kiscgazda politikusokkal szemben alkalmazott taktikáját is befolyásolhatta, bátrabb fellépésre sarkallva őket, illetve a baloldali kiscgazdákat felhasználva igyekezhetek ellensúlyozni a jobboldalon elhelyezkedők törekvéseit.

A vármegye kiscgazda vezetői és nemzetgyűlési képviselői ekkoriban még igen keményen konfrontálódtak a kommunistákkal. Z. Nagy Ferenc például azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy ha a kommunisták nem engednek, akkor a kiscgazdák maguk alakítsanak

¹⁴⁵⁸ MNL JNSZML XXXV. 64. Fodor János mikrofilmezett személyi anyaga

¹⁴⁵⁹ Uo.

¹⁴⁶⁰ Uo.

kormányt. Guba Mihály azonban óvatosságra intette. Mizsei Béla akkori politikáját úgy jellemezte, hogy „*Céljainkat igazságosnak tartottuk, éppen ezért keményen bíráltuk a kommunista párt politikáját. [...] Most már [Sulyokék kizárását követően] nem vádolhatnak bennünket azzal, hogy a reakció mentsvára vagyunk, tehát ha igazunk van, akkor mindent bele! [...] Egyszóval mindenki telve volt optimizmussal.*”¹⁴⁶¹

Mizsei Béla ugyanakkor szembekerült Baráth Endre körével. Ennek folyománya volt például, hogy a jászberényi FISZ kisparaszti származású, rendkívül agilis helyi vezetőit, Szabó Józsefet és Antalt „*különböző mondvacsínált vádakkal*” – valójában azért, mert Mizsei híveinek számítottak –, leváltották. Ezután a velük szimpatizáló, harcosabb szellemiségű parasztfiatalok is elmaradoztak. Korábban, a választási kampány idején még ők védték a Kisgazda Párt jászberényi szervezetének helyiségét a kommunista tömegtüntetéstől, azonban ezután a jászszági pártközpont védelem nélkül maradt. Az új vezetés még arról is győzködte a párt települési elnökeket, hogy ne fogadják Mizseit, ha gyűlést tartana, ők azonban kijelentették, hogy hívni fogják, mert bíznak benne. A kisgazdák tehát nem csak a kommunistákkal, hanem legerősebb vármegyei központjukon belül egymással is vívták hatalmi harcukat, megosztva ezzel saját erőiket, amit az MKP ki is használt.¹⁴⁶²

A tehetséges, fiatal és a kommunistáknak keményen odamondogató Mizsei Béla megfélemlítéséhez a szolnoki szovjet városparancsnok segítségét kérték, aki 1946 nyarán a kisgazda képviselőt mentelmi joga ellenére behívatta magához, majd tolmács útján hosszasan fejtegette neki, hogy ellenforradalmárnak tartja. Már szinte kocsira akarta tenni, hogy Szibériába vitesse, amikor Guba Mihály szólt az érdekében, így „csak” Mizsei gazdálkodó szüleinek vagyoni adatait vették fel, megígérve, hogy majd valamikor „meglátogatják” őket. Az, hogy e fejmosás milyen hatással volt a helyiségből megrettenve kitámolygó fiatal politikusra, saját szavaiból is leszűrhető: „*Nagyon meglepett, hogy engem ellenforradalmárnak nevezett. [...] Attól fogva, bár programomat nem változtattam meg, nem annyira a kommunistákkal foglalkoztam, hanem inkább a magunk művelődési és gazdaságpolitikájával.*”¹⁴⁶³ Emlékei szerint „*Guba Mihály nem győzte mondogatni Ragó Antaléknak, hogy hagyjátok azt a szerencsétlen gyereket. Támadják a papok, támadják Baráthék.*”¹⁴⁶⁴ Az MKP tehát sikeresen használta ki, hogy Mizsei körül saját pártján belül is elfogyott a levegő, miközben Gubát taktikusan a „megmentőként” tüntették fel előtte.

A kisgazdák szerencséjére Jászberényben a két munkáspárt is rivalizálni kezdett, ami személyes torzsalkodáshoz, pozícióharcokhoz vezetett. Az 1946. február 18-án rendezett,

¹⁴⁶¹ MIZSEI B. 2006. 63. p.

¹⁴⁶² Uo. 59-60. p.

¹⁴⁶³ Uo. 65. p.

¹⁴⁶⁴ Uo. 68. p.

közigazgatási reakció elleni megmozduláson például a tüntetők már egyes szociáldemokrata tisztviselők eltávolítását is követelték.¹⁴⁶⁵ A Nemzeti Parasztpárttal meglévő szövetségükben pedig az UFOSZ vezetőségének megválasztása okozott törést. S lényegében valamennyi koalíciós partnerükkel meglévő kapcsolataikat a földosztás körüli szabálytalanságok kivizsgálásának szűnni nem akaró huzavonája mérgezte. Hiába utaztak el Jászberénybe a megyei bizottság tagjai több alkalommal, hogy a munkáspártok és a parasztpárt között helyreállítsák az együttműködést, próbálkozásaik sem voltak képesek életet lehelni a Baloldali Blokk helyi összefogásába.¹⁴⁶⁶ A jászberényi MKP szervezet tehát a helyi politikai életben nem tudta kihasználni a kisközségek belső konfliktusait, lényegében 1948 februárjáig teljes elszigeteltségben, folyamatos harcban állt valamennyi koalíciós partnerével.

A Baloldali Blokk működése eközben vármegyei szinten sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Mert igaz ugyan, hogy a három párt és a szakszervezet összefogása már az infláció időszakában létrejött, ez azonban a gyakorlatban csak egy papíron létező megállapodás maradt – legalábbis vármegyei szinten – egészen 1946 őszéig. Kiss József, az SZDP megyei titkára csak november 19-én volt hajlandó beleegyezni egy ún. politikai bizottság felállításába, de ekkor is csak azzal a szándékkal, hogy pártja számára pozíciókat szerezzen.¹⁴⁶⁷ Ez tehát nem jelentette a szociáldemokraták kommunisták melletti elköteleződését, különösen annak fényében, hogy a kommunisták képtelenek voltak stratégiai fontosságúnak vélt állásaik bármelyikéről lemondani. A kialakult helyzetet jellemzi az alábbi jelentés 1947 februárjából: „*Viszonyunk a Szociáldemokrata Párttal feszült, bár látszólag nincsenek komolyabb súrlódások. [...] mert a Szociáldemokrata Párt megyei titkára, Kiss József nemzetgyűlési képviselő [...] Felfelé baloldali ember, de ahol úgy érzi, hogy gyengék vagyunk, élesen kommunista ellenes vonalat visz. Megfigyelhető az, hogy a pártbéke kedvéért komoly engedményeket követel Pártunktól.*”¹⁴⁶⁸ Mivel a kommunista politikusok ilyen engedményekre nem voltak hajlandók,¹⁴⁶⁹ s a Kisközségekpart és a Szociáldemokrata Párt megyei vezetőségében egyaránt fokozatos jobbrtolódás jelei mutatkoztak,¹⁴⁷⁰ a kisközségek egy ügyes taktikai húzással sikeresen tető alá hoztak egy politikai háttéralkut a két párt között a kommunisták hátrányára. Ennek lényege az volt, hogy a komoly választási eredményeik

¹⁴⁶⁵ MNL JNSZML XVII. 17. 1946. február 24.

¹⁴⁶⁶ MNL JNSZML IV. 422. 464/1946 és MNL JNSZML X. 40/h. 14. p. 1948. február 14.; A földosztás körüli visszaélések jászberényi vonatkozásait lásd a disszertáció V. Földosztás című fejezetében!

¹⁴⁶⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 39-43. p. 1946. december 1.

¹⁴⁶⁸ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 53-62. p. 1947. február 8.

¹⁴⁶⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 82-91. p. Keltezés nélkül

¹⁴⁷⁰ Ez a folyamat még júniusban elkezdődött. A kisközségeknek Guba Mihály, a szociáldemokratáknak Veres József ellen indult támadás saját pártjukon belül. Az SZDP-vel kapcsolatban említést érdemel még Szakasits Árpád MÁV műhelyben mondott beszéde, melyben kihangsúlyozta: „*nekünk külön kocsink van, amely szorosan a kommunista párt szekere mellett halad a közös célokért. De velünk is olyan kocsi van, amelyik tud olyan hegyeket köpni, mint a kommunista párt kocsisa.*” *Szolnokmegyei Népszava*, 1946. június 24.

ellenére megyei pozíciókkal alig rendelkező kiscgazdáknak a szociáldemokraták felajánlották a kommunista kézben lévő vármegyei rendőr főkapitányi posztot, hogy cserébe megmentsék a maguk számára az alispáni széket. Az egyesült szociáldemokrata-kiscgazda erőkkal szemben az MKP természetes szövetségeseiként tekintett az NPP-re. Mivel a kommunisták a helyi UFOSZ szervezetek vezetőségeinek többségét megszerezték, így a parasztpártiak kiengesztelése érdekében a vármegyei főjegyzői állást ajánlották fel nekik.¹⁴⁷¹

Végeredményben a kommunisták a funkció nélkülivé vált Baloldali Blokkot is feloszlatták,¹⁴⁷² hiszen az SZDP 1947 májusában beszüntette az MKP-val közös pártnapok tartását, és a kommunistákhoz fűződő viszonyukat továbbra is a versengés jellemezte.¹⁴⁷³

A kommunisták a belső törésvonalaktól szabdalva FKGP további jobbratolódásának azonban sikeresen gátat szabtak 1947 eleji tisztújításuk alkalmával, *„amely annyiban új eredményt hozott, hogy Guba Mihályt választották meg elnöknek. Az előkészületekből úgy látszott, hogy a polgári tagozat ki akarja szorítani a parasztokat a vezetésből teljesen. Figyelmeztettük erre a lehetőségre Guba Mihályt, aki nagyobb tömegben hozta fel a gyűlésre a parasztokat, azonban teljesen következetesen nem vitte végig a harcot, mert a parasztok segítségével nem nyomta ki a polgári tagozatot a vezetésből.”*¹⁴⁷⁴

VII.2.4. Parasztszövetség, patthelyzet, parasztfőispán

A forint bevezetése, vagyis augusztus 1. után a pártélet lassú fellendülése figyelhető meg. A pártszervezetek hálózatán belül néhány hét alatt újra megindult a vérkeringés, az alsóbb és felsőbb szervek között megteremtődött az állandó kapcsolat.

A párt strukturális megerősítésével párhuzamosan, azt elősegítve zajlottak az előkészületek az MKP III. országos kongresszusára. A Központi Vezetőség ugyan még június folyamán közzé tette kongresszusi versenyfelhívását,¹⁴⁷⁵ ennek azonban akkor még kevés fogamatja volt, hiszen a súlyos gazdasági helyzet nem tette lehetővé versenyszellem kialakítását.¹⁴⁷⁶ Az augusztusig terjedő időszak leginkább a tervezgetés jegyében telt el.¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 53-62. p. 1947. február 8.

¹⁴⁷² Z. NAGY F. 1965. 271-272. p.

¹⁴⁷³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 82-91. p. Keltezés nélkül; 1947 januárjában a soron következő üzemi bizottsági választások előkészítése kiélezte a két munkáspárt viszonyát, ami a választások elhalasztása után sem javult érezhetően. Az üzemi bizottsági választások elhalasztására az MKP tett javaslatot azzal az indoklással, hogy ez egyébként elvonná a munkáspártok erőit az éppen akkor leleplezett „köztársaságellenes összeesküvés” felgöngyölítésétől. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 53-62. p. 1947. február 8.

¹⁴⁷⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 53-62. p. 1947. február 8.

¹⁴⁷⁵ Az MKP Központi Vezetőségének kongresszusi versenyfelhívása, 1946. június 9. In: RÁKOSI S. – SZABÓ B. 1979. 239-240.

¹⁴⁷⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 24-30. p. 1946. augusztus 28.

¹⁴⁷⁷ Jól szemléltetik a stabilizáció előtti helyzetet az alábbi idézetek: *„beszámoló a kongresszusi versenyről. [...] Nem adnak jelentéseket. [...] A kongresszusi versenytervek gyengék, [...] Magának a megyei bizottságnak a munkaterve is gyenge, de még ezt sem lehetett eddig 100%-ban végrehajtani, mert az alsó szervek el vannak*

A stabilizációt követően azonban konkrét lépésekre is sor került. Az egyes helyi csoportok nekiláttak a beszolgáltatási bizottságok, aktív csoportok, rendező gárdák és forintvédő bizottságok szervezéséhez,¹⁴⁷⁸ s utóbbiak az árak ellenőrzésén túl a munkafegyelem megszilárdításában is szerepet vállaltak. A pártközpont szorgalmazta azt is, hogy az egyes községek és városok egyaránt készítsék el községpolitikai tervüket, majd indítsanak harcot azok megvalósítása érdekében.¹⁴⁷⁹ A községpolitikai tervek részeként közmunkák elvégzésére tettek javaslatot, melyek segítettek a stabilizáció után megnövekvő munkanélküliség időleges enyhítésében.¹⁴⁸⁰ Szolnokon például ekkor indult meg a háború alatt elpusztult nagy múltú művésztelep épületeinek helyreállítása.¹⁴⁸¹

Az újjáépítés mellett a propagandamunka is új lendületet vett. Ennek első állomásai az augusztus 18-i, illetve 20-i új kenyér ünnepek voltak, melyek több-kevesebb sikerrel¹⁴⁸² bevitték a köztudatba a párt aktuális célkitűzéseit és hangoztatott érdemeit.¹⁴⁸³

Az 1946-os stabilizáció és az új, központi árszabályozás ugyanakkor lehetőséget teremtett a kommunista gazdaságirányítóknak arra is, hogy még szélesebbre nyissák az agrárrollót, tovább nehezítve a mezőgazdaságból élők helyzetét, tőkét kivonva az ágazatból az ipari termelés fokozása érdekében. Ez azt jelentette, hogy az 1938-as árszínthez viszonyítva a parasztságnak körülbelül kétszer annyi mezőgazdasági terményt kellett volna előállítania ugyanazért az iparcikkért, mint korábban. Mindez a beszolgáltatási terhekkel és az aszályos időjárással tetézve már szinte ellehetetlenítette a kisbirtokos gazdálkodás rentabilitását.¹⁴⁸⁴

Ennek eredményeként még az év második felében, az őszi vetéskor is a tavaszihoz hasonló indulatok munkáltak a lakosságban. Tiszaroff előljárósága erről az alábbi jelentést

szakadva. [sic!] [...] [Különösen] A járszági felső, a tiszai alsó [járás ilyen].” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 41. p. 1946. június 21.; „Általánosságban a versennyel kapcsolatosan nem történnek érdemleges munkálatok.” MNL JNSZML X. 40/b. 3. ö.e. 2. p. 1946. augusztus 20.; Jász-Nagykun-Szolnok vármegye a kongresszusi versenyben Hajdú vármegyét hívta ki.

¹⁴⁷⁸ A kisújszállásiak emlékei szerint a forint „eleinte nagyon ritka volt. A termékek közvetlen cseréje még egy ideig megmaradt. Az egyház is bizalmatlan volt a forint iránt. A temetkezési járulékot nem fogadták el forintban, csak búzában, vagy tengeriben. Lassan mégis forinthez jutottunk, aminek rövidesen nagy lett a becsülete. A kommunisták igen nagy szerepet játszottak a stabilizáció biztosításában. Ellenőrizték a piacokat. Minden alapszervezetből kijelöltek 4-5 tagot, és ezek igen aktívan végezték a rájuk bízott feladatokat. Így sikerült az árak újra felhajtását megakadályozni.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁴⁷⁹ Tekintettel arra, hogy a községpolitikai munkában a pártszervezetek közül többnek gyakorlata nem volt, így a tervek elkészítéséhez szükséges irányelveket, brosrák formájában, idejében elküldték minden járási és városi titkárhoz. MNL JNSZML X. 40/d. 2. ö.e. 5. p. 1946. július 9.

¹⁴⁸⁰ Jászárokszálláson kőhíd épült, Kisújszálláson rendbe hozták a gőzfürdőt stb. A különböző versenymunkálatokat természetesen a kongresszus után is folytathatták, a párt szempontjából a megkezdésük volt a legfontosabb.; *Tiszavidék* 1946. szeptember 15. Teljes erővel folyik az MKP kongresszusi versenye

¹⁴⁸¹ Annak érdekében, hogy biztosan a „művészi termelés” és a „haladó művészeti irányzatok” fellelegvára jöjjön létre, sor került a törzstagok revíziójára is. MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ö.e. 6. p. Keltezés nélkül

¹⁴⁸² Az eltérés felekezeti különbségeknek tudható be. A református vidékeken ugyanis Szent István napja nem ünnep, hanem közönséges munkanap. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 24-30. p. 1946. augusztus 28.

¹⁴⁸³ Természetesen a forint bevezetésének sikerét is igyekeztek kisajátítani. A hídverő szót lecserélve ezúttal a „Gerő, a pénzverő” szólamot sulykolták. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁴⁸⁴ GYARMATI Gy. 2011. 84-85. p.

tette: „Nap-nap után mind erősebb kezd lenni a hang oly irányban, hogy fel kell törni a raktárakat és az ott lévő búzát el kell vetni. Ezen törvényellenes cselekedet következményeként az előjáróságra háramló nagyfokú felelősséget vállalni a magunk részéről nem tudjuk, mivel nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk azt, hogy időt, fáradságot nem kímélve éjt nappallá tettünk, hogy a szükséges vetőmagot biztosítsuk, illetve a fölöttes illetékes hatóságokat nehéz helyzetünk belátására bírjuk. [...] ismételten kérjük, hogy [...] vetőmag búza a kötött közellátási készletből a községben tárolt mennyiségből törvényesen kiosztható legyen.”¹⁴⁸⁵

Az aszály sújtotta vármegye községei a vetőmagnak kölcsön, illetve segély formájában történő kiutalását kérték felsőbb hatóságaiktól, mivel a pengő hiperinflációját követően félretett pénzük sem volt, hogy a szabadpiacon szerezhessék be a hiányzó mennyiséget. De kétséges volt az is, hogy az elszenvedett aszálykárt hivatalosan is el tudják-e ismertetni, mely probléma hátterét, azaz a beszolgáltatás mérséklése céljából a vetésterület adatok meghamisítását disszertációnk II.3.7. Demokratikus hagyományok és tiszta közélet című alfejezetében Nagykörű példáján már bemutattuk.¹⁴⁸⁶ Természetesen Nagykörű esete nem volt egyedi, vagyis több község és gazdálkodó azért nem jutott aszálykárkedvezményhez, mert előzetesen valótlán adatokat jelentettek felettes hatóságaiknak.¹⁴⁸⁷

A vármegye vetőmagszükségletének biztosítása érdekében a helyi kötött készletekből végül így is több mint 400 vagon vetőmagot kellett szétosztani ínségakció keretében, hogy az előírányzott vetésterület minél nagyobb hányadát bevethessék.¹⁴⁸⁸

A paraszti elégedetlenséget ekkor már a Kisgazdapárt is igyekezett nyíltan kihasználni. Szeptember 7-9-re a Parasztszövetség rendezésében¹⁴⁸⁹ Országos Magyar Parasztnapokat, valóságos gazdademonstrációt szerveztek Budapestre, melynek központi eseménye 8-án a Hősök terén összehívott, háromszázazres nagygyűlés volt.¹⁴⁹⁰ A felszólalók között minden párt képviseltette magát, de érezhetően Nagy Ferenc volt az esemény fő szónoka, míg Rákosi csak meglehetősen gyér tapsot kapott.¹⁴⁹¹

A tömeggyűlés a kisgazdák egyértelmű sikerét hozta, mert bebizonyította, hogy ők is

¹⁴⁸⁵ MNL JNSZML IV. 422. 1088/1946

¹⁴⁸⁶ MNL JNSZML IV. 422. 1089/1946

¹⁴⁸⁷ MNL JNSZML IV. 422. 1068/1946

¹⁴⁸⁸ MNL JNSZML IV. 422. 1123/1946; Az állami vetőmag-segélyek osztását a kommunisták igyekeztek propagandacélból kihasználni és az aktuális kommunista főispán érdeméért feltüntetni. PIL 274/7/81. 1946. november 10.

¹⁴⁸⁹ „Közeledtek a parasztnapok, a Parasztszövetség rendezésében. Nagy várakozással voltunk és tekintettünk a parasztnapok elé, hiszen a Parasztszövetséggel egy húron pendültünk. [...] Különösen Kiss Sándorral tartottunk szoros kapcsolatot,” emlékezett vissza Mizsei Béla az előkészületekre. MIZSEI B. 2006. 68. p.

¹⁴⁹⁰ FÖLDESI M. 2009. 297. p. GYARMATI Gy. 2011. 85. p.

¹⁴⁹¹ FÖLDESI M. 2009. 298. p.; Mizsei emlékei szerint: „Amikor az amerikai tábornokokat üdvözölték, óriási éljenzés és taps támadt, a szovjet tábornokok üdvözlését pedig síri csend fogadta. Amikor a Sulyok pártot említették, ugyancsak éljenzés volt, [...] A »Himnusz« eljátszása közben valaki Rákosit cigarettázni látta, mire valaki elkiáltotta magát, hogy »teszed le a cigarettát te«.” MIZSEI B. 2006. 72. p.

képesek paraszti tömeget felvonultatni, melytől a Baloldali Blokk harcos sajtónyilatkozatai sem voltak képesek eltántorítani a szervezőket. Az esemény olyannyira növelte a Kisgazdapárt jobboldalának presztízsét, hogy a Nemzeti Parasztpárton belül Kovács Imre is „*jól sikerült*” gyűlésnek tartotta és szorosabb együttműködésükre tett javaslatot.¹⁴⁹²

Érdemes felidézni Z. Nagy Ferenc reflexióját a budapesti parasztnapok által megváltozott hangulatára: „*1946 végén valamivel bizakodóbban ítélt meg az általános helyzetet.*” Ekkoriban úgy érezte, hogy a pártvezetést Nagy Ferenc szilárdan kézben tartotta, miközben a nyíltan baloldali Dobi István teljesen elszigetelődött, s csak „*egymaga képviselte a félreérthetetlen, baloldali, radikális gondolkodást [...] Nagy Ferenc mindig a koalíció iránti hűséget hajtogatta, de annyit kacsingatott hozzá, hogy végül már kacsintania sem kellett, az emberek még a jószándékúnak tűnő megnyilatkozásait is a visszájára értették.*” A Kisgazdapárt tehát képes volt erőt mutatni, s a demokratikus kibontakozás folytatásának reális esélyével számolva, nyilvánvaló tömegtámogatottságára alapozva magabiztosan nézett szembe a kommunista párt vezette Baloldali Blokkal, mely szövetséget megbonthatónak és legyőzhetőnek hitte.¹⁴⁹³

Rendkívül beszédes, hogy Z. Nagy Ferenc is csak két évtizeddel később értelmezte át akkori lelkesedését, mondván: „*Ha most [sic!] visszagondolok az akkori helyzetre, nehezen tudnám megmagyarázni, tulajdonképpen miben bíztam. [...] Az én 1946 végén kialakult bizakodó hangulatom ezek szerint nemigen volt megalapozottnak mondható, [...] A későbbi események [sic!] sajnos egyáltalán nem igazolták optimizmusomat a kisgazdapárt sorsát illetően.*”¹⁴⁹⁴ Azaz a Kisgazdapárt erejére alapozott optimizmusa csak a politikai harc későbbi eldőlte és személye társutassá válása után, tehát nyilvánvalóan retrospektív látásmód hatására értékelődött át, s lett „megmagyarázhatatlanná”. Ott és akkor, 1946 őszén viszont egyértelműen úgy érezte, hogy az 1944–1946-os időszak politikai életének minden nehézsége, korlátja és kudarca, sőt, a kommunista párt kezdeti előretörése és agresszív politikája ellenére is sikerült érdemben a saját javukra billenteniük párharcukat! Akik ugyanezen időszakot az ország töretlen ívű szovjetizálásaként láttatják, összemossa azt a későbbi eseményekkel, lényegében az 1965-ös Z. Nagy Ferencsel azonosulnak, s épp azon politikusok helytállását értékelik le, akik 1946 őszén is nyíltan szembeszálltak az MKP-val.

A kisgazdák tehát támogatottságuk biztos tudatában szerették volna növelni mozgásterüket, a vidéki településeken is megtartatva a helyhatósági választásokat, lecserélve a frontátvonulás után gyorsan pozíciókat szerzett munkáspárti tisztviselőket, másrészt a

¹⁴⁹² Z. Nagy Ferenc is úgy emlékezett, hogy a Parasztszövetség „elég merész hangon” sorolta a parasztság súlyára és jelentőségére alapozott kívánságait és követeléseit. Z. NAGY F. 1965. 232-234. p.

¹⁴⁹³ Z. NAGY F. 1965. 234-235. p.

¹⁴⁹⁴ Uo.

Parasztszövetségnek követeltek a szakszervezeteket megillető jogosítványokat.

A kommunisták ezzel szemben az FKGP feldarabolására, „leszalámizására”, illetve a kisközgazdatisztviselők eltávolítására, helyükre saját káderek ültetésére törekedtek. A parasztság különböző szervezetei közül pedig állást foglaltak a kisközgazdapárti képződménynek tekintett Parasztszövetség ellen,¹⁴⁹⁵ s vele szemben a FÉKOSZ-t tekintették a parasztság jogos érdekképviselői és munkaközvetítői jogokkal felruházott szervének.¹⁴⁹⁶

A fennálló helyzetben tehát mind a kisközgazdák, mind a kommunisták igyekeztek a másik térnyerését korlátozva saját pozícióikat megerősíteni.

A parasztság érdekképviselőitől ezalatt folyó tárgyalásokat a Kisközgazdapárt részéről Z. Nagy Ferenc és Padányi Gulyás Béla vezették, s a pártközi értekezleten nagy nehezen elfogadott kompromisszumos álláspont értelmében a munkaközvetítés jogát átengedték volna a szakszervezeteknek. Ezt azonban az FKGP több tagjai is hevesen ellenezte, ami Z. Nagy és Padányi félreállításához vezetett, továbbá ahhoz, hogy az augusztus elsejei stabilizációt követően szélesre nyíló agrárrellé miatti elégedetlenséget kihasználva augusztus végén a Parasztszövetséget vezető Kiss Sándor egy munkaközvetítés jogával kiegészített önálló – tehát nem pártközi értekezleten koalíciós alapon elfogadott, hanem a kisközgazdák képviselői többségére alapozva erőből átvinni akart – törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé.¹⁴⁹⁷ Ez rendkívül kényes helyzetbe hozta az MKP-t, mivel az NPP nem volt hajlandó nyíltan a paraszti érdekképviselő ellen szavazni, azaz a Baloldali Blokk egységét a kisközgazdáknak sikerült megbontaniuk. Ezek után az MKP és az SZDP sem szavazhatott a javaslat ellen, hiszen ez a munkáspártokat állította volna szembe az egységes parasztpártokkal. Így csak a pártajóikban hangoztathatták kifogásaikat és azon érvüket, hogy a kisparasztokat csak a munkás-paraszt szövetség képes megvédeni a nagytőkétől, szemben a kisközgazdák „korporációs jellegű”, „antidemokratikus” javaslatával, mely a gazdagparasztoknak adna döntő befolyást a paraszti érdekképviselőekben. A kommunisták látták azt is, hogy épp a B-listázás idején épült volna ki az érdekképviselő vidéki hálózata, így a közigazgatásból eltávolított tisztviselők átáramolhattak volna az új szervezetbe, s ezt az MKP mezőgazdasági szakemberek terén megmutatkozó káderréhiánya miatt sem tudta volna ellensúlyozni.¹⁴⁹⁸

Mivel az MKP kifogyott a parlamentáris eszközökből a Kiss Sándor benyújtotta törvényjavaslat elfogadásának megakadályozására, ezért végül a SZEB-nek kellett beavatkoznia. A fegyverszüneti egyezmény biztosította jogkörére hivatkozva 1946.

¹⁴⁹⁵ „Kimutatták azt is, hogy a Kisközgazd Pártnak a mellényzsebében van a Parasztszövetség, eddig mindenkor azt hangoztatták, hogy az párton felüli.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 41. p. 1946. október 26.

¹⁴⁹⁶ *Karcagi Napló* 1945. szeptember 22. Az írástudók felelőssége

¹⁴⁹⁷ Z. NAGY F. 1965. 237-239. p.

¹⁴⁹⁸ BALOGH S. 1973. 323-341. p.

szeptember közepén a parlamenti bizottságok ügyrendi vitájában elakadt törvényjavaslat újabb parlamenti tárgyalását egyszerűen nem engedélyezte.¹⁴⁹⁹ Ez azonban olyan patthelyzetet eredményező, ideiglenes megoldást jelentett csak a parasztság támogatásáért folyó politikai küzdelemben, melyben a kommunisták a demokráciakísérlet keretein belül már nem kerekedhettek felül.

Mindez az MKP-t lépéskényszerbe hozta. Már nem volt elegendő gátat vetniük annak, hogy a Kisgazdapárt népszerűsége tovább növekedjen a parasztság körében és valamiképpen megmentsék a kommunista-szociáldemokrata-parasztpárti Baloldali Blokkot az esetleges széthullástól. Valamiképpen le kellett számolniuk az FKGP vezetésével, a pártot és társadalmi bázisát pedig részekre kellett szabdalniuk. Utóbbit ekkor még úgy vélték megvalósíthatónak, hogy nagyobb paraszti tömeget is elhódítanak tőle. *„A párt elhatározta, hogy nem csak a szegény parasztság felé kell haladni, hanem szükséges az is, hogy a középparasztot, a parasztság legszélesebb rétegét magunkhoz emeljük.”*¹⁵⁰⁰ – azaz osztályalapon igyekeztek megbontani a kisgazdák és a Parasztszövetség képviselte parasztegységet.

A felvázolt politikai helyzetben az MKP vezetősége több fronton lendült támadásba. Mindenekelőtt az 1946. szeptember 28. és október 1. között megrendezett III. országos kongresszusán kihirdette új cselekvési programját, melyben a szovjet mezőgazdasági modell lemásolása helyett, ettől lényegesen eltérő, rövid távú, taktikai jellegű célokat és jelszavakat kellett megfogalmazniuk. Az itt kiadott kiáltványban és határozatban próbálták meg bebizonyítani eddigi tevékenységük jogosságát és szükségességét, másrészt megfogalmazták azokat a követeléseket, melyekkel aztán az elkövetkezendő hónapokban tematizálták a közéletet. Ezek fókuszában a munkás-paraszt egység hangoztatása állt, melyben különös hangsúlyt kapott a paraszti magántulajdon védelme és nagytőkével történő szembeállítás. A kommunista pártot az ország második legnagyobb parasztpártjaként jellemezték, mely virágzó mezőgazdaságért, jómódú parasztságért vívja harcát.

A parasztság megnyerése érdekében a kongresszus kiáltványa több hangzatos követelést is megfogalmazott, így például: az iparcikkek és közszolgáltatások árának leszállítását; a földreform befejezését és a telekkönyvezés végrehajtását; termelési hitel folyósítását a mezőgazdaságnak; a kistermelőket sújtó malomuzsora eltörlésére a malmok községezését; valamint az ország újjáépítésére, a munkanélküliség leküzdésére egy hároméves nemzetgazdasági terv kidolgozását. A széles nyilvánosságnak szánt kongresszusi

¹⁴⁹⁹ Egyetértünk Török Bálint megállapításával, miszerint *„Az érdekvédelmi törvény körüli események bizonyították, hogy szovjet megszállás és beavatkozás nélkül – miként Kiss Sándor írta – »demokratikus középkoalíció jönne létre és gyorsan megszilárdulhatna a parlamentáris rendszer«.*” TÖRÖK B. 2008. p.

¹⁵⁰⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 27-28. p. 1946. augusztus 19.; A kisgazdákval történő leszámolást indokolta az MKP számára az önkormányzati választások kiírásának veszélye is, melyben egy egységes FKGP parlamenti túlsúlyával arányos pozíciókat szerezhetett volna a közigazgatásban.

határozat szerint a mezőgazdasági termelés fellendítését a kis- és középparasztok belterjes gazdálkodásának támogatásával kívánták elérni.¹⁵⁰¹

A szocializmus megvalósítását, mint végcélt, látszólag a távolabbi jövőre halasztották, ehelyett a „népi demokráciát” tartották időszerűnek, vagyis a kommunisták fokozatos politikai térnyerését a parlamentáris viszonyok fenntartása mellett. A politikai harc célkeresztjébe a Kisgazdapárt reakciónak bélyegzett jobboldalát állították, melynek eltávolítását követelték mind a koalícióból, mind a közigazgatásból. Helyükre a parasztság és a munkásság soraiból kívántak politikailag megbízható, friss elemeket bevonni.¹⁵⁰²

A parasztság elégedetlenségének leszerelését célzó program népszerűsítését minden kommunista pártszervezetnek utasításba adták, miközben a megyei sajtóban is sorra jelentek meg a jelszavakat harsogó újságcikkek. A megyei pártbizottság tagjai, kiegészülve a megye kommunista parlamenti képviselőivel, pontosan kidolgozott terv alapján utaztak le az összes városba, községbe és tanyai szervezethez, hogy részint taggyűléseket, részint népgyűléseket tartsanak és ismertessék a kongresszusi határozatokat.

Az MKP agitációjának fókuszában a parasztság megnyerése állt, hiszen pontosan tudták, hogy e legnépesebb társadalmi csoport szavazatai nélkül nem nyerhetnek a következő választásokon sem. Mivel ekkoriban a kommunistáknak még kevés paraszti származású képviselőjük volt, ezért ezt a néhány főt, négy-öt embert „turnéztatták” nagygyűlésekre, akár saját vármegyéjükön kívülre is, hogy az MKP-t ne csak kizárólag a munkásság, hanem a munkás-paraszt szövetség képviselőjeként is elfogadtassák „*mert a parasztság között volt a leggyöngébb a gyökerünk. Így továbbra is ott kellett az erősítés.*”¹⁵⁰³ A kommunista „parasztfrakció” a beszédeit előzetesen Nagy Imrével beszélte meg, s értelemszerűen „*mindég a parasztság helyzetéről kellett tartani[uk]*” szónoklatokat.¹⁵⁰⁴ A parlamentben rájuk különösebben nem is volt szüksége pártjuknak, „*ott voltak [...] sokkal erősebb elvtársak*”, a parasztképviselők csak néha szólaltak fel. Parasztpolitikájuk sikere érdekében pártközi értekezleteken Rákosi vezetésével is igyekeztek hatni az FKGP és NPP képviselőire, előbbieik közül például Nagy Ferencre és Guba Mihályra, a parasztpártiaknál pedig többek között Gém Ferencre és Nánási Lászlóra. Próbálták meggyőzni riváisaikat, hogy „*vidéken a*

¹⁵⁰¹ *Tiszavidék* 1946. október 6. Befejeződött a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa. A párt kiáltványt intézett a magyar néphez

¹⁵⁰² Uo.

¹⁵⁰³ Megjegyezte azt is, hogy a falusi emberek „*nekünk jobban hisznek, mint másoknak, mert azt mondja a közmondás, hogy a paraszt megérzi a parasztnak a szagát!*” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁵⁰⁴ „*Volt munkánk bőven, mert a mi pártunknak [...] csak öt parasztképviselője lett. De gyakorlatilag csak négy, mert Ragó csak félkész-paraszt volt. Tulajdonképpen fatelepi munkás volt Szolnokon, de a felszabadulás előtt dolgozott a Földmunkások Országos Szövetségében is. Így országos vonatkozásban is igen gyengén álltunk a parasztság szervezése terén. Nem voltak olyan paraszt elvtársaink, akik kellő tudással bírtak volna és már előzőleg bizonyítottak volna, [...] A Kisgazdapárt azt terjesztette rólunk, hogy a mi pártunkban nincsenek is parasztok, hát szónok hogy volna közöttük?*” MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

parasztképviselők ne támadják egymást,” azaz a parasztpártok ne hangoztassanak olyan követeléseket, melyek a vidéki parasztságot a városi munkássággal fordítanak szembe, hiszen ezt az MKP parasztképviselői nehezen tudták volna ellensúlyozni. A parasztpártiakkal többnyire szót értettek, de a kispapok között már többen voltak, akikre nem tudtak hatni.¹⁵⁰⁵

A kommunisták aktivitását a kispapok is aggodalommal figyelték. A hétvégenként Budapestről hazautazó Mizsei Béla képviselő például úgy emlékezett, hogy szombatonként állandóan a választókerülete településeit kellett látogatnia. A falusi kispapok szervezetek vezetői folyamatosan kérték őt és társait a pártközpontban, hogy menjenek, beszéljenek, *„mert a kommunistákhoz mindig megy valaki. Állandóan gyűléseznek, minden vasárnap.”*¹⁵⁰⁶

Az MKP 1946. november 10-én már Rákosi Mátyás részvételével¹⁵⁰⁷ rendezett nyilvános nagygyűlést a szolnoki városháza előtt, mely alkalomból különvonatokon és teherautókon szállították az érdeklődőket a megyeszékhelyre.¹⁵⁰⁸ A munkásegységből kifejlődő munkás-paraszt egység demonstrálására itt jelentették be, hogy egy 9 holdas újpap, a kommunista Földi István lesz az új „parasztfőispán” a megyében.

Az 1901-ben született Földi István kisújszállási származású volt, szegény családba született, hatan voltak testvérek, így neki is már kilenc éves korától maga kellett megkeresnie a kenyerét. 1919-ben vörös őr édesapja példáját követve belépett a Vörös Hadseregbe. A kiképzése után nem sokkal a Tanácsköztársaság megbukott. Előbb Pesten bujkált, majd hazaért Kisújszállásra. 1922-től két évig ismét katona volt, majd kubikosnak állt, s emellett olykor aratómunkásként egészítette ki szerény keresetét. 1928-ban a Szociáldemokrata Párt

¹⁵⁰⁵ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.; Z. Nagy Ferenc szerint ekkoriban saját pártjukon belül „származás, barátság, hajlam, talán még ideológia alapján is kialakultak bizonyos csoportosulások”, melyek között mind jobban kiéleződtek az ellentétek. Kifejezetten népszerűtlen volt a kommunistákkal feltűnően szoros, baráti viszonyt ápoló két értelmiségi, Oltványi Imre és Ortutay Gyula és társaik, akiket a kispapok között csak „O-csoportnak” neveztek és a parasztképviselők egy része már 1946-ban esküdni mert volna arra, hogy valójában „titkos” kommunista párttagok. Az MKP e belső megosztottság kihasználására is törekedett, amikor a jobboldali, polgári képviselőkre összetűzést zúdított, s az FKGP balszárnyán elhelyezkedőkkel igyekezett a centrum többségét is meggyőzésre készíteni. Z. NAGY F. 1965. 207. és 212-213. p.

¹⁵⁰⁶ MIZSEI B. 2006. 52. p.

¹⁵⁰⁷ 1946. április 21-én délután Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes különvonata Békéscsaba felé áthaladt Szolnokon és Mezőtúron. Mindkét helyen megállt rövid időre, hogy meghallgassa az üdvözlő beszédeket és maga is szóljon pár szót a tömeghez. Ezek jelentősége azonban nem mérhető az őszi szolnoki beszédhez. *Tiszavidék*, 1946. április 25. Rákosi Mátyás beszélt a bel- és külpolitika helyzetéről Békéscsabán

¹⁵⁰⁸ A beszédek előtt itt is, ahogy pl. Miskolcon a települések, tömegszervezetek, gyárak stb. képviselői ajándéktárgyakkal halmozták el a pártvezért. *Tiszavidék* 1946. november 14. A parasztok és munkások összefogása; A gyűlés után egy jelentésben ekkor még le merték írni: „Az ajándékok átadása egyesekben visszatetszést keltett.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 42. p. 1946. november 14.; A gyűlésen megjelent Rákosi mellett Rajk László, Farkas Mihály, Kádár János és Péter Gábor, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai, az orosz városparancsnokság és a különböző pártok küldöttjei is. Bár igyekeztek a gyűlést minél impozánsabbá tenni, arra is ügyeltek, hogy a tribün ne legyen túlságosan nagy, és a transzparenssekkel a helyszínre vonuló tagság ne csak Rákosit éltesse, hanem a helyi vezetőket is. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 41. p. 1946. október 26.; A nagygyűlésre mégsem érkezett olyan hatalmas tömeg, mint azt várták. Ennek okai a megyei vezetés tagjai szerint egyrészt a szakadó eső, másrészt az agitációs munka hiányosságai voltak. Először állt munkába a szolnoki agitációs gárda és a házmegbízottak, de munkájukat utólag színtelennek értékelték és a dekoráció is kevésnek bizonyult. MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ö.e. 11-12. p. 1946. december 2.

városi szervezetének egyik alapító tagja, pénztárosa, majd elnöke lett. 1932-ben egyike volt azon öt főnek, akiket a szociáldemokraták színeiben beválasztottak a képviselőtestületbe.¹⁵⁰⁹ 1942-től rendőri felügyelet alatt állt, 1944-ben internálták, majd az év végén a frontátvonuláskor bekapcsolódott városa életének újjászervezésébe.

A legális MKP helyi szervezetének egyik alapítójaként ő követte a városi párttitkári poszton az államtitkárrá kinevezett dr. Kovács Kálmánt. Ezután részt vett a földosztásban, s maga is szerény földjuttatásban részesült. Mint arról az előzőekben részletesen is írtunk, a kisújszállási kommunisták a rendkívül nehéz közellátási és közbiztonsági viszonyok ellenére is eredményesen szervezték újjá a település életét, radikális intézkedésekkel gondoskodtak a szovjet hadsereg és a nincstelenek ellátásáról is, így az 1945-ös választásokon kimagaslóan jó, 40,82%-os eredményt értek el, szemben a 16,96%-os országos kommunista párti átlaggal.

Földi tehát ideális főispán jelöltnek tűnt az MKP számára. Paraszti származású, jó szervező készségű, a választásokon sikereket elért párttitkár volt, aki helyi viszonylatban „*nagyon népszerű ember volt a maga puritánságával.*”¹⁵¹⁰ Bár a vármegye irányításához kellő képesítéssel nem rendelkezett, de politikailag teljesen megbízhatónak tűnt.

1946. november 24-i beiktatására ismét Szolnokra utazott Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes és Rajk László belügyminiszter is. Az új főispán bemutatkozó beszédében hangsúlyozta: „*Tudja, hogy egy kifosztott ország szegény megyéjének élére állították és a parasztság, a dolgozók temételen gondján kell segíteni.*”¹⁵¹¹ Távlati terveiről nyilatkozva a Tiszavidék karácsonyi számában kiemelte, hogy szeretné a szikes területeken elősegíteni a gyümölcsösök és rizstelepek telepítését, emellett állandóan szemmel tartaná az ellátatlanok, a munkanélküliek és a kisparaszatok ügyeinek elintézését.¹⁵¹²

Működését egy országos akcióba bekapcsolódva az „árdrágítás elleni küzdelem hete” vármegyei szintű megszervezésével kezdte. Ez részben propaganda akciót, részben egy egész héten át tartó intenzív árellenőrzést jelentett, melybe minden hivatalos és nem hivatalos szervet, karhatalmat bevontak.¹⁵¹³

Természetesen a célból is végiglátogatta vármegyéje településeit, hogy ismertesse pártja agrárprogramját és meghallgassa az ellátatlanok és a parasztság panaszait: „*célom az, hogy ennek az egész vármegyének sorsát úgy intézzem, hogy ezáltal a »nehéz sorsú községek«-et is egy boldogabb jövő felé vezesse.*” Azaz bekapcsolódott az MKP falujáró munkájába is.

¹⁵⁰⁹ BICSKEI G. 1985. 7. és 20. és 56-57. p.

¹⁵¹⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. V/4

¹⁵¹¹ Tiszavidék 1946. november 28. Földi István főispán beiktatásán...

¹⁵¹² Tiszavidék 1946. december 26. Gazdasági cseléd voltam

¹⁵¹³ MNL JNSZML IV. 422. 696/1946 és 1218/1946

Az MKP falujáró mozgalmát az 1945-ös választási vereség hívta életre, mégpedig annak a felismerése, hogy még az újjazdák egy része sem a kommunistákra szavazott, annak ellenére, hogy a földosztás keresztülvitele miatt a pártközpontban szavazataikra feltétlenül számítottak volna. A falujárás célja tehát az MKP népszerűsítése, a parasztság „nevelése” lett volna, azaz a kommunistákkal szembeni előítéletek csökkentése a falvak társadalmában. Csakhogy a gyanakvás sokszor kölcsönös volt, s az előítéletek mindkét oldalt jellemezték.¹⁵¹⁴

A beszolgáltatás fontosságát például egyedül az MKP képviselte teljes mellszélességgel, s az emiatti népszerűség csökkenést is a „Ki a falura!” akcióval igyekeztek ellensúlyozni. Már pünkösdkor köteleztek minden pártaktívát, képviselőt, közigazgatásban dolgozó kommunistát, hogy kimenjen a falvakba, ahol a helyi pártszervekkel karöltve házi agitációt kellett végezniük, gyűléseket tartottak, megfigyelték a lakosság hangulatát, hogy mit csinál az értelmiség és a papság és feljegyezték a kívánságokat.¹⁵¹⁵ Tekintettel arra, hogy az 1946-os esztendő terméseredményei – különösen az újbirtokosok esetében – rosszak voltak, a progresszív beszolgáltatás mellett kardoskodtak.

Érdekes módon e falujárásokról alig van adat a visszaemlékezésekben,¹⁵¹⁶ bár 1946–1947-ben nagy szerepet játszottak a parasztság szavazataiért folyó versenyben, ami valószínűleg a kuláküldözés és tsz-esítés későbbi eseményeinek hatásaként értékelhető. Egy-egy résztvevő rövid utalásaiból azonban mégis kirajzolódik, hogy mit jelentett a falujárás a gyakorlatban. A kisújszállásiak egyike így idézte fel tevékenységüket: *„Egyszer Pusztacsegre mentünk ki. Cipész, szobafestő, hegesztő szerszámokat vittünk. Én hegesztővel kaszákat, edényeket javítottam, a szobafestők a párthelyiséget meszelték ki. Agitációs csoportunk lakásán kereste fel az ecsegieket és felvilágosító munkát végzett.”*¹⁵¹⁷ Mezőtúron *„a párt a legelső kultúrcsoportot iskolás gyerekek részvételével szervezte. Műsoraikkal bejárták az egész tanyavilágot. A kultúrműsorral színesített előadások nagy tömegeket vonzottak.”*¹⁵¹⁸ Tüdös Imre, karcagi párttitkár szavai szerint *„pártvonalon abban az időben az ilyen megsegítő munkát úgy neveztük: aprómunka, és több esetben a kommunista párthoz tartozó ipari munkások, de nem ritka esetben pártokhoz nem tartozó ipari munkások, hanem csak szakszervezeti tagok csatlakoztak a kommunisták által szervezett patronáló csoportokhoz. Ezek a csoportok a valóságban úgy néztek ki, hogy több szakmában dolgozó emberekből lettek összeválogatva /kovács, lakatos, bádogos, szabó, cipész stb./”* Ezek a csoportok kocsival járták a tanyavilágot, és ha olyan javítási munkát találtak, amihez volt szakértelmük, akkor azt

¹⁵¹⁴ A falujárásról bővebben lásd: KENDE T. 2014. 63-79. p.

¹⁵¹⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 10-12. p. 1946. június 21.

¹⁵¹⁶ MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁵¹⁷ Uo.

¹⁵¹⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

„ott a helyszínen mindjárt el is végezték.”¹⁵¹⁹ A leghasznosabb aprómunkát a bőrparban dolgozók tudták végezni, hiszen a szegényparasztok, „kiváltképpen, ha nagycsaládosok voltak, lábbeli dolgában igen gyérül állottak.”¹⁵²⁰ Abban az időben sok köszönőlevelet is kapott a városi pártbizottság megsegített újbirtokosoktól. A falujárás eleinte kedvező fogadtatásán felbuzdulva a pártvezetés elhatározta, hogy az új pénz bevezetése után az akciót megismétlik, ezért csatlakozhatott ahhoz 1946–1947 telén az új parasztfőispán is.

Annak ellenére azonban, hogy immáron egy parasztfőispán állt a vármegye élén¹⁵²¹ és a III. kongresszus jelszavaival az MKP igyekezett a kisbirtokosok támogatását is megszerezni, a főváros, az iparvidékek és a szovjetek ellátása továbbra is elsőbbséget élvezett a helyi közellátással szemben, amit igen korán a Földinek címzett levelek hangvétele is tükrözött. A vármegyét terhelő igénylések mértékét tovább növelték, 1947 elején már havonta 4500 q kenyérgabonát és közel 2200 q tengerit diszponáltak Budapest ellátására.¹⁵²²

Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács titkára felhívta Földit arra, hogy ezen utasítások „végrehajtását a maga részéről is a legerélyesebben szorgalmazza, s minden ellenkező törekvést – amely esetleg a helyi érdekek túlzott biztosítása érdekében felmerülhet – a legerélyesebben igyekezzék megszüntetni.”¹⁵²³ Mindez értelemszerűen tovább nehezítette az egyébként is súlyos ellátási gondokkal küzdő megye helyzetét. Szobek András, az Országos Közellátási Hivatal főtitkára a főispánoknak írott körlevelében kifejtette, hogy „nem lehet arra a kényelmes álláspontra helyezkedni, hogy [...] a meglévő készletekből elsősorban a helyi ellátást kell biztosítani, hanem igyekezni kell a helyi ellátáshoz szükséges utánpótlást a beszolgáltatás szorgalmazásával elérni. E téren tehát semmiféle érvelésnek nem kívánok helyet adni és feltétlenül elvárom, hogy a most kiadott fővárosi és előzőleg elrendelt jóvátételi diszpozíciókat a vármegye pontosan teljesítse. [...] a helyi készletek elszállításánál felmerülő esetleges elégedetlenséget a főváros ellátására való hivatkozással” csillapítsák.¹⁵²⁴

Földi így elődeihez hasonlóan két tűz köré került, mivel a vármegye az egyik leginkább aszály sújtotta területe volt az országnak, ugyanakkor továbbra is eleget kellett

¹⁵¹⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹⁵²⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹⁵²¹ A kommunista parasztfőispán kinevezése a pártgyűlések iránt is megnövekedett az érdeklődés. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 44-52. p. 1947. január 12.; A főispán beiktatását követően az MKP megkezdte a Szabad Föld Téli Esték szervezését is részben kulturális, részben szakoktatási vonalon. A földműves lakosság körében végzett agitációt az új főispán kinevezése mellett segítette az is, hogy a III. kongresszust követően a megfogalmazott követelésekből szinte azonnal megvalósult a parasztság vetési kölcsönrel való ellátása, valamint az, hogy a mezőgazdasági munkálatok végeztével az emberek kiszorultak a mezőről és így szívesebben látogatták az egyes rendezvényeket. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 31-35. p. 1946. október 30.; Agitációs és propaganda szempontból érdekes, hogy az MKP megyei szervezete 1946 decemberéig nem tartott rendszeres sajtókonferenciát. Ezt a hónapot azonban a Szabad Nép hónapjának akarták kihasználni. MNL JNSZML X. 40/A. (2.) 3. ö.e. 11-12. p. 1946. december 2.

¹⁵²² MNL JNSZML IV. 422. 215/1947

¹⁵²³ MNL JNSZML IV. 422. 100/1947

¹⁵²⁴ Uo.

tennie a vármegyéből élelmiszerszállításokat elrendelő határozatoknak. Egyszerre kellett felettes hatóságaival veszekednie a vármegye terheinek csökkentéséért, másrészt alárendelt hatóságaival megértetnie a szállítások szükségességét. Az ellátatlanok fejadagjának biztosítása érdekében ezért többféle módszerrel kísérletezett. Egyrészt a közellátásban részesülők számának felülvizsgálatával csökkenteni próbálta számukat, másrészt növelni igyekezett a vármegye visszatartott élelmiszerkészleteit.¹⁵²⁵

Helyzetét tovább nehezítette, hogy a vármegye tüzelő ellátása is akadozott, mely a malmok folyamatos működését is lehetetlenné tette. *„Egyes helységekből előfordult, hogy szén hiányában hetekig nem tudtak őrölni. Néhol az elégedetlenség egész tömegmegmozdulásra vezetett, melyet a hatóság csak nagy nehezen volt képes megfékezni és lecsillapítani.”*¹⁵²⁶ A közlekedési nehézségek és a készlethiány együttes hatásaként a problémát gyorsan felszámolni nem lehetett, ezért több helységben engedély nélküli fakivágásokhoz folyamodtak.¹⁵²⁷

A téli hónapokban nem csak az emberek, de az állatok ellátása is veszélybe került. A takarmányhiány miatt sokan inkább levágták állataikat, ami különösen az igavonó állatok esetében volt kritikus, hiszen hosszabb távon veszélyeztette a mezőgazdasági termelés hatékonyságát.¹⁵²⁸ De az állati eledel elégtelensége miatt sok helyütt a sertéseket sem tudták 100 kg fölé hizlalni, s így értelemszerűen vonakodtak zsír-beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tenni, illetve megnőtt a feketevágások száma.¹⁵²⁹ A minisztérium azonban hallani sem akart a beszolgáltatás mérsékléséről, melyet Földi célszerűnek tartott volna.

Hamarosan be kellett látnia, hogy a beszolgáltatott gabona felett is csak részben rendelkezik. Bár arra a helyi ellátatlanoknak elengedhetetlenül szüksége lett volna, ennek ellenére sem állt módjában a központi elszállításokat leállítani. *„Több alkalommal fordultam ebben a kérdésben az illetékes felsőbb hatósághoz, ugyanígy vázoltam a helyzetet, de ez országos viszonylatban is így van, így ezt vármegyei viszonylatban megváltoztatni nem lehet.”*¹⁵³⁰ Egy ideig a szállítmányok felülvizsgálatával igyekezett lassítani a diszpozíciókat, ám hamarosan utasították, hogy e tevékenységét haladéktalanul függessze fel.¹⁵³¹

¹⁵²⁵ MNL JNSZML IV. 422. 1269/1946

¹⁵²⁶ MNL JNSZML IV. 422. 1368/1946

¹⁵²⁷ MNL JNSZML IV. 422. 601/1947; A tüzelőhiány problémájának hosszú távú orvoslására Földi 1947 tavaszán fásítási akciót hirdetett, mellyel szeretne volna elérni, hogy minden földtulajdonos kat. holdanként legalább 10 db facsemetét ültessen. Az igénylők kedvező, 10 filléres áron juthattak hozzá a csemetékhez, de az akció mégsem hozta meg a remélt eredményt. Akárcsak korábban a tűzifa, a csemeték is késve érkeztek meg több településre, így azok elültetését az idő előrehaladottságára való tekintettel már nem vállalták a gazdák. Karcagon például a rendelt 200.000-ból csak 29.000-t tudtak szabályosan elültetni.

¹⁵²⁸ MNL JNSZML IV. 422. 38/1947

¹⁵²⁹ MNL JNSZML IV. 422. 39/1947

¹⁵³⁰ MNL JNSZML IV. 422. 1323/1946

¹⁵³¹ MNL JNSZML IV. 422. 348/1947

*„Közben jöttek az utasítások [...] hogy ennyi meg ennyi vagon búzát, kukoricát, lisztet, ennyi meg ennyi marhát küldjünk ide meg ide. Amikor elolvastam a rendeletet, vettem a telefont, hívtam a minisztert. Úgy alkudoztam vele, mint egy kupec, mert védenem kellett a megye lakosságának érdekeit. Nagyon mérges volt, hallottam, a kiabálásán túl is, hogy veri az asztalt. Kiabáltam én is, vertem az asztalt én is. Üvöltözte, hogy vegyem tudomásul, nemcsak Szolnok megye van a világon, én meg vissza: maga meg azt vegye tudomásul, hogy a nincsből nem lehet adni.”*¹⁵³² – nyilatkozta az ellátás nehézségeiről Földi István.

Bár a Közellátásügyi Minisztérium utasításba adta, hogy a beszolgáltatásoknál *„minden helyi érdeket félretéve”* működjenek a hatóságok, Földi a beszolgáltatást elszámoltató bizottságoknak mégis utasításba adta, hogy alaposan, egyénenként vizsgálják meg a mulasztások okait, és ha valaki önhibáján kívül nem tudott eleget tenni a rendeleteknek, pl. mert aszály-, vagy jégkárt szenvedett, úgy annak beszolgáltatási kötelezettségét töröljék.¹⁵³³ Ez kétségtelenül szociális érzékenységének bizonyítéka, mellyel enyhíteni igyekezett a vármegyét sújtó ismétlődő aszálykár és a beszolgáltatási kötelezettségek negatív hatásait.

Földi minden igyekezete arra irányult tehát, hogy a főváros élelmezésének úgy tegyen eleget, hogy közben a helyiek ellátását is megoldja. Nem volt könnyű dolga, hiszen a megye kb. 440.000-es lakosságából átlagosan 140.000-170.000 fő között volt az ellátatlanok száma.¹⁵³⁴ A kenyérfejadagok kiosztását így 1947 nyaráig tudta több-kevesebb sikerrel megoldani. Ám ekkor azzal kellett szembesülnie, hogy a június és július havi kenyérellátás, lényegében a következő cséplés kezdetéig, a fennmaradó készletekből már nem biztosítható. Ezen időszak átvészeléséért, a koalíciós pártokat is bevonva, Pünkösöd másnapjára vármegye szerte gazdaggyűléseket hívott össze. Arra kérte a gazdatársadalmat, hogy 1947/48-as beszolgáltatási kötelezettségüket megelőlegezve teljesítsék.¹⁵³⁵ Felhívásától maga sem várt átütő sikert, ezért társadalmi akciót is indított, hogy segítséget kérjen a még készlettel rendelkező valamennyi háztartástól. Kidoboltatta, hogy az önellátók háztartásonként 3 kg liszt beszolgáltatásával segítsék a közellátást.¹⁵³⁶

Az élelmezési gondokat jól érzékelteti a vármegye szociális felügyelője által írott 1947. május havi jelentés megnevezése, mely már nem a vármegye szociális helyzetéről, hanem a „vármegye szociális nyomoráról” számolt be a főispánnak.¹⁵³⁷ Ebből megtudhatjuk, hogy állandó kilincselés ellenére sem sikerült a Népjóléti Minisztériumtól jelentősebb támogatást kiharcolni. Minderre tekintettel a lakossági kenyérfejadagot 1947. június 1-től

¹⁵³² BICSKEI G. 1985. 105. p.

¹⁵³³ MNL JNSZML IV. 422. 231/1947

¹⁵³⁴ MNL JNSZML XV. 7. A vármegye alispánjának jelentése. 1947. március 24.

¹⁵³⁵ MNL JNSZML IV. 422. 300/1947

¹⁵³⁶ MNL JNSZML IV. 422. 860/1947 és 870/1947

¹⁵³⁷ MNL JNSZML IV. 422. 881/1947

kénytelenek voltak 15 dkg-ra csökkenteni, de még így is kétséges volt, hogy képesek lesznek-e ezt az aratásig biztosítani.¹⁵³⁸

Mivel a főispán a problémát helyben az imént részletezett módszerekkel megnyugtatóan kezelni képtelen volt, valamennyi felettes hatóságához, így például a kenyérellátás országos miniszteri biztosához is kétségbeesett hangvételű levelet intézett: „*Bár a vármegyének minden egyes szerve a készletek biztosítása érdekében mindent megtett, mégis úgy látom, hogy a vármegyei ellátatlanok szükségletét jelenlegi adottságok mellett biztosítani nem tudom. Az elvont, vagy elvonandó készletek megoldhatatlan feladatok elé állítanak, felkérem éppen ezért Miniszteri Biztos Urat, hogy az előrelátható bajok elkerülése végett a szükséges intézkedést soron kívül megtenni szíveskedjék. Intézkedésének elmaradása esetén a várható következményekért a felelősséget vállalni nem tudom.*”¹⁵³⁹

A felettes hatóságok ostromlása nem maradt teljesen eredménytelen, többszöri írásbeli és telefonos sürgetésére végül sikerült 18 vagon hántolt kölest kiutaltatnia a kenyérhiány csökkentésére.¹⁵⁴⁰ A súlyos közellátási gondokat ez ugyan fel nem számolta, de legalább némileg enyhítette. A legkritikusabb helyzet közvetlenül az új termés cséplése és őrlése előtti napokban alakult ki. Ezen idő megrövidítése érdekében körlevélben kötelezett minden községi elöljáróságot, hogy a gabona cséplését és őrlését gyorsítsák meg.¹⁵⁴¹

A cséplést rendkívül szigorúan ellenőrizték. Minden cséplőgép mellé ellenőrt rendeltek, aki az esetlegesen tapasztalt szabálytalanságokat köteles volt haladéktalanul jelenteni és a feljelentést soron kívül megtenni.¹⁵⁴² Nem csak a cséplőgép tulajdonosokat ellenőrizték szigorúan, hanem a malmok működését is. 1947 folyamán a Szolnoki Közellátási Felügyelőség a megye számos pontján sorra indított bünvádi eljárásokat különböző malomtulajdonosok és malombérlők ellen a hatósági ár túllépéséért, avagy a beszolgáltatást elkerülni kívánó parasztnak nyújtott segítségért.¹⁵⁴³

Az ismétlődő aszály miatti katasztrofálisan rossz termés következtében azonban sokkal nagyobb volt azon kistermelők száma, akiknek még az elvetett vetőmag sem termett meg, s nemhogy a bő termés rejtegetése, hanem saját fejadagjuk biztosítása jelentette a fő gondot. Így értelemszerűen adófizetési kötelezettségüknek sem tudtak eleget tenni, miközben a közellátás érdeke és a forint stabilizációjához függő elsőrendű közérdek a búzafölradó behajtását, a kincstár bevételeinek fokozását kívánta volna meg.¹⁵⁴⁴

¹⁵³⁸ MNL JNSZML XV. 7. A vármegye alispánjának jelentése. 1947. június 16.

¹⁵³⁹ MNL JNSZML IV. 422. 300/1947

¹⁵⁴⁰ MNL JNSZML IV. 422. 1029/1947

¹⁵⁴¹ MNL JNSZML IV. 422. 1021/1947

¹⁵⁴² MNL JNSZML IV. 422. 1068/1947

¹⁵⁴³ MNL JNSZML IV. 422. 160/1947

¹⁵⁴⁴ MNL JNSZML IV. 422. 228/1947

E cél érdekében korlátozták azon termelők vámórlési engedélyét, akik búza földadó beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tudtak eleget tenni, ezzel is arra szorítva mindegyiküket, hogy a gabonabeszolgáltatásnak minden körülmények között tegyenek eleget. Ám Földi ezúttal is az emberiség és méltányosság szempontjait figyelembe véve próbált segíteni az aszály miatt nehéz helyzetbe került újbirtokosokon és kiskgazdákon. Kérelmet írt a minisztériumokba, hogy engedélyezzék a teljes fejadag erejéig a vámórlést azon termelőknek is, akik önhibájukon kívül nem tudnak eleget tenni adófizetési kötelezettségüknek, hisz „*a megindulásnál sem vetőmaggal, sem pedig megfelelő gazdasági felszereléssel, igavonó jósággal nem rendelkeztek. [...] a rendelet merevsége következtében saját családtagjaiknak sem tudnak örölni [...] valami módot kell adni [...] a szegény földművesosztály életfenntartásához szükséges mindennapi kenyérének*” biztosítására.¹⁵⁴⁵ A közelgő 1947. augusztus 31-i választásokra tekintettel, a kampány finisében, Szobek András közellátásügyi államtitkár végül helyt adott a főispán kérésének.¹⁵⁴⁶

A közellátási helyzet 1947 második felében, az új termés betakarítása után sem lett könnyebb, tekintettel az aszály következményeire. Földi ezért ismételten Szobekhez fordult, 864 vagon burgonya kiutalását kérve. Ezt a kérését, a választások elmúltával már nem támogatták.¹⁵⁴⁷ Földi ezután hántolt köles és bab kiutaltatásával próbálkozott, ám ezen kéréseit sem teljesítették.¹⁵⁴⁸ A választásokon győztes MKP ismét Nagy-Budapest ellátását helyezte előtérbe a vidék rovására.

Miközben a vármegye lakosságának közel 35-40%-a hatósági közellátásra szorult, Földi erkölcsi kötelességének érezte, hogy saját életvitelét is a Kisújszálláson megszokott puritánság jellemezze. Jól példázza mindezt az 1947 februárjában a megyebál megrendezése kapcsán a polgármesterekhez és járási főjegyzőkhöz intézett körlevele, melyben a városokra és járásokra kivetett „természetbeni felajánlásokat” leállította, „*mert az előírt élelmiszer mennyiség [...] az ottani ellátatlanok lisztjéből kerülne levonásra [...] Helytelenítem a járásokra kivetett bor és pálinka »Felajánlási kötelezettségét is*».”¹⁵⁴⁹

Visszaemlékezésében maga és felesége visszafogott életvitelét így jellemezte: „*Amikor beköltöztünk Szolnokra a vármegye házára, Bözsi nénéd hozta magával a tehenet. Bekötöttük az udvarba, kialakítottunk egy istállófélét, s alighanem ő volt az országban az első »méltóságos« főispánné asszony, aki minden hajnalban maga hajtotta ki a tehenet a gulyára.*

¹⁵⁴⁵ MNL JNSZML IV. 422. 1168/1947

¹⁵⁴⁶ MNL JNSZML IV. 422. 1253/1947

¹⁵⁴⁷ MNL JNSZML IV. 422. 1765/1947 és 1848/1947

¹⁵⁴⁸ MNL JNSZML IV. 422. 1863/1947 és 1865/1947

¹⁵⁴⁹ MNL JNSZML IV. 422. 197/1947

*Képzelted, hogy néztek rá a tisztviselők, meg a polgárok.*¹⁵⁵⁰

A főispáni titkár az egyik kérelmezőnek küldött levelében pedig az alábbiakat írta a vármegyei ügyintézés menetéről: *„értesítem, hogy nincs semmi akadálya annak, hogy bármikor beszélhessen a Főispán Úrral. Az az idő, midőn előzetes bejelentés, kilincselgetés, és külön kérelem alapján járulhatott csak valaki a Főispán elé, elmúlt. Ma nincs személyi válogatás.*”¹⁵⁵¹

Saját munka- és életkörülményeit tehát az egyszerűség jellemezte, miközben intézkedéseiben korábbi sorstársai, a legszegényebb paraszti réteg iránt érzett szociális érzékenység vezérelte. Emellett több jótékony célú kezdeményezéshez is csatlakozott fővédnökként. Az árván maradt gyerekek gondozására a Nemzeti Segély megyei bizottságát megalakította, mely adományok gyűjtésével létrehozott egy gyermekotthont.¹⁵⁵² Támogatta a „Siess, Adj, Segíts” mozgalmat is, ami a hazatérő hadifoglyoknak gyűjtött adományt.¹⁵⁵³

VII.2.5. „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”

Miközben a vármegye élén egy kommunista parasztfőispán igyekezett képviselni az MKP szavazatszerző politikáját, addig a párt központi bizottságában megszületett az elhatározás, hogy ha kell, akár törvénytelen eszközök alkalmazásával is, de véglegesen leszámolnak az FKGP-vel. Erre ürügyül 1946 végén a Magyar Testvéri Közösség nevű baráti társaság találkozásainak „köztársaság-ellenes összeesküvéssé” történő felnagyítása szolgált. Az Államvédelmi Osztály által kreált „bizonyítékok” és erőszakkal kikényszerített tanúvallomások segítségével igyekeztek kompromittálni, az összeesküvésbe belekeverni, és ezáltal a politikai életből eltávolítani a legnépszerűbb kispazda politikusokat. Az események hátterében a kommunisták azon elhatározása állt, hogy a kispazdapártot szétszakítva előkészítsék a terepet egy új választás megtartására és biztosítsák az 1945-ben kialakult erőviszonyok megváltozását saját javukra.¹⁵⁵⁴

Az FKGP vezetése pedig azért, hogy az első gyanúsításokkor hitelt adott az összeesküvés létének és maga is elfogadta a felelősségre vonások szükségességét, később már képtelennek bizonyult annak megakadályozására, hogy a gyanúsítások körét a kommunisták mind jobban kiszélesítsék.

A kispazdákra zúduló politikai ösztözet a helyi szociáldemokraták is teljes mellszélességgel támogatták. A Szolnokmegyei Népszava címlapján olyan tisztogatást

¹⁵⁵⁰ BICSKEI G. 1985. 39. p.

¹⁵⁵¹ MNL JNSZML IV. 422. 757/1947

¹⁵⁵² *Tiszavidék* 1947. május 29. Földi István főispán felhívása az elhagyott gyermekek megmentésére, – megtalálta az utat Szolnok szívéhez

¹⁵⁵³ MNL JNSZML IV. 422. 200/1947

RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 470. p.

követelt, mely egy év múlva majd rájuk is lesújtott: „*A két munkáspárt szoros egységben vívja meg harcát a nyílt ellenség és demokratikus álarc mögé rejtezett reakció ellen. [...] Reméljük, hogy ma már a Kisgazda Párt valóban demokratikus vezetői és elemei is világosan látják a leszámolás halaszthatatlan szükségességét [...] a soraikba [...] befurakodott álkisgazdákkal szemben, [...] Vége a türelemnek, vége a mellébeszélésnek. A magyar jövő egyetlen járható útja a harcok demokrácia.*”¹⁵⁵⁵

Az FKGP képviselői még így is megtagadták főtitkáruk, Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését, tiltakozva az ellen, hogy őt is belekeverjék az összeesküvésbe. „*Utána kire kerülhet sor? Nagy Ferencre. Nem hagyjuk őket [...] ha háború kell, legyen háború a koalícióban*” – idézte fel a párton belüli hangulatot Z. Nagy Ferenc.¹⁵⁵⁶

Több kisgazda képviselő, köztük Mizsei Béla is elhatározta, hogy megvédi pártjuk főtitkárát. „*Elég volt. Február 24-ét megelőző vasárnapon szerte az országban tiltakozó gyűléseket tartottunk a Kovács Bélát kikérő ügyési indítvány ellen. »Kovács Bélát nem adjuk ki!« – ez volt a jelszó.*” Dél előtt Jászberényben, délután Jászjákóhalmán is volt ilyen gyűlés. Az emberek azonban féltek. „*Ámbár a gyűléseket előre meghirdették, összejöttek vagy kétszázan. Nem volt itt már sem lovas bandérium, sem óriási tömeg. A rendőrség figyelte a gyűléseket, s bizonyára megküldte a jelentéseket a Belügybe. Február 25-én a szovjet hatóságok koholt vádak alapján letartóztatták Kovács Bélát.*”¹⁵⁵⁷

A kisgazda képviselők Kovács Béla érdekében tehát még ebben a vesztes pozícióban, a rájuk zúduló baloldali ösztűz ellenére is képesek voltak annyira összezární soraikat, hogy végül a szovjet katonai hatóságoknak kellett teljesen nyíltan beavatkozniuk a politikai küzdelembe, annak eldöntése érdekében. Az FKGP főtitkárát letartóztatták és elhurcolták. Mindez „*nagy nyugtalanságot, feszültséget okozott,*” mely után „*nyomott légkörben*” tudták csak folytatni munkájukat a kisgazda politikusok.¹⁵⁵⁸ Az FKGP-n és holdudvarán belüli állapotokat jól érzékelteti, hogy másnap a FISZ országos elnöke, B. Rácz István lemondott és átadta pozícióját Mizsei Bélának, az egyik alelnöknek. Utóbbi kérlelte volna, hogy „*ne mondj*

¹⁵⁵⁵ *Szolnokmegyei Népszava*, 1947. január 16. Egyesült erővel az ország-vesztők ellen; A cikket aláíró b. k. monogram talán Benkő Károlyt, az SZDP Szolnoki Szervezetének társfőtitkárát takarta, akit 1947. január 2-án nevezték ki Vermes István mellé a nagyra duzzadt apparátus élére. Benkő 1947 június végéig töltötte be ezen pozíciót, júliustól Temesi Gyulát nevezték ki helyére, őt magát pedig a pártoktatás területén foglalkoztatták tovább. Temesi később megyei titkár lett. *Szolnokmegyei Népszava*, 1947. július 3. Hírek, Új párttitkár Szolnokon; Az SZDP állásfoglalását 1947. február 10-én az MKP-val és a Szakszervezetek Szolnok városi és megyei összekötő bizottságával közös nyilatkozattal is megpecsételte. *Szolnokmegyei Népszava*, 1947. február 13. Nyilatkozat

¹⁵⁵⁶ Z. NAGY F. 1965. 248-249. p.

¹⁵⁵⁷ MIZSEI B. 2006. 80. p.

¹⁵⁵⁸ Z. NAGY F. 1965. 253. p.; Z. Nagy későbbi visszaemlékezése szerint „*Időbelileg pedig Nagy Ferenc bukásának időpontjában, a bukással összefüggő válság heteiben kezdett szilárdulni bennünk az a meggyőződés, hogy hazánkban elérkezett a kapitalista gazdasági és társadalmi viszonyok felszámolásának kora, ennek pedig mélyreható következményei lesznek a parasztság életére.*” Uo. 261. p.

le, kiállunk melletted. Erre szomorúan felelte, hogy Kovács Béla mellett is kiálltunk, mégis elvitték.” Ekkor már Mizsei is látta, hogy „az összeesküvés perbe azt vonnak be, akit akarnak.” Ezért úgy döntött, hogy a vitás kérdéseket illetően egyelőre csendben marad, s majd ha befejeződik a per, akkor lendül ismét támadásba.¹⁵⁵⁹ Z. Nagy Ferenc ezzel szemben a színpalak mögött már az MKP felé keresett kapcsolatot Révai Józsefen keresztül, a parasztképviselők együttműködését ajánlva az értelmiségi-polgári kisgazdákkal szemben. Eközben a nyilvánosság előtt Dobi Istvánnal, Erdei Ferencel és Nánási Lászlóval egyeztetett, sőt vármegyéjében közös, koalíciós népgyűléseket is tartott az MKP megyei vezetőivel, Tisza Józseffel és Ragó Antallal közösen fellépve. Nagy igyekezetében ideiglenesen saját pártján belül is elszigetelődött, s még Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei pozíciójából is majdnem kiejtették,¹⁵⁶⁰ hiszen a baloldali kisgazdák az összeesküvést népgyűléseken nyíltan elítélő Guba Mihály köré tömörülve léptek fel pártjuk polgári tagozata ellen.¹⁵⁶¹

A kisgazdák helyzetét súlyosbította, hogy nemcsak az erőteljesebb parasztpolitika vitelével kapcsolatos reményeik foszlottak szét, de azon félelmük is csakhamar beigazolódott, hogy Kovács Béla után, május 30-án Nagy Ferenc is sorra kerül az összeesküvés ürügyén folyó embervadászatban, majd nem sokkal később Varga Béla is emigrációba kényszerült, tovább fokozva a zűrzavart pártjukban.¹⁵⁶² Megyei szinten a jobboldali politikusok megfélemlítésének részeként Jászárokszálláson a kisgazdapárt helyi titkárát, egyik vezetőségi tagját és a Parasztszövetség elnökét vette őrizetbe a rendőrség.¹⁵⁶³

Maga Rákosi Mátyás is nyomatékosan kihangsúlyozta a kommunista pártszervezetek számára az országos politikai kérdések és a helyi agitáció összekapcsolásának fontosságát.¹⁵⁶⁴ Ennek jegyében a párt- és tömegszervezetek gyűlésein élesen bírálták a kisgazdapárt vezető politikusait,¹⁵⁶⁵ és táviratokban követelték az összeesküvők példás megbüntetését, az FKGP megtisztítását.¹⁵⁶⁶ Ahol csak tehették, igyekeztek más pártokat is bevonni munkájukba, pártközi értekezleteket hívtak össze, amelyeken előre megfogalmazott határozati javaslatot

¹⁵⁵⁹ MIZSEI B. 2006. 80-81. p.

¹⁵⁶⁰ Z. NAGY F. 1965. 266-267. p.

¹⁵⁶¹ *Tiszavidék*, 1947. február 6. Szolnok közönsége lelkesedéssel ünnepelte a Magyar Köztársaság egyéves fennállását és MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 63-71. p. Keltezés nélkül

¹⁵⁶² Z. NAGY F. 1965. 261-263. p.

¹⁵⁶³ MNL JNSZML X. 40/c. 4. ö.e. 6. p. 1947. március 1. és *Tiszavidék*, 1947. február 2. Hogyan dolgoztak a „Magyar Község” jászárokszállási bűntársai; A Parasztszövetség vezetői közül országosan is több személyt letartóztattak, mely után e szervezet élete hanyatlásnak indult. SZAKÁCS K. 1971. 48. p.; Kiss Sándort is az összeesküvés ügyébe keverve tartóztatták le. TÖRÖK B. 2008. 54. p.

¹⁵⁶⁴ RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 311. p.

¹⁵⁶⁵ *Tiszavidék*, 1947. január 23. Halál az összeesküvőkre és RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 311. p

¹⁵⁶⁶ MNL JNSZML X. 40/e. 5. ö.e. 22-24. p. 1947. február 10.; Egy szolnoki példa: „Szolnok város képviselő testülete pártállásra való tekintet nélkül mélyszégyenletes megdöbbenéssel értesült arról az összeesküvésről, [...] egyhangúlag [...] követeli az összeesküvők elleni vizsgálat gyors és erélyes lefolytatását és a bűnösök példásan szigorú megbüntetését.” MNL JNSZML V. 472. 1947–1949. 1063/1947

fogadtattak el, amit azután népgyűléseken ismertettek.¹⁵⁶⁷ Az összeesküvést állandóan beszéd tárgyává tették a sajtó és a rádió segítségével, de párttagjaikat is arra buzdították, hogy keressék fel a szomszédjukban élő kiskgazdákat és agitálják őket. Mezőtúron például egy hatvantagú agitációs gárdát szerveztek, amely bejárta az egész várost.¹⁵⁶⁸ A hatalom átvételéhez kedvező légkör megteremtéséért a kommunisták így hónapokon keresztül a válság és nyugtalanság állapotában tartották az ország lakosságát.

A kommunisták remélték, hogy a kiskgazdák prominensei ellen indított támadássorozatokkal szakadást idézhetnek elő legnagyobb ellenfelük soraiban. Sőt mi több, biztosra vették, hogy a kiábránduló paraszti tömegek *„bal felé tartanak és minden valószínűség szerint a Kommunista Pártban fognak kikötni.”*¹⁵⁶⁹ Az MKP megyei bizottsága taktikáját így fogalmazta meg: *„Mi most azt a politikát fogjuk vinni, hogy ahol lehet, lerobbantjuk azokat a demokratikus elemeket, akik nem elégedettek a kiskgazda párt vonalával.”*¹⁵⁷⁰

A Kiskgazdapárt legnépszerűbb vezetőinek letartóztatása, vagy épp emigrációba kényszerítése a helyi szervezeteiket valóban megrázta. A karcagi kiskgazdákat olyannyira megzavarták az események, hogy képtelenek voltak egységesen fellépni a helyi kommunista szervezettel szemben, mely *„felvetette nekik a felelősség kérdését és pedig úgy, hogy az Fkg[p]. vidéki szervezetei és annak vezetői is felelősek, hogy a helyzet idáig fajult. Az eredmény az lett, hogy az Fkg[p]. titkára lemondott és kilépett a pártból. Több jóézésű kiskgazdával beszélgetéseket tartottak, és az eredmény az volt, hogy felírtak a karcagi kiskgazdák Nagy Ferenchez és követelték a nagyválasztmány összehívását. És követelik pártjuknak a reakciós elemektől való megtisztítását. A bomlási folyamat megindult itt is. A[z MKP] szervezet gondot fog fordítani arra, hogy ez tovább fokozódjon.”*¹⁵⁷¹

A kiskgazda politikusok 1947 tavaszán teljes defenzívába szorultak, és igyekeztek nyílt konfrontáció helyett a pártközi béke irányába terelni az eseményeket. Gyűléseiken egyre többször támogatták a kommunista követeléseket, a 3 éves tervet, a szabad vallásoktatást. A mélypontot Nagy Ferenc miniszterelnök emigrálása hozta el számukra. Az 1947. május 30-át

¹⁵⁶⁷ MNL JNSZML X. 40/e. 5. ö.e. 25-28. p. 1947. március 14. és 29-31. p. április 3. és MNL JNSZML X. 40/k. 1. ö.e. 1. p. 1947. január 24.

¹⁵⁶⁸ MNL JNSZML X. 40/k. 1. ö.e. 2-3. p. 1947. február 26.; Jól képzett, használható agitátorokban ugyanakkor hiányt szenvedett a párt. Hiába állítottak fel agitátorképző iskolát Kisújszálláson és Szolnokon, mivel ezeken a helyeken elsősorban a helyi kádereket foglalkoztatták, így ezek hatása is csak lokálisan érvényesült. Emiatt a *„falusi szervezetek, amelyek vezetősége fáradt és öreg, egyáltalán nem tartották fontosnak az agitációs munkát.”* MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ö.e. 24-28. p. 1947. szeptember 11.

¹⁵⁶⁹ MNL JNSZML X. 40/l. 2. ö.e. 1-10. p. 1948. február 15.

¹⁵⁷⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 53-62. p. 1947. február 8.; A megyei bizottság kiadta azt a jelszót is, hogy *„Mindenki hozzon egy pártonkívülit a pártnapra!”* MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 13. ö.e. 1. p. 1947. április 4.

¹⁵⁷¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 63-71. p. Keltezés nélkül

követő napokban teljes volt közöttük a bizonytalanság.¹⁵⁷² A kialakult hangulatot érzékelteti az MKP mezőtúri titkárának jelentése: „*Jellemző eset a Hegyi Sándornak a Kisgazdapárt elnökének a Nemzeti Bizottságban történt felszólalása. Pártunk felvetette, hogy a N.B. foglaljon állást a bankok államosítása mellett. Először a F. K.[g.]p. és a P.D.P. ellenezte javaslatunkat, hosszabb vita után Hegyi beleegyezett mondván »Nézd János, úgyis úgy történik minden, ahogy ti akarjátok.« Ez a hangulat jellemző a parasztság nagy többségére.*”¹⁵⁷³ Túrkeve kommunista párttitkára jelentésében egyenesen úgy fogalmazott, hogy: „*A jobboldalnál úgyszólván félelem uralkodott. A válság napjaiban is feszülten várták a kommunista »puccsot«.*”¹⁵⁷⁴ Utóbbira végül nem került sor, de az MKP így is jelentős lépést tett a teljes hatalomátvétel felé. A kisgazdák több hónapos tanácstalanság után nyárra végül mégis rendezték soraikat és a június 29-i megyei tisztújításon Z. Nagy Ferencnek sikerült kiszorítania Guba Mihályt a vezetőségből. Sőt, a kisgazdák Központi Vezetősége a megyei jobboldal nyomására felrendelte Gubát és eltiltották attól, hogy a megyében a központ engedélye nélkül népgyűlést tartson.¹⁵⁷⁵

A Kisgazdapártból még 1946 folyamán kivált személyekből megalakult Magyar Szabadság Párt ugyanekkor látta elérkezettnek az időt, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében is nyilvánosan fellépjen, amit viszont az MKP igyekezett minden eszközzel megakadályozni. Mindez már közvetlenül a választási kampány eseménysorába illeszkedő akciókhoz vezetett, melyet disszertációnk 1947-es választásról szóló fejezetében részletezünk.

Az összeesküvés felgöngyölítésével párhuzamosan Földi István sem tétlenkedett. Pártja elvárásainak megfelelően igyekezett kiszorítani a vármegye közigazgatásából a „reakciós” tisztviselőket, avagy átállásra bírni, akit csak lehetett. Saját működéséről első jelentését 1947. április 21-én tette. Ebben megállapította, hogy hivatali ideje kezdetén a vármegye „*pártszempontról nagyon siralmas helyzetben volt. [...] egyetlen egy kommunista vezető tisztviselő sem volt alkalmazásban s a kezelőszemélyzet*” között sem voltak többségben. „*De nem csak a központban, a vármegye községeiben sem volt sokkal jobb a helyzet. Kitartó munka végeztével ma már ezen a téren oly szép eredményről számolhatok be, amelyre öt hónappal ezelőtt gondolni sem mertem. A vármegyén ma már öt vezető állásban lévő kommunista van s a kezelő személyzettel együtt ma már pártunk van többségben.*”¹⁵⁷⁶

A polgármesterek esetében különösebb előrelépésre lehetőség nem volt, mivel egy szociáldemokrata kivételével mind kommunisták voltak Földi beiktatásakor, míg a járási

¹⁵⁷² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 82-91. p. Keltezés nélkül

¹⁵⁷³ MNL JNSZML X. 40/k. 1. ö.e. 10. p. 1947. június 28.

¹⁵⁷⁴ MNL JNSZML X. 40/n. 2. ö.e. 19. p. 1947. június 27.

¹⁵⁷⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 82-91. p. Keltezés nélkül.; Az FKGP 1947-es vármegyei nagyválasztmányán Z. Nagy Ferenc 132 szavazatot kapott, Guba Mihály 8-at. Z. NAGY F. 1965. 291. p.

¹⁵⁷⁶ MNL JNSZML IV. 422. 4/1947

főjegyzőknél pont fordított volt a helyzet, csak egy volt közöttük MKP tag. „A községi főjegyzők pártunk számára való megnyerése bár egy kissé nehezebb feladat, de ezen a téren is öröndetes javulás tapasztalható. Ma 13 vezetőjegyzőnk kommunista, s ha figyelembe veszem a falulátogatásaim alkalmával szerzett tapasztalataimat s a még kívülállók részéről megnyilvánuló nyilatkozatokat, úgy bízom abban, hogy ezen a vonalon is rövidesen elérjük azt, hogy a jegyzői kar nagy része pártunk szolgálatába fog állni. Különösen kedvezőnek tartom azon körülményt, [...] [hogy] kommunista vármegyei főjegyzőt kaptunk.”¹⁵⁷⁷

A községi közigazgatási tisztviselők beszerzésének előmozdítására pontos információkra volt szükség, ezért a kommunista polgármestereket, járási és községi főjegyzőket arra utasította, hogy „tapasztalatszerző” látogatásokat tegyenek a kijelölt községekben és észrevételeikről írjanak részletes jelentést. E beszámolók kitértek a község lélekszámára, a helyben működő pártokra, a kommunista pártba belépett értelmiségiek számára, majd, mint legfontosabb, a községi alkalmazottak név szerinti jellemzése következett. Ebbe a munkába az MKP Megyei Bizottsága is bekapcsolódott, hiszen a járási főjegyzők többsége nem MKP tag volt. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a főispáni iratok között csak a kunhegyesi főjegyző jelentései találhatóak meg. De még így is betekintést nyerhetünk abba, hogy milyen érzékletes jellemzéseket írhattak egy-egy községi alkalmazott használhatóságáról, esetleges beszervezhetőségéről és milyen módszerek alkalmazását javasolhatták, mint legcélravezetőbbet.

Egy nagyrévi pártonkívüli alkalmazottról például ezt olvashatjuk: „Értelmes, zárkózott, igen jó megjelenésű. Alapos és értelmes szakember lenne, kiemelném, szövetkezeti vonalra állítanám és megszervezném a pártnak.”¹⁵⁷⁸ Kolléganőjéről az alábbi jellemzés született: „Vidéki molett úriasszony. Balsac regény jut az ember eszébe: kissé elnyomott, vallásos, jószívű, nagyon szeretné a nagyvilágot, de egész életét egy vidéki úriházban éli le és apró süteményeket készít a vendégeknek. MNDSZ-be feltétlenül használható lenne és erre a tiszaföldvári Beöthynét kellene felkérni.”¹⁵⁷⁹ A tisztaugi kisegítőről közölt információ: „Egy állásért a lelki üdvösségét is eladná, de nem nyernénk vele.”¹⁵⁸⁰

A tiszainokai kiskazda főjegyzőről az alábbi jelentés született: „B listáról került vissza, régi, antidemokratikus jellem, feltétlenül megbízhatatlan, határozottan kommunistaellenes. [...] Néhányszor át kellene helyeztetni és ebben az esetben belátná, hogy vissza kell vonulnia.” A szintén kiskazda csépai főjegyzőről, „hogy megszorongatható legyen, mert

¹⁵⁷⁷ Uo. 1947. április 18-tól a kommunista Kubán József volt a vármegyei főjegyző, azaz nem az NPP szerezte meg a posztot, annak ellenére, hogy korábban a kommunisták ezzel hitegették szövetségüket.

¹⁵⁷⁸ MNL JNSZML IV. 422. 380/1947

¹⁵⁷⁹ Uo.

¹⁵⁸⁰ Uo.

megnyerése kilátástalan” egy jegyzőkönyvet is mellékel a beszámoló készítője. A pártonkívüli tiszasasi főjegyzőt ellenben beszervezhetőnek tartotta. „Magatartása demokratikus, hátránya, hogy erélytelen és nem foglal elég keményen elhatározott álláspontot. Simamodorú, nem nagyravágyó, józan életet él, – az egyetlen, amin keresztül megfogható, hogy félti az állását.”¹⁵⁸¹

Bármely személycsere esetén, mielőtt egy ügyel érdemileg foglalkozott volna, Földi levélben kérte ki pártja helyileg érintett szervezetének állásfoglalását, hogy pártszempontból javasolják-e az új jelölt alkalmazását.¹⁵⁸² A járási és községi főjegyzők MKP-ba történő beszervezésében azonban minden igyekezete ellenére sem tudott igazi áttörést elérni. Ez, Földi álláspontja szerint, a kommunista pártszervezetek és a megyei bizottság sokszor közigazgatás ellenes magatartásának volt betudható, mikor is *„egyes közigazgatásban dolgozó tisztségviselőket jogos indok nélkül megtámadtak. Vezetőjegyzők ellen 8 esetben elrendelt, hónapokig tartó többszöri vizsgálat eredménytelenül, illetve a feljelentők vereségével végződött. [...] Ezek az esetek rossz hatást váltottak ki, nemcsak a közigazgatásban, hanem a kívülálló lakosság körében is.”*¹⁵⁸³

A képzetesebb, műveltebb községi hivatalnokok és a többnyire iskolázatlan helyi kommunisták nehezen találták meg a megfelelő hangot, illetve akadtak olyan tisztségviselők is, akik csak státuszuk védelmében léptek be a kommunista pártba, hogy így kerüljék el a leépítéseket. Az igazság az egyes esetekben nehezen kibogozható, de tény, hogy az MKP szervezetek és a közigazgatásban dolgozók konfliktusai végül a Földi István és Tisza József megyei párttitkár közötti ellentétekhez vezettek, amiért a főispán „nem intézte el” a kiszemelt hivatalnokokat.¹⁵⁸⁴

VII.2.6. A „kertvármegye” ígérete

A közigazgatási vezető pozíciókért folytatott politikai csatározások és a közellátási gondok leküzdése mellett Földi István nem feledkezett meg eredeti célkitűzéséről, a szegény kisbirtokos parasztság felemeléséről sem. Céljai körvonalazására és jövőbeni megvalósítására lehetőséget az ország újjáépítését célzó 3 éves tervtől remélt. Az előkészületek jegyében a főispán már 1947 februárjában megalakított egy vármegyei szakemberekből álló tervbizottságot, mely a községi és a városi terveket is felülvizsgálta.¹⁵⁸⁵ Már a párttagság összetételéből következően is kétségtelen, hogy az újjáépítés terén, különösen a városokban a

¹⁵⁸¹ Uo.

¹⁵⁸² MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 30/1947; és MNL JNSZML IV. 422. 991/1947

¹⁵⁸³ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 9/1948

¹⁵⁸⁴ MNL JNSZML IV. 422. 2198/1947; Földi és Tisza ellentétének a jelentősége a választások utáni időszakban megnövekedett, melynek következményeiről a disszertáció későbbi fejezetében részletesen is szólnunk.

¹⁵⁸⁵ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 9/1948

munkáspártoké volt a fő szerep, azonban az MKP tagjai propaganda szempontból is ügyesebben álltak hozzá a kérdéshez, mint a többi párt.¹⁵⁸⁶

Taggyűléseken, népgyűléseken népszerűsítették a párt hároméves tervét és összeállították, hogy melyik község mit kap majd a beruházásokból. Az első évre elsősorban csatornabővítési, partbiztosítási és az elzárt tanyavilágot segítő bekötő út-építési munkákat ütemeztek be,¹⁵⁸⁷ ugyanakkor az aszályos évek tanulságait levonva, a kis- és középgazdaságok belterjessé válását is elősegítendő, kiemelkedő fontosságúnak tekintették az öntözéses gazdálkodás fejlesztését, gyümölcsösök telepítését, az ipari növények termesztését és az állattenyésztés fokozását, hogy ezáltal megsokszorozzák a parasztság jövedelmét.¹⁵⁸⁸ Mint Földi is megfogalmazta: „*Bízom benne, hogy a vármegyém három éves újjáépítési tervének megvalósítása kiemeli vármegyémeket a jelenlegi elesettségéből és megfelelő csatornázás létesítésével vármegyémeket kert-vármegyévé*¹⁵⁸⁹ *fogjuk tudni átalakítani.*”¹⁵⁹⁰

Mivel a tervek megfogalmazása egyértelműen az 1947-es választási kampány részét képezte, így a sajtó is rendszeresen beszámolt a legújabb fejleményekről. Példaként említhető a Tiszavidék egyik 1947. júliusi tudósítása: „*Osztatlan tetszést váltott ki Földi István főispán beszéde, aki hangoztatta mennyire szükséges boldogulásunk végett, hogy rátérjen a magyar nép a belterjes gazdálkodásra, mert – miként Hollandia csupán a tulipánhagymákból él, miként a kis Dánia pompásan megél – tejtermék – vaj és sajt – kultúrájából, úgy megél a magyar is, ha belterjesen gazdálkodik. Azt vélem hamarosan jelszó lesz abból a mondatából, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből »Kertvármegye« legyen.*”¹⁵⁹¹

Eközben a parasztankétokon és a mezőgazdasági tanfolyamokon is azt hangoztatták,

¹⁵⁸⁶ A párt országos és megyei vezetői például jelképes időtartamokra részt vállaltak a rohammunkákban, amit aztán a helyi lapokban kellően ki is emeltek. Iskolapéldája ennek a megye legjelentősebb helyreállítási munkájának, a szolnoki Tisza-hídnak az esete. Itt a megyei bizottság tagjai Ragó Antallal az élükön egy hétig tartó rohammunkával fejezték be az építkezést. *Tiszavidék*, 1946. május 16. A Kommunista Párt rohammunkára szólította párttagságát a Tiszahíder!

¹⁵⁸⁷ MNL JNSZML IV. 422. 1982/1947

¹⁵⁸⁸ *Tiszavidék* 1947. március 6. A dolgozó parasztság

¹⁵⁸⁹ A mezőgazdaság belterjesebbé tétele, a zöldség és gyümölcsfajták termesztése nem számított új gondolatnak. A KALOT alapító jezsuita atyák, páter Kerkai Jenő és páter Nagy Tőhötöm ugyanezt propagálták az egyetemisták körében már a háborút megelőzően is. Még Mizsei Béla is kitért erre visszaemlékezésében, aki a negyvenes évek legelején még a Pázmány Péter Tudományegyetemen volt joghallgató, s ott hallotta Nagy Tőhötöm előadását a katolikus népfőiskolákon tanított zöldségtermesztésről, s az északi országok potenciális felvevőpiaci szerepéről, mely gondolattal nagyon „megnyerték” Mizseit is. MIZSEI B. 2006. 13-14. p.; A búzaexport kilátástalanságát és a primőr zöldségek termesztésének gazdasági és társadalmi hasznosságát, illetve a KALOT ezirányú oktatótevékenységét Nagy Tőhötöm is részletesen ecsetelte visszaemlékezésében, majd így foglalta össze annak lényegét: „*Kimondtuk a nagy jelszót: Kertmagyarországot akarunk! [sic!] Nem búzát eladni egy agyonterhelt nemzetközi piacon, hanem zöldségféléket a tőlünk északra fekvő, ilyen terményekben szegény országoknak. [...] A megvalósítást elsöpörte a háború elvesztése.*” NAGY T. 1990. 124-125. p.; Bár Nagy gróf Károlyi Imrére, Oláh Györgyre, Milotay Istvánra és a Quadragesimp anno enciklikára hivatkozik inspirációként, megjegyezzük, hogy a kertmagyarország gondolat alapját Németh László fektette le az 1930-as években. Esszéit összegyűjtve lásd: NÉMETH L. 1948.; Németh gondolatát Somogyi Imre fejlesztette tovább, akinek 1942-ben megjelent könyvét a KALOT népfőiskoláin is nagy számban forgatták. SOMOGYI I. 1942.

¹⁵⁹⁰ MNL JNSZML IV. 422. 870/1947

¹⁵⁹¹ *Tiszavidék* 1947. július 13. Megalakulóban van az Alföldi Bizottság

hogy a szövetkezetek fejlesztésekor „a mezőgazdasági kultúrában élen járó kis nyugati államokban”, működő értékesítő, hitel- és fogyasztási szövetkezetekre kell mintaként tekinteni.¹⁵⁹² A szovjet termelőszövetkezetekről ekkor még egy szót sem ejtettek.

Az öntözés fejlesztésének első lépéseként, mintegy kísérletként, a szolnoki Holt-Tiszára telepítettek egy úszó szivattyút, mely 100-150 holdnyi területet öntözött, főképp kapás növényeket.¹⁵⁹³ A kísérlet sikerrel járt és a tervek alapján különösen a szikes puszták rizstelepekké alakítása kecsegtetett jelentős jövedelemmel. Így a későbbiekben rendkívül sokan pályáztak vízhasználati jogra a máskülönben rossz termőképességű területekről. A vármegyei csatornák vízhozama azonban ekkor még igen korlátozott volt, s azt lényegesen meghaladta a kérelmezők száma. Kb. 4.500-5.000 kat. hold rizstelep vízellátását tudták biztosítani, miközben 13.000 kat. holdra érkezett igénylés.¹⁵⁹⁴

Földit ezért a vízjogi engedélyek odaítélésénél az a szempont vezette, hogy „minden körülmények között új földhözjuttatottak és kis parasztok kapják meg, akiknek élethivatásuk a földművelés.” A 100 hold felett gazdálkodók és az Ármentesítő Társulatok esetén pedig azt az utasítást adta, hogy telepeik felét adják bérbe kisparasztoknak, illetve Földműves szövetkezeteknek. Ezen keresztül látta elérhetőnek „több száz nagycsaládú szegény paraszt megélhetésének a biztosítását.” Ez ellen az Ármentesítő Társulatok tiltakoztak a Gazdasági Főtanácsnál, ám Földi, hűen kinevezésekor kitűzött céljaihoz még 1948 elején is úgy indokolta döntését, hogy „A 3 éves gazdasági tervnek éppen az a célja, hogy a külterjes gazdálkodásról áttérjünk a belterjesre, ami által a kis parasztságot erősítjük, és minél nagyobb számban kapcsoljuk be az öntözéses belterjes gazdálkodásba, nemzetgazdasági szempontból annál nagyobb eredményt érünk el.”¹⁵⁹⁵

Ám a Gazdasági Főtanács munkatársa, Szent-Iványi József miniszteri tanácsos hallani sem akart az Ármentesítő Társulatok vízjogainak megnyirbálásáról, mivel azok állami befektetésekkel dolgoztak. Azt a kijelentést tette, hogy ha Földi az álláspontjához ragaszkodik, akkor „a jövőben gondja lesz rá, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegye ne kapjon megfelelő támogatást.”¹⁵⁹⁶ Mivel a vita kirobbanásakor a vízjogi engedélyek kistermelők részére történő kiosztása már megtörtént, így Földi igen kellemetlen helyzetbe került, mert azokat komoly indok nélkül visszavonni nem tudta. Ezért a Gazdasági Főtanács keresett és talált indokot az engedélyek teljes felülvizsgálatára. A nyilvánosság előtt ürügyül a

¹⁵⁹² *Tiszavidék* 1947. január 12. Szövetkezeti ismeretekre is tanítanak a mezőgazdasági iskolákban és tanfolyamokon, 1947. február 13. Földi István főispán osztotta ki a szövetkezeti tanfolyamon a végbizonyítványokat

¹⁵⁹³ *Tiszavidék* 1947. május 25. Szántóföldek öntözése a Holt-Tisza mellett

¹⁵⁹⁴ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 20/1948

¹⁵⁹⁵ Uo.

¹⁵⁹⁶ Uo.

rizstermelésbe üzleti célzattal bekapcsolódó, a földműveseknek kölcsönt nyújtó, de ténylegesen termeléssel nem foglalkozó tőkések eseteit használták fel.¹⁵⁹⁷ A mérnökök által elkövetett visszaéléseket is felnagyították, akik a műszaki és tervrajzokért meg nem engedett juttatást követeltek. Az ilyen és ehhez hasonló esetek felderítésére a főispán körlevélben utasította a polgármestereket és jegyzőket. Kellő adatok birtokában azután a megyei sajtó is cikkezett a visszaosságokról,¹⁵⁹⁸ s így 1948 tavaszán már Földi is hozzáláthatott a vízjogi engedélyek, Gazdasági Főtanács elvárásait figyelembe vevő, teljes felülvizsgálatához.

Földi érdekérvényesítő erejének csökkenése, illetve az 1947-es év első felének tervei és az 1948-as tényleges megvalósulás közötti, fokozatosan kibontakozó gazdasági- és társadalompolitikai fordulat egyértelműen az 1947. augusztus 31-i országgyűlési képviselőválasztás eredményének és politikai utóhatásának volt betudható. Az e választást végigkísérő, kommunisták által elkövetett csalássorozatról a következő disszertációfejezetben számolunk be részletesen.

¹⁵⁹⁷ MNL JNSZML IV. 422. 16/1948

¹⁵⁹⁸ *Tiszavidék* 1948. május 9. Öntözővizet kapnak az úrgazdák és július 3. Rizsláz uralkodik

VIII. Az 1947-es választások

VIII.1. A vármegyei választástörténet kutatásának jelentőségéről

1947. augusztus 31-én országgyűlési választásokat kísérő panamáknak a korszakkal foglalkozó szakirodalom is kitüntetett helyet szentel. Az 1990-es és 2000-es években közölt elemzésekben¹⁵⁹⁹ felhasznált források egy részéről azonban legnevesebb történészeink is elismerik, hogy csupán közelítő, vagy egyenesen becsült adatokat tartalmaznak. Éppen ezért a választási csalások mértékéről folytatott szakmai vitában évtizedeken át olyan számok keringtek, melyek alapján egymással homlokegyenest ellentétes következtetéseket is le lehetett vonni. A bizonytalanság gyökere abból eredt, hogy valamennyi 2009. előtt keletkezett elemzés a Politikatörténeti Intézet birtokában lévő, de különböző időpontokban keletkezett országos összesítő statisztikákat vette alapul. Csakhogy a vita eldőntése és a csalások mértékének pontosabb meghatározása lehetetlen a helyi, választókerületi források alapos elemzése nélkül, erre azonban addig senki sem vállalkozott.¹⁶⁰⁰

Mivel abban a kivételesen szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Jász-Nagykunszolnok vármegye önálló választókerület volt és a helyi szavazóköri iratok szinte hiánytalanul fennmaradtak a megyei levéltár őrizetében, ezért semmi sem állt annak útjában, hogy ezen iratok elemzésével az országban elsőként minden addiginál megalapozottabb számadatokkal járjunk hozzá a választások végeredménye körül kialakult vita eldőntéséhez.

Természetesen ez a kutatómunka nem ment egyik percről a másikra. Szakaszokra kellett osztani, hiszen jelen esetben nem is egy választási csalásról, hanem választási csalások sorozatáról beszélünk. Első lépésben a választás napján leadott hamis szavazatoknak eredtünk nyomába, majd ezt kiegészítve a végeredmény kiszámolásakor feltételezett anomáliák vizsgálatával, 2009 nyarán a Múltunk című folyóiratban számoltunk be addigi kutatási eredményeinkről.¹⁶⁰¹ A választásokat megelőző, a választójogosultak összeírásakor történt visszaélések esetében perdöntő bizonyítékul szolgáló szavazóköri névjegyzékek, különjegyzékek és helyesbítő határozatok elemzését a rákövetkező évben végeztük el.¹⁶⁰² A kapott eredmények nívója elsősorban abban állt, hogy immáron nem egymásnak ellentmondó, másodlagos forrásokra alapozott becsléseket, hanem elsődleges, helyi forrásokra alapozott,

¹⁵⁹⁹ A legrelevánsabbakat említve: SZERENCSES K. 1992.; SZERENCSES K. 1997.; GYARMATI Gy. 2000b.; GYARMATI Gy. 1997.; HUBAI L. 2001.

¹⁶⁰⁰ Még a lokális kutatási eredményt közzétevő Ignác Károly is sajnálattal állapította meg, hogy „A Békés Megyei Levéltárban azonban az 1947-es szavazóköri jegyzőkönyvek nem találhatók meg,” a névjegyzékeket pedig nem tartotta alapos vizsgálatra alkalmasnak, így ő is a már ismert összesítő listákhoz és az azokat kiegészítő egyéb helyi iratokhoz nyúlt a választási események vizsgálatakor. IGNÁCZ K. 2004.

¹⁶⁰¹ CSÖNGE A. 2009a.

¹⁶⁰² CSÖNGE A. 2010a.

hiteles számításokat végezve adhattunk a teljes csalássorozat minden szegmensére kiterjedő, pontos körképet.

Szerencsére e kutatás részeredményeinek publikálása és a további választókerületi anyagok elemzésében rejlő lehetőségek felvillantása nem maradt szakmai visszhang nélkül, mivel az azóta eltelt években két másik megyei levéltárban dolgozó kollégánk, Wencz Balázs Komárom-Esztergomban,¹⁶⁰³ Káli Csaba pedig Zala megyében¹⁶⁰⁴ vizsgálta meg a helyben többé-kevésbé fennmaradt választási iratokat. Elemzéseik, bár nem olyan mélységűek, mint az általunk közölt adatok, de a különböző csalások esetén egyértelműen a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében tapasztaltakkal egyező trendeket tükröznek. Mindez különösen fontos, mivel a rendkívül eltérő politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokkal, illetve eltérő földrajzi fekvéssel rendelkező dunántúli vármegyék példái ezáltal azt bizonyítják, hogy az általunk levont következtetések nem az átlagtól markánsan eltérő helyi különlegességeket, hanem épp ellenkezőleg, országosan érvényesülő jellegzetességeket írtak le. Az egykorú események láncolatának feltérképezésén túl az egyes számadatok összesítésekor utalni fogunk e két vármegye párhuzamaira.

VIII.2. A kampányidőszak

Az MKP hivatalos kampánynyitó rendezvénye az 1947. július 29-i csepeli Rákosi nagygyűlés volt,¹⁶⁰⁵ ám az előkészületek már jóval korábban elkezdődtek. Sőt, azt is mondhatjuk, hogy az 1947-es választási kampány lényegében teljesen összemosódik az 1946-os év második felével. Gyakorlatilag a stabilizáció utáni hónapok valamennyi politikai eseménye ide sorolható volna, kezdve a kiskgazdák tömegerejének megnyilvánulásával, folytatva az MKP III. kongresszusán meghirdetett fő célokkal, a parasztfőispán kinevezésén, a „kertvármegye” ígéretén és az összeesküvés pereken át egészen az FKGP kisebb pártokra darabolásáig. A megelőző disszertációfejezetben leírtaktól mégis elkülönítve tárgyaljuk az MKP választási kampányát közvetlenül alakító taktikai döntéseket és azok megvalósulásának mikéntjét.

Mint azt az előző fejezetekben láthattuk, a kommunisták elsődleges célja az FKGP szétszakítása, parlamenti túlsúlyának felszámolása volt, illetve a parasztság szavazataiért folytatott versenyben saját tömegtámogatásának növelése. Bár vidéki bázisuk szélesítése terén még sok volt a bizonytalanság, a „számitaktikának” nevezett módszer alkalmazásával, a

¹⁶⁰³ WENCZ B. 2014.

¹⁶⁰⁴ KÁLI Cs. 2016. és KÁLI Cs, 2020.

¹⁶⁰⁵ PIL 274/9/30. 1. p.

baloldali kiscgazdákra gyakorolt hol szelíd, hol erőszakos nyomás révén valóban sikerült fokozatosan kiszorítaniuk legnagyobb riválisuk pártjából a jobbszárnyon elhelyezkedőket, akik sorra új pártokat alapítva, vagy egy már létező párthoz csatlakozva ellenzékbe szorultak. Ezután a kommunisták is joggal remélhették, hogy a jobboldali szavazatok sem egy nagy pártra esnek majd, hanem több párt között oszlanak meg egy új választás során. Így már az MKP számára is elérhető közelségbe került az elsőség megszerzése.¹⁶⁰⁶

Annál is inkább szükség volt erre, mivel a baloldalon a munkásság szavazataiért sem csak egy, hanem két munkáspárt versengett egymással. A szociáldemokratákkal azonban 1947-et megelőzően sem volt felhőtlen a kommunisták viszonya. A kampány során pedig a kezdeti együttműködési kísérleteket gyorsan felváltotta a kíméletlen küzdelem. A szociáldemokrata jobboldaliak kizáratása saját pártjukból a kiscgazdák elleni támadássorozathoz képest csak némi fáziskéséssel mehetett végbe, mert az SZDP-re is szükség volt a kiscgazdák elleni összűzben. 1947 augusztusáig ezért csak a munkásegységet leginkább ellenző Peyer Károlyt szorították ki előbb a pártvezetőségből, majd magából a pártból is. Ő ezután az egyébként törpepártnak számító Magyar Radikális Párt képviselőjelöltjeként indult a választásokon.¹⁶⁰⁷

Érdekes vonása a kommunisták taktikájának az a kétarcúság, mellyel az ellenzéki pártokhoz viszonyultak. Egyrészt támogatták indulásukat, hogy koalíción belüli riválisaikat gyengítsék, az MKP parlamenti elsősége érdekében. Másrésztől ügyelniük kellett arra is, hogy egyik ellenzéki párt se nőjön túl nagyra, veszélyeztetve ezzel a kormánykoalíció abszolút többségét. Ebből a szempontból először a Magyar Szabadság Párt szerveződése, majd népszerűségének gyors növekedése hozta az MKP-t lépéskényszerbe.

Az 1946 folyamán a kiscgazdák soraiból elsőként kizárt képviselők által, Sulyok Dezső vezetésével létrehozott Magyar Szabadság Párt működését eleinte sem a kommunisták, sem a kiscgazdák nem gátolták. Az MKP szolnoki vezetői között volt, aki úgy vélte: „*A Sulyokék szervezkedését, ha az a párt ellenségeinek [értsd: FKGP] táborát gyöngíti, nem kell akadályozni.*”¹⁶⁰⁸ Ezzel szemben a kiscgazdák azért tartották előnyösnek egy olyan demokratikus ellenzéki párt létét, melyet nem kötnek a koalíciós szabályok, mert nyíltabban fogalmazhatta meg véleményét a kommunista terjeszkedéssel szemben, mint az FKGP.¹⁶⁰⁹

Csak hogy 1947 tavaszán a Kiscgazdapártban megindult széthullás oly mértékben

¹⁶⁰⁶ Az FKGP szétforgácsolása ugyanakkor azzal a reménnyel is eltöltötte a kommunistákat, hogy a vezetőikben csalódó paraszti tömegek balra tolnak majd, és ez a reményük egészen a választásokig kitartott. MNL JNSZML X. 40/l. 2. ö.e. 1-10. p. 1948. február 15. Holott a községi és járási jelentésekből egyértelműen kitűnhetett volna számukra, hogy a Kiscgazdapárti szervezetek meggyengülését sehol sem sikerült szervezetileg kihasználni és jelentős tagszaporulatot elérni. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 49-50. p. 1947. február 22.

¹⁶⁰⁷ A kormánykoalíció és egyes ellenzéki pártok választási jelszavait összegyűjtve közli: RADICS K. 2008.

¹⁶⁰⁸ MNL JNSZML X. 40/f. 1. ö.e. 1-2. p. 1947. március 30.

¹⁶⁰⁹ SZERENCSE K. 1997.

fordította a csalódott párttagságot a Magyar Szabadság Párt felé, hogy az már nemcsak az FKGP számára vált kínossá, de az MKP vezető politikusait is aggodalommal töltötte el.¹⁶¹⁰ Peyer Károlynak és híveinek a Szociáldemokrata Pártból történt kiszorítása következtében a jobboldali szociáldemokraták egy része is ekkor még, jobb híján, a Szabadság Párt felé gravitált.¹⁶¹¹ Nem meglepő tehát, hogy az MKP Központi Vezetősége csakhamar utasításba adta a Szabadság Párt szervezkedésének bármely eszközzel – de leginkább a közvetlen tömegakciók módszerével – történő megakadályozását.¹⁶¹²

Ott, ahol a Kommunista Párt szervezetei jól szervezettek voltak, a munkások „spontán”-nak beállított tömegtüntetéseivel sikerült is megakadályozni a Magyar Szabadság Párt zászlóbontását. Így történt ez Karcagon, Túrkeván, Mezőtúron és Jászapátin is.

A „Sulyok-párt” központjából Karcagra érkező küldöttet már hatalmas tömeg várta, mely fenyegető fellépésével megakadályozta a pártalapítást,¹⁶¹³ amire így emlékezett a helyi kommunista párttitkár: *„Az alakuló gyűlést megelőző napon a[z MKP] pártirodán a budapesti megbízottjuk három karcagi tagjuk kíséretében felkeresett [...] miután megtudta azt, hogy a baloldali blokk pártjaihoz tartozó tagok közül többen készülnek elmenni az ő gyűlésükre, [...] én ezt magam is megerősítettem, hogy én is el fogok menni. Ők ez ellen nem is tiltakoztak, ellenben arra kért a budapesti küldött, hogy én, mint az MKP titkára vállaljak felelősséget az ő testi épségéért, [...] Én azt a választ adtam neki, hogy az biztos, hogy én a kezemet nem fogom beszennyezni és őt nem fogom bántani, de Karcagnak van mintegy 25-26000 lakosa, s azok közül, hogy ki milyen ember, s kik jelennek meg az alakuló gyűlésen, én azt nem tudom és azokért én nem is vállalok semmiféle felelősséget.”* Érvelése annyiban mindenképpen álszent volt, hogy a gyűlés napján a három baloldali blokkba tartozó párt tagjai szervezeten, *„a járdán kettes sorokban haladtak a gyűlés színhelyére,”* egy parasztgazda magánházához, azaz a kommunista párttitkár pontosan tudta, hogy kiket vonultat fel, s szervezőként a felelősség egyértelműen őt és a másik két párt titkárját terhelte.¹⁶¹⁴ Fenyegető fellépésüknek, melynek a korábbi, földviszaperlők elleni hasonló megmozdulásuk¹⁶¹⁵ adott nyomatékot, meg is lett a várt eredménye. Amikor a Magyar Szabadság Párt szervezői meglátták a közeledő tömeget, akkor a *„kerítéseken keresztülugrálva menekültek el, közöttük a küldött is. /Azóta sem láttam./ Amikor mi a párthelyiségbe odaérkeztünk, senkit nem találtunk.”* A Sulyok-párt disznóólban elbújó helyi elnökét fogták csak el, akit arra kértek, hogy a megjelentek előtt ismertesse a párt

¹⁶¹⁰ Uo.

¹⁶¹¹ Szerencsés Károly valószínűsíti, hogy amennyiben a Szabadság Párt talpon tud maradni és indul a választásokon, úgy Peyer Károly ide csatlakozott volna és nem a jelentéktelen Magyar Radikális Párthoz.

¹⁶¹² RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 471-472. p.

¹⁶¹³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ő.e. 63-71. p. Keltezés nélkül

¹⁶¹⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. T/21.

¹⁶¹⁵ Uo.

programját. „Ő ezt ijedtében dadogva elmondta” és ahhoz a kommunista párttitkár szólt hozzá, az embereihez intézve szavait. Ezzel a gyűlés véget is ért, de a tömeg távozása közben még leverte és összetörte a Szabadság Párt tábláját a falról. Természetesen egy ilyen tömegakcióval ellehetetlenített antré után a Szabadság Párt *„működése nem tudott kibontakozni, s nem is volt semmilyen behatása”* Karcagon.¹⁶¹⁶

Túrkevéen – melyet csak „Sulyok fészek”-ként emlegettek – a helyi kommunista pártszervezet tagjai mezőtúri elvtársaikhoz fordultak, hogy segítsenek *„szétverni a Sulyok-pártot”*. A mezőtúriaktól erre 3-400 fő utazott át a szomszédba *„rendet tenni.”*¹⁶¹⁷ Csakhogy mire hazatértek, addigra Mezőtúron alakult meg az ellenzéki párt. *„Rövid idő alatt megint összegyűlt 3-3500 ember a Sulyok-párt helyisége körül, félő volt, hogy agyonverik a vezetőséget.”* A párttitkár emlékei szerint csak úgy tudták szétoszlatni a tömeget, hogy ő és a városi rendőrpáncsnok ígéretet tettek arra, hogy másnap reggelre behívadják a Magyar Szabadság Párt helyi vezetőségét, lemondadják őket és megszüntetik a pártot. *„Így is történt.”* Ezután az MKP, az NPP és az SZDP képviselői jelenlétében a jobboldali párt vezetői *„feloszlottak nyilvánították a pártjukat, mert látták, hogy nem tudnak boldogulni.”*¹⁶¹⁸

A Jászság területén is találkozunk a karhatalom asszisztálása melletti tömegdemonstrációval, ahol szintén többpárti összefogással akadályozták meg az ellenzéki párt nyilvános megalakulását: *„A gyűlésre Vásári István és Dr. Nagy Vince Jászapátira érkeztek. A Szabadságpárt közismert képviselőit nemcsak a párt néhány híve, hanem a jászapáti dolgozó nép több ezres tömege is várta, azonban hiába. Úgy látszik neszét vették, hogy a jászapáti demokrátáknak is lett volna hozzájuk egy pár szavuk, amire aligha tudtak volna megfelelni. A piactéren várakozó tömeg egyáltalán nem érzett csalódást, amidőn a Sulyok párt képviselői helyett a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt és a szakszervezetek szónokai léptek fel sorban az előadói emelvényre,”*¹⁶¹⁹ azaz e jogállamiságot sértő tömegakciókban nem csak a munkáspártok vettek részt, de a Jászságban nagyobb támogatottsággal rendelkező helyi kisgazdák is csatlakoztak hozzájuk!

Ezzel szemben a tiszai alsó járásban, ahol igen gyenge lábakon állt a kommunista járási titkárság is, a Magyar Szabadság Pártnak több helyen is sikerült beindítania a pártszervezést.¹⁶²⁰ A legjellemzőbb mégis az volt, hogy okulva a koalíciós pártok agresszív fellépéséből, a „Sulyok Párt” a továbbiakban beszüntette nyilvános gyűléseit és inkább

¹⁶¹⁶ Uo.

¹⁶¹⁷ Itt végül az államrendőrség „fejezte le” a helyi Szabadság Pártot. MNL JNSZML X. 40/n. 2. ö.e. 18. p. 1947. május 27.

¹⁶¹⁸ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹⁶¹⁹ *Tiszavidék*, 1947. május 15. Meghiúsult Sulyokék jászapáti zászlóbontása, Kik szervezik a Szabadságpártot?

¹⁶²⁰ Például Tiszaföldváron és Tizsakürtön is. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 63-71. p. Keltezés nélkül

személyesen agitáltak.¹⁶²¹ Ahogy a mezőtúri kommunista párttitkár fogalmazott: „Ezek a reakciók állandóan összejárnak, de nagyobb megmozdulás nem tapasztalható.”¹⁶²²

Az MKP törekvéseit így végül csak részben koronázta siker. Eredményesen akadályozták meg a Magyar Szabadság Párt nyilvános gyűléseit, és közben az összeesküvés ügyével nyomás alá helyezett helyi kisgazda szervezetekben is jelentős bomlási folyamatot indítottak el, miközben több kommunista titkár is arról számolt be, hogy különösen a szegényparasztság soraiban javul az MKP megítélése.¹⁶²³ Ugyanakkor az FKGP gyengülését sehol sem voltak képesek szervezetenként kihasználni, vagyis a csalódott kisgazdákat saját pártjukba csalogatni.¹⁶²⁴ A megyei vezetőség meghirdette tagtoborzási verseny is kudarcba fulladt. „A versenyről csak részben tudunk beszámolni, mert a jelentések nem futottak be. Sok szervezet nem vette komolyan a versenyt, nem adott jelentést sem. Így a verseny elveszítette a tervezett jelentőségét. [...] A 60.000 tagra a megyei bizottság és a párt legjobbjai vállalkoztak és komoly tagnövekedés nem következett be.”¹⁶²⁵

Májusban az MKP megyei bizottsága kiértékelte a választási esélyeket, melyet megyei viszonylatban a következőképpen prognosztizáltak: „FKgP 37%, Szoc.dem 12. Nemzeti Parasztpárt 14. Polg.dem 1. Sulyok 4. MKP 30% [...] Ezek az eredmények minimálisak. Jó pártmunkával a megyében 30% helyett 35%-ot is ki lehet hozni.”¹⁶²⁶ Tehát a Kisgazdapárt esetében mintegy 14%-os csökkenést prognosztizáltak 1945-ös eredményéhez viszonyítva, melynek nagyobb részét saját pártjuk és az NPP által megszerezhető szavazatoknak vélték. A Szabadság Párt gyenge szereplésének jóslatát a járási titkárok beszámolóit egyáltalán nem támasztották alá, így a megyei pártbizottság titkára végül felülbíráltja álláspontját: „Tisza [József] úgy látja, hogy a Sulyok párt ezek után megyei viszonylatban 10% körül szerepel.”¹⁶²⁷ Azzal, hogy a Szabadság Párt felhagyott nyilvános gyűléseivel és a magánbeszélgetések módszerével szervezte tovább pártját, láthatóan megtévesztette a kommunista megyei vezetést, amely ugyanakkor – a tagtoborzási verseny sikertelenségéből mit sem okulva – saját esélyeit és lehetőségeit jelentősen túlbecsülte.

Az országos pártvezetés komolyabbnak ítélte meg a Magyar Szabadság Párt jelentette veszélyt, ezért a párt megsemmisítését határozták el. Céljukat a választójogi törvény

¹⁶²¹ Erre Mezőtúron „A két munkáspárt és a szakszervezet átiratot intézett az egyesületekhez” és a Sulyok-pártiak eltávolítását követelték. „Ezt az akciót is siker koronázta.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 76-81. p. Keltezés nélkül

¹⁶²² MNL JNSZML X. 40/k. 1. ö.e. 13. p. 1947. augusztus 3.

¹⁶²³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 76-81. p. Keltezés nélkül

¹⁶²⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 49-50. p. 1947. február 22.; Mint azt a járszági felsőjárás titkár is jelentette: „A hangulat a kisebb gazdánál velünk szemben javul, de nem jelenthetem sajnós, hogy átlépnének pártunkba.” MNL JNSZML X. 40/c. 4. ö.e. 6. p. 1947. március 1.

¹⁶²⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. 34-39. p. 1947. május

¹⁶²⁶ Uo.

¹⁶²⁷ Uo.

módosításával akarták elérni oly módon, hogy a párt két vezéralakjától, Sulyok Dezsőtől és Drózdý Győzötől megvonták a választójogot, meggátolva képviselővé választásukat. Ezt látva a Szabadság Párt még a törvényjavaslat parlamenti vitájának befejezése előtt önmaga feloszlata mellett döntött.¹⁶²⁸

A túlságosan veszélyessé váló ellenzéki párt likvidálása közben a kommunisták nem feledték eredeti célkitűzésüket sem, nevezetesen a Kisgazdapárt szétforgácsolását. Szalámitaktikájuk eredményeként két új párt is alakult. Az FKGP-ből még márciusban kilépő Pfeiffer Zoltán és csoportja júliusban létrehozta a Magyar Függetlenségi Pártot.¹⁶²⁹ Szintén ebben a hónapban alakult meg a Balogh István vezette Független Magyar Demokrata Párt, melyben volt kisgazdák mellett helyet kaptak a kommunistákkal együttműködni nem akaró parasztpártiak és volt szabadságpárti politikusok is.¹⁶³⁰ Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ugyan nem állított listát, de országos szinten külön indult a választásokon a Demokrata Néppárt kisgazdákból kiváló frakciója is. A Keresztény Női Tábor viszont állított lajstromot, akárcsak a Peyer Károly által erősített Magyar Radikális Párt, valamint a csekély esélyekkel harcra szálló Polgári Demokrata Párt is. Így az önálló választókerületnek számító Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében kilenc párt versengett egymással.¹⁶³¹ Ezen, részben újonnan létrejött ellenzéki pártok választásokon való indulása elé már nem gördítettek akadályt, „csak” választási gyűléseiket zavarták meg kivezényelt munkástömegekkel, a közvetlen tömegakciók módszerével. E téren a jobboldali pártok mintájára jártak el az egyetlen baloldalinak nevezhető ellenzéki párttal, a Magyar Radikális Párttal szemben is, mely Peyer befogadásával a szociáldemokraták táborát gyengítette. Az MKP budapesti központjában tartott értekezleten a választási előkészületek tárgyában pontokba szedett feladatok között az utolsók egyike, mintegy mellékesen megemlítve így hangzott: „*Radikális pártot megszervezni és indítani.*”¹⁶³² A színpalak mögötti támogatást ügyesen leplezték azzal, hogy segítették a szociáldemokratákat a Magyar Radikális Párt kampányrendezvényeinek megzavarásában.¹⁶³³

¹⁶²⁸ HUBAI L. 2001 I. 75. p.

¹⁶²⁹ A Pfeiffer vezette Magyar Függetlenségi Párt mezőtúri megalakítását is egy tömegakcióval lehetetlenítették el a kommunisták. Pfeifferék „*Fancsali László kereskedőt [...] bízták meg a párt létrehozásával.*” Erre a kommunisták nagyarányú tömegtüntetést szerveztek, melyen a „*tüntetőik összetörték Fancsali üzletét és követelték annak azonnali bezárását. A tömegek követelésének megfelelően az üzletet bezárták és a Pfeiffer Párt megalakításával a továbbiakban nem kíséreltek.*” MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

¹⁶³⁰ HUBAI L. 2001. I. 77. p.

¹⁶³¹ A kommunistáknak a választások előtt már arra is ügyelniük kellett, hogy az FKGP teljes felbomlását megakadályozzák, mert az elsőségre esélytelen párt tovább farigcsálása már a nagykoalíció együttes választási esélyeit rontotta volna. Az ellenzéki pártok kapcsán érdemes megemlékezni az egyház szerepéről is. Mint azt a kommunisták országos pártvezetésüknek jelentették: „*Egyházi körökben úgy látszik az a taktikai elgondolás lesz úrrá, hogy a jobboldali pártokat megyék szerint olyan mértékben részesítik támogatásban, amilyen mértékben a helyi jelölt személye nekik megfelel. Egységes országos támogatásról úgy látszik nincsen szó, hanem ezzel a személyi válogatással kívánják a parlamenti jobboldalt kialakítani.*” PIL 274/9/48. 12. p.

¹⁶³² PIL 274/16/19. 2. p.

¹⁶³³ Mind az FMDP augusztus 15-i (*Tiszavidék*, 1947. augusztus 17. A Független Magyar Demokratikus Párt

A jobboldalinak tartott politikusok fokozatos ellenzékbe szorításán túl a kommunisták igyekeztek mindenhová, így saját koalíciós partnereikhez is informátorokat beépíteni, telefonhívásaikat lehallgatni. Példaként említjük azt a Vas Zoltán számára készült jelentést, mely nem sokkal a kisgazdák választási bizottságának megalakulása után a következőkről tudósította a kommunista pártvezetést: *„A bizottság egyik tagjával beható beszélgetést folytattam. Hajlandónak mutatkozik Rákosi, vagy Vas elvtársat rendszeresen személyesen informálni. [...] pártunkat politikai okokból támogatja, mert meg van győződve arról, hogy ő a Kisgazda Pártban csak addig politizálhat, amíg pártunk erős.”*¹⁶³⁴ Akiket nem tudtak meggyőzni az együttműködésről, azokat igyekeztek korrumpálni. Különösen az ellenfelek jelöltjeiről és helyi vezetőiről próbáltak meg adatokat gyűjteni, illetve arra törekedtek, hogy az adott párton belül a jobboldaliak jelöltségét visszavonassák és az MKP számára előnyösebb baloldali érzelmű jelöltek indulását mozdítsák elő.¹⁶³⁵ Mindezek után az MKP megyei választmányi ülésén így értékelte a tavaszi események következtében beállt változásokat:

*„A pártunk szétdarabolta a reakciót. [...] Nem tudtak észbe kapni, olyan gyors csapásokat kaptak, hogy a fejük veszett el. A kisgazda párt le lett fejezve. Nem maradt vezető garnitúra. Azonban [...] Végeredményben nincs meg a végleges leszámolás.”*¹⁶³⁶

Reálisan nézve a kampányt befolyásoló tényezőket, meg kell állapítanunk, hogy a látványos politikai tömegakciók megvalósítása, illetve a feldarabolt kisgazdák és az ellenzéki pártok közötti optimális erőegyensúly megtalálása az MKP számára alapvetően a kezelhető problémák körébe tartozott. Ezzel párhuzamosan azonban volt egy olyan problémahalmaz is, melyre semmilyen tömegakció nem jelentett megoldást. Ennek origójában az a tény állt, hogy a nagy szárazság miatt már harmadik éve rossz terméskilátások nehezítették a megye parasztságának életét, s így a lakosság ellátása is akadozott. A parasztság alsó osztályainak elégedetlenségét érzékelve és az aktuálisan épp kedvező terméskilátásokban bízva, a kormányzat 1947 júniusában 15 kat. holdig mentesítette az újbirtokosokat a beszolgáltatás alól. Ám az optimista jóslatok nem váltak valóra, újabb aszályos év következett, s így komoly hiány keletkezett. Ezért a kormány kénytelen volt minden kenyérgabona és lisztfelesleget zárolni, sőt, 1947 végén még a termelői fejadagok megdézsmálását is elrendelték.¹⁶³⁷

zászlóbontó nagygyűlése az árnyékban – felsüléssel), mind az MRP augusztus 23-i szolnoki választási nagygyűlését megzavarták. Utóbbiról így tudósít egy jelentés: *„Peyer Károly beszédét az ott megjelent munkástömegek nem bírták szó nélkül megállni, [...] A két munkáspárt tagjai, főleg az SZDP tagok [sic!] epés megjegyzéseket tettek. Egy ízben már úgy látszott, hogy Peyert tetteleg inzultálják és a tömeg erősen megközelítette a szónoki asztalt, a demokratikus rendőrség ezt megakadályozta. [...] Amíg a tömeg el nem mozdult, addig Peyer a rendőr gyűrűből nem mert kimozdulni. [...] A gyűlés színhelyén miközben a gépkocsijába beszállt, Peyert egy nő leköpte.”* MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 7. ö.e. 1-3. p. 1947. augusztus 23.

¹⁶³⁴ PIL 274/9/48. 4. p.

¹⁶³⁵ PIL 274/16/19. 1. p.

¹⁶³⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. 23-33. p. 1947. június 15.

¹⁶³⁷ KONCZNÉ NAGY Zs. 2001. 44. p.

A későbbiekben visszaemlékezéseiket tollba mondó kommunista veteránok között is volt, aki elismerte, hogy a beszolgáltatások fokozott mértéke a választások idején a „*Pártot igen nehéz feladat elé állította*”, hiszen logikusan nagyon nehéz volt szavazatszerző propagandát folytatni a „*paraszság között, akiknek a fölösleges gabonáját a közellátás biztosítása érdekében igénybe vették*”, majd az „*1947-ben bekövetkezett rendkívüli aszály a meglévő helyzetet még súlyosabbá tette.*”¹⁶³⁸

Eközben ugyanis a Parasztszövetség és az FKGP „*a nehézségek láttán arra biztatta a parasztokat, hogy gabonájukat tartalékolják, ne adják el, rejtsek el. [...] A nehézségek következtében az egy főre eső havi lisztfejadag a városban [Kisújszálláson] 4 kg-ra csökkent. [...] a spekulánsok az árakat a legmagasabbra srófolták fel. A nehézségeket még fokozta az, hogy ebben az időben a munkanélküliség igen nagy méreteket öltött. A reakció a nehézségeket kihasználva teljes erővel az [mezőgazdasági] árak felhajtására törekedett.*”¹⁶³⁹

Az MKP tehát képtelen volt a beszolgáltatás terhe alatt roskadozó parasztság és az éhező városi munkásság igényeit egyszerre kielégíteni, miközben agitátoraiknak „*Meg kellett győzni a tömegeket arról, hogy a nehézségek átmenetiek és rajtunk múlik, hogy ezeket a nehézségeket legyőzzük. [...] Az agitáció nem volt könnyű. Nem volt könnyű meggyőzni azokat, akik hónapokon keresztül málét, görhét, vagy árpakenyeret ettek, akiknek az asztaláról rendszeresen hiányzott a zsír, a cukor, a hús, a tej.*” A közellátás nehézségeit tükrözi, hogy a párt gyűlésein „*az előadóknak következetes harcot kellett folytatni sok esetben még a saját párttagjaikkal szemben is.*”¹⁶⁴⁰ Az üzemek munkásait is csak a legnagyobb erőfeszítések mellett tudták „*visszatartani a sztrájkoktól és attól, hogy az utcára menjenek, mert a bérek*

¹⁶³⁸ Nem növelte a párt vidéki népszerűségét az sem, hogy az MKP kezdeményezésére olyan bizottságok is alakultak, melyek lényegében házról-házra, tanyáról-tanyára járva kutatták fel a terményeket, „*és a fölösleget, illetve az elrejtett gabonát igénybe vették*” MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

¹⁶³⁹ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.; Az MKP érvkészletébe ad bepillantást Bakó Kálmán kisújszállási kampánygyűlésen tartott beszéde. „*Egyesek azt mondják: hiába van demokrácia, még sincs kenyér. Elfelejtik, hogy közben valami történt. A háború pusztítása, aminek nem a demokrácia volt az okozója. [...] Azok, akiknek verejtéke tapad a földhöz, azok nem szaladtak el 1944-ben, sőt ők védték meg az elhagyott tulajdonokat. A rossz termésnek mi nem vagyunk okai. Későn tudtunk vetőmaghoz jutni, nem voltak jószágaink, nem kaptunk kölcsönt, azonkívül hozzájárult ehhez az MSZK szabotálása is.*” *Népújság*, 1947. július 26. Az újbirtokosok telekkönyvi végzéseinek és betétmásolatainak kiosztása – 300 hold van tartalékolva a hazatérő és arra érdemes hadifoglyok igényeinek kielégítésére.; Az MSZK-t, azaz a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központot 1945 szeptemberében hozták létre a kiscgazdák a parasztpártiak támogatásával. Az MSZK magába olvasztotta a Hangya agrárcélú érdekeltségeit, a Futurát és más mezőgazdasági szövetkezeti központokat. Igazgatósága ugyan koalíciós összetételű volt, de a tényleges irányítást gyakorló végrehajtó bizottságában csak kiscgazdák ültek. Kísérletet tettek arra, hogy a szegényparaszti földműves szövetkezeteket is maguk alá rendeljék, ezért ellensúlyozására az MKP 1945 végén létrehozta a FSZOK, azaz a Fogyasztási Szövetkezetek Országos Központját, illetve 1946 elején a FOK-ot, azaz a Földművesszövetkezetek Országos Központját, ám a Hangya vagyonának felosztása körüli politikai kötélhúzásban nem sikerült eredményt elérniük saját javukra. A hosszas csatározások után 1946 végén a kiscgazdák csaknem elérték, hogy visszaállítsák a Hangya önállóságát, ám a köztársasági elnök visszaküldte törvénymódosító javaslatukat megfontolásra és az kimaradt a szövetkezeti törvényből. Az összeesküvés persorozat után végül az MKP nyomására kimondták az MSZK, Fok, FSZOK és a Hangya egyesítését és a MOSZK létrehozását. Az egységes szövetkezeti központon belül egészen 1948-ig tovább folytatódott a kommunista-kiscgazda vetélkedés. BORSI E. 1964.

¹⁶⁴⁰ MNL JNSZML XXXV. 57. M/20.

*nem emelkedtek az árakkal és napirenden voltak a bérkövetelések. A pártnapok, taggyűlések állandóan panasznapok voltak.*¹⁶⁴¹ Ne feledjük, hogy ekkor már nem kiskapoda, hanem kommunista főispán felelt a vármegye közellátásáért, akinek tetézte gondjait, hogy jelentős volt a munkanélküliség is.

Az árakat ezért szigorúan ellenőrizték, ahogy a malmokat is, hogy letörjék a drágaságot és megszűnjön a fekete őrlés. Azzal érveltek, hogy többet kell termelni, minden talpalatnyi földet meg kell művelni, de közben a „fizessenek a gazdagok” demagóg jelszavával a tömegek indulatait is igyekeztek politikailag meglovagolni. Követelték a bankok és nagyüzemek államosítását, illetve a vagyondézmát, mely a szegényparasztokból és éhező munkásokból álló vidéki párttagág soraiban már kedvezőbb visszhangra talált.

A munkanélküliség felszámolását pedig a 3 éves terv 1947. augusztus elsejei megindításától várták és ennek ígéretével kampányoltak.¹⁶⁴² Új kollektív szerződéseket és nagyszabású közmunkák megindítását hirdették, igyekeztek optimista hangulatot teremteni a nép körében. Kampányszempontból jól kihasználható akciónak bizonyult például az, amikor Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, megyei listavezető 616000 forintos közmunkát indított meg a vármegye területén, majd további közmunkák megindítására tett lépéseket.¹⁶⁴³

Az MKP megyei vezetése is arra biztatta a helyi szervezeteket, hogy egy-egy nagyobb közmunka megindulása előtt igyekezzenek azt követelés formájában kivinni a lakosság közé, hogy a párt érdemének legyen betudható a munkálatok megindítása. Hasonló módon követeltettek olyan helyi autóbusz- és hajójárat megindításokat, melyek kiépítéséről már jó előre értesítették a helyi párttitkárokat. Az újbirtokosok csoportját is ezzel a módszerrel célozták meg: *„A telekkönyvezések befejeződnek, le lesznek a járások értesítve, hogy mikor lesz náluk a telekkönyvezés. Összehívjuk a parasztokat és követeljük, hogy forduljanak Rákosihoz, hogy telekkönyvezzenek és amikor meglesz, akkor be tudjuk bizonyítani, hogy megcsináltuk. Azt kérem az elvtársaktól, hogy a tömeget mindig hívjuk össze, hogy a tömeg lássa a munkát.*”¹⁶⁴⁴ A különböző társadalmi rétegek képviselőinek, így a kisipasoroknak, kiskereskedőknek és az értelmiségnek is külön-külön ankétok és gyűlések szervezését indították meg.¹⁶⁴⁵ A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy a megyei vezetés kezdeményezéseit a helyi szervezetek nem folytatták megfelelően, így különösen az

¹⁶⁴¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 50-57. p. Keltezés nélkül.

¹⁶⁴² *Tiszavidék*. 1947. augusztus 7. Gerő Ernő a hároméves tervről beszélt

¹⁶⁴³ *Tiszavidék*. 1947. augusztus 28. Egy kis különbség

¹⁶⁴⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. 23-33. p. 1947. június 15.

¹⁶⁴⁵ Gyűléseik megszervezésekor külön gondot fordítottak arra, hogy azokat olyan időpontra időzítsék, amikor más pártok gyűléseiről tömegeket vonhatnak el vele. PIL 274/14/14. 7. p. Feljegyzés a FOK és az FSZOK választási munkájáról

értelmiség szerepe leginkább csak a szólamok szintjén mutatkozott meg.¹⁶⁴⁶

S bár a 3 éves terv megindulását augusztus 1-től hirdették, épp a választást megelőző hetekben újból akadozni kezdett a közellátás, és az árak is emelkedtek. Elhalasztódott az új kollektív szerződések megkötése is, és késleltette a közmunkák megindítását, hogy nem sikerült időben elkészíteni egy alapos, községekre tagolt 3 éves tervet sem. Hibának bizonyult továbbá, hogy egyes helyi gazdasági szervezetekben a párt exponált tagjai közül sokan keveredtek korrupciós ügyekbe, a lakosság pedig ezen személyek alapján ítélte meg az egész pártot.¹⁶⁴⁷

A fentiek kompenzálására a kommunisták minden eddiginél nagyobb súlyt fektettek a házi agitációra és ennek fokozása érdekében a nőszervezésre is. A pártiskolákat kifejezetten női agitátorok képzésére állították be.¹⁶⁴⁸ Az MNDSZ a hadifogoly családlátogatásban, hadifoglyok fogadásában, gondozásában segédkezett és ennek a munkának pártszempontból történő jobb kihasználása céljából az MKP Hadifogoly Fogadó Bizottságokat szervezett.¹⁶⁴⁹ Az előkészületek azonban csak mérsékelt sikert hoztak, részben a hadifoglyokkal kapcsolatos hiányos adatszolgáltatás, részben egyes szervezetek hanyagsága miatt, részben pedig azért, mert a Szovjetunióból hazatérőknek csak elenyésző hányada volt hajlandó belépni a kommunista pártba.¹⁶⁵⁰ Az MNDSZ működésében sem voltak képesek komoly eredményeket felmutatni, szervezetei kis létszámmal és sokszor csak papíron léteztek, vezetői pedig minden szempontból alkalmatlanok voltak feladatukra. Tökéletes illusztrációja ennek, hogy az MNDSZ II. megyei konferenciáját 1947-ben „*a megyei bizottságnak kellett megcsinálni és megszervezni [...] mert az M.N.D.Sz.-nek sem a [Szolnok] városi vezetősége, sem pedig a megyei vezetősége nem volt elég erős.*”¹⁶⁵¹ Ennek fényében a választók többségét adó nők

¹⁶⁴⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 46-49. p. Keltezés nélkül; A kommunista értelmiséget sem tudták kellően felhasználni. „*Értelmiségeink párhűsége egyáltalán nem kielégítő, kb. 10%-a fejt ki némi pártmunkát a többi semmit [...] Úgy látszik csak céljaik elérésére léptek be pártunkba.*” MNL JNSZML X. 40/e. 5. ö.e. 36-40. p. 1947. június 3.

¹⁶⁴⁷ Ráadásul a pénzügyi hatóságok is épp a választásokat megelőző hetekben kezdték meg az adók behajtását. Fokozta a lakosság elégedetlenségét az is, ahogyan az MKP irányítása alatt működő rendőrség hozzáállott a drágaság letöréséhez. Erről érdekes részlet olvasható egy jelentésben: „*Ígértük, hogy a feketézőket kiirtjuk. A megyében a parasztasszonyokat bezártuk 2-3 kg terményért, lisztért 3-6 hónapra, de látták, hogy a nagy feketézők vígan szabad lábon szaladnak. Ígértük a drágaság letörését, [...] azonban nem következett be, sőt bizonyos mértékben drágulás következett be a választást megelőző hetekben.*” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ö.e. 24-28. p. 1947. szeptember 11.; A három éves tervek előkészítéséről feljegyezték, hogy „*Az a helyzet, hogy itt a három éves tervet főleg a közigazgatás készítette elő, a saját szervezeteink nem foglalkoztak vele elég intenzíven.*” Részben ennek is betudható, hogy minden erőfeszítésük ellenére megyei átlagban a munkanélküliekből „*Augusztus végén is csak kb. 10-15%-ot tudtunk a meginduló munkákkal felszívni.*” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ö.e. 24-28. p. 1947. szeptember 11.

¹⁶⁴⁸ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 82-91. p. Keltezés nélkül.

¹⁶⁴⁹ Pl. Kunhegyesen is előre értesítették a helyi MKP szervezetet a hadifoglyok érkezéséről, hogy azok fogadását kellően előkészíthessék, „*hogy a tömeggel megértessük, mit tett pártunk a nép érdekében.*” PIL 274/17/20. 1947. június 12.

¹⁶⁵⁰ A hadifoglyok nagyobb létszámú hazaszállításának megindulását sem véletlenül időzítette Moszkva épp az 1947-es nyárra. Ezzel azt remélték, hogy a hadifoglyok, de különösen hozzátartozóik hálából majd a kommunistákra szavaznak. MNL JNSZML X. 40/k. 1. ö.e. 10. p. 1947. június 28.

¹⁶⁵¹ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ö.e. 713-17. p. 1947. június 13.

megnyerése is erősen kétséges cél lehetett csak.

Bár a kampányidőszak nehézségei kétségtelenül komoly próbatétel elé állították a Kommunista Párt tagjait, a választások mielőbbi kiírására ösztönözte őket az a tény, hogy közeledett az 1947 februárjában aláírt békeszerződés szeptemberi életbe lépésének ideje, melynek kapcsán ekkor még reálisan számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szovjet csapatok elhagyhatják hazánk területét. Márpedig a politikai hatalomért folytatott harcban a szovjetek segítsége felbecsülhetetlen volt a kommunisták számára, ezért addig kívántak élni támogatásukkal, amíg lehetett.¹⁶⁵²

Végül nem elhanyagolható szempont volt az sem, hogy a belügyi tárca Rajk László vezetésével teljes egészében kommunista befolyás alatt állt, ami a választások lebonyolítása és ellenőrzése során csábító lehetőséget nyújtott a különböző manipulációkra. Rajk nem csak a választások (és a párt utasítására a választási csalások) levezényléséért volt felelős, hanem a választójogosultak összeírása során elkövetett visszaélések miatti panaszok elbírálása is az ő hatáskörébe tartozott. Ugyanakkor e vármegyében volt egy olyan egyáltalán nem elhanyagolható tényező is, amely szintén a kommunisták malmára hajtotta a vizet. Nevezetesen, hogy az összeírások során történt szabálytalanságokkal kapcsolatosan a belügyminisztériumhoz beérkezett panaszokat a vármegyei főispánhoz továbbították. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja ekkor a kommunista párti Földi István volt. Vagyis a kommunisták által elkövetett visszaéléseket a kommunista vezetésű belügyminisztérium a kommunista főispánnal vizsgálhatta ki. A végeredményt sejtethetjük.

VIII.3. A szavazók összeírásához köthető visszaélések

Még a régi összetételű Nemzetgyűlés feloszlata előtt elfogadtatták azt az új választójogi törvényt, mely jelentős változásokat tartalmazott a korábbi törvényhez képest. Témánk szempontjából három lényeges módosítás volt:

1. Változott a mandátumok kiosztásának rendszere is. 14000 szavazatonként kaphattak a pártok egy-egy mandátumot, míg az országos listákról kiosztandó helyek száma 60-ra emelkedett és ennek során jutalommandátumokban részesülhettek a választási szövetségben

¹⁶⁵² GYARMATI Gy. 2000b. 97-98. p.; Az ország szovjetizálását 1944 végétől datáló történészek megfelelnek arról, hogy koncepciójukba egyáltalán nem illeszkedik a szovjet csapatok kivonulásának lehetősége. Ez utóbbi tény figyelembevételével mellett a szovjeteknek csak egy kommunista részvételű, szovjetbarát, antifasiszta kormánykoalíció létrehozása és fenntartása lehetett közvetlen célkitűzésük Magyarországon. Azt is láthattuk, hogy a szovjetizálás helyett kezdetben a frontérek, majd a jóvátételt szolgáló gazdasági szempontok domináltak, függetlenül attól, hogy ez mennyiben segítette, vagy rombolta a helyi kommunista párt népszerűségét. Az ország teljes és tartós szovjetizálása és az ezt garantáló megszállás fenntartása tehát csak a hidegháború kibontakozásával párhuzamosan vált eldöntött ténnyé.

induló pártok (így a koalíció¹⁶⁵³ tagjai), amennyiben a szavazatok több mint hatvan százalékát megszerzik, ezzel is növelve egy stabil kormányzás esélyeit.¹⁶⁵⁴

2. Széles teret engedtek az ideiglenes névjegyzékkivonattal történő szavazásnak, vagyis ezentúl nemcsak a szavazatszedő és választási bizottságok tagjai, pártmegbízottjai és segéderői¹⁶⁵⁵ hanem gyakorlatilag bárki szavazhatott saját lakóhelyétől távoli szavazókörben is, ha felmutatta az úgynevezett „kékcédulát”.

3. Tovább bővült a választójogból kizártak tábora.

Ez utóbbi szükségessé tette a választójogosultak újbóli összeírását, amit a kommunisták a jobboldali szavazók számának csökkentésére próbáltak meg felhasználni. A pártvezetés elképzelései szerint a megfelelően kiképzett választási felelőseiknek a jobboldalinak gondolt szavazók akár törvénytelen, de mindenképp tömeges kizárására kellett volna törekedniük.

Az alábbiakban ennek a választási visszaélésnek eredünk nyomába.

VIII.3.1. Törvénytelenések a választójogosultak összeírásakor

A választópolgárok adatait házmegbízottak és összeíró biztosok vették fel, majd az általuk leadott számlálólapok alapján a szavazóköri összeíró bizottságok augusztus 10-ig állították össze az ideiglenes névjegyzékeket¹⁶⁵⁶ és a névjegyzékbe fel nem vett, visszautasított személyekről az ún. külön-jegyzékeket. Ezt követően mindenkinek lehetősége volt, hogy felszólamlással éljen és a kizáró okok valótlanágát okiratokkal bizonyítva¹⁶⁵⁷ egy helyesbítő határozat révén visszaszerezze szavazójogát, illetve újabb kizárások eszközzésére is volt még mód augusztus végéig. A választópolgárok száma tehát augusztus folyamán folyamatosan változott, de augusztus 27-28-ára gyakorlatilag minden szavazókörben véglegesítették, hogy kik rendelkeznek szavazati joggal és kik nem.

¹⁶⁵³ A kormánykoalíció tagjai: Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Független Kisgazdapárt. Koalíción kívüli, illetve újonnan alakult pártok: Polgári Demokrata Párt, Magyar Radikális Párt, Demokrata Néppárt, Magyar Függetlenségi Párt, Független Magyar Demokrata Párt, Keresztény Női Tábor.

¹⁶⁵⁴ További változást jelentett például, hogy a választásokon induló új ellenzéki pártoknak ajánlásokat kellett gyűjteniük, melyeket augusztus 16. déli 12 óráig állt módjukban benyújtani a választókerület székhelyén a központi választási bizottságnak. Ugyanezen a napon állapították meg sorsolás útján a pártok választási sorszámt. Ez alapján kerültek a pártok jelvényei a szavazólap megfelelő sorszámt négyzete fölé. Kivételt csak a KNT jelentett, melynek jelvényét a benne szereplő és vallásos jelképnek számítót kereszt miatt nem engedték a párt neve fölé nyomtatni. Ezt ugyanis kormányrendelet tiltotta. A sorsolás egyébiránt az MKP-nak kedvezett, őkt szereztek meg az egyes sorszámt, a kisgazdáké a kettes lett, őkt követte a többi párt, sorrendben az SZDP, NPP, KNT, DNP, MRP, FMDP és a PDP.

¹⁶⁵⁵ HUBAI L. 2001. I. 75. p.

¹⁶⁵⁶ PIL 274/15/7. 41. p.

¹⁶⁵⁷ Az ártatlanság vélelmezésének elvetése az összeírások során, a meggyanúsítottak kötelezése ártatlanságuk bizonyítására már Andrej Januarjevics Visinszkij, szovjet főügyész 1930-as években kidolgozott, hazánkban majd a Rákosi-rendszer alatt alkalmazott jogelméletének előhírnöke volt. Ennek lényege az volt, hogy a büntetőjogra az osztályharc eszközeként tekintettek és a beismerő vallomást a legfőbb bizonyítékként kezelték, így konkrét tárgyi bizonyítékok hiányában is lehetővé válhatott az „osztályidegen elemek” koncepció perbe fogása.

Az összeírások során a kommunista biztosok által elkövetett számtalan visszaélési módról tudunk. Ennek elsődleges forrásai épp a kommunista párt iratai, melyekben rögzítették a pártvezetés alsóbb szerveknek adott „tanácsait”. Mindenekelőtt valamennyi választókerületben kitűztek egy célszámot, nevezetesen képviselőjelöltönként ezer főt. Ennyi jobboldali szavazót kellett kizárniuk a helyi szerveknek.¹⁶⁵⁸ Rákosiék előzetes tervei alapján országosan mintegy 7-800000 embert kellett volna kizárni törvénytelen módszerek alkalmazásával.¹⁶⁵⁹

Ennek érdekében már hetekkel a választójogi törvény kihirdetése előtt nekiláttak a választási felelősök kiképzésének, akiket megfelelő instrukciókkal láttak el az összeírások levezénylését illetően: *„A döntő kérdés a technikai résznél abban áll, hogy az [összeíró bizottsági] elnök lehetőség szerint mindenütt Kommunista legyen. [...] Ahol nem tudunk elnököt kommunistát választani, ott legyen a jegyző kommunista. [...] arról van szó, hogy az összeíró biztosoknak igen nagy lehetőségük van. A hangsúly azon van, hogy ne tiszteljük a törvényeket nagyon. De nem szabad odáig menni, hogy túlságosan kirívó legyen a visszaélés. Nem veszélyes, ha látunk olyanokat, akik nem ránk szavaznak és kifelejtjük. Nem adunk neki számláló lapot stb. [...] a számláló lapot az összeíró biztos aláírása nélkül érvénytelennek tekintik. [...] Meg kell szerezni [...] népellenesek névsorát, ezeket ki kell hagyni. Mindenesetre vigyázni kell hogy a kisnyilasok, akik pártunk tagjai és szavazatuk tehát számít, bele ne kerüljenek.”*¹⁶⁶⁰

A cél elérése érdekében tehát az ismert jobboldaliaknak már eleve nem is kézbesítették a számlálólapokat, vagy „elfelejtették” visszakérni. Reklamáció esetén közölték, hogy *„bedugták az ajtón, mert nem voltak otthon, vagy átadták valamelyik családtagnak.”*¹⁶⁶¹

Ennél sokkal gyakoribb volt az, amikor maguk az összeíró biztosok tüntettek fel valótlan kizáró okokat a számlálólapon, így az állampolgároknak kellett személyesen a bürokrácia útvesztőjét végig járva bizonyítaniuk, hogy nem esnek a számlálólapjukon feltüntetett kizáró ok hatálya alá.¹⁶⁶²

Az MKP Tömegszervezeti Osztályának munkatársa külön levélben hívta fel Farkas Mihály figyelmét arra a körülményre, hogy: *„Az összeíró bizottságban dolgozó kommunisták különböző okmányok bemutatására kérhetik [a szavazni kívánót] a választói jogosultság megadása előtt. A kért okmányok beszerzése időbe és utánajárásba kerül. Sokan nem lesznek*

¹⁶⁵⁸ PIL 274/9/42. 10. p.

¹⁶⁵⁹ PIL 274/9/30. 10. p.

¹⁶⁶⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ő.e. 104-106. p. 1947. július 10.

¹⁶⁶¹ Olykor a már összeszedett számlálólapokból is eltűnt néhány darab. A szavazó polgár csak akkor szerzett tudomást arról, hogy nem szerepel a választói névjegyzékben, amikor azt már kifüggesztették, és akkor szaladhatott a jogai után. PIL 274/20/11. 76. p.

¹⁶⁶² PIL 274/20/11. 76-78. p.

*hajlandók végigcsinálni egy ilyen eljárást.*¹⁶⁶³ Ezt elősegítendő a kommunista összeíró bizottsági elnököknek és segédszemélyzetüknek kizárás elleni fellebbezések esetén meg kellett nehezíteniük az igazolást, többször megidézve egy embert újabb és újabb okmányok beszerzésére utasítva.

De további módszerek alkalmazására is felhívták a figyelmet: „*A kizáró okok megsokszorozódnak. Egy egész csomó új kizáró okot sorol fel majd a választási törvény. Egyik ilyen: aki a számolólap kitöltésénél valótlan adatot közöl, vagy lényeges adatot elhallgat, annak nincs választójoga. – Ha tehát az összeíró megállapítja, hogy a komplikált kérdőív egyik kérdésében valótlan állítást tett, ki lehet zárni a választójogból.*”¹⁶⁶⁴ Ilyen eset fordult elő például Mezőtúron, ahol a város belterületén, ha véletlenül nem az új utcanevekre állították ki az összeírólapot, egyszerűen érvénytelennek minősítették és eldobták azzal az indoklással, hogy ilyen nevű utca már nincs a városban.¹⁶⁶⁵

Valótlan adatok feltüntetésére példákkal szolgálhat az egyes szavazókörök névjegyzékai közé keveredve fennmaradt néhány felszólamlási nyomtatvány.¹⁶⁶⁶ Abádszalók esetében is találhatunk ilyen dokumentumokat,¹⁶⁶⁷ melyek között akad olyan, aminél azt írták „a házmegebízott, összeíró biztos észrevétele” rovatba, hogy az illető személy a Magyar Élet Pártjának elnöke volt. Más esetekben egyszerűen csak annyit, hogy „demokrácia ellenes”. A központi összeíró bizottság megállapítása viszont mindkét esetben az volt, hogy az adott személy választásra jogosult, tehát az összeíró biztos állítása nem állta meg a helyét. Másik forrása a valótlan adatok feltüntetésének maga a szavazókörben felvett külön-jegyzék, abban az esetben, ha a személyek neve mellett feltüntették a kizáró okot is. Itt egyszerűen csak azt kell megnézni, kik kapták vissza helyesbítő határozattal választójogukat, tehát kiknél bizonyult alaptalannak a kizárási feltétel. Bár erről külön kimutatást nem készítettem, de sok esetben feltűnt, hogy ha egy házaspár férfi tagjától megvonták a szavazati jogot, akkor a feleségét is előszeretettel felvették a visszautasítottak közé, akkor is, ha ő ténylegesen nem esett egyik kizáró ok alá sem. Ilyen esetekben a házastársak közül többen sikerrel fellebbeztek és kerültek fel a végleges névjegyzékre.

A leggyakoribb és sikeres fellebbezésre gyakorlatilag semmi esélyt nem adó kizáró okok egyike az volt, ha valaki a szovjet hadsereg elől nyugatra távozott és 1945. október 31-ig nem tért vissza lakóhelyére. A legtöbb ilyen „nyugatos” esetében a fennmaradt felszólamlásnál azzal indokolták távollétüket, hogy zárt katonai alakzatban felsőbb parancsra

¹⁶⁶³ PIL 274/9/34. 5. p.; A forrást elsőként közölte GYARMATI Gy. 1997. 146. p.

¹⁶⁶⁴ PIL 274/9/30. 10. p.

¹⁶⁶⁵ MNL JNSZML IV. 422. 1165/1947. Választási ügyek

¹⁶⁶⁶ Kenderes például számos idősebb kereskedőtől, jobb módú adófizetőtől vonták meg úgy a szavazati jogot, hogy az egyszerűen elmebetegnek, nem beszámíthatónak tüntették fel őket. MNL JNSZML IV. 422. 1165/1947

¹⁶⁶⁷ MNL JNSZML IV. 406. 1-2. rsz.

kellett elhagyniuk az országot. Ám az összeíró bizottságok kivételt még azon tisztavárkonyi nő esetében sem tettek, aki ápolónőként dolgozott az egyik hadikórházban és így azzal együtt került nyugatra.¹⁶⁶⁸

Az egész akció sikeressége érdekében még a választási felelősök kiképzésekor fontos szempontként kihangsúlyozták: *„Tekintettel arra, hogy a cél egy jelentős réteg kizárása a választásokból, helytelen lenne, ha dobszóval, nagy hanggal hirdetnénk, hogy minden választópolgár járjon utána és biztosítsa magának szavazati jogát. [...] nehogy a reakció idejében észrevegye [sic!], hogy mi erre törünk.”*¹⁶⁶⁹ Szintén az előkészületek részeként, az egyes szavazóköri határainak meghúzásakor is igyekeztek olyan feltételeket teremteni, mely az MKP malmára hajtja a vizet. Mezőtúron például *„A körzeteket összevonták és a majorokban állították fel a szavazóhelyiségeket. (A majorokban ugyanis újjazdák laknak és a kulákoknak gyakran több kilométert kell gyalogolniuk [sic!], hogy szavazhassanak.)”*¹⁶⁷⁰

A kizárások levezénylésénél a kommunista pártvezetők külön felhívták az alsóbb szervek figyelmét a következőkre is: *„döntő kérdés, hogy a mi házmegbízottaink és összeíró biztosaink számlálólapokat, helyesebben azokat a számlálólapokat, amelyekre kizáró okokat írtak fel, az utolsó napon adják be az összeíró bizottságokhoz.”*¹⁶⁷¹ Így a kizárt szavazók csak az utolsó pillanatban értesültek arról, hogy elvették szavazójogukat.

A fentiek alapján érthető, hogy a kommunisták számára kulcsfontosságú lett volna az összeíró bizottságokban egyrészt a vezető pozíciók megszerzése, másrészt a koalíciós pártok összefogása a kizárások keresztülvitele érdekében. Igyekezniük kellett, hogy minél több tagot delegáljanak és lehetőleg a bizottság elnöki, vagy jegyzői teendőit is ellássák. Ez azonban, legalább is Jász-Nagykun-Szolnok vármegye esetében nem ment az előzetes elképzeléseknek megfelelően. Egy július végén készült jelentés így fogalmazott: *„A választási előkészületek ijesztően kezdeti stádiumban vannak. [...] A bizottságok megválasztására a megyebizottság tagjainak ki kellett volna menni a járási székhelyekre, azonban Tisza megyei titkár elvtárs a kiutazást lefújta, arra való hivatkozással, hogy megvárják a Budapestről leérkező Rostás elvtársat. Ennek eredménye az lett, hogy a megyebizottsági tagok eskütételre érkeztek csak meg a járási székhelyekre. Az összeíró bizottságokban a többi párt összefogott ellenünk és Szolnoktól, Karczagtól [sic!], valamint még egy-két helytől eltekintve alig-alig kaptunk pozíciót. A legnagyobb hiba az, hogy az elvtársak (szinte valamennyien régi mozgalmi emberek) baloldali elhajlók és elszigetelődtek a többi párttól. [...] Az összeíró biztosokat valamennyi párttal paritásos alapon állapították meg. [...] Pozíciók szempontjából igen*

¹⁶⁶⁸ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 123. rsz.

¹⁶⁶⁹ PIL 274/20/11. 78. p.

¹⁶⁷⁰ PIL 274/15/7. 29. p.

¹⁶⁷¹ PIL 274/20/11 77. p.

rosszul állunk.”¹⁶⁷² Mindezt példákkal is alátámasztották: „Kisújszálláson pl. a közp. összeíró biz.-ban kommunista nincs. Tiszaderzszen összesen két összeíró biztosi pozíció van a kezünkben. A Tiszai alsójárásban a bizottsági pozíciók az előírtnál előbb kerültek választás alá és a MKP pozíciót nem kapott. A választást megismételték, azonban ismételten sem került kommunista pozícióba, mert a jelek szerint a tiszaföldvári káderes Egri elvtárs, akit a közp. összeíró biz.-ból a pártszervezet visszahívott, sértett hiúságból összefogott a többi párttal és kiejtették a MKP-t a pozíciókból. A tiszai középjárásban Szabó Andor tanító a bizottságban neki felajánlott jegyzői funkciót nem fogadta el, arra való hivatkozással, hogy ő a 45-ös választásokon elnök volt és ez presztízsét rontaná. A dolog vége az lett, hogy pártunk egyáltalában nem kapott pozíciót a bizottságban.”¹⁶⁷³

Ahogy arról a megyei titkár beszámolt: „hibás módszernek bizonyult, hogy csak a számokra törekedtek és nem a minőségi pozícióra, így sok helyen a körzeti összeíró bizottságokra vetették rá magukat és hagyták, hogy a központi összeíró bizottságok más pártok kezére kerüljenek. [...] a körzeti összeíró bizottságok által kizárt választók nagy része az ellenséges hangú [...] központi bizottságtól visszakapta a szavazati jogát.”¹⁶⁷⁴

Tetézte a „bajt”, amikor a pozícióba bejuttatott kommunista funkcionáriusok nem mertek, vagy nem akartak törvénytelen eszközökhöz nyúlni. Utóbbira példaként ismét említhető Abádszalók esete, ahol nem hajtották végre maradéktalanul a Belügyminisztérium által leküldött névjegyzéken szereplők kizárását, mert „nem akartak kellemetlenséget”¹⁶⁷⁵, de Nagyörű, Kőtelek, vagy épp Tiszasüly MKP szervezetei is csak igen keveseket zártak ki. A járási titkár megítélése szerint: „Valahogy félnek az elvtársak attól, hogy valamelyik csibészt kizárják a szavazók névjegyzékéből. Tapasztalható az, hogy kellően nem voltak kioktatva és emiatt húzódoznak.”¹⁶⁷⁶ Szajolban viszont egyértelműen a helyi párttitkár – a lakosok körében népszerű, joviális, idős gyógyszerész –, Dobó Jenő becsületes kiállása okozott gondot a megyei vezetésnek. Egy jelentés tanulsága szerint: „Felháborodva mesélte, hogy a megyebizottság illegális dolgokra akarta rábírní az összeírásokkal kapcsolatban. /Nem lehetett ellenkező álláspontra bírni./”¹⁶⁷⁷ Érdekes volt látni a szajoli egyes és kettes számú szavazóköriben azt a két külön jegyzéket, melyen 11-11 személy neve mellett indoklásként a „Belügy és rendőrségileg felsőbb utasításra kizárva”¹⁶⁷⁸ magyarázat szerepelt. Úgy tűnik tehát, hogy az országos és megyei pártvezetés még a helyi kommunisták húzódozása mellett

¹⁶⁷² Uo. 28. p.

¹⁶⁷³ Uo.

¹⁶⁷⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 46-49. p. Keltezés nélkül.

¹⁶⁷⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 43-45. p. 1947.

¹⁶⁷⁶ MNL JNSZML X. 40/g. 10. ö.e. 1. p. 1947. augusztus 11.

¹⁶⁷⁷ PIL 274/15/7. 28. p.

¹⁶⁷⁸ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 89. rsz.

is minden követ megmozgatott a kizárások érdekében. Az ilyen, fentről érkező beavatkozás hatékonyságát ugyanakkor megkérdőjelezi, hogy az ezen a két listán szereplő összesen huszonkét személyből tizenketten később sikeresen fellebbeztek és visszakapták szavazójogukat.

A kizárási tervek maradéktalan megvalósítását a fentiekén túl leginkább a „testvérpárttal”, a Szociáldemokrata Párttal a kampány során egyre inkább eldurvuló rivalizálás akadályozta.¹⁶⁷⁹ Egy, az MKP országos pártközpontba befutott jelentés szerint *„egyes helyeken a szociáldemokrata pártszervezetek kizárt reakciósoknak, akik nem tagjai a Szociáldemokrata Pártnak, úgy szerzik vissza a szavazati jogot, hogy szociáldemokrata tagsági könyvet adnak nekik.”*¹⁶⁸⁰ Sőt mi több, előfordult olyan eset is, amikor *„a szociáldemokrata összeíró bizottsági tagok visszavett szociáldemokraták helyett dolgozó parasztokat zártak ki a névjegyzékből és utána arra hivatkoztak, hogy ez a Kommunista Párt nyomására történt.”*¹⁶⁸¹

Ennek ellenére az MKP kezdetben mindenütt feltétlenül megegyezésre törekedett a Szociáldemokrata Párt szervezeteivel és vezetőivel, hogy velük együtt dolgozva készítsék el a kizárásra kerülők névsorát. Még azt is utasításba adták, hogy a kizárásoknak az MKP részéről nem szabad a Szociáldemokrata Párt tagjai ellen irányulnia.¹⁶⁸² Természetesen a szociáldemokrata elvtársaktól hasonló támogatást vártak annak kapcsán, hogy kommunistákat se zárhassanak ki a választói névjegyzékből. Csakhogy a kiélezett választási harcban a két rivális baloldali párt viszonya a megelőző hónapokhoz képest is még tovább mérgesedett. Országos jelenség volt például, hogy az összeíró bizottságokba kiküldött szakszervezeti küldöttek többsége kommunista lett, amit az SZDP sérelmezett és paritásos alapon kérte a szakszervezeti küldöttek beküldését. Ám a két párt közötti tárgyalások és megállapodások után is többségben maradtak a kommunisták.¹⁶⁸³ Ezért az SZDP taktikát változtatott, amit Farkas Mihály megyei titkárokhoz intézett egyik levele tömören így foglalt össze: *„A Főtitkárságba számos helyről olyan értesítések futottak be, hogy a Szociáldemokrata Párt tagjai úgy a városokban, mint a falvakban felkeresik mindazokat, akiket kizártak a választói névjegyzékből. Beszélgetéseik során kijelentik, hogy az MKP nyomására voltak kénytelenek kihagyni őket a névjegyzékből, amit a SZDP megbízottai az összeíró bizottságokban helytelenítettek, de kisebbségben maradtak és így nem volt módjukban megvédeni őket.*

¹⁶⁷⁹ Az MKP-nak az SZDP-hez fűződő viszonya Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében már hónapokkal korábban sem volt ideálisnak nevezhető. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 53-61. p. 1947. február 8. és 63-71. p. Keltezés nélkül; Bővebben lásd a VI.2. A városok vezetéséért vívott harc című fejezetet!

¹⁶⁸⁰ PIL 274/9/27 2. p.

¹⁶⁸¹ Uo.

¹⁶⁸² PIL 274/9/27. 1. p.

¹⁶⁸³ PIL 274/20/11. 132. p.

*Megígérik nekik, hogy amennyiben a SZDP-re fognak szavazni, vagy belépnek a SZDP-be, úgy visszaszerzik szavazati jogukat. Ezzel a módszerrel különösen a falvakban a nép hangulatát pártunk ellen akarják fordítani.*¹⁶⁸⁴ Sőt mi több, előfordult olyan eset is, amikor „a szociáldemokrata összeíró bizottsági tagok visszavett szociáldemokraták helyett dolgozó parasztokat zártak ki a névjegyzékből és utána arra hivatkoztak, hogy ez a Kommunista Párt nyomására történt.”¹⁶⁸⁵

Az ellentétek odáig fajultak a két párt között, hogy az MKP országos vezetése végül már utasításba adta az SZDP listájának kritizálását, jelöltjeinek lejárátását és annak terjesztését, hogy a választás után az SZDP be fog olvadni az MKP-ba.¹⁶⁸⁶ Erre válaszul a szociáldemokraták megyei vezetése megállapodást kötött a többi párttal és sok helyen még tárgyalási alapul sem voltak hajlandók elfogadni a belügyi listát. Sőt, a Kisgazdapárt vezetésével közös memorandumban tiltakoztak a kommunista túlkapások ellen.¹⁶⁸⁷

Nem meglepő tehát, ha a kizárásoknak a kommunistákra nézve nem csak pozitív, hanem negatív hatásai is érvényesültek. Ennek részleteire világít rá az alábbi idézet is: „A helyzet az volt, hogy a kizárásokért a bizottságon belül elsősorban és főleg a kommunisták harcoltak és már a választás előkészítése alatt a felelősséget ezért az összes pártok együttesen igyekeztek a kommunistapárt vállaira hárítani. A kizártakat a községekben és városokban meglehetősen aktivizálták a reakciók.”¹⁶⁸⁸

Nyilvánvaló, hogy a választójoguktól igazságtalanul megfosztani kívánt állampolgárok egy olyan hercehurca után, mint amit a fellebbezés jelentett, jó eséllyel annyira feltüzelték magukat, hogy azután tényleg el is mentek szavazni és biztosan nem a kommunista pártra adták le voksukat.

A különböző jogsértéseket elkövetőket ugyanakkor nem vonták felelősségre, amiben kulcsszerepe volt Földi István főispánnak, akit Rajk László, kommunista belügyminiszter a vármegyei választási teendők irányításával és ellenőrzésével bízott meg. Földi a választói névjegyzékek összeállításakor törvénytelenység elkövetése közben tetten ért

¹⁶⁸⁴ PIL 274/9/27. 3. p.

¹⁶⁸⁵ Uo.

¹⁶⁸⁶ PIL 274/9/30. 8. p.

¹⁶⁸⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 112-117. p.1947. szeptember 8.; Az egyes pártszervezetek kommunistaellenes összefogása csak részben tudható be a szociáldemokrata-kommunista ellentétnek. Helyi szinten sokkal nagyobb súllyal esett latba, hogy nem egy településen, járásban a kommunista párttitkár régi mozgalmi ember volt, aki már jóval a választásokat megelőzően elszigetelődött a többi párttól kompromisszumképtelen, szélsőséges politikai magatartásával. Ezek leváltása nehézségekbe ütközött: „Tudjuk jól és mindannyian megegyezünk abban, hogy a járási titkáraink nagy része nem végzi, sőt nem is tudja elvégezni a munkáját, mégis formálisan harcolnom kell érte, hogy egyet-egyet lecseréljünk. Az illegális mozgalomban való részvétel és egyéb »érdemek« miatt tűrik meg őket.” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 19. ö.e. 14-15. p. 1947. május 5.; Ennek hátterére példa az alábbi idézet: „kiépítettek maguk köré egy klikket, akik fedezik a földreform és egyéb visszaélései miatt.” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 19. ö.e. 12-13. p. 1947. április 4.

¹⁶⁸⁸ PIL 274/7/114. 5. p.

pusztamonostori¹⁶⁸⁹ és jászjákóhalmai elvtársait ugyan fel kellett, hogy függessze, ám ezen elszigetelt eseteket leszámítva mindenben együttműködött pártjával, a belügyminisztériummal és az Államvédelmi Osztállyal, hogy a választások során pártjának kedvezzen és az elkövetett visszaéléseket eltussolja.¹⁶⁹⁰

VIII.3.2. Eltérő adatok, eltérő következtetések

Az összeírások során felvett listák közül a szakirodalom leggyakrabban a Magyar Államvédelmi Osztály – közkeletű nevén az ÁVO – által augusztus 14-én készített változatot¹⁶⁹¹ szokta idézni. Igaz ugyan, hogy ez az ideiglenes és nem a végleges névjegyzékek adatait tartalmazza, de az ország egészét felöleli megyei, azon belül városi, járási és községi bontásban. Ezen lista szerint 5064987 volt a választójogosultak száma, a visszautasítottaké pedig 466853, ami országos átlagban 8,44%-ot jelent.¹⁶⁹² Hubai László valószínűsíti, hogy országosan több tízezerrel csökkenhetett a pusztán politikai okokból elutasítottak száma, hiszen sokan élhettek felszólamlási jogukkal.¹⁶⁹³

Az ÁVO jelentése Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 260859 választójogosultat és 11961 kizártat tüntet fel; ami alapján Gyarmati György 4,4%-os kizárási arányt állapított meg¹⁶⁹⁴ e vármegyében, jelezve, hogy megbízható források hiányában sehol sem ismertek a további kizárások, illetve fellebbezések utáni visszavételek.

Ezzel szemben az ÁVO listájával azonos dossziében megtalálható egy későbbi adatsor is, melyet szintén az MKP vezetésének, belső használatra készítettek egy héttel később, augusztus 20-án, ami tehát még mindig nem a végleges névjegyzékek adatait tartalmazza, csak az esetleges változások egy részét.¹⁶⁹⁵ Az ország egészére nézve ez a lista nem teljes, mert Borsod és Heves megye adatai hiányoznak, ráadásul „csak” járási és városi adatokat tartalmaz. A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei helyzetre vonatkozóan azonban újabb adatokhoz juthatunk. Ez a lista 253195 választójogosultról és 12129 kizártról tesz említést e vármegye esetében, ami 4,57%-os kizárási arányt jelent.

Hasonló számokat közöl szintén járási és városi bontásban¹⁶⁹⁶ a Szociáldemokrata Párt

¹⁶⁸⁹ Pusztamonostoron a kommunista párti Szabó János egy éjszaka álkulccsal behatolt a választási irodába és 34 számlálólap adatait kijavította, ám közben tetten érték. A főispán a több tanú által is megerősített kisgazdapárti panasznak kénytelen volt helyt adni és Szabó Jánost tisztségéből felmenteni. MNL JNSZML IV. 422. 1165/1947.

¹⁶⁹⁰ MNL JNSZML IV. 422. 1205/1947

¹⁶⁹¹ PIL 274/9/42. 2. p. – A JNSZ vármegyei adatokat lásd uo. 74-75. p.

¹⁶⁹² A kizárások aránya a nagy-budapesti választókerületben elérte a 16%-ot, a Dunántúlon 8,19%, ugyanakkor Kelet-Magyarországon csak 5,6% volt az ÁVO listája szerint. Az adatokat közli: GYARMATI Gy. 2000b. 104-105. p.

¹⁶⁹³ HUBAI L. 2001. I. 78. p.

¹⁶⁹⁴ GYARMATI Gy. 1997. 152. p.

¹⁶⁹⁵ Szerencsés Károly ugyan tesz utalást erre a listára, ám csak az augusztus 14-i adatait veszi figyelembe. SZERENCSES K. 1992. 53. p.

¹⁶⁹⁶ Kivéve Jászberényt, melynek adatait a Jászvári Felső járásával összevonták.

helyi lapja, a Szolnokmegyei Népszava 1947. augusztus 21-i száma.¹⁶⁹⁷ Eszerint 251593 szavazásra jogosult mellett 12094 visszautasított volt az ideiglenes névjegyzékek megyei összesítésekor. Ezen hangsúlyozottan ideiglenes adatokat alapul véve 4,58%-át zárták ki a választókorúaknak a szavazásból.

Szembetűnő az első ÁVO jelentés és az egy héttel később készült kimutatás közötti eltérés, melyet nem magyarázhatunk azzal, hogy mindez a fellebbezések és újabb kizárások egyenlegéből eredő változás. Látszólag 7496-al csökkent az elbírált személyek száma Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén, márpedig ilyen népmozgásról nem tudunk. Ezért gondoltuk úgy, hogy érdemes a rendelkezésünkre álló adatokat újraszámolni, hátha közelebb jutunk az igazság kiderítéséhez. Nem kis meglepetésünkre az első jelentésben bizonyos hibákat fedeztünk fel.

A városok adatainak összesítésekor az augusztus 14-én készült listán 74483 választójogosult helyett tévesen 94483 szerepel. A legkézenfekvőbb magyarázat erre az lehet, hogy egy nem túl szép kézírással készült eredeti változat legépelése közben egyszerűen félreolvasták a számokat.¹⁶⁹⁸ A 7-es és 9-es szám írásképeinek hasonlóságából eredő tévesztéssel a későbbiek során is találkoztunk. Ezen túlmenően a Jászsági Felső Járásnál 25930 szavazásra jogosultat számoltak össze, miközben a települési részadatok összesítése 25910-et eredményez. Itt elszámolás lehet az eltérés oka. E két hibából eredően tehát az első összesítésben 20020-al több választójogosult van feltüntetve, mint amennyi a települések összesítése alapján valójában megállapítható.

Az augusztus 14-i és 20-i jelentés között ellentétes előjelű eltérést eredményez az, hogy az első jelentésből hiányoznak – vélhetően késedelmes adatszolgáltatás miatt – Jászboldogháza adatai. A kutatás későbbi fázisában a település választói névjegyzékébe felvett választók számát 1362 főben lehetett meghatározni,¹⁶⁹⁹ ami megfelelhet a hiányzó adatnak is. Ez alapján tehát úgy tűnt, hogy 1947. augusztus 14-én a vármegyében az ideiglenes névjegyzékek szerint választójoggal rendelkezők száma 242201 lehetett 260859 helyett. Az eltérés a két számadatban nyilvánvalóan szándékolatlan adminisztrációs tévedés eredménye.

Így viszont még nagyobb arányú és fordított eltérés mutatkozott az augusztus 14-én és 20-án készült kimutatások között. Szinte a „semmiből” mintegy tízezerrel,¹⁷⁰⁰ kétszáznegyvenkétezerrel nagyjából kétszázötvenkétezerre növekedett egy hét alatt a

¹⁶⁹⁷ *Szolnokmegyei Népszava* 1947. augusztus 21. Jász-Nagykun-Szolnok megyében 251.593 szavazó van, A visszautasítottak száma: 12.094

¹⁶⁹⁸ Szolnok: 21523, Jászberény: 10761, Karcag: 10401, Kísújszállás: 8260, Túrkeve: 7876, Mezőtúr: 15662. Összesen: 74483.

¹⁶⁹⁹ Ennek meghatározásakor először a szavazóköri jegyzőkönyvek adataira támaszkodtam, melyet a névjegyzékek számsorai is alátámasztottak.

¹⁷⁰⁰ A második jelentéshez viszonyítva 10958-al, a Szolnokmegyei Népszava adatahoz viszonyítva 9392-vel.

szavazójoggal rendelkezők száma, miközben a kizártak esetében jelentéktelen változásnak lehetünk tanúi.¹⁷⁰¹ Mivel a második jelentés és a Szolnokmegyei Népszava adatai nagyságrendileg megegyeznek, így esetükben fentiekhez hasonló súlyú számolási hibákat nem feltételeztünk. A majd tízezer szavazópolgár megjelenésére a legvalószínűbb magyarázatnak az tűnt, hogy az eltelt egy hét során valóban tömegesen jelentkeztek összeírólapokért azok, akiknek a kommunista biztosok szándékosan „elfelejtették” kikézbésíteni azt, illetve azok is újat kérhettek, akiknek a már kitöltött lapjait „véletlenül elveszítették”.

Ám miután nyilvánvalóvá vált a JNSZ vármegyei adat pontatlansága, kíváncsiak lettünk, vajon egyedi esetről van-e szó, vagy más vármegyék esetében is találni elszámolásokat. Ezért ellenpróbaként két dunántúli választókerület adatait is újraszámoltuk az augusztus 14-i kimutatásban. Az egyik a Baranya és Tolna vármegyei, a másik a Vas vármegyei körzet volt. Eredményül nem egy nagy, hanem számtalan apró, különböző előjelű, néhány tíz-húsz főstől pár száz fősig terjedő eltérést kaptunk. Tolna és Vas vármegyében csak egy-egy olyan járási adat akadt (a dombóvári és a kőszegi), melyeknél helyesen adták össze, illetve pontosan gépeltek le mind a választójogosultak, mind a kizártak adatait. Baranya aprófalvas járásainál viszont egyetlen végösszeg sem mutatott egyezést a feltüntetett részadatokkal. Ezeknél épp a nagyszámú adat miatt egyszerűen kibogozhatatlan, hogy hol, mely számadatot, vagy számadatokat tévesztették el. Mindez arról győzött meg, hogy a szakirodalomban eddig használt lista a választójogosultak és kizártak számáról, bár látszólag nagyon pontosnak tűnik, messze nem olyan megbízható, mint azt eddig gondolhattuk.

A visszautasítottak végső arányára vonatkozóan csupán egy helyi összesítő adattal rendelkezünk. Az MKP Megyei Bizottságának szeptember 9-én kelt jelentése 4,7%-os¹⁷⁰² arányt említ pontos bázisszámok nélkül. Ez lényegében megegyezik az augusztus 14-én készült ÁVO jelentés korrigált adataival.

A fent részletezett pontatlanságokból eredő bizonytalanság elosztatásához elkerülhetetlenné vált az eredeti szavazóköri jegyzékek vizsgálata. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy nem csak az országos összesítés elkészítésekor, hanem alacsonyabb, megyei, járási, vagy akár települési szinteken is elkövethettek hasonló hibákat, melyek egymásra

¹⁷⁰¹ Itt a Tiszai Felső Járás adatait számolták hibásan, 1868-at feltüntetve 1823 helyett. Ugyanakkor az első jelentésből a kizártak adata is hiányzik Jászboldogháza neve mellett. A szavazóköri jegyzőkönyveinek „visszaautasított választók száma” megnevezésű rovatában 0 fő szerepel. 2009 nyarán tévesen úgy gondoltam, hogy ez azt jelenti, hogy itt nem történt kizárás. Azóta nyilvánvalóvá vált, hogy a szavazóköri jegyzőkönyv megfelelő rovata nem a választójogból kizártakra vonatkozik, hanem a választás napján szavazás céljából megjelent, ám valamilyen oknál fogva visszaautasított választójogosultak – például mert nem tudta személyazonosságát megfelelő irattal igazolni – számát hivatott jelölni. A Jászboldogházán kizártak száma a külön-jegyzékek alapján 30 fő volt, ami később sem változott, így az egy hét különbséggel készült megyei összesítő jelentések közötti eltérés 138.

¹⁷⁰² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 101-103. p. 1947. szeptember 9.

halmozódva épp az eddig általánosan használt országos végösszegben kulminálódtak. Ahhoz, hogy reális képet alkothassunk a választójogosultak és a választójogból kizártak számáról, valamint ezek arányának időbeli változásáról, a szavazókörkben, tehát a „legalacsonyabb szinten” keletkezett kimutatások adatait kellett megvizsgálni és összesíteni.

E munka során a kimutatások három fajtájával találkozhat a kutató. Egyrészt mindenhol felvettek augusztus 10-ig egy „Névjegyzék”-et, mely ekkor még csak ideiglenes névjegyzékül szolgált. Másrészt ezzel párhuzamosan készült egy ún. „Külön-jegyzék” is a választójogból kizártakról, szintén ideiglenes jelleggel, hiszen a fellebbezés mindenkinek jogában állt. A későbbiek során, jellemzően augusztus 22-28. között felvettek egy „Helyesbítő határozat” elnevezésű listát is, melyen elvileg a fellebbezések és újabb kizárások adatait kellett feltüntetniük az összeíró bizottságoknak. Ezek adatait összevetve kiszámolhatóvá vált a kizárások pontos aránya és változása. Természetesen számolás közben oda kellett figyelni, hogy az utólag szavazójoghoz jutottak közül mennyien voltak azok, akik valamely kizáró okot cáfolva kapták vissza ezt a jogukat és mennyien azok, akik eddig semelyik kimutatásban nem szerepeltek, tehát pótlólag küldték be számlálólapjukat. Ugyanígy a kizártaknál is egyenként meg kellett vizsgálni, hogy kik azok, akiket a névjegyzékekről lehúзва megfosztottak az egyszer már megadott választójogtól és kik azok, akik eddig szintén nem szerepeltek egyik kimutatáson sem, utólag beküldték számlálólapjukat, ám valamely kizáró ok fennforgása miatt – például mert augusztus folyamán tértek haza nyugatról – nem a névjegyzékhez, hanem a külön-jegyzék visszautasítottjaihoz írták fel a nevüket.

Ezt a munkát igen csak lelassította, hogy a közel ötszáz szavazókörkben ezt a háromféle nyomtatványt sikerült tucatszámú módon kitölteniük az egyes bizottságoknak. Már a névjegyzékek esetén is találni olyat, amelyet nem elejétől végéig folyamatos sorszámozással vezettek, hanem utcánként összesítették¹⁷⁰³ a választópolgárokat, avagy külön vették fel a férfiak és a nők adatait.¹⁷⁰⁴

A fentiek mellett készültek „Pót-Névjegyzékek” üres névjegyzék lapokra, hol augusztus 10-i, vagy azt megelőző, hol augusztus végi dátummal. Gyakran ilyen pótlistán tüntették fel a helyesbítő határozattal választójoghoz jutottakat, máskor csak azok neveit tüntették fel rajta, akik pótlólag küldték be számlálólapjukat. Ezzel párhuzamosan a névjegyzékek között találtam olyanokat, melyekben figyelmetlenségből, vagy hanyagságból üres sorokat is beiktattak, illetve akadt példa arra is, amikor üres telkeket is összeírtak és választói sorszámot kaptak.¹⁷⁰⁵ Továbbá gyakran előfordult, hogy valaki a külön-jegyzéken és

¹⁷⁰³ Például Szolnok 17. szavazóköreben.

¹⁷⁰⁴ Például Tiszasüly 3. szavazóköreben.

¹⁷⁰⁵ Lásd például Törökszentmiklós 4. szavazóköre névjegyzékét.

a választói névjegyzéken is szerepelt, utóbbiról lehúzva azzal a megjegyzéssel, hogy kizárták. Ilyen esetekben előfordult, hogy a névjegyzék sorszámozását nem módosították, később pedig az üres telkekről, avagy a kizártak lehúzásáról megfélekezve¹⁷⁰⁶ a régi sorszám összeget vették figyelembe, amikor a választás napján, augusztus 31-én kitöltötték a szavazási jegyzőkönyvet. Ennek ugyanis volt egy „A szavazókör választói névjegyzékébe felvett választók száma” elnevezésű rovata, melyet ha nem is minden esetben, de valamilyen számadattal többnyire azért kitöltöttek. Ám a fenti esetek gyakorisága miatt ezek adatait csak irányadókként lehetett elfogadni, hiszen mint láttuk, már a helyben összesített számok sem minden esetben tükrözték a valóságot.¹⁷⁰⁷

Olykor még a szavazási jegyzőkönyv és különböző jegyzékek látszólag egyező adatai sem jelentettek garanciát arra, hogy pontosan adminisztráltak az adott szavazókörben. Kunszentmárton 7. szavazókörében például helyesbítő határozatban javították öt névjegyzéken szereplő személy névelírását. Ezek tehát nem jelentettek változást a választójogosultak számában, pusztán a nevek átírását eredményezték. A figyelmetlen összeíró bizottsági tagok azonban őket is beleszámolták az új választójogosultakba és így pontatlan számot tüntettek fel a szavazási jegyzőkönyvben a választópolgárok számánál.

Annyi pozitívum azért akadt a kutatás során, hogy a szavazóköri névjegyzékek gyakorlatilag hiánytalanul fennmaradtak, általában nem is egy, hanem több példányban. A Kunszentmártoni 10. szavazókör az egyetlen, ahol jelentős hiányt mutatva töredékesen maradt fenn a névjegyzék, ám itt is ránk mosolygott Fortuna, mivel a férfi és női szavazók összesítését, valamint a szintén hiányzó külön jegyzék adatait tollal feljegyezték az első oldalra. Nincs meg továbbá a kunszentmártoni 2. szavazókör külön jegyzéke, ám a 26 helyesbítő határozatból, 14 olyan akadt, akik nem pótlólag adták le összeírólapjukat, hanem visszakapták korábban elvett szavazójogukat. Neveik mellett feltüntették a külön jegyzék sorszámát is. Mivel ezen sorszámok között a 18-as volt a legnagyobb, így megállapítható, hogy legalább ennyi embert kizártak augusztus elején, ami egy-két fős eltéréssel megfelelhet a ténylegesen kizártak számának. Ugyancsak Kunszentmártonnál a 13. szavazókörben hiányzik egy lap a névjegyzékből. Az összes többi szavazókör esetében megtalálható minden szükséges dokumentum, mely alapján a kizárások rekonstruálhatók.

A kunszentmártoni 2. szavazókörnél tapasztalt, gyakorlatilag marginális jelentőségű bizonytalansággal szemben Jászberény egyes szavazóköreiben sokkal komolyabb problémába

¹⁷⁰⁶ Például Kenderes 2. és 3. szavazókörében.

¹⁷⁰⁷ Volt arra is példa, amikor viszont épp a szavazási jegyzőkönyv adata hívta fel figyelmemet a névjegyzék pontatlanságára. Jászapáti külterületi 3. szavazókörében 316 választójogosultat tüntettek fel a választás napján. A névjegyzéket azonban a 221. sorszám zárta és mindössze 15-en kaptak itt utólag szavazójogot. A névjegyzék átvizsgálásakor kiderült, hogy a 190. sorszám után tévedésből 111-gyel folytatták a számozást, ami 80 fős eltérést eredményezett, melyet később sem javítottak a névjegyzéken.

ütköztünk. A harmincnégy szavazókör több mint felében olyan pontatlanul vezették az utólagos kizárások kimutatásait, hogy egyszerűen képtelenség eligazodni a számtalan áthúzás és javítás között. Ha létezik pokol, akkor könnyen lehet, hogy ezen szavazókörök összeíró bizottsági tagjai arra ítéltettek, hogy saját szavazókörükben a saját maguk készítette listák alapján határozzák meg pontosan a választók számát. Biztosak vagyunk benne, hogy ítéletnapig elbíbelődnének egy ilyen feladattal. Pontos adatokhoz ugyanis csak úgy lehetne jutni, ha a több mint tizenhétezer választókorú személyt egyenként felvinnénk számítógépre, majd összevetnénk egymással a különböző listákról származó adatokat a kizárások, fellebbezések és más esetek kiszűrése érdekében. Erre azonban már mi sem vállalkoztunk, inkább egy kompromisszumos kerülő utat választottunk. A kizártak számának meghatározása érdekében két szélső értéket határoztunk meg. Egyik a rendelkezésre álló adatok alapján utólag kizártak biztosnak tűnő minimuma. A másik a névjegyzékek és helyesbítő határozatok, valamint a szavazási jegyzőkönyvben rögzített leadott szavazatok száma alapján¹⁷⁰⁸ maximálisan lehetséges összege az új kizárásoknak. E felső határnál többet semmi esetre sem zárhattak ki, hiszen a választópolgárok száma nem lehet kevesebb, mint a – más szavazókörből érkezett, névjegyzékkivonattal szavazók számával korrigált – ténylegesen leadott szavazatok száma. A Jászberényben utólag kizártak száma tehát valahol e két véglet között lehetett, de hogy pontosan mennyi volt, azt talán sohasem tudjuk meg. Így is, legalább annyi sikert elkönnyelhetünk, hogy a „nincs adat” helyett 602 és 907 közé szorítottuk az utólagos kizárások lehetséges értékét, a választójogosultakét pedig 16471 és 16776 közé.

Minden más településen sikerült konkrét számokban meghatározni a különböző listák adatait. Ahol csak lehetett, megpróbáltunk nyomára bukkanni a szavazási jegyzőkönyv és az összeírás során felvett dokumentumokból kiszámolható adatok közötti eltérés okainak. Ez sok esetben sikerült is, ám vannak kivételek. A nagy átlagban négy-ötszáz fős szavazóköröknél a választók számában olykor előforduló egy-két fős megmagyarázhatatlan eltérések, melyek okára nem derült fény, talán nem tűnnek jelentősnek, mégis – figyelembe véve, hogy ilyen mennyiségű adat ellenőrzése közben mi magunk is tévedhetünk –, akkor járunk el korrekten, ha valamennyi új összesítő adatot +/- 0,25%-os hibahatárral szemlélünk, és nagyobb figyelmet szentelünk nagyságrendjüknek, illetve a változások trendjének. Még így is a lehető legpontosabb, a valósághoz legközelebb álló végeredményt kapjuk, amihez történész egyáltalán hozzáférhet.

Az elvégzett elemzés eredményeként az általunk kapott adatok Jász-Nagykun-Szolnok

¹⁷⁰⁸ Ezen jegyzőkönyveknél a választópolgárok számát tartalmazó rovat adatait nem lehetett figyelembe venni, mivel ahol volt ilyen adat, ott nagyrészt az ideiglenes névjegyzékek adatai voltak feltüntetve a későbbi módosítások mellőzésével, illetve több esetben ki sem töltötték a jegyzőkönyvnek ezt a sorát. Nyilván azért, mert maguk sem voltak képesek eligazodni az adatok között.

vármegyére vonatkozóan a jászberényi utólagos kizárások 305 fős bizonytalanságát is figyelembe véve a következők:

Augusztus elején az ideiglenes névjegyzékekbe felvettek száma összesen 253498 fő, a kizártak száma 12164 fő volt.

Augusztus folyamán 7041 ember kapott választójogot. Ezen belül 3918-an vannak azok, akik valamely kizáró ok ellen fellebbeztek, a fennmaradó 3123 fő korábban nem szerepelt sem névjegyzéken, sem külön-jegyzéken.

Ezzel párhuzamosan (Jászberény pontatlan adataiból eredően) min. 2208, max. 2513 fővel növekedett a választójogból kizártak száma, mely csoporton belül 137 személyről sikerült megállapítani, hogy nem szerepelt az ideiglenes névjegyzékeken, tehát a választójogosultak száma ténylegesen legalább 2071 és legfeljebb 2376 közötti értékkel csökkenhetett.

Ennek eredményeként augusztus végére a választójogosultak száma 258163 és 258468 között,¹⁷⁰⁹ a véglegesen kizártak száma pedig 10454 és 10759 között¹⁷¹⁰ volt.

A kizártak tényleges aránya az augusztus eleji 4,58-ról augusztus végére gyakorlatilag 4%-osra csökkent, ami az eddigi becsült adatoknál kisebb és jól mutatja, hogy valóban sokan voltak, akiket a kommunista összeíró biztosok első körben kihagytak a névjegyzékekből és ezért utólag kellett számlálólapot benyújtaniuk. De nem tízezren, ahogy azt az országos listák alapján gondolhattuk, hanem csak 3260-an.¹⁷¹¹ A más okból sikeresen fellebbező 3918 fővel együtt azonban így is mintegy 7178-an voltak azok, akiktől nyilvánvalóan törvénytelen eszközökkel próbálták meg elvenni választójogukat, igaz, sikertelenül.

¹⁷⁰⁹ 253498 ideiglenes szavazó + 7041 új szavazó – 2376 max. kizárásból eredő csökkenés = 258163; illetve 253498 ideiglenes szavazó + 7041 új szavazó – 2071 min. kizárásból eredő csökkenés = 258468

¹⁷¹⁰ 12164 kizárt + 2208 min. új kizárás – 3918 sikeres fellebbezés = 10454; illetve 12164 kizárt + 2513 max. új kizárás – 3918 sikeres fellebbezés = 10759

¹⁷¹¹ Lásd az augusztus 14-i ÁVO jelentés és az augusztus 20-21-i listák összesített adatai közötti körülbelül tízezres növekedést, melyre az 1700. lábjegyzetben is utaltunk. Ehhez képest az augusztus 10-i ideiglenes és az augusztus végi végleges névjegyzékkivonatok összesített adataiban csak 3260 fős növekedés tapasztalható, azaz maximum ennyien lehettek azok, akiket az ideiglenes névjegyzékek összeállításakor lehagytak a listákról.

6. táblázat

Kimutatás a választójogosultak és kizártak számáról és időbeli változásáról

Forrás megnevezése	I. Választásra jogosultak száma	II. Választójogból kizártak száma	I + II Összesen	A kizártak aránya I + II együttes számából (%)
ÁVO jelentés, aug. 14.	260859	11961	272820	4,38
Korrigált ÁVO jelentés, aug. 14.	242201	11961	254162	4,7
Második jelentés, aug. 20.	253159	12129	265288	4,57
Szolnokmegyei Népszava, aug. 21.	251593	12094	263687	4,58
MKP Szolnok Megyei Biz. jelentése, szept. 9.	N/A	N/A	N/A	4,7
Ideiglenes szavazóköri kimutatások aug. 10-ig	253498	12164	265662	4,58
Végleges szavazóköri kimutatások (maximális jászberényi kizárással)	258163	10759	268922	4,0
Végleges szavazóköri kimutatások (minimális jászberényi kizárással)	258468	10454	268922	3,9

Forrás: PIL 274/9/42.; *Szolnokmegyei Népszava* 1947. augusztus 21.; MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 101-103. p.; MNL JNSZML IV. 406. alapján saját szerkesztés

7. táblázat

Kimutatás a választójogosultokról és kizártakról városi és járási bontásban

Városok / Járások	Ideiglenes névjegyzékre és külön-jegyzékre felvettek aug. 10-ig		Végleges névjegyzék és végleg kizártak (maximális jászberényi kizárással)		Végleges névjegyzék és végleg kizártak (minimális jászberényi kizárással)	
Szolnok	21544	1621	22357	1078	22357	1078
Jászberény	17082	579	16471	1336	16776	1031
Karcag	13588	1402	13785	1497	13785	1497
Kisújszállás	8256	444	8485	288	8485	288
Túrkeve	7767	509	8025	330	8025	330
Mezőtúr	15751	777	15685	998	15685	998
Városok:	83988	5332	84808	5527	85113	5222
Tiszai Felső Járás	31666	1675	32859	1097	32859	1097
Tiszai Közép Járás	30528	1223	31140	816	31140	816
Tiszai Alsó Járás	31210	948	31763	720	31763	720
Jászsági Alsó Járás	25179	943	25679	908	25679	908
Jászsági Felső Járás	27791	1372	28618	1008	28618	1008
Központi Járás	23136	671	23296	683	23296	683
Összesen:	253498	12164	258163	10759	258468	10454

Forrás: MNL JNSZML IV. 406. alapján saját szerkesztés

Országos kitekintésként megemlíjtük Káli Csaba kutatásait, aki az általunk közzétett elemzéstől inspirálva szintén megpróbálkozott a Zala vármegyei választási források elemzésével. Tanulmányában¹⁷¹² és későbbi disszertációjában¹⁷¹³ a választójogból történő kizárások kapcsán ugyanakkor megállapította, hogy a szintén önálló választókerületként

¹⁷¹² KÁLI Cs. 2016. 351-352. p.

¹⁷¹³ KÁLI Cs. 2020. 238. p.

szerelő Zala megyében csak a különböző időpontokban keletkezett megyei és országos összesítéseket veheti alapul, mivel a helyi választói névjegyzékek csak részlegesen lelhetőek fel. Épp emiatt a kizárások esetén a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyeihez hasonló analitikus elemzés nem állt módjában, csak a kizárások nagyságrendi alakulásának főbb tendenciáiról próbálhatott meg tájékoztatást adni. Ezek aránya az augusztus közepi 4,39%-ról augusztus 27-re 6,2%-ra növekedett Zala megyében, miközben az összeírtak összesített száma az 14322-vel növekedett.¹⁷¹⁴ Ennyi lehetett tehát azoknak a száma, akik első körben „kimaradtak” az összeírásból, majd fellebbezés után 4509-en a kizártak, 9813-an a választójoggal rendelkezők listájára kerülhettek. Megjegyzendő, hogy a különböző összesítő listákban kisebb számolási hibákkal Káli is találkozott, ugyanakkor épp az eredeti és primer forrásnak tekinthető szavazóköri jegyzékek vizsgálatát nem végezte el azok hiányosságára hivatkozva.¹⁷¹⁵ Mivel még a meglévők esetében sem bátorkodott a véglegesnek gondolt összesítő listák és a szavazóköri kimutatások összevetésére, illetve az ideiglenes és végleges névjegyzékek és külön-listák vizsgálatával a változások trendjének ellenőrzésére, ezért az általa közölt kizárási arányszámok és változásuk jellemzése csak némi fenntartással fogadható el. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye végleges szavazóköri kimutatásaiból ugyanis láthattuk, hogy sokan sikeresen fellebbeztek a kizárások ellen és ez jelentősen módosította még az augusztus végi összesítő kimutatásokhoz képest is a kizártak végleges arányszámát, vagyis az országos és megyei összesítések és a végleges szavazóköri kimutatások között szignifikáns eltéréseket láthattunk. Az azonban világosan látszik, hogy Zalában is jelentős számú választót igyekeztek kihagyni az összeírásból augusztus elején, akiknek többsége – akárcsak Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében – sikeresen felkerült a választójoggal rendelkezők névjegyzékére. Az MKP pártvezetése által előzetesen meghatározott választókerületi célszámtól pedig ugyancsak messze elmaradt a kizártak száma, még a Káli által közölt és véglegesnek tekintett augusztus 27-i lista alapján is. Az elvárt 27000 helyett mindössze 13528 főt tudtak csak elütni Zalában a választójogtól. Az pedig, hogy a kizártak Kálinál közölt 6,2%-os aránya magasabb, mint a

¹⁷¹⁴ Káli közli a Zala című lap augusztus 31-re datált adatsorát is, melyben – bár pár nappal későbbi az augusztus 27-iki listához képest –, számszakilag kisebb az összeírt választópolgárok és kizártak összege, mint a korábbra dátumozott listán. Pont úgy, ahogy a Szolnokmegyei Népszava összesítő listája is későbbi keltezésű, de összességében kisebb adatot közöl az egy nappal korábbi keltezésű megyei összesítő listánál. A Zala cikke alapján 6,4% volt a kizártak ottani aránya. KÁLI Cs. 2020. 237-238. és 241. p.

¹⁷¹⁵ Hasonló módon hagyta figyelmen kívül a helyi névjegyzékeket és külön listákat Ignác Károly is Békéscsaba és Gyula vizsgálatakor. Megállapítása szerint: „A választójogosultak és kizártak számának pontos megállapításához elvileg a fennmaradt választói névjegyzékek (BML XXI. 16/a.) feldolgozása is segítséget adhatna, ezek azonban csak szavazókörök szerinti, különböző időpontokban készült, többszörös bejavításokat tartalmazó, mindenféle összesítés nélküli listák formájában állnak rendelkezésre, ráadásul az áttekintő vizsgálat alapján nem is tűnnek teljesnek.” IGNÁCZ K. 2004. 119. p. A névjegyzékek forrásértékéről tett kijelentésével nem értünk egyet. Azok alapos vizsgálatával saját tapasztalatunk szerint releváns adatokhoz juthatunk. A különböző listákon szereplő nevek tételes összevetését még olyan esetben is célszerűnek tartjuk, amikor valóban nehezen boldogul a kutató, ahogy azt Jászberény esetében magunk is megtapasztalhattuk.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei végleges 4%, illeszkedik abba az országos körképbe, mely a Dunántúlon magasabb, Kelet-Magyarországon alacsonyabb kizárási rátát mutat.¹⁷¹⁶

További összevetésként érdemes utalni Ignác Károly adataira is, aki tanulmányában egy másik alföldi vármegye, Békés adatait és azok időbeli változását közölte az összeírtakról és kizártakról. Maga is az országos és megyei listák és egy másodlagos helyi forrás, a főispán augusztus 29-iki keltezésű jelentése alapján végezte számításait. Békés vármegyében augusztus 20-án 201065 választójogosult és 14250 kizárt volt, utóbbi aránya 6,62%, ezzel szemben augusztus 29-én 205138 választójogosult és 14023 kizárt volt, utóbbi aránya 6,4%. Ez alapján megállapítható, hogy a fellebbezések során itt is többen kaptak választójogot, mint ahányan a kizártak közé kerültek, s a kizártak aránya a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyeihez hasonló módon csökkent, bár így is magasabb maradt annál. Azonban ez a számarány is elmaradt attól, amit a pártközpont instrukciói alapján el kellett volna érniük. A Békés vármegyében kizárni szándékozott 23000 fő helyett elért 14023 fős végeredmény ugyanúgy messze alulmúlta az előzetes várakozásokat, ahogy a többi vármegye esetében láthattuk.¹⁷¹⁷

Komárom-Esztergom vármegye vonatkozásában Wencz Balázs közölte a kizártak ideiglenes és véglegesnek gondolt számadatait járásonként és városonként. Sajnos ő is csak egy szekunder, összesítő forrást vett alapul a kizárások vizsgálatához, így adatai kevésbé megbízhatóak, ugyanakkor esetében nehezítette a teljes kép tisztázását, hogy Fejér és Komárom-Esztergom vármegyék közös választókerületet alkotott. A megyei pártiratokban talált összesítés alapján saját vármegyéje területén első körben 14413 választókorút fosztottak meg szavazati jogától (akik között körülbelül 10-12000 fő lehetett német nemzetiségű, többségükben a szociáldemokrata párt támogatói). Augusztus végére a kizártak száma 17228-ra növekedett.¹⁷¹⁸ Kérdéses, hogy ez valóban a végleges számadat lehetett-e. Egyrészt közismert a Szerencsés Károly által először meghivatkozott országos összesítésből, hogy a két vármegyét magába foglaló választókerületben összesen 20051 kizárt szerepelt, s ez alapján kétséges, hogy Fejérben csak alig háromezer főt zártak volna ki...¹⁷¹⁹ Másrészt láthattuk, hogy a megyei pártvezetések az eredményeik kozmetikázásában, a kudarc kisebbítésében voltak érdekeltek, ahogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében is jóval több kizárat jelentettek le végleges eredményként, mint amennyi a fellebbezések után valójában megmaradt. Mivel Wencz csak a kizártak számát közli, és arányszámokat nem számol, ezért a

¹⁷¹⁶ GYARMATI Gy. 2000b. 104-105. p. Megjegyezzük, hogy Gyarmati az összesítő listák alapján számolt arányokat, melyek nyilvánvalóan pontatlanok, ugyanakkor a területi különbségek meglétét hitelesen tükrözhetik.

¹⁷¹⁷ IGNÁCZ K. 2004. 119. p.

¹⁷¹⁸ WENCZ B. 2014. 170-171. p.; Megjegyezzük, hogy az általa közölt összesítő táblázatban az augusztus végi számok összege 17278, ami azt sejteti, hogy összesítő adatai ugyanolyan pontatlanok, mint bármely más megye hasonló jellegű kimutatásai.

¹⁷¹⁹ SZERENCSES K. 1992. 53. p.

változás trendje és a fellebbezések során szavazójoghoz jutók aránya sem derül ki elemzéséből. A szavazásra jogosultak végső számát 108944 főben állapította meg.¹⁷²⁰ Ez alapján legalább annyit kikövetkeztethetünk a részlegesen közzétett adataiból, hogy augusztus vége felé körülbelül 13,65% lehetett ott a kizárások aránya. Hogy azután a fellebbezések ezt ténylegesen milyen irányba módosították, nem tudható. A konkrét számadatnál beszédesebb viszont az, hogy még a Komárom-Esztergom vármegyei pártközpont is csalódásának adott hangot a kizárások levezénylésével kapcsolatos jelentésében.¹⁷²¹ Ebből arra következtethetünk, hogy az előzetes terveket végül ott sem sikerült megvalósítani, ami összességében ugyancsak illeszkedik az általunk és mások által bemutatott megyei helyzetértékelésekbe.

VIII.4. A „kékcédulás” csalás

Az imént részletezett, törvényteleniségekkel tarkított előzmények után rendezték meg 1947. augusztus 31-én a választásokat. Ekkor került sor a legnagyobb port felverő választási csalásra, az ideiglenes választási névjegyzékkivonatokkal, az ún. „kékcédulákkal” történt visszaélésekre.¹⁷²² Mint említettük, az új választójogi törvény értelmében 1947-ben gyakorlatilag bárki élhetett azzal a lehetőséggel, hogy lakóhelyén kívül, más szavazókörben adja le szavazatát. A Magyar Kommunista Párt vezetése ezt kihasználva rendkívüli titoktartás mellett nagyszámú üres névjegyzékkivonatot juttatott el egyes pártszervezetekhez, hogy azután azokat hamis adatokkal kitöltve, majd településről-településre járva egyenként

¹⁷²⁰ WENCZ B. 2014. 174. p.

¹⁷²¹ Ami a pártközpontnak küldött jelentésükből is egyértelműen kiolvasható: „Csupán egyes telepés községekben dolgoztak e tekintetben összeíró biztosaink elég ügyesen, oly módon, hogy a reakciósnak nem adtak számláló lapot, vagy lehetőleg kitöltetlenül vették át tőlük a számlálólapokat. Általános tapasztalatom volt, hogy nagyon sok esetben féltek elvtársaink a törvény ránk nézve kedvező megkerülésétől, sokszor magyarázásától, inkább csak arra vigyáztak, hogy nehogyan megüssék a bokájukat és nem arra, hogy miként lehet a választójogi törvény kedvező magyarázásával nekünk előnyöket biztosítani. Sok helyütt észleltem összeíró biztosainknál azt a félelmet, hogy a megjegyzés rovatba történt bevezetéseiket nekik kell majd bebizonyítani és ezért ők bűnvádi úton felelősségre lesznek vonhatók.” WENCZ B. 2014. 172. p. Az idézett rész annyiban érdekes számunkra, hogy azt bizonyítja, a törvénytelen kizárások tömeges alkalmazásától nem csak Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében féltek a kommunista összeíró biztosok.

¹⁷²² Érdeemes megemlékezni arról a tényről is, hogy a választási csalás egyik „hagyományos” módjának, a „láncszavazásnak” is több helyen nyoma maradt. Számos szavazóköri jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy a szavazatok összeszámlálásakor egy üres borítékot találtak. A „láncszavazás” elvének megfelelően, az első, üres borítékot bedobó személy saját szavazólapját kivihette, majd egy adott párt emberét felkeresve, némi ellenjuttatás fejében a megfelelő helyre tette az x-et. Kitöltött szavazólapját a következő szavazó vitte be és tette bele a borítékba, majd az urnába, miközben saját szavazólapját üresen ugyanúgy kicsempészte. A megvesztegetett emberek láncolatát felgöngyölíteni és azt kideríteni, hogy hol mely pártok politikusai éltek a végeredmény manipulálásának ezzel az eszközeivel, ennyi év távlatából, források hiányában nem lehet. (A választók itatásának lehetőségét ugyanakkor igyekeztek jó előre korlátozni a jogalkotók, melynek érdekében 1947. augusztus 30. 0 órától szeptember 1. 24 óráig tilos volt szeszszitalt árusítani, kiosztani, vagy más módon forgalomba hozni. MNL JNSZML XV. 29.a. 79.)

felhasználhassák a beavatott káderek.¹⁷²³ Így módon egy csaló akár tucatnyi szavazatot is leadhatott.

A terv megvalósítása azonban kudarcba fulladt és komoly presztízavesztéssel járt az MKP számára. Ennek okait utólag így foglalta össze a központi vezetőség egyik tagja: *„Nem csinálunk ebből titkot elvtársak; a kékcédula sokkal többet ártott, mint használt. Alul a pártszervezetek megegyeztek a szociáldemokrata párttal, hogy közösen fogják csinálni és a szociáldemokrata jobboldal az utolsó napon lefújta a dolgot, szembefordult és hátra támadta a kommunistákat. [...] A választás napján az történt, hogy egyre másra fogták le a kékcédulával szavazókat, és a reakciók úgyes elterjesztették, hogy íme a kommunistákat tartóztatják le.”*¹⁷²⁴ A Szociáldemokrata Párt tehát – abban a reményben, hogy a másik munkáspárt lejáratásával még több szavazatot nyerhetnek – visszatáncolt és lemondott a hamis szavazatok nyújtotta előnyről.¹⁷²⁵ Az SZDP mellett az FKgP egyes emberei is tudomást szereztek a csalás előkészületeiről, melyet levélben tudattak a szavazatszedő bizottságok kispapjaival. Ebben közölték: *„Bizalmas értesülés alapján, nagymennyiségű ilyen névjegyzék kivonat nyomtatvány eltűnt, és feltehető, hogy egyes helyeken ezzel visszaélés történhetik, miért is felhívjuk bizottsági tagunk figyelmét, hogy az ilyen névjegyzék kivonattal jelentkezőket, különös képen az esetben, ha személyesen az illetőket nem ismerik a legszigorúbban igazoltassák.”*¹⁷²⁶

A pártok aktivizálódása mellett az is közrejátszott a csalási kísérlet kudarcában, hogy maguk a csalók sem voltak kellően kiképezve, elővigyázatlanok voltak. Mivel az összeírással kapcsolatos különböző jegyzékek mellett fennmaradtak az egyes szavazókörök szavazási jegyzőkönyvei is, így számtalan dokumentált eset áll rendelkezésünkre.

VIII.4.1. A szavazókörökben tapasztaltak

Nem egyszer gyanút keltett a hamis szavazók tömeges megjelenése és nem minden esetben magabiztos viselkedése. Jellemző volt az is, hogy a szavazókörökbe delegáltak átjártak egymáshoz, a központi választási bizottság tagjai is ellenőrző körutakat tettek és így értesültek arról, hogy ugyanazok a személyek több helyen is leszavaztak. Karcag 17. szavazókörében például *„Takács Lőrincz a 13 körzet bizalmija 15h 30’-kor megjelent a szavazó helyiségben és névjegyzék kivonatot hozott, melyet összehasonlítva az itteni névjegyzékkivonatokkal, Gábor Miklós név alatt kétszer fordult elő, csak az aláírás volt más. Tehát Gábor Miklós leszavazott*

¹⁷²³ Több „kékcédulára” azért volt szükség, mert szavazáskor egyet minden esetben át kellett adni a szavazóköri bizottságnak, mely azt mellékelte a szavazóköri jegyzőkönyvhöz.

¹⁷²⁴ PIL 274/7/114. 6. p.

¹⁷²⁵ SZERENCSE K. 1992. 59-60. p.

¹⁷²⁶ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 17. rsz. Jászfelsőszentgyörgy

úgy a 13. mint a 17.es szavazókörben.”¹⁷²⁷ A bizonyítottan csalással összefüggő eseteket általában telefonon, vagy futárral azonnal jelentették az illetékes központi választási bizottságnak,¹⁷²⁸ mely azután figyelmeztetni tudta a hozzá tartozó valamennyi szavazókört.

A legtöbb esetben a fentihez hasonlóan csak utólag értesültek arról, hogy a korábban náluk járt szavazók között máshol is többszörösen voksoló emberek voltak. De akadt példa arra is, hogy valahol szabályosan rajtakapták a hamis szavazókat. Ez történt például a kisújszállási 9. szavazókörben, ahol „10 óra 25 perckor megjelentek szavazás céljából, Kiss Ferenc Abony 1905, Balogh János Abony 1901 és Györgypár László Szeged 1898 születésű egyének névjegyzék kivonatukat a bizottság gyanúsaknak találta, vita közben megjelent a X. szavazókörből Béres Kálmán szavazóbizottsági tag és rájuk pirított, hogy náluk a X. szavazókörzet helyiségében már leszavaztak, ezekután természetesen szavazni nem engedték őket és rendőrrel a központi bizottsághoz előrevezettették.”¹⁷²⁹ Más esetben épp az keltett gyanút, hogy a tinta még meg sem száradt a hamis adatokkal kitöltött kékcédulán.¹⁷³⁰ Előfordult olyan „baki” is, hogy a kékcédulát Lukács Imre, a személyazonosságot igazoló rendőri lakcímbjelentő szelvényt Lukács Jenő névre állították ki.¹⁷³¹

A szavazás titkossága miatt a csalással leadott szavazatok hovatartozását utólag nem lehetett megállapítani. Kivételes esetekben azonban úgy bukkott le egyik-másik csaló, hogy szavazólapját kitöltötte, de az urnába bedobni már nem volt ideje. Jászberény 15. szavazókörében így egy szavazó esetében meg tudták állapítani, hogy az X-et az egyes kockába tette, tehát az MKP-ra szavazott volna.¹⁷³² Hasonló eset fordult elő a karcagi 2. szavazókörben, míg Túrkevéen a 6. szavazókörben már lezárta a borítékot a hamis szavazó, amikor észrevették, hogy névjegyzékkivonatának sorszáma véletlenül megegyezik a társáéval. Nem engedték az urnába dobni szavazatát. Hosszas vita után, melyben az MKP pártbizalmi a szavazat érvényessége mellett érvelt a szavazás biztonsága érdekében, a szociáldemokrata bizalmi pedig a felbontása mellett kardoskodott, végül úgy döntöttek, hogy a lezárt borítékra ráírják, hogy érvénytelen és félretették az ügyészség számára, mint bűnjelt.¹⁷³³ E lezárt borítékot jelen sorok szerzője bontotta ki és benne az MKP listájára adott szavazatot talált. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az ügyészség nem vizsgálta meg a bizonyítékot. Ennek okaira még visszatérünk.

A fellelhető bizonyítékok tehát mind a Magyar Kommunista Párt ellen szólnak. Bár a

¹⁷²⁷ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 46. rsz. Karcag

¹⁷²⁸ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 125. rsz. Törökszentmiklós, 133. rsz. Túrkeve

¹⁷²⁹ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 56. rsz. Kisújszállás

¹⁷³⁰ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 46. rsz. Karcag

¹⁷³¹ Uo.

¹⁷³² MNL JNSZML IV. 406. 1947. 26. rsz. Jászberény

¹⁷³³ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 133. rsz. Túrkeve

korabeli híradásokban más pártokat is igyekeztek belekeverni a csalássorozatba, erre utaló szavazóköri jegyzőkönyvet nem találtunk.

A Politikatörténeti Intézet Levéltárának őrizetében lévő választási iratok között viszont találni olyan tanúvallomásokat és jegyzőkönyveket,¹⁷³⁴ melyek elvben a Szociáldemokrata Párt, de olykor a Független Kisgazda Párt ellen is bizonyítékul szolgálhatnának. Ezek között összesen négy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből származó jegyzőkönyvre bukkantunk.

Az elsőt még a választások napján vette fel a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának munkatársa. Ebben Berényi Illés tiszaburai borbélysegéd azt állítja, hogy egy autóból kiszálló férfi rábeszélte, hogy egy kék cédulával szavazzon az SZDP-re 20 forintért cserébe. A pénzt és a kékcédulát a rendőri bejelentőlappal átvette, ugyanakkor leszavazni nem mert, és az esetről önként tájékoztatta a rendőrséget. Határozottan vallotta, hogy a férfi, aki a csalásra rá akarta venni, Chikán Béla „kunszenterzsébeti”¹⁷³⁵ polgármester volt. Csak a vallomást felvevő rendőr és a vallomást tevő írta alá a jegyzőkönyvet.¹⁷³⁶

Jászberényben Dr. Csík Péter vallotta a városi MKP párttitkár által felvett jegyzőkönyvben, hogy a városi központi választási bizottság szociáldemokrata elnöke 20-30 szavazó városba hozataláról beszélt neki, akiknek a feladata állítása szerint az volt, hogy az SZDP listájára szavazzanak. Ugyanakkor a vallomást tevő kijelentette, hogy az MKP kapcsán ilyen trükkről nem tud és csakis a választás tisztaságát tartja szem előtt.¹⁷³⁷

A harmadik jegyzőkönyvet is Jászberényben vették fel, ám ezt már a rendőrkapitányságon és a választásokat követő napon, szeptember 1-jén. Nyitrai Barnabás városi tűzoltó azt vallotta, hogy a választás napján SZDP pártjelvényt viselő, ismeretlen emberek csoportját látta, akik között a hangadó egy köteg kékcédulát osztott szét jó munkát kívánva nekik. Ezt a jegyzőkönyvet is csak a vallomást tevő férfi és a rendőr írta alá.¹⁷³⁸

Végül az MKP megyei titkárának jelentésében olvashatjuk azt, hogy az ÁVO nyomozást indított az SZDP csépai szervezetének alelnöke ellen azzal a gyanúval, hogy fegyvert rejteget. Fegyvert nem, ellenben 13 drb. valótlan adatokkal kitöltött választói névjegyzéket „találtak” nála, melyek kapcsán azt vallotta az illető, hogy az SZDP egyik megyei vezetőségi tagja adta át neki azokat azzal a kéréssel, hogy különböző körzetekben a Szociáldemokrata Pártra szavazzon le.

¹⁷³⁴ PIL 274/9/43. Az MKP tótkomlói szervezetének helyiségében felvett jegyzőkönyvek 31-40. p, Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvek 58-90. p.

¹⁷³⁵ Elírás, valójában Pestszenterzsébet, illetve Pesterzsébet. Dr. Chikán Béla (1891–1963) tiszaburai származású kisgazda politikus volt, aki a két világháború között három ciklusban is Pestszenterzsébet polgármestere volt. Kommunista és nyilas ellenes, keresztény szellemű politikusként jó kapcsolatot ápol a szociáldemokratákkal. 1948 után politikai szerepéért börtönbe került, családjával együtt kitelepítették. Forrás: <http://archive.pesterszebet.hu/?action=article&id=48> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

¹⁷³⁶ PIL 274/9/43. 290. p.

¹⁷³⁷ PIL 274/9/43. 291. p.

¹⁷³⁸ PIL 274/9/43. 292. p.

A más megyékből származó iratok között ugyan elvétve találni olyat is, melyet több párt képviselői is aláírtak,¹⁷³⁹ a jegyzőkönyvek meghatározó többségére azonban mégis az a jellemző, ami a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyeiekre, vagyis hogy csak az MKP, avagy a rendőrség képviselője és a tanúvallomást tevő látta el kézjegyével. Figyelembe véve a rendőrség állományában az MKP tagjainak túltreprezentáltságát és azt a tényt, hogy ilyen bizonyítékok gyártása e pártnak állt érdekében, valamint azt sem szem elől tévesztve, hogy a vallomásokban megfogalmazott állítások – melyek a tiszaburai és a jászberényi vallomást tevőkre semmilyen terhelő adatot nem tartalmaznak – kivétel nélkül ellentmondanak a választási bizottságokban részt vevő összes párt tagjai által aláírt szavazóköri jegyzőkönyveknek, ezen rendőrségi és kommunista funkcionáriusok által készített jegyzőkönyvek valóságtartalmát Jász-Nagykun-Szolnok vármegye esetében mindenképpen kétségbe kell vonnunk, és így nem fogadhatjuk el őket hitelesnek.

Szintén a rendőrség működéséről fest sötét képet egy másik forrás, a Szolnoki Államügyészség vezető államügyészének választások napján kelt hivatalos feljegyzése.¹⁷⁴⁰ Ebből kiderül, hogy a vezető államügyész hiába utasította az államrendőrség vármegyei körzeti szemlélőjét és az összes járási és városi rendőrkapitányságot, hogy a választási bűncselekményekkel kapcsolatos bejelentések esetén a gyanúsítottakat azonnal vegyék őrizetbe, az ügyet vizsgálják ki, és amennyiben a bejelentés alapos, a bűnjeleket és gyanúsítottakat vegyék őrizetbe, és a legrövidebb időn belül szállítsák be a szolnoki törvényszéki fogházba. Mindössze két személyt állítottak elő és adtak át az államügyészségnek. Ezt követően azonban Kraiczi Kálmán, az államrendőrség körzeti szemlélője közölte a vezető államügyésszel, hogy Rajk László belügyminiszter utasítása szerint azt a hatósági közeget, aki választási bűncselekmény miatt valakit le mer tartóztatni, vagy őrizetbe mer venni, állásától nyomban fel kell függeszteni s ezért arra kérte az ügyészséget, hogy a két letartóztatásba vett egyént azonnal bocsássák szabadon. Ezt a kérést természetesen visszautasították. Minderről a vezető államügyész jelentést tett telefonon Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszternek.

Kettejük párbeszédét tömören így foglalta össze az államügyész: *„Jelentésemre Miniszter Úr elrendelte, hogy az államrendőrség körzeti szemlélőjét tartóztassam le. Ezen utasításra jelentettem azokat a technikai és politikai nehézségeket, melyek a Miniszter Úr*

¹⁷³⁹ PIL 274/9/43. Jegyzőkönyv Szatmárköritő 1. szavazóköréből 286. p., Jegyzőkönyv Vásárosnamény 4. szavazóköréből 287. p., Nagydoboson készült jegyzőkönyv 288. p.

¹⁷⁴⁰ MNL JNSZML XXV. 3/a. 1. rsz. Bizalmas jelzésű felső rendeletek, 1947. augusztus 31.; A hivatkozott dokumentumot 2008-ban vette át a levéltár. A korábban publikált tanulmányok megírásának idején az irategyüttes még rendezés alatt állt, végleges fond besorolása akkor még nem történt meg, ezért ideiglenesen a XXV. 2. Szolnoki Államügyészség fond részeként történt rá hivatkozás. Az időközben megtörtént rendezés a Szolnok Megyei Főügyészség iratai közé sorolta az iratot, mivel annak elnöki iratai között maradt fenn.

rendelete végrehajtásának útját állják. Jelentésemre Miniszter Úr azt az utasítást adta, miszerint rendeletét közöljem az államrendőrség körzeti szemlélőjével, ha azt végre nem is hajtom.”¹⁷⁴¹ Az államügyész végül távbeszélőn közölte az ÁVO tisztjével, hogy bűnpártolás címén őrizetbe fogja venni, amennyiben nem teljesíti az ügyesség utasításait. Természetesen erre az őrizetbe vételre soha nem került sor.

Eközben több szavazókörből telefonon érkezett bizalmas jelentésekben arról számoltak be az államügyésznek, hogy a választási csalás miatt letartóztatott egyéneket rövid időn belül szabadon engedték a rendőrségről. A kisújszállási¹⁷⁴² eset részleteit meglepő módon magától az intézkedő személytől ismerjük, aki 1979-ben papírra vetett visszaemlékezéseiben mesélte el a választási eseményeket és bennük játszott szerepét. A rendőrség politikai osztályának tisztje, Nagy Ferenc épp azért keveredett bele az eseményekbe, mert az akció nem az előzetes tervek szerint alakult. Mint írja: *„Tudnéllik Szolnokra kaptam én két teherautót, jól megrakva szolnoki elvtársakkal, akik körbejárták a megyét, mindenütt leszavaztak. Én biztosítottam is a dógot, a szavazóhely[i]ségbe minden elvót rendezve a fogadásukra – csak közbe a szocdemek tisztára behálózták a várost, pártőrséget állítottak a szavazóhely[i]ség elé, és ahogy észrevették az idegen arcokat, lecsaptak. Rajtaütöttek a mi csapatunkon a szavazókörbe, és le akarták tartóztatni az embereinket.*”¹⁷⁴³ A rendőrtiszt érzékelve a helyzet súlyosságát, azonnal a szovjet városparancsnokságra telefonált, tőlük kérve segítséget. *„Elmondtam hamar, hogy mi a bajjom, félig oroszul, félig magyarul, már ott is vót értem a dzsipp – űk nem avatkoztak bele, csak vezettek engemet, meg a fellépésükkel segítettek.*”¹⁷⁴⁴

Nagy Ferenc még így is heves szóváltásba keveredett a Szociáldemokrata Párt

¹⁷⁴¹ Uo.

¹⁷⁴² Igaz ugyan, hogy a visszaemlékezésben csak „K.” jelöli a település nevét, a szövegben olvasható adatokat más forrásokkal összevetve egyértelműen kijelenthetjük, hogy e város Kisújszállás. Példaként említhetjük az egyezésekre a földviasszaperlések idején történt helyi tömegakciók részleteit, melyről nemcsak a kisújszállási Bakó Kálmán visszaemlékezésében olvashatunk (GYŐRI T. (Szerk.) 1975. 53-54. p.), hanem ezzel lényegében megegyező történetet mesél el a visszaemlékező rendőr, „idős K. F.” is. (CSALOG Zs. 1989. 20-21. p.) De a helyi református lelkész letartóztatása körüli eseményekről is a helyi kommunista párttitkár jelentésével megegyező beszámolót olvashatunk. (Vö.: MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 12. ö.e. 1. p. és CSALOG Zs. 1989. 31-33. p.) A visszaemlékező a szöveget „Idős K. F.”-ként dedikálta (CSALOG Zs. 1989. 5. p.) és később egy párbeszédet idézve önmagát Kis Ferenc néven említi (CSALOG Zs. 1989. 49. p.) a szöveg életrajzi adatai alapján azonban ezen adat valósága több mint kétséges. A rendőrség Jász-Nagykuns-Szolnok vármegyei összetételére vonatkozóan 1946. június 15-i dátummal rendelkezünk pontos kimutatásokkal. MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 16. ö.e. 1-2. p. 1946. június 15.; A fontosabb beosztású tisztek listáján szerepel egy személy, aki a visszaemlékezővel megegyező módon, Kisújszálláson teljesített szolgálatot, ráadásul ott is született, még hozzá 1909-ben, akárcsak „Idős K. F.”, ugyanaz az eredeti foglalkozása és iskolai végzettsége is, csak hogy az illetőt Nagy Ferencnek hívták. A visszaemlékező megemlíti azt is, hogy a helyi Nemzeti Bizottságba is beválasztották. Kis Ferenc névvel ott sem találkoztunk, ámde Nagy Ferenc tagként történő behívására 1945. március 3-án valóban sor került és 1945. március 10-én első alkalommal részt is vett a Nemzeti Bizottság ülésén. MNL JNSZML XVII. 29. 13. rsz.

¹⁷⁴³ CSALOG Zs. 1989. 40. p.

¹⁷⁴⁴ Uo. 41. p.

tagjaival, akiknek a nyomására végül jelképesen le kellett tartóztatnia a hamis szavazókat. A Városházára két teherautóval beszállított emberek nem sokáig élvezték a rendőrség vendégszeretetét:

„Elöl bevittem a letartóztatott elvtársakat a Városháza főbejáratán, a szocdem örök kint maradtak a kapu előtt, a teherautókat hátra állítottam a hátsó bejárathoz – aztán fél óra után, ahogy a szocdemek már nem figyeltek annyira, mondtam a két gépkocsivezetőnek:

- Elvtársak! Gyorsan! Gyujtsatok befele!

A többinek meg: - Tik meg hamar ugráljatok fel elvtársak, húzódjatok jól le, aszt nyomás Karcagra!

Mikor később aszt jöttek nekem ezek a jobboldali szocdemek, hogy

- Hová tetted az embereket?!

- Halljátok – mondom nekik -, én nem tudom hova lettek! Hát itt álltatok a kapuba, nem láttátok hova mentek?

De addigra már a mieink Karcagon szavaztak, meg a jóisten tudja hun még, ugyanevvel a manőverrel leszavaztak körbe a környéken.”¹⁷⁴⁵

Hasonló esemény zajlott le Szolnokon, ahol egy hamis névjegyzékkivonattal szavazni akarót, mint gyanús személyt az ott szolgálatot teljesítő Kelemen János rendőrnek átadták és egy bizalmi ember kíséretében felvezették az SZDP titkárságának helyiségébe. Az eset további fejleményeiről így számol be az államügyész fentebb már hivatkozott jelentése:

„Ezután átadták a telefonkagylót Kelemen János rendőrnek, akit utasítottam, hogy az ügy kivizsgálása végett a gyanús személyt okirataival együtt kísérje fel az államügyészségre. – Ezt követően kb. 5 perc múlva a fenti Párt titkársága jelenti távbeszélőn, hogy a rendőr az ismeretlen személyt bekísérte a rendőrkapitányságra, ezután kb. 15 perc múlva jelenti telefonon a fenti Párt titkársága, hogy az ismeretlen személyt a rendőrségről elengedték, a vele volt bizalmi embernek azt mondták: »hogy juthat eszébe másnak kellemetlenkedni«. Fentebbi összes utasításaimat a rendőrség egyik esetben sem teljesítette, mert sem telefonon, sem egyéb módon hozzám jelentést nem tettek.”¹⁷⁴⁶

A lefűlelt és a karhatalomnak átadott csalók kapcsán érdemes megjegyezni, hogy adataikat ugyan rögzítették, de a későbbiekben csak a legritkább esetben derült fény a szavazók valódi kilétére, mivel nem a saját nevükön szavaztak. Abádszalók 2. szavazóköre ezen ritka kivételek egyikét rögzítette jegyzőkönyvében:

„fent nevezett helyen a délutáni órákban, amikor tudomására jutott nevezett szavazatszedő bizottságnak, hogy a Pest megye Abony községből ide érkező egyének között a

¹⁷⁴⁵ Uo. 41-42. p.

¹⁷⁴⁶ MNL JNSZML XXV. 3/a. 1947. augusztus 31.

bizottság egy tagja névszerint Sáfár György abádszalóki lakos mint Stalmauer Ferenc nevű katona bajtársát ösmerte fel, abban az időben fegyverneki lakos volt, s a mai napon Csiszár Mihály abonyi lakos néven adta le szavazatát, amikor szót váltott a két volt bajtárs, [Stalmauer és társai] rövid idő múlva elhagyták a községet abban a tudatban, hogy a fölismerés folytán kellemetlenségek lehet.”¹⁷⁴⁷

Némi szerencsével a kommunista párt által toborzott további aktivistáknak is nyomára bukkanhatunk. Így például név szerint ismerjük a nagykörűi 1., 2. és 3. szavazókörből személygépkocsin és teherautón szállított aktivistákat, akik munkájuk végeztével visszatértek és saját szavazókörükben immáron a saját nevükön is leszavaztak.¹⁷⁴⁸ Adataikat szintén jegyzőkönyvben rögzítették, de azt már bizonyítani nem tudták, hogy hamis szavazatokat adtak le máshol, hiszen a többi szavazókörben nem a saját nevükön voksoltak.

Az ismertté vált esetek hatására több helyen rögtönzött intézkedésekkel próbáltak meg gátat szabni a további visszaéléseknek. Például kijelöltek egy szavazókört a kékcédulával szavazók számára.¹⁷⁴⁹ Volt, ahol csak azt engedték szavazni, akit a bizottság tagjai személyesen is ismertek.¹⁷⁵⁰ Megint máshol csak arcképes igazolványt fogadtak el egy bizonyos idő után,¹⁷⁵¹ mivel addig törvényileg elegendő volt egy rendőri lakcímbejelentő lapot is felmutatni. Ez pedig nem volt arcképpel ellátva, ráadásul beszerzése – a kommunista irányítás és túlsúlyú rendőrségnek köszönhetően – nem okozott gondot az MKP tagjainak.

VIII.4.2. A hamis szavazatok összesítése

Mint látható, a névjegyzékkivonattal elkövetett visszaélés számtalan egyedi esetét dokumentáltak az egyes szavazókörökben, ám arról, hogy ténylegesen mennyi hamis szavazatot adhattak le a választás napján, csak becsült adatokat találhatunk a szakirodalomban, melyek általában két forrásra támaszkodnak.

Az egyik ilyen az a választásokat megelőzően, valószínűleg Farkas Mihály utasítására készült terv, melyben jó szokás szerint pontos irányszámokban jelölték meg, hogy hol mennyi hamis szavazatot kell leadniuk az egyes kommunista pártszervezeteknek a párttagság létszámával arányosan. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1940-ben határozták meg a csalással megszerzendő voksok számát, melyet 820 aktivista mozgósításával véltek elérhetőnek. Országosan mintegy 208693 hamis szavazattal kívánták növelni választási

¹⁷⁴⁷ MNL JNSZML IV. 406. 1947.1. rsz. Abádszalók 2.

¹⁷⁴⁸ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 83. rsz. Nagykörű 1.; Nagykörű 2.; Nagykörű 3.

¹⁷⁴⁹ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 39. rsz. Jászkisér 3.; 46. rsz. Karcag 15.; 56. rsz. Kisújszállás

¹⁷⁵⁰ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 125. rsz. Törökszentmiklós 9.

¹⁷⁵¹ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 77. rsz. Mezőtúr 6.

eredményüket.¹⁷⁵² Szerencsés Károly valószínűsítette,¹⁷⁵³ hogy a ténylegesen leadott hamis szavazatok száma ehhez a kétszázvezres számhoz közelít.¹⁷⁵⁴

Ezzel szemben egy másik számadat is közismert a szakirodalomból, mely Péter Gábor – az ÁVO vezetője – választásokat követő, Rajk László belügyminiszternek tett jelentésén alapszik. Gyarmati György például erre az adatra hivatkozott.¹⁷⁵⁵ Eszerint az előzetes tervekkel ellentétben mindössze 62981 hamis kékcédulás szavazatot sikerült leadni a Magyar Kommunista Pártra.¹⁷⁵⁶ Ezen belül a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei választókerületben csupán csak 1600 ilyen szavazattal számoltak a választásokat követő helyzetértékelésben.¹⁷⁵⁷

Hubai László egyfajta középutat képviselve azt hangoztatta, hogy ezek alapján „szokás” a csalással leadott kékcédulás szavazatok számát százezerre becsülni.¹⁷⁵⁸

Bár a választásokat megelőző, országosan több százezres kizárások sokkal nagyobb szerepet játszottak, mégis fontosnak tartottuk, hogy a fennmaradt szavazóköri jegyzőkönyveket megvizsgáljuk és a hozzájuk mellékelt kékcédulákat elemezzük. Azért is volt kiemelten fontos ezen elemzés 2009-es kutatásunk idején, mivel a választások óta eltelt több mint hatvanegy évben és a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben korábban még sehol nem végeztek hasonlóan mélyreható, egy teljes választókerület anyagát felölelő kutatómunkát a kékcédulák kapcsán sem. S bár számos történész megszólalt már a hamis szavazatok száma körül kialakult vitában, szinte zavarba ejtő módon senki nem ásta bele magát egyetlen választókerület anyagába sem annyira, hogy a szavazóköri jegyzőkönyvekben ténylegesen rögzített és a fellelhető kékcédulák konkrét számaidataira támaszkodva formáljon véleményt. Az összeírások vizsgálatához hasonlóan itt is valamennyi érv és ellenérv olyan közvetett forrásokon alapult tehát, mint amilyenek a fentebb említett jelentések, vagy épp mások visszaemlékezései, illetve az egyes szavazókörökből a pártközpontokba és minisztériumokba érkezett, egyedi esetekről szóló „bejelentésözön”¹⁷⁵⁹ tényének megemlítése.

Mindezek után nézzük meg, hogy melyek az egyes szavazóköri jegyzőkönyvekhez

¹⁷⁵² PIL 274/9/43. 6. p.

¹⁷⁵³ SZERENCSES K. 1992. 62. p.

¹⁷⁵⁴ Szerencsés annak ellenére tartja ezt az egy adatot hitelesnek, hogy művében más forrásokat és becsléseket is megemlít. Így például Boldizsár Ivánét, aki nyolcvanezerre tippelte a kékcédulás szavazatok számát, azonban ő ezek többségét – egyesek szerint pusztán a kedélyek csillapítása végett – szabályos szavazatoknak tartotta, mivel az egyes választási bizottságok tagjai is sok esetben névjegyzékkivonatokkal szavaztak. SZERENCSES K. 1992. 69. p.; Szerencsés még 2012-ben közölt rövid írásában is a 63 ezer hamis kékcédulás adatra hivatkozó Gyarmati és Romsicsot kritizálta, maga pedig ragaszkodott az országosan leadott 208 ezer hamis szavazat ideájához. Lehetséges, hogy a Múltunk folyóiratában és a Zounuk levéltári évkönyvben is közzétett, a hungaricana.hu-n elérhető elemzésünk elkerülte figyelmét, mert nem tesz róla említést. SZERENCSES K. 2012. 224-225. p.

¹⁷⁵⁵ GYARMATI Gy. 2000b. 101. p.

¹⁷⁵⁶ PIL 274/9/43. 4. p. (Ezt a forrást Szerencsés Károly és Hubai László is megemlíti műveikben. SZERENCSES K. 1992. 69. p. illetve HUBAI L. 2001. I. 78. p.)

¹⁷⁵⁷ PIL 274/9/43. 3. p.

¹⁷⁵⁸ HUBAI L. 2001. I. 78. p.

¹⁷⁵⁹ SZERENCSES K. 1992. 62-63. p.

mellékelt névjegyzékkivonatok elemzésének eredményei. Ez idáig 2739 kékcédulát sikerült fellelni, adataikat kiértékelni. A jegyzőkönyvekkel összevetve elmondható, hogy további 490-507 db névjegyzékkivonat hiányzik a választási iratokból. E bizonytalanság abból adódik, hogy nem mindenhol vezették pontosan, az előírásoknak megfelelően az egyes jegyzőkönyvi rovatokat. Ezt is figyelembe véve elmondható, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében az 1947-es választások alkalmával mintegy 3229-3246 kékcédulával leadott szavazat volt.

Ezen belül 1025-ről egyértelműen bizonyítható a szavazóköri jegyzőkönyvek alapján, hogy az egyes szavazókörökbe beosztott bizottsági tagok, vagy pártbizalmiak (és 4 esetben irodai segédszemélyzet) által leadott szavazat. 33 személyről sikerült megállapítani, hogy a szavazásnál szolgálatot teljesítő rendőrként szavazott. 282 kékcédulás szavazat pedig hazatért hadifoglyoktól származik, és ezen belül 210 fő szülővárosába, szülőfalujába tért haza, illetve 41 azok száma, akik valahol máshol, de Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén születtek. 238 azon szavazatok száma, melyet helyben, tehát ugyanabban a szavazókörben adtak le, amelyekben a névjegyzékkivonatot igényelték. Mint láttuk, ezek között lehetnek olyan aktivisták is, akik máshol hamis szavazatokat adtak le, lakóhelyükön viszont teljesen szabályosan szavaztak. De akadnak ezen szavazatok leadói között olyan emberek is, akik eredetileg elutazást terveztek, végül azonban mégis saját szavazókörükben maradtak valamilyen oknál fogva. Akármi volt is az ok, ezen szavazatokat, melyeket helyben adtak le, visszamaradt szavazatokként kellett kezelni és a szavazót az eredeti névjegyzékek alapján kellett leszavaztatni. Ezen szavazatok között tehát nem fordulhat elő hamis szavazat.

Ezzel szemben mintegy 254 olyan kékcédulát sikerült felderíteni, melyekről adataiknak és íráskéjüknek összehasonlításával,¹⁷⁶⁰ valamint a jegyzőkönyvezett esetekkel összevetve száz százalékos bizonyossággal kijelenthető, hogy csalással leadott szavazat. A fennmaradó, bizonytalan besorolású 907, avagy eddig elő nem került 490-507 szavazat között is szép számmal akadhatnak hamis szavazatok, ahogy természetesen szabályosak is. Utóbbiak csoportjába tartoznak azok, melyek gazdája egyszeri alkalommal egy adott településen belül egyik szavazókörből a másikba ment át, leginkább valamilyen külterületről, tanyáról a városba, faluba beutazva. Voltak, akik kórházi kezelés miatt tartózkodtak távol otthonuktól. Megint mások Budapesten dolgoztak és csak a szavazás idejére utaztak haza szülővárosukba, szülőfalujukba, jellemzően a Jászság területére. Valamint a félézer, eddig még meg nem talált kékcédulás szavazat között is lehettek és bizonyosan voltak is bizottsági tagok, vagy épp hazatért hadifoglyok által leadott, vagy más okból szabályosnak tekinthető szavazatok, hiszen

¹⁷⁶⁰ Példaként említhetők a Csajka Endre névre kiállított két kékcédulák. Ezen a néven összesen hat helyen szavaztak le a megyében. Ennél csak Gábor Miklós neve fordult elő gyakrabban, „aki” Karcag 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18. és 19. szavazókörében szavazott.

a névjegyzékkivonatokban megmutatkozó hiány jellemzően egy-egy szavazókör valamennyi névjegyzékkivonatának hiányából ered, nem pedig egyes kékcédulák eltűnéséből.

Mindezt figyelembe véve és kellően mérlegelve, egyúttal feltételezve, hogy a bizonytalan besorolású, vagy elő nem került szavazatok döntő többsége mégis hamis szavazat – tehát a primer forrásokból kikövetkeztethető legnagyobb arányú csalás lehetőségével számolva –, egyértelműen kijelenthető, hogy a hamis szavazatok száma még így sem lehet több Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, mint a Péter Gábor által jelentett 1600. A Farkas Mihály által tervbe vett 9840 hamis szavazat pedig egyenesen irreális feltételezésnek nevezhető, hiszen ehhez háromszor annyi kékcédulás szavazatot kellett volna csalással leadni, mint amennyit a szabályos szavazatokkal együtt (!) összesen regisztráltak a szavazókörökben. A fenti adatokat a következő táblázatban foglaltuk össze:

8. táblázat

A névjegyzékkivonatokkal leadott szavazatok vármegyei megoszlása

Besorolás	Darabszám	%-os arány 3246-on belül	%-os arány a fellelt 2739-en belül
Bizottsági tag, pártbizalmi	1025	31,57	37,42
Szolgálatot teljesítő rendőr	33	1,02	1,20
Hazatért hadifogoly szavazata	282	8,69	10,30
Helyben leadott szavazat	238	7,33	8,69
Biztosan hamis szavazat	254	7,83	9,27
Bizonytalan besorolású szavazat	907	27,94	33,12
Eddig fel nem lelt szavazat	(490) 507	15,62	-
Összesen	(3229) 3246	100	100

Forrás: MNL JNSZML IV. 406. alapján saját szerkesztés

Nem csoda, hogy az MKP megyei bizottsága belső jelentésében így jellemezte a hamis szavazatokkal történt visszaélést: „A kékcédulák a megyében »a konyhára semmit nem hoztak« – de magukkal hozták azt, hogy az utolsó napon teljesen megzavarták az embereket. Főleg azért, mert a Szocdem párt »fejvadászatot« rendezett a »kék cédulásokra«. – Megmutatkozott az illegális gyakorlat hiánya is. – Az első meglepetések után nem tudták

soraikat rendezni, az egész akció magán hordta az igen rossz szervezés bélyegét.”¹⁷⁶¹ Utólag úgy tűnt, hiba volt, hogy az előkészítés „túl volt konspirálva”,¹⁷⁶² mert így a párt tagjait sem oktatták ki kellően.

Bár a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei csak egy választókerület volt a tizenhatból, mégis elgondolkodtatónak tartjuk az itt kapott eredményeket és gyanítjuk, hogy az országosan leadott kékcédulás szavazatok száma is közelebb állhatott a 62981-hez, mint akár a százezerhez, vagy a kétszázezerhez.

Ezt támasztják alá azok az elemzések is, melyek az eredményeink publikálása óta láttak napvilágot. Káli Csaba, a Zala Megyei Levéltár igazgatóhelyettese például szintén megkísérelte a helyi források „kékcédulás” csalásra vonatkozó elemzését. A zalai választókerületben négyezer hamis szavazatot irányoztak elő az MKP központi szervei, s bár Káli nem említi, de tudható, hogy az utólag, Péter Gábor által készített kimutatás 1946 leadott hamis kékcédulás szavazatot tüntetett fel Zala esetében.¹⁷⁶³ Sajnos Zala megye forrásai hiányosabbak, 535 szavazókörből 392-nek van meg a szavazási jegyzőkönyve. Utóbbiakban 1771 kékcédulás szavazatot regisztráltak. Ebből Kálinak 1636 névjegyzékkivonatot sikerült fellelnie, ami viszont rendkívül jó aránynak tekinthető.

Ez alapján kétféle becsléssel igyekezett közelítő adatot adni a kékcédulás szavazatok számáról. A szavazókörök számát egymáshoz arányítva valószínűsíti, hogy ha 392 szavazókörben 1771 ilyen szavazat volt, akkor az 535 szavazókörben 2417 kékcédulás szavazat lehetett. Míg a 392 szavazókörben leadott 130465 érvényes szavazathoz rendelhető 1771 kékcédula és az 535 szavazókörben összesen leadott 188557 szavazat arányosításával utóbbi esetében 2560-ra teszi a választókörben valószínűsíthetően leadott kékcédulás szavazatszámot, melyet nagyságrendileg elfogadhatónak vél.

A meglévő kékcédulák vizsgálatakor a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyeihez hasonlóan Káli is találkozott a többféle tintával kitöltött, avagy azonos nevekre kiállított egyértelműen hamisnak vehető névjegyzékkivonatok példáival. Ugyanígy Zalában is felismerhetők voltak a szavazóköri bizottsági tagok, avagy hadifoglyok által leadott

¹⁷⁶¹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 46-49. p. Keltezés nélkül; Az MKP forrásainak kutatásakor könnyű meg tapasztalni a statisztikák megbízhatatlanságát, különösen, ha a pártközpont által kitűzött célszámoknak kellett megfelelniük az alsóbb szerveknek. A tagtoborzási versenyeken lejelentett valótlan adatok, illetve a tervet alulteljesítő párttitkárok leváltásának analógiája is azt támasztja alá, hogy a megyei bizottságoknak a választási csalásról szóló jelentéseik megírásakor sem állt érdekükben sem az ÁVO-t, sem az országos pártvezetést félrevezetve sötétebb képet festeni saját munkájukról. Épp ellenkezőleg! Ha belső használatra készült jelentéseikben a taglétszámhoz hasonlóan meg is hamisították a ténylegesen leadott hamis szavazatok számát, akkor azt semmi esetre sem lefele, hanem épp felfele kerekítve tették meg, hogy a valóságosnál jobb eredményt mutathassanak fel és kisebbnek tűnjön a kudarc. És végképp nem számított volna logikus cselekedetnek, ha nagy számban leadott kékcédulás szavazat mellett, az akció sikeres lebonyolítása után magukat megbélyegezve teljes kudarcról és „igen rossz szervezésről” számolnak be feletteseiknek a bizalmas pártiratokban.

¹⁷⁶² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 50-57. p. Keltezés nélkül

¹⁷⁶³ KÁLI Cs. 2020. 272. p. és SZERENCSE K. 1992. 69. p.

szavazatok, melyeket Káli is szabályosan leadottaknak fogadott el. A szavazatok végső összesítésekor és elemzésekor azonban az egyes típusok részarányait nem adta meg, csupán a hadifoglyok által leadott szavazatok esetében tett említést ezek 130-as számáról. Összességében 1227 nagy valószínűséggel hiteles, 93 kétes besorolású és 316 (19%) igen nagy valószínűséggel csalással leadott szavazatot említ. Ez utóbbi két részadatot összeadva 409 db (25%) a potenciálisan hamis szavazatok száma az általa megvizsgált szavazóköri körökben, melyet a korábban valószínűsített 2560 összesen leadott kékcédulás szavazathoz arányosítva, a kétes szavazatok nélkül 494-ben, azokat is figyelembe véve 640-ben állapítja meg a választókerület vélelmezett hamis kékcédulás szavazatainak számát.¹⁷⁶⁴

Érdekes részeredményeket közölt Wencz Balázs is a már idézett disszertációjában. Komárom-Esztergom esetében 5000 hamis szavazat leadását irányozták elő, s utólag 905 leadott szavazatot jelentettek az ÁVO-nak. A fennmaradt vármegyei szavazóköri jegyzőkönyvek között mindösszesen 237 névjegyzékkivonatot lelt fel,¹⁷⁶⁵ bár ezek tételes vizsgálatára nem vállalkozott, így nem tudható, hogy mennyi lehetett közöttük a bizottsági tag, vagy a hadifogoly. Annak a feltételezésnek viszont utána eredt, melyet Mindszenty József hercegprímás fogalmazott meg egyik nyilatkozatában, amit a választások után külföldi lapoknak tett. Eszerint: „Egyedül az Esztergomi körzetben 5000 szavazattal több volt, mint amennyi szavazásra jogosult van e kerületekben,...”¹⁷⁶⁶ Wencz azonban egyértelműen megállapította, hogy Mindszenty tévedett. Az Esztergomi járásban ugyanis 24844 főt vettek fel a névjegyzékbe és 24104 szavazatot adtak le. A fellelt 237 kékcédula közül egyébként csak 97 volt a járás községei közül való, de hogy ezekből mennyi lehetett hamis szavazat, azt nem tudni. Bizonyos, hogy történtek visszaélések, de a számok alapján Wencz egyértelműen cáfolta a névjegyzékeken felül leadott ötezer szavazat vízióját.

A Zala és a Komárom-Esztergom vármegyei adatok lényegében egybevágnak az általunk kapott eredményekkel és alátámasztják azt a feltételezésünket, hogy a ténylegesen leadott hamis szavazatok száma messze elmaradt mind az előzetes tervekben meghatározott célszámoktól, mind a hamis szavazatok utólag lejelentett számaitól.¹⁷⁶⁷

¹⁷⁶⁴ KÁLI Cs. 2020. 276-277. p.

¹⁷⁶⁵ WENCZ B. 2014. 173-174. p.

¹⁷⁶⁶ Uo. 174. p.

¹⁷⁶⁷ Utalunk kell még Ignác Károly Békés vármegyei vizsgálataira is. Ott 15000 hamis szavazat leadását tervezték előzetesen, míg utólag 3418-at könyveltek el. Sajnos kékcédulák hiányában ezek vizsgálatát nem végezhetette el, ugyanakkor a pártiratokban talált arra utaló forrásokat, hogy a csalás lebonyolítása ott is kudarcba fulladt. A helyi szociáldemokraták ott is a hatóságoknak adtak át a lebukott szavazókat. Eközben egy szavazókat igazoltatni akaró, szociáldemokrata-párti rendőr és egy vele szemben fellépő, kommunista ÁVO-s konfliktusba is keveredett, ami a rendőr felfüggesztését eredményezte. Végül a csalók vélhetően hamis adatainak felvétele után Békésben is szélnak eresztették az elfogottakat. További párhuzam, hogy az ÁVO Békésben is igyekezett jegyzőkönyveket gyártani a szociáldemokraták gyanúba keverése érdekében. IGNÁCZ K. 2004. 122-123. p.

VIII.5. A végeredmény és manipulálásának eshetősége

A megyei választási eredmények¹⁷⁶⁸ komoly kiábrándulást okoztak az MKP tagjainak. Habár a kommunistáknak országosan sikerült első helyre törniük, a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében kialakult arányok¹⁷⁶⁹ ettől eltérően alakultak, hiszen itt pártjuk 1945-höz hasonlóan ismét vereséget szenvedett a kispazdától, akiknek Pest megyén kívül csak ebben a vármegyében sikerült megőrizniük elsőségüket.¹⁷⁷⁰

9. táblázat

A szavazás eredményei pártok szerint

Párt	Érvényes szavazatok száma országosan	Érvényes szavazatok száma JNSZ vármegyében	Országos eredmény %-ban	JNSZ vármegyei eredmény %-ban	JNSZ vármegyei eredmény országoshoz viszonyított eltérése %-ban
MKP	1111001	54176	22,24	22,15	-0,09
DNP	824259	-	16,50	-	-
FKgP	766000	67524	15,34	27,59	+12,25
SZDP	742171	21286	14,86	8,70	-6,16
MFP	670751	32568	13,43	13,31	-0,12
NPP	413409	33324	8,28	13,62	+5,34
FMDP	262109	21101	5,25	8,62	+3,37
MRP	85535	3335	1,71	1,36	-0,35
KNT	69363	8294	1,39	3,39	+2,00
PDP	49740	3089	1,00	1,26	+0,26

Forrás: HUBAI L. 2001. II. 185. p. alapján saját szerkesztés

A Szolnoki Központi Választási Bizottság az eredmény kihirdetésekor a mandátumok eloszlását az alábbiakban határozta meg: a kommunisták megyei listájáról megválasztottnak nyilvánított Gerő Ernő, Ragó Antal és Tisza József, az FKgP részéről Dr. Gyöngyösi János, Z. Nagy Ferenc, Baráth Endre és Zeley István,¹⁷⁷¹ a szociáldemokraták listájáról Dr. Ries István, Takács József és Molnár Imre, az NPP képviselőjelöltjei közül Nánási László és Nagy István, a Magyar Függetlenségi Párt listájáról Dr. Pfeiffer Zoltán és Futó Dezső, végül a

¹⁷⁶⁸ HUBAI L. 2001. I. 79. p., II. 185. p.

¹⁷⁶⁹ Uo.

¹⁷⁷⁰ Ebben közrejátszhatott az is, hogy a DNP ebben a választókerületben nem állított listát. Szavazatai vélhetően nagyobb részt az FKgP, kisebb részt az FMDP és a KNT táborát gazdagították.

¹⁷⁷¹ Z. Nagy Ferenc szerint a kispazdák Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében elért országosnál jobb eredménye részben annak tudható be, hogy itt 1947 tavaszán és nyarán egyetlen vezető beosztású pártfunkcionárius sem távozott a pártból sem önként, sem kizárás következtében. Z. NAGY F. 1965. 277-278. p.

Független Magyar Demokrata Párt színeiben P. Ábrahám Dezső,¹⁷⁷² míg a lajstromokon szereplő többi jelölteket pótképviselőkké nyilvánították.¹⁷⁷³

A választási csalássorozat feltérképezése nem lenne teljes, ha elmulasztanánk annak vizsgálatát, hogy történt-e szabálytalan beavatkozás a végeredmény esetleges összesítésekor. Ennek elvégzéséhez részben egy mezőtúri kommunista, Kötél Imre visszaemlékezésében elejtett azon kijelentése adott inspirációt, melyben egyértelműen utalt e módszer korlátozott alkalmazására, mondván: „Igaz, hogy néhány pártnál, amennyiben lehetőség volt [sic!], a szavazatok egy részét elsikkasztottuk. Ezt tudja Molnár elvtárs is, hiszen a választási bizottságban a mi embereink voltak. Ha ők a felszabadulás előtt ezt megcsinálhatták, miért ne csinálhattuk volna meg mi a proletárdiktatúra érdekében.”¹⁷⁷⁴ Bár más visszaemlékezésben, vagy vármegyei pártiratban e módszernek további említésével nem találkoztunk, szemben a kizárásokra és kékcédulák alkalmazására vonatkozó rengeteg információval, a végeredmény utólagos manipulálásának lehetőségét erősítette a Keresztény Női Tábor petíciója is, melyet épp a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei eredmény felülvizsgálata érdekében nyújtott be.¹⁷⁷⁵

A Keresztény Női Tábor országosan több petíciót is benyújtott. Egyrészt a nagybudapesti,¹⁷⁷⁶ másrészt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyei, harmadrészt a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei választás végeredménye ellen emeltek kifogást, és igyekeztek azt a maguk javára módosíttatni. Hubai László választási atlaszában a nagybudapesti eredményt kifogásoló részről nem olvashatunk, csak a többiről, és azok elutasításának okairól kapunk információkat.¹⁷⁷⁷ Szerencsés Károly 1947-es választásokról szóló munkájából sem tudunk meg többet a KNT petícióiról, mint hogy mely választókerületek eredményét kifogásolták, valamint hogy végül valamennyit elutasították.¹⁷⁷⁸ Ruszoly József pedig a választási bíráskodásról szóló könyvében a petícióban foglaltakat egyenesen elbagatellizálja, amikor mindössze 60 szavazat elcsalásának lehetőségét említi, hozzátéve, hogy a KNT-nek 464 töredékszavazatra lett volna szüksége ahhoz, hogy az országos lajstromon még egy további mandátumot nyerjen.¹⁷⁷⁹

Ezzel szemben a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár iratai között fellelt

¹⁷⁷² P. Ábrahám Dezső mandátumában szerepet játszhatott, hogy ő „már az első világháború előtt [és alatt] is képviselő volt Karcagon.” Z. NAGY F. 1965. 278. p.

¹⁷⁷³ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 146. rsz.; HORVÁTH Zs. – HUBAI L. (szerk.) 2005. 606. p.

¹⁷⁷⁴ MNL JNSZML XXXV. 57. K/20.

¹⁷⁷⁵ A választási csalásokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy míg 1945-ben a Választási Bíróságnak nem kellett érdemi tevékenységet kifejtenie panaszok hiányában, addig 1947-ben több mint ötven petíciót nyújtottak be, melyekről az elkövetkezendő hónapokban kellett döntést hozni. RUSZOLY J. 1980. 481. p.

¹⁷⁷⁶ Ebben a petícióban a választások végeredménye mellett azt is kifogásolták, hogy a hivatalos szervek a szavazólapokról a pártjelvényként használt keresztet letörölték.

¹⁷⁷⁷ HUBAI L. 2001. I. 80. p.

¹⁷⁷⁸ SZERENCSES K. 1992. 90-91. p.

¹⁷⁷⁹ RUSZOLY J. 1980. 486. p.

petíciókból kiderül, hogy nem csupán hatvan szavazat elvételt kifogásolták: „Legszembetűnőbbek az I. kerület, ahol az 1. és 3. sz. lista 500-500 pluszt, a X. kerület, ahol ugyanezen számú listák 1000-1000 pluszt kaptak. A II. kerületi kimutatásnál már vették azt a fáradságot, hogy az eredeti jegyzőkönyvek tételeitől ne kerek számokkal térjenek el, hanem az 1. sz. lista 206, a 3. sz. lista 406 szavazattal egészített ki, míg a VI. kerületben az 1. lista 1071-el, a 3. lista 1426-al gyarapodott.”¹⁷⁸⁰

Mivel a KNT politikusai nem kaptak lehetőséget, hogy a végeredményt a szavazóköri jegyzőkönyvekkel egybeveassék, így a nagybudapesti választókerület eredményét támadó petíciójukat 1948. február 14-én – az akkor már jelentősen megváltozott belpolitikai helyzet következtében is – jobbnak látták visszavonni.

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyék alkotta választókerületben, az 1947. augusztus 31-ről szeptember 1-re virradó reggel a KNT Kecskeméten tartózkodó bizalmijainak feljegyzése szerint a szavazatok összesítésekor 9153 szavazattal rendelkezett pártjuk. Ehhez elsején az újabb befutott adatok alapján további 1204-et adtak hozzá. Így 10357 szavazattal számoltak. Ám a hivatalos végső kimutatáson csak 7480 szavazat szerepelt. Ez tehát jelentős, 2877 szavazatnyi utólagos csökkenést jelentene. Hogy feltételezésük megállja-e a helyét, azt bizonyítani csak 47 szavazat kapcsán tudták, a Jánoshalmi járás területén, mivel az eredeti szavazóköri jegyzőkönyveknek itt is csak töredékét kapták meg.

Sajnálatos módon az imént említett két választókerület szavazóköri jegyzőkönyveinek vizsgálata és végeredménnyel való összevetése ez idáig még nekünk sem állt módunkban, mivel kívül esett jelenlegi kutatási területünkön, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyén. Ugyanakkor a helyi választási iratok között megtaláltuk a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye végeredményével kapcsolatban benyújtott petíciót is. Akárcsak a Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyei petíciót, a választási bíróság ezen petíciót is késedelmes benyújtás indokával utasította el. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, vagyis a 12. választókerületben a választási eredmény nyilvános kihirdetésének időpontja 1947. szeptember 2. 18 óra 30 perc volt. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében ugyanez 1947. szeptember 3-án 6 órára esett. A központi választási bizottság 1947. szeptember 5-én hirdette ki az országgyűlési választások hivatalos, országos eredményét. A Keresztény Női Tábor 1947. október 4-én nyújtotta be panaszait a Választási Bírósághoz.¹⁷⁸¹ Az eredményt kifogásoló petíció beadására a kihirdetéstől számítva harminc nap állt rendelkezésre. A Keresztény Női Tábor politikusai szeme előtt nyilván a szeptember 5-iki dátum lebeghetett, a Választási Bíróság azonban a választókerületi kihirdetést vette alapul. A panaszló párt részéről a tárgyaláson jelen lévő dr.

¹⁷⁸⁰ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 146. rsz.

¹⁷⁸¹ Uo.

Bölönyi József megbízottnak 1948 februárjában nem volt ezzel ellenkező előterjesztése, így a bíróság a már ismert döntést hozta mindkét petíció esetében.

Ettől függetlenül kötelességünknek éreztük a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei eredményt vitató petíció és általában a végeredmény kiszámításának vizsgálatát, hiszen a választás végeredményének meghamisítása tökéletesen beleillene az MKP csalássorozatába, továbbá ennek a petíciónak az ügyét is egy olyan elvarratlan szálnak éreztük a választások történetével kapcsolatban, melynek talán épp elutasítása okán nem szenteltek komolyabb figyelmet a különböző feldolgozásokban. Mivel az eredeti szavazóköri jegyzőkönyvek rendelkezésünkre állnak, semmi nem állt ilyen irányú elemzésük útjába.

A hivatkozott petíció két pontban foglalta össze a KNT észrevételeit: „1./ *A tiszai felső járásban a Keresztény Női Tábor javára a hivatalos közlés 1.322 szavazatot mutat ki. Ezen járásban több mint 12 nagyobb község van, amelyek közül egyedül Jászárokszállás 1.032 szavazatot adott a Keresztény Női Táborra. Bár a községtől az eredeti jegyzőkönyveket megkapni nem tudtuk és így számszerű bizonyítás nem áll módunkban, minden valószínűség szerint feltehető, hogyha egyedül Jászárokszálláson 1.032 szavazatot kaptunk, akkor a járásban levő többi 11 községre nem 290 szavazat esett. A jászárokszállási eredményre vonatkozólag mellékelünk egy jegyzőkönyvmásolatot és megjegyezzük, hogy ez a közlés kétségen kívül hiteles kell legyen, mivel kommunista forrásból származik, [...]*

2./ *Déaványán biztos feltevés szerint a Keresztény Női Tábor szintén tekintélyes számú szavazatot kapott, amely eredmény az első összesítésben nem szerepelt, mert még nem futott be, a végső kimutatás pedig olyan jelentéktelen pluszt mutat, mely nem felelhet meg a déaványai eredménynek. Ezen község jegyzőkönyveit nem sikerült – minden szorgalmazás ellenére – megkapni.*

Ha fentiekre vonatkozólag rendelkezésünkre állnának az összes jegyzőkönyvek, bizonyára itt is megtalálnánk az ötödik mandátumhoz még szükséges 464 szavazatot.”¹⁷⁸²

Az első pontban említett jegyzőkönyv másolat valóban mellékelve volt az indokláshoz. A Jászárokszálláson 1947. szeptember 17-én kelt dokumentum szerint a helyi községháza bejáratánál az MKP tulajdonában lévő faliújságon a választások után néhány nappal az alábbi szöveget írták ki: „*Schlachta*¹⁷⁸³ *Margit 5-ös kocka, 1032 szavazatot kapott Jászárokszálláson. Örök szégyene marad községünknek. Tudjuk, kik szervezték, figyelemmel kísérvük ezeket. Majd a Schlachta Margit fog munkát és kenyeret adni! [...]* Sajnáljuk ezeket a Magyar testvéreinket. Egyet azonban üzenünk nekik. Itt rendnek, békének és építő munkának

¹⁷⁸² Uo.

¹⁷⁸³ Bár a korabeli forrásokban és a szakirodalomban is gyakran a fent idézett formában fordul elő a politikusnő neve, megjegyezzük, hogy a most tárgyalt petíciót Slachta Margit néven írta alá.

kell lenni és aki akadályozza, elpusztul!"¹⁷⁸⁴

Mielőtt rátérnénk a szavazatok összesítésére érdemes megjegyezni, hogy Jászárokszállás nem a Tiszai Felső Járás területén található, hanem a Jászsági Felső Járás része volt mind 1947-ben, mint később egészen addig, amíg járási közigazgatási szint létezett. Dévaványa viszont a Tiszai Felső Járás része volt a választások idején.¹⁷⁸⁵ Feltételezzük, hogy a szöveg fogalmazójának fejében e két járás neve kavarghatott, amikor legépelte gondolatait, vagyis pusztá elírással lehet dolgunk.

Mint a petícióban olvashattuk, a Keresztény Női Tábor politikusainak nem állt módjában a szavazóköri jegyzőkönyveket a végeredménnyel összevetni. Mi azonban szerencsésebb helyzetben vagyunk, mivel a Tiszai Felső Járás mind a 66 eredeti szavazóköri jegyzőkönyve fennmaradt, míg a Jászsági Felső Járás 61 szavazóköri jegyzőkönyvéből 60 birtokunkban van és csak egy, a jászteleki 1. számú szavazókör jegyzőkönyve hiányzik.¹⁷⁸⁶

Elsőként nézzük meg a Dévaványával kapcsolatos panaszt. A „biztos feltevés”, melyre a petíció hivatkozik, nem volt alaptalan. Valóban ezen a településen kapta legtöbb szavazatát a KNT a Tiszai Felső Járáson belül, szám szerint 217-et. További eredményeik a járásban: Abádszalók 34, Kenderes 180, Kunhegyes 44, Kunmadaras 63, Tiszaderzs 1, Tiszaszentimre 36 és végül Tomajmonostora 3. Ez összesen 578. Pontosan annyi, amennyivel a megyei összesítéskor számoltak.¹⁷⁸⁷ Hogy milyen adat szerepelt az első, nem végleges összesítésben, azt nem tudjuk, sem azt, hogy esetleg a járás, vagy épp a megye szavazatszámához viszonyították-e a 217 szavazatnyi növekedést, amit keveseltek. Az mindenesetre bizonyosnak tűnik a szavazóköri jegyzőkönyvek alapján, hogy sem Dévaványán, sem a Tiszai Felső Járásban nem csaltak el szavazatokat a KNT-től.

Nézzük most meg, mi a helyzet a Jászsági Felső Járás esetében. A petíció 1322 szavazatot említ hivatalos közlésként. Ezzel szemben a hivatalos összesítéskor 1319 szavazattal számoltak.¹⁷⁸⁸ Nem tudjuk, az 1322-es számot milyen közlésre alapozta a petíció megfogalmazója, mivel ilyen adatot említő egyéb forrást nem találtunk, ezért a hivatalos közléssel, az 1319-el vetettük össze a járás adatait. Mint említettük, a járás 61 szavazóköri jegyzőkönyvéből 60 maradt fenn, ezek adatait összesítve 1318 szavazatot kaptunk, melyeket a KNT listájára adtak le. A jászteleki egyes számú szavazókör hiányzó jegyzőkönyve esetében jelentős számú szavazatot keresni reménytelen vállalkozásnak tűnik, mivel Jásztelek 2., 3. és

¹⁷⁸⁴ Uo.

¹⁷⁸⁵ Dévaványát 1950-ben Szolnok megyétől Békés megyéhez csatolták, egyidejűleg Öcsöd Békés megyétől Szolnok megyéhez került. Ugyanekkor Heves megyéből Tiszafüred, Tiszaigar, Tiszaörs, Tiszaörvény, Tiszaszőlős és Nagyiván is Szolnok megyéhez került.

¹⁷⁸⁶ Jásztelken összesen 4 szavazókör volt.

¹⁷⁸⁷ HUBAI L. 2001. II. 189. p., MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 23. p. Keltezés nélkül

¹⁷⁸⁸ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 146. rsz., MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 23. p. Keltezés nélkül; A *Tiszavidék* 1947. szeptember 4-i számában is ennek megfelelő összesítés, 21286 jelent meg.

4. szavazókörében egyetlen egy szavazat sem esett a KNT listájára, vagyis a település semmi esetre sem lehetett a párt fő bázisainak egyike. Ez azt jelenti, hogy a Keresztény Női Tábor feltételezésével ellentétben szavazatokat ebben a járásban sem vettek el tőlük.¹⁷⁸⁹

Bár a petícióban foglaltakat a szavazóköri jegyzőkönyvek sem a Jászsági Felső, sem a Tiszai Felső Járás esetében nem igazolták, úgy gondoltuk, érdemes megvizsgálni a többi város és járás esetében is a pártok szavazatszámait. Döntésünket indokolta, hogy a Demokrata Néppárt, a Független Magyar Demokrata Párt, a Magyar Függetlenségi Párt és a Polgári Demokrata Párt egyaránt kifogásolta az országos végeredmények számait. Szerencsés Károly beszámolt arról a feltételezésről, mely szerint a DNP szavazatait közel negyvenezerrel, az MFP szavazatszámát hétezerrel csökkenthették a végeredmény kihirdetésekor, de még a Nemzeti Parasztpárttól is elvettek, - állítása szerint - ötezer szavazatot.¹⁷⁹⁰ A Demokrata Néppárt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében nem állított listát, de a végeredmény manipulálására más pártok kárára is sor kerülhetett.

Az egyes városok és járások szavazóköri jegyzőkönyveinek áttekintése és hivatalos végeredménnyel történt összevetése után az alábbi eltéréseket találtuk:

A szolnoki 10. szavazókörben az SZDP-re adott női szavazatoknál három jegyzőkönyvből kettőnél 74, a harmadiknál 79 szerepel, miközben a kézzel írott négyes a mind csúnyább kézírásnak köszönhetően fokozatosan 9-es alakot öltött. A végösszeget eredetileg mindhárom esetben 74-el számolták ki, de ezt utólag piros ceruzával valamennyinél felülírták plusz öt szavazatot adva az SZDP-nek. A módosítást végző személyt nem zavarta, hogy a szavazókör összes szavazatainak száma ezzel meghaladta a leadott szavazatok számát. A szándékos csalás ténye azonban itt nem bizonyítható, hisz e tévedést okozhatta fáradtság, vagy sietségből eredő figyelmetlenség, avagy a szavazatszámlálásra való alkalmatlanság.

Túrkevéen az MKP listájára leadott szavazatok esetében összesített 1703 szavazat a hivatalos végeredményben 1698-ra módosult, tehát 5 szavazattal csökkent. Ez részben két szavazat érvénytelenítésével magyarázható, három voks pedig a fentihez hasonló tévesztés eredményeként tűnhetett el.

Abádszalók 10. szavazókörében a szokásostól eltérően a pártokat nem megfelelő sorrendben tüntették fel a jegyzőkönyvön. Az FMDP (9. lista) megelőzte a felsorolásban az MRP-t (8. lista), amit a szavazatok összesítésekor nem vettek észre. Így 16 szavazat „gazdát cserélt”. Az ok nyilvánvalóan itt is a figyelmetlenség.

Kunhegyes 5. szavazókörében az MFP listájára leadott szavazatok száma 159 volt, ám

¹⁷⁸⁹ Zavart talán épp a járások összekeverése okozhatott, illetve az, hogy a KNT szavazatai valóban rendkívül egyenetlenül, egy-két település esetében (mint pl. Jászárokszállás 1032 szavazattal, avagy Újszász 1155 szavazattal) kiugró értékeket mutatva oszlottak meg.

¹⁷⁹⁰ SZERENCSES K. 1992. 71. p.

ezt a járási összesítéskor ceruzával áthúzták és 139-et írtak mellé. Az eredeti összeg 62 férfi és 97 női szavazatból tevődött össze. Utóbbi valóban olvasható akár 77-nek is az íráskép alapján, talán ezért lett „kijavítva” a végösszeg, de természetesen a szándékosság sem kizárható. Mindenesetre az összes leadott szavazat ebben a szavazókörben csak a 159 MFP szavazattal együtt jön ki, így a hiányzó húsz szavazat kétségtelenül megillette volna e pártot.

A Tiszai Alsó Járás esetében az MKP szavazatainál 6376 helyett a Szolnoki Központi Választási Bizottság közleményében¹⁷⁹¹ és az MKP statisztikai táblázataiban¹⁷⁹² egyaránt 6396 szerepel, ugyanez a plusz húsz szavazat megjelenik a megyei MKP eredményekben is, 54176 helyett 54196 formájában. Hubai László járási összesítő ív alapján készült atlaszában az eredeti, tehát helyes adatok szerepelnek,¹⁷⁹³ de gyanítható, hogy a korabeli összesítésekben a téves adat szerepelt. Ezt támasztja alá a megyei újság, a Tiszavidék közlése is.¹⁷⁹⁴

A Központi Járás anyagában megtalálható az eredeti járási összesítő ív is. Ezen – a Hubai-féle választási atlással egyező módon, ám annál részletesebb, szavazóköri bontásban – két eltérésre figyeltünk fel a szavazóköri jegyzőkönyvekhez képest. Rákócizfalva 5. számú szavazókörében a helyi jegyzőkönyv tanúsága szerint 18 szavazatot kapott a KNT listája, ezzel szemben az összesítésben 21 voks szerepel. Itt tehát plusz három szavazatot írtak a KNT javára és ezt a megyei eredmények kiszámításakor¹⁷⁹⁵ is figyelembe vették. Valószínűleg nem szándékos hibáról van szó, hiszen a különbség jelentéktelen és egy ellenzéki pártnak kedvez.

A másik eltérésre a besenyszögi 1. szavazókörben bukkantunk. Itt a szavazóköri jegyzőkönyvben 44 darab szavazat szerepel a KNT neve mellett, míg a járási összesítő íven 0 van feltüntetve,¹⁷⁹⁶ mely szavazatok értelemszerűen a megyei összesítésben sem szerepelnek.¹⁷⁹⁷ Az egyik jegyzőkönyv példányon ráadásul a tollal írt számokat ceruzával lehúzták és a Magyar Függetlenségi Párt szavazatszámát ugyanezen számokkal módosítva, 28-ról 44-re felülírták. Ugyanakkor a leadott férfi, női és összes szavazatszámot is módosították ceruzával. Utóbbit 327-re csökkentve, miközben mind a jegyzőkönyv első oldalán, mind a másik jegyzőkönyvön 355 leadott szavazat szerepel ebben a szavazókörben. Végül a járási összesítő íven az MFP szavazatszámát változatlanul hagyták, továbbra is 28 szerepel a megfelelő oszlopban, miközben a KNT 44 szavazatának hült helyét látjuk. Végül a Besenyszögön leadott összes szavazat számát is csökkentették 44-el.

¹⁷⁹¹ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 146. rsz.

¹⁷⁹² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 42. p. Keltezés nélkül

¹⁷⁹³ HUBAI L. 2001. II. 190. p.

¹⁷⁹⁴ *Tiszavidék*, 1947. szeptember 4. Itt is találtunk egy elgépelést a számokban. Az SZDP szolnoki szavazatszámát 3253 helyett 3523-nak írták, ugyanakkor megyei eredményüket esetükben is a hivatalos közléssel egyező módon, 21286-nak tüntették fel

¹⁷⁹⁵ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 146. rsz.

¹⁷⁹⁶ Uo.

¹⁷⁹⁷ Ez a hivatalostól eltérő adat szerepel Hubai László választási atlaszában is. HUBAI L. 2001. III. 74. p.

A KNT-re így a Központi Járásban hivatalosan 2325 szavazat esett. Ezzel szemben az eredeti jegyzőkönyvekből világosan kiderül, hogy egyrészt +3 (Rákóczipfalva), másrészt -44 (Besenyszög) szavazatnyi utólagos módosítás történt, vagyis a Keresztény Női Táborra valójaiban 2366-an szavaztak ebben a járásban. A szavazóköri jegyzőkönyvön látható ceruzás áthúzások és felülírások rávilágítanak arra, hogy a csökkenés esetén nem véletlen tévedésről, hanem szándékos csalásról van szó, melynek célja a KNT szavazatainak elvétele volt. Bár a ténylegesen bekövetkezett negyvenegy szavazat elvétele elenyésző a választás végkimenetele szempontjából, kihagyásuk mégis nagyon fontos precedenst jelent.

Ehhez társul a megyei összesítés és a városi, járási eredmények összege közötti anomália is. A Nemzeti Parasztpárt eredetileg 33324 szavazatot szerzett¹⁷⁹⁸ ebben a választókerületben, ámde a hivatalos közlésben csak 33224¹⁷⁹⁹ szerepel.¹⁸⁰⁰ Ez száz szavazatnyi indokolatlan csökkenés, mely a megye területén a legnagyobb arányú utólagos módosítást jelenti a végeredményen.

Minden más esetben az eredeti helyi számsorok összege megegyezik a hivatalos összesítésben szereplőkkel, ahol pedig egy-egy jegyzőkönyvben esetleg hiány mutatkozik, nincs arra utaló jel, hogy adataikat utólag kozmetikázták volna.¹⁸⁰¹

Mint láthatjuk, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a szavazatszám utólagos, törvénytelen módosításai, akár szándékosságból, akár tévedésből eredtek, a fellelhető bizonyítékok alapján nem gyakoroltak érdemleges hatást a megyei végeredményre. Ez azonban nem zárja ki sem azt, hogy más megyék hasonló manipulációival együttesen már ne lehetett volna ilyen hatásuk az országos eredményekre,¹⁸⁰² sem azt nem cáfolják, hogy az országos eredmények összesítésekor ne lehetett volna hasonló módon, akár nagyobb arányban is beavatkozni. Azt pedig ezzel a módszerrel nem lehetett vizsgálni, amikor a szavazóköri bizottság valamennyi tagja egy ellenzéki párt szavazatait még azelőtt csökkentette, mielőtt azt a jegyzőkönyvben rögzítette volna, ahogy arra Kötél Imre is utalt. A Keresztény Női Tábor petíciójának alaptalansága óva int az utólagos manipulációk esetében alkalmazható túlzott becslésektől. Ugyanakkor akár a besenyszögi precedens, akár a Nemzeti Parasztpárt száz szavazatának eltüntetése és Kötél Imre idézett szavai kétségtelenül bizonyítják azt a tényt, hogy utólagos manipulációkra volt lehetőség, és ezzel egyes esetekben éltek is.

Összegezve az eddigieket megállapítható, hogy a különböző választási manőverek

¹⁷⁹⁸ HUBAI L. 2001. II. 185. p.

¹⁷⁹⁹ MNL JNSZML IV. 406. 1947. 146. rsz.; *Tiszavidék* 1947. szeptember 4. A választások eredményei megyénkben

¹⁸⁰⁰ Ami abból ered, hogy a Jászsági Felső Járásban az NPP szavazatait 2657-ről 2557-re változtatták és a későbbi statisztikákban is így tüntették fel. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 42. p.

¹⁸⁰¹ A 491 szavazóköri jegyzőkönyvből csupán 7 esetben hiányzik a végeredményt összesítő ív. Ezeknél a többi szavazókör szavazatszámával arányos, tehát reálisnak tűnő eltérés mutatkozik valamennyi párt esetében.

¹⁸⁰² Akár a KNT plusz mandátuma, akár az országos listákról kiosztásra került 60 mandátum esetében.

közül a választójogból történt kizárások tekinthetők a legnagyobb horderejűnek (országosan több százezer fő, JNSZ vármegyében 10454 és 10759 között), annak ellenére, hogy minden eddigi lokális kutatási eredmény arra utal, hogy a tényleges kizárások száma elmaradt az eredetileg célként kitűzött irányszámoktól.

A névjegyzékkivonatokkal véghezvitt visszaélések hatása ennél lényegesen kisebb volt (országosan kevesebb, mint 62900, JNSZ vármegyében maximum 1600 hamis szavazat). Elemzésünk azt bizonyítja, hogy a ténylegesen számba vehető hamis „kékcédulás” szavazatok és a bizonytalan besorolásúak összegei sem érik el, még a Péter Gábor által utólag készített kimutatásban szereplő adatokat sem, így a valóban csalással leadott szavazatok száma nem a hatvanháromezres számadat fölött, hanem jóval az alatt tetőzhetett.

Végezetül az eredmények utólagos módosításáról annyi állapítható meg, hogy jelenleg nem bizonyított mértékben (JNSZ vármegyében teljesen elhanyagolható, máshol ismeretlen arányban) járult hozzá ahhoz, hogy az MKP országosan elsőséget szerzett a pártok versenyében, a koalíció pedig megszerezte a szavazatok több mint hatvan százalékát.

Bár ez utóbbi tény egyúttal azt is jelentette, hogy az országos listáról kiosztásra került 60 mandátumból a választójogi törvénynek megfelelően prémiumban részesülve 56 képviselői helyet megkaptak a koalíció tagjai, az ellenzéki pártoknak pedig csak 4 jutott, miközben a különböző machinációk nélkül ez az arány 38-22 lett volna,¹⁸⁰³ az is egyértelműen látható, hogy az ismert választási csalások döntő módon nem befolyásolták a választás kimenetelét, csak a koalíció győzelmének mértékét növelték. Ez az arány akkor módosult tovább, amikor a Választási Bíróság az MKP nyomásának engedve 1947 őszén megsemmisítette a Magyar Függetlenségi Pártra leadott mintegy 670547 szavazatot, 49 mandátumukat pedig érvénytelenítette.¹⁸⁰⁴ Továbbá nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a belpolitikai élet egyre gyorsuló ütemű fordulata, a demokrácia-kísérlet felszámolása más kelet-európai országokhoz hasonlóan hazánkban sem a kommunista párt parlamenti mandátumszámának, sokkal inkább a nagyhatalmak hidegháborús politikájának függvénye volt. Ez azonban nem menti fel a Magyar Kommunista Pártot az erkölcsi felelősség alól. Az iménti elemzés pedig e felelősségén túl azt is bizonyítja, hogy mindenképpen érdemes a helyi választókerületi iratokat vizsgálat tárgyává tenni annak érdekében, hogy végre pont kerülhessen a csalások mértékéről folytatott elhúzódó vita végére.

¹⁸⁰³ A prémios rendszerrel a törvényhozók célja az volt, hogy biztosítsák egy stabil kormányzás feltételeit. Ha a koalíció pártjai együttesen a szavazatok kicsivel kevesebb, mint hatvan százalékát szerezték volna meg, akkor az országos lista mind a 60 kiosztható mandátumát arányosan kellett volna felosztani.

¹⁸⁰⁴ Ezeket a képviselői helyeket nem töltötték be újra, ezáltal módosult a többi párt parlamenti aránya.

IX. Helyi közélet a nagypolitika árnyékában 1947–1948-ban

IX.1. Leszámolások a pártban, civil szférában, közigazgatásban

A megyei választási eredmények komoly kiábrándulást okoztak az MKP tagjainak, hiszen helyi szinten pártjuk ismét vereséget szenvedett a Kisgazdapárttól, annak ellenére, hogy időközben a „szalámitaktika” alkalmazásával az FKGP-t több kisebb pártra darabolták fel. A vereség okai között az előkészítő munka már említett hiányosságain és a DNP e választókerületben nem indulásán túl döntő szerepet játszott, hogy az MKP minden próbálkozása ellenére képtelen volt áttörést elérni társadalmi támogatottságának növelésében, különösen a parasztság körében.¹⁸⁰⁵ A csalódottságot az sem volt képes enyhíteni, hogy pártjuk országosan megszerezte a relatív többséget.

A párttagok többsége eközben jobb megélhetést és radikális módszerekkel gyors hatalomátvételt kívánt. Elégedetlenségüket csak fokozta, hogy szeptember és október folyamán a lakosság életkörülményei semmit sem javultak, háborús rémhírek terjedtek, s a silány terméseredmények mellett a beszolgáltatások is meglehetősen vontatottan haladtak. Tisza József megyei párttitkár szomorúan állapította meg, hogy *„az egyes pártszervezetekben olyan elkeseredés van, hogy pártélet nincs. Van olyan szervezet, amelynek 1500 tagja van, de alig jelenik meg a pártnapon 40.”*¹⁸⁰⁶ A helyi párttitkárok többsége úszott az árral, nem vállalták, hogy az elégedetlen tagsággal szemben kiálljanak az alacsony bérek melletti többtermelés és munkafegyelem fenntartása védelmében.

A szakszervezeti vezetők is szembekerültek a tagságukkal, hiszen felülről rá voltak kényszerítve a kollektív szerződések betartatására, ugyanakkor le kellett csillapítaniuk a munkásság sztrájkötörekvéseit. *„A szakszervezetnek a múltban az volt a lényege, hogy harcba vigye a munkásokat. Ma fékezi a munkásokat. Tehát ne csodáljuk, ha összeütözköznek.”* – fogalmazta meg érzékletesen a fennálló helyzetet Zsemlye Ferenc.¹⁸⁰⁷

Jellemző a közellátási problémák komolyságára, hogy október folyamán Ragó Antal országgyűlési képviselő, Zsemlye Ferenc szolnoki polgármester és Földi István főispán együtt

¹⁸⁰⁵ Országos párhuzamként említhető, hogy a kommunisták a bányász településeken jobban, az agrárnépesség körében pedig gyengébben szerepeltek Komárom-Esztergom vármegyében is. WENCZ B. 2014. 178. p.

¹⁸⁰⁶ Más pártoknál is a pártélet hanyatlását figyelték meg. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 125-128. p. 1947. október 27.; Mindezekon túl az MKP községi párttitkárait munkamoráljával is folyamatosan gondok voltak: *„Kevés kivétellel hanyagul dolgoznak. Jelentéseikért, elszámolásokért, mindenért ki kell mennem a községekbe. [...] Amelyik jól dolgozik és szegény ember sok időt áldoz a pártnak, az le van égve. [...] A titkárok gyenge munkáját befolyásolja [hogyan] [...] a falusi proletariátus nem élt szervezeti életet, öntudatlan és nincs benne kollektív érzés. [...] Kapni szeretnek, de a pártnak egy kis munkát [...] kevesen végeznek. Nehéz aktivizálni őket. [...] Százszor kell valamit megmondani, megmagyarázni és mégsem megy úgy, mint kellene.”* MNL JNSZML X. 40/c. 4. ö.e. 15-18. p. 1947. november 20.

¹⁸⁰⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 134-145. p. 1947. november 17.

utaztak fel Gerő Ernő közlekedésügyi miniszterhez, hogy a megyeközpont részére 15 vagon burgonya leszállítását kérjék.¹⁸⁰⁸ De vidéken sem volt jobb a helyzet, amit a túrkevei titkár jelentése is egyértelműen alátámaszt: „*A népet jelenleg a politikai helyzet egyáltalán nem érdekli. Érdekli ugyan annyiból, hogy gazdasági politikával foglalkozik. A nincsen és a drágaság a főbb jelszava a népnek. Nincsen élelem és drága a ruházati cikk. [...] A drágaság és a nincstelenség miatt sem a központi, sem a kerületi pártnapjainkat nem látogatják kellően. Ugyanezen okok miatt nagyon gyenge a tagdíjfizetés is.*”¹⁸⁰⁹

A hanyatló pártélet okai között azonban egy másik tényező is megfigyelhető volt, mégpedig a „*radikalizmus és a gyors leszámolás vágya*”.¹⁸¹⁰ A megyei választmány is azt konstataulta, hogy „*A politikánk sem az alapszervezetekig, sem pedig a tömegszervezetekig nem jut el. Sokan a demokráciát átmenetnek tekintik. Sokan a koalíciót nem látják szükségesnek.*” A tagság elégedetlenségét a pártoktatás fellendítésével igyekeztek helyes irányba fordítani, ezért már ősszel nekiláttak a téli vándor iskolák szervezésének és tervbe vették, hogy minden városban és községben szemináriumokat szerveznek majd. Részben ettől várták a mélypontra süllyedt tagdíjfizetési hajlandóság fellendítését is. Valójában azonban úgy látták, hogy a kialakult helyzeten csak jelentős kormányzati eredmények birtokában lehet gyökeresen változtatni.¹⁸¹¹

A várt fordulatot Rákosi Mátyás 1947. október 31-i beszéde hozta el, mely egyúttal a fokozatos hatalomátvétel addigi koncepciójának végét is jelentette.¹⁸¹² Bár a nemzetközi erőviszonyok részletes taglalása e disszertáció kereteibe nem férhet bele, mégis szükségesnek érezzük megemlíteni, hogy e fordulat háttérében az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti ellentétek nyílt ellenségeskedéssé fokozódása állt, azaz a kommunizmus térnyerésének feltartóztatását célzó Truman-doktrína és Marshall-terv, melyre válaszul a szovjetek az érdekszférájuk országaiban a segély elutasításával, majd 1947 szeptemberének végén a Szklarska Porebában megtartott kommunista pártvezetői értekezleten a nyílt szovjetizálás meghirdetésével és mielőbbi befejezésének kívánalmával válaszoltak. E hidegháborús helyzet adta keretek az országos politikai események alakításán keresztül a helyi történésekre is szignifikáns hatást gyakoroltak, a lokális társadalmi akaratot és politikai erőviszonyokat felülírva segítették elő az MKP hatalmi expanziójának betetőzését.

¹⁸⁰⁸ *Tiszavidék* 1947. október 26. Gerő miniszter segítségével 15 vagon burgonyához jut a város

¹⁸⁰⁹ MNL JNSZML X. 40/n. 2. ö.e. 24. p. 1947. október 19.

¹⁸¹⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (2.). 20. ö.e. 3-4. p. 1947. október 2.

¹⁸¹¹ „*A választási beszédek arra hivatkoztak, ha győziünk, akkor jelentős változás fog bekövetkezni, mint tavaly augusztus 1-jén [a forint bevezetésekor]. Legalább ilyen eredményeket vártak. Bár első pártnak kerültünk ki, azonban nem tudtunk olyan változást biztosítani, mint a tömegek kívántak.*” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 125-128. p. 1947. október 27.

¹⁸¹² „*Rákosi elvtárs beszéde a megyében is megváltoztatta a helyzetet, a reakció visszaszorult [...] és várakozó álláspontra helyezkedett.*” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ö.e. 50-57. p. Keltezés nélkül.

A gyorsabb ütemű hatalomszerzés programja jegyében november 16-án országos gyűlés kampányt szerveztek, s a kommunista párt szónokai minden településen a munkásbíróságok felállítása és a bankok államosítása mellett agitáltak. Az egybegyűltekkal a jól bevált módon előre megfogalmazott határozati javaslatokat fogadtattak el, melyekben követelték a Magyar Függetlenségi Párt, más néven a „Pfeiffer-párt” feloszlását is.¹⁸¹³ Utóbbi 1947. november 20-án be is következett.

A kormány gyors intézkedései a helyi szervezetekben is érezhetően fellendítették a pártéletet. *„Az emberek figyelmét [...] a Pfeiffer párt feloszlata és Pfeiffer szökése, Peyer szökése, a munkásbíróságok működésének megkezdése némileg elterelte saját bajaikról [...] elvtársaink emeltek fővel járnak, nem bújnak már a felelősségre vonás elől, hanem bátran kiállnak másokkal megtárgyalni a bajokat és napi eseményeket”* – írta nem titkolt büszkeséggel a karcagi párttitkár.¹⁸¹⁴ A Jászságban hasonló tapasztalatokról számoltak be: *„a Járási Bizottság elhatározta, hogy az egész járásban ellentámadásba megyünk [...] A megyei Bizottság utasítása alapján a járás minden községében gyűléseket tartunk [...] A jársági alsó járás dolgozóit megnyugtatták a munkásbíróságok fölállítása, a kettős árrendszert, valamint a bankok államosítása. Örömmel veszik tudomásul Pfeiffer megszökését és pártjának feloszlását. [...] Az összes reakciós elemek meglepően befogták a szájukat.”*¹⁸¹⁵

1947. november 20-án, a Magyar Függetlenségi Párt feloszlásával egy napon az MKP Központi Vezetőség Politikai Bizottsága határozatot hozott a tagkönyvcseréről is. Decemberben hozzáálltak az ún. 10-es csoportok szervezéséhez, melyekben egy aktív párttag fogott össze 7-12 másik párttagot és velük személyes kapcsolatot tartva megvizsgálta magatartásukat, magánéletüket, s beszédte a tagdíjhátralékukat is, továbbá gondoskodott róla, hogy a párt rendezvényeire eljárjanak, azaz minden téren igyekezett aktivizálni őket.¹⁸¹⁶ Ennek hatására mind a pártnapok látogatottsága, mind a tagdíjfizetés aránya növekedésnek indult. Bár a pártvezetés terve az volt, hogy ezt a munkát a tagság nevelésére, politikai felvilágosítására is felhasználja, a tapasztalat azt mutatta, hogy az egyes szervezetek *„minden átbeszélés és utasítás ellenére a 10-es csoportokat főleg arra használták, hogy csak, mint adminisztratív szervezetek szerepeljenek és nem úgy, mint agitátorok és népnevelők.”*¹⁸¹⁷

Ezzel párhuzamosan megkezdődött a párton belüli tisztogatás is, melyet e tagkönyvcserével kötöttek össze. Elsősorban a korrupt, erkölcstelen, antiszemita és részeges párttagoktól kellett volna megszabadulni, de olykor személyes bosszú is eredményezhetett

¹⁸¹³ MNL JNSZML X. 40/g. 5. ö.e. 6. p. 1947. november 7. és MNL JNSZML X. 40/f. 4. ö.e. 1. p. 1947. november 10.

¹⁸¹⁴ MNL JNSZML X. 40/i. 5. ö.e. 10. p. 1947. november 30.

¹⁸¹⁵ MNL JNSZML X. 40/b. 3. ö.e. 15-16. p. 1947. december 20.

¹⁸¹⁶ RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 525-526. p.

¹⁸¹⁷ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 133-141. p. 1948. május 11.

kizárást. Ráadásul a március végére tervezett befejezés áprilusra csúszott, mivel a pártszervezetek nagyrészt hanyag nyilvántartásából eredően jelentős eltérés mutatkozott a valós és a papíron kimutatott taglétszám között. Ekkor derült fény arra, hogy az éveken át erőszakolt taglétszámnövelésnek sok helyen úgy próbáltak megfelelni, hogy „*erőszakkal kényszerítették belépésre az embereket, akik ennek következtében soha nem is látogatták a pártszervezeteket, vagy 2-3 kartotékot állítottak ki egy párttagról, hogy mesterségesen növeljék számszerűleg a létszámot a verseny érdekében.*”¹⁸¹⁸ Végül részben a kizárások, de nagyobb részt a rossz adminisztrációból eredő kiesések miatt Jász-Nagykun-Szolnok megyében a kb. 42000 tagból 32199 maradt csak meg.¹⁸¹⁹

A fentiekkel párhuzamosan a különböző társadalmi szervezetekkel kapcsolatban folytatott türelmes politikának is véget vetettek. Tisza József is kiadta az utasítást, hogy „*nem lehet tovább szerénykedni a tömegszervezetekben, nyíltan kell dolgozni és a tömeget meg kell győzni.*”¹⁸²⁰ 1948 elején mind az UFOSZ-ban, mind a FÉKOSZ-ban tisztújítást tartottak, melyek révén a kommunista párt még inkább kiterjesztette befolyását. A szakszervezetekben is megindult a tisztogató munka. Az új vezetőségek névsorát előre elkészítették, de ügyeltek arra is, hogy a szociáldemokratákat ne hagyják ki teljesen, ezzel is demonstrálva a munkásegység melletti elkötelezettséget.¹⁸²¹

Az ifjúsági szervezetek vonalán szintén drasztikus változások következtek be 1948 tavaszán, melyre propagandisztikus apropót az 1848–49-es forradalom és szabadságharc száz éves évfordulója szolgáltatott. A fiatalságot addig ugyanis sehol sem voltak képesek ebben az egy szervezetben összefogni, hiszen már 1945-ben létrejöttek vele szemben a szociáldemokrata SZIM, a kigazda FISZ, majd a parasztpárti NISZ. Azért, hogy mégis hozzá tudjanak férni a más pártok irányítása alatt álló fiatalokhoz, az évfordulóra hivatkozva mindenhol 48-as bizottságokat szerveztek, papíron a MADISZ kezdeményezésével, melybe bevonták a többi ifjúsági tömegszervezetet és a helyi iskolákat is. Ezek a bizottságok azután különböző sport- és jótékonyági rendezvényeket szerveztek, újjáépítési munkálatokban segédkeztek és előkészítették a március 15-i ünnepségeket. „*Kiemelkedett a centenáriumi ünnepségek közül az, hogy Szolnokon ezen a napon nyitották meg a N[emzeti] S[egély] gyermekotthonát, az újra rendezett városi könyvtárat és tették meg az első kapavágást Szolnok város új nagyobb arányú közérdekű létesítményéhez, a Damjanich népfürdő munkálataihoz.*

¹⁸¹⁸ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 19. ö.e. 27-29. p. 1948. április 6.; Kisebbségi mértékben, de szerepet játszott a taglétszám csökkenésében az is, hogy egyes esetekben csak a családfő maradt bent a pártban, mert nem tudták az egész családra fizetni a tagdíjat, illetve többen azért nem akartak tagok maradni, mert már öregek és keresetnélküliek voltak. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 72-75. p. Keltezés nélkül

¹⁸¹⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 133-141. p. 1948. május 11.

¹⁸²⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. 48-52. p. 1947. szeptember 21.

¹⁸²¹ MNL JNSZML X. 40/i. 11. ö.e. 35. p. 1948. február 3.

[...] Több városunkban és helységünkben március 15-én Petőfi táblát, illetve Kossuth szobrot lepleztek le. Március 15-el kapcsolatban megváltoztatták az utca elnevezéseket és régi reakciós emlékü utcanevek helyett demokratikus elnevezéseket adtak.”¹⁸²²

Végül e centenáriumi ünnepségek megrendezésével párhuzamosan döntöttek a MADISZ, FISZ és NISZ feloszlásáról, s az Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége, az EPOSZ létrehozásáról, mely az ipari foglalkozásban lévők és a tanoncok számára a SZIM beolvasztásával megalakított SZIT-tel, továbbá a felsőoktatásban tanulókat egybefogó MEFESZ és a középiskolásokat tömörítő MDNSZ szervezeteivel, illetve a serdülő korosztályt felkaroló Úttörő mozgalommal egyetemben csatlakozott a Magyar Ifjúság Népi Szövetségéhez. A MINSZ-ben már egyértelműen kommunista hegemonia érvényesült.¹⁸²³

A baloldali érzelmű asszonyokat tömörítő MDNSZ a MADISZ-hoz hasonló utat járt be. Bár 1948 márciusában még azt jelentették róluk a pártközpont számára, hogy a „*megyében 36 helyen van MDNSZ, de ebből nagyon kevés életképes.*” – 1948. április 17-én a kigazda és a szociáldemokrata nőmozgalmaknak mégis csatlakozniuk kellett az MDNSZ-hez.¹⁸²⁴ Ünnepeyes egyesítő kongresszusukat Szolnokon májusban rendezték meg.¹⁸²⁵

Az MKP befolyása alatt működő Nemzeti Segélyt is beépítették a Vöröskeresztbe, annak nevét felhasználva, ugyanakkor az ország „fejlődési irányának” megfelelő személycserékkel egybekötve.¹⁸²⁶

Mivel az MSZMT csak egy-két helyen alakult meg, és sokszor ott is a teljes érdektelenség volt rá jellemző, ezért az értelmiség megszólítására más szervezeti keretek között is próbálkoztak.¹⁸²⁷ Szolnokon például Zsemlye Ferenc elnökletével 1947 áprilisában újjáalakították a Verseghy Irodalmi Kört, de ugyanakkor hívták életre a művésztelepet fenntartó Szolnoki Művészeti Egyesületet is. Emellett külön értelmiségi ankétokat is szerveztek, melyektől azt remélték, hogy az MSZMT-nél nagyobb vonzerővel rendelkeznek majd.¹⁸²⁸ Az értelmiség tömeges Magyar Kommunista Párt felé áramlására azonban nem került sor, és 1948-ban is leginkább csak egzisztenciájukat féltve közeledtek a párthoz.¹⁸²⁹

¹⁸²² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 72-75. p. Keltezés nélkül

¹⁸²³ <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus. 26.)

¹⁸²⁴ RÁKOSI S. – SZABÓ B- (szerk.) 1979. 584. p.;

¹⁸²⁵ *Tiszavidék*, 1948. június 5. A MDNSZ egy táborba tömörítette Szolnok nőtársadalmát

¹⁸²⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 1. ö.e. 23. p. 1948. április 8.

¹⁸²⁷ Az MSZMT a kommunisták bevallása szerint is csak egy „*elszigetelt kis szervezetecske*” volt. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 88-92. p. 1947. június 2.

¹⁸²⁸ *Tiszavidék*. 1947. március 9. Földi István főispán a Verseghy Kör megalakításáért

¹⁸²⁹ Az állásféltebsből, illetve karrier reményében történő belépésekre és a kisnyilasok felvételekor tapasztaltakhoz hasonló, párton belüli dilemmákra jó példa a túrkevei párttitkár levele egy városi orvosi állást megpályázó személyről, akiről azt jelentette, hogy „*1939-ben a nyilasok mellett agitált és a felszabadulás után is az állandó konspiráció jellemzi. Elég jól jövedelmező magánpraxist folytat, így pártunk álláspontja az, hogy a városi orvosi állás egy új egzisztenciát biztosít és ezt egy demokratikusan gondolkozó és dolgozó elvtársunk kapja meg. Ma B. E. bejött a párthelyiségbe és kiállította a tagfelvételi lapot. Most kérjük a Tóth elvtársat, hogy mitévők legyünk?*”

A fent említett szervezetekben végzett munka mellett szintén a kommunisták agitációs céljait szolgálta az általuk megrendezett Szabad Föld Téli Esték rendezvénysorozata. Kulturális és szakoktatási előadások egyaránt elhangzottak, melyekkel leginkább a párton kívül állókat akarták megcélózni. Arra törekedtek, hogy minden községben sort kerítsenek a megrendezésére. A sikeres szervezés alapfeltétele elsősorban a helybeli értelmiség előadóként való bekapcsolása lett volna. Ahol ezt meg tudták oldani, ott a rendezvény is látogatottá vált. A pártközpont terve az volt, hogy tavasszal a Szabad Föld Tavasz Vasárnapok rendezvényeivel folytassák a megkezdett propagandamunkát. Erre azonban a meginduló mezőgazdasági munkák miatt – amely elvonta a közönség és a szervezők nagy részét – már csak kivételes esetekben nyílt lehetőség.

A tömegszervezetek és általában a tömegekhez szólni képes szervezetek feletti teljes kommunista dominancia azonban nem lehetett teljes mindaddig, amíg az egyházak képviselői bátor kiállásukkal reményt nyújtottak híveiknek. Ezért 1948 tavaszán a szovjetizálás útjában állók utolsó parlamenti, közigazgatási és tömegszervezeti hadállásainak felszámolásával egy időben a „klerikális reakció” vált az MKP/MDP legfontosabb politikai ellenfelévé.

A párt tagjai úgy érzékelték, hogy a katolikus és a református egyház ekkoriban még növelni is tudta aktivitását. *„Egyik oldalon más megyékből való szerzetesek és papok, missziósok járják a megyét, lelkigyakorlatokat tartanak, istentiszteletekkel és tömeges gyónásokkal, [...] ezen keresztül próbálják a tömeget Mindszentyék felé fordítani. A református egyház pedig a biblia körökre veti rá magát. Kisújszállason pl. Tüdős Klára volt lent, aki az országos szervezője a református biblia köröknek és jelentős sikereket ért el. Az egyházak, főleg a katolikus meglehetősen nagyágyúkat vonultat fel, így pl. Törökszentmiklósról magát Mindszenty primást jelzik.”*¹⁸³⁰ Kérdéses, hogy valóban az egyházak aktivitása nőtt-e meg, vagy csak az addig többszereplős politikai paletta mindinkább monokrómmá válása tette láthatóbbá az egyházak tevékenységét. A kommunisták támadásainak fókuszába minden esetre a „reakció utolsó bástyájának” tekintett egyházak kerültek, melyekkel szemben mind keményebben léptek fel.¹⁸³¹

Kiemelkedő jelentősége volt ebből a szempontból Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a Nagykunsági Mária napoknak, melyre 1948. május 7. és 9. között került sor. Maga Mindszenty József hercegprímás is ellátogatott Törökszentmiklósról, a nagyszabású rendezvény helyszínére.

A forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy a helyi MKP szervezet a saját

B. dr. itt Túrkevényt nagy népszerűségnek örvend és jól fel tudnánk használni.” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 23. ö.e. 51. p. 1948. május 3.

¹⁸³⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 126-130. p. 1948. március 3.

¹⁸³¹ MNL JNSZML X. 40/n. 2. ö.e. 26. p. 1947. november 12.

elhatározásából kezdetben kevésbé konfrontatív kapcsolatra törekedett a különböző egyházak képviselőivel. A központi irányelvek megérkezése előtt még úgy képzelték, hogy pusztán agitációval is számukra kedvező irányba terelhetik a résztvevők hangulatát. „Ezen az ünnepségen, amely 3 napig fog tartani, egy Rómából ajándékozott arany szobrot fognak itt elhelyezni és a Szervita Rend templomában kegyhelyet, /búcsújáró helyet/ létesíteni. [...] A tervünk az, hogy részt veszünk az ünnepségen, az R.G. tagjai is egyenruhában cca. 50. a Szakszervezetek és a Párt is. A propagandistáink működni fognak egyéni agitációval a tömeg között. Hasonlóképpen a magánházaknál és tömegszállásokon ide sereglő tömeg között. [...] a Központi Propaganda Osztály mozgósítaná ide nagyobb számban vidékről a propagandistákat.”¹⁸³² Jól mutatja az MKP Központi Vezetősége egyházpolitikájának módosulását, hogy végül egészen más irányba terelték a törökszentmiklósi szervezetet. A cél előbb a rendezvény megszervezésének minden lehetséges eszközzel való akadályozása lett,¹⁸³³ majd Kisújszálláson egy gazdasági kisvasút átadására kezdtek állami ünnepség szervezésébe, hogy minél több környékbeli lakost tudjanak elvonni az egyházi rendezvényről. A Mária-napok megközelíthetőségét is akadályozni igyekeztek, midőn minden különvonatot Kisújszállásra irányítottak.¹⁸³⁴ Ám minden igyekezetük ellenére kb. 18-20000, szombat este pedig már 20-25000 ember volt jelen a törökszentmiklósi ünnepségen.¹⁸³⁵

Az egyházakkal szembeni fellépés részeként a rendőrségnek is elsődleges feladata lett a vallásos rendezvények és csoportosulások karhatalmi biztosítása, a résztvevők vegzálása. Nemcsak a törökszentmiklósi Mária-napokat ellenőrizték szigorúan, de ugyanígy kivonultak a Jászberény határában lévő újerdői tanyavilágba is, ahova egy gyógyító „csodakút” vonzotta a zarándokok tömegét. Utóbbinál a hívők odaözlését azzal az átlátszó, de kétségkívül hatásos indokkal igyekeztek feltartóztatni, hogy az emberek „letapossák a terményt”.¹⁸³⁶

Később a dr. Czapik Gyula egri érsek által Jászapátiba meghirdetett Mária ünnepség szabadtéri megtartását is megtiltották, hivatkozva a pócspetri gyilkosságot követő belügyminiszteri tiltásra. Ennek ellenére is több tízezres tömeg gyűlt össze a településen.¹⁸³⁷

A vallásos emberek hangulatát érzékelteti az az ugyancsak 1948. májusi eset Jászsószentgyörgyön, amelynek kiváltó oka az volt, hogy a lakosság körében rémhírek kezdtek terjedni arról, hogy az oroszok összeszedik és elviszik a gyerekeket, a vallást pedig megszüntetik. Az ekkor felvonuló 1500 fős tüntető tömeget a helyi rendőrfőnök képtelen volt

¹⁸³² MNL JNSZML X. 40/m. 6. ő.e. 1. p. 1948. április 8.

¹⁸³³ MNL JNSZML X. 40/m. 5. ő.e. 1-4. p. 1948. április 14.

¹⁸³⁴ MNL JNSZML IV. 422. 179/1948 és 540/1948

¹⁸³⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ő.e. 133-141. p. 1948. május 11.

¹⁸³⁶ Azonban nem várt fordulattal fokozta a hívők lelkesedését, amikor „a lovasjárdőrök által feltartóztatott tömegből valaki megsimogatta az idomított rendőrlő nyakát, mire az állat letérdepelt. Az elbűvölt tömeg ebben is isteni csodát látott.” KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 26. p.

¹⁸³⁷ KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 26. p.

kezelni, ezért Jászladyról kért erősítést. Mivel a kikerkező további hat rendőr is kevésnek bizonyult a tömeg felosztatására, ezért figyelmeztető lövések leadására is sor került, melynek következtében egy tüntető megsebesült. A lakosságot végül a Szolnokról kikerkező újabb erősítés tudta csak házaiba viasztöríteni és a rendet helyreállítani.¹⁸³⁸

A következő jelentősebb konfliktust állam és egyház között az iskolák államosításának keresztülvitele hozta el. Ennek kommunikációját a jól bevált forgatókönyv szerint készítették elő. Szolnokon például 1948. május 18-án tartott gyűlést a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének főtitkára, aki taggyűlésen „ismertette a politikai helyzetet, a magyar demokráciának a közelmúltban aratott győzelmeit, a klerikális reakcióval megvívandó harc szükségességét, az iskolák államosításának kérdését.”¹⁸³⁹ Azaz teljes nyíltsággal kimondta, hogy a politikai pártokkal szemben aratott győzelem után az egyházak autonóm intézményei kerültek az MKP célkeresztjébe. Ahogy azt a Tiszavidék május 29-i száma is megfogalmazta: „A reakciót minden hadállásából kiverjük, nem kétséges, hogy az utolsó bástya az egyház.” A szakszervezet tagsága természetesen az iskolák államosítását követelő és Mindszentyt elítélő határozatot fogadott el.¹⁸⁴⁰ Ezt ugyanis a pedagógusok politikai alapú listázása előzte meg,¹⁸⁴¹ melyben arról döntöttek, kit vesznek majd át állami státuszba, így a tanárok és tanítók értelemszerűen zsarolva érezhették magukat, mikor a szakszervezetben szavaztak.¹⁸⁴²

¹⁸³⁸ A politikai fordulat betetőzését és a lakosság megfélemlítésének fokát mutatja, hogy Mindszenty későbbi letartóztatásakor már a vármegyében sehol sem került sor tömegjelenetre. KOCSI L. – BAKONDI L. – SARKADI I. (szerk.) 1970. 27. p.

¹⁸³⁹ Tiszavidék, 1948. május 22. A vármegyei pedagógusok egységesen követelik a felekezeti iskolák államosítását

¹⁸⁴⁰ Tiszavidék, 1948. június 5. A felekezeti iskolák sürgős államosítását kérte a vármegyei közgyűlés; A jobboldali politikai erők egyik fő támaszának számító katolikus egyház és az új koalíciós államhatalom viszonya már 1945-től kezdődően megromlott, hiszen a földosztás során az egyház birtokai többségét elvesztette. További vitát szült 1947 tavaszán a fakultatív vallásoktatás felvetése, mely Mindszenty József heves ellenállásába ütközött, aki a kötelező vallásoktatás fenntartása mellett szállt síkra. Az 1947. augusztus 15-tel kezdődő, tehát épp a választási kampány hajrájában meghirdetett Mária emlékév, mely 1948. december 8-ig tartott és így az 1848-as forradalom centenáriumi ünnepeivel is egybeesett, ténylegesen nem csak hitbuzgalmi, hanem politikai célokat is szolgált, általa Mindszenty nyílt politikai konfliktust vállalt az MKP-val, mely mindkét oldalról kibékíthetetlen harc végül a baloldali erők győzelmével zárult.

¹⁸⁴¹ „a mellékelt jegyzékben feltüntetett tanárokról, illetve tanítókról [...] információt adni szíveskedjenek. [...] ha valakiről nyilvánvaló, hogy a felszabadulás előtti magatartása kifogásolható, vagy a demokráciában politikai szempontból nem állja meg a helyét, véglegesítését, illetve állami átvételét megakadályozhatjuk. [...] Az elvtársak által ajánlott tanítók nyilvántartásunkban szerepelnek és természetes, hogy a kereten belül ezeknek ügyét intézzük el legelőször.” MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 22. ö.e. 53-54. p. 1948. március 18.

¹⁸⁴² Kisújszálláson a pedagógus szakszervezet nagygyűlésén „Több hozzászóló bérselemeket hozott fel, vagy az iskolák fejlődését biztosítottabbnak látta az állami kezelésben.” – hiszen az egyházak földosztás miatti nehéz anyagi helyzetéből eredően a nevelők fizetése valóban alacsony volt, így a politikai fenyegetés és a béremelések, fejlesztések ígéretének együttes alkalmazásával könnyebb volt meggyőzni az ingadozókat is, hogy saját egzisztenciájuk megőrzése érdekében ne akadályozzák az államosítást. Ennek ellenére Kisújszálláson a gimnázium vezetése kísérletet tett arra, hogy az iskola „a kecskeméti presbitérium felhívásához csatlakozva maradjon egyházi kezelésben. [...] de a tantestület nem fogadta el.” Az államosítással szembeni ellenállás csökkentését célozta a törvény megjelenésének időzítése is: „Az államosítás az iskolai év befejeztével zajlott le, amikor a tanulók nem voltak az iskolában. A megjelent törvényről a szülők a nyári szünidőben szereztek tudomást. A reakció erői azért különféle rémhírekkel [sic!] arra igyekeztek rávenni a szülőket, hogy ne írassák be gyermekeiket az iskolába. Ezért a következő év elején szülői értekezletek voltak, amelyeken az igazgatók tájékoztatták a szülőket az új iskolai évvel kapcsolatban, és igyekeztek megcáfolni a reakciós hírek

Más testületekkel hasonló határozatokat hoztak, melyeket azután rendre felterjesztettek a miniszterelnökhöz, illetve a vallás és közoktatásügyi miniszterhez, akik ezekre, mint az iskolák államosítását igazoló, széles körű társadalmi igény megnyilvánulásaként hivatkozhattak. Ezzel egy időben a lakosság ellenérzéseit a kötelező hitoktatás fenntartásának hamis ígéretével igyekeztek leszerelni.¹⁸⁴³ Ennek ellenére a rendőrségnek öt községben is letartóztatásokat kellett foganatosítania, hogy a tiltakozó megmozdulásoknak elejét vegye. A hatósági intézkedések eredményeként az államosításról szóló rendelet megjelenése után már nem voltak tömegmegmozdulások, „a vármegye lakossága napirendre tért a dolog felett, s a hangulat lecsillapodott.”¹⁸⁴⁴

Míg a pártapparátuson és társadalmi szervezeteken belül csak most vette kezdetét, addig a közigazgatáson a korábbi tisztogatások folytatásaként hullámszerűen végig ismét egy politikai szempontú rostálás, melyet ezúttal is a főispánnal kívánták végrehajtani. Az MKP Központi Bizottsága személyesen közölte Földivel, hogy kiket kell leváltania, de később levélben is emlékeztették, hogy mely főjegyzők eltávolítását kell március 1-ig végrehajtania.¹⁸⁴⁵

1948 folyamán a közigazgatás minden szintjét érintette e tisztogató munka, sorra önkéntes kilépésre és lemondásra kötelezve, nyugdíjazva, vagy fegyelmissel eltávolítva a jobboldalinak vélt – valójában a kommunistáknak behódolni nem akaró – képviselő-testületi tagokat, hivatalnokokat.¹⁸⁴⁶ A kommunisták célkeresztjébe ekkor már szociáldemokraták is bekerültek, akiknek félreállítása egyértelműen a pártegyesítés előkészítésével függött össze, melynek menetét külön alfejezetben részletezzük majd. A közigazgatáson belüli tisztogatások őszig elhúzódtak, a vezsenyi főjegyző ellen például szeptemberben jelent meg rágalmozó cikk a Szabad Földben, melyet azonnali fegyelmi eljárás és felfüggesztés követett.¹⁸⁴⁷

A közigazgatásban dolgozó kommunistákra is nagyobb figyelmet fordított ezután pártjuk, eddig ugyanis többségük el volt szakadva a párttól.¹⁸⁴⁸ Ezért utasításba adták a helyi alapszervezeteknek, hogy „A közigazgatásnál is ki kell választani, hogy kiket kell leváltani és hogy kiket lehet újra felhasználni, hogy kik fejlődőképesek. Ez áll a többi pártokra is, gyűjteni

alaptalanságát. Főként arra törekedtek a nevelők, hogy megértessék a szülőkkel, hogy most már a saját iskolájukba járatják a gyermekeket.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁸⁴³ *Tiszavidék*, 1948. június 19. Mit jelent az iskolák államosítása a gyermeknek, a szülőnek és a tanításnak

¹⁸⁴⁴ MNL JNSZML IV. 422. 179/1948

¹⁸⁴⁵ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 3/1948 és 8/1948

¹⁸⁴⁶ MNL JNSZML IV. 422. 197/1948 és 660/1948

¹⁸⁴⁷ MNL JNSZML IV. 422. 1024/1948

¹⁸⁴⁸ „a közigazgatás területén [...] dolgozó elvtársak munkáján nem érezni azt, hogy velük, mint káderekkel foglalkoznak a M[egyei] B[izottság], vagy a helyi pártszervezet. Nem ismerik a párt politikáját, [...] nem fogadják el a párttól jövő utasításokat, nem járnak le pártszervezetekbe, nem élnek pártéletet.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 10. ö.e. 2-10. p. 1947. november 25.

kell az adatokat arra nézve, hogy kiket lehet használni a függetlenségi frontba.”¹⁸⁴⁹ Egyes MKP szervezetek májustól már csak úgy delegáltak tagokat különböző bizottságokba és testületekbe, hogy velük egy dátum nélküli lemondó nyilatkozatot is aláírtak, melyben az illetővel kijelentették, hogy önként lemond megbízásáról. Mindez azt a célt szolgálta, hogy meggyorsuljon a nem megfelelő tagok leváltása és helyettük újak beküldése.¹⁸⁵⁰

Miután 1948. június 12-ig végigvitték a szociáldemokrata pártszervezeteknek a Magyar Kommunista Pártba olvasztását, s létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, 1948. november 15-én a vármegyei központi tisztviselőknek már 90%-a volt a Magyar Dolgozók Pártjának tagja, s mindössze 10%-uk volt kiskapás- és parasztpárti, de mindannyian „a legteljesebb mértékben” a kormány intencióinak megfelelően végezték munkájukat.¹⁸⁵¹

A közigazgatási és pártszervezeteken belüli tisztogatások közepette Földi István főispáni titkárát, dr. Sipos Géza vármegyei aljegyzőt is támadás érte. E támadás hátterében valószínűleg az a szándék húzódhatott meg, hogy a főispán pozícióját közvetlen munkatársának lecserélésével gyengítsék. 1948. június 9-én kelt, az MKP Központi Vezetősége Közigazgatási Osztályának címzett válaszlevelében Földi azt írta: „Csodálkozva olvastam az Elvtársak hozzám küldött levelét, amelyben azt írják, hogy nincs pártszempontból megfelelő titkárom. dr. Sipos elvtárs titkárom, úgy pártszempontból, mint szakszempontból 100%-osan megfelelő. Nem tudom, az elvtársak kitől kapták az információt, de bárkitől, vagy bárkiktől kapták is, nem helytálló.”¹⁸⁵²

Hogy kitől, illetve kiktől is származhatott a téves információ, azt pár napon belül maga is kitalálhatta. Június 19-én a vármegyei főjegyzőnek kellett kiszállnia Túrkevére a főispánt ért sérelem miatt, melyet Szűcs Ede vármegyei gazdasági felügyelő és Kapás Rezső polgármester közötti bizalmas megbeszélések eredményeztek. Szűcs előadta, hogy összesen 3 alkalommal lépett érintkezésbe Kapással. Először 1947 végén személyesen, a vármegyei háza folyosóján adta elő neki egy rizstelep létrehozásának ötletét, melybe a főispánt is bevonta volna. Ismerte ugyanis a főispán nehéz életkörülményeit és tudomása volt róla, hogy „amióta tisztjét betölti, gazdálkodása minden ingóságától megválni kényszerült. Megyeszerte közismert tény az ő népszerűsége,” és állítása szerint Szűcsöt is az iránta érzett személyes megbecsülés és odaadás indította arra, hogy a főispánnal közös rizstermelésről szőjön terveket. Elmondásra szerint erről a főispán nem tudott.¹⁸⁵³

Az első puhatolózó beszélgetést egy levélváltás követte. Ezután ismét személyesen

¹⁸⁴⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ő.e. 195-196. p. 1948. március 14.

¹⁸⁵⁰ MNL JNSZML X. 40/e. 20. ő.e. 8-10. p. 1948. május 19.

¹⁸⁵¹ MNL JNSZML IV. 422. 54/1948

¹⁸⁵² MNL JNSZML IV. 422. 25/1948

¹⁸⁵³ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 36/1948

kereste fel Túrkeve polgármesterét, hogy sürgesse a telep ügyét. Mint jegyzőkönyvbe mondta: „Ez alkalommal egész másképpen beszélt, szinte páfördulás szerű volt magatartása [...] mert azzal fogadott, hogy ő semmiképpen nem akar része lenni ennek a társulásnak, miután pár nappal ezelőtt volt kint egy vizsgálat, amelyen Földi főispánt erősen támadták és lehet, hogy már nem is soká lesz főispán, mert helyzete megingott. Meglepődve nézett reám, hogy mindezt nem tudom, mert itt ezt mindenki beszéli. Volt ebben a hangban becsmélés,” mire Szűcs az egész akcióval végleg felhagyott.¹⁸⁵⁴

Kapás Rezső ugyanezen alkalommal elismerte, hogy a Szűcs által elmondottak nagyjában és lényegében fedik a valóságot, kiegészítve azzal, hogy a Szűcs sógora nevében futó rizstelepből 18-18 hold jutott volna Szűcsnek, sógorának, Földinek, Kapásnak és Szilágyi Lajos akkori gazdasági előjárónak. Kapás feladata lett volna, hogy a képviselő-testületben simán vigye keresztül az ügyet. Az első megbeszélésen nem adott határozott választ, csak a harmadikon utasította el Szűcsöt, a már említett indoklással, miszerint Földi „nem sokáig lesz főispán, mivel állandóan támadják, itt megingott a helyzete, [...] máshová fog menni.” Azt is elismerte, hogy Szűcs ugyan a legnagyobb titoktartást kérte tőle, de a tárgyalás megszakítása után 1-2 nappal ő mégis előadta mindezt Tisza József megyei párttitkárnak. Kapás ekkor állítólag arra figyelmeztette Tiszát, hogy „vigyázzatok, nehogy Földi elvtársat egy ilyen dologba behúzzák. Ezzel kapcsolatban később volt részletesen szó Tisza elvtárssal, az időpontra nem emlékszem.”¹⁸⁵⁵

A szövevényes ügy források hiányában ma már nem kibogozható, de a meglévő töredékek alapján Kapásnak a főispán iránti aggodalma minimum álságos színezetet kap. Már magában az a tény, hogy a főispán legnagyobb ellenlábasához, Tiszához fordult, mutatja ezt, hiszen kettejük ellentéte ekkor már valóban közismert lehetett. Ám Kapásnak személyes konfliktusa is volt Földivel, mely valójában Túrkeve és Kisújszállás rivalizálásából, a 3 éves terv nagyberuházásaiért, a fejlesztési forrásokért folytatott versengésből született. Bár e tervből Túrkeve sem maradt ki, sőt, a főispán belterjes gazdaságokról szőtt terveiben kiemelt szerep jutott neki az öntözéses gazdálkodás fejlesztése terén. Erre bizonyíték Kapás Rezső 1947 áprilisáról szóló polgármesteri jelentése: „A hatóságom területén lakó kubikosok a rizstermelési előmunkálatoknál huzamosabb időre állandó foglalkozást találtak, ami a munkanélküliséget nagymértékben enyhíti.”¹⁸⁵⁶ Emellett arról is értesülhetünk, hogy a túrkevei Berettyó-híd újjáépítésénél is sokakat foglalkoztattak. Egy évvel később, egy március 17-i jegyzőkönyv tanúsága szerint viszont már ezt a kijelentést tette: „A Főispán Túrkeve

¹⁸⁵⁴ Uo.

¹⁸⁵⁵ Uo.

¹⁸⁵⁶ MNL JNSZML IV. 422. bizalmas ir. 2/1947

városának ügyeit mindig háttérbe szorítja és éppen ideje, hogy már elmenjen a vármegye éléről, mert az ő működése alatt sok hátrány érte Túrkeve m. várost.”¹⁸⁵⁷

Miért gondolhatta úgy Kapás, hogy a főispán Túrkevét „mindenben háttérbe szorítja”? Három létesítményre célozhatott, melyek nyilván a főispán lobbijának is köszönhetően épp Kisújszállásban épültek meg. A megye első két mesterséges megtermékenyítő állomásai közül egy Jászberénybe, a másik Kisújszállásra települt.¹⁸⁵⁸ A 3 éves terv keretében megépült 7 gépállomásból is jutott Kisújszállásra, Túrkevére nem.¹⁸⁵⁹ Utóbbi parasztjai kénytelenek voltak Kisújszállásról igényelni traktorokat, ám az állami gépállomások ekkor még nem tudták a sok igénylőt kielégíteni. A leglátványosabb – részben Földi közbenjárására megvalósult – kisújszállási beruházás azonban kétségtelenül a gépállomással egyszerre, Tildy Zoltán jelenlétében, 1948. május 9-én átadott Kisújszállás–Csorba gazdasági kisvasút volt. A megnyitót, mint láttuk, szándékosan a törökszentmiklósi Mária-napok időpontjára időzítették, hogy tömeget vonhassanak el az egyházi rendezvénytől. Az előkészületekben Földi is részt vett, s a vármegye valamennyi tisztviselőjét a parasztvasút ünnepére rendelte ki.¹⁸⁶⁰

A fentiek ismeretében már érthető, hogy Földi miért került szembe Túrkeve polgármesterével is. Gondolhatnánk, hogy legalább a kisújszállási kiálltak mögött. Azonban a sors fintora, hogy a főispán saját földijeitől sem számíthatott mindig támogatásra. Még országgyűlési képviselővé választott egykori kubikostársa, Bakó Kálmán is elfordult tőle, pedig korábban igen szoros barátság volt közöttük. Együtt harcoltak a két világháború között a földmunkások jogaiért, együtt jutottak be a kisújszállási képviselő-testületbe 1932-ben, együtt internálták őket és 1944 októberében is együtt rejtőztek el egy csorbai kukoricatáblában a németek elől. A város életének újjászervezéséhez is közösen láttak hozzá és a földosztást is közösen vezényelték le a megyében.¹⁸⁶¹

A két régi harcostárs viszonya 1945 elején mégis megromlott. A kisújszállási kubikosok egyes vezéralakjai közötti személyes féltékenység meglétét igazolja Varga Illés visszaemlékező szavai: *„választás útján Földi István lett a párttitkár. Ebből az következett, hogy Földi Endre megsértődött, mert ő úgy érezte, hogy több mint István. [...] Hasonló probléma adódott Bakó Kálmán elvtárral is.”*¹⁸⁶²

Bakó irigységét és ellenszenvét tükrözi saját visszaemlékezése is, melyben egy eset kapcsán Földit néven nevezve lelkiismeretlennek próbálta beállítani, ám amikor a

¹⁸⁵⁷ MNL JNSZML IV. 422. 800/1948

¹⁸⁵⁸ MNL JNSZML IV. 422. 179/1948

¹⁸⁵⁹ MNL JNSZML IV. 422. 937/1948; Ráadásul Túrkeve 200 hold földet volt kénytelen átengedni Kisújszállásnak a földosztással kapcsolatban, ahogy arra a földosztás jellemzésekor már utaltunk.

¹⁸⁶⁰ MNL JNSZML IV. 422. 179/1948 és 540/1948

¹⁸⁶¹ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁸⁶² MNL JNSZML XXXV. 57. V/4.

földvisszaperlések alkalmából lezajlott tömegdemonstráció sikerét ecsetelte, csak úgy szólt róla, mint „*az akkori Kommunista Párt titkára*”, nevét elhallgatta. Sőt, visszaemlékezésében egyszer sem írta le magát a tényre, hogy Földi Istvánt főispánná nevezték ki, szemben azzal az állításával, hogy Rákosi belőle akart mindenáron főispánt csinálni, de ő „nem akart az lenni”. „*Ilyen gondolataim sohasem voltak, ahhoz túl szerény voltam,*” – mondta – „*Én mindég számoltam mindenkor azzal a hátrányos helyzetemmel, hogy magammal hoztam a kapitalista világból néhány osztályomat. [...] Pedig, ha elgondolom, hogy mennyien mentek el ebből a városból – mondhatnám azt is, hogy számításból – hogy jobb anyagi körülmények között éljenek, és a ranglétrán is kapaszkodjanak közben felfelé.*” – célzott egyértelműen Földire és dr. Kovács Kálmánra, akik mindketten elvállalták a főispánságot.¹⁸⁶³

Földi tehát egyre több ellenségre tett szert pártján belül. Szembekerült a megyei párttitkárral és több helyi szervezettel közigazgatási vonalon. A beruházásoknál háttérbe szorult Túrkeve polgármestere is Tiszával szövetkezett és még saját egykori barátja és harcostársa is elfordult tőle személyes féltékenységből. Az országos politikai életben bekövetkezett fordulat eredményeként pedig saját pártja számára is mindinkább fölöslegessé és terhessé vált személye és az általa képviselt, nyugati mintát követő parasztpolitika.

IX.2. Fordulat a parasztpolitikában

Az irányváltás háttérében a pártközpont azon megfontolása állt, hogy a szavazatszerzést célzó parasztpolitikára már nem volt tovább szükségük, hiszen az addigi öt parasztképviselőjük számát tizenhétre tudták emelni,¹⁸⁶⁴ a választási győzelmet megszerezték. A parasztság kegyeinek keresése helyett immáron a politikai hatalom kiterjesztése, az ellenzéki pártok és a koalíciós partnerek jobboldalán állók elhallgattatása játszotta a főszerepet.

Adózás tekintetében ekkor már egyértelműen a parasztság részesült a legszigorúbb elbánásban. A főispán ezért eredeti célkitűzését, a kisgazdaságok anyagi felemelkedését minden igyekezete ellenére sem tudta biztosítani, sőt, meg kellett állapítania, hogy „*Az egyre súlyosbodó mezőgazdasági helyzet miatt, amelyet nemcsak az agrárrolló, de az aszályos esztendőik egész sorozata olyan helyzetbe kényszerített, hogy nemcsak az új földhözjuttatottak,*

¹⁸⁶³ MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

¹⁸⁶⁴ Az addig nagygyűlésről nagygyűlésre utazó Bakó Kálmán is új feladatot kapott, Népfront titkár lett Szolnokon. 1949-ben pedig a parasztpolitika új irányvonalának megfelelően egy „mezőgazdasági és politikai” tanfolyamon vett részt Kecskeméten, amit elvégezve a termelőszövetkezetek és szakcsoportok mellett kellett agitálnia, elsősorban olyan vidékeken, ahol a kisbirtokok voltak túlsúlyban és így nagyobb volt a lakossági ellenállás. MNL JNSZML XXXV. 57. B/2.

de már a régi kipróbált kisgazdák is tönkre mennek.”¹⁸⁶⁵

Mivel a választási kampányban a kertvármegyéről tett ígéretei mindenben egyeztek személyes meggyőződésével és vágyaival is, ezért inkább számolta volna fel az országos termelési miniszteri biztosi intézményt is akár, csak hogy a rászorulókon segíteni tudjon. E miniszteri biztos ugyanis a parlagterületek haszonbérleti díját oly magasan állapította meg, hogy azt az egyéni gazdálkodók megfizetni nem tudták, ezért sokan csak önbérlet útján tudták hasznosítani e földeket. Földi István álláspontja szerint az ilyen hasznosítások *„csak rontják a mezőgazdasági termelés munkamorálját, s ha ennek a legsürgősebben nem vetnek véget, hivatalos keretek között fogjuk a gazdatársadalom egy rétegét rászoktatni arra, hogy mindent az államtól várjanak.*”¹⁸⁶⁶ Azt a rengeteg pénzt, amit Gonda Béla miniszteri biztos teljes apparátusával *„feleslegesen eladminisztrál”* inkább fordította volna a gazdák egyéni boldogulását segítő szántási hitelre és a vetőmag akciók bővítésére. Személyes találkozásukkor Gonda *„jót »nevetett« az állami pénzek haszontalan hovafordítása feletti”* aggodalmon, ám Földi tovább ment és a Gazdasági Főtanácshoz, illetve Rákosi Mátyáshoz is levelet írt ez ügyben.¹⁸⁶⁷

Egy másik levelében a pénzügyminiszter figyelmét hívta fel az alábbiakra: *„A magyar parasztságnak ezen a mostoha vidéken élő, sorozatos elemi károkkal küzdő része joggal elvárhatja és el is várja a kormányzattól, hogy a parasztság iránti segítő szándéka nem csupán szavakban, hanem tettekben is meg fog nyilvánulni.*”¹⁸⁶⁸ A kisbirtokosok aggasztó helyzetét, a kormányzat *„jómódú parasztságot, virágzó mezőgazdaságot”* vizionáló szavai és későbbi tettei közötti ellentétet Földi, az egyszerű kubikosból lett főispán pontosan érzékelt. A termelés lehetséges fejlődési irányával kapcsolatos félelmei 1948 nyarán igazolódtak be.¹⁸⁶⁹

Az „osztályidegen” kulákság elleni harc és a szövetkezeti mozgalom átszervezésének szükségességét Gerő Ernő és Rákosi Mátyás jelentették be. A Magyar Dolgozók Pártja első szövetkezeti konferenciáján, Budapesten, Gerő Ernő felszólalásában azt fejtegette, hogy a *„zsirosparaszi réteg [...] kizsákmányoló módszereivel”* szemben a *„dolgozó parasztságnak*

¹⁸⁶⁵ MNL JNSZML IV. 422. 1204/1947

¹⁸⁶⁶ Uo.

¹⁸⁶⁷ Uo.

¹⁸⁶⁸ MNL JNSZML IV. 422. 1223/1947

¹⁸⁶⁹ Az MKP/MDP-n vezetésén belül 1948 tavaszán még az az álláspont uralkodott, hogy nincsenek meg a feltételei annak, hogy az egyéni gazdálkodást általánosan felváltsák a termelőszövetkezetek, ezért az önkéntesség és a fokozatosság irányelveit hangoztatták. Az NPP-n belül pedig teljes egyetértés volt abban, hogy a sok törpebirtokot modernizálni a szövetkezetek útján lehet, de ez alatt nem kolhoz típusú termelőszövetkezeteket, hanem lazább társulásokat értettek. Az MKP szövetkezeti politikájában 1948 nyarán bekövetkezett fordulat idején Veres Péter ismét elhatárolódott a kolhozoktól és az önkéntes szövetkezés pártjára állt, de ezzel érdemben már nem volt képes befolyásolni az események menetét, hiszen az MDP-nek ekkor már nem volt érdeke az NPP önálló paraszti politikájának teret adni. Végeredményben a teljes háború utáni korszak agrárpolitikájára igaz Tóth István azon megállapítása, hogy az agrárpolitika mindvégig, mindenben a politikai hatalomért folyó küzdelemnek rendelődtet alá. TÓTH I. 1991. 172-175. p.

*helyet kell találniuk az önkéntes szervezetekben.*¹⁸⁷⁰ Az „önkéntes” és a „kell” szavak disszonanciája mögötti nem is oly szelíd nyomásgyakorlást a felsorolt intézkedések jellemezték leginkább: a gazdagabb parasztságot sújtó progresszív adórendszer, szemben a szervezeteknek nyújtandó olcsó állami hitellel, adókedvezményekkel, termelőeszközökkel. Közvetlen feladatként a szervezetekben mutatkozó „*kapitalista veszély*” felszámolását, a „kulákok” vezetőségekből történő kiszorítását jelölte meg.

Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes az augusztus 20-i kecskeméti nagygyűlésen már eldöntött tényként közölte, hogy a „*dolgozó parasztság felismerte a követendő utat, vállalta a szervezkedést, a kölcsönös segítséget és a közös munkát, belátva, hogy a szervezkedés a felemelkedés útja.*”¹⁸⁷¹ Maga is kitért a kulákság „basáskodására” és azokra az intézkedésekre, melyekkel ennek véget vetnek, ugyanakkor örömmel jelentette be azt is, hogy a magyar parasztok, szovjet mintára már a gyapottermesztéssel is kísérleteznek.¹⁸⁷²

Rákosi nyilatkozataiban megállapította, hogy mezőgazdasági termelésünk, mely az elaprózott paraszti birtokokra épül, „*messze elmaradt a fejlettebb [sic!] mezőgazdasági államok és még inkább [sic!] a Szovjetunió mezőgazdasági színvonala mögött.*” A fejlődés záloga pedig, akárcsak az iparban, a nagyüzemi termelés. „*Az elmaradottságból kiút [...] a föld közös társas megmunkálása, melyhez a szervezetet tartozik.*”¹⁸⁷³ Hollandia és Dánia belterjes kertgazdaságainak, hús- és tejtermelő szervezeteinek álomképe helyébe tehát egyértelműen a szovjet modell másolása lépett, az „elavult kistermelő gazdálkodás” helyébe a „tervszerű szervezeti többtermelés”, a Kaptár, a Hangya és egyéb „öncélú álszervezetek” helyébe a „termelőszervezetek”.

Létrehoztak egy új, egységes paraszti tömegszervezetet is, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségét. Ám ennek érdekvédelmi szerepe gyakorlatilag nullára csökkent, mert mint mondták: „*Ma a népi demokrácia állama a dolgozók állama, így a parasztságnak többé nincs szüksége a szó szoros értelmében vett érdekképviseleti szervre, amely őt saját államával szemben megvédi.*”¹⁸⁷⁴

A közigazgatásban addig meghagyott dolgozók első próbatétele is a termés betakarításának megszervezése lett. A cséplést és a beszolgáltatást a rendőrség, a közigazgatás és a külön e célból életre hívott népi szervek egyaránt ellenőrizték, a legapróbb szabálytalanságokat is felderítve és megtorolva. A nem megfelelő hivatalnokokat pedig, akik a paraszti elégedetlenséget nem tudták, vagy nem akarták leszerelni, azonnal megbízhatóbb

¹⁸⁷⁰ *Tiszavidék* 1948. július 17. A mezőgazdasági szervezet a dolgozó parasztság védelmezője

¹⁸⁷¹ *Tiszavidék* 1948. augusztus 28. Szervezkedés a paraszti felemelkedés kulcsa

¹⁸⁷² *Tiszavidék* 1948. szeptember 4. Megyénk is felkészült a gyapottermesztésre

¹⁸⁷³ MNL JNSZML IV. 422. 1341/1948

¹⁸⁷⁴ MNL JNSZML IV. 422. 1341/1948

káderekre cserélték.¹⁸⁷⁵

A falusi osztályharc, a kulákküldözés megindításakor Földi István is teljesítette a felsőbb elvárásokat. Utasította a települések vezetőit, hogy az őszi mezőgazdasági munkák sikerét közigazgatási vonalon is ellenőrizték és ahol szükséges, a karhatalmat is vegyék igénybe. A kapott intencióknak megfelelően 1948 őszén kb. 30 kulákot internáltak, akik „szabotáltak” az őszi vetést,¹⁸⁷⁶ és a sajtó is feladatának tekintette, hogy cikkeiben leleplezze a kulákságot. Ezen akciók után a parasztság minden kötelezettségnek igyekezett eleget tenni, de Földi úgy látta, hogy ez „nem a demokrácia támogatását jelenti, hanem inkább a megtorlástól való félelemből ered”, amit alátámaszt az a megyében keringő rémhír is, hogy „a kulákságot sárga karszalaggal fogják ellátni, s ez lesz a megkülönböztető jelvényük.”¹⁸⁷⁷

Miközben Földi eredeti célkitűzése, a belterjes kisgazdaságok nyugati típusú felvirágoztatása teljes mértékben ellehetetlenült, a vármegye közügyeinek ellenőrzése is mindinkább a tisztogatások eredményeként kinevezett új alispán és főjegyző kezeibe csúszott át, s a közigazgatás végül teljes mértékben a pártutasításoknak rendelődött alá. Decemberre a főispán mozgástere teljesen elfogyott, még titkárát, dr. Sipos Gézát is eltávolították mellőle.¹⁸⁷⁸ 1948. december 23-án, a felső pártvezetéssel folytatott személyes megbeszélések után, Földi István bejelentette lemondását a belügyminiszternek. Döntését azzal indokolta, hogy pártja a népi demokrácia érdekében a Bábolnai Állami Gazdaságnál fogja munkával megbízni.¹⁸⁷⁹ Utolsó munkanapja 1949. január 7-én volt.¹⁸⁸⁰

Amikor évtizedekkel később lemondása okairól kérdezték, így válaszolt: „akkor a megyeházán már minden rendben volt. Amikor odakerültem, csak a legkisebb beosztásokban, úgy is mondhatnám, hogy csak az altisztek között voltak kommunista pártiak, maga az alispán is szocdem volt. Negyvennyolc végére pedig már minden fontos pozícióban a mi embereink ültek, fölöslegesnek éreztem magamat ott tovább.” Amit az újságíró így egészített ki: „Pista bátyám elmondta még ugyan, hogy Tisza elvtárssal voltak nézeteltérései, mert a titkár elsősorban az iparosítást szorgalmazta, szemben a főispán parasztpolitikájával. A logikusnak tűnő lépés tehát Bábolna volt, ...”¹⁸⁸¹

A lemondás valódi okaként tehát sokkal inkább az a csalódás sejthető, melyet a belterjes, kisbirtokos gazdálkodás ígérete és a végül megvalósuló táblás gazdálkodás közötti

¹⁸⁷⁵ MNL JNSZML IV. 422. 27/1948 és 28/1948 és 179/1948

¹⁸⁷⁶ MNL JNSZML IV. 422. 54/1948

¹⁸⁷⁷ MNL JNSZML IV. 422. 179/1948

¹⁸⁷⁸ MNL JNSZML IV. 422. 1350/1948 Sipost Sárorsd községbe helyezték át.

¹⁸⁷⁹ MNL JNSZML IV. 422. 1417/1948

¹⁸⁸⁰ Utódja a vármegye élén egy másik tanulatlan gazdasági cseléd, Juhász Imréné lett. Önálló elgondolásoktól és céloktól mentes működésében, ahogy az várható volt, mindenben mereven és ellenvetés nélkül kiszolgálta a felsőbb pártszervek elvárásait. GYÓRI T. (szerk.) 1975. 208-209. p.

¹⁸⁸¹ BICSKEI G. 1985. 106-108. p.

fordulat jelentett. 1948 végére belátta, hogy ez ügyben szélmalomharcot vív, pártja őt magát is becsapta és kihasználta az 1947-es választási kampányban remélt paraszti szavazatok növeléséért. Hiába teljesítette pártja egyéb kívánságait a közigazgatás megtisztítása, az egyház- és a kulákküldözés terén, a hön áhított „kertvármegye” megvalósítása épp annak a rendszernek esett áldozatul, melynek felépítésében maga is részt vett. 1949-től pedig, mint önálló egzisztenciával nem rendelkező, sokgyermekes családapának, akit a Párt emelt fel, és akinek további sorsa is a Párttól függött, már nem maradt más választása, mint hogy nyíltan állást foglaljon a szocialista gazdálkodás „fejlettebb” formája mellett.¹⁸⁸²

IX.3. A pártegyesítés

Mindezen eseményeken túl, azokkal párhuzamosan, legnagyobb jelentősége kétségtávol az SZDP felszámolásának volt. A kommunisták már a választások előtt is megpendítették a két párt egyesülésének gondolatát, ám 1947 szeptemberében az SZDP megyei lapja még Justus Pál alábbi megállapítását idézte: *„A Szociáldemokrata Párt nem ígérekben és szólásokban, hanem a reális hatalomban teljes egyenjogúságot kíván és követel maga számára. Ezzel a feltétellel tudunk mi munkásegységet csinálni. Enélkül nincs együttműködés.”*¹⁸⁸³ Az 1947-es választások során elsőséget szerző kommunistáknak azonban más elképzeléseik voltak a munkáspártok egységéről.

A megváltozott erőviszonyok első jele volt a szociáldemokrata párttagok Kommunista Pártba történő átlépésének megindulása. Az SZDP erőszakos tagtoborzással vádolta meg az MKP-t, mire a Tiszavidék provokátornak és a munkásegység ellenségének bélyegezte a szociáldemokrata újságírókat. A Szolnokmegyei Népszava ekkor még felvette a kesztyűt: *„Mindenki előtt ismeretes és köztudomású tény, hogy ténylegesen folyt és ma is folyik a lélekhalászat és lélektiprás Szolnokon és országszerte. [...] Hát ez az őszinte együttműködés, a rafinált és négy szemközti lelkigyakorlatozás, [...] Az aggódónak kényszerhelyzetben kell választani kenyér, vagy a párt között! [...] A testvérpártnak tettekkel kell bebizonyítani, hogy a harcnak nem ellenünk, hanem az ellenforradalmi erők ellen kell irányulni.”*¹⁸⁸⁴

A kommunisták azonban épp a szociáldemokrata párt önállóságának felszámolásában látták hatalmuk kiterjesztésének következő mérföldkövét. Az MKP parlamenti erejének

¹⁸⁸² Igaz, két évvel később a Bábolnai Állami Gazdaság éléről is távoznia kellett, mivel ott is „folyton írta a leveleit, folyton veszekedett az emberekért. Ott főtt arra gondoltak, ha a leveleitől nem szabadulhatnak meg, megszabadulnak tőle magától.” Végül Zsámbékra költözött, ahova a földosztás idején több egykori kubikostársa áttelepült. Élete hátralevő éveit ott élte le. 1984. április 30-án hunyt el. BICSKEI G. 1985. 143. p.

¹⁸⁸³ Szolnokmegyei Népszava, 1947. szeptember 11. A választási tanulságokról

¹⁸⁸⁴ Szolnokmegyei Népszava, 1947. szeptember 25. Amiről beszélni kell...

növekedése és a nemzetközi politikában bekövetkezett hidegháborús fordulat után 1947–1948 telén így a szociáldemokrata párton belül indítottak újabb jelentős tisztogatási hullámot, mely tavasszal a hivatalokon is átgazolt.

Az SZDP Országos Pártválasztmányának összeülése előtt már neveket is közölt a kommunista sajtó, kiket tekint a „jobboldal” vezéreinek testvérpártja soraiban.¹⁸⁸⁵ Egyes szociáldemokraták azonban még ekkor is hitték, hogy lehetséges a munkáspártok fúziójának elkerülése és létezhet olyan munkásegység, melyben „a Szociáldemokrata Párt egyenjogú és egyenrangú és természetesen erős is.”¹⁸⁸⁶ A Szolnokmegyei Népszava 1947 decemberében címlapján idézte Kéthly Anna, az országgyűlés szociáldemokrata alelnökének szavait: „a Szociáldemokrata Párt önálló és független marad. [...] Amíg a párt túlnyomó elsőprő többsége fenn akarja tartani a különállást, nincs jogunk más álláspontot képviselni.”¹⁸⁸⁷

1947. november 20-án azonban az ellenzéki Magyar Függetlenségi Párt felosztatásával tovább módosultak a parlamenti erőviszonyok. Az MKP-nak ezután már nem volt szüksége a legyőzött kisgazdákkal és róluk leválasztott jobboldali pártokkal szemben egy rivális munkáspártra. A teljes hatalmi átrendeződés jegyében még novemberben megalakítottak egy összekötő bizottságot az SZDP-n belüli tisztogatások koordinálására, de a kommunisták csak decemberre tudták érezhetően legyűzni a helyi szociáldemokraták ellenállását, annak ellenére, hogy még novemberben távozni kényszerült a kommunistákkal szemben határozottan kiálló szociáldemokrata megyei párttitkár, Kiss József. Feladatait ugyanis az a Temesi Gyula vette át,¹⁸⁸⁸ aki kezdetben még Kiss vonalát követte, s csak amikor Marosán György vezetésével az SZDP-n belül is megindult a tisztogatás, akkor kezdett közeledni az MKP felé.

Az SZDP 1947. december 21-én tartotta meg vármegyei kongresszusát, melynek már az összehívására is érezhetően rányomta bélyegét a megváltozott nemzetközi és hazai politikai légkör. „Ma, mikor a világ események gyorsvonati, sőt repülőgépi tempóban követik egymást, most mikor az egész világon a szociálizmus és a kapitalizmus elérkezett ahhoz az állomáshoz, ahol a szociálizmus megálljt és ne továbbot kiált a roskadozó kapitalizmusnak,”¹⁸⁸⁹ – a kongresszus résztvevői is a munkásegység mellett tettek hitet.¹⁸⁹⁰

Az itt elhangzott irányelveket visszhangozta Szakasits Árpád újévi nyilatkozata is: „Ez az út az egyetlen út, melyet a marxizmus jelölt ki számunkra. Nincsen és nem lehet sem

¹⁸⁸⁵ Szolnokmegyei Népszava, 1947. november 6. Előre az egyenes úton!

¹⁸⁸⁶ Uo.

¹⁸⁸⁷ Szolnokmegyei Népszava, 1947. december 4. Kéthly Anna elvtárs: Pártunk önálló és független marad

¹⁸⁸⁸ Az SZDP városi szervezetének élére is egy új embert, Kizdián Lászlót nevezték ki párttitkárnak. Szolnokmegyei Népszava, 1947. november 6. Pártéletünk

¹⁸⁸⁹ Szolnokmegyei Népszava, 1947. december 18. Üdvözljük a Szociáldemokrata Párt vm-i kongresszusát

¹⁸⁹⁰ A „Szociáldemokrata Párt hagyományaihoz képest, a legteljesebb munkásegység jegyében.” Veres József felszólalásában ehhez hozzáfűzte: „szükséges az, hogy a jövőben a forradalmi szociálizmus gyorsítsa az ütemét.” Szolnokmegyei Népszava, 1947. december 25. A Szociáldemokrata Párt vármegyei kongresszusán

második, sem harmadik út, aki erről letér, az többé nem a szocializmus harcosa, hanem annak ellensége. [...] Akarjuk a megalkuvás nélküli pártegységet és a tökéletes pártfegyelmet, [...] Azért követeli meg minden párt és szakszervezeti vezető egyénnek a szocialista morál szerint való elbírálását és megvizsgálását annak, hogy úgy közszereplésében, mint magánéletében megfelel-e a magasabb szocialista erkölcs követelményeinek? Magától értetődik, akik [...] nem tudnak, vagy nem akarnak eleget tenni kötelességüknek, nem tudják betölteni szocialista hivatásukat, azok tovább nem maradhatnak helyükön. [...] És mindazt, ami ezt zavarja, vagy éppen akadályozza, bátran és könyörtelenül fel kell számolnunk.”¹⁸⁹¹

Az SZDP és az MKP erőszakolt egyesülését ellenzőknek dermesztően csengő kijelentéseket hamarosan a gyakorlatba is átültették. A szociáldemokrata párton belül a kommunistákkal együttműködők 1948 januárjától mind nyíltabban támadták a párt függetlenségét addig megőrizni kívánók körét, akiket végül sorra leváltottak, elmozdítottak tisztségeikből.

A szolnoki SZDP baloldali csoportja Vermes István volt városi titkár kezdeményezésére memorandumot készített, amelyben Horváth Pál alispán és más vezetőségi tagok tisztségüktől való megfosztását és pártból való kizárását követelték. A vezetőség másik tagja, Vilusz Vazul, ugyancsak az alispán elmozdítása mellett tört lándzsát: *„Felszólalásában elmondta, hogy nevezett nem él mozgalmi életet és erkölcsi szempontból is kifogás alá esik. [...] Horváth alispán ellen foglalt állást Temesi Gyula megyei titkár is és kijelentette, hogy mindent el fog követni, hogy Horváthot megbízatása alól felmentsék.”¹⁸⁹²*

Az alispán ügyét az SZDP végrehajtó bizottsága elé utalták és kivizsgálásával a párt egy másik tagját, dr. Bubla István vármegyei tiszti főügyészt bízták meg, annak ellenére, hogy eközben magát Bublát is pártellenes tevékenységgel vádolták meg. *„Nevezett kijelentette, hogy Horváth alispán ügyében a nyomozást befejezte, megállapította, hogy Vermes vádjai alaptalanok.”* Bubla ezután benyújtotta lemondását. Végül 1948. február 24-én *„a megváltozott politikai helyzetre való tekintettel, Temesi Gyula megyei titkár javaslatára az egész végrehajtó bizottság beadta lemondását. Ugyanakkor Temesi vezetésével egy héttagú intéző bizottság alakult,”¹⁸⁹³* mely *„munkához látott és azonnal visszahívta a különféle tisztségekből a közismert jobboldali szociáldemokratákat, akik helyi viszonylatban is ellenségei voltak a munkáspártok komoly együttműködésének. A tisztogató munka megyeszerte folyik és eredménye nem kétséges.”¹⁸⁹⁴*

Az igazán „nagy halak” esetében, ahol a leváltásnak propagandisztikus jelentősége

¹⁸⁹¹ Szolnokmegyei Népszava, 1948. január 22. Előre a kijelölt úton, Írta: Szakasits Árpád

¹⁸⁹² ÁBTL 1.2 5. doboz ÁVO hangulatjelentések, 1948. február

¹⁸⁹³ ÁBTL 1.2 5. doboz ÁVO hangulatjelentések, 1948. február

¹⁸⁹⁴ Tiszavidék, 1948. február 29. Lemondásra kényszerült a Szociáldemokrata Párt helyi Végrehajtó Bizottsága

volt, a sajtón keresztül is hadjárat indult.¹⁸⁹⁵ A Tiszavidék 1948. március 7-i száma „*Eltűnnek a megyében a közigazgatásból az osztályárulók, Peyer hívei*” címmel megjelent vezércikkében hosszasan sorolta a jobboldalinak bélyegzett szociáldemokraták, Horváth Pál alispán,¹⁸⁹⁶ dr. Tóth József megyei árvaszéki ülnök és Bányai Lajos mezőtúri polgármester bűneit,¹⁸⁹⁷ de később másokat is kipellengéreztek. A sajtóban megjelenő rágalmak esetén az állásvesztéshez elég volt az a tény is, hogy a megvádolt személyek nem cáfolták az állításokat, mivel a cikkek igazságtartalmának valószínűsítése (!) már önmagában is indokoltta tette „*hogy az érdekelt a közérdek szempontjából távol tartassék hivatalától.*”¹⁸⁹⁸

A politikai támadások heveségét jól példázza Horváth Pál alispán sorsának alakulása. Mivel az őt ért rágalmak hatására már március 2-án egy havi betegszabadságot vett ki és saját nyugdíjazását kérte, majd Szolnokról is távozott, visszaköltözött Budapestre, így a március 7-én a megyei lapban megjelent vezércikkre nem is reagálhatott.¹⁸⁹⁹ Ám épp arra hivatkozva, hogy Horváth a lap ellen nem indított sajtópert, nyugdíjkérelmét levették napirendről és fegyelmi eljárást indítottak ellene.¹⁹⁰⁰ Végül a belügyminisztériumhoz benyújtott fellebbezésének hatására járultak csak hozzá nyugdíjazásához.

Természetesen a többi, sajtóban megtámadott „jobboldali szociáldemokrata” is távozni kényszerült posztjáról.¹⁹⁰¹ Még a párt vármegyében megválasztott országgyűlési képviselőjének, Takács Józsefnek a visszahívására is javaslat született, melyet maga Temesi Gyula vármegyei SZDP titkár terjesztett elő.¹⁹⁰² Takácsot 1948 áprilisában összes tisztségéről leváltották és kizárták a pártból, majd országgyűlési mandátumától is megfosztották.

Az ÁVO korabeli hangulatjelentése jól érzékelteti a tisztogatások során kialakult légkört: „*Az SZDP-n belül mind erősebben észlelhető a baloldali politikai irányvonal. Ennek következtében az eddig egységes SZDP jobbszárny kettészakadt s az egyik része igyekszik*

¹⁸⁹⁵ Az MKP Megyei Bizottságán konkrét döntés is született arról, hogy a leváltott jobboldaliak tevékenységéről cikkeket hoznak le. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 126-130. p. 1948. március 3.; A megyei propaganda vezetőnek azonban gondot okozott, hogy a helyi sajtó papírkorlátozás miatt hetente csak egyszer jelenhetett meg, s a zsúfolt anyag miatt nem tudott kellő mértékben foglalkozni a helybeli, jobboldali szociáldemokraták „leleplezésével”. MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 9. ö.e. 9. p. 1948. március 30.

¹⁸⁹⁶ Horváth Pál fiatalon 11 havi börtönbüntetést szenvedett és állásából is elbocsátották a Tanácsköztársaságban vállalt szerepéért. A két világháború között az SZDP képviselőjelöltje volt Tarpán, Jászapátiban és Abonyban is, majd Budapest törvényhatósági bizottságának tagja lett. Tagja volt ezen kívül a Szociáldemokrata Párt központi vezetőségének és ellenőrző bizottságának is. Alispáni hivatalát 1945. augusztus 28. óta töltötte be. MNL JNSZML IV. 407. 4365/1946 és 2682/1949 Ezúton is szeretnék köszönetet mondani dr. Cseh Géza kollégámnak, aki a hivatkozott forrásra felhívta figyelmemet.

¹⁸⁹⁷ Tiszavidék, 1948. március 7. *Eltűnnek a megyében a közigazgatásból az osztályárulók, Peyer hívei*

¹⁸⁹⁸ MNL JNSZML IV. 422. 1024/1948; Ez is tipikus példája annak, hogy különösen az MKP sajtójára volt jellemző az a fajta működés, mely nem csak egyszerű „követő hírüladója” volt az eseményeknek, hanem felülről vezérelten vett részt egy-egy politikai akció előkészítésében is. VASS H. – ZALAI K. L. 1991. 28-29. p.

¹⁸⁹⁹ Tiszavidék, 1948. március 7. *Eltűnnek a megyében a közigazgatásból az osztályárulók, Peyer hívei*

¹⁹⁰⁰ MNL JNSZML IV. 407. 2682/1949.

¹⁹⁰¹ Elmozdították a vármegyei tisztí főügyészt és több jegyzőt, főjegyzőt is. MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 19. ö.e. 23-26. p. 1948. március 5.

¹⁹⁰² ÁBTL 1.2 5. doboz ÁVO hangulatjelentések, 1948. február

*átállni a baloldalra és a régi baloldali tagokat is túlharsogva hangoztatja a két munkáspárt együttműködésének szükségességét.*¹⁹⁰³

Ezalatt közös vezetőségi ülések és pártnapok tartásával egyre szorosabbra fonódott a két párt kapcsolata, de az egyenlőtlen erőviszonyok hatására az MKP-nak február 22-től március 15-ig újabb tagfelvételi zárlatot kellett hirdetnie, hogy az SZDP szervezeteinek teljes széthullását megakadályozza.¹⁹⁰⁴ Miután az SZDP 1948. március 6-8-i XXXVI. kongresszusa jóváhagyta Kéthly Anna és más vezetőségi tagok kizárását és hozzájárult, hogy az új pártvezetőség kezdjen tárgyalásokat az MKP-val egy egységes munkáspárt létrehozásáról, a szociáldemokrata alapszervezetek lényegében kommunista irányítás alá kerültek.

Ekkor kétharmados kommunista többséggel, baloldali szociáldemokraták bevonásával megyei, járási és helyi egység bizottságok jöttek létre. Ezek feladata volt az SZDP tagságon belüli tisztogatás, majd az egyesülés előkészítése. A kripto-kommunistákkal is megbeszélték, hogy maradjanak az SZDP-ben és belülről segítsék az egyesülést.¹⁹⁰⁵ A megyei egység bizottságban így tett Balajti János, Kovács György és Tóth Mária, akik ezután mindenben a kommunisták akarátának rendelték alá magukat.¹⁹⁰⁶ Az MKP szervezetei összeállították a jobboldali szociáldemokraták névsorait, akiket azután az SZDP szervezeteinek kellett kizárni saját soraiból.¹⁹⁰⁷ Mivel Temesi Gyula lehetőségeihez mérten igyekezett hátráltatni a

¹⁹⁰³ Uo.

¹⁹⁰⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. 72-85. p. 1948. február 25.; A járszági alsójárás kommunista titkára a helyi szociáldemokraták reakciójáról ezt jelentette: „nagy érdeklődést váltott ki [...] a Szoc.Dem. pártban a jobboldal elleni harc. [...] A Járásunkban lévő Szoc.Dem. párt szervezeteiben inkább pánikot keltett, mivel vidéki viszonylatban túlnyomó részben kispolgári beállítottságú jobboldaliak a Szoc.Dem. párt tagjai. Igyekeztek a baloldaliságukat bizonyítani és többen kérték pártunkba a felvételüket, ezek a jobboldali elemek félnek a kizárásuktól.” MNL JNSZML X. 40/b. 3. ö.e. 18. p. 1948. március 2.

¹⁹⁰⁵ A Szociáldemokrata Párt önálló megnyilvánulásai Mezőtúron is megszűntek, s a „két párt egyesülését megelőző hónapokban a Szociáldemokrata Párt tagsága már tömegestől igyekezett átlépni a pártba. A párt vezetősége azonban ezt igyekezett mérsékelni.” MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.

¹⁹⁰⁶ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 197-199. p. 1948. március 22.; Tóth Mária Sopron megyei nőtitkár volt a Szociáldemokrata Párton belül, akit éppen baloldali beállítottsága miatt állítottak félre. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyébe történt áthelyezését követően Temesi Gyula próbálta háttérbe szorítani, ám ezzel csak azt érte el, hogy a kommunisták őt is leváltatták. Tóth Mária pedig ezt követően mindenki másnál élesebben képviselve a fúziós politikát, szinte a motorjává vált a baloldali szociáldemokrata mag kiépítésének. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 72-75. p. Keltezés nélkül; Más településeken is hasonló mentalitás volt tapasztalható. Kisújszálláson például az MKP részéről 2 fő, az SZDP részéről 1 fő, „Németi Kálmán volt az egyesítési felelős. Az egyesítési felelősöknek akkor az volt a feladata, hogy az egyesítés idejére megtisztítsák a pártot azoktól az elemektől, akik gátlói voltak az egyesülésnek. Németi elvtárs jól segítette a pártot ezt a munkáját. Mindent végrehajtott, amit a Kommunista Párt kért tőle és sikerült is a Szociáldemokrata Párt megtisztítása.” A kommunisták hozzáállását a pártegyesítéshez jól érzékeltetik Szücs Elek szavai: „ha nem is az átvett személyekkel, de magával az egyesülés tényével mégiscsak erősödött a munkásosztály pártja. Persze az idők folyamán formált a párt a kicsit jobbos szociáldemokratákból jó kommunistákat. [...] Az bizonyos, hogy a 47-es választási kampány idején a helyi szociáldemokrata párt minden vezetőségi tagja kommunistaellenes volt.” MNL JNSZML XXXV. 57. K/11.

¹⁹⁰⁷ Az FKGP-n és az NPP-n belüli tisztogatás megindítására szintén megállapodások kötöttek, melyekhez az adatokat esetükben is az MKP szolgáltatta. Ez azért is szükséges volt, mivel az SZDP-ből kizártak egy része a Nemzeti Parasztpártba kezdett átlépni. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 126-130. p. 1948. március 3.; Az MKP megyei bizottsága egyértelműen megfogalmazta elvárásait: „Nem szabad érzékenykedni, az SZDP a járáások székhelyére központi megbízottakat küld ki a kizárások lefolytatására, ezeknek névsort és konkrétumot kell adni.” MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 56-59. p. 1948. március 19.; Az ÁVO az FKGP-n belüli tisztogatásról 1948 nyarán azt jelentette, hogy „A FKGP Szolnok megyei vezetősége a központtól kapott

jobboldalinak bélyegzett szociáldemokraták eltávolítását,¹⁹⁰⁸ így végül neki is távoznia kellett.¹⁹⁰⁹ Utóda Szabó Berény lett. A kommunista vezetés általános álláspontja ugyanis az volt, hogy a „kisembereket” nevelni kell, a „jobboldali vezetőket” viszont ki kell emelni és „felelősségre kell vonni, hogy milyen irányban vezették a tömeget.”¹⁹¹⁰

Az egységbizottság határozata értelmében április folyamán egyesült a munkássajtó is. A Szolnokmegyei Népszava megszűnt és a Tiszavidék, mint közös hetilap jelent meg ezután. Az újság hasábjain természetesen töretlen lendülettel folytatódott a kizártak nyilvános megszégyenítése, ami intő példaként szolgált mindenkinek, aki addig a kommunista irányvonallal bármilyen formában szembehelyezkedett.

A vármegyében uralkodó általános politikai hangulatot érzékeltetik a mezőtúri MKP párttitkár emlékei, aki szerint ekkoriban „a kiskgazdapárt elnökének [...] és társainak hangja a különböző bizottsági üléseken, a városi képviselőtestületi üléseken elhalkult. »Ahogy gondolják Hodos, Molnár barátom, bizonyára úgy lesz a legjobb.« Mindinkább így történt állásfoglalásuk egy-egy kérdésben. S ezt szépen betanulta Nagy András és társai is a Polgári Demokrata Párt részéről. Bányai Mária a Szociáldemokrata Párt féktelen kommunista ellenes vezetője is kezdett csendesebb vizekre evezni, több hasonló társától követve. »A Kommunista Párt a mi testvérpártunk.« Mindinkább ezt hangoztatták, ha beszélünk velük, vagy ha közös értekezleten együtt részt vettünk. Nem hallottunk már arról, amiről előzően számos esetben, hogy Fási János, Szegedi István, s még néhány jó elvtárs, kik a Szociáldemokrata Pártban voltak, kommunista spiclik”, ahogy a FISZ helyi vezetője is, ki azelőtt „féktelen MADISZ és kommunistaellenes” volt „új tógába bújt, s ezt igyekezett mind vörösebbre festeni, s amikor látta, hogy ezzel sem érvényesül, csendben elhagyta a várost.”¹⁹¹¹

utasítások alapján egy újabb tervet dolgozott ki a pártszervezet vezetőségének átszervezésére és a jobboldali elemektől való megtisztítására. Az első lépés ezen a téren az új, kizárólag baloldali szegény és középparasztokból álló járási titkárok megválasztása lesz. Ezzel párhuzamosan folyik a pártszervezetben belül azoknak a jobboldali elemeknek az összeírása is, akiket, mint egyszerű tagokat el kell távolítani a pártból.” ÁBTL 1.2 5. doboz ÁVO hangulatjelentések, 1948. augusztus; Az NPP-n belüli kizárások megindulása következtében a beszolgáltatást ellenző megnyilatkozások is végleg megszűntek a megyében. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 72-75. p. Keltezés nélkül

¹⁹⁰⁸ Az ÁVO értékelése szerint az SZDP szolnoki szervezetének vezetőségében nem érvényesült kellően következetes és határozott baloldali, tehát a kommunista párt érdekeit maximálisan kiszolgáló szemlélet: „A határozatlan politikai vonalvezetés természetesen a túlnyomórészt jobboldali vezetők tevékenységének a következménye, akik pozíciójuk megtartásának érdekében a tagság előtt igyekeznek baloldali szempontokat is nyilvánítani, ugyanakkor állandó kontaktust tartanak az országos központtal és [...] előbb a központtól kérnek utasítást. [...] igyekeznek a helyzetet nyugvóponttra juttatni és ezáltal pozíciójukat megszilárdítani.” ÁBTL 1.2 5. doboz ÁVO hangulatjelentések, 1948. február

¹⁹⁰⁹ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 72-75. p. Keltezés nélkül.

¹⁹¹⁰ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 56-59. p. 1948. március 19.

¹⁹¹¹ MNL JNSZML XXXV. 57. H/3.; Az FKGP megtörése a Jászágban nehezebbnek bizonyult, de végül itt is célt érttek: „bár ez volt eddig a legjobban szervezett reakciós góc, hol erős kulák paraszt réteg és reakciós beállítottságú értelmiségi réteg uralta a hangulatot. Febr. hónapban sikerült a rendőrségnek az államvédelemmel karöltve 5 jelentős vezetőt letartóztatni Jászberényben, köztük [...] a tanítóképző igazgatóját és [...] áll. adóhiv. főnököt. Ez a tény a reakciós értelmiséget megzavarja és most azon igyekeznek, hogy írásokkal bizonyítsák régi demokrata voltukat.” A Kiskgazdapárt megmaradt vezetői ezután ígéretet tettek az

A két munkáspárt egyesülését végül előre meghatározott koreográfia szerint vezényelték le. Még a tavasz folyamán a legaktívabb kommunistákból pártmunkás gárdát hoztak létre, hogy a létrejövő új párt élcsapataként vezethessék a baloldali szociáldemokratákkal „felhíguló” tagságot. Utóbbiak átneveléséről már jó előre szemináriumok szervezésével gondoskodtak.¹⁹¹² Ezt követően először az alsóbb szervezeteknél rendezték meg az egyesítő taggyűléseket, amelyeken megválasztották a felsőbb szervek által előre kijelölt új vezetőséget 2/3 kommunista, 1/3 szociáldemokrata arányban. Ezután került sor a megyei és városi egyesítő gyűlések küldötteinek hasonló arányok figyelembevétele melletti összeállítására. A megyei szervezetek egyesülését 1948. május 23-án a szolnoki városi színház épületében vezényelték le.¹⁹¹³ Az MKP IV. és az SZDP XXXVII. kongresszusára és az ezt követő egyesítő kongresszusra felutazó küldöttek összetételéről már a Központi Vezetőség döntött. Előbb csak a szociális, valamint nemek szerinti megoszlást határozták meg,¹⁹¹⁴ majd „kiegészítésképpen” megküldték a megye által „megválasztandó” küldöttek neveit is: „*Dögei Imre MKP paraszt, Gerő Ernő MKP értelmiségi, Molnár Imre SZDP paraszt*”.¹⁹¹⁵ Az események szimbolikus betetőzéseként az országos kongresszus 1948. június 12-én kimondta a két munkáspárt egyesülését Magyar Dolgozók Pártja néven. A létrejövő MDP programnyilatkozatában – a második világháborút követő átmeneti korszakot végleg lezárva – a demokratikus pártok koalíciója helyett már egy új Függetlenségi Front megteremtése mellett szállt síkra, melyben „*fokozatosan háttérbe kell szorulnia a pártversengésnek.*”¹⁹¹⁶

együttműködésre, míg alsóbb szervezeteikben szinte teljesen megszűnt a pártéletet. MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ö.e. 126-130. p. 1948. március 3.; Volt olyan alapszervezet, melyet újra életre kellett hívni, hogy a népfront látszatát egyáltalán megőrizhessék. MNL JNSZML X. 40/e. 14. ö.e. 21. p. 1948. május 19.

¹⁹¹² MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 12. ö.e. 2. p. 1948. április 6.

¹⁹¹³ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ö.e. 56-59. p. 1948. március 19.; *Tiszavidék*, 1948. május 22. Gerő Ernő miniszter és Molnár Imre képviselő lesznek a megyei egyesítő konferencia előadói

¹⁹¹⁴ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 12. ö.e. 3. p. 1948. április 23.

¹⁹¹⁵ MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 12. ö.e. 4. p. 1948. május 4.

¹⁹¹⁶ RÁKOSI S. – SZABÓ B. (szerk.) 1979. 597. p.; A Horváth Pált kis kihagyással váltó Kulcsár Jenő alispán 1949 első negyedévi jelentése is már a népi demokrácia erejét magasztalva számolt be a Magyar Függetlenségi Népfront megalakulásáról, mely szorosan és fegyelmezetten összefogta a „demokratikus erőket” és kiküszöbölte a „rosszszemlékű pártversengést”. MNL JNSZML XV. 7. JNSZ vármegye törvényhatósági bizottságának közgyűlése. Szolnok, 1949. március 21.

X. Összegzés

Disszertációnk elsődlegesen levéltári forrásokra támaszkodva vázolta fel a Magyar Kommunista Párt politikai tevékenységének főbb jellegzetességeit Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. Eközben törekedtünk a tájegységek és városok közötti lokális különbségek felvillantására is. A politikatörténeti események bemutatása mellett a források mentalitástörténeti elemzésére is kísérletet tettünk, felfedve az emlékezetpolitikai és személyes indítékokra visszavezethető torzításokat.

A historiográfiai körképben nemcsak a főbb kutatási irányokat mutattuk be, hanem magunk is kísérletet tettünk saját álláspont kialakítására a korszakolás és annak kategorizálása vonatkozásában. Több szempontot mérlegelve arra a határozott megállapításra jutottunk, hogy 1944 végétől 1946 végéig korlátozott polgári demokráciakísérlet volt hazánkban, melyet 1947 elejétől már egy minőségileg is más, a demokratikus vívmányokat teljesen leépítő periódus követett. Álláspontunkat a későbbiekben levont következtetéseink is alátámasztották.

Értekezésünk egészen végig tekintve, úgy véljük, helyes döntés volt az illegális időszakának vizsgálata, mivel a frontátvonulás pillanatától megfigyelhető lokális különbségek csak a kommunisták szocializációjának tükrében érthetők meg. Ez egyúttal a mentalitástörténeti szempontok további elemzéséhez is nélkülözhetetlen volt, ahogy a tömegpárttá válás nehézségeinek megértését is segítette.

A frontharcok alatti események közül talán annak bemutatása volt a legérdekesebb, hogy miként törekedtek a kommunista veteránok visszaemlékezéseikben saját szerepük felnagyítására, és a szocialista emlékezetpolitika miként szelektált a történetek között.

A frontátvonulás utáni időszak sajátosságai egyértelműen azt bizonyították, hogy 1944 vége és 1945 eleje semmi esetre sem tekinthető a szovjetizálás kezdetének. A Vörös Hadsereg és a helyi közigazgatás viszonyát egyértelműen a szovjetek frontérdeke határozta meg, ami a városok mindegyikét sújtó közmunka és közellátási teherben, az elvárásoknak megfelelni nem tudó kommunista polgármesterek leváltásában, az elvárásoknak megfelelő nem kommunista polgármesterek pozícióban tartásában egyaránt tetten érhető volt.

Tanulságos volt megfigyelni, hogy milyen látványos különbségeket eredményezett a városvezetők sikerességében a legális, vagy illegális előélet, a kívülállókkal szembeni bizalom, vagy bizalmatlanság, a közigazgatási tapasztalatok megléte, vagy hiánya, s az, hogy voltak-e már kriptó-kommunisták más pártokban, vagy azokat csak ekkor küldték át koalíciós partnereikhez. Fontos eredménynek tartjuk azt is, hogy konkrét példákkal tudtuk illusztrálni a helyben maradt tisztviselők kulcsszerepét az élet újraindításában.

A földosztás bemutatásakor annak gyorsasága és radikalizmusa illeszkedett az

országos összképbe. Számunkra is meglepő volt viszont annak felismerése, hogy a tudományos közvélekedéssel ellentétben a vármegye földosztást követelő parasztküldöttségei nem spontán módon szerveződtek, hanem központi pártutasításra, a szélesebb társadalom bevonása nélkül. A szociális feszültségek meglétét mindez nem vonja kétségbe, pusztán árnyalja a földosztás lefolyásáról meglévő ismereteinket. Az elkövetett túlkapások leírásakor pontosan meghatározhatók voltak a regionális eltérések gazdasági-társadalmi okai, és a törvényteleniségek különböző típusait is gazdag forrásanyaggal tudtuk bemutatni. A földek visszaperlését megakadályozó tömegakciók kapcsán szintén arra a megállapításra jutottunk, hogy ezeket a helyi párttitkárok irányításával, de ezúttal már az újbirtokosok tömegerejének felhasználásával valósították meg.

Az MKP pártalapítástól tömegpárttá válásig vezető útjáról is sikerült számos olyan jellegzetességet felvillantatunk, melyek a vármegye társadalmi és gazdasági viszonyaiból eredtek. Különösen a tagság szegényparaszti összetétele, a nőszervezés nehézségei, a kistelepülések pártéletének alacsony nivója és a pártok közötti viszony fokozatos romlása érdemel említést.

A városok vezetéséért vívott harcban ismét visszaköszöntek az illegalitás időszakával magyarázható jelenségek. Az eltérő hagyományokból eredően eltérő módszereket alkalmaztak. Általános jelenség volt viszont az, hogy a paritásos elv a polgármesteri székekért folyó küzdelem időszakában többnyire az MKP-nak kedvezett. Ezzel szemben a kiscgazdák és a polgári demokraták a vármegyei pozíciók megszerzésével nem tudtak döntő befolyást gyakorolni a pártok küzdelmére, függetlenül attól, hogy erre történtek kísérletek. Az MKP sikerének oka nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a polgármesteri székek elosztása még azelőtt megtörtént, hogy a földosztás és az 1945-ös választások miatt megromlott a kapcsolatuk szövetségeseikkel. Megállapításunk helyességét bizonyította Mezőtúr példája, ahol a kommunisták háromszor is elbukták a polgármesteri széket.

A kiscgazdapártiak eközben a taglétszámnövelésre építették stratégiájukat. Bízta abban, hogy a háborús viszonyok elmúltával a legnagyobb pártként mind a nemzetgyűlési választásokat, mind a helyhatósági választásokat megnyerik majd. Azaz nem tétlenül figyelték az események alakulását, hanem saját szervezeti adottságaikhoz igazították döntéseiket.

Az államrendőrség szervezeti kiépülésén túl fontosnak éreztük annak bemutatását is, hogy a Magyar Kommunista Párt miként törekedett a karhatalmat eszközként felhasználni politikai ellenfeleivel szemben. Az összképet árnyalta a Herpai Sándor és Polónyi Szűcs Lajos közötti személyes konfliktus elemzése, melynek háttere újból csak az illegalitás időszakának mentalitástörténeti feltárása révén vált érthetővé.

Az 1945-ös választási kampány bemutatásakor különösen érdekes volt látni, hogy

mind az MKP, mind az FKGP élt azzal az eszközzel, hogy a másik párt vezető beosztású tisztviselőit támadja. A kisközségnek nem sikerült sem a kommunista rendőr-főkapitány, sem a kisközségi polgármester leváltását elérniük. A munkáspártok viszont képesek voltak egy tömegtüntetéssel kideríteni a kisközség főispán lemondását, majd elérték, hogy ezután az MKP-ból jelöljenek ki új vezetőt a vármegye élére. A választási eredmények lokális különbségeinek elemzésekor újból a Horthy-kori előzmények tovagyrúzó hatásainak lehettünk tanúi. Összességében elmondható, hogy az FKGP győzelme nagyrészt a jobboldali pártok hiányával volt magyarázható, ami addigi stratégiájuk helyességét támaszthatta alá. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az MKP későbbi célkitűzései között első helyre került az FKGP feldarabolása, és a parasztság megnyerését célzó szíjelengetések hangoztatása.

Talán az olvasó számára is segített az események láncolatát jobban megérteni, hogy az internálások, igazolások, B-listázások és népbírói perek folyamatát külön alfejezetben tárgyaltuk. A források elemzése alapján megállapítható, hogy a különböző közigazgatási állások betöltésekor nem a szakmai hozzáértés, hanem a pártállás és a politikai háttéralkuk, továbbá a személyes kapcsolatok váltak meghatározóvá. Az is tisztán látható ugyanakkor, hogy a kormánykoalíció egyik pártja sem egy depolitizált, szakértői közigazgatás kialakítására törekedett, hanem egyértelműen saját embereiket igyekeztek különböző pozíciókba bejuttatni.

A hiperinfláció időszakának sokszempontú elemzésekor nemcsak a szervezett és ezúttal már valóban spontán is bekövetkező tömegakciók bemutatására törekedtünk, hanem pártok közötti és pártokon belüli személyi konfliktusokra is igyekeztünk az adott korra jellemző példákkal szolgálni. A különböző levéltári fondokban rejtőző iratok segítségével sikerült feltárnunk Fodor János szolnoki párttitkár leváltásának hátterét, de érdekesnek találtuk azt is, hogy a kommunisták miként használták ki a kisközségi Mizsei Béla saját pártján belüli pozíciójának meggyengülését a fiatal politikus megfélemlítésére.

Eközben fontosnak tartottuk annak bemutatását is, hogy a hiperinfláció időszaka mennyire destruktívan hatott az MKP pártéletére és az egyes szervek közötti kapcsolattartásra.

Az országos politikai küzdelmek egyik legfontosabb konfliktusa eközben a kisközségi pártiak vezette Parasztszövetség körül kibontakozó dráma volt, mely a kommunisták számára a legális parlamenti viszonyok közepette kezelhetetlen patthelyzetet eredményezett. A küzdelem eldöntése érdekében folyamodott az MKP központi vezetése a Magyar Testvéri Közösség összeesküvéssé nagyított koncepció persozatához, mely egyértelműen a Kisközségi párt lefejezését célozta.

A fentiekkel párhuzamosan az MKP III. kongresszusa és az ott elfogadott program eredményezte azt, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegye élére egy új, kommunista

parasztfőispánt neveztek ki. Földi István tevékenysége a nyilvánosság előtt egyértelműen az 1947-es választási kampányt, a színpadok mögött pedig a kommunisták közigazgatáson belüli súlyának növelését szolgálta. Az általa meghirdetett „Kertvármegye” programmal kapcsolatban igen érdekes, hogy az lényegében azonos volt a háború előtt a KALOT által is népszerűsített „Kertmagyarország” koncepcióval.

Az 1947-es választási kampányt is olyan kommunista tömegakciók kísérték, melyek politikai ellenfeleiket akadályozták demokratikus jogaik gyakorlásában. Megjegyzendő azonban, hogy e tömegakciókhoz olykor koalíciós partnereik is csatlakoztak, s volt olyan eset, amikor a kisgazdák is részt vettek egy ellenzéki párttal szembeni megmozduláson.

A választás tisztaságát azonban sokkal súlyosabb törvénytelenések szennyezték be. A különböző választási csalásokat sikerült a levéltárunkban fennmaradt szavazóköri névjegyzékek és jegyzőkönyvek alapján elemeznünk, s így az országban elsőként adhattunk primer forrásokra támaszkodva hiteles képet a különböző visszaélések mértékéről. Kutatásunkból világosan kiderült, hogy e csalások nem befolyásolták döntő mértékben a választás végeredményét, pusztán a Magyar Kommunista Párt győzelmének mértékét növelték, ugyanakkor a legnagyobb arányú csalások kapcsán egyértelműen bizonyítottuk a kommunisták kizárólagos felelősségét is.

Az 1947-es választások utáni időszak vizsgálatakor először arra csodálkozhattunk rá, hogy a párton belüli hangulat, a leszámolás iránti vágy, valamint a rossz gazdasági körülmények miatti elégedetlenség miként eredményezte a pártélet visszaesését, s azt, hogy a párttitkárok és szakszervezeti vezetők csak sodródtak az eseményekkel. Majd a tényleges fordulat utáni felgyorsuló eseményeket áttekintve tanúi lehettünk a kommunista hegemonia gyors kiépülésének, a tömegszervezetek bedarálása után az MKP és az egyházak nyílt összeütközésének is. A feltárt források alapján szépen kirajzolódott az a fordulat is, mely az MKP addigi parasztpolitikáját felülírta, s eközben mellbevágó részletességgel mutattuk be Földi István őszinte ragaszkodását a belterjes, öntözéses kertgazdaság ideájához, s ebből eredő konfliktusait, majd távozását a vármegye éléről. Végezetül igen érdekesnek találtuk a helyi levéltári dokumentumok és sajtó, illetve a Politikatörténeti Intézetben őrzött rendőrségi jelentések összevetéséből kirajzolódó azon összképet is, melyben fokról-fokra nyomon követhető a Szociáldemokrata Párt ellenállásának felszámolása és tervszerűen végrehajtott egyesítése a Magyar Kommunista Párttal, s az eközben alkalmazott módszerek.

XI. Summary

Our dissertation outlined the main features of the political struggles of the Hungarian Communist Party in Jász-Nagykun-Szolnok County relying primarily on archival sources. Meanwhile we also sought to highlight local differences between regions and cities. In addition to presenting political history events we also attempted to analyze the sources from the point of view of history of mentalities, revealing biases that can be traced back to memory politics and personal motives.

In the historiographical overview we not only presented the main research directions but also made an attempt to form our own position on epoch-making and its categorization. Considering several aspects we came to the firm conclusion that from the end of 1944 to the end of 1946 there was a limited attempt at civic democracy in Hungary which was followed by a qualitatively different period from the beginning of 1947 which completely reduced the democratic achievements. Our position was also supported by our subsequent conclusions.

Looking at the whole of our dissertation we believe it was the right decision to examine the period of illegality, as the local differences observed from the moment of frontline transition can only be understood in the light of the socialization of the Communists. At the same time this was essential for further analysis of the aspects of history of mentalities, just as it helped to understand the difficulties of becoming a mass party.

Perhaps the most interesting of the events during the frontline fights was the presentation of how communist veterans sought to magnify their own role in their recollections, and how socialist memory politics selected among the stories.

The peculiarities of the post-frontline transitioning period clearly proved that the end of 1944 and the beginning of 1945 could by no means be considered the beginning of Sovietization. The relationship between the Red Army and the local administration was clearly determined by the Soviet front interest which was available in action both in the public work and public service burden of each city, and in the replacement of communist mayors who could not live up to expectations, and in holding of non-communist mayors in position who met the demands.

It was instructive to observe the spectacular differences in the success of mayors as a result of legal or illegal backgrounds, trust or distrust of outsiders, the presence or absence of administrative experience, and whether there were already cryptocommunists in other parties, or only then were they transferred to their coalition partners. We also consider it an important achievement that we were able to illustrate with concrete examples the key role of local officials in restarting life.

When presenting the land distribution, its speed and radicalism fit into the national picture. However, it was also surprising to us to recognize that, contrary to scientific opinion, the peasant delegations of our county, which demanded land division, were not organized spontaneously, but for central party instructions, without the involvement of the wider society. The existence of social tensions is not called into question by all this, it merely nuances our existing knowledge of the course of land distribution. When describing the excesses, the socio-economic causes of the regional differences could be precisely determined, and we were able to present the different types of irregularities with a rich source of material. With regard to the mass actions to prevent the recapture of the lands, we also found that they were carried out under the direction of the local party secretaries, but this time already using the mass force of the new owners.

We also managed to highlight many characteristics of the MKP's path from party formation to mass party formation that stemmed from the social and economic conditions of the county. In particular, the poor peasant composition of the membership, the difficulties in organizing women, the low level of party life in small settlements and the gradual deterioration of relations between parties are worth mentioning.

In the struggle for the leadership of cities, the phenomena that can be explained by the period of illegality have returned. Different methods have been used due to different traditions. However it was a general phenomenon that the principle of parity was mostly in favor of the MKP during the period of the struggle for mayoral chairs. In contrast, Smallholders' Party and Citizens' Democratic Party were unable to exert decisive influence on the struggle of the parties by acquiring county positions, regardless of attempts to do so. The reason for the success of the MKP was largely due to the fact that the distribution of mayoral chairs took place even before the division of land and the 1945 elections deteriorated their relationship with their allies. The correctness of our statement was proved by the example of Mezőtúr where the Communists failed the mayor's chair three times.

Meanwhile the members of the Smallholders' Party have built their strategy on increasing party membership. They hoped that after the end of the war, they would win both the National Assembly and the local elections as the largest party. That is they did not watch the events passively but adjusted their decisions to their own organizational characteristics.

In addition to the organizational structure of the state police we also felt it was important to show how the Hungarian Communist Party sought to use the power of the police as a tool against its political opponents. The overall picture was nuanced by the analysis of the personal conflict between Sándor Herpai and Lajos Polónyi Szűcs, the background of which has become clear again only by exploring the history of mentalities of the period of illegality.

When presenting the 1945 election campaign, it was particularly interesting to see that both the MKP and the FKGP used the means to attack senior officials of the other party. The smallholders failed to replace either the communist police chief or the mayor of Kisújszállás. The workers' parties on the other hand were able to force the resignation of the Main county head of the Smallholders' Party with a mass demonstration, and then succeeded in appointing a new leader from the MKP to head the county. When analyzing local differences in election results, we have again witnessed the spill-over effects of Horthy-era antecedents. Overall the FKGP's victory was largely explained by the lack of right-wing parties which may have supported the correctness of their strategy so far. It should come as no surprise that the first objectives of the MKP were to slice the FKGP and to voice phrases to win over the peasantry.

Perhaps it also helped the reader to better understand the chain of events by discussing the process of internments, certifications, B-listings, and lawsuits in a separate subchapter. Based on the analysis of the sources it can be stated that when filling various administrative positions it was not professional competence but party affiliation and political background as well as personal relations that became decisive. At the same time, it is also clear that none of the parties in the governing coalition sought to form a depoliticized, expert administration, but clearly sought to get their own people into various positions.

In the multifaceted analysis of the period of hyperinflation we not only sought to present organized and this time truly spontaneous mass actions but also tried to provide examples of era-specific and intra-party personal conflicts. By searching for documents hidden in various archival funds we managed to uncover the background of the replacement of János Fodor the party secretary of Szolnok but we also found it interesting how the communists took advantage of the weakening position of the smallholder Béla Mizsei within his own party to intimidate the young politician. Meanwhile we also considered it important to show how destructive the period of hyperinflation was on the MKP's party life and for liaison between party organizations.

Meanwhile, one of the most important conflicts in the national political struggles was the drama unfolding around the Peasant Alliance led by members of the Smallholder Party, which in the midst of legal parliamentary relations resulted in an unmanageable stalemate for the Communists. In order to decide the struggle the central leadership of the MKP resorted to the series of show trials of the Hungarian Brotherhood, which was clearly aimed at beheading the Smallholders' Party.

In parallel with the above, the 3rd Congress of the MKP and the program adopted there resulted in the appointment of a communist peasant as a new Main county head of Jász-Nagykun-Szolnok County. István Földi's activities in front of public clearly served the 1947

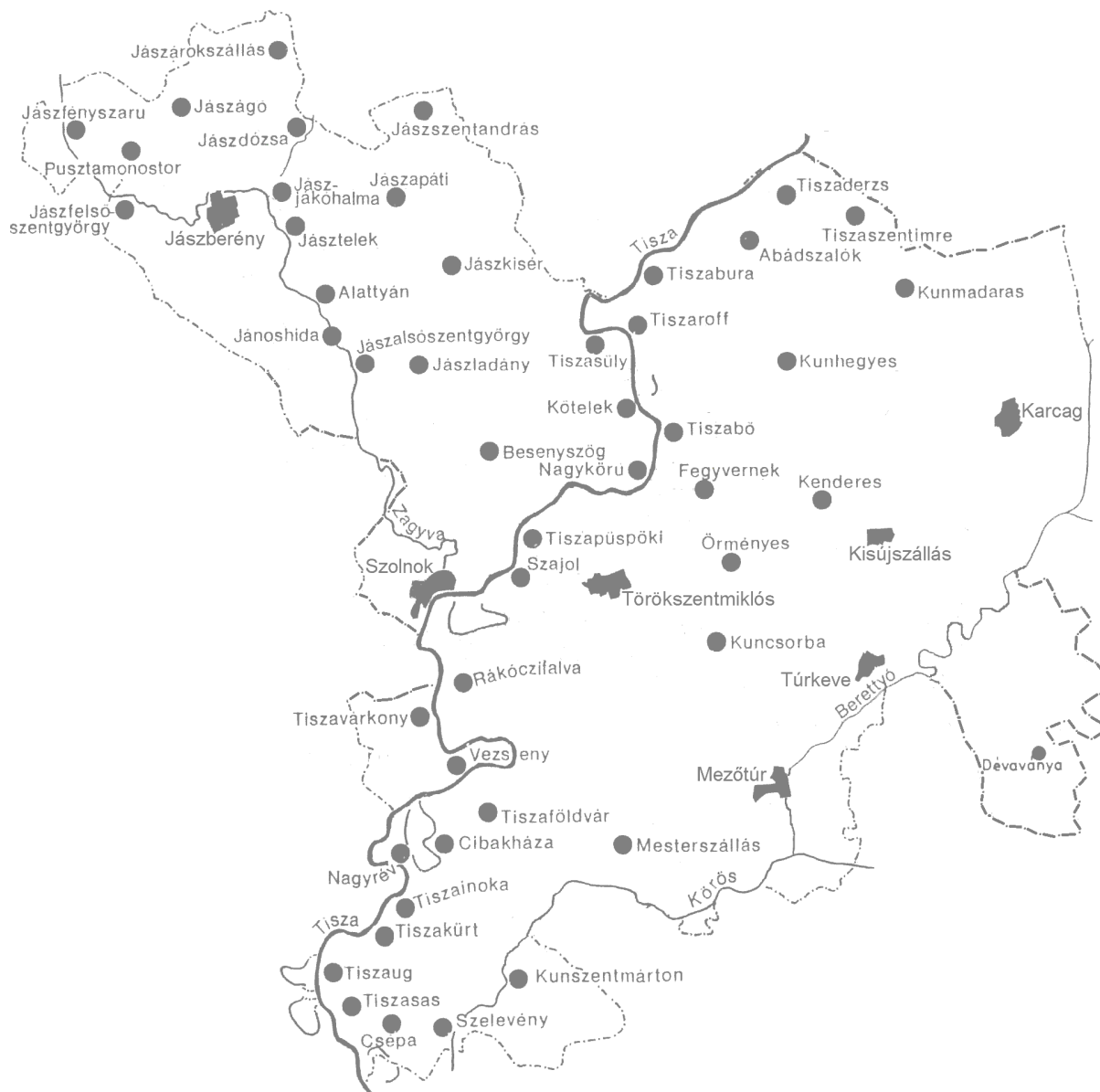
election campaign, and behind the scenes to increase the weight of the Communists within the administration. In connection with the „Garden County” program he announced it is very interesting that it was essentially the same as the concept of „Garden Hungary” promoted by the KALOT, among others, before the war.

The 1947 election campaign was also accompanied by communist mass actions that prevented their political opponents from exercising their democratic rights. It should be noted, however, that these mass actions were sometimes joined by their coalition partners, and there were cases where members of the Smallholder Party also took part in a movement against an opposition party.

However, the purity of the election was tainted by far more serious lawlessness. We managed to analyze the various electoral frauds on the basis of the constituency lists and minutes preserved in our archives, so that we were the first in the country to be able to give a credible picture of the extent of various abuses based on primary sources. Our research clearly showed that these frauds did not have a decisive effect on the outcome of the election, but merely increased the victory of the Hungarian Communist Party, at the same time, we have clearly demonstrated the sole responsibility of the Communists for the highest rates of fraud.

Examining the post-election period of 1947, we first wondered how the mood within the party, the desire to settle accounts, and dissatisfaction with poor economic conditions led to a decline in party life and the fact that party secretaries and union leaders only drifted through events. Then, reviewing the accelerating events after the actual turnaround, we also witnessed the rapid development of communist hegemony and the open clash between the MKP and the churches after the mincing of mass organizations. Based on the revealed sources, the turn that overwrote the previous peasant policy of the MKP was also clearly outlined, and in the meantime we presented István Földi's sincere adherence to the idea of extensive, irrigated horticulture, and the ensuing conflicts, and then his departure from the county. Finally, we found very interesting the overall picture of the local archival documents and the press, as well as the police reports kept at the Institute of Political History, in which the elimination of the Social Democratic Party's resistance and the planned merging of the Hungarian Communist Party can be traced step by step, and the methods used in the meantime.

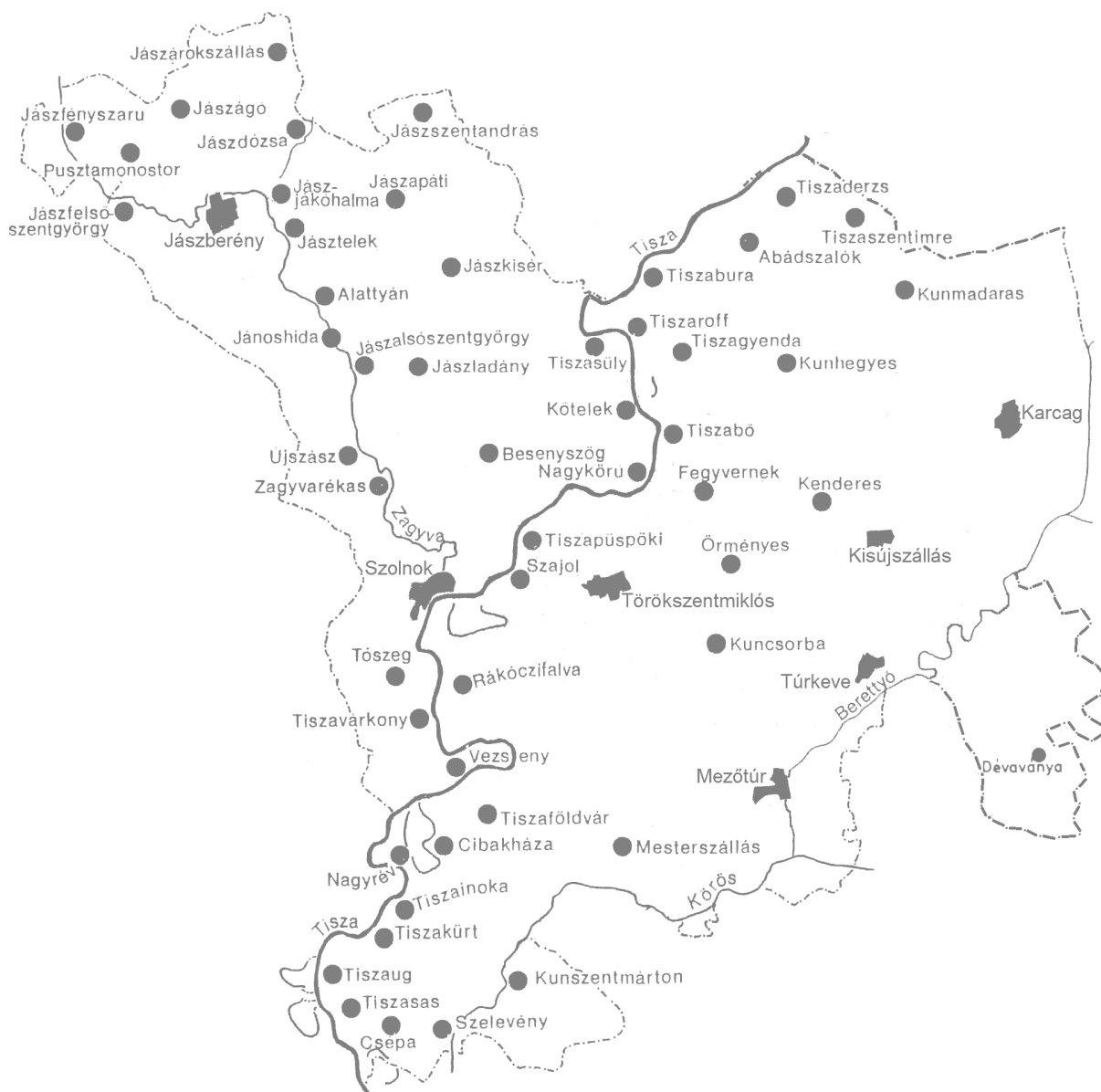
XII. Térképmelléletek

1. térkép: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 1944-ben

(Forrás: BOTKA J. (szerk.) 1989. 17-18. p.

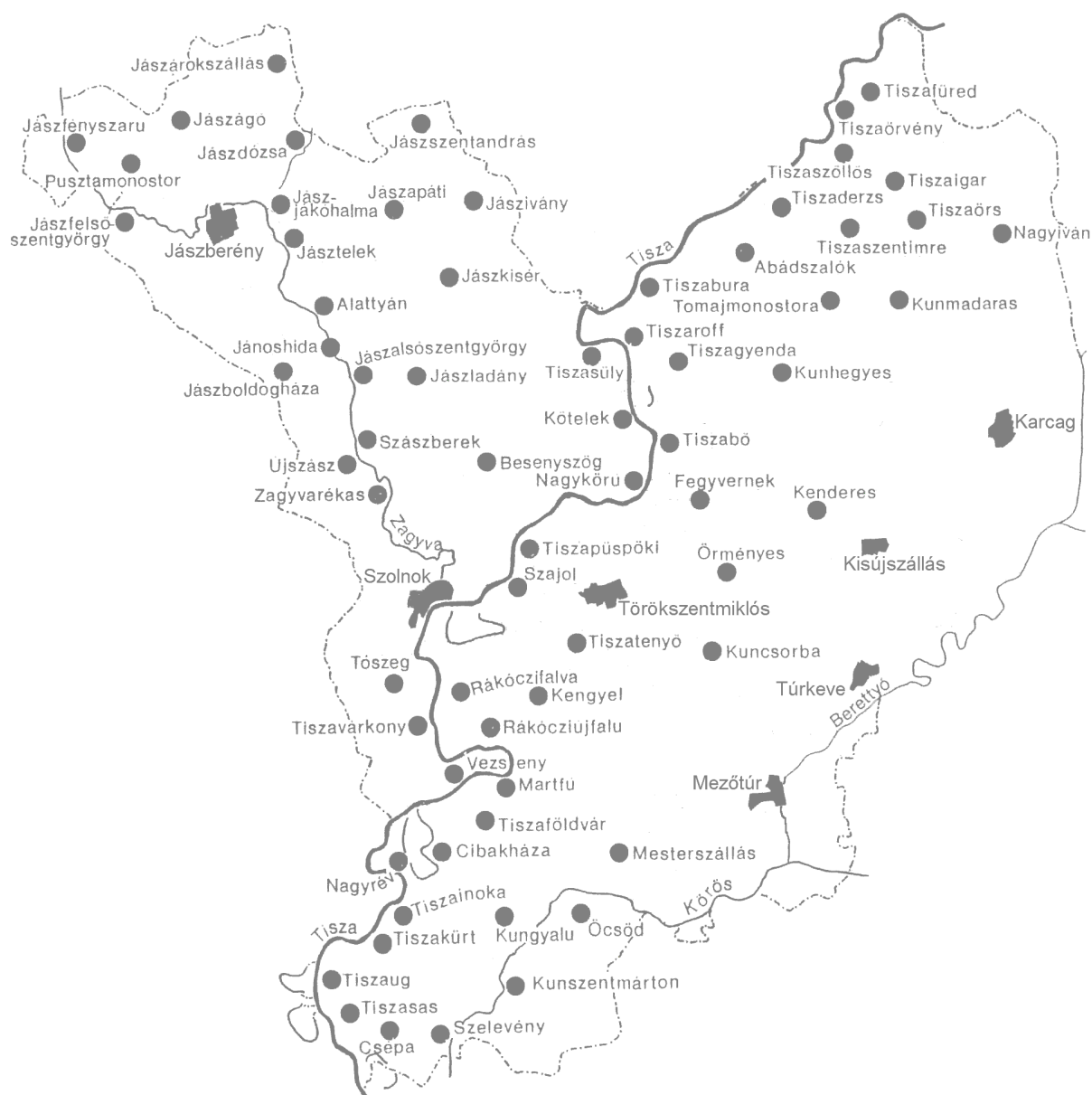
Vincze János Farkas segédlevéltáros által szerkesztett változata)

2. térkép: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 1945-ben

(Forrás: BOTKA J. (szerk.) 1989. 17-18. p.

Vincze János Farkas segédlevéltáros által szerkesztett változata)

3. térkép: Szolnok megye 1950-ben
 (Forrás: BOTKA J. (szerk.) 1989. 17-18. p.
 Vincze János Farkas segédlevéltáros által szerkesztett változata)

XIII. Szolnok város MKP és SZDP pártalapszervezetei 1945 nyara és 1946 nyara között

A szolnoki MKP kerületi és üzemi pártszervezetei 1945 nyara és 1946 nyara között:

Kerületi pártszervezetek: I. ker. Városmajor u. 1.; II. ker. Werbőczy u. 2.; III. ker. Baross u. 23. (Szent László Tem. Egylet háza. Augusztus végén már a Horánszky Nándor u. 72. sz. alatt); IV. ker. Thököly u. 49.; V. ker. Madách u. 31.; VI. ker. Konstantin u. 27.; VII. ker. Attila u. 30. (Majd 1945 szeptemberétől Attila u. 26. sz. alatt.); VIII. ker. Kőrösi u. (Bubiák ház); 1945. augusztustól: IX ker. Abonyi út 12.; 1945. szeptembertől: X ker. Vércse u. 11. (1945. december 16-án már nincs a listán, 1946. január 6-tól ismét van, 1946. február 13-án ismét nincs, tehát itt nem volt stabil a pártélet.); 1946. februártól: II. ker. zenész csoport

Üzemi pártszervezetek: Cukorgyár (és 1946. március 17-től mellette (!) külön Paládics (Cukorgyár)); MÁV-műhely; MÁV-forgalom; MÁV-fűtőház; 1945. augusztustól működött: Papírgyár; 1945. szeptembertől létező csoportok: Hídépítők (1946. május 26-tól Tiszai vashíd néven.)¹⁹¹⁷; Pályafenntartás; Rendőrség; Előbb csak 1945. szeptember 23-án és 30-án tűnt fel rövid időre, majd 1946. március 17-től folyamatosan létező alapszervezet volt az: I. sz. Posta; 1945. szeptember végétől: Városházi alkalmazottak¹⁹¹⁸; Csak 1945. szeptember 30-án említett csoport: Bőripari munkások; 1945. októbertől működő alapszervezet: Hungária Villamossági Rt.; 1945. novembertől: Pénzügyi alkalmazottak; 1945. decembertől: Vármegyeháza; 1946. februártól: Kórház; Előbb 1946. márciusban, majd kisebb szünet után júniustól létezett: Honvédség; 1946. március végétől: Közellátási felügyelőség; Valószínűleg a nyersanyaghiány miatt csak egy-egy alkalommal tűnt fel 1946. árpilis, június, július és szeptember hónapokban: Tiszavidéki fatelep; 1946. májustól folyamatosan: Bábaképző; 1946. júniustól: Törvényszék, ügyészség; 1946. szeptembertől szerepelt a pártszervezetek között az: OTI.

Vidéki pártnapok helyszínei: 1946. januártól: Kocsoros; Szanda szőlő; Rákóczipfalva, Rákóczi-újtelep (1946. márciustól Újtelep néven); 1946. márciustól: Paládics puszta (olykor üzemi pártszervezetként jelölve); Újszász; Zagyvarékas; 1946. áprilistól: Tiszavárkony; 1946. májustól: Nagykörű; Tószeg; Csak 1946. januárban és áprilisban szerepelt: Szajol; Csak 1946. januárban szerepelt: Alcsisziget; Csak 1946. júniusban szerepelt: Alcsiszög.

A szolnoki SZDP pártalapszervezetei: Cukorgyár RT; Forgalom; Fűtőház; Máv műhely; OTI; Kaosz; Városháza; Vármegyeháza; Pénzügy; Papírgyár; Rendőrség; Hungária; Iparosok; Posta M. tisztviselők; Dohánygyár; 1946. márciustól: Osztálymérnökség; Máv Szertár; Pedagógusok; Hídépítők; Révkapitányság; 1946. márciusban egyszer: Honvédség.

¹⁹¹⁷ Hivatalosan júniusban alakult meg ez az üzemi szervezet, tehát előtte csak ad hoc szerveződés lehetett. *Tiszavidék*, 1946. június 9. A vasúti Tiszahíd munkásai megalakították a kommunista üzemi szervezetüket

¹⁹¹⁸ „Városháza, Vármegyeháza, Pénzügy, Rendőrség, Törvényszék, Közellátási felügyelőség, fél 5 együtt a városháza nagytermében” *Tiszavidék*, 1946. június 2. – Párt – Szakszervezet

XIV. Függelék

A disszertációban említett személyek beazonosítása és az értekezés könnyebb kezelhetősége érdekében az alábbi függelék ad rövid áttekintést az 1945 után hosszabb-rövidebb ideig fontosabb pozícióba jutott kommunista funkcionáriusokról, ellenpéldaként megemlítve néhányat a jelentősebb karriert be nem futott illegális párttagok közül is, értelemszerűen a teljesség igénye nélkül. Kiegészítésként bevettük a felsorolásba a vármegye nem kommunista főispánjait és alispánjait és a sokszor hivatkozott Mizsei Bélát és Somodi Istvánt is. Mivel az életrajzi adatok többsége már megjelent nyilvánosan hozzáférhető publikációkban, melyeket csak esetlegesen egészítettünk ki levéltári forrásokkal, ezért a disszertáció törzsszövegétől elkülönítve közöljük az 1945 utáni karrier adatokat. A forrásként felhasznált irodalom és levéltári fondok felsorolását e lap alján összesített lábjegyzetben közöljük.¹⁹¹⁹

Bajtai Károly: A háború után kripto-kommunistaként belépett az SZDP-be, részt vett a vasutas szakszervezet megalakításában. 1946. december 1-től a Szociáldemokrata párt javaslata alapján a Szolnokmegyei Szakszervezetek titkára. 1947. január 12-én kilépett az SZDP-ből. 1949. augusztus és 1952. augusztus között a Magyar Dolgozók Pártja városi párttitkára volt, 1949 és 1962 között országgyűlési képviselő. 1957. február és december között Szolnok városi tanácsának elnöke, majd rövid ideig ismét a SZOT megyei elnöke lett, amely tisztségéről 1958-ban leváltották. Országgyűlési képviselőségét megtartotta.

Bakó Kálmán: Egykori szociáldemokratából lett kommunista párttag. 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, s még két ciklusban parlamenti képviselő, emellett 1944 őszétől kisújszállási városi tanács tag. Részt vett a rendőrség, a közmunkák, közellátás szervezésében és földosztási kormánybiztos is volt. 1946-tól városi mezőgazdasági előadó, 1950 után állami gazdaság igazgató, majd tsz tag. 1956-tól pártbizottsági és városi tanács tag.

Baráth Endre: A Kisgazdapárt tagjaként 1944-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja lett, majd 1945-ben és 1947-ben is újraválasztották parlamenti képviselővé. 1945 januárjától Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja, majd októberben a munkáspártok közös tömegtüntetéssel lemondatták, mely törvénytelenység ellen később tiltakozott, de végül összeférhetetlenségre hivatkozva az országgyűlési képviselőséget választotta. Az FKGP-n

¹⁹¹⁹ Az életrajzi adatok forrása: GECSÉNYI L.-SELMECZI L. (szerk.) 1974.; GYŐRI T. (szerk.) 1975.; ZÁDOR B. (szerk.) 1984.; VIDA I. (szerk.) 1999.; BODORIK S. 1999.; MIZSEI B. 2006.; CSÖNGE A. 2016a.; CSEH D. 2018.; MÁKOS J. 2020. 304. p.; CSÖNGE A. 2021; MNL JNSZML XIV. 20.; MNL JNSZML XXXV. 39/a-1.; MNL JNSZML XXIII. 19.; MNL JNSZML XXV. 22. 1945. Nb. 44/1945; MNL JNSZML XXXV. 57.; MNL JNSZML XXXV. 64.; www.jnszmtisztviselok.hu (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.); <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718667> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.); http://www.nekosz.hu/sites/default/files/somodi_istvan.pdf (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 26.)

belül több megyei és országos pozíciót is betöltött, 1947–48-ban a képviselőcsoportjuk elnöke és a Politikai Bizottságnak is tagja. 1948 tavaszán lemondott képviselőségéről és Jászberény közeli tanyáján gazdálkodott.

Barta István: 1945–46-ban az MKP megyei bizottságának tagja, 1947–1948-ban szakszervezeti szakmaközi titkár, 1948 szeptemberétől pedig cukorgyári munkás és az üzemi szakszervezet titkára volt.

Bányai Lajos: Már háború előtt is tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak, miközben a városházán dolgozott adótisztként. 1945. november 30-án 37-22-es szavazataránnyal, kommunista párti elődjével, Domokos Alberttel szemben Mezőtúr polgármesterévé választották. A kiépülő kommunista rendszernek 1948-ban tovább már nem felelt meg személye, ezért 1948. április 1-el nyugdíjazták, ugyanakkor nyugdíját nem vonták meg tőle.

Berena Anna: Gazdasági cselédként földesura szeretője volt, aki elhagyta, ezért 1919-ben bosszúból megölette egy vöröskatonával. Halálra ítélték, majd fogolycserével a Szovjetunióba emigrálhatott. Feleségül ment egy másik emigránshoz, Kövendi Sándorhoz, aki azonban 1944-ben életét vesztette a háborúban, így Berena egyedül tért haza Magyarországra. Egyedüli emigrációból hazatért kommunistaként az MKP vármegyei bizottságának tagja lett, különösen a nőszervezés területén próbált meg tevékenykedni, de szerény képességei miatt jelentősebb eredményt elérni nem tudott. 1967-ben hunyt el.

Busi Vince: 1945 februárjáig az MKP mezőtúri körzetének titkára, később a városi rendőrkapitányság osztályvezetője volt. Leszerelése után a tanácsapparátusban dolgozott. 1957-től Budapesten a Jövendőnk c. hetilap főszerkesztője, majd a Képes Újság főmunkatársa és a szerkesztőség párttitkára.

Csepesz István: 1945-től volt tagja az MKP kunszentmártoni szervezete vezetőségének és a megyei pártbizottságnak, majd augusztustól másfél évig a tiszai alsójárás titkára. Később a Kunszentmártoni Földművelésszövetkezet ügyvezetője és rövid ideig a Tiszafüredi Öntöző Vállalat igazgatója lett. Élete utolsó éveiben tsz-tag volt.

Csuka Lajos: Az MKP Mezőtúri Szervezetének vezetőségi tagja. Az ötvenes években a Belügyminisztérium Ellenőrzési Főosztály munkatársa, különböző termelőszövetkezetek elnöke Mezőtúron, illetve a városi pártbizottságok tagja Mezőtúron és rövid ideig Jászberényben. A hatvanas években nyugdíjasként is a megyei pártbizottság tagja volt.

Dikó Balázs: 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, szakszervezeti titkár, 1946-tól az MKP megyei bizottságának tagja, 1948-tól különböző megyei és városi vállalatok vezetője. 1956 után az ÁFOR szolnoki egységének vezetője, majd haláláig a Szolnoki Ingatlankezelő Vállalat igazgatója volt. Somodi István emlékei szerint „*tipikus mameluk*”, „*meglehetősen primitív ember volt*”, aki nem látta át a társadalmi-politikai összefüggéseket.

dr. Dósa Balázs: 1928-tól kezdve a közigazgatásban dolgozott Karcagon. Az 1930-as években közgyám és községi bíró, 1941-től a strandfürdő vezetője és városi tanácsnok volt. A szovjet csapatok elől nem menekült el. 1944. október 8-tól kezdve látta el a polgármesteri teendőket egészen 1949-ig. Tagja volt a Magyar Kommunista Pártnak és az MDP is átvette. 1945-től kiemelt városfejlesztési terve volt egy melegvízű kút fúrása, mely azonban technikai és szakmai hibák miatt évekig húzódott és rengeteg pénzt emésztett fel. A sikertelen próbálkozásokat 1949-ben a minisztérium leállította és Dósát leváltották. Elek György helytörténész közlése szerint ezután felhagyott a politikával, Budapestre költözött, és egyszerű esztergályosként dolgozott nyugdíjazásáig.

Fodor János: 1944-ben részt vett az MKP megalapításában és a város életének újjászervezésében, 1945. januártól városi párttitkár. A feleségét ért rendőrbesúgói vádak miatt 1946 végén a pártközpont utasítására leváltották. Ezután Szekszárdon lett OTI igazgató, ahol 1950 márciusáig dolgozott, amikor feleségével együtt kizárták a pártból, majd mindkettőjüket letartóztatták és bírói eljárás nélkül egymástól elszakítva internálták. Fodor 1953. szeptember 5-én szabadult. Feleségéről ez idő alatt nem tudott semmit. A Belügyminisztériumba küldött beadványára csak 1956 januárjában kapott választ, amelyben arról tájékoztatták, hogy felesége 1952. november 18-án az internáló-táborban meghalt. Munkahelye nem vette vissza, ezért 1953–1954-ben előbb vendéglátó-ipari raktáros, majd két évig egy temetkezési vállalat raktárosa volt. 1956 tavaszán kérte ügye felülvizsgálatát, s október 26-án visszamenőleges hatállyal visszaadták párttagságát. Bekapcsolódott a forradalom leverésébe, belépett a Munkás Tiszti Század karhatalmi egységébe, melynek parancsnoka lett. 1957 júniusában leszerelt és rövid időre a szolnoki cukorgyárban dolgozott. Szeptemberben nyugdíjazták, honvédségi nyugdíjat kapott. A munkásőrség helyettes századparancsnoka lett, emellett 1957-től a városi, 1959-től a megyei pártbizottságnak és a megyei revíziós bizottságnak is tagja volt.

Fodor Jánosné: 1945–1946-ban az MNDSZ titkára Szolnokon. A városi rendezvényeken rendszeresen előadta saját költeményeit. Bár konkrét bizonyíték nem volt arra, hogy Bögre Sándor nyomozónak jelentett az illegalitásban, 1950-ben férjétől elkülönítve internálótáborba zárták, ahol 1952-ben meghalt. Férjét erről 1956-ban értesítették.

Fodor József: Fodor János testvére. 1944-ben Vörös Segély-gyűjtést szervezett az internáltak családtagjai részére, emiatt szeptemberben besorozták, de októberben megszökött. Tószegen, majd Szolnokon bujkálva várta be a szovjet csapatokat. Ezután részt vett az MKP és a rendőrség megszervezésében. Az igazoló eljárások után 1945 októberétől a törökszentmiklósi városi rendőrkapitányság politikai osztályának vezetőjévé nevezték ki. 1948. áprilisban letartóztatták közellátást veszélyeztető bűncselekmény miatt, egy év szabadságvesztésre ítélték, amit le is töltött. 1957-ben rehabilitálták. 1949-től több

munkahelyen is dolgozott, 1956-ban részt vett a párt újjászervezésében és a szolnoki munkásszázad megalakításában, melynek szakaszparancsnoka lett. 1957-ben a BM karhatalomba helyezték át, 1958-tól a Szolnok Megyei Rendőrkapitányságon teljesített szolgálatot. 1961-ben vonult nyugdíjba.

dr. Fodor (Fischer) László: Ügyvéd, és 1929-től képviselő-testületi tag Mezőtúron. A helyi társadalmi élet ismert és elismert alakja, 1935 és 1938 között egy helyi lapot is szerkesztett. 1944 novemberétől a szovjet városparancsnok által kinevezett ideiglenes polgármester, a PDP városi elnöke. 1945 elején a kommunisták megpróbálták elmozdítani, de a szovjet városparancsnok pozícióban tartotta, majd februárban többségi szavazással hivatalosan is megválasztották polgármesternek. 1945 márciusa és augusztusa között a vármegye alispánja. Miután újjászervezte a vármegye közigazgatását, felkerült Budapestre, ahol az Igazságügy Minisztérium miniszteri tanácsosa, majd 1946-tól az Iparügyi Minisztérium osztályvezetője. A Magyar Állami Szénbányák Rt. elnöke lett, de a Rajk perben megvádolták és internálták. Ítélete hatálytalanítása után ismét ügyvédként dolgozott.

Földi István: 1944-ben Kisújszállás Ideiglenes Városi Tanácsának tagja, 1945 februárjától az MKP városi párttitkára, mellette földosztási kormánybiztos. 1946 novemberétől 1949 januárjáig főispán, majd a Bábolnai Állami Gazdaság igazgatója. 1951-ben Zsámbékra költözött, ahol 1953-ig megbízott tanácselnök volt, utána a helyi hengermalom, majd állami gazdaságok vezetője. 1962-től nyugdíjasként párt és tanácsi funkciókat töltött be lakóhelyén.

Herpai Sándor: 1934 és 1937 között levente sportoktató Szabadszálláson. 1937-től Kisújszálláson és környékén tanyasi iskolai tanítóként dolgozott. A szovjet csapatok bevonulását követően a kisújszállási városi tanács tagja, a helyi közoktatás irányítója, rövid ideig a polgárőrség parancsnoka, majd a szovjet városparancsnok megbízásával novembertől a város polgármestere lett. 1945 áprilisától 1946. áprilisig Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, majd augusztusig Nyíregyháza rendőrfőkapitánya. Ezután a rendőrképzés megszervezője Budapesten. A fővárosban a Bajcsy-Zsilinszky rendőrtanostály parancsnoka volt. 1949-től a kultuszminisztériumban osztályvezető egészen 1950. márciusi letartóztatásáig. Ekkor felesége minden kapcsolatot megszakított vele. 1950–1953 között Kistarcsán volt internált. Az internálótáborban csak a baloldaliakkal tartott kapcsolatot, az ideológiai könyveket magolta. 1953-ban szabadult. Az 1956-os forradalom idején viszont a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagja lett, a Belügyminisztérium forradalmi bizottságának egyik vezetője és a nemzetőrség egyik szervezője. 1958-ban tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, ám 1962-ben szabadult.

Hodos János: 1945. január 5-én az MKP mezőtúri párttitkára lett. 1947 végén egy

éves pártiskolára küldték, majd a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályának vezetőjévé nevezték ki. 1953-tól 1956-ig a Vízügyi Igazgatóság vezetője, a forradalom idején pufajkás hadnagy, leszerelése után a megyei pártbizottság tagja, majd 1962-től nyugdíjazásáig a Baromfikeltető Vállalat igazgatója. Emellett 1953 és 1963 között országgyűlési képviselő.

Horváth Pál: fiatalon 11 havi börtönbüntetést szenvedett és állásából is elbocsátották a Tanácsköztársaságban vállalt szerepéért. A két világháború között az SZDP képviselőjelöltje volt Tarpán, Jászapátiban és Abonyban is, majd Budapest törvényhatósági bizottságának tagja lett. Tagja volt ezen kívül a Szociáldemokrata Párt központi vezetőségének és ellenőrző bizottságának is. Alispáni hivatalát 1945. augusztus 28. óta töltötte be.

Juhász Imre: 1945-ben a mezőtúri Földigénylő Bizottság elnöke volt, majd juttatott földjén gazdálkodott. 1949-ben Szolnokra került. Kubikosként, később raktárosként dolgozott és állami gazdaságok szervezője volt. 1957-ben munkásör hadnagyként vonult nyugdíjba.

Juhász Imréné sz. Gonda Zsuzsanna: 1945-ben politikai nyomozó lett, majd az év végétől az MNDSZ mezőtúri szervezetének szervezője. 1946-tól a helyi igazoló bizottság és az MKP megyei választmányának tagja. 1948-ban vándorpártiskolát szervezett. Tavasszal az MNDSZ megyei, ősztől országos szervező titkára. 1949 januárjától a megye főispánja, majd tanácselnöke. 1953-ban és 1958-ban is képviselővé választották. 1954-től az MDP Központi Vezetőségének is tagja lett. Három elemivel 1951-ben beírták jogi egyetemre és 1956-ban doktori címet kapott. A forradalom idején tanácselnökségéről a lakosság követelésére le kellett mondania. 1957-ben rövid ideig a forradalmárok ügyeit tárgyaló megyei ügyész volt. Leváltása után, 1958-tól a Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke lett.

Kapás Rezső: túrkevei református hitoktató a kommunisták utasítására először a Szociáldemokrata Párt megalakulását segítette, majd belépett a Nemzeti Parasztpártba. 1945-től Túrkeve polgármestere, 1946-ban átlépett az MKP-ba, 1950-től Jászberény polgármestere, majd tanácselnöke volt. 1953-tól a Begyűjtési Minisztérium, 1957-ben néhány hónapig az Élelmezésügyi Minisztérium munkatársa, majd Szolnok tanácselnöke lett 1967-ig.

Kardos Jenőné sz. Dobos Rozália: Az MNDSZ szolnoki szervezetében volt elnökségi tag, az MKP megyei szervezetében pedig „nőtinkári” pozíciót töltött be. Később az MDP Szolnok Megyei Bizottságának is politikai munkatársa maradt.

Keskeny János: Fiatal kőműves-segédként és egykori KIMSZ tagként 1944-ben a MKP szolnoki szervezet egyik vezetőségi tagja. 1945 őszen közlekedési baleset áldozata lett.

dr. Kovács Kálmán: 1944 novemberétől 1945 januárjáig az MKP kisújszállási párttitkára és 1944 végéig az ideiglenes városi tanács elnöke és főjegyzője. Rövid ideig a polgárőrség parancsnoka is volt, majd 1944. decembertől az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, igazságügyi államtitkár. 1945–46-ban az MKP Központi Vezetőségének tagja.

1945-ben is képviselővé választották, de mandátumáról lemondott és a vármegye főispánja lett. 1946. novembertől a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium főosztályvezetője, 1954-57-ben az igazságügyminiszter első helyettese, majd a Művelődési Minisztériumban főosztályvezető. 1959-től 1983-ig az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tanított.

Kötél Imre: 1944 tavaszán az internálás elől Budapestre menekült, s csak 1945 januárjában jutott haza Mezőtúrra. Tagja lett az MKP városi bizottságának. A helyi Igazoló Bizottságnak egy ideig elnöke volt. A földosztáskor kapott földjét később, a tsz-esítéskor felajánlotta a termelőszövetkezetnek. 1952-től a Városgazdálkodási Vállalat vezetője 1957-es nyugdíjazásáig. Idős korában is tagja volt az MSZMP városi pártbizottságának.

Magda Árpád: 1944 őszétől az ideiglenes rendőrség külterületi parancsnoka Mezőtúron, majd az államrendőrség tagja lett. 1945 szeptemberében áthelyezték Túrkevére, ahol a politikai osztály vezetője lett. 1946-1947-ben rendőrtiszti iskolát végzett, majd a kunhegyesi járási kapitányságot vezette, 1949-ben viszont leszerelt. A Hortobágyi Öntözési Vállalat főraktárosa, majd a következő évben a Bánhalmai Állami Gazdaság igazgató lett, 1951-től pedig a Kelet-magyarországi Építőipari Tröszt személyzeti osztályát vezette. 1953-tól a Mezőtúri Tanácsnál volt osztályvezető. 1956-ban nyugdíjba vonult és Mezőtúron a pártbizottság tagja lett.

Maki József: Bár 1944 után párttársai tényként kezelték, hogy az 1930-as nagyszabású mezőtúri, szolnoki és endrődi letartóztatásokkor a rendőrség besúgója volt, amely miatt még a börtönbüntetése ideje alatt kizárták az illegális pártból, a frontátvonuláskor mégis ő kezdeményezte a kommunista párt mezőtúri újjászervezését, s mint pártmunkát ismerő embert párttitkárrá választották. 1944 novemberében elutazott Szegedre, hogy felvegye a kapcsolatot a pártközponttal, ahol azt az utasítást kapta, hogy a párttitkárságról mondjon le és a szakszervezeteket szervezze meg. A későbbiekben a városi szakmaközi bizottság titkára is ő lett. 1945 márciusától a helyi földigénylő bizottság elnöke volt, ahol több visszaélést és túlkapást követett el. 1947-ben egy földműves szövetkezetet szervezett, melyet 1948-ig vezetett. Ezen rövidebb időszakról szóló, publikálatlan visszaemlékezése rögzítésekor már Érden lakott. A megyei munkásmozgalom nagy alakjait bemutató kötetekben személyét nem ismertették. Élete későbbi szakaszáról jelenleg nem rendelkezünk adatokkal.

Mizsei Béla: 1945-től az FKGP tagja, majd a Független Ifjúság alelnöke, 1946-tól társelnöke, 1947-ben néhány hónapig elnöke júliusi leváltásáig. Ezzel párhuzamosan 1945 őszétől nemzetgyűlési képviselő. 1947 júliusában kilépett a pártból. 1948-ban jogi doktorátust szerzett. 1953-ig bírósági fogalmazóként, majd 1954–1956-ban ügyvédként dolgozott Mezőkövesden, ahol részt vett a forradalom eseményeiben, ezért bebörtönözték. 1963-ban szabadult. A Szolnoki Kertészeti Vállalat dolgozója volt a Héki Állami Gazdaságnál és a

Törökszentmiklósi Városgazdálkodási Vállalatnál töltött néhány évnyi megszakítással. 1988-ban részt vett az FKGP újjászervezésében, 1989-ig alelnöke is volt, 1990-ben ismét beválasztották a parlamentbe. Torgyán Józseffel konfrontálódva 1992-ben kizárták a pártból.

Németh Lajos: Életéről kevés adattal rendelkezünk. 1945-ben az MKP karcagi vezetőségének tagja, majd ugyanazon évben a város rendőrfőkapitánya lett, s később is a Belügyminisztérium dolgozója maradt egészen nyugdíjba vonulásáig.

Polónyi Szűcs András: 1945-től 1946. október 1-ig Szolnok város első tanácsnoka volt, de megromlott egészségére hivatkozva lemondott. Visszatért a Szolnoki Cukorgyárba, majd 1956-ig a Hatvani Cukorgyár igazgatójaként dolgozott. 1957-ben rokkanttá nyilvánították, 1960-tól rokkant nyugdíjas lett.

Polónyi Szűcs Antal: Négy polgárit, később rövidített jegyzői tanfolyamot is végzett. 1923 és 1929 között a Szolnoki Cukorgyár géplakatos, 1930-tól Budapesten taxisofőr és autószerelő volt. 1945-ben visszatért Szolnokra, ahol az MKP Megyei Pártbizottság függetlenített funkcionáriusa lett. 1946. júniustól Nagykörű, később Rákóczi falva vezetőjegyzője volt. 1948-ban a Tiszai Közép Járás, 1949-ben a Jászsági Alsó Járás, majd az év végétől a vármegye főjegyzőjévé lépett elő. 1950-től 1951-es lemondásáig megyei tanács VB titkár volt. Ekkor kizárták az MDP-ből is. 1957-ben visszavették az MSZMP-be. További életéről egyetlen információnk, hogy 1970-ben tanárként ment nyugdíjba.

Polónyi Szűcs Lajos: Cukorgyári dolgozó, részt vett az MKP szolnoki szervezetének megalapításában, majd a megyei pártbizottságnak tagjaként a földosztás mellett agitált. 1945 őszétől 1947 januárjáig a Szolnok Megyei Rendőr Főkapitányság Politikai Osztályának vezetője. 1946. április-október folyamán megbízott megyei rendőrfőkapitány, majd 1947-től ismét cukorgyári dolgozó, párttitkár. 1948-ban a cég államosításakor néhány hónapig vállalatvezető volt, majd 1949 januárjától a pénzügyminisztériumban dolgozott főosztályvezetőként, majd 1950-től pénzügyminiszter-helyettes. 1961-től 1967-ig Szolnok Megyei Tanács elnökhelyettese, végül 1974-ig a Víz- és Csatornaművek igazgatója.

Ragó Antal: 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, ezután az 1953-58-as éveket kivéve élete végéig Szolnok megye parlamenti képviselője volt. 1945-től a megyei Földbirtokrendező Tanács, később a megyei UFOSZ elnöke. Emellett az MKP Megyei Bizottságának, a vármegyei közgyűlésnek és törvényhatósági bizottságnak is tagja. 1948-tól Budapesten különböző szövetkezeti és minisztériumi állásokban elsősorban mezőgazdasági ügyekkel foglalkozott. 1955-től egészen 1964-es nyugdíjazásáig az Állami Gazdaságok Minisztériuma Pest és Nógrád megyei igazgatóságának vezetője volt, közben 1957. januártól ápriliséig megbízott Szolnok megyei tanácselnök. Somodi István megítélése szerint Ragó „nem volt olyan csahos, mint a többi”, „becsületes ember volt, akiről soha semmi rosszat nem

hallottam és úgy kilógott ebből a sorból, mint ahogy te kilógsz az óvodások közül.”

Dr. Somodi István: 1943-ban, középiskolásként ott volt a szárszói találkozón, majd a Györffy István Kollégium tagja lett. 1945-ben mint fiatal jogáshallgató megszervezte a Nemzeti Parasztpártot Szolnokon, melynek első vármegyei titkára lett. Augusztusban elkerült Szolnokról. Népi Kollégiumot szervezett Fejér vármegyében, részt vett a jugoszláviai újjáépítésben, majd a Dózsa György Népi Kollégium igazgatója és a Népi Ifjúsági Szövetség országos vezetője lett. Később Veres Péter, majd Erdei Ferenc titkára volt. 1956-ban a Földművelésügyi Minisztérium Forradalmi Bizottságának tagja. A megtorlások után segédmunkásként dolgozott, majd egy mezőgazdasági kutatóintézetben tudott elhelyezkedni, ahol idővel szakmai végzettségének megfelelő feladatkörbe került.

Somogyi Mihály: egykori vöröskatona, kisiparos, MSZMP és KMP tag, akinek lakása illegális összefüvetek helyszíne volt, 1945-től nyugdíjazásáig a szolnoki Járműjavítóban dolgozott. Jelentősebb funkciót megromlott egészségi állapota miatt már nem vállalt.

Szana Antalné sz. Gura Irén: 1945 májusától Szolnok városi aljegyző és a vármegyei Nemzeti Bizottság jegyzője, majd 1948-ban városi tanácsnökká nevezték ki. A Szolnoki Művészeti Egyesületnek is titkára volt. Az 1950-es években könyvtáros a Közlekedésmérnöki Egyetemen, majd az 1960-as évektől a szakkönyvtár vezetője.

Szűcs Elek: A Tanácsköztársaság idején a Kisújszállási Városi Direktórium tagja volt, ezért két éven át le volt tartóztatva. 1924-től a polgármesteri hivatalnál ideiglenes rapidíjas, majd 1936-tól díjnok. 1941-től a létszámhiányra és szakértelmére tekintettel, kommunista múltja ellenére helyettes adóügyi tisztviselővé nevezték ki, 1942-től már a városi adóhivatal vezetését is rábízták. 1944-ben a város kiürítésekor helyben maradt és bevárta a szovjet csapatokat. Az Ideiglenes Városi Tanácsnak és a Nemzeti Bizottságnak is tagja. Év végétől a Népújság c. városi hetilap felelős szerkesztője és a szellemi munkások szakszervezetének elnöke. 1945. április 1-től Kisújszállás polgármestere. Az MKP, majd az MDP városi vezetőségének is tagja lett. A Rákosi-rendszer idején már támadások érték, mint népszerű értelmiségit, ezért 1950-ben nyugdíjazását kérte.

Tabák Lajos: Munkaszolgálatosként a keleti fronton szovjet hadifogságba került, ahonnan csak évek múltán térhetett haza. 1948 és 1955 között a Cukorértékesítő Nemzeti Vállalat megszervezője, majd a cukoripari igazgatóság vezetője, és a Cukoripar című lap főszerkesztője volt. 1955-60-ban a kaposvári, 1961-től a szolnoki cukorgyár igazgatója 1964-es nyugdíjazásáig. A két város fotóklubjainak és a Magyar Fotóművész Szövetségnek is egyik alapítója. 1968-75-ben a Szakszervezetek Szolnok Megyei Tanácsának elnöke, a szolnoki munkásmozgalmi klub megalapítója és elnöke volt.

Tisza József: 1945. januártól az MKP, 1948–50-ben az MDP megyei titkára. 1950-től

az MDP KV osztályvezető-helyettese, 1952 és 1954 között begyűjtési miniszter. Begyűjtési miniszterként Szolnokról Petőházy Sándort és Bakondi Bélát vette maga mellé és velük oldatta meg a begyűjtést. 1955-től a Termelőszövetkezeti Tanács titkárságvezetője. A forradalom után az MSZMP pártszervezője Szolnok megyében. 1946-tól pótképviselőként tagja lett a Nemzetgyűlésnek, s 1967-ig folyamatosan parlamenti képviselő maradt. 1958-tól az Országgyűlés mezőgazdasági bizottságának elnökhelyettese is volt.

Tóth Ferenc: A KMP szolnoki párttitkára a front átvonulásakor a háza előtt várta a szovjet csapatokat, hogy elsőként üdvözlhesse őket, de 1944. november 3-án egy akna becsapódása következtében életét vesztette. A Vörös Hadsereg másnap bevonult a városba.

Tóth György István: 1919-ben a jászberényi KMP egyik alapítója, a Forradalmi Törvényszék elnöke és a városi munkás-paraszt katonatanács jegyzője. A Tanácsköztársaság után négy hónapra bebörtönözték. Ezután úri szabóként dolgozott egészen a második világháború végéig. A jászberényi MKP első titkára, a helyi Nemzeti Bizottság elnöke, utána 1945 márciusától 1948-ig polgármester, végül nyugdíjazták. Az ötvenes években városi tanács tag, valamint 1953-54-ben kollégiumi nevelőtanár.

Tüdős Imre: 1944–1948-ban az MKP karcagi szervezetének titkára, majd a Megyei Földművesszövetkezeti Központ szervezési osztályának vezetője. 1950-től a Megyei Tanács osztályvezetője, később a karcagi Sütőipari Vállalat igazgatója is volt. Jelentős szerepet vállalt a karcagi tsz-ek megszervezésében.

Veres József: 1903-tól szociáldemokrata. Elismert szobafestő-mázoló, az ipartestület vezetőségének tagja Szolnokon. 1944. áprilistól augusztusig internálva volt. November 10-től ideiglenes főispán, 1945. január 25-től Szolnok főjegyzője. 1950 nyarán nyugdíjazták.

Vidor Győző: 1945-től volt MKP tag, s a helyi pártszervezetben az agitációs és propagandaügyek felelőseként dolgozott. Tagja lett a városi és megyei nemzeti bizottságoknak, valamint 1945-ben hónapokon át a megye tanügyi vezetőjeként működött. 1945–46-ban nemzetgyűlési képviselő. 1947-ben Népügyészégi eljárás folyt ellene. Az 1948–49-es tanév kezdetén a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi Minisztériumba hívták, de négy hónap múlva kizárták az MDP-ből, mint „osztályidegent”. 1956 végétől lett újra párttag, 1958-tól 1965-ös nyugdíjazásáig iskolaigazgatóként dolgozott Budapesten.

Zsemlye Ferenc: 1944-ben az MKP első Szolnok városi titkára, 1945-től polgármester. 1949-től rövid ideig a Szolnoki Nemzeti Magasépítési Vállalatnál dolgozott osztályvezetőként, majd 1950–1960-ban a megyei tanács elnökhelyettese volt. 1956-ban lemondásra kényszerítette a lakosság, de 1957-ben visszahelyezték pozíciójába. Nyugdíjas éveiben is a megyei pártbizottság tagja maradt.

XV. Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.1 Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának iratai

1.2 Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai

2.1. VII. A volt zárt irattár levéltári anyaga, Egyéb ügyek

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML)

MNL BKML X. 39. MKP Duna–Tisza-közi Bizottsága iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML)

MNL HBML X. 34/a. MKP Kelet-Magyarországi Területi Bizottságának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (MNL JNSZML)

MNL JNSZML IV. 406. Országgyűlési választási iratok

MNL JNSZML IV. 407. Alispáni iratok

MNL JNSZML IV. 415. Központi Járás iratai

MNL JNSZML IV. 416. Tiszai Alsójárás iratai

MNL JNSZML IV. 417. Tiszai felső járás iratai

MNL JNSZML IV. 422. Főispáni iratok

MNL JNSZML V. 73. Jászberény város közigazgatási iratai

MNL JNSZML V. 103. Karcag város közigazgatási iratai

MNL JNSZML V. 171. Karcag város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei

MNL JNSZML V. 271. Kisújszállás város közgyűlési jegyzőkönyve

MNL JNSZML V. 302. a. Mezőtúr közgyűlési iratai

MNL JNSZML V. 302. b. Mezőtúr közgyűlési jegyzőkönyvei

MNL JNSZML V. 343. Mezőtúr város polgármesterének iratai

MNL JNSZML V. 472. Szolnok közgyűlési jegyzőkönyve 1945

MNL JNSZML V. 474. Szolnok város közigazgatási iratai

MNL JNSZML V. 571. Túrkeve város jegyzőkönyvei

MNL JNSZML V. 603. Besenyszög nagyközség közigazgatási iratai

MNL JNSZML V. 901. Jászárokszállás közigazgatási iratai

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 1. ö.e. Az MKP JNSZ Vármegyei Bizottsága és az MKP szervezetek 1945. évi iratai, 1945.

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 3. ö.e. Az MKP megyei választmánya üléseiről készített

jegyzőkönyvek, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 4. ő.e. Az MKP Megyei Bizottsága üléseiről készített jegyzőkönyvek, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 9. ő.e. Az MKP Megyei Bizottság titkárának jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 10. ő.e. Az MKP Központi Vezetőség által JNSZ vármegyében a pártmunka vizsgálatára kiküldött bizottság jelentése a vizsgálat tapasztalatairól, 1947.

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 12. ő.e. Az MKP–SZDP egyesítő kongresszusának előkészítésével kapcsolatos iratok, 1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (1.) 17. ő.e. Az MKP Megyei Bizottsága, a járási és városi pártbizottságok jelentései, levelei az 1947. évi országgyűlési képviselőválasztás előkészítésének és megtartásának tapasztalatairól, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 1. ő.e. Az MKP Megyei Bizottság tömegszervezője által készített jelentések és körlevelek a tömegszervezetek munkájáról, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 3. ő.e. A Megyei Bizottság nőszervezőjének jelentései az MNDSZ szervezetek munkájáról és taglétszámáról, 1946–1947.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 7. ő.e. Az FKGP, SZDP és MRP tevékenységéről, az országgyűlési képviselőválasztást megelőző nagygyűlések megtartásával, a pártok tagjainak hangulatával és a választás utáni helyzetükkel kapcsolatos iratok, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 8. ő.e. Az MKP megyei propagandistájának jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML 40/a (2.) 12. ő. e. Az MKP Karcagi és Kisújszállási Szervezetének jelentése a katolikus pap, illetve református lelkész magatartásáról, tevékenységéről. Jegyzőkönyv a járszjakóhalmi földvisszaigénylésekkel kapcsolatos panasz tárgyában, 1946–1947.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 16. ő.e. Az MKP Megyei Bizottság kádervezetője és a megyei rendőrőrkapitány helyettese által készített névsorok, jellemzések, információk a megye vezető beosztású rendőrtisztjeiről. Statisztika a rendőri szolgálatot teljesítők pártállás szerinti összetételéről, 1946–1947.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 19. ő.e. Az MKP Megyei Bizottság kádervezetőjének jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 20. ő.e. Az MKP Karcagi, Kisújszállási, Kunhegyesi, Mezőtúri és Szolnoki Szervezetének káderjelentései, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 22. ő.e. Az MKP Megyei Bizottság káderügyekben folytatott levelezése. Kádervélemények, információk és javaslatok, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 23. ő.e. Az MKP megyei, járási és városi pártbizottságai által

összeállított névsorok, kimutatások a pártszervezetek értelmiségi tagjairól, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/a. (2.) 26. ő.e. Az MKP Központi Vezetősége, a Megyei Bizottság, a pártszervezetek és szervezetek gazdasági ügyekben folytatott levelezései, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/b. 3. ő.e. Az MKP Jászsági Alsójárási Bizottsága titkárának jelentései, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/c. 1. ő.e. Az MKP jászsági felsőjárási konferenciájáról készített jegyzőkönyv, 1946.

MNL JNSZML X. 40/c. 2. ő.e. Az MKP jászsági felsőjárási választmányi üléseiről készített jegyzőkönyvek, 1946.

MNL JNSZML X. 40/c. 4. ő.e. Az MKP jászsági felsőjárási titkárának jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/c. 6. ő.e. Az MKP Alattyáni, Jászárokszállási, Jászboldogházi és Pusztamonostori Szervezetének taggyűléseiről készített jegyzőkönyvek, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/d. 2. ő.e. Az MKP tiszai felsőjárási titkárának jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/e. 2. ő.e. Az MKP tiszai középjárási választmányi üléséről készített jegyzőkönyvek, 1946–1947.

MNL JNSZML X. 40/e. 5. ő.e. Az MKP tiszai középjárási titkárának jelentései, 1946–1947.

MNL JNSZML X. 40/e. 11. ő.e. Az MKP Tiszai középjárás alsókörzeti titkárának jelentései, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/e. 14. ő.e. Az MKP Kengyeli Szervezetének jegyzőkönyvei, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/e. 16. ő.e. Az MKP Tiszabői Szervezete titkárának jelentései, 1946–1947.

MNL JNSZML X. 40/e. 20. ő.e. Az MKP Tiszaroffi Szervezetének jegyzőkönyvei, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/f. 1. ő.e. Az MKP tiszai alsójárási konferenciájáról készített jegyzőkönyv, 1947.

MNL JNSZML X. 40/f. 4. ő.e. A Magyar Függetlenségi Párt feloszlását követő nagygyűlés szervezésével kapcsolatosan a Megyei Bizottságtól érkezett levél, 1947.

MNL JNSZML X. 40/f. 6. ő.e. Az MKP Kunszentmártoni Szervezetének vezetőségi üléseiről készített jegyzőkönyvek, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/g. 5. ő.e. Az MKP Megyei Bizottságától az MKP Központi Járási Bizottságának küldött körlevelek, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/g. 10. ő.e. Az MKP Nagykörúti Szervezetének taggyűléseiről készített jegyzőkönyvek, jelentés az 1947. évi képviselőválasztás előkészítéséről, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/h. Az MKP Jászberény Városi Bizottságának iratai

MNL JNSZML X. 40/i. 5. ő.e. Az MKP karcagi titkárának jelentései, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/i. 11. ő.e. A karcagi tömegszervezetek munkájával kapcsolatos iratok, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/i. 16. ő.e. Az MKP Karcagi Szervezetének káderügyek intézésével kapcsolatos iratai, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/k. 1. ő.e. Az MKP mezőtúri titkárának jelentései, 1947–1948.

MNL JNSZML X. 40/l. 2. ő.e. Az MKP Szolnok városi konferenciájának jegyzőkönyve, 1948.

MNL JNSZML X. 40/l. 4. ő.e. Az MKP szolnoki titkárának jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML X. 40/m. 5. ő.e. Az MKP és más pártok törökszentmiklósi szervezeteinek közös vezetőségi tanácskozásairól készített jegyzőkönyvek, 1948.

MNL JNSZML X. 40/m. 6. ő.e. Az MKP törökszentmiklósi propaganda vezetőjének jelentése, 1948.

MNL JNSZML X. 40/m. 9. ő.e. A törökszentmiklósi ipari és mezőgazdasági dolgozók levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, 1946.

MNL JNSZML X. 40/n. 2. ő.e. Az MKP túrkevei titkárának jelentései, 1946–1948.

MNL JNSZML XIV. 11. Kocsis László hagyatéka

MNL JNSZML XIV. 20. Dr. Somodi István irathagyatéka

MNL JNSZML XV. 7. Közvetlenül levéltárba utalt iratok

MNL JNSZML XV. 16. Szolnok város rendezésével kapcsolatos iratok

MNL JNSZML XV. 29. a. Aprónyomtatványok gyűjteménye

MNL JNSZML XVII. 17. Jászberény Nemzeti Bizottságának iratai

MNL JNSZML XVII. 26. Karcagi Nemzeti Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 29. fond Kisújszállási Nemzeti Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 36. Mezőtúr Nemzeti Bizottságának iratai

MNL JNSZML XVII. 61. Túrkevei Nemzeti Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 503. Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács ir., Jászberény

MNL JNSZML XVII. 521. Jászberényi Földigénylő Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 533. Kisújszállási Földigénylő Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 540. A Mezőtúri Földigénylő Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 559. Tiszakürti Földigénylő Bizottság iratai

MNL JNSZML XVII. 563. Tiszaroffi Földigénylő Bizottság iratai

MNL JNSZML XXIII. 2. Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága jegyzőkönyvei

MNL JNSZML XXIII. 19. Szolnok MTVB Személyzeti Osztály iratai, Személyzeti dossziék

MNL JNSZML XXIV. 201. Szolnok Megyei Földhivatal iratai

MNL JNSZML XXV. 1. Szolnoki Népügyészség iratai 469/1947 Vidor Győző bűnügye

MNL JNSZML XXV. 3/a. Szolnok Megyei Főügyészség Elnöki iratok

MNL JNSZML XXV. 22. Szolnoki Népbíróság iratai Nb. 44/1945 Bögre Sándor peranyaga

MNL JNSZML XXXV. 39/a-1. MDP Szolnok Megyei Bizottsága testületi jegyzőkönyvek és iratok, 1954.

MNL JNSZML XXXV. 39/b-2. 305. ő.e. MDP Szolnok Megyei Bizottsága, apparátusi ir. 1948–1956.

MNL JNSZML XXXV. 57. Visszaemlékezések gyűjteménye

MNL JNSZML XXXV. 60. XII. fcs. 1. ő.e. Juhász Imréné személyi iratai

MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény. Pártok dokumentumai I. fcs. 2. ő.e. SZDP.

MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény III. fcs. 2. ő.e. Szolnok megye felszabadulásának időpontja, helységenként

MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény III. fcs. 7. ő.e. Emlékdokumentumok a szovjet katonák megmentőinek hősi tetteiről.

MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Gyűjtemény IV. fcs. 1. ő.e. Az antifasiszta ellenállás Szolnok megyében /1939–1945/

MNL JNSZML 64. MSZMP Gyűjtemény IV. fcs. 2. ő.e. Feljegyzések a szolnoki ellenállási csoportok tevékenységéről

MNL JNSZML XXXV. 64. MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának személyi anyagai. Elhunyt régi párttagok iratai [őrzési egység besorolás nélkül]

MNL JNSZML XXXV. 64. A rendőrség 25 éves [őrzési egység besorolás nélkül]

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL XIX-I-1-a. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium debreceni iratai.

Budapest Főváros Levéltára

BFL VII. 101. d. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház (1947-től Budapesti Országos Büntetőintézet, 1951-től Budapesti Országos Börtön) iratai. Rabtörzskönyvek

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

PIL 38/-/1. FÉKOSZ iratok 1945.

PIL 274/7/25. Rákosi Mátyás és Gerő Ernő levélváltása a földreformról és a földreformkampány végrehajtásáról, 1945. március 7. és 31.

PIL 274/7/34. Jelentés az MKP működéséről, 1945. június 9.

PIL 274/7/81. Rákosi Mátyás beszéde a szolnoki népgyűlésen, 1946. november 10.

- PIL 274/7/114. Kovács István: A választások tanulsága, 1947. október 10.
- PIL 274/8/5. Horváth Márton: A magyar földkérdés, 1945. március 15.
- PIL 274/8/15. Megyei titkárok beszámolói a pártszervezési munkáról és a határozatok végrehajtásáról, 1946.
- PIL 274/8/56. JNSZ vármegyébe kiküldött repülőbizottság értékelése és javaslatai, 1946–1947.
- PIL 274/9/27. Farkas Mihály főtitkárhelyettes utasításai a megyei titkárokhoz az országgyűlési választások lebonyolításáról, 1947.
- PIL 274/9/30. A választási előkészületek menetrendje. Mellette a szervezőbizottság választási irányelvei, a szervezési osztály választási értekezletének töredéke, 1947.
- PIL 274/9/34. A választójogosultak névjegyzékének összeállítására, a választójogi törvény módosítására vonatkozó feljegyzés és levél, 1947. június 30.
- PIL 274/9/42. A választói névjegyzékről, a kihagyottak számáról készült jelentések és összesítés. Megyék, járások és községek szerint, 1947. augusztus 14–20.
- PIL 274/9/43. A névjegyzék-kivonat használatával és a választási visszaélések vizsgálatával kapcsolatos iratok, 1947.
- PIL 274/9/48. Az országgyűlési választások előkészítése és lebonyolítása során elkövetett visszaélésekről, túlkapásokról összegyűjtött jelentések, jegyzőkönyvek, 1947.
- PIL 274/13/8. Jelentések, kimutatások, statisztikák a növénytermesztés és állattenyésztés helyzetéről, 1945–1948.
- PIL 274/13/19. A földreform végrehajtására kiküldött megbízottak jelentései, 1945.
- PIL 274/13/20. Különböző statisztikák a földreformról, 1945–1948.
- PIL 274/13/21. Jelentések, javaslatok, rendelettervezetek a földreform befejezéséről, a házhelyjuttatásról, telekkönyvezésről, 1946–1948.
- PIL 274/13/23. Cikkek, előadások a földreformról. 1945.
- PIL 274/13/25. Levelezés a földreform vitás ügyeiben. 1945–1948.
- PIL 274/13/28. Az Országos Földbirtokrendező Tanács üléseinek jegyzőkönyvei, 1945.
- PIL 274/14/4. Tervgazdálkodás a mezőgazdaságban, mezőgazdasági szövetkezetek 1945.
- PIL 274/14/14. Feljegyzések a FOK és a FSZOK választási munkájáról, 1947.
- PIL 274/15/7. A közigazgatási osztály munkatervei, feljegyzései, jelentései a választási munkáról, 1947.
- PIL 274/16/19. Instruktori jelentések az országgyűlési választások előkészítéséről, 1947.
- PIL 274/16/88. Instruktori jelentések, 1945.
- PIL 274/16/89. Instruktori jelentések, 1946. január–március
- PIL 274/17/1. Feljegyzés az MNDSZ és a MADISZ helyzetéről tartott megbeszélésről, 1945.

november 21.

PIL 274/17/20. Körlevél a hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos feladatokról, 1947. június 10-18.

PIL 274/17/55. JNSZ vármegye szakszervezeti, nő-, ifi-, szövetkezeti és tömegszervezeti felelőseinek jelentései, 1945–1948.

PIL 274/20/11. A szakszervezeti osztály választási munkájával kapcsolatos iratok, 1947.

PIL 274/22/1. Kállai Gyula: A földreform és a parasztság szerepe a gazdasági felépítésben, 1945. június 2.

PIL 274/26/34. Revizori jelentések gazdasági vizsgálatokról JNSZ vármegyében, 1946–1947.

A jelzetekben előforduló rövidítések: ir.: irat(ok); ő.e.: őrzési egység; rsz.: raktári szám

Sajtó

Dolgozók Lapja 1944–1945.

Esti Kurir 1936.

Friss Újság 1934.

Jász-Nagykun-Szolnokmegyei Lapok 1922–1942.

Jászkürt 1947–1948.

Jászsági Krónika 1932.

Jászsági Szabad Nép 1945.

Karcagi Napló 1945–1948.

Kis Ujság 1945.

Kunsági Hírlap 1948.

Kunszentmártoni Híradó 1929–1974.

Kunszentmárton és Vidéke 1930.

Mezőtúri Néplap 1947–1948.

Nemzeti Jövőnk 1934–1942.

Néplap 1945.

Népszava 1967.

Népújság 1944–1948.

Szolnok és Vidéke 1920–1943.

Szolnok Megyei Néplap 1965. 1983.

Szolnoki Újság 1933–1939.

Szolnokmegyei Népszava 1946–1948.

Tiszavidék 1945–1948.

XVI. Felhasznált irodalom

Forráskiadványok, segédletek

BODORIK Sándor: Mezőtúri Életrajzi Lexikon A-tól Z-ig. Mezőtúr, 1999.

BORUS József 1971: Szolnok megye felszabadítása (1944. okt. 7. – nov. 17.) Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 19. (Szerk.: Kaposvári Gyula) Szolnok, 1971.

BOTKA János (szerk.) 1988: A Szolnok Megyei Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke. Szolnok, 1988.

BÖDŐ István – CZETZ Balázs 2009: „Ígéretből nem lesz demokrácia!” Dokumentumok Fejér megye történetének tanulmányozásához (1945–1948) Székesfehérvár, 2009.

GECSÉNYI Lajos 1977: Schwimmer Ferenc (1905–1945) In: ZÁDOR B. (szerk.) 1977. 73-84. p.

GECSÉNYI Lajos – SELMECZI László (szerk.) 1974: Értünk éltek. Szolnok, 1974.

GYURKÓ Istvánné 2002: Jászberény régi polgármestereiről. In: Jászsági Évkönyv. Jászberény, 2002.

http://epa.oszk.hu/02200/02295/00010/pdf/EPA-02295_Jaszsagi_Evkv_2002_Gyurko.pdf

HORVÁTH Julianna – SZABÓ Éva – ZALAI Katalin (szerk.) 2001: A Magyar Kommunista Párt iratainak repertórium 1944–1948. Budapest, 2001.

HORVÁTH Zsolt – HUBAI László (szerk.) 2005: Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja 1947. szeptember 16. – 1949. április 12. Budapest, 2005. 606. p.

IZSÁK Lajos 1994: Politikai pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. [Pécs] 1994.

KAPOSVÁRI Gyula (szerk.) 1969: Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből. Szolnok

Megyei Múzeumi Adattár 11-12. Szolnok, 1969.

KARSAI Elek – SOMLYAI Magda (szerk.) 1970: Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április I-II. Budapest, 1970.

KENDE János 1977: Dikó Balázs (1906–1964) In: ZÁDOR B. (szerk.) 1977. 13-24. p.

RÁKOSI Mátyás 1947: A magyar jövőért. Budapest, 1947.

RÁKOSI Sándor – SZABÓ Bálint (szerk.) 1979: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Második kiadás. Budapest, 1979.

ROZS András 2005: A Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) Baranya megyei és pécsi iratainak (1944–1948) repertórium. Baranya Megyei Levéltár. Pécs, 2005.

SUGÁRNÉ Koncsek Aranka 2003: Jász történelmi arcképcsarnok. Jászberény, 2003.

SZERÉNYI Imre 1977: Ragó Antal (1898–1974) In: ZÁDOR B. (szerk.) 1977. 49-71. p.

TÓTH Tibor (szerk.) 1980: A felszabadult Szolnok megye – Válogatott források 1944–1948. Szolnok, 1980.

UNGOR Tibor 1971: A felemelkedés útján. Szolnok, 1971.

VIDA István (szerk.) 1999: Nemzetgyűlés almanachja 1945. november 29. – 1947. július 25. Budapest, 1999.

ZÁDOR Béla (szerk.) 1984: Értünk éltek II. Szolnok, 1984.

ZÁDOR Béla (szerk.) 1977: A munkásmozgalom kiemelkedő szolnoki harcosai. Szolnok, 1977.

ZÁDOR Béla (szerk.) 1974: A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő szolnoki alakjai. Szolnok, 1974.

Magyarországi rendeletek tára, 1945. 79. évf. I–VI. füzet. Budapest, 1946.

Nemzetgyűlési napló. Budapest, 1948.

JNSZ vármegyei, járási, városi közigazgatási archontológiai adatbázis 1944–1950.

<http://jnszmtisztviselok.hu/index.html>

Visszaemlékezések

BICSKEI Gábor 1985: A nyughatatlan főispán. Budapest, 1985.

CSALOG Zsolt 1989: Egy téglát én is letettem. Budapest, 1989.

GYŐRI Tibor (szerk.) 1975: Harcainkra emlékezünk. Szolnok, 1975.

HEGEDŰS B. András – KOZÁK Gyula 2001: „Vásárhelyi elvtárs, maga nem érti, miről van itten szó!” Vásárhelyi Miklóssal életének ’45 és ’56 közötti szakaszáról beszélget Hegedűs B. András és Kozák Gyula. 2001. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Evasarhelyi-elvtars-maga-nem-erti-mirol-van-itten-szo%E2%80%9D>

KÁLLAI Gyula 1984: Két világ határán. Budapest, 1984.

MIZSEI Béla 2006: Életpályám. Budapest, 2006.

Z. NAGY Ferenc 1965: Ahogy én láttam... Budapest, 1965.

NAGY László 1964: Alakok és történetek a régi Szolnok vármegye életéből. 1964. Kézirat.

NAGY Tőhötöm 1990: Jezsuiták és szabadkőművesek. Szeged, 1990.

NÁNÁSI László 1983: Emlékezetből. Budapest, 1983.

UNGOR Tibor (szerk.) 1969: Tiszta szívvel, proletár öntudattal. Szolnok, 1969.

Feldolgozások

APOR Péter 2021: Forradalom a hátsó udvarban. Budapest, 2021.

APOR Péter 2008: A kunmadarasi pogrom, 1946. In: Rubicon, (2008) 7–8. 94–95. p.

ARENDT, Hannah 2003: A totalitárius állam. [1958] In: TAKÁCS Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Budapest, 2003. 526–584. p.

BALOGH András 2000: Az 1947–1948-as fordulat a világpolitikában. In: FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor, 2000. 9–24. p.

L. BALOGH Béni 2015: „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Budapest, 2015.

BALOGH Dorottya 2017: Adalékok a földosztás történetéhez az 1950 előtti Békés megye területén. In: CSIKÓS G. – KISS R. – Ö. KOVÁCS J. (szerk.) 2017. 639–665. p.

BALOGH Sándor 1984: Választások Magyarországon 1945. A fővárosi törvényhatósági és a nemzetgyűlési választások. Budapest, 1984.

BALOGH Sándor 1975: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Budapest, 1975.

BALOGH Sándor 1973: A mezőgazdasági érdekképviselés és a koalíció (1945–1946) In: Agrártörténeti Szemle, 15. évf. (1973) 3–4. sz. 319–347. p.

BARABÁS Imre: Fejezetek az artézi kútfúrás XIX–XX. századi történetéből. III. Szolnok, 1995. 2–15. p.

BARNA Ildikó – PETŐ Andrea 2015: Törvénytelen emlékezés. In: BÓDY Zsombor – HORVÁTH Sándor (szerk.): 1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Budapest, 2015. 191–206. p.

BELUSZKY Pál 1996: Honnan hová? Tények és gondolatok az Alföld kistájairól. In: 516

RAKONCZAI János – SZABÓ Ferenc (Szerk.): A mi Alföldünk. Békéscsaba, 1996. 87-113. p.

BEREND T. Iván et al. 2015: Körkérdés 1945-ről. In: MIKÓ Zsuzsanna (főszerk.): Levéltári közlemények, 86. Budapest, 2015. 331-339. p.

BESENYI Vendel 2015: Földosztás Jászberényben – 1945. In: Örökségünk. Budapest, 2015. (1-2. szám.) 23-26. p.

BÉKÉS Csaba 2004: Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990. Budapest, 2004.

BLASKOVITS János – LABÁDI Lajos 1965: Az MKP Pest megyei szervezeteinek kiépülése a felszabadulás kezdetétől az 1945-ös országgyűlési választásokig. In: KELETI Ferenc, LAKATOS Ernő, MAKKAI László (szerk.): Pest megye múltjából 1. Budapest, 1965. 377-407. p.

BODORIK Sándor 2019: Mezőtúr város története 1944–2014. Mezőtúr, 2019.

BODÓ Barna 2018: A demokrácia kapujában. In: Rendszerváltó Archívum 2018/2. Budapest, 2018. 37-42. p.

BOJTOS Gábor 2020: Történetek 1919-ből. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 34. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2020. 109-159. p.

BORHI László 2005: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956. Budapest, 2005.

BORSI Emil 1964: A szocialista mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom magyarországi kialakulásának előtörténetéhez. In: Párttörténeti Közlemények, 1964. december (10. évf. 4. szám) 31-61. p.

BOTKA János (szerk.) 1989: Adatok Szolnok megye történetéből II. kötet. Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok, 1989.

BÓDY Zsombor 2008a: Két totalitarizmus között? Az 1945-48-as évek értelmezéséről. Kommentár, 2008. 3. sz. 61-69. p.

BÓDY Zsombor 2008b: Többpárti totalitarizmus? Politikai és személyzeti politika néhány magyar nagyvállalatnál 1945 és 1948 között. In: HORVÁTH Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Budapest, 2008. 116-131. p.

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang 2003: A közvetett/képviselői demokrácia mint a demokrácia tényleges formája. [1982] In: TAKÁCS Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Budapest, 2003. 497-525. p.

BRUNNER, Otto – CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart (szerk.) 1999: A demokrácia. Budapest, 1999.

CHUA, Amy 2018: Tribal World. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-06-14/tribal-world>

CSEH Dániel 2019: A jászberényi kommunista pártelit összetétele és interakciói az 1950-es években. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 33. Leéltári évkönyv. Szolnok, 2019. 127-157. p.

CSEH Dániel 2018: Demokratikus önszerveződés, vagy presztalinizáció? Jászberény az átmenet éveiben (1944–1949) In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 32. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2018. 157-190. p.

CSEH Dániel 2017: Intervenció az agráriumban. A mezőgazdaság kollektivizálásának jászberényi modellje. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 31. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2017. 205-238. p.

CSEH Géza 2016: VAE VICTIS! Egy jászberényi család tragédiája 1944-ben. In: BÁNKINÉ Molnár Erzsébet (szerk.): Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 201-206. p.

CSIKÓS Gábor 2020: Az 1945-ös földosztás arcai Jász-Nagykun-Szolnok vármegye három

településének példáján. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 34. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2020. 161-177. p.

CSIKÓS Gábor – KISS Réka – Ö. KOVÁCS József (szerk.) 2017: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Budapest, 2017.

CSISZÁR Imre 2020: A nagyüzemi mezőgazdasághoz vezető út, és a termelőségvetkezetek működése Magyarországon 1945-től a 70-es évek elejéig. In: PAPP Klára – BÁRÁNY Attila – PALLAI László (szerk.): Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára. Debrecen, 2020. 341-361. p.

CSIZMADIA Ervin 2018: A magyar rendszerváltások és az ellenzék tanulóképessége. <https://24.hu/poszt-itt/2018/08/20/csizmadia-ervin-a-magyar-rendszervaltasok-es-az-ellenzek-tanulokepessege/>

DAVIS, SETH 2020: Tribalism and Democracy. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3949816

DONÁTH Ferenc 1969: Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Budapest, 1969.

DUNN, John (szerk.) 1995: A demokrácia. Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993. Budapest, 1995.

DÜLLFER, Jost 2004: Europa im Ost-West Konflikt 1945–1991. München, 2004.

ELEK György 2020: Politikai perek Karcagon. 1945–1947. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 34. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2020. 179-228. p.

ERNTHALER, Peter 2003: Az állam szervezete. [1986] In: TAKÁCS Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Budapest, 2003. 335-384. p.

FEITL István 2018: Vita a parlamentarizmusról 1944 és 1949 között. In: Múltunk 2018/2.

Budapest, 2018. 238-258. p.

FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor (szerk.) 2000: Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Budapest, 2000.

FEITL István 2000: A kettős fordulat éve 1949. In: FEITL I. – IZSÁK L. – SZÉKELY G. (szerk.) 2000. 368-380. p.

FERENCI Tamás 2021: Gondolatok a járványügyi adatok közléséről.
<https://github.com/tamas-ferenci/GondolatokAJarvanyugyiAdatokKozleserol>

FÖLDESI Margit 2009: A megszállók szabadsága – a hadizsákmányról – a jóvátételről – Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon. Budapest, 2009.

FÖLDESI Margit 2000: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszámolása Magyarországon. In: FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor: Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Budapest, 2000. 90-97. p.

FÜLÖP Tamás 2014: In: Négy kudarcra kárhoztatott kísérlet. Szolnok város kérelmei törvényhatósági jogú várossá válás tárgyában 1922–1947. FÜLÖP Tamás – CZÉGÉNY Istvánné (szerk.): Zounuk 28. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2014. 205-249. p.

GATI, Charles 1990: Magyarország a Kreml árnyékában. Budapest, 1990.

GRADVOHL, Paul – MARIÁN Béla – SZABÓ Ildikó 1998: A folyamatosság forradalma, avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe a magyar politikai közgondolkodásban. In: Politikatudományi Szemle. Budapest, 1998. 2. szám 5-26. p.

GYARMATI György 2011: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2011.

GYARMATI György 2000a: A társadalom közérzete a fordulat évében. In: FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor: Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Budapest, 2000. 118-137. p.

GYARMATI György 2000b: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In: GYARMATI György (szerk.): Államvédelem a Rákosi-korszakban. Budapest, 2000. 97-133. p.

GYARMATI György 1997: „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!” Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez. In: Társadalmi Szemle, 1997/8-9. 152. p.

HAJAGOS Csaba 2017: Az enyém a föld, a magamén aratok? Földosztás Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Kiskunfélegyházi járásában. In: CSIKÓS G. – KISS R. – Ö. KOVÁCS J. (szerk.) 2017. 667-700. p.

HEGEDŰS András 1988: A funkcionárius. In: Századvég, 6-7. (1988) 123-132. p.

HORNBLOWER, Simon 1995: A demokratikus intézmények létrehozása és fejlődése az ókori Görögországban. In: DUNN, John (szerk.): A demokrácia. Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993. Budapest, 1995. 13-36. p.

HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.) 2018: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1. Budapest, 2018.

HORVÁTH Gergely Krisztián et al. 2018: Sorsfordítás. A paraszti társadalom felszámolása, 1945–1962. Budapest, 2018.

HORVÁTH János (szerk.) 2006: Tiltott történelmünk 1945–1947. Budapest, 2006.

HORVÁTH János 2006: Tiltott történelmünk témáiból: áttekintés. In: HORVÁTH J. (szerk.) 2006. 8-14. p.

HORVÁTH Sándor 2015: A per. Rágalom, feljelentés és lehetőségek egy népbíróági eljárásban 1945-ben. In: BÓDY Zsombor – HORVÁTH Sándor (szerk.): 1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Budapest, 2015. 207-230. p.

HORVÁTH Sándor 2000: A magyar társadalom életformája a fordulat éveiben 1945–1949. In: FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor: Fordulat a világban és Magyarországon

1947–1949. Budapest, 2000. 347-367. p.

HUBAI László 2006: A korlátozott polgári demokrácia politikai rendszere Magyarországon: 1945–1947. In: HORVÁTH J. (szerk.) 2006. 56-71. p.

HUBAI László (szerk.) 2001: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I-III. kötet. Budapest, 2001.

HUSZÁR Tibor 2007: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon 1945–1989. Budapest, 2007.

IGNÁCZ Károly 2004: Az 1947. évi országgyűlési választások Békéscsabán és Gyulán. In: Kút 2004 (III.) 3-4. 113-128. p.

IZSÁK Lajos 1998: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990. Budapest, 1998.

IZSÁK Lajos 1986: A koalíció évei Magyarországon 1944–1948. Budapest, 1986.

KAPOSVÁRI Gyula 1996: Emlékezetes napok I-VII. In: SZABÓ László – TÁLAS László (szerk.): *Varia Museologica, Dolgozatok a Szolnoki Múzeum gyűjtőterületéről*, Kaposvári Gyula válogatott írásai és bibliográfiája. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 55-56. Szolnok, 1996. 388-420. p.

B. KÁDÁR Zsuzsanna 2015: Vörös és fekete, avagy a „(re-)konstruált párttörténet” In: *Múltunk*, 2015/4. 221-224. p.

KÁLI Csaba 2021: Zala megye szovjetizálása 1945–1950. Budapest, 2021.

KÁLI Csaba 2020: Zala megye szovjetizálása 1945 és 1950 között. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen, 2020.

KÁLI Csaba 2016: Az 1947. évi országgyűlési választások Zalában. In: BILKEI Irén (szerk.): *Zalai Évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez 2016.* – Zalai gyűjtemény 80. Zalaegerszeg, 2016. 340-384. p.

KELSEN, Hans 2003: Az államelmélet alapvonalai. [1926] In: TAKÁCS Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Budapest, 2003. 91-129. p.

KEMÉNY Csabáné Kalocsai Róza 1955: A KMP harca a proletárdiktatúráért és a szociáldemokraták áruló szerepe (1918. okt. – 1919. márc.). In: A Jászkunság. 2. évf. 4. sz. 1955. augusztus. 37-41. p.

KENDE Péter 2005: Hogyan vált 1945 reményből megosztó erővé? Tézisek. In: RAINER M. J. – STANDEISKY É. (szerk.) 2005. 176-182. p.

KENDE Tamás 2014: Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956) Miskolc-Budapest, 2014.

KENDE Tamás 2003: A Nagy Terv, avagy kik azok a kommunisták. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nagy-terv-avagy-kik-azok-a-kommunistak>

KERÉK Béla (szerk.) 1970: Hétköznapiak sodrában – Törökszentmiklós negyedszázados története. Debrecen, 1970.

KIRÁLY V. István 1999: Filozófia és Itt-Lét. Kolozsvár, 1999. 66-69. p.

KISS Kálmán 1988: A kisújszállási progresszív mozgalmak. In: SZABÓ László (szerk.): Kisújszállás város története III. Kisújszállás, 1988. 151-219. p.

KISS Kálmán 1986: A demokratikus élet kibontakozása Kisújszálláson 1944–1945. In: BOTKA János (szerk.): Zounuk 1. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 1986. 209-228. p.

KISS Kálmán 1985: A kisújszállási progresszió történelmi előzményei. Az új élet szervezése, a demokratikus fejlődés kibontakozása. In: Jászkunság XXXI. évf. 1. sz. 1985. március. 50-56. p.

KISS Kálmán 1975: Demokratikus, szocialista irányzatok és mozgalmak Kisújszálláson a XIX. század végétől 1944-ig. Damjanich János Múzeum közleményei 38-39. Szolnok, 1975.

KOCSI László – BAKONDI Lajos – SARKADI Imre (szerk.) 1970: A népi rendőrség 25 éves Szolnok megyében. Szolnok, 1970.

KONCZNÉ NAGY Zsuzsanna 2001: Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága (1945–1961). Nyíregyháza, 2001.

KOVÁCS Gábor 2005: Tervezés és/vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi eszmetörténeti körkép. In: RAINER M. J. – STANDEISKY É. (szerk.) 2005. 9-28. p.

KORNAI János 1993: A szocialista rendszer. Budapest, 1993.

KOROM Mihály 1984: A Népi Bizottságok és a közigazgatás Magyarországon 1944–1945. Budapest, 1984.

Ö. KOVÁCS József 2018: A hagyományos paraszti társadalom felszámolása. In: Rubicon 2018/9. Budapest, 2018. 76-81. p.

Ö. KOVÁCS József 2017: Földindulás – A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: CSIKÓS G. – KISS R. – Ö. KOVÁCS J. (szerk.) 2017. 19-65. p.

Ö. KOVÁCS József 2015: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. Megjegyzések és kérdések egy jelenkor történeti „recenzió” keletkezéséhez. In: Századok, 2015. (149. évf. 6. szám.) 1545-1551. p.

KOVÁCS Gábor 2005: Tervezés és/vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi eszmetörténeti körkép. In: RAINER M. J. – STANDEISKY É. (szerk.) 2005. 9-28. p.

KRAHULCSÁN Zsolt 2020: Pártállambiztonság. Arcképek Kádár titkosszolgálatából. Budapest, 2020.

LACZÓ Ferenc 2016: Egy végletes Bildungsroman fordulópontja? 1945 német és európai

perspektívában. In: Múltunk 2016/1. Budapest, 2016. 4-18. p.

LAKOFF, George 2006: Don't think of an elephant / Ne gondolj az elefántra! A progresszív gondolkodás nélkülözhetetlen zsebkönyve. Budapest, 2006.

LITVÁN György 2008: „Mi, kommunisták, különös emberek vagyunk...” In: LITVÁN György: Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok. Budapest, 2008. 209-305. p.

LLOYD, G.[oeffrey] E.[erdest] R.[ichard] 1993: Demokrácia, filozófia és tudomány az ókori Görögországban. In: DUNN, J. (szerk.) 1995. 73-96. p.

MAGÓ Károly 2021: A második világháború szolnoki áldozatai. In: CSÖNGE Attila – SZABÓNÉ Maslowski Madlen(szerk.): Zounuk 35. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2021. 217-232. p.

MAGÓ Károly 2011: Szolnok elleni légitámadások a második világháború idején. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Zounuk 25. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2011. 389-429. p.

S. MAIER, Charles 1995: A demokrácia sorsa a francia forradalom után. In: DUNN, J. (szerk.) 1995. 191-237. p.

MÁKOS Judit 2020: 115 éve született Tabák Lajos szociofotográfus. Szemelvények Tabák Lajos életéből. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 34. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2020. 301-365. p.

MÁTHÉ Áron 2020: Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben. Budapest, 2020.

MEDGYESI Konstantin 2017: Demokrácia-diskurzus(ok) Magyarországon 1945 és 1949 közötti időszakban és időszakról. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2017.

MIKÓ Zsuzsanna 2015: Az új jogrend kialakulása: a népbíróságok. In: Levéltári közlemények, 86. Budapest, 2015. 53-70. p.

MISZLEVITZ Ferenc 1999: A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. In: CSEFKÓ Ferenc – HORVÁTH Csaba (szerk.): Magyar és európai civil társadalom. Pécs, 1999. 178-193. p.

MUCSI László 2021: Tanügyi vezetők a politika útvesztőjében. Karriertörténetek Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a második világháború után. In: CSÖNGE Attila – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 35. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2021. 93-126. p

MÜLLER Rolf 2012: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Budapest, 2012.

NAGY József – TÓTH János 1970: Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig. Jászberény, 1970.

NAGY Netta 2017: „Sérthetetlen volt a mezsgye, szent a föld?” Gazdák és újbirtokosok a Homokhátságon a szovjet megszállás idején. In: CSIKÓS G. – KISS R. – Ö. KOVÁCS J. (szerk.) 2017. 577-615. p.

NEMES Dezső 1960: A népi Magyarország fejlődése 1945–1960. In: Magyar Tudomány – A MTA Értesítője, 1960. (67. kötet = Új folyam 5. kötet) 1960/5-6. sz. 255-294. p.

NÉMETH László 1948: A minőség forradalma. Budapest, 1948.

OLÁH András Pál 2014: Újabb adalékok a Szolnok elleni 1944. június 2-i amerikai légitámadás történetéhez. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Zounuk 28. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2014. 307-362. p.

ORSZÁGH László 2020: A fegyverneki svábok asszimilációja. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 34. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2020. 35-85. p.

PALASIK Mária 2017: Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949). Budapest, 2017.

PALASIK Mária 2010: Félelembe zárt múlt. Budapest, 2010.

PALASIK Mária 2000a: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949. Budapest, 2000.

PALASIK Mária 2000b: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: GYARMATI György (szerk.): Államvédelem a Rákosi-korszakban. Budapest, 2000. 33-55. p.

PALASIK Mária 1999: „Üstökön ragadni a reakciót” In: Beszélő, 11. szám, 4. évfolyam, Szám 10. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eustokon-ragadni-a-reakciot%E2%80%9D>

PALASIK Mária 1997: Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945). In: Társadalmi Szemle, 1997. 7. sz. 90-94. p.

PALASIK Mária 1996: A köztársaság kikiáltása és büntetőjogi védelme. In: Valóság. 1996. 9. sz. 57-75. p.

PALASIK Mária 1995: A gyömrői gyilkosságok és következményeik. Valóság, 1995/4. 59-67. p.

PAPP István 2016: Válasz egy válaszra. In: Századok, 2016. (150. évf. 1. szám) 209. p.

PAPP István 2015: Ö. Kovács József Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Budapest, 2015. 712 p. In: Századok 2015. (149. évf. 5. szám.) 1322-1326. p.

PATAKI Ferenc 2005: A Nékosz-legenda. Budapest, 2005.

PELLE János 2020: Vértád, hisztéria, népítélet – „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban. Magánkiadás, 2020.

PETHŐ László (szerk.) 2017: Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig. Jászberény, 2017.

PETŐ Andrea 2018: Elmondani az elmondhatatlant – A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt. Budapest, 2018.

PETRÁK Katalin (szerk.) 1980: Közös úton. Szolnok, 1980.

PONGRÁCZ Zsolt (szerk.) 2015: Szolnoki jogászok emlékezete – Bírósgéttörténeti emlékek 1945-tól. Szolnok, 2015.

RAINER M. János 2011: Bevezetés a kádárizmusba. Budapest, 2011.

RAINER M. János – STANDEISKY Éva (szerk.) 2005: A demokrácia reménye – Magyarország 1945. Budapest, 2005.

RAINER M. János 2005: A volt „keresztény középosztály” és a demokrácia reménye. In: RAINER M. J. – STANDEISKY É. (szerk.) 2005. 100-118. p.

RAINER M. János 1998: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: STANDEISKY Éva – KOZÁK Gyula – PATAI Gábor – RAINER M. János (szerk.): A fordulat éve. Politika-Képzőművészet-Építészet. 1947–1949. Budapest, 1998. 17-44. p.

RADICS Kálmán 2008: Bihar első éve a II. világháború után. In: KUJBUSNÉ Mecsei Éva (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 18. Nyíregyháza, 2008. 115-229. p.

RÁKOSI Sándor (szerk.) 1984: A MADISZ 1944–1948. Budapest, 1984.

RÁKOSI Sándor 1964: Az MKP és az MDP szervezeti felépítése 1944–1956 Budapest, 1964.

RÉVÉSZ Sándor 1996: A zsidó mint olyan és nem olyan. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-zsido-mint-olyan-es-nem-olyan>

ROKOLYA Gábor 2019: Az államosított közjegyzőség története. Budapest, 2019.

ROMSICS Ignác 2004: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2004.

RUSZOLY József 1980: A választási bíráskodás Magyarországon, 1848–1948. Budapest, 1980.

SÁGVÁRI Ágnes 1959: Az 1945-ös budapesti választások. In: Párttörténeti Közlemények, 1959. augusztus-november (5. évf. 3-4. szám) 208-233. p.

SCHMITTHOFF, Clive M. 1951: The nationalization of basic industries in Great Britain. In: Law and contemporary problems. London, 1951. Vol. 16, Number 4. 557-575. p.

SELMECZI László 1974: A KMP Szolnoki Kerületi Bizottsága. A Kommunisták Magyarországi Pártja szolnoki sejtjeinek szervezeti fejlődése és tevékenysége a világgazdasági válság időszakában, 1929–1933. In: Jászkunság. 20. évf. 3-4. sz. 1974. december. 81-93. p.

SKINNER, Quentin 1995: Az itáliai városköztársaságok. In: DUNN, J. (szerk.) 1995. 97-114. p.

SOMLYAI Magda 1981: Történelemformáló hétköznapiak Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. Szolnok, 1981.

SOMLYAI Magda 1965: Földreform 1945. Budapest, 1965.

SOMOGYI Imre 1942: Kertmagyarország felé. Budapest, 1942.

STANDEISKY Éva 2015: Demokrácia negyvenötben. Budapest, 2015.

STANDEISKY Éva 2012: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban. In: ERŐS Vilmos – TAKÁCS Ádám (szerk.): Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. Budapest, 2012. 134-150. p.

STANDEISKY Éva 2005: Remény és szorongás. Demokrácialeképzelések és demokráciaértelmezések. In: RAINER M. J. – STANDEISKY É. (szerk.) 2005. 54-91. p.

STANDEISKY Éva – KOZÁK Gyula – PATAI Gábor – RAINER M. János (szerk.) 1998: A fordulat évei. Politika-Képzőművészet-Építészet. 1947–1949. Budapest, 1998.

STANDEISKY Éva 1992: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós

időszakban. Századok 1992 (126.) 2. 284-308. p.

SZABÓ Ágnes 1986: A Magyar Kommunista Párt az illegalitás szorításában. In: Társadalmi Szemle, 1986/6. 42-52. p.

SZABÓ Ferenc 2002: Az Alföld a 18. századtól a 20. század derekáig. In: RAKONCZAI János (Szerk.): „Szép vagy alföld...” Képes krónika a Nagyalföldről. Békéscsaba, 2002. 82-131. p.

SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert 2009: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945. Debrecen, 2009.

SZAKÁCS Kálmán 1971: Paraszti érdekképviselő és szövetségi politika (1947–1948) In: Párttörténeti Közlemények, 1971. szeptember (17. évf. 3. szám) 46-79. p.

SZAKÁCS Sándor 1996: A földreform és a kisüzemi mezőgazdaság 1945 – 1948. In: OROSZ, István – FÜR, Lajos – ROMÁNY, Pál (Szerk.): Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Budapest, 1996. 437-483. p.

SZÁLLÁSI Sándor 1935: Tiszazug szociográfiája. Budapest, 1935.

SZÁNTÓ László 1998: Pártok harca a hatalomért és az 1945–1947. évi választások Somogyban. (Második közlemény) In: Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv 29. Kaposvár, 1998. 183-228. p.

SZÁNTÓ László 1997: Pártok harca a hatalomért és az 1945–1947. évi választások Somogyban. (Első közlemény) In: Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv 28. Kaposvár, 1997. 267-305. p.

SZEREDI Pál 2014: A Nemzeti Parasztpárt a háború idején. In: Múltunk 2014/4. 105-150. p.

SZERENCSE Károly 2012: Egyértelműségek a magyar történetírásban 1945–1947. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948. Budapest, 2012. 221-230. p.

SZERENCSEŠ Károly 1997: A nemzeti demokráciáért, Sulyok Dezső 1897–1997. Pápa, 1997.

SZERENCSEŠ Károly 1992: A kékcédulás hadművelet. (Választások Magyarországon – 1947). Budapest, 1992.

SZIKSZAI Mihály 2013: A megyeháza és a megyei közigazgatás története 1950 és 1990 között. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székházának és közigazgatásának története (1876–1990) Szolnok, 2013. 152-187. p.

SZIKSZAI Mihály [é.n.]: A Kisgazdapárt története Jász-Nagykun-Szolnok vár/megyében. (Kézirat)

SZILÁGYI Miklós 2006: A személyes paraszti tudás érvényessége egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében. Budapest, 2006.

TOCQUEVILLE, Alexis de 1993: Az amerikai demokrácia. Budapest, 1993.

TOLNAY Gábor 2002: A „Dévaványai Köztársaság”. In: SZÁZADOK, 136. évf. 5. szám. Budapest, 2002. 1161-1209. p.

TOLNAY Gábor 1987: Az 1920-as évek földreformja Szolnok megyében. In: BOTKA János (szerk.): Zounuk 2. Levéltári Évkönyv. (Szerk.: BOTKA János) Szolnok, 1987. 133-175. p.

TÓTH István 1991: Föld, érdekvédelem, szövetkezet – pártok (1944–1948) In: Múltunk – politikatörténeti folyóirat 36. 2-3. szám. Budapest, 1991. 160-175. p.

TÓTH Tibor (szerk.) 1980: Adatok Szolnok megye történetéből I. kötet. Szolnok, 1980.

TÖRÖK Bálint 2008: Kiss Sándor portréja (Egy igazi demokrata küzdelme a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus ellen) In: Valóság, 2008. 51. évf. 3. szám 48-57. p.

TÖRÖK Bálint 2006: Mégis szabad választások 1945–47-ben. In: HORVÁTH János (szerk.): Tiltott történelmünk 1945–1947. Budapest, 2006. 128-132. p.

UNGVÁRY Krisztián 2005: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: ROMSICS Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Budapest, 2005. 279-280. p.

VARGA Krisztián 2019: Önvallatás – Wayand Tibor fogságban írt visszaemlékezései 1945–1946. Budapest, 2019.

VARGA Krisztián 2015: Ellenség a baloldalon. Budapest, 2015.

VARGA Krisztián 2010: A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában. In: Betekintő 2010/1. https://betekinto.hu/hu/2010_1_varga_k

VARGA Zsuzsanna 2012: A föld szerepének változása a paraszti értékrendben a 20. század második felében. In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről, 1780–1948. Szerk. DOBSZAY Tamás – ERDŐDY Gábor – MANHERCZ Orsolya. Budapest, 2012. 243-251. p.

VARGA Zsuzsanna 2005: Az 1945-ös földreform korrekciója — lent és fent. In: FÜRJ Zoltán, JÁVOR András (Szerk.): „A birtokolt föld... a szabadság maga.” Debrecen, 2005. 179—192. p.

VASS Henrik – ZALAI K. László 1991: A tájékoztatás intézményrendszere és munkásmozgalmi elitje 1944–1948. Budapest, 1991.

VÉGH Viktória (szerk.) 2016: Információs szabadság és nyílt kormányzás. Budapest, 2016.

VIDA István 1986: Koalíció és pártharcok 1944–1948. Budapest, 1986.

VIDA István 1971: A Független Kisgazda Párt helyzete 1945 nyarán és az augusztusi nagyválasztmány. In: Századok, 1971. 105. évf. 5. szám 932-960. p.

VINCZE János Farkas 2021: Szovjet katonai kilakoltatások Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében Jászládány példáján keresztül. In: CSÖNGE Attila – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 35. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2021. 75-92. p.

VINCZE Sándor 1985: Négy évtized Szolnok megye közoktatásában. In: Jászkunság XXXI. évf. 1. szám. 1985. március. 39-49. p.

WENCZ Balázs 2016: A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei politikája 1945–1948 között. Budapest – Esztergom, 2016.

WENCZ Balázs 2014: A Magyar Kommunista Párt politikája Komárom-Esztergom vármegyében 1945–1948 között. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola. Eger, 2014.

ZÁDOR Béla 1985: A Magyar Kommunista Párt helyi szervezeteinek megalakulása Szolnok megyében (1944–1945). In: Jászkunság XXXI. évf. 1. szám. 1985. március. 21-25. p.

A jelölt eddig megjelent tudományos közleményei

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű tanulmányok:

CSÖNGE Attila 2021: Illegális kommunisták Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. In: CSÖNGE Attila – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 35. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2021. 25-74. p.

CSÖNGE Attila 2020a: A korrupció, mint a demokratikus hagyományok hiányának kísérőjelensége, avagy gondolatok az 1945-ös demokráciakísérlet kudarcának margójára. In: Régió kutatás Szemle 2020/2. 15-26. p.

CSÖNGE Attila 2020b: „Mindenkinek fel kell ébredni a szivárványos álmokból és a realitásokhoz igazodnia” – Gondolatok az 1945 utáni demokráciakísérletről. In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 34. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2020. 229-278. p.

CSÖNGE Attila 2018a: Ki volt Szolnok városrendezési tervének atyja? In: GULYÁS Katalin et al. (szerk.): Tisicum, A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XXVI.

Szolnok, 2018. 351-367. p.

CSÖNGE Attila 2017a: Szolnok megyei város polgármesterének jelentései. (1947. április – 1948. február). In: CSÖNGE Attila – POZSGAI Erika – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 31. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2017. 311-368. p.

CSÖNGE Attila 2016a: Szolnok megyei város polgármesterének jelentései (1946. május–december) In: CSÖNGE Attila – MÁKOS Judit – SZABÓNÉ Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk 30. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2016. 287-348. p.

CSÖNGE Attila 2016b: Földosztás Jászberényben (1945–1948) In: BÁNKINÉ Molnár Erzsébet (szerk.): Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 207-214. p.

CSÖNGE Attila 2014a: „...már nem soká lesz főispán, mert helyzete megingott” - Földi István főispán és kora. In: FÜLÖP Tamás – CZÉGÉNY Istvánné (szerk.): Zounuk 28. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2014. 271-305. p.

CSÖNGE Attila 2013a: A megyeháza és a megye közigazgatása a második világháború után a tanácsrendszer bevezetéséig. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok megye székházának és közigazgatásának története 1876–1990. Szolnok, 2013. 129-139. p.

CSÖNGE Attila 2011a: „A földért harcolni kell!” Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Zounuk 26. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2011. 407-439. p.

CSÖNGE Attila 2010a: „Nehogy a reakció idejében észrevegye”. Az 1947-es választási csalássorozat Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Zounuk 25. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2010. 431-470. p.

CSÖNGE Attila 2010b: Szolnok 1944–1960. In: M. ROMÁN Béla et al. (szerk.): Szolnok könyve: fejezetek a város történelméből. Szolnok, 2010. 149-155. p.

CSÖNGE Attila 2009a: „A hangsúly azon van, hogy ne tiszteljük a törvényeket nagyon”, Az 1947-es választási csalások a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei források tükrében. In: 534

Múltunk 2009/2. 93-122. p.

CSÖNGE Attila 2008: A Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1947–1948. In: FÜLÖP Tamás (szerk.): Zounuk 23. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2008. 81-110. p.

CSÖNGE Attila 2007: A Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1944–1948. In: CSÖNGE Attila: A Magyar Kommunista Párt iratai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945–1948). Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 9. Szolnok, 2007. 12-40. p.

CSÖNGE Attila 2005: A Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1944–1946. In: ZÁDORNÉ Zsoldos Mária (szerk.): Zounuk 20. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2005. 173-215. p.

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban:

CSÖNGE Attila 2015: Adalékok és forrásválogatás az 1945-ös földosztás Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei történetéhez. In: Levéltári Közlemények 86. (2015/1-2) 265-286. p.

CSÖNGE Attila 2012: „Vagy írott törvény van, vagy igazság!” - Adalékok az 1945-ös földosztás történetéhez. In: Levéltári Szemle 62. (2012/2) 52-60. p.

Egyéb közlemények:

CSÖNGE Attila 2011b: Népbíróság-történeti konferencia Bács-Kiskun Megyében. 2011. május 23. In: Levéltári Szemle 61. (2011) 2. szám. 108-111. p.

További közlemények

Magyar nyelvű tanulmányok:

CSÖNGE Attila – PAP Gábor 2011c: Egy 118 éves kínai lánclevél a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban. In: GULYÁS Katalin et al. (szerk.): Tisicum, A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XX. Szolnok, 2011. 149-159. p.

Egyéb közlemények:

CSÖNGE Attila 2020c: Gondolatok a Gyökerek és szárnyak című kiállításról és a családfakutatásról. In: Lámpás 2020. június (IX. évf. 2. szám) 43-46. p.

CSÖNGE Attila 2020d: Ünnepi beszéd március 15-re. In: CSÖKE Tibor – GALSI Zoltán (szerk.): Törökszentmiklósi Kalendárium. Törökszentmiklós, 2020. 236-240. p.

CSÖNGE Attila 2019: Magánszemélyek levéltári iratajándékozásának tanulságai JNSZ megyében. In: Régiókutatás Szemle 2019/1. 18-29. p.

CSÖNGE Attila 2018b: Szocialista iparosítás és társadalmi átalakulás (Sebők Balázs: Szolnok megye szocialista iparosítása (1950–1970). A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei 13., Szolnok, 2015) In: Aetas. 33. évf. 2018. 2. szám. 174-178. p.

CSÖNGE Attila 2018c: Levéltári nyitás a lakosság felé JNSZ megyében: miért és hogyan? In: Régiókutatás Szemle. 2018. <http://regiokutatasszemle.hu/3-leveltari-nyitas-a-lakossag-fele-jnsz-megyeben-miert-es-hogyan/>

CSÖNGE Attila – HORVÁTH Gergő – SZABÓNÉ Maslowski Madlen 2017b: Bemutatkozik az MNL Jász-Nagykun Szolnok Megyei Levéltára – az Év Levéltára 2017-ben. <http://ujkor.hu/content/bemutatkozik-az-mnl-jasz-nagykun-szolnok-megyei-leveltara-az-ev-leveltara-2017-ben>

CSÖNGE Attila 2017c: MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. In: ARI Ilona (szerk.): Kis füzetben nagy segítség a családkutatáshoz 3. Szolnok, 2017. 16-17. p.

CSÖNGE Attila 2014b: „Az Év Kutatóhelye Díj” In: Levéltári Szemle 64. (2014/3) 87-89. p.

CSÖNGE Attila 2014c: Új igazgató az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára élén. In: Levéltári Szemle 64. (2014/3) 93-94. p.

CSÖNGE Attila 2014d: Papp Izabella: Törvényen kívül. Budapesti kitelepítettek Jászboldogházán. Budaörs, 2013. 260 p. In: Jászkunság 2 (2014) 404-405. p.

CSÖNGE Attila 2013b: A megyeháza és a közigazgatás történetéről (Fülöp Tamás – Czégény Istvánné (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok Megye székházának és közigazgatásának története (1876–1990). Szolnok, 2013. 488 p.) In: Jászkunság 2 (2014) 406. p.

CSÖNGE Attila 2009b: Pozsonyi Zoltán 1976-2008. Nekrológ, In: Levéltári Szemle 2009/2. és FÜLÖP Tamás (szerk.): Zounuk 24. Levéltári Évkönyv. Szolnok, 2009. 328-329. p.